

ISSN 2181-1709 (P)
ISSN 2181-1717 (E)

2025/№ 1

**TA'LIM VA
INNOVATSION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

№1/2025
YANVAR

Muassis:

Buxoro davlat universiteti
Fan va ta'lim MChJ

Bosh muharrir: Ma'murov
Bahodir Baxshulloyevich, Buxoro
davlat pedagogika instituti rektori

Jamoatchilik kengashi raisi:
Xamidov Obidjon Xafizovich,
Buxoro davlat universiteti rektori

Mas'ul kotib: Akramova
Gulbahor Renatovna

Texnik muxarrir: Davronov
Ismoil Ergashevich

Tahririyat manzili:
Buxoro shahar,
Q.Murtazoyev ko'chasi, 16-uy

E-mail:
eirjurnal2020@gmail.com

Jurnalning elektron sayti:
www.interscience.uz

Jurnal OAK Rayosatining 2021
yil 30 sentyabrdagi 306/6-son
Qarori bilan **PEDAGOGIKA,**

PSIXOLOGIYA,
FILOLOGIYA, TARIX
FANLARI bo'yicha falsafa
doktori (PhD) va fan doktori
(DSc) ilmiy darajasiga
talabgorlarning dissertatsiya
ishlari yuzasidan asosiy
ilmiy natijalarini chop etish
tavsifi etilgan ilmiy nashrlar
ruyxatiga kiritilgan

Bosishga ruxsat etildi:

10.02.2025 y.

Qog'oz bichimi 60x84 1/8.
b/t.12,5.

Buyurtma raqami №0324
«FAN VA TA'LIM» nashriyotida
chop etildi. Buxoro shahar
<https://interscience.uz/> saytida
joylashtirildi

Jurnal 28.07.2021 yilda 9305

raqami bilan O'zbekiston
Ommaviy axborot vositalari davlat
ro'yxatidan o'tgan

Jurnal 2020 yilda tashkil topdi va
2 oyda 1 marta chop etildi.
2021 yil noyabr oyidan boshlab
har oyda 1 marta o'zbek, rus va
ingliz tillarida chop etiladi

«Ta'lim va innovatsion
tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-
metodik jurnalidan ko'chirib
bosish tahririyatning roziligi bilan
amalga oshiriladi

Maqolada keltirilgan faktlarning
to'g'riligi uchun muallif
mas'uldir

07.00.00 – TARIX FANLARI

Ahmadova Z. Sh. Globallashuv jarayonida ta'lim sifatini oshirish va inson kapitalini bozor talablariga moslashtirishdagi islohotlar	8
Elboyeva Sh. Reforms implemented in Uzbekistan during the years of independence to increase the socio-political activity of women: analysis and results (1991-2024)	13
Hasanova N.N. Mustaqillik yillarida yangi ekin navlari tarixi	18
Imomov U. I. G'arbiy Yevropa tarixshunosligida Samarqand tarixining o'rganilishi	23
Matyakubov X.X. Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari va orolbo'yi madaniyatlarining o'zaro aloqalari tarixi	29
Qayumova N. M. Dunyo sonetchiligining taraqqiyot omillari	34
Qurbonov A. O'zbekistonda iqtisodiy siyosat, sanoat sohasida amalga oshirilgan tadbirlar va uning oqibatlari (XX asrning 30-50 yillar)	43
Usarov S. R. O'zbekistonning janubi-sharqiy osiyo mintaqasi davlatlari bilan savdo aloqalari tarixida transport koridorlarining o'rni	49
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
Achilova R. A. Allyuziya va reminitsensiya hodisalari	54
Alimjanova Sh. A. Frame semantic analysis of polysemantic phraseological units with the component "Hand" in the uzbek language	57
Atavullayev J.M. Anton Pavlovich Chexov hikoyalarida psixologik realizmnin badiiy ifodasi.	63
Арипова Х.А. «Тема двойящейся реальности» в романе Д. И. Рубиной «Синдром петрушки»	66
Алтмишева Ё. М. Имена и качества Аллаха, приведенные в «Бабурнаме» и их перевод на русский язык	72
Бабаева Ш. Б., Орипова Н. Н. Синтез реалистических и постмодернистских художественных приёмов в современной литературе (на материале произведений В. Пелевина и Улугбека Хамдамова)	77
Baxronova M. A. Shekspir asarlarida kasalliklar talqini	80
Bazarbaeva A. M. A Study of the cognitive aspect of meaning formation via english phraseological units	85
Bo'riyeva M.O. Usmon Nosir va Sergey Yesenin ijodida she'riyat mavzusi va tematikasi.	90
Djurayeva L. M., Achilova R. A. Sun'iy intellekt va innovatsion pedagogik texnologiyalarni tahlil qilish	93
Hikmatova N.A. Badiiy asarlarda bog' tasviri	99
Irkayeva N. H.O'zbekiston televideniyesining ixtisoslashgan kanallarida xorijiy tildagi dasturlar	104
Jo'rayeva M.N. Tarz (holat) maydoni uzvlari	116
Коракузиев М.Б. Актуализация исламских юридических терминов в «Бабурнаме» и их перевод на русский язык	120
Mamasoliyev I. U. Rus va o'zbek tillari leksikasida o'zlashmalarning stilistik moslashuvi (oav materiallari asosida)	124
Mavlonova S.A. Doris Lessingning adabiy jarayondagi o'rni.	131
Mukhitdinova Kh.S. Important stages of development in the history of uzbek anthroponyms.	135
O'rinova M.N. Bolalar folklorining o'rganilish bosqichlari	143
Olimova Sh. S., Davlatova M. H. Linguodidactic principles of using modal units in speech	148
Ro'ziyeva D. N. O'zbek adabiyotida ota orazi (O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asarida zabardast otalar timsoli)	151
Rustamov A. S. Buxoro ergonomlarida metaforik ko'chimlar	157

Ruziyeva N. X., Ergasheva F. The role of context in discourse: a sociolinguistic and sociopragmatic analysis	162
Toshboyeva O. E. Ingliz va o'zbek media-matnlarida gazeta sarlavhasining sintagmatik va paradigmatic jihatlari hamda translatsionik muammolari	167
Turayeva X. T. The role of symbolism in the great gatsby: a critical exploration of american dream mythology	171
Tursunov U. J. Evolution of advertising texts: a comparative analysis of uzbek and english languages	174
Urishev A. I. A project-based language teaching (pblt) approach to instructing esl on developing speaking, writing, and thinking skills through engaging, real-world projects	177
Yoriyeva Z. X. Jon Steynbekning "Konserva qatori" (inglizcha "Cannery Row") romanida badiiy xronotop va obrazlilik masalasi.	182
Yusupova H.U., Karimova S. Role-playing simulation games that enhance the comprehension of cultural traits via vocabulary learning	185
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
Abdullayeva X. U. Kichik maktab yoshidagi imkoniyati cheklangan bolalarni nomoddiy madaniy meros vositasida ijtimoiylashtirish mexanizmlari	187
Alimkulov J.B. Bo'lajak geografiya o'qituvchilarining loyihalash kompetentligini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida	193
Axmedov A. B. Professional ta'limda raqamli transformatsiyaning mazmuni va muammolari	198
Abdullayev B. B. Intelktual tizimlar orqali muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish	203
Ablaqulov K. B. Axborot texnologiyalarining fan va ta'lim tizimidagi o'rni	212
Алимова Ф. А., Темирханова А. Ш. Ситуационные задания при обучении химии	218
Baxriddinova N. M. Bo'lajak muhandislarni tayyorlashda umumkasbiy fanlarning o'rni va zarurati	223
Bekbo'taeva D.E. O'quv jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish metodikasi	229
Bo'riyev Sh.A. Oliy ta'lim myassaslarda innovatsion rivojlanish jarayonlarini boshqarishda yuzaga keladigan nizoli vaziyatlarni hal etish modellari	233
Boltaev A.A. Компьютерная методика оценки эффективности развития скорости беговых перемещений по зонам на примере квалифицированных волейболистов с использованием упражнений анаэробной направленности	239
Davkarov K.S. Hayot faoliyati xavfsizligi o'qitishda mahalliy xom ashyodan xususiy uylarni qurishda seysmik mustahkamlikga erishishni o'rgatish	243
Davronov N.I. Talabalarda salomatlik madaniyati ko'nikmalarini rivojlantirish	249
Davronova G. M. Oliy ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirishning muhim jihatlari	252
Djabbarov A.R. Yadro itqituvchilarda portlovchi kuch sifatini sport o'yinlari orqali rivojlantirish	258
Джуроев Д.У. Современные подходы к целевой подготовке и обеспечению занятости квалифицированных кадров республики узбекистан	262
Ergasheva U. K. Sharq va G'arb mamlakatlari pedagog olimlarining milly qadriyatlar asosida ekologik tarbiya berishga oid qarashlari	265
G'uzarov O'. U. Pedagogik jarayonda burhoniddin an-nasafiyning tarbiya haqidagi didaktik g'oyalari	270
Hafizov A. R. Raqamli transformatsiya sharoitida maxsus fan o'qituvchilarining mediakompetentligini rivojlantirish masalalari	275
Hamrayeva Z. B. Talabalarda badminton sport turiga qiziqtirishning axamiyati	280
Jamolova L.I. Ahmad Donish "Navodir ul-vaqoye" asarining ijtimoiy-falsafiy va pedagogik xususiyatlari.	285
Kabulov I. Sh. ESSE– o'quvchilarning fikrlash ko'nikmasini rivojlantiruvchi metod sifatida	290
Karimov F. X., Toshboyeva M. B. Paradzyudoda texnik-taktik harakatlarga tezkor o'rgatish	295
Kurbanova G. B. Oliy ta'lim muassasalari iqtidorli talabalarining tadqiqotchilik salohiyati innovatsion yondashuv asosida rivojlantirish	299
Киреева Э. Ф. Развитие готовности студентов к поликультурному взаимодействию в процессе обучения в вузе	305
Кучкарова М. А., Соинова Т. Д. Роль учителя в развитии критического мышления учащихся.	309
Ma'murbekova G.A. Yuqori malakali sambochilarning tezkor kuch tayyorgarligini takomillashtirish	313
Mamajonova Z. M. O'qituvchi kasbiy mahorati masalalarida yevropa olimlarining o'ziga xos qarashlari	317
Mamatov D. The role of graphic programs in the development of students' cognitive competence	321
Mavlyanov F. A. Oliy ta'lim muassasalaridagi talabalarni Futbol sport turiga qiziqishini yanada ortishish bo'yicha qilinayotgan ishlar	326

Muxametov A. M. Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni sog'lomlashtirish mashg'ulotlarida yuklamalarni meyorlashtirishning ilmiy-metodik asoslari	331
Nazarova N. E., Iskandarova M. S., Oripova N. M. Xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotidagi dolzarb muammolar va ularga yechimlar	338
Nekboyev X. X. Mediamadaniyat asarlarini tahlil qilishda metodlar va yondashuvlarning o'rni	343
Nishonov X. X. Kooprativ madaniyat tushunchasi: nazariy ko'rinishlari va taraqqiyot tarixi	348
Norboboyeva S. A. Tibbiyotda ingliz tilini o'qitishning amaliy strategiyalari	352
Normatova M. K. Disgrafiya shakllarining tasnifi va yozma nutq buzilishlarini kelib chiqish sabablari	357
Nurmamotov R. A. Raqamli kompetensiyalarni shakllantirish xususiyatlari	362
Nusratova Sh. I. O'qish savodxonligi darslarini tashkil etishda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish	366
Norboyeva M. D. Kursantlarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda lingvomadaniy yondashuvning ahamiyati	370
Ochilov E. O. Yosh kurashchilarni teskorlik sifatini oshirishda xarakatli o'yinlarning axamiyati	374
Primova N. B. Raqamli texnologiyalar vositasida tabiiy fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish yo'llari	378
Pulatov D. A. Oliy ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar monitoringini takomillashtirishning tashkiliy tuzilmasi va mazmuni	382
Qo'ziboyev Sh. T. Dasturiy vositalar asosida fizikadan laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi	386
Qurbonova N. B. Sadridin Ayniy qarashlarida boshlang'ich ta'lim, yangi maktab o'quvchilari hamda oila tarbiyasiga oid fikrlar ifodasi.	390
Raximov A. A. 15-17 yoshdagi futbolchilarni umumiy chidamkorlik jismoniy sifatini yo-yo test orqali aniklash	394
Rustamova M.M., Abdulboriyeva N. Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlarni qollashning afzalliklari	398
Рахматов С. С. Некоторые аспекты преподавания физики в средней школе	404
Saidova O. T. Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirish	409
Salohiddinova L. O'qish savodxonligi darslarida qofiyani o'rgatish yo'llari	414
Sangirov N. I. Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida voleybol sport turidagi kamchiliklar va yutuqlar	417
Shabonova Sh. B. A fundamental aspect of personality, emotional stability of future english teachers	422
Siddiqova S. G'., Toshpo'latov X. R. Dual ta'lim muhitida iqtidorli talabalarni texnik ijodkorlikka tayyorlash	428
Sultanova M. Badiiy gimnastikada arg'amchi bilan bajariladigan mashqlar yordamida talaba qizlarni egiluvchanlik sifatini rivojlantirish va takomillashtirish	432
Tangriyev A. T. Yuqori malakali dzyudochilarni musobaqa oldi psixologik tayyorlash	437
Tursunov A.N. Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak fizika o'qituvchilarining metodik kompetentligini rivojlantirish metodlari	442
Воснева Ш. И. Олий таълим муассасаларининг талабаларида инглиз тилини ўқитишда касбий лексик компетенциясини ахборот технологиялари ёрдамида ривожлантириш компонентларининг тавсифи	446
Xodjanov A. R. Yosh kurashchilarga xarakatli o'yinlar orqali teskorlik sifatini oshirish	450
19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI	
Abdullayev A. Sh. Reparation for competitions in team sports as a socio-psychological problem	453
Абдуллаева Н. Н. Психологический аспект пословиц: как пословицы отражают наше восприятие мира и людей?	459
Dostanova K. A. The influence of emotions on personal activity in the works of eastern thinkers	463
Jamoliddinova N. T. Ayol va erkak o'qituvchilarida kasbiy so'nish: genderga oid farqlar va ta'sirlar	470
Kurbanova Z. B. Talabalar mustaqil bilish faoliyati motivlarining rivojlanish bosqichlari	474
Mavlonov D. E. Ilmiy tadqiqotlarda o'smir sportchilar psixologik xususiyatlarining o'rganilishi	478
Махмудова С. З. Особенности психологического консультирования в процессе адаптации супругов	483
Qurbonboyev A. N. Shaxsda o'zini o'zi faollashtirish va kasbiy yo'nalganlik xususiyatlari o'rtasidagi aloqadorlikning namoyon bo'lishi	496
Saidova G. Sh. Bo'lajak o'qituvchilarni professional o'zini o'zi anglashga oid psixologiya jahon tajribasida	490
Sattarova Sh. Q. Pedagoglarda positive fikrlashning nazariy metodologik tahlili	495
Тураханов А. А. Факторы формирования психологической устойчивости у будущих военных руководителей к негативным идеям и социальным угрозам	500

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

JAMOATCHILIK KENGASHI A'ZOLARI

Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi.
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Andijon davlat universiteti professori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimi, tarix fanlari doktori
Majidov Inom Urushevich, texnika fanlari doktori, professor. O'zbekiston milliy universiteti
Olimov Qahramon Tanzilovich, pedagogika fanlari doktori, professor. A.I.Gersen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti Toshkent filiali
Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor
Musurmonova Oyniso, pedagogika fanlari doktori, professor
Safarova Rohat G'aybulloyevna, pedagogika fanlari doktori, professor, T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi.

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI XORIJI OLIMLARI

Artamonova Yekaterina Iosifovna, pedagogika fanlari doktori, professor, Moskva davlat pedagogika universiteti, Xalqaro pedagogika fanlari akademiyasining prezidenti
Yemelyanova Irina Yevgenyevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika universiteti. Rossiya
Kuzmenko Galina Anatolevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Moskva davlat pedagogika universiteti, Jismoniy tarbiya, sport va salomatlik instituti
Safaraliyev Bozor Safaraliyevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Chelyabinsk davlat akademiyasi
Kulishov Vladimir Vasilevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina
Lazarenko Irina Rudolfovna, pedagogika fanlari doktori, professor. Altay davlat pedagogika universiteti rektori, Rossiya
Filippova Oksana Gennadevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika universiteti. Rossiya
Xristo Kyuchukov, pedagogika fanlari doktori. Umumiy tilshunoslik va psixolingvistika professori. Berlin Erkin universiteti, Turkologiya instituti. Xalqaro psixolingvistika va Sotsiolingvistika jurnali asoschisi va muharriri, Germaniya
Kumskov Mixail Ivanovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor. M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti
Maksimenko Sergey Dmitriyevich, akademik, psixologiya fanlari doktori, professor. Ukraina Milliy pedagogika fanlari akademiyasining akademigi
Padalka Oleg Semenovich, pedagogika fanlari doktori, professor, M.P. Dragomanova nomidagi pedagogika milliy universiteti, Ukraina
Hazretali Tursun, tarix fanlari doktori, professor, Xoja Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro qozoq-turk universiteti professori
Mamedova Irada, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent, Ozarbayjon Milliy akademiyasi Tarix instituti bo'lim boshlig'i
Timur Xo'jaog'li, tilshunos va adabiyotshunos olim. Michigan universiteti professori (AQSh)
Nurettin Hatunoğlu Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Turkiya)
Mullodjanov Sayfullo Kuchakovich, tarix fanlari doktori, professor. Tojikiston milliy universiteti
Gushko Sergey Vladimirovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina

O'ZBEKISTON OLIMLARI TARIX FANLARI

Azamat Ziyoy, tarix fanlari doktori, akademik, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti direktori
Rajabov Qahramon Kenjayevich, tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti bosh ilmiy xodimi

FILOLOGIYA FANLARI

Madjidova Ra'no Urishevna, filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Sharipova Laylo Frunzeyevna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti
Nigmatova Lolaxon Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti
Yusupova Hilola O'ktamovna, filologiya fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Akramova Surayo Renatovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa do'ntori (PhD), dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Saidova Muxayyo Umediloevna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa do'ntori (PhD), dotsent. Buxoro davlat universiteti
Nizamova Umida Sandjarovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa do'ntori (PhD), Andijon davlat texnika instituti dotsenti

PEDAGOGIKA FANLARI

Tolipov O'tkir Qarshiyevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor. Buxoro davlat universiteti
Dilova Nargiza Gaybullaevna, pedagogika fanlari doktori DSc, professor. Buxoro davlat universiteti
Tilavova Matlab Muxammadovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Sohibov Akram Rustamovich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Qarshi davlat universiteti
Umarov Baxshullo Jo'rayevich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Hasanova Gulnoz Qosimovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Inoyatov Abdullo Shodiyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. Buxoro davlat universiteti
Davronov Nurzod Ismoilovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

PSIXOLOGIYA FANLARI

Umarov Baxriddin Mingbayevich, psixologiya fanlari doktori, professor. Toshkent davlat pedagogika universiteti
Bafayev Muxiddin Muxammadovich, psixologiya fanlari buyicha falsafa doktori (PhD). Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

IQTISODIYOT FANLARI

Kurolov Kobuljon Kulmanovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi direktori

Mamanazarov Abduraxim Bozorovich, pedagogika fanlari doktori DSc. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti Toshkent filiali

FALSAFA FANLARI

Namozov Bobir Bahriyevich, falsafa fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЧЛЕНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СОВЕТА

Джурсаев Рисбой Хайдарович, доктор педагогических наук, академик АНРУз
Шамсутдинов Рустамбек Темирович, профессор Андиганского государственного университета, заслуженный работник культуры Узбекистана, доктор исторических наук
Мажидов Ином Урушев, доктор технических наук, профессор, Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека
Олимов Кахрамон Танзилович, доктор педагогических наук, профессор, Ташкентский филиал Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена
Таджиходжаев Зокирхужа Абдусатторович, доктор технических наук, профессор
Мусурмонова Ойнисо, доктор педагогических наук, профессор
Сафарова Рохат Гайбуллоевна, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский научно-исследовательский институт педагогических наук имени Т. Н. Кори-Ниязи
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, академик АНРУз

РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ СОВЕТ ЗАРУБЕЖНЫЕ УЧЕНЫЕ

Артамонова Екатерина Иосифовна, доктор педагогических наук, профессор, Московского государственного педагогического университета. Президент Международной академии педагогических наук
Емельянова Ирина Евгеньевна, доктор педагогических наук, профессор, Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Кузьменко Галина Анатольевна, доктор педагогических наук, профессор. Московский государственный педагогический университет, Институт физической культуры, спорта и здоровья
Сафаралиев Бозор Сафаралиевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры социально-культурной деятельности Челябинской государственной академии
Кулишов Владимир Васильевич, доктор педагогических наук, профессор. Государственный университет экономики и технологий, Кривой Рог, Украина
Лазаренко Ирина Рудольфовна, доктор педагогических наук, профессор. Ректор Алтайского государственного педагогического университета, Россия
Филиппова Оксана Геннадьевна, доктор педагогических наук, профессор. Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Христо Кючуков, доктор педагогических наук. Профессор общего языкознания и психолингвистики. Свободный университет Берлина, Институт тюркологии. Редактор Международного журнала психолингвистики и социоллингвистики, Германия
Кумсков Михаил Иванович, доктор физико-математических наук, профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова
Максименко Сергей Дмитриевич, академик, доктор психологических наук, профессор. Академик Национальной академии педагогических наук Украины
Падалка Олег Семенович, доктор педагогических наук, профессор, Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, Украина
Хазретали Турсун, доктор исторических наук, профессор Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмада Яссави
Мамедова Ирада, PhD по историческим наукам, доцент, заведующий институтом истории Национальной Академии Азербайджана
Тимур Хужаугли, лингвист и литературовед. Профессор Мичиганского университета (США)
Nurettin Hatipoğlu, Assoc. доктор, университет Зонгулдак Бюлент Эджевит, факультет искусств и наук, исторический факультет (Турция)
Муллоджанов Сайфулло Кучакович, доктор исторических наук, профессор. Национальный университет Таджикистана
Гушко Сергей Владимирович, доктор экономических наук, профессор, проректор Государственного экономико-технологического университета, Кривой Рог, Украина

УЧЕНЫЕ УЗБЕКИСТАНА

История

Азамат Зиё, доктор исторических наук, академик, директор Института истории Академии наук Узбекистана
Раджабов Кахрамон Кенжаевич, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории Академии наук Узбекистана

Филология

Маджидова Рано Уришевна, доктор филологических наук, профессор. Узбекский государственный университет мировых языков
Шарипова Лайло Фрунзеевна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Нигматова Лолахан Хамидовна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Юсупова Хилола Уктамовна, кандидат филологических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Акрамова Сураё Ренатовна, доктор философских наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Саидова Мухайё Умедиловна, доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет
Низамова Умида Санджаровна, доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцент Андиганского государственного технического института

Педагогика

Толипов Уткир Каршиевич, доктор педагогических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами.
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Тилавова Матлаб Мухаммадовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор. Бухарский государственный университет
Сохибов Акрам Рустамович, кандидат педагогических наук, доцент. Каршинский государственный университет
Умаров Бахтиулло Джурсаевич, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Хасанова Гулноз Касимовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Иноятов Абдулло Шодиевич, доктор философских наук (PhD) по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет
Давронов Нурзод Исмоилович, PhD по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный педагогический институт

Психология

Умаров Бахриддин Мингбаевич, доктор психологических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет
Бафиев Мухиддин Мухаммадович, PhD по психологическим наукам. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Экономика

Куролов Кобулжон Кулманович, доктор экономических наук, профессор. Директор сетевого центра переподготовки и повышения квалификации педагогов Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова
Маманазаров Абдухаким Бозорович, доктор педагогических наук (DSc), доцент. Ташкентский филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова

Философия

Намозов Бобир Багриевич, доктор философских наук. Бухарский государственный университет

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

MEMBERS OF THE PUBLIC COUNCIL

- Risboy Haydarovich Djuraev**, doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Rustambek Temirovich Shamsutdinov, professor of Andijan State University, Honored Worker of Culture of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences
Inom Urushevich Majidov, doctor of Technical Sciences, Professor. National University of Uzbekistan.
Kahramon Tanzilovich Olimov, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Tashkent branch of the Russian State Pedagogical University named after A.I. Gertsen
Zokirkhoja Abdusattorovich Tadjikhodjaev, doctor of Technical Sciences, Professor
Oyniso Musurmonova, doctor of pedagogical sciences, professor
Rohat Gaybulloevna Safarova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences named after T.N. Qori-Niyazi.
Kholboy Ibragimovich Ibragimov, doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

MEMBERS OF EDITORIAL COUNCIL

- Ekaterina Iosifovna Artamonova**, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, President of the Moscow State Pedagogical University, International Academy of Pedagogical Sciences
Irina Evgenyevna Emelyanova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, South Ural State Humanitarian Pedagogical University, Russia
Galina Anatolevna Kuzmenko, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Moscow State Pedagogical University, Institute of Physical Culture, Sports and Health
Bozor Safaralievich Safaraliev, doctor of pedagogical sciences, professor. Chelyabinsk State Academy
Vladimir Vasilevich Kulishov, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine
Irina Rudolfovna Lazarenko, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Rector of Altai State Pedagogical University, Russia
Okana Gennadevna Filippova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. South Ural State Humanitarian Pedagogical University, Russia
Christo Kyuchukov, doctor of Pedagogical Sciences. Professor of General Linguistics Psycholinguistics. Free University of Berlin, Institute of Turkology. Founder and editor of the International Journal of Psycholinguistics and Sociolinguistics, Germany
Mikhail Ivanovich Kumskov, doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor. M.V. Lomonosov Moscow State University
Sergey Dmitriyevich Maksimenko, academician, doctor of psychological sciences, professor. Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Oleg Semenovitch Padalka, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova, Ukraine
Tursun Hazretili, doctor of Historical Sciences, Professor of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmad Yassavi
Khuzhaugli Timur, linguist and literary critic. Professor at the University of Michigan (USA)
Hatunoğlu Nurettin, Assoc. Dr., Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History (Turkey)
Mullojanov Sayfullo Kuchakovich, doctor of Historical Sciences, Professor. National University of Tajikistan
Gushko Sergey Vladimirovich, doctor of Economics, Professor, Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN

History

- Azamat Ziyoyev**, doctor of Historical Sciences, Academician, director of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Rajabov Kakhramon Kenjayevich, doctor of Historical Sciences, Professor, main researcher of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Philology

- Majidova Rano Urishevna**, doctor of Philology, Professor, Uzbek State University of World Languages
Sharipova Laylo Frunzeyevna, professor, Doctor of Philology. Bukhara State University
Nigmatova Lolaxon Xamidovna, doctor of Philology. Bukhara State University
Yusupova Khilola Oktamovna, candidate of philological sciences, associate professor. Bukhara Engineering and Technology Institute
Akramova Surayo Renatovna, doctor of Philosophy, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Saidova Mukhayyo Umediloevna, Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Nizamova Umida Sandjarovna, Doctor of Philosophy (PhD) in philological sciences, associate professor at Andijan institute of engineering and technology.

Pedagogy

- Tolipov Utkir Karshiyevich**, doctor of Pedagogy, Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Olimov Shirinboy Sharofovich, doctor of pedagogical sciences, professor. Bukhara State University
Tilavova Matlab Muhammadovna, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Dilova Nargiza Gaybullayevna, doctor of pedagogical sciences (DSc), Professor. Bukhara State University
Sohibov Akram Rustamovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Karshi State University
Umarov Bakhshullo Djurayevich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Khasanova Gulnoz Kasimovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Inoyatov Abdullo Shodievich, doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Davronov Nurzod Ismoilovich, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Psychology

- Umarov Bakhriddin Mingbayevich**, doctor of Psychology, Professor. Tashkent State Pedagogical University
Bafayev Muhiddin Mukhamadovich, PhD in Psychological Sciences. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Economy

- Kurolov Kobuljon Kulmanovich**, doctor of Economics, Professor. Director of the network center for retraining and advanced training of teachers of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov
Mamanazarov Abdukhakim Bozorovich, doctor of pedagogical sciences (DSc), associate professor. Tashkent branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov

Philosophy

- Namozov Bobir Baxriyevich**, doctor of Philosophy. Bukhara State University

07.00.00 – TARIX FANLARI

GLOBALLASHUV JARAYONIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH VA INSON KAPITALINI BOZOR TALABLARIGA MOSLASHTIRISHDAGI ISLOHOTLAR

*Ahmadova Zebiniso Shavkatovna,,
Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

Annotatsiya. Globalizatsiya jarayoni ta'lim tizimiga jiddiy ta'sir ko'rsatib, inson kapitalini shakllantirishda yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Ushbu maqolada ta'lim sifatini oshirish va uni bozor talablariga moslashtirishga qaratilgan islohotlar tahlil qilinadi. Shuningdek, innovatsion metodlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali ta'lim tizimini rivojlantirishning dolzarb masalalari yoritiladi. Maqola ta'lim va iqtisodiyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatib, inson kapitalini rivojlantirish uchun strategik tavsiyalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: globalizatsiya, ta'lim sifati, inson kapitali, bozor talablari, ta'lim islohotlari, innovatsiyalar, zamonaviy texnologiyalar, iqtisodiyot va ta'lim integratsiyasi.

РЕФОРМЫ ПО ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И АДАПТАЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА К ТРЕБОВАНИЯМ РЫНКА В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. процесс глобализации серьезно влияет на систему образования, требуя новых подходов к формированию человеческого капитала. В этой статье анализируются реформы, направленные на повышение качества образования и его адаптацию к требованиям рынка. Также будут освещены актуальные вопросы развития системы образования с использованием инновационных методов и современных технологий. В статье представлены стратегические рекомендации по развитию человеческого капитала, показывающие взаимосвязь между образованием и экономикой.

Ключевые слова: глобализация, качество образования, человеческий капитал, рыночные требования, образовательная реформа, инновации, современные технологии, экономика и интеграция образования.

REFORMS IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION AND ADAPTING HUMAN CAPITAL TO MARKET DEMANDS IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

Abstract. the globalization process has a serious impact on the educational system, requiring new approaches to the formation of human capital. This article analyzes reforms aimed at improving the quality of education and adapting it to market requirements. Also, current issues of the development of the educational system are highlighted through the use of innovative methods and modern technologies. The article presents strategic recommendations for the development of human capital, showing the relationship between education and economics.

Keywords: globalization, quality of education, human capital, market demands, educational reform, innovation, modern technologies, economics and educational integration.

Kirish. Bugungi kunda globalizatsiya jarayoni har bir mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalariga ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, ta'lim tizimi ushbu jarayonda muhim ahamiyat kasb etib, raqobatbardosh inson kapitalini shakllantirishda asosiy omil sifatida maydonga chiqmoqda. Zamonaviy dunyo iqtisodiyoti bozor talablari bilan chambarchas

bog'liq bo'lib, bu talablar ta'lim jarayonini qayta ko'rib chiqishni, uni yangi texnologiyalar va innovatsion metodlar asosida rivojlantirishni talab qiladi. Shu sababli, ta'lim tizimini xalqaro me'yorlarga moslashtirish, uning sifatini oshirish va zamonaviy bozor talablariga javob beradigan mutaxassislar tayyorlash dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan islohotlar nafaqat iqtisodiy rivojlanish uchun, balki mamlakatlarning global maydonda raqobatbardoshligini ta'minlash uchun ham muhimdir. Bu jarayonda inson kapitali tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi, chunki bilimli, malakali va ijodkor insonlar har qanday jamiyatning rivojlanishida asosiy resurs hisoblanadi. Ushbu maqolada globalizatsiya sharoitida ta'lim sifatini oshirish va inson kapitalini bozor talablariga moslashtirish bo'yicha islohotlarning asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2018-yil 3-dekabrda rezolutsiyasiga muvofiq, 24-yanvar – Xalqaro ta'lim kuni deb e'lon qilingan. Bu muhim qaror xalqaro hamjamiyat tomonidan ta'limning tinchlik va taraqqiyot yo'lidagi ahamiyati nechog'lik yuksak e'tirof etilayotganining yaqqol tasdiq'idir. Ushbu xalqaro sana joriy yilda beshinchi bor nishonlanmoqda. Ayni tadbirdan ko'zlangan maqsad nafaqat insoniyatning ilm-ma'rifatga tashnaligini e'tirof etish, balki dunyo davlatlari hukumatlari va jamiyatlari e'tiborini ta'lim sohasida mavjud muammolarga, jumladan, savodsizlikni bartaraf etish, turli mintaqalarda yaxlit ta'lim dasturlari ishlab chiqish va amalga oshirish kabi masalalarga qaratishdan iboratdir.

BMT Bosh kotibi Antoniu Guterrishning fikricha, ta'lim – jamiyat, iqtisodiyot va har bir inson salohiyatining asosi hisoblanadi. Lekin talab darajasida investitsiya jalb etilmas ekan, ana shu salohiyatdan hech qanday foyda bo'lmaydi. «Aksariyat hukumatlarning siyosatida va xalqaro hamkorlik doirasidagi hujjatlarda ta'limga nihoyatda kam e'tibor qaratilgani meni doim qattiq xavotirga soladi, – dedi BMT Bosh kotibi. – Bu yilgi Xalqaro ta'lim kunining mavzusi ham investitsiyalar yo'naltirish asnosida ta'limga ustuvor ahamiyat qaratish zarurligini qat'iy eslatib turibdi». Investitsiyalar, A.Guterrish ishonch bilan uqtirganidek, Barqaror taraqqiyot sohasidagi 4-maqsadga erishishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism.

Globalizatsiya - bu dunyo miqyosida bog'liqlik va o'zaro ta'sirning ortishi jarayoni. U mamlakatlar, xalqlar va tashkilotlar o'rtasidagi savdo, investitsiya, texnologiya va madaniyat almashuvini o'z ichiga oladi.

Globalizatsiyaning asosiy xususiyatlari:

mamlakatlar va mintaqalar o'rtasidagi savdo, investitsiya va texnologiya almashuvi ortib bormoqda.

globalizatsiya xalqlar o'rtasidagi madaniy almashuvga olib keladi, bu esa yangi madaniy gibrldlar va sintezlarni yaratadi.

texnologiyalar global miqyosda tez sur'atlarda tarqalmoqda, bu esa innovatsiyalar va iqtisodiy o'sishga olib keladi.

globalizatsiya mamlakatlar o'rtasida malzama va xom ashyoning xalqaro miqyosda harakatlanishiga olib keladi.

globalizatsiya odamlarning mehnat, ta'lim va yaxshiroq hayot izlab mamlakatlar o'rtasida ko'chib yurishiga olib keladi.

Globalizatsiyaning ijobiy va salbiy ta'sirlari mavjud:

Ijobiy ta'sirlar:

globalizatsiya savdo va investitsiya imkoniyatlarini oshirib, iqtisodiy o'sishga olib keladi.

globalizatsiya yangi texnologiyalar va g'oyalarning tarqalishiga olib keladi, bu esa innovatsiya va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

globalizatsiya xalqlar o'rtasida madaniy almashuvni rag'batlantirib, tushunish va bag'rikenglikni oshiradi.

Salbiy ta'sirlar:

globalizatsiya ish o'rinlarining yo'qotilishi va ish haqining pasayishiga olib kelishi mumkin, bu esa iqtisodiy tengsizlikni oshirishi mumkin.

globalizatsiya mahalliy madaniyatlarni vayron qilishi va g'arbiy madaniyatning ustunligiga olib kelishi mumkin.

globalizatsiya iste'molni oshirib, atrof-muhitga zarar yetkazishi mumkin.

Globalizatsiya murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u ijobiy ham, salbiy ham ta'sirlarga ega. Uning ta'sirini boshqarish va uning foydalarini maksimal darajada oshirish va uning salbiy ta'sirlarini kamaytirish uchun davlatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan siyosatlar va choralar ko'rilishi kerak.

Globalizatsiyaning ta'lim tizimiga ta'siri. Globalizatsiya jarayoni ta'lim tizimini bir qator muhim o'zgarishlarga olib kelmoqda. Avvalo, ta'lim jarayonini xalqaro standartlarga moslashtirish zarurati yuzaga kelmoqda. Misol uchun, PISA (Programme for International Student Assessment) kabi xalqaro dasturlar orqali o'quvchilar bilim darajasini baholash, ta'lim sifatini global darajada solishtirish imkonini beradi. Ushbu jarayon milliy ta'lim tizimlariga yangi talablar qo'yadi: o'quv dasturlarini zamonaviylashtirish, o'qituvchilar malakasini oshirish va ta'lim jarayonini raqamlashtirish. Bundan tashqari, globalizatsiya ta'lim sohasida raqobatni kuchaytirib, mamlakatlarni chet elda ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga undaydi. Xalqaro universitetlar, masofaviy ta'lim platformalari va onlayn kurslar talabalarga cheksiz imkoniyatlar yaratib bermoqda. Shu sababli, milliy ta'lim tizimlari ham jahon standartlariga mos ravishda rivojlanishi lozim. ta'limning xalqaro bozor talablariga javob berishi uchun bir qator mamlakatlar ta'lim tizimlarini qayta ko'rib chiqmoqda.

Masalan, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlar ta'limga ajratiladigan mablag'ni YAIMning 4-5 foizigacha yetkazib, xalqaro miqyosda eng yaxshi o'rinlarni egallab kelmoqda. Ular innovatsion texnologiyalarni keng joriy qilish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish orqali o'quvchilarning malakasini oshirishga muvaffaq bo'lmoqda.

Ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan yondashuvlar. Ta'lim sifatini oshirish, avvalo, pedagogik jarayonni takomillashtirishni talab qiladi. Ta'limda innovatsion yondashuvlar, jumladan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) metodikasidan foydalanish bugungi kunda jadal rivojlanmoqda. Ushbu yondashuv o'quvchilarni nafaqat nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Masalan, onlayn platformalar orqali o'qituvchilarning tajribasini kengaytirish va ularning malakasini oshirish imkoni mavjud. Shu bilan birga, sun'iy intellekt asosida tuzilgan ta'lim resurslari o'quvchilar uchun individual yondashuvni ta'minlaydi, bu esa o'qitish samaradorligini oshiradi. Xususan, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va sun'iy intellekt texnologiyalari o'quvchilarning individual yondashuv asosida o'qitilishiga yordam beradi. Masalan, O'zbekistonda 2023-yilda ishga tushirilgan «Bilimlar Akademiyasi» loyihasi orqali maktab o'quvchilarining ta'lim sifatini monitoring qilish va interaktiv darsliklardan foydalanish imkoniyati yaratildi.

Inson kapitalini bozor talablariga moslashtirish. Bozor talablariga mos mutaxassislar tayyorlash ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Hozirgi kunda iqtisodiyotning turli sohalarida texnologiyalar tez o'zgarib borayotgani sababli, ta'lim tizimi mehnat bozorining talablariga moslashuvchan bo'lishi kerak.

Masalan, raqamli iqtisodiyot uchun dasturchilar, sun'iy intellekt mutaxassislari va kibertahlilchilar kabi yangi kasblar shakllanmoqda. Ta'lim tizimi ushbu kasblar bo'yicha kadrlar tayyorlashga qaratilgan bo'lishi lozim. Bundan tashqari, yumshoq ko'nikmalar (soft skills), jumladan, jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash kabi malakalarni rivojlantirishga e'tibor qaratilishi zarur. Ushbu ko'nikmalar mehnat bozorida yuqori raqobatbardoshlikni ta'minlaydi va inson kapitalining sifatini oshiradi.

Islohotlar samaradorligini oshirish uchun strategiyalar. Ta'lim islohotlarining samaradorligini oshirish uchun bir nechta strategik yo'nalishlarni amalga oshirish kerak:

1. Ta'lim va iqtisodiyot integratsiyasi: Ta'lim dasturlarini iqtisodiy sektorlar ehtiyojlariga mos ravishda yangilash va amaliy o'qitishga e'tibor qaratish. ermaniyada joriy etilgan «Dual Education System» modeli mamlakat iqtisodiyoti ehtiyojlariga mos mutaxassislar tayyorlashga imkon beradi. Bu tizimda talabalar o'qish bilan birgalikda amaliyot o'taydi, bu esa ularning bilim va ko'nikmalarini yanada mustahkamlaydi.

2. Davlat va xususiy sektor hamkorligi: Xususiy sektorning ta'lim sohasiga sarmoya kiritishini rag'batlantirish va o'quv dasturlarini amaliy ehtiyojlarga moslashtirish. Hindistonda 2015-yildan buyon faoliyat yuritayotgan «Skill India» dasturi doirasida xususiy kompaniyalar ta'lim sohasiga sarmoya kiritmoqda. Natijada, 100 milliondan ortiq yoshlar zamonaviy kasblar bo'yicha malaka oshirish imkoniyatiga ega bo'lishgan

3. Innovatsion infratuzilma yaratish: Ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash va innovatsion laboratoriyalar tashkil qilish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yilda qabul qilgan qarori asosida tashkil etilgan «Inha Universiteti Toshkent» yuqori texnologiyalar bo'yicha mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan. Ushbu universitetda sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot sohasida mutaxassislar tayyorlanmoqda.

4. Xalqaro tajriba almashinuvi: Chet el universitetlari va tashkilotlari bilan hamkorlikni kengaytirish, ilg'or ta'lim metodikalarini joriy etish. Xitoyda amalga oshirilayotgan «Belt and Road Education Initiative» loyihasi orqali talabalar va pedagoglarning xalqaro almashinuvi tashkil etilib, mamlakatning ta'lim tizimi raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshmoqda.

Inson kapitalini bozor talablariga moslashtirishdagi talablar quyidagilardan iborat:

Ta'lim sohasida:

amaliy va kasbiy ta'limni rivojlantirish

hunarmandchilik va texnik kolledjlarni modernizatsiya qilish

ta'lim dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish

o'qituvchilar va instruktorlarning malakasini oshirish

Kasbiy ta'lim sohasida:

kasbiy ta'lim markazlarini tashkil etish va rivojlantirish

kasb-hunar talablariga mos keladigan malakali kadrlar tayyorlash

ish beruvchilar bilan hamkorlikni rivojlantirish

kasbiy ta'limning sifatini va samaradorligini oshirish

Mehnat bozorida:

ish beruvchilar bilan hamkorlikda ish o'rinlarini yaratish

mehnat bozori monitoringini tashkil etish va prognozlar ishlab chiqish

ishsizlar va ish izlovchilar uchun qayta tayyorlash va kasb o'zgartirish dasturlarini amalga oshirish

ish beruvchilar va ish izlovchilarni bir-biri bilan bog'laydigan mehnat birjalarini rivojlantirish

Davlat siyosatida:

kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish

inson kapitalini rivojlantirish va mehnat bozori talablariga moslashtirish bo'yicha davlat dasturlarini qabul qilish

kasbiy ta'lim va mehnat bozori sohasida islohotlarni amalga oshirish

ta'lim va kasbiy ta'lim tizimlarini yangi texnologiyalar va innovatsiyalar bilan integratsiya qilish

Boshqa talablar:

Ilmiy-tadqiqot va ilg'or tajribalarni o'rganish

Mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish

Inson kapitalini rivojlantirish va mehnat bozori talablariga moslashtirish bo'yicha ijtimoiy

ongni shakllantirish.

Globalizatsiya sharoitida ta'lim sifatini oshirish va inson kapitalini bozor talablariga moslashtirish mamlakatlar uchun strategik ahamiyatga ega. Bu jarayon muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun davlat siyosati, innovatsion texnologiyalar va xalqaro hamkorlikning uyg'unlashuvi talab qilinadi. Ta'lim tizimida amalga oshiriladigan islohotlar nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki jamiyatning barcha sohalarida ijobiy natijalarga olib keladi. Shu sababli, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan harakatlar doimiy ravishda yangilanib, global tendensiyalarga moslashib borishi lozim.

Xulosa.

Globalizatsiya jarayoni ta'lim tizimining barcha jabhalarini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Ta'lim sifatini oshirish va inson kapitalini shakllantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakatlarning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda.

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim tizimlarini rivojlantirish uchun bir qator strategik yo'nalishlarni amalga oshirish zarur:

1. Ta'lim dasturlarini yangilash: Mehnat bozori talablariga mos keluvchi mutaxassislar tayyorlash, jumladan, innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga keng joriy etish.

2. Xalqaro standartlarga moslashish: PISA, TIMSS kabi xalqaro baholash tizimlariga faol qo'shilish va tajribalarni o'zlashtirish.

3. Malakali kadrlar tayyorlash: Yumshoq ko'nikmalar va raqamli bilimlarni rivojlantirish orqali o'quvchilarning bozor talablariga moslashuvchanligini oshirish.

4. Innovatsion infratuzilmani yaratish: Raqamli ta'lim platformalari va zamonaviy laboratoriyalarni tashkil etish.

5. Davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirish: Ta'lim sohasiga xususiy sektorning jalb qilinishini ta'minlash.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish ta'lim tizimining sifatini sezilarli darajada oshirib, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Eng muhimi, ta'lim orqali shakllangan bilim va malakali inson kapitali har qanday davlatning eng qimmatli boyligi hisoblanadi. Shu sababli, globalizatsiya sharoitida ta'limga sarmoya kiritish bugungi va kelajakdagi muvaffaqiyatning asosiy garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Raximov, O. D. (2024). Globallashuv davrida ta'lim tizimi muammolari. *golden brain*, 2(5), 10-16.

Toqsanbayev, Q. (2024, June). Globallashuv va telekommunikatsiya texnologiyalari. in *international scientific research conference* (Vol. 3, No. 25, pp. 26-28).

Nuriddinovna, A. A. L. (2024). Ta'lim sifati menejmentini rivojlantirishda xalqaro modellar. *zamonaviy dunyoning ijtimoiy manzarasi va jamiyat tuzilmalari transformatsiyasi*, 1(1).

Ismatovich, X. U. (2023). Zamonaviy ta'limda elektron va raqamli ta'lim resurslarining o'rni. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(15), 149-153.

REFORMS IMPLEMENTED IN UZBEKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE TO INCREASE THE SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF WOMEN: ANALYSIS AND RESULTS (1991-2024)

Elboyeva Shakhnoza,

*University of Economics and Pedagogy, Department of «History and Social Sciences»,
senior teacher, Karshi*

Abstract: In this article, during the years of independence, the reforms carried out in Uzbekistan to increase the social and political activity of women and the reforms carried out in support of women are analyzed historically, and the necessary suggestions and recommendations are given.

Keywords: women, education, science, knowledge and skills, research and development work, electronic navigation platforms, vouchers, social lift, society, experience of foreign countries.

РЕФОРМЫ, ОСУЩЕСТВЛЕННЫЕ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ЖЕНЩИН: АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ (1991-2024)

Елбоева Шахноза,

*Университет экономики и педагогики, Кафедра «Истории и социальных наук»,
старший преподаватель, Карши*

Аннотация: В данной статье в годы независимости исторически анализируются реформы, проводимые в Узбекистане по повышению общественной и политической активности женщин, а также реформы, проводимые в поддержку женщин, а также даются необходимые предложения и рекомендации.

Ключевые слова: женщины, общественно-политическая деятельность, указы, Государственный комитет женщин, современная женщина, отечественные исторические деятели.

XOTIN-QIZLARNING IJTIMOY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA O'ZBEKISON HUKUMATI TOMONIDAN AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR: TARIXIY TAHLIL VA NATIJALAR (1991-2024 YILLAR)

Elboyeva Shaxnoza,

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, "Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrası
katta o'qituvchisi, Qarshi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mustaqillik yillarida O'zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda amalga oshiralayotgan hamda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash borasida olib borilayotgan islohotlar tarixiy tahlil etilga hamda kerakli taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: xotin-qizlar, ijtimoiy-siyosiy faollik, farmonlar, Xotin-qizlar davlat qo'mitasi, zamonaviy ayol, milliy tarixiy shaxslar.

Kirish. Tariximizga bir nazar solsak, qanchadan qancha buyuk ishlar boshida To'maris, Bibixonim, Nodirabegim, Uvaysiy, Zulfiya kabi ayollar turganiga guvoh bo'lamiz. Ular o'z jasorati, aql-idroki va mardligi bilan tarixga o'z ismlarini muhrlab qo'ygan. Shunday siymolar davomchilari ekanligimizning o'ziyoq bugungi kun xotin-qizlarga g'urur va sharaf tuyg'ularini his qilishga sabab bo'la oladi. Yurtimiz mustaqillikka erishgach, xotin-qizlarning har sohada

ijtimoiy-siyosiy faolligiga bo'lgan e'tibor yuksaldi. Mamlakatimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o'z qobiliyat hamda imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun kerakli bo'lgan shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, shuningdek, oila institutini mustahkamlash borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risida PF-5325- sonli Farmoni e'lon qilindi. Mazkur Farmon asosida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda, jumladan, ta'lim muassasalarida rahbar ayollarning o'quv jarayonida samaradorligini oshirish sohasida olib borilayotgan ishlar tahsinga sazovordir. Umuman olganda, O'zbekistonda xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni va mavqeyini mustahkamlash borasida davlat ahamiyatiga molik salmoqli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Zero, jamiyat rivojini xotin-qizlarsiz, ularning ishtirokisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shu bois ayollarning oilada ham, davlat va jamoat ishlarida ham emin-erkin faoliyat yuritishlari, ularning huquq va manfaatlarini ro'yobga chiqarish yo'lida mamlakatimiz miqyosida qator chora-tadbirlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda.

Bugungi kunda mamlakat akademik doiralarida ayollarning o'rni va mavqeyini oshirish, yangi avlod olim xotin-qizlarni tarbiyalash hamda istiqbolli loyihalarni rag'batlantirish bo'yicha muhim tashabbuslar ilgari surilmoqda. Jamiyat hayotining turli jabhalarida gender tenglikni ta'minlash, jumladan, ta'lim va ilm-fan sohasida O'zbekiston ichki siyosiy konsepsiyasining ustuvor yo'nalishlari qatoriga kiradi. Bu borada 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi 69-maqsadida: xotin-qizlarning ta'lim va kasbiy ko'nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko'maklashish, tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini yuzaga chiqarish, to'g'ri yo'naltirish vazifasi belgilab qo'yilgan [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'zining "Yangi O'zbekiston strategiyasi" nomli asarida "Bugun O'zbekistonda olib borilayotgan davlat siyosatining asosiy maqsadi ayollarimizga e'tibor va amaliy g'amxo'rlik ko'rsatishni yangi, yuksak bosqichga olib chiqish, xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni va maqomini mustahkamlash ularning huquq va manfaatlarini ta'minlashdir. Bu o'z navbatida, Ayollarga ilm berish – jamiyatni ilmiy, ma'rifatli va salohiyatli qilish degan aqidani hayotga izchil tatbiq etish"[2] kerakligini alohida ta'kidlab o'tganlar.

Ma'lumki, 2016-yil yildan boshlab, har yili 11-fevral kuni BMT qaroriga binoan "Xalqaro ilmda ayollar va qizlar kuni" sifatida nishonlanadi. Bundan ko'zlangan maqsad xotin-qizlarning ta'lim olishiga qo'shimcha shart-sharoitlarni yaratish, ilm-fandagi salohiyatiga e'tibor qaratish va qo'llab-quvvatlashdan iborat hisoblanadi. Shu bois xalqaro va xorijiy tajribani o'rganish maqsadida 10 dan ortiq xorijiy mamlakatlarda xotin-qizlarning ta'limini rivojlantirish bo'yicha ilg'or tajribalar tahlili amalga oshirildi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda amalga oshiralayotgan hamda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash borasida olib borilayotgan islohotlar, xotin-qizlarning ta'lim olishi, ilm-fan sohasida ayollarning o'rni yanada oshirish bo'yicha nazariy va amaliy jihatlarini Gaskell Dj., Maklaren A., Aker S., Stromkvist N.P., Foks M.F. va Xamdan A. kabi xorijlik olimlar tadqiqotlar olib borishgan. MDH mamlakatlari olimlaridan Nogayeva A.M., Shupanova J.M., Agamova N.S., Allaxverdyan A.G. va Shafranova O.I. singari olimlarning ilmiy ishlarida ta'lim, ilm-fan sohasida ayollarning roli o'z aksini topgan.

O.Bo'riyev, M.Vohidov, L.Munavvarova, O.Musurmanova, M.Mamatov, K.Nasriddinov, M.Sangilov, U.Toshtemirov, I.Shoymardonov, M.Xolmatova, M.O'zbekov kabi mamlakatimiz olimlari oila, uning madaniyati, ijtimoiy muammolari masalasiga to'xtalib, ularni ancha mufassal

tadqiq etgan holda xotin-qizlarning oiladagi ijtimoiy faolligini o'z ilmiy izlanishlarida asoslab berganlar. Ayol qadrini qanchalik yuqoriga ko'tarishga muvassar bo'lsak, milliy g'ururimiz, ma'naviyat va madaniyatimiz yanada yuksalishi, oilalarimiz barqarorligi ta'minlanishi, halol va pok, fidoyi, vatanparvar, jamiyatga foyda keltiruvchi, millatimizni butun jahon miqyosida ko'z-ko'z qildiruvchi farzandlarimiz soni kundan kunga ko'paya borishi tabiiy holdir. Zero, har tomonlama faol va oqila, dono, izlanuvchan, zamonaviy ayol mehnatidan, salohiyatidan nafaqat uning oilasi, balki butun jamiyat manfaatdor bo'lishi chin haqiqatdir. Biz qurayotgan jamiyatning og'ir yukini dadil ko'tarib, uning poydevorini mustahkamlab turadigan asosiy kuch jamiyatimizdagi har bir oila, har bir inson, har bir fuqaro, shu jumladan, xotin-qizlar ekanligini unutmasligimiz kerak.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-son Farmoni bilan 2022–2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo'yicha Milliy dastur hamda 2022–2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo'yicha Milliy dasturni 2022–2023-yillarda amalga oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar rejasi tasdiqlandi. Mazkur hujjatlardan oila institutini yanada mustahkamlash, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o'z qobiliyat va imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ayollarning jamiyat hayotidagi nufuzini, faolligini oshirish, mehnatini munosib rag'batlantirish, tashkilotchilik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik va siyosiy jarayonlarda daxldorlik qobiliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlar ko'lamini kengaytirish masalalari o'rin olgan [3].

Farmonda O'zbekiston Xotin-qizlar davlat qo'mitasining jamiyat hayotidagi faolligini oshirish, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish maqsadida qo'mita faoliyatining ustuvor yo'nalishlari belgilab berildi. Xotin-qizlar qo'mitasi va uning hududiy bo'linmalarining yangilangan tuzilmalari tasdiqlandi. Shu o'rinda, O'zbekistonda ushbu yo'nalishdagi me'yoriy-huquqiy bazani rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan ishlarga to'xtalish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'tgan yillar mobaynida ayollar manfaatlarini himoya qilishga yo'naltirilgan qariyb 100 ta milliy va xalqaro huquqiy hujjat qabul qilindi va ratifikatsiya qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 8-mart – "Xalqaro xotin-qizlar kuni" bayramiga bag'ishlangan uchrashuvdagi nutqida shunday degan: "O'zbekiston deb atalgan jonajon Vatanimizda har qaysi mard yigit, avvalo, mehribon onasi, oilasi, farzandlari baxtli bo'lishini istaydi, albatta. Hazrat Alisher Navoiy bobomiz aytganlaridek, bu yo'lda o'zining butun borlig'ini bag'ishlashga tayyor turadi".

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda turli soha va tarmoqlarda mehnat qilayotgan ishchi va xizmatchilarning 45 foizini xotin-qizlar tashkil etadi. Jumladan, davlat va jamoat tashkilotlari tizimida 1400 ga yaqin xotin-qiz rahbarlik lavozimlarida mehnat qilmoqda. Ulardan 17 nafari senator, 16 nafari Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati, 1075 nafari esa xalq deputatlari mahalliy kengashlari tarkibida faoliyat yuritmoqda. O'nlab opa-singillarimiz "O'zbekiston Qahramoni", "O'zbekiston fan arbobi", "O'zbekiston xalq o'qituvchisi", "O'zbekiston xalq shoiri", "O'zbekiston xalq artisti" singari davlatimizning yuksak faxriy unvonlari, orden va medallariga sazovor bo'lgan. Ularning orasida 500 nafardan ziyod fan doktorlari va akademiklar, minglab fan nomzodlari o'z bilimi, iste'dodi bilan Vatanimiz ravnaqi yo'lida astoydil xizmat qilib kelmoqda. Jamiyat va davlat hayotida faollik, tashabbuskorlik ko'rsatgan, o'zining samarali mehnati bilan oilaning shakllanishi va farovonligi mustahkamlanishi, onalik va bolalik muhofazasiga munosib hissa qo'shgan xotin-qizlarga beriladigan "Mo'tabar ayol" ko'krak nishoni ta'sis etildi.

Xotin-qizlarning ijtimoiy faoliyati ularning iqtidori, qobiliyati, tashabbuskorligi bilan belgilanadi. Hech bir davrda ayollar faqat boshliq bo'lishi yoki faqat ergashishi lozim deb hisoblanmagan. Aksincha, hozirgi kunda xotin-qizlarga munosabat ijobiy tomonga o'zgarib, ularning ona bo'lishi bilan birga potensial qobiliyatlaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda.[4]

Ma'lumki, mamlakatimiz XIX asr oxiri va XX asr boshlarining yetakchi ma'rifatparvarlari M.Behbudiy, A.Fitrat va A.Avloniy xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni borasida keng fikrlar bildirganlar. Masalan, Fitratning "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" asarida shunday fikrlar bor:[5]

"Ayollarning huquqlari, albatta, din va milliy qadriyatlar bilan ham bog'liqdir. Islom dini kirib kelgunga qadar qizlar tug'iliboq tiriklayin o'ldirilgani ko'pchilikka ma'lum. Muqaddas Islom dini hamisha ayollarni e'zozlashga buyuradi. "Jannat onalar oyog'i ostidadir" degan naql asrlar osha o'z mavqeyini yo'qotganmagan. Islom ta'limoti ayollarni ilm olish, mehnat qilish, meros huquqi, jamiyat taraqqiyotida faol qatnashishda erkaklar bilan teng huquqli qildi. Hadislarda "ilm olish har bir muslim va muslimaga xosdir", deyilgan. Islomda oila, nikoh, meros masalalarida ayolga ko'proq yon beriladi, nikohsiz yashashga ruxsat berilmay, shu tariqa ayolning huquqi ta'minlanadi. Nikoh shartlaridan bo'lmish mahr ham aynan ayollarning foydasi uchun joriy etilgan".

XX asr xotin-qizlarning o'z huquq va erkinliklari, ijtimoiy-siyosiy imkoniyatlari va mas'uliyatlarini anglab yetishiga xizmat qilgan davr bo'ldi. Xotin-qizlar minglab yillar davomida umuman ko'rmagan va guvohi bo'lmagan, orzu-intilishlarining mazmun-mohiyatiga aylangan siyosiy huquqlarga aynan shu asrda erishdilar. Ushbu asrda xotin-qizlarga nisbatan qarashlarning tubdan o'zgargani va endi nafaqat oilaviy hayot, balki davlat va jamiyat hayotida ayollar hamda erkaklarning maqomi ham tenglashgani diqqatga sazovordir. Aytib o'tilgan yutuqlarga ayollar osonlik bilan erishayotganlari yo'q. Bir vaqtning o'zida oila ishlarini saranjomlash bilan birga ijtimoiy-siyosiy masalalarga ham vaqt topish, nafaqat vaqt topish, balki o'zlariga yuklatilgan vazifalarni ado etish, tom ma'noda, ijtimoiy-siyosiy masalalarda o'z maqomiga ega bo'lish, ulardan erkaklarga nisbatan ikki barobar ko'proq kuch-quvvat sarflashni talab qilmoqda.

Ayollarning jamiyatdagi o'rni va rolini oshirish, davlat boshqaruviga ularni yanada kengroq jalb qilish, mamlakatning siyosiy boshqaruvi sohasida ularning faolligini yanada oshirish vazifalari keng ahamiyat kasb etib bormoqda. XXI asrda dunyoning barcha mamlakatlarida ayollar siyosat bobida ham teng huquqlilikka erishmoqda, parlamentda salmoqli o'rinlarni egallamoqda. Masalan, Ukraina parlamentining 8 foizini ayollar tashkil qilsa, arab davlatlarida ham ushbu ko'rsatkich 8 foizni tashkil qiladi. Shvetsiya, Estoniya va boshqa Yevropa davlatlari parlamentlarida ayollar ko'pchilikni tashkil qilishi bilan ajralib turadi. Biroq Afrikadagi Ruanda mamlakatining parlamenti deputatlari ichida xotin-qizlarning soni bu borada butun Yevropani ortda qoldiradi. Ushbu davlat parlamentining 48,8 foizini xotin-qizlar egallagan. Undan keyin Shvetsiya 45%, Daniya 40%.[7] Bu holatning o'ziyoq xotin-qizlarning kun sayin zamonaviy imijga ega bo'lib, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotda faollashib borayotganligini ko'rsatib turibdi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Xotin-qizlarning ta'lim olishiga zarur shart-sharoitlarni yaratish, ilm-fan sohasida ayollarning tutgan o'rini yanada oshirish bo'yicha O'zbekistondagi mavjud holat hamda ilg'or xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish yuzasidan amalga oshirilgan tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Birinchidan, mamlakatimizda bandlik muammolarini hal qilishda xotin-qizlarni o'qitish va ularga ta'lim berishning salohiyatidan foydalanish samaradorligi pastligicha qolmoqda.

O'zbekiston boshlang'ich ta'limda gender balansiga erishgan bo'lsa-da, ammo hanuzgacha oliy ta'lim sohasida tahsil olayotgan, shuningdek, ilmiy tadqiqot yo'nalishlaridagi ayollar va

erkaklar soni o'rtasida tavofut mavjud. O'zbekistonda oliy o'quv yurtiga 2020–2021-o'quv yili kunduzgi ta'lim uchun kirgan xotin-qizlar 260 ming kishini, erkaklar 311,5 ming kishini tashkil etgan. Ushbu tavofutni bir nechta sabablar keltirib chiqarmoqda:

xotin-qizlarning ta'lim yo'nalishi ko'pincha ota-onalar tomonidan belgilanishi;
oilada oliy ta'lim olish imkoniyati, avvalo, o'g'il bolalarga berilishi (ayniqsa, to'lov asosidagi o'qish bo'lsa);
jamiyatda saqlanib qolgan stereotiplar tufayli qizlar faqat oilaviy hayotda asqtishi mumkin bo'lgan ijtimoiy kasblarni egallashga intilishi;
ota-onalar qizlarining uydan uzoqda ta'lim olishini istamasligi;
hududlarda oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tadqiqot institutlarining birxil joylashmaganligi;
ayollarning erkaklarga nisbatan erta turmush qurishi, farzand ko'rish hamda voyaga yetkazish vazifasi.

UNESCO tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, dunyo tadqiqotchilarining atigi 30 foizini ayollar tashkil etadi. Universitetlarga kiradigan ayollar soni tobora ko'payib borayotgan bo'lsa-da, ularning kam qismi tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanishadi. Masalan, Shvetsiyada ayollar universitet talabalarining ko'p qismini – 60 foizini tashkil qiladi, ammo ularning soni universitetdan keyingi ta'lim bosqichlarida kamayadi: aspirantlar orasida ayollar ulushi (49%), olimlar orasida atigi (36%).

Jamiyat hayotida xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish yuzasidan taklif va tavsiyalar beriladi:

birinchidan, xotin-qizlarning mehnat va turmush sharoitini yaxshilash masalalarini o'z ichiga olgan dasturlar ishlab chiqish;

ikkinchidan, xotin-qizlarning o'z-o'zini band etish va tadbirkorlik tashabbusiga ko'maklashish;

uchinchidan, ish o'rinlarini yaratish, kasanachilik mehnatini tashkil etish.

to'rtinchidan, kichik biznes sohasidagi qishloq xotin-qizlarini rivojlantirish va rag'batlantirish;

beshinchidan, xotin-qizlarga imtiyozli kreditlar berishni davom ettirish;

oltinchidan, xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish uchun jamoat va davlat tashkilotlarini jipslashtirish;

yettinchidan, xotin – qizlarning huquqiy savodxonligi va ijtimoiy faolligini oshirish uchun mahalla miqyosida ishlash, milliy qadriyatlarimizga asoslangan milliy hunar turlarining yo'q bo'lib ketmasligi uchun xotin-qizlarimizni jalb etish va hokazo.

Xulosa qilib aytganda, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish mamlakatimizda amalga oshiralayotgan islohotlarning muhim omili hisoblanadi. Zero, ayol – oila ustuni va jamiyat ko'rki. Oilalarimiz tinch va farovon bo'lsa, jamiyatimiz, davlatimiz ham mustahkam oilalar negiziga qurilgan davlat bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yurt qahramonlarining qadri baland, xotirasi muqad-das.// Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. J.2.- T.:O'zbekiston, 2018.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-son Farmoni.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 1 martdagi "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va naroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-81-son Farmoni.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 7 martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-son Farmoni.

5. Bazarova D. "O'zbekistonda xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish – davr talabi". –Toshkent: TDYuU, 2019.

6. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Cho'lpon, 2019.

7. O'zbekiston respublikasi davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2019. // www.stat.uz

MUSTAQILLIK YILLARIDA YANGI EKIN NAVLARI TARIXI

Hasanova Nishona Normurotovna

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonning mustaqillik yillarida qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlar, paxta yakkahokimligiga barham berilishi, vazirlar mahkamasi tomonidan qishloq xo'jaligi va yerga doir qabul qilingan qonunlar, prezidentimizning qishloq xo'jaligiga doir farmonlari, qarorlari va farmoyishlari doirasida amalga oshirilgan ishlar batafsil yoritilgan. Shuning bilan birgalikda, bugungi kunda boshqoli don ekinlarining aksariyat urug'lik zaxiralarining hosildorligi va unumdorligiga qo'yiladigan talablar, g'alladan yuqori va sifatli hosil yetishtirishning asosiy omillari atroflicha tushuntirilgan.

Kalit so'zlar: dukkakli ekinlar, dehqonchilik, g'allachilik, mineral o'g'itlar, taqvim kalendar, agrar soha, oziq-ovqat, makkajo'xori, go'za navlari, intensiv bog'.

HISTORY OF NEW VARIETIES OF AGRICULTURAL CROPS DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Hasanova Nishona Normurotovna

Doctoral student of Bukhara State University

Abstract. Following article deals with the changes in agriculture during the years of independence in Uzbekistan. The abolition of the cotton monopoly, the laws adopted by the Cabinet of Ministers on agriculture and land, and the works carried out within the framework of the decrees, decisions and orders of our president on agriculture are given as well. At the same time, the requirements for the yield and productivity of most seed stocks of grain crops today, the main factors for obtaining high-quality crops from grain, are explained in detail.

Key words: horticulture, leguminous crops, grain farming, mineral fertilizers, calendar, agricultural sector, food, corn, cotton varieties, intensive garden.

ИСТОРИЯ НОВЫХ СОРТОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Хасанова Нишона Нормуротовна

Докторант, Бухарский государственный университет

Аннотация. В данной статье подробно изложены изменения в сельском хозяйстве за годы независимости Узбекистана, отмена хлопковой монополии, законы о сельском хозяйстве и земле, принятые Кабинетом министров, указы, постановления и распоряжения нашего президента по сельскому хозяйству. При этом подробно разъясняются требования к урожайности и продуктивности большинства семенных фондов зерновых культур на сегодняшний день, основные факторы получения высококачественных культур из зерна.

Ключевые слова: садоводство, зернобобовые культуры, зерновое хозяйство, минеральные удобрения, календарь, аграрный сектор, продукты питания, кукуруза, сорта хлопка, интенсивный сад.

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan dastlabki kunlarda yurtboshimiz xalqimizning non va non mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish nihoyatda dolzarb vazifa ekanligini alohida ta'kidlagan edilar. Davlatimiz rahbarining oqilona siyosati natijasida nihoyatda qaltis vaziyatlardan chiqib, xalqimiz bugun g'alla to'kin-sochinligiga erishdi. Donli ekinlarga asosan bug'doy, sholi, makkajo'xori, arpa, javdar, suli jo'xori, tariq va boshqa ekinlar kiradi. Jahon bo'yicha ekinlarning asosiy qismini (70%) donli ekinlar tashkil qiladi. Xalqimizning asosiy ozuqa manbai bo'lgan bug'doy ekinini qishloq xo'jalik sohasining asosiy yo'nalishlaridan biridir. G'alla bu oziq-ovqat xavfsizligi masalasida birinchi o'rinda turgan yurtimiz tinchligi, xalqimiz farovonligi bilan bevosita bog'liq bo'lgan ne'matdir. G'alladan yuqori va sifatli hosil yetishtirishning asosiy omillaridan biri bu mineral o'g'itlardan samarali foydalanishdir.

Mavzuga doir manbalar tahlili. 1991-yil respublikada barcha don ekinlarida jami 940 ming tonna yetishtirilgan bo'lsa, endilikda g'allakorlarimiz yiliga 7-8 mln tonnalik xirmonlarni ko'tarmoqdalar. Bu ulkan yutuqlarda g'allachilik ilmi fidoiylarining ham munosib hissasi bor albatta. 1998-yil 7-avgustdan prezidentimiz tashabbusi bilan Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti sug'oriladigan yerlarda yuqori va sifatli don beradigan qattiq, bahorgi bug'doy yangi navlarini yaratish, sohadagi ilmiy tadqiqotlar darajasi va sifatini tubdan oshirish, ixtisoslashgan ilmiy tadqiqot muassasalari, markazlar va stansiyalar faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish vazifasi yuklatildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 10-fevraldagi "O'zbekiston qishloq xo'jalik ilmiy ishlab chiqarish markazi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori qabul qilinib uning 3-bandida O'zbekiston qishloq xo'jaligi ilmiy ishlab chiqarish markazi tarkibidagi yetakchi ilmiy tadqiqot institutlaridan bosh tashkilotlar shakllantirildi. Jumladan don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti respublikada g'allachilikni rivojlantirish yo'nalishida bosh tashkilot sifatida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. O'tgan yillar mobaynida institut dunyoning g'allachilik fani bo'yicha yetuk ilmiy tadqiqot dargohlari bilan aloqa o'rnatib, seleksiya ishlarida foydalanish uchun 8 mingdan ortiq navlar kolleksiyasini jamlashga erishdi. Shuningdek, institut va uning viloyat filiallari hamda ilmiy tajriba stansiyalari seleksioner olimlari shu kungacha kuzgi yumshoq va qattiq bug'doyning Chillaki, Andijon 2, Andijon 4, Bobur, Yaksart, kabi ellikdan ortiq yangi navlarni yaratishdi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasining "Seleksiya yutuqlari to'g'risida" va "Urug'chilik to'g'risida"gi qonunlari va Vazirlar Mahkamasining urug'chilikni rivojlantirish va takomillashtirish borasidagi qarorlari qishloq xo'jalik ekinlari nav va urug'larga bo'lgan talablarga aniqlik kiritish hamda malum bir darajada xalqaro talablarga uyg'unlashtirishni taqazo etadi. Hozirgi paytda respublikamizda bug'doyning 93 ta navi turli tuproq iqlim sharoitlarida ekilmoqda. Shundan 42 ta nav mustaqillik yillarida ishlab chiqarishga tadbiiq etildi. Mustaqillik yillarida don hosildorligi ko'payish bilan birgalikda uning sifati ham ancha yaxshilandi. Shu bilan bir qatorda, barqaror, yuqori va sifatli hosil beradigan atrof-muhitning noqulay sharoitlariga bardoshli, kuchli va qimmatli texnologik sifatlariga ega bo'lgan mahalliy bug'doy navlarini yaratish ularning birlamchi va ommaviy urug'chiligi hamda urug'shunoslik usullarini takomillashtirish bugungi kunda ustuvor masalalardan hisoblanadi. Bugungi kunda boshqoli don ekinlarining aksariyat urug'lik jamg'armasining navdorlik va ekinboplik sifatleri belgilangan talablarga to'liq javob beradi deb bo'lmaydi. Shu sababli aksariyat navlari hosildorligi past, urug'lik sarfi esa xorij mamlakatlar ko'rsatgichlaridan birmuncha yuqori bo'lmoqda. Yuqoridagi muammoning sabablarini o'rganish va ularni

hal etish uchun boshqoli don ekinlari urug'larining sifat ko'rsatgichlarini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Yana bir asosiy donli ekinlardan biri bu sholi hisoblanadi. Tarixiy manbaalarda yozilishicha sholining vatani bu - Xitoy o'lkasidir. Bugungi kunda bizda sholining 19 navi yetishtiriladi. Ulardan: Avangard, Alanga, Guliston, Lazurniy, Jayhun, Mustaqillik, Gulzar kabi nomlar bilan ataladi. Makkajo'xori ham donli ekinlar sirasiga kirib, bir yillik o'simlik hisoblanadi. Issiqsevar, yorug'sevar, qurg'oqchilikka ancha chidamli bahorgi ekin hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Paxta eng qadimiy yigiruv ekinlaridan biridir. Inson aynan qachondan paxta tolasini birinchi marta ishlata boshlanganligi aniqlanmagan. Taxminan paxta 7000 yil muqaddam mavjud bo'lgan. Paxta yetishtirish Hindiston va Pokistonning Indus vodiysida boshlangan, keyinchalik Afrika, Arabiston, Suriya va Osiyo bo'ylab tarqalgan. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra qadimiy Rimda legionerlar doimiy ravishda paxtadan tikilgan kiyimlarda yurishgan. Ilk paxtadan tayyorlangan kiyim 1730-yil Angliyada paydo bo'lgan.

Yurtimiz zaminida yetishtirilgan paxta haqida ma'lumot taxminan 2000 yil avval Xitoyliklar tomonidan qayd etilgan. O'rta Osiyoda paxta madaniyati VI-VII asrlardan boshlab paydo bo'lgan. O'rta Osiyo ko'plab mamlakatlar bilan keng va jonli savdo-sotiq olib borgan. G'arbdan kichik Osiyo va Xitoyga karvonlar o'tish darvozasi bo'lgan. O'rta Osiyoga boshqa mamlakatlardan paxta chigiti shu yo'l bilan kelgan. X asrga kelib Zarafshon vodiysi va Marv vohasida paxtachilik keng rivojlangan. Yuqori sifatli paxta matolari ishlab chiqarilib, Samarqand, Buxoro bozorlarida sotilgan. XX asrga kelib O'rta Osiyo Chor Rossiyasi mustamlakasiga aylanadi va O'zbekiston paxtani Rossiyaga yetkazib bera boshladi. Chor Rossiyasi va O'zb SSR davrida paxta yetishtirish keskin o'sdi. Paxtani Rossiyaga yetkazib berish uchun temir yo'llar quriladi.

Paxtachilik ko'pgina mamlakatlar qishloq xo'jaligining yetakchi tarmog'i hisoblanadi. Dunyoning 84 mamlakatida g'oz o'stiriladi. Paxta tolasini ishlab chiqarish bo'yicha eng yuqori ko'rsatgichni Xitoy tashkil qiladi. Xitoy dunyo paxtasining 25%dan ko'prog'i, yani yiliga taxminan 6,5 mln tonnani tashkil qiladi. Buning uchun yuz mingdan ortiq fermerlar ter to'kadi va ta'kidlash joizki Xitoy bu borada juda qisqa vaqt ichida yuqori samaradorlikka erisha oldi. Yana bir muhim jihat Xitoy paxta xom-ashyosini deyarli eksport qilmaydi va to'lig'icha qayta ishlaydi, shuning bilan birga xorijdan ham faol import qiladi. Hosilni yig'ish asosan mashinalar orqali amalga oshiriladi. Xitoydan keyin paxta yetishtirishda yetakchi bu Hindiston hisoblanadi. Bu davlat tabiati ham paxta yetishtirish uchun juda qulay hisoblanadi. Zamindorlar orasida ham paxtaga qiziqish baland. Shu bois ham bu davlat yiliga 6,3-6,4 mln tonna atrofida hosil oladi va ba'zi yillarda hosildorlik bo'yicha Xitoyni ham ortda qoldib birinchilikka ham chiqib turadi. Mamlakatda paxtadan yuqori hosil olinsada, uni qayta ishlash yuqori emas, xorijga eksport hajmi baland. Keyingi o'rinlarda esa paxta yetishtirishda AQSH, Pokiston va Brazilya mamlakatlari turadi.

2019-yilning 7-oktabrdan Jahon savdo tashkiloti Birlashgan Millatlar Tashkilotining oziq-ovqat va qishloq xo'jalik tashkiloti (FAO) kotibiyatlari bilan hamkorlikda xalqaro paxta bo'yicha maslahat qo'mitasi (ICAC) birinchi marta xalqaro paxta kunini nishonladi. 2021-yil avgust oyida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi paxtaning beqiyos ahamiyatini tan oldi va 7-oktabrni Butunjahon paxta kuni deb e'lon qildi. Ushbu kunni nishonlashdan maqsad, paxta sohasi va uning iqtisodiy rivojlanishi, qashshoqlikni bartaraf etishdagi muhim roli haqida ogohlantirish, shu bilan birga barqaror iqtisodiy

o'sish, to'liq samarali bandlik va munosib mehnat muhimligini ta'kidlashdan iboratdir.

Ma'lumotlarga ko'ra butun dunyoda 32 mlndan ortiq fermer paxta yetishtiradi va bu 80 dan ortiq mamlakatdagi 100 mlndan ortiq oilalarga moliyaviy tomondan foyda keltiradigan mahsulotdir. Bu mahsulot qulay, allergiya chaqirmaydigan, havo o'tkazuvchi va bardoshli matodir. Paxta ko'plab kichik qishloq fermerlari va ishchilari va ayniqsa ayollar uchun keng foydalanuvchi manbaa bo'lib dunyodagi eng qashshoq qishloq joylarida ish va daromad keltiruvchi mahsulotdir. Bir qator rivojlanmagan mamlakatlarda eksport daromadining asosiy resursi paxta bo'lib, oziq-ovqat importi uchun to'lovlarni amalga oshirishda yordam beradi. Paxta yetishtirish va qayta ishlash bosqichlarida ayollar va yoshlar ishsizligini kamaytirish, aholini munosib ish bilan ta'minlash uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Paxtaning qariyb 80%i kiyim-kechak, 15%i uy- ro'zg'or buyumlari va qolgan 5%i texnik ehtiyojlar uchun ishlatiladi.

O'zbekistonda paxta yetishtirish mamlakat xalq xo'jaligida muhim ahamiyatga ega, shuningdek paxta yetishtirish bo'yicha dunyoda 6-o'rinda turadi. Hozirgi kunda Respublika bo'ylab o'rtacha 1,1-1,2 mln tonna paxta hosili olinadi. Mamlakatimiz paxta tolasi eksporti bo'yicha bo'yicha dunyoda 2-o'rinda, paxta eksportida 3-o'rin, paxtani ishlab chiqarishda esa 5-o'rinda turadi. Yurtimizning turli viloyatlarida paxtaning har xil (34 xil o'rta tolali va 2 xil ingichka tolali) navlari o'stiriladi. Paxta chigitidan sanoatda yog', sovun, kunjara va yana boshqa ko'plab mahsulotlar tayyorlanadi. Asosan bizning hosildor yerlarimizda paxtaning "Buxoro-6", "Omad", "Buxoro-8", "Buxoro-102" navlari ekiladi. "Buxoro-6" g'o'za navi turlararo sun'iy duragaylash yo'li bilan ya'ni changlanuvchisi xirzitium turiga mansub ingichka tolali "Toshkent-1" navi bo'lib changlatuvchisi Barbadenze turiga mansub ingichka tolali, 1-tip tola beradigan 9647-N navlarini o'zaro sun'iy chatishtirish va avlodini ko'p marta qayta tanlash yo'li bilan O'z PiTI Buxoro filialida seleksioner olim A Battalov va boshqa olimlar tomonidan yaratilgan. Nav 1990-yildan boshlab rayonlashtirilib, davlat reyestriga kiritilgan. "Buxoro-6" navi ertapishar navlar guruhiga kirib o'rtacha 120-125 kunda hosili pishib yetiladi. Buxoro vohasida 5-20-aprel oralig'ida ekiladi. Mamlakatimizning Buxoro, Navoiy, Qashqadaryo viloyatlarida ekish uchun tavsiya qilingan. Yana bir g'o'za navi bu "Buxoro-8" Gossipium Xirzitium turiga mansub, "Buxoro-6" g'o'za naviga bir pallaliklarning fotosintez irsiyatini suniy o'tkazish yo'li bilan "Buxoro paxtachiligi" MCHJda A Battalov va boshqa olimlar tomonidan yaratilgan. 2001-yildan boshlab rayonlashtirilgan. Asosiy ekiladigan g'o'za maydoning 80%ini 5-20- aprel oralig'ida ekish zarur.

"Buxoro-102" g'o'za navi O'zbekiston Paxtachilik ilmiy tadqiqot instituti Buxoro filialida yaratilgan. 2000-yilda Davlat Nav Sinash komissiyasiga taqdim etilgan. 2006-yildan boshlab rayonlashtirilgan. S Mahmudov va boshqalar tomonidan yaratilgan. "Buxoro-102" g'o'za navining hosili 114-124 kunda tayyor bo'ladi. Buxoro viloyatidagi davlat nav sinash shahobchalarida 2000-2006-yillarda hosildorlik gektaridan hosildorlik 41-50-sentni tashkil qilgan.

Paxtachilik tarmog'ini rivojlantirish eng avvalo mamlakat oziq-ovqat strategiyasi yo'nalishlari talablarini bajarish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. Yurtimizda paxtachilik tarmog'ini samarali rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri qishloqda agrar va iqtisodiy munosabatlarni isloh qilishning huquqiy asoslarini hayotga to'laligicha tadbqiq etishdir.

Xulosa va takliflar. Mamlakatning barcha viloyatlarida ekish uchun tavsiya qilingan bo'lib, uning O'zbekiston 420VL, O'zbekiston 320VL, Donana, Maksima, Delitop F1,

Qorasuv 350AMV va boshqa navlari yetishtiriladi. Yana bir boshoqdoshlar oilasiga mansub o'simlik suli hisoblanadi. Suli 1980-yildan respublikaning barcha sug'oriladigan yerlariga kuzgi muddatda ekiladi. Hozirgi kunda O'zbekistonda sholining 4 xil navi yetishtiriladi. Tariq-boshoqdoshlar oilasiga mansub bir yillik o'simlik turidir. Bugungi kunda tariqning bizda 1 xil navi yetishtiriladi. Mamlakatimiz fermer xo'jaliklari va soha mutaxasislarining bugungi kundagi asosiy maqsadi boshqoli don ekinlari ekilgan har bir gektar yerdan yuqori va sifatli hosil yetishtirishdir.

ADABIYOTLAR

Babajanov. "Yer resurslaridan samarali foydalanishni barqaror rivojlantirish muammolari" Agroilm N:5.2019.

Behzod Muhammadiy "O'zbekistonda paxtachilik:Mustaqillik dehqonga nima berdi?" 8.01.2013.

Saltikov: Fotogalireya. "Paxta imperiyasi. Rossiya O'rta Osiyoni qanday egallagan? Daryo.uz 2017.06.18.

Nurislom To'xliyev iqtisod fanlari doktori, "Paxta yakkkahokimligi haqida" "Yoshlik" jurnali 1989-yil 7-son.

Tohir Daliyev. "Ezgu maqsadlar, ulkan rejalar agrar soha istiqbolini belgilaydi" O'zbekiston Qishloq xo'jaligi. N:2. 2018.

Babajanov. "Yer resurslaridan samarali foydalanishni barqaror rivojlantirish muammolari" Agroilm N:5.2019.

Obidov A. "Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini mexanizatsiyalashtirish" Darslik -Toshkent: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018 - 184 bet.

Tursunov S. "Dala ekinlari mahsulotlarini yetishtirish texnologiyasi" Toshkent. 2013.

Салиев А., Файзуллаев М. Социально-экономическое развитие Республики Узбекистан за годы независимости. //Вестник ассоциации Российских географов-обществоведов. Научный журнал. – 2013. – № 2.– С. 102–110.

World Development Report (2008). Agriculture and Economic Growth.

O'zbekiston Respublikasi Ensiklopediya. T. «O'zbekiston». 1997.

Ражабов Ф.Т. Фермерские хозяйства Узбекистана: развитие и региональные особенности. //Материалы международной научной конференции (Пятая Ежегодная научная Ассамблея АРГО). – Санкт-Петербург, 29–30 августа 2014 г. – С. 120–129.

G'ARBIY YEVROPA TARIXSHUNOSLIGIDA SAMARQAND TARIXINING O'RGANILISHI

Imomov Ulug'bek Ismoilovich

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
«Tarixshunoslik va manbashunoslik» kafedrası tadqiqotchisi*

Annotatsiya: G'arbiy Yevropada O'rta Osiyo va Samarqand tarixi bo'yicha ilmiy tadqiqotlarining boshlanish davri XIX asrning birinchi yarmiga to'g'ri keladi. Samarqandning Rossiya tarafidan istilo qilinishi davrida hududdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning tadqiq qilinishi G'arb tadqiqotchilarida qiziqish uyg'onishiga sabab bo'ldi. Ayni paytda G'arbiy Yevropada o'tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlari tarixchi va sayyohlarning Samarqand tarixiga oid dalillar keltirish xususiyatini kuchaytirdi. Natijada, Rossiya Imperiyasi davrida G'arb tarixshunosligida oldinga siljish paydo bo'ldi. Ushbu maqolada G'arbiy Yevropa tarixshunosligida Samarqand tarixining o'rganilishiga doir tarixiy-manbaviy ma'lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: G'arbiy Yevropa, Samarqand, Morrison, Norman, Fibbs, Lansdell, Leman, Vamberi, tarixiy obidalar, tarixshunoslik.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ САМАРКАНДА В ЗАПАДНО-ЕВРОПЕЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Имамов Улугбек Исмаилович

*Самаркандского государственного университета им. Шарофа Рашидова
Научный исследователь отделение «Историография и источниковедение»*

Аннотация: Начало научных исследований по истории Средней Азии и Самарканда в Западной Европе соответствует первой половине XIX века. Во время российской оккупации Самарканда изучение социально-экономической жизни региона вызвало интерес западных исследователей. В то же время научные исследования, проводимые в Западной Европе, укрепили возможности историков и туристов предоставить доказательства истории Самарканда. В результате произошел прорыв в западной историографии времен Российской империи. В данной статье анализируются историко-источниковедческие данные по изучению истории Самарканда в западноевропейской историографии.

Ключевые слова: Западная Европа, Самарканд, Моррисон, Норман, Фиббс, Ланселл, Леман, Вамбери, исторические памятники, историография.

STUDYING THE HISTORY OF SAMARKAND IN WESTERN EUROPEAN HISTORIOGRAPHY

Imamov Ulugbek Ismailovich

*Samarkand State University named after Sharof Rashidov Researcher of the department
of «Historiography and Source Studies»*

Abstract: The beginning of scientific research on the history of Central Asia and Samarkand in Western Europe corresponds to the first half of the 19th century. During the Russian occupation of Samarkand, the study of the socio-economic life of the region attracted the interest of Western researchers. At the same time, scientific research conducted in Western Europe strengthened the ability of historians and tourists to provide evidence of the history of Samarkand. As a result, a breakthrough occurred in Western historiography of the Russian Empire. This article analyzes the historical and source studies data on the study of the history of Samarkand in Western European historiography.

Keywords: Western Europe, Samarkand, Morrison, Norman, Phibbs, Lansdell, Lehmann,

Vambery, historical monuments, historiography.

Kirish. Varvara Duxovskaya o'zining asarida yozishicha, quruqlikda yo'llarning yomonligi Moskva yoki Peterburgdan Toshkentga borish Londondan Kalkuttagacha bo'lgandan ko'ra ancha ko'proq vaqt talab qilgan. [1] Ammo, 1888-yilda Samarqandgacha bo'lgan Transkaspiy liniyasi qurib bitkazilgach, ushbu hududdagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy aloqalar ancha jadallashgan.

N.A.Mayev o'zining asarida: "Transkaspiy temir yo'lining 1888-yilda Samarqandgacha kelishi bilan shahar bir muncha vaqt Rossiya Turkistonidagi eng jo'shqin shaharga aylangan" – degan so'zlari keltirib o'tganligi ham yuqoridagi fikrimizning isbotidir. [2] 1888-yilda Hindistonning vitse-qiroli Jorj Nataniel Kurzon yangi qurib bitkazilgan Transkaspiy temir yo'li bo'ylab Rossiya Turkistoni orqali Samarqandga ekspeditsiya uyushtirgach [3], G'arbiy Yevropalik tarixchi va sayyohlarning Samarqand kelishi tezlashgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bu sohada faoliyat yurgizgan G'arbiy Yevropalik tarixchi va sayyohlarning eng taniqlilaridan Aleksandr Morrison, Genri Lansdell, Aleksandr Leman, Genri Norman, Vulrix Perovne, Izabella Mari Fibbs, Shubert fon Zoldern, Maks fon Proskovets, Armeniy Vamberi kabilar Samarqand tarixining o'rganilishiga oid muhim ma'lumotlarni yozib qoldirishgan.

Morrisonning o'zining asarida, 1886-yildan keyin Samarqand viloyati (Samarqand oblasti) Rossiya Turkistoni bo'linmalari ichida eng kichik va aholi eng zich joylashgani bo'lib, bu hududdagi arxiv ma'lumotlari boshqa joylarga nisbatan ko'proq bo'lgan. [4] Bu imperiya tarixiga oid asar bo'lib, asosiy e'tibor Rossiya imperiyasining Samarqanddagi tuzilmalari, mafkuralari va kadrlariga qaratilgan.

Morrisonning asarida Samarqand shahrining imperatorlik davridagi tarixi, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jihatdan o'zgarishi haqidagi farazlar ko'rib chiqilgan. Zarafshon vodiysida ko'chmanchilar nisbatan kam bo'lgan va ular o'troq xalqlardan imperatorlik tuzumi bilan ancha farqli munosabatda bo'lgan. [5] Morrisonning ta'kidlashicha, Mustamlakachilik davridagi Samarqand viloyatining tarixini to'liq ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan o'rganish uchun sharq tillaridagi manbalardan foydalanish talab etilgan.

Morrison V.V.Krestovskiyning "В гостях у Эмира Бухарского" asaridagi general-gubernator fon Kaufmannning "Samarqand – O'rta Osiyo Moskvadir" [6] – degan fikrlarini keltirib o'tish orqali Samarqandning bosib olinishi ruslar uchun alohida ahamiyatga ega bo'lganligini ta'kidlab o'tgan. Lansdell kitobining sarlavhasida ham «Rossiya O'rta Osiyosi»ning markazi Samarqand shahri ekanligi nazarda tutilgan. [7]

Samarqandda hozirda topiladigan asosiy qadimiy yodgorliklar: XV asr davomida Temuriylar va XVI-XVII asrlarda O'zbek xonliklari davrida qurilgan. Bularga Amir Temurning dafn etilgan joyi Amir Temur maqbarasi, xotini Bibixonimning qabri va Shohi-Zinda masjidi kiradi. Shuningdek, Temuriylar davrida qurilgan Ulug'bek va Bibixonim; XVII asrda bunyod etilgan Tillakori va Sherdor nomli to'rtta ajoyib madrasa bo'lganligini ham yozib qoldirgan. [8] Izabella Mari Fibbs o'zining asarida, Amir Temurning rafiqasi Xitoy malikasi Bibixonimning madrasasi va masjidi Samarqanddagi eng ulug'vor obidalaridan biri bo'lib, 1897-yil sentyabr oyida ro'y bergan zilzila oqibatida vayrona holatga kelib qolganligini yozgan. [9]

XIX asrda Registon bozor bilan o'ralgan bo'lib, bir nechta madrasa, Temur qabri, uning xotini maqbarasi va bitta ajoyib masjiddan iborat bo'lgan. Registon maydoniga tavsif berishda quyidagicha so'zlar keltirib o'tilgan: "Forsning Arsloni va quyoshi sirlangan Sherdor madrasasi Registonning sharqiy tomonida joylashgan bo'lib, oltin qoplama bilan qoplangan Tillakori nomi bilan mashhur madrasa shimolda joylashgan". [10]

Fibbsning asarida: "Buyuk Registon, ya'ni bozor – Samarqanddagi hayotning markazi ekanligi aytilgan. Maydonning uch tomonida ulkan madrasalar joylashgan bo'lib, ulardan

biri Temurning nabirasi Ulug'bek tomonidan 1421-yilda qurilgan va eng qadimgisi; Sher ko'rinishida sirlangan koshinlardan iborat fasadga ega ikkinchi madrasa Sherdor deb nomlangan, 1601-yilda qurilgan; uchinchi esa tilla bezaklari asosida qurilganligi sababli Tillakori deb atalib, uning qurilishi 1618-yilda bo'lib o'tgan". [11] Darhaqiqat, XVIII-XIX asrlarda ham Samarqand oliy darajadagi ilm va ma'rifat maskanlari faoliyat olib boradigan markaziy shahar bo'lgan.

NATIJALAR.

Normanning keltirib o'tgan ma'lumotlarining isboti sifatida shuni aytish mumkinki, XIX asrda Samarqand shahri va uning atroflarida jami 22 ta bozor, jumladan, shaharning shimoliy qismida bitta ot bozori mavjud bo'lgan. [12] Samarqandning Registon qismida turli yo'nalishlarga boradigan boshqa bozor ko'chalari mavjud bo'lib, ularning ba'zilarida haligacha eski toshdan qurilgan karvonsaroylar bo'lsa, boshqa binolar butunlay yangi yog'ochlardan qurilgan. [13]

Perovne o'zining asarida, XIX asrda Amir Temur maqbarasidan pastroqda odamlar bilan to'lgan bozor faoliyat olib borishini yozgan. [14] Bu davrda Samarqand shahrida paxta, ipak, bug'doy va sholi, shuningdek, pichoq, meva, ot, qo'y va xachirlar savdosi bilan shug'ullanuvchi bozorlar bo'lgan. Bug'doy, guruch va ipak asosan Buxoroga eksport qilingan bo'lsa, paxta Toshkent orqali Rossiyaga jo'natilgan. [15]

Lansdellning o'zining asarida Samarqandda Temur qabri yonida joylashgan manzilgoh Shohi-Zinda masjidi ekanligini: Leman va Xanikov o'zlarining asarlarida bu joyni Amir Temurning yozgi saroyi deb ataganliklarini yozgan. Ammo, Fedchenko va Lansdell aniq dalil yo'qligi tufayli bu fikrga qarshi chiqqan. [16]

Normanning asarida, Amir Temurning o'zi ikki minora bilan yonma-yon joylashgan nafis gumbaz ostida o'tiradi: ulardan biri yiqilib, ikkinchisi yorilib, xavfliroq egilgan. Oldinda ko'k emal bilan qoplangan gotika archasi bo'lgan kirish portali bo'lib, olxo'ri, tut va yig'layotgan akatsiyalar orqali soyali bog'ga kirib borilganligini yozilgan. [17] Lemanning ta'kidlashicha, XV asrda Samarqand mashhur savdogarlar qarorgohi bo'lganligini ta'kidlab, Rossiya va Tataristondan teri, mo'yna va asalarilar; Kataydan (Xitoy) ipak, mushk, marvarid, qimmatbaho toshlar va ravon olib kelinganligini aytib o'tgan. Samarqanddan Kambalu (Pekin)gacha bo'lgan sayohat 6 oy davom etgan. [18]

G'arbiy Yevropalik tarixchi va sayyohlarning Samarqand tarixiga qiziqishi Temuriylar davridagi ijtimoiy-iqtisodiy tarix mavzusidan boshlanib, Rossiya bosqini davridagi Samarqand tarixining o'rganilishigacha bo'lgan tadqiqot doirasini tashkil qilgan. Sharqshunos Armeniy Vamberi o'zining asarida, XIX asrda Samarqandda bozor va karvonsaroy, shu jumladan, hojilar uchun tekinga beriladigan yotoqxonalar borligini ta'kidlagan. Vamberi Amir Temur qabri yonidagi xususiy uyda yashab, Samarqand to'g'risida ma'lumotlar to'plagan. Samarqanddagi eng diqqatga sazovor joy Hazrati Shohi Zinda majmuasi bo'lib, bu joy shaharning shimoli-g'arbida, Amir Temurga yozgi qarorgoh sifatida xizmat qilgan bino yonida joylashgan.

Amir Temur qabri esa janubi-g'arbiy tomonda joylashgan bo'lib, u ajoyib gumbaz bilan qoplangan va devor bilan o'ralgan toza ibodatxonadan iborat bo'lgan. Bundan tashqari, Vamberi XV-XIX asrlarda Samarqandda mavjud bo'lgan uchta madrasa asosan ochiq osmon ostida joylashgan va Samarqand Registonini tashkil qilganligini ham ta'kidlab o'tgan. [19] Bu davrda Samarqandda Cho'pon-Ota masjidi va maqbarasi bo'lib, uning gumbazi moviy-firuza rangli emal bilan qoplanganligini ta'kidlab o'tilgan. [20] Lemanning fikricha, Cho'pon-Otadan Samarqandga qaralganida shahar katta to'qayzorga o'xshaydi: unda madrasalar va rang-barang minoralar sof rohat qal'alariga o'xshab ko'rinadi. [21]

Vamberi ma'lumotlariga ko'ra, Dahbedning go'zal ziyoratgoh va dam olish maskani bo'lgan. Ushbu majmua Samarqanddan uzoqda, Zarafshon daryosining narigi tomonida joylashgan va Maxdumi A'zam avlodlari yashaydigan hamda shu yerda dafn etiladigan majmua hisoblangan. [22]

Registon va Bibixonim madrasasi oralig'ida joylashgan me'moriy jihatdan unchalik ahamiyatsiz bo'lgan Shayboniyxon madrasasi XVI asrda ko'chada turgan, lekin XVII asr boshlarida hovli ichkarisiga ko'chirilgan va Shayboniyxonning qabri yonida joylashgan. XIX asrga kelganda, Samarqanddan tashqarida joylashgan yodgorliklardan eng muhimi rus kvartalidan janubi-g'arbiy yo'nalishda, taxminan 4 farsax uzoqlikda joylashgan Xoja Ahror maqbarasi va madrasasi hisoblangan.

Xo'ja Ahror madrasasi atrofida ushbu davrda Namozgoh masjidi ham mavjud bo'lib, uning gumbazi qulab tushgan vayrona holatda bo'lgan. [23] Ammo, 2004 yilda Xoja Ahror maqbarasi va madrasasi katta ta'mirlash va obodonlashtirish ishlarini amalga oshirdi. Birinchi navbatda tom butunlay almashtirildi, yodgorlik yog'in-sochin ta'siridan saqlab qolindi.

Vamberining fikricha, Samarqandning Mo'yi Muborak darvozasi yonidagi juvozxonada ishlab chiqarilgan maxsus qog'oz Buxoro amirligining to'qimachilik sohasidagi qog'ozlarning kamyob turidan bo'lgan. Darhaqiqat, qog'oz ishlab chiqarish Samarqand iqtisodiyotida muhim o'rin tutgan. Mo'g'ullar XII-XIV asrlarda dunyodagi eng zo'r qog'oz Samarqandda ishlab chiqarilganligini aytib o'tganlar.

MUHOKAMA.

Morrisonning ta'kidlashicha, 1868-yilda Samarqand shahar aholisi fon Kaufmanga maktub yo'llab, ruslar shaharni egallab olishlarini, amir shahar mudofaasiga mas'ul etib tayinlagan qo'mondon Shir Ali Inoq shafqatsizliklariga chek qo'yishlarini so'raganlar. Fon Kaufman shaharga kirib kelganida, shahar oqsoqollari uni hurmat va ehtirom ila kutib olishganligi sababli shahar aholisi bir yillik soliqdan ozod qilingan. [24] Demetriy Charlz Balgarning so'zlariga ko'ra, general-gubernator fon Kaufman Samarqand qozikaloniga maktub yo'llab, shaharning o'z ixtiyori bilan taslim bo'lishini talab qilgan. Shundan so'ng, Samarqand shahar aholisi rus qo'shinlariga darvozalarni ochib berishgan. [25]

Ammo, o'sha vaqtda Samarqandda bo'lgan rassom V.V.Verschagin o'zining asarida Samarqand egallab olingach, fon Kaufman bunday qaror chiqarmaganligini va shahar aholisi general-gubernatorni la'natlaganligini yozib qoldirgan. [26] Normanning so'zlarini isbotlovchi dalil deb olsak, XIX asrda Samarqand aholisi sartlar deyilgan. Sartlar shaharlik va savdogar odamlar bo'lib, Rossiya imperiyasi tuzumiga mutlaqo bo'ysunmagan. [27] Hattoki, Genri Lansdell ham 1868-yil 14-iyulda Buxoro amiri Kattaqo'rg'on yaqinidagi Zirabuloq mavzesida fon Kaufmanga qarshi kurashganligini va amir ruslar tomonidan butunlay mag'lubiyatga uchratilganligini o'zining asarida keltirib o'tgan. [28] Shubhasiz, Samarqand uchun kechgan milliy-ozodlik janglarini inobatga oladigan bo'lsak, fon Kaufmanning shaharga ziyon-zahmatsiz kelganligi haqida xabarlar mutlaqo asossizdir.

Morrison Samarqanddagi ruslar tomonidan qurdirilgan tarixiy inshootlari haqida yozar ekan, bu yerda Ofitserlar klubi, oltin yulduzlar bilan bezatilgan ko'k gumbazli yog'och cherkov (1898-yilda g'ishtdan qayta tiklangan) va okrug gubernatorining qarorgohi bo'lgan uzun, pastak oq bungalo (bugungi kunda Samarqand shahar hokimligi joylashgan) bo'lganligini hamda ushbu binolar Amir Temur maqbarasigacha cho'zilgan Abramovskiy bulvarida joylashganligini ta'kidlab o'tgan. [29]

Norman o'zining asarida, XIX asrda Gubernatorning qarorgohi Samarqanddagi bir necha gektar maydonni egallagan to'rtburchak devorli bog'ning o'rtasida joylashgan katta va keng bino ekanligini bayon qilgan. [30] Bundan tashqari, Lansdell XIX asrda Samarqandda harbiy kasalxona ham faoliyat olib borganligini ta'kidlab o'tgan. [31]

Stupakovning ta'kidlashicha, ushbu inshootlar bilan bir qatorda 1898-1899 yillarda Samarqandda 111 ta zavod mavjud bo'lib, ularda atigi 1718 ishchi ishlagan. [32] Ularning uchdan bir qismi paxta tozalash korxonalari bo'lsa, qolganlari asosan oziq-ovqat va spirtli ichimliklar ishlab chiqariladigan zavodlar bo'lgan. [33] Mazkur davrda shahardagi spirtli ichimliklar ishlab chiqariladigan zavodlardan eng mashhurlari Otto Bogau pivo zavodi va

Filatov aroq zavodi hisoblangan. [34]

Samarqandda inshootlar va me'moriy obidalaridan tashqari Samarqand militsiyasi boshlig'i tomonidan homiylikka olingan mehribonlik uyi ham bo'lganligini va mazkur joyda o'g'il bolalar 7 yoshgacha, qizlar esa turmushga chiqqaniga qadar tarbiyalanganligini yozib qoldirgan. [35] XIX asrda Samarqandda harbiy kasalxona ham faoliyat olib borgan. [36]

Izabella Mari Fibbs ham XIX asrda Samarqandda yetimlar va kambag'allarga yordam beradigan mehribonlik uylari faoliyat olib borganligini yozib qoldirgan. [37] Perovning fikricha, Samarqandda tarixiy muzey ham bo'lib, bu muzey shahar cherkovining yonida joylashgan. Bundan tashqari, bu vaqtda Samarqandda ipak va jun fabrikalari ham faoliyat olib borardi. Xuddi Tiflisdagi bo'lganidek, Samarqandda ham sharob tayyorlash jarayoni a'lo tarzda olib borilishini aytib o'tgan. Samarqandda ilmiy jihatdan vino tayyorlaydigan katta-katta g'orlarni ko'rganligini o'zining asarida ta'kidlagan. [38]

XVIII-XIX asrlarda O'rta Osiyodan kelgan ingliz mutaxassisarlari Registon maydoni, Shohi Zinda, Bibixonim jome' masjidi, Amir Temur maqbarasi va boshqa ko'plab tarixiy me'moriy obidalari to'g'risida o'zlarining ko'rgan va eshitgan ma'lumotlarini yozish orqali bir qator nodir manbashunoslik to'plamlarini yaratganlar. Bu o'z navbatida G'arbiy Yevropa va Xorijiy mamlakatlar tarixshunosligida Samarqand tarixiga doir yangi bo'limning ochilishiga hamda ishonchli dalillarning yuzaga chiqishiga sabab bo'ldi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, Temuriylar davri, O'rta Osiyo xonliklari davri va Rossiya Imperiyasi bosqini davri Samarqand tarixini tarixshunoslik va manbashunoslikda tasniflanishida ingliz, fransuz va nemis tarixchilarining yozib qoldirgan biografiya va monografiyalari tadqiqotni ochuvchi kalit bo'lib, ushbu tadqiqot mavzusiga xos yangi yo'nalish tendensiyasini shakllantirdi va ishonchli xronologik tasnifiy jadval tuzish zaruriyati yuzaga chiqardi.

Angliya, Fransiya, Germaniya va boshqa G'arbiy Yevropa mamlakatlaridan kelgan tarixchi va sayyohlar Samarqand tarixi manbashunosligiga oid yaratilgan ilmiy ishlarining rivojiga ulkan hissa qo'shib, G'arb tarixshunosligi va manbashunosligiga salmoqli o'zgartirishlar kiritdilar. Nemis va fransuz manbashunoslik va tarixshunoslik maktabidan yetishib chiqqan sharqshunoslarning tadqiqotlari XV-XIX asrlardagi Samarqand tarixini ilm-fan jamoatchiligiga oshkor qilinishida katta ta'sir ko'rsatgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Варвара Духовская. Туркестанская Воспоминания. – СПб: 1913. – С: 5.
2. Maev N.A. Grand opening of the Samarkand section of the Trans-Caspian Railway. – Moscow: 1888; George Nataniel Curzon. Russia in Central Asia in 1889. – London: Longmans, Green & Co., 1889. – P: 213-215.
3. George Nataniel Curzon. Russia in Central Asia in 1889. – London: Longmans, Green & Co., 1889. – P: 12.
4. Alexander Morrison. Russian Rule in Samarkand 1868-1910. – New York: Oxford University Press, 2008. – P: 2.
5. O'sha asar. – P: 2.
6. O'sha asar. – P: 21.
7. Henry Lansdell. Russian Central Asia. Volume 1. – London: 1883. – P: 42.
8. O'sha asar – P: 564.
9. Isabelle Mary Phibbs. A visit to the Russians in Central Asia. – London: 1899. – P: 215.
10. Henry Norman. All the Russias Travels and Studies in Contemporary European Russia, Finland, Siberia, the Caucasus and Central Asia. – London: William Heinemann, 1902. – P: 320.
11. Isabelle Mary Phibbs. A visit to the Russians in Central Asia. – London: 1899. – P: 220.
12. Alexander Lehmann. Reise nach Buchara und Samarkand. – St. Petersburg: 1852. – P: 212.

13. Schubert von Soldern. Die Baudenkmale von Samarkand. – Vena: 1898. – P: 51.
14. Woolrych Perowne. Russia Hosts and English Guests in Central Asia. – London: 1898. – P: 158.
15. Henry Lansdell. Russian Central Asia. Volume 1. – London: 1883. – P: 604-605.
16. O'sha asar. – P: 571.
17. Henry Norman. All the Russias Travels and Studies in Contemporary European Russia, Finland, Siberia, the Caucasus and Central Asia. – London: William Heinemann, 1902. – P: 328.
18. Alexander Lehmann. Reise nach Buchara und Samarkand. – St. Petersburg: 1852. – P: 25.
19. Armenius Vambery. Travels in Central Asia. – London: 1864. – P: 203-211.
20. Woolrych Perowne. Russia Hosts and English Guests in Central Asia. – London: 1898. – P: 169.
21. Alexander Lehmann. Reise nach Buchara und Samarkand. – St. Petersburg: 1852. – P: 152.
22. Armenius Vambery. Travels in Central Asia. – London: 1864. – P: 214.
23. Schubert von Soldern. Die Baudenkmale von Samarkand. – Vena: 1898. – P: 52-55.
24. Alexander Morrison. Russian Rule in Samarkand 1868-1910. – New York: Oxford University Press, 2008. – P: 21.
25. Demetrius Charles Boulger. Afghanistan, China, and Central Asia. – London: 1885. – P: 180.
26. Верецагин В.В. На войне в Азии и Европе. Воспоминание художника. – Москва: 1894. – С: 12.
27. Henry Norman. All the Russias Travels and Studies in Contemporary European Russia, Finland, Siberia, the Caucasus and Central Asia. – London: William Heinemann, 1902. – P: 297.
28. Henry Lansdell. Russian Central Asia. Volume 1. – London: 1883. – P: 625.
29. Alexander Morrison. Russian Rule in Samarkand 1868-1910. – New York: Oxford University Press, 2008. – P: 26.
30. Henry Norman. All the Russias Travels and Studies in Contemporary European Russia, Finland, Siberia, the Caucasus and Central Asia. – London: William Heinemann, 1902. – P: 334.
31. Henry Lansdell. Russian Central Asia. Volume 1. – London: 1883. – P: 596.
32. Ступаков И.Е. Адрес-справочник Туркестанского края. – Ташкент: 1910. – С: 10.
33. O'sha asar. – С: 45.
34. O'sha asar. – С: 131.
35. Woolrych Perowne. Russia Hosts and English Guests in Central Asia. – London: 1898. – P: 161-162.
36. O'sha asar. – P: 167.
37. Isabelle Mary Phibbs. A visit to the Russians in Central Asia. – London: 1899. – P: 200.
38. Woolrych Perowne. Russia Hosts and English Guests in Central Asia. – London: 1898. – P: 163-164.

MARKAZIY OSIYO SIVILIZATSIYALARI VA OROLBO'YI MADANIYATLARINING O'ZARO ALOQALARI TARIXI

*Matyakubov Xamdam Xamidjanovich,
Urganch davlat universiteti, Tarix kafedrası dotsenti, PhD*

Annotatsiya. Maqolada Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari va Orolbo'yi madaniyatlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar, madaniy ta'sirlar, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar hamda ularning rivojlanish jarayonlari tahlil qilingan. Ilk temir davrida Xorazm vohasida paydo bo'lgan madaniy va texnologik yutuqlar hamda ularning kelib chiqishi sabablari yoritilgan

Kalit so'zlar. Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari, Orolbo'yi madaniyatlari, Xorazm, ilk temir davri, madaniy ta'sir, etnomadaniy jarayonlar, saklar, baqtriyaliklar, marg'iyonaliklar, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar.

ИСТОРИЯ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ ЦИВИЛИЗАЦИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И КУЛЬТУР ПРИАРАЛЬЯ

*Матьякубов Хамдам Хамиджанович,
Ургенчский государственный университет,
доцент кафедры истории, к.и.н.*

Аннотация. В статье анализируются взаимосвязи, культурные влияния, социально-экономические отношения и процессы развития между цивилизациями Центральной Азии и культурами Приаралья. Рассматриваются культурные и технологические достижения, возникшие в Хорезмском оазисе в раннем железном веке, а также причины их происхождения.

Ключевые слова. Цивилизации Центральной Азии, культуры Приаралья, Хорезм, ранний железный век, культурное влияние, этнокультурные процессы, саки, бактрийцы, маргианцы, социально-экономические.

THE HISTORY OF THE INTERCONNECTIONS BETWEEN CENTRAL ASIAN CIVILIZATIONS AND THE CULTURES OF THE ARAL SEA REGION

*Matyakubov Khamdam Khamidzhanovich,
Associate Professor, Department of History, Urgench State University, PhD.*

Abstract. The article analyzes the interactions, cultural influences, socio-economic relations, and development processes between the civilizations of Central Asia and the cultures of the Aral Sea region. It examines the cultural and technological achievements that emerged in the Khorezm oasis during the early Iron Age, as well as the reasons for their origins.

Keywords. Central Asian civilizations, Aral Sea region cultures, Khorezm, early Iron Age, cultural influence, ethnocultural processes, Saka, Bactrians, Margians, socio-economic relations.

Kirish. Ilk temir davri boshida Markaziy Osiyoda joylashgan Xorazm vohasi madaniyatida yuz bergan ijobiy o'zgarishlar va ko'p asrlar mobaynida shakllangan madaniy yutuqlarning tarqalishi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Xorazmda ko'zga ko'ringan madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarning asosiy sabablari mintaqadagi turli etnik guruhlar o'rtasidagi aloqalar, janubiy sivilizatsiyalarning ta'siri hamda tabiiy-geografik sharoitlar bilan izohlanadi. Bu jarayonlar, xususan, ilk qishloq hududlari va moddiy madaniyat yutuqlari, sun'iy sug'orish tizimlarining paydo bo'lishi va yangi qurilish texnologiyalarining tarqalishi bilan namoyon bo'lgan.

Adabiyotlar tahlili. Xorazm vohasidagi madaniy o'zgarishlar tahlilida turli tadqiqotchilar turlicha yondashuvlarni ilgari surishgan. V.M. Masson kulolchilik charxi va xom g'isht

texnologiyalarini janubiy Marg'iyona madaniyati ta'siri bilan bog'lagan. B.I. Vaynberg Ko'zaliqir madaniyati va janubiy sivilizasiyalar munosabatini qayd etgan. I.V. Pyankov madaniy o'zgarishlarni Axamoniylar ko'chirish siyosatiga bog'lagan bo'lsa, A.S. Sagdullaev Baqtriya va Marg'iyonadan kelgan madaniy, texnologik va iqtisodiy yangiliklarga e'tibor qaratganlar.

Metodologik asoslari. Tadqiqot metodologiyasi Xorazm madaniyatining shakllanishi va rivojlanishini har tomonlama o'rganishga yo'naltirilgan. Asosiy yondashuvlar qatoriga arxeologik dalillar (Ko'zaliqir, Chirikrabot, Odoytepa yodgorliklari), etnoarxeologiya, qiyosiy-tarixiy tahlil, iqtisodiy aloqalar va yozma manbalar («Avesto»), yunon mualliflari asarlari) o'rganish kiradi.

Kirish. Orolbo'yida ilk temir davri boshida yuz bergan ijobiy o'zgarishlar va ko'p asrlar mobaynida noma'lum bo'lgan madaniy yutuqlar qaysi omillarga ko'ra tarqala boshladi degan savol dolzarb ahamiyat kasb etdi.

V. M. Masson, Xorazm hunarmandchilik sohasiga ilk bor kulolchilik charxini tatbiq etilishini va Marg'iyona idishlariga o'xshash silindr-konussimon shakldagi sopol idishlarni ishlab chiqarishning boshlanishi hamda voha binokorligida to'g'riburchak xom g'ishtdan foydalanishni to'g'ridan-to'g'ri Marg'iyonaliklarning madaniy ta'siri sifatida baholadi [10, c. 54].

B. I. Vaynberg ham ushbu jarayonlarni janubiy sivilizasiyalari va Ko'zaliqir madaniyatining aloqalari bilan bog'liq holda talqin qildi [4, c. 235].

I.V.Pyankov Xorazmda madaniy o'zgarishlarni ko'p jihatdan Axamoniylar hukmdorlari tomonidan xorasmiylarni Quyi Amudaryoga ko'chirilishi bilan bog'ladi .

A. S. Sagdullaev, yuqorida keltirilgan qarashlarga nisbatan, Baqtriya va Marg'iyonani sivilizasiya markazlari sifatida qayd etib, ular hududlaridan taraqqiy topgan madaniy an'analar, texnologik, arxitektura-qurilishi va iqtisodiy yutuqlarning qo'shni hududlarga tarqalishining yo'nalishlari haqida so'z yuritgan . Tadqiqotchining aytishicha, mil.avv. I ming yillikning boshlaridan Baqtriya-Marg'iyona aholisining vakillari O'rta Amudaryo va Qashqadaryo vohasi erlarini o'zlashtirganlar, keyin esa ular Amudaryoning so'l sohili bo'ylab aloqa yo'li orqali Xorazmning janubiy va g'arbiy qismlariga kirib kelishgan va kelgindilar bilan mahalliy qabilalarning assimiliyasiyasi qorishib ketishi natijasida, yozma manbalarda tilga olingan "xorasmiylar" etnosi shakllana boshladi.

Bu yo'nalishni asoslab berishda Kerki, Choplitepa va Odoytepadan qadimgi Baqtriya madaniyati moddiy ashyolarning aniqlanishi muhim ahamiyat kasb etib [11, c. 76-77], O'rta Amudaryo sohilidagi Odoytepa qal'asi janubdan amalga oshirilgan migrasiyalarning tayanch istehkomi sifatida tavsiflandi.

V.N.Yagodin, M.M. Mambetullaev va S.B.Bolelovlar ham janubdan aholi guruhlaribinokorlar va hunarmandlarning Janubiy Xorazmga kirib kelishi haqida yozib, bu erda Xumbuztepa hunarmandchilik ustaxonalari va Hazarasp qal'asining vujudga kelishi qayd etilgan . Shuningdek, so'l sohil Xorazmda ilk sun'iy sug'orish ishootlarning paydo bo'lishi haqida so'z yuritildi [3, c. 79-85]. Umuman olganda, Xorazm vohasida yangi madaniyatning shakllanishida etnik jarayonlariga katta ahamiyat berildi.

Markaziy Osiyoning janubiy hududlariga nisbatan Xorazm vohasida paxsa va xom g'ishtdan qurilishda foydalanish ancha kechroq boshlangan. Ma'lumki, bunday holatning sabablari turli tabiiy-geografik sharoitda qabilalarning ijtimoiy-iqtisodiy va moddiy madaniyat jihatlaridan notekis taraqqiy topish jarayonlari belgilab berishgan. Vohada paxsa va xom g'ishtdan qurilgan dastlabki inshootlar mil. avv. VII asr oxirlari – VI asr boshlariga oid va ular bir qator boshqa madaniy yangiliklarning paydo bo'lishi, bizningcha, mintaqadagi ilk sivilizasiyalar markazlardan texnologik, iqtisodiy va madaniy yutuqlarining bosqichma-bosqich o'zga xududlarga tarqalishi natijasida, ular o'z navbatida yangi sivilizasiyalarning markazlariga aylangan. Masalan, ilk temir davrida namoyon bo'lgan madaniy innovasiya

mazmunidagi jarayonlar Xorazmda antik davri sivilizasiyasining rivojlanishiga asos bo'lgan.

Lekin, mazkur sivilizasiya mahalliy xususiyatlariga ega bo'lishidan oldin Xorazm vohasida murakkab etnomadaniy jarayonlar sodir bo'lgan. Masalan, Ko'zaliqir qal'asi Sariqamishbo'yi Dovdon o'zani sohilida qurilgan chog'ida, uning atrofidagi keng dashtlarida o'troq va yarim o'troq turmush tarziga ega chorvadorlar yashagan. Ular bu hududlarni mil. avv. VIII asr oxirlari – VII asr boshlarida o'zlashtirib, paxsa va xom g'ishtdan uy-joylar, mudofaa inshootlar va katta imoratlarni bunyod etishga oid bilimlarga ega bo'lmaganlar, dasht sharoitida bunga zaruriyat mavjud emas edi. Shuningdek, chorvador jamoalariga an'anaviy xonaki hunar kasblari xos bo'lgan, misol tariqasida, ular sopol idishlarni qo'lda yasagan, kulolchilik charhni ishlatmagan, lalmikor dehqonchilik bilan shug'ullanib, sun'iy sug'orish tarmoqlaridan foydalanmagan.

Shuni ta'kidlash lozimki, mil. avv. VII-VI asrlarda Orolbo'yi sak qabilalari va Markaziy Osiyoning janubiy dehqonchilik viloyatlari o'rtasida ayirboshlash, iqtisodiy aloqalar mavjud bo'lgan. Uygarak mozor qo'rg'onlaridan Marg'iyona va Baqtriya kulolchilik ishlab chiqarilishiga xos sifatli sopol idishlar hamda Baqtriyadagi Badaxshon tog'lari konlaridan qazib olingan ko'k rangli lojuvard – la'ldan yasalgan munchoqlar topilgan [5, c.78-79, 83]. Xuddi shunday buyumlar Quysisoy 2 manzilgohida va Sakarchaga mozor qo'rg'onlarida aniqlangan.

Bu buyumlarning Orolbo'yida savdo aloqalar orqali tarqalganligi yoki saklarning janubiy o'lkalariga harbiy yurishlari paytida qo'lga kiritilganligiga tegishli masalani echishda, O. A. Vishnevskaya "yurishlar" variantini afzalroq ko'rgan [6, c.79].

Biroz keyin, Yu. A. Rapoport ham Markaziy Osiyo janubiy sivilizasiyalari bilan saklarning o'zaro aloqalarini tahlil qilib, yuqorida keltirilgan g'oyaga o'xshash o'z fikrni bayon etdi. Tadqiqotchi saklarning qo'shni dehqonchilik o'lkalariga talonchilik yurishlari haqida yozib, bu borada Parfiyada hukmronlik o'rnatish uchun saklar va Midiya o'rtasida kurashlari to'g'risida yunon tarixchisi Ktesiyning hikoyasini jalb qilgan, shuningdek, saklar tomonidan qaysidir hunarmandlar va dehqonlar guruhlarini janubdan Xorazmga ko'chirilganligini taxmin qilgan.

Natijalar. Saklarni ko'proq jangari, urushqoq qabilalar sifatida ta'riflash haqiqatdan yiroqdir, chunki ular nafaqat janubda joylashgan tarixiy-madaniy viloyatlar bilan tinch yo'li orqali o'zaro aloqalarni yo'lga qo'yishgan, balki Quyi Volgabo'yi va Janubiy Ural dashtlarida joylashgan savromatlar bilan ham ularning iqtisodiy munosabatlari jadal taraqqiy etgan. Bundan Sharqiy Orolbo'yidagi mozor qo'rg'onlaridan topilgan qurol-yarog'lar va anjomlari guvohlik beradi [9, c.45]. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar Orolbo'yi saklar Janubiy vohalar va shimoliy dashtlar yo'nalishlarda o'troq va ko'chmanchi chorvador aholisi bilan aloqalarni o'rnatishga muvaffaq bo'lganlarini isbotlab beradi.

Ilk temir davrida yaylovlarda boqiladigan chorvachilikning ko'chmanchi shakli bilan birga yarim ko'chmanchi va o'troq chorvachilikning rivojlanishi, chorva podalarning miqdor jihatdan keskin ko'payib borishi, yilqichilik va ulov-transport vositalarining taraqqiyoti, hamda qo'shimcha mahsulot hajmining o'sishi ayirboshlash zaruratini belgilab bergan. Iqtisodiy aloqalarni amalga oshirishda Orolbo'yidan Amudaryo qirg'oqlari bo'ylab janubga o'tgan yo'llar katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ikkinchi qadimiy yo'l Xorazm vohasidan Uzboy o'zani sohillari va Sharqiy Kaspiybo'yi orqali Eron chegaralariga olib borgan. Shu qatorda, Orolbo'yi orqali Markaziy Osiyoning janubiy xududlari Yevroosiyo dashtlari bilan bog'lanib, tranzit yo'llaridan yuk tashish, mahsulot almashish, iqtisodiy aloqalarni amalga oshirishda keng foydalanilgan [1, b.17].

Bu ta'sir Sharqiy Orolbo'yida mudofaa inshootlarning qurilishi va mudofaa devorlarining tuzilishida hamda istehkom bunyod etish usullari va qurilish materiallarida namoyon bo'ldi. Boshqa muqobil fikrga ko'ra, Chirikrabort qal'asining barpo etilishi, Ahamoniylar harbiy ma'muriyatining davlat chegaralarida tayanch istehkomlar qurish siyosatidan kelib chiqqan.

Muammoning shu tarzdagi muhokamasiga oid shuni qayd etish joizki, saklar va Xorazmliklar Ahamoniylar davlati tarkibiga kirgan paytida, ularning ayrim vakillari davlat qurilish ishlariga

va forslarning harbiy garnizonlardagi xizmatiga jalb etilgan edi [8, c. 281]. Shu sababdan ularda, Eron, Bobil va Misrdagi sivilizasiyalarning yutuqlari bilan tanishib chiqish imkoni paydo bo'lgan. Biroq, mil. avv. V asrning oxirlariga kelib, Xorazm va Orolbo'yi saklari tadqiqotchilarning aytishicha Ahamoniylardan ozod bo'ldi [2, c. 49-60]. Bu omil, haqiqatga yaqin bo'lib, Sharqiy Orolbo'yida Chirikrabort kabi va boshqa qal'alarning qurilishi hukmron forslar ma'muriyati siyosatidan yiroq ekanligini ko'rsatadi. Aslida bu voqeani dastlabki sivilizasiyalar yutuqlari markazlardan uzoq masofalarda joylashgan hududlariga madaniy yangiliklarning tarqalishi va mahalliy aholisining qurilishi, hunarmandchilik yoki xo'jalik sohasiga ularning joriy etilishi jarayoni deb baholash haqiqatga to'g'ri keladi.

Masalan, mil. avv. III asrning ikkinchi yarmida Chirikrabort madaniyati yoyilgan Inkordaryo va Jonidaryo havzalarida suv ta'minotining to'xtab qolishi natijasida, yozma manbalarda daxlar deb atalgan qabilalar, Sirdaryo bo'ylab, Janubiy Qozog'iston va Toshkent vohasiga ko'chib kelganlar. R. X. Suleymanovning yozishicha, egallab olingan erlarda ilgari noma'lum harbiy istehkomlar va ilk shaharlar bunyod etiladi, ya'ni daxlar oldin yashagan hududlarda to'plangan malaka, tajriba va bilimlarni xamda madaniyat sohasida erishilgan yutuqlarini yangi o'zlashtirilgan xududlarda tatbiq etishgan.

Orolbo'yi ilk sak qabilalari tarixiga oid yangi tadqiqotlarda dasht chorvadorlari va mintaqaning janubidagi dehqonchilik aholi o'rtasidagi aloqalar tinch va aksincha, bosqinlar sharoitda amalga oshirilganligi ehtimoli to'g'ri qayd etilib, shu bilan birga yozma manbalarda saklar va qo'shni o'troq qadimgi xalqlar sug'diylar, baqtriyaliklar, marg'iyonaliklar, parfiyaliklar o'rtasidagi aloqalari xususida ma'lumotlarning cheklanganligi tilga olingan.

Siyosiy munosabatlar nuqtai nazardan masalaga yondashilganida, "Avesto" da Sug'd, Marg'iyona va Baqtriyada joylashgan "ariylar" mamlakatlarini birlashtirgan hukmdor Kavi Xausrovning Qang'ha (Qang') yurtidagi saklarning ajdodlari bo'lgan "tur" qabilalarga qarshi yurishlar va ularning poytaxtiga o't qo'yib, uni talon-taroj va vayron qilganligi to'g'risida ma'lumotlar e'tiborga molik. I. V. Pyankov Qang'hani Quyi Sirdaryo havzasida joylashtirib, Shimoliy Tagisken maqbaralarida arxeologlar aniqlagan talon-taroj va yong'in izlarini Kavi Xausrav yurishlarining oqibati sifatida yoritgan [12, c. 243].

Yozma manbalarda o'z aksini topgan boshqa ma'lumot saklar va midiyaliklarning o'zaro munosabatlariga tegishli bo'lib, qadimgi yunon tarixchisi Ktesiyning asarida yoritilgan. Shunga ko'ra, Midiya podshohi Kiaksar hukmronligi yillarida (mil. avv. 625-585) Midiya tarkibiga kirgan Parfiyada mahalliy aholi isyon ko'tarib, qo'zg'olonchilar malika Zarina boshliq saklardan harbiy yordam so'rashgan [13, c. 71]. Albatta bu axborot rivoyat mazmunida bo'lishi mumkin, lekin Ktesiydan avval yashagan Gerodot, o'z asarida Midiyada yashovchi "ortokoribantiylar" deb atalgan qabila haqida yozgan. Bu qabilaning etnonimi qadimgi fors tilida "tigraxauda", ya'ni "o'tkir uchli kigiz qalpoq" ma'nosini anglatadi. Aslida Gerodotning "ortokoribantiklari" bir paytlarda Midiyaga kirib kelgan va shu mamlakatda o'troqlashib qolgan sakatigraxaudalarning qaysidir guruhlari bo'lishi mumkin. Mil. avv. 519 yilda fors shohi Doro I katta daryo ortida yashovchi (ehtimol, Amudaryoning Uzboy o'zani) shu saklarga yurish qilgan [7, c.100-103].

Mil. avv. IX-VIII asrlarda Shimoliy Tagisken misolida qurilish va arxitektura sohasida dastlabki madaniy o'zgarishlar yuz berganligi qayd etildi. Lekin, bu o'zgarishlar Orolbo'yida darhol tarqalmadi. Mil. avv. VII asrning oxirlarigacha Xorazm vohasidagi jamoalar yarim erto'lali kulbalarda va chaylasimon turar-joylarida yashab, tasma uslubida qo'lda yasalgan sopol idishlardan foydalandi.

Xulosa. Ko'zaliqir madaniyatining vujudga kelishi natijasida vohada madaniy hayot va ijtimoiy – iqtisodiy munosabatlar yangilanib bordi. Mahalliy aholi jamoalari madaniy o'zgarishlarga moslasha boshladi. Bu yangiliklarning Xorazm vohasida tatbiq etilishi sabablari tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin qilindi, shu jumladan, madaniy-iqtisodiy

aloqalar asosida janubiy sivilizasiyalari an'alarining tarqalishi, saklarning yurishlari tufayli janubdan ko'chirib keltirilgan asirlarning vohada joylashtirilishi yoki baqtriyaliklar va marg'iyonaliklarning tinch yo'li bilan Xorazmga kirib kelishi kabi qarashlar bayon etildi.

Yuqorida Markaziy Osiyo sivilizasiyalari va Orolbo'yi madaniyatlarining tinch yo'li va aksincha harbiy yurishlar orqali o'zaro aloqalari va ta'siri rivojlanishining masalasi ochib berildi. Ushbu jarayonning natijasida Xorazm vohasidagi tub joyli madaniy an'analari va etnomadaniy innovasiyalarning qorishib ketishi, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarining o'zgarishi hamda mahalliy aholining shu madaniy o'zgarishlarga moslasha borishi qayd etilgan.

Adabiyotlar

Kudaybetgenov S. Sh. Orolboyi qadimgi yo'llarining tarixi. Tarix fan.falsafa doktori (PhD) diss.. avtoref. – Nukus. Qoraqalpoq davlat universiteti, 2023. – B.17.

Балахванцев А. С. Отделение Хорезма от государства Ахеменидов // Хорезм в истории государственности Узбекистана. – Ташкент, 2013. – С. 49-60.

Болелов С. Б. Древний Хорезм в эпоху раннего железного века по археологическим данным // История и археология Турана. – Самарканд, 2017. № 3. – С. 79-85.

Вайнберг Б. И. Этногеография Турана в древности. – М. Вост. лит. РАН, 1999. С. 235.

Вишневская О. А. Культура сакских племён низовьев Сырдарьи в VII-V вв. до н.э. // Тр. ХАЭЭ. – М., 1973. Т. VIII. – С. 78-79, 83.

Вишневская О. А. Культура сакских племён. – М. Наука, 1973. – С. 79.

Дандамаев М. А. Политическая история Ахеменидской державы. – М.: "Наука", 1985. – С. 100-103.

Дандамаев М. А., Луконин В. Г. Культура и экономика древнего Ирана. – М.: "Наука", 1980. – С. 281.

Левина Л. М. К истории исследований Хорезмской археолого-этнографической экспедиции в Восточном Приаралье // Приаралье в древности и средневековье. – М.: ИВЛ., 1998. – С. 45.

Массон В. М. Древнеземледельческая культура Маргианы // МИА. – М. – Л., 1959. № 73. – С. 54.

Пилипко В. Н. Поселения Северо-западной Бактрии.. С. 76-77.

Пьянков И. В. Древнейшие государственные образования // История Таджикского народа. – Душанбе, 1998. Т. I. – С. 243.

Пьянков И. В. Средняя Азия в известиях античного историка Ктесия. – Душанбе: "Дониш", 1975. – С. 71.

DUNYO SONETCHILIGINING TARAQQIYOT OMILLARI

*Qayumova Nigora Muxtor kizi,
Fakultetlararo chet tillar kafedrasida katta o'qituvchisi Buxoro davlat universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqola dunyo sonetchiligining tarixiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillarni tahlil etishga bag'ishlangan. Maqolada sonet janrining o'ziga xos xususiyatlari, uning shakl va mazmunidagi o'zgarishlar, shuningdek, badiiy adabiyotdagi rollari muhokama qilinadi. Sonet janrining rivojlanishiga ta'sir qilgan omillar sifatida, adabiy-ijtimoiy sharoitlar, madaniy o'zgarishlar, shu jumladan falsafiy, diniy va siyosiy omillar ko'rib chiqiladi. Bunday omillar sonetning shakl va mazmuniga ta'sir qilib, uning san'ati va mavzularini o'zgartirishga sabab bo'lgan. Maqolada shuningdek, mashhur sonetchilar va ularning ijodi tahlil qilinib, sonetning jahon adabiyotidagi o'rni va uning zamonaviy holati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: adabiyot, she'riyat, janr, shoir, sonet, sonetchilik, katren, terset, shakl, mavzu

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО СОНЕТНОГО ИСКУССТВА

*Каюмова Нигора Мухтар кизи,
старший преподаватель межфакультетской кафедры иностранных языков
Бухарский государственный университет*

Аннотация: Эта статья посвящена анализу основных факторов, оказавших влияние на историческое развитие мировой сонетной поэзии. В статье рассматриваются особенности жанра сонета, изменения в его форме и содержании, а также его роль в художественной литературе. К факторам, повлиявшим на развитие жанра сонета, относятся литературно-общественные условия, культурные изменения, а также философские, религиозные и политические факторы. Эти элементы оказали влияние на форму и содержание сонета, что привело к изменениям в его искусстве и темах. В статье также анализируются известные сонетисты и их творчество, рассматривается место сонета в мировой литературе и его современное состояние.

Ключевые слова: литература, поэзия, жанр, поэт, сонет, сонетистика, катрен, терсет, форма, тема.

FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF WORLD SONNET WRITING

*Kayumova Nigora Muxtor kizi,
Senior Teacher of the Interfaculty Department of Foreign Languages Bukhara State University*

Abstract: This article is dedicated to analyzing the main factors that influenced the historical development of world sonnet poetry. The article discusses the unique characteristics of the sonnet genre, its changes in form and content, as well as its role in artistic literature. Factors that influenced the development of the sonnet genre, such as literary-social conditions, cultural changes, including philosophical, religious, and political factors, are examined. These elements impacted the form and content of the sonnet, leading to changes in its art and themes. The article also analyzes famous sonnet poets and their works, discussing the place of the sonnet in world literature and its contemporary state.

Keywords: literature, poetry, genre, poet, sonnet, sonnet writing, quatrain, tercet, form, theme.

Kirish. Sonet janri o'n to'rt misradan iborat, o'ziga xos band tizimiga, qofiyalanish tartibiga ega janr bo'lib, G'arb lirikasiga mansub. G'arb lirikasining janri sifatida paydo bo'lgan.

taraqqiy topgan, dunyo xalqlarining aksariyati, jumladan, o'zbek she'riyatida mavjud bo'lgan o'n to'rt misrali she'r sonetdir. "Sonet" italyancha "sonetto", provanscha "sonet", ya'ni "qo'shiq" so'zidan olingan. Sonet janrining uch ko'rinishi bo'lib, dunyo she'riyati bag'rida paydo bo'lgan. Klassik, romantik, zamonaviy sonet turi G'arb she'riyatida keng tarqaldi. Bu janr Sharq lirikasi tomonidan o'zlashtirildi. XX asrga kelib esa o'zbek she'riyatida ham sonet janri namunalari yaratila boshlandi.

Sonet janri Nikola Bualoning "She'riy san'at" asarida ham tavsiflangan:

Shart qo'ymish, avvalo, qo'sh katren deya,

Ularni ulasin ikki qofiya.

Ikki terset bilan tugasin Sonet,

Xulosa fikrni tashisin terset [7;256].

Nikola Bualoning fikricha, Apollon sonetning vaznini, hijosini belgilab bergan, unda shoir so'zni takror qo'llamasligi lozim, jo'n gapni she'r qilib, sonet deyishi kerak emas. She'r san'ati haqidagi bu ilmiy asarda qator janrlar bilan bir qatorda sonetga ham ta'rif berilar ekan, "chiroyli sonet dostonidan a'lo" deyiladi. She'riy tarzda yaratilgan bu asarni Jamol Kamol mohirlik bilan tarjima qilgan. Bu asar orqali Gombo, Menar, Malvil, Pelletye kabi sonetnavislar haqida xabar topish mumkin. Ayni damda olim ularning sonetlariga yuksak baho bermaydi, "beta'sir sonetlar" den hisoblaydi. Hatto Pelletye sonetlari yozilgan qog'ozlarni go'sht o'rashga loyiq deb biladi. Bu keskin tanqid edi, albatta. Bu asar yordamida sonetning ikki katren, ikki tersetdan tashkil topganini, ulardagi bog'liqlik shakliy jihatdan qofiya orqali yuzaga kelishini anglash mumkin.

Metodlar. Nafaqat o'zbek va ingliz, balki butun dunyo she'riyatida keng tarqalgan sonet janrining yuzaga kelish jarayoni haqida aniq bir ma'lumot mavjud emas. Sonetshunos tadqiqotchilar sonetning vatani haqida bir nechta farazni ilgari surishadi. Ba'zi tadqiqotchilar sonet janri ilk bor XI-XIII asrlarda ritsarlik lirikasi tarkibida Fransiya janubidagi qishloqlardan biri Provansda paydo bo'lgan degan taxminni keltirishsa, boshqa birlari Italiyani sonet yaratilgan joy ekanligi haqida fikr bildirishgan. Boshqa bir guruh tadqiqotchi olimlar fikriga binoan sonet ilk bor qadimgi Gretsiyada yaratilgan[20]. Sonetning qadimgi Gretsiyada yaratilganligi haqidagi fikrni ilgari surgan olimlar, she'riyatning qadimgi yunonlarga tegishli an'analaridan, masalan, epigrammalar, odealar yoki lirikaning boshqa shakllari bilan bog'lashadi. Bu yondashuvlar orqali, ular sonetning qadimiy ildizlari haqida gapiradilar, ammo bu shaklning to'liq ifodasi va tuzilmasi faqat Renessans davrida shakllanib, Petrarka tomonidan rivojlantirilgan. Aksariyat tadqiqotchilarning xulosasiga ko'ra, sonetning vatani Italiya, yanada aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, Sitsiliya hisoblanadi. Manbalarda qayd etilishicha, Jakopo da Lentini birinchi sonetnavis sifatida tilga olinadi. U Sitsiliya qiroli Fridrix II ning saroyida notarius vazifasini o'tagan va "Sitsiliya maktabi" shoiri bo'lgan. Dastlabki italyan sonetlari o'zining vazni, tuzilishi, qofiyalarning kesishuvchi sxemasi bilan xalq qo'shig'iga yaqin edi. Shoirilar Gvido Gvinitelli, Gvido Kavalkanti, Chino da Pistoyya va Toskana demokratik shoirilar maktabining vakili Chekko Andjolyeri keyinchalik sonet shaklini "dolce stil nuovo" ("yangi xushta'b uslub") shakliga o'zgartirishdi. Ular ijodidan so'ng trubadurlar she'riyatining ma'shuqaga tahsin o'quvchi sonetlari vujudga keldi. Shoirilarning "dolce stil nuovo" sonetlarida ayol ilohiylashtiriladi, muhabbatdagi tabaqalash to'siqlari buziladi, insonning ma'naviy dunyosi tadqiq qilinadi, poetik til mukammallashadi.

Petrarka Uyg'onish davrining birinchi atoqli shoirilaridan va klassik filologiyaning asoschisi sifatida tan olingan. Petrarka huquqshunoslik yo'nalishi bo'yicha ta'lim olgan bo'lsa-da, diniy rutbani qabul qilgan va ruhoniylilik kasbini ham tanlagan. U avval boshda davlat xizmatchisi lavozimida ishlaydi, ya'ni kardinal xizmatida bo'lib, butun Yevropaga sayohat qiladi. Shoir o'zining adabiy faoliyatini Fransiya janubida Volkyuz nomli shaharchada boshlagan. Petrarka, ko'pincha, qadimgi klassik qo'lyozmalar muallifi Virgiliy va Sitseron asarlarini o'qib, tahlil qilishni xush ko'rardi. Petrarkaning ko'plab she'rlari, shu jumladan, sonetlari "Kansonyere"

to'plamiga kiritilgan, bu so'zma-so'z o'girganda "Qo'shiqlar kitobi" degan ma'noni anglatadi. 1341-yilda u adabiyot, ya'ni she'riyatga qo'shgan buyuk xizmatlari uchun dafna gulchambari bilan taqdirlangan. Petrarkaning fikricha, bu dunyoda asosiy narsa sevishtir va sevilishdir, lekin u sevgining nafaqat ayol kishiga nisbatan bo'lishi kerakligi, balki do'stlarga, qarindoshlarga, tabiatga ham nisbatan bo'lishi mumkinligini talqin etadi. Petrarka bu qarashlarini asarlarida aks ettirish orqali kitobxonlari bilan baham ko'rgan. Uning "Kansonyere" nomli kitobi ritsarning qizi Laura de Novesga bag'ishlangan. To'plamga Petrarkaning umrining oxirigacha yozgan she'rlari kiritilgan. To'plam ikkita nashrga ega edi. To'plamdagi jami 366 ta she'r 317 sonet, 29 kansona, 9 sekstina (to'qqizlik), 7 ballada va 4 madrigaldan tashkil topgan. Undagi sonetlarning birinchi qismi "Lauraning hayoti to'g'risida" nomli bo'limga, qolgan qismlari "Lauraning o'limi haqida" deb nomlanuvchi ikkinchi bo'limga kiritilgan. Petrarkaning sonetlarida his-tuyg'ularning vaqtinchalik dinamikasini kuzatish mumkin.

Bilaman, hammaga yot erur qalbim
 Va sizga tikarman g'amgin nigohim.
 Ko'zimdan yosh bo'lib to'kilar ohim –
 Mahzun shamol xazon uchirgan kabi.

Yuzingizda kulgu barq urar guldek
 Unutgum hayotning ayshu korini,
 Unutgum do'zaxiy dunyo zorini –
 Husningizga to'ymay termilsam quldek.

Ketsangiz yuragim zulumot quchar,
 Qotilim – kulgungiz sog'inari ko'zim,
 Ketsangiz, chorasiz soviydi qonim.

Ishq kaliti ochar sovugan ko'ksim,
 Ruh qushim qafasni tark etib uchar –
 Uchar faqat sizni ko'rmoq-chun, jonim [21].
 Xurshid Davron tarjimasi

"Kansonere"da muallif go'zal va shafqatsiz Laurani ulug'laydi. Petrarka sevgilisini hayotiy tasvirlar bilan o'ziga xos tarzda aks ettiradi. Shu sababli ham u kitobxonlar uchun latif sonet ijodkori, kelgusi sonetnavislar uchun esa yangi davr yaratuvchisi sifatida manzur bo'ldi. Uning sonetlarida lirik qahramon barcha mashaqqatlarni boshidan kechiradi, muqaddas qasamini buzishga majbur bo'ladi. Muallifning sonetlaridan birida oshiq sevgilisi bilan o'tkazgan har bir daqiqasidan xursand bo'ladi. Petrarkaning bu asari oshiqning mashuqaga nisbatan she'riy e'tirofi bo'lib, unda o'zining ichki erkinligi va ma'naviy mustaqilligini ifodalaydi. Oshiq sevgilisidan tashvishlanadi, lekin o'zining sevgisidan, Laurani sevganidan afsuslanmaydi. Bu sonetlari orqali shoir insoniyat sevgisiz haqiqatda mavjud bo'lmasligi haqidagi fikrlarni ilgari suradi.

Jovanni Bokachcho Italiya Uyg'onish davrining buyuk yozuvchilaridan biri sifatida e'tirof etiladi. U ham huquqshunoslik yo'nalishi bo'yicha ta'lim olib, davlat siyosiy hayotida faol ishtirok etgan bo'lsa-da, adabiyot sohasida ham yuksak iste'dodini namoyon eta oldi. Uning "Ameto" (1341), "Fyezolan parilari" (1345) pastorallari, "Fyametta" (1343) qissasi hamda sonetlari bor. Adib o'zining "Dekameron" nomli asari bilan dunyoga nom chiqargan. Jovanni oilasida noqonuniy farzand bo'lganligi sababli omma unga nisbatan nafrat bilan qaradi. Jovanni Petrarkadan to'qqiz yosh kichik, ya'ni u bilan zamondosh edi. Petrarkaning o'limi Bokachchoga shunchalik ta'sir qildiki, u uning sharafiga sonet yozdi. Jovanni Bokachcho sonetlarini Petrarka, Dante Aligyeri kabi buyuk daholarga, ayni damda, ayollarga bag'ishlab

yo'zgan. U ham o'z sonetlarini sevgilisi Fiamettaga atab yaratdi. Lekin Bokachchoning sevgisi Petrarka kabi ulug'vor emas, balki oddiyroq edi. U o'zining sonetlarida mashuqasining yuzi, sochlari, yonoqlari, lablari, xullaski, go'zalligini kuylaydi, go'zallikka bo'lgan qiziqishi haqida yozadi.

Italiyada sonet shakli, asosan, Petrarka tomonidan mukammallashtirilgan, ya'ni Petrarka sonetlari o'ziga xos tuzilish va qofiya tartibiga ega. Shu sababli italyan soneti Petrarka soneti nomi bilan ham yuritiladi. Petrarka sonetlari Laura ismli ayolga bag'ishlangan. Petrarka soneti, odatda, a-b-a-b; a-b-a-b; e-f-g; e-f-g tarzida qofiyalanadi. Oktava ikkita alohida to'rtlik (to'rt misrali band), sesteta esa ikkita tersetga (uch misra) bo'linadi. An'anaga ko'ra, Petrarka sonetidagi sesteta oktavadan farqli ko'rinish yoki g'oyani beradi, shuning uchun ular alohida qofiya tartibiga ega.

Qo'shiqqa jo etdim yoshlik zavq-shavqin,
Og'riqli oh-vohlar shovqini giryon,
Ilk xato xun olgan shum damdan buyon
His etmay yasharman o'z umrim haqqin.

Behuda orzu va benaf jafo-kin
Muztar ovozimni uzar nogahon,
Qalbm uzr-ma'zur bobida hayron,
Sevishganlar, faqat xayrixohlik chin.

Salim Ashurning ruschadan bilvosita tarjimasi hisoblangan bu sonetda qofiya tartibi dastlabki ikki bandda shunday: a-b-b-a; a-b-b-a

Keyingi uch misrali ikki bandda esa d-e-f; d-e-f tartibidagi qofiya qo'llangan, ya'ni birinchi uchlikdagi har bir misra keyingi uch misrali banddagi shunday misraga qofiyadosh bo'lib kelgan.

Ustimdan kuladi har kimsa, nahot,
Muhimmi, hakamlar juda ham sipo:
O'zimni kulgili sezyapman hozir.

Zimni puch manfaat chanqatar, hayhot,
So'ng anglab, o'zimni aybladim hatto,
Dunyoviy shodliklar – muxtasar tushdir.

Italyan sonetlarida katrenlarning birinchi misrasi uchinchisi bilan qofiyadosh bo'lsa, ikkinchisi to'rtinchi misra bilan qofiyalanadi: a-b-a-b; a-b-a-b yoki ikkinchi variant: a-bb-a; a-bb-a. Tersetlarda ham misralar ikki xil ko'rinishda qofiyalanadi: I variant: e-f-e; f-e-f, II variant: e-f-e; e-f-e. Petrarka ko'proq ikkinchi variantdan foydalangan.

Petrarkadan so'ng sonet janriga Portugaliya, Ispaniya, Fransiya, Angliya, Germaniya hamda Rossiyada ham kuchli qiziqish boshlandi. Shu davrdan boshlab bu janr dunyo bo'yicha kenga tarqala boshladi.

Italiyada XV asrda ham sonet yozish davom etdi. S.Prodensanining 186 ta sonetdan iborat "II Saporetto" nomli to'plami 1410-yil atrofida yaratilgan italyancho Arsnova musiqasi uchun muhim manba bo'lgan. Italiyada dastlabki sonetlar italyan tilida emas, qadimgi yahudiylar tilida paydo bo'lgandi. Masalan, Rimlik Immanuel o'z she'riyatida yahudiylar tilidan foydalangandi.

Sonet janri Italiyadan Fransiya qadam qo'ydi. Fransiya sonet, ayniqsa, XVI asrda keng quloch yoydi. Sonet Ronsar va Barro ijodida she'riyatning klassik shakli sifatida qaror topdi. Ronsar va Varro yaratgan ajoyib sonetlar fransuz she'riyatining rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Per de Ronsard Fransiya Uyg'onish davri adabiyoti vakilidir. U o'ziga to'q oilada tug'ilganligi sababli yaxshi ta'lim olish uchun barcha imkoniyatlarga ega edi. Uning she'riyati til va tasvirning ajoyibligi va o'lchovlarning nafis xilma-xilligi bilan ajralib turadi. U klassik

she'riyatni tanqid qilgan va xalq tilini ilm-fanga tatbiq etishni maqsad qilgan. Huquqshunos bo'lsa-da, iste'dodi tufayli u fransuz she'riyatiga yangi o'lchov va qofiya kirita oldi, buning uchun Per de Ronsard munosib ravishda "shoirlar qiroli" nomiga sazovor bo'ldi. Yillar o'tib eshitish qobiliyatini yo'qotgan bo'lsa ham, u o'z ustida ishlashdan voz kechmadi. U Goratsiy va Virgilni antik davrning eng yirik shoirlari deb hisoblagan. U sonet janrini fransuz adabiyotiga olib kirgan shoir sifatida tanilmagan bo'lsa ham, uning fransuz tilida yaratgan sonetlari fransuz adabiyotining tan olingan durdonalaridan biri bo'lgan. U ham boshqa sonetnavislar kabi o'z sonetlarida ayollarning go'zalligini, ularga bo'lgan muhabbatini tasvirlaydi. Shoir o'zining sonetlarini Cassandra, Mari va Yelena ismli ayollarga bag'ishlab yozgan. Sonetlardan birida u qora sochli va jigarrang ko'zli qizga bo'lgan sevgisini tan oladi.

Fransuz adabiyotida bu janrda Pierre de Ronsarddan tashqari Klement Marot, Charles Baudelaire, Stephane Mallarme, Paul Verlaine singari ko'plab shoirlar ijod qilishgan.

Charles Baudelaire fransuz mumtoz she'riyatining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan shoir, tanqidchi va tarjimonidir. U sonet janrida ham o'z yuksak mahoratini ko'rsata olgan: "O'tkinchi ayolga" soneti a-b-b-a; d-e-e-d; f-g-f-g; h-h tartibida qofiyalangan. Oxirgi satriga diqqat qiling:

Car j'ignore où tu fuis, tu ne sais où je vais,
O toi que j'eusse aimée, ô toi qui le savais![17]

O'zbek tiliga o'girilganda tarjimon och qofiya yordamida bo'lsa ham qofiya tartibini saqlashga intilgan, ammo asliyatdan farqli tartibni ko'rish mumkin: a-b-b-a; d-e-e-d; f-g-f-g; f-g.

Tuyg'ular mavjlandi, vujud jim qoldi.

Dudog'i shivirlar g'amgin ifoda,
Xayollar charx urdi masrur, poyida.
Ko'ngil tusar edi zaharli bolni.

Charles Baudelairening mazkur soneti muhabbat mavzusida yozilgan. Lirik qahramon muhabbati ifodalangan sonetda shoir "Hayotbaxsh qorachiq" ifodasi orqali sevikli ayol timsoliga xoslikni beradi. "Zulmat pardasi"ning o'chishi oshiq qalbdagi og'riqlarni bildiradi. Oshiq "sevgi sharpasi"ga duch kelgan yo'ldan qaytmoqchi emas. Demak, sonetda lirik qahramonning boshdan- oxir sevgi iztirobi, oshiq kechinmalari aks ettirilgan. Shakl jihatdan 14 qatordan tashkil topgan. Dastlabki 8 misra katren, so'nggi 6 misra terset bo'lib, to'rtlik va ikkilik bandlardan tashkil topgan.

Portugaliya adabiyoti tarixidagi eng nurli sahifalar Lui de Kamoens nomi bilan tanilgan buyuk shoir manzumalari sabab ziynatlanganligi shubhasizdir. Zero, Kamonens o'zining mashhur vatandoshi Vasko da Gamaning Hindiston sari qilgan ummoniy sayohatlarini bayon etuvchi birgina "Luziad" dostoni bilanoq (1572-yili chop etilgan) jahon tarixidagi Yangi davr nomini olgan XVI asr G'arb adabiyotidagi daho san'atkorlar Dante, Tasso va Miltonlar safidan munosib o'rin topgan edi:[3;17]

O, qanchalar bokira, ma'sum,
Toza edi o'shal Rimli qiz.
Isnod dog'in ko'tarmay mash'um,
Qurbon qildi jonini esiz...

Garchi unda yo'q edi g'ubor,
Garchi riyo unga yot matlab.
Ulus ichra qildi sharmisor,
Qay bir nojins sha'nini bulg'ab.

Lui de Kamoensning bu soneti 4+4 shaklli katren, 3+3 shaklli tersetdan iborat bo'lib, tuhmat sabab sha'ni toptalgan bokira qizning o'z joniga qasd qilishi ifoda etilgan. Tarjimon birinchi katrenda abab; ikkinchi katrenda dede tarzidagi qofiya tartibini qo'llagan bo'lsa, tersetlarning

qofiya tartibini yanada betakror holatda qo'llagan.

Chirkin hayot qutqulariga f
Dilbar vujud ko'tardi isyon, g
Naq yurakka botirdi xanjar... h

O'zining pok tuyg'ulariga f
Sodiq, mushfiq, go'zal navjuvon, g
Endi dilda or bo'lib yashar...[3;23] h

Tarjimon birinchi tersetning har bir misrasi bilan ikkinchi tersetning har bir misrasini o'zaro qofiyadosh qilib olgan.

Jahon she'riyatida XIII asrda paydo bo'lgan sonet janri Italiyada ikki asrdan ko'proq vaqt davomida keng qo'llab kelindi. Angliyaga, ya'ni ingliz she'riyatiga esa XVI asrning 30-yillarida kirib keldi. Ser Tomas Uayt, Filip Sidney, Edmund Spenser kabi shoirlar o'z ijodlarida sonetning ilk namunalari yaratib, bu janrni ingliz she'riyatida takomillashtirishga intildilar. Ingliz sonetchiligining rivojlanishi Yelizavetta davri adabiyotiga borib taqaladi. Yelizavetta davri adabiyoti sonetnavislari Petrarka sonetlarining tuzilishi va mavzusini davom ettirdilar. Petrarka davridagi sonet klassik sonet sifatida o'n to'rt misrali bo'lib, u ikki qismga aktava (sakkizlik) va sesteta (oltilik)ga bo'lingan. Aktava ikkita to'rtlikdan, sesteta esa ikkita uchlikdan tashkil topgan. Aktavada shoirlar sonetning mavzuni tanishtirishgan bo'lsa, sestetda uning ezgulikni targ'ib etuvchi mazmundagi yakunini ifoda etishgan. Yelizavetta davri adabiyoti sonetnavislari ham Petrarka singari 14 qatorli, a-b-b-a; a-b-b-a qofiyali aktava, va c-d-e;c-d-e yoki c-d-c;d-c-d qofiyali sesteta shaklida sonet yaratganlar.

Petrarka sonetlarining asosiy mavzusi muhabbat ifodasidan iborat edi. Yelizavetta davri shoirlari ham dastlab shu mavzuga murojaat qilganlar. Bu she'rlarda oshiq odobli, g'amnok, umidsiz qiyofada, sevikli yor esa mag'rur, oshiqqa qayrilib boqmaydigan dildor sifatida gavdalanirilgan. Bu ma'lum ma'noda o'zbek mumtoz g'azalchiliga monand hol bo'lib ko'rinadi.

Ser Tomas Uayt Fransiya, Italiya, Ispaniya sudlarida diplomatik missiyalarda ishtirok etgan. U italyan, fransuz va ispan sonetlari bilan tanishib, italyan sonetlaridan ta'sirlangan va sonet yozishda italyancha shaklni o'ziga namuna qilib olgan.

Ser Tomas Uaytning shogirdi Surrey o'zining qisqa umri davomida oz sonli sonet yaratgan. Surrey kam sonli sonetlar yaratganiga qaramay, o'zining zamondosh va undan keyingi davr sonetnavislariga Uaytdan ko'ra ko'proq ta'sir qila olgan. Surreydan keyin ko'plab shoirlar sonet yozishda davom etdi, albatta, ammo Edmund Spenser sonetlar yozishga o'tirmaguncha, sonetchilik mavzu ko'lami kengaymadi.

Edmund Spenser Londonning Sharqiy Smitbiel shahrida tug'ilgan. 1576-yilda Kembrijda magistr darajasini olgandan so'ng Spenser Rochester episkopi Jon Yangning kotibi bo'lgan va shu tariqa ser Filipp Sidney bilan tanishgan. Spenserning sonetlar ketma-ketligi Amoretti deb nomlanadi. Unda sakson to'qqizta sonet mavjud bo'lib, ulardan faqat bittasi shekspircha shaklda, qolganlari esa u ixtiro qilgan shaklda yozilgan. Uning sonetlari uchun o'zining qofiya tartibi bo'lib, u qo'shiq va alohida misralarni aralashtirib, shuningdek, uch to'rtlikni bir-biriga juda nozik tarzda bog'lay olgan. Bu sonetlarda ham muhabbat yetakchi mavzu sanalgan.

Spenserga Surreydan tashqari Ser Filipp Sidney ta'sir ko'rsatgan. Yelizavetta davri adabiyotining eng yaxshi sonetchilaridan biri bo'lgan Sidney o'zining bir yuz sakkiz sonetdan iborat "Astrofel va Stella" sonetlari ketma-ketligi uchun mashhur bo'lgan. Ushbu sonet ketma-ketligidan tashqari u yana bir nechta sonetlar yozgan, ammo ular "Astrofel va Stella" kabi mashhurlikka erisha olmagan.

Sidney ser Genri Sidnining to'ng'ich o'g'li, uch marta Irlandiyaning lord deputati bo'lgan. U Oksforddagi Krist cherkoviga boradi, lekin hech qanday diplom olmasdan institutni tark etadi va Yevropa bo'ylab sayohat qiladi hamda tez orada qirolicha Yelizaveta saroyining yorqin

a'zosiga aylanadi. O'zining go'zal xulq-atvori, shirin suhbat, yorqin zehni va jasoratligi bilan u yosh avlodning go'zal ideali sifatida e'tirof topadi. Sonetlardan tashqari u malika sharafiga "Maryam xonim" asarini yozadi va uni 1578-yilda nashr ettiradi. Uning sonet yaratishdagi mahorati shu qadar zo'r ediki, sonetchilikda Shekspirdan keyingi o'rinni egallaydi deb hisoblashadi. Sidney sonetnavislikda, odatda, italiyaliklarga ergashgan. Sonetnavislik sohasidagi sezilarli o'zgarishlar, asosan, Shekspir tomonidan amalga oshirish orqali sodir bo'ldi. Uning uslubi ham, mavzusi ham avvalgi sonet yozuvchi shoirlarning ijodidan farq qilar edi. Shoirning 14 misradan iborat soneti esa to'rt qismga bo'lingan: uchta to'rtlik va yakunlovchi qism (a-b-a-b; c-d-c-d; e-f-e-f tarzida qofiyalangan uchta to'rtlik va g-g tarzida qofiyalangan yakuniy bandi). Shekspir sonetining mavzulari ham xilma-xildir. Bu sonetlarda ishq, go'zallik, hasad, bevafoqlik, vaqtning o'tkinchiligi, o'lim kabi mavzular yoritilgan. Ingliz sonetchiligi ham bu janr taraqqiyotida alohida o'rin tutadi.

Sonet asta-sekin Germaniyaga ham o'tdi. XVII asrda M. Opits, XIX asrda I. Hyote, H. Heyne sonetda o'z qalamini sinab ko'rdi.

Rus adabiyotida sonet janri XVIII asrda paydo bo'la boshladi. XVIII asrda rus adabiyotida klassitsizm va fransuz she'riyati ko'proq ta'sir ko'rsatardi va hukmronlik qilar edi. Shekspir tomonidan yaratilgan asarlar, sonetlar rus millatiga yaxshi tanish bo'lsa-da, Shekspirning sonetlari o'sha davr rus adabiyotiga o'z ta'sirini o'tkaza olmagan. Rus she'riyatiga ingliz she'riyatidan ko'ra ko'proq fransuz she'riyati ta'sir ko'rsata olgan. Tadqiqotlarda qays etilishicha, Rossiyada sonet adabiy janr sifatida mashhurligining ikki cho'qqisini boshidan kechirdi: oltin va kumush asrlar davri sifatida ajratiladi.

Rossiyada sonetning ilk namunasini yaratgan shoir V. Trediakovskiydir. Rus tilidagi birinchi sonet 1735-yilda yozilgan bo'lib, u Trediakovskiy qalamiga mansub va bu sonet fransuz shoiri Jak de Barroning sonetining tarjimai edi. XVIII asrda rus adabiyotiga klassitsizm va fransuz she'riyati ko'proq ta'sir ko'rsatgani sabab Shekspir sonetlari rus ijodkorlariga yaxshi tanish bo'lsa-da, o'z ta'sirini o'tkaza olmagan. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, Rossiyada sonet janri oltin va kumush davrni boshidan kechirgan. Keyinchalik A. Sumarokov, G. Derjavin, A. Pushkin, M. Lermontov, A. Fet va boshqa shoirlar ham latif sonetlar yaratishdi. I.I. Dmitriyev, V.A. Jukovskiy, A.A. Delvig, Baratinskiy, Rjevskiy, Aleksandr Pushkinlar "Oltin" davr sonetnavislari sifatida mashhurlikka erishgan. Dmitriyev tomonidan "Sonet" (1796), V.A. Jukovskiy tomonidan "Yumshoq o'pish uchun siz sonet talab qilasiz ..." (1806), A.A. Delvig "N.M.ga. Yazikov" (1822) nomli sonetlar yaratilgan. Baratinskiy, Rjevskiy, Aleksandr Pushkinlar ham bu janrda samarali ijod qilishgan. Pushkin bu janrda "Madonna", "Shoirga", "Sonet haqida sonet" nomli uchtagina sonet yaratgan bo'lsa-da, bu sonetlari o'quvchilarga juda manzur keldi.

I.I. Dmitriyev, V.A. Jukovskiy, A.A. Delvig, Aleksandr Pushkin kabi shoirlar oltin davr sonetnavislari sifatida mashhurlikka erishgan. Dmitriyev "Sonet" (1796), V.A. Jukovskiy "Nafis o'pich uchun siz sonet talab qilasiz ..." (1806), A.A. Delvig "N.M.ga. Yazikov" (1822) nomli sonetlar yaratishgan. A.S. Pushkin bu janrda kamroq bo'lsa-da ijod qilib, "Madonna", "Shoirga", "Sonet haqida sonet" nomli sonetlarini bitgan. Bu sonetlar uchtagina bo'lsa ham ko'p muxlislar topdi, she'rxonlarga manzur keldi. Pushkinning "Sonet" she'ri alohida e'tiborga loyiqdir. a-b-a-b a-b-b-a d-d-e-f-f-e

Они в самом тебе. Ты сам свой высший суд; d

Всех строже оценить умеешь ты свой труд. d

Ты им доволен ли, взыскательный художник? e

Доволен? Так пускай толпа его бранит f

И плюет на алтарь, где твой огонь горит, f

И в детской резвости колеблет твой треножник [18]. e

Asliyatga diqqat qilinsa, quyidagi qofiya tartibini ko'rish mumkin: a-b-a-b a-b-b-a d-d-e-f-f-e Sonet o'zbek tiligiga o'girilganda ham aynan shunday qofiya tartibi hosil qilingan: a-b-

a-b a-b-b-a d-d-e-f-f-e. Asliyat va tarjimada she'rning qofiya tartibi bir xilligi tarjimonning mahoratli ekanini anglatadi. Ammo A.S.Pushkinning sonetidagi birinchi katrenda qofiya an'anaviylikka xos tarzda bo'lsa ham qolgan qismida, ya'ni ikkinchi katren va distixlarda farqli. Bu sonet 4+4+2+4 tarzida bandlangan va o'zbek tiliga ham aynan shunday tarjima qilingan.

O'zingdadir ehson bori. Sen oliy hakam.
Qattiqqo'lsan o'z-o'zingga Sen barchadan ham,
Ko'ngling to'qmi yozganingdan, ey sohibkamol?
Ko'ngling to'qmi? Mayli, avom koyisa uni,
Bulgasa-yu, sham'ing yongan mehrob yuzini,
Minbaringni o'yin qilsa bolalar misol [8;100].

Pushkin bu she'rni shoirni ta'riflash uchungina yozmadi, balki shoirlilik qismatidagi og'riqli jihatlariga she'rxon e'tiborini tortdi.

XIX asrga kelib rus shoirlari Shekspir sonetlarini tarjima qilishni boshlashdi. XX asr boshlarida taniqli rus sonetnavislari ko'zga ko'rina boshladi. Rus sonetlari mavzusi kengaydi, shakli erkinlashdi va shu sabab dunyo sonetchiligida zamonaviy sonet turini asoslash ularga taqdir qildi. Dunyo sonetchiligi sekin-asta rivojlanib, XX asrda Sharq, jumladan, o'zbek she'riyatiga ham ko'chdi va lirikamiz janrlari safidan joy ola bordi. Zero, sonet janri takrorlanmas janrlardan biri sifatida keng tarqaldi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, dunyo sonetchiligining taraqqiyoti, bir nechta asosiy omillar orqali amalga oshgan:

Tarixiy va madaniy o'zgarishlar: Sonetning taraqqiyoti va rivojlanishi asosan tarixiy davrlardagi madaniy o'zgarishlar va adabiy makon bilan bog'liq. Masalan, Renessans davrida Italiyada Petrarka va boshqalar sonetni shakl sifatida joriy etishgan va bu shaklning keng tarqalishiga sabab bo'lgan.

Ijodiy erkinlik: Sonet shakli ba'zi doiralar va qoidalar bilan cheklangan bo'lsa-da, yozuvchilar uni ijodiy ifodalashning yangi usullariga aylantirdilar. Boshqa janrlardan farqli ravishda, sonetlarda muayyan mavzularni yoritishda erkinlik ko'proq bo'ldi.

Lirika va shaxsiy ifoda: Sonetlar odatda shaxsiy his-tuyg'ular va ichki dunyoni ifodalash uchun ishlatilgan. Bu, ayniqsa, romantizm va post-romantizm davrida kuchli bo'lgan.

Tillardagi o'zgarishlar: Sonetning taraqqiyoti, tilning o'zgarishi va rivojlanishi bilan ham chambarchas bog'liq. Har bir xalqning o'ziga xos til xususiyatlari va stilistik imkoniyatlari, sonet shaklida yangi mazmun va shakl yaratishga yordam bergan.

Adabiy an'analar va ijodkorlarning ta'siri: Masalan, Shekspir, Bayron, Milton kabi buyuk shoirlar o'zlarining sonetlariga o'ziga xos uslub va mavzularni kiritganlar, bu esa shaklning taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, ular sonetda ijtimoiy va siyosiy mavzularni ham yoritganlar.

Sonet, o'zining qisqa va mazmunli shakli bilan butun dunyoga tarqaldi. Xususan, ingliz, fransuz, italyan va ispan adabiyotlarida juda mashhur bo'lgan va shu orqali boshqa adabiyotlar va madaniyatlarga ta'sir ko'rsatgan. Sonetning taraqqiyoti, uning shakl va mazmuni, tarixiy va madaniy kontekstlarga qarab doimiy ravishda o'zgarib bordi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alpatov M.V. Ocherki po istorii portreta. M.; L.: Iskusstvo, 1937. 59 s. (Алпатов М.В. Очерки по истории портрета. М.; Л.: Искусство, 1937. 59 с.)
2. Asallayev A. Badiiy san'atlar: [Lug'at-ma'lumotnoma] A.Asallayev, V.Rahmonov, F.Musurmonqulov. –T.: TAFAKKUR, 2015 – 24b.
3. Bizni yod etsalar. Jahon mumtoz she'riyati. – T.: G'.G'ulom nomidagi NMIU, 2018. – 256b.
4. Dilmurod Quronov. Adabiyot nazariyasi asoslari /darslik/. – Toshkent: "Innovatsiya-

Ziyo", 2020, 310 b.

5. Hollander J. Sonnets: From Dante to the Present. Everyman's Library, 2001. – P. 8-38.
6. Nevskaya P.V. Literaturno-jivopisnoye portretirovanie: osnovnie parametri i xarakteristiki. Krasnodar: KGUKI, 2010. 142 s. (Невская П.В. Литературно-живописное портретирование: основные параметры и характеристики. Краснодар: КГУКИ, 2010. – 142 с.)
7. Nikola Bualo. She'riy san'at. Jamol Kamol tarjimasi // Kitobda: Jamol Kamol. She'r san'ati. Saylanma. Olti jildlik. IV jild. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – B.387.
8. Pushkin A.A. Tanlangan asarlar: She'rlar, dostonlar, nasriy asarlar //So'zboshi Oripov A. – T.: Adabiyot va san'at, 1999. – B.100.
9. Quronov D. Adabiyotshunoslik lug'ati / D.Quronov, Z.Mamajonov, M.Sheraliyeva. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 408 b.
10. Qayumova, Nigora. «ideology and art of william shakespeare's SONNETS.» Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences 2.8 (2023): 94-97.
11. Qayumova, Nigora. «Шекспир Ва Рауф Парфи Сонетларида Бадиий Тасвир Воситаларининг Қўлланиши.» Центр Научных Публикаций (buxdu. Uz) 30.30 (2023).
12. Qayumova, Nigora. «Formal and Contentual Coherence in the Sonnets of Rauf Parfi and Shakespeare.» ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 33.33 (2023).
13. Qayumova, Nigora. «The Genre Sonnet in the Poesis of Shakespeare.» ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 32.32 (2023).
14. Qayumova, Nigora. «The harmony of form and content in the sonnet.» Центр научных публикаций (buxdu. Uz) 40.40 (2023).
15. Qayumova, Nigora. «Dunyo Sonetchiligiga Nazar.» Центр Научных Публикаций (buxdu. uz) 41.41 (2023).
16. Qayumova, Nigora. «The Poetics of Colors in English Poetry.» Центр научных публикаций (buxdu. Uz) 40.40 (2023).
17. <https://www.poetica.fr/poeme-17/charles-baudelaire-a-une-passante/>
18. <https://www.culture.ru/poems/4936/sonet>
19. <https://www.culture.ru/poems/4441/poetu>
20. <https://daily.jstor.org/the-heretical-origins-of-the-sonnet/>
21. <https://kh-davron.uz/ijod/tarjimalar/20-iyul-franchesko-petrarka-tavallud-topgan-kun.html>

O'ZBEKISTONDA IQTISODIY SIYOSAT, SANOAT SOHASIDA AMALGA OSHIRILGAN TADBIRLAR VA UNING OQIBATLARI (XX ASRNING 30-50 YILLAR)

*Qurbonov Abbas,
katta o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi*

Annotatsiya. O'zbekistonda 30-50-yillarda ham sanoat qurilishi sur'atlarini asossiz ravishda jadallashtirish tendensiya davom ettirildi. Respublika iqtisodiyotida mamlakatning asosiy paxta bazasi sifatida ixtisoslashuvi yanada kuchaytirildi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston SSR, to'qimachilik, mashinasozlik, energetika, o'gir sanoat, fabrika, kimyo sanoati, zavod, infrastruktura, fabrika.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В УЗБЕКИСТАНЕ, МЕРЫ, РЕАЛИЗУЕМЫЕ В СФЕРЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ (30-50 ГОДЫ XX ВЕКА)

*Курбанов Аббас,
старший преподаватель, Университет экономики и педагогики, Карши*

Аннотация. Даже в 1930- 1950 годы в Узбекистане сохранялась тенденция необоснованного ускорения темпов промышленного строительства. В экономике республики еще больше усилилась специализация страны как основной хлопковой базы.

Ключевые слова: Узбекская ССР, текстиль, машиностроение, энергетика, обрабатывающая промышленность, фабрика, химическая промышленность, завод, инфраструктура, фабрика.

ECONOMIC POLICY IN UZBEKISTAN, MEASURES IMPLEMENTED IN THE FIELD OF INDUSTRY AND ITS CONSEQUENCES (30-50 YEARS OF XX CENTURY)

*Kurbanov Abbas,
senior lecturer, University of Economics and Pedagogy, Karshi*

Abstract. Even in the 1930s, the trend of unreasonably accelerating the pace of industrial construction continued in Uzbekistan. In the economy of the republic, the specialization of the country as the main cotton base was further strengthened.

Key words: Uzbekistan SSR, textile, machinery, energy, manufacturing, factory, chemical industry, factory, infrastructure, factory.

O'zbekistonda so'nggi yillarda iqtisodiy islohotlar tufayli mamlakat sanoat ishlab chiqarish tizimida tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilib, zamonaviy sanoat taraqqiyoti uchun keng yo'l ochildi. Iqtisodiy hayotni demokratlashtirish, soha siyosiy tizimida tub o'zgarishlar yasash, boshqarishda yangi shaklni tashkil etish va sanoat korxonalariga egalik qilishning turli shakllarini tarkib toptirish, soha kadrlarini tayyorlash borasida qator muvaffaqiyatlar qo'lga kiritilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Sanoat sohasidagi siyosatni samarali amalga oshirish, sanoatni innovatsion asosda tashkil etish, tashqi bozorlarda yuqori talabga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim" [1, 134].

Sanoat kadrlari tarixi bo'yicha bu davrda yaratilgan F.Oripovning "O'zbek ishchi kadrlarning tashkil topish tarixidan" monografiyasi mavzu tarixshunosligida muhim ahamiyat kasb etadi. Unda O'zbekiston qishloq xo'jalik mashinasozligi zavodlarining tashkil

topishi, faoliyat yuritishi jarayonlari tarixiy va etnografik materiallari asosida bayon etiladi. Monografiyada sanoat kadrlari tarixi tarixshunosligi yuzasidan ham ba'zi fikrlar berib o'tilib, G.A. Xaratov, T.S. Melnikova, M. Karanov, Sh.N. Ulmasboyev, T.A. Shister, K.L. Zadixinaning ishlari tahlil etiladi. O'zbekistonda ham ishchi-kadrlar masalasini maxsus mavzu sifatida o'rganishga 70-80-yillaridan e'tibor kuchaya boshladi. L.V. Gentshke o'z monografiyasida 1926-1932-yillarda O'zbekistonda ishchilar toifasining shakllanishida partiya faoliyatini o'rganib, asosiy e'tiborini sanoat kadrlari masalasi yuzasidan qabul qilingan turli mazmundagi hujjatlar, anjumanlarda bu muammoning muhokamasini tarixiy ma'lumotlarga tayangan holda umumlashtiradi [2, 67].

A.T. Dexkanov, R.X. Zuxurov va X.A. Amanovning tadqiqotlarida esa O'zbekistonda ishchi va muhandis-texnik xodimlar tayyorlashning shakl hamda usullari o'rganiladi. 1920-1938-yillarda O'zbekistonda ishchilar tayyorlash bilim yurtlari hamda faoliyati, ular tomonidan tayyorlangan kadrlar masalasiga doir ma'lumotlar A.T. Dexkanov tadqiqotida batafsil yoritib beriladi [3, 205].

X.R. Zuxurov O'zbekistonda 1917-1937-yillarda o'rta maxsus ta'lim sohasini tarixiy nuqtayi nazardan tadqiq qilishga harakat qiladi. A.K. Amanov esa O'zbekistonda sanoat sohasi yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini asoslashga urinadi [4, 48].

Sovet davri sanoat sohasini kadrlar bilan taminlash masalasi hukmron kommunistik partiya manfaatlariga muvofiq amalga oshirilib, bu jarayon ziddiyatli xususiyatga ega bo'ldi. Mamlakat miqyosida industrlashtirish sur'atining yuqoriligi ishchi va injener texnik xodimlarining son jihatidan yil davomida ko'payib borishiga imkon yaratdi. 1922-yil O'zbekistonda sanoat sohasida 7555 nafar ishchi faoliyat olib borgan bo'lsa, 1939-yilga kelib ular soni 122,2 ming nafarga yetdi. Ishchilarning miqdor jihatidan o'sishi, uning sifat darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Sanoat korxonalarini barpo etish, kadrlar siyosatida rivojlantirishning ekstensiv yo'li tanlanib, ishlab chiqarish kuchlarining joylashtirilishda mintaqaviy xususiyatlar hisobga olinmadi. Ishchilar safini to'ldirishning asosiy manbalari ishsizlar, dehqonlar, uy bekalari hamda markaziy hududlardan yuborilgan aholi bo'ldi. Sanoat korxonalarining ko'pchiligi o'z faoliyatini to'xtatdi. Sovet davlati hokimiyatining dastlabki yillarida sanoat sohasi kadrlarini tayyorlash masalasi eng muammoli vazifalardan biri hisoblandi. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslarni o'zlashtirish bilan bog'liq sanoat korxonalari soni ortib borishi natijasida ularni kadrlar bilan ta'minlashda qiyinchiliklarga duch kelindi. Ayniqsa, kadrlar orasida mahalliy millat vakillari kamchilik edi. Bu esa Rossiyadan sanoat kadrlarining O'rta Osiyo sanoat korxonalariga oqib kelishiga keng yo'l ochdi. Muhandis-texnik ziyolilar orasida mahalliy millat vakillari bor yo'g'i 1 foizni tashkil etdi [5, 103].

Malakali ishchilar, texnik xodimlar tayyorlash uchun yetarli o'quv muassasalari mavjud emas edi. Malakali ishchi kadrlar tayyorlash uchun FZU (fabrika – zavod uchenichestva, fabrika zavod qoshidagi ishchilari uchun maktab)lar tashkil etila boshlandi. Malakali ishchilar ikki yo'nalishda, ya'ni FZU va hunar-texnika maktablari ko'rinishida tashkil qilindi. FZUlarda sanoatning deyarli barcha yo'nalishlari uchun ishchi kadrlar tayyorlansa, hunar-texnika maktablarida sanoatning biror trest yoki korxonasi uchun kadrlar tayyorlandi.

1923-yilda Turkistonda 11 ta hunar-texnika maktablari bo'lib, ularda 865 ta o'quvchi tahsil oldi. Shu yili o'lkada 19 ta hunar texnika kurslarida 1379 nafar tinglovchi qatnashdi. Texnikumlarda 827 nafar kishi o'qidi [6, 170].

1926-yil O'zbekistonda 10 fabrika-zavod ta'limi maktabida 738 nafar o'quvchi, 3 ta hunar-texnika maktabida 176 nafar kishi o'qidi. 1925-1926-yilda hunar-texnika ta'limi uchun O'zbekistonda 1 mln 230 ming rubl mablag' ajratildi. Ammo bu turdagi ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasi nochor bo'lib, o'quv xonalari yaxshi jihozlanmadi. Ularda pedagog kadrlar yetishmadi.

Fabrika-zavod ta'limi maktablarida ixtisosli sanoat kadrlari tayyorlashga harakat qilindi.

Masalan, Farg'ona ipak fabrikasi huzuridagi FZU maktabida 289 nafar bola, Samarqand paxta sanoatida FZUsida 661 nafar kishi tayyorlandi. Farg'ona vodiysida asosan paxta sanoati, ipakchilik va to'qimachilik sanoati korxonalari uchun kadrlar tayyorlaydigan FZUlar tashkil etildi. Shuningdek, Buxoro ipak-yigiruv fabrikasi huzurida 1929-yil dekabrda ham 6 oylik FZU maktabi ochildi.

Buxoro, Andijonda 120 kishiga mo'ljallangan ishchi universitetlari tashkil etilib, ularda ijtimoiy-iqtisodiy, texnika va boshqa bo'limlar tuzildi. Bu turdagi universitetlar Toshkentda 320 nafar kishi, Qo'qonda 200 nafar kishi, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida esa 40 nafar kishi uchun mo'ljallab ochildi. "Tashselmash" zavodida 1928 – 1929-yillarda ishchi tayyorlash va uning malakasini oshirish uchun kurs tashkil etilib, kursga 500 nafar ishchi jalb etildi. 1931-yili bunday kurslarda 925 nafar ishchi o'qidi [7, 8]. Ularning faqat 30 foiz o'zbek ishchilarini tashkil qildi. 1931-yil mazkur zavodda 20 ta texnika to'garagi tashkil qilinib, bunga 25 nafar ishchi ishtirok etdi. Ishchilar orasida "Hujum" harakati munosabati bilan ayollar salmog'i oshib bordi va ularning o'qitish borasida ham ba'zi ishlar amalga oshirildi. Ayollar asosan tikuvchilik, to'quvchilik, oziq-ovqat, pillakashlik sanoat korxonalarida faoliyat olib bordi.

Tikuvchi ayollarni tayyorlash maktabi 1926-yil Toshkent shahrida ochildi. 1928-1929-yillarda bu maktabda 47 nafar o'quvchi ta'lim olib, ularning 57 foizini o'zbek ayollari tashkil etdi. Umuman FZUlarda ayollar salmog'i ham oshirib borildi. Masalan, 1928-yil FZUlarda ayollar 28 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1932-yili 32 foizni tashkil etdi. Sanoat korxonalari yiriklashib bordi. 1932-yili O'zbekistonda jami ishchilarning 54,7 foizi yirik korxonalarda faoliyat olib bordi. 1927 – 1928-yillarda bu ko'rsatkich 19,8 foiz edi [8, 4].

Sanoat korxonalarining texnik jihatdan yangilanishi, ishchilar malakasini doimiy oshib borishini talab qildi. Shunga muvofiq fabrika va zavodlarda texnik ta'lim bo'yicha turli to'garak va kurslar ko'paytirilib borildi. 1932-yili O'zbekiston zavod va fabrikalarida jami 642 to'garak faoliyat olib borib, ularda 20,9 ming ishchi shug'ullandi. Sovet davri hujjatlarida kadrlar tayyorlash rejasi ortig'i bilan bajarilganligi qayd etiladi, amalda ishchilar malakasini oshirish o'qitish yuzasidan trest boshliqlari va zavod direktorlari masalaga kerakli e'tibor qaratmadi. Kadrlar o'quvsizligi uchun trest ma'muriyati shtatlari kadrlar bilan to'la ta'minlanmadi.

Markaziy shaharlardan O'zbekistonga yuborilgan ishchi va xizmatchilarga bir qator imtiyozlar belgilandi. Ularnig maoshlariga 10 foizlik ustama haq to'lanib, turar-joy, mehnat tatillari, oziq - ovqat va sanoat mahsulotlari bilan ta'minlashda ham imtiyozlar berildi. Markaziy xududlardan O'rta Osiyoga aholini ishga yuborishdan asosiy maqsad faqat iqtisodiy masalalar bilan bog'liq bo'lmay, balki o'ziga xos siyosiy maqsadlar ham mavjud edi. Xolbuki, O'zbekistonning o'zida malakali ishchilarni tayyorlash yuzasidan zarur chora-tadbirlar keng miqyosda olib borilsa, bu sohaga sarflangan mablag' ancha tejalgan bo'lar edi. Markaziy shaharlardan kelgan aholi vakillari sanoatning muhim tarmoqlarida, yuqori haq to'lanadigan lavozimlarida ishladi. Sun'iy migratsiya stalincha ma'muriyat, ruslashtirish siyosatining muhim vositasi mahalliy millatlardan malakali ishchilar va muhandis-texnik xodimlar tayyorlashga to'siq qo'yishning o'ziga xos yo'li edi.

1938-yil O'zbekiston paxta fabrikalarida ishchilarni o'qitish ishining ahvoli tahlil etilganda, belgilangan rejaning bajarilmaganligi, nomigagina amalda rejaning 30-40 foizigina bajarilib, ishchilarni o'qitadigan va malakasini oshiradigan muassasalarning faoliyati qoniqarsiz holatda edi.

O'zbekistonning janubiy viloyatlarida tikuvchilik fabrikalari ishchilarning malakaga ega bo'lmaganliklari tufayli ishlab chiqarish vazifalari faqat 62 foizga bajarildi. Masalan, 1938-yilda faoliyat yuritgan Qashqadaryodagi kadrlar tayyorlash rejasi misolida ishchilarning o'qitish holati tahlil etilganda ishchilarning yakka tartibda, shuningdek, ularning o'z sohalari bo'yicha malaka oshirish rejalari bajarilmagan, bu esa ishlab chiqarish vazifalari to'liq bajarilmasligiga

sabab bo'ldi.

Sovet hokimiyatining qatag'onlari sanoat sohasini chetlab o'tmaganligi, xususan o'z respublikasining iqtisodiyot va sanoatini yuksaltirish uchun harakat qilgan o'nlab yosh mutaxassis kadrlari qatag'on qilinganligi to'g'risida ma'lumotlar mavjud. Qatag'on qurbonlari orasida juda ko'plab sanoat sohasida faoliyat yuritgan, o'z respublikasining xalq xo'jaligi, iqtisodiyotini yuksaltirishga harakat qilgan Murod Nurillayev, Mirza Rahimov, Sattor Jabbor, Solih Muhammad, Maryam Sultonova singari yosh mutaxassis kadrlar "chet el josusi", "xalq dushmani" qabilida qatag'on qilingan. Milliy sanoatni yo'lga qo'yish va rivojlantirish borasidagi milliy kadrlarning harakatlari qoralandi.

Sovet davrida jamiyatning boshqa a'zolari qatori hunarmandlarni ham siyosatga, texnikaga va mudofaaga oid turli to'garaklar va jamiyatlar bilan qamrab olishga harakat qilindi. 1938-yilda O'zbekiston hunarmandchilik kengashi tarmoqlarida 1237 ta ko'ngilli to'garaklar tashkil etildi. Ularda 22446 nafar hunarmand ishtirok etdi. Bu to'garaklarning aksariyati "siyosiy" to'garaklar edi. O'zbekiston hunarmandchilik ittifoqi o'z tasarrufidagi korxonalarni kadrlar bilan ta'minlash uchun maktablar, kurslar tashkil etdi. 1937 - yil bunday kurslarda reja bo'yicha 700 nafar ishchi tayyorlash rejalashtirilib, amalda 302 nafar, 1938-yil rejadagi 841 nafar ishchi o'rniga, 596 nafar ishchi tayyorlandi[9, 219].

Sanoat sohasining eng jiddiy muammolaridan biri oliy ma'lumotli muhandis-texnik kadrlar tanqisligi bo'ldi. 1921-yil Turkiston sanoatida jami 232 nafar mutaxassis ro'yxatga olinib, ulardan faqat 94 nafari oliy ma'lumotli edi. 1920-yili Turkiston Davlat universiteti ochilishi bilan qisman muhandis-texnik ziyolilarini tayyorlash imkoni ham tug'ildi. 1922-yili universitetning texnika fakultetining mexanika, muhandis-quruvchi, gidrotexnika hamda tog' bo'limlarida 436 nafar talaba tahsil oldi.

1929-yil O'rta Osiyo Davlat universitetining injener-meliorativ va qishloq xo'jaligi fakulteti bazasida O'rta Osiyo paxtachilik-irrigatsiya politexnika instituti tashkil etildi. Shu yillarda O'rta Osiyo ipakchilik instituti ham tashkil etildi[1,302]. 1931-1932-yillarda temir yo'l transporti muhandislari instituti, To'qimachilik instituti ochildi. 1934-yili esa O'rta Osiyo industrial instituti tashkil etildi. Bu institutlar nafaqat O'zbekiston, balki butun O'rta Osiyo respublikalarida muhandis-texnik kadrlar tayyorladi.

1933-yil O'zbekistonda 69 ta texnikum, 30 ta ishchi fakultetlari, Toshkent va Samarqand shaharlarida ishchi universitetlari ochildi. 1929-yili O'rta Osiyo respublikalarida jami 2418 nafar mutaxassis faoliyat olib borib, shuning 197 nafari oliy ma'lumotli muhandis-texniklarni tashkil etdi. O'zbekistondagi muhandis kadrlar Markaziy hududlarga nisbatan deyarli 4-marta kam edi. Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida oliy ma'lumotli muhandis-texniklar 1930-1935 yillarda navjud emas edi[10,271].

Oliy ta'lim talabalarini millat bo'yicha tahlil etilganda, o'zbeklar salmog'i juda pastligi namoyon bo'ladi. 1922-yil Turkiston Davlat universitetida jami 22 nafar o'zbek millatiga mansub talaba tahsil oldi. 30 yillarda ularning salmog'i ko'tarilishi kuzatiladi. 1933-yil O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida 2290 nafar talaba tahsil olgan bo'lsa, 1935-yilda ular 2939 nafarga ko'paydi. Ammo bu jarayon hamma oliy ta'lim muassasalarida bir xil ketmadi. Masalan 1923-yil O'rta Osiyo davlat universitetining muhandis-texnika fakultetida 950 nafar talabalardan faqat 50 nafari mahalliy millatga mansub edi. Oliy ta'lim talabalarini sun'iy ravishda ishchi va dehqonlar hisobiga to'ldirilishi, soha ishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

1925-1941-yillarda amalga oshirilgan sanoatlashtirish siyosati davrida ma'lum bir ishlar bajarildi, natijalarga erishildi, lekin qo'pol xatoliklarga ham yo'l qo'yildi. Insonlar ehtiyoji va hayot taraqqiyoti qoidalari bilan hisoblashmasdan o'zboshimchalik va ma'muriy –buyruqbozlik usuli bilan ish tutish industrilashtirish sohasida uni amalga oshirish vositalarini qo'llash, sanoat ishchilarining moddiy manfaatdorligi, talab-ehtiyojlarini hisobga olish bobida jiddiy nuqson va buzilishlarga yo'l qo'yildi.

Stalinning 1929-yil 7-noyabrda e'lon qilingan "Buyuk burilish yili" nomli maqolasi ijtimoiy

hayot jarayonlariga o'zboshimchalik, subyektivistik usulda yondoshishning klassik namunasi bo'ldi. U sanoatning muhim tarmoqlarini besh yillik asosida rivojlanish ko'rsatgichlariga o'zboshimchalik bilan "tuzatishlar" kiritdi. "Dohiy"ning bu tuzatishlari natijasida hatto rejada ko'zda tutilgan ishlar ham amalga oshmadi. 1931-1933-yillarda sanoatning o'sish sur'atlari pasayib, 1928-1929-yillardagi 23,7 foiz o'rniga atigi 5 foizni tashkil etdi. Bunday salbiy holatlar O'zbekiston SSR sanoatiga ham tegishlidir. Qator korxonalarning ishga tushirilish muddatlari cho'zilib ketdi [11, 106].

O'zbekistonda 30-yillarda ham sanoat qurilishi sur'atlarini asossiz ravishda jadallashtirish tendensiya davom ettirildi. Respublika iqtisodiyotida mamlakatning asosiy paxta bazasi sifatida ixtisoslashuvi yanada kuchaytirildi. Shuningdek, to'qimachilik, mashinasozlik, energetika, kimyo sanoati, ipakchilik, uzumchilik va umuman qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarini ko'paytirish vazifalari qo'yildi. O'zbekistondagi sanoat korxonalari asosan Markaz manfaatlariga muvofiq tashkil etilib, mintaqa aholisi uchun zarur bo'lgan zavod va fabrikalar qurish masalasi hech kimni qiziqitirmadi.

Sovet davlati hokimiyatining dastlabki yillarida sanoat sohasi kadrlarini tayyorlash masalasi eng muammoli vazifalardan biri hisoblandi. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslarni o'zlashtirish bilan bog'liq sanoat korxonalari soni ortib borishi natijasida ularni kadrlar bilan ta'minlashda qiyinchiliklarga duch kelindi. Ayniqsa, kadrlar orasida mahalliy millat vakillari kamchilik edi. Bu esa Rossiyadan sanoat kadrlarining O'rta Osiyo sanoat korxonalariga oqib kelishiga keng yo'l ochdi. Muhandis-texnik ziyolilar orasida mahalliy millat vakillari bor yo'g'i 1 foizni tashkil etdi

Ayrim xorijlik tadqiqotchilar tomonidan SSSRda amalga oshirilgan sanoatlashtirish siyosatiga ijobiy baho berilib, sanoat ishlab chiqarishning mutlaq hajmlari bo'yicha XX asrning 30-yillari oxirida SSSR dunyoda AQShdan keyin 2-o'rinni egallaganligi ta'kidlanadi. SSSRda sanoat texnologiyasi yaratilishi mumkinligi, shuningdek, G'arbdan farqli o'laroq SSSRda bozor iqtisodiyoti va fuqarolik jamiyati yo'q edi [12, 188-194].

V.Lelchuk "SSSRni sanoatlashtirish: tarixi, tajribasi, muammolari" nomli risolasida SSSRdagi sanoatlashtirish jarayoniga yuqori baho berib, quyidagi fikrlarni bildiradi:

1. SSSRda sanoat o'zgarishi ikkinchi darajali xarakterga ega edi. Rivojlangan mamlakatlarga qaraganda ancha kechroq amalga oshirilganligi sababli, yangi qurilgan va rekonstruksiya qilingan korxonalarda chetdan eksport qilinadigan asbob - uskunalar va texnologiyalar, shuningdek, mehnatni tashkil etish usullari qo'llanilgan.

2. ishlab chiqarishning sanoat turi dastlab iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarida shakllanishi mumkin. Sanoatlashtirishda og'ir va mudofaa sanoatining ustuvor rivojlanishiga e'tibor qaratildi.

3. sanoat texnologiyasi yollanma mehnatdan ortiqcha qiymat olish uchun yaratilgan va kapitalistik ekspluatatsiya vositasi bo'lib xizmat qilgan. Stalinistik model, asosan, sotsialistik bayroq ostida dastlabki sanoat kapitalizmini qayta ishlab chiqardi.

Xullas, O'zbekistonda urushdan oldingi yillarda ham sanoat sohasini jadallashtirish tendensiyasi davom ettirilib, respublika iqtisodiyotining sobiq Ittifoqning asosiy paxta bazasi sifatidagi ixtisoslashuvi yanada avj oldirildi. Bu davrda O'zbekiston xalq xo'jaligida sanoat ishlab chiqarish salmog'i yildan yilga oshib borgan bo'lsada, ammo eng asosiy sanoat korxonalari ittifoq tasarrufida bo'lib, u turdagi korxonalarning salmog'i barcha sanoat korxonalarining 90% ni tashkil qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2021. – B. 134.

2. Togaymurodov, J. K. (2024). The legacy left by Botir Zakirov. European Science Methodical Journal, 2(5), 186-191.

3. Гентшке Л.В. Компартия и рабочий класс Узбекистана в борьбе за социализм

(1926 – 1932 гг). – Т.: “Узбекистан”, 1973;

4. Дехканов А.Т. Рабочие факультеты Узбекистана в период строительства социализма (1920 – 1938 гг). Автореф. дис... канд. ист. наук. – Т., 1974;

5. Зухуров Р.Х. Развитие Среднего специального образования в Узбекистане (1917 – 1937 гг) – Т.: “Узбекистан”, 1975;

6. Исмоилов А. Формирование квалифицированных рабочих кадров в Узбекистане. – Т.: “Узбекистан”, 1975;

7. Аманов К.А. Производственно – техническая интеллигенция Узбекистана. – Методологические и социологические проблемы. – Т.: “Фан”, 1975;

8. Ахунова М.А. Рабочий класс – ведущая сила Советского общества. – Т., 1981 ва бошқ.

9. R-89-fond- O‘zbekiston SSR Xalq xo‘jaligi Kengashi fondi, 1-ro’yhat, 9- yig’ma jild, 170-varaq.

10. R-767-fond- Butunittifoq paxta sanoati xodimlari kasaba uyushmasining O‘rta Osiyo viloyat qo‘mitasi fondi, 1-ro’yhat, 49- yig’ma jild, 8-varaq.

11. Yoqubov G‘ulom. Sanoatimizdagi o‘pirilishlarga qarshi kurashamiz! // Qizil O‘zbekiston. - 1930.- 21-fevral;

12. Jo‘raqulov O., Ergasheva J. Qashqadaryo sanoati tarixi. – Qarshi: Nasaf, 1996; 219 bet

O'ZBEKISTONNING JANUBI-SHARQIY OSIYO MINTAQASI DAVLATLARI BILAN SAVDO ALOQALARI TARIXIDA TRANSPORT KORIDORLARINING O'RNI

Usarov Sirojiddin Raxmatullayevich

PhD, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti.

Annotatsiya: Yevroosiyo boʻlimining markazida joylashgan va xalqaro dengiz suvlariga bevosita chiqish imkoniyatiga ega boʻlmagan O'zbekiston uchun qulay transport koridorlarini ishga tushirish mamlakat tashqi iqtisodiy faoliyatining muhim vazifalar qatorida boʻlib kelgan. Bu borada Xitoyning "Bir makon, bir yo'l" global tashabbusi O'zbekiston uchun yangi imkoniyatlar taqdim etishi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Jumladan, O'zbekiston sharqiy yo'nalishda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari bilan temir yo'l transporti orqali bog'lanish imkoniyatini berishi mumkin. Bu esa O'zbekiston tashqi iqtisodiy savdo munosabatlari nisbatan past ko'rsatkichlarni namoyon etayotgan mamlakatlar bilan ushbu sohadagi hamkorlikni yangi darajalarga olib chiqishga muayyan darajada ko'maklashadi. Maqolada O'zbekistonning Xitoy orqali Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlariga chiqish imkoniyatlari masalasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Xitoy, temir yo'l, transport koridori, Janubi-Sharqiy Osiyo, tashqi savdo

РОЛЬ ТРАНСПОРТНЫХ КОРИДОРОВ В ИСТОРИИ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ УЗБЕКИСТАНА СО СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

Usarov Sirodjididdin Raxmatullaevich

PhD, доцент Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова

Аннотация: Создание удобных транспортных коридоров для Узбекистана, который расположен в центре Евразии и не имеющий прямого выхода к международным морским водам, является одной из важных задач внешнеэкономической деятельности страны. В этом отношении глобальная инициатива Китая «Один пояс, один путь» имеет важное значение, поскольку она открывает новые возможности для Узбекистана. В частности, Узбекистан может предоставить возможность соединиться со странами Юго-Восточной Азии посредством железнодорожного транспорта в восточном направлении. Это в определенной степени поможет вывести на новый уровень сотрудничество в этой сфере со странами, внешнеэкономические связи Узбекистана с которыми демонстрируют относительно низкие показатели. В статье анализируется вопрос доступа Узбекистана к странам Юго-Восточной Азии через Китай.

Ключевые слова: Узбекистан, Китай, железная дорога, транспортный коридор, Юго-Восточная Азия, внешняя торговля.

THE ROLE OF TRANSPORT CORRIDORS IN THE HISTORY OF TRADE RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND THE COUNTRIES OF SOUTHEAST ASIA

Usarov Sirodjiddin Rakhmatullaevich

PhD, Associate Professor of the Samarkand State University named after Sharof Rashidov.

Abstract: The creation of convenient transport corridors for Uzbekistan, which is located in the center of Eurasia and does not have direct access to international sea waters, is one of the important tasks of the country's foreign economic activity. In this regard, China's global

initiative «One Belt, One Road» is of great importance, as it opens up new opportunities for Uzbekistan. In particular, Uzbekistan can provide an opportunity to connect with the countries of Southeast Asia through rail transport in the eastern direction. This will, to a certain extent, help to bring cooperation in this area to a new level with countries with which Uzbekistan's foreign economic relations demonstrate relatively low indicators. The article analyzes the issue of Uzbekistan's access to the countries of Southeast Asia through China.

Keywords: Uzbekistan, China, railway, transport corridor, Southeast Asia, foreign trade.

Kirish. Bugun globallashuv va integratsiyalashuv jarayonlari tobora chuqurlashib borayotgan dunyoni davlatlar o'rtasidagi o'zaro savdo-iqtisodiy hamkorliksiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ta'bir joiz bo'lsa, tashqi savdo va qulay hamda doimiy daromad keltiruvchi tashqi bozorga ega bo'lish bugungi davlatlar taraqqiyotining bosh mezonlaridan biriga aylanib ulgurdi.

Buyuk geografik kashfiyotlar deb atalgan jarayonlar global iqtisodiyotning asosiy "qon tomirini" xalqaro dengiz suvlariga ko'chirdi. O'z-o'zidan bu holat O'zbekiston va u joylashgan mintaqa tashqi savdo munosabatlari uchun jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatdi. Sababi mintaqa bevosita xalqaro dengiz suvlariga chiqish imkoniyatiga geografik o'rniga ko'ra ega emas. E'tibor berib qaralsa, ming yillar davomida Yevroosiyo iqtisodiy kamari bo'lib kelgan Buyuk ipak yo'lining mavjudligi sharoitida O'zbekiston hududi o'z davrining nisbatan iqtisodiy jihatdan taraqqiy qilgan markazlaridan biri bo'lib kelgan. Mintaqaning iqtisodiy tomondan qiyinchiliklarga tortilishi, dunyo rivojlanish tendensiyalaridan ortta qola boshlashi aynan Buyuk ipak yo'lining inqirozi va xalqaro savdo yo'lining dengizga ko'chishi bilan ham bevosita bog'lanadi.

Shuning uchun bo'lsa kerak mustaqillik sharoitida mamlakat uchun qulay bo'lgan transport koridorlarini yaratish davlat tashqi siyosatining asosiy masalalasiga aylangan. Bu borada Xitoy Xalq Respublikasining XXI asr boshlaridan ilgari sura boshlagan "Bir makon, bir yo'l" global tashabbusi O'zbekiston uchun tashqi bozorlarga chiqishda bir qator imkoniyatlarni taqdim etishi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Chunonchi, bu tashabbus doirasida Janubi-Sharqiy Osiyo bozorlariga qulay yo'nalishlarda kirib borilishi mumkin bo'lgan yangi yo'nalishlardan foydalanish imkoniyati yuzaga keladi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Morziyoyev "O'zbekiston avval-boshdanoq "Bir makon – bir yo'l" tashabbusini qo'llab-quvvatlagan, uning amalga oshirilishi mamlakatlarimizning barqaror taraqqiyoti uchun muhim omil hisoblanadi" deb ta'kidlab o'tgan edi [1,306].

Adabiyotlartahlili. Markaziy Osiyo mintaqasining zamonaviy tarixi bugun bir qator mahalliy va xorijiy ilmiy-tahliliy markazlarning, mutaxassis hamda tahlilchilarning asosiy obyektiga aylangan. So'nggi yillarda ular tomonidan Markaziy Osiyoning, jumladan O'zbekistonning zamonaviy tarixi, ichki va tashqi siyosati bilan bog'liq bo'lgan juda ko'plab nashrlar, tahliliy materiallar e'lon qilindi. Jumladan ular orasida S.Manuel, A.Joachimlarning "Economic reform and institutional change in Central Asia Towards a new model of the developmental state?" mavzusidagi e'lon qilgan tadqiqot ishi masalaga boshqa rakursdan yondashganligi bilan ajralib turadi. Tahliliy mazmundagi ishlarga Boh Ze Kaining "One Belt, One Road, One Singapore–Analysis" nomli ishini alohida e'tiborga olish kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ilgari surilgan muammoning yechimi uchun tarixiy tadqiqotlar metodologiyasida keng qo'llaniluvchi tarixiy-qiyosiy, muammoli-xronologik, obyektivlik, tizimli tahlil kabi usullar bilan birga fanlararo yondashuvga ham murojaat qilindi. Chunki ilmiy tahlil etilayotgan masala zamonaviy tarix bilan bog'liq. Bu esa masalani tahlil etishda qo'shimcha qiyinchilik tug'diradi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikning ilk yillaridan Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasi bilan siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar sohalarida hamkorlikni yo'lga qo'ydi va uni rivojlantirib kelmoqda. Jumladan, Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasi

bilan o'zaro savdo aylanmasi respublikaning asosiy savdo sheriklariga nisbatan ulushi kam bo'lishiga qaramasdan, mavjud aloqalar tomonlar manfaatdor bo'lgan sohalarda rivojlanib kelgan.

Hamkorlik yillarida kuzatilgan jahon bozoridagi narxlarning o'zgarishi, moliyaviy-iqtisodiy inqirozlar o'rtadagi savdo aloqalariga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatgan. Jumladan, O'zbekistonning XXI asrning o'tgan yillari davomidagi mintaqadagi Indoneziya, Malayziya va Singapur bilan savdo-iqtisodiy aloqalari tarixida bu ayniqsa, yaqqolroq namoyon bo'lgan. Ma'lumki, 1997-1999-yillarda "Osiyo moliyaviy inqirozi" Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari iqtisodiyotini larzaga keltirgan edi. Oqibatida O'zbekistonning shusiz ham nisbatan past ko'lamda saqlanib qolayotgan tovar ayriboshlash darajasi yanada tushib ketganligini statistik ma'lumotlar tasdiqlaydi. Inqiroz oqibati pasayib ketgan davlatlar o'rtasida o'zaro savdo hajmini avvalgi darajaga qaytishi uchun bir necha yillar kerak bo'ldi. Jumladan, Indoneziya bilan faqat 2004-yildan keyin savdo-iqtisodiy hamkorlik inqirozgacha bo'lgan darajaga qayta boshladi. Ushbu yilda O'zbekistonda Indoneziya mahsulotlari ko'rgazmasi tashkil etildi, 2005-yilda indoneziyalik ishbilarmonlarning O'zbekistonga tashrifi uyushtirildi [2, 108]. Moliyaviy-iqtisodiy inqiroz ta'sirida O'zbekistonning Malayziya bilan savdosida ham 2004-yilgacha pasayish darajasi saqlanib qoldi.

Ta'kidlash kerakki, 2008-yilda boshlangan jahon iqtisodiy inqirozi XX asr oxirida kuzatilgan jarayonlar kabi O'zbekistonning Indoneziya, Malayziya va Singapur bilan savdo munosabatlari ko'lamiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bu ayniqsa, 2009-yildagi O'zbekistonning Malayziya va Singapur bilan o'zaro tashqi savdo aylanmasida yaqqol namoyon bo'ldi. Inqiroz nafaqat davlatlar o'rtasida tovar ayriboshlash, balki ushbu mamlakatlarning umumiy tashqi savdosi pasayishiga olib keldi. Jumladan, 2009-yilda Singapurning importi -10,6%, eksporti -7,7% pasayib ketgan bo'lsa [3, 6], Indoneziyada import (tovarlar va xizmatlarning) -13,1% kamaydi [4, 4]. Malayziyada inqiroz sabab boshlangan YaIMning qisqarishi faqatgina 2012-yilga kelganda ijobiy o'sishni qayd etdi [5, 27]. Shunga muvofiq tarzda, O'zbekistonning Malayziya bilan 2009-yildagi savdosi 2008-yilga nisbatan -34,5%, Singapur bilan savdosi bo'lsa -41% ga tushib ketdi [6]. Inqiroz ayni vaqtda Indoneziya bilan mavjud savdo aloqalarini qayta ko'paytirish yo'lidagi harakatlar va tashabbuslarga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

O'tgan asr oxirida kuzatilgan mintaqaviy inqirozdan farqli ravishda, bu safargi jahon inqirozi oqibatlarini o'zaro savdo aloqalarida tomonlar tezda bartaraf qilib, 2010-yilga kelganda O'zbekistonning Malayziya bilan inqirozgacha bo'lgan davrdagi darajadan 1,5 barobar, Singapur bilan 1,13 barobar oshdi. O'zbekistonning Indoneziya bilan o'zaro savdosi 2011-yilga kelib inqirozgacha bo'lgan darajani qayd qildi, shu yili tashqi savdo aloqalari 2006-yildagi eng katta natijani yaxshilashga erishdi [7, 2-3].

Shu bilan birga, o'zaro tovar ayriboshlash hajmida asosan mavjud darajalar keskin o'zgarishga uchramay saqlanib qolayotganligini iqtisodiy hamkorlik tarixi ko'rsatib beradi. O'zaro savdo hajmini yanada oshirishga to'sqinlik qilayotgan mintaqaviy va global inqirozlardan tashqari boshqa omillar ham bunga muayyan darajada ta'sir qilgan va qilib kelmoqda. Bu birinchi navbatda transport-kommunikatsiyasi bilan uzviy bog'lanadi.

Ma'lumki, ushbu davlatlar xalqaro dengiz savdosi mintaqasida joylashganligi ularning asosiy eksport-importi suv yo'llari orqali ixtisoslashuvga olib kelgan, ularning bugungi kundagi iqtisodiy taraqqiyot qiyofasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Shuning uchun xalqaro dengiz suvlariga kamida yana bitta bevosita chiqish imkoniga ega bo'lmagan davlat [8, 12] orqali chiqadigan O'zbekiston bilan savdo qilish doimo ikki tomonlama ancha murakkablik kasb etadi. Xususan, "mintaqada (Markaziy Osiyo) quruqlik marshrutlari va portlar cheklanganligi Singapur-O'zbekiston o'rtasidagi savdo aylanmasi pastligining asosiy sababi" sifatida ko'rsatiladi [9].

Aytish kerakki, mustaqillik ilk yillaridan xalqaro dengiz savdo yo'llariga chiqish O'zbekistonning tashqi siyosatidagi eng ustuvor vazifalardan biri sifatida qarab kelingan.

Agar mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekiston bor yo‘g‘i 3 dengiz bandargohlari (Qora dengizga chiquvchi Ilichevsk – 2964 km, Boltiq dengiziga chiquvchi Sankt-Peterburg – 3849 km va Uzoq Sharq dengiz portlariga chiqish uchun Vladivostokdagi portlar – 8610 km) orqali xalqaro dengiz suvlariga chiqishga majbur bo‘lgan bo‘lsa, o‘tgan yillar davomida qulay transport koridorlarini yaratish borasidagi hamkorlik samarasida bugun 10 ga yaqin xalqaro transport koridorlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Bu esa o‘z navbatida oldingi davrlarga qaraganda nisbatan yaqin masofada va qulay yo‘nalishlarda Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasi davlatlari bilan savdo aloqalari yuritish va uni rivojlantirishga ko‘mak berdi. O‘zbekiston mazkur mintaq bilan tovar ayriboshlashda asosan ikkita transport koridoridan foydalanilgan:

Birinchi marshrut – Eron marshruti bo‘lib, yo‘nalishning uzunligi 2109 km, yuk yetkazish vaqti – 16 kun. Temir yo‘l bekatlari: Xojadavlat–Saraxs–Bandar-Abbos, undan suv yo‘li orqali Janubi–Sharqiy Osiyo davlatlari portlarigacha yetib borish mumkin [10, 4].

2005-yil may oyida Eron hududida Bafk–Mashhad temir yo‘lida Mashhad–Bandar-Abbos temir yo‘l marshrutining qurilishi bilan poytaxt Tehronga kirmasdan turib, to‘g‘ri Bandar-Abbos portigacha chiqish 800 kmdan ortiqroq masofaga qisqarganligi [11] ham O‘zbekiston tashqi savdosi uchun ijobiy ahamiyat kasb etdi. Bugun bu yo‘nalish orqali O‘zbekistonning Janubiy, Janubi–Sharqiy Osiyo mamlakatlari bilan asosiy tashqi savdo aloqalari olib borilmoqda.

Ikkinchi marshrut – Xitoy va Rossiya yo‘nalishidagi marshrutlar bo‘lib, yo‘nalishning uzunligi 6631 km, yuk yetkazish vaqti – 38 kun [10,4]. Qozog‘iston–Xitoy chegara posti Keles-Dostyk (Alalshankou) orqali XXR stansiyalari orqali uning sharqiy portlariga yoki Uzoq Sharqdagi Naxodka, Vladivostok kabi portlarga chiqadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonni nisbatan qulay va yaqin masofada Janubiy, Sharqiy va Janubi–Sharqiy Osiyo mamlakatlari bilan bog‘laydigan bir qator istiqbolli loyihalar jadallik bilan ishlab chiqilib, bosqichma-bosqich amaliyotga tatbiq etilayotganligini ta’kidlash o‘rinli.

Ulardan birinchisi Xitoyning “Bir makon, bir yo‘l” tashabbusi doirasidagi “O‘zbekiston–Qirg‘iziston–Xitoy” temir yo‘li loyihasi hisoblanadi. 2016-yil 22-iyunda Angren–Pop temir yo‘li foydalanishga topshirilishi O‘zbekiston tomondan ushbu loyihani amalga oshirishdagi eng katta qadamlardan biri bo‘ldi. Agar loyiha to‘liq yakuniga yetkazilsa, bu yo‘nalish orqali O‘zbekiston yuklari G‘arbiy Xitoygacha yetib, u yerdan butun Xitoyga tarqatilishi yoki temir yo‘l orqali eng katta savdo portlaridan biri bo‘lgan Shanxay porti orqali Sharqiy, Janubi-Sharqiy va Janubiy Osiyo mintaqasi mamlakatlarigacha yetkazilish imkoni paydo bo‘ladi.

Hozirgi vaqtda mazkur marshrutda Andijondan Qashg‘arga boruvchi temir yo‘l loyihasi ustida ishlar boshlab yuborilgan. Eng asosiysi “Toshkent–Andijon–O‘sh–Qashqar shaharlaridan o‘tadigan bu transport yo‘nalishi O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Xitoyni transport kommunikatsiyalari bilan bog‘labgina qolmay, tarixan shakllangan Buyuk Ipak yo‘lining ham uzviy bir qismini namoyon etadi. U Yevropani ulkan Tinch okeani va Janubi–Sharqiy Osiyo mintaqalari bilan bog‘laydigan eng yaqin yo‘l [12, 168]”ga aylanadi.

Shu o‘rinda istiqbolda katta ahamiyat kasb etishi mumkin bo‘lgan bir jihatga e’tiborga qaratish kerak bo‘ladi, ya’ni “Bir makon, bir yo‘l” loyihasi yakuniga yetkazilsa, O‘zbekiston yuklari hech qanday xalqaro dengiz savdo yo‘llarisiz, quruqlikda temir yo‘l vositasida Xitoy orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri Janubi–Sharqiy Osiyoning qator davlatlariga, shu jumladan Singapur va Malayziyaga yetkazilish imkoniyati yuzaga kelishi mumkin bo‘ladi. Chunki hozirgi vaqtda Xitoyda mamlakatni Janubi–Sharqiy Osiyo mintaqasi bilan bog‘laydigan, umumiy uzunligi 5500 km bo‘lgan kontinental temir yo‘l tarmog‘i qurilishi loyihasi amaliyoti boshlab yuborilgan. Mazkur loyihada temir yo‘l magistralining Kunmundan (Yuannan provinsiyasi) Laos, Myanma, Tailand, Vetnam, Kambodja va Malayziya orqali Singapurgacha yetib borishi ko‘zda tutilgan. 2009-yil yanvarda Janubiy Xitoydagi Guansi-Chjuan muxtor o‘lkasi ma’muriy markazi Nannindan Vetnamning poytaxti Xanoy marshruti bo‘yicha poyezdlar qatnovi yo‘lga

qo'yilishi bilan ushbu loyihani amaliyotga joriy etish boshlab yuborildi [13, 179].

Eng asosiysi, ushbu marshrut Xitoyning ASEAN davlatlariga quruqlik yo'li (temir yo'l) vositasida chiqish yo'lidagi dastlabki istiqbolli ulkan rejalaridan biri hisoblanib, u foydalanishga topshirilgandan keyin ASEAN mamlakatlarini Xitoy temir yo'l tarmog'i orqali Mo'g'uliston, Rossiyaning Uzoq Sharqi, Markaziy Osiyoda Qirg'iziston va O'zbekiston bilan bog'lashni ta'minlashi ham e'tiborga olingan. Bundan shu ravshan bo'ladiki, loyiha oxiriga yetsa O'zbekiston uchun quruqlikda temir yo'llar orqali bevosita ASEAN davlatlarigacha bog'lanish imkoniyati yaratiladi.

Xulosa.

“Bir makon, bir yo'l” global tashabbusi nafaqat Xitoy uchun, balki ushbu tashabbusda ishtirok etayogan davlatlar uchun ham istiqbolli iqtisodiy loyiha bo'lib xizmat qiladi. Loyiha to'liq ishga tushsa, o'ylanmanki “XXI asrning yangi Buyuk ipak yo'li”ga aylanadi. Jahonda analogi bo'lmagan mazkur tashabbusning amalga oshirilishi eng katta materik bo'lgan Yevroosiyoni ikki eng uzoq g'arbiy va sharqiy uchlarini iqtisodiy kamar doirasida bog'lash imkonini beradi. O'z-o'zidan tarixda kuzatilgani kabi nafaqat savdo yo'lagiga, balki muloqotlar, madaniy almashinuvlarga asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, O'zbekistonni sharqiy yo'nalishda iqtisodiy aloqalarini yangi darajaga ko'tarishda ham muhim rol o'ynashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. Asarlar yig'ma jildi. 3-jild. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2019.

Джураева Г.М. Внешняя политика стран АСЕАН в условиях глобализации (например Малайзии, Сингапура и Индонезии). Дисс. ...канд. полит. наук. – Ташкент: 2011.

Сингапур: социально экономические основы процветания // Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики. Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации. 2018. Выпуск № 36.

Индонезия – важный экспортер энергоресурсов // Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики. Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации. 2017. Выпуск № 24.

Мелибаева Г.А., Магаметова Т.Т. Социально-экономическое развитие Малайзии на современном этапе // Иктисод ва молия / Экономика и финансы. 2014. № 5.

Muallifning O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi joriy arxividan olgan ma'lumotlari asosida xisoblab chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasi davlat soliq Qo'mitasi joriy arxivi // 2000-2011 yillar davomida O'zbekiston Respublikasi va Indoneziya davlati o'rtasida tashqi savdo aylanmasi haqida ma'lumot.

Manuel S., Joachim A. Economic reform and institutional change in Central Asia Towards a new model of the developmental state? Forschungspapiere Research Papers // Private University of Applied Sciences, – 2012. – No 5.

Boh Ze Kai. “One Belt, One Road, One Singapore–Analysis” // Eurasia Review. – 2016. 13 April. □<https://www.eurasiareview.com/>□ (25.04.2019).

Арипджанов М. Железнодорожные маршруты транспортировки узбекских экспортно-импортных грузов. // Деловой партнер. –2011. № 44.

Транспортные коридоры. Официальный сайт Министерства инвестиций и внешней торговли Республики Узбекистан.// <http://mift.uz/transportnye-koridory/#> (дата обращения: 25.04.2019).

Каримов И. Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан кураимиз. 7-жилд. Тошкент: “Ўзбекистон”, 1999.

АСЕАН в начале XXI века. Актуальные проблемы и перспективы / Л.Е.Васильев (и др.). – М.: «ФОРУМ», 2010.

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

ALLYUZIYA VA REMINITSENSIYA HODISALARI

Achilova Risolat A'zamovna
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada stilistik usul bo'lgan allyuziya va reminitsensiyaning turlari va funksiyalari o'rganilgan. Unda allyuziya va reminitsensiyaning adabiyotdagi ahamiyati muhokama qilingan, uning tarixiy, madaniy, adabiy shaxslar, voqealar va kontseptsionalarga bo'lgan ishoralari orqali matnlarni boyitishdagi ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Ishda allyuziya va reminitsensiya qanday qilib chuqurroq ma'nolar yaratishga, matn va tashqi bilimlar o'rtasida aloqalar o'rnatishga yordam berishi va o'quvchilarni to'g'ridan-to'g'ri ishoralar orqali jalb etishi o'rganilgan. Maqolada mavzuga oid batafsil tahlil o'tkazilib, allyuziya va reminitsensiyaning hikoya rivojlanishidagi ahamiyati va uning o'quvchilarning matnni talqin qilishiga ta'siri haqida tadqiq olib borilgan.

Kalit so'zlar: Stilistik vositalar, semantik tahlil, adabiy asarlar, empatiya, adabiy, tarixiy, madaniy ishoralar, o'quvchi, tinglovchi, o'zaro ta'sir, allyuziya, reminitsensiya

ФЕНОМЕНЫ АЛЛЮЗИИ И РЕМИНИСЦЕНЦИЯ

Ачилова Рисолат Аъзамовна
Доцент Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье рассматриваются виды и функции аллюзии и реминисценции, которые являются стилистическим приемом. В нем обсуждается важность аллюзий и воспоминаний в литературе и показывается их важность в обогащении текстов за счет намеков на исторические, культурные, литературные деятели, события и концепции. В работе исследуется, как аллюзии и воспоминания могут помочь создать более глубокие значения, установить связь между текстом и внешними знаниями и привлечь читателей с помощью прямых подсказок. В статье проведен подробный анализ темы, проведено исследование значения аллюзии и реминисценции в развитии рассказа и ее влияния на интерпретацию текста читателями.

Ключевые слова: Стилистические приемы, семантический анализ, литературные произведения, эмпатия, литературные, исторические, культурные аллюзии, взаимодействие читателя и слушателя, аллюзия, реминисценция.

PHENOMENA OF ALLUSION AND REMINISCENCE

Achilova Risolat A'zamovna
Docent at the Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article examines the types and functions of allusion and reminiscence, which are stylistic methods. It discusses the importance of allusion and reminiscence in literature, and shows its importance in enriching texts through allusions to historical, cultural, literary figures, events and concepts. The work explores how allusion and reminiscence can help create deeper meanings, make connections between text and external knowledge, and engage readers through direct cues. In the article, a detailed analysis of the topic was carried out, research was conducted on the importance of allusion and reminiscence in the development of the story and its impact on the interpretation of the text by readers.

Key words: Stylistic devices, semantic analysis, literary works, empathy, literary, historical, cultural allusions, reader-listener interaction, allusion, reminiscence

Kirish. Yozuvchilar va tadqiqotchilar o'z fikrlarini mustahkamlash va tinglovchilarini jalb qilish uchun ko'plab stilistik vositalardan foydalanadilar. Bunday usullar orasida allyuziya va reminitsensiya ko'pincha kontekst, ma'no yoki hissiyotlarni uyg'otish uchun qo'llaniladi. Ular ikkalasi ham asar yoki suhbatda bevosita bog'liq bo'lmagan narsalarga ishora qiladi, ammo ularning maqsadlari, qo'llanilishlari va funksiyalari juda farq qiladi. Keling, allyuziya va reminitsensiya kabi stilistik vositalarini san'at asarlarida asosiy farqlarini ko'rib chiqaylik: Alluziya – bu asosiy matn yoki suhbatga bevosita aloqasi bo'lmagan shaxs, joy, voqea yoki adabiy asar, san'at yoki tarixga qisqacha va dolaylik ishora qilishdir. Tinglovchi yoki o'quvchiga bu ishora haqida qo'shimcha izoh berilmaydi, o'qivchi yoki tinglovchi ushbu ishorani tanib, bog'lanishni tushunishi kerak.

Mavzuga doir manbalar tahlili. Allusion odatda umumiy tarixiy yoki madaniy bilimlarga asoslanadi. Masalan:

Shakespirning Hamlet asarida Poloniusning «To thine own self be true» degan so'zi, shaxsiy yaxlitlik g'oyasiga ishora qiladi, ammo uning falsafiy muhokamasi kiritilmagan.

Reminitsensiya esa o'tgan voqealar yoki tajribalarni eslash jarayonidir, ba'zan hissiyotga berilgan yoki nostalgik ma'no kasb etadi. Bu ko'pincha ichki, subyektiv tarzda o'tgan voqealarni yoki shaxsiy tajribalarni eslab, ular bilan bog'liq ahamiyatni qayta ko'rib chiqishdir. Masalan:

Romaning bir qahramoni o'zining yoshligiga qarab, o'zining tug'ilgan joyidagi tovushlarni yoki birinchi sevgi tajribasini eslab o'tishi mumkin.

Allyuziyaning maqsadi, tinglovchining ishorani tanish va tushunishi orqali ma'no yaratishdir. Bu, hozirgi hikoya bilan tanish bo'lgan adabiy, madaniy yoki tarixiy yodgorliklar o'rtasida bog'lanish o'rnatish orqali matnni boyitadi. U muayyan hissiyotlar, g'oyalar yoki mavzularni to'g'ridan-to'g'ri aytmasdan uyg'otishi mumkin. Allyuziya ko'pincha kontekstni yaratish, murakkab tushunchalarni tushuntirish yoki kengroq mavzularga izoh berish uchun ishlatiladi. Ular umumiy mavzularni ko'rsatish, bog'lanishlar yaratish yoki ma'no va mazmunga nozik tarzda turtki berishdir. Allyuziyalar adabiy asarlar, tarixiy voqealar, miflar yoki mashhur shaxslar kabi tashqi elementlarga bevosita ishoralar bo'lib, ularning maqsadi o'quvchidan kerakli bilimlarni tushunishni talab qiladi. Allyuziyalar, yozuvchi va tinglovchi o'rtasidagi umumiy bilimlarga asoslanadi va asarning o'ziga qaraganda tashqaridagi omillarga bog'liqligidir. Allyuziyalar tinglovchidan ishorani tanib, o'z xulosalarini chiqarishni talab qiladi. Ular o'quvchining madaniy, tarixiy yoki adabiy bilimlariga asoslanadi va matn bilan tashqi ishora orasida bog'lanish o'rnatishni talab qiladi.

Tinglovchi Bilan O'zaro Ta'sir: O'quvchi tashqi ishoralarni aniqlab, ularni talqin qilish kerak.

Reminitsensiya

Reminitsensiya tinglovchini hissiy darajasini jalb etadi. Bu tinglovchining qahramon yoki hikoyachi bilan empatiya hosil qilishi, xotira, yo'qotish yoki aks ettirish kabi umumiy hissiyotlar orqali bog'lanish imkonini beradi. Bu, maxsus bilimni talab qilmay, hissiy aks-sadoga tayanishidir. Qahramon yoki hikoyachining o'tmishdagi tajribalariga asoslanib hissiy bog'lanishni aks ettiradi.

Allusionning ohangi esa uning kontekstiga qarab farq qiladi. U ironik, hazil-mutoyiba, jiddiy yoki tanqidiy bo'lishi mumkin, bu uning matn bilan qanday o'zaro aloqada bo'lishiga bog'liq.

T.S. Eliotning The Waste Land asarida «April is the cruellest month» degan so'zlari Geoffrey Chaucerning The Canterbury Tales asariga ishora qiladi, unda aprel yangilanishni ramzlaydi. Ushbu allyuziya, she'rga yanada chuqurroq ma'no qo'shadi, uni qayta tug'ilish va zamonaviy hayotning qiyinchiliklari bilan bog'laydi.

Reminitsensiya

F. Scott Fitzgeraldning *The Great Gatsby* romanida Nik Karraway Gatsby haqida o'zining o'tgan xotiralarini eslab, qahramonlar o'rtasidagi hissiy mavzularni va ularning munosabatlarini yoritadi.

Allyuziyada esa uning aksini quyidagi misollarda ko'rish mumkin :

Adabiy Allyuziya:

«He was a real Romeo with the ladies.»

Shakespirning Romeo'siga ishora qiladi, u romantik tabiatiga ega.

Tarixiy Allyuziya:

«The country was heading into another Vietnam.»

Vyetnam urushiga ishora qilib, shunday murakkab va qiyin vaziyatni tasvirlaydi.

Madaniy Allyuziya:

«That guy is a real Sherlock Holmes when it comes to solving mysteries.»

Sherlock Holmesga ishora qiladi, u mashhur detektiv bo'lib, ajoyib tergovchi qobiliyatlari bilan tanilgan.

Diniy Allyuziya:

«He was a modern-day Judas, betraying his friends for money.»

Yudas Iskariyotga ishora qiladi, u Isoni sotgan.

Mifologik Allyuziya:

«She had the strength of Hercules, carrying a heavy load without complaining.»

Herkulesga ishora qiladi, u ajoyib kuchga ega mifologik qahramon.

Siyosiy Allyuziya:

«The new policy is like the New Deal of our time.»

Franklin D. Rooseveltning Yangi Bitimiga ishora qilib, yangi siyosatning xuddi shu darajada ambitsiyali va jamiyatdagi katta muammolarni hal qilishga qaratilganligini ta'kidlaydi.

Xulosa va takliflar. Allyuziya va reminitsensiya, matnning bevosita kontekstidan tashqaridagi narsalarga ishora qiladi, ammo ularning maqsadlari va ta'siri juda farq qiladi. Allyuziya tashqi, ko'pincha madaniy yoki tarixiy manbalarga asoslanib, chuqurroq ma'no yoki bog'lanishlarni yaratadi. Reminitsensiya esa shaxsiy yoki ijtimoiy xotiralarni o'rganadi, hissiyotlarni uyg'otadi va o'tmish haqida o'ylash imkoniyatini beradi. Ushbu kuchli adabiy qurilmalar haqidagi farqlarni tushunish, ularni talqin qilish va qadrlashni yaxshilashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов / И.В. Арнольд. - 11-е изд. - М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. - 384 с.

Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. - М., 1988.-341 с.

Долинин К.А. Интерпретация текста. Французский язык. - М.: УРСС, 2005.-299 с.

Дронова Е.М. Стилистический прием аллюзии в свете теории интертекстуальности (на материале языка англо-ирландской драмы первой половины XX века): дисс...канд. филол. наук. - Воронеж, 2006. - 178 с.

Лихачев Д.С. О филологии. - М., 1989

Azamovna A. R. Antonomasia As A Trop //» ONLINE-CONFERENCES» PLATFORM. – 2021. – С. 49-52.

Azamovna, Achilova Risolat. «Antonomasia As A Trop.» « ONLINE-CONFERENCES» PLATFORM. 2021.

Azamovna, A. R. (2021, November). Antonomasia As A Trop. In « ONLINE-CONFERENCES» PLATFORM (pp. 49-52).

Achilova, R. A. «THE ROLE OF ANTONOMASIA IN THE PROSE OF ALISHER NAVOI.» Scientific reports of Bukhara State University 6 (2020).

Achilova, R. A. «THE SEMANTIC VALUE OF ANTONOMASIA IN THE WORKS OF SHAKESPEARE.» International Journal of Word Art 4.2 (2020): 6.

Azamovna, Achilova R. «Semantical Features Of Antonomasies In Literature.» European Journal of Research Development and Sustainability, vol. 2, no. 3, 2021, pp. 55-57.

Azamovna, A. R. «THE ROLE OF ANTONOMASIA IN THE PROSE OF ALISHER NAVOI.» SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY (2020).

Achilova, Risolat. «THE VIEWS OF ENGLISH ENLIGHTENMENT WRITERS ON ART AND LITERATURE.» Scientific reports of Bukhara State University 1.3 (2018): 1.

ALLYUZIYA STILISTIK VOSITA TURLARI VA VAZIFALARI R Achilova - Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, 2023

FRAME SEMANTIC ANALYSIS OF POLYSEMANTIC PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT “HAND” IN THE UZBEK LANGUAGE

Alimjanova Shohsanam Azamat qizi,

2nd course PhD student at the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Abstract. This article explores the application of frame semantics to the study of polysemantic phraseological units with “hand” component in the Uzbek language. By examining the contributions of Uzbek linguists, the study highlights the complexity and cultural significance of these expressions. Frame semantics provides a comprehensive framework for analyzing how meanings shift based on contextual and cultural factors. The research emphasizes the importance of situational and cultural frames in understanding the multiple meanings of phraseological units, offering defining the interaction between language, culture, and cognition.

Keywords: Frame semantics, phraseological units, polysemy, cultural context, cognitive frames, language and culture, semantic analysis.

O'ZBEK TILIDAGI “QO'L” KOMPONENTLI POLISEMANTIK FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING FREYM SEMANTIK TAHLILI

Alimjanova Shohsanam Azamat qizi,

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universitet 2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi “qo'l” komponentli polisemantik frazeologik birliklarni o'rganishda freym semantikasining qo'llanilishi yoritilgan. Maqolada o'zbek tilshunoslarining nazariy tadqiqotlari tahlil qilingan hamda polisemantik iboralarining murakkabligi va madaniy ahamiyati ko'rsatib berilgan. Freym semantikasi kontekstual va madaniy omillar asosida ma'nolarning qanday o'zgarishini tahlil qilish uchun keng qamrovli asosni taqdim etadi. Tadqiqotda polisemantik frazeologik birliklarning ma'nolarini tushinishda til, madaniyat va idrok o'rtasidagi o'zaro ta'sirni aniqlashda vaziyat va madaniy freymlarning ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Freym semantikasi, frazeologik birliklar, polisemiya, madaniy kontekst, kognitiv freymlar, til va madaniyat, semantik tahlil.

ФРЕЙМОВЫЙ СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЛИСЕМАНТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ «РУКА» В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Алимджанова Шохсанам Азамат кызы,

докторант 2 курса Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Аннотация. В этой статье рассматривается применение семантики фреймов к изучению полисемантических фразеологических единиц с компонентом “рука” в узбекском языке. Рассматривая вклад узбекских лингвистов, исследование подчеркивает сложность и культурную значимость этих выражений. Семантика фреймов обеспечивает комплексную основу для анализа того, как значения меняются на основе контекстных и культурных факторов. Исследование подчеркивает важность ситуативных и культурных фреймов в понимании множественных значений фразеологических единиц, предлагая определение взаимодействия между языком, культурой и познанием.

Ключевые слова: семантика фреймов, фразеологические единицы, полисемия, культурный контекст, когнитивные фреймы, язык и культура, семантический анализ.

Introduction. Frame semantics, developed by Charles Fillmore, provides a structure for understanding how words evoke mental structures, or “frames”, which involve the various aspects of the meanings associated with those words [Fillmore, 1982]. This approach is

particularly useful in analyzing phraseological units, which often carry multiple meanings depending on context and cultural factors. Uzbek linguists have extensively studied phraseological units, recognizing their richness and complexity. Phraseological units are expressions whose meanings cannot be deduced from the literal meanings of their components. These units are deeply embedded in cultural and social contexts, making them good examples for frame semantic analysis. Phraseological unit with multiple meanings is common in Uzbek phraseology. Frame semantics allows for a structured analysis of phraseological units by linking them to relevant cognitive frames. For example, the expression “qo‘l ko‘tarmoq” can be framed within contexts of voting, signaling, or agreement, each evoking a different frame of reference. Understanding polysemantic expressions needs not only linguistic knowledge but also cultural and situational awareness [Karimov, 2015 : 49-56]. Frame semantics helps clarify and explain these meanings by connecting language to experience and context.

The integration of frame semantics into the study of Uzbek phraseological units provides a richer understanding of how meaning is constructed and interpreted. By considering the frames associated with these expressions, linguists can appreciate their multiple meanings and cultural significance, offering valuable insights into the interplay between language, culture, and cognition. These expressions reflect social values and historical contexts, stressing the need for a culturally informed approach in linguistic analysis. Frame semantics provides a means to incorporate these influences by recognizing the cultural frames that inform language use. Frame semantics offers a comprehensive approach to understanding the polysemantic nature of phraseological units. By linking expressions to cognitive and cultural frames, researchers can learn the polysemantic meanings that arise in different contexts.

Literature review

Uzbek linguists point out the role of cultural frames, which are important in expressing these expressions accurately. The meaning of phraseological units is often shaped by cultural norms and social practices. Linguist A.Mamatov explored the semantic and stylistic features of Uzbek phraseological units. He emphasized their cultural embeddedness and the necessity of understanding cultural frames to grasp their meanings fully [Mamatov, 2018]. According to A.Karimov, the role of context is essential in interpreting polysemantic meanings. His work “Polysemy in Uzbek language” underlines the importance of situational frames in understanding language. By analyzing the interplay between language and culture in Uzbek phraseological expressions, linguist Y.Nurmuhammedov emphasized the need for a culturally informed approach in linguistic analysis, using frame semantics to incorporate cultural influences [Nurmuhammedov, 2021]. The cognitive aspects of phraseological meaning observed by linguists that focusing on how mental structures are activated in different contexts. Some other research works on Uzbek phraseology focused on the pragmatic functions of idiomatic expressions, exploring how they convey meaning beyond literal interpretation through contextual frames. In the following years, “Structural-functional characteristics of phraseological units of the Uzbek language” A. Rafiyev, “Adverbial phraseological units in the Uzbek and Russian languages” in comparative terms I.Rasulov, “Functional-methodical characteristics of phraseological units in the modern Uzbek literary language” studied by B.Yuldashev.

Methodology

9 polysemantic phraseological units with “hand” component in Uzbek have been chosen to analyze their usage and context according to frame semantic analysis. Contextual analysis of each phrase within various contexts determines how meaning changes based on situation and usage. Applied frame semantics used to understand the underlying structures and concepts associated with each phrase. During the analysis, cultural norms and practices highlighted that influence how these expressions are used. Comparative method was used to compare phrases with similar meanings to highlight nuances and differences in usage and context. Frame semantic approach to analyze polysemantic phraseological units provides a comprehensive understanding of how language functions beyond literal meanings, emphasizing the role of cultural and contextual factors.

Analysis and Results

Polysemantic phraseological units were analyzed by using frame semantics below, which looks at how language is structured in relation to our understanding of the world.

1. QO'L KO'TARMOQ (to raise hand): 1. Voting or Supporting/Rejecting

Context:	Example:	Frame:
Used in meetings or formal settings to indicate agreement or disagreement	Raising a hand to vote on a decision: - <i>Kimda-kim Nu'mon Hoji Qalandarovning xo'jaligi tugatilsin, o'zi bu yerdan badarg'a qilinsin de sa, qo'lini ko'tarsin. A.Qahhor. Qo'shchinor chiroqlari.</i>	Decision-making, participation, formality.

Context:	Example:	Frame:
Shaking hands as a form of greeting.	Meeting someone and shaking hands: - <i>Ochereddin asta sirg'alib, samarqandlik birodarlarimning oldiga borib, qo'l olishdik. G'.G'ulom. Shoshilinch telegramma.</i>	Social interaction, greeting, formality.

3. QO'L QOVUSHTIRMOQ (to hold hands together):

1.

Showing Respect:

Holding hands together in front of the body as a sign of respect.	Greeting someone with hands clasped: - <i>Yetti yashardan yetmish yashargacha unga salom beradi, qo'l qovushtiradi. Oybek. Qutlug' qon.</i>	Respect, tradition, formality.
---	---	--------------------------------

2. Submissiveness:

Context:	Example:	Frame:
Displaying obedience or submission.	Standing with hands clasped in deference: - <i>Tag'in bizning tagimiz nozik. Xo'p deb qo'l qovushtirishdan boshqa ilojimiz yo'q. S.Zunnunova. Gulxan.</i>	Hierarchy, power dynamics, submission.

3. Inaction or Indifference:

4. QO'L TEKKIZMOQ (to touch with hand):

1.

Context:	Example:	Frame:
Not taking action or showing apathy.	Remaining passive in a situation requiring action: - <i>Qishloqda bosh ko'tarib yura man desang, qo'lingni qovushtirib yuraverma. I.Rahim. Ixlos.</i>	Inaction, passivity, consequence.

Using or Taking:

Context:	Example:	Frame:
Using or taking something for consumption or use.	Taking fruit from a tree: - <i>Bir shingili tomoqni yoradi. Juvon o'lgur kelinim mabodo kalitni topib, mevaga qo'l tekkizgan bo'lsa-ya! Oybek. Oltin vodiyan shabadalar.</i>	Consumption, possession, usage.

2. Lightly Hitting:

Context:	Example:	Frame:
Striking lightly	Patting someone playfully: - <i>Sizga qo'l tekkizgani hazar qilaman. A.Qahhor. Og'riq tishlar.</i>	Physical interaction, touch, mild aggression.

5. QO‘L URMOQ (to touch with hand):

1. Touching:

Context:	Example:	Frame:
Coming into physical contact with something.	Accidentally touching an object while searching: - <i>Nimaga ba‘zida piyola qidira turib, gugurtga qo‘l urganligini o‘zi payqab qolardi. N.Maqsud. Bola yo‘qotgan kishi.</i>	Physical interaction, incidental contact.

2. Starting a Task:

Context:	Example:	Frame:
Initiating an action or project.	Beginning a challenging work: - <i>Janjalli ishga polvon qo‘l urdimi, ovora bo‘lasan, yutadi. S.Ahmad. Qadrdon dalalar.</i>	Initiation, action, task management.

6. QO‘L UZATMOQ (to extend one’s hand):

1. Reaching for Something:

Context:	Example:	Frame:
Extending a hand to take something.	Reaching for food at a table: - « <i>Ha, shunday</i> », – <i>dedi Xolmurod va indamasdan patnisdagi o‘rikka qo‘l cho‘zdi. P.Tursun. O‘qituvchi.</i>	Acquisition, physical reach, intention.

2. Greeting:

Context:	Example:	Frame:
Extending a hand for a handshake.	Offering a hand to greet someone: « <i>E-e-e, Urmonjon aka... Keling</i> », – <i>dedi so‘rashgani ikkala qo‘lini cho‘zib. A.Qahhor. Qo‘shchinor chiroqlari.</i>	Greeting, social interaction, formality.

3. Inappropriate Advances:

Context:	Example:	Frame:
Making unwanted advances towards someone.	Inappropriate physical gesture: - <i>Avval bitta xotinni eplab, keyin boshqasiga qo‘l cho‘z. A.Qahhor. Qo‘shchinor chiroqlari.</i>	Unwanted interaction, boundary crossing.

7. QO'L UZMOQ (to give up):

1. Ceasing

Work:

Context:	Example:	Frame:
Stopping work or activity.	Ending work for the day: - <i>Qizlar quyosh botgandan keyin ham daladan chiqqilari kelmay, terimdan birin-sirin qo'l uzishdi. Oybek. Oltin vodiya shabadalar.</i>	Work, cessation, completion.

2. Stopping Use:

Context:	Example:	Frame:
Discontinuing the use of an item.	No longer using a tool: - <i>Issiqning va yog'liq ovqatlarning damini kesish uchun hech kim piyoladan, choynakdan qo'l uzmas edi. Oybek. Qutlug' qon.</i>	Usage, discontinuation, utility.

8. QO'LGA OLMOQ (to get a grip on):

1. Taking

Control:

Context:	- Example:	Frame:
Gaining control or possession.	Assuming leadership of a project: - <i>Dehqonlar hokimiyatni o'z qo'llariga olib, birinchi navbatda och xaloyiq ovqat-ozig bilan ta'minlansin... P. Tursun. O'qituvchi.</i>	Control, authority, management.

2. Seizing:

Context:	Example:	Frame:
Capturing or taking by force.	Military seizing territory: - <i>Menga qaysi transheyallarga kirganini va qaysi nuqtalar qo'lga olinganini aytsin. I.Rahim. Chin muhabbat.</i>	Conflict, authority, power.

3. Arresting:

Context:	Example:	Frame:
Detaining someone.	Police arresting a suspect: - <i>Bobomurod tovlamachini qo'lga olishga qaror qilinib, ijrosiga kirishildi. S.Ayniy. Qullar.</i>	Law enforcement, authority, detention.

4. Influencing:

Context:	Example:	Frame:
Gaining influence over someone.	Manipulating someone to act in a certain way: - <i>Nosirov bu hovliqma nodonni xo'p o'rgangan, qo'lga olgan, ko'p ishlarni uning orqasiga o'tib turib qiladi. A.Qahhor.</i>	Influence, manipulation, control.

9. QO'LGA TUSHMOQ (to be captured):

1. I

Captured:

Context:	Example:	Frame:
Being caught or captured.	A fugitive being apprehended: - <i>Men ham hukumatning odamiman. Qo'lga tushsang, mening obro'yimga futur yetadi. S.Ahmad. Hukm.</i>	Capture, control, authority.

2. Being Caught in Wrongdoing:

Context:	Example:	Frame:
Being caught doing something wrong.	Being caught in the act of stealing: - « <i>Bahonangni qo'y, bola! Samanning esi bor, adashmaydi! – Chol hech gap bermasdi. – Ot sening tagingdami – bo'ldi, qo'lga tushding</i> ». H.Nazir.	Wrongdoing, consequence, justice.

3. Being Deceived:

Context:	Example:	Frame:
Falling into a trap or deception.	Being tricked into a scam: - <i>Isqirt odamsiz, aldab qo'lga tushirdingiz me ni, bir daf'a qizimni o'tga tashladim,...endi bas... Oybek. Oltin vodiya shabadalar.</i>	Deception, vulnerability, consequence.

The above analyzed phraseological units exhibit polysemy that they have multiple meanings depending on the context. Each phrase is tied to specific frames such as decision-making, social interaction, or control, which help in understanding their meanings in various contexts. The expressions reflect cultural practices, such as showing respect or submission, which are integral to understanding their use and interpretation. Many phrases involve actions that convey intention, such as starting a task or making an agreement, highlighting the importance of intention in communication. Some expressions reveal underlying social hierarchies and power dynamics, like “qo'l qovushtirmoq” to show respect or submission.

Conclusion

This analysis explicitly integrates frame semantics to show the meanings of phraseological units, offering a structured approach to understanding how context shapes meaning. By examining these expressions, the analysis provides insights into the cultural values and social norms of the language community, which may not be immediately evident in a literal translation. The study goes beyond dictionary definitions to explore how these expressions function in real-life scenarios, providing a deeper understanding of their communicative roles. This analysis can help language learners by offering understanding of expressions, helping them grasp subtleties in communication and cultural context.

References

- Fillmore, C.J. Frame Semantics. In *Linguistics in the Morning Calm*. – Hanshin Publishing Co, 1982.
- Karimov, B. Semantic peculiarities of Uzbek verbs / *Journal of Language and Literature*, 2015. 6(2), 49-56.
- Karimov, A. Polysemy in Uzbek Language. Tashkent: Uzbekistan National University Press, 2010.
- Mamatov, A., Boltayeva, B. Frazologik birliklarning lingvomadaniy va semantik-pragmatik tadqiqi. Monografiya, - Toshkent, 2018. – 91 b.
- Nurmuhammedov, Y. Frazologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari. Monografiya. – Samarqand: SamDU nashri, 2021. – 136 b.
- Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent, O'qituvchi, 1978. – 407 bet.
- Rahmatullayev, Sh., Mahmudov, N., Xolmanova, Z., O'razova, I., Rixsiyeva, K. O'zbek tili frazeologik lug'ati – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2022. – 636 bet.
- Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari. Filologiya fanlari doktori dissertatsiya avtoreferati. – T. 1993. – B.47.
- Yo'ldoshev, B. Frazologik uslubiyat asoslari. – Samarqand Davlat Universiteti, 1999. – B.86.

ANTON PAVLOVICH CHEXOV HIKOYALARIDA PSIXOLOGIK REALIZMNINF BADIY IFODASI

Atavullayev Jamshid Musayevich
Bux DPI o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Anton Pavlovich Chexov hikoyalarida psixologik realizmninf badiiy ifodasi ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: asar tasviri, badiiy idrok, narsa farqlanishi, rus, jahon, adabiyot, qisqa hikoya, janr, mazmun, problema, mansabparastlik, ikkiyuzlamachilik, satirik ohang va hokazo.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически анализируется художественное выражение психологического реализма в рассказах Антона Павловича Чехова.

Ключевые слова: описание произведения, художественное восприятие, различие предметов, русская, мировая литература, короткий рассказ, жанр, содержание, проблема, карьеризм, лицемерие, сатирический тон и т.д.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the artistic expression of psychological realism in the short stories of Anton Pavlovich Chekhov.

Keywords: work description, artistic perception, differentiation of objects, Russian, world literature, short story, genre, content, problem, careerism, hypocrisy, satirical tone, etc.

Kirish: Ijodkor o'zini o'ylatgan, tashvishga solgan muammolarni badiiy idrok etish uchun qulay va keng imkon beruvchi hayot materialini tanlab tasvirlaydiki, shu asar mavzusidir. Ya'ni "asarda tasvirlangan va badiiy idrok etilgan narsa farqlanishi kerak" degan qarashdan kelib chiqqan holda birinchisini "mavzu", ikkinchisini "problema" deb ataymiz. Holbuki, bu yo'sin farqlashimizda muayyan shartlilik bor: "problema" bilan "mavzu" bir narsaning ikki tomoni, ularni farqlashimiz esa o'rganishni osonlashtirish uchun, xolos. Zero, bir tomoni, hayot materiali problemaga muvofiq tanlansa, ikkinchi tomoni va uning asosida badiiy idrok etiladi. Haqiqatda "problema" bilan "mavzu" birligi badiiy asar mazmunining bitta qirrasini – tematik asosni tashkil qiladi. Mavzu va mohiyat uyg'unligini qisqa matnlarda ifodalash buyuk rus adibi Anton Chexovga xosdir.

Anton Pavlovich Chexov rus va jahon adabiyotida qisqa hikoya janrining ustasi sifatida tanilgan yozuvchi bo'lib, uning asarlari insonning ichki kechinmalari, kundalik hayot tafsilotlari va zamonasining ijtimoiy muammolarini badiiy yetkazib bera olishi bilan ajralib turadi. Chexov o'z asarlarida kichik hajmdagi voqealar orqali chuqur ma'naviy va falsafiy masalalarni ochib beradi. Quyida uning hikoyalari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili: Chexov hikoyalarining asosiy xususiyatlaridan biri realizm va psixologizmning o'zaro uyg'unligidir. U hayotni sodda, ammo chuqur tasvirlashda mohir bo'lib, hikoyalardagi voqealar odatdagi insoniy hayotdan olib qilingan. Chexovning qahramonlari hayotiylik bilan ajralib turadi: ular oddiy odamlar, o'ziga xos fazilatlar va kamchiliklariga ega. Misol uchun, «Xameleon» (1.B-118) hikoyasida hayotdagi odatiy ko'rinish – mansabparastlik va ikkiyuzlamachilik satirik ohangda tasvirlanadi. Bu hikoya orqali Chexov rus jamiyatidagi kuchliroqning zaif ustidan hukmronligi kabi universal muammolarni ko'taradi. Hikoyada kinoya uslubi yetakchilik qilgan.

Rus adabiyotshunosi M.M. Baxtin muallif va qahramon masalalarini tekshira turib, bu munosabat uch xilda bo'lishini aytgan edi. Birinchi holatda, yozuvchi o'z qahramoni uctidan hukmronlik qila bilmaydi, uni boshqara olmay qoladi; qahramon o'z tabiati mantig'iga ko'ra yechimga boradi. Ikkinchi holatda, muallif qahramonlari o'z idiyasiga to'la bo'ysundirib olgan bo'ladi, ular ko'proq yozuvchi istagiga binoan harakat qiladilar. Uchinchi holatda esa, qahramonning o'zi muallifga aylanadi, go'yo sahnada rol o'ynayotgandek o'z shaxsiy hayoti xususida o'zi estetik mulohaza yuritadi (2.B-18-21).

Fikrni kulgili ifoda etish, hodisani satira va yumor vositasida tasvirlash o'zbek adabiyoti uchun ham xos estetik voqelik sanaladi. Xususan, XX asr o'zbek adabiyotiga nazar tashlasa, jahon adabiyoti mezonlariga mos keladigan satira va yumor 20 – yillar adabiy muhitida paydo

bo'la boshlagani ko'rinadi.

Piching, kinoya, mubolag'a vositalarini tadqiq etgan rus olimi M.Baxtin xalq kulgi madaniyati tarixiga murojat etadi.

Uning shakllariga quyidagicha tasnif beradi:

- 1.Marosim va tomoshaga oid shakllar(xalq bayramlari, masxarabozlik o'yinlari va h.k.);
- 2.Og'zaki va yozma shakllardagi turli-tuman kulgi asarlari (shu jumladan parodiyalar);
- 3.Ochiq- chapanicha nutqning har xil shakl va janrlari (haqorat, qasam – ont ichish va h. k.).

Garchi turlicha nomlansa-da, bu uch shakl borliqning kulgiga xos yagona mohiyatini ifodalaydi. Ayni chog'da, ular o'zaro mustahkam aloqada va ko'p jihatdan bir- birini taqozo qiladi" (3.B-9).

Badiiy adabiyotning inson ruhiyati va kayfiyatini mavjud boshqa realliklarga ham moslashtirishi mumkinligi vazifasini inobatga olmoq joizdir.Masalan, insonning o'limga munosabati. O'lim har qanday tirik maxluq jonli inson boshiga ertami – kechmi kelib qo'nadigan xodisa. Dunyo yaralgandan beri, Odam Ato va Momo Havo yaralgandan buyon o'limdan hech kim qochib qutilgan emas. Zotan, insonning bu o'tkinchi dunyoni bir kun kelib tark etibketishligiga tabiiy kayfiyatni, munosabatni, ehtimol, adabiyot shakillantirmog'i lozimdir.

Chexov oddiy odamlar hayotidagi dramatismni ochib berishda noyob uslubga ega. Uning hikoyalarida favqulodda voqealar deyarli yo'q; biroq kundalik hayotning mayda-chuyda holatlari orqali insoniy kechinmalarining butun bir dunyosini ochib beradi.»Qishloqdan kelgan odam» (1.B-145) hikoyasida insonning orzulari va real hayotdagi umidsizliklari o'rtasidagi kurash tasvirlanadi. Bu hikoya shahar va qishloq hayotining ziddiyatini, shuningdek, hayotning nohaqliklari va insoniy ojizlikni ko'rsatadi.

Chexov hikoyalarida insoniy qadriyatlar va gumanizm masalasi markaziy o'rinda turadi. U insoniyatni hukm qilmaydi, aksincha, o'quvchini qahramonlarning hayoti va qilmishlariga fikr bildirishga undaydi. Misol uchun, «Qora rohib» (1.B-146) hikoyasida Chexov insonning ruhiy iztiroblari va ijodiy izlanishlarining murakkabligini yoritadi. Ushbu hikoya insonning ichki dunyosi va aqliy kurashini falsafiy nuqtai nazardan ochib beradi.Bundan tashqari, Chexov zamonasining ijtimoiy va ma'naviy muammolarini tanqidiy yoritib bergan. «Palata №6» (1.B-148) hikoyasida u ruhiy kasalliklar shifoxonasi orqali jamiyatning shafqatsizligi va befarqligini qoralaydi. Bu hikoya o'z davri uchun o'ta dolzarb bo'lgan mavzularni yoritib, inson huquqlari va adolatni savol ostiga qo'yadi.

Fikrni xilma-xillik yuzaga kelgan muhitda badiiy asarlarni yangicha talqin qilishga e'tibor kuchayadi.Hatto adabiyot tarixida aniq, real, ilmiy talqini, asar g'oyasiga, umumpafosiga munosib tahlili mavjud holatlarda xam gohida garchi bir oz sun'iyroq tuyulsa-da, yangi fikr aytish istagi paydo bo'ladi.Bu istak mevasi ehtimol qandaydir e'tirozga, bahs - munozaraga yoki qo'llab –quvvatlashlar va “voqeylik chegaralariga hujum” ekanini uqtirishga sabab bo'lishi ham mumkin.

Chexov hikoyalari o'zining soddaligi va aniqligi bilan ajralib turadi. Uning hikoyalari odatda qisqa, voqealar qisqa fursatda rivojlanadi. Biroq bu soddalikning ortida chuqur falsafiy qatlamlar yashiringan.Yozuvchi o'z hikoyalarida qahramonlarning ichki kechinmalarini ochib berishga alohida e'tibor qaratadi. Masalan, «Odam ichida» (1.B-156) hikoyasida bosh qahramon Belikovning o'ziga xos xarakteri va o'z hayotidan qochib, jamiyat qoidalariga ko'r-ko'rona amal qilishi tasvirlanadi. Hikoya orqali Chexov inson hayotidagi qobiq – o'ziga bino qo'yish va jamiyatga moslashishning zararli ekanligini ko'rsatadi.

Ba'zan biografik ma'lumotlar badiiy asar talqinini butunlay kutilmagan yangi o'zanlarga solib yuborishi mumkin. Ijod mevasini muallifning ma'naviy - ruhiy tafakkur dunyosidan ayricha tasavvur etish qiyin. Idrok quvvati kuchsiz, xayolot olami mahdud, ma'naviy - axliqiy tabiati tuban va iste'dodsiz kishilar betakror badiiyat durdonalarni o'lmas - abadiy qahramonlarni yuzaga chiqarishiga ishonib bo'lmaydi. Zotan, badiiy asar matnida, ruhiyatida, pofosida vqaysidir darajada (to'frirog'i, asosan) muallif-yozuvchining o'zi markaziy o'rinda turadi. Uning turli ijtimoiy – siyosiy, ma'naviy – maishiy, ilohiy- ishqiy masalalarga qarashlar o'zi tasvirlayotgan siymolarning ma'naviyatida aks etadi. Shu ma'noda badiiy asar matnini

psixobiografik yosinda tushunish va tushuntirish ijobiy natijalar berishi shubhasizdir.

Chexov hikoyalari zamonaviy o'quvchi uchun ham dolzarbdir. Uning ko'targan masalalari – insoniyatning doimiy muammolari: yolg'izlik, ma'naviy qashshoqlik, adolat izlash va umidsizlikdir. Masalan, «Sevgi haqida» (1.B-161) hikoyasida insoniy munosabatlarning murakkabligi, orzular va haqiqat o'rtasidagi keskinlik yoritilgan. Hikoya orqali Chexov sevgi tushunchasini falsafiy talqin qiladi va uni inson hayotidagi eng katta quvonch ham, og'riq manbai ham sifatida ko'rsatadi.

Xulosa: Anton Chexovning hikoyalari qisqa hajmi va soddaligi bilan birgalikda ulkan falsafiy va ma'naviy ma'no yukini o'zida mujassam etadi. Uning hikoyalari insoniyatning barcha davr va madaniyatlari uchun muhim bo'lgan mavzularni ko'taradi, o'quvchini o'ylash va tahlil qilishga undaydi. Chexov realizm, gumanizm va psixologizm orqali badiiy adabiyotning yangi yo'nalishini yaratib, qisqa hikoya janrining rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Uning ijodi nafaqat rus adabiyoti, balki jahon adabiyoti uchun ham bebaho boylikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chexov A.P. Tanlangan asarlar. Moskva. Nauka. 1978. B-118; 145; 148. 156; 161.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. Искусство. М.: 1979. Стр. 18-21.
3. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. - Москва.: Худ. лит., 1990. Стр. 9.

«ТЕМА ДВОЯЩЕЙСЯ РЕАЛЬНОСТИ» В РОМАНЕ Д. И. РУБИНОЙ «СИНДРОМ ПЕТРУШКИ»

Арипова Халима Ариповна,
кандидат педагогических наук,
доцент Бухарского государственного педагогического института

Иноятова Маишхура Мухаммадовна,
студентка группы 1РУС-21 БухГПИ

Аннотация: В статье анализируется структура романа Д. И. Рубиной «Синдром Петрушки». Показаны основные мотивы (побуждения любви, ненависти, встречаясь и отделяясь) Организация мотивов и лейтмотивов происходит с помощью модальных конструкций, сочетания дискурсов (авторского, воспоминательного, нарративного), разных видов деталей (портретных, пейзажных, интерьерных). В результате возникает многоголосная, но внутренне цельная и завершенная структура.

Ключевые слова: структура, название, эпиграф, сюжет, мотив, лейтмотив.

Д. И. РУБИНАНИНГ «ПЕТРУШКА СИНДРОМИ» РОМАНИДАГИ «ИККИ ТОМОНЛАМА ҲАҚИҚАТ МАВЗУСИ»

Арипова Ҳалима Ариповна,
Педагогика фанлари номзоди,
Бухоро давлат педагогика институти доценти

Иноятова Маишхура Мухаммадовна,
БУХГПИ 1-РУС-21 гуруҳ талабаси

Аннотация: мақолада Д. И. Рубинанинг «Петрушка синдроми» романининг тузулиши таҳлил қилинган. Асосий мотивлар (севги, нафрат, учрашув ва ажратиш мотивлари) мотивлар ва лейтмотивларни таъкил этиш *modal* конструкциялар, нутқларнинг комбинацияси (муаллифлик, есдалик, ҳикоя) ва турли хил тафсилотлар (портрет, ландшафт ва интерьер) ёрдамида амалга оширилади. Натижада полифоник, аммо ички *integral* ва тўлиқ тузулиш пайдо бўлади.

Калит сўзлар: структура, сарлавҳа, эпиграф, сюжет, *motif*, лейтмотив.

«THE THEME OF A DUAL REALITY» IN D. I. RUBINA'S NOVEL «PETRUSHKA SYNDROME»

Aripova Halima Aripovna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at Bukhara State Pedagogical Institute

Inoyatova Mashkhura Mukhammadovna,
student of group 1 RUS-21 BUKHGPI

Abstract: The article analyzes the structure of D. I. Rubina's novel «Petrushka Syndrome». The main motives (motives of love, hate, meeting and separating) are shown The organization of motifs and leitmotifs takes place using modal constructions, a combination of discourses (authorial, reminiscential, narrative), and various types of details (portrait, landscape, and interior). The result is a polyphonic, but internally integral and complete structure.

Keywords: structure, title, epigraph, plot, motif, leitmotif.

Трилогия «Люди воздуха» включает роман «Синдром Петрушки», посвященный людям творческих профессий и объединенный «темой двойящейся реальности». Указания на смысловое содержание произведения рассеяны по всему тексту. Они своеобразно

собираются в конце романа, в эпилоге, где герой танцует «страшноватый танец одинокого безумца с воздухом вместо партнерши» [2, с.426]. Так завершается центральная тема взаимоотношений человека и куклы, человека с символическим именем Петр Уксусов, в некотором роде одержимого, стремящегося создать собственный кукольный мир, населенный своими персонажами. Выбор имени не случаен. Как известно, персонаж народного театра, в сценке с городовым гордо заявляет: «По пашпорту я Пётр Иванович Уксусов!» Подчеркнем, что Петрушка является отдаленным родственником турецкого Карагёза. Как обычно, имясловие имеет особое значение для Д. Рубиной, Карагёзом зовут собаку главного героя. Тема решается в мистическом ключе через мотив Творца и его создания. Сказанное подтверждается эпиграфом к роману, заключенном в цитате из Псевдоклементин, сборника рассказов II века, приписываемых Клименту Римскому. В нем содержится много подробных, но недостоверных сведений о Симоне Волхве, современнике апостолов. Согласно преданию, Симон Волхв основал гностическую секту симониан, или елениан (по имени его спутницы Елены). Некоторые христианские писатели (Иустин, Ириней, Ипполит, Тертуллиан), полагают, что Симон Волхв был родоначальником гностицизма и всех ересей в церкви. Нам важно подчеркнуть, что из цитаты следует, что Симон Волхв создал человека из воздуха и забрал его душу. Текстовые переключки несомненны, в конце романа главный герой признается, что чувствует себя «тем мальчиком, созданным из воздуха и "уплотненным в плоть", чью душу Создатель или Тот, другой – кто-то из них двоих, – взял к себе на службу» [2, с. 412]. Библейский компонент (проявляющийся в виде скрытой аллюзии) важен для автора как сюжетобразующий, позволяющий ввести доминантный мотив Творения. Герой постоянно оживляет окружающий мир: кепку, перчатку, забытую на стуле шаль пани Дрыбни-маленькой, даже электрический шнур от настольной лампы» [2, с. 50]. Интертекстуальные связи проявляются также через реплику, упоминается Платон, называвший человека «божьей марионеткой». Пояснение обнаруживается в словах старого кукольника, отмечающего, что Платон «говорил, что у него тоже много нитей – добрые побуждения, дурные побуждения» [2, с. 126]. Учение Платона о душе также находит подтверждение в тексте, на мотивном уровне. Освобождение телесного проявляется как единое целое, в сочетании дьявольского и божественного как атрибутивных свойств героя, в его особых навыках кукольника. Значимой деталью, участвующей в создании его образа становится постоянно упоминаемая деталь: «Руки как у дирижера» [2, с. 397]; «его руки, что совершали над столом самые обычные движения... вечером эти руки будут совсем в другом мире: частью куклы будут, частью волшебного действия» [2, с. 391]; «у него такие руки, что едва он прикасается к кукле, та оживает» [2, с. 325]. Свой мир Петр Уксусов выстраивает постепенно, он находит свою куклу – девочку по имени Лиза. Именно ее герой осознанно похищает, полагая, что «она будет ... главной куклой» [2, с. 151]. Мотив кукольности проявляется и в описании героини, где постоянно упоминаются «детскость» и «хрупкость». Приводятся следующие характеристики: «ноги в детских кроссовках», «сама хрупкость», «метр сорок восемь», «хрупкая красота», повторяющиеся слова с общей семой образуют алгоритм ключевых слов, участвуя в образовании мотива. Другое сравнение обозначается в сопоставлении героини с витражным ангелом, оно позволяет соединить небесное и земное в ее облике: «Ювелирная работа небесного механика, вся, от затылка до кроссовок, свершенная единым взмахом гениальной руки...» [2, с. 30]. Одновременно намечается мотив встречи, который разовьется в дальнейшем повествовании. Резюме («как ты хрупка, моя любовь») становится лейтмотивом, выраженным оборотом: «моей единственной любви» (второй повторяющейся фразой, определяющей отношения героев, становится оборот «мое счастье»). Лиза навсегда остается для Петра главным и единственным ребенком, он поступает с ней так, «как укладывают набегавшихся детей»: «Лиза лежала в той позе, в какой уснула – на спине, закинув за голову обе руки со сжатыми, как у младенца, руками» [2, с. 163–164]. Мотив кукольности дополняет мотив Творца и его создателя («Она была чудесной: живой волшебной куклой, той самой, из его сна» [2, с. 154]). Петр постепенно лепит, создает свое творение: когда Лиза заболевает

после смерти их ребенка, то конструирует по ее подобию куклу, с которой выступает. Сама героиня постоянно протестует против подобного восприятия, подчеркивая, что она – живая: «Этому человеку нужны только куклы. В его империи нет места живой женщине» [2, с. 210]. Сама героиня подытоживает сказанное: «Сначала он сделал из меня куклу,—сказала она мне однажды.—Потом он достиг наивысшего совершенства: сделал из куклы – меня...» [2, с. 211]. Естественно, что героиня не выдерживает, разрушая своего двойника: «Все плохое кончилось навсегда» [2, с.417]. Сюжетная линия (выраженная через мотив двойничества) завершается ожиданием рождения собственной дочери, как отмечает второй главный герой, выступающий в роли альтер эго автора, уже «не куколки». Пересечение мотивов характерно для Д. Рубиной, мотив творения и мотив кукольности в дальнейшем повествовании смыкаются с мотивом двойничества. Некоторые из них свойственны всему творчеству писательницы, среди них мотивы встречи, ожидания, одиночества, любви-ненависти, избранничества, скитальчества, чужой судьбы, тени, движения, путешествия, снега (метели), печали, музыки (танца). Повторяющиеся мотивы, становящиеся своеобразной творческой карточкой автора, обычно определяют как «метамотивизацию». Как полагал А. Х. Маслоу, американский психолог, один из основоположников гуманистической психологии, метамотивами выступают ценности Бытия (Б-ценности): истина, добро, красота, справедливость, совершенство, которые принадлежат как к объективной действительности, так и к структуре личности самоактуализирующихся людей [5, с. 247]. Полагая, что «требуется нечто глубинное, мистическое, страшное», собиратель кукол, профессор Ратт, утверждает, что «кукла с древнейших времен воспринималась как персонаж потустороннего мира мертвых», и делает вывод, что «впервые кукла возникает в мире смерти...» [2, с. 258, 259]. Затем она появляется в мире людей, где люди и куклы образуют общее жизненное пространство. Именно Ратт завершает рассказ о родовом проклятии и связи людей и марионеток. Очевидно, что, задав главную тему, связанную с животворящей куклой [2, с. 295], постоянно расширяя и дополняя ее встречными мотивами, автор тщательно выстраивает текстовое пространство, организует его, начиная с названия, обозначающего странную и загадочную болезнь, связанную с рождением больных мальчиков в семье героини. Снова вводится мистическая составляющая, которая позже выстраивается в своеобразный детективный дискурс, связанный с поиском утраченной «родильной куклы». Она «чудом уцелевает и возвращается в семью, когда Петр пытается выяснить ее тайну, считая куклой с "укладками"», в ней находится «крошечная перчаточная куколка: остроносая деревянная головка на тряпичной юбке». При этом герой сам себе кажется «акушером, спасавшим ребенка, что застрял в материнской утробе» [2, с. 181, 182]. Именно ее нахождение позволит избежать родового проклятия, когда у пары рождаются мальчики с «синдромом петрушки» или «синдромом смеющейся куклы» (в медицине – «синдромом Ангельмана»). Пояснение автора по этому поводу дополняется другими героями, одна и та же история рассказывается разными людьми, как выше отмечалось, в том числе и собирателем, коллекционером Раттом. Получается, что повествование выстраивается из множества дискурсов. Авторский план традиционно организует общую структуру, персонажный ее дополняет и проясняет. Кроме того, подспудно звучит несобственно-прямая речь главного героя. Каждый повествовательный план вводится своей системой мотивов, такое сложное устройство создает необходимую для автора динамику и одновременно интригу, она связана с гибелью матери героини. Только в конце произведения проясняется, почему она так поступила и кем приходится ей подбежавшая к упавшей женщина, ее своеобразная копия (мотив двойничества обозначается на заднем плане). Отмеченные нами мотивы назовем внутренними, они участвуют в устройстве архитектоники произведения. Одни мотивы становятся фабульной основой повествования, другие дополняют их, помогая выстроить структуру. Сериальный принцип устройства текста, составление из отдельных глав и внутренних блоков, заставляет их то появиться, то вновь исчезнуть, проявляясь либо в описании, либо в портретной характеристике. Мотивы могут выделяться на передний план или

присутствовать в общей повествовательной структуре. Они чередуются как в калейдоскопе, последовательно сменяя друг друга и создавая повествовательную динамику. Сюжетообразующими являются мотивы встречи-разлуки, любви-ненависти, свободы-зависимости, соперничества-ненависти. Через сюжетообразующие мотивы передаются непростые отношения героев. Усиление значения производится через повтор, отсутствие имени указывает на типичность описываемой ситуации. Отношения складываются постепенно. Путь Петра к Лизе начинается с ежегодных прилетов из Томари на Сахалине во Львов, некая ритуальность действий служит прологом, вводится мотив служения: «Он просто с детства посвятил себя ей. Нечто вроде образа благородного рыцаря в кукольном театре...» [2, с. 213]. Некая театральность сопровождает расставания, проводы, встречи, воз-вращения героев: «мучительно раскалывались, разлеплялись, разъезжались две половинки одной души; души явно болезненной, взбаламученной, мечтательной и страстной» [2, с. 208]. Необычно перечисление сначала глаголов, потом прилагательных. Глаголы движения с приставками рас-и раз-наслаиваются на следующий ряд прилагательных антитезного значения: болезнь-мечта-страсть. Отношения сопровождает мотив любви-страсти-ненависти: «Они были похожи на детей, что пережили оспу, выжили, но навсегда остались с изрытыми лицами. Эти двое стали жертвой особо свирепого вида любви: страстной, единоличной, единственной; остались в живых, но уже навсегда были мечены неумолимо жестокой любовью...» [2, с. 318]. Скрыто звучат мотивы жертвы и подчинения: «Он был в ее жизни всегда. Был ее учителем, ее тираном, ее рабом. Он просто стал ее создателем – в отсутствии других учителей» [2, с. 242]. Множественные мотивы соединяются в единое целое, расширяя тему любви. Трагический дискурс развивается в романе Д. Рубиной подспудно. Как игровой автор она прячет его внутрь, выражая через музыкальный лейтмотив. Поэтому иронически и в то же время трагически обозначаются отношения героев. Некая ирреальность их связей подчеркивается и в характеристике героя, который привык жить в образе (не случайно вводится описание костюма кукольника, в котором он выступает). Снова следует реплика Бориса, комментирующего и кон-стантного свойства: «Вот идут же человеку смокинги и фраки! Как ему идут эти бабочки, запонки-манжеты-трости» [2, с. 396]. Опять проявляется через деталь игровое (исполнительское) начало, усиливается риторическими конструкциями. Через Бориса Горелика обозначается мотив чужой судьбы: «Может быть, это мне, одинокому дураку, вдруг захотелось немного тепла?» [2, с. 203]. Модальность усиливает тему одиночества, он припадает к своим друзьям как к своеобразному источнику: «И чем, черт побери, питалась эта фантастическая верность?» [2, с. 203]. Все же ему посчастливилось «взрослеть под сенью возвышенной и трагической любви» [2, с. 203] (повторяется ключевое слово «счастье»). Борис и объясняет Петру, что с Лизой уже «все случилось. Самое ужасное. Когда человек чувствует и говорит, что у него забрали душу». И просит: «Отпусти ее внутри себя. Она – твоя больная жена, но не твоя собственность» [2, с. 410]. В мотивы судьбы и пути вплетаются мотивы разлуки и любви-ненависти, зависимости. И самый главный – живого-неживого (человека и куклы): «Интересно, что я помню день нашей с Петькой первой встречи абсолютно отчетливо» [2, с. 38]. Завершаются отношения, связанные с мотивом болезни, упоминанием о будущем рождении дочери: «Плавает как рыбка» [2, с. 420]. Повторяясь, сюжет переходит в лейтмотив. Иносказательно обозначаются интимные отношения: «Открывшись сразу вся, в распахнутой стае красных рыбок, с одной, скользнувшей вниз, заветной огненной рыбкой, что ослепляла его всегда, даже в полутьме» [2, с. 65]. Опосредованно вводится мотив рождения-смерти (из воды рождается новый человек). Он звучит и в беседе о Моцарте: «Почему, несмотря на всю легкость, даже восторг, даже иронию ... его музыка всегда – «моменто море», всегда «помни о смерти» [2, с. 320]. Лиза отвечает: «Вот и Набоков ... утверждал, что смерть – это всего лишь вопрос стиля, разрешение музыкальной темы» [1, с. 320]. Мотив смерти возникает подспудно и не является доминантным. Он обозначается через реакцию персонажа: «Но я-то очень хорошо представляю себе лицо ее хозяйки в тот момент: просто вижу, какой она стоит: в глазах ее – смерть, в губах ее – смерть, на лбу ее смерть»; «и на лице ее была смерть»

[2, с. 249]. Инверсия и повтор (в том числе текстовый, организующий лейтмотив), выделенный синтаксической паузой, усиливают авторскую мысль. Подчеркивает ее и традиционный образ inferнального мира – луна: «Такая огромная с вечера, такая полнокровная, малиновая... медленно восходя, она бледнела и истончалась, как леденец, становясь все прозрачней и все трагичней – в предчувствии конца, в ожидании неминуемого утра» [2, с. 250]. Сравнения используются Д. Рубиной постоянно, участвуя в создании образной характеристики и образуя место действия. Мотив inferнальности проводится через тему разных миров: «И опять луна полировала подоконник меловым своим вкрадчивым блеском – как раз в ту ночь, когда в этой кухне на скрипучей раскладухе сидел старик, приоткрывший перед мальчиком золотую щель в очарованный рай» [2, с. 157]. Цветовые эпитеты обычно используются окказионально и выполняют функцию ключевых слов, создавая общее текстовое пространство. Развитие действия в произведениях Д. Рубиной предопределено, действие начинается сразу, повествование развивается резко, эмоционально и далее движется динамично, существующие текстовые границы носят условный характер, финал открытый, несмотря на обозначение структурной части «Эпилог». В линейный сюжет вплетаются мистическая, детективная и психологическая линии. Две линии, Петра и Бориса, образуют текстовое пространство, идут параллельно друг другу, переплетаясь между собой. Каждому герою предоставляется своя сюжетная роль, множественные голоса постоянно звучат в тексте и самостоятельно, и вклиниваясь в речь автора (несобственно-прямая речь): «Лежал, поблескивая в лунной полутьме литыми мускулами, – привычно отдельный, как ... плод каштана, – и не двинулся, когда она зашевелилась, высвобождаясь из халата – во сне? Нет, он ни минуты не сомневался, что она бодрствует» [2, с. 24]. Сравнение, таким образом, выполняет роль сюжетообразующего элемента. Борис Горелик выступает также как комментатор событий, его истории отличаются яркими деталями: «Главным анекдотом его детства была кража маленькой Лизы. ... Петька, восьмилетний пацан, утащил младенца прямо из коляски только из-за того, что своими томными глазищами и пунцовыми, как ягода-калина, кудряшками эта лялька была ужасно похожа на ожившую куклу» [2, с. 39]. Цвет волос неоднократно повторяется в тексте, вводя мотив inferнальности, ирреальности. Прием воспоминаний становится структурообразующим: «Приманить воспоминания о запахе нашего дома» [2, с. 38]. Организующими также становятся восминательные конструкции: «я помню», «сейчас думаю», «помню и сейчас», «и позже, вспоминая эти минуты». Обычно они выстраиваются на инверсии. Интрига задается в самом начале, когда приводится записка героини: «И будь ты проклят со своим балаганом! Надеюсь, никогда больше тебя не увижу. Довольно, я полжизни провела за ширмой кукольника» [2, с. 7]. Сюжетная интрига не ослабевает, временные перебивки действия, множественные голоса поддерживают интерес читателей. Нелинейное повествование со сплетением разных голосов позволяет оценить историю с разных сторон. Рассказывается о львовских дворниках, о разнообразных домах, о кавэрне на Армянской, о спасении Басей детей во время войны, о семействе Вильковских (доминирует мотив дома). «Обрывки, лоскутки минувшей жизни плыли, цепляясь друг за друга и крутясь, как сухие листики в полноводной луже», – замечает автор [2, с. 306]. Перемежающиеся и пересекающиеся планы отражаются в разбивке внутренней структуры глав на отдельные блоки. В четвертой главе звучат разные голоса: рассказывается о первой кукле (таков стал отец в образе трикстера), о первых попытках оживления пластилиновых шариков, о встрече с настоящим Кукольником, о полете на родину матери и знакомстве с Басей, выполнявшей поденную работу. Происходит разбивка на подглавки, своеобразная раскадровка, влекущая за собой сценичность повествования. Мгновенно сменя тональность, переходя от комедии к трагедии и обратно, автор и соединяет разрозненные многочисленные эпизоды в единое целое. Сюжетной цельности способствует и парное расположение всегда напротив друг друга находящихся героев. Действие развивается не чередованием событий и поступков, а логикой движения чувства, передачей различных состояний. Авторская интонация – то романтическая, то ироническая, то сентиментальная

— объединяет повествование. Герои как бы по очереди солируют перед нами, а рассказчик (Борис) определяет их роль, автор усиливает и дополняет отдельные сцены. Драматургическое зерно проявляется в обусловленных заглавием рамках, явления сменяют друг друга: смерть ее матери (выбросилась из окна), похищение Лизы, встречи Петра с кукольниками. В них представлены свои мотивы и лейтмотивы (танца, родового проклятия, смысла жизни). Авторская задача обусловлена стремлением создать динамическое повествование, в котором герои входят и выходят по мере развития действия, которое локализуется в нескольких городах: Томари, Львове, Самаре, Праге, Иерусалиме и тех местах, где в силу своей профессии оказывается герой. Они образуют свои топосы: «Настоящий Город – волшебный кукольный город – должен стоять на холмах, вздуваясь куполами, щетинясь острями и шпильями церквей и соборов, вскипая округлыми кронами деревьев и вспухая лиловыми и белыми волнами всюду цветущей сирени, в россыпях трамвайных трелей, в цоканье каблучков по ухабистой булыжной мостовой...» [2, с. 148]. Акцентировка не замедляет действие, а напротив, усиливает динамику повествования. Передаются запахи и звуки, вовлекающие читателя в действие, заставляющего не просто воспринимать описываемое, но и сопереживать вместе с героем. Таким образом, происходит и косвенное наполнение семантики мотивов с помощью глаголов, деепричастий и ключевых слов с семой кукольный. Насыщенные авторские ремарки (образные, пространственные, эмоциональные) пронизывают повествование, образуя внутреннюю структуру. По поводу устройства своих книг Д. Рубина заметила в одном из своих интервью: «Надо, во-первых, быть хорошим инженером-проектировщиком, потому что роман – сложное архитектурное сооружение» [3]. Действительно, и саму писательницу, тщательно и последовательно организующую свои тексты, можно назвать искусным кукловодом. Таким образом, организация мотивов и лейтмотив происходит с помощью модальных конструкций, разнообразных дискурсов (авторского, нарративного), разных видов деталей (портретных, пейзажных, интерьерных). В результате переплетения мотивов образуется неповторимое сюжетное многоголосье. Рубина – превосходный рассказчик, всегда держащий своего читателя в напряжении: «Владение сюжетом – одно из необходимых качеств профессионального литератора. Сюжет – это ведь орудие, при помощи которого писатель овладевает вниманием читателя. И либо писатель владеет этим орудием, либо нет» [4].

ЛИТЕРАТУРА

1. Колядич Т. Библейская составляющая в романе Д. Рубиной «Белая голубка Кордовы» // Polska-Rosja: dialogkultur. Warszawa: Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. - С. 403–415.
2. Рубина Д. Синдром Петрушки. М.: ЭКСМО. 2010.- 432 с.
3. Рубина Д. «Каждый хочет хоть немного побыть богом» [Интервью с Н. Александровым] // Известия. Московская неделя. 2011. 14 янв.- С. 19. 4. Интервью с Диной Рубиной // Российская газета. Федеральный выпуск. No 5344 (265). 2010. 24 ноября.- С.6.
5. Maslow A. H. The Psychology of Science: A Reconnaissance. New York: Harper & Row, 1966.

ИМЕНА И КАЧЕСТВА АЛЛАХА, ПРИВЕДЕННЫЕ В «БАБУРНАМЕ» И ИХ ПЕРЕВОД НА РУССКИЙ ЯЗЫК

*Алтамишева Ёркиной Мажидовна,
Андижанский государственный институт иностранных языков, доцент*

“BOBURNOMA” DA KULTIRILGAN ALLOH ISMLARI VA SIFATLARI VA ULARNING RUS TILIGA TARJIMASI

*Altmisheva Yorkinoy Majidovna,
Andijon davlat chet tillari instituti dotsenti*

THE NAMES AND QUALITIES OF ALLAH GIVEN IN THE “BABURNAMA” AND THEIR TRANSLATION INTO RUSSIAN

*Altmisheva Yorkinoy Mazhidovna,
Andijan State Institute of Foreign Languages, Associate Professor
Andijan st.*

Аннотация: В статье рассмотрены некоторые проблемы адекватности перевода на русский язык религиозных терминов в сочинении Бабур «Бабурнаме», связанных с именем Аллах и его синонимами. Основное внимание уделено актуализации исламской лексики, которые в совокупности представляют языковую картину мира сочинения. Создана таблица имен Аллаха и качеств в переводе на русский язык.

Ключевые слова: религиозный термин, Аллах, адекватность, соответствие, таблица.

Annotatsiya: Maqolada Boburning “Boburnoma” asaridagi Alloh va uning sifatlari bilan bog‘liq diniy atamalarining rus tiliga tarjimasi muvofiqligining ayrim muammolari ko‘rib chiqildi. Asosiy e’tibor islomiy so‘zlarni qo‘llanishiga qaratilgan bo‘lib, ular jamlanib, asar olamining lisoniy manzarasini ifodalaydi. Allohning ismlari va sifatlarining rus tiliga tarjimasi jadvali yaratildi.

Kalit so‘zlar: diniy atama, Alloh, adekvatlik, muvofiqlik, jadval.

Abstract: The article examines some problems of the adequacy of the translation into Russian of religious terms in Babur’s work “Baburnama” related to the name Allah and its synonyms. The main attention is paid to the actualization of Islamic vocabulary, which together represent the linguistic picture of the world of the essay. A table of Allah’s names and qualities translated into Russian has been created.

Key words: religious term, Allah, adequacy, correspondence, table.

В настоящее время актуальным и перспективным направлением современной транслатологии является постижение технологии передачи религиозной терминологии, установка на требования коммуникативной лингвистической парадигмы. В нашем случае в качестве таковых выступают религиозные термины «Бабурнаме», реализующие актуальные коммуникативно-прагматические установки.

Курьанические представления о творении Аллахом мироздания является одним из важных элементов, доказывающих его всемогущество. Это нашло отражение в записках Бабура. В сочинениях Бабура наряду с размышлениями о других отраслях науки, представляются религиозные воззрения автора, хорошо знавшего Курьан, шариат, вопросы фикха, автором адекватно использованы религионимы ислама.

язычества и индуизма.

В данной статье мы попытались проанализировать исламизм Аллохиего синонимы, тенгри, худо(й), раб(роб), яздон— Аллах, господь, бог, включая фразеологические единицы и собственные имена, в структуре которых использованы данные слова: Абдуллах, Асадуллах, Худайберды, Тангриберды и т.д.

Интерпретации имени Аллаха и Его качеств посвящен монографический труд М.Олимова [6]. Хотя «Бабурнаме» свойственны все признаки мирской литературы, Бабур как представитель эпохи расцвета исламской идеологии и истинный мусульманин, начинает текст мемуаров с восхваления Всевышнего. По мнению ученого, наличие в мемуарах многих качеств Аллаха, актуализированные в двух указах Бабура по причине, что тексты указов составлены шейхом Зайном, не подвергались анализу автором монографии. Он обращается только к тем терминам, которые использованы в содержании текста, при описании исторических событий. Например, тенгри – худой – Хақ – Ғайб – Қодир – Кариму Ғаффор, а исламизм Аллах не был использован в чистом виде, а в составе устойчивых сочетаний «Иншааллах», «Алхамдулиллах», «ал-миннату лиллах». По утверждению ученого синоним роб(б) использован только в одном случае, в эпизоде письма Бабура сыну Хумаюну по случаю рождения первенца. В результате нашего анализа выявлено использование термина робне один раз в аятах из Куръана и в двух указах правителя. После составления синонимического ряда указанного термина, М.Олимов приступает к ответам на возможные вопросы: именно когда использовал Бабур тот или иной термин (Аллах и его синонимы), какую семантику имеют перечисленные термины? Бабур отдает предпочтение термину Тенгри, причиной такого поступка автора является его решение написать свое сочинение на тюркском языке.

Анализ всех возможных вариантов фразеологических единиц с употреблением религионима «Тенгри» проведен в исследовании З.Тешабоевой.

Для наглядности мы подобрали, на наш взгляд, несколько определений религиониму Аллах. «Алла́х (араб. ﷲ, — «Бог») — арабское слово, означающее единого и единственного Бога-Творца, и господина Судного дня. В исламе — Бог, пославший к людям своего заключительного посланника (расуль) Мухаммада (с.а.в.)» [7]. «Имя собственное, соответствующее истинному Богу, Творцу всего сущего, обладателю всех превосходных имен и качеств, Единому, Единственному (уникальному). Имя «Аллах» образуется из определенного артикля «Аль» и слова «Илях», которое имеет значение «тот, кому поклоняются», «достойный поклонения». Артикль «Аль» указывает на Единственного истинного Бога, достойного поклонения. Необходимо отметить, что слово Аллах не имеет формы множественного числа и всегда произносится в единственном числе» [3; с.27]. «Единственный Бог, однако значение слова Аллах в арабском более глубже, чем Бог в русском языке» [4].

В мемуарах в тексте молитвы с просьбой о раскаянии использован синоним данного концепта раб (роб): «Роббано золамна анфусана ва ин лам тағфирлана ватарҳамна ланакунанна минал-хосирийн», перевод на современный узбекский язык: «Оллоҳим, бизўзнафсимизгазулмқилдик, агар бизни мағфират этмасанг ва бизларга раҳм қилмасанг, албатта, биззиён-бахтсизликдадирмиз» [4; с. 323; в издании 1990 г. молитва пропущена] / «Владыка наш, нанесли мы сами себе обиду, и если не простишь ты нас и не пожалеешь, будем мы в числе понесших убыток» [3; с.295].

Целью достижения смысловой адекватности при передаче сочинения Бабура, является учет лингвистических и экстралингвистических факторов, параметров

языковой личности автора, учет вертикального контекста и др. (опущение «тангри таолонинг инояти ва коинот сарвари бўлган хазрат Расули акрамнинг шафоати, поккўнгил чаҳорёрларнинг ҳиммати билан» [4; с. 61]/ «С милости Всевышнего Аллаха и заступничества господина Пророка и стремления его сподвижников» [3; с. 11], перестановка и пр.).

Важным для переводчика текста с религиозной лексикой является стиль автора и трансляция терминов на другой язык. Для точного воспроизведения смысла подлинника на переводимом языке, необходимо осознать структурные компоненты текста с последующим доскональным анализом, который должен проводиться до трансляции текста. Невозможность такого анализа часто вызвана тем, что существует большой временной интервал, использование безэквивалентной лексики, реалий, терминологической лексики и т.п. В данном случае переводчик пользуется стилистической адаптацией, которая служит цели сделать произведение более «акклиматизированным», сделать писателя «своим».

Перевод религиозной, в том числе исламской лексики, вызывает особую трудность из-за отсутствия в переводящем языке соответствия религионимам и национальным реалиям. Подобная ситуация приводит транслятора к использованию соответствующих приемов с целью констатирования различия между языками оригинала и вторичного текста.

Известно, что тексты мусульманских авторов любого содержания начинаются с восхваления Аллаха и благословения пророка Мухаммада (с.а.в.). Следуя традиции, автор «Бабурнаме» начинает свое сочинение с именем Аллаха:

«БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ!

«Тангри таолонинг инояти ва коинот сарвари бўлган хазрат Расули акрамнинг шафоати, поккўнгил чаҳорёрларнинг ҳиммати билан, сешанба куни, рамазон ойининг бешинчисида, саккиз юз тўқсон тўққизинчи йили Фарғона вилоятига ўн икки ёшда подшоҳ бўлдим» [4; с. 62] / «Во имя Аллаха милостивого, милосердного! (С именем Аллаха Всемилоостивого, Милующего! С милости Всевышнего Аллаха и заступничества господина Пророка, путеводителя вселенной, старания чистосердечных сподвижников. Допущена неточность в басмале и выделанная часть опущена в переводе- А.Ё.). Во вторник, пятого дня месяца рамазана года восемьсот девяносто девятого я стал государем области Ферганы на двенадцатом году жизни» [3; с. 11].

Традиционное вступление текста отсутствует в изданиях «Бабурнаме» на узбекском языке 1960, 1990 гг. издания. Также указанный абзац не находит отражения в переводе сочинения, выполненным М.Салье, на русском языке. На первый взгляд, мастер не придает отрывку особого значения и пропускает «незначительную» фразу из мемуаров Бабура, пренебрегая вероубеждением автора-мусульманина. Отсутствие этого фрагмента и в издании 1960 г. на узбекском языке, и в переложении на современный узбекский язык, и в переводе на русский язык, сделанном с тюркского оригинала приводит к мысли, что именно в эти годы в стране советов господствовал атеизм и использование исламизмов было в строгом запрете.

Однако это первая страница текста и перевода. К нашему удивлению, в двух указах Бабура в тексте сохранилась фраза «БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ!» В изображении присущих Аллаху признаков и имён М.Салье опирается на перевод Куръана Крачковским.

№	Имена и качества Аллаха, упомянутые в «Б.»	Значение	1948-1958 Перевод М.Салье
1.	Аллах (<i>тенгри, роб, худо(й), илох, яздон</i>)	Имя единого и единственного бога	бог, господь, творец, создатель
2.	Таоло	Всевышний	Великий, Всевышний
3.	Рохман	Всемиловитый/ Милостивый ко всем на этом свете	Милостивый
4.	Рохийм	Милующий на том свете только верующих	Милосердый
5.	Малик	Владыка всего	Владыка
6.	Мўмин	Дающий надежность и безопасность своим верным рабам	Правоверный
7.	Қахр (<i>каххор</i>)	Уничтожающий непослушных	Сокрушающий
8.	Ғаффор	Прощающий и скрывающий грехи	Всепрощающий
9.	Вахҳаб	Дарующий безвозмездно	Даритель
10.	Фаттоҳ	Открывающий врата добра и блага)	Посылающий счастья
11.	Алим	Всезнающий	Всезнающий
12.	Самиъ	Всеслышащий	Всеслышащий
13.	Адл	Справедливый	
14.	Азим	Величайший	Превеликий, владыка
15.	Ғафур	Много прощающий	Всепрощающий
16.	Шакур	Вознаграждающий больше заслуженного	Благодарный
17.	Алий	Возвышенный, Возвышающий	Высокий, великий
18.	Карим	Щедрый (Щедрейший)	Господь
19.	Ҳаким	Обладатель Мудрости	Премудрый
20.	Шаҳид	Свидетель всему	Явный
21.	Хақ	Истинный	Истинный
22.	Қавий	Всесильный	Сильный
23.	Матин	Обладатель Великой Силы, Могущественный	Твердый
24.	Ғайб	Сокровенный	Сокровенный вдохновитель
25.	Ҳамид	Достойный восхваления	Восхвалим, Слава
26.	Ваҳид (<i>вахдаху</i>)	Единый	Един он
27.	Қодир	Всемогущий	Творец. Создатель
28.	Муктадир	Могущественный, Устраивающий все наилучшим образом	Предопределенный
29.	Зохир	Явный, Тот, Чье существование очевидно)	Явный
30.	Ботин	Скрытый, Тот, Кто на этом свете невидим	Сокровенный
31.	Вали	Правящий, Властвующий над всем	Властвующий
32.	Тавваб	Принимающий покаяние	Всепрощающий
33.	Ҳоди	Направляющий на путь истины того, кого Он пожелает	Вожак божественной помощи, указывающий правильный путь
34.	Ворис	Истинно наследующий	Наследующий
35.	Ааззу аршад	Владыка престола	Великий творец
36.	Лутф (<i>латиф</i>)	Оказывающий милость рабам	Великий даритель

По результатам нашего исследования в тексте сочинения была актуализирована 41 единица, обозначающих имя Аллаха и его качества. Исходя из составленной таблицы, выявлена высокая степень адекватности передачи религиозных терминов, обозначающих имя и признаки Аллаха, переводчиком на русский язык.

Список использованной литературы

Алтмишева, Ё. (2023). О переводе исламских юридических терминов «Бабурнаме» на русский язык. Роль наследия Захириддина Мухаммада Бабура в развитии восточной государственности и культуры, 1(1).

Алтмишева, Ё. М. (2022). Отражение религиозных взглядов в прозе Захириддина Мухаммада Бабура. Вестник магистратуры, (4-2 (127)), 59-62.

БабурЗахириддин Мухаммад. «Бабурнаме» (Записки Бабура). Перевод Салье М./Общ.ред-я и доработка В.Рахмонова. – Ташкент: «Шарк», 2008. – 242 с.

Бобур З.М. Бобурнома. А. Абдурашидов, Б.Алимовва бошқ. // П. Шамсиев, С. МирзаевваЭ.Мано (Япония) нашрлариасос. қайтанашргатайёрл.: С.Ҳасанов//Мас. мух.: В.Раҳмонов. – Т.: «Шарк», АК, 2002. – 336 б.

Ислам. Энциклопедический словарь Источник: <https://gufo.me/dict/islam>

Олимов М. «Бобурнома»да Аллоҳ исмлари ва сифатлари талқини. – Тошкент, ЎзР ФА “Фан” нашриёти. – 2002. – 78 б.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%BB%D0%B0%D1%85>

СИНТЕЗ РЕАЛИСТИЧЕСКИХ И ПОСТМОДЕРНИСТСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРИЁМОВ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В. ПЕЛЕВИНА И УЛУГБЕКА ХАМДАМОВА)

Бабаева Шоира Баймурадовна д.ф.п.н. (PhD), доцент
Бухарского государственного педагогического института

Орипова Нигина Нишод кизи
магистр 1 курса направления русский язык и литература БГПИ

Аннотация: В статье рассматривается синтез реалистических и постмодернистских художественных приёмов в произведениях Виктора Пелевина и Улугбека Хамдамова, что позволяет выявить особенности современного литературного процесса. Оба автора используют традиционные реалистические мотивы, но подвергают их трансформации с помощью постмодернистской игры с реальностью, символами и жанрами. Пелевин и Хамдамов создают произведения, в которых реальность многослойна, неопределённая и подвергается манипуляциям, что влечёт за собой необходимость активного участия читателя в интерпретации текста. Синтез двух направлений служит инструментом для осмысления философских и эстетических проблем современности, таких как кризис идентичности, поиск истины и моральные выборы.

Ключевые слова: реализм, постмодернизм, Виктор Пелевин, Улугбек Хамдамов, синтез художественных приёмов, литература, символизм, метафора, философия, идентичность, кризис, ирония, социальная критика.

Annotatsiya: Maqolada Viktor Pelevin va Ulug'bek Hamdamov ijodidagi realistik va postmodern badiiy uslublarning sintezi ko'rib chiqiladi, bu zamonaviy adabiy jarayonning xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Ikkala muallif ham an'anaviy realistik motivlardan foydalanadi, lekin ularni postmodernistik o'yin orqali voqelik, ramzlar va janrlar bilan o'zgartiradi. Pelevin va Hamdamov voqelik ko'p qatlamli, noaniq va manipulyatsiyaga duchor bo'lgan asarlar yaratadilar, bu esa o'quvchining matnni talqin qilishda faol ishtirok etishini talab qiladi. Ikki yo'nalishning sintezi o'zlikni anglash inqirozi, haqiqatni izlash va axloqiy tanlov kabi zamonamizning falsafiy va estetik muammolarini anglashda vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: realizm, postmodernizm, Viktor Pelevin, Ulug'bek Hamdamov, badiiy uslublarning sintezi, adabiyot, simbolizm, metafora, falsafa, o'zlik, inqiroz, ironiya, ijtimoiy tanqid.

Современная литература — это поле, где сталкиваются разные литературные традиции и направления. Среди них особое место занимает синтез реалистических и постмодернистских художественных приёмов, который становится важным инструментом для создания произведений, отражающих многогранность нашего времени. В данной статье рассматривается использование этих приёмов в произведениях двух авторов, принадлежащих разным культурным контекстам, — Виктора Пелевина и Улугбека Хамдамова.

Реализм, как литературное направление, ориентируется на изображение действительности в её объективных чертах, с акцентом на повседневные аспекты жизни, социальных отношений и внутренних переживаний героя. Однако в конце XX века, с развитием постмодернизма, реализм подвергся трансформации. Постмодернизм характеризуется отказом от объективности, акцентом на субъективности восприятия мира, иронии, и смешении различных жанров и стилей. В рамках постмодернизма реальность представляется как нечто субъективное, и авторы склонны к игре с читателем, разрушая традиционные формы повествования и нарушая логику времени и

пространства.

В произведениях Виктора Пелевина синтез реалистических и постмодернистских приёмов достигается через глубокую символику и абсурдные элементы, которые, однако, не исключают социальную критику и размышления о человеке и обществе. Пелевин искусно использует постмодернистскую игру с реальностью, создавая героев, которые не могут разграничить реальность и иллюзию. Ярким примером такого подхода является его роман *»Чапаев и Пустота»*, где реалистическое изображение революции сочетается с философским осмыслением и метафизическими вопросами о жизни и смерти, а также с психоделическими образами и абсурдными ситуациями.

Его работы часто отсылают к классическим реалистическим мотивам, таким как кризис идентичности, одиночество личности в обществе, но интерпретируются через призму постмодернистской иронии и скепсиса. Он воссоздаёт образы, которые кажутся знакомыми, но, благодаря постмодернистским приёмам, они оказываются искажёнными и непредсказуемыми.

Произведения Улугбека Хамдамова демонстрируют уникальное сочетание реалистических традиций узбекской литературы и постмодернистских элементов. В своих произведениях Хамдамов использует реалистическое изображение повседневной жизни и социальных проблем, но часто вводит элементы метафизики и игры с реальностью, характерные для постмодернизма.

Например, в романе *»Зеркало»*, автор прибегает к постмодернистским приёмам, создавая фрагментарную структуру, в которой времени и пространства как такового нет, а сам процесс повествования теряет свою линейность. Это заставляет читателя быть активным соучастником в поиске смысла, поскольку каждый элемент может быть истолкован по-разному.

Через использование символизма, парадоксов и неопределённости Хамдамов обращается к традиционным реалистическим темам, таким как кризис человеческих отношений, моральные выборы и борьба личности с обществом, но делает это в контексте постмодернистской игры с жанром, символами и сюжетом.

Один из важнейших аспектов синтеза реалистических и постмодернистских приёмов заключается в создании нового эстетического и философского контекста. Для Пелевина и Хамдамова характерен переход от традиционного реалистического изображения мира к более глубокому осмыслению реальности как конструкции, поддающейся манипуляциям и трансформации.

В их произведениях реальность часто представляется как многослойная, где существует несколько версий истины, и каждая из них оказывается правдой в своем контексте. Это приводит к феномену, когда читатель становится не только наблюдателем, но и соавтором произведения, активно интерпретируя символы и метафоры.

Синтез реалистических и постмодернистских художественных приёмов в произведениях Виктора Пелевина и Улугбека Хамдамова не только создаёт новые формы и способы художественного выражения, но и даёт возможность глубже осмыслить важнейшие проблемы, с которыми сталкивается современное общество. Интегрируя элементы традиционного реализма, который фокусируется на изображении реальности в её повседневных аспектах, с техниками постмодернизма, авторы этих произведений предлагают читателю взгляд на мир, где реальность оказывается многослойной и открытой для интерпретаций.

Постмодернистские элементы, такие как игра с реальностью, деконструкция традиционных жанровых форм и ироническое отношение к устоявшимся истинам, пересекаются с реалистическими мотивами, исследующими повседневную жизнь и внутренний мир человека. Этот синтез позволяет по-новому взглянуть на такие традиционные темы, как кризис личности, социальная отчуждённость, борьба с

внешними и внутренними демонами, а также вопросы идентичности и осознания собственной реальности. В работах Пелевина и Хамдамова герои часто оказываются в ситуации, где их восприятие мира сталкивается с его искажённой, символической или даже абсурдной стороной.

Символы, образы и метафоры, которые часто используются этими авторами, переплетаются и взаимодействуют, создавая пространство для различных интерпретаций и размышлений. Это позволяет читателю не только осознавать привычные темы под новым углом, но и быть более внимательным к деталям, к малозаметным элементам текста, которые на первый взгляд могут показаться незначительными. Каждое произведение становится своеобразным полем для поиска новых смыслов и значений, открывая перед читателем возможность погружения в сложную и многозначную реальность, изображённую в произведении.

Таким образом, синтез реалистических и постмодернистских приёмов в литературе Пелевина и Хамдамова позволяет создавать произведения, которые одновременно отражают противоречивую природу человеческого существования и предлагают глубокие размышления о современных проблемах, таких как кризис идентичности, перманентная неопределённость и сложности восприятия окружающего мира.

Список литературы:

- Бархударов, Л. С. Введение в теорию перевода. — М.: Изд-во «Высшая школа», 1975.
- Беляев, В. В. Постмодернизм в современной русской литературе. — М.: Изд-во «Наука», 2003.
- Липовецкий, М. Постмодернизм: культура и общество. — СПб.: Изд-во «Классика», 2006.
- Лотман, Ю. М. Беседы о русской литературе. — СПб.: Изд-во «Итера», 1999.
- Пелевин В. Чапаев и Пустота. — М.: Изд-во «Текст», 1996.
- Сорокин, В. Русская литература XX века: от символизма до постмодернизма. — М.: Изд-во «Речь», 2001.
- Хамдамов У. Зеркало. — Ташкент: Изд-во «Йўлдош», 2010.
- Бабаева, Шоира. «английский Animal World in Legends, Jokes and Stories Khoji Nasreddina Afandi: Animal World in Legends, Jokes and Stories Khoji Nasreddina Afandi.» Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali 4.4 (2024).
- Бабаева, Ш. Б., et al. «Основные виды работ по развитию речи в узбекской школе.» Казахстан Научный журнал «Филологические науки» март (2020).
- 10.Бабаева, шоира баймурадовна. «Моделирование в педагогических исследованиях синтаксических понятий родного(русского) языка.» scientific impulse 1.5 (2022): 617-623.

SHEKSPIR ASARLARIDA KASALLIKLAR TALQINI

*Baxronova Matluba Axmedovna,
BuxDPI, "Ingliz tili va adabiyoti" kafedrasida katta o'qituvchisi
<https://orcid.org/0000-0003-2061-7609>*

Annotatsiya. Adabiyot insoniyatning ruhiy, ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettiradigan noyob san'at sohasi bo'lib, uning mavzu doirasi cheksizdir. Xususan, kasallik va inson salomatligi masalalari ham ijodiy asarlarda alohida ahamiyatga ega o'rin tutadi. Ingliz adabiyoti bu borada boy merosga ega bo'lib, o'zining turli davrlarida kasalliklarni ijtimoiy muammo, individual qismat yoki falsafiy masala sifatida tasvirlashga alohida e'tibor qaratgan. Ushbu maqola ingliz adabiyoti ijodkorlarining asarlarida kasallikning poetik ifodasi, metaforik talqini va uning jamiyat muammolarini yoritishdagi o'rnini tahlil qiladi. Shekspirning dramalaridan tortib, Bronte va Ostin kabi romanchilarning asarlarigacha bo'lgan ijodiy merosda kasalliklar ramz sifatida insoniy zaiflik, ruhiy azob va jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni aks ettiruvchi vosita sifatida qo'llanilgan. Uyg'onish davri asarlarida kasalliklar psixologik bo'rttirishlar orqali qahramonlarning ichki dunyosini ochib berishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Shuningdek, kasalliklar bilan bog'liq eponimlar, folklor va zamonaviy tibbiy atamalarning lingvokulturologik xususiyatlari ham yoritiladi. Maqola kasalliklarni adabiy asarlardagi estetik va ramziy mazmunini o'rganish orqali o'quvchilarni tibbiyot va adabiyotning kesishmasidagi boy meros bilan tanishtirishni maqsad qiladi.

Kalit so'zlar: kasallik, uyg'onish davri, ruhiy xastalik, tabib, kamqonlik, metafora.

INTERPRETATION OF DISEASES IN SHAKESPEARE'S WORKS

*Bakhronova Matluba Akhmedovna,
BukhDPI, Senior Lecturer, Department of «English Language and Literature»*

Abstract. Literature is a unique art form that reflects the spiritual, social and cultural life of humanity, and its subject matter is endless. In particular, issues of disease and human health also occupy a special place in creative works. English literature has a rich heritage in this regard, and in its various periods it has paid special attention to depicting diseases as a social problem, individual fate or philosophical issue. This article analyzes the poetic expression, metaphorical interpretation of disease in the works of English literary creators and its role in illuminating social problems. In the creative heritage, from Shakespeare's dramas to the works of novelists such as Bronte and Austen, diseases were used as a symbol as a means of reflecting human weakness, mental suffering and social inequality in society. In the works of the Renaissance, diseases played an important role in revealing the inner world of heroes through psychological exaggerations. The linguocultural characteristics of eponyms, folklore and modern medical terms related to diseases are also highlighted. The article aims to introduce readers to the rich heritage at the intersection of medicine and literature by examining the aesthetic and symbolic content of diseases in literary works.

Keywords: disease, Renaissance, mental illness, doctor, anemia, metaphor.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ БОЛЕЗНЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ШЕКСПИРА

*Бахронова Матлюба Ахмедовна,
BuxDPI, «Английский язык и литература» старший преподаватель кафедры*

Аннотация. Литература — уникальная форма искусства, отражающая духовную, социальную и культурную жизнь человечества, и ее тематика безгранична. В частности, особое место в творчестве занимают вопросы болезней и здоровья человека.

Английская литература имеет богатое наследие в этом отношении, и в разные периоды своего развития она уделяла особое внимание изображению болезней как социальной проблемы, индивидуальной судьбы или философской проблемы. В статье анализируется поэтическое выражение, метафорическая интерпретация болезни в произведениях английских литераторов и ее роль в освещении социальных проблем. В творческом наследии, от драм Шекспира до произведений таких романистов, как Бронте и Остин, болезни использовались в качестве символа, как средство отражения человеческой слабости, душевных страданий и социального неравенства в обществе. В произведениях эпохи Возрождения болезни играли важную роль в раскрытии внутреннего мира героев посредством психологических преувеличений. Также освещаются лингвокультурные особенности эпонимов, фольклорных и современных медицинских терминов, связанных с заболеваниями. Цель статьи — познакомить читателей с богатым наследием на стыке медицины и литературы посредством изучения эстетического и символического содержания болезней в литературных произведениях.

Ключевые слова: болезнь, Ренессанс, психическое заболевание, врач, анемия, метафора.

Kirish. Ingliz ijodkorlari asarlarida kasallikning tasviri, uning metaforik ifodasi hamda kasallik orqali jamiyatning muhim muammolari aks ettirilishi kabi jihatlar tahlil qilinadi. Jumladan, Uilyam Shekspirning dramalarida, Sharlotta Bronte va Jeyn Ostin kabi romanchilarning asarlarida kasallikning ramziy ma'nosi va shaxsiy taqdir bilan bog'liq jihatlari o'rganiladi. Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, kasalliklar tasviri nafaqat shaxsiy dardlar va ruhiy kechinmalarning aks ettirilishiga, balki jamiyatning muayyan davrdagi tibbiy bilimlari, sog'liqni saqlash tizimi va ijtimoiy ongini yoritishga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan, ingliz ijodiy merosida kasallik talqinini o'rganish adabiy asarlarning mazmuni va estetik qimmatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Uyg'onish davrida(1500–1660) insoniyat, falsafiy fikrlar va san'atga qiziqish ortdi. Shekspirning dramalari va sonetlari bu davrning eng yuksak namunasi hisoblanadi. Kasalliklar (masalan, Shekspirning "Hamlet" asaridagi Melanxoliya yoki Qirol Lirdagi aqldan ozish, Makbetning ko'ziga arvohlarning ko'rinishi) ko'pincha psixologik va metaforik ma'noda ishlatilgan.

Misol tariqasida Uilyam Shekspirning "King Lear" ("Qirol Lir") dramasini ko'rib chiqamiz. Asarda aqlning buzilishi va ruhiy kasallikning talqini alohida ahamiyatga ega. Qirol Lir qizi Kordeliya tomonidan rad etilganidan so'ng, qattiq ruhiy azob chekadi va o'z aqlini yo'qota boshlaydi. Ushbu holat insonning ichki iztiroblarini tasvirlashda kasallikning qanday rol o'ynashini ochib beradi. Shekspir asarida kasallik, bir tomondan, shaxsiy qudratning qulashini, boshqa tomondan, insoniy zaiflikni ramzlantiradi.

Shekspir bu dramalarida ruhiy xastaliklar, holatlarni tasvirlagan bo'lsa, "All is Well That Ends Well" ("Hammasi yaxshilik bilan tugaydi") dramasida esa tabib obrazini tasvirlagan. Bunda Helenaning otasi tabib bo'lib, vafot etgan, ammo u o'zidan keyin bir nechta kitoblar meros qoldiradi. U yozib qoldirgan qo'lyozmalarda o'zi kashf etgan dori-darmon retseptlari yozilgan edi. Ushbu dorilardan biri Fransiya qirolining dardiga shifo bo'ladi va shu orqali qizi o'z orzusiga erishadi.

"Hamlet" tragediyasida tabib, surgı malham nomlarini tilga olgani ko'rinadi:

"Your wisdom should show itself more richer to signify this to his doctor; for, for me to put him to his purgation would perhaps plunge him into far more choler."

Keltirilgan bu misolda Hamlet obrazining xususiyatlari ochila boradi. U atayin o'zini go'llikka solib, Gildesternga qirolning shikoyatlari (buzuq kayfiyati) to'g'risida saroy tabibiga murojaat etishini aytadi. Chunki, Shekspir zamonida teatr san'ati barq urib gullagan bir davrida hazil-mutoyiba tuyg'usi bo'lmagan. Kishilar ham ruhiy bemor sifatida tabibga murojaat

etar edilar. Demak, Klavdiyni ham faqatgina shifokor davolay oladi. Hamlet esa do'stlariga qirolning ahvoli yanada yomonlashishiga sabab bo'lishini tushuntirishga harakat qiladi.

Muhokama. Shekspirning "Hamlet" asaridagi ko'plab psixologik kasalliklar biror-bir tarzda oddiy insoniy xususiyatlarning ekstremal versiyalari sifatida kuchaytirilib, o'quvchiga taqdim etilgan. Ijodkor ruhiy kasalliklardan aynan shunday mojarolarni kuchaytirish uchun psixologik bo'rttirish shakli sifatida foydalangan.

"Comedy of Errors" ("Xatolar komediyasi") komediyasida esa adashib qolgan ekizaklar Antifolus va Dromioni boshqa ekizak sherigining xotinini tanimagani uchun ularni aqlidan ozgan deb hisoblab, tabib chaqirishadi; tabib Pinch Antifolusni pulsini ushlab ko'rib tashxis qo'yadi va davo muolajasi tayinlaydi, chunki u o'zini ruhiy kasallikka chalingan bemorlardan jinlarni quvib chiqaradigan mutaxassis hisoblardi.

"Give me your hand, and let me feel your pulse

Mistress, both man and master is possessed.

I know it by their pale and deadly looks.

They must be bound and laid in some dark room."

Dramaturgning "Romeo va Juliyetta" tragediyasida esa pox - chechak, "green sickness"-anemiya, plague (vabo) kabi kasallik nomlaridan foydalangan.

"Help me into some house, Benvolio,

Or I shall faint. A plague o' both your houses!"

Ushbu misrada "A plague o' both your houses" maqol sifatida ishlatilib, "Uyingga vabo tushsin" qarg'ish ma'nosini beradi.

Yana bir misolda: "Or I will drag thee on a hurdle thither.

Out, you green-sickness carrion!"

"Green sickness" (kamqonlik) atamasi adabiyotda ko'pincha temir yetishmasligi yoki to'yib ovqatlanmaslik bilan bog'liq bo'lgan kamqonlikdan aziyat chekadigan ayollarni tasvirlash uchun ishlatilgan. Masalan,

Edmund Spenser (1590) "The Faerie Queene" asarida ushbu kasallikni aytib o'tgan, bunda oziq ovqat yetishmovchiligi muammolarni uqish mumkin.

"The maiden, pale and wan, did suffer greatly from the green sickness, as she pined away in the tower."

Shekspirning yana bir shoh asari "Makbet" fojeasida Macbeth by William Shakespeare (1606) «King's Evil» (scrofula) kasalligi tilga olinadi, bu kasallik qirolning bemor insonga teginishi va oltin Hadiya qilishi bilan davolanadi.

"What's the disease he means?

Malcolm: 'Tis call'd the evil: A most miraculous work in this good king; Which often, since my here-remain in England, I have seen him do. How he solicits heaven, Himself best knows: but strangely-visited people, All swoln and ulcerous, pitiful to the eye, The mere despair of surgery, he cures, Hanging a golden stamp about their necks, Put on with holy prayers: and 'tis spoken.

Ushbu kasallik va uni davolash keyinchalik ham folklorda va badiiy asarlarda davom etgan, masalan, Henry Fieldingning (1749) "The History of Tom Jones" asarida bosh qahramon shu kasallik bilan og'riganda unga shifo topish uchun qirollik oilasining qo'llari kerakligi aytiladi.

"He had the King's Evil, but it was no wonder, for he was a sickly lad, and had often been treated by the royal hands.

Natijalar. Adabiyotda kasalliklar o'z ramziy ma'nosiga ham ega. Asarni o'qiyotganda, qahramonlarga berilgan kasalliklarga e'tibor berilsa, muallif ma'lum bir maqsad uchun qahramonga kasallik berishi oydinlashadi. Aksariyat mualliflar o'z qahramonlarining insoniyligini o'rganishga qiziqishadi va jismoniy kasallik xarakterning ichki kamchiliklarini bildiruvchi belgi sifatida namoyon bo'ladi.

Kasalliklarni nomlashda eponimlar ham mavjud. Ingliz yozuvchilari tomonidan yaratilgan

badiiy qahramonlarning xarakter xususiyatidan kelib chiqib shu simptomlar orqali kasallik nomi berilganiga guvoh bo'lamiz, xususan, ingliz yozuvchisi Luis Karol o'zining "Alice in Wonderland" asaribosh qahramoni Alisaning xarakter xususiyatidan kelib chiqib Todd sindromi yoki dismetropiya nomi bilan ham tanilgan Alisa mo'jizalar mamlakatida sindromi (AIWS) idrokni buzadigan nevrologik kasallik nomi berilgan. Ushbu sindromga ega bo'lgan odamlarda ob'ektlarni vizual idrok etishda buzilishlar paydo bo'lishi mumkin, masalan, kichikroq (mikropsiya) yoki kattaroq (makropsiya) yoki yaqinroq (pelopsiya) yoki uzoqroq (teleopsiya) ko'rinadi. Kasallik ko'rishdan tashqari sezgilar uchun ham sodir bo'lishi mumkin.

Alisa mo'jizalar mamlakatida sindromining sababi hozircha noma'lum, lekin ko'pincha migren, bosh travmasi yoki Epstein-Barr virusi infeksiyasidan kelib chiqqan virusli ensefalit bilan bog'liq. Shuningdek, AIWS g'ayritabiiy miqdordagi elektr faolligidan kelib chiqishi mumkin, buning natijasida miyaning vizual idrok etish va teksturani qayta ishlaydigan qismlarida anormal qon oqimi paydo bo'lishi mumkin. Alisa mo'jizalar dunyosida sindromi o'smirlarda ham, kattalarda ham bo'lsa-da, u ko'pincha bolalarda uchraydi.

Miss Havishamning ismi Charls Dikkinsning "Great Expectations" asari qahramonlaridan biri Miss Havisham tasviridan kelib chiqqan «Miss Havisham sindromi» deb nomlandi, bu katta umidsizlikdan keyin psixiatrik kasallik uchun termin sifatida ishlatiladi. Sindrom ijtimoiy chekinish, shaxsiy tozalikka befarqlik, shu jumladan kiyimni almashtirish va esdalik bilan o'ralgan iflos va qorong'i muhitda yashash bilan tavsiflanadi. «Miss Havisham sindromi» bilan og'rigan odamlar va qashshoqlik tufayli shunga o'xshash sharoitda yashaydiganlar o'rtasidagi farq shundaki, sindromli odamlar moliyaviy yoki jismoniy muammolar tufayli bunday yashamaydilar. Dastlab klinik kasallikni tasvirlash uchun yaratilgan bo'lsa-da, «Miss Havisham sindromi» endi hayoti to'satdan buzilgan odamlar tomonidan ham majoziy ma'noda qo'llaniladi. OITS haqida birinchi sog'liqni saqlash e'lonlariga ishora qilib, Daniel Xarris shunday deb yozgan edi: «Men asosiy o'yin-kulgilarimdan biridan mahrum bo'lib, Miss Havisham sindromi qurboniga aylandim. Kasalliklarni nazorat qilish markazlari sovuqqonlik bo'yicha birinchi maslahatini bergan paytda mening soatim to'xtadi. Ajralishdan keyin umidsizlikka duch kelgan boshqa bir yozuvchi "Miss Havisham sindromidan qochish istagi" bilan kurashadi.

Yana bir badiiy qahramon nomidan olingan Othello syndrome - Otello sindromi - bu patologik rashk, shuningdek, rashk kasalligi, Otello sindromi yoki aldangan rashk deb ham ataladi, bu psixologik kasallik bo'lib, unda odam o'z turmush o'rtog'i yoki sevgilisi hech qanday haqiqiy yoki qonuniy dalillarga ega bo'lmagan holda xiyonat qilmoqda, degan fikrlar bilan bog'liq ijtimoiy nomaqbul yoki g'ayritabiiy xatti-harakatlar bilan mashg'ul bo'ladi. Kasallikdagi rashkda psixopatologiyaning eng ko'p keltirilgan shakllari aldanishlar va obsesyonlardir. Bu delusional buzilishning kichik turi hisoblanadi.

Ushbu misollar ingliz adabiyotida kasalliklar tasvirining qanchalik chuqur va ko'p qirrali ekanini ko'rsatadi. Kasallik tushunchasi ijodiy asarlarda individual azob, ijtimoiy adolatsizlik va falsafiy mushohadalarni o'rganish vositasi sifatida xizmat qiladi. Har bir xalqning o'ziga xos tafakkur tarzi, dunyoqarashi, tabobat rivojiga aloqador madaniy va ma'naviy tushunchalari, hayotiy tajriba hamda urf-odatlar aks etib turgani kabi ingliz va o'zbek tillarida kasallik nomlarini ifodalovchi leksik birliklarning og'zaki hamda yozma badiiy nutqida qo'llanilishiga xos lingvokulturologik hamda etnosotsiopragmatik xususiyatlar mavjud.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ingliz adiblari ijodida kasallik nomlari, turlari, bemorlar ahvoli, shifokorlarning xatti-harakati aks ettirilgan asarlar o'ziga xos alohida mavzuga egaligi bilan ajralib turadi. Adabiyotda kasallik inson hayotining murakkab jihatlarini, jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va insoniy azoblarni ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Ingliz adabiyoti bu borada boy namunalar bilan ajralib turadi. Asosiy masala sifatida kasalliklar shaxsiy ruhiy kechinmalarni yorituvchi, ba'zan esa jamiyat muammolarini fosh qiluvchi ramz sifatida tasvirlanadi. Badiiy adabiyotda fiziologik va psixologik kasalliklar ijtimoiy tengsizlikning bir

qismi sifatida tasvirlanadi.

Kasallik mavzusi tanadagi ruhiy buzilishning metaforasi sifatida yoki ijtimoiy kasalliklar ramzi sifatida zamonaviy adabiyotda keng tarqalgan. Adabiyot va tibbiyotning kesishishi sogʻliqni saqlash, kasallik va parvarish masalalari xususidagi qarashlarimizni, ayniqsa, tashxis qoʻyish, davolash, davolanish, shifokor bilan bemor oʻrtasidagi munosabatlar, inson sogʻligʻi va kasalligi toʻgʻrisidagi maʼlumotlar ahamiyatini namoyon etadi. Kasallik belgilarining oʻzgarishi sodir boʻladigan vaqtda, aynan, adabiyot ziyrak torttirish funksiyasiga ega boʻlishi mumkin, chunki qahramonlarni tasvirlash va voqealar rivojini hikoya qilish qobiliyati hikoya adabiyotining katta yutugʻi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. William Shakespeare. The Comedy of Errors. Folger Shakespeare Library, 2014.
2. William Shakespeare. Romeo and Juliet. Folger Shakespeare Library, 2014.
3. William Shakespeare. The Tragedy of Macbeth. The University of Adelaide, Australia, 2014.
- 4.(PDF) Dickensian Eponyms Hampson, Sarah. 2010. Happily Ever After Marriage. Toronto: Vintage Books
- 5.Kingham, Michael; Gordon, Harvey (2004-05-01). «Aspects of morbid jealousy». *Advances in Psychiatric Treatment*. 10 (3): 207–215. doi:10.1192/apt.10.3.207. ISSN 2056-4678.
- 6.Weissenstein A, Luchter E, Bittmann MA (2014). «Alice in Wonderland syndrome: A rare neurological manifestation with microscopy in a 6-year-old child». *Journal of Pediatric Neurosciences*. 9 (3): 303–304. doi:10.4103/1817-1745.147612.
- 7.Cinbis M, Aysun S (May 1992). «Alice in Wonderland syndrome as an initial manifestation of Epstein-Barr virus infection». *The British Journal of Ophthalmology*. 76 (5): 316. doi:10.1136/bjo.76.5.316. PMC 504267. PMID 1390519.
- 8.Feldman C (2008). «A Not So Pleasant Fairy Tale: Investigating Alice in Wonderland Syndrome». *Serendip*. Serendip Studio, Bryn Mawr College. Archived from the original on November 9, 2008. Retrieved 25 November 2011
9. Xamroyevna, Xamdamova Gulshan, et al. «Homonyms In The Uzbek And English Languages.» *Journal of Positive School Psychology* (2022): 10633-10636.
10. Akhmedovna, Bakhronova Matluba, and Nesmelova Olga Olegovna. «THE USE OF DISEASES IN THE WORKS OF JACK LONDON.» *Ustozlar uchun* 18 (2023): 81-85.
11. Sadokat, S. (2024). Pragmatic Markers and Gender. *Miasto Przyszłości*, 45, 622-624.
12. Bakhronova Matluba Akhmedovna. (2023). Representation of diseases as symbols of social issues in realism in english literature. *international journal of social science & interdisciplinary research* ISSN: 2277-3630 Impact Factor: 8.036, 12(05), 26–29. Retrieved from <https://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR/article/view/1744>
13. Bakhronova M. A., Bekmurodova S. The value of life in the short story “the last leaf” by o’henry //international scientific and practical conference» the time of scientific progress». – 2023. – T. 2. – №. 4. – C. 144-147.

A STUDY OF THE COGNITIVE ASPECT OF MEANING FORMATION VIA ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS

Bazarbaeva Albina Mingaliyevna,

DSc., Associate Professor, Department of the English theoretical aspects, Uzbekistan state university of world languages

Abstract: Linguists concur that a linguocultureme serves as a fundamental linguistic entity, blending linguistic structure with cultural context in a cohesive manner. In discussing culturally distinctive vocabulary, it's crucial to emphasize the interplay between stylistically distinct words and their cultural connotations. This article delves into the cognitive aspect of meaning formation through an analysis of English phraseological units. Phraseological units, comprising idioms, collocations, and other fixed expressions, serve as linguistic manifestations of cognitive processes, encapsulating cultural, social, and cognitive norms. By examining a diverse corpus of English phraseological units, this research investigates how cognitive mechanisms influence the formation and interpretation of meaning within these lexical units. Drawing upon cognitive linguistics and psycholinguistic theories, the study explores the role of conceptual metaphor, image schemas, and cognitive frames in shaping the semantics and pragmatics of phraseological expressions. Additionally, the article examines the impact of cultural and contextual factors on the cognitive processing of phraseological units, highlighting the interplay between language, cognition, and culture. Through a combination of qualitative and quantitative analyses, the research elucidates the cognitive mechanisms underlying meaning construction in English phraseological units, contributing to our understanding of how language reflects and shapes cognitive processes. The findings of this article have implications for language teaching, cross-cultural communication, and computational linguistics, providing insights into the cognitive foundations of meaning formation in natural language use.

Key words: cognitive linguistics, modelling, interpretation, discourse, metaphors, mental models.

INGLIZ FRAZEOLOGIK BIRLIKLARIDA MA'NO SHAKLLANISHINING KOGNITIV JIHATI BO'YICHA TADQIQOT

Bazarbayeva Albina Mingaliyevna,

DSc, dotsent, "Ingliz tilshunosligining nazariy masalalari" kafedrası,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Tilshunoslar lingvomadaniy birlikni til tuzilmasi bilan madaniy kontekstni yaxlit tarzda birlashtiruvchi asosiy til hodisasi sifatida e'tirof etishadi. Madaniy xususiyatga ega bo'lgan leksikani tahlil qilishda, stilistik jihatdan turlicha bo'lgan so'zlar va ularning madaniy konnotatsiyalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikka e'tibor qaratish lozim. Ushbu maqolada ingliz frazeologik birliklarini tahlil qilish orqali ma'no shakllanishining kognitiv jihati ko'rib chiqiladi. Frazeologik birliklar — idiomalar, kollokatsiyalar va boshqa barqaror birikmalar — kognitiv jarayonlarning lingvistik ifodasi bo'lib, ular madaniy, ijtimoiy va kognitiv normalarni o'zida aks ettiradi. Turli xil ingliz frazeologik birliklar korpusini o'rganish orqali ushbu tadqiqot kognitiv mexanizmlarning ushbu leksik birliklar doirasida ma'no shakllanishi va talqiniga qanday ta'sir qilishini tekshiradi. Kognitiv tilshunoslik va psixolingvistik nazariyalar asosida maqolada konseptual metafora, tasvir sxemalari va kognitiv framelar frazeologik ifodalarning semantikasi hamda pragmatikasini shakllantirishda tutgan o'rni o'rganiladi. Shuningdek, maqolada madaniy va kontekstual omillarning frazeologik birliklarni kognitiv qayta ishlash jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi hamda til, kognitsiya va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik yoritiladi. Sifat va miqdoriy tahlillar uyg'unligi orqali ushbu tadqiqot

ingliz frazeologik birliklarida ma'no qurilishining kognitiv mexanizmlarini yoritib beradi, shu tariqa til kognitiv jarayonlarni qanday aks ettirishi va shakllantirishini tushunishga hissa qo'shadi. Maqola natijalari til o'qitish, madaniyatlararo muloqot va kompyuter lingvistikasi sohalari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, tabiiy nutqdagi ma'no shakllanishining kognitiv asoslarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, modellash, talqin, diskurs, metaforalar, mental modellar.

ИССЛЕДОВАНИЕ КОГНИТИВНОГО АСПЕКТА ФОРМИРОВАНИЯ ЗНАЧЕНИЯ ЧЕРЕЗ АНГЛИЙСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ

Базарбаева Альбина Мингалиевна,

*DSc, доцент кафедры «Теоретические аспекты английского языка»,
Узбекский государственный университет мировых языков*

Аннотация. Лингвисты сходятся во мнении, что лингвокультура является основной языковой единицей, объединяющей языковую структуру с культурным контекстом в единое целое. При рассмотрении лексики с культурно обусловленными особенностями важно подчеркнуть взаимосвязь между стилистически отличными словами и их культурными коннотациями. В данной статье исследуется когнитивный аспект формирования значения посредством анализа английских фразеологических единиц. Фразеологические единицы, включающие идиомы, коллокации и другие устойчивые выражения, выступают лингвистическими проявлениями когнитивных процессов, отражая культурные, социальные и когнитивные нормы. Изучая разнообразный корпус английских фразеологических единиц, автор исследует, как когнитивные механизмы влияют на формирование и интерпретацию значения в рамках этих лексических единиц. Опираясь на когнитивную лингвистику и психолингвистические теории, работа рассматривает роль концептуальной метафоры, образных схем и когнитивных фреймов в формировании семантики и прагматики фразеологических выражений. Кроме того, в статье анализируется влияние культурных и контекстуальных факторов на когнитивную переработку фразеологических единиц, подчеркивая взаимодействие языка, когниции и культуры. Путём сочетания качественного и количественного анализа исследование проясняет когнитивные механизмы, лежащие в основе построения значения в английских фразеологических единицах, внося вклад в понимание того, как язык отражает и формирует когнитивные процессы. Результаты статьи имеют значение для преподавания языка, межкультурной коммуникации и компьютерной лингвистики, позволяя глубже понять когнитивные основы формирования значения в естественном языке.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, моделирование, интерпретация, дискурс, метафоры, ментальные модели.

Introduction. The study of the cognitive aspect of meaning formation of English phraseological units is an important problem of cognitive stylistics. Considering phraseological units as a part of the language system, researchers pay attention to how people perceive and interpret these expressions in terms of their cognitive structure.

One of the problems arising in this context is the study of cognitive processes that occur at the moment of perception and understanding of phraseological expressions. How people associate them with certain concepts, what images and associations these expressions evoke in them, and how these processes influence the formation of meaning.

Another problem that can be highlighted is the study of the influence of cultural context on the perception of phraseological units. How different cultures and traditions can influence

the understanding and interpretation of these expressions, and what cognitive processes occur when these expressions are associated with certain values, norms and images.

Thus, the study of the cognitive aspect of meaning formation of English phraseological units involves solving several important problems related to the cognitive processes of perception, interpretation and association of these expressions, as well as their influence on cultural contexts.

Materials and Methods

R. Jackendoff notes that when the meaning “clean, decent” was introduced into the structure of the colour word “white” and became standard in dictionaries, it began to be combined with various nouns [4].

Often, writers make changes in stable expressions, replacing, for example, one component with another. For example, the lexeme associated with the colour black in the phraseology “a black sheep” - a lousy sheep - can be replaced by a lexeme associated with the colour red in the following fragment of a work of fiction:

Lanny told briefly about this “red sheep” of his mother’s family. “There aren’t apt to be two American painters such active reds [U. Sinclair]. Such an unfamiliar combination of the lexeme red with the lexeme sheep leads to the formation of a humorous effect, as red sheep do not exist in nature.

Phraseological expressions with elements of colour symbolism possess abstraction, which is a form of cognition based on the mental isolation of essential characteristics and relationships of an object, separated from other, more specific properties and relationships. There are two types of abstraction - isolating, or analytical, and identifications, and both of these types are present in phraseology.

Creating the meaning of a phraseological unit with a colour component in English is a complex cognitive process that includes several stages.

The first step involves making connections between colour and certain concepts or images. There are many expressions in English in which colour is used to describe different qualities or states of being.

For example, the phrase “green with envy” expresses intense envy, while “black sheep” describes a person who stands out negatively among others. Colours create associations, evoking certain emotions and perceptions.

The second stage involves establishing a correlation between colour associations and specific phraseological expressions.

Some of them are directly related to specific colours, e.g. “red herring” used to denote distraction or false trail.

While other phraseological expressions may have more complex associations with colours that arise from particular cultural or historical contexts.

The third stage involves the assimilation and application of phraseological expressions with a colour component in everyday speech. The cognitive process of forming the meaning of a phraseological expression includes understanding and assimilation of its meaning, as well as mastering the ways of correct use in different contexts [1].

For effective use of phraseological expressions with colour components it is necessary not only to understand their meaning, but also to be able to apply them in appropriate situations.

Phraseologies using colour terms constitute a significant proportion, and their high frequency of occurrence indicates that colour terms have a high potential to form expressions frequently used together.

This phenomenon is explained by several factors.

Firstly, the main colour terms belong to the oldest elements of the lexicon and have become part of the social consciousness of all native speakers of the language.

They are characterised by high frequency of use, simple morphology and number of

syllables.

Secondly, they are key elements of the corresponding lexico-semantic groups, have a common lexicon and play a dominant role in this group, having the largest number of links.

Thirdly, they have a multilevel organisation, including “niches” where myths, personifications, images and metaphors can be implicitly encoded [4];

Fourthly, the field of colour lacks a clear reference point, i.e. there are no defined linguistic concepts that can effectively and accurately explain the meanings of colours. This leads to considerable uncertainty in the interpretation of colour terms.

And fifth, colour vocabulary belongs to the main categories of connotative vocabulary, including relative terms, names of animals, body parts and organs, and objects and phenomena of nature related to matter and actions perceived by the five senses [2].

The field of colour thus constitutes one of the deep layers of the foundations of national understanding, which can be defined as “a body of knowledge and structured binding ideas specific to the national level” [3].

Result and Discussion

The conceptual analysis of phraseological phrases containing components related to colour denotation was carried out through the following stages:

The primary push, known as the vocabulary stage, is made to analyse the basic cognitive aspects of the concept.

In the article, there was conducted a conceptual analysis of phraseological expressions containing elements related to color denotation in English. It was identified a variety of phraseological phrases across different contexts and domains that incorporate color-related components. These components ranged from direct color terms to metaphorical and symbolic usage of color.

The analysis revealed that color plays a significant role in shaping the meaning and interpretation of phraseological units. In some cases, color terms were used literally to describe physical attributes or qualities, such as “white as snow” or “red as a rose.” These expressions often invoked vivid mental imagery and facilitated immediate comprehension due to their straightforward nature [2].

However, it is observed instances where color was employed metaphorically or symbolically to convey abstract concepts or emotions. For example, phrases like “green with envy” or “feeling blue” utilize color symbolism to represent jealousy and sadness, respectively. These metaphorical extensions add layers of meaning to the expressions, enriching their semantic content and allowing for nuanced interpretations.

The findings of the manuscript underscore the intricate relationship between language, cognition, and culture in the formation and interpretation of phraseological units containing color denotations. Color not only serves as a descriptive tool but also functions as a powerful metaphorical device, allowing speakers to convey complex ideas and emotions in a concise and evocative manner.

Furthermore, the analysis highlights the importance of considering both the literal and metaphorical dimensions of color usage in phraseological expressions. While literal color terms contribute to the concrete representation of sensory experiences, metaphorical extensions provide insights into the symbolic meanings attributed to different colors within a cultural context.

Moreover, the study suggests that the cognitive processing of color-related phraseological units involves the activation of mental representations associated with both the physical properties of colors and their cultural connotations. This cognitive mechanism enables speakers to interpret and generate phraseological expressions effectively, taking into account both the literal and metaphorical aspects of color usage.

Overall, the article contributes to the growing body of literature on the cognitive aspects

of meaning formation in language, shedding light on the intricate interplay between linguistic structure, conceptual metaphor, and cultural symbolism in the realm of phraseology. Further exploration of this topic may offer valuable insights into the nature of human cognition and communication.

The study of color terminology indeed holds increasing relevance in contemporary cultural and cognitive linguistic research. This heightened significance stems from several outcomes [5]:

1. Cross-Cultural Understanding: Investigating color terminology across different languages and cultures provides insights into how societies perceive and categorize colors. By comparing and contrasting these linguistic systems, researchers can uncover commonalities and differences, shedding light on universal principles of color perception and cultural specificity.

2. Cognitive Linguistics: Understanding how language shapes cognition, including color perception and categorization, is a central focus of cognitive linguistics. By examining the ways in which languages encode color through words and expressions, researchers gain valuable insights into the relationship between language, thought, and perception.

3. Cultural Variation: Color terminology reflects cultural norms, traditions, and historical contexts. Studying these variations not only enriches our understanding of cultural diversity but also highlights the dynamic nature of language and its adaptation to social and cultural environments over time.

4. Psycholinguistics: Investigating color terminology contributes to our understanding of the psychological processes involved in language comprehension and production. By exploring how speakers interpret and use color terms in different contexts, researchers can gain insights into the mechanisms underlying language processing and conceptual representation.

5. Practical Applications: Insights from the study of color terminology have practical applications in various fields, including design, marketing, and education. Understanding how colors are perceived and interpreted across cultures can inform the development of culturally sensitive design strategies, effective marketing campaigns, and educational materials tailored to diverse audiences.

Conclusion

The study of colour terminology is becoming more and more relevant in the context of modern cultural and cognitive linguistic research. The unique features of colour terms are most expressively manifested in the grammatical appearance of the world, as colour vocabulary has a bright ability to symbolically reflect the features of worldview, cultural influences, myths, symbols, historical events and other factors influencing the formation of additional meanings. A significant number of phraseological terms are formed on the basis of colour terms, which indicates their high productivity and potential activity in the language.

In conclusion, the study of color terminology yields valuable outcomes that extend beyond linguistic analysis, offering insights into cross-cultural communication, cognitive processes, and practical applications in real-world contexts.

References:

- [1] Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Межвуз. сб. научн. тр. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – С. 25-36.
- [2] Василевич А.П. Цвет и названия цвета в русском языке. – М.: Изд-во ЛКИ, 2011. – 216 с.
- [3] Langacker R.W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. – Berlin – N.Y.: Mouton de Gruyter, 1991. – 395 p.
- [4] Jackendoff R. Semantic Structures. – Cambridge, MA: MIT Press, 1990. – 322 p.
- [5] Koch P. Frame and Contiguity: On the Cognitive Bases of Metonymy and Certain Types of Word Formation. Metonymy in Language and Thought. – Amsterdam and Philadelphia: Benjamins, 1999. – P. 139-167.

USMON NOSIR VA SERGEY YESENIN IJODIDA SHE'RIYAT MAVZUSI VA TEMATIKASI

*Bo'riyeva Muhabbat Oynazarovna,
BuxDPI katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Usmon Nosir va Sergey Yesenin ijodida she'riyat mavzusi va tematikasi adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: hayot material, problema, o'y- mushohadalar, fikr- tuyg'ular, izhor, o'xshashlik, farqlar, ijtimoiy tuzum, milliy mustaqillik, hissiyot, faraz va hokazo.

Аннотация: В данной статье научно анализируются поэтические темы и мотивы в творчестве Усмона Носира и Сергея Есенина с точки зрения литературоведения.

Ключевые слова: материалы жизни, проблема, размышления, мысли и чувства, выражение, сходства, различия, социальный строй, национальная независимость, эмоции, предположения и т.д.

Abstract: This article provides a literary analysis of the themes and motifs in the poetry of Usmon Nosir and Sergey Yesenin from the perspective of literary studies.

Keywords: life material, problem, reflections, thoughts and emotions, expression, similarities, differences, social order, national independence, feelings, assumptions, and so on.

Kirish: Badiiy asar ijodkorning borliq bilan munosabati mahsuli o'laroq dunyoga keladi. Ya'ni borliqda yashayotgan individ sifatida ijodkorni muayyan muammolar o'ylatadi, tashvishga soladi. Ijodkor o'sha muammoni idrok etishga intilishi ichki ehtiyojga aylangani uchun ham asarga qo'l uradi.

Ijodkor o'zini o'ylatgan, tashvishga solgan muammolarni badiiy idrok etish uchun qulay va keng imkon beruvchi hayot materialini tanlab tasvirlaydiki, shu asar mavzusidir. Ya'ni "asarda tasvirlangan va badiiy idrok etilgan narsa farqlanishi kerak" degan qarashdan kelib chiqqan holda birinchisini "mavzu", ikkinchisini "problema" deb ataymiz. Holbuki, bu yo'sin farqlashimizda muayyan shartlilik bor: "problema" bilan "mavzu" bir narsaning ikki tomoni, ularni farqlashimiz esa o'rganishni osonlashtirish uchun, xolos. Zero, bir tomoni, hayot materialini problemaga muvofiq tanlansa, ikkinchi tomoni va uning asosida badiiy idrok etiladi. Haqiqatda "problema" bilan "mavzu" birligi badiiy asar mazmunining bitta qirrasini – tematik asosni tashkil qiladi.

Adabiyotlar tahlili: "Badiiy asar odamlarning dilidagi, tili uchidagi gaplarni aytish, ko'ngil rozlarini ifodalash bilan cheklanmay, ko'pchilikning xayoliga kelmagan o'y- mushohadalar, fikr- tuyg'ular izhori orqali qalblarni zabt etishi orqali qalblarni zabt etishi, kitobxonni o'zi yashayotgan davr hodisalari va muhimi, o'zi, qalbi haqida bilgan-anglaganlarini butunlay o'zgartirib yuborishi, binobarin, ko'ngillarga g'alayon solishi, hayotiy jarayonlarga kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin" (1.B-28).

Usmon Nosir va Sergey Yesenin she'riyati turli madaniy va ijtimoiy muhitlarda shakllangan bo'lsa-da, ularning ijodini qiyosiy tahlil qilish orqali ko'plab o'xshashlik va farqlarni aniqlash mumkin. Quyida ushbu ikki shoirning ijodi qiyosiy tahlil qilinadi.

Usmon Nosir: Usmon Nosir (1912–1944) O'zbekistonning milliy uyg'onish davri shoirlaridan biridir. U bolsheviklar davrida yashagan bo'lib, uning ijodida yangi ijtimoiy tuzum va milliy mustaqillik uchun intilishlar aks etgan. Shoir o'z zamonasining ziddiyatlari, inson qalbidagi kurash va erkinlik intilishlarini mahorat bilan tasvirlay olgan.

Sergey Yesenin: Sergey Yesenin (1895–1925) Rossiyada inqilob davrida yashagan va ijod qilgan shoirdir. Uning ijodi qishloq hayotiga bo'lgan sog'in, tabiatni ulug'lash va shaxsiy

iztiroblarni aks ettiradi. Yesenin o'z davrida «yangi» dunyo va eskirgan qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatlarni teran his qilgan.

Har bir badiiy asarda voqea – hodisalar yozuvchining shaxsiy nuqtai – nazari bilan ochilishini unutmaslik kerak. Har bir ijodkor voqelikni turlicha idrok qilib, ularning hayot, inson va taqdir haqidagi qarashlari turf axil bo'ladi.

Asar yozuvchining hayot, tabiat, jamiyat voqeliklari, inson umri, tiriklik mas'uliyati va mohiyati haqidagi shaxsiy kechinma – o'ylari, kayfiyati, muhokama-mulohazalari tarzida yozilgan. Unda inson qalbining anglab bo'lmas sir- sinoatlari, noma'lum va chigal taqdirlari, tushunarsiz psixologik holatlari falsafiy – estetik sajiya bilan tasvir etiladi. Jon Steynbek asarlari hissiyot idrokining teran tafakkur yog'dusi bilan yoritilgan.

Usmon Nosirning uslubi; Usmon Nosir o'z she'rlarida shijoatli, harakatga to'la obrazlarni yaratadi. Uning she'rlari o'tkir hissiyot va dinamikaga ega. U nafaqat tabiat go'zalligini, balki jamiyatdagi o'zgarishlarni ham tasvirlashga alohida e'tibor bergan. Uning poetikasi ba'zan falsafiy ohangda namoyon bo'ladi.

Sergey Yeseninining uslubi; Yesenin she'riyati musiqiy, lirizmga boy va juda hissiyotli. U shoirlik san'atini yuksak darajada egallagan bo'lib, metaforalar va qiyoslarni mahorat bilan ishlatgan. Uning she'rlari ko'pincha rus xalq qo'shiqlari uslubiga yaqin bo'lib, o'quvchini qishloq hayotiga olib kiradi.

“Badiiy asarlarda peyzaj tasviri qahramonlar ruhiyatiga monand aks ettirilib, obrazlarning kayfiyatini ochishga qaratiladi”(3.B-128).

Usmon Nosirning she'rlarida ko'tarinki ruh, ijobiylik va optimizm kuchli seziladi. U insonning kelajakka bo'lgan ishonchi va jamiyat uchun kurashish intilishlarini targ'ib qiladi.

Yesenin she'rlari ko'pincha qayg'uli, melancholik kayfiyat bilan yo'g'rilgan. Unda yo'qotish va o'tkinchilikka nisbatan iztirob, ruhiy izlanishlar ko'zga tashlanadi.

Har ikki ijodkor she'riyatida “Ma'noning salmoqdorligi va chuqurligi, so'zning aniq va muhimligi asarning qimmatini belgilaydi”(2.B-82).

Nosirning she'riyati ko'proq an'anaviy shaklda yozilgan bo'lsa-da, u modernizm unsurlarini ham o'z ichiga oladi. Shoirning ba'zi she'rlari qat'iy ritm va qafiya asosida qurilgan. Yesenin erkin she'r yozish uslubida faol bo'lib, lirik ohangga katta e'tibor qaratgan. Uning she'rlari shoirning ichki iztiroblarini tabiiy va erkin shaklda ifodalashga yo'naltirilgan.

Har ikki ijodkorlarning she'rlarida hech qanday murakkab syujet, favqulodda hodisa yo'q. Oddiy hayotiy voqealar hikoya qilinadi. Biroq bu kichik voqealar fonida muallif ko'plab kishilarning yorqin obrazlarini, hatto aytish mumkinki, xarakterlarini yarata olgan. Uning asarlaridagi syujet kitobxonga diqqat hamda sezgirlik bilan nazar tashlashga, kundalik turmushda bo'lib turadigan oddiy hodisalarning mohiyati haqida o'ylashga majbur qiladi.

Nosirning qisqa va fojiali hayoti uning ijodida o'z aksini topgan. U bolsheviklar rejimi davrida ta'qibga uchragan va qamoqda hayotdan ko'z yumgan. Shoirning ijodiy jasorati va o'ziga xos ovozi bugungi kunda ham o'quvchilarni ilhomlantiradi. Yesenin ham qisqa umr ko'rgan bo'lsa-da, uning ijodi rus adabiyoti klassik qismiga aylangan. U shaxsiy iztiroblari sababli o'z joniga qasd qilgan. Yesenin o'zining hissiyotlarga boy she'rlari orqali rus xalqining qalbida chuqur iz qoldirgan.

Har qanday badiiy ijod qizg'in va muttasil izlanishlar mevasidir. Ayrim hajviy asarlarning yuzaki ta'sirchanligi bilan emas, ma'lum va aniq maqsadga qaratilgan ma'nosi bilan ajralib turishi o'zgacha estetik zavq bag'ishlaydi. Jon Steynbekning asarida zo'rma- zo'raki kulgu momentlarini izlash emas, balki tasvirlanayotgan hodisalarga nihoyatda sezgirlik bilan yondashish, hayotimizda uchrab turadigan kamchiliklar ustida jiddiy mas'uliyat va qayg'urish hissi bilan mulohaza yuritishga da'vat qiladi. Ularni fosh etishda adib yangi satirik usullar topishga harakat qiladi.

Usmon Nosir va Sergey Yesenin she'riyatida inson va tabiatning tasviri muhim o'rin egallaydi. Ularning ijodida ushbu mavzu har xil tarixiy va madaniy sharoitlarda shakllangan

bo'lsa-da, inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni aks ettirishda o'xshashlik va farqlar kuzatiladi.

Real hayotdagi voqea - hodisalar san'at tiliga ko'chganda orada farqlanish bo'lishi tabiiy. Yozuvchi tarixchi emas. Demoqchimizki, badiiy talqinda ijodkorning o'z olami, o'z qarashlari go'zallik qonuniyatlari negizida aks etadi. Shu sabab badiiy talqin bilan hayotdagi voqelik orasiga tenglik alomatini qo'yish o'ta jo'nlik sanaladi. O'quvchi, kitobxon, borinki, tadqiqotchi badiiy matn ichiga kirib, asar qahramonlari bilan bir havodan nafas olib, ularning sarguzashtlariga yo'ldosh bo'lib yurgani holda voqelikni o'z hayotiy tajribasi bilan solishtirishi mumkin. Bu qiyoslar nochor, soda, qotib qolgan va jonlashgan qarashdan ancha yuksalgan, badiyat, san'atdagi ilmiy ehtimollar darajasiga ko'tarilgan bo'lishi lozim. Zero, obrazli tafakkur tarzi, badiylik qonuniyati va ilmiy talqin ta'limoti qaysidir ma'noda shuni ham talab etadi.

Usmon Nosirning she'rlarida inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlik o'ziga xos tarzda, ko'proq falsafiy va ijtimoiy jihatdan ifodalanadi. Uning she'rlarida tabiat insonga ilhom manbai sifatida ko'rsatiladi. Masalan, «Daryo» she'rida daryo hayotiylik va shijoat timsoli sifatida tasvirlanadi. Tabiat, ko'pincha, insonning ichki kuch va g'ayratini namoyon etish uchun bir vosita bo'lib xizmat qiladi.

Sergey Yesenin tabiatni inson hayotining ajralmas qismi sifatida tasvirlaydi. Uning ijodida tabiat tasviri tinchlik, sog'inch va zavq manbai sifatida gavdalanadi. Yesenin she'rlarida qishloq manzaralari va mavsumiy o'zgarishlar insonning his-tuyg'ulari bilan uyg'unlashadi. «Qor bo'roni haqida qo'shiq» kabi she'rlarida qishki landshaft shoirning ruhiy iztiroblarini ifodalash uchun ishlatilgan.

Badiiy asarni har kim o'zicha angelaydi, har kim o'z dunyoqarashiga moslab har kim o'zicha angelaydi, har kim o'z dunyoqarashiga moslab tushunadi va tushuntiradi; haqiqiy san'at namunasini muayan yasama tizimli qoliplarga solib, yaqranglikka mahkum etish san'at asarini siyqalashtiradi. Ijodkor ilgari surgan g'oyaga, badiiy talqiniga muvofiq bo'lgan ilmiy talqinning yuzaga kelishi badiiy - g'oyaviy birlik va ilmiylik, yozuvchi va talqinchi orasidagi muvozanatni ta'min etadi. Yozuvchining estetik idealini ham, asar mohiyatidagi nafosatni ham aniq- tiniq tushungan holda, siyosatning moneliklari tufayli ularni tushuntirishning imkoni bo'lmasa, albatta, g'ayritabiiy talqinlar paydo bo'ladi.

Xulosa:Usmon Nosir va Sergey Yesenin she'riyati o'ziga xos tarixiy va madaniy sharoitlardan kelib chiqqan bo'lsa-da, ularning ijodida inson qalbidagi izlanishlar, tabiatga bo'lgan munosabat va erkinlik uchun intilish kabi umumiy mavzularni ko'rish mumkin. Usmon Nosir she'riyati ko'tarinki ruh va milliy uyg'onishni ifodalasa, Yesenin she'rlari lirizm va iztiroblar bilan yo'g'rilgan. Ikkala shoir ham o'z zamonasining yetakchi ovozi sifatida adabiyotda muhim o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Норматов У. Ижод сеҳри. Тошкент.Шарқ. 2007.Б-128.
- 2.Қўчқорова М.Бадий сўз ва руҳият манзаралари. Тошкент. Мухаррир.2011.Б-82.
- 3.Қўшжонов М. Маъно- бадийликнинг асоси..Тошкент.Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.1977. Б-23.

SUN'IY INTELLEKT VA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI TAHLIL QILISH

Achilova Risolat Azamovna

Buxoro davlat pedagogika instituti

Xorijiy tillarni o'qitish metodikasi kafedrası dotsenti, f.f.f.d.

Djurayeva Laylo Musinovna

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola, sun'iy intellekt (SI) va innovatsion pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini, ularning natijadorligini va amaliyotdagi qo'llanilishi haqida so'z yuritadi. Sun'iy intellekt qurilmalarining ta'limda foydalanish imkoniyatlari, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish, shuningdek, pedagogik jarayonlarni mukammallashtirishdagi roli muhokama qilinadi. Innovatsion texnologiyalarning o'qituvchilar va talabalarga qanday yangi qulayliklar yaratishi, ularning o'quv samaradorligini oshirishdagi o'rni hamda kelajakdagi yutuqlari ko'rib chiqiladi. Maqola shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi tizimlarning ta'lim sohasidagi rivojlanishga ta'sirini va ularning pedagogik jihatlarini, yutuq va kamchiliklarini o'rganadi.

Tayanch tushunchalar: Sun'iy intellekt(SI), konstruktivizm, multimedia, interaktiv o'quv tizimi, virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat, intuitive usul, interaktiv usul, gamifikatsiya

ANALYSIS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Achilova Risolat Azamovna

Bukhara State Pedagogical Institute Associate Professor of the Department of Foreign Language Teaching Methodology, Ph.D.

Djuraeva Laylo Musinovna

Graduate student of Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article discusses the importance of artificial intelligence (AI) and innovative pedagogical technologies in the educational process, their effectiveness and practical application. The possibilities of using artificial intelligence devices in education, the development of educational strategies adapted to the individual needs of students, as well as their role in improving pedagogical processes are discussed. How innovative technologies create new conveniences for teachers and students, their role in improving educational efficiency, and future achievements are considered. The article also explores the impact of artificial intelligence-based systems on educational development and their pedagogical aspects, advantages and disadvantages of using AI.

Key words: Artificial intelligence (SI), constructivism, multimedia, interactive learning system, virtual reality, augmented reality, intuitive method, interactive method, gamification.

АНАЛИЗ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Ачилова Рисолат Азамовна

Бухарский государственный педагогический институт

Доцент кафедры методики преподавания иностранных языков, к.э.н.

Джураева Лайла Мусиновна

Магистрант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье рассматривается значение искусственного интеллекта (ИИ) и инновационных педагогических технологий в образовательном процессе, их эффективность и практическое применение. Обсуждаются возможности использования устройств искусственного интеллекта в образовании, разработка образовательных стратегий, адаптированных к индивидуальным потребностям учащихся, а также их роль в совершенствовании педагогических процессов. Рассмотрено, как инновационные технологии создают новые удобства для учителей и учащихся, их роль в повышении эффективности образования и будущие достижения. В статье также исследуется влияние систем на основе искусственного интеллекта на развитие образования и их педагогические аспекты.

Ключевые слова: Искусственный интеллект (ИИ), конструктивизм, мультимедиа, интерактивная система обучения, виртуальная реальность, дополненная реальность, интуитивный метод, интерактивный метод, геймификация.

Kirish. Sun'iy intellekt (SI) va innovatsion pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta'lim tizimlarining istiqbolida muhim rol o'ynamoqda. Bugungi kunda, global miqyosda ta'limning sifatini oshirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish maqsadida, zamonaviy texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt asosida yaratilgan vositalardan keng foydalanilmoqda. SI, ayniqsa til o'rganishda ma'lumotlarni tahlil qilish, tarjima qilish, jonli muloqotchi va lug'at sifatida foydalanish, hamda o'qituvchilar bilan o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni mustahkamlashda yordam beradigan yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar esa ta'lim jarayonini yanada interaktiv, qiziqarli, samarali va shaxsiylashtirilgan qilishga xizmat qilmoqda. Ushbu maqolada, sun'iy intellekt va innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimida qo'llash, ularning afzalliklari, cheklovlari va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Sun'iy intellekt (SI) va innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim sohasida yangi eshiklarni ochib bermoqda. Ular ta'limning samaradorligini oshirish, o'quvchilarni individual tarzda qo'llab-quvvatlash va o'qituvchilarning ish faoliyatini yaxshilash uchun qo'llaniladi. Quyida ularning tahlili keltirilgan:

1. Sun'iy intellektning ta'limdagi o'rni

SI ta'lim sohasida bir qator afzalliklarga ega:

Individual o'qitish: Sun'iy intellekt o'quvchilarning bilim darajasini kuzatib borib, ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan darslar taklif qiladi. Masalan, adaptiv o'quv tizimlari o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini tahlil qilib, har birini o'ziga xos dars rejalari bilan ta'minlaydi.

Geoffrey Hinton sun'iy intellektni o'rganuvchi asosiy olimlaridan biridir va u chuqur o'rganish (deep learning) sohasida katta hissa qo'shgan. Hinton o'zining ilmiy ishlarida, sun'iy neyron tarmoqlari va mashina o'rganish texnologiyalarining ta'lim jarayonini shaxsiylashtirishda qanday foydali bo'lishi mumkinligini aytib o'tadi. Uning fikricha, sun'iy intellekt o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan darslar va testlarni taqdim

etishga yordam beradi, shu bilan birga, o'quvchilarni yanada tezroq va samarali o'rganish imkoniyatlari bilan ta'minlaydi. Hinton, SI asosida ishlovchi ta'lim tizimlarining kelajakda ta'limning individuallashtirilgan yondashuvlarini yaratishda asosiy rol o'ynashiga ishonadi. [1.30]

Tahlil va baholash: SI yordamida o'quvchilarning ishlari avtomatik tarzda baholanadi, bu esa o'qituvchiga vaqtni tejash va e'tiborni boshqa masalalarga qaratishga, o'z ustida ko'proq ishlash imkonini beradi. Seymour Papert o'zining mashhur asari «Mindstorms»da ta'limda kompyuter texnologiyalarining rolini va «konstruktivizm» tamoyilini ta'kidlaydi. Papert, kompyuterlar yordamida o'quvchilarning yaratish, o'rganish va tajriba orttirish jarayonlarini qanday yaxshilash mumkinligini tushuntiradi. Uning fikriga ko'ra, kompyuterlar, ayniqsa, xorijiy tillar, matematik va ilmiy tushunchalarni o'rganishda o'quvchilarga interaktiv va qiziqarli imkoniyatlar yaratadi. Papert sun'iy intellekt va interaktiv texnologiyalar orqali o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishni muhim deb hisoblagan. [2.45]

Darslarni optimallashtirish: Sun'iy intellekt ma'lumotlarni tahlil qilish orqali o'qituvchilarga darslarning samaradorligini oshirish va o'quvchilar bilimidagi zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Richard E. Mayer o'zining «Multimedia learning» asarida multimedia texnologiyalarining ta'lim olishdagi ahamiyatini tahlil qiladi. Mayerning kognitiv yukni kamaytirish prinsipi shunga urg'u beradiki, multimedia (audio, video va grafik materiallar) yordamida o'qitishda o'quvchilarning eslab qolish va tushunish qobiliyatlari yaxshilanadi. U innovatsion texnologiyalar, masalan, VR va AR texnologiyalarini ta'lim jarayoniga interaktiv tarzda kiritish orqali o'quvchilarning bilimlarini aniqroq shakllantirish mumkinligini ko'rsatadi. Mayer o'zining ishlarida, sun'iy intellektning multimedia materiallar orqali o'rganish tajribasini shaxsiylashtirish va ta'lim samaradorligini oshirishdagi rolini ham ta'kidlaydi. [3.12]

2. Innovatsion pedagogik texnologiyalar

Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar va Sun'iy Intellekt (SI) integratsiyasi o'qitish jarayonini yangi darajaga olib chiqadi. Bu integratsiya ta'limning samaradorligini oshirish, talabalarni individual va guruhda o'qitishda yaxshilash, shuningdek o'qituvchilarga bilimlarni individualizatsiya qilishda yordam beradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni va SI ni birlashtirish o'qitishning yangi imkoniyatlarini yaratadi va bu jarayonni yanada interaktiv, moslashuvchan va samarali qiladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar (masalan, interaktiv ta'lim platformalari, o'quv dasturlari, virtual simulyatsiyalar) talabalar va o'qituvchilarga yanada samarali ta'lim olish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu texnologiyalar o'qitish jarayonini raqamlashtirish, interaktiv qilish va talabalar o'rtasida kooperativ o'qitishni rivojlantirishga imkon beradi. Ular quyidagi usullarni o'z ichiga oladi:

Onlayn va masofaviy o'qitish: Innovatsion texnologiyalar yordamida masofaviy o'qitish tizimlari (masalan, LMS, video konferensiyalar) o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida o'zaro aloqani kuchaytiradi. Ben Shneiderman inson-kompyuter o'zaro ta'siri (HCI) sohasidagi yetakchi mutaxassis, o'zining «Designing the User Interface» asarida, o'quvchilarga ta'limni interaktiv va intuitiv, onlayn va oflayn tarzda taqdim etish uchun foydalanuvchi markazli dizayn prinsiplarini muhokama qiladi. U sun'iy intellekt va innovatsion texnologiyalarni masofaviy ta'limdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Shneiderman, shuningdek, ta'lim platformalarida foydalanuvchi interfeysining sodda va intuitiv bo'lishi o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ta'lim samaradorligini kuchaytirish uchun muhimligini aytib o'tadi. [4.103]

Kollaborativ o'qitish: O'quvchilarni guruhlarga bo'lib, turli onlayn platformalarda birgalikda ishlashga undaydi. Bu jarayon o'quvchilarning jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Chris Dede, onlayn ta'lim va innovatsion texnologiyalarni pedagogikada qo'llash bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borgan. U o'zining «The 21st Century Classroom» asarida, innovatsion

texnologiyalarni ta'lim jarayonida shaxsiylashtirish va interaktiv o'quv tizimlari yaratish imkoniyatlarini tahlil qiladi. Dede o'zining tadqiqotlarida, virtual haqiqat (VR), augmented reality (AR), va sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarning sherikchilik asosida o'rganish tajribasini yanada qiziqarli va interaktiv qilish mumkinligini ko'rsatadi. U shuningdek, onlayn ta'lim platformalarining o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.[5.43]

Gamifikatsiya: O'qitish jarayoniga o'yin elementlarini kiritish, masalan, ball to'plash, maxsus mukofotlar va vazifalar orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. Daphne Koller, MOOC (massive open online courses) tizimlarining rivojlanishi bo'yicha mashhur olim, o'zining «What We're Learning from Online Education» asarida, onlayn ta'limda sun'iy intellekt va innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib darslarga oid turli-tuman o'yinlar, metodlar va ularni qanday samarali qo'llashni tahlil qiladi. Koller o'zining ishlari orqali, onlayn o'quv tizimlarida sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarning faoliyatini tahlil qilish va ularning bilim darajasini shaxsiylashtirilgan tarzda baholash mumkinligini ko'rsatadi. Uning fikriga ko'ra, onlayn ta'lim platformalari orqali o'quvchilarga individual yondashuvlar yaratish, ular uchun maqsadga muvofiq va o'zlashtirish darajasiga mos o'quv materiallarini taklif etish muhimdir.[6.89]

Kengaytirilgan haqiqat (AR) va virtual haqiqat (VR): O'quvchilarga o'quv materiallarini yanada aniq va interaktiv tarzda tushunishga yordam beradi. Masalan, VR texnologiyalari yordamida tarixiy hodisalarni «haqiqiy» tarzda ko'rish mumkin.

3. SI va innovatsion pedagogik texnologiyalarni integratsiya qilish

Sun'iy intellekt va innovatsion pedagogik texnologiyalarni birlashtirish o'qituvchilar va o'quvchilarga yangi imkoniyatlarni yaratadi. SI yordamida masofaviy va interaktiv o'qitish tizimlari avtomatik tarzda o'quvchilarni tahlil qilib, individual yondashuvni ta'minlaydi. Shuningdek, AR va VR kabi texnologiyalar SI tomonidan qo'llaniladigan tahlil va shaxslashtirish jarayonlarini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Integratsiya qilishning afzalliklari:

a) **Effektiv ta'lim:** SI va innovatsion pedagogik texnologiyalarni birlashtirish ta'limni yanada shaxsiylashtirish va talabalar ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi.

b) **Innovatsion o'qitish metodlari:** SI yordamida o'qituvchilar yangi metodlar va yondashuvlarni joriy qilishlari mumkin, bu esa o'qitish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

c) **Resurslarni optimallashtirish:** SI o'qituvchilar va talabalarga ko'proq vaqt va resurslarni tejash imkoniyatini yaratadi.

Shunday qilib, innovatsion pedagogik texnologiyalar va SI integratsiyasi ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim qadam bo'lib, samarali, shaxsiylashtirilgan va innovatsion o'qitish imkoniyatlarini yaratadi.

4. SI ni qo'llashning zararli oqibatlari

SI va innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llashning yuqorida sanab o'tilgan yutuqlari bilan bir qatorda anchagina kamchiliklari ham mavjud.

Texnologiyalarga qaramlik: O'quvchilarning texnologiyalarga haddan tashqari mukkasidan ketib bog'lanishi, ularning atrofdagilar bilan real hayotdagi muloqotni kamaytirishi mumkin.

Axborot xavfsizligi: Shaxsiy ma'lumotlar va o'quvchilarning baholari o'zgarishi xavfi mavjud.

O'qituvchilarning tayyorlanishi: Yangi texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash uchun o'qituvchilar malakasini oshirish maqsadida treninglardan o'tkazish zarur.

Xulosa. Sun'iy intellekt va innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda, ammo ularni samarali qo'llash uchun yaxshi rejalashtirish va ehtiyotkorlik zarur. O'quvchilarga eng yaxshi ta'lim tajribasini taqdim etish uchun bu texnologiyalarni o'rganish va ularni to'g'ri integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Sun'iy

Intellekt (SI) va innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash yangi imkoniyatlar yaratmoqda, ta'limni yanada samarali, shaxsiylashtirilgan va interaktiv qilishga yordam beradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, masalan, interaktiv platformalar va raqamli o'quv resurslar, talabalar va o'qituvchilarga yuqori samarali o'qitish imkoniyatlarini taqdim etadi. Ular ta'lim jarayonini raqamlashtirish, talabalarning o'zaro hamkorligini oshirish va o'qituvchilarga o'quv resurslarini boshqarishda yordam beradi. Sun'iy Intellektning integratsiyasi esa ta'lim tizimining yanada moslashuvchanligini ta'minlaydi. SI yordamida shaxsiylashtirilgan o'qitish, avtomatik baholash va fikr-mulohaza tizimlari, interaktiv o'qituvchilar va analitik vositalar ta'lim samaradorligini oshiradi. Talabalar o'quv jarayonida yanada faol qatnashishlari mumkin, o'qituvchilar esa har bir talabaning o'ziga xos ehtiyojlariga mos ravishda ta'limni tashkil etadilar. Shu bilan birga, SI va innovatsion pedagogik texnologiyalarni birlashtirish o'qituvchilarga yangi yondashuvlar va metodlarni qo'llash imkonini beradi, bu esa ta'limni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Biroq, bu texnologiyalarni to'g'ri va samarali joriy etish uchun o'qituvchilarga zarur bilim va ko'nikmalarni o'rgatish, shuningdek, texnologik infratuzilmani rivojlantirish zarur. Umuman olganda, SI va innovatsion pedagogik texnologiyalarni integratsiyalash ta'lim tizimini yangilash va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, kelajakda ta'limni yanada yuqori sifatli va ommaviy qilish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Geoffrey Hinton (2019) – «Deep Learning» Scotland National Academy.
2. Seymour Papert (1980) – «Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas» Harvester Press, United Kingdom.
3. Richard E. Mayer (2020) – «Multimedia Learning» University of California, USA.
4. Ben Shneiderman (2005) – «Designing the User Interface: Strategies for Effective Human-Computer Interaction», Pearson, Addison Wesley.
5. Chris Dede (2013) – «The 21st Century Classroom», Harvard Graduate school of education.
6. Daphne Koller (2012) – «What We're Learning from Online Education», Edinburgh.
7. Cook, V. (2010). «Second Language Learning and Language Teaching.» Routledge.
8. Azamovna A. R. Antonomasia As A Trop //» online-conferences» platform. – 2021. – C. 49-52.
9. Azamovna, Achilova Risolat. «Antonomasia As A Trop.» « online-conferences» platform. 2021.
10. Azamovna, A. R. (2021, November). Antonomasia As A Trop. In « online-conferences» platform (pp. 49-52).
11. Achilova, R. A. «the role of antomasia in the prose of alisher navoi.» Scientific reports of Bukhara State University 6 (2020).
12. Achilova, R. A. «the semantic value of antonomasia in the works of shakespeare.» International Journal of Word Art 4.2 (2020): 6.
13. Azamovna, Achilova R. «Semantical Features Of Antonomasia In Literature.» European Journal of Research Development and Sustainability, vol. 2, no. 3, 2021, pp. 55-57.
14. Azamovna, A. R. «the role of antonomasia in the prose of ALISHER navoi.» scientific reports of bukhara state university (2020).
15. Achilova, Risolat. «the views of english enlightenment writers on art and literature.» Scientific reports of Bukhara State University 1.3(2018):1.
16. Saidov, Yokub, and Risolat Achilova. «Antonomasia Formed on the Basis of the Names of Mythological, Religious-Legendary Heroes.» International Journal on Integrated Education, vol. 5, no. 6, 2022, pp. 1-3.
17. Ruziyeva Nilufar Xafizovna (2021). The category of politeness in different

linguocultural traditions. *academica: an international multidisciplinary research journal* 11 (2), 1667-1675

18. Ruziyeva N. (2020). face concept in the category of politeness. *European Journal of Humanities and Educational Advancements*, 1(4), 15-20.

19. Xafizovna, R. N. (2022). Discourse Analysis of Politeness Strategies in Literary Work: Speech Acts and Politeness Strategies. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 123-133.

20. Xafizovna, R. N. . (2023). The Study of Context: From Static to Dynamic. *Miasto Przyszłości*, 32, 242–246. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/1138>

21. Azamovna A. R., Musinovna D. L. sun'iy intellektning zamonaviy o'qitish usullariga ta'sir //modern problems in education and their scientific solutions. – 2024. – T. 1. – №. 3. – C. 19-22.

22. Azamovna, A. R. «the role of antonomasia in the prose of alisher navoi.» scientific reports of bukhara state university (2020).

BADIIY ASARLARDA BOG' TASVIRI

*Hikmatova Nigina Akmalovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqola adabiyotda bog' tasvirining ahamiyati va uning turli badiiy vazifalarini yoritib beradi. Unda bog' tabiat va inson ruhiyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ifodalovchi ramziy vosita sifatida ko'rsatiladi. Maqolada bog' tasvirlari orqali muhit yaratilishi, qahramonlarning ichki kechinmalarini aks ettirish, syujet rivojiga xizmat qilish va o'quvchi his-tuyg'ularini uyg'otish kabi masalalar tahlil qilinadi. Shuningdek, muallif turli adabiy vositalar (metafora, epitet, qiyoslash) yordamida bog'ning obrazini yanada jonlantirish usullariga e'tibor qaratadi. Maqola adabiy asarlarni o'rganayotgan talaba va o'quvchilar uchun ham, ijodkorlar uchun ham foydali bo'lib, badiiy tahlil va yozuv jarayonida ilhom manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: syujet, mifotoponim, gotik, mistik

ОБРАЗ САДА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИСКУССТВА

*Хикматова Нигина Акмаловна,
Бухарский государственный педагогический институт
Преподаватель кафедры английского языка и литературы*

Аннотация. Данная статья проливает свет на значение образа сада в литературе и его различные художественные функции. В нем сад показан как символический инструмент, выражающий взаимозависимость природы и человеческой психики. В статье анализируются такие вопросы, как создание атмосферы посредством образов сада, отражение внутренних переживаний героев, служащее развитию сюжета, пробуждение эмоций читателя. Также автор обращает внимание на способы дальнейшего оживления образа сада с помощью различных литературных средств (метафоры, эпитета, сравнения). Статья полезна студентам и читателям, изучающим литературное творчество, а также творцам и может служить источником вдохновения в процессе художественного анализа и письма.

Ключевые слова: сюжет, мифоним, готика, мистический.

IMAGE OF A GARDEN IN WORKS OF ART

*Hikmatova Nigina Akmalovna,
Bukhara State Pedagogical Institute
Teacher of the Department of English Language and Literature*

Abstract. This article sheds light on the importance of the image of the garden in literature and its various artistic functions. In it, the garden is shown as a symbolic tool that expresses the interdependence between nature and the human psyche. The article analyzes issues such as creating an atmosphere through images of the garden, reflecting the inner experiences of the characters, serving the development of the plot, and awakening the reader's emotions. Also, the author pays attention to ways of further enlivening the image of the garden using various literary tools (metaphor, epithet, comparison). The article is useful for students and readers studying literary works, as well as for creators, and can serve as a source of inspiration in the process of artistic analysis and writing.

Key words: plot, mythoponym, gothic, mystical

Kirish. Badiiy asarlarda bog'larning turli xil tavsiflari uchraydi. Bog' ko'pincha ramziy obraz yoki timsol, yoxud asarda tasvirlanayotgan atmosfera muhiti, tabiat tasviri bo'lib xizmat qiladi va u orqali ma'no qatlamlari boyitiladi.

Bog' deganda, asosan, mevali daraxt, tok va gul bilan band yer maydoni tushuniladi. Bunday maydon mevazor ham deb yuritiladi. Biroq bog' so'zi ko'chma ma'noda ham ko'p qo'llanadi. Uni bir qator konnotativ ma'nolarda qabul qilish mumkin. Jumladan: a) gullab-yashnab turgan obod joy, gulshan, bo'ston; b) suyanchiq, tayanch, umid, hayot, turmush; s) oila, og'ush, olam; d) o'choq, maskan; e) narigi dunyo, jannat kabi.

Umuman aytganda, tilda Bog'i eram, jannat bog'i, bog' ko'cha, mevali bog', istirohat bog'i yoki tomosha bog' hokazo singari birikmalar ko'p ishlatiladi. Shular orasida madaniyat va istirohat bog'i, tomosha bog' – dam olish, hordiq chiqarish uchun qurilgan maxsus bog', orom bog'i, park hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bog' qilmoq birikmasi ko'chma ma'noda obod qilmoq, go'zallashtirmoq tushunchalarini anglatadi.

Hayvonot bog'i yoki zoopark – turli jonivorlar sun'iy sharoitda boqiladigan va hayvonlar tomoshasiga xoslangan muassasadir.

Bog' so'zi omonim, ya'ni yozilishi bir xil ma'nolari har xil bo'lgan so'z sifatida bog'lash uchun xizmat qiladigan narsa va uning bog'langan joyi, tuguni; bog'ich ma'nosini ham bildirib keladi. Masalan: "Chimildiqning bog'idan Sichqon qochdi, yor-yor" (Xalq qo'shig'i). Yana: bir bog' piyoz, bir bog' o'tin kabi.

Bog' so'zi qatnashgan iboralar ham mavjud. Oyoq bog'i bo'lmoq, og'zining bog'ichi (tanobi) qochmoq kabilar bunga misol bo'la oladi.

Eram bog'i (Bog'i Eram yoki Iram bog'i) afsonaviy go'zal bog' sifatida talqin topgan. U jannat bog'iga tenglashtiriladi. Qadim rivoyatlarda uni xudolikka da'vo qilgan Shaddod ismli podsho barpo qilgani aytiladi.

Shuningdek, dunyoning yetti mo'jizasidan biri bo'lgan Bobil osma bog'lari afsonaviy shoh Navuxodonosor II (mil. av. 605–562 yy.)ning Midiya shohi Kiaksarning sevimli qizi malika Amitisga ishqiy tufayli barpo etilgan. Bobil podshohi Navuxodonosor II Amitisga uylanar ekan, kelin bo'lib kelgan qizning didiga Bobilning chang ko'chalari va odamlarga to'la g'ala-g'ovur shahar u qadar yoqmaydi. Malika o'z yurtining so'lim tog'lari, soya-salqin yerlari-yu gulzorlarini sog'inaveradi. Shunda Bobil shohi sevgilisining aziyat chekayotganini sezib, uning uchun ota yurtidan ham o'tadigan bir bog' yaratib beradi. Uni Furot daryosi suvi bilan sug'organlar. Bu samoviy bog'ni yetti iqlimda yo'q "bog'i eram" deb madh etishgan. U Osma bog' deyilgani bilan havoda osilib turmagan. U to'rt qavatli piramidasimon ko'rinishda qurilgan bo'lib, har bir qavatida bog' barpo etilgan.

Bog'larning yuqorisida dunyoning to'rt burchagidan keltirilgan gul, buta va daraxtlar ekilgan. Ertaknamo bu bog'da palma, kiparis, kedr, chinor, dub va boshqa daraxtlar o'stirilgan. Navuxodonosor o'z askarlariga yurishlar paytida har qanday go'zal gul, meva, buta yoki daraxt ko'rsa, ularning ko'chatlarini zudlik bilan Bobilga olib kelishni buyurgan ekan.

Bog' tasvirlari badiiy asarlarda goh o'z ma'nosida, goh ko'chma ma'noda keltiriladi. Bizningcha, ularni quyidagicha tasniflab o'rganish mumkin:

1. Romantik bog'. Bunga ko'proq folklor asarlarida talqin qilinadigan "Eram bog'i" yoki "Bog'i Eram"ni misol qilish mumkin. U, odatda, Ko'hi qof tog'i ortida joylashganligi, parilar makoni ekani qayd etiladi. Bundan tashqari, o'zbek xalq dostonlarida Gulshanbog' tasviri ham keltiriladi.

Folklor xronotopi sifatida xalq og'zaki badiiy ijodida tasvirlanib kelingan Bog'i Eram – mifotoponim, ya'ni mifologik bog'. U barcha Sharq xalqlari og'zaki ijodida parilar makoni sifatida ifodalanadi. Uning mevalari tillodanligi qayd linadi. Shunisi bilan uning tilsimli ekani anglashilib turadi.

Sojida Qo'chqorova "Bog'i Eram" sarlavhali she'rida u haqda eshitganlarini, tasavvur qilganlarini quyidagicha tasvirlaydi:

Yetti olam gavharisan, go'zal bog' – Bog'i Eram.
Beqiyossan, turfa bog'lar senga havas aylaro,
Bog'i Behisht, Bog'i Shamol, go'zal Bog'i Dilkusho.
Muhabbatning gavharisan, go'zalliklar senda jam,
Jannatlarning javharisan, topinchim Bog'i Eram.

Muhokama. Adib Isajon Sulton qissa va hikoyalar jamlangan to'plamiga "Bog'i Eram" nomini bergan. Unda o'zbek ota-onalari mehr-muhabbati va ruhiyati haqida so'z yuritilgan. To'plamda "Bog'i Eram" nomi bilan alohida hikoya keltirilgan. U "Qishlog'imiz adog'ida ulkan bir bog' bor. Bog'ning naryog'i esa qabriston. Bog'bonlik ham, qabristonning shayxligi ham Yunus buvaning zimmasida" deb boshlanadi. Shundan so'ng Yunus buvani bolaligida daryoda katta bir baliq yutib yuborgani, o'sha atrofda yurgan kishilar ko'rib qolishib, baliqni tutib, qornini yorib, uni qutqarib olishgani" haqidagi uydurma keltirilgan. Bularning bari ushbu hikoyaning folklor xronotopiga asoslanganidan dalolat berib turadi.

Bog'ning kelib chiqishini izohlash uchun quyidagi etnografik folklorizm dalil qilib olingan: "Qishlog'imizda kimdir olamdan o'tsa, uni lahadga qo'rganlaridan so'ng, qabr boshiga albatta bir daraxt ko'chati o'tqazish odati bor edi".

Demak, Bog'i Eram marhumlarning nomiga ekilgan daraxtlar asosida paydo bo'lgan. Shu tufayli Yunus buva boqqa kirgan yoshlarga "Mana bu qo'shning Mamadali buvangning o'rigi, o'g'lim. Qara, qanday katta bo'lgan. Sal nariroqdagisi esa Zulfi kampirning behisi... Anovi qiyshayib o'sgani esa Mamajon buvangning olmasi... Bobomning, Zulfi kampirning, Mirjon buvaning, Lazzat xolaning daraxtlari..."

Bog'ning kiraverishidagi mitti navnihollar bevaqt o'lganlarga tegishli edi. Yunus buva ularni ko'rsatganda "Mana bu nihol – Asror muallimning suvga cho'kib o'lgan o'n ikki yashar qizchasining niholi... Bunisi esa Sadir so'fining norasida nevarasiniki...", – derdi. Bog' ichkarisiga qarab ketilgani sayin daraxtlar ham qarib borardi.

Ushbu hikoya xotimasida Bog'i Eram Bobil saltanati davrida bunyod etilgan va keyinchalik samoga ko'tarilib ketgan afsonaviy bog' sifatida qayd qilingan.

Natijalar. Eronning Sheroz shahridagi tarixiy fors bog'laridan birining nomi Eram bog'i yoki Bog'i Eram deb ataladi. Bog' Xoshq daryosining shimoliy qirg'og'ida joylashgan. Uning kelib chiqishi XII asrga bog'lanadi. Keyinchalik u Bog'i Shoh deb yuritilgan va XVIII asrgacha mavjud bo'lgan.

Sheroz shahrida Eram bog'idan tashqari yana Afifobod bog'i (Gulshan), Narenjestan Qavom bog'i, Jahon Nama bog'i, Dilkusho bog'i va boshqalar bo'lgani aytiladi. Bu bilan Eronning bog'dorchilikda katta mavqega ega bo'lgani ta'kidlanadi. Ayniqsa, Sheroz Eronda bog'lar shahri sifatida qayd etiladi. Shuningdek, Fors bog'lari fors adabiyoti va she'riyatida yer yuzidagi jannat sifatida tilga olinadi.

Ayrim yozma badiiy asarlarda bog' istirohat joyi sifatida kishilarning his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan. Bunga quyidagi parchani misol qilish mumkin: "Bog' tongning mayin nurida shudring bilan yaltirab turgan nozik gulbarglari gullagan atirgullar ziyoratgohi edi. Havo yasmin va lavanda hididan muattar edi, asalarilarning mayin g'ing'illashi tinchlantiruvchi ohang yaratdi. Toshlardan yasalgan aylanma yo'llar yashirin yo'laklarga olib borar edi. U yerda pechak bilan qoplangan skameykalar sevishganlarni birga tinch lahzalarni o'g'irlashga da'vat qildi".

Gotik bog' – vahima uyg'otuvchi, sirli bog' tasvirini o'zida namoyon etadi. Masalan: "Bog' qorong'u edi. Unda o'sib chiqqan daraxtlar yo'lga to'siq bo'lib, g'ayrioddiy shakllarga aylangandek edi. Bir paytlar mag'rur bo'lgan haykallar endi singan, yerdan ko'tarilgan uzumlar ularning yuzlarini qoplagan edi. Oy nuri yorilib ketgan tosh yo'llar ustiga dahshatli soyalar

tashlardi, shamolda barglarning zaif shitirlashi unutilgan fojialar sirlaridan shivirlardi.

3. “Mistik bogʻ” tasviri orqali Olloh moʻjizalariga ishonchni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan: “Oʻrmon qoʻynidagi bogʻda goʻyo sehrli, jilvalovchi ranglar va betakror goʻzallikning yashirin dunyosi paydo boʻldi. Har xil rangdagi gullar, baʼzilari bu yerdan yemas, shamol yoʻqligiga qaramay, ohista tebranardi. Havo koʻzga koʻrinmas gullarning mast qiluvchi xushboʻy hidi bilan yoqimli edi. Biolyuminessent oʻsimliklarning mayin nurlari atrofni oʻzga dunyo nuriga choʻmdirdi. Bogʻ haqiqatdan tashqarida mavjud boʻlgandek, abadiylik tuygʻusini qamrab oldi.

4. “Choʻl bogʻi” – choʻldagi moʻjizaday koʻrinadi. U yovvoyi va oʻz-oʻzidan paydo boʻlganligi bilinib turadi. Undagi uzun boʻyli oʻtlar shabadada chayqalib, binafsha, sariq va qizil rangdagi tartibsiz qatorda gullagan yovvoyi gullarga qorishardi. Bir paytlar ehtiyotkorlik bilan parvarish qilingan yoʻllarni endi begona oʻtlar bosib ketgan, daraxtlar esa qalinlashib, chigallashgan, shoxlari tepada zich soyabon hosil qilgan edi. Qushlar va mayda jonzorlar uchib oʻtib, jonli, tabiiy tartibsizlikka qoʻshiladilar.

5. “Rasmiy bogʻ”. U simmetriya va tartibning eng yaxshi namunasi boʻlib, sinchkovlik bilan mukammal tekislanganligi bilan ajralib turadi. Unda har bir oʻsimlik rang va shaklning uygʻun muvozanatini yaratib, aniqlik bilan joylashtirilgan boʻladi. Yoʻllarning shagʻalli yuzalari mukammallikka ega. Markazda musaffo moviy osmonni aks yettiruvchi ulkan favvara ohista koʻpiklanardi. Klassik siymolarning haykallari goʻyo unga qoʻriqchiday abadiy nafasot bagʻishlab turadi.

Ushbu tavsiflarning har biri asar kontekstiga qarab, unda turli xil his-tuygʻular va atmosferalarni uygʻotishi mumkin.

Xulosa. Bogʻlar koʻplab romanlarda tasvirlangan boʻlib, ular koʻpincha oʻsish, parchalanish, maxfiylik yoki oʻzgarish kabi mavzularni ifodalab keladi. Bunga Frensis Xodjson Bernettning “Yashirin bogʻ” romanini misol qilish mumkin. Unda bogʻ tasviri muhim rol oʻynashi asarning sarlavhasidanoq maʼlum boʻlmoqda. Bu mumtoz romanda Meri Lennoks ismli yosh qiz amakisining mulkida yashirin, qarovsiz bir bogʻni topadi. Meri va uning doʻstlari bogʻni jonlantiradilar. Asarda bogʻ shifo va yangilanishning kuchli ramzi boʻlib xizmat qiladi.

Ernest Xemingvayning “Adan bogʻi” romanining nomidan ham u bogʻ haqidagi asar ekani anglashilib turibdi. Bu sarlavha Bibliya bogʻiga ishora qiladi. Unda romantik munosabatlar hamda shaxsiy oʻzgarishlarning murakkabligini ifodalash uchun bogʻ metaforasidan foydalanadi.

Donna Tarttning “The Secret History” asarida Vermont kollejining bir guruh elita talabalari qorongʻu va yashirin dunyoga tushib qolishadi. Kollejning goʻzal, klassik bogʻi bu guruhning intellektual va axloqiy izlanishlarining goʻzalligi va tanazzulini ifodalovchi joy sifatida tasvirlangan.

Arundhati Royning Buker mukofotiga sazovor boʻlgan “Kichik narsalarning Xudosi” romanida oilaviy Ayemenem uy bogʻi tasviri keltirilgan. Yam-yashil, tropik ushbu bogʻ bolalikdagi hayrat maskani hamda oilaning tanazzuli va sirlari ramzi sifatida talqin qilingan. Romanda xotira, tarix va taqiqlangan sevgi mavzularini oʻrganish uchun bogʻ tasviridan foydalanilgan.

Izabel Allendening “Ruhlar uyi” nomli romani Truyebo oilasi hayoti tasvirlangan. Romanda ularning bogʻi asosiy voqealar kechadigan joy boʻlib xizmat qiladi. Bogʻ oilaning taqdiridagi oʻzgarishlarni va mamlakatdagi siyosiy toʻntarishlarni aks ettirishda ramziy vosita rolini oʻtagan. U oʻzida dunyoning goʻzalligi va zoʻravonligini anglatib keladi.

Dafne du Maurining “Rebekka” asari gotika romani boʻlib, uning markazida buyuk mulk boʻlgan Manderleyd turadi. Uning yam-yashil va oʻsgan mashhur bogʻi bor. Bogʻ birinchi missis de Winter, Rebekkaning doimiy mavjudligi hamda oʻtmish va hozir oʻrtasidagi keskinlik

ramzi bo'lib xizmat qiladi.

Yelizabet fon Arnimning "Sehrli aprel" romanida to'rt ayol dam olish uchun Italiyadagi villani bir oyga ijaraga olishadi. Chiroyli, gullab-yashnagan gullari va sokin atmosferasi bilan villaning bog'i yangilanish va tabiat sehrining ramzi sifatida qahramonlar uchun shaxsiy o'zgarishlar joyiga aylanadi.

Filippa Pirs qalamiga mansub "Tomning yarim tun bog'i" nomli bolalar romani faqat yarim tunda paydo bo'ladigan sehrli bog'ni kashf etgan Tom ismli bola haqida hikoya qiladi. Bog' Tomning fantastik sarguzashtlarga kirishadigan joyiga aylanadi. U vaqt o'tishini, bolalik va kattalik o'rtasidagi chegarani anglatadi.

Tan Tvan Yengning "Kechki tumanlar bog'i" asari Ikkinchi jahon urushidan keyingi Malayada bo'lib o'tgan voqealarni aks ettirgan. Bu roman Yaponiya imperatorining sobiq bog'boniga shogird bo'lgan yapon lageridan omon qolgan shaxs haqida. Roman xotira, yo'qotish va yarashuv mavzusida bo'lib, unda yapon bog'i aks ettirilgan va u shifo maskani sifatida tasvirlangan.

Y.M.Forsterning "Hovardning oxiri" nomli romanida yyer va bog' bilan o'ralgan. ingliz qishloqlarining o'zaro bog'liqligi aks ettirilgan. Unda bog' qahramonlar o'rtasidagi munosabatlarda, ularning tegishlilik va o'ziga xoslik hissini yoritishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu romanlarda bog'lardan nafaqat obraz yaratish, balki hikoyalar mavzulari va his-tuyg'ularini boyitadigan kuchli ramzlar sifatida foydalanilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

N.A.Hikmatova N.A.Hikmatova O'zbek tilida "bozor" so'zi ishtirokida shakllangan yasama so'z, birikma va iboralar Markaziy Osiyo ijtimoiy tadqiqotlar jurnali, 2021, 26-31-b.

N.A.Hikmatova O'zbek va ingliz tillarida agoronimlarning onomastik kategoriya sifatidagi milliy-lisoniy belgilari Scienceproblems.uz Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari, 2024, 74-79-b.

N.A.Hikmatova O'zbek tilida agoronim tarkibli frazeologizmlar Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 2023, 13-18

4. N.A.Hikmatova Lexical analysis of agoronym "market" in Christina Rosetti's "Goblin's market" and Zulfia Kurolboy's story "Rainy road" Miasto Przyszłości, 2024, 128-129-bb

5. N.A.Hikmatova Artificial words, combinations and phrases formed in Uzbek language with the word "market" Buxoro davlat universiteti axborotnomasi, 2024, 230-233-b

6. N.A.Hikmatova Kristina Rozettining "Goblin bozori" va Zulfiya Qurolboy qizining "Yomg'irli yo'lka" hikoyasida "bozor" agoronimining leksik tahlili Zamonaviy ilm-fan va ta'lim istiqbollari" ilmiy amaliy konferensiyasi, 2024, 31-34-b.

7. Qo'chqorova Sojida. Bog'i Eram. – Toshkent: "Muharrir" nashriyoti, 2013. – B.26.

8. Isajon Sulton. Bog'i Eram. – Toshkent: Sharq, 2015. – 256 b.

O'ZBEKISTON TELEVIDENIYESINING IXTISOSLASHGAN KANALLARIDA XORIJIY TILDAGI DASTURLAR

*Irkayeva Nilufar Husanjon qizi,
O'zbekiston Jurnalistika va Ommaviy
Kommunikatsiyalar universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi (O'zMTRK) tizimidagi chet tillariga ixtisoslashtirilgan kanallar, xususan "Foreign languages" telekanali faoliyati, dasturlarning kontent tahlili, kadrlar malakasi tahlil qilinadi. Ko'rsatuvlarga an'anaviy tendensiyalarning ta'siri, zamonaviy media imkoniyatlaridan foydalanish darajasi ko'rib chiqiladi. Telekanalning texnik bazasi, efirga uzatilayotgan ko'rsatuvlarning formati, tuzilishi tasniflanadi. Xalqaro tajriba orqali nazariy ta'riflar o'rganiladi. Xususan, televideniye orqali ta'limning o'ziga xosliklarini ilmiy va nazariy jihatdan tadqiq qilgan S. Sinshen, A. Federov, F. Navid, U. Mehmet kabi olimlarning qarashlari nazariy-tahliliy o'rganildi. Shuningdek, o'zbek olimlari N. Qosimovning zamonaviy jurnalistikaning taraqqiyot tendensiyalari, ixtisoslashuv to'g'risidagi fikrlari, U. Qarayevning ta'limiy teledasturlar muammolari va yechimlari borasidagi ilmiy dalillangan qarashlari asnosida ko'rsatuvlar shakl va mazmun jihatdan tahlil etildi.

Qolaversa, global dunyoning eng muhim talablaridan biri, chet tilini o'rganish jarayonida efirga uzatilayotgan dasturlarning ahamiyatiga ham to'xtalib o'tildi. Telekanalning auditoriya qamrovi o'rganildi. Bu boradagi mavjud vaziyat, muammolar tahlil qilindi va kamchiliklarni bartaraf etish uchun aniq takliflar ishlab chiqildi. Dasturlarning janr va mazmunan mosligi hamda kichik va maktab yoshidagi bolalarga telemahsulotlarning ta'sir imkoniyatlari, jumladan kognitivligi, tarbiyaviy, ruhiy omillarga tayanilganligi nazariy va amaliy ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: televideniya, xorijiy tillar, ko'rsatuv, media ta'lim, format, janr, mahorat.

FOREIGN LANGUAGES PROGRAMS ON SPECIALIZED CHANNELS OF UZBEKISTAN TELEVISION

*Irkaeva Nilufar Khusanjon kizi,
Independent researcher of the Journalism
and Mass Communication university of Uzbekistan*

Аннотация. В статье анализируется деятельность специализированных на иностранных языках каналов в системе Национальной телерадиокомпании Узбекистана (УЗНТРК), в частности телеканала "Foreign languages", контент-анализ программ, квалификация персонала. Рассмотрена влияние традиционных тенденций на шоу, уровень использования возможностей современных медиа. Техническая база телеканала, формат и структура передач засекречены. Теоретические определения исследуются на основе международного опыта. В частности, теоретически и аналитически были изучены взгляды таких ученых, как С. Синьцень, А. Федеров, Ф. Навид, У.Мехмет, которые научно и теоретически исследовали особенности телевизионного образования. Также передачи были проанализированы по форме и содержанию на основе размышлений узбекских ученых Н.Косимовой о тенденциях развития современной журналистики, специализации, научно обоснованных взглядов У. Караева на проблемы и пути решения образовательных телепрограмм.

Кроме того, была затронута важность эфирных программ в процессе изучения иностранного языка, который является одним из важнейших требований глобального мира. Изучен охват аудитории телеканала. В связи с этим были проанализированы сложившаяся ситуация и проблемы и разработаны конкретные предложения по

устранению недостатков.

Теоретически и практически рассмотрены пригодность программ по жанру и содержанию, а также возможность воздействия телевизионной продукции на детей школьного возраста, включая когнитивные, образовательные и психологические факторы.

Ключевые слово: телевидение, иностранные языки, передача, медиаобразование, формат, жанр, мастерство.

ИНОСТРАННОЯЗЫЧНЫЕ ПРОГРАММЫ НА СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ КАНАЛАХ ТЕЛЕВИДЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Иркаева Нилуфар Хусанжон кизи,

Независимый соискатель университета Журналистики и массовых коммуникации
Узбекистана

Abstract. The article analyzes the activities of channels specialized in foreign languages in the system of the National Television and Radio Company of Uzbekistan, in particular, the "Foreign languages" TV channel, content analysis of programs and staff qualifications. The impact of traditional trends on shows, the level of use of modern media opportunities is considered. The technical base of the Tv channel, the format and structure of broadcasts are classified. Theoretical definitions are explored through international experience. In particular, the views of scientists such as S. Sinshen, A. Federov, F. Naveed, U. Mehmet who scientifically and theoretically researched the peculiarities of education through television, were studied theoretically and analytically. Also, the shows were analyzed in terms of form and content based on uzbek scientists N.Kasimova's thoughts on the development trends of modern journalism, specialization and Karaev's scientifically proven views on the problems and solutions of educational television programs.

In addition, the importance of broadcast programs in the process of learning a foreign language which is one of the most important requirements of global world, was also touched upon. The audience coverage of TV channel was studied. In this regard, the current situation and problems were analyzed and specific proposals were developed to eliminate the shortcomings. The suitability of the programs in terms of genre and content, as well as the possibility of impact of television products on children school age, including cognitive, educational and psychological factors, were theoretically and practically reviewed.

Key words: television, foreign languages, programs, media education, format, genre, skill.

KIRISH. Bugungi globallashuv va integratsiya jarayonida chet tillarini bilish ijtimoiy hayotning har bir jabhasida muvaffaqiyatga eltuvchi muhim vositalardan bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida aynan xorijiy tillarni o'zlashtirganlik darajasi alohida ahamiyat kasb etadi. Zotan, hozirgi vaqtda ushbu element davlat va nodavlat tashkilotlarining kadrlar bo'limi so'rovnomalarida ham o'rin olishi, tabiiy holdir(10,44). Deyarli barcha sohada o'z ona tilidan tashqari bir nechta tillarni yuqori darajada biladiganlarga ish beruvchilar tomonidan talab yuqori. Shu asnoda so'nggi yillarda yurtimizda xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, yo'nalishda tizimli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning tashabbusi bilan Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 27-avgust sanasida "Foreign languages" xorijiy tillar teleradiokanalini tashkil etish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi(1). Shu asnoda, 2021-yilning dekabr oyidan milliy televideniye tarixida birinchi marotaba chet tillariga ixtisoslashtirilgan telekanal faoliyati yo'lga qo'yildi.

Quyidagilar «Foreign Languages» telekanalining asosiy vazifalari etib belgilandi(2):

• aholi, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlod o'rtasida xorijiy tillarni o'rganishni

ommallashtirish;

- o'quvchilarning xorijiy tillarni puxta o'zlashtirishiga ko'maklashuvchi ilmiy-ommabop, hujjatli, badiiy filmlarni namoyish etib borish;

- efir orqali til o'rgatuvchi ko'rsatuvlarga malakali mutaxassislarni jalb qilish hamda ular ishtirokida mahorat teledarslari, videorolik, o'yin, ko'ngilochar ko'rsatuv, filmlar va boshqa o'rgatuvchi kontentlarni yaratish va efirga uzatish;

- professional tarjima qilishda yutuqlarga erishgan mutaxassislarning ilg'or tajribalarini targ'ib qilish;

- xorijiy tillarni o'qitishning xalqaro tan olingan dastur va darsliklari ta'limning barcha bosqichlarida joriy etilishini izchil yoritib borish hamda o'qituvchilarning zamonaviy til o'qitish ko'nikmalarini rivojlantirishga ko'maklashish.

«Foreign Languages» telekanali O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi tizimidagi «Oilaviy» telekanali negizida tashkil etildi. Telekanal o'z dasturlarini bir kecha-kunduzda 24 soat davomida xorijiy tillarda efirga uzatadi, bunda har kuni kamida 3 soat efir vaqti xorijiy tillarni onlayn o'rgatishga ajratiladi. Bolalar uchun mo'ljallangan xorijiy tildagi asarlar asl tilida, ba'zi hollarda o'zbek, rus, ingliz tillardagi subtitrlar bilan efirga uzatiladi.

Ta'kidlash lozimki, ta'lim yo'nalishida boshqa ommaviy axborot vositalariga qaraganda televideniyeining ta'sir ko'lamini, samaradorlik ko'rsatkichlari nisbatan yuqori ekanligi amaliyotda o'z ilmiy tasdig'ini topgan. Pokistonning Gujrat universiteti tadqiqotchisi Faxar Navid televideniyeining ta'lim sifatiga ta'sir imkoniyatlari haqida qator izlanishlar olib borib, yozma va og'zaki tushuntirish uchun juda murakkab bo'lgan ma'lumotlarni audiovizual jurnalistika oson tushunishga ko'mak berishini ilmiy asoslab bergan(11,8). Turkiyalik olim U.Mehmet esa, «Teleseriallarni tomosha qilish orqali chet tillarini o'rganishga yondashuv» mavzusida yozgan ilmiy maqolasida o'rganilayotgan tilda muntazam kino, sitkomlarni ko'rib borishning o'ziyoq qator afzalliklarni taqdim etishini aniq raqamlar bilan dallillab bergan(12).

Ommaviy axborot vositalari, ayniqsa, televideniyeining eng muhim funksiyalaridan biri – madaniylashtirish jarayoniga yordam berishdir. Marshal Mak-Loaxan fikriga ko'ra, bola maktabga borishidan oldin kamida besh yil televideniyeidan ta'lim oladi(13,204). Jamiyatda asrlar davomida o'rnatilgan me'yorlar, saqlanib kelinayotgan qadriyatlar, bunyodkor g'oyalar, madaniy meros namunalari va hokazolarni bolalar aksar hollarda ota-onalar yoki o'qituvchilardan emas, balki televideniye orqali o'rganishadi(5,26).

Yurtimizdagi xorijiy tillarga ixtisoslashtirilgan yagona telekanal ham nafaqat ko'rsatuv va turli formatdagi teledasturlar balki ilmiy-ommabop, hujjatli, badiiy filmlar namoyishi orqali aholi, ayniqsa, yosh avlod o'rtasida chet tillarini o'rganishni targ'ib etish bilan shug'ullanib kelayotganligi bilan ahamiyatlidir. Telekanal o'z faoliyatini boshlagan davrida 6ta xorijiy tillarni qamrab olgan bo'lsa, bugungi kunga kelib ko'rsatuvlar 5 ta ya'ni ingliz, nemis, fransuz, turk va rus tillarida namoyish etiladi. Shunga qaramasdan, telekanalning hozirgi kontseptual asosiga ko'ra, dasturlarning aksar qismi, xususan, 70/100 foizi ingliz tilida efirga uzatiladi. Tadqiqotchilarning so'zlariga ko'ra, o'rganilayotgan tilda namoyish etiladigan ko'rsatuvlarni tomosha qilish mahoratli tarjimon uchun ham, tilni endi o'rganayotganlar uchun ham birdek foydali(9,88). Tilni bunday usul orqali o'rganish jarayonida inson miyasi yangi tovushlarni tanib olish va ularning ma'nosini tushunib, eslab qolish uchun mashq qiladi(8,57). Tabiiyki, bu holat qancha ko'p takrorlansa, yangi bilim shunchalik tez o'zlashtiriladi.

Telekanalning erkin muloqot asosiga qurilgan chet tillardagi «Good morning Uzbekistan» ko'rsatuvi tomoshabinlarning aynan tinglab tushunish, so'zlashish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan, desak xato bo'lmaydi. Dastur haftaning begim kunlarida ikki soat davomida jonli efirda til o'rganuvchilar e'tiboriga xavola qilinadi. Bunda dushanba fransuz, payshanba nemis tillarida, qolgan 3 kun davomida soat 09:30 dan 11:30ga qadar ingliz tilidagi to'g'ridan-to'g'ri efirlar orqali tomoshabinlarga bilim va kayfiyat ulashiladi. Yakshanba kunida esa, «English

club” nomli uch soatli jonli ko’rsatuv taqdim etiladi. Mazkur, ijod mahsulining o’ziga xosligi shundan iboratki, dastur “Good morning Uzbekistan” ga qaraganda nisbatan interaktiv va ko’ngilochar yo’nalishda tayyorlanadi.

Telekanalda, aynan tillarni o’rgatishga qaratilgan an’anaviy dars shaklidagi maxsus ta’limiy telemahsulotlar ham berib boriladi. Bundan tashqari, asosan ingliz tilida bo’lgan 20 ga yaqin mualliflik dasturlari hamda ilmiy-ommabop, xujjatli filmlar ham kanal mundarijasidan o’rin olgan.

“Foreign Languages» telekanali o’z ish faoliyatini boshlaganiga ikki yildan oshdi. O’tgan davr ichida tahririyat tomonidan ko’rsatuvlarning mazmun-mohiyati, tashkiliy ishlar, xodimlar malakasini oshirish bo’yicha qator o’zgarishlar amalga oshirildi. MTRK tizimida, umuman olganda, MDH davlatlari orasida ham yagona deya atalayotgan mazkur telekanalga, eng birinchi chet tillarini mukammal o’zlashtirgan pedagog mutaxassislar jalb qilindi.

Telekanal bosh muharriri o’rinbosari Muxabbat Berdiyeva, kanal ishga tushgan vaqtda amaliyotda sinalmagan yangi tizimga moslashish malakali jurnalistlar uchun ham oson bo’lmaganini aytdi.

-Boshida qiynaldik. Chunki “Oilaviy” telekanali xodimlarining aksari chet tillarini bilmaydi. Shuning uchun, jurnalistlar o’zlari mas’ul bo’lgan til ko’rsatuvlarining tilini o’rganishdi. Asosan, tashqaridan xodimlar jalb qilindi. Pedagoglar, o’qituvchi, trener, til o’rgatuvchilar televideniye xodimlari bilan hamkorlikda ish yurita boshladilar.

Televideniye dan uzoq soha mutaxassislarini ko’rsatuvlarni tayyorlash jarayoniga jalb qilish masalasi teleijodkorlarga yanada ko’proq mas’uliyat yukladi. Endi ular, teledasturlarni tayyorlash, efirga uzatish, uni ommabopligini oshirish, stsensariylar yozish, mexmonlar bilan ishlash kabi audiovizual jurnalistika tartib-qoidalari bo’yicha tajribaga ega bo’lmagan kasb vakillariga sohaning sir-asrorlarini o’rgatishlariga to’g’ri keldi. Bu vaziyatda telekanal ma’muriyati o’z xodimlarini ham ishdan chetlashtirmagan holda jamoaviy birliklar tashkil etish amaliyotini yo’lga qo’ydi. Bunda har bir efirga uzatiladigan loyiha uchun muharrir, muallif, boshlovchi, tarjimon kabi mutaxassislar birlashtirildi. Nafaqat O’zbekiston balki jahon telejurnalistikasida foydalanilmagan mazkur g’oya asosidagi faoliyatni samarali tarzda tizimlashtirish uchun ijodkorlar maxsus yo’riqnoma, ya’ni konsepsiyani boshlang’ich nuqtadan ishlab chiqishdi. Unga ko’ra, ko’rsatuv g’oyasi, ssenariysini telekanal muharrirlari tomonidan tuzildi, til biluvchi pedagoglar tarjimonlik, boshlovchilik vazifasini bajarib, bevosita ular ham ssenariy yozishga o’rgatib borildi. Bugungi kunga kelib esa, 2 yil muqaddam tashqaridan jalb qilingan xodimlar ham o’z mualliflik ko’rsatuvlariga ega. Malaka va tajribaga ega mutaxassislar endi, o’z dasturlarida muallif, muharrir va boshlovchilik qilishmoqda.

Bugungi kunga kelib, jamoaviy birlik tarzidagi amaliyot turi an’anaviy dars shaklidagi loyihalar uchun qo’llanilmoqda. Bunda telekanal muharrirlari dasturni g’oyasi va mazmuni ustida ishlashmoqda, pedagog kadrlar esa ko’rsatuv davomida o’z bilimlarini ulashib, boshlovchilik qilishmoqda.

Televideniye ning yoshlar ongi va shaxsiyatiga ta’sir imkoniyatlari munozarali mavzulardan bo’lib qolmoqda. O’smir yoshigacha bo’lgan qatlam vakillarining rivojlanishi, ta’limi va tarbiyasi uchun manfaatli teledasturlarni tayyorlashda soha mutaxassislaridan har tomonlama mukammal yondashuv talab etiladi(14,92).

Telekanal rahbariyatining so’zlariga ko’ra, kadrlar malakasini oshirish bo’yicha xodimlar o’rtasida o’zaro mahorat darslari tashkillashtirib boriladi. Bundan tashqari, turk va fransuz tillari bo’yicha Turkiya va Fransiya davlatining O’zbekistondagi elchixonasi vakillari bilan hamkorlikda seminar-treninglar o’tkaziladi. Aynan shu tillarda faoliyat olib boruvchi ijodiy guruh a’zolari bevosita ushbu o’quv-mashg’ulotlarida muntazam ishtirok etib borishadi.

Telekanal ko’rsatuvlari interaktiv usulda, mavzulashtirilgan tizimda ya’ni biri ikkinchisiga bog’langan tarzda olib boriladi. Bunda loyihalarning birinchi sonidan boshlab ko’rgan teletomoshabin tilni bosqichma-bosqich o’zlashtirish imkoniga ega bo’ladi. Ayrim ko’rsatuvlar

esa, til bo'yicha bilimi yuqori darajada bo'lgan tomoshabinlar uchun mo'ljallangan. Bunday dasturlarda yuqori salohiyatli professorlarning fikr-mulohazalari va turli soha vakillarining mavzuga doir qarashlari berib boriladi. Telekanal rahbari Alisher Shoimovning so'zlariga ko'ra, MTRK va Janubiy Koreyaning "EBS" telekanali o'rtasida hamkorlik memorandumi imzolandi. Unga ko'ra, "EBS" telekanali ingliz tilidagi so'zlashish qobiliyatini oshirish bo'yicha darslar, hujjatli film hamda multfilmlar kabi uch, to'rt yo'nalishdagi o'z telemahsulotlarini "Foreign languages"ga taqdim qilgan. Bugungi kunda ushbu telemahsulotlar o'zbek teletomoshabinlariga xavola qilib kelinmoqda.

Telekanaldagi ko'rsatuvlar faqatgina ta'limiy yo'nalishdama, balki ko'ngilochar formatda ham namoyish etib boriladi. Efir orqali taqdim qilinayotgan loyiha ijodkorlarining aksari yoshlardan iborat. Bu omil, o'z navbatida, asosiy tomoshabini aynan yosh avlod vakillari bo'lgan telekanalning muvaffaqiyati va ommabopligini oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Zero, tomoshabin uchun o'zi bilan zamondosh, hamfikir shaxsdan til bo'yicha bilimlarni o'zlashtirish birmuncha qiziq jarayon hisoblanadi. Ushbu fikr psixologik ilmiy amaliyotlarda o'z tasdig'ini topgan. "Foreign languages" telekanalidagi izlanishlar samarasi, amalga oshirilayotgan yangiliklar, xususan, loyihalarga yosh kadrlarni jalb qilish qay darajada o'zini oqlayapti, bugun O'zbekiston yoshlari tillarni o'rganish jarayonida telekanal imkoniyatlaridan foydalanishmoqdam? "Foreign languages" faoliyatini bevosita, chuqur tahlil qilishdan oldin 30 yoshgacha bo'lgan hamyurtlarimiz, xususan, talabalarning mavzu borasidagi fikrini o'rganishga qaror qildik. So'rovnomaimizda 250 dan ortiq respondentlar ishtirok etishdi. O'zbekiston Davlat Jahon Tillari universiteti, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti, Toshkent Moliya instituti, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti hamda Xalqaro Webster universiteti talabalari o'rtasida onlayn formatda savollarimizga javob oldik. Chet tillarini qaysi manbalardan o'rgangan ma'qul deb yuzlanganimizda 56% so'rovnoma ishtirokchilari hamon an'anaviy uslub, bevosita o'qituvchidan bilim olish samaraliroq ekanligini aytishdi. Xorijiy tillarni televideniye orqali o'zlashtirish mumkin ekanligini 15% aholi rad etdi, 30% xamyurtlarimiz esa, faqatgina an'anaviy usullar bilan tengma-teng olib borilsa, telekanallarning foydasi bo'lishini qayd etishdi. 38,4% respondentlar umuman televizor ko'rmasliklarini ta'kidlashgan bo'lsa, 47,9% qatnashuvchilar- "Foreign languages" faoliyati haqida hech qanday ma'lumotga ega emasliklari to'g'risida fikr bildirishdi(3,185-194).

Izlanishlarimiz natijasi telekanal bugun yoshlar orasida to'liq ommalashib ulgurmagan degan xulosaga kelishimizga sabab bo'ldi. Ta'kidlash lozim, virtual olam imkoniyatlari kengaygan axborot-texnologiyalari asrida televizorga ehtiyojning pasaygani haqiqat. Ammo bu va'j, 40 foizdan ortiq so'rovnomaimiz ishtirokchilarining telekanal haqida umuman ma'lumotga ega emasliklarini oqlay olmaydi. Bosh muharrir o'rinbosari Muxabbat Bo'riyeva, mazkur faktni inkor etmagan holda telekanal faoliyati, internet nisbatan ommalashmagan respublikaning chekka hududlari yoshlari uchun ayni foydali manba bo'lib xizmat qilayotganini ta'kidladi: "Telekanalda muntazam kuzatib boruvchi auditoriyani shakllantirib ulgurganmiz va bu borada izlanishdan to'xtaganimiz yo'q. Faoliyatimiz MTRK tizimidagi boshqa telekanallar singari monitoring qilib boriladi. "IELTS secrets", "Our pride" kabi loyihalarimiz eng reytingi yuqori ko'rsatuvlar qatorida turadi. Qolaversa, ko'rsatuvlarimizga qiziquvchilar ko'p ekanligini jonli efirlarimiz davomida tahririyatimizga qilinadigan telefon qo'ng'iroqlaridan ham bilish mumkin. Ayniqsa, Qashqadaryo, farg'onalik hamyurtlarimiz nisbatan faol tarzda qo'ng'iroqlarni amalga oshirishadi."

Tadqiqot doirasida "Foreign languages" ijodkorlari tomonidan tayyorlanayotgan bir nechta ko'rsatuvlarni tasvirga olish jarayonlarida bevosita ishtirok etib, telekanal faoliyatini xolis tahlil qildik.

ASOSIY QISM. Chet tillarini o'rgatuvchi "Foreign languages" telekanali orqali shu vaqtga qadar 30ga yaqin turli format va yo'nalishdagi telemahsulotlar yaratildi va efirga uzatildi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bugungi kunda telekanal orqali taqdim etilayotgan dasturlarning asosiy qismi, ingliz tilida tayyorlanmoqda. Shunga qaramay, nemis, fransuz va rus tillarida ham efirlar mavjud ekanligi haqida ma'lumot berib o'tdik. Quyidagi jadvalda ayni davrda telekanalda mavjud mualliflik ko'rsatuvlarining ro'yhati keltirilgan(20):

2023-2024 yillarda "Foreign languages" telekanali orqali efirga berilayotgan mualliflik teledasturlar

	Ko'rsatuvlar nomi	Formati	Davomiyligi	Mazmuni
1.	"Good morning, Uzbekistan"	Ko'ngilochar, musiqiy	2 soat	Turli mavzularga doir suhbatlar asosiga qurilgan jonli efir
2.	"English club"	Ko'ngilochar, musiqiy	3 soat	Turli mavzularga doir erkin, keng qamrovli suhbatlar asnosidagi jonli efir
3.	"Our Pride"	Intervyu, suhbat	35-40 daqiqa	Turli soha vakillarining kasbiy yutuqlari qahramon orqali yoritib beriladi
4.	"New Generation"	Intervyu, suhbat	18-20 daqiqa	Muvaffaqiyatli yoshlar bilan suhbat
5.	"Crosstalk"	Intervyu, suhbat	25-30 daqiqa	Dolzarb mavzularda mutaxassislar bilan suhbat, intervyu
6.	"Master English"	Ko'ngilochar -ta'limiy	25-35 daqiqa	Turli mavzularda qisqa dialoglar orqali til o'rgatiladi
7.	"IELTS Secrets"	Intervyu, suhbat	30-60 daqiqa	IELTS xalqaro imtihonidan yuqori ball olgan yigit-qizlar o'z tajribalari bilan o'rtoqlashadilar
8.	"Hi, nature"	Ko'ngilochar -ta'limiy	25-35 daqiqa	Tabiat va hayvonot olamining sir-asrorlari, davlatlarning geografik joylashuvi, iqlimi haqidagi ma'lumotlar ingliz tilida beriladi
9.	"Future world"	Ko'ngilochar -ta'limiy	25-35 daqiqa	Yurtimizdagi oliy ta'lim muassasalari haqida
10.	"Friendship Land"	Kongilochar -ta'limiy	25-35 daqiqa	Ingliz tilini puxta egallagan 3-5 nafar yoshlar o'rtasida interaktiv o'yinlar asosiga qurilgan dastur
11.	"Fit für Zertifikate"	Ta'limiy	30-35 daqiqa	Nemis tilidagi xalqaro til sertifikatini olish bo'yicha ko'nikmalar
12.	"Tömer"	Ta'limiy	25-30 daqiqa	"Tömer" turk tili imtihoni bo'yicha darslar
13.	"Mohinur bilan turkcha o'rganing"	Turli formatdagi darslar	30-40 daqiqa	Turk tilining grammatikasi, leksikasi, fonetikasi bo'yicha darslar va mutaxassislar bilan suhbatlar
14.	"Minik öğrenciler"	Ta'limiy	15-20 daqiqa	Kichik yoshdagi bolalar uchun turk tili darslari
15.	"Lehrer" ("Ustoz")	Madaniy- ma'rifiy	25-30 daqiqa	Nemis tilini mukammal biluvchi pedagoglarning faoliyati haqida
16.	"Meisterklasse" ("Mahorat darsi")	Ta'limiy	25-30 daqiqa	Seminar-trening shaklidagi o'quv mashg'ulotlari
17.	"Studentenleben" ("Talabaman")	Intervyu, suhbat	15-20 daqiqa	Nemis tilini o'rganib muvaffaqiyatga erishib kelayotgan talabalar haqida hikoya qiladi

Televideniye orqali chet tillaridagi ko'rsatuvlarni tomosha qilish tilga oid ko'plab

ko'nikmalarni, jumladan tinglab tushunish, so'z boyligini rivojlantirish va albatta, muloqot malakasini yaxshilashga yordam beradi. Masalan, xorijiy tildagi yangiliklar dasturi yoki ko'ngilochar ko'rsatuvni ko'rganda, tomoshabin kontekstdagi so'z hamda iboralarni eshitadi. Vizual tasvirlar tufayli kuzatuvchi, notanish lug'at va iboralarni tushunish, eslab qolishga yordam beradigan tayyor "shpargalka"ga ega bo'ladi. Shu orqali, til o'rganuvchining so'z boyligi kengayib, yangi tilda tinglab tushunish va so'zlashish qobiliyati o'sib boradi(16,11). I.I.Prokopova o'z ilmiy izlanishlaridan kelib chiqib, ma'lum bir tildagi axborot-ko'ngilochar dasturlar, shu tilni o'rganayotgan shaxs uchun o'zlashtirish jarayonida duch kelishi mumkin bo'lgan fonetik, leksik va grammatik muammolarni oldini olishga yordam beradigan amaliy mashg'ulotlardir. Qolaversa, bu turdagi teledasturlar retseptiv (tinglash va o'qish) hamda reproduktiv (gapirish va yozish) ko'nikmalarini shakllantiruvchi an'anaviy dars o'rnini ham bosa oladi(15,16). Bugun "Foreign languages" orqali efirga uzatilayotgan teledasturlar tomoshabinlardagi til bilan bog'liq shu ko'nikmalarini rivojlanishiga o'z hissasini qo'shib kelmoqda.

Telekanalning eng ommabop ko'rsatuvlaridan biri, bu "Good morning, Uzbekistan" dasturi(18). Ikki-ikki yarim soatlik jonli efir xaftaning begim kunlari 09.30da efirga uzatiladi. Ta'kidlash lozim, mazkur teleloyiha "Foreign languages" kanali ish boshlagan dastlabki kunlardanoq namoyish etiladi. Ko'rsatuv efirga uzatila boshlanganida "Oilaviy" telekanali boshlovchilari tomonidan ikki tilda, o'zbek va belgilangan chet tilida olib borilgan. Hozirgi vaqtda esa, dastur faqat xorijiy tilda taqdim qilinadi, unda tillarni mukammal o'zlashtirgan jurnalistikaga qiziquvchi talaba yoshlar boshlovchilik qilishadi. O'tgan muddat orasida ko'rsatuvda til bo'yicha o'zgartirishlar bo'lsa-da, shakl va mazmun jihatdan teleko'rsatuvga deyarli yangilik kiritilmagan. Kanalning tomoshabinbop loyihalaridan biri "Good morning, Uzbekistan" xaftaning olti kunida jonli ravishda efirga uzatiladi. Ikki yarim soat davom etadigan mazkur dasturning 05.12.2023 sanada namoyish etilgan sonida Dilobar Zaripova hamda Nodirbek Mahmudov boshlovchilik qilishdi. To'g'ridan-to'g'ri efir MTRK hududidagi maxsus studiya maydonchasida tasvirga olindi. Syomka jarayonida 5 nafar tasvirchi 5 ta kamera bilan ishlashdi. Bosh tasvirchi, Otabek G'ulomovning ta'kidlashicha, har kungi dasturni texnik jihatdan sifatli qilib, tomoshabinlarga havola etish uchun jurnalist va boshlovchilardan tashqari 10dan ortiq xodimlar, xususan, chiroq, ovoz ustalari, rejissyor hamda assistentlar mehnat qilishadi. Jamoa bosh operatorining so'zlariga qaraganda, an'anaviy tarzda muharrirlar ko'rsatuvni mazmunan boy bo'lishiga, texnik guruh esa taqdim etilayotgan kontent tomoshabinlarga sifatli va yorqin yetib borishi uchun harakat qilishadi. Bu gal 20 dan ortiq turli rusumdagi chiroqlardan foydalanildi.

Loyihaning mazmuniy jihatdan yutuqlari:

1.Dastur avvalida, tomoshabinlarga ingliz tilida savol berildi. Bu, o'z navbatida kuzatuvchi bilan o'zaro muloqotni tashkil etish va oxirgi daqiqalarga qadar ekran ortidagi muxlislarni ushlab turish uchun samarali usul hisoblanadi.

2.Ko'rsatuv mavzu jihatdan keng qamrovli, ayniqsa, bu borada tanlovni amalga oshirishda jamiyatning yosh vakillari uchun ahamiyatli va qiziqarli yo'nalishlar inobatga olingani e'tiborli. Xususan, efir davomida jinsi matosi, uning yaratilish tarixi, ommalashishi to'g'risida, International Fathers Day ya'ni Xalqaro Otalar kuni, milliy qadriyatlarimiz haqida so'z yuritildi.

3.Bugungi kunda moliya sohasida PhD dissertatsiyasi ustida ish olib borayotgan tadqiqotchi Nihola Ahmadaliyeva dastur mehmoni bo'ldi. Suhbat davomida ilmiy ish yozish tartibi, yo'nalishda amalga oshirilayotgan yangiliklar va oilaviy munosabatlar haqida gaplashildi.

4."Ielts secrets" sahifasida esa aynan xalqaro til imtihonida yuqori ball olish uchun zarur bilimlar berildi. Bunda listening (tinglab tushunish) bo'yicha mavzu o'tildi.

5.Jonli efir davomida O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti talabasi Nigina Zokirova ingliz tilining grammatik qoidalari bo'yicha, jumladan, Past Simple Tense ya'ni Oddiy o'tgan

zamon mavzusini misollar bilan tushuntirib berdi.

6.Shuningdek, jonli ijroda taqdim qilingan karaoki ikki yarim soatli dasturning yanada rang-barang va qiziqarli bo'lishini ta'minlab berdi.

Ushbu teleloyiha mazmun jihatdan tobora takomillashib, auditoriya qamrovini kengaytirib borayotgan bo'lsa-da, zamonaviy audiojurnalistika nuqtai nazariga ko'ra, kamchiliklardan holi deya olmaymiz. Tadqiqot jarayonida, yetarlicha kamchiliklarga guvoh bo'ldik.

1.Ko'rsatuv zastavkasi, boshlanishidagi kichik anonsni tayyorlashda zamonaviy axborot – texnologiyalari imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmagan.

2.Dastur tasvirga olinadigan telestudiya ko'rsatuv mohiyatiga nomutanosib. Zamonaviy yoshlar qatlamini o'ziga tortadigan detallar deyarli yo'q.

3. Efir o'rtasida boshlovchilarning o'zaro suhbatlari cho'zilib ketgan. Bu fakt, tilni unchalik yaxshi bilmaydigan tomoshabinni zeriktirib qo'yishi va boshqa kanalni tanlashiga sabab bo'lishi mumkin.

4.Tomoshabinlar bilan aloqa faqatgina telefon qo'ng'iroqlari orqali amalga oshirilmoqda. Holbuki, XXI asr texnika taraqqiyoti davrida televideniya sms, ijtimoiy tarmoqlarning imkoniyatlaridan foydalangan holda auditoriya bilan o'zaro aloqa vositalari qamrovini kengaytirish mumkin.

5.Bugungi tezkor davr tomoshabini o'zining ikki yarim soatlik vaqtini ekran qarshisida o'tkazishi haqiqatdan birmuncha uzoq. Aynan ushbu vaqt oraliq'ida auditoriyani ushlab qolish uchun "Good Morning Uzbekistan" ijodkorlari taqdim etayotgan sahifalar ketma-ketligi yetarlicha emas, nazarimda. Mexmonlar bilan suhbat vaqtini kamaytirib, turli yo'nalishdagi soha vakillari bilan dialoglar sonini oshirish, xorijiy tildagi oldindan tayyorlangan ijodiy lavha, reportajlar qo'shish, internetda ommalashgan video, yangiliklardan foydalanish va dolzarb mavzularda turli maskanlarda mutaxassislar yoki yoshlar orasida mashhur shaxslar bilan intervyular tashkil etish va shu kabi rang-barang usullarni qo'llash dastur ta'sirchanligi hamda samaradorligini oshirishda munosib vosita sifatida xizmat qiladi. Albatta, bu omillarga ta'sir qiluvchi faktorlar faqatgina ijodkor xodimlarning mehnati emas, balki ijtimoiy, moddiy jihatdan kompaniya rahbariyatining qo'llab-quvvatlashi ham muhim rol o'ynaydi.

"Foreign languages" telekanali tomoshabinlari uchun begim kunlari, jonli efirda "Good morning, Uzbekistan" dasturi namoyish etilsa, har yakshanba kuni ikki yarim soatlik "English club" loyihasi havola qilinadi. Ushbu loyihalarning asosiy farqli jihati, dam olish kuni efirga uzatiladigan telemahsulot doirasida mazmunan yengil hazm qilinadigan ko'ngilochar mavzular nisbatan ko'proq berib boriladi. "English club" 2023 yildan boshlab, til o'rganayotgan tomoshabinlarning dam olish kunlaridagi vaqtlarini ham foydali o'tkazish maqsadida efirga uzatila boshlandi.

Ko'rsatuvning 2024-yil 14-yanvar sonida namoyish etilgan sonini tahlil qilamiz(19). Dastur odatgidan farqli ravishda bir nafar boshlovchi Maftuna Rajabboyeva (odatda, ikki nafar boshlovchi)tomonidan olib borilgan. Dastur avvalida, boshlovchi sana bilan bog'liq muhim kun va bayramlarni sanab o'tdi. O'z navbatida, boshlovchi "Vatan himoyachilari kuni" bilan soha egalari va barcha erkaklarni bayram bilan tabrikladi. Jonli efir shakl va mazmun jihatdan "Good morning, Uzbekistan" dasturi bilan juda o'xshash. Xususan, ikkala dasturda ham ijodkorlar tomonidan tomoshabinlarga mantiqiy savol beriladi. "English club" ning bu galgi sonida tasvirlar namoyish qilinib, kadrlar orqali tasvirlangan Taylanddagi orollardan birini nomini topish kerakligi aytiladi.

Ko'rsatuv davomida "News" sahifasi tomoshabinlar e'tiboriga xavola qilindi. O'zbekiston va xalqaro maydondagi yangiliklarni o'z ichiga olgan mazkur rubrikani ham boshlovchi Maftuna Rajabboyeva olib bordi. Yangiliklar davomida 3 ta xabar taqdim etildi. Ularning birinchisida, bayram arafasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Mudofaa sanoati agentligining Toshkent viloyatida joylashgan ishlab chiqarish klasteriga tashrifi haqida hikoya qilindi. Xabar oxirida boshlovchi, batafsil navbatdagi videoda deya so'zini yakunladi. "Yangi

O'zbekistonning yangi armiyasi" mavzusi bilan taqdim etilgan videorolikda esa vatanimiz sarhadlarini himoya qilayotgan harbiylarning soha haqidagi fikrlari, ish jarayonlari ko'rsatildi. Vaholangki, boshlovchi so'zlariga ko'ra, videomahsulot yuqorida ta'kidlangan xabarning mantiqiy davom bo'lishi lozim edi.

Navbatdagi yangiliklarda esa axborot-texnologiyalari yo'nalishida dunyo mutaxassislari tomonidan yaratilgan kashfiyotlar va "Tesla" kompaniyasining galdagi izlanishlari samarasi, sun'iy intellektga ega robot to'g'risida so'z bordi.

Tanlangan mavzular qiziqarli biroq mazkur axborotlarni tomoshabinga yetkazish usulida ijodkorlarning biroz tajribasizligi ko'zga tashlandi. Birinchidan, xabarlar haqida ma'lumot berayotgan vaqtda, jurnalist bir necha marotaba pauza bilan, oldindan tayyorlangan qog'ozga qarab o'qib berdi. Efir avvaldan yozilgan. To'g'ri, texnik jihatdan kamchiliklar, xususan, suflyorning mavjud emasligini ijodiy jamoaga aloqador bo'lmagan holat deb baholash mumkin. Ammo televideniye talablari, etikasi nuqtai nazaridan, bu kamchilik ekranda sezilarli darajada ko'zga tashlanadi. Yangiliklarni taqdim etish usuli haqida gap ketganda, eng avvalo xronometraj masalasi e'tiborimni tortdi. Atigi 3 ta xabar uchun 20 daqiqadan ko'proq vaqt ajratilgan. Zamonaviy telejurnalistika uchun bu muddat me'yordan ortiq hisoblanadi. "Aniqlik, qisqalik, tushunarlik". ABC telekompaniyasi mutaxassislari teleyangilikni bayon etishda aynan shu jihatlarga ahamiyat qaratish lozim deya ta'kidlaydi. Axborot tafsilotlarini yoritayotganda "bitta gap-bitta fikr" tamoyiliga tayanib qisqa frazalarda matn yozilishi maqsadga muvofiq sanaladi(4, 258-259). Har qanday dolzarb va qiziqarli ma'lumot bo'lmasin, bir daqiqadan keyin shunchaki xabarni hikoya qilib, bugungi kun tomoshabinini ekran qarshisida ushlab turib bo'lmaydi. Ayniqsa, telekanal, asosan, yosh avlod vakillari uchun o'z telemahsulotlarini taqdim etayotganini inobatga olsak, yuqorida qayd etilgan omillar zamondoshlarimizni qiziqitira olishi, amri mahol. Qolaversa, videoroliklar ham mualliflik mahsulotlari emas, internetdan yuklab olingan.

Ammo ko'rsatuv davomida taklif etilgan mehmonlarning soni jihatdan ko'pligi, suhbatlarning rang-barangligi, xalqaro mutaxassislar bilan jonli dialoglar, xalqaro til sertifikatini olish uchun imtihon jarayonida as qotadigan mavzular tahlili, musiqiy pauzalar til o'rganishga befarq bo'lmagan har bir kishi uchun foydali va maroqli jarayon bo'lganligini qayd etish lozim. Dasturda turli millat vakillari bilan bevosita suhbat tomoshabinlarga organilayotgan tilni har xil shaklda tinglash, xatolarni tahlil qilish, adabiy va shevadagi sozlarni ajrata olish imkonini taqdim etadi. V. Tudini til o'rganish jarayonida shu tilda so'zlashuvchi mahalliy aholi bilan bevosita suhbatning samaradorlik darajasini yuqori baholaydi. Italyan tilini o'rganayotgan Janubiy Avstraliya universiteti talabalari bilan olib borgan tajribasiga ko'ra, tillarni tez va oson o'zlashtirishning maqbul yechimi, bu mahalliy aholi bilan yuzma-yuz muloqotdir(17,146-147).

Shu o'rinda aytib o'tish lozimki, har jonli efir avvalida kutilayotgan mexmonlar, mavzular haqida boshlovchi tomonidan kichik anons taqdim etilsa, maqsadga muvofiq bo'lardi. Bu qisman bo'lsa-da, tomoshabinni ko'rsatuv oxiriga qadar ushlab turishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda telekanalning reytingi yuqori, yosh avlod vakillariga motiv bo'lib xizmat qilayotgan dasturlaridan biri, "Our pride" ko'rsatuvining 2023-yil mart oyida efirga uzatilgan bayram sonini ko'rib chiqamiz(20). Loyiha boshlovchisi Maftuna Rajabboyeva. Telemahsulot 8 mart "Xalqaro xotin-qizlar kuni" arafasida taqdim qilingan. Ko'rsatuv qahramoni, pedagogika sohasida muvaffaqiyatli faoliyat olib borayotgan O'g'iloy Hasanova. PhD, Filologiya fanlari falsafa doktori, Buyuk Britaniya, BAA kabi davlatlardagi xalqaro konferensiyalar ishtirokchisi, Toshkent Pedagogika universitetining xorijiy tillar fakultetida ingliz tilidan dars berib berib keladi. Dasturni tomosha qilgan kuzatuvchi nafaqat tinglab tushunish qobiliyatlarini rivojlantiradi balki o'z zamondoshining yutuqlari misolida yanada izlanish va harakat qilish uchun motivatsiya oladi.

Ijodiy izlanishlar samarasi, "Our Pride"ning aynan shu soni mazmun va g'oya jihatdan

to'g'ri shakllantirilgan deb ayta olamiz. Ko'rsatuv avvalida, boshlovchi nozik hilqat egalariga berilgan ta'rif hamda ayol-qizlarning jamiyatdagi o'rni haqidagi o'z fikrlari bilan kirish qiladi. Shundan keyin, dasturning galdagi qahramoniga e'tiborni qaratadi. Tasvirga olish uchun ob'yekt sifatida pedagogning ish joyi ya'ni universitet tanlangan. Bu loyiha orqali efirga uzatilayotgan tasvirlarning jonliligini, shuningdek qahramon bildirgan fikrlarning ta'sirchanligini ta'minlab bergan. Savollar ketma-ketligi ham puxta o'ylab chiqilgan. Bunda ishtirokchining bugungi kunga qadar bosib o'tgan yo'li va bu nuqtaga qadar bo'lgan masofada yaqinlarining roli dastlabki bosqichlardan boshlab ochib berilgan.

Salkam 40 daqiqa davom etadigan loyiha doirasida O'g'iloy Hasanovanning shu kungacha erishgan yutuqlari uning o'zi va hamkasblari tomonidan batafsil aytib o'tiladi. Dialoglar davomida bolani bilimga yo'naltirish, professional o'qituvchiga xos xususiyatlar haqida so'z boradi. Qolaversa, qahramon bu boradagi o'z hayotiy tajribalari bilan o'rtoqlashadi. Keltirilgan faktlar, o'z o'rnida shu yo'nalishdagi tomoshabin uchun foydali kontent bo'lib xizmat qiladi.

Yuqorida sanab o'tilgan muvaffaqiyatli ijodiy izlanishlarga qaramay, tadqiqot davomida ko'rsatuvning ayrim kamchiliklari ko'zga tashlandi.

Birinchidan, teleko'rsatuvda tabiiylik yetishmaydi. Bugungi jamiyatning yosh a'zolariga shunchaki so'zlar yoki odatiy tasvirlar bilan ta'sir etib bo'lmaydi. Telejurnalistikada auditoriyaga ta'sir etish usullari haqida gap ketar ekan, muloqot konikmalarini rivojlantirish masalasiga ham toxtalib otish joiz. Intervyu jarayonida jurnalistning kasbiy malakasi va psixologik bilimlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Dastur aynan qaysi qatlam vakillari uchun tayyorlanayotganligini aniq anglagan holda muloqot shakli va suhbatdoshning fikrlarini ham auditoriyaga moslab yo'naltira olishi muhim sanaladi(7,517). Loyihaning ushbu sonida televizion jurnalistikaga xos intershum, layflardan foydalanilmagan. Qahramon o'z sohasining ustasi ekanligini ko'rsatuvchi kadrlar deyarli yo'q. Bu haqda faqatgina, pedagogning so'zlari orqali biror tushunchaga ega bo'lish mumkin. Montajda ham zamonaviy audiovizual jurnalistikaning imkoniyatlari, yutuqlari aks etmagan. Odatiy usul, avvaldan tayyorlangan dars jarayonlaridan olingan kadrlar musiqaga ketma-ket terib chiqilgan, xolos. Vaholangki, pedagogning mahorati yoki boshqa hamkasblaridan ajralib turuvchi kasbiy xislatlarini taqdim etuvchi tabiiy jarayonlardan video misollar keltirish mumkin edi. Boshlovchi va qahramon o'rtasidagi suhbat faqat bir ob'yektda tasvirga olingan. O'zaro dialog auditoriyalar bo'ylab yoki talabalar fonida amalga oshirilganda, bu dasturning yanada jonli va rang-barang bo'lishiga, tomoshabinning suhbat mazmunini yanada yaqinroq his qilishiga xizmat qilardi. Har holda, dastur telestudiyada emas, balki oliy ta'lim muassasida syomka qilingan. Tabiiy jarayonlarni ko'rsatish orqali, hattoki tilni bilmaydigan yoki tillarni o'rganishga qiziqmaydigan ekran qarshisida shunchaki vaqt o'tkazayotgan tomoshabinni ham sergak tortishiga, e'tiborini qaratishga erishish mumkin. Ushbu omillar, tabiiyki, loyihaning yanada qiziqarli, ta'sirchan va bir-birini takrorlamaydigan kadrlarga boy bo'lishini ta'minlaydi.

Umuman olganda, "Foreign languages" telekanali orqali taqdim qilinayotgan ko'rsatuvlarning har bir soni avvalgisini takrorlamaydigan, alohida tahlilga munosib ijodiy izlanishlar samarasidir. Aksari faoliyatini endi boshlagan yosh mutaxassislardan iborat jamoa yangiliklarni izlab, o'rganib, muhimi ularni amaliyotda qo'llab kelmoqda. Ta'lim televideniyesining shakllanishi va rivojlanishi, bu borada jahon tajribasi va Xitoyning o'ziga xosligini o'rgangan tadqiqotchi Sun Sinshen so'zlariga ko'ra, ta'lim berishni maqsad qilgan telekanal asosiy 4 ta vazifani bajaradi(6,12). Bular: ilmiy bilimlarni tarqatadi (ta'limiy), madaniy merosni targ'ib qiladi (ma'rifiy), o'quv ma'lumotlarini yetkazadi (axboriy) hamda ta'lim jarayoni uchun ilg'or qarashlarni targ'ib qiladi (tashkiliy). Kuzatishlarimiz davomida amin bo'ldikki, "Foreign languages" ijodkorlari tomonidan yaratilgan ijodiy telemahsulotlar ayni shu to'rtta funksiyani bajarib kelmoqda. Xususan, ko'rsatuvlar orqali chet tillarini o'rganish uchun ilmiy bilimlar berib beriladi va aynan shu jarayonda milliy ta'lim tizimi, umuman olganda har tomonlama milliyligimizni targ'ib qilgan holda o'zaro suhbat, intervylar

orqali tarbiyaviy jihatga ham e'tibor qaratiladi. Mamlakatimiz va jahon hamjamiyatida ro'y bergan voqealar, ma'lum bir tanlangan mavzu haqida axborot beriladi. Shuningdek, tillarni mukammal o'rganib yutuqlarga erishib kelayotgan yoshlar misolida, chet tillarini bilishning zamonaviy dunyoda qanchalik ahamiyatligi ekanligini namoyon etib, tomoshabinni ham izlanishga jalb etadi.

Sun Sinshen yuqoridagi fikrlarni davom ettirib, yana shunday deydi: "O'quv televideniyesi intellektual salohiyatni rivojlantirish, tomoshabinlarni tarbiyalashi kerak, biroq asosiysi, uning faoliyati auditoriyaga manzur bo'lishi ham muhim sanaladi(16,15)." Kanalning qanchalik raqobatbardoshligi, uning tomoshabinlarga ta'siri, reytingi esa, aniq maqsadli ko'rsatuvlarning mazmuniga borib taqaladi. Bugun "Foreign languages" telekanali orqali taqdim qilinayotgan dasturlar kamchiliklardan holi emasligi rost. Shu bilan birga, ularning mazmunan boy va rang-barangligi ham haqiqatdir. Ammo, xitoylik tadqiqotchi olim qayd etganidek, loyihalarning tomoshabinbopligi, auditoriya o'rtasida ommalashishi muhim jihat ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, bu bo'yicha telekanal faoliyatini o'ta muvaffaqiyatli deb ayta olmaymiz. Mazkur bobning, birinchi bo'limida ko'rsatilgan so'rovnomamiz ham shuni tasdiqlamoqda, har holda. Qolaversa, telekanalning ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy sahifalarida ham kuzatuvchilar soni boshqa telekanallarga qaraganda ancha past. Jumladan, 14.03.2024 holatiga ko'ra, telekanal rasmiy sahifalarini telegram ijtimoiy tarmog'ida 1829 ta, instagramda esa, atiga 723 nafar kuzatuvchilar kuzatib borishi ma'lum bo'ldi.

Kelgusida, ijodkorlar xuddi shu jihat, tomoshabinlar istaklarini yanada chuqur tahlil qilib, telemahsulotlar yaratish hamda malakali SMM mutaxassisleri bilan hamkorlikda o'z dasturlarini yanada ommalashishiga alohida ahamiyat qaratishsa maqsadga muvofiq bo'lar edi va shu orqali telekanalning davomli faoliyati ta'minlangan bo'lardi.

XULOSA QISMI Bugungi kunda telekanal ijodkorlari tomonidan 20dan ortiq aynan chet tillarini o'rgatishni maqsad qilgan turli janrdagi teleko'rsatuvlar efigra uzatilib kelinmoqda. Ijodiy jamoada tajribali mutaxassislar bilan birga sohada faoliyatini boshlaganiga ko'p bo'lmagan jurnalistlar, turli yo'nalishlarda ta'lim olishiga qaramasdan tillarni puxta o'zlashtirgan holda televideniye yo'nalishida o'zini sinab ko'rayotgan talaba yoshlarni ham uchratish mumkin. Bu faktor, bir tomondan ko'rsatuvlarning mazmunan boyishiga, ekran orti kuzatuvchilarning yosh chegarasi kengayishiga ta'sir ko'rsatmoqda. Ikkinchi tomondan esa, telekanal, yosh mutaxassislarining ijodiy izalanishlarini sinovdan o'tkazuvchi tajriba maydoniga aylanib qolishiga sabab bo'lmoqda. Bu jarayonda kamchiliklar, hal etilishi kutilayotgan muammolarning mavjud bo'lishi, tabiiy hol. Biroq, teleteleto moshabin xatolarni yoqtirmaydi. Ekran qarshisidagi kuzatuvchi xoh hordiq, xoh bilim olishni maqsad qilgan bo'lsin o'z vaqtini manfaatli o'tkazishni istaydi. Shu xohishni amalga oshirish uchun esa, sinovdan muvaffaqiyatli o'tgan professionallarga, ishonchli manbalarga tayanadi. Milliy audiovizual jurnalistikada "Foreign languages"ga raqobatbardosh telekanalning mavjud emasligi ijodiy jamoa uchun jarayonni biroz yengillashtirayotgandek bo'lishi mumkin. Biroq qayd etish lozim, bugungi axborot-texnologiyalari asrida bitta smartfon yoki til o'rganish imkoniyatini taqdim etadigan istalgan turdagi gadjet ham butun bir telekanal uchun raqobatdosh sanaladi. Bu esa, albatta tahririyat oldida turgan mas'uliyatni bir necha barobarga oshiradi.

Telekanal faoliyatiga nazar tashlar ekanmiz, o'tgan ikki yillik muddat "Foreign languages" ijodiy jamoasi uchun oson bo'lmadi, deya fikr bildirish mumkin. Butunlay yangilangan yo'nalishda ijod qilish, jamoani shakllantirish shu oilaning har bir a'zosidan yetarlicha harakat va kuch talab etdi. Muhimi, qisqa fursatda bu tajriba o'zining ijobiy natijasini ko'rsatdi. Tomoshabinlar qamrovining oshishi, ko'rsatuvlar samaradorlik darajasining o'sishi, shubhasiz, kadr ortidagi tinimsiz izlanishlarning hosilidir. Telekanal o'z auditoriyasiga taklif qilayotgan chet tillaridagi mavjud ijod mahsullari orqali, hattoki xalqaro tajribada amalga oshirilmagan mazkur yo'nalishda muvaffaqiyatli ko'rsatkichlarga erishdi. Milliy televideniye tarixida qo'l urilmagan yangi yo'nalishlarda ko'rsatuvlar tayyorlandi, chet tillarida ikki yarim soatli ionli

etirlar namoyishi yo'lga qo'yildi, xorijiy tillarni o'rgatuvchi an'anaviy dars jarayonlari ekran orqali o'tildi, xalqaro IELTS imtihoni uchun tayyorlovchi davomli maxsus kurs dasturlari shakllantirildi.

Shunga qaramay, tanga ikkinchi tomonida bo'lgan kabi yuqorida aytib o'tganimiz, "Foreign languages" telekanali yechimini kutayotgan muammolar, hal etilishi lozim kamchiliklardan holi emas. Tahririyat shakl va mazmunidan kelib chiqib yanada takomillashtirilishi, moddiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlanishi, teleko'rsatuvlar yoshlar qatlami keng foydalanadigan platformalarda yanada izchil targ'ib qilinishi darkor. Bu omillarning bartaraf etilishi esa, o'z navbatida, telekanaldagi sifatli kontent sonini oshiradi, tomoshabinlar qamrovini kengaytirib, MTRK tizimidagi chet tillariga ixtisoslashgan telekanalning faoliyati davomli bo'lishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

"O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, 2021-yil, may. <https://lex.uz/uz/docs/5426736?ONDATE=12.05.2022>

"Foreign languages" xorijiy tillar teleradiokanalini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasi qarori, 2021-yil, avgust. <https://lex.uz/uz/docs/-5607094>

Irkayeva N., "Foreign languages" telekanali xorijiy tillarni targ'ib etuvchi telekanal sifatida.", "Audiovizual jurnalistika: Global o'zgarishlar davrida" xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, Toshkent, 2023. 185-194 b.

Karimov A. "Audiovizual jurnalistika", Toshkent, 2019

Karayev U., "Ta'limiy teledasturlar: muammolar va yechimlar.", "Zamonaviy ta'lim", 2015

Nazarova N. "Chet tillarini o'rganishda samaradorlik mezonlari", "Zamonaviy ta'lim" Toshkent, 2014

Qosimova N. "Ixtisoslashgan jurnalistika", Toshkent, 2019

Fedorov A., MEDIA EDUCATION AROUND THE WORLD: BRIEF HISTORY, 2008

Qosimova N., Zamonaviy telejurnalistikaning taraqqiyot tendensiyalari: mahorat, tajriba, ixtisoslashuv mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. – Toshkent, 2015. – № 8.

Saydivaliyeva B., "Bugungi kunda xorijiy tillarni bilishning dolzarbligi". "Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences". – Toshkent, 2023

Naveed F., "Role of television in the field of education", –Pakistan, 2019

Mehmet U., "The approach of learning a foreign language by watching Tv series", Turkey, 2019

Мыгаль М. "Детское телевидение в контексте современной культуры", Белгородский государственный университет, Россия, 2013

Поезжаева Ю. А., "Специфика подачи телевизионных программ на отечественном телевидении для детей дошкольного возраста", Россия, 2016

Прокопова И.И. "Система обучения восприятию и пониманию русской речи на материале информационно-развлекательных программ интернет-телевидения", Москва, 2019

Синьшэн С., Становление и развитие образовательного телевидения: мировой опыт и китайская специфика, Москва-2010, автореферат

Tudini, V., Using native speakers in chat. Language Learning & Technology, Universty of South Australia, 2003

O'zMTRK arxivi

MTRK rasmiy telegram kanali

"Foreign languages" telekanali rasmiy telegram kanali

TARZ (HOLAT) MAYDONI UZVLARI

Jo'rayeva M.N.

Qarshi shahridagi Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada fizikadagi elektr maydonida bo'lgani kabi til birliklari ham tarz ma'nosini qay darajada ifodalashiga ko'ra yadro va periferik hududlarda joylashuvi haqida so'z boradi. Tarz mikromaydonini ifodalovchi vositalar ham tarz funksional-semantik maydoni tushunchasining qaysi qismlarini hosil qilishiga ko'ra yadro, markaz va chekka qismlarda o'rinishadi.

Kalit so'zlar: yadro, periferik, maydon, tarz maydoni, maydon uzvlari, maydon markazi, maydon chekkasi, funksional-semantik maydon.

ЧЛЕНЫ ПОЛЯ СТИЛЯ (СТАТУСА)

Аннотация. В статье говорится о расположении языковых единиц в ядре и периферийных регионах по степени выражения ими значения стиля, как в случае с электрическим полем в физике. Средства, репрезентирующие микрополе стиля, располагаются в ядре, центре и периферийных частях в зависимости от того, какие части понятия функционально-смыслового поля стиля формируются.

Ключевые слова: ядро, периферия, поле, поле стиля, члены поля, центр поля, край поля, функционально-семантическое поле.

MEMBERS OF THE STYLE (STATUS) FIELD

Abstract. The article talks about the location of language units in the core and peripheral regions according to the degree to which they express the meaning of style, as in the case of the electric field in physics. Means representing the microfield of style are located in the core, center, and peripheral parts, depending on which parts of the concept of the functional-semantic field of style form.

Key words: core, peripheral, field, style field, field members, field center, field edge, functional-semantic field.

Mustaqillik barcha sohalar qatorida tilshunoslik sohasida ham tub o'zgarishlarga zamin yaratdi. Bunday o'zgarishlar samarasi, avvalo, ilmiy tadqiqotlarning keng yo'lga qo'yilganligida, ilmiy tadqiqot natijalarining amaliyotga joriy etilishida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Jumladan, o'zbek tilida daraja funksional-semantik maydoni, xususan, belgi darajasi mikromaydonini ilmiy-nazariy asosda o'rganish va ilmiy-amaliy jihatdan tahlil etish bugungi kunda o'zbek tilshunosligida hal qilinishi lozim bo'lgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Turli vositalar orqali xilma-xil ko'rinishlarda namoyon bo'ladigan tarz hodisasi yaxlit bir funksional-semantik maydon sifatida to'la o'rganilmagan. Tarz tushunchasini kategorial birlikdan kengroq doirada qarash, funksional-semantik maydon sifatida tahlil etish va mazkur maydon uzvlarini belgilab olish lozim bo'ladi.

Fizikadagi elektr maydonida bo'lgani kabi til birliklari ham tarz ma'nosini qay darajada ifodalashiga ko'ra markaziy (yadro) va chegara (periferik) hududlarda joylashadi. Tarz mikromaydonini ifodalovchi vositalar ham tarz funksional-semantik maydoni tushunchasining qaysi qismlarini hosil qilishiga ko'ra uch qismga bo'linadi: yadro, markaz va chekka qism.

Til birliklari nutqda reallashar ekan, turli lingvistik voqeliklar o'zaro aloqadorlikda, mutanosiblikda namoyon bo'ladi. Bunda birlikning semantik voqelanish pog'onasi soni turlicha bo'lishi mumkin. Shu sababli o'zbek tilshunosligida so'ngi yillarda lisoniy hodisalarni

leksik paradigmalar, morfologik kategoriyalardan farqli ravishda keng ko'lamli yaxlitlik – funksional-semantik maydon sifatida o'rganishga e'tibor kuchaymoqda.

O'zbek tilshunosligida turli vositalar orqali xilma-xil ko'rinishlarda namoyon bo'ladigan tarz hodisasini yaxlit bir funksional-semantik maydon sifatida tahlil etish shu maydon ostida birlashuvchi fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va nolisoniy vositalar mohiyatini kengroq yoritish imkonini beradi.

Maydon nazariyasi bo'yicha jahon tilshunosligida bir qator ishlar amalga oshirilgan. Maydon tushunchasi fizikada fizik hodisa voqelanadigan yoki uning ta'siri paydo bo'ladigan fazo sifatida izohlanadi. Ulimseva dastlab semantik maydon nazariyasi va uning lug'at boyligini tahlil qilishdagi imkoniyatlarini yoritdi. Xususan, o'zbek tilshunosligida ham leksik yoki sintaktik birliklar majmuasiga maydon sifatida qaralgan tadqiqotlar mavjud. A.M.Kuznetsov ta'kidlaganidek, tadqiqotchilar ko'p hollarda leksik maydonni leksik-semantik guruhga, leksik paradigmaga ma'nodosh tushunchalar deb qaraydilar. Bu borada T.Mirzaqulovning "Maydon nuqtai nazaridan yondashilganda u tilning bir necha sath hodisalarini

tutashtirib, sathlararo farqqa chek qo'yadi, paradigma esa bir sath doirasida bo'lib, sathlararo chegarani saqlaydi" degan fikri e'tiborlidir. Lisoniy birlikning semantikasi, u qaysi sath birligi bo'lishiga bog'liq ravishda, o'zga sathlarning voqelanishga ta'siri turlicha bo'ladi. Xususan, agar voqelanuvchi birlik morfologik bo'lsa, bunda leksik birlik (morfema birikayotgan so'z) ning unga ta'siri kuchli, boshqa sathlarning ta'siri sezilar-sezilmas bo'ladi. Voqelanayotgan hodisa leksik birlik bo'lsa, morfologik va sintaktik hodisalarning voqelanishga bo'lgan ta'sirida ularning birortasiga ustuvorlik berib bo'lmaydi. Sintaktik birliklarning nutqiy voqelanishida ham o'zga sathlar hamkorligi kuzatiladi.

O'zbek tilida tarz funksional-semantik maydoni tarkibini tarz tushunchasining lisoniy vositalari – fonetik, leksik, morfologik, sintaktik usullar va nolisoniy vositalar tashkil qiladi.

Tarz funksional-semantik maydonini ifoda etuvchi leksik vositalarga holat ravishlari va holat bildiruvchi sifatlar va holatga taqlidni bildiruvchi so'zlar kiradi.

Holat, tarz, ravish, vaziyat otlari o'zaro sinonim so'zlar bo'lib, lingvistik termin sifatida ular ba'zan aralash holda ishlatiladi.

Tarz funksional-semantik maydonini ifoda etuvchi leksik-morfologik vositalarga leksik-morfologik kategoriya – harakat tarzi shakllari hamda ravishdoshning ayrim shakllari kiradi.

Tarz hodisasi funksional-semantik maydon sifatida o'rganilar ekan, uni ifodalovchi fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va nolisoniy vositalar birgalikda bir-birini to'ldiruvchi yaxlit tizimni tashkil etadi.

Tarz ma'nosi fonetik ifodalanganda tovush ikkilanishi, muhim rol o'ynaydi. Masalan, O'-o'-o'tiribsizmi? Gapida bemalol, uzoq, bema'ni o'tirish nazarda tutilayotgan bo'lib o'unlisining ikkilantirilishi bilan holat bilan bog'liq bu ma'no reallashadi. Shuningdek, urg'u ham tarz ma'nosini yuzaga chiqarishda muhim rol o'ynaydi. O'-o'-lmabdimi? A-a-aytibdi. Bu o'rinlarda asosiy zarbni birinchi bo'g'inga berish orqali darrov, tezgina ma'nolari yuzaga chiqyapti.

Morfologik sathda tarz ma'nosi, asosan, fe'l turkumi doirasida kuzatiladi. Shuningdek, yordamchi so'z turkumlarida – ko'makchilarda ham qisman ko'rish mumkin. Tarz ma'nosi fe'l paradigmasiga kiruvchi harakatning kuchli yoki kuchsiz darajasini ko'rsatuvchi sintetik shakllarda juda yaqqol namoyon bo'ladi.

Ravishdoshning ayrim shakllari, ayrim sifatdoshlar ham tarz umumiy semasi ostida birlashadi.

Tarz funksional-semantik maydonini ifoda etuvchi sintaktik vositalarga ravish holi va ravish ergash gapli qo'shma gaplar kiradi. Ravish holi ham tarz ma'noli vosita sifatida tarz funksional-semantik maydonini to'ldirish uchun xizmat qiladi. Bunda tarz markaziy ma'noni ifodalashi yoki tarz maydonining chegara belgisiga ega bo'lishi mumkin. Ravish ergash gapli qo'shma gaplarda tarz ma'nosin o'ta kuchli bo'ladi, ammo bunday qurilishli gaplar o'zbek

tilida kam uchraydi.

Fizikadagi elektr maydonida bo'lgani kabi til birliklari ham tarz ma'nosini qay darajada ifodalashiga ko'ra markaziy (yadro) va chegara (periferik) hududlarda joylashadi. Tarz mikromaydonini ifodalovchi vositalar ham tarz funksional-semantik maydoni tushunchasining qaysi qismlarini hosil qilishiga ko'ra uch qismga bo'linadi: yadro, markaz va chekka qism.

Holat (tarz) ma'nosi leksik vositalar – holat ravishi va holat bildiruvchi sifatlar va holatga taqlid so'zlarda kuchli darajada. Bu leksik vositalar tarz funksional-semantik maydoni tushunchasining asosiy vositalari bo'lib, maydon yadrosini tashkil etadi. Bu leksik vositalar tarz funksional-semantik maydoni tushunchasining asosiy vositasi bo'lib, maydon yadrosini tashkil etadi. Chunki bu vositalar asosan holat ifodalash uchun xoslangan va unda holatning asosini tashkil etuvchi tarz yaqqol sezilib turadi. Shuningdek, bu leksemalar gapda sintaktik vazifada kelganda ham ravish holi vazifasini bajaradi, mazkur funksiyani bajarish uchun turli shakl va vositalar bilan birgalikda izchil ishlatiladi. Holat ravishi bosh vosita (yadro) sirasida bo'lib, u tarz ma'nosini turli ko'rinishlarda ifodalash uchun xoslangan va izchil, uzluksiz qo'llanishga ega.

Mashrab goh piyoda, goh eshakda ko'p o'lkalarni kezgan otashnafas bir shoir. (Oybek) Ushbu misolda piyoda ravishi ravish holi vazifasida kelgan bo'lib, u kezgan so'ziga bitishuv yo'li bilan tobelangan. Aziza shaxdam qadamlar tashlab idoraga yo'l oldi gapida esa shaxdam sifati tarz ma'nosini bildiriyapti va gapda tarz holi vazifasida kelyapti. Aslida sifatning asosiy sintaktik vazifasi aniqlovchi bo'lib kelish, biroq bu o'rinda harakatga – qadamlar tashlab qo'shma fe'lga tobelanganligi uchun u ham tarz holi vazifasida kelyapti.

Yuqoridagilardan shu ma'lum bo'ladi, holat ravishi, holatga taqlid so'zlar va holat sifatleri asosan tarz ma'nosini ifodalaydi va bu xususiyati uni tarz maydoni yadrosi sifatida qarashga asos bo'ladi.

Tarz ma'noli funksional-semantik maydon markazini leksik morfologik vositalardan – harakat tarzi shakllari, shuningdek, morfologik vositalardan – harakatning kuchli yoki kuchsiz darajasini ifodalovchi shakllar va ayrim ravishdosh shakllari tashkil qiladi.

Harakat tarzi shakllari fe'llarni grammatik jihatdan shakllantirar hamda nutqqa olib kirar ekan, ularning lug'aviy ma'nolarini muayyanlashtiruvchi, ko'p semali so'zlar sememalarini farqlovchi muhim omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Masalan, [bosmoq] to'rt sememali leksema bo'lib, „biror narsani sirt tomondan og'irlik kuchi bilan tagida qoldirish harakati“ sememasi asosida [qol], [ket], [o't], [tur] ko'makchi fe'llari bilan muvofiq keladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, lug'aviy shakllar sifatida harakat tarzi shakllarining lug'aviy ma'no semik tarkibiga, shuningdek, voqelanayotgan leksema turlarini farqlashga ta'siri boshqa shakllarga nisbatan kuchliroq seziladi. Buning sabablari, menimcha, ular asosida, birinchidan, lug'aviy birlik yotgan bo'lsa, ikkinchidan shaklning tabiatan analitik-sintetik harakterda ekanligidadir. Harakat tarzi shakllari fe'llarni voqelantirar ekan, avvalo, ularning norelevant "tarz" semasiga ta'sir qiladi. Ifoda semalari orasidan o'rin oluvchi bu semik parcha fe'llarning atash semalariga daxlsiz va ularga jiddiy ta'sir qilish tabiatidan yiroq bo'lib, fe'llarni har tomonlama tavsiflaydi, xolos.

Maydonning chekka qismini quyidagi vositalar tashkil etadi: ravish holi, ravish ergash gapli qo'shma gaplar, urg'u, ravish holi vazifasida kelgan ayrim ko'makchili va kelishikli otlar, nolisoniy vosita (imo-ishora, so'zlovchining subyektiv munosabati). Bu vositalar nafaqat tarz maydoni, balki boshqa mikromaydonlarga xos tushunchalarni ifodalash xususiyatiga ham ega. Bu esa ularning maydon chekkasidan o'rin olishini ta'minlagan. Belgi darajasi mikromaydoni chekka vositalarida belgining ortiq-kamligi lisoniy va nolisoniy vositalar yordamida ifodalanar ekan, bunda holat kuchsizlanadi.

Tarz ma'noli funksional-semantik maydon chetidan fonetik vositalardan urg'u, sintaktik vositalardan ravish holi va ravish ergash gapli qo'shma gaplar o'rin oladi.

Xulosa qilib aytganda, lison nutqda voqelanar ekan, bunda birlikning semantik qamrovi va voqelanish imkoniyatlariga ko'ra voqelanish pog'onasi soni turlicha bo'lishi mumkin. Shuningdek, lisoniy birlikning semantikasi, u qaysi sath birligi bo'lishiga bog'liq ravishda o'zga sathlarning voqelanishga ta'siri turlicha bo'ladi. Xususan, agar voqelanuvchi birlik morfologik bo'lsa, bunda leksik birlik (morfema birikayotgan so'z) ning unga ta'siri kuchli, boshqa sathlarning ta'siri sezilar-sezilmas bo'ladi. Voqelanayotgan birlik leksik bo'lsa, morfologik va sintaktik hodisalarning voqelanishga bo'lgan ta'sirida ularning birortasiga ustuvorlik berib bo'lmaydi. Sintaktik birliklarning nutqiy voqelanishida ham o'zga sathlar hamkorligi kuzatiladi.

Tarz hodisasi funksional-semantik maydon sifatida o'rganilar ekan, uni ifodalovchi fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va nolisoniy vositalar birgalikda bir-birini to'ldiruvchi yaxlit tizimni tashkil etadi.

Adabiyotlar:

Sh.M. Iskandarova O'zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o'rganish (shaxs mikromaydoni) filol.fan. dokt. ...diss. avtoref, -Toshkent.1999.

F.S.Safarov O'zbek tilida son-miqdor mikromaydoni va uning lisoniy -nutqiy xususiyati. Filol. fan. nomzodi. ...diss. avtoref. – Samarqand, 2004.

A.Rasulova. O'zbek tilining shart va to'siqsizlik maydoni. Filol. fan. nomzodi. ...diss avtoref, - Farg'ona. 2018.

L.Elmurodova O'zbek tilida daraja funksional-semantik maydoni. Filol. fan. nomzodi. ...diss avtoref, - Toshkent, 2011.

АКТУАЛИЗАЦИЯ ИСЛАМСКИХ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В «БАБУРНАМЕ» И ИХ ПЕРЕВОД НА РУССКИЙ ЯЗЫК

*Коракузиев Мадорбек Бегижонович,
работник департамента МВД РУз, соискатель Андижанского государственного
института иностранных языков*

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению проблемы перевода юридических терминов ислама, содержащегося в «Бабурнаме». Освящены вопросы о том, что при переводе текста с исламскими юридическими терминами мастерство переводчика зависит от особого внимания к адекватности передачи семантики исламских законов и правил шариата.

Ключевые слова: «Бабурнаме», исламский юридический термин, перевод, мастерство переводчика, герменевтический потенциал.

«BABURNOMA» DA KELTIRILGAN ISLOM HUQUQIY ATAMALARI VA ULARNING RUS TILIGA TARJIMASI

*Qoraqo 'uziyev Madorbek Begijonovich,
O'zbekiston Respublikasi IIV boshqarmasi xodimi, Andijon davlat chet tillari instituti
erkin tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Maqola «Boburnoma»dagi islom yuridik terminlari tarjimasi muammolariga bag'ishlangan. Tarjimada islom yuridik terminlari translyatsiyasida arabcha shariatga tegishli ma'nolar adekvatligiga e'tibor qaratish lozimligi, bunda tarjimon mahoratining muhim omil ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: "Boburnoma", islom yuridik terminlari, tarjima, tarjimon mahorati, germenevtik salohiyat.

UPDATING ISLAMIC LEGAL TERMS IN «BABURNAMA» AND THEIR TRANSLATION INTO RUSSIAN

*Korakuziev Madorbek Begijonovich,
employee of the Department of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of
Uzbekistan, applicant of the Andijan State Institute of Foreign Languages*

Abstract. The article is devoted to the problem of translating the legal terms of Islam contained in the Baburnama. The questions are addressed that when translating a text with Islamic legal terms, the translator's skill depends on special attention to the adequacy of conveying the semantics of Islamic laws and Sharia rules.

Key words: "Baburnama", Islamic legal term, translation, translator's skill, hermeneutical potential.

В настоящее время ведутся исследования по изучению узкоспециальной лексики переводов, по способам передачи на другой язык религиозных реалий и терминов в переведенных трудах и толкования трудных для перевода исламских терминов через пояснение их семантики, а также путем выявления преимуществ и трудных сторон непосредственного и опосредованного трансляции текста оригинала и др.

Целью нашей статьи является выявление исламских юридико-правовых терминов в сочинении «Бабурнаме» Захириддина Мухаммада Бабура.

В масштабах узбекской и зарубежной терминологии в историко-литературном направлении на материале трудов Лейчика В.М., Гринева С.В.; Мельникова Г.П.; Суперанской А.В.; А.Мадвалиева, М.Умарходжаева, Дадабаева Х., М.Олимова,

Омонтурдиева М., Холмановой З., Бегматова Э. и др., которые рассматривали юридико-правовую терминологию в грамматическом и лексико-семантическом планах.

Несмотря на труды отечественных и зарубежных ученых о религиозной терминологии, в частности использование их в исторических трудах, в частности, в «Бабурнаме» изучение религионимов сочинения всё еще нуждается в широком исследовании.

Перевод является тождественным или эквивалентным в том случае, если реакция иноязычного читателя во всех существенных чертах соответствует реакции читателя сочинения на исходном языке. В тексте «Бабурнаме» значительна роль религиозно-правовой терминологии как неповторимых средств воссоздания национальной и языковой картины мира отдельного народа. Всеюридико-правовые термины ислама объединяются под двумя названиями – шариат и фикх.

Под шариатом большинство людей понимает мусульманский образ жизни, все нормы этой жизни, то есть определенные нормы поведения, включая религиозные, моральные, правовые, бытовые и другие обычаи. Однако Куръан и сунна не содержат множества конкретных правил, определяющих отношения между мусульманами. По этой причине адаптация многих социальных и правовых норм к новым религиозным убеждениям и стремление урегулировать отношения в развивающемся обществе на основе правил исламского учения послужило основным фактором формирования науки фикха – исламского права. Наша статья посвящается рассмотрению одной из актуальных проблем современности – проблемы перевода юридических терминов ислама, содержащихся в «Бабурнаме».

Переводы с исламскими юридическими терминами как никакие другие отражают динамику духовного развития человечества, что приводит, в частности, к достижению справедливости в выражении человеческих отношений. Говоря о сложности перевода такой лексики, следует указать, в первую очередь, на его неоднородность: встречаются тексты разной жанровой принадлежности – это исторические и энциклопедические справки, воспоминания, путевые записки паломников, наставления и многое другое. Переводчик в данном случае решает сложнейшие задачи обеспечения максимальной эквивалентности (ответственность перед автором оригинала) и адекватной прагматической адаптации (ответственность перед получателем, рассчитывающем на понятность и доступность). Осмысление технологии перевода исламской юридической терминологии, представляется актуальным и перспективным направлением современного прикладного переводоведения, ориентированного на требования коммуникативной лингвистической парадигмы. В качестве примера, который фокусно демонстрирует выполнение требований перевода текстов с терминами шариата – исламского права, логично рассмотреть перевод текста, который реализует актуальные коммуникативно-прагматические установки. В нашем случае в качестве такового выступают фрагменты «Бабурнаме» с исламской юридической лексикой.

Автор перевода постоянно находится в творческом процессе самокоррекции, многократно возвращаясь к оригиналу, сравнивая полученный результат с планируемым прообразом результата его деятельности. «Переводчик – вечносомневающийся человек, для которого возвращение к когда-то сделанным переводами их переоценке – нормальная, распространенная практика» [4, с. 33].

При переводе юридических терминов исламского языка на язык другой культуры и религии главный вопрос состоит в следующем: имеет ли данная культура необходимые средства для выражения реалий и образов той религии и культуры, с которой мы переводим. При наличии на переводимом языке эквивалента его следует использовать при переводе, а при отсутствии данного явления или понятия, для которых невозможно подобрать эквивалент на данном языке, допускается сохранение слова или фразы на языке оригинала, приведя толкование данного понятия или описания явления.

При переводе текста с религиозным контентом особое внимание необходимо уделять тому, какие выводы могут сделать читатели иной конфессии, не знакомые с исламскими текстами, и тому, насколько эти выводы адекватны по семантике не только арабским кораническим законам и правилам шариата [1].

Процедура перевода имеет целью установить эквивалентные отношения между исходным и переводным текстом, чтобы они несли в себе одинаковый смысл. Для этого при переводе определенных лексических и грамматических особенностей подлинника, осуществляется передача данных элементов при помощи отдельных приемов и средств перевода. Это играет важную роль в ходе достижения адекватного перевода.

В нашей работе основное внимание сконцентрировано на проблеме адекватности перевода терминов исламского права, опыту, правилам и принципам перевода, которые вызывают несоответствие переводимого текста с религиозным содержанием текста перевода.

При переводе смыслов терминологии исламского права в «Бабурнаме», которые были переведены М.Салье в 1958 г., на наш взгляд, в некоторых местах не всегда точно и последовательно передают мысли автора сочинения.

Таким образом, остро стоит вопрос о корректности употребления религиозного терминологического аппарата. Особое место при переводе религиозного контента занимает специфика перевода религиозных терминов. К религиозной юридической терминологии в тексте «Бабурнаме» можно отнести следующие понятия: *shariat* (*shar*) – исламское юридическое право, закон, *nikoh* – брак, *idda* – период времени, который необходимо выждать женщине для вступления в новый брак после развода, или смерти ее мужа, *xiroj*, *zakot* - исламский налог и т.д.

Например, в переводе термина *shariat* (*shar*) использовано слово «закон». Поскольку «закон» ассоциируется с нормативным актом, принятым государственной властью, то целесообразно было сохранить исламскую реалию в оригинале и указать на особенность данного концепта. Например, «*Ba'zi muomalotta sharni bisyor rioya qilur edi*» [3, с. 223]/ «В некоторых своих поступках он очень тщательно соблюдал закон» [2, с. 190]; «*Shariatga qattiq amal qiladigan podshoh*» [3, с. 248]/ «...правоверный государь» [2, с. 314].

При литературном переводе ради достижения красоты слога переводимого текста утрачивается точность. Например: «*ko'p faqir va miskinlar xiroj va soliqlardan halos bo'lardilar*» [3, с. 23]/ «были раньше избавлены от обид и злоупотреблений в отношении повинностей и налогов» [2, с. 32]. В «Толковом словаре живаго Великорускаго языка» термину повинность дается такое определение: «обязанность, долгъ, что должно исполнить, отбыть. Земские повинности делятся на денежные и натуральные» [5, с. 144]. Сравним: *харадж* – налог, выплачиваемый дехканами с урожая земель [8, с. 169]. В данном случае переводчик адаптировал мусульманский налог с древнерусским видом налога с земли, т.е. с земской повинностью.

При переводе термина права *idda* утрачены нюансы использования религиознима: «*(Shayboniuxon) iddat chiqoriga boqmay*» [3, с. 270]/ «не выждав даже срока очищения» [2, с. 240]. В словаре Ожегова С.И. термину *idda* дается определение – «стодневный срок, в течение которого по шариату воспрещалось вступление в новый брак вдове или разведённой женщине» [7, с. 168], где допущена неточность в длительности срока каждого случая: в зависимости от *мазхаба* *идда* может длиться от четырех до двадцати недель. Соблюдение женщинами *идды* важно было, во-первых, для социальной защиты женщины, во-вторых, не менее важно, для установления отцовства, в случае если женщина беременна. Более точное определение дано в энциклопедическом словаре «Ислам»: «период времени, который необходимо выждать женщине для вступления в новый брак после развода, или смерти ее мужа» [6, с. 123].

Анализ переводческих ошибок в «Бабурнаме» показал, что профессиональный переводчик должен знать не только грамматику и лексику иностранного языка, но и в полной мере владеть понятиями религии и терминологией, использованной в оригинале, владеть искусством герменевтики.

В воспоминаниях Бабура встречаются некоторые расхождения в семантизации исламских юридических терминов, что приводит к ошибочному восприятию терминов исламского права русскоязычным читателем. В дальнейшем во избежание типичных ошибок, возникающих у переводчика в процессе трансляции содержания религиозного характера, для достижения адекватности передачи юридико-правовых терминов необходимо обратить внимание на овладении навыками работы с различными источниками религиозного содержания.

Проведенное исследование показало, что в «Бабурнаме» встречаются исламские юридические термины, которые призваны создать культурный фон сочинения, передать информацию, зародившейся в сознании автора полно и точно.

Литература:

1. Алтмишева, Ё. (2023). О переводе исламских юридических терминов «Бабурнаме» на русский язык. Роль наследия Захириддина Мухаммада Бабура в развитии восточной государственности и культуры, 1(1).
2. Бабур. Бабурнаме. Записки Бабура. – Ташкент, 1958. – 528с.
3. Бобур, Захириддин Мухаммад. Бобурнома. – Тошкент: «Ўқитувчи» нашриёт-матбааи жодийуйи, 2008. – 428 б.
4. Воскобойник Г.Д. Тождество и когнитивный диссонанс в переводческой теории и практике/ Г.Д.Воскобойник// Вестник МГЛУ. Серия Лингвистика. Вып. 499, – М., МГЛУ, 2004, – 181с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка». По изд. М.-СПб, 1882. – М., «РЯ». – 1990. 3 том. – 555 с.
6. Ислам. Энциклопедический словарь. Айдын Арифоглы Али-заде <http://filosoff.org/>
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
8. Умархўжа М.Э. Диний атамалар ва иборалар. – Тошкент: Ғофур Ғуломномадагина шриёт-матбааи жодийуйи, 2016. – 220 б.

RUS VA O'ZBEK TILLARI LEKSIKASIDA O'ZLASHMALARNING STILISTIK MOSLASHUVI (OAV MATERIALLARI ASOSIDA)

Mamasoliyev Ilxam Ubaydullayevich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti (DSc)doktoranti

Annotatsiya. Maqolada akademik va ommaviy axborot vositalari kontekstlarida o'zlashtirilgan so'zlarning rus va o'zbek tillariga moslashuvda muhim rol o'ynaydigan jarayonlar ko'rib chiqilgan. Shuningdek, ushbu ikki tilda yangi so'zlarning stilistik moslashuvi, lingvistik assimilyatsiyasi va normallashtirish jarayonlari tahlil qilinadi. Maqola muallifi stilistik moslashuvning turli jihatlarini, shu jumladan qabul qiluvchi tilning stilistik va sintaktik konturlariga muvofiq o'zlashgan atamalarini sinchkovlik bilan qayta ko'rib chiqadi. Shuningdek, tilning turli registrlarining tilni tushunish va ommaviy nutqda qo'llash jarayoniga ta'siri o'rganiladi, va tilning rasmiy, norasmiy va og'zaki shakllarining zamonaviy sharoitdagi roli tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda ijtimoiy tarmoqlar va boshqa platformalarda tilning norasmiy va og'zaki shakllaridan foydalanishning ko'payishi tendentsiyasi kuzatilmoqda. Bu tomoshabinlar bilan yaqinlik va o'zaro munosabat muhitini yaratish istagi, shuningdek, axborot makonining tez o'zgaruvchan sharoitlariga moslashish zarurati bilan bog'liq.

Kalit so'zlar: stilistika, moslashuv, rus tili, o'zbek tili, OAV, o'zlashmalar, yangi so'zlar, sintaksis.

STYLISTIC ADAPTATION OF WORDS IN THE LEXICAN LEXICON OF RUSSIAN AND UZBEKISTAN (BASED ON MEDIA MATERIALS)

Mamasoliyev Ilkham Ubaydullayevich

PhD (DSc) student of Sharof Rashidov Samarkand State University

Abstract. The article examines the process of adaptation of new vocabulary, especially in academic and media contexts, which play a key role in the integration of borrowed terms into Russian and Uzbek. The article investigates the stylistic adaptation of new vocabulary in these two languages by analyzing the processes of linguistic assimilation and normalization. The author examines various aspects of stylistic adaptation, including the careful reconfiguration of borrowed terms according to the stylistic and syntactic contours of the recipient language. It also examines the influence of different language registers on the process of understanding and using language in public discourse, as well as analyzes the role of formal, informal and oral forms of language in modern conditions. The study shows that in recent years there has been a tendency to increase the use of informal and oral forms of language in social networks and other platforms. This is due to the desire to create an atmosphere of closeness and interaction with the audience, as well as the need to adapt to the rapidly changing conditions of the information space.

Key words: stylistics, adaptation, Russian language, Uzbek language, mass media, borrowing, new words, syntax

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ЛЕКСИКЕ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ (ПО МАТЕРИАЛАМ СМИ)

Мамасолиев Илхам Убайдуллаевич

Докторант(DSc) Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова

Аннотация: В статье рассматривается процесс адаптации новой лексики, особенно в медийных контекстах, которые играют ключевую роль в интеграции заимствованных терминов в русский и узбекский языки. Статья исследует стилистическую адаптацию новой лексики в этих двух языках, анализируя процессы языковой ассимиляции и нормализации. Автор статьи рассматривают различные аспекты стилистической адаптации, включая тщательную реконфигурацию заимствованных терминов в соответствии со стилистическими и синтаксическими контурами языка-реципиента. Также, изучаются влияния различных регистров языка на процесс понимания и использования языка в общественном дискурсе, а также анализу роли официальных, неофициальных и устных форм языка в современных условиях. Исследование показывает, что в последние годы наблюдается тенденция к увеличению использования неформальных и устных форм языка в социальных сетях и других платформах. Это связано с желанием создать атмосферу близости и взаимодействия с аудиторией, а также с необходимостью адаптации к быстро меняющимся условиям информационного пространства.

Ключевые слова: стилистика, адаптация, русский язык, узбекский язык, СМИ, заимствование, новые слова, синтаксис

Kirish. Rus va o'zbek tillari sohalarida, ayniqsa, akademik va media kontekstlarda yangi so'z birikmalarining stilistik moslashuvi lingvistik assimilyatsiya va normallashtirishning puxta jarayonini o'z ichiga oladi. Darhaqiqat, ingliz, fransuz yoki boshqa tillardan olingan atamalarning integratsiyasi ushbu atamalarni qabul qiluvchi tilning stilistik va sintaktik konturlariga muvofiq ehtiyotkorlik bilan qayta o'zgarishini talab qiladi. Masalan, rus tilida inglizcha "internet" terminining qabul qilinishi uni hozirgi darajada keng foydalanishi uchun kiritilishi hamda shunga o'xshash o'zgarishlar nafaqat yozilishi hamda talaffuziga, kirillcha matn va rus fonetikasiga, balki rus nutqidagi rasmiy va norasmiy qo'llanilishida ham aks etadi [6:56-63].

Stilistik moslashuv, shuningdek, ushbu atamalarning turli xil xolatlarda qanday ishlatilishiga ham taalluqlidir: akademik matnlarda bunday atamalarni rasmiy ravishda belgilangan doirada ishlatishga ustunlik berilib, ko'pincha, birinchi eslatmada ta'riflar yoki tushuntirishlar bilan birga keladi, bu aniqlikni taminlaydi va diskursning akademik qat'iyligini saqlaydi [3:352]. Mediadiskursda, aksincha, o'zlashgan terminlarning yorqin va ijodiy ishlatish tendensiyasi mavjud bo'lib, bu tilning yanada dinamik hamda rivojlanayotgan qo'llanilishini aks ettiradi.

Ushbu atamalarning morfologik moslashuvida ko'pincha rus yoki o'zbek tiliga xos bo'lgan suffiks va prefikslar xorijiy asoslarga qo'shilib, qabul qilayotgan tilning morfologik, sintaktik me'yorlariga mos keladigan hosilalarni yaratishda mahalliy morfologik tuzilmalarning o'zlashgan elementlar bilan o'zaro murakkab ta'sirini o'z ichiga oladi. Masalan, inglizcha «update» rus tilida «-ить» fe'l hosil qiluvchi qo'shimchasi yordamida «apdeytit» (uzb. yangilanish) so'ziga aylanadi va shu bilan rus tilining og'zaki tizimiga to'liq qo'shiladi [9:262].

O'zlashgan atamalarning semantik moslashuvi ularning ma'nolarini qabul qiluvchi tilning mavjud semantik maydonlari bilan moslashtirishni o'z ichiga oladi, bu chalkashlik va noaniqlikka olib kelmasdan leksik bo'shliqlarni samarali to'ldirishni ta'minlaydi. Bunday semantik integratsiya tilning funksional foydaliligi uchun juda muhim ahamiyatga egadir,

bu uning izchilligi va ravshanligini saqlab, uning ekspressiv imkoniyatlarini kengaytirishga imkon beradi[10:304].

Bu jarayonda tilni boshqaruvchilar va siyosatchilarning roli ham katta. Ular, ko'pincha, xorijiy atamalarni moslashtirish bo'yicha me'yorlar va tavsiyalarni belgilaydilar, bu atamalarning o'quv dasturlari, lug'atlar va boshqa rasmiy hujjatlarga qanday kiritilishiga ta'sir qiladi va shu bilan ularning lingvistik landshaftda ishlatilishini standartlashtiradi[1:519].

Muhokama. Rus va o'zbek tillarida yangi so'z birikmalarining stilistik moslashuvi tilning stilistik yaxlitligi va funksional samaradorligini saqlash zarurati bilan lingvistik innovatsiyalarga bo'lgan ehtiyojni muvozanatlash imkonini beradigan, batafsil tuzilgan jarayondir. Ushbu moslashuv tufayli tillar nafaqat o'zlarining leksik to'plamlarini boyitibgina qolmay, balki zamonaviy voqeliklar bilan samarali ta'sir o'tkazish qobiliyatini oshiradi va shu bilan global ta'sirga javoban lingvistik ifodaning dinamik hamda rivojlanayotgan tabiatini aks ettiradi.

Ijtimoiy tarmoqlarning ommaviy axborot vositalari tiliga ta'siri til tuzilmalari, terminologiya va stilistik me'yorlarda chuqur o'zgarishlarga olib keldi. Haqiqatan ham, bu ta'sir aloqa usullarining jadal evolyutsiyasini va raqamli madaniyatning kundalik tilga integratsiyasini aks ettiradi[5]. Instagram, Facebook va Twitter platformalari tobora keng tarqalayotgan davrda kam so'zlar bilan maksimal ma'noni yetkazish uchun mo'ljallangan ixcham, samarali til shakllari ham tarqalmoqda. Bunday xeshteg, @-kommentarii smayli kabi so'zlar, izohlar ilgari norasmiy raqamli kommunikatsiyalarda chetda qolishgan bo'lsa, endi rasmiy til to'siqlarini buzilishini ifodalab, to'g'ridan to'g'ri so'zlashuv uslubini qabul qilib mediadiskursga kirib bormoqda[14].

Masalan: Maqola. "Сайловчилар ягона электрон рўйхати: такомил ва тараққиёт". Сайлов участкасини аниқлаш ва ўзгартириш ва "Saylov – 2021" махсус вебпортали, электрон почта, махсус telegram bot, facebook, instagram, youtube ва twitterдаги тезкор хабарлар, сайлов комиссиялари аъзолари тезкор фойдаланиши учун махсус мобил иловалар шулар жумласидандир. «Янги Ўзбекистон». 09.10.2021, №201 (457).

Maqola. "Нурли манзилларга элтувчи йул". 17 нафар таниқли театр актёри томонидан ўзбек ва жаҳон мумтоз адабиётининг ноёб намуналарини кенг тарғиб қилиш буйича "Китобга муҳаббат", "Мен ўқиган асар", каби хэштэглар, миллий эстрадамизнинг 12 нафар вакили ижросида эса "Мен севган қахрамон" шиори остида кичик флэшмоблар ижтимоий тармоқларга жойлаштирилди. «Янги Ўзбекистон». 18.05.2021, №99 (355)

Ijtimoiy tarmoqlar leksikasi rus va o'zbek tillariga ko'plab neologizm hamda o'zlashmalarni kiritdi, bu yerda «tvitnut» (твитнуть) va «layknut» (лайкнуть) kabi atamalar ushbu tillarning morfologik va sintaktik konvensiyalariga muvofiq qabul qilindi, moslashtirildi[8:77]. Ushbu lingvistik hodisa nafaqat o'zlashma, balki muhim semantik va pragmatik moslashuvdir, chunki bu atamalar yangi ma'nolarga ega bo'lib, turli xil ijtimoiy-madaniy kontekstlarda qo'llaniladi.

Ijtimoiy media tarmoqlarning ta'siri OAV tilining sintaksisida ham tarqalmoqda, bunda an'anaviy me'yorlar tobora raqamli aloqaning qisqarishi va tezkorligini taqlid qiluvchi tuzilmalar tomonidan siqib chiqarilmoqda. Jumlar qisqarmoqda va tinglovchilarni jalb qilish uchun imperativ yoki so'roq gaplardan foydalanish tezlashib bormoqda, bu yanada dinamik, interaktiv diskurs tomon siljishni aks ettiradi[13]. Ushbu uslubiy evolyutsiya o'quvchilarning jalb qilinishini oshirishga intilish va shaxsiy muloqot uslubini taqlid qilish istagi bilan boshqariladigan norasmiy OAV tiliga nisbatan kengroq tendensiyani ko'rsatadi.

Tilning turli registrari - rasmiy, norasmiy va og'zaki nutq o'rtasidagi chegaralarning xiralashishi ommaviy nutqda tilni idrok etish va ishlatishda sezilarli o'zgarishlarni ifoda etadi. OAV mutaxassislari ham so'nggi paytlarda so'zlashuv uslubini ko'p qo'llashmoqda, auditoriyada jamoatchilik va o'z-o'zidan paydo bo'lganlik tuyg'usini yaratish uchun, ijtimoiy tarmoqlarda o'zaro ta'sir qilish uchun xos bo'lgan strategiyalarni qo'llaydilar va shu bilan birga murakkab ma'lumotlarni yanada qulay, tushunarli qilib ifoda etadilar[11].

Ijtimoiy tarmoqlar orqali ma'lumotlarning tez tarqalishi an'anaviy ommaviy axborot vositalarini oldiga nafaqat tilni, balki kontentni ishlab chiqarish va taqdim etish strategiyasini ham moslashtirish zaruratini qo'yadi. Bir vaqtning o'zida yangiliklar va foydalanuvchi kontenti bilan real vaqtda kuzatib borish zarurati tilni yanada moslashuvchan va tezkor ishlatishni rag'batlantiradi, bu esa yangiliklarni tez aylantirishga odatlangan auditoriya e'tiborini egallashi lozim[16:74-76].

Shuni ta'kidlash kerakki, ijtimoiy tarmoqlarning OAVga ta'siri ko'p qirrali bo'lib, u leksik tanlovga, sintaktik tuzilmalarga va stilistik yondashuvlarga ta'sir qiladi. Ushbu evolyutsiya lingvistik yangiliklar va madaniy o'zgarishlar o'rtasidagi o'zaro dinamik ta'sirni ta'kidlab, tilning yangi kommunikatsiya texnologiyalariga doimiy moslashuvini aks ettiradi. Globallashuv va raqamli aloqa kuchlari tomonidan shakllangan yanada kengroq lingvistik landshaftni aks ettiruvchi OAV tili rivojlanishda davom etmoqda.

Tilni standartlashtirishda OAV roli muhim hisoblanadi, haqiqatan ham ommaviy axborot vositalari axborot va madaniyatning asosiy tarqatuvchisi bo'lib, tilni standartlashtirishning kuchli agenti sifatida til normalari va amaliyotini shakllantiradi. Doimiy ravishda u yoki bu til shaklidan foydalangan holda, ommaviy axborot vositalari keng jamoatchilik tomonidan tez-tez qabul qilinadigan me'yorlarni o'rnatadilar, bu esa turli xil demografik guruhlar orasida turli xil til odatlarini bosqichma-bosqich muvofiqlashtirishga olib keladi[5]. Ushbu fenomen (hodisa) yangi leksikaning tarqalishida va o'ziga xos grammatik tuzilmalarning mustahkamlanishida namoyon bo'ladi, bunda media kontentda takrorlash - yangiliklar translyatsiyalarida, maqolalarda va raqamli platformalarda ushbu lingvistik elementlarning normallashtirishiga yordam beradi, ularni kundalik tilga qabul qilish va integratsiyalashuviga hissa qo'shadi.

Tilni standartlashtirishda OAVning roli, ayniqsa, milliy til siyosati sharoitida juda muhimdir, yagona til standartini yaratishga qaratilgan harakatlar, ko'pincha, OAV kanallari orqali qo'llab-quvvatlanadi va tarqatiladi[15:53-59]. Masalan, yangi terminlarni joriy etish yoki jamiyatda jamoat eshittirishlarida ma'lum bir dialekt yoki til uslubini targ'ib qilish, idrok etish va foydalanishga ta'sir qilishi mumkin, bu esa o'z navbatida OAVni rasmiy til siyosatiga muvofiq standartlashtirilgan til landshaftiga olib kelishi, tildan foydalanish modelini taqdim etib, milliy miqyosda tildan foydalanishda ketma-ketlikni ta'minlashga yordam berishi mumkin.

Ayniqsa, ingliz tilida so'zlashmaydigan, ko'pincha, ingliz tilidagi atamalar mahalliy tillarga kirib boradigan mamlakatlarda xorijiy tillarining ta'sirini kuzatib, nazorat qilish va moslashtirishda OAV hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu atamalarni diqqat bilan tanlash va moslashtirish orqali ommaviy axborot vositalari xodimlari ona tilining yaxlitligini saqlab, xorijiy elementlarni o'z ichiga olgan tilni standartlashtirishga hissa qo'shadilar. Bunday selektiv moslashuv ko'pincha to'g'ridan to'g'ri o'zlashtirishni emas, balki qabul qilayotgan tilning fonetik, morfologik va semantik jihatlarini hisobga oladigan nozik integratsiyani o'z ichiga oladi, bu esa mavjud lingvistik tuzilishga yangi atamalarning organik kiritilishini ta'minlaydi.

Raqamli ommaviy axborot vositalari hukmronlik qilgan davrda tilni standartlashtirishda onlayn platformalarning roli tobora ommalashib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va onlayn yangiliklar katta auditoriyani qamrab olgan bo'lib, bular ham mintaqaviy ham xalqaro lingvistik tendensiyalarni tezda tarqatish imkoniyatiga egadir. Ushbu platformalar, aksariyat hollarda, lingvistik innovatsiyalar uchun sinov maydonchasi bo'lib xizmat qiladi, agar ular yetarli darajada qo'llab-quvvatlansa, rasmiy yoki an'anaviy ommaviy axborot vositalarida ishlatiladigan standart tilga kiritilishi mumkin[14].

OAVning tilni standartlashtirishga ta'siri ko'p qirrali va chuqur bo'lib, u mavjud me'yorlarni mustahkamlash, yangi til shakllarini joriy etish va xorijiy elementlarning integratsiyasini o'z ichiga oladi. Ushbu standartlashtirish effekti aloqa va o'zaro tushunishni keng miqyosda targ'ib qilish bilan birga, madaniy, texnologik va ijtimoiy o'zgarishlarga javoban doimiy ravishda rivojlanib boradigan tilning dinamik xususiyatini ham ta'kidlaydi. OAV o'zining keng qamrovi va obro'si tufayli nafaqat tilni aks ettiradi, balki uni idrok etgan holda jamiyatda ishlatilishini

belgilab, til manzarasini shakllantiradi.

Yangi soʻzlar va iboralardan foydalanish chastotasini tahlil qilish lingvistik maʼlumotlarga ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab qiladi. Bu jarayon jamiyatdagi oʻzgarishlarga va texnologik taraqqiyotga javoban tilning qanday rivojlanishini tushunish uchun juda muhimdir. Matnlarning katta elektron toʻplamlaridan foydalanishni oʻz ichiga olgan korpus tilshunoslik usulidan foydalanib, tadqiqotchilar yangi til shakllarining tarqalishi va ishlatilish qonuniyatlarini miqdoriy tahlil qilishlari mumkin. Koʻpincha, manbalardan, shu jumladan, OAV matnlaridan, ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar va adabiyotlardan olingan ushbu korpuslar tildan foydalanishni oʻrganish uchun ishonchli maʼlumotlar toʻplamini taqdim etadi[11].

Hisoblash lingvistik vositalarini qoʻllash ushbu tahlilni yaxshilaydi. Masalan, dasturlar tomonidan yaratilgan chastota roʻyxatlar tilshunoslarga turli janr va kontekstlarda yangi atamalar qanchalik tez-tez paydo boʻlishini aniqlashga imkon beradi, ularni qoʻllashdagi tendensiyalar va oʻzgarishlarni aniqlaydi[12:165-172]. Mashinada oʻqitishni paydo boʻlishi va tabiiy tilni qayta ishlanishi murakkab tahlillarni oʻtkazishga imkon berdi, bunday tahlillar kayfiyat tahlili va kontekstual modellardan foydalanish kabilardir, bu nafaqat chastotaga, balki kundalik muloqotda yangi iboralardan foydalanish xolatlariga ham oydinlik kiritadi.

Muvofiqlik tahlili, yana bir muhim vosita boʻlib, tadqiqotchilarga yangi soʻzlar qoʻllanilgan kontekstni oʻrganishga imkon beradi, bu soʻzning har bir hodisasini uning bevosita lingvistik muhiti bilan birga koʻrsatadi. Ushbu usul tilshunoslarga yangi atamalarining semantik va pragmatik jihatlarini tushunishga yordam beradi, ularning nutqdagi maʼnolari va funksiyalari haqida tasavvur beradi[14]. Bunday tahlil yangi soʻzlarning hayotini kuzatishga, ularning paydo boʻlishidan qoʻllanish darajasi choʻqqisi va keyinchalik tildagi pasayish yoki barqarorlashuvga yordam beradi.

Vaqt oʻtishi bilan tildan foydalanishni tahlil qiladigan uzoq muddatli tadqiqotlar yangi iboralarning qanday ildiz otishini kuzatish va ularning tilda doimiy qoʻshimchaga aylanishi yoki izsiz yoʻqolishini aniqlash uchun muhimdir. Bunday tadqiqotlarda, koʻpincha, bir necha yil yoki hatto oʻnlab yillarni qamrab oluvchi diaxronik korporatsiyalardan foydalaniladi, bu bizga lingvistik evolyutsiyaning vaqtinchalik istiqbolini va yangi terminlarning barqarorligini koʻrishga imkon beradi[7:142-161].

Yangi til shakllarini tarqatishda OAV rolini baholash qiyin. Yangi soʻz va iboralarni tez-tez nashr etish orqali OAV ularni standartlashtirish va keng jamoatchilik tomonidan qabul qilinishida muhim rol oʻynaydi. Ommaviy axborot vositalarining taʼsiri yangi atamalar maʼnosini shakllantirish va idrok etishga taalluqlidir, bu ularning standart tilga integratsiyasini tezlashtirishi yoki aksincha, ularni rad etishga olib kelishi mumkin[16:74-76].

Yangi soʻz va iboralardan foydalanish chastotasini tahlil qilish bir qator lingvistik, hisoblash va statistik metodlarni oʻz ichiga olgan murakkab, koʻp qirrali vazifadir. Ushbu tahlil orqali tilshunoslar zamonaviy tillarda yangi til shakllari qanday paydo boʻlishi, tarqalishi va saqlanib qolishi yoki yoʻq boʻlib ketishi, jamiyatdagi keng madaniy va kommunikativ tendensiyalarni aks ettirishi haqida toʻliq tushunchaga ega boʻlishlari mumkin.

Til oʻyinlari va media tajribalar lingvistik ijodkorlik va OAV taʼsirining oʻzaro dinamik taʼsiridahal qiluvchi roʻl oʻynaydi. Tilning bu oʻynoqi manipulyatsiyalari nafaqat tomoshabinlarni jalb qilish vositasi, balki lingvistik innovatsiyalar va madaniy aks ettirish laboratoriyasi sifatida ham xizmat qiladi. "Til oʻyinlari" tushunchasi yangi maʼnolar yoki kulgili effektlarni yaratish uchun soʻzlar, iboralar va sintaksisdan oʻynoqi foydalanishni nazarda tutadi, bu esa tinglovchilarni xushnud etishi va tilning moslashuvchanligi hamda chuqurligini namoyish etib, auditoriyani yoritishi mumkin, boshqa tomondan, media tajribalar, koʻpincha, tildan odatiy foydalanish chegaralarini, qiyin normalar va yangi til shakllarining joriy etilishini tekshiradi, oxir-oqibat ular kundalik nutqqa kirib borishi mumkin boʻladi.

Neologizm, soʻzlar va kalamburlarni sintaktik oʻzgarishlar mediakontent integratsiyasi

tarkibiga qo'shilishi media platformalar, televizion shou ko'rsatuvlardan tortib onlayn yangiliklar nashrlariga qadar, tomoshabinlarni jalb qilish va saqlab qolish uchun tildan ijodiy foydalanishiga misol bo'la oladi. Bunday lingvistik yangiliklar nafaqat muloqotni jonlantiradi, balki til, uning jamiyatdagi evolyutsiyasi haqidagi munozaralarni rag'batlantiradi[8:77]. Masalan, "slov-kentavrov" terminining yaratilishi - turli tillar yoki kontekstdagi elementlarni birlashtirgan gibrid so'zlarni tasvirlash uchun yaratilgan atama media muhitida tilni o'zgartirishda o'ynoqi, ammo maqsadli yondashuvni ta'kidlaydi.

OAVlari tilining tajribalari, ko'pincha, keng ijtimoiy o'zgarishlar va texnologik taraqqiyotni aks ettiradi, va bunday "veb-seminar" yoki "blog" kabi terminlar texnologiya va tilning qo'shilishi natijasida paydo bo'ladi, bu esa OAV keng qamrovi va ta'siriga imkon yaratadi[2:173]. Masalan: Maqola "Туризм иктисодий ривожланиш драйвери". Сўнгги йилларда мамлакатимизнинг бошқа ҳудудларида бўлгани каби Қорақалпоғистон Республикасида ҳам соҳани юксалтири мақсадида бир қатор хорижий ташкилотлар билан биргаликда вебинар, семинар тренинглар ва ўқув крслари ташкил этилмоқда. «Янги Ўзбекистон». 26.10.2021, №213 (469).

Ushbu terminlar bir paytlar ma'lum raqamli subkulturalarga xos bo'lgan bo'lib, OAVlarida keng qo'llanilishi orqali qabul qilingan, bu OAVning nafaqat aks ettirishdagi, balki lingvistik tendensiyalarni shakllantirishdagi rolini ko'rsatadi.

Natijalar. Ushbu lingvistik jarayonlar ta'sirini tahlil qilib, tadqiqotchilar turli mintaqa va demografik guruhlarda ushbu yangiliklarni qabul qilish hamda moslashtirishni kuzatish uchun lingvistik ma'lumotlar bazalari-yu chastotalarni tahlil qilish vositalaridan foydalanadilar. Bunday tahlil tilning o'zgarishi va tarqalish qonuniyatlarini aniqlashga imkon beradi. Bu tilning ravonligi va uning tashqi ta'sirlarga, masalan, ommaviy axborot vositalariga ta'sir qilish va madaniy almashinuvga moyilligi haqida taassurot beradi[4].

Reklama va brendingda til o'yinlaridan strategik foydalanish jamoatchilik ongiga yangi so'z va iboralarni kiritish bo'yicha maqsadli harakatlarning namunasidir. Ushbu lingvistik yangiliklarni jozibali shiorlarga joylashtirish orqali OAV ularning keng auditoriya bilan rezonansini ta'minlaydi hamda shu bilan ularning kundalik leksikonga kirishiga imkon yaratadi[14].

Til o'yinlari va media tajribalarining roli oddiy o'yin-kulgidan tashqariga chiqadi, bu amaliyotlar zamonaviy dunyoda til evolyutsiyasining asosiy jihatini ifodalaydi. O'yin tajribalari va strategik yangiliklar tufayli ommaviy axborot vositalari nafaqat tilni boyitadi, balki uning doimiy o'zgarishida faol ishtirok etadi, tobora o'zaro bog'liq bo'lgan dunyoda odamlarning muloqot usullarini aks ettiradi va shakllantiradi. Ushbu jarayon madaniy, texnologik va ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida doimo rivojlanib boradigan tizim sifatida tilning dinamik xususiyatini ta'kidlaydi.

Ingliz tilidagi OAVning rus va o'zbek tillariga ta'siri chuqur va ko'p qirrali bo'lib, u oddiy leksik o'zlashma olishdan tashqariga chiqadi, sintaktik tuzilmalarga, fonetikaga va hatto ushbu tillarning semantik doirasiga ta'sir qiladi. Global aloqalarni mustahkamlash asnosida, ingliz tili, raqamli davrning aloqa tili bo'lib, ingliz tilida so'zlashmaydigan mamlakatlar medialandshaftiga, o'zi bilan ko'plab lingvistik modifikatsiyalar va madaniy moslashuvlarni olib kiradi[5]. Bu ta'sir, ayniqsa, texnologik va ilmiy terminlarni o'zlashtirishda seziladi, chunki inglizcha texnik terminlarning mahalliy tillarda ekvivalenti yo'qligi sababli inglizcha atamalar, asosan, rus va o'zbek tillariga tarjimasiz o'zlashtiriladi[7:142-161].

Ingliz tilidagi OAVning rus va o'zbek tillariga ta'siri nafaqat lingvistik hodisa, balki ushbu jamiyatlarda ommaviy nutqni, tildan foydalanishni va hatto madaniy o'ziga xoslikni o'zgartiradigan kulturologik hodisadir. Globallashtirish va ingliz tilining xalqaro muloqotlarda ustunligi natijasida yuzaga kelgan ushbu jarayon global madaniy almashinuv sharoitida lingvistik evolyutsiyaning dinamik xususiyatini ta'kidlaydi. Ingliz tili va ushbu tillar o'rtasida davom etayotgan o'zaro munosabatlar ta'siri tobora o'zaro bog'liq bo'lib borayotgan dunyoda

til, madaniyat va ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ta'kidlab o'tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1966. 519 с.
- 2.Антонова Е. В. Заимствования из английского языка современным русским языком новейшего времени. - М., 2008. 173 с.
- 3.Грушевицкая, Т. Г. Основы межкультурной коммуникации: учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин; под ред. А. П. Садохина. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 352 с.
- 4.Ефремов Л.П. Калькирование и его отличие от заимствования, - Алма-Ата, 1962.
- 5.Кабакчи В.В. The Dictionary of Russia (2500 Cultural Terms). Англо-английский словарь русской культурной терминологии. – СПб: Издательство СОЮЗ, 2002. 576 с. 6.
- 6.Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // РЯШ, 1994. № 6. С.56-63
- 7.Крысин Л. П. Иноязычные слова в современной жизни // Русский язык конца XX столетия. - М.: Наука, 1996. С. 142-161.
- 8.Крысин Л. П. О некоторых новых типах слов в русском языке: слово «кентавры» // Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского, № 4 (2), 2010. 77 с
- 9.Левицкая Т. Р. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т. Р. Левицкая, Л. К. Латышев. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1963. 262 с.
- 10.Маслов Ю.С. Введение в языкознание. -СПб.: СПбГУ: Академия, 2005. 304 с.
- 11.Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. - М.: Аспект-Пресс, 2000. 206 с. 11.
- 12.Сдобников В. В. Стратегия перевода: общее определение // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. 2011. Выпуск № 1. С. 165-172.
- 13.Сдобников В.В. Перевод и коммуникативная ситуация: монография. М.: Флинта: Наука, 2015. 464 с.
- 14.Фомина М.А. Современный русский язык. Лексикология. - М.: Высшая школа, 2001. 415 с.
- 15.Шахрай О. Б. К проблеме классификации заимствованной лексики / О. Б. Шахрай // Вопросы языкознания. - 1961. - № 2. С. 53-59.
- 16.Шмелева Т.В. Грамматическая вариантность в зеркале словарей и Национального корпуса русского языка // Национальный корпус русского языка: Материалы международной конференции.— М., 2007а. – С.74—76.

DORIS LESSINGNING ADABIY JARAYONDAGI O'RNI

Mavlonova Saidabonu Anvarovna,
Tillar fakulteti magistranti
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz yozuvchisi Doris Lessingning hayoti, XX asr adabiyotidagi o'rnini va ijodiy merosini tahlil qilishga bag'ishlangan. Muallifning asarlari, ayniqsa feminist adabiyot, ijtimoiy-siyosiy masalalar va psixologik tahlilni o'z ichiga olgan o'ziga xos yondashuvlar bilan ajralib turadi. Lessing o'z asarlarida ayollar huquqlari, ijtimoiy tengsizlik, siyosiy va psixologik masalalarni chuqur yoritgan. "Oltin daftar" (The Golden Notebook) va "Zo'ravonlik farzandlari" (Children of Violence) kabi asarlarda feminist yondashuv, mustamlakachilik tanqidi va insonlarning ichki kurashlari tasvirlangan. Yozuvchining boshqa mashhur asarlari, masalan, "Maysalar kuylaydi" (The Grass is Singing), "Beshinchi farzand" (The Fifth Child) va "Mara va Dann" ham zamonamizdagi ijtimoiy va shaxsiy muammolarni o'rganadi. Doris Lessingning ijodi adabiyotda yangi yondashuvlarni yaratdi, ayniqsa eksperimental tuzilish va psixologizmga alohida e'tibor qaratdi. Maqolada yozuvchining adabiyotga qo'shgan hissi va uning asarlari orqali jamiyatdagi ijtimoiy masalalarga bo'lgan ta'siri haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Doris Lessing, adabiy jarayon, ijtimoiy masalalar, feministik adabiyot, janrlar xilma-xilligi, realizm, ilmiy fantastika, mustamlakachilik, siyosiy muammolar, inson tabiyati.

РОЛЬ ДОРИС ЛЕССИНГ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ

Мавлонова Саидабону Анваровна,
Магистрант факультета языков
Бухарский государственный педагогический институт

Аннотация: Данная статья посвящена анализу жизни английской писательницы Дорис Лессинг, ее места в литературе XX века и творческого наследия. Произведения автора, особенно феминистская литература, отличаются уникальными подходами, включающими социально-политические проблемы и психологический анализ. В своих произведениях Лессинг глубоко освещал права женщин, социальное неравенство, политические и психологические проблемы. Такие работы, как «Золотая тетрадь» и «Дети насилия», изображают феминистский подход, критику колониализма и внутреннюю борьбу людей. Другие известные произведения автора, такие как «Трава поет», «Пятое дитя» и «Мара и Данн», также исследуют социальные и личностные проблемы современности. Работы Дорис Лессинг создали новые подходы в литературе с особым упором на экспериментальную структуру и психологизм. В статье говорится о вкладе писателя в литературу и влиянии его произведений на социальные проблемы общества.

Ключевые слова: Дорис Лессинг, литературный процесс, социальные проблемы, феминистская литература, жанровое многообразие, реализм, научная фантастика, колониализм, политические проблемы, человеческая природа.

THE ROLE OF DORIS LESSING IN THE LITERARY PROCESS

*Mavlonova Saidabonu Anvarovna,
Master's student of the Faculty of Languages
Bukhara State Pedagogical Institute*

Abstract: This article is devoted to the analysis of the life of the English writer Doris Lessing, her place in the literature of the 20th century, and her creative heritage. The author's works, especially feminist literature, are distinguished by their unique approaches, including socio-political issues and psychological analysis. In his works, Lessing deeply covered women's rights, social inequality, political and psychological issues. Works such as "The Golden Notebook" and «Children of Violence» depict a feminist approach, a critique of colonialism, and the internal struggles of people. The author's other famous works, such as "The Grass is Singing", «The Fifth Child» and «Mara and Dunn», also explore the social and personal problems of our time. Doris Lessing's work created new approaches in literature, with particular emphasis on experimental structure and psychologism. The article talks about the writer's contribution to literature and the influence of his works on social issues in society.

Key words: Doris Lessing, literary process, social issues, feminist literature, variety of genres, realism, science fiction, colonialism, political problems, human nature.

Kirish. Doris Lessing XX asrning eng muhim yozuvchilaridan biri bo'lib, uning asarlari ijtimoiy va siyosiy masalalarni chuqur yoritgan. Lessingning yozuvchilik faoliyati faqat badiiy adabiyot bilan cheklanmay, balki psixologik, feminist va tanqidiy yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Uning asarlarida ayollar, ijtimoiy tengsizlik, mustamlakachilik, irqiy diskriminatsiya va insonning ichki dunyosi kabi muhim mavzular tasvirlangan. Eng mashhur asarlari orasida "The Golden Notebook", "The Grass is Singing", "Children of Violence" va "The Fifth Child" mavjud. Lessingning asarlari nafaqat kitobxonlarni, balki adabiyotshunoslarni ham yangi fikrlar va yondashuvlar bilan boyitdi. 2007-yilda u adabiyot bo'yicha Nobel mukofotini olish orqali dunyo miqyosida tan olingan.

Asosiy qism. Doris Lessing (Doris Mey Teyler) 1919-yil 22-oktabrda Forsda (hozirgi Eron) ingliz oilasida dunyoga kelgan. Uning otasi birinchi jahon urushida nogiron bo'lib qolgandan so'ng Fors Imperator bankida xizmatchi, onasi esa hamshira bo'lgan. 1925 yilda makkajo'xori yetishtirish orqali boyib ketish orzusiga berilib, oila Britaniya mustamlakasi bo'lgan Janubiy Rodeziya (hozirgi Zimbabve)dagi ko'chib o'tdi. Keyinchalik Dorrisni poytaxt Solsberidagi qizlar o'rta maktabida tahsil olgan, lekin tugatmagan. So'ng u hech qanday rasmiy ta'lim olmagan. Bolaligidan Lessing mustamlakachilik tizimi va irqiy tengsizlikning guvohi bo'lib, bu tajribalar uning kelajakdagi yozadigan asarlariga chuqur ta'sirini ko'rsatdi.

Lessing 14 yoshida maktabni tark etdi va o'zini o'zi ta'lim olishga bag'ishladi. Uning ilk nikohi muvaffaqiyatsiz yakunlangan bo'lsa-da, ikkinchi turmushidan ikki farzand ko'rgan. 1949-yilda u Londonga ko'chib o'tib, o'zining ijodiy faoliyatini boshladi. Lessing erta davrdanoq kommunistik qarashlarga qiziqqan va siyosiy faoliyatda qatnashgan bo'lsa-da, keyinchalik bu g'oyalarni tanqidiy qayta ko'rib chiqdi.

Lessingning 1950-yilda chop etilgan ilk romani "The Grass is Singing" ("O't kuylaydi") unga xalqaro shuhrat keltirdi. Ushbu asarda mustamlakachilik davridagi Janubiy Rodeziya hayoti haqqoniy tasvirlangan. Unda irqiy kamsitish, shaxsiy fojealar va ijtimoiy adolatsizliklar aks ettirilgan bo'lib, yozuvchi jamiyatning zulmga asoslangan tuzilmalarini qoralaydi.

Yozuvchining 1962-yilda chop etilgan "Oltin daftar" ("The Golden Notebook") Lessingning eng mashhur asarlaridan biridir. Ushbu roman o'zining murakkab tuzilmasi va siyosiy qatlamlari bilan feministik adabiyotning muhim namunasi hisoblanadi. Roman o'z zamonasining ijtimoiy-siyosiy voqealarini va ayollarning jamiyatdagi o'rnini o'rganadi. "Oltin daftar" – murakkab tuzilgan, qulay va o'qilishi yengil bo'lmagan roman bo'lib, unda uchinchi shaxs nomidan olib boriladigan an'anaviy hikoya bosh qahramon, yozuvchi Anna Vulfning

kundaliklari parchalari bilan birlashtiriladi.

To'rtta daftarda qahramon o'zining parchalanayotgan identifikatsiyasining turli qismlarini qayd etishga harakat qiladi: qora daftar Janubiy Rodeziyada o'tkazgan davri haqida hikoya qiladi, qizil daftarda u Buyuk Britaniyadagi kommunistik partiya faoliyatida qatnashganini yozadi, sariq daftar roman loyihasining eskizidir (uning syujeti og'riqli ajralish voqeasi bilan boshlanadi), ko'k daftarda esa Anna o'z kechinmalari va tushlarini tasvirlaydi.

Zamonaviy adabiy jarayon uchun Doris Lessingning ayollar nasri sohasidagi yangiligi haqiqatan qimmatlidir. Uning asarlari nafaqat 20-asr Angliya adabiyotida kuchli an'anaga ega bo'lgan san'atdagi ayol mavzusiga bag'ishlangan, balki ular ayolning dunyoga psixologik qarashining o'ziga xosligi bilan ajralib turadigan ayollar nasrining namunasi. Lessingning ijodiy uslubi psixologizm va insonning his-tuyg'ulari va kechinmalarini mohirona tasvirlash qobiliyati bilan ajralib turadi, bu o'quvchiga qahramonlar bilan qo'shib, ular bilan muallif tomonidan aytilgan u yoki bu kundalik (yoki fantastik) hikoyaning o'zgarishlarini yashashga imkon beradi.

Lessing romanlaridagi ayol dunyosi (ensiklopedik) qomusiy xususiyatga ega: muallif ayolning jamiyatdagi tug'ilishidan to o'limigacha o'rni va rolini yaxshi tasvirlab beradi. Yozuvchi ijodidagi qizlar, ayollar, kampirlar, sevilganlar va tashlab ketilganlar, baxtli va baxtsizlarning badiiy obrazlari roman syujeti doirasidan chiqib, ayol tabiatining arxetipik mohiyatiga aylanadi. Lessingning badiiy olami tartibsizlik, noma'lumlik va ko'pincha kundalik g'ayritabiiylik bilan ajralib turadi, bu esa muallifning tasvirlangan narsani idrok etish mohiyatini aks ettiradi.

Doris Lessing o'z asarlarida doimo ma'lum bir kurashni ko'rsatadi: erkak va ayol o'rtasidagi, ayol va jamiyat o'rtasidagi kurash, ayolning o'zi ichidagi kurash - uning his-tuyg'ulari, istaklari, impulslari kurashi. Va bu kurash ko'pincha ichki tartibsizlikka aylanadi - o'z-o'zidan kelishmovchilik, o'z fikrlari va his-tuyg'ularini tartibga sola olmaslik, shaxsiyatning bo'laklarga bo'linishi, shaklsizlik, bu qahramonlarni aqldan ozgan holatini anglash va o'zligini yo'qotishga olib keladi.

Ingliz yozuvchisining unga dunyo miqyosida shuhrat keltirgan asari — "Omon qolganlarning xotiralari" ("The memoirs of a survivor"). Bu kitob yozuvchining erta ijod davrida, realizmdan fantastikaga o'tish davrida yozilgan. Albatta, bunday tasnif shartli, lekin u nafaqat adabiyotshunoslar, balki yozuvchining o'zi tomonidan ham asoslangan. Mazkur janrga qaramay, bosh qahramonning bolaligi, ota-onasi bilan munosabatlari va hattoki tashqi ko'rinishi Lessingning o'ziga asoslangan. Obrazlarning psixologik o'lchami qisman ko'rsatilgan bo'lsa-da, asarda ijtimoiy jarayonlarning tahlili asosiy yo'nalish hisoblanadi.

Doris Lessingning asarlarida siyosiy va ijtimoiy masalalar doimiy ravishda markaziy o'rinni egallaydi. "The children of violence" sikli, ayniqsa, mustamlakachilik, rasizm, va sinfiy kurash mavzularini keng yoritadi. Lessing o'zining Janubiy Afrikadagi yoshligida ko'rgan mustamlakachilik tajribasini asarlariga joylashtirib, shu orqali jamiyatdagi qatlamlar o'rtasidagi ijtimoiy tengsizlikni tanqid qiladi. Bu asar nafaqat o'z zamonasining ijtimoiy siyosiy masalalarini, balki inson hayotidagi nohaqliklarni ochib beradi.

Doris Lessingning "Mara va Dann" romani (1999) fantastik postapokaliptik roman bo'lib, insoniyat kelajagini tasvirlaydi. Asarda insoniyat katta ekologik va iqlim falokati tufayli o'zgargan dunyoda sodir bo'ladi. Muzliklar erib, Yevropa va boshqa mintaqalar suv ostida qolgan, qurg'oqchilik esa Afrikani butunlay o'zgartirgan. Asosiy qahramonlar — Mara va uning ukasi Dann — qurg'oqchilik hukm surayotgan Afrikaning janubiy qismidan shimol tomon, mo'l-ko'l suv va yashash mumkin bo'lgan joy izlab ketadigan aka-uka. Yo'l davomida ular ochlik, kasallik, zo'ravonlik va ijtimoiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Roman iqlim o'zgarishi va insoniyatning omon qolish kurashini o'rganadi. Shuningdek, inson tabiati, do'stlik, umid va o'z-o'zini topish mavzulariga ham e'tibor qaratadi. Doris bu asari orqali ekologik tahdidlar va global muammolar haqida ogohlantiruvchi allegoriyani yaratgan.

O‘z asarlari uchun Lessing Ispaniyaning Asturiya shahzodasi mukofoti (2001 yil, «uchinchi dunyo mamlakatlarida erkinlikni himoya qilgani uchun») va Italiyaning Grinzane-Kavur mukofoti, shuningdek, Britaniyaning bir qator adabiy mukofotlari bilan taqdirlangan.

Doris Lessing 2007 yilda adabiyot bo‘yicha Nobel mukofotiga sazovor bo‘ldi. Lessing o‘ziga xos “hayolparastligi, skeptitsizmi va jo‘shqinligi” bilan jamiyatdagi bo‘linish muammolarini o‘rganuvchi epik yozuvchidir.

Xulosa. Doris Lessing XX asr adabiyotida o‘zining ulkan san’ati bilan yuksak o‘ringa ega. Uning asarlari faqatgina shaxsiy tajriba va ichki kurashlarni tasvirlashda qolmasdan, balki jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy masalalarni yoritishda ham muhim rol o‘ynadi. Lessingning yozuv uslubi o‘zining feministik, ijtimoiy-tanqidiy va psixologik mazmuni bilan adabiyotda yangi yo‘nalishlarni yaratdi va bugungi kunda ham davom etmoqda. Uning asarlari nafaqat o‘quvchilarga, balki adabiyotshunoslarga va tadqiqotchilarga ham yangi g‘oyalar va tahlil yondashuvlarini taklif etdi.

Bibliografik havolalar(References)

A Reader’s Guide to The Golden Notebook&Under My Skin, Harper Perennial, 1995

Bloom H. Bloom’s Modern Critical Views : Doris Lessing / Harold Bloom. – New York : Chelsea House Publishers, 2003.

Lessing, D. The Golden Notebook. London: Michael Joseph, 1962.

Lessing, D. Children of Violence. London: Panther Books, 1952-1969.

Lessing, D. The Grass is Singing. London: HarperCollins, 1950.

Lessing, D. The Fifth Child. London: Jonathan Cape, 1988.

Иваненко А.Е. Общая характеристика творчества Дорис Лессинг // Психология, социология и педагогика. 2017. № 8

<https://knife.media/doris-lessing/>

IMPORTANT STAGES OF DEVELOPMENT IN THE HISTORY OF UZBEK ANTHROPONYMS

*Mukhitdinova Khadija Sabirovna,
professor of Uzbek State World Languages University
Doctor of Pedagogical Sciences,*

*Tulaganova Nargiza Bakhtiyarovna
MA student of Uzbek State World Languages University*

Abstract: This article delves into the historical evolution of Uzbek personal names (anthroponymy) across distinct historical periods, including the pre-Islamic era, Islamic influence, Russian Imperial rule, and the Soviet era. It examines how various cultural, religious, and political factors have shaped naming traditions in Uzbekistan over centuries. During the pre-Islamic period, Turkic naming conventions were dominant, reflecting local customs and heritage. The Islamic period introduced Arabic names and religious connotations, signifying the deep influence of Islam on Uzbek culture. Under Russian Imperial rule, the integration of Slavic elements into naming practices emerged as a result of policies promoting cultural assimilation. The Soviet period marked a departure from traditional and religious names towards ideologically neutral or Soviet-inspired names, reflecting broader trends of modernization and secularization. By tracing the changes in naming practices, the article highlights the relationship between societal transformations and personal identity expressions in different historical contexts. Through a multidisciplinary approach involving history, linguistics, and cultural studies, the article offers insights into the interplay between tradition and innovation in Uzbek onomastics. It emphasizes the significance of preserving historical naming practices as a valuable means to understand and appreciate Uzbekistan's rich cultural heritage and its dynamic historical journey.

Keywords: Uzbek onomastics, pre-Islamic era, Islamic era, Russian Empire, Soviet era, cultural influences, name Evolution, Turkic traditions, Islamic names, Russification, Soviet ideologies, social changes, religious influence.

ВАЖНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ В ИСТОРИИ УЗБЕКСКИХ АНТРОПОНИМОВ

*Мухитдинова Хадиджа Сабировна,
профессор Узбекского государственного университета мировых языков,
доктор педагогических наук,*

*Тулаганова Наргиза Бахтияровна
магистрант Узбекского государственного университета мировых языков*

Аннотация: В этой статье рассматривается историческая эволюция узбекских личных имен (антропонимии) в разные исторические периоды, включая доисламскую эпоху, исламское влияние, правление Российской империи и советскую эпоху. В ней рассматривается, как различные культурные, религиозные и политические факторы на протяжении веков формировали традиции именования в Узбекистане. В доисламский период преобладали тюркские названия, отражавшие местные обычаи и наследие. В исламский период появились арабские имена и религиозные коннотации, что свидетельствует о глубоком влиянии ислама на узбекскую культуру. При российском имперском правлении интеграция славянских элементов в практику присвоения имен стала результатом политики, способствующей культурной ассимиляции. Советский

период ознаменовался переходом от традиционных и религиозных названий к идеологически нейтральным или вдохновенным советским стилем, что отражает более широкие тенденции модернизации и секуляризации. Проследивая изменения в практике присвоения имен, автор статьи подчеркивает взаимосвязь между трансформациями в обществе и выражением личной идентичности в различных исторических контекстах. Благодаря междисциплинарному подходу, включающему историю, лингвистику и культурологию, в статье предлагается понимание взаимосвязи между традициями и инновациями в узбекской ономастике. В статье подчеркивается важность сохранения исторической практики присвоения имен как ценного средства понимания и оценки богатого культурного наследия Узбекистана и его динамичного исторического пути.

Ключевые слова: узбекская ономастика, доисламская эпоха, исламская эпоха, Российская империя, Советская эпоха, культурные влияния, эволюция имен, тюркские традиции, исламские имена, русификация, советские идеологии, социальные изменения, религиозное влияние.

O'ZBEK ANTROPONIMLARI TARIXIDAGI MUHIM TARAQQIYOT BOSQICHLARI

*Muxitdinova Xadicha Sabirovna,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
professori, pedagogika fanlari doktori,*

*To'laganova Nargiza Baxtiyor qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
2-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqola turli tarixiy davrlarda, shu jumladan islomgacha bo'lgan davr, Islom ta'siri, Rossiya imperatorlik hukmronligi va Sovet davri kabi taraqqiyot bosqichlarida o'zbek shaxsiy ismlarining tarixiy evolyutsiyasini o'rganadi. Unda turli madaniy, diniy va siyosiy omillar asrlar davomida O'zbekistonda nom berish an'alarini qanday shakllantirgani o'rganiladi. Islomgacha bo'lgan davrda mahalliy urf-odatlar va merosni aks ettiruvchi turkiy nomlash konvensiyalari hukmron bo'lgan bo'lsa, Islom davri Arabcha nomlar va diniy ma'nolarni kiritdi, bu Islomning o'zbek madaniyatiga chuqur ta'sirini anglatadi. Rossiya imperatorlik hukmronligi davrida slavyan elementlarini nomlash amaliyotiga qo'shilishi madaniy assimilyatsiyani targ'ib qiluvchi siyosat natijasida paydo bo'ldi. Sovet davri modernizatsiya va dunyoviy lashtirishning keng tendensiyalarini aks ettiruvchi an'anaviy va diniy nomlardan mafkuraviy neytral yoki Sovet tomonidan ilhomlangan nomlarga o'tishni olib kirdi. Nomlash amaliyotidagi o'zgarishlarni kuzatib, maqolada turli xil tarixiy kontekstlarda ijtimoiy o'zgarishlar va shaxsiy identifikatsiya iboralari o'rtasidagi bog'liqlik ta'kidlangan. Tarix, tilshunoslik va madaniyatshunoslikni o'z ichiga olgan fanlararo yondashuv orqali maqolada o'zbek onomastikasida an'alar va innovatsiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik haqida tushunchalar berilgan. Unda O'zbekistonning boy madaniy merosini va uning jadal tarixiy rivojlanish davrlarini anglash va qadrlashning qimmatli vositasi sifatida tarixiy nomlash amaliyotini saqlash muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: o'zbek onomastikasi, islomgacha bo'lgan davr, Islom davri, Rossiya imperiyasi, Sovet davri, madaniy ta'sirlar, ismlar evolyutsiyasi, turkiy an'alar, Islomiy ismlar, ruslashtirish, Sovet mafkuralari, ijtimoiy o'zgarishlar, diniy ta'sir.

KIRISH. O'zbek onomastikasining evolyutsiyasi yoki nomlash amaliyoti Markaziy Osiyoda islomgacha bo'lgan davrdan Sovet davrigacha bo'lgan keng tarixiy, madaniy va ijtimoiy

o'zgarishlarni aks ettiradi. Ushbu sayohat boy va murakkab vaqt jadvalini qamrab oladi, uning davomida ismlar turli xil ta'sirlar ostida rivojlangan, shu jumladan turkiy an'analar, Islom madaniyati, rus mustamlakasi va Sovet siyosat. Islomgacha bo'lgan davrdagi ko'chmanchi va shamanistik e'tiqodlardan tortib, Sovet davridagi siyosiy va mafkuraviy o'zgarishlargacha, nomlash amaliyoti O'zbekistonning ijtimoiy, siyosiy va diniy manzarasidagi o'zgarishlarni aks ettirdi. Ushbu maqola o'zbek onomastikasining alohida davrlarini o'rganadi, nomlar ijtimoiy qadriyatlarni, madaniy o'zgarishlarni va asrlar davomida ularni shakllantirgan tashqi ta'sirlarni qanday aks ettirishiga oydinlik kiritadi.

METODOLOGIYA. O'zbekiston antroponimiyasi bo'yicha tadqiqotlar turli davrlarni qamrab olib, nomlardagi o'zgarishlarni ijtimoiy, madaniy va siyosiy omillar nuqtai nazaridan o'rganadi. Ilmiy manbalarda ismlar tarixiy davrlarning madaniy xususiyatlari va ularning xalq ongiga ta'sirini ko'rsatadi. Islomdan oldingi davrda turkiy ismlar va ularning ramziy ma'nolari bo'yicha asarlar e'tiborga loyiqdir. Islom davri tadqiqotlarida arabcha va diniy ismlarning kirib kelishi va ularning mahalliy ismlar bilan uyg'unlashuvi ko'rsatilgan. Rossiya imperiyasi davridagi ishlar esa o'zbek ismlarining slavyan elementlari bilan boyiganini tahlil qiladi. Sovet davri adabiyotlarida an'anaviy va diniy ismlarning zamonaviy, ideologik motivlar bilan almashganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Shu bilan birga, yangi davrda xalqaro onomastika bo'yicha tadqiqotlar o'zbek antroponimiyasini global va mahalliy kontekstda o'rganishga yo'naltirilgan.

Mazkur tadqiqot sifatli yondashuv asosida olib borildi. Birinchi bosqichda tarixiy manbalar, arxiv materiallari va adabiyotlar o'rganilib, O'zbekiston antroponimiyasining asosiy bosqichlari belgilandi. Keyingi bosqichda lingvistik tahlil orqali ismlarning kelib chiqishi, morfologik va semantik xususiyatlari aniqlandi. Madaniy-antropologik usullar yordamida ismlarning ijtimoiy ahamiyati, ularning ma'naviy va madaniy kontekstda o'rni o'rganildi. Tarixiy-komparativ yondashuv orqali turli davrlar ismlaridagi o'zgarishlar tahlil qilinib, ular orasidagi o'zaro bog'liqliklar aniqlandi. Shu bilan birga, zamonaviy ismlarni tahlil qilish uchun so'rovnomalar va intervyular tashkil etilib, mahalliy aholining fikrlari va amaldagi an'analar qayd etildi. Bu usullar o'zaro bog'lab, aniq va ishonchli natijalarga erishish uchun qo'llanildi.

Davrlar	Nomlashdagi o'ziga xosliklar	Misolalar	Olimlar
Islomgacha bo'lgan davr	Hayvonlar, jasorat yoki tabiat bilan aloqador Turkiy qabilalar nomlari	Temur Bo'ru Alp	N.A. Baskakov V.G. Bondaletov
Islom davri	Arabcha islomiy nomlarning qabul qilinishi; turkiy ismlar bilan gibridlashish	Muhammad Ali Abdulloh Temur	S.I. Zinin R.B. Suleymonov
Temuriylar davri	Turkiy madaniy g'ururni tiklash; chuqur ma'noli va yetakchilikni aks ettiruvchi ismlar.	Temur Ulug'bek Mirzo	A. Khalid
Chor Rossiyasi davri	Rus nomlari bilan duragaylash; slavyan fonetikasiga moslashtirilgan mahalliy nomlar.	Aleksandr Nikolay Abdusalomov	D.I. Ermolovich
Sovet davri	Dunyoviy va mafkuraviy ismlar; Islomiy nomlash amaliyotlarini cheklash.	Oktyabr Lenara Revolutsiya	V.A. Nikonov
Mustaqillikdan keyingi davr	Islomiy va tarixiy nomlarning tiklanishi; milliy o'ziga xoslikka e'tibor.	Amir Temur Shag'zoda Umar	A. Khalid

MUHOKAMA. Islomgacha bo'lgan davr (VIII asrgacha)

O'zbek antroponimlarining islomgacha bo'lgan davri Markaziy Osiyoda yashovchi turkiy tilli xalqlarning madaniy, ma'naviy va ijtimoiy tuzilmalarini aks ettiradi. VIII asrdagi arab fathidan oldingi bu davr, chuqur turkiy til an'analari ildiz otgan, shamanistik e'tiqod, va ko'chmanchi turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq. Ushbu davr antroponimlari ushbu dastlabki jamoalarning dunyoqarashi, qabilaviy aloqalari va qadriyatlarini haqida tushuncha beradi.

Islomgacha bo'lgan o'zbek ismlariga tabiat va atrof-muhit katta ta'sir ko'rsatdi, bu turkiy xalqning animistik va shamanistik e'tiqodlarini aks ettirdi. Misollar:

Bo'ri-turk mifologiyasida hurmat qilinganidek, jasorat va yetakchilikni anglatadi; Ko'k (osmon) - ilohiy yoki samoviy kuchni ifodalaydi; Yulduz (yulduz) – yo'lbo'shchilik va go'zallikni ta'kidlaydi.

N. A. Baskakov o'zining “Turkiy xalqlar antroponimikasi” asarida turkiy nomlash an'analari tabiiy ramzlarning ahamiyatini muhokama qilib, hayvonlar va samoviy jismlarning ma'naviy ahamiyatini ta'kidlaydi.

Ismlar ko'pincha shaxsning qabilasini yoki klanini aniqlab, guruhning o'ziga xosligi va hamjihatligini anglatadi. Masalan, Turg'un (joylashtirilgan) – ko'chmanchilikdan turg'un turmush tarziga o'tishni anglatadi; O'g'uz-ko'plab turkiy qabilalarning avlodi bo'lgan afsonaviy O'g'uzxonni nazarda tutadi.

A. N. Kononov “Turkiy tillar grammatikasi” (1956) da ismlarning qabila nasabining belgisi sifatida ishlatilishini ta'kidlaydi. Kononov nomlarni qabila merosining belgisi sifatida baholaydi va O'g'uz hamda Qipchoq guruxlaridan misollar keltiradi

c) shamanistik va ma'naviy e'tiqodlar

Ismlar ma'naviy ma'nolarga ega edi va ko'pincha odamlarni zarardan himoya qilish yoki omad keltirish uchun tanlangan: Batur (qahramon) – jasorat va himoyani chaqirish; Shaman-jamiyatning ma'naviy rahbarlari bilan bevosita bog'liq.

V. A. Nikonov islomgacha bo'lgan turkiy ismlarning himoya va ma'naviy funksiyalarini tushuntiradi. U ismlarni nohush ruhlardan himoya qiluvchi talismanlar sifatida ta'riflaydi va jamiyatning ma'naviybomaliyotlarini aks ettiradi

Erkak ismlari ko'pincha kuch, yetakchilik va himoyani ta'kidlagan, ayol ismlari esa go'zallik va unumdorlik bilan bog'liq bo'lgan:

Erkak: Alp (jasur), Bek (rahbar); Ayol: Gul (gul), Oygul (oy gullari).

S. I. Zinin (Turkiy onomastika tarixi) ismlarda gender roli qanday shakllantirilganini va jamiyatning erkaklar va ayollarga qo'ygan talablarini tasvirlaydi.

Islomgacha nomlash amaliyotlarida familiyalar ishlatilmagan; shaxslar o'zlarining ismlari va ba'zan otalari yoki qabilalarining ismlari bilan aniqlangan. Masalan, To'g'ul ibn Yinal (To'g'ul, Yinalning o'g'li).

Yuqoridagilardan xulosa qilishimiz mumkinki, islomgacha bo'lgan o'zbek antroponimlari dastlabki turkiy jamiyatlarning madaniy, ma'naviy va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi. Ismlar ko'pincha tabiatdan, qabilaviy aloqalardan va shamanistik e'tiqodlardan ilhom olib, kuch, erkinlik va jasorat kabi fazilatlarni aks ettirgan. Jinsga xos ismlar ijtimoiy rollarni ta'kidlagan, familiyalarning yo'qligi esa otasining ismi va qabila identifikatorlarini ta'kidlagan. N. A. Baskakov va V. A. Nikonov kabi olimlar ushbu amaliyotlarni batafsil bayon qilib, ismlar o'ziga xoslik va an'analarni saqlaydigan madaniy belgi sifatida xizmat qilganligini ko'rsatib bergan.

Islom davri

Islom davri (8-19-asrlar) O'zbekistonda nom berish amaliyotini chuqur shakllantirgan. Arablarning istilosi va madaniy almashinuvi orqali islomning joriy etilishi arab, fors va islomiy elementlarni mavjud turkiy nomlash tizimiga qo'shib, shaxsiy ismlarga jiddiy o'zgarishlar kiritdi.

Qur'on va islom an'alaridan olingan ismlar mashhurlikka erishdi, chunki bu diniy

sadoqatni ifoda etish usuli sifatida qaraldi. Payg'ambarlar, ularning oila a'zolari va hamrohlarining ismlari keng qo'llanila boshlandi. Masalan,

Erkak ismlari: Muhammad, Ahmad, Ali, Umar, Usmon, Yusuf, Ibrohim.

Ayol ismlari: Fotima, Oysha, Zaynab, Maryam, Hafsa.

Ko'pgina arabcha ismlar asl shaklida qabul qilingan, ammo turkiy fonetikaga moslashtirilgan. Bu davrda arab va turkiy elementlarni birlashtirgan qo'sh ismlar paydo bo'ldi, masalan, Muhammadbek, Aliyor.

O'rta Osiyo xalqlarining islomlashuvi ularning antroponimik tizimida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi. Muhammad, Ahmad va Fotima kabi arabcha ismlar ko'plab an'anaviy turkiy ismlarni almashtirib, kundalik foydalanishga kirib keldi. Biroq, sintez kuzatildi: arabcha ismlarga 'bek' va 'xon' kabi elementlar qo'shildi, masalan, Ahmadbek yoki Alixon.

Forslarning madaniy ta'siri, ayniqsa O'rta Osiyodagi adabiyot va boshqaruv orqali she'riy va jozibador nomlarni kiritdi. Fors nomlari ko'pincha go'zallik, tabiat va fazilatlarini aks ettirgan. Misollar:

Erkak ismlari: Rustam, Bahrom, Jamshid, Faridun.

Ayol ismlari: Gulnoza (inoyat gullari), Shirin (shirin), Parvina (yulduz), Dilbar (maftunkor).

Yusuf va Maryam kabi musulmon ismlari ma'naviy va madaniy o'zgarishlarni aks ettirgan. 'Gul' (gul) kabi forsha elementlar ham Gulnora va Dilgul kabi ismlarda ko'rinib turganidek, o'zbek antroponimiyasiga kirdi. Bu fors madaniyatining adabiyot va san'at orqali sezilarli ta'sirini ko'rsatadi.

An'anaviy turkiy ismlar -uddin (imon) yoki -ullah (Xudo) kabi islomiy elementlarni qo'shish orqali islomlashtirildi. Ushbu amaliyot islomiy ta'sirni qabul qilishda madaniy o'ziga xoslikni saqlab qoldi: Temurbek, Zokirjon, Najmiddin. Bunday nomlar turkiy merosni ham, islomiy qadriyatlarni ham hurmat qilish uchun ishlatilgan.

Islom davrida arab va fors kelib chiqishi elementlarini birlashtirgan qo'sh ismlarning paydo bo'lishi kuzatildi. Masalan, Muhammad-Temur va Ali-Bahrom ismlari ikki madaniy oqim ta'sirini aks ettiradi. Bu o'zbek antroponimik tizimining moslashuvchanligini ko'rsatadi.

Xudoga yaqinlik, taqvodorlik yoki ilmiy yutuqlarni anglatuvchi diniy unvonlar keng tarqalgan bo'lib, islomiy o'ziga xoslik tomon siljishni aks ettirdi. Masalan, Mulla, Xo'ja, Mirzo va Qori kabi nomlar, masalan, Xoja Ahmad, Mirzo Yusuf kabi ismlarga qo'shilgan. Ushbu ismlar ko'pincha diniy ma'lumotga yoki jamiyatdagi ma'naviy rollarga ega bo'lgan shaxslar bilan bog'liq bo'lgan.

Islom avliyolari va so'fiy rahbarlarning nomlarini berish, ayniqsa, qishloq joylarda keng tarqalgan amaliyotga aylandi. Masalan, Bahauddin (Bahauddin Naqshbanddan keyin), Abdulqodir (Abdulqodir G'iloniydan keyin).

Ilk xalifalar va islom rahbarlarining ismlari siyosiy va diniy sadoqat ramzi sifatida ma'qullangan: Umar (Xalifa Umar), Usmon (Xalifa Usmon), Horun (Xalifa Horun al-Rashid). Bunday nomlarning keng qo'llanilishi islomiy boshqaruv va ideallarga sodiqlikni aks ettirdi.

Islomiy ismlarning kiritilishi nafaqat diniy harakat, balki madaniy o'zgarish ham edi. Ali, Umar va Usmon kabi ismlar imon va yangi dinga sodiqlik ramziga aylandi. Arabcha ismlarning turkiy fonetik me'yorlarga moslashishi, masalan, Umar o'rniga Umur nomi bu jarayonni o'zida aks ettiradi.

Chor Rossiyasi davri

19-asr o'rtalaridan 20-asr boshlariga qadar O'zbekiston Chor Rossiya imperiyasi ta'siri ostida bo'lganligi sababli mintaqada muhim ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar kuzatildi. Bu davr o'zbek antroponimiyasiga (nomlash amaliyoti) mustamlaka, madaniy assimilyatsiya siyosati va o'zbek va rus jamiyatlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning kuchayishi natijasida sezilarli o'zgarishlarni olib kirdi. Bu davrdagi kishi ismlarida quyidagi o'zgarishlar ko'zga tashlandi:

a) ruscha ism va familiyalarni qabul qilish

Rus madaniyati slavyan nomlarini o'zbek jamiyatiga, ayniqsa nasroniylikni qabul qilgan yoki rus amaldorlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan shaxslar orasida kiritdi. Masalan, Aleksandr, Nikolay, Ivan kabi ismlar.

b) an'anaviy o'zbek nomlarini ruslashtirish:

O'zbek ismlari ruscha fonetik va grammatik me'yorlarga moslashtirilib, ko'pincha familiyalarni yaratish uchun-ov/-ova yoki-ev/-eva kabi qo'shimchalar qo'shilgan: Rustam Rustamov, Olim Alimov

c)gibrid nomlash amaliyoti

Bu davrda an'anaviy o'zbek nomlarini ruscha nomlar bilan birlashtirgan qo'sh yoki gibrid nomlarni yaratish odatiy hol edi. Misollar: Ivanbek (Ivan + Bek), Alixanov (Ali + Xon + rus qo'shimchasi-ov)

d)kasbiy yoki ijtimoiy mavqeni aks ettiruvchi ismlar

Rossiya ta'siri rasmiy identifikator sifatida kasbiy yoki maqomni ko'rsatuvchi nomlardan foydalanishni joriy qildi. Masalan, Mullaev (mulladan, diniy rahbar degan ma'noni anglatadi); Xo'jayev (Xo'jadan, o'qituvchi yoki diniy arbob degan ma'noni anglatadi)

e)islomiy nomlash an'analarining pasayishi

Rossiya hukmronligi ostida, ayniqsa, Rossiya hukumati bilan moslashishga intilgan shahar zodagonlari orasida sof islomiy ismlarning tarqalishi asta-sekin pasayib bordi. Muhammad, Fotima va Ali kabi ismlar qishloq joylarida saqlanib qolgan, ammo ruslashtirish kuchliroq bo'lgan shahar markazlarida kamroq tarqalgan.

f)Rossiya byurokratik tizimlarining ta'siri

Rossiya ma'muriy tizimi shaxslardan huquqiy hujjatlar uchun familiyalarni qabul qilishni talab qildi, bu amaliyot mustamlakachilikka bo'lgan o'zbek jamiyatida an'anaviy bo'lmagan.

Ko'pchilik o'zbeklar ko'pincha otasining ismini -ov/-ev qo'shimchasi yordamida familia sifatida rasmiylashtirishga majbur bo'lishgan. Misollar: Karim (otasining ismi) Karimov, Ismoil (otasining ismi) Ismoilov

g)madaniy va diniy qarshilik

Ushbu o'zgarishlarga qaramay, ko'plab o'zbeklar o'z jamoalarida an'anaviy islomiy va turkiy ismlarni saqlab, ruscha nomlash konvensiyalarining qabul qilinishiga qarshilik ko'rsatdilar. Diniy olimlar va ayniqsa, qishloq aholisi, islom antroponimlariga rioya qilib, Chor davrida ularning davomiyligini ta'minladilar

Sovet davri

Sovet davri (1920-1991 yillar) sovet tuzumi tomonidan amalga oshirilgan mafkuraviy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar ta'sirida o'zbek nom berish amaliyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ushbu davrda nomlar ijtimoiy-siyosiy iqlimni va Sovet Ittifoqining turli xil aholisi orasida dunyoviy va bir xil o'ziga xoslikni o'rnatishga qaratilgan harakatlarini aks ettirdi. Sovet hukumati diniy urf-odatlar va ramzlarni, shu jumladan islomiy nomlarni faol ravishda rad etdi. Muhammad, Abdulloh va Fotima kabi Qur'on va islomiy ismlar Sovet dunyoviylikiga mos kelmaydigan deb hisoblangan va neytral nomlar yoki Sovet ideallari bilan bog'liq nomlar targ'ib qilindi. Bu davrda sotsialistik qadriyatlarni va inqilobning muhim voqealarini aks ettiruvchi nomlar mashhur bo'ldi : Misollar:

Oktyabr (oktyabr) – oktyabr inqilobini xotirlash.

Iskra (Uchqun) – Lenin tomonidan asos solingan inqilobiy gazetadan ilhomlangan.

Revolutsiya (inqilob) – sovet mafkurasining ramzi.

Ba'zi ismlar ham shunga o'xshash rahbarlarni yodga oldi: Lenin (Lenara, Lenina) va Marks (Marxina).

An'anaviy o'zbek nomlari rus til me'yorlariga moslashtirildi, ya'ni ov/-ova, -ev/-eva, -in/-ina kabi slavyan qo'shimchalarini qo'shildi: Abdulla Abdullayev, Rashid Rashidov bo'ldi.

Ismlar ko'pincha ruslashtirilgan shakllarni qabul qilgan:

Akmal Akimov, Ulug'bek Ulyanov bo'ldi.

«O'zbekistonda an'anaviy Islomiy ismlar sovet davrida majburiy dunyoviylik va sovet mafkurasiga mos nomlarni targ'ib qilish natijasida muntazam ravishda pasayib bordi. Ushbu davrda nomlash amaliyoti ruslashtirilgan shakllardan tez-tez foydalanish bilan siyosiy sadoqat va Sovet ma'muriy talablariga moslashishning kombinatsiyasini aks ettirdi.»

Familiyalar o'zbeklar uchun nisbatan yangi tushuncha bo'lib, Sovet ma'muriy ehtiyojlarini qondirish uchun kiritilgan. Ko'pgina o'zbeklar familiyalarni ruscha qo'shimchalar bilan

otasining ismi tizimi yordamida qabul qilishgan: Kamilov (Kamil o'g'li), Karimova (Karimning qizi).

Klan yoki qabila nomlari ko'pincha yo'q qilingan yoki zamonaviy familiyalarga aylantirilgan. Gender tengligi targ'ib qilingan. Progressiv gender ideallarini ta'kidlaydigan ismlar bu davrda paydo bo'lgan: Qizlarga kuch va tenglikni ifodalovchi ismlar berildi (Zamira, Mehribon). Shuningdek, sovet yutuqlari ramzi bo'lgan ismlar qizlarga ham berilgan: Stalina, Svetlana (engil) va Nodira (kamdan-kam, Sovet modernizatsiyasining ramzi).

Sanoatlashtirish, ilm-fan va texnologiyani aks ettiruvchi nomlar mashhur bo'ldi: Avlod (avlod), Ilhom (Ilhom), Elmira (ilmiy). Shu bilan birgalikda, kosmik tadqiqotlardan ilhomlangan ismlar ham paydo bo'ldi: Sputnika (sun'iy yo'ldosh), Kosmos (kosmik), Yuriy (kosmonavt Yuriy Gagarindan keyin). «Sovet nomlash tizimi diniy ta'sir izlarini yo'q qilishni, ularni sanoat yutuqlari va Iskra va Oktyabr kabi inqilobiy bosqichlardan olingan nomlar bilan almashtirishni maqsad qilgan. An'anaviy o'zbek antroponimiyasi sezilarli darajada o'zgartirildi, SSSR bo'ylab ma'muriy izchillikni ta'minlash uchun nomlar rus lingvistik doirasiga moslashtirildi.»

Millatlararo nikohlar va sovet ta'lim siyosatining kuchayishi tufayli rus va o'zbek elementlarini birlashtirgan ikki tilli ismlar keng tarqalgan: Rustam Sergeyevich-o'zbekcha ism, ruscha otasining ismi qo'shimchasi; Alina Karimovna-ruscha ism, o'zbek familiyasi.

Sovet ittifoqigacha bo'lgan tarix yoki din bilan bog'liq bo'lgan an'anaviy nomlar siyosiy va ijtimoiy bosimlar tufayli ishlatilmay qoldi. Milliy o'ziga xoslikni bostirish bo'yicha harakatlar turkiy yoki islomiy merosni aks ettiruvchi nomlarning qisqarishiga olib keldi. Sovet rahbarlari dinni modernizatsiya va sotsializmga to'siq sifatida qarashdi. Diniy nomlar «qoloqlik» bilan bog'liq bo'lib, dunyoviy yoki inqilobiy nomlar bilan almashtirilgan.

«Sovet Ittifoqining Islomga hujumi shaxsiy ismlarga tarqaldi, an'anaviy Islomiy ismlar inqilobiy va dunyoviy ismlar bilan almashtirildi. Ushbu siyosat diniy va millatchilik aloqalaridan ajralib turadigan yangi Sovet o'ziga xosligini yaratish bo'yicha keng ko'lamli harakatlarning bir qismi edi.»

Sovet maktablari oilalarni o'z farzandlari uchun ruscha nomlarni qabul qilishga undashdi. Darsliklar va targ'ibotlarda sovet qahramonlari va ularning ismlari namuna sifatida ta'kidlangan.

Shuningdek, Nikonov va Suleymanov kabi olimlar ham bu davrdagi antroponimlarni tadqiq qilganlar.

Mustaqillik davri

1991-yilda O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyingi davr nomlash amaliyotida sezilarli o'zgarishlarni amalga oshirdi. Sovet Ittifoqi parchalanishi bilan O'zbekiston o'zining milliy o'ziga xosligi, tili, madaniyati va an'alarini qaytarib oldi, bu esa ushbu davrning nomlash qoidalariga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Bu davrda Amir Temur (Temur), Ulug'bek (astronom va hukmdor), Bobur (Bobur, mo'g'ullar imperiyasining asoschisi), Navoiy (shoir Alisher Navoiy) kabi o'zbek tarixiy shaxslaridan ilhomlangan nomlar ommalashdi: Temurbek, Ulug'bek, Boburbek, Nodira.

«Sovet ateizmining tugashi islomga madaniy va ijtimoiy amaliyotlarni, shu jumladan nomlash konvensiyalarini shakllantirishda Markaziy rolni tiklashga imkon berdi. Fotima, Ali va Hasan kabi ismlar bu diniy qayta tiklanishni aks ettiradi. Shu bilan birga, islomgacha bo'lgan tarixga asoslangan o'zbek nomlari hamda Temur va Ulug'bek kabi milliy qahramonlar o'nlab yillar davomida unutilgandan so'ng madaniy suverenitetga qaytishni boshladi.»

Ota-onalar Sovet davrida is'temoldan chiqqan qadimgi turkiy va o'zbek ismlariga qaytishdi. Misollar: Shavkat, Zuxra, Kamila, Temur, Dilshod, Nodir, Sitara.

Diniy erkinlikning tiklanishi bilan Islomiy va arabcha nomlar mashhurlikka erishdi. Islom fazilatlarini, payg'ambarlar va Qur'on zikrlarini aks ettiruvchi ismlar keng tarqalgan: Muhammad, Yusuf, Oysha, Fotima, Ali, Hasan, Husayn.

Ko'pgina ota-onalar an'anaviy o'zbek ismlari bilan bir qatorda islomiy ismlarni ham qo'shib, gibrid nomlarni yaratdilar: Aliyarbek, Zaynabgul. Ushbu tendensiyani M. Abduqayumov o'z Ishida batafsil yoritib bergan.

Sh. Rahimov an'anaviy o'zbek nomlari va gibrid nomlash amaliyotlarining qayta tiklanishi milliy o'ziga xoslikni qanday aks ettirishini o'rganib chiqdi.

Shuningdek, o'zbek tabiiy go'zalligi, madaniy ramziyligi va she'riy mavzulari bilan bog'liq nomlar jonlandi. Misollar: Gulbahor (bahor guli), Sadoqat (sadoqat), Oybek (oy ustasi).

Mustaqillikdan keyin, g'arb uslubidagi ismlar va global madaniyat ta'sirida bo'lgan ismlar, ayniqsa shahar va o'qimishli oilalar orasida keng tarqalgan: Diana, Aliya, Maykl, Kamron.

Xorijiy ommaviy axborot vositalari, kino va adabiyot ta'sirida bo'lgan global tendensiyalar, ayniqsa shaharlarda yangi nomlash konvensiyalarini joriy etdi.

«Ismlar jamiyatning lingvistik va madaniy o'ziga xosligini aks ettiradi. Mustaqillikdan keyingi O'zbekistonda Oybek, Sitora, Dilnoza kabi she'riy va tabiatga asoslangan ismlarning qayta tiklanishini kuzatamiz, bu o'zbek madaniy ildizlari bilan yanada chuqurroq bog'liqligini anglatadi. Shu bilan birga, shaharlarda Diana yoki Kamron kabi global nomlarning qabul qilinishi zamonaviy ommaviy axborot vositalari va globallashuvning ta'sirini ko'rsatadi.»

O'zbekiston hukumati milliy o'ziga xoslikni mustahkamlash uchun maktablar, ommaviy axborot vositalari va madaniy tadbirlar orqali an'anaviy nomlarni targ'ib qildi. Masalan, Navro'z kabi milliy bayramlarda ko'pincha madaniy nomlash mavzulari aks etgan.

Islomga ochiq amal qilish erkinligi bilan din peshvolari ota-onalarni payg'ambarlar, avliyolar yoki Qur'on ahamiyatini aks ettiruvchi ismlarni tanlashga undagan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'zbek onomastikasini o'rganish mintaqadagi konvensiyalarni nomlashda tarixiy, diniy va siyosiy o'zgarishlarning chuqur ta'sirini ko'rsatadi. Ismlar tabiat, animistik e'tiqod va qabilaviy mansubliklar bilan bog'langan islomgacha bo'lgan turkiy an'alardan boshlab, ismlar Qur'on va payg'ambarlik an'alari ta'sirida bo'lgan Islom davriga qadar har bir bosqich o'sha davrning rivojlanayotgan qadriyatlari va ijtimoiy me'yorlarini aks ettiradi. Rossiya mustamlakachilik davri yangi ta'sir qatlamini joriy etdi, bu rus nomlarining kiritilishiga va an'anaviy o'zbek nomlarining yangi mustamlakachilik kontekstiga moslashishiga olib keldi. Va nihoyat, Sovet davri sezilarli siljishni belgiladi, nomlar tobora ko'proq Sovet ideallarini aks ettirdi, dunyoviylik va diniy ta'sirlarni rad etti. Ushbu davrlar davomida nomlar madaniy o'ziga xoslik, ijtimoiy rollar va siyosiy aloqalarning kuchli ramzi bo'lib, O'zbekistonning o'zgaruvchan tarixi haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

Khalid, A. (1998). *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. University of California Press, Berkeley, p.102.

Khalid, A. (2007). *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*. University of California Press, pp. 103–105.

Shirin Akiner. (1983). *Islamic Peoples of the Soviet Union*, Routledge, London, pp.92-96.

Абдуқаюмов, М. (2010). *Исmlарда ўзбеклик: Совет иттифоқидан кейинги трансформациялар*. Уznaшp, Тошкент, сс. 80–83.

Баскаков Н.А. (1970). *Антропонимика тюркских народов*, Москва: Наука, стр. 112–113.

Бондалетов, В.Г. (1983). *Введение в антропонимику*. Москва, с. 112-118.

Ермолович, Д.И. (1981). *Имя и общество*. Москва: Высшая школа, с.92-100.

Зинин, С.И. (1985). *История исламских имен*. Ленинград, с.75-80.

Каримова, Э. (2015). *Ўзбекистонда тилнинг маданий қайта тикланишдаги роли*. Илмий Нашриёт, Тошкент, сс. 64–67

Кононов, А.Н. (1956). *Грамматика языка тюрков*. Москва: Наука, стр. 120–135.

Матвеева, Р. (1976). *Transformations in Uzbek Naming Practices under Soviet Rule*, Журнал: *Central Asian Review*, Vol. 12, pp.34-36

Мурзаев Е. М. (1965). *Советская антропонимия*, Наука, Москва, стр. 112-115.

Никонов, В.А. (1974). *Имя через века*. Москва: Наука, с.98-105.

Рахимов, Ш. (2005). *Ўзбекистонда замонавий ном қўйиш амалиёти*. Ўзбекистон Фанлар Академияси, Тошкент, сс. 122–124, 147-148.

Сулейменов, Р.Б. (1992). *Ислам и культура народов Центральной Азии*. Алматы: Наука, с.98-105.

BOLALAR FOLKLORINING O'RGANILISH BOSQICHLARI

*O'rinova Maftuna No'mon qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), o'qituvchi*

STAGES OF LEARNING CHILDREN'S FOLKLORE

*Urinova Maftuna Numon qizi,
Bukhara State Pedagogical Institute,
Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, teacher*

ЭТАПЫ ИЗУЧЕНИЯ ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА

*Уринова Мафтуна Нумон кизи,
Бухарский государственный педагогический институт,
Доктор философских наук, преподаватель
<https://orcid.org/orcid/0000-0002-9729-2462>*

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumfolklor tarkibiy qismi hisoblangan bolalar folklori to'g'risida fikr yuritilgan. Bolalar og'zaki poetik ijodining mazmun-mohiyati va o'rganilish tarixi tahlil qilingan. Jahon folklorshunosligida bolalar folkloriga berilgan ta'riflar qiyoslanib, o'xshash va farqli jihatlari umumlashtirilgan.

Kalit so'zlar: bolalar folklori, alla, ertak, ermaklar, tez aytish, topishmoq

Аннотация. В данной статье рассматривается детский фольклор, который считается составной частью общего фольклора. Анализируются содержание и история детского устного поэтического творчества. Сопоставляются определения детского фольклора в мировом фольклоре, обобщаются их сходства и различия.

Ключевые слова: детский фольклор, колыбельные песни, сказка, забавы, скороговорки, загадка.

Abstract. This article discusses children's folklore, which is considered a component of general folklore. The content and history of the study of children's oral poetic creation are analyzed. The definitions given to children's folklore in world folklore are compared and their similarities and differences are summarized.

Keywords: children's folklore, fairy tales, riddles, quick sayings, riddles

Folklor xalqning ijtimoiy-maishiy hayot bilan bog'liq qarashlari hamda bu jarayonda bevosita ishtirokchiga aylangan bolalar aytimlari, qo'shiqlari va o'yinlari asosida shakllanadi. Shu sababdan bolalar folklori o'ziga xos xususiyatlari, hajmi, janriy tarkibi, ijodkorligi va ijrochiligi bilan xalq og'zaki ijodining tarkibiy qismi hisoblanadi.

“Bolalar folklori – og'zaki ijod namunalari. Odatda, bolalar yoki ular uchun kattalar tomonidan yaratiladi. Folklor janrining tarkibiy qismi. O'zbek bolalar folklori alla, ertak, ermaklar, tez aytish, topishmoq, bolalar o'yin qo'shiqlari, erkalama, masxaralama va b.ni o'z ichiga oladi”[1,203]. Demak, bolalar folklori xalq og'zaki ijodining bir qismi sifatida uni doimiy boyitib turadi.

Folklorshunos G'.Jahongirov fikricha: “Umumiy folklorning tarkibiy qismi bo'lgan bolalar folklori ham turmush voqeligining so'z, muzika, xoreografik va dramatik ijro shakllaridagi badiiy in'ikosi, mehnatkash xalq ommasi dunyoqarashini maishiy hayot bilan bog'liq holda o'zida aks ettirgan kollektiv xalq ijodidir”[2, 8]. Darhaqiqat, bolalar folklorining umumfolklor bilan o'xshash jihatlari ko'p bo'lib, o'zbek xalqining qadimiy bolalar folklori kattalar tomonidan bolalar uchun maxsus ijod qilingan va bolalarning o'zlari tomonidan yaratilgan namunalardan iboratdir.

Folklorshunos O.Safarov bu haqda quyidagicha mulohaza yuritadi: “Bolalar folklori –

kichkintoylar olami bilan kattalar dunyosining o‘zaro uyg‘unlashuvi oqibatida yuzaga kelgan o‘yinlar, qo‘shiqlar va muzikali poetik janrlarning yaxlit bir tizimiga aylangan xalq og‘zaki ijodiyotining o‘ziga xos tarmog‘idir”[3, 96]. Bu fikri bilan olim rus folklorshunosi M.Melnikov qarashlarini rivojlantiradi.

Turk folklorshunosi M.O‘zhan bolalar folklori haqida shunday deydi: “Bolalar dunyoga kelgan paytdan boshlab o‘zlari mansub bo‘lgan jamiyat madaniyatini o‘zlashtira boshlaydilar. Ular biologik va psixologik jihatdan rivojlanib borgan sari madaniy ma’noda ham shunday rivojlanish hamda o‘zgarishlarni boshdan kechiradilar. Madaniyatning bir qismini tashkil qiluvchi folklor bolaga shu madaniyat bilan birga beriladi”[4, 12]. Bu fikrning ikki muhim jihati mavjud:

1. Bolalar jamiyatning bir bo‘lagi sifatida madaniyatga daxldor va shu madaniyat folkloridan oziqlanadilar.

2. Eng yaxshi urf-odat, an‘ana, milliy qadriyatlar majmui (folklor)dan xabardorlik ularning tarbiyasida juda muhim rol o‘ynaydi – jamiyatning munosib a‘zosi sifatida yetishtiradi.

Demak, bola va folklor o‘rtasidagi munosabat ota-ona, yaqin qarindoshlar bilan birgalikda bajariladigan yoki yakka tartibda qilinadigan amaliyotdan iborat. Bu, o‘z navbatida, bolalar og‘zaki poetik ijodining yaratilishida kattalar ishtiroki hamda bolaning individualligini ko‘rsatadi.

Jahon folklorshunosligida ham bolalar folkloriga umumfolklorning tarkibi sifatida qaraladi. Ingliz folklorshunosi F.Ariyesning “Bolalik asrlari” (1962) kitobi nashr etilganidan so‘ng olimlar orasida bolalar og‘zaki ijodi va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlar haqida bahs-munozaralar kuchaya boshlagan. Uning tadqiqot ishida qadim zamonlardan to XX asrgacha bo‘lgan bolalar folklori haqida mulohaza yuritilgan. Folklorshunos E.Taker “Bolalar folklori” kitobida F.Ariyesning fikrlarini ma’qullaydi. U bolalar oldingi avlodning muayyan an‘analarini saqlab qolishga intilishlarini e’tirof etadi. Bizningcha, olimaning ushbu fikri kattalar va bolalar folklori o‘rtasidagi vorisiylikka ishora qiladi. Folklorshunos O.Safarov ham o‘zbek bolalar folklorida vorisiylik halqasi mavjudligini ta’kidlaydi[3, 93]. Demak, butun dunyo bolalar folklorida kattalar va bolalar o‘rtasidagi ta’sir mushtarak jihatdir.

Rus folklorshunosi O.Kapitsa bolalar folklori deganda kattalarning bolalar uchun yaratgan ijodini hamda bolalarning an‘anaviy ijodini tushunish kerakligini ta’kidlaydi va bolalar folklorini mustaqil soha sifatida aniqlashda bolalar ruhiyati va hayotiga e’tibor qaratishni ma’qullaydi. Darhaqiqat, bolalar hayoti kattalar hayotini qisman aks ettiradi, lekin uning ko‘p jihati kattalardan mustaqil ravishda rivojlanadi va bolalik davrining barcha xususiyatlari bilan belgilanadi. Shuningdek, bolalarning kognitiv qobiliyatlari, qiziqishlari, badiiy obrazni idrok etishlari kattalarnikidan o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Ko‘rinadiki, dunyo folklorshunosligida bolalar folklorining mazmun-mohiyati, vazifasi va kelib chiqishi bir xil izohlangan (janrlar tizimi bundan mustasno).

O‘zbek folklorshunosligida bolalar folklorining to‘planishi, o‘rganilishi hamda uning davrlashtirilishi alohida dolzarb masala bo‘lib, bu borada ma’lum ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, o‘yin folklori poetikasini maxsus tadqiq etgan olim Sh.Galiyev uning o‘rganilish tarixini uch bosqichga bo‘lishni ma’qullaydi:

1. XI asrdan – XIX asrning ikkinchi yarmigacha bo‘lgan davr.
2. XIX asrning oxiri – XX asrning 30-yillarigacha bo‘lgan davr.
3. XX asrning 30-yillaridan keyingi davr [5, 15].

Yuqoridagi tasnif davrlashtirish borasidagi dastlabki ilmiy tajriba sifatida e’tiborli. Ammo olimning bu nazariyasida bolalar folklorining o‘rganilishidagi ba’zi jihatlar inobatga olinmagan. Bizningcha, bolalar folklorining yozib olinishi hamda ommalashtirilishi XI asrdan, ya’ni Mahmud Koshg‘ariy davridan boshlangani tugal xulosa emas. Qo‘limizdagi materiallar birinchi manba sifatida “Devonu lug‘otit turk”ni tasdiqlasa-da, eng qadimgi davrlarda ham

bolalar folklori umumfolklor bag'rida yashaganini inkor etib bo'lmaydi. H.Ro'zmetov bolalar folkloriga oid tadqiqotida qoyatoshlarga tushirilgan tasvirlar, arxeologik izlanishlarda topilgan o'yinchoq ko'rinishidagi buyumlar haqida fikr yuritib, bu masalaning o'rganilish tarixini ancha ilgari izlash lozimligini ta'kidlagan[6, 11]. Qolaversa, ming yillik tarixga ega bo'lgan xalq dostonlarida ("Alpomish", "Go'ro'g'lining tug'ilishi") ham bolalar o'yinlarining uchrashi bu fikrni dalillaydi.

Bundan tashqari, yuqoridagi tasnifda yana bir jihatni e'tiborga olish zarur. XX asrning 30-yillaridan keyingi davr ancha umumlashtirib yuborilgan. Bu o'rinda mustaqillik davrida bolalar folklorining o'rganilishi alohida guruhlangan, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Chunki, barcha sohada bo'lgani kabi folklorshunoslik yo'nalishida ham mustaqillikdan keyingi davr tom ma'nodagi islohotlar davri hisoblanadi. Bolalar marosim folklorining o'rganilishi, diniy mavzudagi qo'shiqlarning nashr qilinishi, "Yo ramazon" haqida dastlabki tadqiqotlarning yaratilishi fikrimizni isbotlaydi.

Bolalar folklorini Xorazm areali misolida tadqiq qilgan H.Ro'zmetov tasnifi biz ko'rsatgan ba'zi jihatlarni qamrab olgani bilan ahamiyatli:

1. Bolalar folklorini to'plashning ilk bosqichi – eng qadimgi davrlardan to XIX asrning oxirigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

2. Bolalar folklorining o'lkashunoslik yo'nalishida to'plab, ommalashtirilishi bosqichi – XIX asrning oxiridan XX asrning boshlari, aniqrog'i oktabr to'ntarishigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

3. Bolalar folklorining ilmiy o'rganilish bosqichi – XX asrning 20-yillaridan 90-yillarigacha bo'lgan davrni qamrab oladi.

4. Bolalar folklorini o'rganish va ommalashtirishning mustaqillik davri bosqichi – 1991-yildan hozirgi kungacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi [6, 13].

Ushbu tasnifda davrlashtirishning aniqligini ko'rish mumkin. Birinchi bosqichga juda katta davr olinganida ham asos borligi ko'rinadi. Chunki bu davrda bolalar folklori tushunchasi hali shakllanmagan va turli manbalarda uning namunalari to'plangan edi, xolos. Bizningcha, 3-bosqichning nomlanishida "ilmiy o'rganilish" jumlasini kiritilar ekan, bu chalkashlikka olib keladi. Zero, bolalar folklorini ilmiy o'rganish mustaqillikdan oldingi davrda ham, bugungi kunda ham davom etib kelmoqda.

Yuqoridagi mulohazalarga asoslangan holda bolalar folklorining o'rganilish tarixini quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq:

1. Bolalar folklorini to'plashning birinchi bosqichi – eng qadimgi davrdan XIX asrning oxirigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

2. Bolalar folklorini to'plash va ommalashtirishning ikkinchi bosqichi – XIX asrning oxiridan XX asrning 50-yillarigacha bo'lgan davrni qamrab oladi.

3. Bolalar folklori o'rganilishining uchinchi bosqichi – XX asrning 50-yillaridan 90-yillarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

4. Bolalar folklorini o'rganish va ommalashtirishning to'rtinchi – mustaqillik davri bosqichi – 1991-yildan hozirgi kungacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

Bolalar folklorining ilk namunalari qadimgi turkiy manbalarda uchratish mumkin. Taniqli olim N.Rahmonov bolalar folklori tarixini "Devonu lug'otit turk" hamda "Irg'it bitigi" bilan bog'lashga uringan. Xorazm bolalar folklori tadqiqotchisi H.Ro'zmetov esa "Devonu lug'otit turk"da keltirilgan bir qator o'yin nomlari haqida ma'lumot beradi. Bolalar o'yin folklorini tadqiq qilgan folklorshunos olim Sh.Galiyev ham lug'atdagi o'yinlar bilan bog'liq atamalarni izohlashga harakat qilgan[5,11].

Ma'lumki, Mahmud Koshg'ariy turkiy qabilalar orasida keng ko'lamli to'plovchilik ishlarini olib borgan hamda qo'shiq, maqol, matal, afsona, rivoyat, marosim folkloriga oid boy material yig'ish bilan birga o'sha davrga xos xalq bolalar o'yinlarini ham to'plashga erishgan. "Devonu lug'otit turk"da bolalar o'yinlari bilan bog'liq atamalar mavjud, masalan:

1. Ko‘churma o‘yin – “o‘n to‘rt” degan o‘yindir. Yerga qo‘rg‘onga o‘xshatib 4 chiziq chizib, unga 10 ta eshik qilinadi-da, yumaloq tosh, yong‘oq tashlab o‘ynaladi.

Bizningcha, 4 chiziq va 10 eshik chizilganiga ko‘ra o‘yinga “o‘n to‘rt” deb nom berilgan.

2. Mo‘nguz-mo‘nguz – mo‘nguz-mo‘nguz deyilgan bir xil bolalar o‘yini. Bu shunday: bolalar tiz cho‘kib dengiz labida o‘tiradilar. Sonlari orasiga ho‘l qum solib to‘ldiradilar. So‘ng qo‘llari bilan qumni uradilar. Ulardan biri(ona boshi) mo‘nguz-mo‘nguz deydi. Qolganlari na mo‘nguz – nimaning mo‘nguzi deb so‘raydilar. U birin-ketin shohli hayvonlarni sanab ketadi. Uning ketidan ular ham takrorlaydilar. So‘ng ona boshi shu nomlar orasiga tuya, eshak kabi shoxi yo‘q hayvonlar ismini aytib chalg‘itadi. Bolalardan birortasi uning ketidan shohsiz hayvon nomini aytib yuborsa, u suvga itarib yuboriladi (III. 375.).

O‘yin mohiyatiga e‘tibor berilsa, uning ma‘lum kompozitsiya asosiga qurilganini ko‘rish mumkin. Bunda o‘yinni boshqaradigan onaboshi ishtirok etadi hamda ishtirokchi o‘yinchilarni sinash vazifasini bajaradi.

3. Jengli – bolalarning bir xil o‘yinlarining nomi (III. 389). Devonda bu o‘yinning sharhi keltirilmagan. O‘yinlar tadqiq qilingan biror manbada ham izoh topa olmadik. Bizningcha, bu qadimiy o‘yin bolalar folklorida bugunga qadar saqlanib qolmagan bo‘lsa kerak.

4. O‘tush – o‘yinda yutish. Bu shundayki, bolalar davra (halqa) bo‘lib o‘tiradilar. Bolalardan biri yonidagi bir bolani turtadi va unga: “O‘tush-o‘tush”, – deydi, ya‘ni “Yoningdagini ham turt”, – deydi (I. 92). Ushbu o‘yinni harakatli o‘yinlar tipiga kiritish mumkin.

“Devon”da o‘yin bilan bog‘liq yoki uning tarkibiy uzvi hisoblangan ko‘plab terminlar ham keltirilgan:

1) talas – ot poygasida va chavgon o‘yinida maydon qirg‘og‘iga tortiladigan arqon (III. 347);

2) tobiq – chovgon bilan uriladigan koptok, to‘p (III. 360);

3) quzurchuq – qo‘g‘irchoq. Qiz bolalarning odamga o‘xshatib, yasatib o‘ynaydigan o‘yinchoqlari (III. 460);

4) chik-chik – oshiq o‘yinida oshiqning qorni bilan yotgan holati, chiki(III. 321);

5) po‘k – o‘yinda oshiqning orqasi bilan tushishi, po‘kkasi. Buni chik-puk deyiladi (III.144). Shuningdek, bolalar folklori bilan aloqador yana quyidagi istilohlar nomi ham keltirilgan:

1) balu-balu – onalar bolasini beshikda uxlatish uchun qo‘llaydigan alla o‘rnidagi so‘z (III. 251);

2) beshik – bola beshigi, beshik (III. 386);

3) o‘gruk – bola beshigini tebratish (III.130);

4) abachi – olabo‘ji, bolalarni qo‘rqitish uchun olabo‘ji keldi deyidilar (III.155).

E‘tiborni tortgan yana bir jihat asarda bolalarga aytiladigan so‘kish so‘zlarning mavjudligi bo‘ldi. Unda aynan bolalarga aytiladigan “juzug‘”, jingdego‘ (ey mishiqli, 20-bet), ko‘tich (sassiq, 341-bet) kabi so‘kish so‘zlari keltirilgan. Ushbu ma‘lumotlar bolalar folklorida qarg‘ish janri tadqiqida muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, “Devonu lug‘otit turk”da qadimgi turkiylar tomonidan o‘ynalgan turli tipdagi o‘yinlar hamda ularning uzvlari haqida, bolalar folklori, marosim folklori bilan aloqador tushunchalar haqida g‘oyat qimmatli ma‘lumotlar uchraydi. Bu materiallar XI asr bolalar folklori bilan bugungi o‘zbek xalq bolalar og‘zaki ijodi orasida vorisiylik, an‘anaviylik va genetik aloqadorlik mavjudligini tasdiqlaydi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, jahon folklorshunosligida bolalar folklori fan sifatida o‘tgan asrning o‘rtalarida dastlab Yevropada shakllangan bo‘lib, unga bevosita umumfolklorshunoslikning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bolalar folklori ham xalq og‘zaki ijodi tarkibida yashab, ko‘p jihatdan umumiylikka ega. Shuningdek, janrlar tizimi, ijro jarayoni, mazmun-mohiyatida alohidalik kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, bolalar folklori va folklorshunosligi alohida soha hisoblanadi. O‘zbek bolalar folklorshunosligining shakllanishi

bevosita jadid adabiyoti vakillarining qarashlarida o'z aksini topgan. Keyinchalik professor G'.Jahongirov tomonidan bu qarashlar ilmiy-nazariy jihatdan asoslandi. Tom ma'nodagi bolalar folklorshunosligini professor O.Safarovning ilmiy tadqiqotlari yuzaga keltirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, Б ҳарфи. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2001. – Б. 496.

Жаҳонгиров Ғ. Ўзбек болалар фольклори. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Б. 8.

Сафаров О. Ўзбек болалар адабиёти ва фольклори. – Бухоро: Бухоро, 2007. – Б. 96.

Mevlut O'zhan. Çocuk folkloru. Kebikeç/19. – Ankara, 2005. – S. 225-229.

Галиев Ш. Ўзбек болалар ўйин фольклори: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 1998. – Б. 15.

Рўзметов Ҳ. Хоразм болалар фольклори(локал хусусиятлари, таснифи ва бадиияти): Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2005. – Б. 11.

Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-жилд. – Тошкент : Фан, 1960. – Б. 452

LINGUODIDACTIC PRINCIPLES OF USING MODAL UNITS IN SPEECH

Olimova Sharifabonu Siddiqovna,

ESP teacher. Department of Uzbek language and literature, Russian and English languages, Bukhara State Medical Institute.

Davlatova Muhayyo Hasanovna,

PhD, Associate Professor, Head of the English Department, Bukhara State Medical Institute

Abstract. The study of modal units in speech encompasses a critical aspect of language acquisition and usage, particularly within the framework of linguodidactics. Modal units, which include modal verbs, adverbs, and expressions that convey necessity, possibility, permission, and ability, play a significant role in shaping the meaning and tone of communication. This article explores the linguodidactic principles underlying the effective teaching and learning of modal units, emphasizing their importance in enhancing communicative competence. By examining pedagogical strategies, cognitive processes, and practical applications, this article aims to provide educators with insights into how to integrate modal units into language instruction effectively.

Annotatsiya. Nutqdagi modal birliklarni o'rganish tilni o'zlashtirish va qo'llashning muhim jihatini, xususan, lingvodidaktika doirasida, o'z ichiga oladi. Muloqotning mazmuni va ohangini shakllantirishda zarurat, imkoniyat, ruxsat va qobiliyatni bildiruvchi modal fe'l, ravishlar va ifodalarni o'z ichiga olgan modal birliklar katta rol o'ynaydi. Ushbu maqolada modal birliklarni samarali o'qitish va o'rganish asosidagi lingvodidaktik tamoyillar o'rganilib, ularning kommunikativ kompetentsiyani oshirishdagi ahamiyati ta'kidlangan. Pedagogik strategiyalar, kognitiv jarayonlar va amaliy qo'llanishlarni o'rganib, ushbu maqola o'qituvchilarga modal birliklarni til o'qitishda qanday qilib samarali integratsiya qilish haqida tushuncha berishga qaratilgan.

Keyword. Modal units, linguodidactics, language acquisition, communicative competence, pedagogical strategies, modal verbs, speech.

Kalitso'zlar: Modal birliklar, lingvodidaktika, til o'zlashtirish, kommunikativ kompetentsiya, pedagogik strategiyalar, modal fe'llar, nutq.

Introduction. Language is a complex system of communication that relies heavily on various linguistic elements to convey meaning. Among these elements, modal units are particularly significant as they express attitudes toward the likelihood or necessity of actions and events. Understanding and using modal units effectively is crucial for learners of any language, as it enhances their ability to express nuances in meaning and intention. This article delves into the linguodidactic principles that guide the teaching and learning of modal units in speech, providing a comprehensive overview of their significance and application in educational contexts.

Understanding Modal Units

Modal units encompass a variety of linguistic components that modify the meaning of verbs and sentences. The most common modal verbs in English include “can”, “could”, “may”, “might”, “must”, “shall”, “should”, “will”, and “would”. Each of these verbs conveys different degrees of certainty, obligation, ability or permission. For example:

- Ability: “She can swim”.
- Possibility: “It might rain tomorrow”.

- Necessity: “You must complete your homework”.

In addition to modal verbs, modal adverbs (such as “possibly”, “probably”, and “certainly”) and phrases (like “have to” or “be allowed to”) also serve as modal units. Together, these elements contribute to the richness of expression in spoken and written language.

The Importance of Modal Units in Speech

Modal units are vital for effective communication for several reasons:

1. Nuanced Expression: They allow speakers to convey subtle distinctions in meaning, such as varying degrees of certainty or obligation.
2. Politeness and Indirectness: Modal units enable speakers to express requests or suggestions more politely (e.g., “Could you pass the salt?”).
3. Contextual Relevance: The use of modal units helps situate statements within specific contexts, allowing for clearer communication of intent.

Given these functions, modal units are essential components of communicative competence—the ability to use language effectively in context.

Linguodidactic Principles for Teaching Modal Units

To effectively teach modal units, educators should consider several linguodidactic principles:

1. Contextualization

Teaching modal units should be grounded in real-life contexts where they naturally occur. This approach allows learners to see the relevance of modal units in everyday communication. Role-playing scenarios, dialogues, and authentic texts can provide valuable contexts for practice.

2. Incremental Learning

Modal units can be complex; therefore, instruction should be incremental. Educators can start with simpler modal verbs and gradually introduce more nuanced uses and combinations. For instance, beginning with “can” for ability before progressing to “must” for obligation helps learners build confidence.

3. Interactive Practice

Engaging learners through interactive activities—such as group discussions, games, or debates—can enhance their understanding and usage of modal units. These activities encourage learners to experiment with language in a supportive environment.

4. Focus on Form and Meaning

While fluency is important, attention should also be given to the form and function of modal units. Educators should highlight how different modals change the meaning of sentences and how they can alter the speaker’s attitude or intent.

5. Feedback and Correction

Providing constructive feedback is crucial for learners to refine their use of modal units. Educators should correct errors sensitively and encourage self-correction to promote awareness of language use.

Practical Applications in Language Instruction

Incorporating modal units into language instruction can take various forms:

1. Thematic Units

Creating thematic lessons focused on specific contexts (e.g., travel, health, work) allows learners to explore relevant modal units within a coherent framework.

2. Multimedia Resources

Utilizing videos, songs, and podcasts can expose learners to authentic uses of modal units in different accents and styles. This exposure enhances listening skills and comprehension.

3. Writing Exercises

Encouraging learners to write dialogues or short stories using modal units can reinforce their understanding and application in written communication.

4. Assessment Activities

Formative assessments that focus on the correct usage of modal units can help gauge learners' understanding and provide opportunities for targeted improvement.

Conclusion

Modal units are indispensable tools for effective communication in any language. Understanding their nuances enhances learners' ability to express themselves clearly and appropriately in various contexts. By applying linguodidactic principles in teaching these elements, educators can foster greater communicative competence among their students. As learners become more adept at using modal units, they will find themselves better equipped to navigate the complexities of language and engage meaningfully with others.

This article outlines the significance of modal units in speech while providing a framework for effective teaching strategies grounded in linguodidactic principles. Educators are encouraged to adopt these strategies to enhance their students' language learning experiences.

Reference:

1. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста. Ростов-н/Д.: Изд-во Ростовского университета, 1993. – С.98-99.
2. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание, коммуникация. – М., 1989. – С. 279.
3. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта. – М., 2003. – С. 143.
4. Демьянков В.З. Прагматические основы интерпретации высказывания // Серия литературы и языка. – М., 1981. Т. 40. № 4. – С. 368–377.
5. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М., 2004. – С. 446.
6. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – Изд. 5-е. – М., 2005. – С.117.
7. Павловская Н.Ю. Категория модальности о сучасной беларускай мове: монографія. – Минск, 2012. – С.63-70.
8. Серль Дж.Р. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. Выпуск 17. – М., 1986. – С.209.

O'ZBEK ADABIYOTIDA OTA ORAZI (O'TKIR HOSHIMOVNING "IKKI ESHIK ORASI" ASARIDA ZABARDAST OTALAR TIMSOLI)

Ro'ziyeva Dilyayra Nurmurodovna,

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi, Ichki ishlar vazirligi Buxoro akademik litseyi "Tillarni o'rganish" kafedrasida ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ota obrazi o'zbek adabiyotida ham alohida o'rin tutadi. Maqolada o'zbek adabiyotining zabardast vakili, xalqimizning sevimli yozuvchisi O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asaridagi ota(lar) obrazining badiiy talqini, jamiyatda otalarning ijtimoiy ahvoli, o'rni va ma'naviy ko'rinishi, insonlar taqdiri va inson umrining murakkabligi zo'r mahorat bilan tasvirlangani, tinchlikka rahna solgan urushning qoralangani haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: "Ikki eshik orasi", Oqsoqol, Husan duma, Qora amma, Samadov, Robiya, Kimsan, ma'naviy qiyofa, bilim, jamiyat, xalq, ma'rifat, ziyoli, oliyanoblik, mas'uliyat, riyozat, kamtarinlik.

ОТЕЦ ОРАЗИ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (ОБРАЗ ЗАБАРДАСТА В ПРОИЗВЕДЕНИИ УТКИРА ХОШИМОВА "МЕЖДУ ДВУМЯ ДВЕРЯМИ")

Рўзиева Дилияра Нурмуродовна

Независимый исследователь Бухарского государственного университета, Бухарский Академический лицей МВД Преподаватель английского языка кафедры "изучение языков"

Аннотация: образ отца занимает особое место и в узбекской литературе. В статье рассказывается о художественной интерпретации образа отца(ов) в произведении "между двумя дверями" выдающегося представителя узбекской литературы, любимого писателя нашего народа Уткира Хошимова, о социальном положении, месте и духовном облике отцов в обществе, о сложности человеческих судеб и человеческой жизни, об осуждении войны за мир.

Ключевые слова: «между двух дверей», аксакал, Гусан Дума, Кара Амма, Самадов, Робия, Кимсан, духовный образ, знание, общество, народ, просвещение, интеллигенция, благородство, ответственность, риязат, скромность.

IN UZBEK LITERATURE, FATHER ORAZI (THE FIGURE OF THE ZABARDAST FATHERS IN THE ACUTE HOSHIMOV'S "BETWEEN TWO DOORS"

Ro'ziyeva Dilyayra Nurmurodovna

Bukhara State University independent researcher, Bukhara academic Lyceum of the Ministry of internal affairs Teacher of English at the department "learning languages"

Abstract: the image of the father also occupies a special place in Uzbek literature. The article talks about the artistic interpretation of the image of the father(s) in the work of the zabardast representative of Uzbek literature, the favorite writer of our people, Ochi Hoshimov, "between two doors", the social condition, place and spiritual appearance of fathers in society, the great skillfully described the fate of people and the complexity of human life, the condemnation of.

Keywords: "between two doors", Elder, Husan duma, black uncle, Samadov, Robia, Kimsan, spiritual image, knowledge, society, people, enlightenment, intellectual, Highness, responsibility, mathematics, humility.

Kirish. O'tkir Hoshimov – el ardoqlagan adib, so'z san'atkori! Adibning barcha asarlari

o'zbek va va boshqa qardosh xalqlar mulkiga aylanib ketgan. "Bahor qaytmaydi", "Tushda kechgan umrlar", "Ikki eshik orasi", "Nur borki soya bor", "Dunyoning ishlari", "Ikki karra ikki – besh" kabi qissa va romanlari, yuzdan ortiq dilbar hikoyalari, komediya va fojealari xalq orasida juda mashhur bo'lib ketgan.

Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi. O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asari kitobxon uchun aziz kitoblardan biri bo'lib qolgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Har bir inson bu kitobni har safar o'qiganida urush bo'layotgan paytdagi insonlar hayoti ko'z oldiga kelaveradi.

O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asarida yozuvchi salkam qirq yillik davrni o'z ichiga olgan, bir qancha murakkab va chigal taqdirilar orqali o'zbek xalqining urush davrida boshdan kechirgan mashaqqatli hayoti, achchiq qismati, murakkab kechmishlari haqida yuksak mahorat bilan qalam tebratgan.

Asar O'tkir Hoshimov merosining asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Asarda insonlar taqdiri va inson umrining murakkabligini mahorat bilan tasvirlangan. Adib, birinchi navbatda, tinchlikka rahna solgan urushni tilga oladi. Ayniqsa, urush voqeligining har bir ota-ona qalbini jarohatlagani, ko'ngillariga ozor yetkazgani romanning umuminsoniy pafosini tashkil etadi. Adib qalamga olgan obrazlari oddiy odamlarning fazilatlar — mardligi, matonati, vatanparvarligi va sabr-bardoshini haqida so'zlaydi.

Metodlar. Tajribali yozuvchi roman hodisalarini teran o'rgangani uchun har bir epizod o'quvchini qalbiga jiddiy ta'sir qiladi. Asarda tasvirlangan hayot manzaralari, insonlararo munosabatlar shuningdek, yozuvchining o'ziga xos badiiy uslubi juda tabiiy hamda samimiyligi bilan ajralib turadi. Yetti qism, qirq yetti bobdan tarkib topgan roman kompozitsion qurilishi jihatidan ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Undagi voqea- hodisalar bayonida qatnashgan to'qqizta personaj hikoyalarini adib bir-biriga ustalik bilan bog'lagan.

Romanda har bir obrazga alohida e'tibor qaratilgan. Bu romanda inson umrining naqadar murakkabligini va taqdirning ayanchli ekanligini ko'rishimiz mumkin. O'tkir Hoshimov roman hodisalarini chuqur va teran o'rgangani uchun, o'quvchiga har bir voqea tushunarli va aniq qilib yetkaziladi. 7 qism va 7 bobdan iborat ushbu asar katta-yu kichik ko'ngliga birdek manzur keladi. Adib asar syujeti va kompozitsiyasini ishlashda mumtoz adabiyotda ("Sab'ayi sayyor" dostonida) mavjud bo'lgan qoliplash san'atidan ijodiy foydalanib, yangilik yaratgan. Roman voqeasi Robiya, Qora amma, Kimsan Xusanov, Muzaffar Shomurodov, Munavvar Aliyeva, Ra'no, Umar zakunchi, Olimjon Komilov kabi turli xarakter va turli toifadagi to'qqizta obraz tilidan hikoyalar tizmasida berilgan.

Bu hikoyalar mazmunan bir-biri bilan mahkam bog'langan bo'lib, bir-birini to'ldiradi.

Shu tariqa ular romanning bir butun tugal, original va jozibador syujetini hosil qiladi.

Asarda asosiy obrazlargina emas, balki Rashid, Abzi, Bashor opa, Oysara, Samadov singari epizodik obrazlar ham kitobxon yodida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Asarda sun'iylik yo'q, aksincha ishonitirish san'ati kuchli. Asarni o'qigan sari qayta-qayta o'qiging keladi, har o'qiganda yangi-yangi g'oyalar tug'iladi, asardagi ochilmagan qirralar ochilaveradi.

Romanning asosiy voqealari Oqsoqol, Qora Amma, Shomurod, Ra'no, Kimsan, Robiya, Umar zakunchi, Olimjon singari qahramonlar orqali yoritilgan.

"...Bu kitobdagi ko'p odamlarni o'zim ko'rganman, ko'plari bilan gaplashganman.

Ba'zilarining o'zi bilan, ba'zilarining... ruhi bilan... Ba'zilar nimani gapirgan bo'lsa, shuni qog'ozga tushirdim. Ba'zilar nima gapirganini emas, nimani o'ylayotganini yozishga majbur bo'ldim", - deydi adib O'tkir Hoshimov.

Albatta, asardagi qahramonlarning ba'zilar insofi, vijdoni, o'zbek xalqiga xos e'tiqodi bilan kitobxon ko'nglidan ijobiy o'rin olgan bo'lsa, Umar zakunchi kabi qattiqqo'l, vijdonsiz, o'z manfaati yo'lida hech narsadan tap tortmaydigan, nomard inson salbiy o'rinni egallagan.

Asar qurilish –montaj brigadasining boshlig'i Muzaffar Shomurodov hikoyasi bilan boshlanadi. Asarda har bir qahramonning o'z hikoyasi bor:

“Chap poyini darrov kiydi-yu, o‘ng poyida ancha qiynaldi. Doim shunaqa bo‘ladi: dadamning o‘ng oyog‘i qiyshiq. Urushda o‘q tegib tovonini uchirib ketgan. Paytavani uch marta qaytadan o‘radi.” U shu satrlar bilan jajji Muzaffar otasini yod oladi. Dadam choponiga o‘rashi bilan yelkasiga bosh qo‘yaman. Chap yelkasiga. Shunga o‘rganib qolganman. Dadamning chap yelkasida mushtimni tiqsam bimalol sig‘adigan chuqurchasi bor. Qiz- g‘ish-ko‘kimtir chandiq. Nemis zambarak otganida o‘yib ketgan ekan. Doim uxlash oldidan shu chuqurchani o‘ynashni yaxshi ko‘raman...

Muzaffar chaqaloqligida onasi Rano uni tashlab Zakonchi bilan qochib ketadi. Shu sababdan uni otasi yolg‘iz katta qiladi. Mehr berib parvarish qiladi. Yelkasida ko‘tarib dalaga otlanadi. Bor mehr -muhabbatini shu farzandiga beradi. Uni ochqoldirmaydi va tinim bilmay mehnat qiladi. Nogironligiga qaramay otasi uni doim ko‘tarib yurganini shunday xotirlaydi:

... Ammo, baribir, Alvasti ko‘prikning ovozi kelishi bilan «charchab» qolaman.

Dadam to‘xtadi. Orqaga burilib qovog‘ini soldi. - So‘loqmonday bola... - dedi to‘ng‘illab. - Yoshing beshga chiqdi-yu, uyalmaysanmi?

Shunday bo‘lsayam baribir opichib olardi.

U farzandini yeru ko‘kka ishonmaydi. Doim yonida ,ko‘z o‘ngida bo‘lishini istaydi. Jigar go‘shasidan bir zum ham ayrilgisi kelmasdi. Unga hamroh va tirkak bo‘lishga ahd qilgan ota edi u. Hatto Muzaffar daraxtga chiqib o‘zini jarohatlab, joni og‘riganida otasi qattiq iztirob chekadi. Shunda u farzandini tashlab ketgan bevafo xotiniga nisbatan nafratini jilovlab bilmaganini -Muzaffar juda yaxshi eslay oladi. Otasi ichib olib qo‘liga pichoq olib ayolini va uning o‘ynashini so‘yib tashlashga ham tayyor ekanligi -jajji bola xotirasida muhurlanib qolgan. Shunday paytlarda qora amma uning joniga oro kiritar edi. Axir shu ayolgina ulardan doimo xabar olar, og‘ir damlarda birga bo‘lar edi. U ukasi Shomurodning baxti qaroligini ko‘rib ich-ichidan kuyunar edi. Axir yolg‘iz otaga oson emas edi bola parvarishlash. Muzaffar hali bola bo‘lsada otasining iztirobini his etardi:

....Elkam qandaydir shoxga qattiq urilganini, yerga uchib tushganimni elas-elas bilanman...

Bir mahal ko‘zimni ochsam, dadam ko‘tarib ketyapti.

Doimo opichlab yurardi, hozir qo‘liga ko‘tarib olibdi.

Avvallari cho‘loqlanishi hecham ozor bermasdi. Hozir har oqsoqlanganda jonim chiqib ketay deydi, qo‘lim sirqiraydi. Dadamdan muttasil anqib turadigan tamaki hidi hech qachon ko‘nglimni aynitmasdi. Endi bo‘lsa qusgim kelib, o‘qchiy boshladim. - Dada! - dedim ingrab.

Dadam yuzimga xavotirlanib qaradi. - Hozir, hozir, - dedi ovozi xirillab. - Birpas chidagin, yigitsan-ku o‘zing, giroysan-ku.

Uning rangi o‘chgan, terlab ketgan yuzini kafti bilan artgan bo‘lsa kerak, barmoq izi qorayib turar, mo‘y- lovi titrar edi.

Har qanday ota ham jigar go‘shasining ozor chekishidan qattiq istirob chekadi. Xuddi shu yerda ota naqadar buyuk shaxs ekanligiga ,unig muhabbati chek -chegara bilmasligiga amin bo‘lamiz. Hatto farzandi uchun qayta uylanishga ham majub bo‘ldi. Ko‘z o‘ngida ulg‘aygan, opasining asrandi qizi, Robiyaga farzandiga ona mehri kerakligi uchun ham uylanadi. Hayot uni shunga majburlaganini kitobxon ham his eta oladi. Axir ota bu holatda nima qilsin...

Keling, Robiya hikoyasidan boshlasak : asarning ikkinchi qism, uchinchi bobi, Robiya tilidan qilingan hikoya - “Dadamni yo‘qotib qo‘ydim” deb nomlangan. Unda kasal onasiga qarab maktabga bora olmagan Robiyaning hikoyasi berilgan. Kasal yotgan onasiga qarab o‘tirgan kichik qizaloq tilidan qilingan hikoyada yashash manzilini “allaqanday madrasaning kungurador peshtoqi ko‘rinib turishi ..., peshtoqdagi sherlar tasviri, kiyikni quvlab ketayotgan sherlar.....” jumalari bilan Samarqandda ekanligiga ishora qilib o‘tadi. Garchi ranglari sarg‘ayib, ikki chakagi ich-ichidan kirib ketsa-da, kasal bo‘lsa ham, onasini go‘zal ayol ekanligini etirof etib, “ko‘zlari qop-qora, chiroyli, kipliklari uzun-uzun” ekanligini bolalarga xos tilda ta’riflaydi.

Otasi ishdan kelishini kutib charchaydigan Robiya, otasi o'qituvchi ekanligini, o'zi tengi qizlar dadasining maktabiga borishini, lekin kasal yotgan onasiga ko'z-quloq bo'lib o'tirishini, shu sababli maktabga bora olmayotganini o'kinch bilan xotiralaydi. Otasi ziyoli inson bo'lganligi tufayli ishdan kelib, avval onasiga qarashi, so'ngra patnisning orqasiga harflarni yozib qizini o'qitishini yozuvchi juda ta'sirli ifodalab bergan. Otaning qizi tarbiyasiga va savodiga alohida etibor qaratishi va doimo vaqt ajrata olishi alohida tahsinga sazovordir.

Turmushning og'ir kunlari, rafiqasining betoblighi, xonadonidagi iqtisodiy yetishmovchiligi, noilollik tufayli tajang bo'lib qolgan ota qizini savodli bo'lishini xohlaydi va o'qishga undaydi. Doimo inson hayotda o'qimishli va xat savodli bo'lishi kerak deb uqtiradi.

Qizini to'qqiz yoshga yetsa-da, savodi to'liq emasligi, u tengi qizlar uchinchi sinfga borishini iztirob bilan ta'kidlaydi. Mahorat bilan tasvirlangan voqealar rivoji endi Robiyaning onasining vafoti, yashab turgan joyini tashlab Toshkentga ketishi, bolalarcha harxasha bilan non so'rashi, lekin otasi ilojisiz holda sabr qilishini ifodalagan tasvirlarga o'tadi. Mana shu o'rinda e'tiboringizni quyidagi parchaga qaratmoqchimiz: "Dadam tekis qilib dazmollangan oppoq ityoqa ko'ylak kiyib, chuchvaranusxa bo'yinbog' bog'lab yuradigan odam edi. Po'rim ko'ylak kiyadi-yu, noni yo'q.....". Shu jumlar orqali Robiyaning qorni ochligi, bir burda bo'lsada non topib bera olmayotgan dadasiga nisbatan biroz gina, bir oz araz, biroz o'tinchi ifodalab berilgan.

Muallif badiiy qahramonning portretini tasvirlar ekan, ziyoli inson shunday qiyin davrda ham ustboshini tartibli saqlaganiga ishora qilib o'tadi. Tabiatidagi noilollikdan qiynalgan damlardagi tajang qiyofasi, ayoli vafotidagi xo'rsinib-xo'rsinib yig'lashi, qiziga bir burda non topib bera olmay iztirob chekish holati, ba'zan muloyimlik, beozorlikni ko'rsatish orqali kitobxon qiziqishini orttiradi. Chunki muallim, ziyoli insonlar jamiyatdagi odamlar uchun namuna timsoli bo'lishgan. Badiiy adabiyotda, turli asarlarda o'qituvchi, ziyoli-ustoz obrazi muayyan vazifani bajaradi. Ularning maqsadi, maslagi, tajribasi, sof vijdoni adiblar tomonidan teran yoritilgan.

O'sha davrning og'ir kunlarini, ochlikdan shishib o'lgan ayol tasviri, "oltin-kumush kul bo'lgan, arpa-bug'doy pul bo'lgan" yillar bayon qilingan satrlarni o'qib turib, zahmatkash o'zbek xalqining boshidan ne-ne qora kunlar o'tganligini o'quvchi qalban his qiladi. Yozuvchi asar voqealarini tasvirlar ekan, aynan, asardagi Samadov obrazidagi alohida to'xtalib o'tsak. Samadov asli samarqandlik o'qituvchi bo'lib, turmush o'rtog'ining vafotidan so'ng qizi Robiya bilan Toshkentning No'g'ay qishlog'iga ko'chib kelib, qishloqdagi bolalarga dars bera boshlaydi. Toshkentda Husan Dumanikiga yashay boshlaydilar. Husan Duma ko'ngli ochiq, yaxshi odam edi. Uning xotini ham yomonlikni bilmaydigan, ko'ngli toza soddagina ayol. Ularning Kimsan ismli o'gli bor. Ammo darsni programma bo'yicha o'tmaydi -deb tuhmat qilishib, Robiyaning otasi qamalib ketadi. Ming iztirob bilan qizini Hasan Dumaning xotiniga "men qaytmasan qizim sizga omanat" deya oladi xolos. Bunday payta otaning tiliga boshqa so'z kelmaydi. Axir yolg'iz farzandi qizini yeti yod begonalarga tashlab ketayotgan edi. Robiya Husan Dumaning uyiga ulg'ayadi, Husan duman «dada», uning xotinini «oyi» deb atab katta bo'ladi. Kimsan va Robiya bir biriga ko'ngil qo'yadi. Shu oilada qiz kamol topadi va ota-ona mehrini ko'radi. Muallif Hasan Duma va uning ayoli timsolida urush davridagi barcha o'zbek oilalarini tasvirlay olgan. O'sha davrda bizning xalqimiz minglab yetim bolalarni o'z bag'riga olib, boshini silagan.

Ayniqsa, Orif oqsoqol obrazi romanga ko'rk bag'ishlaydi. Uning insonparvarligi, odamlar orasida qozongan obro'-e'tibori, eng og'ir damlarda qiyinchiliklarni yengib o'tishga kuch topishi bilan o'quvchi xotirasiga muhrlanadi. U donishmand, tajribali, hayotning achchiq-chuchugini tatib ko'rgan o'zbek qariyalariga o'xshab har bir ishda tashabbuskorlikni o'z qo'lidan bermaydigan shaxs sifatida gavdalanadi. U xalq o'rtasida katta obro'ga ega, eng og'ir damlarda ham odamlarni qiyin ishlarga otlantiroladi. U ko'pgina o'zbek qariyalari

kabi tashabbuskor va donishmand. Ayni choqda haqiqatni yuzga aytishdan cho'chimaydigan shartaki, jasoratli odam. U odamlarni baholashda o'z me'yoriga ega — odamning belida belbog'i bo'lishi kerak.

Belbog' uning uchun mardlik, tantilik, odamiylik belgisi. Urushga ikki o'g'linig qo'lidan tutib to'g'ri frontga yuboradi.

....“Fotima kelin yig'lamoqdan beri bo'lib hasrat qiladi: - Shunaqayam ota bo'ladimi, Robiyaxon! Ikki o'g'lini o'z qo'li bilan urushga jo'natib kelsa-ya!

Fotima kelin noliganicha bor. Kimsan akamni kuzatganimizdan keyin ikki hafta o'tmay Xolposh xola oyimning oldiga yig'lab chiqib qoldi. - O'rgilay, ovsinjon! Cholim o'lgur yomon ish qildi. Shokirim bilan Zokirim urushga ketamiz, degan ekan, hovliqma deb yo'lga solish o'miga o'zi yetaklab voyenkomatga oboribdi. Hech kimga aytmay jo'natib keldi. Bolalarim bilan rozi-rizolik ham tilasholmay qoldim, ovsinjon! Oyim uni yupatishga urindi: - Nafasingizni issiq qiling, aylanay. Yurtga kelgan to'y. Mana, Kimsanim ham ketdiku! O'tiribman yaratganga topshirib... - Sizniki izzat-ikrom bilan ketdi. Bir kun bo'lsayam diydoriga to'yib qoldingiz. Mening cholim aqalli xayrlashganiyam qo'ymadi! «Yov quvdimi, muncha hovliqdingiz», desam, «men belida belbog'i bor o'g'il o'stirganman!» deb keriladi. U shunday ota edi. U hardoim er kishi yurtini himoya qilishi kerak, kerak bo'lsa jonidan ham kechishi kerak deb bilardi. Uning tarbiyasini olga farzandlari ham o'limga tik qarab boradigan bo'lib voyaga yetishdi. Urush boshlanganida oilasi bilan xayr-xo'shlab o'tirmasdan jang maydoniga o'tlanishadi. Axir ularni otasi shunday tarbiyalagan edida.

Shuningdek otalardek keliniga qilgan adolati undagi yana bir muhim fazilati edi. Uyida ikki yildan beva kelini qochib ketganida ham u adolat qildi. Hech qanday jazo bermadi. Aksincha o'zi uni mulla choqirib qayta turmushga chiqishiga rozilik beradi. Butun xalq lom-lum demay qoldi. Axir xiyonatkor kelinga jazo muqarrar edida. Lekin u bunday qilmadi. Kelini Zuhrani farzandsiz bu dunyodan toq o'tishiga u yo'l qo'ya olmas edi. Garchi ikki tog'day o'g'lidan ayrilgan Orif oqsaqolga bu og'ir zarba bo'lgan bo'lsada, u Zuhraga otalarcha adolat qildi. Butun xalqga o'nak bo'la oldi

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, biz hozirgi yashayotgan tinch totuv hayotimiz uchun doim shukr qilib, bizga berilgan imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz kerak. Bu asarning o'ziga chorlaydigan tarafi shundaki, unda ezgulik sifatleri ko'p. So'zlarimizning isbotini Husan Duma, Orif Oqsoqol, Komil tabib misolida ko'rishimiz mumkin. Husan Duma, Orif Oqsoqol, Komil tabib, Insonparvarligi, og'ir kunlarda boshqalarga suyanch bo'lganligi, doim xalq tashvishi bilan yurishi, o'ziga og'ir bo'lsa ham boshqalarning ko'nglini ko'tarishi bilan kitobxon xotirasiga muhrlanadi. Adib qalamga olgan obrazlari oddiy odamlarning fazilatleri — mardligi, matonati, vatanparvarligi va sabr — bardoshi haqida so'zlaydi. Ular har doim farzandlariga suyanchiq va tayanch bo'lib kelishgan. Tarbiyada ham hardoim o'rnak bo'la olishgan.

Xulosa sifatida shuni aytishim mumkinki, asarda urush va urushdan keyingi yillardagi qishloq hayoti, urushning jamiki og'irliklarini, marhumlarini azamat yelkasida ko'targan, o'zi yemay barchasini jangchilar og'ziga tutgan fidoyi dehqonlar jasorat madh qilingan. Nikoh kechasini ertasigayoq kuyovini jangga jo'natib, o'zlari kelinlik liboslarini ish kiyimiga almashtirib og'ir va mashaqqatli mehnatlari, ota o'rniga ketmon ko'tarib dalaga chiqqan go'daklar, o'g'li o'rniga yer chopgan chol-u kampirlar ko'z o'ngingizda paydo bo'ladi. Front ortida bolam deya oh chekayotgan ota-onalar timsoli gavdalanadi ko'z o'ngomizda. Siz ularning ovozi eshitasiz. Ularning qaddini tik ushlab turgan kuch g'alabaga ishonch edi. Urush yillarida chol-kampirlar ko'zlari nigoron bo'lib jigargo'dshalarini tonggacha duo qilib chiqqanlari ko'z oldingizga keladi...

Shu o'rinda ijodkorning mashhur jumlasini aytmoqchiman “Hamisha bir orzu bilan yashayman. Shunaqa kitob yozsangki, uni o'qigan kitobxon hamma narsani unutsa, asar qahramonlari hayoti bilan yashasa. Kitobni o'qib bo'lgan kuni kechasi bilan uxlo olmay,

to'lg'onib chiqsa. Oradan yillar o'tib asarni qo'liga qayta olganida tag'in hayajonlansa, yangi ma'nolar topsa. Eng katta orzuyim shu..." deb yozadi sevimli adibimiz, O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimov.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Hoshimov, O'. (2009). Sakkizinchi mo'jiza. Toshkent.

Boltaboyev, H. (2011). El sevgan adib. Toshkent.

Dusenboyev, O. (2013)»Ikki eshik orasi» romani haqid.

Холикова, Н. (2020). Узбек мумтоз адабиётида хотин-кизлар образининг бадий тадрижи (Ширин образи мисолида). Academic research in educational sciences, (3).

Qurbon Sh. Tohir Malik saboqlari: Adib shaxsiyati haqida o'ylar. – Toshkent: DAVR PRESS, 2008.

Rahmatulaev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. –Toshkent: Universitet, 2006.

O'zbek tili leksikologiyasi.-Toshkent: Fan, 1981. - 312 b.

Jobir o'g'li, Y. M., & Maftuna, S. (2022). Boshlang 'ich sinflarda ta'lim mazmunining tavsifi. theory and analytical aspects of recent research, 1(9), 144-147.

Jobir o'g'li, Y. M., & Roziyabonu, S. (2022). 1-sinf matematika darslarida geometrik materiallarni o'rgatish. theory and analytical aspects of recent research, 1(9), 132-137.

Jobirovich, Y. M. (2023). building competences in organizing primary education content using digital technologies. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 763-766.

Jobirovich, Y. M. (2023). expression of didactic games in primary education through digital technologies. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 93-97.

YARASHOV, M. (2022). Boshlang 'ich ta'limning dars jarayonlariga raqamli texnologiyalarni tadbiq etish vositalari. центр научных публикаций (buxdu. uz), 15(15).

BUXORO ERGONIMLARIDA METAFORIK KO'CHIMLAR

*Rustamov Akbar Sayfulloyevich,
Buxoro viloyati hokimining davlat tili masalalari bo'yicha maslahatchisi,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro viloyati ergonimlarining leksik-semantik xususiyatlari, ayniqsa korxona-tashkilot nomlashda metaforik k'chimlarning qullanilishi xususida fikr yuritiladi.

Metaforik ergonimlar tasniflanadi. Ularning shakl e'ki urin uxshashligi, qi'sslanishi hamda belgilar qi'sslanishi asosida nom k'chimlar aniq misollar orqali ochib beriladi.

Metaforik nomlanishlar kishini tadqiq sari yetaklaydi, mahsulot va xizmatlar haqidagi ta'lumotlarning tasavvurimizda jonlanishiga sabab bo'la oladi.

Tayanch tushunchalar: ergonimlar, ergonimlarning shakllanishi, polisemiya, metonimiya, metafora, metaforik ergonimlar

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ ПЕРЕНОСЫ В БУХАРСКИХ ЭРГОНИМАХ

*Рустамов Акбар Сайфуллоевич,
Советник хокима Бухарской области по вопросам государственного языка
Независимый исследователь Бухарского государственного университета*

Аннотация. В данной статье рассматриваются лексико-семантические особенности эргонимов Бухарской области, в особенности использование метафорических переносов при наименовании предприятий и организаций.

Метафорические эргонимы классифицированы. Изменения названий поясняются на конкретных примерах с учетом их сходства по форме или местоположению, сопоставления и сопоставления признаков.

Метафорические названия могут побудить человека исследовать и оживить в своем воображении информацию о продуктах и услугах.

Ключевые слова: эргонимы, образование эргонимов, polisemiya, metonimiya, metafora, метафорические эргонимы.

METAPHORICAL TRANSFER IN BUKHARA ERGONYMS

*Rustamov Akbar Sayfulloyevich,
Advisor to the governor of Bukhara region on state language issues,
Independent researcher at Bukhara State University*

Abstrakt. This article considers the lexical and semantic features of Bukhara region ergonyms, especially the use of metaphorical transfers in naming enterprises and organizations.

Metaphorical ergonyms are classified. Name transfers based on their similarity in form or location, comparison and comparison of signs are explained through specific examples.

Metaphorical naming leads a person to research, can cause information about products and services to come to life in our imagination.

Supporting concepts: ergonyms, formation of ergonyms, polisemiya, metonymy, metaphor, metaphorical ergonyms

Kirish. Polisemiya hodisasi barcha tillarda ham keng qo'llanadi. Har qanday til tarkibidagi leksik birliklarning ahamiyatlilik darajasi son nuqtayi nazaridan emas, balki semantik qirralari kengligi bilan o'lchanadi. Til birliklaridagi polisemiya mazkur tilning boy va keng qamrovliligida, shubhasiz, o'z o'rniga ega[5;158]. Borliqdagi narsa-buyum, o'rin-joy, voqea-

hodisa, belgi-xususiyat, harakat-holatlar alohida tarzda nomlanmaydi, balki ularga nomning ko'chirilishi ma'lum, shu sababli tilimizning salmoqli qismini ko'chma ma'nolilik tashkil qiladi [4;17]. Polisemiya hodisasi bir so'z turkumi doirasida yuzaga chiqadi, chunki so'z ma'nosi nechta qo'shimcha semalarni ifodalaganidan qat'i nazar baribir asosiy, bosh ma'nosiga aloqador bo'ladi, shu xususiyati bilan ham ma'lum darajada boshqa hodisalardan farqlanib turadi [6;47].

Polisemiya hodisasi turkiy tillar tabiatiga xos bo'lib, har bir ko'chma ma'noning yuzaga chiqishi o'ziga xos holatda farqlanib turadi. Hazrat Alisher Navoiy "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida turkiy va forsiy tillarni solishtirish jarayonida turkiy tillar tabiatiga xos xususiyatlarga alohida to'xtalib o'tgan edi. Leksik ma'noning o'zgarish yo'llari quyidagilar: ma'no ko'chishi, ma'no kengayishi, ma'no torayishi. Ma'no ko'chishi va ma'no hajmining kengayishi ma'no taraqqiyotiga olib keladi [9;67].

Asosiy qism. Ma'no ko'chish turlari orasida metonimiyaning bog'liqlik, informatsionlik, tejamlilik xususiyatlari yuqori bo'lsa-da, ammo metafora kabi umum orasiga kirishuvchan informatsion tashviqot belgilari yuqori emas. Metafora asosida faqatgina ergonimik birliklarning nomigina emas, u ifodalaydigan yondosh ma'lumotlar ham katta ahamiyatga molik. Metaforik ergonimlar kishini fikrlashga, turli belgilarni solishtirishga, taklif qilinayotgan mahsulot yoki xizmatlar haqidagi ma'lumotlarni aniqroq bilishga undaydi. Rus olimi N.Nosenkoning fikricha, metaforik ergonimlar hodisa, harakat, belgilar uzvini ta'minlaydi, manzilli fikrlash jarayonini tezlashtiradi, turli nominatsiyalarni tan olish, taqqoslash yoki qo'shilmaslikni ta'minlab bera oladi [7;49].

Ergonimlarni metaforik nomlashni amalga oshirish uchun leksik birliklarning axborotlilik, emotsional-ekspressiv, so'z hamda shakliy o'yinlar kabi vazifalaridan foydalaniladi.

Metaforik nomlashda quyidagicha o'xshashlik va qiyoslashlar amal qiladi:

1) shakl yoki o'rin o'xshashligi, qiyoslanishi asosida nom ko'chadi: tashqi reklama nomidagi xizmat ko'rsatuvchi tashkilotda targ'ibot-tashviqotning keng omma harakatlanuvchi manzillarga joylashtirilishini anglatadi, leksik birlik gavjum, chorrahalar kesishmasi, ko'zga tashlanuvchi kabi turli semalarni ifodalashga xizmat qiladi;

2) belgilar qiyoslanishi asosida nom ko'chadi: Sim-sim magazini misolida ko'rilsa, sim-sim ertak asosida no'xat donasi ma'nosini ifodalaydi va xazinalar g'orini ochuvchi kalit vazifasini o'taydi, bunday nomlanish savdo muassasasining turli mahsulotlarga boyligiga ishora qiladi. Sultan plov, Shoh saroy, Mo'jiza, Mohi tobon, Qasri Arus, Baxt, Rudi zar kabi nomlar izohida ham belgilar qiyoslanishini kuzatish mumkin. Sulton turkiy xalqlar orasida saltanatni boshqaruvchi oliy mansabni ifodalovchi so'z bo'lgan. Mahsulot nomi kishi xususiyatlari asosida shakllantirilgan va ergonim sifatida qo'llanila boshlangan. Shoh saroy, Mo'jiza, Afsona, Baxt, Rudi zar, Qasri arus, Mohi tobon, Osiyo, O'zbekim kabi to'yxona nomlarida turlicha belgilar asosida metaforik ko'chimlar kuzatiladi. Shoh saroy so'zi orqali shohona maskan, Mo'jiza orqali kutilmagan ezguliklar, Afsona so'zi bilan tasavvurga sig'maydigan go'zalliklar ko'z oldimizda gavdalanitiriladi. Baxt orqali baxtlilik ifodalansa, Qasri arus va Mohi tobon birliklaridan go'zallik semalari anglashilib turadi. Osiyo va O'zbekim nomlarida keng va tor ma'nodagi o'ziga xoslik ma'nolari beriladi. Buxoro viloyati Jondor tumanida G'or nomli choyxona, Buxoro viloyati G'ijduvon tumanida esa Ajdar bar nomli oshxona mavjud. G'orga tashrif buyurgan mijoz o'zini g'or ichiga kirayotgandek tasavvur paydo qiladi, Ajdar barda esa ajdar og'zidan kirib boriladi. Shakliy o'xshashliklar reklama vazifasini o'tish uchun muhim vazifani o'taydi.

Muhokama va natijalar. Metaforik ergonimlarni tahlil qilishda faqatgina sinxron emas, balki diaxron yondashuv ham talab etiladi. Rudi zar ergonimining tarkibi bizning hozirgi til haqidagi qarashlarimizga mos emas, mumtoz badiiy asarlarimizda zar so'zi bizning hozirgi semik ma'lumotimizga tushmaydi. Bugungi kunda Buxoro yoxud respublikamizning istalgan

yeridagi fuqarolar zar soʻzini kiyimga bogʻliq semema asosida tushunadi, rangi sariq yoki qizgʻish iplar yordamida mahorat bilan tikilgan Buxoro zardoʻzi kiyimlari koʻz oldimizda gavdalanadi. Hazrat Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonida Zoli zar tarzida qoʻllangan birikma mavjud [1; 53]. Mazkur birikmada zar boyligi, oltini mavjud kishi maʼnosini ifodalab kelgan. Goʻroʻgʻli turkumiga kiruvchi dostonlardan biri sanalgan “Kuntugʻmish” asarida Avliyoyi Qoraxon, yaʼni Qilichbek laqabli shoh oʻgʻli shahzoda Kuntugʻmishga “Safarda yo zar yarar, yo zoʻr yarar”, - deydi [2; 19]. Bu oʻrinda ham u boylik, oltin, kumush yoki boshqa shu bilan bogʻliq ashyolar maʼnosini ifodalayapti. “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da zar soʻzi quyidagicha izohlangan:

Zar [f-oltin] 1 Oltin, tilla. Zar qadrini zargar biladi....

2. Koʻchma Oltin bilan teng, oltinga oʻxshash narsa haqida. Toshlar ustiga doʻlanaday-doʻlanaday yirik tomchilar tushib, atrofga zar kukunlari sochildi....

Qora zar Neft yoki toshkoʻmir haqida. Qoratogʻ qoʻynida qoʻl soldi odam, Oʻlka uchun qora zar oldi odam. Mirtemir.

3. Tilla, pul, umuman boylik. Ter toʻkib mehnat qilsang, yerdan hatto zar unar. Maqol.

Boshidan zar quymoq. Boylikka, oltinga koʻmib tashlamoq....

4. Zardoʻzlikda zarbof toʻn, zar doʻppi va boshqalar tayyorlashda ishlatiladigan, oltin yoki kumush suvi yuritilgan, zarlangan ipak yoki sim; shunday ipak yoki simdan tikilgan kiyim.

5. Bezak yoki oʻrov uchun ishlatiladigan yupqa yaltiroq metall varagʻi yoki zarhallangan qogʻoz. Zar qogʻoz. Zarga oʻralgan popuk (konfet)lar [3; 343-bet].

“Oʻzbek tilining etimologik lugʻati”da zar bilan aloqador zarafshon, zarbof, zargar, zardoʻz, zardoʻzlik, zarkokil, zarpechak, zarrin, zarchoʻva, zarhal kabi soʻzlari keltirilgan boʻlib [8;102-103], barchasi “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da berilgan maʼnolarga muvofiq kelishi kuzatiladi. Rudi zar ergonimida ham xuddi shunday semantik umumlashlar aks etib turadi.

Buxoro shahrida mavjud bir qancha muassasalarning milliy-madaniy merosimiz asosida emas, yevropacha nomlar bilan atalishini kuzatish mumkin. Chunonchi, Olimpiya sport anjomlari savdo markazi, Spartak savdo maskani, Lokomotiv sport maydoni, Gerkules, Gulliver, Odissey nomlari bilan bogʻliq qator ergonimlarni uchratamiz. Dastlabki sport oʻyinlari ommaviy ravishda oʻtkazilgan Olimp togʻi yuksak marralar, yuksaklik kabi semalarga ega. Olimpiya savdo majmuasida ham shunga mutanosib ravishda semantik koʻchish amalga oshgan. Sparta qadimgi davlati oʻzining yuksak harbiy salohiyati, askarlarining jangovarligi, armiyasining qatʼiy intizomi bilan dong taratgan, hattoki maʼlum bir nuqson bilan dunyoga kelgan chaqaloqlar togʻdan pastdan tashlab yuborilgan. Keyingi davrda Qadimgi Rimda Spartak otli qul qoʻzgʻolon koʻtaradi, butun imperiyani larzaga soladi, ammo qullar qoʻzgʻoloni bostirilib, barchasi qatl etiladi. Ushbu nomning qaysi bir maʼlumot bilan aloqadorligi biroz kishida shubha uygʻotadi. Nima boʻlganda ham ushbu nomda metaforik koʻchim mavjud. Ming afsuski, milliy qahramonlarimiz bilan bogʻliq ergonimik nomlar juda kam uchraydi. Toponimik birliklarning nomlanishida esa bunday xalq va milliy qahramonlarimizning ismlaridan foydalanilgan.

Metaforik nomlaniluvchi ergonimlar lingvistik jihatidan qabul qilingan maʼlum bir qoidalarga muvofiq kelmasligi mumkin. Jumladan, har qanday tushunchani berish ushun maʼlum bir semik qiyoslanishning mavjudligi bunday birlikning yuzaga kelishiga asos boʻlib xizmat qilishi hammamizga ayon. Ammo tashqi shaklning oʻzgacha holatda yuzaga chiqarilishi, maʼlum bir vaziyatda grafik oʻyin pozitsiyasidan foydalanishi nomlanishning qiziquvchanligi hamda ixcham boʻlishini taʼminlaydi. Masalan, KLINIKA LOR (oraliqda A harfi oq rangda, atrofi esa qizil rangdagi berilgan shakl) STOM tarzidagi koʻrinish tishning oq rangda ekanligi, u birikib turgan sathning qizil organlardan iboratligiga ishora qilish bilan birga, xalq tilida biriktiruv bogʻlovchisining –a shaklida berilishiga ham ishora qiladi. Hozirda mavjud, amaldagi darsliklarda –a shaklining yordamchi birlik tarzida ifodalanishi haqida maʼlumotlar berilmagan boʻlsa-da, tilshunoslikka oid fundamental darslik vazifasini oʻtay

olgan ba'zi darsliklarda bu shaklning bog'lovchi birlik ekanligi keltiriladi [11; 213-bet].

Metafora orqali yuzaga keluvchi birliklarning xossasi metonimik atalishlardan farq qiladi. Metonimik ergonimlarda mahsulot haqidagi axborot nominativ, tor doirani tashkil etadi, ularda tavsiflovchilik, hissiy ta'sir xususiyati, ta'sirchanlik kam seziladi: "BUKVAR" o'quv qurollari do'koni, "SUG'URTA" kompaniyasi, "SO(o harfi olov shaklida) PETROL BUKHARA, "TEPLOTEXNIKA", "Colibri" hotel, THE BEST(Eng yaxshi) do'koni, "UGOL(uchburchak shaklida)OK" dam olish joyi, "Ko'ksaroy" pishiriqlar markazi, "Salom hayot" maishiy texnikalar markazi, "Uzum" market, "Universal" avto salon, "AVTOLIVE" avtomobil ehtiyot qismlari do'koni, BLACK BURGER(Qora burger) va boshqalar.

Yuqoridagi birliklarning ma'nosiga e'tibor qaratilsa, turlicha semik o'zgarishlar asosidagi metaforik ko'chimlarning tavsiflovchi xususiyatlari oydinlashganligiga guvoh bo'linadi. "BUKVAR" degan so'zning rus yoki turkiy tillar lug'atlarida mavjud emasligini ko'rish mumkin, ammo bukva so'zi bor, harf ma'nosini anglatuvchi bunday nom bilan ataluvchi joyda o'quv qurollari sotiladi, bu jihatdan metonimik ko'chimni kuzatish mumkin. Biroq BUKVAR so'zining metaforik polisemiya hosil qilishi uning bulvar leksik birligi bilan hamohangligi asosida sodir qilingan, ya'ni bulvar odamlar qatnovi ko'p bo'lgan, ko'pchilik hayotiy zarurat yoxud boshqa zarurat orqali hayotiy manfaati to'qnashish ehtimol yuqori bo'lgan maskan, aynan ta'sisshilar shu tomonini inobatga olgan holda keng iste'mollikni ta'minlash maqsadida ushbu birlikka murojaat qilishgan.

Aniqlanishicha, nafaqat Amerika, balki dunyo fastfudi qiroli – burgerning tarixi chalkash. Kulchalar o'rtasiga solingan kotletlardan iborat buterbrod paydo bo'lishiga amerikalik, nemis va boshqa xalqlar o'z hissalarini qo'shishni istashgan.

«Gamburger» nomidan boshlaymiz. Bu so'z Gamburg nemis shahriga o'xshab talaffuz etilishini rad etishdan ma'no yo'q. Kulinar faoliyat tarixchilarining fikriga ko'ra, bu taomning retsepti Amerikaga germaniyalik emigrantlar bilan kirib kelgan: Yevropaning bu mamlakatida ancha vaqt oldin qovurilgan go'sht nonning orasida tortilishni boshlagan. Boshqacha fikr ham mavjud: buterbrod nomi amerikacha ildizga ega: Amerikadagi Gamburg shahridan kelib chiqqan. 1885-yilda har yili o'tkaziladigan Gamburg yarmarkasida (AQSh) aka-uka Menchislar qovurilgan kotletni ikki bo'lak non orasida tortishgan. Mahsulotlar uchun Frenk va Charlz cho'chqa go'shtidan foydalanishgan, biroq u tugagach, mol go'shtiga o'tishgan. Deyarli bir vaqtda (1885-yil) ikki qavatli kulcha orasiga qiyma solingan buterbrodlar paydo bo'ldi. Uning muallifi Seymurlik Charli Nagrin (u ham AQShdan) o'z ijod mahsulini «Charli Gamburgeri» deb nomlagan. U bunday joylashtirilgan go'shtni yo'lda ham eyish qulay deb hisoblagan.

1891-yilda kelib chiqishi amerikalik bo'lgan Oskar Veber Bilbi oilasi tomonidan gamburgerga mualliflik huquqi ularning ajdodlariga tegishli ekani aytilgan. Bu fikr shu darajada ishonchli ediki, Oklaxoma shtati gubernatori 1991-yilda Talsa shahrini gamburgerning haqiqiy vatani deya tan olgan. Yana bir oshpazni gamburgerni yaratganlar ro'yxatiga kiritish mumkin. Bu – Otto Kuasava. 1891-yilda portdagi qahvaxonada ishlash vaqtida ustiga qovurilgan tuxum qo'yilgan kotletlarni tayyorlagan. Bunday egulik barcha dengizchilarga ham yoqavermagan. Ko'pchiligi tuxumni bir chetga surib, non va go'shtni iste'mol qilishgan. Bu erda Texasda joylashgan afinalik Fletcher Devis burger tarixiga aralashishi mumkin. U 1880-yildayoq non bo'laklari orasiga piyoz va xantal qo'shilgan go'shtni joylashtirishni o'ylab topgan. Uning oilasida o'zlari tayyorlagan burgerlar bilan savdo qiladigan do'kon ham bo'lgan.

Yuqorida qayd etilgan familiyalarga qaramay, 2000 yilda AQSh Kongressi kutubxonasi tomonidan amerikalik gamburgerning haqiqiy «otasi»ning nomi aytiladi. U – Lui Lessing. 1900-yilda Nyu-Xeyvendagi emakxonada ishlagan vaqtida u tez tayyorlanadigan taomga buyurtma olgan. Lui qiyma bo'lagini olib, undan ingichka kotlet shaklini yasagan va ikki tost orasiga qo'yib, stolga tortgan. Burger tarixining asosi mana shu erdan boshlangan. Ko'rib turganingizdek, taom mashhurlikka erishishida eng katta hissa amerikaliklar tomonidan

qo'shilgan [11]. Nima uchun aynan Qora Burger deb atalishi haqida ma'lumot mavjud emas, kotlet yoki go'sht qovurilgandan so'ng qoraroq tusga kirishi bilan bog'liqdir ehtimol.

Xulosa. Metaforik nomlanishlar kishini tadqiq sari yetaklaydi, mahsulot va xizmatlar haqidagi ma'lumotlarning tasavvurimizda jonlanishiga sabab bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

A.Navoiy. Hayrat ul abror. – T.: Yangi asr avlodi. 2009.

Kuntug'mish.G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.T.1975.

O'zbek tilining izohli lug'ati. VI jild. – T.: G'afur G'ulom nashriyoti. 2022. 343-b

Жумаева Ф. Полисемем лексемалар доирасидаги синоним ва антоним семалар тадқиқи. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. – Фарғона, 2018. – Б. 17.

Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент, 2000. – Б. 158.

Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. – Тошкент: Фан, 1975. – Б.47.

Носенко Н.В. Названия городских объектов Новосибирска: структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты: Дис. ...канд.филол.н.: 10.02.01. —Новосибирск, 2007.

Раҳматуллаев.Ш.Ўзбек тилининг этимологик луғати. III жилд. - Т.: Университет, 2009. 102-103-б.

Ҳакимова М. Семасиология. – Тошкент, 2008. – Б. 67.

Ҳозирги ўзбек адабий тили. I-II том. - Т., 1966

<https://kun.uz> >news>

THE ROLE OF CONTEXT IN DISCOURSE: A SOCIOLINGUISTIC AND SOCIOPRAGMATIC ANALYSIS

Ruziyeva Nilufar Xafizovna

*a Lecturer, Department of Methodology of Teaching
Foreign Languages, Bukhara State Pedagogical Institute*

Fotima Ergasheva

a 1st-Year Master Student, Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. This article explores the crucial role of context in shaping discourse, particularly from sociolinguistic and sociopragmatic perspectives. Discourse is a dynamic, context-dependent phenomenon, where the interaction between linguistic structures and social contexts plays a significant role in determining meaning and communicative intent. This analysis highlights how various forms of context such as cultural, social, situational, and interpersonal contexts affect language use. The article outlines how sociolinguistics and sociopragmatics intersect with discourse analysis to understand the interplay between language and society in communication.

Keywords: discourse, context, sociolinguistics, sociopragmatics, communication, social factors, meaning, sociopragmatic intersect, communicative intent

DISKURSDA KONTEKSTNING O'RNI: SOSIOLINGVISTIK VA SOSIOPRAGMATIK TAHLILI

Ruziyeva Nilufar Xafizovna

Buxoro davlat pedagogika instituti Xorijiy tillarni o'qitish metodikasi o'qituvchisi

Fotima Ergasheva

Buxoro davlat pedagogika institute 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada kontekstning diskursdagi ahamiyati sotsiolingvistik va sotsiopragmatik nuqtai nazardan chuqur tahlil qilingan. Diskursiv til sathlari va ijtimoiy kontekstlarning o'zaro ta'siridan kelib chiqqan dinamik hodisa ekanligi atroflicha yoritilgan. Maqolada madaniy, ijtimoiy, situatsion va o'zaro kontekstlarning til ishlatilishiga qanday ta'sir qilishi, sotsiolingvistika va sotsiopragmatika asosida qanday o'rganilishi batafsil tushuntirilgan.

Kalit so'zlar: diskurs, kontekst, sotsiolingvistika, sotsiopragmatika, kommunikatsiya, ijtimoiy omillar, ma'no, sotsiopragmatik kesishma, muloqot maqsadi

РОЛЬ КОНТЕКСТА В ДИСКУРСЕ: СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И СОЦИОПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Рузиева Нулуфар Хафизовна

преподаватель кафедры методики преподавания

Иностранные язык, Бухарский государственный педагогический институт

Фотима Эргашева

*студентка 1 курса магистратуры Бухарского государственного педагогического
института*

Аннотация. В данной статье рассматривается важность контекста в дискурсе, особенно с точки зрения социолингвистики и социопрагматики. Дискурс является

динамичным процессом, в котором взаимодействие языковых структур и социальных контекстов определяет значение и коммуникативные цели. В статье показано, как различные виды контекста (культурный, социальный, ситуативный и межличностный) влияют на использование языка.

Ключевые слова: дискурс, контекст, социолингвистика, социопрагматика, коммуникация, социальные факторы, значение, социопрагматическое пересечение, коммуникативное намерение

Introduction. Discourse analysis is a field that investigates how language functions in communication, focusing not only on the linguistic structures but also on the social and cultural contexts in which these structures are employed. Context plays a pivotal role in the interpretation and production of discourse, influencing how meaning is negotiated, how relationships are established, and how communicative goals are achieved.

In the realms of sociolinguistics and sociopragmatics, the role of context becomes even more pronounced. Sociolinguistics emphasizes the social dimensions of language use, exploring how language varies according to social factors such as class, gender, and age. Sociopragmatics, on the other hand, deals with the social functions of language and how meaning is negotiated in context through pragmatic strategies. The understanding of context in these two frameworks offers valuable insights into how language reflects and shapes social interaction. This article seeks to examine the role of context in discourse through sociolinguistic and sociopragmatic lenses. It aims to explore how context influences discourse structures, communicative strategies, and the social roles of speakers, and how these elements interplay to create meaning in communication.

Literature review. Discourse, in linguistic terms, refers to extended verbal or written communication. While traditional linguistic analysis focuses on isolated sentences, discourse analysis examines how language is used in larger contexts of communication. Discourse includes not only linguistic features such as syntax and vocabulary but also the social dimensions of communication, such as power, politeness, and context.

A key distinction in discourse analysis is the difference between context and text. Context refers to the situational, social, and cultural factors that shape communication, while text refers to the linguistic structures themselves. Context can be understood on several levels, including:

The immediate setting in which communication takes place, including the time, place, and participants involved.

Social Context: The broader social relationships and power dynamics between the participants in communication.

Cultural Context: The cultural norms, values, and expectations that influence how language is used and interpreted.

Linguistic Context: The surrounding linguistic environment that helps interpret the meaning of a given utterance (e.g., preceding or following statements).

These different types of context work together to shape the discourse and determine how meanings are conveyed, negotiated, and understood.

Methodology of research work. Sociolinguistic Perspective on Context in Discourse. Sociolinguistics examines how language varies across different social groups and situations. The role of context in sociolinguistic discourse analysis is crucial, as it considers how social variables such as class, gender, age, and ethnicity influence language use. Contextual factors determine how language is structured and how speakers adapt their language to fit the social environment in which they find themselves.

One important concept in sociolinguistic analysis is register, which refers to the variation in language use depending on the social context. For example, a person might speak differently at a formal event (e.g., a conference) than they would at a casual gathering (e.g., a family

dinner). This variation is influenced by several contextual factors, including:

Social Distance: The degree of familiarity between the participants. In formal contexts, speakers tend to use more polite, distant language, whereas in informal contexts, they use more colloquial and familiar expressions. The degree of familiarity between the participants plays a crucial role in determining the tone, style, and formality of language used in communication. In formal contexts, such as business meetings, academic discussions, or official ceremonies, speakers are more likely to use polite, distant language, which helps maintain social distance and respect for hierarchical structures. This type of language often involves the use of formal vocabulary, titles, honorifics, and indirect speech acts. For example, individuals might avoid using first names, opting for titles such as «Mr.,» «Dr.,» or «Professor,» and they might employ more structured, cautious phrasing to avoid impoliteness or confrontation.

Additionally, the use of polite forms, such as «please» and «thank you,» is much more pronounced in formal situations, reflecting the norms of deference and professionalism. In these contexts, the level of politeness can be heightened by the presence of power dynamics, such as when a subordinate addresses a superior or when speaking in a public forum where social expectations of decorum are heightened.

In contrast, informal contexts, such as casual conversations between friends, family members, or close colleagues, typically allow for more relaxed and familiar expressions. The degree of familiarity between speakers often results in the use of colloquial language, slang, and informal terms, which reflect a closer social relationship. The language in these situations tends to be more direct and unencumbered by the formalities seen in professional settings. For instance, people might address each other by first names, or even by nicknames, and they might employ humor, inside jokes, or casual speech patterns without the need for elaborate politeness strategies.

Status and Power: The social roles of the participants in relation to one another, such as superior and subordinate roles, which affect the language used. A speaker will adjust their speech style depending on whether they are speaking to a boss, a peer, or a child. The social roles of the participants in communication—such as superior and subordinate roles—significantly influence the language used in any interaction. These roles determine the level of formality, politeness, and deference speakers must show, based on the power dynamics between them. A speaker adjusts their speech style according to the social status, age, or authority of the person they are addressing.

For example, when speaking to a boss or manager, a speaker is likely to use more formal and respectful language, adhering to the norms of hierarchy and authority. This can include the use of titles (e.g., «Mr.» or «Ms.») or honorifics (e.g., «sir» or «ma'am»), avoiding overly casual language, and maintaining a polite distance through indirect speech acts. In such cases, the speaker may also employ more tentative language, hedging statements with phrases like «I believe» or «perhaps,» to show respect and deference to the superior's authority.

Similarly, when addressing a subordinate—such as an employee or a student—a speaker in a position of power may choose language that reflects their superior role, which might include giving directives, issuing commands, or using more authoritative or impersonal forms of speech. However, even in this case, the tone can vary depending on the relationship between the participants. In a more progressive or egalitarian workplace environment, the speaker may adopt a less formal style, using a balance of authority and approachability, and engaging in direct communication with the subordinate. In contrast, in a more traditional or hierarchical context, the speaker may maintain a higher degree of formality and distance in their language.

Analysis and results. Function of the Interaction: The purpose or goal of the communication also influences language use. For instance, a political speech would employ a different linguistic style compared to a casual conversation among friends.

Sociolinguistics also explores the concept of code-switching, which refers to the alternating use of two or more languages or dialects in a conversation. This switching often occurs depending on the social context, and speakers choose different linguistic forms to match their audience and the context of the interaction. For example, bilingual speakers might switch between languages to signal solidarity with one group or to express a concept more precisely in one language than the other.

Thus, in sociolinguistics, the role of context is central to understanding how speakers adapt their language according to the social variables surrounding them.

Sociopragmatic Perspective on Context in Discourse. Sociopragmatics focuses on the social functions of language and how meaning is constructed and negotiated in interaction. It emphasizes how context shapes the way communicators use language to achieve specific social goals, such as maintaining politeness, managing social relationships, and achieving communicative objectives.

One important concept in sociopragmatics is face theory, developed by sociolinguists Penelope Brown and Stephen Levinson. Face refers to the social self-image that individuals project in communication. In every interaction, individuals seek to maintain their own face while also considering the face needs of others. The role of context in face theory is critical, as different social situations require different strategies to maintain face.

For instance, in a formal situation, speakers are more likely to use politeness strategies to avoid threatening the face of others. These strategies include indirectness, hedging, and the use of honorifics. On the other hand, in informal contexts, such as close friendships, speakers might be more direct and less concerned with face-threatening acts. The level of politeness and deference used depends on the social context and the relationship between the speakers.

Another key concept in sociopragmatics is speech acts—the actions that speakers perform through language, such as requests, promises, apologies, or offers. The success of a speech act depends on the context in which it occurs. For example, a request made by a superior to a subordinate will likely be framed differently than a request made between equals. The context influences the level of directness, the choice of words, and the expected response.

Additionally, Grice's cooperative principle and its associated maxims—quantity, quality, relevance, and manner—guide how speakers contribute to discourse. These maxims, however, are often adapted based on context. For example, a speaker may choose to be less direct or withhold information to maintain politeness or manage social dynamics, demonstrating how context influences pragmatic decisions.

The Interplay Between Context, Sociolinguistics, and Sociopragmatics. The interaction between sociolinguistics and sociopragmatics highlights how context not only affects linguistic choices but also how speakers navigate social relationships through language. Sociolinguistics focuses on who is speaking and how social factors influence their language, while sociopragmatics focuses on what speakers intend to achieve in a given context and how they use language to achieve social goals.

Context, therefore, is not only about the external situation in which discourse occurs but also about the social roles, identities, and power dynamics involved. These elements influence how speakers construct meaning, manage relationships, and pursue specific communicative goals. Sociolinguistics and sociopragmatics together provide a fuller understanding of how context shapes discourse, as they focus on the social structure and pragmatic use of language within various settings.

Conclusion and suggestions. The role of context in discourse is central to understanding how language functions in communication. Both sociolinguistics and sociopragmatics offer valuable frameworks for analyzing how context influences the use of language, shaping its structure, meaning, and social function. From the social variables that affect language choices in sociolinguistics to the pragmatic strategies used to achieve communicative goals in

sociopragmatics, context is integral to both the form and function of discourse.

By examining the role of context through these lenses, we gain a deeper understanding of the dynamic relationship between language and society. This analysis demonstrates how language is not just a neutral tool for communication, but a social instrument that reflects, constructs, and negotiates power, identity, and meaning within specific contexts.

REFERENCES

Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.

Ruziyeva N. (2020). FACE CONCEPT IN THE CATEGORY OF POLITENESS. *European Journal of Humanities and Educational Advancements*, 1(4), 15-20.

Ruziyeva Nilufar Xafizovna, & Akhmedova Shahnoza Murodilloyevna. (2022). THE STUDY OF CULTURE IN CULTURAL STUDIES. *Conferencea*, 276–278.

Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts*. Academic Press.

Ruziyeva Nilufar Xafizovna, & Xolova Madina Boboqulovna. (2022). Politeness In Literary Works: An Overview. *Eurasian Research Bulletin*, 7, 200–206.

Xafizovna, R. N. (2022). Discourse Analysis of Politeness Strategies in Literary Work: Speech Acts and Politeness Strategies. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 5, 123-133.

Ruziyeva Nilufar Xafizovna (2021). The category of politeness in different linguocultural traditions. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11 (2), 1667-1675.

Xafizovna, R. N. . (2022). Linguistic Politeness Theory Review: Yueguo Gu, Sachiko Ide, Shoshena Blum Kulka, Bruce Frasher and William Nolen, Hornst Arndt and Richard Janney. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 2(5), 145–152.

Xafizovna, R. N. (2022). On Linguistic Politeness Theory: Robin Lakoff's Theory of Politeness, Brown and Levinson's Theory of Politeness, Geoffrey Leech's Theory of Politeness. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 3(6), 66-74.

INGLIZ VA O'ZBEK MEDIA-MATNLARIDA GAZETA SARLAVHASINING SINTAGMATIK VA PARADIGMATIK JIHATLARI HAMDA TRANSLATOLOGIK MUAMMOLARI

*Toshboyeva Odinahon Elbek qizi
Qo'qon universiteti Andijon filiali
Pedagogika, psixologiya va filologiya
kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek gazeta sarlavhalarining sintagmatik hamda paradigmatic xususiyatlari, shuningdek, translatoLOGIK jarayonda duch kelinadigan asosiy muammolar, xususan, leksik-ekvivalent tanlash, kontekst tanqisligi va stilistik tafovutlar muhokama qilinadi. Gazeta diskursining genezisi, diskursiv metodologiyasi va lingvistik yondashuvlari bo'yicha nazariy va amaliy tadqiqotlar, sarlavhalarning matnda tutgan o'rni va funksional xususiyatlari yoritiladi.

Keywords: sarlavha, gazeta diskursi, media, ekvivalent, axborot, sintagmatik, paradigmatic, kommunikativ.

Abstract. This article discusses the syntagmatic and paradigmatic features of English and Uzbek newspaper headlines, as well as the main challenges encountered in the process of translation, particularly lexical equivalence selection, contextual insufficiency, and stylistic discrepancies. The study explores the genesis of newspaper discourse, its discursive methodology, and linguistic approaches, along with the role and functional characteristics of headlines within the text.

Keywords: headline, newspaper discourse, media, equivalence, information, syntagmatic, paradigmatic, communicative

Аннотация. В данной статье рассматриваются синтагматические и парадигматические особенности заголовков английских и узбекских газет, а также основные проблемы, возникающие в процессе перевода, в частности, выбор лексического эквивалента, недостаточность контекста и стилистические расхождения. Исследуются генезис газетного дискурса, его дискурсивная методология и лингвистические подходы, а также роль и функциональные особенности заголовков в тексте.

Ключевые слова: заголовок, газетный дискурс, медиа, эквивалент, информация, синтагматический, парадигматический, коммуникативный

KIRISH (INTRODUCTION). Gazeta sarlavhalari jamoatchilik fikrini shakllantirishda, axborotni tezkor yetkazishda va gazeta diskursi doirasida ijtimoiy-lingvistik vazifani bajarishda muhim ahamiyat kasb etadi [2, 25]. Ingliz va o'zbek gazeta matnlarida sarlavhalar nafaqat xabar mazmunini ifodalovchi til birliklari, balki diskursiv kontekstni ham belgilovchi mohiyatga ega. Gazeta sarlavhalari, xususan zamonaviy media-matnlaridagi sarlavhalar, jamiytdagi asosiy ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy voqealarga tezkor munosabat bildiruvchi eng muhim lingvistik birliklardan biridir. Zamonamizda axborot oqimining tezkorligi sababli gazetalar onlayn platformalar orqali ham keng targ'ib qilinmoqda.

Sarlavhalar, avvalo, sintagmatik birlik sifatida matnning sathiy strukturasi, so'zlarning o'zaro bog'lanish prinsiplari va semantik izchillikni ifodalaydi. Paradigmatik nuqtayi nazardan esa sarlavhada ishlatilgan so'z shakllari, ularning variantlari va semantik tanlovi o'ziga xoslik kasb etadi [1, 276].

Ingliz tilidagi gazeta sarlavhalari odatda qisqalik, aniq ma'no va tezkor ifoda bilan ajralib turadi. Sarlavhaning o'zi sintagmatik (so'zlarning o'zaro bog'lanishi) va paradigmatic

(bir soʻzning turli shakl yoki sinonim variantlari) jihatlari bilan bogʻliq murakkab tuzilma hisoblanadi [3, 47]. Shu bilan birga, tarjima qilish jarayonida ushbu jihatlarning farqlari xabar berilayotgan matnning ijrochanlik, taʼsirchanlik yoki dalillilik kabi kommunikativ maqsadlarini qisman oʻzgartirib yuborishi mumkin [4,85].

TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS)

Media tili va uslubi, xususan, gazeta diskursini oʻrganish masalasi A. Bell, J. Stokes, J. Oruell, A. Chernyx, T.G. Dobrosklonskaya, E.V. Evdokimova, A. Boboyeva, I. Toshaliyev, A. Abdusaidov, Sh.K. Abdurayimova, N. Qodirov, D. Ahmedova, G.X. Bakiyeva, D.M. Teshaboyeva, M.I. Isroil, V.G. Kostomarov, S.I. Smetanina, A.A. Tertychniy, M.N. Volodina, O.I. Sokolova va Van Xao kabi yetakchi olimlarning tadqiqotlarida chuqur tahlil qilingan va keng yoritilgan. Oʻzbek tilshunosligida gazeta diskursi borasida soʻnggi monografik plandagi ishlardan M.K.Sabirovaning “Oʻzbek matnlarining pragmatikistik tadqiqi (gazeta matnlari misolida)”, M.X.Artikovaning “Media matnda presendent fenomenining lingvomadaniy aspekti (oʻzbek va ispan gazetalari misolida)”, S.M.Atqamovaning “Frazologizm mediamatnda ifodalash va baholashning uslubiy vositasi sifatida (turli tizimli tillar gazeta matnlari asosida)” tadqiqotlarida koʻrishimiz mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (RESULTS AND DISCUSSION)

Ingliz tilida Brexit, post-truth, fake news, COVID-19 kabi zamonaviy atamalar keng qoʻllanilsa, oʻzbek tilida raqamli transformatsiya, sunʼiy intellekt, onlayn taʼlim, investitsiya kabi nisbatan yangicha terminlarning ommalashayotgani kuzatiladi. Tarjimada esa mazkur atamalarni ekvivalent topish, sinonimik ifodalar orqali yoki bevosita oʻzlashtirish orqali yetkazish zaruriyati vujudga keladi [5, 34].

Sarlavhalarining sintagmatik jihati, avvalo, matnning sathiy strukturasi va soʻzlar ketma-ketligidanamoyonboʻladi. Inglizchasarlavhalarqisqa, toʻgʻridan-toʻgʻri axborot berishga intilsa, oʻzbekcha sarlavhalar koʻpincha toʻliq feʼl shakllaridan, baʼzan esa uzunroq soʻz birikmalaridan foydalanadi. Paradigmatik jihatda esa har ikki tildagi soʻz tanlash imkoniyatlarining farqlari aniqlanadi. Ingliz tilidagi “stall,” “backlash,” “spark” kabi soʻzlarning semantik tarmoqlanishi keng boʻlsada, ular oʻzbek tilida tarjima qilinayotganda aniq kontekst talab qiladi. Oʻzbek tilida, aksincha, “keng imkoniyatlar,” “yangi qaror,” “murakkab vaziyat” kabi birikmalar koʻp qoʻllanadi va tarjima qilinayotganda sinonimik shakllarning oʻziga xosligi muammoli boʻlishi mumkin.

Sarlavhalarining sintagmatik xususiyatlari:

Global tech giants eye emerging markets (The Times, 5-may 2023)

Global tech giants → zamonaviy leksika, tech (technology) qisqartmasi, giants → yirik kompaniyalar, eye emerging markets → koʻz tikmoq maʼnosida ishlatilgan “eye” feʼli. Mazkur sarlavha qisqa, konstruktiv, diqqatni jalb qiluvchi sifatida talqin qilinadi.

Yoshlar startup loyihalariga 100 milliard soʻm ajratildi (Xalq soʻzi, 10-mart 2023)

startup loyihalari → zamonaviy iqtisodiy-texnologik leksika, inglizcha start-up soʻzining oʻzbekchada oʻzlashgan shakli, 100 milliard soʻm ajratildi → sarlavha oʻquvchini asosiy iqtisodiy yangilikka jalb qiladi.

Keltirilgan misollardan koʻrinadiki, har ikki tilda ham zamonaviy iqtisodiy, texnologik leksika sarlavhalarda tez-tez qoʻllanilmoqda. Ingliz tilida qisqalik va jozibador iboralar ustun boʻlsa, oʻzbek tilidagi sarlavhalarda iqtisodiy koʻrsatkichlar va moliyaviy maʼlumotlar aniq ifodalanadi.

Sarlavhalarining paradigmatic xususiyatlari

Post-Covid travel boom fuels airline expansion (The Guardian, 20-iyul 2023)

Post-Covid” → zamonaviy davrda keng tarqalgan neologizm, pandemiya tugagandan keyingi davr maʼnosini ifodalaydi. travel boom → saʼyohatlar sonining keskin oʻsishi yoki turizm sektori jonlanishi kabi turli tarjima variantlari boʻlishi mumkin. fuels airline expansion

→ fuel fe'li qat'iy ravishda rag'bat bermoq, kuchaytirmoq semantik qatorini hosil qiladi.

Raqamli transformatsiya ish o'rinlarini optimallashtirishi kutilmoqda (O'zbekiston ovozi, 18-aprel 2023)

Raqamli transformatsiya → digital transformation terminining to'g'ridan-to'g'ri o'zbekcha ekvivalenti, optimallashtirishi → sinonimik ravishda samaradorlikni oshirishi, yangicha shakllantirishi, to'g'rilashi kabi variantlar bo'lishi mumkin. Mazkur sarlavha iqtisodiy va texnologik jarayonlarga aloqador, akademik uslubga ega. Bu misollardan zamonaviy terminlar har ikki tilda ham ishlatilishi, biroq tarjimada sinonimik tanlov muammosi yuzaga kelishi kuzatiladi. Ingliz tilidan o'zbek tiliga yoki aksincha tarjima qilinganda, post-Covid, transformatsiya, boom, fuels kabi so'zlarni kontekstga mos ekvivalent bilan, ba'zan izoh bilan berish zarur.

Zamonaviy gazeta leksikasi, asosan, texnologiya, siyosat, iqtisod va ijtimoiy sohalaridagi yangiliklarni ifodalovchi neologizmlar yoki xalqaro atamalardan tashkil topadi.

№	Ingliz tilida misollar	O'zbek tilidagi qo'llanilishi	Izoh
1	<i>Fake news spreads online</i>	<i>Soxta xabarlar onlayn tarqalmoqda</i>	<i>fake news → soxta xabarlar</i>
2	<i>Startup secures major funding</i>	<i>Startap katta miqdorda mablag' oldi</i>	<i>startup → startap</i>
3	<i>Social distancing measures extended</i>	<i>Ijtimoiy masofa saqlash choralari uzaytirildi</i>	<i>social distancing → ijtimoiy masofa saqlash</i>
4	<i>E-commerce reshapes retail industry</i>	<i>Elektron savdo chakana bozorni o'zgartirmoqda</i>	<i>E-commerce → elektron savdo</i>
5	<i>Green energy to drive new investments</i>	<i>Yashil energetika yangi investitsiyalarni jalb etadi</i>	<i>green energy → yashil energetika</i>

Mazkur jadvaldan ko'rinib turibdiki, zamonaviy terminlar har ikki tilda ham faol qo'llanilmoqda. Ingliz tilidagi fake news, startup, green energy kabi iboralar o'zbek tilida soxta xabarlar, startap, yashil energetika shaklida o'zlashgan. Ayrim holatlarda to'g'ridan-to'g'ri kalkalash (masalan, ijtimoiy masofa saqlash), ba'zan esa moslash (masalan, elektron savdo → e-commerce) amal qiladi.

Ingliz tilida asliy matn sarlavhasi: Metaverse venture promises virtual economy boost. O'zbekcha ehtimoliy tarjimalar:

Metavers loyihasi virtual iqtisodiyotni kuchaytiradi

Metavers tashabbusi virtual iqtisodda yuksalish va'da qilmoqda

Metaverse loyihasi virtual iqtisodga turtki bo'ladi

Berilgan misolda Metaverse → metavers, virtual olam yoki shunchaki Metaverse ko‘rinishlarida berilishi mumkin. Promises boost → kuchaytiradi, yuksaltiradi, turtki bo‘ladi, rivojlantirishi kutiladi shaklida turli variantlarni talab qiladi. Tarjimon maqsadli auditoriyaning terminni qanchalik tushunishini ham inobatga olishi darkor [4, 111].

O‘zbek tilida asliy matn sarlavhasi: Innovatsion markaz iqtisodiy o‘shishga xizmat qiladi. Inglizcha ehtimoliy tarjimalar:

The Innovation Hub Will Contribute to Economic Growth

Innovative Center to Serve Economic Development

So‘z tanlovi (hub, center, development, growth) mavzu va kontekstga qarab turlicha bo‘lishi mumkin. Xizmat qiladi fe‘lini tarjima qilishda will contribute, to serve, plays a role kabi variantlar mavjud. Yuqoridagi misollar va natijalar shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek gazeta diskursida zamonaviy leksikaning paydo bo‘lishi va keng qo‘llanilishi global axborot texnologiyalari, iqtisodiy islohotlar, ijtimoiy jarayonlar bilan bog‘liqdir [2, 52]. Ingliz tili zamonaviy atamalarni tezroq ishlab chiqib, xalqaro miqyosda tarqatsa, o‘zbek tili ushbu atamalarni o‘zlashgan shaklda qabul qilmoqda yoki kalkalab kiritmoqda.

Sarlavhalarda bunday terminlar qo‘llanilishi axborot oqimini tezkor, ixcham va jozibador taqdim etish imkonini beradi. Biroq, ayniqsa tarjima jarayonida, terminlarni aniq ekvivalent bilan ifodalash yoki izoh berish kerakligi sir emas [6, 52]. Masalan, fake news → soxta xabar, bog‘ma‘no xabar, yolg‘on xabar kabi variantlarga ega bo‘lsa-da, rasmiy nutqda ko‘pincha soxta xabar mustahkamlanib bormoqda.

Tarjimonlar zamonaviy leksika bilan ishlaganda, matnning funksional maqsadini saqlab qolish, shuningdek, auditoriyaga tushunarli, ayni paytda ma‘noni cheklab qo‘ymaydigan shaklni tanlashlari lozim [4, 120].

XULOSA

Yuqoridagi misollar va tahlillar ingliz hamda o‘zbek gazeta diskursidagi sarlavhalarining sintagmatik va paradigmatic jihatlarini, xususan, zamonaviy leksikaning qo‘llanilishida muhim tafovutlar borligini ko‘rsatadi. Ingliz tilida qisqa, faol leksema va neologizmlarga boy sarlavhalar keng tarqalgan bo‘lsa, o‘zbek tilida ushbu terminlar asta-sekin adaptatsiya qilinib, rasmiylashmoqda.

Translatologik jihatdan, gazetadagi zamonaviy leksikaning o‘ziga xos muammosi – bu terminlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish yoki izoh bilan kiritish zaruriyatidir. Tarjimon tilning normalari, maqsadli auditoriya va matnning uslubiy xususiyatlaridan kelib chiqib, eng maqbul variantni tanlashi lozim. Kelgusida turli onlayn media vositalarida paydo bo‘layotgan yangicha atamalarning rasmiy matbuotga kirib borish jarayonini lingvistik hamda sotsiolingvistik tomonlardan yanada kengroq o‘rganish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

Bakhtin M. M. The Dialogic Imagination: Four Essays. Translated by Caryl Emerson and Michael Holquist, University of Texas Press, 1981. – 480 p.

Fairclough N. Media Discourse. – UK: Edward Arnold, 1995. – 214 p.

Halliday M. A. K. An Introduction to Functional Grammar. – USA: Routledge, 2014. – 808 p.

Hatim B. and Jeremy M. Translation: An Advanced Resource Book. – London: Routledge, 2019. – 394 p.

Newmark P. Approaches to Translation. – Oxford: Pergamon Press, 1981. – 213 p.

Titscher S. Methods of Text and Discourse Analysis. – London: SAGE Publications, 2000. – 288 p.

THE ROLE OF SYMBOLISM IN THE GREAT GATSBY: A CRITICAL EXPLORATION OF AMERICAN DREAM MYTHOLOGY

*Turayeva Xurshida Toxirovna,
BukhDPI, Senior Lecturer, Department of «English Language and Literature»
<https://orcid.org/0000-0001-6901-4222>*

Abstract. This article discusses the description of social life in the XX century in America through the well known novel Great Gatsby written by American writer Fitzgerald. Through the powerful use of symbolism, The Great Gatsby critiques the American Dream and exposes its flawed and unattainable nature. The symbols—like the green light, the eyes of Dr. T.J. Eckleburg, and Gatsby's mansion—demonstrate the disconnect between the Dream's promises and the harsh realities of life in a materialistic, class-divided society. Ultimately, Fitzgerald uses symbolism to show that the American Dream, as it is commonly imagined, is a myth—an illusion that is as destructive as it is alluring.

Key words: novel, culture, consumerism, Jazz age, success, American dream

BUYUK GETSBIDA RAMZNING IFODALANISHI: AMERIKA ORZU MIFOLOGIYASINI TANQIDIY TADQOTI

*Turayeva Xurshida Toxirovna
BuxDPI, "Ingliz tili va adabiyoti" kafedrasi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asrdagi Amerika ijtimoiy hayoti amerikalik yozuvchi Fitzgerald tomonidan yozilgan "Buyuk Getsbi" romani orqali tasvirlanishi haqida so'z yuritiladi. Roman kuchli ramzlardan foydalanib, Amerika orzusini tanqid qiladi and uning noto'g'ri va erishib bo'lmaz tabiatini ochib beradi. Yashil chiroq, doktor T. J. Eklbergning ko'zlari va Getsbi qasri kabi ramzlar Amerika orzusining va'dalari bilan real hayotning materialistik va tabaqalashtirilgan jamiyati o'rtasidagi nomutanosiblikni namoyish qiladi. Xulosa qilib aytganda, Fitzgerald Amerika orzusi ko'pincha tasavvur qilinganidek jozibador, ammo halokatli bir xom-xayol ekanligini ko'rsatish uchun ramzlardan foydalanadi.

Kalit so'zlar: roman, madaniyat, Jaz davri, muvaffaqiyat, Amerika orzusi

СИМВОЛИЗМ В «ВЕЛИКОМ ГЕТСБИ»: КРИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МИФОЛОГИИ АМЕРИКАНСКОЙ МЕЧТЫ

*Тураева Хуршида Тохировна
БГПИ, старший преподаватель кафедры «Английский язык и литература»*

АННОТАЦИЯ. В данной статье рассматривается описание общественной жизни Америки XX века на основе известного романа американского писателя Фицджеральда «Великий Гэтсби». Благодаря мощному использованию символизма «Великий Гэтсби» критикует американскую мечту и обнажает ее ошибочную и недостижимую природу. Символы, такие как зеленый свет, глаза доктора Т.Дж. Эклебург и особняк Гэтсби — демонстрируют несоответствие между обещаниями Мечты и суровой реальностью жизни в материалистическом, разделенном на классы обществе. В конечном счете, Фицджеральд использует символизм, чтобы показать, что американская мечта, как ее обычно представляют, — это миф, иллюзия, столь же разрушительна, сколь и заманчива.

Ключевые слова: роман, культура, потребность, Джазовая эра, Американская мечта, успех

Introduction. Set against the opulent backdrop of Long Island in 1922, The Great Gatsby offers a rich portrayal of the Jazz Age, a decade marked by economic prosperity, cultural rebellion, and profound social changes. The novel, penned by F. Scott Fitzgerald, provides a critical examination of the era, often dubbed the Roaring Twenties, which witnessed the

intersection of new consumerism, the flapper culture, and the rise of illicit enterprises during Prohibition. Through the lives of its central characters—Jay Gatsby, Daisy Buchanan, and Nick Carraway—Fitzgerald captures the conflicting desires for wealth, status, and the elusive American Dream.

Despite the decade's outward appearance of exuberance and social freedom, Fitzgerald's narrative reveals the moral decay underlying the glitz and glamour of the Jazz Age. Central to the novel's critique is the figure of Gatsby, whose self-made fortune through bootlegging reflects the corrupt means by which many sought success during a time when the law was easily circumvented. Furthermore, the novel's exploration of societal roles—particularly through the characters of Daisy and Myrtle—illuminates the shifting dynamics of gender and class, as women navigated their increasing independence in a rapidly changing world.

Literary analysis and methodology. This article will argue that *The Great Gatsby* serves as a profound critique of the American Dream, using the context of the 1920s as a lens through which the hollowness of the pursuit of wealth and social mobility is laid bare. By analyzing the novel's symbols, characters, and socio-historical context, we will explore how Fitzgerald dissects the myth of success and the moral compromises it entails, revealing the tragic consequences of chasing an idealized future that, ultimately, recedes beyond reach.

F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby* is often regarded as one of the defining works of the Jazz Age, capturing the energy and contradictions of 1920s America. Scholars have widely explored the novel's reflection of the Roaring Twenties, a decade marked by cultural innovation, economic prosperity, and societal upheaval. The historical context of the novel, particularly the aftermath of World War I, the rise of jazz music, and the cultural shifts that accompanied Prohibition, is critical to understanding its deeper meanings.

Many scholars have argued that the novel mirrors the rapidly changing social landscape of the time. According to literary critic Marius Bewley, Fitzgerald's work embodies the conflict between the romanticized ideal of the American Dream and the materialistic reality that dominated the post-war era (Bewley, 1952). The flapper culture, characterized by women's newfound independence and defiance of traditional gender roles, plays a crucial role in *The Great Gatsby*, with Daisy Buchanan and Myrtle Wilson acting as embodiments of the era's shifting views on femininity and sexuality. Similarly, the emergence of speakeasies and the widespread proliferation of jazz music signify an era of rebellion against conservative norms and the rise of a new, hedonistic form of life. Yet, beneath the exuberant exterior, scholars like David Trask argue that Fitzgerald uses these cultural shifts to expose the darker side of American society, where wealth and status become goals at any cost.

Discussion. Scholars have long focused on the economic boom that defined the 1920s and its impact on the characters in *The Great Gatsby*. The decade's economic prosperity is evident in the extravagant lifestyles of the novel's wealthy characters, most notably Gatsby himself, whose mansion and lavish parties symbolize the ostentation that was a hallmark of the time. However, Fitzgerald presents this wealth as fundamentally hollow, a veneer that masks deeper moral corruption. Critics like Henry Dan Piper emphasize that the novel critiques the pursuit of wealth as a means of transcending social realities. While Gatsby's fortune is amassed through bootlegging—a metaphor for the moral compromises that accompany the pursuit of wealth—Fitzgerald uses this as a commentary on the corrupting influence of money during a time when material success was often prioritized over ethical considerations.

The economic boom of the 1920s, fueled by industrialization, consumerism, and the rise of speculative stock markets, is reflected in the novel's portrayal of characters who see money as a means to self-actualization. However, scholars argue that Fitzgerald critiques the notion that wealth can provide escape from the flaws of society or personal failings. The tragic death of Gatsby underscores this point, as he is ultimately destroyed by his inability to reconcile his idealized vision of the future with the corrupt present. As noted by cultural historian J. Michael Lennon, Gatsby's tragic end is symbolic of the greater disillusionment that followed the economic prosperity of the time—where individuals realized that material success could *not guarantee personal happiness or moral fulfillment* (Lennon, 1994).

The most prominent theme explored in scholarly discourse on *The Great Gatsby* is its critique of the American Dream. Numerous scholars have examined how Fitzgerald presents the American Dream as a myth, one that is inextricably linked to materialism, superficiality, and moral decay. Critics such as Henry Dan Piper and Marius Bewley have pointed out that the novel exposes the inherent contradictions in the dream of upward mobility, especially as seen through Gatsby's rise from humble origins to wealth and his obsessive pursuit of Daisy Buchanan. In this light, Gatsby's success is not a celebration of the American Dream's ideals of hard work and perseverance but a commentary on the lengths to which individuals are willing to go—often through criminal means—to achieve societal recognition.

Nick Carraway, the novel's narrator, serves as a counterpoint to the other characters in his growing disillusionment with the world around him. Through Nick's eyes, readers come to understand the profound emptiness of the American Dream, as it has been reduced to a mere pursuit of material wealth and social status. Nick's final judgment of Gatsby—"Gatsby believed in the green light, the orgastic future that year by year recedes before us"—speaks to the futility of this pursuit, which is doomed to never be realized. Literary critic Arthur Mizener argues that Nick's disillusionment is central to the novel's overall critique, as it reveals the moral rot that lies beneath the pursuit of success in 1920s America (Mizener, 1951).

The American Dream, in Fitzgerald's narrative, is symbolized by the green light at the end of Daisy's dock—a beacon of hope and aspiration, yet forever out of reach. As scholars like William E. Cain suggest, this green light represents the promise of a better future, but its unattainability demonstrates how the dream itself is a mirage. By presenting the American Dream as corrupted by greed and materialism, Fitzgerald's novel becomes a cautionary tale about the dangers of idealizing wealth and social status as the ultimate markers of success.

Conclusion. This literature review illustrates how *The Great Gatsby* is deeply embedded in the historical, social, and economic context of the 1920s. Through an exploration of themes like economic prosperity, moral decay, and the critique of the American Dream, scholars have examined how Fitzgerald uses the novel to expose the contradictions and disillusionments of a rapidly changing society. The interplay of cultural shifts, criminal enterprises, and the pursuit of unattainable ideals forms the foundation for Fitzgerald's scathing critique of 1920s America. By analyzing the ways in which these themes manifest in the lives of characters such as Gatsby, Daisy, and Nick, we gain a deeper understanding of how *The Great Gatsby* reflects the moral and cultural complexities of its time.

REFERENCES:

- Fitzgerald 1945, p. 16, «Echoes of the Jazz Age».
- Turaeva, K., and A. Zarinabonu. «Interpretation Of Woman Image in Modern Uzbek Literature (Based on Utkir Khashimov's Book "Between Two Doors")» *Eurasian Research Bulletin* 4 (2022): 42-44.
- Turayeva, X. T., and M. A. Kholmurodova. «Advantages and Disadvantages of Digital Technologies in Language Teaching» *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 5 (2022): 16-18.
- Тураева, Хуршида. «Ўткир Ҳошимовнинг» Дунёнинг ишлари» асаридаги касаллик турлари ва уларнинг лисоний таснифи.» *центр научных публикаций (buxdu. uz)* 4.4 (2021).
- Turayeva X.T. meanings of the work «the kite runner» by khaled hosseini // *Экономика и социум*. 2018. №11 (54). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/meanings-of-the-work-the-kite-runner-by-khaled-hosseini> (дата обращения: 10.10.2024).

EVOLUTION OF ADVERTISING TEXTS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Tursunov Ulugbek Juraevich

PhD researcher , Denau institute of entrepreneurship and pedagogy

Abstract. Advertising texts have undergone significant transformations in both Uzbek and English languages due to cultural, technological, and economic developments. This study investigates the evolution of advertising language and its stylistic features in a comparative framework. By analyzing historical and contemporary examples, we aim to identify key differences and similarities in linguistic strategies used in both languages. Findings highlight the role of globalization in shaping advertising practices, the preservation of cultural identity, and the adaptation to technological advancements.

Keywords : evolution of advertising texts , artificial intelligence, digital media platforms, audience-focused approaches, linguistic convergence, digital advertisements, cross-cultural elements, visual storytelling

ЭВОЛЮЦИЯ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УЗБЕКИСТАНСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Турсунов Улугбек Джураевич

Кандидат наук, научный сотрудник, Денауский институт предпринимательства и педагогики

Аннотация. Рекламные тексты претерпели значительные изменения как в узбекском, так и в английском языках в связи с культурными, технологическими и экономическими изменениями. В данном исследовании рассматривается эволюция рекламного языка и его стилистические особенности в сравнительном аспекте. Анализируя исторические и современные примеры, мы стремимся выявить ключевые различия и сходства в языковых стратегиях, используемых в обоих языках. Результаты исследования подчеркивают роль глобализации в формировании рекламных практик, сохранении культурной идентичности и адаптации к технологическим изменениям.

Ключевые слова: эволюция рекламных текстов, искусственный интеллект, платформы цифровых медиа, подходы, ориентированные на аудиторию, лингвистическая конвергенция, цифровая реклама, межкультурные элементы, визуальный сторителлинг

REKLAMA MATNLARINING EVOLUTIONI: O'ZBEK VA INGLIZ TILILARINING QIYOSIY TAHLILI

Tursunov Ulug'bek Juraevich,

Denov tadbirkorlik va ta'lim instituti PhD

Annotatsiya. Reklama matnlari o'zbek va ingliz tillarida madaniy, texnologik va iqtisodiy o'zgarishlar natijasida sezilarli o'zgarishlarga uchradi. Ushbu tadqiqot reklama tilining evolyutsiyasi va uning uslubiy xususiyatlarini taqqoslash asosida o'rganadi. Tarixiy va zamonaviy misollarni tahlil qilish orqali, har ikki tilda qo'llanilgan lingvistik strategiyalardagi asosiy farqlar va o'xshashliklarni aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot natijalari reklama amaliyotlariga globalizatsiyaning ta'siri, madaniy o'zlikni saqlab qolish hamda texnologik rivojlanishlarga moslashuv jarayonlarini yoritib beradi.

Kalit so'zlar : reklama matnlarining evolyutsiyasi, sun'iy intellekt, raqamli media platformalar, tomoshabinlarga yo'naltirilgan yondashuvlar, lingvistik yaqinlashish, madaniylararo elementlar, vizual hikoya qilish

Introduction. Advertising plays a critical role in shaping consumer behavior and cultural narratives. Over time, the linguistic features of advertisements have adapted to meet the needs of changing markets and technologies. This comparative study explores how advertising texts in Uzbek and English have evolved, focusing on linguistic styles, persuasive techniques, and cultural influences. The research seeks to address the following questions:

How have advertising texts in Uzbek and English changed over time?

What cultural and linguistic factors influence these changes?

What similarities and differences exist in the stylistic features of advertisements in both languages?

The historical significance of advertising lies in its ability to reflect societal values and technological trends. For instance, early advertising often mirrored traditional customs and literary traditions, whereas modern advertisements are shaped by global trends and digital communication platforms. By delving into the evolution of these texts, this study provides insights into how language adapts to the demands of an interconnected world.

Methods. This study employs a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative analysis. A corpus of 100 advertisements (50 Uzbek and 50 English) was selected, spanning three key periods: the early 20th century, late 20th century, and early 21st century. The data were analyzed using textual analysis techniques to identify patterns in vocabulary, sentence structure, and persuasive strategies. Cultural and historical contexts were considered to understand the underlying factors driving these patterns.

Data Collection

The Uzbek advertisements were sourced from historical archives, including newspapers, magazines, and digital media platforms. English advertisements were drawn from similar sources, ensuring a representative sample for comparison. The analysis focused on identifying recurrent themes, stylistic devices, and shifts in linguistic preferences over time.

Analytical Framework

Textual analysis involved examining lexical choices, syntactic structures, and rhetorical strategies. Cultural analysis incorporated historical and sociolinguistic factors influencing advertising language. This dual approach allowed for a comprehensive understanding of the evolution of advertising texts.

Results

Linguistic Features

Early 20th Century: Advertising texts in both languages were characterized by formal and descriptive styles. Uzbek advertisements often included poetic elements, reflecting traditional literary influences, while English texts leaned towards factual and direct messaging. The use of metaphors and cultural proverbs was prevalent in Uzbek texts, creating a sense of familiarity and trust.

Late 20th Century: The rise of television and print media introduced more dynamic and visual language. Uzbek advertisements began incorporating Russian loanwords due to Soviet influence, whereas English texts embraced slogans and catchy phrases. This period also saw an increased use of visual elements and humor to engage audiences.

Early 21st Century: Digitalization revolutionized advertising language. Both Uzbek and English texts adopted concise, interactive, and audience-focused approaches. English advertisements leveraged globalized idiomatic expressions, while Uzbek texts maintained cultural references and increasingly incorporated English loanwords. The prevalence of hashtags and call-to-action phrases became a defining feature of digital advertisements.

Persuasive Techniques

Emotional Appeals: Uzbek advertisements emphasized emotional connections, drawing on themes of family, tradition, and community. In contrast, English advertisements often appealed

to individuality and self-expression.

Humor and Creativity: English advertisements frequently utilized humor and wordplay, while Uzbek advertisements maintained a respectful tone, reflecting cultural norms.

Visual Storytelling: Both languages increasingly incorporated visuals and multimedia elements, enhancing engagement and memorability.

Cultural and Technological Influences

Globalization has significantly impacted both languages, introducing cross-cultural elements. However, Uzbek advertisements often balance modern trends with cultural preservation, while English advertisements reflect a more globalized and homogenized style. Technological advancements, such as the rise of social media platforms, have further shaped advertising language by prioritizing brevity and interactivity.

Discussion. The findings reveal that advertising texts in Uzbek and English exhibit both convergence and divergence. Convergence is evident in the adoption of digital-friendly language and cross-cultural influences. Divergence persists in cultural expressions and stylistic preferences, reflecting each language's unique socio-historical trajectory. These differences underscore the importance of cultural sensitivity in crafting effective advertisements.

The integration of technology has not only transformed the medium of advertising but also influenced its language. In Uzbek, traditional elements are often adapted to fit modern platforms, preserving cultural identity while embracing global trends. English advertisements, on the other hand, frequently adopt a universal tone, catering to diverse audiences.

Conclusion The evolution of advertising texts in Uzbek and English languages reflects broader cultural, technological, and economic shifts. While globalization fosters linguistic convergence, cultural identity remains a cornerstone of advertising practices. This study highlights the dynamic interplay between tradition and modernity, demonstrating how advertising serves as both a mirror and a driver of societal change. Future research could explore the role of artificial intelligence and data-driven strategies in shaping the future of advertising language, particularly in multilingual contexts.

References

- Cook, G. (2001). *The Discourse of Advertising*. Routledge.
- Karimov, S. (2010). *Uzbek Advertising: A Cultural Perspective*. Tashkent Press.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management*. Pearson.
- Smith, R. E., & Yang, X. (2004). "Toward a General Theory of Creativity in Advertising." *Journal of Marketing Research*, 41(3), 338-349.
- Usmonov, M. (2020). "Digitalization and Language: The Case of Uzbek Advertisements." *Central Asian Studies*, 15(2), 45-59.
- Lee, M., & Johnson, C. (2013). *Principles of Advertising: A Global Perspective*. M.E. Sharpe.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage Publications.

A PROJECT-BASED LANGUAGE TEACHING (PBLT) APPROACH TO INSTRUCTING ESL ON DEVELOPING SPEAKING, WRITING, AND THINKING SKILLS THROUGH ENGAGING, REAL-WORLD PROJECTS

*Urishev Abdumajid Ikromovich,
Teacher of Uzbekistan State World Languages University*

Abstract: This article explores the use of Project-Based Language Teaching (PBLT) as an effective method for teaching English as a Second Language (ESL). It emphasizes the development of speaking, writing, and critical thinking skills by engaging students in meaningful, real-world projects. The article discusses the theoretical foundations of PBLT, provides examples of successful project implementations, and examines the benefits and challenges of this approach in an ESL context.

Keywords: Project-Based Language Teaching (PBLT), ESL instruction, speaking skills, writing skills, critical thinking, real-world projects, language learning, engaging learning methods, educational strategies, ESL teaching approaches.

ОБУЧЕНИЕ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ ПРОЕКТА (PBLT) ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ESL ПО РАЗВИТИЮ РЕЧЕВЫХ, ПИСЬМЕННЫХ И МЫСЛИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ ЧЕРЕЗ УЧАСТИЕ РЕАЛЬНЫХ ПРОЕКТОВ

*Уришев Абдумажид Икромович,
Преподаватель Узбекского государственного университета мировых языков*

Аннотация: Эта статья исследует использование Project-Based Language Teaching (проектное обучение) в качестве эффективного метода преподавания английского языка как второго языка (ESL). Он подчеркивает развитие речевых, письменных и навыков критического мышления путем вовлечения студентов в значимые, реальные проекты. В статье рассматриваются теоретические основы PBLT, приводятся примеры успешной реализации проектов, а также рассматриваются преимущества и проблемы такого подхода в контексте ESL (изучению английского языка как второго).

Ключевые слова: Преподавание языка на основе проектов (PBLT), навыки разговорной речи, навыки письма, критическое мышление, реальные проекты, изучение языка, увлекательные методы обучения, образовательные стратегии, подходы к преподаванию ESL.

INGLIZ TILINI IKKINCHI TIL SIFATIDA O'RGATISHDA LOYIHA ASOSIDAGI TIL O'RGATISH (PBLT) YONDASHUVI ORQALI GAPIRISH, YOZISH VA FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN QIZIQARLI, REAL HAYOTGA ASOSLANGAN LOYIHALAR ORQALI O'QITISH

*O'rishev Abdumajid Ikromovich,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz tilini ikkinchi til (ESL) sifatida o'rgatishning samarali usuli sifatida loyihaga asoslangan til o'qitishdan foydalanishni o'rganadi. Bu talabalarni mazmunli, real loyihalarga jalb qilish orqali nutq, yozish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga urg'u beradi. Maqolada PBLT (loyihaga asoslangan til o'qitish) ning nazariy asoslari ko'rib chiqiladi, loyihani muvaffaqiyatli amalga oshirish misollari keltirilgan va ESL (ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganish) kontekstida bunday yondashuvning afzalliklari va muammolari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Loyihaga asoslangan til o'qitish (PBLT), nutq qobiliyatlari, yozish

qobiliyatlari, tanqidiy fikrlash, real loyihalar, til o'rganish, o'qitishning qiziqarli usullari, ta'lim strategiyalari, ESL o'qitish yondashuvlari.

English as a Second Language (ESL) education has traditionally relied on structured, textbook-driven approaches to teach grammar, vocabulary, and language skills. These methods, which often emphasize rote memorization and repetitive drills, are designed to build foundational language knowledge. While effective for teaching the basics, they frequently fall short in engaging students in meaningful communication or in developing higher-order thinking skills. In many traditional ESL classrooms, the focus is on accuracy over fluency, which can limit students' ability to use English in real-life situations. Activities often include grammar exercises, vocabulary tests, and reading comprehension tasks that do not necessarily encourage students to speak or write creatively. Additionally, the passive learning model, where teachers dominate the instruction and students are passive recipients, can hinder students' motivation and engagement. With the rapid pace of globalization, the demand for proficient English speakers has increased dramatically. English is often the lingua franca in international business, academia, and technology, making it essential for individuals to not only understand the language but also to use it effectively in diverse contexts. This shift has prompted educators to seek more dynamic and interactive teaching methods that better prepare students for the demands of the modern world. In response to these challenges, educators are exploring innovative approaches to ESL education that promote active learning and student engagement. These methods include communicative language teaching (CLT), task-based language teaching (TBLT), and project-based language teaching (PBLT). These approaches prioritize communication and the practical use of language, aiming to create more immersive and interactive learning experiences. Project-Based Language Teaching (PBLT), in particular, has gained attention for its potential to transform ESL instruction. By focusing on student-centered projects that require real-world language use, PBLT helps students develop not only their linguistic skills but also critical thinking, collaboration, and problem-solving abilities. This approach aligns well with the needs of 21st-century learners, who must navigate complex, multilingual environments both professionally and personally. Project-Based Language Teaching (PBLT) represents a significant shift from traditional teaching methods. Unlike conventional approaches, which often isolate language skills, PBLT integrates speaking, writing, and thinking into cohesive projects. These projects are designed to be relevant and engaging, providing students with opportunities to use English in meaningful and authentic contexts. Through PBLT, students take on active roles, working collaboratively to solve problems, conduct research, and present their findings. This article aims to explore the implementation of PBLT in ESL instruction, specifically in developing speaking, writing, and critical thinking skills. It will provide a comprehensive overview of the theoretical foundations of PBLT, present practical strategies for designing effective projects, and discuss the benefits and challenges associated with this approach. Through examining case studies and empirical data, the article seeks to offer insights and recommendations for educators looking to adopt PBLT in their ESL classrooms.

Project-Based Language Teaching (PBLT) is grounded in the principles of experiential learning and constructivism. John Dewey's theories on experiential education emphasize learning through experience and reflection, which are fundamental to PBLT (Dewey, 1938). In PBLT, students engage in projects that require active exploration and problem-solving, thereby constructing knowledge through hands-on experiences. This approach contrasts with traditional models of passive learning, where students are recipients of information rather than active participants in the learning process.

Key principles of PBLT include:

Student-Centered Learning: PBLT focuses on the interests and needs of students, allowing them to take ownership of their learning process (Beckett & Slater, 2005).

Real-World Relevance: Projects are designed to be relevant to real-world contexts, making the learning experience more meaningful and applicable.

Collaborative Learning: Students often work in groups, enhancing their teamwork and communication skills.

Integration of Skills: PBLT integrates speaking, writing, and thinking skills, providing a holistic approach to language learning.

Research has shown that project-based learning offers numerous benefits for language acquisition:

Enhanced Engagement and Motivation: Projects that are relevant and interesting to students increase their motivation to learn. This active engagement leads to better retention of language skills (Thomas, 2000).

Improved Language Proficiency: By using language in authentic contexts, students develop their speaking, writing, and listening skills more effectively than through rote memorization (Stoller, 2006).

Development of Critical Thinking Skills: Projects that require problem-solving and critical analysis help students develop higher-order thinking skills, which are essential for language proficiency and academic success (Beckett & Slater, 2005).

Practical Application of Language Skills: PBLT provides opportunities for students to apply their language skills in practical, real-world situations, enhancing their ability to use English outside the classroom.

Traditional ESL teaching methods often focus on discrete language skills taught in isolation. For example, grammar, vocabulary, and pronunciation are typically taught separately, and students practice these skills through drills and rote exercises. This approach can lead to a lack of integration and contextual use of the language (Richards & Rodgers, 2014). In contrast, PBLT integrates language skills within the context of meaningful projects. This holistic approach not only helps students see the relevance of what they are learning but also allows them to practice multiple skills simultaneously. Traditional methods often emphasize accuracy over fluency, whereas PBLT encourages fluency and communicative competence by immersing students in real-world tasks (Stoller, 2006). Moreover, traditional methods can be teacher-centered, with the instructor controlling the learning process. PBLT, however, shifts the focus to student-centered learning, where students have more control over their projects and learning outcomes. This shift not only increases student engagement but also helps develop autonomous learners who are better prepared to use English in various contexts (Beckett & Slater, 2005).

Selecting appropriate projects is crucial for the success of Project-Based Language Teaching (PBLT). Effective projects should meet the following criteria:

Relevance to Students' Lives: Projects should connect to students' interests and real-life experiences. This relevance increases motivation and engagement (Stoller, 2006).

Alignment with Learning Objectives: Projects must align with the language learning objectives of the course, ensuring that they help students develop the targeted speaking, writing, and thinking skills (Beckett & Slater, 2005).

Feasibility: Projects should be realistic and feasible within the given time frame and resources available. This includes considering the students' language proficiency levels and available materials (Thomas, 2000).

Opportunities for Collaboration: Projects should encourage teamwork and collaborative learning, as these skills are essential for language acquisition and real-world problem solving (Branden, 2006).

Steps for Project Planning and Implementation

Identifying Learning Objectives: Clearly define the language skills and knowledge that the

project aims to develop. This ensures that the project is focused and purposeful (Stoller, 2006).

Selecting a Project Topic: Choose a topic that is engaging, relevant, and aligned with the learning objectives. Involve students in this process to increase their investment in the project (Bell, 2010).

Designing Project Tasks: Break down the project into manageable tasks that build on each other. Each task should contribute to the overall project and help students achieve the learning objectives (Blumenfeld et al., 1991).

Setting a Timeline: Establish a clear timeline for the project, including deadlines for each task. This helps students manage their time and ensures steady progress (Grant, 2002).

Providing Resources and Support: Ensure that students have access to the necessary resources and support. This may include materials, guidance, and feedback throughout the project (Helle, Tynjälä, & Olkinuora, 2006).

Assessment and Reflection: Develop assessment criteria that align with the learning objectives. Include opportunities for students to reflect on their learning and receive feedback (Thomas, 2000).

Examples of Successful Projects in ESL Contexts

Community Service Project: Students identify a need in their community and develop a plan to address it. This project includes research, planning, execution, and a final presentation. It helps students develop speaking and writing skills while engaging with real-world issues (Beckett & Slater, 2005).

Cultural Exchange Program: Students collaborate with peers from another country to share cultural experiences and practices. This project involves writing letters or emails, preparing presentations, and engaging in video conferences. It enhances both their linguistic and intercultural communication skills (Stoller, 2006).

School Newspaper: Students create a school newspaper, taking on roles such as reporters, editors, and designers. This project requires them to conduct interviews, write articles, and collaborate on layout and design. It integrates multiple language skills and provides a tangible product that showcases their work (Fragoulis, 2009).

Developing speaking skills in Project-Based Language Teaching (PBLT) involves integrating various strategies into projects. These strategies include incorporating discussions, debates, presentations, and role-plays as integral parts of projects. These activities encourage students to express their opinions, ideas, and arguments orally, helping them develop fluency and confidence in speaking. Additionally, organizing group work that requires collaboration and decision-making fosters interactive speaking skills, as students engage in real-life communication tasks. These strategies align with the principles of PBLT, which emphasize the use of language in meaningful contexts and the development of communicative competence (Stoller, 2006). Project-based speaking practice offers several benefits for language learners. Firstly, it enhances fluency by providing regular opportunities for students to practice speaking in authentic situations. Secondly, it promotes authentic communication by encouraging students to use language to express their thoughts, ideas, and feelings in real-life contexts. Finally, project-based speaking practice increases student engagement and motivation, as students are more likely to be interested in and committed to tasks that are relevant and meaningful to them (Thomas, 2000). Several case studies and examples demonstrate the effectiveness of project-based speaking practice in ESL contexts. For example, in a project where students created a podcast series about environmental issues, they had to research, script, and record episodes, practicing their speaking skills while raising awareness about important topics (Fragoulis, 2009). Another project involved students creating and presenting a business plan for a new product, requiring them to pitch their ideas and negotiate with classmates, enhancing their oral communication skills (Beckett & Slater, 2005). Improving writing skills through PBLT

involves incorporating writing tasks within projects and using techniques that enhance writing through project work. Writing tasks such as reports, proposals, or summaries can be integrated into projects to help students practice different types of writing. Additionally, providing scaffolding and support for writing tasks, including pre-writing activities and drafts, can help students develop their ideas and organize their writing effectively. These approaches not only improve students' writing skills but also help them develop critical thinking and communication skills (Blumenfeld et al., 1991). Sample projects focused on writing skills can further enhance students' writing abilities. For instance, students could create a guidebook for tourists visiting their city, requiring them to write descriptions, directions, and recommendations, practicing descriptive and persuasive writing (Fragoulis, 2009). Another project might involve students writing a collaborative research paper, where they contribute sections based on their individual research, practicing academic writing and research skills (Beckett & Slater, 2005).

Project-Based Language Teaching (PBLT) offers several benefits for ESL education:

Improved Language Proficiency: PBLT provides students with opportunities to use language in authentic, real-world contexts, leading to improved language skills across speaking, writing, and thinking (Stoller, 2006).

Increased Student Motivation and Engagement: By engaging students in meaningful projects that are relevant to their interests and experiences, PBLT can increase motivation and engagement, leading to more effective learning outcomes (Bell, 2010).

Development of Transferable Skills: PBLT helps students develop a range of transferable skills, such as critical thinking, problem-solving, collaboration, and communication, which are valuable in academic and professional contexts (Beckett & Slater, 2005).

In conclusion, PBLT offers a dynamic and effective approach to ESL education, providing students with opportunities to develop language skills in meaningful and engaging ways. By integrating speaking, writing, and thinking skills into real-world projects, PBLT helps students improve their language proficiency, enhances their motivation and engagement, and develops transferable skills that are valuable beyond the classroom.

REFERENCES:

Beckett, G. H., & Slater, T. (2005). The Project Framework: A Tool for Language, Content, and Skills Integration. *ELT Journal*, 59(2), 108-116.

Bell, S. (2010). Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 83(2), 39-43.

Blumenfeld, P. C., Soloway, E., Marx, R. W., Krajcik, J. S., Guzdial, M., & Palincsar, A. (1991). Motivating Project-Based Learning: Sustaining the Doing, Supporting the Learning. *Educational Psychologist*, 26(3-4), 369-398.

Branden, K. V. (2006). *Task-Based Language Education: From Theory to Practice*. Cambridge University Press.

Fragoulis, I. (2009). Project-Based Learning in the Teaching of English as a Foreign Language in Greek Primary Schools: From Theory to Practice. *English Language Teaching*, 2(3), 113-119.

Grant, M. M. (2002). Getting a Grip on Project-Based Learning: Theory, Cases and Recommendations. *Meridian: A Middle School Computer Technologies Journal*, 5(1).

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.

Stoller, F. (2006). Establishing a Theoretical Foundation for Project-Based Learning in Second and Foreign Language Contexts. In *Project-Based Second and Foreign Language Education: Past, Present, and Future* (pp. 19-40). Information Age Publishing.

Thomas, J. W. (2000). *A Review of Research on Project-Based Learning*. The Autodesk Foundation.

JON STEYNBEKNING «KONSERVA QATORI» (INGLIZCHA «CANNERY ROW») ROMANIDA BADIY XRONOTOP VA OBRAZLILIK MASALASI

Yoriyeva Zarifa Xamroyevna,
BuxDPI o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jon Steynbekning «Konserva qatori» (inglizcha «Cannery Row») romanida badiiy xronotop va obrazlilik masalasi ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: badiiy tafakkur, hayot tasviri, dunyo adabiyoti, syujet, oddiy voqealar, atrof, urush, davr, Amerika, jamiyat, ijtimoiy va iqtisodiy holat, voqelik, ta'limot, falsafa va hokazo.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически проанализированы вопросы художественного хронотопа и образности в романе Джона Стейнбека «Консервный ряд» (англ. «Cannery Row»).

Ключевые слова: художественное мышление, изображение жизни, мировая литература, сюжет, простые события, окружение, война, эпоха, Америка, общество, социальное и экономическое состояние, реальность, учение, философия и т.д.

Abstract: This article provides a scientific-theoretical analysis of the issues of artistic chronotope and imagery in John Steinbeck's novel Cannery Row.

Keywords: artistic thinking, depiction of life, world literature, plot, simple events, environment, war, era, America, society, social and economic conditions, reality, doctrine, philosophy, etc.

Xalqning o'sib borayotgan ko'p qirrali ma'naviy talabini qondirish, mustaqillikning ahamiyatini tushuntirish, estetik, ma'naviy va badiiy tafakkurini taraqqiy qildirish, zamonamiz qahramoni obrazini ochib beruvchi yangi, original, kompositsion jihatdan mukammal bo'lgan badiiy asarlarni yaratish jarayonida dunyo adabiyotining boy xazinasidan foydalanish ehtiyoji tug'iladi. Mavzuga shu mantiq asosida yondashsak, Jon Steynbek asarlari o'zgacha joziba kasb etadi.

Jon Steynbekning «Konserva qatori» (inglizcha «Cannery Row») romani 1945 yilda nashr etilgan bo'lib, Kaliforniyaning Monterey shahridagi konserva zavodlari joylashgan hududda yashovchi turli odamlarning hayotini tasvirlaydi. Asar ikkinchi Jahon urushi davridagi Amerika jamiyatining ijtimoiy va iqtisodiy holatini aks ettiradi.

Roman syujeti oddiy voqealar atrofida qurilgan bo'lib, asosan, Dok ismli ilmiy xodim va uning atrofidagi odamlar hayoti tasvirlanadi. Dok biolog bo'lib, dengiz hayvonlarini o'rganadi va ularni ilmiy maqsadlar uchun yig'adi. Uning do'stlari - Mack va uning guruhidagi boshqa odamlar - ishsiz, lekin mehribon kishilar bo'lib, Dok uchun ziyofat uyushtirishga qaror qilishadi. Biroq, ularning harakatlari ko'pincha muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, bu esa kulgili va ba'zan achinarli holatlarni keltirib chiqaradi. Jon Steynbek ushbu romanida kulgi yaratish mahoratining yuksakligi bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Yozuvchi an'anaviy xarakter kulgisi tiplaridan ijodiy foydalanib yaratilgan ushbu asarida etnomadaniy va didaktik, satirik va yumoristik, kinoyaviy kulgining keng imkoniyatlaridan anjumli foydalanadi. Kulgi insonning voqea-hodisalarga o'ziga xos munosabatidir. Bunday qarashni mavjud voqelik va uning beo'xshov tomonlari tashkil etadi (1.B-15.).

Kulgining shifobaxsh kuchi haqidagi ta'limot va kulgi falsafasi dars sifatida Monpelyedagi tibbiyot fakultetida alohida e'tirof etilgan va o'qitilgan. Abu Ali Ibn Sinoning fikricha; "bemor kulayotgan lahzalarda yuz foiz sog'lom odam holatida bo'ladi" (2.B-15.).

Ushbu fakultetning a'zosi, mashhur shifokor Loran Juber 1560-yilda kulgiga oid maxsus risolasini xarakterli sarlavha ostida nashr etdi. Buyuk yunon fотиhi Aleksandr Makedonskiy

(mil.avv. 356-323)ning ustoz, ulug' faylasuf Aristotelning mashhur formulasi bor: "Barcha tirik mavjudotlar ichida faqat odam kulishga qodirdir"(2.A.EL.S.).

Steynbekning badiiy uslubi roman davomida o'zining realizmi va lirizmi bilan ajralib turadi. U qahramonlarning ichki dunyosini chuqur tasvirlab, ularning hissiyotlarini o'quvchiga yetkazadi. Shuningdek, muallifning hazil-mutoyibasi va satirik ohangi asarga o'ziga xos joziba bag'ishlaydi.

Badiiy obraz xarakteri xususida Aristotel o'zining "Poetika" nomli asarida quyidagicha ta'rif keltiradi; "Xarakterlarga kelsak, ulardan to'rt maqsad ko'zda tutiladi. Birinchi va asosiysi: qahramon olijanob bo'lishi kerak. Avval aytganimizdek, shaxs agar o'zining gaplari va ishlarida qandaydir maqsadga amal qilsa, xarakterga ega bo'ladi. Agar shaxs yaxshi maqsadlarni ko'zlasa, xarakteri ham yaxshi bo'ladi. Bu har bir odamda mavjud bo'lishi mumkin: ayol ham, xatto qul ham yaxshi bo'lishi ehtimol, birinchisi (erkakdan) yomonroq, qul esa undan ham yomonroq bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, xarakterlar o'ziga hos bo'lishi kerak: xarakter mardona bo'lishi mumkin, ammo ayol kishiga mardlik bilan kuchlilik yarashmaydi. Uchinchidan, xarakterlar (hayotiy) haqqoniy bo'lishi kerak: bu yuqorida aytilgandan mutlaq boshqacha bo'lib, ularni yaxshi yoki yarashqli qilib tasvirlash kerak, degan gap emas. To'rtinchidan, xarakterlar izchil bo'lishi kerak: hatto tasvirlangan shaxs noizchil bo'lishi, shu xarakterning barcha ishlariga noizchil bo'lishi mumkin"(4.B-44-45.). Estetika, san'atshunoslik va adabiyotshunoslik fanlaridagi o'zak tushunchalardan birini anglatuvchi terming rus tilidagi ko'p ma'noli "obraz" so'zining "biror nimaning ongdagi aksi" (keying o'rinlarda "biror nimaning tasviri") ma'nosi asos bo'lib xizmat qilgan. Termin sifatida "obraz" falsafa va psixologiyada ham faol qo'llanib, bunda voqelikning, undagi narsa-hodisaning inson ongidagi aksi tushuniladi. Shuni hamisha yodda tutish kerak, so'zning lug'aviy ma'nosi bilan istilohiy ma'nosi bir xil bo'lmaganidek, bitta terminning turli fanlar kuzatiladi. Ya'ni lug'aviy va istilohiy ma'no orasida mushtarak nuqtalar bo'lsa –da, muayyan fan doirasida istiloh ostida aniq bitta ma'noni tushunnish talab qilinadi.

«Konserva qatori» romanida bir nechta asosiy mavzular ko'tarilgan: Do'stlik va hamjihatlik: Mack va uning do'stlari o'zlarining qashshoqligiga qaramay, bir-birlariga yordam berishga intilishadi. Ularning Dok uchun ziyofat uyushtirishga bo'lgan harakatlari do'stlikning qadr-qimmatini ko'rsatadi. Jamiyatning chetida yashovchilar: Roman qahramonlari jamiyatning chetida yashovchi, rasmiy me'yorlarga mos kelmaydigan odamlardir. Biroq, ularning insoniyligi va mehribonligi ularni o'quvchiga yaqinlashtiradi. Oddiy hayotning go'zalligi: Steynbek oddiy odamlarning kundalik hayotidagi go'zallik va ma'noni ochib beradi. Uning tasvirlari orqali oddiy voqealar ham chuqur ma'no kasb etadi. Asardagi obrazlar silsilasi metaforik tasvirlar asosida ifodalangan. Badiiy obrazga xos muhim xususiyatlardan yana biri metaforiklik sanaladi. Faqat bu o'rinda "metaforiklik" ni birmuncha keng ma'noda tushunish, uni "o'xshashlik" tushunchasining o'zi bilangina bog'lab qo'ymaslik lozim bo'ladi. Ya'ni "metaforiklik" deganda badiiy obrazning bir narsa mohiyatini boshqa bir narsa orqali ochishga intilishi, san'atga xos fikrlash yo'sini tushuniladi.

Shu o'rinda nemis faylasufi Georg Hegelning quyidagi fikrini keltirish lozim: "Inson biror savob ish qilib yaxshi fazilatli inson bo'lib qolmaydi; savob ish qilmoq uning xarakteridagi doimiy qirrasini bo'lsagina, u shundagina sahovatli inson hisoblanadi"(5.B-37.).

Buyuk nemis faylasufi Artur Shopengauer o'zining olti jildidan iborat asarlar jamlanmasida inson xarakteri borasida kitobning to'rtinchi jildida bir qancha fikrlar bildirgan va faylasuflar Dekart va Spinozalarning mulohazalarini keltirib o'tgan. Unga ko'ra, inson dunyoga ma'nan sof bo'lib keladi, keyinchalik bu dunyo ishlarini tafakkur etib, o'zini qanday bo'lishini, qanday yo'l tutishini anglab yetadi, yangi orttirgan bilim va tajribalar tufayli o'zi uchun xulq-atvor tanlab oladi. Shopengauer har ikki faylasufni bu fikrlariga qo'shilmagan holda, xarakter anchagina ilgari vujudga keluvchi hodisadir, deya ta'kidlaydi. Bu borada yana Shopengauer xristian dini ta'limotlarining birida inson tug'ilishdayoq uning ma'naviy faoliyati aniq bo'ladi

va uning umrini oxirigacha saqlanib qoladi, degan g'oyani ilgari suradi. Lekin, shu fikrga qo'shilgan holda, bu masala anchagina munozarali ekanligini ham ta'kidlab o'tadi (5.B-37.).

Bunday asarni yaratish uchun nafaqat bir qancha azob – uqubatlarni boshdan kechirish, shu bilan birga, ko'plab insonlarning hayotiy hikoyalari guvoh bo'lish, kitoblar olamining cheksiz ummonida ko'p va xo'b sayohat qilish talab etiladi. Anglashiladiki, muallif insonlarning ichki dunyosini o'rganish borasida jiddiy izlanishlar qilgan va bitiklarni chang bosib yotgan javonlardan olib, uzoq yillar mobaynida o'z zehni muvaffaqiyatli tarzda tarbiyalab borgan. Ushbu asarning har bir insonga aytar o'z so'zi bor. O'quvchi qanday ruhiy holatda ekani va o'zini qanchalar og'ir qayg'u ichida his qilishidan qat'i nazar, bu kitob unga ma'naviy yengillik baxsh etadi. Ba'zi kitobxonlarning esa dunyoqarashini butkul o'zgartirib yuborishi ham mumkin.

Borliqni badiiy idrok etishni maqsad qilgan badiiy adabiyotning markazida inson obrazi turadi. Negaki borliqning ozida inson shu xil mavqe egallaydi. Shunday ekan, badiiy adabiyotning borliqni idrok etishdan inson obrazining asosiy vosita bolishini ham tabiiy va qonuniydir. Mazkur fikrni obrazlar tizimidagi darajalanish aniq-ravshan korinadigan kata epik asarlar misolida tushinish va tushintirish qulayroq. Sababi, epik asarlarda boshqa (tabiat, narsa-buyumlar, jonivorlar, vositalar va Sh.K) obrazlarning hammasi inson obrazini yorqin tasvirlash, atroflicha ochib berish maqsadiga xizmat qilayotgani yaqqol kozga tashlanadi.

«Konserva qatori» romani Jon Steynbekning insoniy munosabatlar, do'stlik va oddiy hayotning go'zalligini tasvirlagan asarlaridan biridir. Uning qahramonlari orqali muallif jamiyatning chetida yashovchi odamlarning ham o'ziga xos qadr-qimmatini borligini ko'rsatadi. Roman o'quvchiga oddiy hayotdagi go'zallikni ko'ra bilishni o'rgatadi.

Asarning mazmun va muallifning qayg'u- alamlarni yengish yo'lidagi jiddi- jahdiga nazar solgan holda, shuni aytishimiz muminki, tabiat muallifga ushbu kitobni nasib qilish barobarida, unga hamisha minnatdorlik tuyg'usi bilan yodga olinish baxtini ham ato etgan bo'lsa, ne ajab. Zero, nafaqat bir kitob, balki bir malhamnoma, hayotiy do'st va yo'l ko'rsatuvchi mayoq hamdir. Shunday harfdan yig'indisi, satrlar, jumlar, bo'limlar va hatto shunday kitoblar borki, hayotning ma'lum bosqichlari va dunyo hayotining davomi- oxirat safarida ham yozuvchiga qarshi guvohlik beruvchi dalil sanaladi. Jon Steynbekning «Konserva qatori» (inglizcha «Cannery Row») romani yuqoridagi talablarga to'liq javob beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Eshonqulov L.N. Yoshlar estetik tafakkurini shakllantirishda hajviylikning kognitiv ahamiyati. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2022. – B. 15.
2. Zamin. Uz.sayt: Aniq.uz.
3. Аристотел. О душе. III. гл. – С. 10.
4. Арасту. Поэтика. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. – Б. 43-44.
5. Немис мутафаккирларининг хикматлари. – Тошкент: O'zbekiston, 2017. – Б. 37.
6. Шопенгауэр А. Собрание сочинений в шести томах. Республика, 1999. – С. 251-252.

ROLE-PLAYING SIMULATION GAMES THAT ENHANCE THE COMPREHENSION OF CULTURAL TRAITS VIA VOCABULARY LEARNING

Yusupova H.U.,
Bukhara State Pedagogical Institute

Karimova S.,
MA student at Asia International University

Abstract. Role-playing simulation games (RPSGs) are dynamic teaching aids that make learning more engaging. This paper investigates how vocabulary learning through RPSGs can improve understanding of cultural characteristics. RPSGs encourage active engagement with new language and enhance cultural knowledge by immersing students in real-world, context-rich settings where they take on roles, make choices, and engage with culturally relevant scenarios. Contextual vocabulary exposes students to a variety of traditions, social mores, and communication methods while reinforcing language nuances. We examine the method's cognitive and social advantages and offer instances of effective RPSG applications in language and cultural education. According to our research, RPSGs help close the gap between language and culture learning, which makes vocabulary learning more remembered and significant and eventually promotes cultural competency.

Key words game, role-playing, vocabulary, promotion, education, vocabulary, comprehension

Introduction. In a world that is becoming more connected, grasping diverse cultures is crucial for personal and professional development. A valuable approach to fostering cultural competence is the application of role-playing simulation games (RPSGs), which engage participants in authentic situations that necessitate the use of language and awareness of cultural subtleties. By incorporating vocabulary learning into these scenarios, students are able to more effectively understand cultural intricacies while enhancing their language abilities. This article examines how RPSGs promote cultural education, the significance of vocabulary in these settings, and instances of effective implementations.

Methods.

Role-playing simulations are learning activities in which individuals perform roles in a simulated context or situation. These activities aim to mirror genuine cultural exchanges, enabling students to hone their communication and problem-solving skills in a safe environment. As per Kolb's experiential learning theory, learners acquire knowledge through firsthand experience and contemplation (Kolb, 1984). RPSGs offer this practical experience, rendering them essential resources for cultural education.

In a cultural setting, role-playing exercises enable students to:

1. Engage in realistic scenarios involving cultural practices, customs, and societal standards.
2. Practice culturally appropriate language and expressions.
3. Develop empathy by engaging with scenarios from various cultural viewpoints.

Results.

Vocabulary is more than just a part of language acquisition; it is crucial for grasping cultural ideas. Various cultures possess distinct terms and expressions that embody their principles, standards, and perspectives. In role-playing exercises, students come across vocabulary within contextualized scenarios, strengthening both linguistic and cultural comprehension.

Benefits of vocabulary-focused RPSGs include:

Contextual Learning: Vocabulary is acquired in practical, contextual situations instead of in solitude.

Cultural Nuance: Comprehending the appropriate contexts and timing for utilizing particular

terms enhances cultural awareness.

Retention: Simulations enhance memory by promoting active engagement, resulting in improved vocabulary retention (Schmitt, 2008).

Discussion.

To enhance cultural and linguistic education, successful RPSGs should encompass these components:

Authentic Scenarios Simulations ought to depict authentic cultural scenarios, including professional meetings, social events, or travel exchanges.

Target Vocabulary: Incorporate culturally significant phrases and terms that learners are required to utilize during the simulation.

Role Preparation: Offer students foundational knowledge regarding their positions and the cultural environment.

Debriefing and Reflection: Following the simulation, engage in a discussion about experiences and cultural perspectives to enhance understanding (Krashen, 1982).

Example: Cross-Cultural Business Negotiation Simulation

In this simulation, students act as businesses from various nations. Participants are required to employ culturally suitable greetings, negotiation strategies, and concluding remarks. This situation not only imparts business terminology but also emphasizes cultural communication approaches, such as high-context communication in East Asia versus low-context communication in Western societies (Hall, 1976).

Case Studies and Applications

“Cultural Detective”. A resource that employs role-playing and narrative techniques to impart cultural values and terminology in workplace environments (Bennett, 2017).

“Second Life” Virtual Simulations. Language learners engage in digital realms where they communicate utilizing vocabulary from the target language in culturally varied settings (Schroeder, 2011).

Language Learning Apps: Applications like Duolingo and Mondly have implemented role-play dialogues to imitate real-world exchanges during the instruction of cultural vocabulary (Vesselinov & Grego, 2012).

Conclusion

Role-playing simulation games offer an engaging and hands-on method for exploring cultural aspects via vocabulary learning. By immersing participants in real-life situations, these simulations promote the practical application of culturally significant language and enhance cultural insight. As globalization continues to influence contemporary society, such educational resources are essential for fostering intercultural awareness.

References

Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Foundation of Learning and Growth*. Prentice Hall.

Brown, H. D., & Palmer, J. C. (2014). *Educating through Fundamentals: An Engaging Method to Language Teaching*. Pearson.

Schmitt, N. (2008). Review Article: Directed Second Language Lexicon Acquisition. *Language Teaching Research*, 12(3), 329-363.

Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Learning a Second Language*. Pergamon Press.

Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Press.

Bennett, M. J. (2017). *Fundamental Ideas of Intercultural Communication: Frameworks, Guidelines, and Practices*. Intercultural Press.

Schroeder, R. (2011). Virtual Settings and the Examination of Occupational Practices. *Journal of Virtual Worlds Research*, 4(3).

Vesselinov, R., & Grego, J. (2012). *Duolingo Effectiveness Study*. City University of New York.

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI NOMODDIY MADANIY MEROS VOSITASIDA IJTIMOIYLASHTIRISH MEKANIZMLARI

Abdullayeva Xilola Urazaliyevna
SMM menejeri, tadqiqotchi

Annotatsiya. Ushbu maqola kichik maktab yoshidagi imkoniyati cheklangan bolalarni hayotga moslashtirishda nomoddiy madaniy merosning o'rni hamda imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiylashuv mexanizmlariga bag'ishlangan. Bunday bolalarning atrofni sezishi turli signallarga tayanishini hisobga olgan holda nomoddiy madaniy merosning qaysi elementlaridan foydalanish haqida izlanishlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar. Nomoddiy madaniy meros, imkoniyati cheklangan bolalar, nogironlik, ijtimoiylashuv, ijtimoiylashtirish mexanizmlari, integratsiya, inklyuziv muhit.

MECHANISMS OF SOCIALIZATION OF PRIMARY SCHOOL-AGED CHILDREN WITH DISABILITIES THROUGH INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Abstract. This article is devoted to the role of intangible cultural heritage in the adaptation of primary school-aged children with disabilities to life and the mechanisms of their socialization. Considering that such children rely on various signals to perceive their environment, the study explores elements of intangible cultural heritage that can be used for their socialization.

Keywords. Intangible cultural heritage, children with disabilities, disability, socialization, mechanisms of socialization, integration, inclusive environment.

МЕХАНИЗМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ СРЕДСТВАМИ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Аннотация. Данная статья посвящена роли нематериального культурного наследия в адаптации детей младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья к жизни и механизмам их социализации. Учитывая, что такие дети опираются на различные сигналы для восприятия окружающей среды, исследуются элементы нематериального культурного наследия, которые могут быть использованы для их социализации.

Ключевые слова. Нематериальное культурное наследие, дети с ограниченными возможностями здоровья, инвалидность, социализация, механизмы социализации, интеграция, инклюзивная среда.

Kirish. Bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish, ularning atrof-muhit bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish muhim masala hisoblanadi. Maxsus ehtiyojli bolalarning jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun ularga alohida yondashuv talab etiladi. Bu jarayonda nomoddiy madaniy meros katta ahamiyatga ega. O'zbekistonning boy madaniy merosi – milliy musiqa, raqslar, hunarmandchilik va xalq og'zaki ijodi ushbu bolalarning sensor va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo'la oladi.

Maqsad. Mazkur maqolaning maqsadi – kichik maktab yoshidagi imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda O'zbekistonning nomoddiy madaniy meros elementlaridan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiylashtirish sohasida tadqiqotlar yetarlicha olib borilmayapti. Ayniqsa, nomoddiy madaniy meros elementlarini qo'llash bo'yicha maxsus metodikalar ishlab chiqilmagan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2023-yilning 3 dekabr – “Xalqaro nogironlar kuni” munosabati bilan mamlakat xalqiga murojaatida O'zbekistonda inson qadri, uning huquq va manfaatlarini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi etib belgilanganini, bu jarayonda barcha fuqarolar kabi nogironligi bo'lgan yurtdoshlarga e'tibor va amaliy g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlashga alohida ahamiyat qaratilishini ta'kidlab, “Shu maqsadda, biz barcha fuqarolar, jumladan, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun bir xil imkoniyatlar amal qiladigan inklyuziv jamiyatni barpo etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshiramiz... Ishontirib aytamanki, sizlar o'zlaringizni yolg'iz his etmasligingiz uchun bor kuch va imkoniyatlarni safarbar etamiz”, deb ta'kidladi.

Jahon banki tadqiqotiga ko'ra, mamlakatimizda 2022-yilda rasman 845,3 ming kishi yoki umumiy aholining

2,3 foizi nogironligi bo'lgan shaxslar, shulardan 142,3 ming nafari 18 yoshgacha bo'lgan nogironligi bor bolalarni tashkil qilar ekan. Afsuski, kichik maktab yoshidagi (6-12) imkoniyati cheklangan bolalar soni bo'yicha aniq ma'lumotlar mavjud emas.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). O'zbekistonda bolalar nogironligi turlari qonunchilik va tibbiy klassifikatsiya asosida tug'ma yoki bolalik davrida orttirilgan nuqsonlar, kasalliklar va salomatlik muammolari sababli belgilanadi. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktyabr "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi O'RQ-641-son qonuni va boshqa me'yoriy hujjatlar ushbu turlarni tartibga soladi. Unga ko'ra:

Ko'rish qobiliyati bilan bog'liq nogironlik;
 Eshitish va nutq qobiliyati bilan bog'liq nogironlik;
 Tana a'zolari va harakat qobiliyati cheklanganligi;
 Ruhiy rivojlanishdagi muammolar;
 Ichki organlar bilan bog'liq somatik kasalliklar;
 Genetik kasalliklar va tug'ma nuqsonlar;
 Rak va immunitet kasalliklari bilan bog'liq nogironlik;
 Multiqatlamli nogironlik klassifikatsiyalari mavjud.

Nogiron bolalar – bu tarbiya va ta'limga alohida yondashuvni talab qiladigan maxsus bolalar. O'ziga xos xususiyatlariga qaramay, ular noyob iste'dod va qobiliyatlarga ega. Shuning uchun imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda

inklyuziv muhitni yaratish: barcha bolalar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash;
 erta tashxis va tuzatish: tuzatish ishlari qanchalik erta boshlansa, natijalar shunchalik samarali bo'ladi;

oilalar bilan hamkorlik: eng yaxshi natijalarga erishish uchun o'qituvchilar va otalarning sa'y-harakatlarini birlashtirish katta ahamiyatga ega.

Eng muhimi, nogiron bolalar kasal bolalar emas, balki rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalardir. Erta tashxis qo'yish, kompleks yondashuv va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish bilan har bir bola sezilarli muvaffaqiyatlarga erishishi mumkin. Buning uchun, avvalambor, ijtimoiylashtirish mexanizmlarini ko'rib chiqish lozim.

Ijtimoiylashtirish mexanizmlari – bu insonning jamiyatga moslashuvi va uning ijtimoiy hayotga integratsiyalashuvini ta'minlaydigan usullar, vositalar va jarayonlar yig'indisidir. Ushbu mexanizmlar bolalar va kattalarning ijtimoiy norma, qoida, qiymat, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishiga yordam beradi.

Asosiy ijtimoiylashtirish mexanizmlari quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim-tarbiya jarayoni. Maktab, oila va boshqa ta'lim muassasalari orqali shaxsning axloqiy, ma'naviy va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirishi ta'minlanadi.

2. Institutlar orqali ijtimoiylashtirish. Bu turli ijtimoiy institutlar (masalan, maktab, oila, diniy muassasalar, ish joyi va boshqalar) orqali amalga oshadi. Ularda shaxs jamiyat qoidalariga mos tarzda faoliyat yuritishni o'rganadi.

3. Namuna orqali o'rganish. Shaxs atrofidagi kishilarning xatti-harakatlarini kuzatadi va ularni o'ziga namuna qilib oladi. Bular oila a'zolari, o'qituvchilar, do'stlar yoki boshqa liderlar bo'lishi mumkin.

4. Madaniy meros vositalari. Inson jamiyatning madaniy qiymatlari, an'analari va urf-odatlar bilan tanishadi. Masalan, folklor, san'at asarlari, milliy bayramlar orqali ijtimoiylashuv jarayoni amalga oshadi.

5. Qonunlar va normalar orqali nazorat. Jamiyatdagi rasmiy yoki norasmiy qonun-qoidalar shaxsning ijtimoiy munosabatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

6. Omaviy axborot vositalari. Matbuot, televideniye, radio va internet shaxsning ijtimoiy qarashlari, madaniyati va bilim darajasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiylashtirish mexanizmlari shaxsning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishini, turli

ijtimoiy guruhlarda hamkorlik qila olishini va jamiyat qoidalariga mos faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi. Masalan, imkoniyati cheklangan bolalar ijtimoiylashuvida madaniy meros (urf-odatlar, milliy qiymatlar) vositasida ijtimoiy ko'nikmalar va integratsiya jarayonlari kuchaytirilishi mumkin. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ijtimoiylashtirish maxsus yondashuvni talab etadi, chunki ularning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashda shaxsiy ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir.

O'zbekistonning nomoddiy madaniy merosi kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini ijtimoiylashtirish, ularning o'ziga xosligi, qadriyatlari va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bunda:

O'z xalqining urf-odatlarini, an'analari va tarixini o'rganish bolalarga ularning ma'lum bir madaniyatga tegishli ekanligini tushunishga yordam beradi.

An'anaviy bayram va marosimlarda qatnashish insonda o'z merosi bilan faxrlanish tuyg'usini shakllantiradi.

Hunarmandchilik yoki raqs kabi hamkorlikdagi ijodiy loyihalarda ishtirok etish bolalarni hamkorlik qilish va birgalikda ishlashga o'rgatadi.

Xalq ertaklarini aytib berish, qo'shiqlar kuylash, an'anaviy mavzularda suhbatlarda qatnashish muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Oilaviy tantanalar va an'analarda ishtirok etish keksa avlod vakillariga hurmatni tarbiyalaydi.

Madaniy merosning turli jihatlarini o'rganish atrofimizdagi dunyoga qiziqishni rivojlantirishga yordam beradi.

Xalq qo'shiqlari, she'rlar, maqollarni o'rganish xotira va e'tiborni yaxshilaydi.

Xalq hunarmandchiligiga oid ijodiy loyihalarda ishtirok etish tasavvur va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Mehribonlik, hurmat, halollik kabi an'anaviy qadriyatlar bilan tanishish axloqiy kompasni rivojlantirishga yordam beradi.

His-tuyg'ularni ifodalashni o'z ichiga olgan o'yinlar va marosimlarda qatnashish hissiy aqlni rivojlantirishga yordam beradi.

Imkoniyati cheklangan bolalarning atrofni sezishi turli signallarga tayanadi. Ko'rish bo'yicha imkoniyati cheklangan bolalar uchun taktil sezish hissi asosiy kanal hisoblanadi. Ularning atrof-muhitni tushunishlari qo'llar yordamida amalga oshiriladi. Ko'zi ojiz bolalarda eshitish qobiliyati ham ancha kuchli bo'ladi. Ular har qanday ovozni, jumladan, gaplashish, atrofda shovqin, yoki maxsus ovozli belgilarni tez sezadi va ajrata oladi.

Eshitish bo'yicha imkoniyati cheklangan bolalar atrof-muhitni ko'rish hissi orqali tushunishga moyil bo'ladi. Ular uchun harakatlar, ishoralar, vizual belgilar (tasvirlar, ishora tili) muhim ahamiyat kasb etadi, his-tuyg'ularni tushunish uchun qo'llar va yuz ifodalariga tayanadi.

Ruhiy va aqliy rivojlanishda cheklovi bor bolalar ham atrof-muhitni tushunish uchun ko'pincha qo'llarini ishlatishadi. Turli ob'yektlarni ushlab ko'rish orqali o'rganish ularning ruhiy rivojlanishiga yordam beradi. Ular uchun turli yorqin rangli vizual materiallar, ovozli o'yinlar, oddiy tushunarli muloqot samarali bo'ladi. Maqsadli va soddalashtirilgan harakatlar bolalar uchun tushunishni osonlashtiradi.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarning jismoniy harakatlanishida cheklov bo'lsa, u atrof-muhitni tushunish uchun ko'rish qobiliyatiga ko'proq e'tibor qaratadi. Ular uchun turli qo'ng'iroqlar, tovushli belgilar yoki hiddan foydalanish foydali bo'ladi.

Kompleks (aralash) nogironlikdagi bolalar atrof-muhitni tushunishda ko'proq qo'llar, vibratsiyali belgilar yoki turli jismoniy signallardan foydalanadi. Aralash nogironlik turlariga ega bolalar uchun ishora tili, yorqin vizual materiallar va maxsus audio-video materiallar samarali qo'llaniladi.

Shu asnoda, imkoniyati cheklangan bolalarning xususiyatlarini inobatga olgan holda,

inklyuziv muhit yaratish va har bir bolani ijtimoiy hayotga kiritishda nomoddiy madaniy meros elementlaridan foydalanish yuqori samara beradi. Binobarin, milliy asboblarda yordamida musiqa ijro qilish mashg'ulotlarini o'tkazish; bolalar qo'shiq matnini juda sodda qilish va harakatlar bilan tushuntirish; ovozli mashqlar orqali bolalarda emotsional barqarorlikni rivojlantirish; bolalarga soddalashtirilgan raqs qadamlarini o'rgatish; tanani harakatlantirish orqali bolalarda koordinatsiya va muvozanatni oshirish; gilam to'qish, qo'lda qo'g'irchoqlar yaratish kabi mashg'ulotlar orqali bolalarning taktillik hissiyatini rivojlantirish; ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun hunarmandchilik jarayonini ovozli ko'rsatmalar bilan boyitish; qisqa matnli ertaklar yordamida bolalarga axloqiy tushunchalarni yetkazish; bolalar uchun maxsus adaptatsiya qilingan o'yinlarni tashkil etish; har bir bolaning ehtiyojlari va qobiliyatiga mos mashg'ulotlar tashkil qilish kichik maktab yoshidagi imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiylashuv jarayonini yengillshtiradi, qiziqarli qiladi va kutilgan samarani beradi.

Kichik maktab yoshidagi imkoniyati cheklangan bolalarga xalq qo'shiqlari va raqslarini o'rgatish orqali ularni ijtimoiy faollikka chorlash mumkin. Masalan, milliy raqs guruhlarida qatnashish bolalarga jamoada o'zini his qilish imkonini beradi. Xalq cholg'u asboblari chalishga o'rgatish orqali ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin, ko'p hollarda ular yashirin iqtidorlar namoyon bo'la boshlaydi. Ularni milliy hunarmandchilik turlariga o'rgatish (to'quvchilik, keramika, naqqoshlik) orqali yaqinlar bilan muloqot qilish imkoniyatini oshirishga erishiladi, jamoada muloqot qilish va hamkorlik qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Hikoyalar va afsonalar orqali bolalarning fantaziyasini rivojlantirish va ularni milliy qadriyatlarga yaqinlashtirish mumkin. Bolalar milliy madaniyatni faol targ'ib qila boshlaydilar. Sensor integratsiya rivojlanadi: bolalarning harakat koordinatsiyasi va taktillik sezgirligi oshadi. Yangi ko'nikmalarni o'zlashtirish natijasida bolalarda ishonch hissi o'sadi. Eng muhim jihatlardan biri shuki, milliy bayram va festivallarga jalb qilish orqali ular o'zlarining madaniy va ijtimoiy o'rnini his qilishlariga erishiladi, bolalarda o'z qadr-qimmatini his qilish shakllanadi. Nomoddiy madaniy meros kichik maktab yoshidagi imkoniyati cheklangan bolalar uchun shu qadar muhimki, bu ularning boshqa sohalarida salohiyatini ochish usuliga aylanishi mumkin.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiylashuvi va rivojlanishi har doim dolzarb masala bo'lib kelgan. Jahon miqyosida turli ta'lim va terapevtik yondashuvlar, shu bilan birga nomoddiy madaniy meros elementlari maxsus ehtiyojli bolalarning intellektual, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga yordam berishi kuzatilgan.

Avstriyalik terapevt, shifokor va pedagog Karl Koenig hamda vengriyalik bastakor, musiqa nazariyotchisi va pedagog Zoltan Kodalilarning bu borada o'tkazgan tadqiqotlari katta ahamiyatga molik. Karl Koenig "Kemphill harakati" (1939-yilda Angliyada asos solingan) asoschisi bo'lib, alohida ehtiyojli bolalar va kattalar uchun maxsus "jamiyat fenomeni" tashkil qilgan. Bu alohida ehtiyojli bolalarni ijtimoiylashuvga jalb qilish va ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta'minlashga qaratilgan maxsus yondashuvdir. Bu yondashuvning asosiy maqsadi nogiron bolalarni izolyatsiyadan chiqarish va ular uchun normal ijtimoiy hayot muhitini yaratishdir. K. Koenig alohida ehtiyojli bolalar uchun o'ziga xos yashash va ta'lim olish muhitini yaratishga intildi. Bu muhitda bolalar jamiyatning bir qismi sifatida o'zlarini his qilishlari, o'z iqtidorlarini rivojlantirishlari va o'z qadr-qimmatlarini anglashlari uchun sharoit yaratildi. Bu yondashuv doirasida bolalar hamkorlikda ishlash, o'zaro yordam, va qo'llab-quvvatlash tamoyillarini o'rgandi. Har bir bola uchun uning imkoniyatlari va qobiliyatlariga mos alohida dasturlar ishlab chiqildi. Bolalar turli ijtimoiy faoliyatlarda, jumladan, san'at, musiqa va hunarmandchilik kabi mashg'ulotlarda ishtirok etdi. Bu faoliyatlar orqali ular jamoa bilan muloqot qilish va jamoaviy ishlarda qatnashish qobiliyatlarini rivojlantirdi.

"Jamiyat fenomeni" alohida ehtiyojli bolalarni shunchaki o'quvchilardan ko'ra, to'laqonli

shaxs sifatida qabul qilishni talab qiladi. Har bir bola jamiyatning muhim a'zosi sifatida o'z qadr-qimmatini his qiladi. K. Koenig tomonidan yaratilgan bu harakat alohida ehtiyojli bolalar uchun maxsus yashash muhitini ta'minlash maqsadida Germaniyada boshlangan. Bolalar va kattalar birgalikda yashash, o'rganish va ishlashlari uchun integratsiyalangan maktablar va markazlar tashkil etilgan. Har bir bola jamiyatning faol ishtirokchisi bo'lishi uchun qo'llab-quvvatlangan. O'quv jarayoni va hayotiy mashg'ulotlar uyg'unlashtirilib, bolalar haqiqiy ijtimoiy vaziyatlarga moslashishga o'rgatilgan. Masalan, oddiy hayotda duch keladigan vazifalar – ovqat tayyorlash, bog'dorchilik bilan birga hunarmandchilik, milliy o'yinlar o'ynash kabi mashg'ulotlar orqali bolalarning ko'nikmalari shakllantirilgan.

Kemphill harakati imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy moslashuvining sezilarli yaxshilanishiga olib keldi. Ular jamoa bilan ishlashga o'rgandi va o'z-o'zini anglash qobiliyatlari kuchaydi. Bolalarning jamiyatda o'z o'rnini topishlari va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda muhim rol o'ynadi. Kemphill harakati tajribasi Angliyadan tashqari Shotlandiya, Germaniya, Shveysariya, AQSh, Skandinaviya davlatlarida ham qo'llanilgan bo'lib, o'zining universal ahamiyatini isbotlagan.

Zoltan Kodali esa musiqiy ta'limni rivojlantirish uchun yangi pedagogik yondashuv ishlab chiqdi. Usul Vengriya xalq musiqasi asosida qurilgan bo'lib, qo'shiqlar orqali imkoniyati cheklangan bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan edi. Kodali xalq musiqasini oddiy va qiziqarli material deb hisoblagan. Unda bolalar uchun qulay va qiziqarli metodik yondashuvlar qo'llanilgan. Bolalar xalq qo'shiqlarini kuylash orqali o'z musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishgan.

Kodali musiqiy ta'lim imkon qadar erta yoshdan boshlanishi kerak deb hisoblagan va musiqani o'rganishning eng yaxshi usuli qo'shiqlar kuylash ekanini ta'kidlagan. Har bir bola o'z ovozi eng muhim musiqiy asbob sifatida qabul qilishi kerak, degan fikrda bo'lgan. Musiqa ta'limi bolalar uchun qiziqarli va o'yin shaklida tashkil etilgan. Ritmik harakatlar, qo'l qarsaklari va o'yinlar bolalarning qiziqishini oshirgan. Musiqiy ta'lim har kuni o'tkazilishini nazorat qilgan, chunki takrorlash orqali bolalarning musiqiy qobiliyatlari yaxshilanib borgan.

Muntazam musiqiy ta'lim bolalarning intellektual va estetik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatishini isbotlagan. Bu darslar orqali nogiron o'quvchilarning natijalari sezilarli darajada yaxshilangan, ularda psixologik va kognitiv rivojlanish kuzatilgan. Bolalarning o'qish natijalari oddiy o'quvchilarnikiga yaqinlashdi. Kodali usuli Vengriyada muvaffaqiyatli bo'lgach, boshqa davlatlarda, jumladan, AQSh, Buyuk Britaniya, Avstraliya kabi mamlakatlarda ham keng tarqalgan. UNESCO tomonidan ta'limda tavsiya etilgan innovatsion yondashuvlardan biri sifatida tan olingan.

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, nomoddiy madaniy meros elementlaridan folklor, xalq musiqa va qo'shiqlari va terapevtik usullar alohida ehtiyojli bolalarning ijtimoiylashuv jarayonida samarali natijalar beradi. Kodali va Koenig usullari quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir:

Musiqa va jamiyat integratsiyasining uyg'unligi bolalarning rivojlanishini tezlashtiradi;

Individual yondashuv har bir bolaning ehtiyojlariga mos uslubni ta'minlaydi.

Ularning yondashuvlari nafaqat ta'lim sohasida, balki keng jamiyat darajasida ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Nomoddiy madaniy meros imkoniyati cheklangan bolalarning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatga integratsiyasida muhim o'rin tutadi. Ularning ta'lim va tarbiya jarayonida madaniy qadriyatlar, urf-odatlar, milliy qo'shiqlar va raqslar, xalq hunarmandchiligi kabi elementlardan foydalanishi bolalarda ijtimoiy va psixologik ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Nomoddiy madaniy meros imkoniyati cheklangan bolalar uchun quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir:

Shaxsiy rivojlanish: milliy qo'shiqlar, folklor va raqslar bolalarning o'ziga bo'lgan

ishonchini oshirib, ularning ruhiy va aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy moslashuv: madaniy meros orqali bolalar o'zini jamiyatning bir qismi sifatida his qiladi va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Individual yondashuv: nomoddiy madaniy meros elementlari har bir bolaning ehtiyojiga mos ravishda moslashtirilishi mumkin, bu esa ta'lim va tarbiya jarayonini yanada samarali qiladi.

Madaniy qadr-qimmatni his qilish: bolalar madaniy meros orqali o'z milliy ildizlarini anglaydi va bu ularda o'ziga xos g'urur tuyg'usini uyg'otadi.

Shunday qilib, nomoddiy madaniy meros imkoniyati cheklangan bolalar uchun faqat madaniy boylik emas, balki ularning to'laqonli rivojlanishi va jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beruvchi samarali vositadir. Ushbu yondashuvni ta'lim va terapevtik jarayonlarda keng joriy qilish bolalar hayotida yangi imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References).

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktabr "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi O'RQ-641-son qonuni.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 3-dekabrda "Xalqaro nogironlar kuni" munosabati bilan yo'llagan murojaati (<https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/01/persons-with-disabilities/>)

Gazeta.uz'ning "O'zbekistonda qancha nogironligi bo'lgan shaxslar yashaydi?" nomli maqolasi (<https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/01/persons-with-disabilities/>)

Robin Jackson "The Camphill Movement: The Vision of Karl König". Edinburg: 2006

Micheál Houlahan va Philip Tacka "Kodály Today: A Cognitive Approach to Elementary Music Education". Nyu-York: 2008.

Rakhimov R. Madaniy meros va ijtimoiylashuv jarayonlari. T.:2018.

Hasanov B. Imkoniyati cheklangan bolalar va ijtimoiy integratsiya. Ijtimoiy ilm-fan nashri. T.: 2019.

Karimova N. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun madaniy ta'lim. T.: 2020.

Yusupova M. Nomoddiy madaniyat va uning bolalar rivojiga ta'siri. Samarqand: 2021.

BO'LAJAK GEOGRAFIYA O'QITUVCHILARINING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

*Alimkulov Jamshid Baxtiyorovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, tadqiqotchi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada geografiya o'qituvchilarining pedagogik mahoratini shakllantirishda loyiha asosidagi ta'limning hal qiluvchi roli ko'rib chiqiladi. Loyihaga asoslangan kompetentsiyani rivojlantirish zamonaviy ta'limning o'zgaruvchan talablariga javob bera oladigan o'qituvchilarni tayyorlash uchun muhim ahamiyatga ega. Maqolada loyihaga asoslangan ta'limning nazariy asoslari o'rganiladi, uning tarixiy rivojlanishi kuzatiladi va uning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishdagi afzalliklari ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: loyihaga asoslangan ta'lim, pedagogik kompetensiya, geografiya o'qituvchisi ta'limi, o'qituvchilar malakasini oshirish, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, loyihalarni ishlab chiqish, oliy ta'lim, innovatsion o'qitish usullari, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik.

РАЗВИТИЕ ДИЗАЙНЕРСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ КАК ДОЛЗАРБ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

*Алимкулов Джамишид Бахтиёрович
Чирчикский государственный педагогический университет, научный сотрудник*

Аннотация. В данной статье рассматривается решающая роль проектного обучения в формировании педагогических навыков учителей географии. Развитие компетенций на основе проектов имеет важное значение для подготовки учителей, способных удовлетворить меняющиеся требования современного образования. В статье исследуются теоретические основы проектного обучения, прослеживается его историческое развитие и подчеркиваются его преимущества в развитии творческих способностей, критического мышления и навыков решения проблем.

Ключевые слова: проектное образование, педагогическая компетентность, подготовка учителей географии, подготовка учителей, разработка учебных программ, разработка проектов, высшее образование, инновационные методы обучения, решение проблем, критическое мышление, креативность.

DEVELOPMENT OF DESIGN COMPETENCY OF FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS AS A DOLZARB PEDAGOGICAL PROBLEM

*Alimkulov Jamshid Bakhtiyorovich
Chirchik State Pedagogical University, researcher*

Abstract. This article examines the decisive role of project-based education in the formation of pedagogical skills of geography teachers. Project-based competency development is essential to prepare teachers who can meet the changing demands of modern education. The article explores the theoretical foundations of project-based learning, traces its historical development, and highlights its benefits in developing creativity, critical thinking, and problem-solving skills.

Key words: project-based education, pedagogical competence, geography teacher education, teacher training, curriculum development, project development, higher education, innovative teaching methods, problem solving, critical thinking, creativity.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari oldiga qo'yilayotgan maqsadlarga erishish, bo'lajak geografiya o'qituvchilarining pedagogik faoliyatini tashkil etish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, mehnatsevar, barkamol inson qilib o'stirish o'qituvchi-pedagog zimmasiga yuklatiladi. Yurtimizda faol, intiluvchan, iqtidorli va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, zamonaviy bilim hamda kasblarni chuqur egallagan - bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo'lgan yoshlarni voyaga yetkazish uchun barcha shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilgan. Bugungi kunda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda. Shunga asosan, yangi avlod standartlarini yaratish Bo'lajak geografiya o'qituvchilarining oldiga muhim vazifa qilib qo'yilmoqda.

Zamonaviy dunyoda kasbiy-pedagogik tayyorgarlikka zamonaviy pedagogik yondashuvlarning namoyon bo'lishi jamiyatning ijtimoiy ehtiyojiga, uning samaradorligi va taraqqiyot shartiga aylanib bormoqda. Shuning uchun bo'lajak geografiya o'qituvchilarni loyihalash kompetentligini rivojlantirishda ularni zamonaviy pedagogik likka yo'naltirish, hayotning o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlariga ijodiy moslash qobiliyati eng muhim vazifadir. Pedagogik faoliyatga zamonaviy pedagogik yondashuv ko'p jihatdan ijtimoiy munosabatlarning shakllanish dinamikasini belgilaydi. Shu jihatdan bo'lajak ijodkor shaxsni shakllantirish xususiyatlariga jiddiy e'tibor doimo fan va amaliyotga xos bo'lib kelgan.

Adabiyotlartahlili. Loyihalar usuli XIX asrning ikkinchi yarmida Djon Dyui va V.X. Kilpatrik tomonidan batafsil ishlab chiqilgan bo'lib, ularning fikriga ko'ra, o'quv faoliyati bo'lajak o'qituvchining qiziqishlari va shaxsiy tajribalariga asoslanishi, amaliy faoliyat tajribasini kengaytirishga hissa qo'shishi va uning o'z-o'zini o'rganish qobiliyatini shakllantirishi kerak. Loyiha usulining mohiyati shundan iboratki, o'quv jarayonida talabalar o'zlari qiziqtirgan aniq amaliy maqsadni aniqlaydilar, unga erishish rejasini tuzadilar (loyihalashtiradilar), mustaqil ravishda faoliyatni amalga oshiradilar va keyin uning natijalarini taqdim etadilar.

Ta'limga loyihalash metodining kirib kelishi XIX asrga borib taqaladi, J.Dyui esa XX asr boshlarida loyihalash metodini bolalarning qiziqishlaridan kelib chiqib ularni yo'naltirishga asoslangan pragmatik pedagogika ta'limotiga tatbiq qilgan. 1918-yilda Kolumbiya universiteti qoshidagi pedagogika kolleji o'qituvchisi Vilyam Kilpatrik loyihalash metodining mohiyatiga bag'ishlab "Loyihalash metodi" nomli maqolani chop qildirdi. Muallifning keyingi maqolalarida ushbu atama kuyidagicha talqin qilinadi: "Loyiha" atamasi faoliyatning har bir imkoniyatini, tajriba jarayonining bog'liqligini anglatishi zarur.

N.V. Maminova va I.S. Ivanova, I. D. Chechel tadqiqotlarida "loyiha usuli - bu haqiqiy bilimlarni birlashtirish emas, balki ularni qo'llash va yangilarini o'zlashtirishga qaratilgan pedagogik texnologiya" deb izohlangan. E.S.Polatning ta'kidlashicha, "loyiha usuli talabalarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, o'z bilimlarini mustaqil ravishda bayon etish, axborot makonida harakat qilish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga asoslangan". Agar biz pedagogik texnologiya sifatida loyiha usuli haqida gapiradigan bo'lsak, unda ushbu texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra ijodiy bo'lgan tadqiqot, muammoli usullar to'plamini o'z ichiga oladi". N. A. Fateeva, T. N. Kanatnikova ta'kidlashlaricha, loyiha usulini amalda qo'llash bo'lajak o'qituvchining pozitsiyasini tubdan o'zgartirishga olib keladi. U bilim tashuvchisidan tadqiqot faoliyati tashkilotchisiga aylanadi, shuningdek, loyiha usuli yordamida o'qitiladigan auditoriyaning psixologik iqlimi tubdan o'zgaradi.

Hozirgi vaqtda o'qituvchilarning loyihalash kompetentligini tashkil etishni ilmiy asoslash uchun ma'lum nazariy qarashlar mavjud bo'lib, ta'limni modernizatsiya qilish masalalari G. V. Atamanchuk, V. G. Afanasev, D. M. Gvishiani, T. M. Davydenko, I. R. Lazarenko, O. E. Lebedev, L. A. Mokretsova, I. K. Shalaev, T.I. Shamova tadqiqotlarida tahlil qilingan. N. G. Alekseev, Z. K. Kargieva, V. N. Kespikov, A. G. Oboskalov va boshqalar tadqiqotlarida loyihalash kompetentligi ijodiy jarayonning sherigi sifatida, ya'ni oliy ta'lim tizimida ijodiy, ilmiy-tadqiqot faoliyatini o'qitish usuli sifatida loyiha uslubini amalga oshirish bo'lajak

o'qituvchining pozitsiyasini o'zgartirishga olib keladi, ular tayyor bilimlarning "batareyasi" dan ular o'zlarining bilim faoliyati tashkilotchilariga aylanadilar, deb tahlil qilingan.

Muhokama va natijalar. Bugungi kunda pedagogika fani va amaliyotida bo'lajak o'qituvchida loyihalash kompetentligini shakllantirish masalalariga e'tibor qaratildi. Ilmiy manbalarni nazariy o'rganish va ijtimoiy-madaniy voqelikni tahlil qilish bo'lajak o'qituvchini mutaxassislik fanlarini o'rganish jarayonida loyihalash kompetentligini shakllantirish nazariyasi va amaliyoti yanada takomillashtirishga imkon beradi. Shu munosabat bilan quyidagi qarama-qarshiliklar aniqlandi:

zamonaviy mutaxassisning ongi va tafakkurining o'ziga xos xususiyati va loyihalash ko'nikmalarining etarli darajada shakllanmaganligi;

pedagogika yo'nalishi bo'yicha mutaxassislik fanlarni o'rganishda loyiha faoliyatiga bo'lgan ehtiyojni belgilaydigan ob'ektiv ehtiyojning mavjudligi, ushbu sohada loyiha o'qitish metodikasi bo'yicha uslubiy ta'minotning etarli darajada ishlab chiqilmaganligi;

oliy ta'lim muassasasida bo'lajak geografiya o'qituvchilarini tayyorlashning mavjud tizimi va unga loyihalash kompetentligi muhim bo'lgan ijtimoiy-pedagogik vaziyatni aks ettiruvchi innovatsion tarkibga ega maxsus kurslarni kiritish zarurati.

Loyihaviy faoliyat quyidagilarni o'z ichiga oladi: muammo tahlili; maqsadning qo'yilishi; unga erishish uchun vosita tanlash; axborotni izlash va qayta ishlash, uni tahlil qilish va umumlashtirish; olingan natijalarni baholash va xulosalar. Loyihaviy faoliyat rivojlantiruvchi ta'lim uslublaridan biri bo'lib, mustaqil tadqiqotchilik ko'nikmasini hosil qilishga yo'naltirilib (muammoning qo'yish, axborotlarni to'plash va uni qayta ishlash, tajribasnovlar o'tkazish, olingan natijalarni tahlil qilish), ijodiy qobiliyat va mantiqiy fikrlashning rivojlanishiga olib keladi, ta'lim jarayonida olingan bilimlarni birlashtiradi, hayotiy muhim muammolarni mohiyatini tushunishga yordam beradi. Loyihaviy faoliyatdan kuzatilayotgan maqsad ta'lim oluvchilar tomonidan turli o'quv fanlarini o'rganish davrida mujassamlashgan bilim, mahorat va ko'nikmalarni tushunish va qo'llay olishdan iborat.

Bo'lajak o'qituvchining loyihalash faoliyatidan kuzatilgan maqsad:

rejalashtirishga o'rgatish (pedagog maqsadni aniqlay olishi, ish davomida qo'yilgan maqsadga erishishning asosiy bosqichlarini ifoda eta olishi);

axborot materiallarni yig'ish va uni qayta ishlash ko'nikmasini shakllantirish (pedagog kerakli axborotni tanlay olishi va undan to'g'ri foydalana olishi lozim);

tahlil qila olish ko'nikmasi (ijodiy va tanqidiy tafakkur);

yozma hisobot tuza olish ko'nikmasi (ish rejasini tuza olishi, axborotlarni aniq taqdimot etish, izohlarni rasmiylashtirish, zaruriy adabiyotlar (bibliografiya) haqida tushunchaga ega bo'lish);

ishga ijobiy munosabatda bo'lishni shakllantirish (pedagog tashabbus ko'rsatishi, ishni belgilangan ish rejasi va tartibi bo'yicha o'z vaqtida bajarishga harakat qilishi kerak).

Ta'lim jarayonini loyihalash - alohida olingan ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun barcha omillarni inobatga olgan holda uning loyihasini ishlab chiqish jarayoni.

Professor M.Ochilovningta'kidlashicha, o'quv maqsadi - bu muayyan ta'lim jarayonini yakunida ta'lim oluvchi tomonidan o'zlashtirilishi, ya'ni hosil qilinishi lozim bo'lgan bilim, xatti-harakat bilan bog'liq bo'lgan amaliy topshiriqni uddalay olish kompetentligi, shaxsiy fazilatlar va hulqini belgilaydi. O'quv maqsadi va natijalarni belgilashda aniq o'lchanadigan, real amalga oshiriladigan, erishish mumkin bo'lgan imkoniyat inobatga olinadi.

Loyiha - aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan harakat mahsuli. Loyihaning asosini ilmiy yoki ijodiy xarakterga ega g'oya tashkil etadi.

Loyihalash – boshlang'ich ma'lumotlarga asoslanib, kutiladigan natijani taxmin qilish, bashoratlash, rejalashtirish orqali faoliyat yoki jarayon mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan amaliy harakat. Loyihalash "g'oya - maqsad - kutiladigan natija - taxmin qilish - bashoratlash

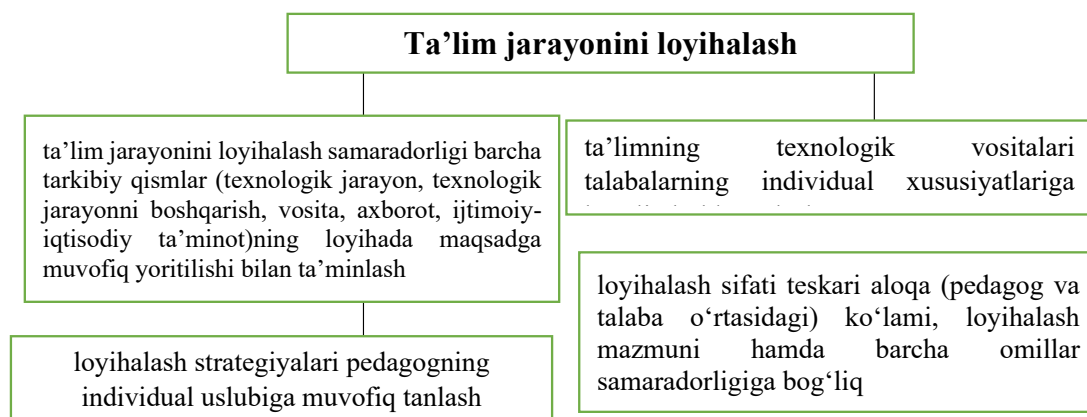
- rejalashtirish” tizimiga asoslanadi.

O‘quv jarayonlarini loyihalashtirishda ta’lim mazmunini, ta’lim maqsadi, kutilayotgan natijani to‘g‘ri belgilash, ta’lim metodlari, shakllari va vositalarini to‘g‘ri tanlash, talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholashning aniq mezonlarini oldindan ishlab chiqish, mashg‘ulotga ajratilgan vaqt ichida ularni to‘g‘ri amalga oshirish va bir-biri bilan uyg‘unlashuviga e’tiborni qaratish maqsadga muvofiq sanaladi.

O‘quv mashg‘uloti maqsadining aniq bo‘lishiga erishish uchun o‘qituvchidan quyidagilarga e’tibor qaratish talab etiladi:

darsda yuzaga keladigan didaktik jarayon ma’lum sharoit va belgilangan vaqt ichida ta’lim maqsadiga erishishni to‘la ta’minlay olishi;

o‘qitish jarayonining yakuni bo‘yicha maqsadni amalga oshirish darajasi to‘g‘risida aniq xulosa chiqarish imkoniyatining mavjudligi.

Rasm. Ta’lim jarayonini loyihalash qonuniyatlari

“Ta’lim jarayonini loyihalashtirishning o‘zi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishni talab etadi, shuning uchun o‘quv loyihalari usuli kognitiv faoliyatni rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi”.

O‘quv jarayonini loyihalashtirish quyidagi uch bosqichdan iborat:

o‘quv maqsadlari va natijalarini belgilash;

natijalar asosida nazorat topshiriqlari va baholash mezonlarini ishlab chiqish;

o‘quv jarayonining texnologik xaritasi (dars ishlanmasi)ni ishlab chiqish.

Xulosa. Loyiha asosida o‘qitishning bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarini tayyorlashga integratsiyalashuvi samarali xisoblanadi. Muhokamalardan aniq xulosalar bir nechta ilmiy asoslangan asoslarga tayanadi. Faol o‘rganish, muammoni hal qilish va talabalarga yo‘naltirilgan yondashuvlarga urg‘u berish konstruktiv ta’lim nazariyasiga mos keladi, bu esa o‘quvchilar tajriba va o‘zaro ta’sir orqali bilimlarni faol ravishda qurishlarini ta’kidlaydi. Loyihaga asoslangan ta’lim talabalarni haqiqiy, mazmunli vazifalarga jalb qilish orqali buni bevosita qo‘llab-quvvatlaydi. Tanqidiy fikrlash, muammolarni ijodiy hal qilish va axborot savodxonligini rivojlantirish - bularning barchasi loyihaga asoslangan ta’limning afzalliklari sifatida ta’kidlanadi. Ta’lim psixologiyasidagi keng qamrovli tadqiqotlar bilan qo‘llab-quvvatlanadigan kognitiv rivojlanishning muhim jihatlari ko‘zga ko‘rinib bormoqda. Loyihani muvaffaqiyatli yakunlash talabalardan turli manbalardan olingan bilimlarni birlashtirish va ularni yangi kontekstlarda qo‘llashni talab qiladi, ta’limni yangi vaziyatlarga o‘tkazishga yordam beradi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni loyihaga asoslangan kuchli malaka bilan jihozlash ularning o‘z sinflarida innovatsion o‘qitish strategiyalarini tatbiq etishda o‘z-o‘zini samaradorligini va ishonchini oshiradi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning yaxshilangan natijalari bilan ijobiy bog‘liqdir. Bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarida loyihaga asoslangan kompetentsiyani

rivojlantirish nafaqat foydali, balki dinamik va tez o'zgaruvchan dunyo talablariga javob berishga tayyor bo'lgan samarali o'qituvchilarni etishtirish uchun juda muhimdir. Keyingi tadqiqotlar o'qituvchilarning ta'lim dasturlarida loyihaga asoslangan ta'limni amalga oshirishni optimallashtirish uchun maxsus pedagogik strategiyalar va baholash usullariga e'tibor qaratish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

Томина Е.Ф. Педагогические идеи Джона Дьюи: история и современность // Вестник ОГУ. 2011. №2. (121).

Корнетов Г. Б. Метод проектов У. Х. Килпатрика. часть 1. Сущность и становление метода // Инновационные проекты и программы в образовании. 2020. №5. (71).

Корнетов Г. Б. Восхождение к методу проектов Ульяма Килпатрика // Народное образование. 2020. №5. (1482).

Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi. "Nasaf", 2000 y.

Фадеева Н. П., Сайкова С. В., Пикурова Е. В., Воронин А. С., Фадеев Ю. В., Самойло А. С., Тамбасов И. А. Новый метод получения прозрачных проводящих пленок оксида индия (III) и оксида индия-олова // Журнал СФУ. Химия. 2021. №1.

"Biopic Season - NTR: Kathanayakudu: The Birth Of A Hero". Hindustan Times. 12 January 2019. Retrieved 18 February 2023.

PROFESSIONAL TA'LIMDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING MAZMUNI VA MUAMMOLARI

Axmedov Akmal Baxtiyorovich

Professional ta'limni rivojlantirish instituti mustaqil tadqiqotchisi

<https://orcid.org/0009-0005-4184-1134>

Annotatsiya: Ushbu maqolada professional ta'lim tizimida raqamli transformatsiyaning mohiyati, ahamiyati va amaldagi holati tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish professional ta'lim sifatini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy talablariga mos kadrlar tayyorlash va o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil ekanligi yoritiladi. Shuningdek, maqolada professional ta'limda raqamli infratuzilma, ta'lim mazmunining yangilanishi, o'qituvchilarning raqamli savodxonligi va huquqiy bilimlari bilan bog'liq muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: professional ta'lim, raqamli transformatsiya, raqamli infratuzilma, ta'lim sifati, raqamli kompetensiyalar, o'qituvchilarning malakasi, mehnat bozori talablariga moslashuv.

СОДЕРЖАНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ахмедов Акмал Бахтиёрович

Независимый исследователь Института развития профессионального образования

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность, значение и текущее состояние цифровой трансформации в системе профессионального образования. Анализируется роль цифровых технологий в повышении качества профессионального обучения, подготовке кадров, соответствующих современным требованиям рынка труда, а также развитию цифровых компетенций педагогов. Особое внимание уделяется проблемам цифровой инфраструктуры, обновления содержания образования, цифровой грамотности преподавателей и их правовой осведомленности. В статье предлагаются решения по устранению этих проблем и совершенствованию системы профессионального образования в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: профессиональное образование, цифровая трансформация, цифровая инфраструктура, качество образования, цифровые компетенции, квалификация преподавателей, адаптация к требованиям рынка труда.

CONTENT AND PROBLEMS OF DIGITAL TRANSFORMATION IN VOCATIONAL EDUCATION

Akhmedov Akmal Bakhtiyorovich

Independent Researcher, Institute for the Development of Professional Education

Abstract This article examines the essence, significance, and current state of digital transformation in the vocational education system. It analyzes the role of digital technologies in improving the quality of vocational training, preparing professionals that meet modern labor market demands, and developing teachers' digital competencies. Special attention is given to issues related to digital infrastructure, updating educational content, teachers' digital literacy, and legal awareness. The article proposes solutions to these challenges and suggests ways to enhance the vocational education system in the context of digital transformation.

Keywords: vocational education, digital transformation, digital infrastructure, education

quality, digital competencies, teacher qualification, adaptation to labor market requirements.

O'zbekistonda professional ta'lim tizimi iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari va mehnat bozori ehtiyojlariga mos ravishda takomillashtirilmoqda. 2019 yil 15 iyulda Prezident Shavkat Mirziyoyev uzluksiz professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirish masalalari bo'yicha yig'ilish o'tkazib, yangi tarmoqlarni shakllantirish vazifasini qo'ygan edi [1]. Shundan so'ng, 2020/2021 o'quv yilidan boshlab, mamlakatimizda 330 ta kasb-hunar maktabi, 166 ta kollej va 208 ta texnikum faoliyati yo'lga qo'yildi. Bu ta'lim muassasalarida boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim dasturlari asosida kadrlar tayyorlanmoqda.

2020 yildan boshlab, O'zbekistonda ilk bor milliy va tarmoq ixtisoslashuv tizimi, kasb va mutaxassisliklar bo'yicha professional standartlar hamda tabaqalashtirilgan ta'lim standartlari va dasturlari joriy etildi. Bu mehnat bozori bilan ta'lim sohasining integratsiyasini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, O'zbekistonda professional ta'lim tizimi mehnat bozori talablariga mos ravishda takomillashtirilib, raqamli transformatsiya jarayonlari jadal amalga oshirilmoqda.

Hozirgi kunda O'zbekistonda professional ta'limda raqamli transformatsiya jarayonida uchraydigan ayrim muammolar mavjud:

1. Ta'lim mazmunining zamonaviy talablarga mos emasligi:

Ta'lim dasturlarida joriy qonunchilik o'zgarishlari aks ettirilmaydi yoki kechikish bilan kiritiladi.

Kasbiy-huquqiy fanlar bo'yicha raqamli vositalar, keys-metodlar va interaktiv materiallarning yetishmasligi.

2. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyalari past darajada ekanligi:

Ko'pchilik o'qituvchilar raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish uchun yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emas.

O'qituvchilar uchun maxsus tayyorlov kurslari va malaka oshirish dasturlarining kamligi.

3. Raqamli huquqiy bilimlar va savodxonlikning pastligi:

Raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali huquqiy ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish va qo'llash ko'nikmalarining yetishmovchiligi.

Kiberxavfsizlik, shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilish, elektron shartnomalar bilan ishlash kabi zamonaviy kompetensiyalarning ta'lim jarayonida yetarlicha qamrab olinmasligi.

4. Mazmunli raqamli kontentning yetishmasligi:

Ta'lim jarayoni uchun elektron o'quv materiallari, simulyatorlar va interaktiv platforma resurslarining yetishmovchiligi.

O'zbek tilidagi professional elektron o'quv materiallarining chegaralanganligi.

5. Infrastruktura va texnik ta'minotning yetarli emasligi:

Kasb-hunar maktablari va texnikumlarda zamonaviy kompyuterlar, internetga ulanish va raqamli vositalarning yetishmovchiligi.

Ayniqsa qishloq joylarida ta'lim muassasalarida infratuzilma bilan bog'liq muammolar mavjud.

O'zbekistonda professional ta'lim tizimi zamonaviy talablarga moslashish va mehnat bozori ehtiyojlarini qondirish maqsadida ko'plab islohotlar o'tkazilmoqda. Shunga qaramay, sohada ayrim kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Ularga ta'lim mazmunining sanoat ehtiyojlariga muvofiqlashmasligi, zamonaviy texnologiyalarning yetarli darajada integratsiya qilinmaganligi va bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni rivojlantirishdagi qiyinchiliklar kiradi.

Professional ta'lim tizimida zamonaviy talablarga moslashuv yo'lida muayyan yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, ta'lim mazmunining sanoat ehtiyojlariga muvofiqligi, zamonaviy texnologiyalarning integratsiya qilinishi va talabalar kompetensiyalarini rivojlantirishda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Joriy islohotlar bu muammolarni hal qilishga qaratilgan bo'lib, tizimning tezkor o'zgaruvchan muhitga moslashuvini ta'minlashni maqsad qiladi. Bundan tashqari, O'zbekistonda

professional ta'lim o'qituvchilarining raqamli kompetensiyasi past darajada bo'lib, bu zamonaviy raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash uchun yetarli bilim va ko'nikmalarning yetishmovchiligi bilan bog'liq. Bu holat o'qituvchilar uchun maxsus moslashtirilgan o'quv kurslari va dasturlarning mavjud emasligi tufayli yanada kuchaymoqda. Raqamli transformatsiya ta'lim sohasida o'qituvchilardan nafaqat raqamli vositalarni tushunishni, balki ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o'quv natijalarini oshirishni ham talab qiladi. Biroq, bu yo'nalishda ko'plab to'siqlar saqlanib qolmoqda, jumladan, o'quv va resurslarning yetishmasligi raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishni qiyinlashtirmoqda.

O'zbekistonda professional ta'limda raqamli kontentni integratsiya qilish yo'lida jiddiy qiyinchiliklar mavjud bo'lsa-da, global raqamli transformatsiya doirasida bu jarayonning ahamiyati tobora oshib bormoqda. COVID-19 pandemiyasi onlayn ta'limning jahon bo'ylab qo'llanilishini tezlashtirdi, bu raqamli ta'limning afzalliklari va cheklovlarini yaqqol namoyon qildi. O'zbekiston uchun strategik texnologiya investisiyalari va lokallashtirilgan kontent ishlab chiqish orqali yanada inklyuziv va qulay raqamli ta'lim muhitini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat talabalarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga, balki ularning raqobatbardoshligini oshirishga ham xizmat qiladi.

O'zbekistonda professional ta'lim tizimi infratuzilma va texnik qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq jiddiy muammolarga duch kelmoqda, ayniqsa qishloq hududlarda. Zamonaviy kompyuterlar, internet tarmog'i va raqamli vositalarning yetishmasligi ta'lim sifatini pastlatib, talabalarni raqamli iqtisodiyotga tayyorlash imkoniyatini cheklaydi.

Ko'pgina professional ta'lim muassasalari zamonaviy kompyuterlar va raqamli vositalarga ega emas, bu esa raqamli asrda sifatli ta'lim berish uchun zarurdir. Ushbu yetishmovchilik talabalarning zamonaviy ta'lim resurslari va texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini cheklaydi [2]. Bundan tashqari, ishonchli internet aloqasining yo'qligi global axborot resurslari va onlayn ta'lim platformalariga kirish imkoniyatini chegaralab, zamonaviy ta'lim talablarini ta'minlashda qiyinchiliklar tug'diradi [3].

Qishloq hududlardagi ta'lim muassasalari infratuzilma muammolariga ko'proq duch keladi, jumladan, o'quv binolari va vositalarning yetarli emasligi. Shahar va qishloq ta'lim muassasalari o'rtasidagi bu farq ta'lim imkoniyatlari va natijalarida tengsizlikni keltirib chiqaradi [4]. Infratuzilmaga jiddiy investisiyalar kiritish ta'lim sifatini oshirish va teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Yuqorida keltirilgan muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish taklif etiladi:

1. Zamonaviy texnologiyalar va infratuzilmaga investitsiya kiritish:

Professional ta'lim muassasalarini zamonaviy kompyuterlar va internet tarmog'i bilan ta'minlash.

Qishloq hududlarda ta'lim infratuzilmasini yaxshilash uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish.

2. O'qituvchilarni tayyorlash:

O'qituvchilarni raqamli vositalarni samarali qo'llash va integratsiya qilishga o'rgatuvchi

maxsus dasturlar joriy qilish.

3. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish:

Global resurslar va ilg'or tajribalardan foydalanish uchun xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish.

Jahon ta'lim standartlariga muvofiq ta'lim dasturlarini joriy etish.

4. Ichki tizim muammolarini hal qilish:

Ishonchsiz boshqaruv, korrupsiya va ilmiy-tadqiqot ishlariga ajratilgan mablag'larning yetishmasligi kabi tizimli muammolarni bartaraf etish.

Ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks islohotlar o'tkazish.

O'zbekistonda professional ta'lim tizimi raqamli iqtisodiyotga moslashishda jiddiy to'siqlarga duch kelmoqda. Zamonaviy infratuzilma va texnik ta'minotning yetishmasligi ta'lim sifatini pasaytirib, mintaqalararo tengsizlikni kuchaytirmoqda. Muammolarni hal qilish uchun kompleks yondashuv, jumladan, texnologiyalarga investisiya kiritish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va ichki tizimni isloh qilish talab etiladi. Bu o'zgarishlar orqali ta'lim tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish va mamlakat iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo'shish mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, professional ta'limda raqamli transformatsiyaning mohiyati va amaldagi holati haqida quyidagi 1-jadvalni keltirishimiz mumkin.

1-jadval

Professional ta'limda raqamli transformatsiyaning muammolari va yechimlari tahlili

Muammolar	Yechimlar	Kutilayotgan natijalar
Ta'lim mazmunining eskirganligi	- Mehnat bozori ehtiyojlariga mos modulli ta'lim dasturlarini ishlab chiqish - Yangi texnologiyalar va uslublarni joriy etish	- Ta'lim mazmunining zamonaviy talablarga muvofiq kelishi - Bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligi oshishi
O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasining past darajada ekanligi	- O'qituvchilar uchun maxsus tayyorlov kurslarini tashkil qilish - Raqamli savodxonlik bo'yicha doimiy malaka oshirish dasturlari	- O'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash qobiliyati - Ta'lim sifatining oshishi
Raqamli huquqiy savodxonlikning yetishmasligi	- Huquqiy ta'lim dasturlariga kiberxavfsizlik va elektron shartnomalar kabi zamonaviy mavzularni kiritish - Raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalarini oshirish	- Raqamli muhitda samarali faoliyat ko'rsatadigan huquqshunoslarni tayyorlash - Jamiyatda huquqiy savodxonlikning oshishi
Mazmunli raqamli kontentning yo'qligi	- O'zbek tilida lokallashtirilgan elektron kontent yaratish - Zamonaviy simulyatorlar va interaktiv platformalardan foydalanishni kuchaytirish	- Elektron ta'lim materiallariga keng kirish imkoniyati - Amaliy mashg'ulotlar sifati va qiziqarliligining oshishi
Infratuzilma va texnik qo'llab-quvvatlashning zaifligi	- Kasb-hunar maktablarini zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlash - Internet tarmog'ini kengaytirish, ayniqsa qishloq joylarda	- Qishloq va shahar o'rtasida ta'lim imkoniyatlari tengligi - Sifatli professional ta'limga umumiy kirish imkoniyati

Yuqoridagi professional ta'limda raqamli transformatsiyaning mohiyati va amaldagi holatining jadvali keltirilgan. Bu jadvalda biz professional ta'limda raqamli transformatsiyaning ahamiyati yaqqol namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, raqamli transformatsiya professional ta'limda ta'lim sifatini oshirish, innovatsion metodlarni qo'llash, global aloqalarni kuchaytirish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va resurslarni samarali ishlatish kabi bir qator ijobiy o'zgarishlarni amalga oshiradi. Bu jarayon ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar ochadi va o'quvchilarni zamonaviy ish bozoriga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

<https://president.uz/uz/>

Halyna, Kossova-Silina. (2024). 8. Problems of digital inclusion in vocational (vocation-technical) education institutions. Адаптивное управление: теория и практика. Педагогика, doi: 10.33296/2707-0255-19(37)-04

Nargiza, Pazilova. (2024). 1. Problems and solutions to improve the efficiency of using electronic information resources at universities in uzbekistan. Vide. Tehnologija. Resursi, doi: 10.17770/etr2024vol2.8093

Khakimova, Khalima, Rinatovna. (2024). 3. Industrialization, innovation, and infrastructure in uzbekistan: a comprehensive analysis. The American journal of management and economics innovations, doi: 10.37547/tajmei/volume06issue08-12

Shah, M., & Hutton, L. (2020). Digital Transformation in Education: Challenges and Opportunities. International Journal of Educational Technology, 15(3), 210-230.

Zhao, Y. (2021). The Role of Digitalization in Higher Education: A Global Perspective. Journal of Educational Technology Development and Exchange, 14(2), 45-60.

Selwyn, N. (2019). Education and Technology: Key Issues and Debates. Bloomsbury Academic

Mavlonov. S. (2020). Raqamli ta'lim texnologiyalari: Innovatsiyalar va amaliyot.

Nazarov. F., & Karimov, A. (2021). Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etish va ta'lim samaradorligi.

Isroilov. B. (2019). O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli transformatsiya: Muammolar va imkoniyatlar.

INTELLEKTUAL TIZIMLAR ORQALI MUAMMOLI VAZIYATLARNI HAL QILISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Abdullayev Botir Baxtiyor o'g'li

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TKTI Yangiyer filiali "Umumiy fanlar va jismoniy tarbiya" kafedrasi mudiri

<https://orcid.org/0000-0002-5305-3574>

Annotatsiya: Mazkur maqola zamonaviy ta'lim va texnologiyalarning muhim sohalaridan biridir. Bugungi kunda intellektual tizimlar, xususan, sun'iy intellekt va mashinani o'rganish texnologiyalari, nafaqat kompleks muammolarni hal qilishda, balki insonlar va jamiyatlar uchun yangi imkoniyatlar yaratishda ham katta ahamiyat kasb etmoqda. Bu tizimlar orqali talabalar va mutaxassislar muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, to'g'ri qarorlar qabul qilish va turli xil yechimlarni ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Intellektual tizimlar yordamida yaratilgan ta'lim metodlari, o'quvchilarga noan'anaviy va kreativ fikrlashni o'rgatadi, bu esa murakkab vaziyatlarda yechimlar izlash va mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi. Bunday tizimlar talabalarni faqat ilmiy sohada emas, balki ijtimoiy va psixologik jihatlariga ham tayyorlashga yordam beradi, chunki muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari shaxsiy va jamoaviy muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa, intellektual tizimlar orqali shakllantirilgan muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari nafaqat texnik bilimlarni, balki ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarni ham rivojlantiradi. Bunday yondashuv o'zgaruvchan va murakkab dunyoda samarali va barqaror yechimlarni topishda talabalarga keng imkoniyatlar yaratadi, jamiyatda yangi innovatsiyalar va qarorlar qabul qilish jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi. Bu esa o'z navbatida, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Intellektual tizimlar, muammoli vaziyatlar, hal qilish ko'nikmalari, sun'iy intellekt, mashinani o'rganish, ta'lim texnologiyalari, kreativ fikrlash, innovatsion yondashuv, kompleks muammolar, qaror qabul qilish, mustaqil fikrlash, ijtimoiy kompetensiya, psixologik jihatlar, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ С ПОМОЩЬЮ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИСТЕМ

Абдуллаев Батыр Бахтиярович,

доктор философских наук (PhD) педагогических наук, доцент

Заведующий кафедрой «Общие науки и физическое воспитание» Янгийерского филиала ТКТИ

Аннотация: Данная статья является одним из важных направлений современного образования и технологий. Сегодня интеллектуальные системы, в частности технологии искусственного интеллекта и машинного обучения, приобретают большое значение не только в решении сложных проблем, но и в создании новых возможностей для людей и обществ. С помощью этих систем студенты и специалисты могут развивать навыки анализа проблемных ситуаций, принятия правильных решений и разработки различных вариантов решения. Образовательные методики, созданные с использованием интеллектуальных систем, обучают студентов нестандартному и творческому мышлению, что стимулирует поиск решений в сложных ситуациях и самостоятельное мышление. Такие системы помогают подготовить студентов не только в научной сфере, но и в социально-психологическом аспекте, поскольку навыки решения проблем играют важную роль в достижении личного и коллективного успеха. Таким образом, навыки решения проблем, сформированные с помощью интеллектуальных систем,

развивают не только технические знания, но и социально-политические компетенции. Такой подход создает широкие возможности для студентов находить эффективные и устойчивые решения в меняющемся и сложном мире, поддерживает новые инновации и процессы принятия решений в обществе. Это, в свою очередь, служит важным фактором обеспечения социально-политической стабильности в обществе.

Ключевые слова: Интеллектуальные системы, проблемные ситуации, навыки решения проблем, искусственный интеллект, машинное обучение, образовательные технологии, творческое мышление, инновационный подход, сложные проблемы, принятие решений, самостоятельное мышление, социальная компетентность, психологические аспекты, социально-политическая стабильность.

FORMATION OF PROBLEM SOLVING SKILLS THROUGH INTELLECTUAL SYSTEMS

Abdullaev Botir Bakhtiyorovich,

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor

Head of the Department of «General Sciences and Physical Education» of the Yangiyer Branch of the Tashkent State Technical University

Abstract: This article is one of the important areas of modern education and technology. Today, intelligent systems, in particular artificial intelligence and machine learning technologies, are gaining great importance not only in solving complex problems, but also in creating new opportunities for people and societies. Through these systems, students and specialists can develop the skills to analyze problem situations, make the right decisions, and develop various solutions. Educational methods created using intelligent systems teach students unconventional and creative thinking, which encourages the search for solutions in complex situations and independent thinking. Such systems help prepare students not only in the scientific field, but also in social and psychological aspects, since problem-solving skills play an important role in achieving personal and collective success. Thus, problem-solving skills formed through intelligent systems develop not only technical knowledge, but also socio-political competencies. This approach creates broad opportunities for students to find effective and sustainable solutions in a changing and complex world, supports new innovations and decision-making processes in society. This, in turn, serves as an important factor in ensuring socio-political stability in society.

Keywords: Intellectual systems, problem situations, problem-solving skills, artificial intelligence, machine learning, educational technologies, creative thinking, innovative approach, complex problems, decision-making, independent thinking, social competence, psychological aspects, socio-political stability.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining samaradorligi va ilg'or texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Texnologiyalarning ta'limda qo'llanilishi nafaqat bilimlarni taqdim etishda, balki talabalarni muammoli vaziyatlarni hal qilishda ham yordam beradi [1, B 52]. Shu nuqtai nazardan, intellektual tizimlar (sun'iy intellekt, mashinani o'rganish, algoritmlar va boshqalar) ta'lim jarayonida muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari talabalar va mutaxassislarga bir vaqtning o'zida o'rganilayotgan mavzu bo'yicha chuqur bilimlarni olish imkoniyatini beradi, shuningdek, ular turli xil muammolarni samarali hal qilishda mustaqil fikrlash va tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tadqiqot muammosi ta'lim tizimida muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik va amaliy jihatlar bilan bog'liq. Talabalarning muammolarni hal

qilishga oid ko'nikmalari, ularning ta'limda muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim tizimida ushbu ko'nikmalarni shakllantirish zarurati faqat pedagogik yondashuvlar bilan bog'liq emas, balki jamiyatda ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarni rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega. Shu sababli, bugungi kunda intellektual tizimlar yordamida talabalarning muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik metodlar va yondashuvlar o'rganilmoqda.

Sun'iy intellekt va mashinani o'rganish texnologiyalari ta'limda innovatsion metodlar yaratish, talabalarga masalalarni tahlil qilish va hal qilishda yangi usullarni taklif etadi [2, B 72]. Bu texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash, talabalarni muammoli vaziyatlarda mustaqil fikrlashga, kreativ yondashuvlarga, mantiqiy tahlil qilishga va yangicha qarorlar qabul qilishga undaydi. Shuningdek, bu texnologiyalar yordamida talabalarga zamonaviy metodlar orqali o'rganilgan bilimlarni real hayotdagi vaziyatlarga moslashtirish imkoniyati taqdim etiladi. Masalan, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda simulyatsiya va sun'iy intellekt asosidagi tizimlar yordamida interaktiv mashqlar va o'yinlar tashkil etilishi mumkin, bu esa talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Tadqiqot maqsadi intellektual tizimlar yordamida muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik jihatlarini o'rganish, shu jumladan, bu tizimlarning ta'lim jarayoniga qo'llanilishini tahlil qilish va samaradorligini aniqlashdir. Tadqiqotda muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda intellektual tizimlar va sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni va ta'siri o'rganiladi. Bu, o'z navbatida, talabalarning ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarini oshirish, muammolarni samarali hal qilish, yangicha qarorlar qabul qilish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotda ta'lim jarayonida yangi innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi ta'lim tizimida talabalarning muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish zaruriyatidan kelib chiqadi. Jamiyatning zamonaviy ehtiyojlari va tez o'zgaruvchan sharoitlarida, nafaqat texnik bilimlar, balki muammoli vaziyatlarni samarali hal qilish ko'nikmalari ham juda muhim. Ta'lim tizimi faqat nazariy bilimlarni taqdim etish bilan cheklanmaydi, balki talabalarning mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va yangicha qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini ham rivojlantirish zarur. Bunday ko'nikmalar esa o'z navbatida jamiyatda, iqtisodiyotda va siyosatda ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarning shakllanishini ta'minlaydi.

Mavzuning tanlanish asoslari hamda uning amaliy ahamiyati shundan iboratki, jamiyatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashda ta'lim tizimining roli beqiyosdir. Har bir shaxsning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi, shu jumladan, turli xil muammolarni hal qilishdagi yondashuvlari talabalarning ta'lim jarayonida shakllanadi. Shu sababli, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarining shakllanishi talabalarning nafaqat bilimini, balki ijtimoiy va shaxsiy salohiyatini ham rivojlantiradi. Bu esa o'z navbatida jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Bugungi kunda intellektual tizimlar yordamida ta'lim jarayonini optimallashtirish, talabalarning bilim va ko'nikmalarini samarali rivojlantirish uchun yangicha pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati ortib bormoqda. Talabalarning muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy texnologiyalarning roli ayniqsa katta bo'lib, bu jarayonni ilg'or metodlar yordamida yanada samarali qilish mumkin [3, B 39]. Tadqiqotda shu nuqtai nazardan innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali talabalarning intellektual tizimlar yordamida muammolarni hal qilishdagi qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodlar ishlab chiqiladi. Ushbu tadqiqotda erishilgan natijalar nafaqat ilmiy nuqtai nazardan, balki amaliyotda qo'llanishi mumkin bo'lgan yondashuvlar va metodlar sifatida taqdim etiladi.

Shuningdek, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish jamiyatdagi

talabalarni ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jihatdan faol shaxslar sifatida tarbiyalashda katta rol o'ynaydi [4, B 96]. Ushbu ko'nikmalar nafaqat talabalarning akademik muvaffaqiyatini, balki jamiyatdagi kelajakdagi roli va ahamiyatini ham belgilaydi. Tadqiqotda intellektual tizimlar yordamida muammoli vaziyatlarni hal qilishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, metodlar va texnologiyalarni qo'llashning afzalliklari hamda muammolari tahlil qilinadi. Bu orqali talabalarning nafaqat bilimlarini, balki ijtimoiy va siyosiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan samarali strategiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning umumiy maqsadi talabalarning muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda intellektual tizimlar va sun'iy intellekt texnologiyalarining pedagogik jihatlarini o'rganish va ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan yangi yondashuvlar va metodlarni ishlab chiqishdir. Bu metodlar yordamida talabalarning ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarini shakllantirish va ta'lim tizimining sifatini oshirishga erishish mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Muammoli vaziyatlarni hal qilish va intellektual tizimlarning ta'lim jarayonida qo'llanishi bugungi kunda keng tarqalgan ilmiy tadqiqotlar mavzusiga aylangan. Xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlar, shu jumladan sun'iy intellekt va mashinani o'rganish texnologiyalarining ta'limda qo'llanishi, o'quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda samarali yondashuvlar yaratish imkonini beradi. Tadqiqotlar ta'lim jarayonida texnologiyalarning rolini, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

David H. Jonassen (1999) o'zining «Problem Solving and Instruction» asarida muammoli vaziyatlarni hal qilishning ta'limda qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib o'tadi. U, o'quvchilarning faolligini va kreativ fikrlashini rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlarni kiritish zarurligini ta'kidlaydi. Jonassen, muammoli vaziyatlarni hal qilishni ta'lim metodikasi sifatida qo'llashning pedagogik asoslarini ishlab chiqadi [5, B 22].

Gerald M. Smith (2002) «The Role of Artificial Intelligence in Education» nomli maqolasida, sun'iy intellektning ta'lim tizimida muammoli vaziyatlarni hal qilish va qaror qabul qilish jarayonidagi o'рни haqida so'z yuritadi. U, sun'iy intellekt tizimlarining ta'limda interaktiv va individual yondashuvlar yaratishdagi ahamiyatini ta'kidlab, ularni ta'lim texnologiyalariga integratsiya qilishning afzalliklarini ko'rsatadi [6, B 282].

Howard Gardner (2006) o'zining «Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences» asarida, o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun ta'limda muammoli vaziyatlarni va real hayotga oid masalalarni hal qilishga e'tibor qaratadi. Gardner o'quvchilarning turli xil intellektual qobiliyatlarini inobatga olib, ta'limda yondashuvlar va metodlarning turli variantlarini taqdim etadi [7, B 42].

Richard E. Mayer (2005) o'zining «The Cambridge Handbook of Multimedia Learning» asarida multimedia texnologiyalarini ta'lim jarayonida qo'llashning ahamiyatini tahlil qiladi. Mayer, muammoli vaziyatlarni hal qilishni o'rgatishda multimedia vositalarining samaradorligini ko'rsatadi va o'quvchilarning masalalarni hal qilishdagi yondashuvlarini rivojlantirish uchun texnologiyalarni qo'llashning samarali metodlarini taqdim etadi [8, B 154].

Patricia A. Alexander (2003) o'zining «The Role of Knowledge and Cognition in Learning» asarida, ta'limda muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarining rivojlanishida bilim va tanqidiy fikrlashning o'рни haqida fikr yuritadi. Alexander, intellektual tizimlar yordamida muammolarni hal qilish jarayonida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va mantiqiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor beradi [9, B 141].

Timothy J. Foresman (2008) «Simulation and Artificial Intelligence for Problem-Solving in Education» nomli maqolasida, intellektual tizimlar va simulyatsiyalarni ta'lim jarayonida

muammoli vaziyatlarni hal qilishda qanday qo'llash mumkinligini o'rganadi. Foresman, ta'limda virtual muhitlar va simulyatsiyalarning o'quvchilarning kreativ fikrlash va masalalarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o'rni haqida so'z yuritadi [10, B 302].

Tadqiqot metodologiyasi ilmiy izlanishlarning asosiy yondashuvlari, usullari va texnikalarini o'z ichiga oladi. Bu, o'z navbatida, tadqiqotning maqsadlariga erishish va ilmiy natijalarni olishda qo'llaniladigan metodlar va metodologik yondashuvlarning tanlanishini ta'minlaydi. Tadqiqotda qo'llaniladigan metodologiya o'rganilayotgan masala, maqsad va tadqiqotning ilmiy yo'nalishiga mos ravishda ishlab chiqiladi.

Mazkur tadqiqotning metodologiyasi, intellektual tizimlar yordamida muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bir nechta asosiy usullarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot metodologiyasi, birinchi navbatda, pedagogik, psixologik va texnologik asoslarga tayanadi va jamiyatda ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtada, tadqiqotda qo'llanilgan metodlar quyidagilardan iboratdir:

Teorik tahlil. Tadqiqotning birinchi bosqichida mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar, kitoblar, monografiyalar, xalqaro va milliy tadqiqotlar tahlil qilinadi. Bu bosqichda intellektual tizimlar va muammoli vaziyatlarni hal qilish bo'yicha mavjud nazariyalar va yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy nazariy asoslari, muammoning dolzarbligi, masalaning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Eksperimental usul. Tadqiqotda intellektual tizimlar yordamida muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda eksperimental metodlar qo'llaniladi. Bu usul orqali o'quvchilarning muammolarni hal qilish ko'nikmalarini aniqlash, rivojlantirish va natijalarni tahlil qilish mumkin. Eksperimentlar natijasida olingan ma'lumotlar, o'quvchilarning bilim olishdagi muvaffaqiyatlarini o'lchash, shuningdek, sun'iy intellekt va intellektual tizimlarning ta'limdagi samaradorligini baholash imkonini beradi.

Yondashuv va amaliyotga integratsiya. Tadqiqotda amaliyotga integratsiyalangan yondashuvlar qo'llaniladi, ya'ni muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish uchun sun'iy intellekt va mashinani o'rganish texnologiyalari ta'lim jarayoniga kiritiladi. Bu texnologiyalar yordamida o'quvchilar uchun masalalar va simulyatsiyalar yaratilib, ularning ta'lim jarayonidagi faol ishtiroki ta'minlanadi. Pedagogik interaktiv metodlar va mashqlar orqali o'quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilishdagi qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar o'tkaziladi.

So'rovnoma. Tadqiqotning bir qismi sifatida o'quvchilar, o'qituvchilar va ta'lim sohasidagi mutaxassislar bilan so'rovnomalar va intervyular o'tkaziladi. Bu metod o'quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarining hozirgi holatini, ularning ta'limdagi tajribalarini, shu bilan birga, ta'lim tizimida intellektual tizimlarning qo'llanilishi haqidagi fikrlarini aniqlashga yordam beradi. So'rovnoma va intervyular orqali olingan ma'lumotlar, tadqiqotning amaliy jihatlarini aniqlashda va ilmiy asoslangan tavsiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Kvalitativ va kvantitativ tahlil. Tadqiqotda kvalitativ va kvantitativ tahlil metodlari birgalikda qo'llaniladi. Kvantitativ tahlil yordamida eksperiment natijalari raqamli ko'rinishda o'lchanadi va statistik metodlar yordamida tahlil qilinadi. Bu, o'z navbatida, intellektual tizimlarning ta'lim jarayonidagi samaradorligini o'lchash va o'quvchilarning ko'nikmalarini tahlil qilish imkonini beradi. Kvalitativ tahlil esa o'quvchilarning fikrlarini, o'qituvchilarning yondashuvlarini va amaliyotdagi yutuqlarni chuqur tahlil qilishga qaratiladi.

Kontent tahlili. Tadqiqotda ta'lim materiallarining kontenti va undagi metodik yondashuvlarning tahlili ham amalga oshiriladi. Bu, sun'iy intellekt va intellektual tizimlar yordamida o'quvchilarni muammoli vaziyatlarni hal qilishga o'rgatish metodlarining samaradorligini aniqlashga yordam beradi. Kontent tahlili orqali, ta'lim materiallarining mazmuni, ularning innovatsionligi va pedagogik ahamiyati baholanadi.

Kompyuter va ta'lim texnologiyalarini qo'llash. Tadqiqotda kompyuter simulyatsiyalari,

dasturiy ta'minotlar va boshqa ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali intellektual tizimlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish ko'rib chiqiladi. Kompyuter dasturlarini va simulyatorlarni o'quv jarayonida qo'llash orqali o'quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini yanada samarali rivojlantirish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasining mazmuni shundan iboratki, har bir metod o'zining ilmiy maqsadiga xizmat qiladi va o'quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda samarali natijalarga erishishga yordam beradi. Tadqiqotning barcha metodlari, shuningdek, intellektual tizimlarning ta'limdagi o'rni va samaradorligini o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, ilmiy-nazariy asoslangan yondashuvni qo'llash orqali aniq va samarali natijalarga erishish mumkin.

Muhokama. Tadqiqotning asosiy maqsadi intellektual tizimlar yordamida muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini o'rganish edi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning muammoli vaziyatlarga yondashuvi va bu yondashuvlarning intellektual tizimlar yordamida qanday o'zgarishi aniqlashga qaratilgan bir nechta metodlar va yondashuvlar qo'llanildi.

Tadqiqotning boshida, o'quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilishdagi boshlang'ich holati tahlil qilindi. O'quvchilarning muammolarni hal qilishdagi qobiliyatlari, tanqidiy fikrlash va analitik yondashuvlar darajasi o'rganildi. Bu bosqichda, o'quvchilarning ko'pchiligi aniq metodlarni qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelishdi. Shuningdek, ko'plab o'quvchilar tizimli yondashuvlar va muammoning turli tomonlarini aniqlashda zaifliklar ko'rsatdilar.

Eksperimentda intellektual tizimlar yordamida muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan darslar va mashg'ulotlar o'tkazildi. Dastlab, o'quvchilarga umumiy muammolar va vaziyatlar taqdim etildi, ularni hal qilish uchun intellektual tizimlar, ya'ni sun'iy intellekt yordamida yechimlar topishlari kerak edi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning tajribalarini tahlil qilishda, quyidagi asosiy natijalar va tendentsiyalar aniqlangan:

Muammoli vaziyatlarga yondashuvning o'zgarishi: Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, intellektual tizimlar yordamida o'quvchilarning muammolarga yondashuvi sezilarli darajada o'zgardi. Darslar va mashg'ulotlar orqali, o'quvchilar faqat mantiqiy yondashuvlarga emas, balki kreativ va innovatsion fikrlashni ham o'rganishga muvaffaq bo'lishdi. Muammoli vaziyatlarni hal qilishda tizimli va o'ylab topilgan yondashuvlar rivojlandi.

Ko'nikmalarni rivojlantirishda intellektual tizimlarning samaradorligi: Intellektual tizimlar, o'quvchilarga har bir muammoli vaziyatni qadam-baqadam hal qilish jarayonini ko'rsatdi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va masalalarni hal qilishdagi o'ziga xos yondashuvlarini rivojlantirishga yordam berdi. Intellektual tizimlar o'quvchilarga masalalarni hal qilishning samarali va metodik yo'llarini ko'rsatgan bo'lsa, bu ta'lim jarayonida yanada muvaffaqiyatli natijalarga olib keldi.

O'quvchilarning fikrini o'zgarishi: Tadqiqot davomida o'quvchilarning fikrini o'zgartirishga muvaffaq bo'lindi. Dastlab, ular muammolarni hal qilishda an'anaviy va oddiy yondashuvlardan foydalanishgan bo'lsa, tadqiqot natijasida ularning fikrlash metodlari yanada kengayib, yaratijilik va ijtimoiy yondashuvlar ham qo'llanildi. O'quvchilar interaktiv mashg'ulotlar, simulyatsiyalar va texnologiyalardan foydalanish orqali muammolarni hal qilishda yangi usullarni topa boshladilar.

Tizimning ta'lim jarayonidagi roli: Intellektual tizimlar yordamida o'quvchilarning muammolarni hal qilish qobiliyatlari rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Tizimlarning o'quvchilarga aniq va tezkor javoblar taqdim etishi, o'quvchilarga o'zlarini sinab ko'rish imkoniyatini yaratdi va ular o'zingizni sinovdan o'tkazish orqali xatoliklardan o'rganishlari mumkin bo'ldi. Shuningdek, tizimlar o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini baholashda doimiy ravishda tahlil qilib turdi va ularni doimiy ravishda takomillashtirishga yordam berdi.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda o'quvchilarning yondashuvlaridagi o'zgarishlarning

ijobiy ta'siri ko'rildi. Muammoli vaziyatlarni hal qilishda o'quvchilarning interaktiv yondashuvi va sun'iy intellektni qo'llash orqali natijalar yaxshilandi. Asosiy e'tibor shundaki, intellektual tizimlar faqat muammoni hal qilish jarayonini o'rgatishda emas, balki o'quvchilarning yaratijilik va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Tahlil davomida aniqlangan yana bir muhim jihat shundaki, intellektual tizimlarning ta'lim jarayonida qo'llanishi o'quvchilarning ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham yordam berdi. O'quvchilar o'rganayotgan mavzularni nafaqat o'z bilimlari bilan bog'lab, balki ijtimoiy masalalar bilan ham moslashtirishni o'rgandilar. Bu, o'z navbatida, ularning kengroq dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qildi.

Shuningdek, intellektual tizimlar o'quvchilarning vaqtini boshqarish va samarali qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita bo'ldi. Masalan, tizimlar orqali muammolarni hal qilishda o'quvchilar turli variantlarni ko'rib chiqib, eng samarali va to'g'ri qarorni qabul qilishga o'rgandilar. Bu, nafaqat akademik sohada, balki kundalik hayotda ham foydali ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, intellektual tizimlar yordamida muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini kengaytiradi va ularni o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatli yashashga tayyorlaydi. Tizimlarning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi o'quvchilarning ko'nikmalarini mustahkamlashda samarali yondashuvlarni yaratadi. Tadqiqot natijalari o'quvchilarga nafaqat bilimlarni o'zlashtirishni, balki muammolarni hal qilishdagi kreativ yondashuvni ham o'rgatishda intellektual tizimlarning samarali vosita ekanligini tasdiqlaydi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari va tahlil asosida, intellektual tizimlar yordamida muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishning ta'lim jarayonidagi ahamiyati aniq ko'rindi. O'quvchilarning muammoli vaziyatlarga yondashuvi va bu yondashuvlarning intellektual tizimlar orqali qanday rivojlanishi haqidagi o'rganishlar, ta'lim metodikasidagi yangi yondashuvlarni va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi.

Muammoli vaziyatlarni hal qilishning ahamiyati: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish, o'quvchilarning fikrlash jarayonini o'zgarishiga va yaratijilikni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilarga muammolarni yechish uchun tizimli yondashuvlar, mantiqiy fikrlash va analiz qilishni o'rgatish, nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Intellektual tizimlar yordamida muammolarni hal qilish: Tadqiqotning asosiy xulosasi shundaki, intellektual tizimlar o'quvchilarga aniq va samarali yondashuvlar orqali muammoli vaziyatlarni hal qilishni o'rgatadi. Sun'iy intellekt va boshqa zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi, ular murakkab vaziyatlarga tez va samarali yechim topish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tizimlar, shuningdek, o'quvchilarga masalalarni yechish jarayonida xatoliklardan o'rganish va o'z yondashuvlarini takomillashtirishga yordam beradi.

O'quvchilarning ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalari: Tadqiqotda shuningdek, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarining o'quvchilarning ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni ham aniqlangan. Muammoli vaziyatlar va sun'iy intellekt yordamida ta'lim, o'quvchilarning turli fikrlar va qarashlarni inobatga olishga, tanqidiy yondashishga va ijtimoiy masalalarda samarali qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning kengroq dunyoqarashini shakllantiradi va ularga jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatini yaratadi.

Pedagogik metodlarning samaradorligi: Tadqiqotda qo'llanilgan pedagogik metodlar, ya'ni interaktiv darslar, simulyatsiyalar va mashg'ulotlar yordamida o'quvchilarning muammolarni

hal qilish ko'nikmalari sezilarli darajada oshdi. Bu usullar o'quvchilarga muammolarni yechishda yaratijilik va ixtiyoriy fikrlashni qo'llashga imkon yaratdi. Shuningdek, bu metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga yordam berdi, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlarini ta'minlashda muhim omil bo'ladi.

Ta'lim jarayonining raqamli yondashuvlari: Sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llashning samaradorligi, o'quvchilarga individual yondashuvni taklif qilish imkoniyatini yaratadi. Bu, ayniqsa, o'quvchilarning turli darajalardagi bilimlariga moslashtirilgan ta'limni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarga o'z sur'atida o'rganish, masalalarni hal qilish va o'zlarini baholash imkoniyatlari beriladi.

Intellectual tizimlarni yanada kengroq qo'llash: Tadqiqot natijalariga asoslanib, ta'lim jarayonida intellectual tizimlarning qo'llanishi kengaytirilishi kerak. Bu tizimlarni o'quvchilarga zamonaviy va innovatsion ta'lim yondashuvlari orqali o'rgatish, nafaqat ularning bilimlarini oshiradi, balki ijtimoiy va shaxsiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga integratsiyalash, o'quvchilarning ko'nikmalarini yanada kengaytiradi.

Muammoli vaziyatlarga doir ko'nikmalarni o'rgatishning doimiy tizimi: Ta'limda muammoli vaziyatlarga yondashuv va ularni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish tizimi doimiy ravishda takomillashib borishi kerak. Buning uchun o'quvchilarga turli xil vaziyatlar va misollarni taklif qilib, ularni yechishda yordam beruvchi metodlar ishlab chiqilishi lozim. Bunday tizim o'quvchilarga turli darajadagi murakkab vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini amaliyotda rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Interaktiv metodlarni rivojlantirish: Interaktiv ta'lim metodlaridan foydalanish, o'quvchilarning muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Interaktiv darslar, simulyatsiyalar va onlayn mashg'ulotlar yordamida o'quvchilar o'zlarini real hayotdagi vaziyatlarda qanday yuritishni o'rganadilar. Shu bilan birga, o'quvchilarning yaratijilik va innovatsion fikrlashlarini rivojlantirishda ham bu metodlar juda muhimdir.

Ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarni rivojlantirishga e'tibor qaratish: Muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor berish kerak. O'quvchilarni nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy masalalarda ham samarali qarorlar qabul qilishga o'rgatish muhimdir. Shuning uchun, o'quvchilarga jamiyatda faol ishtirok etish, tanqidiy fikrlash va mantiqiy tahlil qilish ko'nikmalarini o'rgatish zarur.

Ta'lim texnologiyalarining innovatsion rivojlanishi: Ta'limda texnologiyalarning yangiliklarga mos ravishda rivojlanishi, o'quvchilarga zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali yangi bilim va ko'nikmalarni o'rgatish imkonini yaratadi. Ta'lim texnologiyalarini innovatsion rivojlantirish, o'quvchilarning masalalarni hal qilishdagi kompetensiyalarini oshirishda samarali yondashuvlar yaratadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari va takliflar asosida, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda intellectual tizimlarning ahamiyati kattadir. Intellectual tizimlar nafaqat bilimlarni o'zlashtirishni, balki o'quvchilarning yaratijilik, tanqidiy fikrlash va masalalarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim tizimida intellectual tizimlar va zamonaviy texnologiyalarning kengaytirilgan qo'llanishi, o'quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyatlarini, balki ijtimoiy-siyosiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham katta hissa qo'shadi. Shuningdek, yangi ta'lim metodlari va texnologiyalarni o'rganish, o'quvchilarga kengroq dunyoqarashni va muvaffaqiyatli jamiyatda yashash ko'nikmalarini berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

Serebryakova, G. Z. Innovatsion ta'lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot. Ta'lim va

Innovatsiyalar Jurnal, Moskva, 2018, 3-son, 45-59 betlar.

Shchukin, A. P. Muammoli vaziyatlar va ularni hal qilish metodikasi. Pedagogika va Innovatsiya Jurnal, Sankt-Peterburg, 2017, 12-son, 67-78 betlar.

Zelenov, B. D. Sun'iy intellekt va ta'lim. Yangi Texnologiyalar Jurnal, Toshkent, 2021, 7-son, 34-47 betlar.

Gorshkov, A. G. Inson va texnologiya: ta'lim jarayonida sun'iy intellekt. Oliy ta'lim jurnal, Moskva, 2019, 4-son, 88-97 betlar.

Jonassen, D. H. (1999). Problem Solving and Instruction. Journal of Educational Psychology, 91(1), 19-29.

Smith, G. M. (2002). The Role of Artificial Intelligence in Education. Journal of Educational Technology Systems, 31(3), 279-292.

Gardner, H. (2006). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books.

Mayer, R. E. (2005). The Cambridge Handbook of Multimedia Learning. Cambridge University Press.

Alexander, P. A. (2003). The Role of Knowledge and Cognition in Learning. Educational Psychologist, 38(2), 133-145.

Foresman, T. J. (2008). Simulation and Artificial Intelligence for Problem-Solving in Education. International Journal of Artificial Intelligence in Education, 18(3), 299-312.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING FAN VA TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

Ablaqulov Kamoliddin Bahriddinovich,

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universATeti

Qarshi filiali assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqola axborot texnologiyalari (AT)ning roli, fan va ta'limda zamonaviy ATni joriy etish, rivojlantirish va qo'llash muammolarini o'rganishga bag'ishlangan. AT turli sinflar va maqsadlardagi boshqaruv tizimlarida axborot resurslari, kompyuter texnologiyalari va ma'lumotlarni uzatishdan samarali foydalanishga qaratilgan ma'lumotlarni qayta ishlash, saqlash, uzatish va ko'rsatishning uzluksiz jarayonlari sifatida belgilanadi. AT inson faoliyatining barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadi, barcha axborot jarayonlarini avtomatlashtirish darajasini sezilarli darajada oshiradi, bu ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sur'atlarini tezlashtirishning zaruriy shartidir. Zamonaviy AT ta'lim sohasida ham, ilmiy izlanishlar sohasida ham faol vosita sifatida yangi imkoniyatlar va istiqbollarni ochib beradi.

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari, ta'limni axborotlashtirish, ilmiy tadqiqotlarni kompyuterlashtirish, kompyuter texnologiyalari.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

Аблакулов Камолитдин Бахриддинович

Ассистент Каршинского филиала Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хоразми

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию роли информационных технологий (ИТ), проблемам внедрения, развития и применения современных ИТ в науке и образовании. ИТ предоставляет информацию, направленную на эффективное использование информационных ресурсов, компьютерных технологий и передачи данных в системах управления различного класса и назначения. Данные определяются как непрерывные процессы обработки, хранения, передачи и отображения. ИТ влияют на все стороны человеческой деятельности, существенно повышают уровень автоматизации всех информационных процессов, что ускоряет темпы научно-технического развития. является необходимым условием ускорения. Современные ИТ, как активный инструмент в сфере образования и научных исследований, увеличивают его возможности и перспективы.

Ключевые слова: Информационные технологии, информатизация образования, компьютеризация научных исследований, компьютерные технологии.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE SCIENCE AND EDUCATION SYSTEM

Ablakulov Kamoliddin Bahriddinovich

Assistant of the Karshi branch of Tashkent UniversATy of Information Technologies named after Muhammad al-Khorazmi, kamoliddin1987@umail.uz

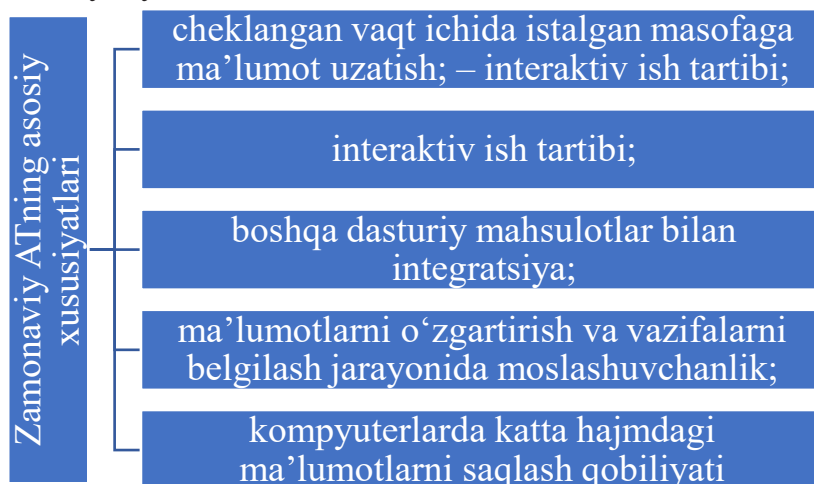
Annotation: This article is devoted to studying the role of information technologies (IT), and the problems of introducing, developing, and supporting modern IT in science and education. IT is a continuous process of processing, storing, transmitting, and displaying information, aimed at efficiently using information resources, computer technologies, and data transmission in management systems of various classes and purposes. IT affects all aspects of

human activity, significantly increasing the level of automation of all information processes, which is necessary for accelerating scientific and technological progress. Modern IT opens up new opportunities and prospects as an active tool in education and scientific research.

Keywords: Information technologies, informatization of education, computerization of scientific research, computer technologies.

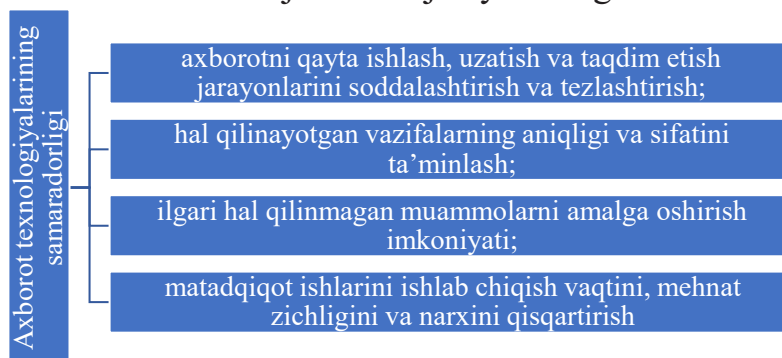
Kirish. Ilmiy-tadqiqot institutlari va oliy o'quv yurtlarini innovatsion yo'lida rivojlantirishni axborotlashtirish infratuzilmasini yaratmasdan va takomillashtirmasdan, birinchi navbatda, axborot texnologiyalarini qo'llash orqali intellektual faoliyatni axborotlashtirishdan amalga oshirib bo'lmaydi. Zamonaviy AT turli sinflar va maqsadlardagi boshqaruv tizimlarida axborot resurslari, kompyuter texnologiyalari va ma'lumotlarni uzatishdan samarali foydalanishga qaratilgan ma'lumotlarni qayta ishlash, saqlash, uzatish va ko'rsatishning uzluksiz jarayonlari sifatida belgilanadi. AT inson faoliyatining barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadi, barcha axborot jarayonlarini avtomatlashtirish darajasini sezilarli darajada oshiradi, bu esa ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sur'atlarini tezlashtirishning zaruriy sharti hisoblanadi [1-2].

Material va metodlar. AT odamlar o'rtasidagi axborot o'zaro ta'sirini ta'minlashda, axborotni tayyorlash, qayta ishlash va tarqatish tizimlarida, yangi bilimlarni olish va to'plash jarayonlarida muhim rol o'ynaydi.

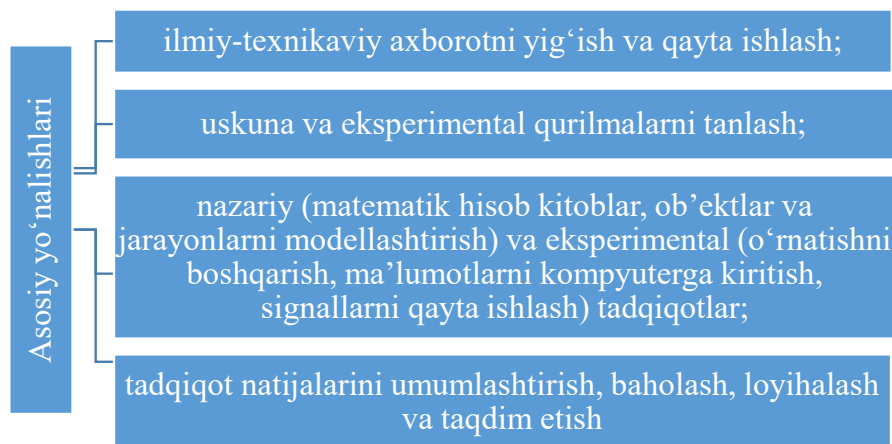
1-rasm. Zamonaviy ATning asosiy xususiyatlari

AT mahalliy va global kompyuter tarmoqlariga ulangan va zarur dasturiy ta'minot bilan ta'minlangan, zarur periferik qurilmalar to'plamiga ega shaxsiy kompyuterlardan iborat dasturiy va apparat tizimlari yordamida amalga oshirilishi natijasida o'quv jarayoni va ilmiy tadqiqotlarni avtomatlashtirish darajasini oshiradi [3]. Zamonaviy AT - bu zamonaviy universitet yoki boshqa ta'lim muassasasi ishini qurish mumkin bo'lgan asosdir. Qolaversa, oliy ta'lim tizimining o'zi ham ATni rivojlantirish jarayonining faol ishtirokchisi hisoblanadi.

2-rasm. Axborot texnologiyalarining fan va ta'lim sohasida ish samaradorligi

Ilmiy faoliyat texnologiyasi va o'quv jarayoni sohasida juda ko'p umumiylik mavjud. Bu axborot ta'minoti muammolarni hal qilish uchun matematik va intellektual-mantiqiy usullardan foydalanish, natijalar haqida hisobot berish hamda ushbu jarayonlarni boshqarishga tegishli bo'ladi. Ilmiy tadqiqotlar sifati va samaradorligi ko'p jihatdan kompyuter texnologiyalaridan foydalanish darajasiga bog'liq.

3-rasm. Kompyuter texnologiyalarini qo'llashning asosiy yo'nalishlari

Zamonaviy sharoitda bir necha o'nlab kuchli kompyuterlar mahalliy va global tarmoqlardan foydalangan holda yagona kompleksga birlashtirilganda superkompyuterlar, shuningdek hisoblash klasterlari asosida hisoblash va boshqa algoritmlarni amalga oshirish uchun noyob imkoniyat ochilmoqda. Ushbu klasterlar Internet orqali ma'lumot almashishi mumkin va shuning uchun hisoblash va axborotni qayta ishlash jarayoni global miqyosda tom ma'noda amalga oshirilishi mumkin [4].

Tadqiqot natijalari. Tizimli yondashuv bilan ilmiy tadqiqotlar tadqiqot mavzusi bo'yicha ilmiy va texnik ma'lumotlarni to'plash va dastlabki ishlov berishdan boshlanadi [5].

Ilmiy-texnikaviy ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash tartibini avtomatlashtirish kutubxonalar va ilmiy-tadqiqot institutlarida ixtisoslashtirilgan axborot-qidiruv tizimlari, Internet-qidiruv dasturlari, ma'lumotlar bazalarida qidiruvlar yordamida ta'minlanadi. Mantiqiy, funksional va strukturaviy modellashtirish uchun kompyuter texnikasining imkoniyatlari keng qo'llaniladi, Excel, QuattroPro, MathCad kabi universal qo'llaniladigan tizimlar jarayonini qurish mumkin. Bir necha darajali matematik va kimyoviy formulalarga boy ilmiy ishlarni tayyorlash ilmiy hujjatlar uchun maxsus muharrirlar, matematik va muhandislik hisob-kitoblarini amalga oshirish uchun birlashtirilgan tizimlar MathCad tizimi yordamida hal qilinadi.

Formulalar bilan to'yingan ilmiy matnlarni tayyorlash TEX tizimida eng samarali hisoblanadi, bu yerda formulalar to'plami maxsus til yordamida amalga oshiriladi. Ilmiy hujjatlarda murakkab grafik tasvirlarni yaratish uchun biznes grafik tizimlaridan foydalanish qulayroqdir. Masalan, CorelDRAW va geometrik modellashtirish AutoCAD, fotosuratlarini skanerlash va optik aniqlash vositalari, tahrirlash vositalari va raqamli fotografiya FineReader, Adobe Photoshop yordamida hujjat matniga joylashtirish mumkin.

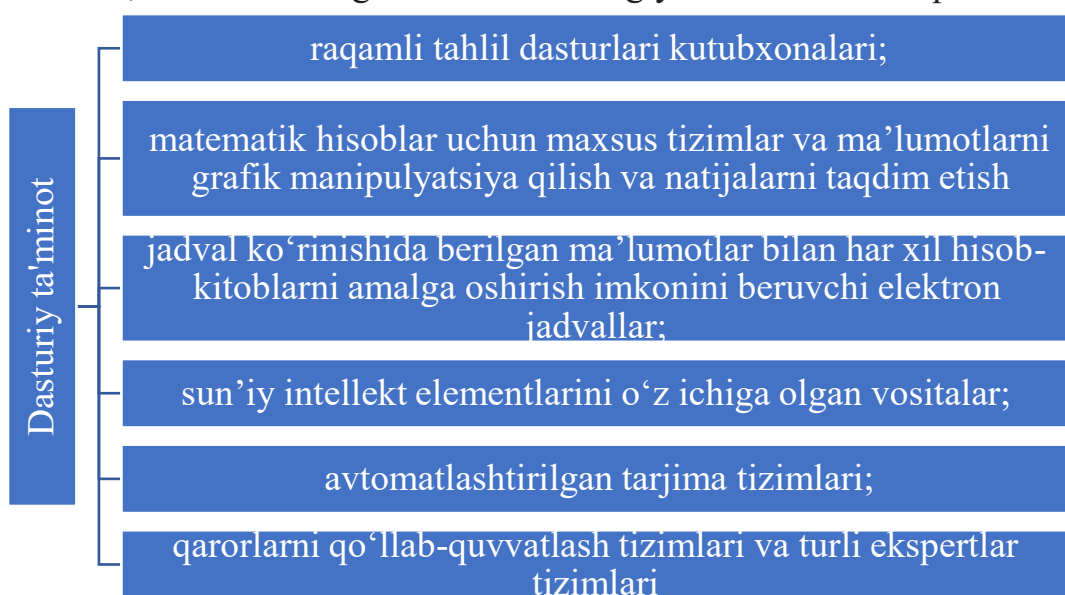
Ba'zi hollarda avtomatlashtirilgandan foydalangan holda texnik muammolarni nazariy o'rganishni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Ixtirochilik masalalarini yechish tizimi, texnik tizimlarni tahlil qilishdan to'yechim variantlarini izlashgacha bo'lgan texnik ijodkorlikning barcha bosqichlarini qamrab oladi. Eksperimental tadqiqot bosqichi ishonchli munosabatlarni olishni ta'minlaydigan o'lchovlarning minimal sonini aniqlash, ish hajmini va murakkabligini kamaytirish, natijalarning aniqligi va ishonchliligini yo'qotmasdan tajribani soddalashtirish muammosini hal qilishni talab qiladi. Ushbu muammo matematik statistika bo'limining vositalaridan foydalangan holda hal qilinadi. Tasodifiy xatolarga duchor bo'lgan o'lchovlarni

oqilona tashkil qilish uchun zarur usullarni taqdim etadigan eksperimentni loyihalashdan foydalaniladi.

Ilmiy tadqiqot natijalarini qayta ishlash bosqichida ehtimollik nazariyasi, xatolar nazariyasi, matematik statistika, vektor va tasvir tahlili yordamida matematik hisob-kitoblarni amalga oshirish imkonini beruvchi dasturiy ta'minotdan ko'proq foydalaniladi. Ko'pincha jadval ko'rinishida taqdim etiladigan tadqiqot ma'lumotlarini qayta ishlash elektron jadval protsessorlari yordamida ham juda samarali amalga oshiriladi.

Elektron jadvallar barcha bosqichlarda qo'llaniladi. Ilmiy tadqiqotlarni kompyuterlashtirishning eng samarali vazifalari avtomatlashtirilgan ilmiy tadqiqot tizimlari doirasida amalga oshiriladi. Ilmiy va boshqa tadqiqotlar natijalarini kompyuterda qayta ishlash ularni taqdim etish bosqichidagi zaruriy va muhim bosqichdir. Grafik va matn shakllaridagi tasvirlarni ommaga taqdim etish sohasi ayniqsa diqqatga sazovordir. Bu yerda nafaqat tasviriy materialni tayyorlashni soddalashtirish va tezlashtirish, balki jiddiy sifat jihatidan yaxshilanishga ham ega. Rang, tovush va animatsiyadan keng foydalanish mumkin bo'ldi. Ushbu yangi imkoniyatlarning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin. Universitet ta'limini axborotlashtirish axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini jadal rivojlantirishning zamonaviy sharoitida bo'lajak mutaxassisni sifatli tayyorlashning zarur shartidir [6].

Ta'limni axborotlashtirish jarayonini rivojlantirishda uzluksiz ta'lim tizimini shakllantirish, yagona axborot ta'lim makonini yaratish, ma'lumotlardan foydalanishga yo'naltirilgan yangi o'qitish vositalari va usullarini faol joriy etish tendensiyalari paydo bo'lmoqda [7]. Ta'lim multimedia texnologiyalari animatsiya va tovushdan foydalangan holda video tasvirlar ko'rinishidagi ma'lumotlarni taqdim etish va gipermedia texnologiyalari avtomatik ravishda qo'llab-quvvatlaydigan har xil turdagi ma'lumotlarni kompyuterda namoyish qilish, tanlangan tushunchalar, dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqishni ifodalaydi.

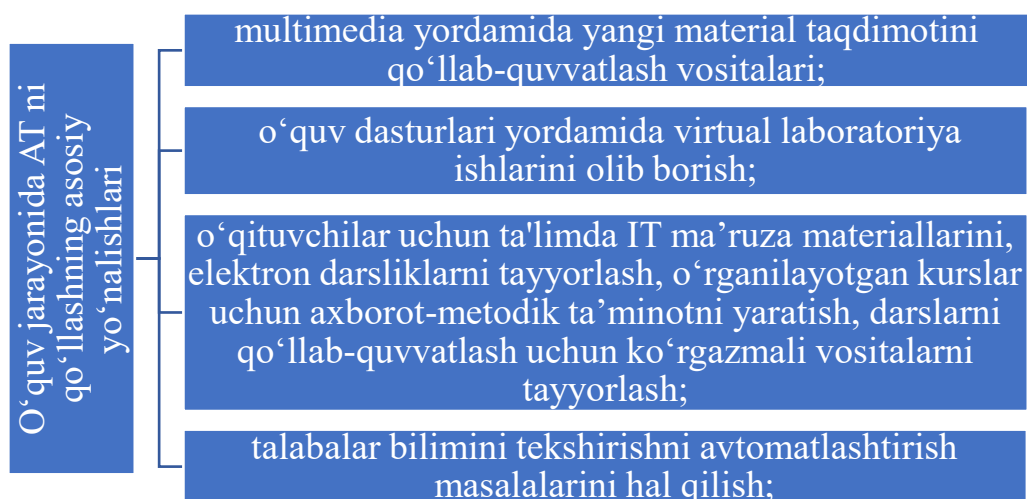

4-rasm. Nazariy tadqiqot vazifalarini bajarish uchun dasturiy ta'minot tizimlari

Virtual haqiqat, kontaktsiz ma'lumotlarning o'zaro ta'siri vositasi sifatida, stereoskopik tarzda taqdim etilgan ekran dunyosida real vaqtda to'g'ridan-to'g'ri kirish va mavjudlik illyuziyasini yaratadigan murakkab multimedia muhitlari yordamida amalga oshiriladi. Ta'lim kompyuter telekommunikatsiya tarmoqlari o'qituvchi va talaba fazoviy va vaqt bo'yicha ajratilganda va o'quv jarayoni telekommunikatsiyalar yordamida amalga oshirilganda masofadan turib o'qitishni ta'minlash imkonini beradi. Eng ko'p qo'llaniladigan o'quv qo'llanmalar onlayn o'quv qo'llanmalari, multimedia kompyuter o'qitish tizimlari, audio va video o'quv va axborot materiallari hisoblanadi [8].

Ta'lim tizimining asosiy ob'ekti - o'quvchi bo'lib, shu bilan birga, ta'limning asosiy vazifasi - unga o'rganilayotgan fan bo'yicha zarur ma'lumotlarni berish, uni esda saqlashni ta'minlash va bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishdir. Talabalar bilimlarni deklarativ usullar - kompyuter darsliklari, test va nazorat dasturlari, ma'lumotnomalar va o'quv ma'lumotlar bazalari, o'quv videolari va protsessual usullar - simulyatsiya modellari, mavzuga yo'naltirilgan muhitlar va laboratoriya mashg'ulotlari, simulyatorlar, ular asosida ishlab chiqilgan o'yin dasturlari orqali olishlari mumkin. O'qituvchilar uchun ta'limda AT ma'ruza materiallarini, elektron darsliklarni tayyorlash, o'rganilayotgan kurslar uchun axborot-metodik ta'minotni yaratish, darslarni qo'llab-quvvatlash uchun ko'rgazmali vositalarni tayyorlash, talabalar bilimni tekshirishni avtomatlashtirish masalalarini hal qilishda qo'llanilishi mumkin. Talabalar bilimni test shaklida avtomatlashtirilgan nazorat qilish markazlashtirilgan nazoratni tashkil etish, nazoratni ob'ektiv, o'qituvchining subyektivligiga bog'liq bo'lmagan holda amalga oshirish, inson va moddiy xarajatlarni kamaytirish, so'rov va tahlil qilish vaqtini sezilarli darajada qisqartirish, materiallar va test natijalarini elektron shaklda saqlashni tashkil etish, axborot mazmunini va natijalarning ravshanligini oshirish imkonini beradi [9].

Hozirgi vaqtda ta'lim sohasidagi kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalarining mavjud vositalari ma'ruzadan tortib to baholashgacha bo'lgan deyarli butun o'quv siklini amalga oshirish imkonini beradi. Ta'limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, yangi tarbiyaviy ta'sir vositalarini, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi samarali hamkorlik vositalarini yaratish, bilimlarni uzatishni tezlashtirish imkonini beradi. Ta'lim axborot texnologiyalaridan foydalanish o'z-o'zini tarbiyalash, uzluksiz ta'lim tizimlari, shuningdek, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimlari uchun samarali usul hisoblanadi [10].

5-rasm. O'quv jarayonida ATni qo'llashning asosiy yo'nalishlari

Ta'limda AT dan foydalanishning an'anaviy ta'limga nisbatan bir qancha afzalliklarga ega. AT rang, grafik, tovush, animatsiyadan foydalanish orqali o'quv ma'lumotlarini idrok etishni sezilarli darajada kengaytiradi va yaxshilaydi, bu esa faoliyatning real muhitini qayta yaratish imkonini beradi. O'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini sezilarli darajada oshirishi mumkin. O'quvchilarning qobiliyatlarini keng rivojlantirish va ularning aqliy faoliyatini faollashtirishga va fikrlashni shakllantirishga hissa qo'shadi.

Talabalar bilimlarini test shaklida avtomatlashtirilgan nazorat qilish markazlashtirilgan nazoratni tashkil etish imkonini beradi, nazoratni ob'ektivroq, o'qituvchining sub'ektivligidan mustaqil qiladi, inson va moddiy xarajatlarni kamaytiradi, so'rov va tahlil vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi, materiallarni saqlashni tashkil qiladi, test natijalari elektron shaklda,

axborot mazmunini va natijalarning ravshanligini oshiradi.

Xulosa. Hozirgi kunda mavjud kompyuter va ta'lim sohasidagi texnologiyalar ma'ruzalardan test sinovlarigacha bo'lgan deyarli butun o'quv siklini amalga oshirish imkonini beradi. Ta'limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, yangi tarbiyaviy ta'sir vositalarini, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi samarali hamkorlik vositalarini yaratish, bilimlarni uzatishni tezlashtirish imkonini beradi. Ta'lim axborot texnologiyalaridan foydalanish o'z-o'zini tarbiyalash, uzluksiz ta'lim tizimlari, shuningdek, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimlari uchun samarali usuldir.

Ta'lim tizimini qaytadan ko'rib chiqish va isloh qilish zarurati mavjud bo'lib, bunda ta'lim jarayonida zamonaviy talaba bilim va ko'nikmalarni to'plashi kerak emas, balki mustaqil ravishda boshqa talabalar bilan birgalikda mazmunli maqsadlarni qo'yishi, o'z ustida mustaqil ishlashi kerak. Bu foydalanuvchilar ta'lim jarayonida AT ilovalari va bulutli web-xizmatlar orqali ma'lumotlar almashishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

Kenjabayev A.T., Ikramov M.M., Allanazarov A.Sh. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari / O'quv qo'llanma. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent. 2017 yil. 55 b.

Касимов О.К., Ражапова, С.С. Перспективы внедрения новых технологий для развития транспортной системы республики Узбекистан. Экономика и социум, (6), (2020). 710-715.

Ablaqulov K.B. Ro'ziyev F.E. Informatikani o'qATishda bulutli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi // "Talabalarning ilmiyinnovatsion loyihalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari: muammo va yechimlar" Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya 2023 y. 141-147 b.

Zaxarova, I.G. Ta'limda axborot texnologiyalari: Darslik / I.G. Zaxarova. - M.: Akademiya, 2013. - 192 b.

Gavrilenkova, I.V. Fanni o'qATish va o'qATishda axborot texnologiyalari. Kasbga yo'naltirish amaliyoti, muammolari va istiqbollari. Monografiyalar/I.V. Gavrilenkova. - M.: KnoRus, 2018. — 284 b.

Аблакулов К.Б. Применение облачных технологий и их преимущества и недостатки // Fan, innovatsion texnika va texnologiyalarning rivojlanish istiqbollari respublika ilmiy-amaliy anjumani. Qarshi, 2023. 322-325 b.

Федотова, Й.Л., Федотов А.А. Информационные технологии в науке и образовании: Учебное пособие. Москва. Форум. 2018. 256 с.

Ablaqulov K.B. Informatikani o'qATishda bulutli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi // Talabalarning ilmiy innovatsion loyihalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya. Jizzax. 2023. 141-147 b.

Ablaqulov K.B. Informatika fanini o'qATishda bulutli texnologiyadan foydalanish metodikasi // O'zMU xabarlar. № [1/12]. 2023. 77-80 b.

Ablaqulov K.B. (2024). Ma'lumotlar bazasini o'qATishda bulutli muhATdan foydalanish modeli // Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishida ta'lim, ilm va innovatsiyaning dolzarb muammolari va yechimlari ilmiy-uslubiy anjumani ma'ruzalari to'plami, Toshkent. 160-164 b.

СИТУАЦИОННЫЕ ЗАДАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ

*Алимова Фарзона Абдукамаловна,
доктор педагогических наук (DSc), профессор, Ташкентский государственный
педагогический университет им.Низами*

*Темирханова Азиза Ширинхан кизи,
студентка 4 курса, Ташкентский государственный педагогический университет
им.Низами*

Аннотация. В данной работе рассматривается методика организации контроля знаний учащихся по химии, основанная на использовании ситуационных заданий. Методика направлена на развитие у учащихся практических навыков, критического мышления и способности применять теоретические знания в реальных жизненных ситуациях. Анализируется структура ситуационных заданий, их влияние на мотивацию учащихся и углубление понимания химических процессов.

Ключевые слова: химия, контроль знаний, ситуационные задания, методика обучения, критическое мышление, практическая направленность.

KIMYO FANINI O'QITISHDA VAZIYATLI TOPSHIRIQLAR

*Alimova Farzona Abdukamalovna,
pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti*

*Temirxanova Aziza Shirinxan Qizi,
4-bosqich talabasi, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada vaziyatli topshiriqlardan foydalanish asosida kimyo fanidan o'quvchilar bilimni nazorat qilishni tashkil etish metodikasi muhokama qilingan. Metodika talabalarning amaliy ko'nikmalarini, tanqidiy fikrlash va nazariy bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Vaziyatli topshiriqlarining tuzilishi, ularning o'quvchilarning motivatsiyasiga ta'siri va kimyoviy jarayonlarni chuqur anglashi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kimyo, bilimlarni nazorat qilish, vaziyatli topshiriqlar, o'qitish usullari, tanqidiy fikrlash, amaliy yo'nalish.

SITUATIONAL TASKS IN TEACHING CHEMISTRY

*Alimova Farzona Abdukamalovna,
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor, Tashkent State Pedagogical University
named after Nizami*

*Temirxanova Aziza Shirinxan qizi.,
4th year student, Tashkent State Pedagogical University named after Nizami*

Abstract. This paper discusses a methodology for organizing control of students' knowledge in chemistry, based on the use of situational tasks. The methodology is aimed at developing students' practical skills, critical thinking and the ability to apply theoretical knowledge in real life situations. The structure of situational tasks, their impact on students' motivation and deepening their understanding of chemical processes are analyzed.

Key words: chemistry, knowledge control, situational tasks, teaching methods, critical

thinking, practical orientation.

Введение. Стратегия непрерывного образования, представленная в Национальной программе, направлена на воспитание гармонично развитого поколения, обладающего современными знаниями, имеющего активную гражданскую позицию, способного мыслить самостоятельно и принимать осознанные решения, в том числе и в области естественных наук [1]. Для осуществления данных мер необходимо применять в учебном процессе методики, стимулирующие активность учащихся при обучении предметам естественнонаучного цикла, в частности химии. Одним из таких методов обучения является использование ситуационных задач при обучении химии. Метод решения ситуационных задач рассматривается педагогами в контексте ситуационного обучения, которое, представляет собой «включение в учебный процесс глубокого и детального исследования реальной или имитированной ситуации, выполняемого для того, чтобы выявить ее частные и/или общие характерные свойства [2]. Ситуационная задача предоставляет для обучающегося ряд условий, реальных или близких к реальным, которые необходимо рассмотреть, учесть и проанализировать для принятия соответствующего решения. Решение таких практико-ориентированных задач, обеспечивает понимание учащимися естественнонаучной картины окружающего мира и формирование научного мировоззрения.

Обзор литературы. Проблема организации контроля знаний по химии на основе ситуационных заданий связана с развитием педагогических методик, активного обучения, проблемного подхода и компетентностного контроля. Исследования в этой области объединяют идеи о том, как сделать процесс оценивания более продуктивным и направленным на развитие учащихся. В научно-методической литературе по вопросам организации контроля знаний по химии можно отметить работы следующих авторов. Ю. К. Бабанский внёс значительный вклад в развитие педагогической теории и практики, в том числе по вопросам контроля знаний. Он предлагал различные методы организации контроля, в том числе ситуационные задания, которые помогают учащимся не только воспроизводить знания, но и применять их на практике, что особенно актуально в химии [3, с.115-123]. И.В. Жбора, отмечает, что проверка учебных достижений и оценивание успехов учащегося — это та часть педагогического процесса, которая выявляет достижения как учащихся, так и преподавателей, а также показывает степень успешности работы отдельных образовательных учреждений и всей системы образования в целом [4, с.818-821].

Методология исследования. Анализ и результаты по проблеме организации контроля знаний по химии на основе ситуационных заданий демонстрирует важную роль этого подхода в современном образовательном процессе. Ситуационные задания способствуют развитию у студентов аналитического мышления, способности к решению реальных проблем и междисциплинарного подхода.

Ситуационные задачи позволяют интегрировать знания, полученные в процессе изучения разных дисциплин [5]. При этом они могут предусматривать расширение образовательного пространства обучающегося. Ситуационные задачи — это задачи, позволяющие обучающемуся осваивать интеллектуальные операции последовательно в процессе работы с информацией: ознакомление — понимание — применение — анализ — синтез — оценка. Специфика ситуационной задачи заключается в том, что она носит ярко выраженный практико-ориентированный характер, но для ее решения необходимо конкретное предметное знание. Зачастую требуется знание нескольких учебных дисциплин. Кроме этого, такая задача имеет не традиционный номер, а красивое название, отражающее ее смысл. Обязательным элементом задачи является проблемный вопрос, который должен быть сформулирован таким образом, чтобы учащемуся захотелось

найти на него ответ [6, с.45-50; 7, с.27-32].

Анализ и обсуждение. Для развития умений решать практико-ориентированные задания учащимся можно предложить пример следующей ситуационной задачи «Соли в нашей повседневной жизни».

«Все мы знаем, что хлорид натрия или хлористый натрий (NaCl) — натриевая соль соляной кислоты. Известен в быту под названием поваренной соли, основным компонентом которой и является. NaCl очень важен для человека: он необходим нам для усвоения питательных веществ в процессе пищеварения; наша кровь в немалой степени состоит из солевого раствора; хлорид натрия входит в число важнейших источников минерального сырья для химической промышленности. В природе хлористый натрий встречается в морской воде, соленых озерах, в соляных подземных водах, в ископаемом виде (галит, каменная соль). Галит — это минеральная форма NaCl . Химически реактивен, применяется для производства более полутора тысяч веществ и материалов, начиная от металлического натрия и хлора и кончая содой, соляной кислотой, гидроксидом натрия, гербицидами для сельского хозяйства. Поваренная соль — готовый продукт, на 97 и более процентов состоящий из NaCl , используется в пищевой промышленности. Чем выше содержание хлорида натрия, тем выше сорт соли. Выпускаются также специализированные сорта с добавками микроэлементов, например, йодированная соль. Пищевая соль применяется как приправа в пищу, в качестве консерванта. Растворы хлорида натрия востребованы в медицине для приготовления и разведения лекарственных средств, для восстановления водно-солевого баланса организма, при кровотечениях, в качестве антидота при отравлении нитратом серебра, как антибактериальное средство для обработки ран, для некоторых других целей. Изотонический (физиологический) раствор хлорида натрия в воде (0,9 %) применяется как дезинфицирующее средство, для коррекции состояния систем организма в случае обезвоживания, как растворитель других лекарственных препаратов. В офтальмологии как местное средство раствор хлорида натрия обладает противоотечным действием. Человек ежегодно потребляет в среднем около 5 килограммов хлорида натрия. В организме взрослого человека в среднем находится 5 литров крови, в чей состав на 0,9 % также входит соль. В человеческом поте также содержится около 0,5 % NaCl , а потому в случае усиленного потоотделения рекомендуется употреблять газированную воду, содержащую также 0,5 % NaCl ».

Задание 1. Прочив данный текст, заполните следующую таблицу

Соли в медицине	Соли в химической лаборатории	Соли в быту

Задание 2. Учащимся дается список предметов (например, соль, хлеб, чипсы, шоколад, сыр). Они должны отметить, где содержится соль, и подумать, зачем она нужна в каждом из продуктов.

Вопросы для обсуждения:

1. Почему соль добавляют в сладкие продукты?

2. Какую роль она играет в консервации?

Задание. 3. На основе ниже представленной таблицы объясните взаимосвязь представленных рисунков.

1

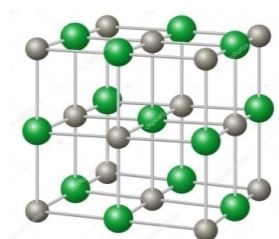
2

3

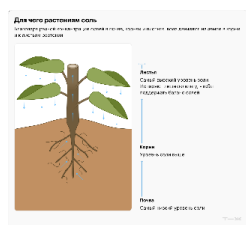
4

5

6

7

8

Закключение. В обучении химии чаще используются задания и задачи, слабо связанные с повседневной жизнью. В современном обществе необходимо, что человек умел решать реальные задачи, жизненные проблемы на основе предметных знаний и умений. Задача педагога средствами своего предмета сформировать данную компетентность. Это возможно, только в процессе решения проблем повседневной жизни, и в этом плане огромным потенциалом обладают ситуационные задачи. Учитель может сам составлять ситуационные задачи, учитывая интересы учащихся, с которыми они сталкиваются

повседневной своей жизни.

Использованная литература.

1. Обзор системы высшего образования Узбекистана <https://www.erasmusplus.uz/>
2. Найденышева И.Ю. Ситуационные задачи как средство оценивания в современной школе. <http://www.bssochi.ru/pic/f-397.pdf>
3. Иванова И.С., Петрова М.А. Развитие навыков решения ситуационных задач как средство контроля знаний учащихся по химии. 2020, Т.15, №3, С.115-123.
4. Жбора, И. В. Тестирование как метод контроля знаний студентов по химии в вузах I-II уровней аккредитации / И. В. Жбора, И. П. Стерчо, С. С. Милевич. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 3 (107). — С. 818-821. — URL: <https://moluch.ru/archive/107/25744/>
5. Ситуационные задачи на уроках химии. <https://nsportal.ru/vuz/khimicheskie-nauki/library/2015/12/16/situatsionnye-zadachi-na-urokah-himii>
6. Кузнецова Л.И., Чернов В.А. Влияние ситуационных задач на развитие критического мышления школьников. «Химия в школе». - 2022, №2, С. 45-50
7. Ермаков Д.С., Жарикова Е.А., Ленина О.Ф. Задачи с практическим содержанием на начальном этапе изучения химии//Химия в школе. - 2006, №5.- С.27-32.

BO'LAJAK MUHANDISLARNI TAYYORLASHDA UMUMKASBIY FANLARNING O'RNI VA ZARURATI

Baxriddinova Nasiba Muradovna

Buxoro muhandislik texnologiya instituti mustaqil tadqiqotchisi

<https://orcid.org/0009-0006-8746-3578>

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumkasbiy fanlarning bo'lajak muhandislarni tayyorlashdagi o'rni va zarurati tahlil qilinadi. Zamonaviy sanoatning jadal rivojlanishi muhandislik sohasida innovatsion yondashuvlarni joriy etishni talab qilmoqda. Xususan, mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi bo'yicha umumkasbiy fanlar talabalar uchun muhim nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Maqolada texnika xavfsizligi, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligi, ekologik barqarorlik va innovatsion texnologiyalar bilan bog'liq jihatlar yoritiladi. Bo'lajak muhandislarni kasbiy jihatdan to'liq tayyorlash uchun umumkasbiy fanlarni samarali o'qitish muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: umumkasbiy fanlar, texnika xavfsizligi, mehnat muhofazasi, muhandislik ta'limi, innovatsion texnologiyalar, ekologik barqarorlik, ishlab chiqarish jarayonlari.

РОЛЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ОБЩЕПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Бахриддинова Насиба Мурадовна

Научный исследователь Бухарского инженерно-технологического института

Аннотация. В данной статье анализируется роль и необходимость общепрофессиональных дисциплин в подготовке будущих инженеров. Современное развитие промышленности требует внедрения инновационных подходов в инженерное образование. В частности, общепрофессиональные дисциплины, связанные с охраной труда и техникой безопасности, играют ключевую роль в формировании у студентов важных теоретических и практических знаний. В статье рассматриваются вопросы безопасности техники, эффективности производственных процессов, экологической устойчивости и инновационных технологий. Подчеркивается важность эффективного преподавания общепрофессиональных дисциплин для всесторонней профессиональной подготовки будущих инженеров.

Ключевые слова: общепрофессиональные дисциплины, техника безопасности, охрана труда, инженерное образование, инновационные технологии, экологическая устойчивость, производственные процессы.

THE ROLE AND NECESSITY OF GENERAL PROFESSIONAL DISCIPLINES IN THE TRAINING OF FUTURE ENGINEERS

Baxriddinova Nasiba Muradovna

Scientific Researcher, Bukhara Engineering and Technology Institute

Abstract. This article analyzes the role and necessity of general professional disciplines in training future engineers. The rapid development of modern industry requires the implementation of innovative approaches in engineering education. In particular, general professional disciplines related to occupational safety and technical security play a key role in shaping essential theoretical and practical knowledge for students. The article explores aspects of technical safety, the efficiency of production processes, environmental sustainability, and innovative technologies. The importance of effectively teaching general professional disciplines for the comprehensive professional training of future engineers is emphasized.

Keywords: general professional disciplines, technical safety, occupational safety, engineering education, innovative technologies, environmental sustainability, production processes.

Zamonaviy sanoat, qurilish va texnologik jarayonlarning jadallik bilan rivojlanishi muhandislik kadrlarini tayyorlashda innovatsion yondashuvlarni talab etmoqda. Jumladan, mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi sohasida ishlovchi bo'lajak muhandislar uchun umumkasbiy fanlar ushbu soha bo'yicha bilim va amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi. Ushbu yo'nalishning ahamiyati inson salomatligini saqlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va texnologik jarayonlarning xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2024-yil 20-iyun kuni muhandislik sohalarida kadrlar tayyorlash va oliy ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish bo'yicha yig'ilish o'tkazdi. Unda oliy ta'lim dasturlari va mutaxassisliklarni ishlab chiqaruvchilar talabiga moslashtirish zarurligi ta'kidlandi.[1]. Bundan tashqari oliy ta'lim muassasalari va sanoat o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, dual ta'lim tizimini joriy etish, ilmiy-tadqiqot ishlarini amaliy ishlanmalarga yo'naltirish zarurligi ta'kidlangan. Bu tashabbuslar mamlakatimizda malakali muhandislarni tayyorlash va ularning salohiyatini oshirishga yo'naltirilgan islohotlarning ajralmas qismidir.

Texnika xavfsizligini ta'minlash masalalari, birinchi navbatda, umumkasbiy fanlar orqali hal etiladi. Fizika, matematika, kimyo, materialshunoslik kabi fanlar nafaqat muhandislikning ilmiy poydevorini tashkil etuvchi fanlar, balki texnologik xavf omillarini aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, ishlab chiqarish sexlarida issiqlik tarqalishini nazorat qilish, portlash xavfi yuqori bo'lgan muhitlarda bosim va haroratni hisoblash, elektr xavfsizligini ta'minlash kabi holatlarda nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar birgalikda qo'llaniladi.

Bo'lajak muhandislarni tayyorlash jarayonida kasbiy-texnik fanlar muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo'nalishida bu fanlarning o'rni yanada muhim, chunki ishlab chiqarish jarayonlarining xavfsizligini ta'minlashda ilmiy bilimlar va amaliy ko'nikmalar bevosita qo'llaniladi. Umumkasbiy fanlar talabalarni nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, ularda tahliliy fikrlash qobiliyatini shakllantirib, texnologik va ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun zarur kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Asosiy muhandislik fanlar — texnika xavfsizligi sohasida asosiy vazifalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan nazariy asos va metodologiyani taqdim etadi. Ular orqali:

Tabiiy qonuniyatlarni tushuntirish. Bunda fizika, matematika va kimyo qonunlari yordamida ishlab chiqarish jarayonlaridagi turli xavflarni aniqlash va boshqarish imkoniyati yaratiladi.

Xavfsizlik texnologiyalarining poydevori yaratish. Umumkasbiy fanlarda olingan bilimlar real ishlab chiqarish sharoitlarida qo'llaniladi.

Innovatsiyalar uchun zamin yaratish. Yangi texnologiyalar va xavfsizlik tizimlarini ishlab chiqishda umumkasbiy fanlar asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Bo'lajak muhandislarni tayyorlashda umumiy fanlarning integratsiya qilinishi ularning kompetensiyasini rivojlantirish va tezkor ravishda rivojlanayotgan texnologik muhitda samaradorligini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv nafaqat ularning texnik ko'nikmalarini takomillashtiradi, balki muhandislikda xavfsizlik, barqarorlik va innovatsion usullarning umumiy tushunig'ini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xavfsizlik uchun loyihalash jarayonida xavfsizlikka urg'u berish qurilish jarayonida xavflarni sezilarli darajada kamaytirishga imkon beradi, chunki sog'liq va xavfsizlik mezonlari dastlabki bosqichdanoq inobatga olinadi [].

Loyihada xavflarni oldindan bartaraf etish va bu konsepsiya loyiha boshqaruvida xavfsizlik choralari joriy etishni taklif qiladi, shu orqali ishchilarning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi

xavflarni kamaytiradi[]

Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo'nalishida texnik bilim fanlar ishlab chiqarish jarayonlarining ilmiy va texnologik asoslarini o'rgatadi. Bu fanlar yordamida talabalarda texnologik jarayonlarning xavfsizlik standartlarini yaratish, avariya xavfini aniqlash va oldini olish, yekologik barqarorlikni ta'minlash uchun zarur ko'nikmalar shakllanadi.

Muhandislik asoslari fanlarini o'qitishda bir qator vazifalarni belgilab olishimiz mumkin. Jumladan quyidagi vazifalarni ko'rib chiqamiz:

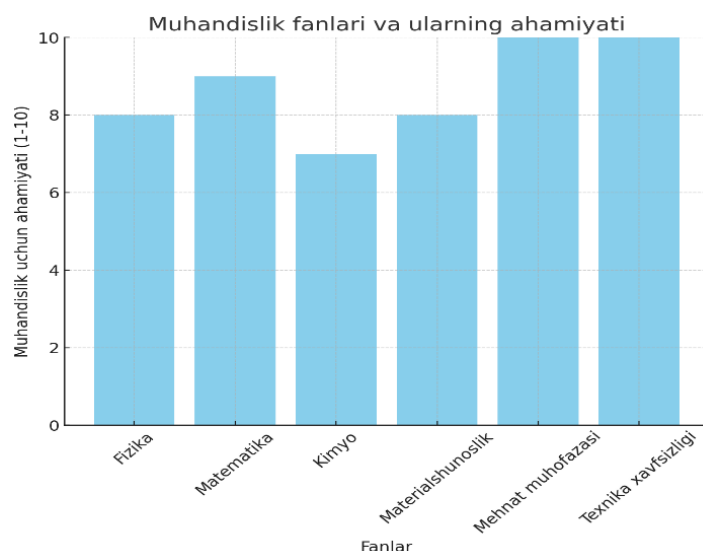
1. Ishlab chiqarish xavfsizligini ilmiy asosda ta'minlash. Asosiy muhandislik fanlar nazariy va amaliy bilimlar yordamida ish sharoitlaridagi xavflarni oldindan aniqlash va bartaraf etishni o'rgatadi. Muhandislik asoslari fanlar yordamida ishlab chiqarish xavf-xatarlarini aniqlash, tahlil qilish va boshqarish uchun ilmiy asos yaratiladi:

a) Fizika: Mexanik, issiqlik, elektr xavf-xatarlarini aniqlash va oldini olish imkonini beradi. Misol, harorat va bosim nazorati orqali portlash xavfi bo'lgan jihozlarni tekshirish. Masalan: Fizika asosida Elektr toki bilan ishlashda uch bosqichli xavfsizlik tizimlari yaratiladi. Buni Real tajribada ko'rishimiz mumkin. Misol uchun Germaniyaning BASF korxonasida 2019-yilda xavfli zonalarda issiqlik va elektr parametrlari uchun avtomatik monitoring tizimlari joriy etildi. Natijada, korxona avariya holatlarini 30% ga kamaytirishga muvaffaq bo'ldi.

b) Kimyo: Kimyoviy moddalar xavfliligini aniqlash, ularni zararsizlantirish choralarini ishlab chiqish. Misol, zaharli gazlar yoki kimyoviy chiqindilarning filtratsiya tizimini loyihalash. Kimyo asosida kimyoviy moddalardan foydalanish jarayonida xavf-xatarlarni minimallashtirish. Buni quyidagi statistikada ko'rishimiz mumkin. Misol uchun 2020-yilda dunyo bo'ylab 300 mingdan ortiq texnologik jarayonlarda xavfsizlikning buzilishi kimyoviy reaksiyalardan kelib chiqqan bo'lib, bu hodisalarning 40% kimyoviy moddalar bilan noto'g'ri muomala tufayli sodir bo'lgan.

c) Matematika: Texnologik jarayonlar parametrlarini hisoblash, optimallashtirish va xavfsizlikni aniqlash. Misol, yuklama va bosimni hisoblash orqali qurilma chidamliligini aniqlash.

Muhandislik fanlarining ahamiyatini quyidagi diagrammada ham ko'rishimiz mumkin.

2. Amaliy kompetensiyalarni rivojlantirish. Talabalar umumkasbiy fanlarni o'rganish jarayonida laboratoriya mashg'ulotlari va real loyiha ishlari orqali ishlab chiqarishdagi texnologik xavfsizlikni mustahkamlaydi. Ushbuni real tajriba ko'rishimiz mumkin.

Yaponiyaning Toyota kompaniyasi o'z muhandislariga fizikaviy va matematik modellashtirish usullarini o'rgatish orqali ishlab chiqarish jarayonlarini 15% ga samarali

boshqarishni joriy etgan. Misol uchun zavodlardagi mexanik qismlarning titrash tezligini hisoblash orqali avariya xavfini kamaytirish mumkin.

3. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash. Kimyo va ekologik tahlil asosida chiqindilarni kamaytirish va tabiatga minimal zarar yetkazish imkoniyati yaratiladi. Misol uchun Filtratsiya tizimlari yordamida atmosferaga chiqadigan zararli gazlar miqdorini 70% gacha kamaytirish mumkin. Buni statistikada ko'rishimiz mumkin. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, sanoat korxonalarida xavfsizlik standartlariga rioya qilinmagani sababli yillik chiqindilar atmosferaga 50 million tonnadan ortiq zararli moddalar tarqalishiga olib keladi.

4. Innovatsion texnologiyalar va xavfsizlik tizimlarini yaratish. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan texnika xavfsizligi jarayonlarida avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari keng qo'llanilmoqda. Jumladan:

a) Monitoring tizimlari. Ishlab chiqarishdagi harorat, bosim, gaz konsentratsiyasi kabi parametrlarni doimiy ravishda kuzatish.

b) Sun'iy intellekt tizimlari. Xavf-xatarlarni aniqlash va tezkor yechim taklif qilish.

c) Modellastirish. Ishlab chiqarish jarayonlari va avariya holatlarning matematik modellarini yaratish. Misol, zamonaviy sensorlar yordamida korxona hududida zaharli gazlar chiqishini avtomatik aniqlash tizimlari ishlab chiqiladi va o'z vaqtida xabar berish imkonini yaratadi.

5. Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish. Umumkasbiy fanlar yordamida muhandislarning quyidagi kompetensiyalari rivojlanadi:

a) Tahliliy fikrlash. Texnologik jarayonlarda xavf-xatarlarni aniqlash va tezkor qaror qabul qilish.

b) Texnologik yechimlarni loyihalash. Materiallarning chidamliligini hisoblash, xavfsizlik tizimlarini yaratish.

c) Innovatsion yondashuv. Sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanib xavfsizlikni ta'minlash. Misol uchun Rossiyaning Gazprom kompaniyasi o'z ishlab chiqarish sexlariga sun'iy intellekt yordamida ishlovchi avtomatlashtirilgan xavfsizlik tizimini joriy etgan. Bu tizim ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga keladigan xavf-xatarlarni 25% ga kamaytirish imkonini berdi.

Kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirishda dinamik ko'nikmalarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy muhandislik yangi texnologiyalarga moslashuvchanlikni talab qiladi, bu esa muhandislarni murakkab vazifalarga tayyorlash uchun umumiy fanlarni o'z ichiga olgan ta'lim dasturini talab etadi []

Bugungi texnologik inqilob sharoitida kasbiy tayanch fanlarni o'qitish nafaqat nazariy bilimlarni yetkazish, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, tahliliy fikrlashni rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni o'rgatishni talab qiladi. O'quv jarayonida qo'llanilayotgan metodlar va texnologiyalar talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlaydi va ularni ishlab chiqarish muammolarini hal qilishga tayyorlaydi.

An'anaviy o'qitish metodlari va ularning zamonaviy talablarga moslashuvi. An'anaviy metodlar hali ham umumkasbiy fanlarni o'qitishda muhim o'rin tutadi, lekin ularni zamonaviy yondashuvlar bilan boyitish talab etiladi.

Ma'ruzada talabalarga asosiy nazariy bilimlarni yetkazadi. Zamonaviy ta'limda slaydlar, grafiklar va multimedialardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Vizual materiallar qo'llanilgan ma'ruzalarda ma'lumotlarni eslab qolish darajasi 30% ga yuqori bo'ladi. Masalan, Finlyandiyada o'qituvchilar har bir ma'ruza uchun qisqa video materiallardan foydalanadi, bu talabalar ishtirokini 25% ga oshirgan. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish talabalarning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi

Muhandislik bazaviy fanlarni o'qitishda quyidagi interfaol o'qitish metodlaridan

foydalanishimiz mumkin.

1. Case Study (Vaziyat tahlili). Talabalar real ishlab chiqarish muammolarini tahlil qilib, amaliy yechimlarni taklif qiladi. Kimyo ishlab chiqarish sexida gaz chiqish xavfini aniqlash va xavfsizlik choralari ishlab chiqish mumkin.

Misol uchun Germaniyaning Siemens kompaniyasi talabalar bilan birgalikda xavfsizlik standartlarini takomillashtirish uchun vaziyat tahlil usulidan foydalangan. Natijada, korxonalarda xavfsizlik talablariga rioya qilish 40% ga oshgan.

2. Loyihaviy ta'lim. Talabalar kichik guruhlarda ishlash orqali loyihalarni amalga oshiradi. Misol uchun portlovchi moddalar bilan ishlashda xavfsizlik tizimini yaratish loyihasini ishlab chiqish mumkin. Loyihaviy yondashuv orqali talabalar jamoaviy ishlash va mas'uliyatni bo'lishish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Gamifikatsiya (O'yin asosidagi ta'lim). Ta'lim jarayonini o'yin elementlari bilan boyitish orqali talabalar ishtiroki oshiriladi. Masalan zavoddagi avariya o'ldirish vaziyatni simulyatsiya qilish orqali xavfsizlik choralari ishlab chiqish. O'yin asosida ta'lim olgan talabalar 20% ga samaraliro natijalar ko'rsatgan (2022-yil, Oksford universiteti tadqiqoti). Fanlararo bilimlar turli ilmiy tamoyillarni tushunish muhandislarga xavfsizlik va barqarorlik sohasida innovatsiya qilish va eng yaxshi amaliyotlarni qo'llash imkonini beradi []

Fundamental kasbiy fanlar muhandislik ta'limining ajralmas qismi bo'lib, talabalarning nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Ushbu fanlar orqali talabalarga texnologik jarayonlarni boshqarish, xavf-xatarlarni oldindan aniqlash va texnika xavfsizligini ta'minlash bo'yicha zarur kompetensiyalar beriladi.

Nazariy bilimlarning poydevorini yaratish umumkasbiy fanlar, jumladan, fizika, matematika, kimyo va axborot texnologiyalari bo'lajak muhandislarning texnologik jarayonlar mohiyatini tushunishi uchun ilmiy asos beradi. Fundamental kasbiy fanlarni o'rganish jarayonida talabalarda tahliliy fikrlash, masalalarga tizimli yondashish va muammolarni yechish ko'nikmalari shakllanadi. Natijada muhandislik sohasida murakkab vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilish imkoniyati oshadi.

Umumkasbiy fanlar bo'lajak muhandislarning nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu fanlarni samarali o'qitish orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

1. Texnologik jarayonlarning xavfsizligini oshirish: talabalar nazariy bilimlarini real ishlab chiqarish jarayonlarida qo'llay oladi.

2. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: avtomatlashtirilgan xavfsizlik tizimlari va raqamli modellashtirish usullaridan foydalanish.

3. Ekologik barqarorlikni ta'minlash: chiqindilarni minimallashtirish va ekologik xavfsizlik choralari.

Shu sababli, texnik bilim fanlarni o'qitishda ilg'or texnologiyalarni qo'llash, amaliy mashg'ulotlarni kengaytirish va interfaol o'qitish usullarini joriy etish muhim hisoblanadi. Innovatsion yondashuvlar yordamida muhandislar zamonaviy ishlab chiqarishning murakkab talablariga moslashgan holda faoliyat yuritishga tayyorlanadi.

Xulosa qilib aytganda, umumkasbiy fanlarni o'qitishda interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar va amaliy yondashuvlarning uyg'unligi talabalarning kasbiy bilim va amaliy ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Virtual laboratoriyalar, gamifikatsiya va real ishlab chiqarish muhitida o'qitish nafaqat bilimlarni mustahkamlaydi, balki talabalarni ishlab chiqarish xavfsizligi sohasida samarali ishlashga tayyorlaydi. Shu sababli, zamonaviy ta'limda metod va texnologiyalarni uzviy bog'liq holda qo'llash muhandislarni tayyorlashda yuqori natijalarga olib keladi.

Tavsiya etilgan innovatsion yondashuvlar o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish, nazariya va amaliyotning uyg'unligini

ta'minlash, talabalarni motivatsiya qilish metodlarini qo'llash talabalarning bilimlarini mustahkamlab, ularni texnik xavfsizlikka oid kasbiy faoliyatga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Che, Khairil, Izam, Che, Ibrahim., Patrick, Manu., Sheila, Belayutham., Abdul-Majeed, Mahamadu., Maxwell, Fordjour, Antwi-Afari. (2022). 1. Design for safety (DfS) practice in construction engineering and management research: A review of current trends and future directions. Journal of building engineering, doi: 10.1016/j.jobe.2022.104352
2. C., Vigneshkumar., J., Uma, Maheswari. (2018). 3. Prevention Through Design: A Concept Note for Preventing Accidents/Injuries to Construction Workers. doi: 10.1007/978-981-10-6328-2_1
3. Muxammadyunus, Norinov. (2024). 2. Jamiyat taraqqiyotida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishning ahamiyati. Deleted Journal, doi: 10.47390/spr1342v3i12.2y2023n65
4. Yusupxon, Ozatbekov. (2024). 1. Temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, doi: 10.60078/2992-877x-2024-vol2-iss10-pp406-415
5. Jianliang, Zhou., Danqi, Liang., Li, Dong. (2012). 4. Designers' role in construction safety management in design stage. Applied Mechanics and Materials, doi: 10.4028/WWW.SCIENTIFIC.NET/AMM.174-177.2867
6. L., L., Khoroshko., T., S., Sukhova. (2013). 3. Application of computer aided design (CAD) systems for development of electronic educational courses for engineering disciplines in engineering higher educational institution. doi: 10.1109/EDUCON.2013.6530174

O'QUV JARAYONIDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Bekbo'taeva Durdona Elmurot qizi

*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali
"Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasi" yo'nalishi
magistratura talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv jarayonida didaktik o'yinlardan, jumladan interfaol metodlarni samarali qo'llash haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: didaktik, interfaol, metod, izohli o'qish, mantiqiy o'qish, badiiy o'qish, ifodali o'qish.

METHODS OF APPLYING DIDACTIC GAMES DURING EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article discusses the effective application of didactic games, in particular, interactive methods in the reading lessons of primary school students in general secondary schools.

Keywords: didactic, interactive, method, explanatory reading, logical reading, art reading, expressive reading.

Kirish. "Oldimizda yoshlarga tarbiya berish, psixologiya va boshqa turli sohalarda kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha murakkab vazifalar turibdi. Yana bir muammoni hal etish muhim hisoblanadi: bu – pedagoglar va professor-o'qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta'lim olish, ma'naviy-ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonlariga faol ko'mak beradigan muhitni yaratish zarur."

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev.

So'nggi yillarda davlatimiz tomonidan ta'lim jarayoniga juda katta e'tibor berilmoqda va keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2020-2030 yilarga belgilangan Davlat ta'lim sifatini oshirish yuzasidan konseptsialarni belgilangani va bu yuzasidan olib borilayotgan keng ko'lamdagi ishlarimiz ham muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida belgilanganidek umumiy o'rta ta'limimizning quyi bosqichi hisoblangan boshlang'ich sinflarda dars o'tishni yangicha tusga kiritish asosiy vazifalarimizdan biridir. Shu singari maqolada asosiy vazifamizni didaktik o'yinlar nima, interfaollik nima kabi savollarni qo'yishda, bu – o'zaro ikki kishi faolligi, ya'ni, bundan o'quv-biluv jarayoni o'zaro suhbat tariqasida dialog shaklida (kompyuter aloqasi) yoki o'qituvchi – o'quvchilarning o'zaro muloqotlari asosida kechadi. Interfaollik – o'zaro faollik, harakat, ta'sirchanlik, o'quvchi – o'qituvchi, o'quvchi – o'quvchi suhbatlarida sodir bo'ladi. Interfaol metodlarning bosh maqsadi - o'quv jarayoni uchun eng qulay muhit va vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin, ijodiy fikr yuritish, uni ehtiyoj, qiziqishlari, ichki imkoniyatlarini ishga solishga muhit yaratish. Bunday darslar shunday kechadiki, bu jarayonda bironta ham o'quvchi chetda qolmay, eshitgan, o'qigan, ko'rgan bilgan fikr mulohazalarini ochiq oydin bildirish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. O'zaro fikr almashish jarayoni hosil bo'ladi. Bolalarda bilim olishga havas, qiziqish ortadi, o'zaro do'stona munosabatlar shakllanadi.

Didaktik o'yinlar texnologiyalari o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

Didaktik o'yinlarning asosiy turlari: Intelektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy ahloqiy, psixologik, estetik, badiy, tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Ta'lim – tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi.

Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy jismoniy, roli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlari bo'yicha ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi o'yinlar alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda.

Didaktik o'yinlar o'quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish hulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, ahloq odob o'rgatish, yangi bilimlar o'rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarga ajratiladi.

Didaktik o'yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo'lgan ta'lim –tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi. Turli o'quv fanlariga oid didaktik o'yinlar mavjud bo'lib, ular shu fanlarni sifatli o'rgatish maqsadlariga xizmat qiladi. Umumiy o'yinlar nazariyasiga, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional, mavzuli konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlariga ajratiladi. Bularning orasida ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini berishi bilan alohida o'ringa ega. O'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat shakli hisoblanadi. Bu esa pedagog va psixolog olimlar tomonidan shu yosh davridagi o'yinlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish va yanada oshirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilishiga asos bo'ldi.

Natijada, oldingi asrning 60-yillari boshidan AQSH-da so'ngra boshqa g'arb mamlakatlarida ishchanlik o'yinlari qo'llanila boshlandi. Ishchanlik o'yinlari tadqiqotchilari bu usulni eng asosiy, samarali va tejamli ta'lim metodlaridan iborat deb takidlaganlar.

Didaktik o'yin texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noanaviy dars shakillari

Ishchanlik o'yini darsi –dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Rolli o'yin darsi - dars mavzusi bo'yicha masalalarni o'rganishda o'quvchilarga oldindan ma'lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog'liq sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o'quv kursi va shu kabilar) asosida o'tiladigan dars.

Kim oshdi savdosi darsi – o'quv fani ayrim bo'limi bo'yicha bilimlarni har bir o'qituvchi qanchalik ko'p bilishini namoyish etish darsi.

Yarmarka darsi – dars mavzusini bo'laklar bo'yicha oldindan o'zlashtirgan o'quvchilarning o'zaro muloqot asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o'tiladigan dars.

Formulalar darsi – o'quvchilarning formulalarni puxta o'zlashtirishlari bo'yicha turli o'yinlar shaklidagi mashqlar o'tkazish darsi.

O'yin darsi – dars mavzusiga mos o'yin orqali o'quvchilarning o'zlashtirishlari tashkil qilish darsi.

“Sud darsi” - o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.

Kontsert darsi - dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi kontsert shaklida ifodalash mashqlari bo'lib, o'quvchilarni faollashtirish va bilimni mustahkamlash imkoniyatini beradi.

“Tergovni bilimdonlar olib boradi” darsi - dars mavzusini oldindan puxta o'rgangan o'quvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, tahlillar asosida isbotlab tushuntirish mashqlari bo'lib, bunda o'quvchilar dars mavzusini o'zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Integral (integratsiyalashgan) darsi - bir necha fanlarga oid integratsiyalash uchun qulay bo'lgan mavzular bo'yicha tashkil qilingan dars bo'lib, o'quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini ortirib, ta'lim jarayonidagi faolliklarini ta'minlaydi.

Bunday darslar o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ulardan olam tuzilishining ularning ilmiy asoslarini to'liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

"Mo'jizalar maydoni" darsi – o'quvchilar bilan o'tkaziladigan qiziqarli o'yin bo'lib, turli savollarga belgilangan vaqt davomida to'g'ri javoblar topish va g'oliblarni rag'batlantirish orqali o'quvchilarda fikrlash, topqirlik, ziyraklik va bilimlarini kengaytirib borish sifatlarini shakllantiradi.

Didaktik o'yinlarni amalda qo'llash shart-sharoitlari

Didaktik o'yinlarni tanlashda ishtirokchilarning yoshi, bilimi va tarbiyalanganlik darajasi hisobga olinadi. Har bir didaktik o'yin mashg'ulotlariga o'ziga xos xavfsizlik talablari qo'yiladi. Bu xavfsizlik talablariga to'liq rioya qilinishi har bir tashkilotchining doimiy e'tiborida bo'lishi lozim.

Bundan tashqari har bir didaktik o'yin uchun sarflanadigan vaqt miqdorini to'g'ri belgilash va unga rioya qilishning o'ziga xos asoslarini bilish va darsning maqsadiga muvofiq qo'llash talab qilinadi.

Didaktik o'yin turlarini tanlash me'zonlari:

ishtirokchilar tarkibi bo'yicha o'g'il-bolalar, qiz-bolalar, qiz bolalar, o'smirlar katta yoshdagilar uchun o'yinlar;

ishtirokchilar soni bo'yicha –yakka, juftlikda kichik guruh, sinf jamoasi, raqobtdosh komandalar, sinflar aro va ommaviy o'yinlar;

o'yin jarayoni bo'yicha – fikrlash, o'ylash topog'onlik, harakatlar musobaqa va boshqalarga yo'naltirilgan yo'llar;

vaqt me'yori bo'yicha dars, mashg'ulot vaqtining reja bo'yicha ajratilgan qismi, o'yin maqsadiga erishguncha, g'olib yoki g'oliblar aniqlanguncha davom etadigan va boshqa o'yinlar.

Umuman olganda, interfaol ta'lim o'z xususiyatiga ko'ra didaktik o'yinlar orqali evristik (fikrlash, izlash, topish) suhbat – dars jarayonini loyihalash orqali muammoli vaziyatni hosil qilish va yechish orqali kreativ – ijodkorlik asosida axborot kommunikatsion texnologiyalar yordamida amalga oshirish metodlarini o'z ichiga oladi.

Axborot kommunikatsion texnologiyalar asosida ta'lim o'z navbatida kompyuter dasturlari yordamida o'qitish, masofadan o'qitish, internet tarmoqlari asosida o'qitish, media – ta'lim metodlaridan iborat.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, savodxonlik darajalari, shaxsiy tabiatlariga ko'ra didaktik o'yinlar orqali evristik suhbatlar loyihalashtirish asosidagi metodlar keng qo'llanilmoqda. Agar o'qitish jarayonida har bir o'quvchi o'zining o'zlashtirish imkoniyati darajasida topshiriqlar olib ishlaganida u yuqori sifat va samaradorlikni ta'minlagan bo'lar edi. Bunday holatni faqat tabaqalashtirgan ta'lim orqaligina amalga oshirish mumkin. Endi ta'lim jarayonlarini didaktik o'yinlar orqali amalga oshirish haqida fikr yuritamiz: Interfaol o'yinli metodlar o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

Interfaol o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, rolli, ishchanlik va boshqa yo'nalishdagi turlarga ajratiladi. Ular o'quvchilarda tahlil qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki mustaqil jamoa tarkibida ishlash, nutq o'stirish, til o'rgatish yangi bilimlar olish faoliyatlarini rivojlantiradi.

Umumiy o'yinlar nazariyasiga ko'ra, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashga ularni funksional, mavzuli, konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ajratiladi. Interfaol o'yin

turlarini tanlashda quyidagi mezonlarga rioya qilish yaxshi natijalar beradi. -ishtirokchilarni tarkibi bo'yicha, ya'ni o'g'il bolalar, qiz bolalar yoki arlash guruhlar uchun o'yinlar:

-ishtirokchilarning soni bo'yicha –yakka, juftlikda, kichik guruh, kata guruh, sinf jamoasi, sinflararo va ommaviy tarzda o'yinlar:

- o'yin jarayoni bo'yicha fikrlash, o'ylash, topag'onlik, harakatlarga asoslangan, musobaqa va boshqalarga yo'naltirilgan;

-vaqt me'yori bo'yicha –dars, mashg'ulot vaqtining reja bo'yicha ajratilgan qismi, o'yin maqsadiga erishguncha, g'oliblar aniqlanguncha davom etadigan o'yinlar.

Bularning bari o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ularda olam tuzilishini ilmiy asoslarini to'liq idrok etish va ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarning o'qish darslari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki uning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta'limini o'qish ta'limisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Umuman olganda, o'qish darslari oldiga qo'yiladigan didaktik vazifalar quyidagilardan iborat:

O'quvchilarda yaxshi o'qish sifatleri: to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qishlarini shakllantirish.

O'quvchilarni kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimlarni olishga o'rgatish, kitobga muhabbat uyg'otish; ularni oddiy kitobxondan chuqur mulohaza yirituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish.

O'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va boyitish hamda ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish.

O'quvchilarni axloqiy, estetik jihatdan yetuk va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash.

O'quvchilarning bog'lanishli nutqini va adabiy-estetik tafakkurini o'stirish.

O'quvchilarning xayolot olamini boyitish.

Xulosa

O'quv jarayonida, avvalambor, boshlang'ich sinf o'qish darslarida asosan she'rlar, masallar, ertaklar, hikoyalar, afsonalar, maqollar va topishmoqlar, ilmiy-ommabop asarlar o'qib o'rganiladi. Yuqorida ta'kidlangan metodlardan tashqari, boshlang'ich sinf o'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiya usullaridan aqliy hujum, tarmoqlash, guruhlar bilan ishlash, blits texnologiyasi kabilardan ham foydalanish yaxshi samara beradi. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, har bir darsda qanday metoddan, didaktik uslubdan foydalanish, darsda qanday usullarni qo'llash o'qituvchi tomonidan oldindan belgilab olinishi va puxta ishlab chiqilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Қораев, С. Б. (2020). Профессионал таълимда ўқув амалиётларини ташкил этишининг ўзига хос хусусиятлари. Academic Research in Educational Sciences, 1281-1286.

Zubaydullayev O'R., Ibragimov J.O. (2024) Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadi va ustuvor yo'nalishlari. "Inklyuziv talim istiqboli: muammo va yechimlar" Respublika ilmiy-texnik anjumani materiallari to'plami.

Barakayevich, Q. S., & Baxtiyorovna, A. S. (2021). Xalqaro dastur talabalari asosida innovatsion ta'lim muhitini yaratish. Integration of science, education and practice. scientific-methodical journal, 132-137.

B.Sobirov. Interfaol metodlar. Farg'ona. 2020.

OLIIY TA'LIM MYASSASLARDA INNOVATSION RIVOJLANISH JARAYONLARINI BOSHQARISHDA YUZAGA KELADIGAN NIZOLI VAZIYATLARNI HAL ETISH MODELLARI

*Bo'riyev Sherzod Ahadovich
Shahrisabz shahar hokimi*

Annotatsiya: mazkur maqolada innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish sharoitlarida OTM ni innovatsion rivojlantirish jarayonlarini boshqarish, bunda rahbarlarning tutgan o'rni, oliy ta'limning globallashuvi jarayonlarida oliy ta'lim tizimini boshqarishda yuzaga kelgan yondashuvlar, bu boradagi xorijiy tajribalar bayon etilgan, shuningdek, OTM rahbarlarining innovatsion kompetensiyalari va ularni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari tavsiflab berilgan, OTM larda innovatsion, ilmiy-pedagogik va ilmiy-tadqiqotchilik jarayonlarini boshqarish faoliyati tahlili amalga oshirilgan hamda OTM larda innovatsion rivojlanish jarayonlarini boshqarishda yuzaga keladigan nizoli vaziyatlarni monitoring qilish, ularni hal etish texnologiyalaridan foydalanish orqali innovatsion rivojlantirish jarayonida rahbarlarning ishtiroki samaradorligini oshirish modellari ishlab chiqishga harakat qilingan.

Tayanch so'z va iboralar: innovatsion iqtisodiyot, raqamli boshqaruv, OTM ni innovatsion rivojlantirish, boshqarish, rahbarlar, globallashuv, oliy ta'lim tizimini boshqarish, konflikt jarayonb, xorijiy tajribalar, OTM rahbarlarining innovatsion kompetensiyalari, nizoli vaziyatlarni hal etish modellari.

MODELS FOR RESOLVING CONFLICT SITUATIONS ARISING IN THE MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT PROCESSES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

*Buriyev Sherzod Ahadovich is the
mayor of Shahrisabz city.*

Abstract: The processes of managing of innovative development in higher educational institutions in the conditions of formation of innovative economy, the roles of managers of the institutions, approaches to the management of the higher educational system in the process of globalization, and experiences of foreign countries in this field have been described in the article. Also, the analysis of the activity of management of innovative, scientific-pedagogical and scientific research processes in higher educational institutions has been carried out. It has been attempted to develop some suggestions and recommendations for Monitoring of conflict situations in the management of innovative development processes in higher education, increasing the effectiveness of leaders' participation in the process of innovative development using technologies of resolving them.

Key words: processes of managing, of innovative development, manager, innovative economy, higher educational system, process of globalization.

МОДЕЛИ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЙ, ВОЗНИКАЮЩИХ ПРИ УПРАВЛЕНИИ ПРОЦЕССАМИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные методологические основы управления высшим образованием в эпоху цифровизации. Обосновано место и процесс развития инновационного управления руководителей вуза. Указано процессы инновационного развития в условиях цифровой экономики руководителей вузов республики. Анализировано конфликтные ситуации в управлении инновационного развития и указаны пути, креативности руководителей высшего образования. Также

даётся заключении и приложения в пути экономического развития современных методологических основы управления высшим образованием в эпоху цифровизации.

Ключевые слова: методология, управление, цифровизация, процесс, развитие, инновация, инновационное развитие, цифровое управление, анализ, конфликтные ситуации, креативность, заключения, приложения, экономическое развитие, современные методологические управления высшего образования.

Hozirgi kunda xalqaro ta'lim tizimining yangicha tipdagi innovatsion rivojlanish yo'liga o'tib borish yo'lida shunday holatlar ham yuzaga kelmoqdaki, bunda an'anaviy va innovatsion ta'lim tizimlarining bir-biri bilan o'rin almashinuvi natijasida mazkur tizimlarning o'zaro farqli jihatlari ular orasida nizoli vaziyatlar yuzaga kelishi ko'zga tashlanmoqda. Bunday vaziyatlarni tadqiqotchi-olimlar OTM lar innovatsion rivojlanishidagi nizolar nomi ostida belgilab, ularni hal qilish va boshqarish eng muhim zarurlardan biriga aylanmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion rivojlanishdagi nizolarni boshqarish o'zida bu innovatsion rivojlanish jarayoni ishtirokchilarining o'zaro kelishuviga erishishni namoyon qilib, bunday kelishuv nizolarning konstruktiv modernizatsiyalashgan salohiyatini maksimal darajadagi samarali qo'llashni ta'minlaydi.

OTM lardagi innovatsion rivojlanish nizolari nafaqat muqarrar vaziyat, balki ko'p jihatdan konstruktiv bo'lgani uchun ham yaqqol ko'zga tashlanadiki, garchi masala hal qilinishini talab etsa ham, OTM da yuzaga kelgan bunday nizolarni nafaqat oldini olishga barcha kuch-g'ayratlarni safarbar etishga zarurat yo'qdir. Bunda yanada istiqbolliroq bo'lib nizoli o'zaro harakatlarni bashorat qilish, modelini tuzib chiqish va tartibga solish jarayonlari asosida ularning imkoniyatlaridan foydalanish hisoblanadi. Aynan mana shu jihat OTM lardagi innovatsion rivojlanish nizolarini venchurli boshqarish mazmunini tashkil etadi. Mana shunday boshqaruvning zaruriy elementi bo'lib innovatsion nizolarni tahliliy modellashtirish hisoblanadi.

Modellashtirish – bilimlarning barcha sohalaridagi tadqiqotlarning asosiy metodi va faoliyatning turli xil sohalarida qaror qabul qilish uchun foydalaniadigan murakkab tizimlarning xususiyatlarini baholashning ilmiy asoslangan metodidir.

Model (lotinchadagi modulus – o'lchov, namuna, me'yor) deganda ilm-fanda keng ma'noda analog, original narsaning "o'rinbosari" (voqelik fragmenti) tushunilib, u ma'lum bir shart-sharoitlarda tadqiqotchini qiziqtirayotgan original xossalarini takror hosil qilib beradi.[1]

M.Vartofskiy modellarni biron-bir narsa bilan taqqoslanadigan "tasvir"lar shaklida olib qaraydi. "Tasvir" ob'ektga "o'xshash" bo'lishi yoki turli xil ko'rinishlardagi ob'ektning o'zidek namoyon bo'lishi mumkin bo'lib, bunda u xaritaning konturlarini ketma-ketlikda aks ettirishning eng sodda vaziyatlaridan tortib to o'z qarashlari, moyilliklari, xulq-atvori bilan uni aks ettiruvchi, taqdim etuvchi millat "vakili" singari vaziyatlarga yuzaga keltirilishi mumkindir.[1]

Modelning axborotli jihati N.N.Moiseevning ta'rifida ta'kidlab o'tiladi. Uning ta'rifiga ko'ra, "model deganda predmet (hodisa) haqida to'la ravishda ma'lum bir belgilangan, cheklangan axborotlarni beruvchi, uning u yoki bu ayrim xossalarini aks ettiruvchi soddalashtirilgan, agarda kerak bo'lsa – bir qolipga solingan bilimni tushunamiz. Modelni axborotlarni kodlashtirishning maxsus bir shakli sifatida ham olib qarash mumkin. Dastlabki axborot ma'lum bo'ladigan va biz faqat bosha tilgagina tarjima qiladigan odatdagi kodlashtirishdan farq qilib, model qanday tildan foydalanilishidan qat'iy nazar ilgari kishilarga ma'lum bo'lmagan axborotlarni ham kodlashtiradi. Aytish mumkinki, model o'zida potansial bilimga ega bo'ladi, odam bu bilimni tadqiq qilish bilan undan o'zining hayotiy ehtiyojlari yo'lida foydalanishi mumkin. Mana shu maqsadlarda ilm-fan doirasida tahlilning maxsus metodlari rivojlantirilgandir. Aynan mana shu bilan modelli bayon qilish, tavsiflashning oldindan aytib beruvchilik qobiliyati shartlanadi".

[2]

Modellar mazmuniy va formal (shaklli) turlarga ajratilishi qabul qilingan. Bundan tashqari modellar ikkita o'zaro bog'langan bosqichlardan – modelni shakllantirish (vazifani belgilash) va modelni o'rganishdan iboratdir.

Ko'rib chiqilayotgan mazmuniy modellarni ishlab chiqish va tadqiq qilishning metodologik asosi bo'lib tizimli tahlil sanaladi. Biroq, tabiiy fanlarda muvaffaqiyatli ishlatilayotgan tadqiqot metodlarini qo'llash ijtimoiy sohada ko'pincha samarasiz bo'lib chiqadi. Gap shundaki, ijtimoiy tizimlar faqatgina faollikni namoyon qilib qolavermaydi, chunki ular qaror qabul qiladilar, kelgusi rivojlanish yo'lini tanlab oladilar. Shuning uchun tizimli yondashuvni kognitologiya – qarorni anglab etish, tushunish va qabul qilish muammolarining keng doirasini o'rganuvchi yangi fanlararo ilmiy yo'nalish g'oyalari bilan to'ldirish lozimdir.

Modelning eng muhim xususiyatlari bo'lib uning tuzilmasi, modellashtirish maqsadlari va adekvatlikning qabul qilingan mezonlariga bog'liq bo'ladigan model adekvatligi ko'rsatkichlari o'rta chiqadi.[4]

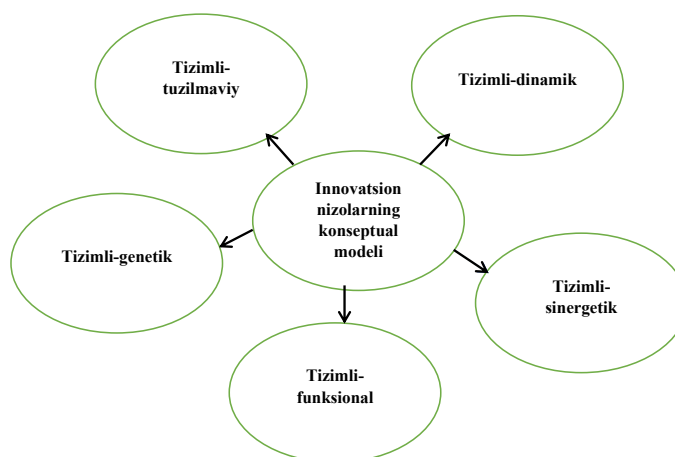
Modellashtirish jarayoni quyidagilarning - tadqiqot ob'ekti; oldiga konkret vazifa qo'yilgan tadqiqotchi; ob'ekt haqida axborotlarni olish va vazifani hal qilish uchun zarur bo'lgan model mavjud bo'lishini ko'zda tutadi. Mavjud va loyihalashtirilayotgan ijtimoiy tizimlarni modellarning turli xil tiplari (tahliliy, imitatsion, semiotik va shu kabilar) yordamida samarali tadqiq qilish mumkin. Model texnologik, tashkiliy-boshqaruv va boshqa vazifalarni bevosita hal qilish dastagidir.

Yu.M.Plotinskiy sotsiologiyada modellashtirishning dolzarbligini dalillay turib, quyidagilarni ta'kidlab o'tgan edi: "Hozirgi zamon sotsiologiya nazariyasida tobora kuchayib borayotgan inqirozni hisobga olgan holda aynan modeli usul nazariy va amaliy sotsiologik tadqiqotlarni mustahkamlashga qodir sanaladi. ularning o'zaro aloqadorliklarining ayrim o'zgaruvchilarini fragmentar tarzda tadqiq qilish o'rniga modellar yondashuvning to'liqligini ta'minlaydi, chunki model shubhasiz ravishda ma'lum bir darajadagi yaxlitlikka ega va mana shu ma'noda u tizim bo'lib hisoblanadi". [5]

Modellashtirish nazariyasining barcha sanab o'tilgan qoidalari innovatsion rivojlanish yo'lida paydo bo'ladigan nizolarni hal qilishning mazmuniy modellarini tuzishda foydalanilishi mumkin va shunday qilinishi ham lozim bo'lib, ularni qo'llash shart-sharoitlari, bu boradagi tadqiqot natijalari va amaliy qo'llanilishi hali ilmiy adabiyotlarda to'liq o'rganilmagandir.

Ilmiy adabiyotlarda innovatsion rivojlanishdagi nizolar modellarining tavsifi juda kam uchraydi. Masalan, A.Ya.Ansupov va A.I.Shipilov innovatsion shaxslararo nizolarning faqat o'ziga xosliklarini tadqiq qilganlar.[6] L.Ya.Dyatchenko esa o'zining "Ijtimoiy jarayonlarni boshqarishda ijtimoiy texnologiyalar" nomli asarida yangiliklarning umumiy texnologiyasi va tahliliy modelini keltirib o'tadi.[7] Bunda u innovatsion jarayonlarning qarama-qarshiliklarga ega, nizoli ekanligiga ma'lum bir o'rin berib o'tadi. N.M.Kobzeva firma ichidagi munosabatlar tizimida innovatsion nizolarning konseptual modelini taklif qildi va uni innovatsion faoliyat tahlilida qo'lladi.[8] Bu model tizimli tahlil tamoyiliga asoslanib, o'z ichiga beshta nazariy yondashuvlarni oladi (7-rasm).

N.M.Kobzevaning fikriga ko'ra, firma ichidagi munosabatlar tizimidagi innovatsion nizolar tashkilot doirasida biron-bir yangiliklarni joriy etishda paydo bo'ladi, bunda tashqi omillarning ta'siri bilvosita xususiyatga ega bo'ladi.

1-rasm. Innovatsion nizolarning konseptual modelidagi nazary yondashuvlar.

Biz shuni ta’kidlab o’tishni istar edikki, oliy ta’lim muassasasidagi innovatsion rivojlanishdagi nizolarni venchurli boshqarish asosiga tahliliy modellashtirish amaliyotini kiritish lozimdir. Innovatsion nizolar tahliliy modellashtirilishining mohiyati ajratib ko’rsatish uchun asos sifatida o’rtaga chiqadigan bir yoki bir nechta belgilar negizida nizo elementlarini bosqichma-bosqich tuzilmalashdan iborat bo’ladi. keyin esa nizoning tuzilmaviy va dinamik jihatdan umumiy tasvirini yaratish ro’y beradi. Aynan mana shu tasvir nizoning mazmuniy sinergetik modeli sifatida yuzaga chiqadi.

OTM lar innovatsion rivojlanishidagi nizolarni tahliliy modellashtirish muammosi konseptual echimlarni talab qiladi. bu konseptuallik esa quyidagilar bilan ta’minlanadi:

asosiy tushunchalarning qat’iy definitsiyalari;

innovatsion nizo mohiyatining umumiy ko’rinishi va uning funksional roli;

“berilgan yo’nalish” bo’yicha harakatni ta’minlovchi modelni tuzish tamoyillari tizimining mavjudligi;

nizolarni boshqarish nazariyasining dastlabki qoidalarini tan olish bilan ta’minlanadigan ijtimoiy-texnologik asoslanganlik;

model chegaralarini to’g’ri belgilash;

model funksiyalarini o’rnatish.

A.Ya.Ansupov va A.I.Shipilov nafaqat innovatsion, balki umuman nizolar haqida fikr yurita turib shunday xulosaga keladilarki, bunga ko’ra nizolarni tavsiflash quyidagi asosiy tushunchalar guruhi asosida tuzilishi mumkin:

- 1) nizo mohiyati;
- 2) nizo genezisi;
- 3) nizo evolyusiyasi;
- 4) nizolarni tasniflash;
- 5) nizo tuzilmasi;
- 6) nizo dinamikasi;
- 7) nizo funksiyalari;
- 8) nizodagi shaxs;
- 9) nizoning oldini olish;
- 10) nizoni hal qilish;
- 11) nizoni o’rganish metodlari.

Nizolarning ijtimoiy-psixologik tahlilidagi tushunchali sxemani birinchi bo’lib taklif qilgan L.R.Petrovskaya ularning ichiga to’rtta kategorial guruhlarni kiritadi:

1-guruh: nizo tuzilmasi;

2-guruh: nizo dinamikasi;

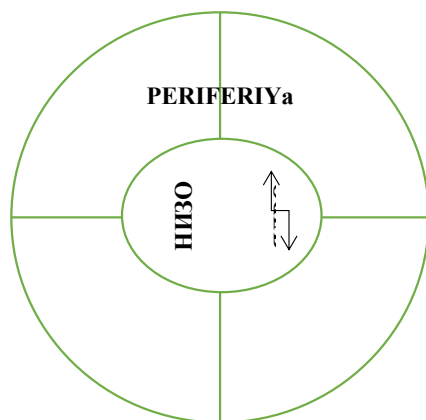
3-guruh: nizo funksiyalari (nizoning konstruktiv va destruktiv oqibatlari);

4-guruh: nizo tipologiyasi.

Bu asosiy tushunchalardan tashqari nizolarni boshqarish tushunchasini ajratib ko'rtaish va ishlab chiqish zarur bo'lib, bu nizolar oldini olish, profilaktika qilish, kuchsizlantirish va hal qilish bilan bir qatorda shuningdek, nizolarning simptomatikasi, diagnostikasi, bashoratlanishi va nazorat qilinishini ham ko'zda tutadi.

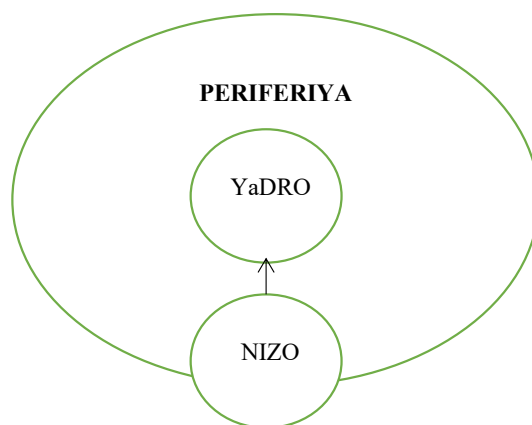
Nizo tizimning qaysi bo'g'inida ro'y berganligiga bog'liq holda u butun oliy ta'lim muassasasiga dahl qilishim ham, uning alohida bo'linmalarida bartaraf etilishi ham mumkin. tizimda uning yadrosi bo'g'inida ro'y bergan nizo global nizo deb atalishi mumkin, chunki u muqarrar ravishda tizimning boshqa bo'g'inlariga ham tarqaladi. Mazkur nizoni hal qilish natijasida ro'y bergan o'zgarishlar nafaqat yadroda, balki butun tizimda ham yuzaga keladi, chunki yadro butun tizim haqidagi axborotlarni o'zida jamlaydi.

Oliy ta'lim muassasasi tizimida yadro bo'lib uning rahbariyati, rektorat sanaladi. oliy ta'lim muassasasi rahbariyatida yuzaga kelgan nizo albatta, uning barcha tuzilmaviy bo'linmalarida – fakultetlar, kafedralarda aks etadi. U yoki bu nizoni hal qilish natijasida amalga oshadigan o'zgarishlar esa barcha quyi bo'g'inlarga ham tarqaladi (8-rasm).

2-rasm. Tizim yadrosi bo'g'inida ro'y bergan nizo.

Agarda nizo tizimning periferik elementlaridan birida sodir bo'lgan bo'lsa, uni shartli ravishda lokal nizo deyish mumkin, chunki uning tizimdagi boshqa bo'g'inlarga tarqalib o'tish imkoniyati uncha katta bo'lmaydi (9-rasm).

3-rasm. Periferik bo'g'inlarda sodir bo'lgan nizo.

Mana shunday qilib, oliy ta'lim muassasalaridagi innovatsion rivojlanish nizolarini modellashtirishda istalgan vaziyatda yadro mazmunini va uning evolyusiyasi tendensiyalarini

aniqlab olish zarur bo'ladi.

Shubhasizki, oliy ta'lim muassasalari innovatsion rivojlanishining nizolari o'z-o'zini tartibga soluvchi tizim sifatida tasvirlanishi ham mumkindir. Biroq, OTM sharoitida o'z-o'zini tartibga solishning turli xil cheklovlari mavjud bo'ladi. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

OTM ning muhitga to'liq ochiq emasligi, buning natijasida axborot almashinuvida etarlicha bo'lmagan intensivlik va kechikishlar yuzaga keladi;

tomonlar pozitsiyalarining asimmetrikligi;

nizo ob'ektiga aylangan innovatsiyalar oqibatlarining noaniqligi va oldindan aytib bo'lmasiligi;

ishtirokchilarning innovatsion nizoni mustaqil tartibga solishga tayyor emasligi, jumladan, ularda kompetentlik kamligi, psixologik to'siqlar mavjudligi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов. – М.: Логос, 2001. – С. 6.

2.Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание. – М.: Логос. 1988. – С.37.

3.Моисеев Н.Н. Математика в социальных науках // Математические методы в социологическом исследовании. – М., 1981. – С. 166.

4.Автоматизированные системы управления технологическими процессами. Идентификация и оптимальное управление / под ред. В.И. Салыги. – Харьков: Высш. шк., изд-во при Харьковском ун-те, 1976. – С. 80-107.

5.Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов. – М.: Логос, 2001. – С. 89.

6.Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. – М.: ЮНИТИ, 1999. – С. 364-371.

7.Дятченко Л. Я. Социальные технологии в управлении общественными процессами. – Белгород, 1993. – 343 с.

8.Кобзева Н.М. Управление внутрифирменными отношениями в условиях инновационных конфликтов: дис. канд. социол. наук. – Белгород, 2003. – 176 с.

9.Bo'riyev Sherzod Ahadovich. Oliy ta'lim muassasasini innovatsion rivojlantirish jarayonida rahbarlarнинг ўрни. Loyiha 2022 yil. Toshkent. 100 b.

КОМПЬЮТЕРНАЯ МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ СКОРОСТИ БЕГОВЫХ ПЕРЕМЕЩЕНИЙ ПО ЗОНАМ НА ПРИМЕРЕ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ УПРАЖНЕНИЙ АНАЭРОБНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Болтаев Азам Акрамович

доцент факультета физического воспитания Ориентал университета (PhD)

Аннотация: В статье рассматриваются результаты исследования, раскрывающие сущность компьютерной методики оценки эффективности развития скорости беговых перемещений по зонам на примере квалифицированных волейболистов с использованием упражнения анаэробной направленности установлены наиболее “чистые” и подленные показатели скорости челночных перемещений по зонам у обследованных волейболистов в роде их регистрации с помощью компьютерного измерительного устройства.

Ключевые слова: волейболисты, скорость перемещения, компьютерное методика оценки, беговые тесты, КГ, ЭГ.

ANAEROB YO'NALISHDAGI MASHQLARDAN FOYDALANGAN HOLDA MALAKALI VOLEYBOLCHILAR MISOLIDA ZONALAR BO'YICHA YUGURISH HARAKATLARI TEZLIGINI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING KOMPYUTER TEXNIKASI

Boltayev A'zam Akramovich

Oriental universiteti Jismoniy tarbiya fakulteti dotsenti (PhD)

Annotatsiya: maqolada tezlikni rivojlantirish samaradorligini baholash uchun kompyuter metodologiyasining mohiyatini ochib beradigan tadqiqot natijalari ko'rib chiqiladi anaerob yo'nalishdagi mashqlardan foydalangan holda malakali voleybolchilar misolida zonalar bo'yicha yugurish harakatlari voleybolchilarni kompyuter o'lchash moslamasi yordamida ro'yxatdan o'tkazish turida.

A COMPUTER TECHNIQUE FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE SPEED OF RUNNING MOVEMENTS IN ZONES ON THE EXAMPLE OF QUALIFIED VOLLEYBALL PLAYERS USING ANAEROBIC EXERCISES

Boltaev Azam Akramovich

Associate Professor, Faculty of Physical Education, Oriental University (PhD)

Kalit so'zlar: voleybolchilar, harakatlanish tezligi, kompyuterni baholash texnikasi, yugurish testlari

Abstract: The article discusses the results of the study, revealing the essence of the computer methodology for assessing the effectiveness of developing the speed of running movements in zones using the example of qualified volleyball players using anaerobic exercises, the most “pure” and true indicators of the speed of shuttle movements in zones were established for the examined volleyball players in the manner of their registration using a computer measuring device.

Key words: volleyball players, speed of movement, computer assessment method, running tests, CG, EG.

Современная практика волейбола, где соревновательная деятельность протекает в условиях высокой интенсивности, эффективность технико-тактических действий во многом зависит от скорости перемещений игроков по всей площадке. Известно, что

возможность сохранения высокой скорости перемещений в ходе продолжительных игр крайне ограничена и поэтому специалисты-тренеры на тренировках делают акцент на отработку технико-тактических действий и игровых комбинаций с сопряженным использованием скоростных упражнений аэробно-анаэробной направленности. В тоже время при организации приёма нормативных требований и оценки быстроты перемещений волейболистов традиционно применяются такие тесты как “Ёлочка-92м”, “5х6м.-30м”, “9-3-6-3-9м.-30м., где скорость бега измеряется секундомером [Ю.Д. Железняк, А.В.Чачин, Ю.П.Сыромятников, 2009, 97-118: С.В.Гаркуша, 2005, с.130-132; Л.П.Сергиенко, А.В.Абликова, 2016, с.95] .

Нет сомнения в том, что объективность и достоверность результатов, фиксируемых по данным тестам зависят от индивидуальной готовности экспериментатора (психическая или физическая готовность, реакция при нажатии секундомера и т. п.). Учитывая эти негативные явления нами было изготовлено компьютерное измерительное устройство-ХТ (патент №005215), посредством которого объективно оценивается скорость беговых перемещений по зонам и позициям площадки с использованием действующих тестов “Ёлочка-92м,” “5х6м-30м” и разработанного автором тест “Звездочка-68,4м.

Цель настоящего исследования заключалась в определении приоритетности компьютерной методики оценки эффективности развития скорости перемещений по зонам у квалифицированных волейболистов в эксперименте с использованием упражнений аэробно-анаэробной направленности. К эксперименту были привлечены две группы квалифицированных волейболистов по 15 человек из числа студентов, обучающихся в Узбекском государственном университете физической культуры и спорта, одна из которых участвовали как контрольная (КГ), а другая экспериментальная (ЭГ). Они были обследованы до и после эксперимента по 2 раза (n = по 30). Эксперимент проводился в период с сентября 2022 года по июнь 2023 года. КГ в период эксперимента продолжала тренироваться по традиционной программе. А в занятиях ЭГ регулярно применялись разноплановые комплексы упражнений на развитие скоростных качеств.

Игровые упражнения с имитацией

Технических элементов:

- последовательное скоростное перемещение из зоны 6 в зоны 2 и 4, где выполняется имитация приёма в падении перекатом на грудь;
- с разбега имитация нападающих ударов из зон 4,3,2;
- скоростное перемещение вдоль сетки с имитацией блока в зонах 4-3-2 и 2-3-4;
- имитация силовой подачи с разбега с последующей имитацией приёма мяча в зонах 2 и 3;
- имитация подачи в полупрыжке, иметацией второй передачи со 2 зоны в зону 4, имитация нападающего удара в зоне 3 с разбега.

Примечание: все упражнения выполняются по 3 раза из 2х серий.

Соревновательно-эстафетные командные упражнения “бег прыжками” - 7:7:

Две команды по 7 чел располагаются в двух коллоннах за лицевой линии площадки и “бег прыжками” производится на 18м.: -бег-прыжками-“Кенгуру”; “Лягушка”, “Утка”, “правой ногой”, “левой ногой”. Примечание: по 3 раза из 2х серий

Тестовые упражнения: -бег 5х6м.; -бег-9-3-6-3-9м.;-“Ёлочка-92м”; -“Звездочка-68,4м”. Примечание: все тесты выполняются на время в виде соревнования по 3 раза из 2х серий

Результаты исследования и их обсуждение. Исследования показали, что скорость челночного перемещения к установленным на площадке позициям (где установлены датчики, передающие сигнал в компьютерное устройство) у волейболистов КГ по данным теста “Ёлочка-92м” в начало эксперимента составила $25,76 \pm 1,19$ с., а к концу

завершения эксперимента она улучшилась незначительно и составила $25,15 \pm 1,06$ с. ($P > 0,1$), где разница возрастания скорости бега оказалась равна 1,51% (таблица). При этом у волейболистов ЭГ, которые тренировались по экспериментальной программе, скорость перемещения улучшилась от $25,47 \pm 1,47$ с. до $24,01 \pm 1,23$ с. ($P < 0,001$), где разница роста скорости бега достигла 5,73%.

Таблица

Динамика развития скорости перемещений у квалифицированных волейболистов КГ и ЭГ по зонам площадки с использованием в ходе эксперимента упражнений анаэробной

направленности. КГ- $n=15 \times 2=30$; ЭГ- $n=15 \times 2=30$ ($\bar{X} \pm \sigma$)

Тесты	Группа	До эксперимента	После эксперимента	Относительный прирост %	t	P
Бег "Ёлочка-92" (с.)	КГ ЭГ	$25,76 \pm 1,19$ $25,47 \pm 1,47$	$25,15 \pm 1,06$ $24,01 \pm 1,23$	$\frac{1,51}{5,73}$	$\frac{1,34}{4,17}$	$\frac{< 0,1}{< 0,001}$
Бег "5х6м-30м" (с.)	КГ ЭГ	$11,34 \pm 0,86$ $10,85 \pm 1,07$	$11,03 \pm 0,78$ $9,72 \pm 0,89$	$\frac{2,73}{10,41}$	$\frac{1,46}{4,45}$	$\frac{> 0,1}{< 0,001}$
Бег "Звездочка-68,4м" (с.): -справа в левую сторону	КГ ЭГ	$21,06 \pm 2,03$ $20,35 \pm 1,48$	$19,97 \pm 1,83$ $18,84 \pm 1,29$	$\frac{5,18}{7,42}$	$\frac{2,17}{4,21}$	$\frac{< 0,05}{< 0,001}$
-слева в правую сторону	КГ ЭГ	$22,05 \pm 1,45$ $20,82 \pm 1,54$	$21,43 \pm 1,32$ $19,31 \pm 1,36$	$\frac{2,81}{7,25}$	$\frac{1,73}{4,03}$	$\frac{> 0,05}{< 0,001}$

Скорость челночного бега (перемещения) на 5х6м-30м. по данным измерения её уровня посредством компьютерного устройства в КГ в начале эксперимента составила $11,34 \pm 0,86$ с., а в конце- $11,03 \pm 0,78$ с. ($P > 0,1$), где разница увеличения скорости бега составили соответственно $10,85 \pm 1,07$ - $9,72 \pm 0,89$ с. ($P < 0,001$), где разница возрастания скорости достигла до 10,41%.

С научной, методической и практической точек зрения весьма интересным является сравнение этих данных, зафиксированных с помощью компьютерно-измерительного устройства, с данным с данными тестов, где результаты измерялись посредством секундомера. Так например, скорость бега, установленная Л.П.Сергиенко, А.В.Абликова (2016, с.95) как нормативное требование для волейболистов 17-18 лет по данным теста "Ёлочка-92м", составляет 24,2-23,4с., а скорость бега на 5х6м.-30м. она составляет 9,4-9,2с. По данным С.В.Горкуша (2007,с.130-132) скорость бега "Ёлочка-92м" для волейболистов высокой квалификации 24,5с., а скорость бега 5х6м.-8,93с. Есть и другие данные, где скорость челночного бега, зафиксированной секундомером при применении выше указанных тестов и которые отличаются значительной

вариативностью результатов [А.Г.Фурманов, Л.И.Акулич, 2019, с.269-275; Ю.Д.Железняк, А.В.Чачин, Ю.П.Сыромятников, 2009, с.97-118], что ещё раз свидетельствует о разнородности подхода к методике проведения тестирования по средством секундомера, негативно влияющего на объективность и достоверность фиксируемых результатов.

Как выше уже отмечалось, особое внимание привлекает результаты оценки скорости челночного бега по тесту “Звездочка-68,4м”, где челночное перемещение волейболиста выполняется справо-налево и влево-направо, что даёт возможность определить степень симметричности лево-и правосторонних передвижений с касанием датчиков, установленных на разных зонах площадки. Такая структурная схема перемещения в большей степени отражает реальное передвижение волейболистов во время игры для выполнения тех или иных технических приемов. Исследования, проведенные в этом направлении показали, что скорость челночного перемещения справо в левую сторону по тесту “Звездочка”-68,4м в КГ до эксперимента составила $21,06 \pm 2,03$ с., которая к концу эксперимента возрасла незначительно и достигла до $19,97 \pm 1,83$ с. ($P < 0,05$), где разница увеличения скорости бега составила 5,18%. А скорость челночного бега влево в правую сторону в этой группе до начало эксперимента было равно $22,05 \pm 1,45$ с. тогда как к концу эксперимента она увеличилась всего лишь до $21,43 \pm 1,32$ с. ($P > 0,05$) и разница возрастания скорости бега при этом составила 2,81%. В ЭГ, которое в период эксперимента регулярно выполняла на занятиях предложенные нами комплексы упражнений на развитие быстроты перемещений, скорость бега справо в левую сторону до эксперимента составила $20,35 \pm 1,48$ с., а после - $18,84 \pm 1,29$ с. ($P < 0,001$), где разница роста скорости составила 7,42%. При этом скорость бега влево в правую сторону в этой группе за период эксперимента возрасла с $20,82 \pm 1,54$ с. до $19,31 \pm 1,36$ с. ($P < 0,001$), где разница увеличения скорости достигла 7,25%. Видно, что между показателями скорости челночного бега в левую и правую стороны существует ярко выраженная асимметрия в пользу левостороннего скоростного перемещения по тесту “Звездочка”. Такое последствие, по-видимому, может оказать негативное влияние на своевременность перемещения игроков к мячу для эффективного выполнения конкретного игрового приёма.

Заключение. На основании анализа результатов проведенного исследования можно прийти к заключению о том, что компьютерная методика оценки скоростных параметров челночного перемещения по зонам площадки у волейболистов является приоритетной с точки зрения объективности и достоверности фиксируемых результатов по сравнению с данными традиционных тестов, где результаты фиксируются секундомером. Также установлено, что быстрота перемещения по зонам площадки у волейболистов может быть более эффективно развита при регулярном сопряженном использовании специальных тестовых и нетрадиционных эстафитных упражнений с имитацией технических элементов, выполняемых в анаэробном режиме, эффективность которых подтвердилась результатами эксперимента. Тем не менее, для однозначного утверждения состоятельности версии об эффективности такого рода упражнений, стимулирующих процесс интенсивного развития быстроты челночных перемещений у волейболистов необходимо провести дополнительные исследования по изучению ряда физиологических реакций и особенно дыхательных и сердечно-сосудистых реакций.

Литература

1. Железняк Ю.Д Чачин А.В Сыромятников Ю.П. Волейбол. Примерная программа спортивной подготовки 2009. 97-118:
2. Гаркуша С.В. Biomexanichna koreksiya shvidkisno-silovoi pidgotovlennosti voleybolistiv visokoi kvalifikatsii u perezmagalnyi period: Avtoref. dissert. kand. nauk z fizichnogo vixovannya i sportu: 24.00.01 – Olimpiyskiy iprofesiyniy sport / С.В.Гаркуша. – Харків: ХДАФК, 2005. – 24 с.
3. Л.П.Сергинко Абликова. А.В. Спортивный отбор волейболистов: морфологические и педагогические критерии определения двигательной одаренности. 2016. с.95
4. Фурманов. А.Г..Акулич. Л.И Учебное пособие. — Минск: Белорусский государственный университет физической культуры (БГУФК), 2019.-372с.
5. Железняк Ю.Д Чачин А.В Сыромятников Ю.П. Волейбол. Примерная программа спортивной подготовки 2009. 97-118:

HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI O'QITISHDA MAHALLIY XOM ASHYODAN XUSUSIY UYLARNI QURISHDA SEYSMIK MUSTAHKAMLIKGA ERISHISHNI O'RGATISH

*Davkarov Kamoliddin Saparalievich,
Qarshi davlat universiteti erkin tadqiqotchisi.*

Annotatsiya: Zilzila vaqtida bino va inshootlarga bo'ladigan seysmik ta'sir xususiyatlari, zilzilaga moyil (seysmik) hududlarda devorlari pishiq g'isht va mahalliy materiallardan tiklanadigan xususiy uylar (individual binolar)ni loyihalash va qurishning asoslari, shuningdek xususiy uyning mustahkamligi, zilzilabardoshligiga putur yetkazmaslik va uni kelgusida to'g'ri ekspluatatsiya qilish talablari keltirilgan.

Kalit so'z: Mahalliy xom-ashyo, paxsa devor, tabiiy toshdan poydevor, shift qoplamasi, pol qoplamasi va boshqalar.

БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧЕНИЕ ДОСТИЖЕНИЮ СЕЙСМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРИ СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЧАСТНЫХ ДОМОВ ИЗ МЕСТНОГО СЫРЬЯ

Аннотация: приведены особенности сейсмического воздействия на здания и сооружения во время землетрясения, основы проектирования и строительства частных домов (индивидуальных зданий), стены которых возводятся из твердого кирпича и местных материалов в сейсмоопасных (сейсмических) районах, а также требования к прочности, сейсмостойкости частного дома и его правильной эксплуатации в будущем.

Ключевое слово: местное сырье, стены из хлопка, фундамент из натурального камня, потолочное покрытие, Напольное покрытие и т. д.

SAFETY OF LIFE ACTIVITIES IN TEACHING TO ACHIEVE SEISMIC STRENGTH IN THE CONSTRUCTION OF PRIVATE HOUSES FROM LOCAL RAW MATERIALS

Abstract: features of the seismic impact on buildings and structures at the time of an earthquake, the basis for the design and construction of private houses (individual buildings), the walls of which are restored from brick and local materials in earthquake-prone (seismic) areas, as well as the strength of a private house, the requirements for not compromising earthquake

Keyword: local raw materials, cotton wall, foundation from natural stone, ceiling coating, floor covering, etc.

Kirish. O'tgan asrlarda O'zbekistonda mahalliy materiallardan xususiy uy-joylarni qurish ishlarining tahliliga ko'ra ta'kidlash joizki, o'tgan asrlarda O'zbekistonning turli mintaqalarida bir qavatli va ikki qavatli turar-joy binolarini qurish uchun ramka (chupkori) konstruksiyasidan keng foydalanilgan. Bizning ota-bobolarimiz qurilish mohiyatiga yetarlicha chuqur kirib borganlar va zilzilaning ular qurayotgan bino va inshootlarga ta'sirini intuitiv ravishda to'g'ri hisobga olishgan. Bundan tashqari, ular binoning konfiguratsiyasiga qarab har xil ramka qurilishidan foydalanganlar. To'ldiruvchi vazifasi asosan turli xil kombinatsiyalarda "loy" bilan amalga oshirilgan. Ramka uchun material chinor, gujum va shunga o'xshash qattiq yog'ochli daraxtlar materiallari hisoblangan. Quyida ajdodlarimiz tomonidan mahalliy materiallardan xususiy uy-joylar qurish texnologiyalariga to'xtalib o'tamiz[3,143].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).

Har qanday xavflar muayyan salbiy oqibatlarga olib keladi, jumladan, ishlab chiqarish

avariyasi natijasida uskuna va jihozlarning buzilishi, yong'inlar chiqishi, atrof muhitga zararli moddalarning tarqalishi, ish sharoitining izdan chiqishi, xomashyo va tayyor mahsulotlarning buzilishi yoki yaroqsiz holga kelishi va boshqa holatlar kuzatilishi mumkin. Ma'lumotlarga qaraganda yer yuzida tabiiy, texnogen xavflar soni yildan yilga ko'payib bormoqda, jumladan, 2009-yilda 1970-yilga nisbatan ularning soni 3,5 barobarga oshgan. Asab kasalligiga uchraganlar soni ham 30 martadan ziyod ko'paygan. MDH davlat lari da har yili 20 mln. nafar inson turli xil ta'sirlardan jarohatlanadi, shulardan 0,5 mln. ga yaqin odam halok bo'ladi, shuningdek, 30 mingdan ortiq ishchi-xizmatchilar mehnat nogironi bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Paxsa devor. Agarda paxsa devor uchun loy kamida ikki hafta mobaynida, kuniga ikki mahaldan suv sepib, kesib, tepkilansa hohlagan qolibga tushadigan yopishqoq xamir sifatidagi qurilish ashyosiga aylanadi 50-60 sm qalinlik va balandlikda, 4-6 kg bo'lakcha kesilib (uzunligi 20-25 sm, eni 15-20 sm, qalinligi 5-7 sm) devor tiklansa, qurigandan so'ng (1 haftadan so'ng) salkam betonga (V10 klass) aylanadi.

Aytish joizki, qadimda paxsa devor faqat yoz chillasi arafasida tiklangan deyishadi. Boshqa mahal paxsa devori tiklanmagan. Yoz chillasini ko'rmay urilgan paxsa devori devor hisoblanmagan. E'tibor beradigan bo'lsak, loy bo'lagini yopishtirishda kuch bilan 40-50 sm balandlikdan uriladi va musht bilan yuzasi va chetlari ostki bo'laklarga yopishtiriladi. Bunda ostki bo'laklar kesishmasi chiziqlari ustiga qoplama qilib urib tiklanadi.

Suvga to'yingan loy ash'yosi quriganda ko'zga ko'rinmas, mikrog'ovakli devor konstruksiyasi paydo bo'ladi. Devor issiqlik ushlovchi, tushgan namlikni tezda chiqarib yuboruvchi, ko'p g'ovakli qattiq strukturaga aylanadi. Doimiy namlikdan saqlangan ushbu devorlar 100 yildan ortiq muddat nuramay xizmat qiladi. Shu joyda eslatib o'tish joizki, xozirgi vaqtda ko'pchilik tomonidan paxsa devor qurilishi, yuqoridagi shartlarni buzgan holda, yetarli malakaga ega bo'lmagan ustalar tomonidan loy xamiri pishitilmay amalga oshirilmoqda. Ushbu devorlarning mustahkamligi juda past bo'ladi, havo namidan tez nuraydi, zilzilabardoshligi umuman yo'q. Shundan kelib chiqqan holda, amaldagi zilzilabardoshlik normasida bunday devorlarni ko'taruvchi konstruksiya sifatida qo'llash ta'qiqlangan[3,152].

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Tarixda paxsa devorlar bunyod etilishida zilzilabardoshligiga ham e'tibor berishgan. Devorlar kesishish joylariga, har bir paxsa qatorini tiklashda, tol novdasi (15-20 mm) armatura tarzida 1.0-1.5 m uzunlikda, qator ostiga qo'yib ketilgan Yana shunga e'tibor qaratilganki, paxsaning pastki qatori qalinligi 50 sm bo'lsa tepa qatorlari qalinligi, 2-2.5 sm dan qisqartirilib borilgan holda, oxirgi qatori 40 sm bo'lgan. Bu bilan zilzilabardoshlik talabi, ya'ni bino tepa qismi yengilroq bo'lishi zaruriyati bajarilgan. Tepa qator ustki qismi g'adir-budir qilib ishlangan. Bu esa to'sin osti xodasini tishlatib loyga qo'yilishida to'g'ri usuldir. To'sin osti xodasi ham usta teshasi bilan g'adir-budur yuzali qilingan. Temir mix ishlatilmagan. Paxsa devoridagi deraza darchalari tepa to'sinlari ham shunday ustamonlik bilan tashlangan. Darcha to'sinini paxsa devoriga kirib turish uchi uzunligi 50 sm dan kam bo'lmay, xozirgi zilzilabardoshlik talabi bajarilgan.

Paxsa devorini poydevor ustiga tiklash birinchi qatori juda o'ylangan holda bajarilgan. Ostiga qurigan qamish novdasi zich qilib ikki qator terilgan. Bu bilan namlik o'tishi oldi olingan. Bundan tashqari, ushbu ash'yo zilzilada demfer (prujina) vazifasini bajaradi. Paxsa devori ikki yon bag'ri yuzasi kesish usuli bilan tekislab ishlanganda, sal qotinqiragandan so'ng, usta asbobi bilan taram-taram qilib setkasimon yuza hosil qilingan. Bu somon suvog'ini yopishib turishiga zamin yaratgan. Hozirgi kunda ushbu paxsa devoriga mix qoqsa qayrilib kirmasligi ko'pchilikka ma'lum. Beton devorda amalga oshiraladigandek parmalash, zaruriyat bo'lsa arralash mumkin.

Paxsa devorlik uy ichi polidan shiftigacha balandligi 2.2-2.7 m gacha qabul qilingan. Bu esa issiqlikni saqlashda ahamiyatli. Xonalar uzunligi 5 m dan oshmagan holda, bo'ylama

chuqurligi 3-3.5 m bo'lgan. Bu o'lchamlar zilzilabardoshlikni, terak yog'ochi uzunligini optimal e'tiborga olinganligi dalilidir. Ushbu xona konstruksiyasini, paxsa klassini V10 qilib olgan holda, zilzilabardoshlikka hisoblasa 7 balldan ortiq zilzilaga chidaydi.

Tabiiy toshdan poydevor. Tarixda ajdodlarimiz poydevorlarni qanday barpo etishganligini tahlil qilsak, ularning toshdan qanchalik unumli foydalanishganligini ko'ramiz. Ustalar tabiiy toshni shunday terishganki, qotmagan holatida ham poydevorning tepa yo'nalishida o'rta qismlaridan birorta toshni sug'irib olish imkoniyati bo'lmagan. Poydevor qurigandan so'ng uncha-muncha namlikni pisand qilmagan. Poydevor yer osti chuqurligi yer satxidan kamida 50 sm, balandligi yer sathidan 40 sm dan kam bo'lmagan. Poydevorning yer ustki qismining tashqi terilishiga qattiq e'tibor berilgan Tashqi devorlar birikkan poydevor yer ustki qismiga 1 m dan kam bo'lmagan kenglikda, nishabli suv ketkazish yo'lakchasi tabiiy toshdan tekis terilgan. Qarabsizki poydevor mustahkam, suv o'tkazmas va me'moriy jihatdan chiroyli bo'lib yaratilgan (sokol atmostkasi bilan). Ushbu toshlik yo'lakchlardan yalang oyoq bilan yurgan bolajonlar sog'lom o'sishgan. Shuni ta'kidlash kerakki, nishabli yo'lakcha terilishida qum emas, suv o'tkazmaydigan loy ishlatilgan. Qumli tosh terilishi esa hovli satxlarida amalga oshirilgan.

Shift qoplamasi. Shift qoplamasi usti tom qoplamasi vazifasini bajargan. Moziyda oilada o'g'il bola tug'ilishi bilan otasi kamida 10 dona terak ko'chatini tashqi hovli chetiga ekgan. Terak 7-10 yil ichida baqa terakka aylanashi barchaga ma'lum. Shundan so'ng uni kesib, kerakli o'lchamda xodalarga aylantiriladi. Xodaning ikki uchidagi tashqi po'stlog'i 15-20 sm uzunlikda tozalanmaydi, qolgan po'stlog'i shilib tashalanadi. Xodalar salqin, yelvizak bo'ladigan yo'lakda, qalinroq po'stlog'i tozalangan novdalaridan foydalanib, g'ovak-tirqishli qilib eniga va balandligiga bir necha qator taxlanadi, siqib arqonda bog'lanadi va shunday quritiladi. Bu holda, xoda yorilmaydi va qiyshayib ketmaydi. Xodalar kamida bir-ikki chillani ko'rib, qurigandan so'ng ikki uchidagi po'stlog'i olib tashlanadi. Ko'k terakning xodalaridan eshik, deraza romlari yasalgan bo'lsa, qora terak xodalari to'sin sifatida, ustun sifatida, xari sifatida ishlatilgan. Barchasiga ustalar ishlov berib har xil o'ymakorlik, ganchli, pardoqli qilishlari mumkin bo'lgan. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, paxsa ikki qarama - qarshi tomoni ustki qatori tepasiga ishlov berilgan xoda yopishtirilgan. E'tiborli joyi shundaki, ushbu to'sin osti xodalari shunday joylashtirilganki, tashqi qabariq bag'rida o'ymakorlik hunari bilan ishlov berish imkoniyati yaratilgan. Ushbu xoda ustiga to'sin tashlash ham juda o'ylangan holda amalga oshirilgan. To'sin osti tesha bilan ishlov berilishi oqibatida ikki tomonidagi to'sin osti xodasiga tirqaklanib tushgan. Bunday to'sinlar zilzila paytida tashqi devorlarni uy ichiga emas, tashqariga itaradi, uy ichiga bo'ladigan harakatga to'sqinlik qiladi[4,238].

Yana shunga e'tibor berish kerakki, to'sinlar uy ichi tomonga nishab qilib tashlangan. Doimiy ravishda to'sinning qalin tomoni ko'cha tomon devor ustiga qo'yilgan. Ko'chadan o'tib ketayotganlarning usiga yomg'ir yog'ayotganda suv tushishini oldini olish maqsadida tom suvi doimo ichkariga yo'naltirilgan. O'tmishda insonlarga hurmat yuqori darajada bo'lgan. Ajdodlarimiz uy ichiga oqqan tom suvlaridan ham unumli foydalanishgan. Aslida har bir hovlidan suv oqib turishi odatiy hol bo'lgan. Hech kim suvni ifloslanishiga, unga mag'zava to'kilishiga, siprindi tashlanishiga yo'l qo'ymagan. Bunday nojo'ya ishlar kechirilmas gunoh deb qaralgan. To'sinlar orasiga pardevor paxsasi urilgan yoki guvala terilgan, imkoniyati borlar xoda kesimlarini qo'yishgan. To'sin tashqariga 40-50 sm chiqarib konsol holida tashlangan Xoda ustiga terakning qalinroq shoxlari terilgan. To'sin usti shox novdalari ustiga qalin zich qilib quritilgan qamish bog'lamlari tashlangan. Qalinlik 20-40 sm atrofida bo'lgan. Zichligiga alohida e'tibor qaratilgan. Qamish qatlami ustidan sersomonli uzoq muddat tayyorlangan loy ash'yosi bilan tom suvog'i amalga oshirilgan. Suvoq qalinligi kamida 15-20 sm ni tashkil etgan. Qamish qatlamining tashqi devor tepasi chetlari ham suvalgan. Shuni ham takidlash kerakki, qamish qatlami shaxmat tartibida teridan yoki jundan yasalgan arqon-ip bilan to'sinlarga maxkam ilingan. Shiftga chiy lampasi mahkamlanganda ham qamish qatlami shu

tarzda, tik tarzda g'olachalarga o'rnatilib to'sin ustki shox novdalariga ilingan. Chiy lampali shift qamish bog'lamalari somonli suvoq qilingan. Bunday shift qoplamasi issiqlikni yaxshi ushlagan, nam o'tkazmagan, uy ichidagi haroratni mo'tadil ushlab turgan. Uy ichi yozda salqin, qishda issiq bo'lgan. Tom usti bahorda ko'm-ko'k gilamga to'shalib, hatto lolaqizg'aldoqlar ochilganligi ma'lumotlarda keltirilgan. Bunday tom qatlami yengil, zilzilabardosh hisoblanadi.

Pol qoplamasi. Pol osti sof tuproq bilan oz-oz qalinlikda to'shalib, zichlab to'ldirilgan. Tuproq ustiga qamishli bo'ya solinib, ustidan tuya junidan to'qilgan kigiz to'shalgan. Bo'ya ostiga hashoratlar yo'lamasligi uchun har joylariga nosvoy sepib qo'yilgan. Pol issiq, nam o'tkazmas va har xil hashoratlar kelmaydigan konstruksiyaga aylangan. Mehmonxonada tancha nazarda tutilgan. Tancha pol satxidan 45-50 sm pastga chuqur kovlanib hosil qilingan. O'lchami 60x60 sm chuqurligi 15 sm - birinchi chuqurlik va o'rtasida o'lchami 20x20sm chuqurligi 30 sm lik ikkinchi chuqurlik. Chuqurlik chetki devorlari tancha issig'idan pishiq g'ishtga aylanib ketgan. Ichiga, mevali daraxtlar cho'g'i solinadigan chuqurlik, ustiga tancha narvonchasi qo'yilgan. Narvoncha yong'oq daraxtidan yasalgan. Ushbu narvoncha ustiga oyoq qo'yilib isinishgan. Tancha ustiga xontaxta qo'yilib ustiga junli teri qoplangan. Tancha atrofi kun sovuq paytida oila a'zolari yig'iladigan joy hisoblangan.

Eshik va deraza qoplamalari. Yuqorida ta'kidlanganidek eshik va deraza romlari asosan quritilgan terakdan, imkoniyati borlar quritilgan yong'oq, qayrag'och daraxtlari yog'ochidan yasashgan. Eshik va deraza romlariga o'ymakorlik bilan ishlov berib bezatilgan. Deraza teshiklari asosan hovli tomonida bo'lib pol sathidan kamida 1.5 m balandlikda framuga tarzida joylashtirilgan. Deraza qoplamalari panjarasimon yasab, ichki tomonidan yopib qo'yiladigan taxtali qoplamasi bo'lgan. Sovuq paytida qoplama kechalari yopib qo'yilgan. Ichki devorlarga har xil matolar ilinib, uy ichi shinam va go'zal tusga aylangan. Eshik, deraza oshiq-moshiqlari (petlya) polotnosi va kesakisi chetlarini ustamonlik bilab o'yib yasalgan. Eshiklar balandligi asosan o'rtacha inson bo'yidan pastroq, ya'ni 1.6-1.7 m bo'lgan. Uy ichiga kirib kelayotgan shaxs boshini egib kirishi madaniyatning yuqori bo'lganligining dalolati hisoblanadi[4,383].

Sinch devor. Uying sinch ko'nling tinch. Bu xalq naqlidir. Bu usul bilan bino tiklanishida nisbatan ko'p daraxt yog'ochi ash'yosi ishlatiladi. Poydevor ustiga yuqorida ta'kidlaganimizdek ikki qatorli qamish to'shaladi va ustiga ishlov berilgan xoda tashlanadi. Uy burchaklariga va uy devorlari uzunligi bo'yicha 3-4 m larda ustun qo'yilib tepasidan xari xodasi ishlov berilgan holda tashlanadi. E'tibor bering, birorta mix ishlatilmay xodalar bir biriga kirgizilish, ponalash usullari bilan birlashtiriladi. Pastki va tepa xari xodalarida o'yiqlar hosil qilinib sinch ustunchalari 60-70 gradus burchakda qadami 1-1.2m qilib birlashtiriladi. Uy burchaklaridagi og'ma ustunchalar burchak ustuniga qo'shimcha holda uchburchak hosil qilingan holda birlashtiriladi. Hosil bo'lgan karkasni kuch bilan hech qaysi tomonga qimirlatishning iloji yo'q. Bu konstruksiya uyning ko'taruvchi konstruksiyasi hisoblanadi. Sinch konstruksiyasi oralig'i pishitilgan somonli loydan tayyorlangan guvala bilan zich qilib pishitilgan xamir loyda to'ldirilgan.

Suvoq. Suvoq ishini asosan usta bajargan. Suvoq shunday qilinganki uning ustidan boshqa pardozlovchi unsur ishlatilmagan. Devor qirralari, deraza va eshik raxlari shunchalik ustalik bilan ishlanganki, qo'lni botiribroq yurg'azilsa pichoqdek kesish imkoniyatiga ega bo'lgan. Loy somon bilan haftalab shunday achitilganki, 3-5 sm qalinlikdagi suvoq qatlami usti oynaga o'xshab ketgan. Bunday suvoq qatlami uncha muncha namlikni pisand qilmagan. Bolta uchi bilan urilsa, boltani orqaga qaytargan. E'tibor beradigan bo'lsak, devor uch qavatli unsurdan iborat bo'lgan - ichki suvoq, paxsa devor, tashqi suvoq. Devor qalinligi kamida 50 sm ni tashkil etgan. Mikrog'ovakli issiqlikni ushlovchi paxsa devor, parni izolsiya qiluvchi suvoq qatlamlari. Qarabsizki, hozirgi kunda dolbzarb bo'lib turgan energiya tejamkor zamonaviy tashqi devor konstruksiyasiga yaqin konstruksiya paydo bo'lgan. Qadimda uy devorlari nafas olgan, har xil bo'lmag'ur yog'li bo'yoqlardan, zahar chiqaradigan polimerlardan, muz o'tkazadigan betonli

ko'prikchalardan holi bo'lgan.

Yurtimizning turli hududlarida bugungi kungacha saqlanib qolgan yodgorliklar, bino va inshootlar, turar joylar va minoralar bizga ajdodlarimiz yuqori qobiliyatli quruvchilar bo'lganligidan darak beradi.

Mahalliy xom ashyodan uy joylar qurishning bugungi holati

Seysmik ta'sirga qarshi binolarning ishonchligini ta'minlaydigan asosiy komponent bu inshootlarning materiallaridir. Qishloq aholisining aksariyati uchun sifatli yog'och, sement, armatura va boshqa qurilish materiallarini sotib olish muammo bo'lib qolmoqda. Shu sababli, mahalliy materiallardan uy-joy qurish jarayoni hali davom etadi.

Vayronagarchilikning haqiqiy mohiyatini tahlil qilmasdan, inshootga ishlatilgan materiallarning xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lmasdan, seysmik ta'sir ostida binolarning umumiy xatti-harakatlarini baholash mumkin emas. Shuning uchun binolarni seysmik ta'sirga qarab hisoblash nazariyasini yanada rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar, zilzilaga qarshi kurashni hisobga olgan holda yuk ko'taruvchi konstruksiyalarning xususiyatlariga kiritilgan materiallarning xususiyatlari ham fan, ham amaliyot uchun dolzarbdir.

Bundan tashqari, qishloq hududlarda uy-joy qurilishida eng keng tarqalgan usul bu to'g'ri shakldagi pishmagan g'ishtdan foydalanilgan holda uylar qurish usulidir. G'ishtning o'lchamlari mos ravishda: $12 \times 12 \times 6.5$ sm; $25 \times 12 \times 10$ sm; $40 \times 30 \times 10$ sm; $36 \times 17 \times 11$ sm bo'lishi mumkin. Xom g'isht tayyorlash uchun loy massasi oldindan tayyorlanadi, yaxshilab aralashtiriladi, oyoq bilan bosib ishlov beriladi va ma'lum vaqt davomida saqlanadi. Tayyorlangan loyga bug'doy va sholi kabi o'simliklar somon po'stlaridan ham qo'shish mumkin. Bu loyning mustahkamligini oshirishga xizmat qiladi. Pishmagan g'isht mahsulotini tayyorlash uchun yog'ochdan yasalgan tutqichli tubli qutilar ya'ni qoliplar qo'llaniladi. Loy massasini to'ldirishdan oldin qolip suv bilan namlanadi va devorlariga qum sepiladi, so'ngra loy massasi olinadi va unga kuch bilan uloqtiriladi, loy massasi bilan to'ldirilgan qolip burchaklarda qo'llar bilan siqiladi va ortiqcha loy olinadi. Keyin qolip olinadi va g'ishtlar taxminan 20-25 kun davomida quritiladi. G'ishtlar qurilayotgan uyning yoniga yig'ilib, ortiqcha qismi zaxiradagi soyabon ostida saqlanadi. Quritilgan g'isht 1,5-2 m balandlikdan yerga tushishga bardosh berishi kerak. Loyihalash qalinligidan kelib chiqib, devorlar 1 yoki 1,5 g'ishtda, kamdan-kam hollarda 2 g'isht qilib teriladi[4,413].

Toshli uylar qurishda toshlarni odatda loy eritmasi bilan biriktirish amalga oshiriladi. Devorlarning qalinligi odatda kamida 50 sm bo'ladi. Devorning tuzilishi qattiq toshdan yoki ikki tashqi qator yengil qilib, ular orasidagi bo'shliqni mayda toshlar yoki singan g'ishtlar bilan to'ldirish mumkin. Bunday devorlarning salbiy jihati shundaki, katta massaga ega toshlar bir-biri bilan zaif loy eritmasi bilan bog'langan bo'lib, shu sababli devorlarning eng zaif joylari bog'lovchi bo'g'inlari hisoblanadi, bunday binolarning past balli zilzila paytida ham qisman buzilishi kuzatiladi.

Yuqoridagi kuchaytirish usullaridan dastlabki uchta usul asosan individual tuzilmalarni mustahkamlash uchun ishlatiladi. Zarar ko'rgan g'ishtli binolarni umumiy yoki uning alohida uchastkalarini mustahkamlashning eng samarali usuli bu ikki tomonlama gips yoki beton bilan mustahkamlashdir. Tashqi tomoni mustahkamlangan devorning mustahkamligini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, devorning mustahkamligi dastlabki holatiga nisbatan 77% gacha oshadi. G'ishtni mustahkamlangan gipsli qatlamlar bilan mustahkamlash namunalarning yuk ko'tarish qobiliyatini 40% ga, temir beton qatlamlari bilan esa 2 baravargacha ko'tarilishiga olib keladi.

Biz zamonaviy, texnologik va yengil materiallardan qurilgan inshootlarga izchillik bilan, bosqichma-bosqich o'tish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solishimiz kerak, bu esa respublikaning turli aholi punktlarida qisqa vaqt ichida zilzilaga chidamli kam qavatli turar-joy binolarini qurishimizga imkon beradi.

Mahalliy xom ashyodan qurilgan binolarga kuchli zilzilalarning ta'siri

Ma'lumki, zilzila paytida grunt harakati juda qisqa muddat davom etishi, tebranma harakat murakkab xarakterda bo'lib hech bir matematik ifoda orqali to'liq ifodalanmasligi bilan xarakterlanadi. Yuqorida aytganimizdek, zilzila paytida bino va inshootlarga seysmik ta'sir grunt orqali uzatilib, ularning seysmik zo'riqqan holatini belgilovchi omil grunt harakatidir. Bundan ko'rinib turibdiki, bino va inshootlarning zilzila paytidagi holati, ularning tebranma harakati fizik xarakteri, konstruksiya va boshqa elementlarning bunday murakkab jarayonda seysmik kuchlarga qarshilik ko'rsatish jarayoni o'ta murakkab va bugungi kunda to'la oydinlashmagan jarayondir[5,95].

Zilzila paytida bino va inshootlarga bo'ladigan seysmik ta'sir qator xususiyatlarga: bino yoki inshoot asosi grundi seysmik tebranma harakatiga bino yoki inshootning tebranma harakati hamda asos grundi bino yoki inshootning o'zaro ta'siriga bog'liq bo'ladi.

Seysmik tebranish intensivligi manba energiyasi, seysmik to'liqlar tarqalayotgan muhit tuzilishi hamda bino yoki inshoot joylashgan uchastka grunt sharoitiga bog'liq bo'ladi. Ma'lumki, uchastka grundi zarralari uch o'q bo'ylab fazoda harakat sodir qiladi. Shuni qayd qilish lozimki, grunt fazoviy harakati vektorining barcha o'qlardagi proeksiyalari o'lchamlari biri-biriga yaqin bo'ladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Odatda optimal loyihalash deganda, bino va inshootlarga mustahkamlik, ustuvorlik, texnologik talablar va boshqa konstruktiv talablarning maksimal texnik-iqtisodiy samaradorlik asosida bajarilishi tushuniladi. Optimal loyihalash matematik nuqtai nazardan bajarilishi qiyin bo'lgan masala bo'lib, ayniqsa, seysmik (dinamik) kuchlar ta'siri tufayli muammoni yechish yanada murakkablashadi.

Optimal loyihalashning asosiy mezoni tariqasida konstruksiya minimal tannarxi, talab darajasidagi mustahkamligi, dissipatsiya koeffitsientining teng taqsimlanganligi va shu kabilarni qabul qilish mumkin.

Bino va inshootlarni seysmik ta'sirga hisoblash va loyihalash qay darajada to'g'ri olib borilgani zilzila «sinov»ida ma'lum bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 iyuldagi "O'zbekiston Respublikasi aholisi va hududining seysmik xavfsizligini ta'minlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4794 sonli qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 19 iyuldagi "Aholini zilzilalar oqibatida yuzaga kelgan favqulodda vaziyatlarda (tabiiy va texnogen tusdagi) harakat qilishga tayyorlash kompleks dasturini tasdiqlash to'g'risida" 208 – sonli qarori.

3. Zilzila bilan bog'liq yuzaga kelishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlarda aholining xavfsizligini ta'minlash masalalari. Respublika ilmiy amaliy seminar materiallari to'plami, 2019 yil 12 oktabr, FMI, T.:164b.

4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Birinchi jild. Toshkent, 2000- 530 b.

5. Abdullabekov Q., Ilyasova Z. Favqulodda vaziyatlar tarixidan: Zilzila. To'plam T.: FMI kichik bosmaxonasi, 2016. – 164 b.

TALABALARDA SALOMATLIK MADANIYATI KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Davronov Nurzod Ismoilovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarda salomatlik madaniyati ko'nikmalarini rivojlantirishning dolzarb masalalariga bag'ishlangan. Maqolada salomatlik madaniyatining mohiyati, talabalar yoshida uning ahamiyati, shuningdek, mazkur ko'nikmalarni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Talabalarda salomatlik madaniyatini shakllantirishda integratsion yondashuv, faol o'qitish metodlari, shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Salomatlik madaniyati, talabalar, sog'lom turmush tarsi, jismoniy faollik, ta'lim texnologiyalari, integratsion yondashuv, pedagogik usullar

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВЬЯ У СТУДЕНТОВ

Давронов Нурзод Исмаилович,

Бухарский государственный педагогический институт, доцент кафедры теории и методики физической культуры

Аннотация. Данная статья посвящена актуальным вопросам формирования навыков культуры здоровья у студентов. В статье анализируется сущность культуры здоровья, ее значение в студенческом возрасте, а также теоретические и практические аспекты развития этих навыков. Показаны преимущества использования комплексного подхода, активных методов обучения, а также использования современных технологий в формировании культуры здоровья у студентов. Результаты исследования включают практические рекомендации, направленные на формирование здорового образа жизни у студентов.

Ключевые слова: Культура здоровья, студенты, здоровый образ жизни, физическая активность, образовательные технологии, интегративный подход, педагогические методы

DEVELOPING HEALTH CULTURE SKILLS IN STUDENTS

Davronov Nurzod Ismoilovich,

Associate Professor; Department of Theory and Methodology of Physical Culture, Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. This article is devoted to current issues of developing health culture skills in students. The article analyzes the essence of health culture, its importance in student age, as well as theoretical and practical aspects of developing these skills. The advantages of using an integrated approach, active teaching methods, and the use of modern technologies in developing health culture in students are shown. The results of the study include practical recommendations aimed at developing a healthy lifestyle in students.

Keywords: Health culture, students, healthy lifestyle, physical activity, educational technologies, integrative approach, pedagogical methods

Zamonaviy jamiyatda salomatlik madaniyati har bir inson, xususan, talabalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar - jamiyatning faol a'zolari bo'lib, ularning salomatligi

va farovonligi nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatlariga, balki jamiyatning umumiy rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. Talabalik davri hayotning muhim bosqichi bo'lib, bu davrda salomatlikka oid ko'nikmalar va odatlar shakllanadi. Shuning uchun talabalarda salomatlik madaniyati ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi. Ushbu maqolada talabalarda salomatlik madaniyati ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, bu boradagi samarali yondashuvlar muhokama qilinadi.

Salomatlik madaniyati — bu insonning o'z salomatligiga bo'lgan ongli munosabati, sog'lom turmush tarzi prinsiplarini bilishi va ularga amal qilishi, shuningdek, o'z salomatligini saqlash va mustahkamlash bo'yicha ko'nikmalarga egaligini o'z ichiga oladi. Salomatlik madaniyati ko'nikmalari quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

- **Bilimlar:** Sog'lom turmush tarzining asoslari, to'g'ri ovqatlanish, jismoniy faoliyatning ahamiyati, stressni boshqarish usullari, zararli odatlardan saqlanish, gigiena qoidalari va boshqalar.

- **Ko'nikmalar:** Jismoniy mashqlarni bajarish, to'g'ri ovqatlanishni rejalashtirish, stressni boshqarish, o'z salomatligini baholash va monitoring qilish va boshqa amaliy ko'nikmalar.

- **Qadriyatlar:** Sog'lom bo'lish, o'z salomatligiga g'amxo'rlik qilish, sog'lom turmush tarzini tanlash va shaxsiy javobgarlikni his qilish.

Talabalarda Salomatlik Madaniyatini Rivojlantirishning Zaruriyati:

Talabalik davri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu davrda salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar, xususan, stress, uyqusizlik, noto'g'ri ovqatlanish va kam harakatlilik holatlari ko'p kuzatiladi. Shuning uchun talabalarda salomatlik madaniyatini rivojlantirish quyidagi maqsadlarga erishishda muhimdir:

- **Salomatlikni mustahkamlash:** Talabalarning jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilash, surunkali kasalliklar xavfini kamaytirish.

- **Akademik muvaffaqiyatni oshirish:** Sog'lom talaba yaxshi o'qiydi, darslarga e'tiborini yaxshi jamlaydi va stressga bardoshli bo'ladi.

- **Hayot sifatini yaxshilash:** Sog'lom turmush tarzini olib borgan talabalar kelajakda ham sog'lom va baxtli hayot kechiradilar.

- **Jamiyatga foyda keltirish:** Sog'lom talabalar jamiyatning faol va foydali a'zolari bo'ladi.

Talabalarda Salomatlik Madaniyatini Rivojlantirishning Nazariy-Metodologik Asoslari:

Talabalarda salomatlik madaniyati ko'nikmalarini rivojlantirishda quyidagi nazariy-metodologik asoslarga tayanish lozim:

- **Integratsion yondashuv:** Turli fanlar (biologiya, fiziologiya, psixologiya, pedagogika, ijtimoiy fanlar) bilimlarini birlashtirish.

- **Shaxsiy yondashuv:** Har bir talabaning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish.

- **Faol o'qitish metodlari:** Interaktiv o'yinlar, munozaralar, loyihalar, seminarlar va boshqa faol o'qitish metodlaridan foydalanish.

- **Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish:** Elektron ta'lim resurslari, mobil ilovalar, video materiallar va boshqa zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.

- **Motivatsiya va rag'batlantirish:** Talabalarning sog'lom turmush tarzini tanlashga bo'lgan motivatsiyasini oshirish va ularni rag'batlantirish.

- **O'z-o'zini baholash va monitoring:** Talabalarga o'z salomatligini baholash va o'z-o'zini monitoring qilish ko'nikmalarini o'rgatish.

Amaliy Tavsiyalar:

Talabalarda salomatlik madaniyati ko'nikmalarini rivojlantirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin:

O'quv dasturiga salomatlik madaniyati bo'yicha kurslarni kiritish: Bu kurslarda talabalarga nazariy bilimlarni berish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish.

- Salomatlikni mustahkamlash tadbirlarini o'tkazish: Sport musobaqalari, salomatlik kunlari, seminar-treninglar, master-klasslar, ochiq havoda jismoniy mashg'ulotlar o'tkazish.
- Salomatlikni qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish: Universitetlarda sport zallari, o'quv materiallari bilan ta'minlangan sog'lomlashtirish markazlarini tashkil etish.
- Targ'ibot ishlarini olib borish: Sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi materiallarni tayyorlash va tarqatish, ijtimoiy tarmoqlarda kampaniyalar o'tkazish.
- Talabalarni o'z-o'zini tashkil etishga jalb qilish: Talabalar salomatlik klublari, jamoat birlashmalarini tashkil etish va faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

Talabalarda salomatlik madaniyati ko'nikmalarini rivojlantirish ularning kelajakdagi hayoti va muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada keltirilgan nazariy va amaliy jihatlariga e'tibor qaratish va tegishli tadbirlarni amalga oshirish orqali talabalarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish va jamiyatda sog'lom avlodni tarbiyalash mumkin. Bu jarayonda o'qituvchilar, talabalar va ota-onalarning hamkorligi muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1.Davronov N.I. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida salomatlik madaniyati ko'nikmasini rivojlantirishning nazariy metodologik asoslari. // Inter education & global study. 2024. №9(1). B.180– 188.

2.Махмудова М.М. Талаба-ёшларнинг соғлом турмуш тарзини ташкил этиш масалалари. // «Соғлом турмуш тарзини шакллантиришнинг илмий услубий асослари» тўпламда. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007 й., стр. 70

3.Davronov N.I. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida salomatlik madaniyatini rivojlantirish mazmuni. // Pedagogik akmeologiya. 2024. №8(16). B.77– 79.

OLIY TA'LIMDA MUSIQA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING MUHIM JIHLATLARI

*Davronova Guzal Mardanovna, dotsent
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari nomzodi (PhD).*

IMPORTANT ASPECTS OF IMPROVING MUSIC TEACHING METHODOLOGY IN HIGHER EDUCATION

*Davronova Guzal Mardanovna, Associate Professor
of the Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute,
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences.*

ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ МУЗЫКИ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

*Давронова Гузаль Мардановна
Доцент Узбекско-Финского педагогического института,
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам*

Annotatsiya. Ushbu maqolada, oliy ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirishning muhim jihatlari asoslash, ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan zamonaviy metodik yondashuvlarni amalga oshirishning afzalliklari xususida so'z boradi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida musiqa ta'limi samaradorligini oshirish va zamonaviy talablar asosida o'quv jarayonini shakllantirish dolzarb masala sifatida o'rganilgan.

Kalit so'zlar (Key words). Metodika, takomillashtirish, modernizatsiya, individual yondashuv, multimediya, elektron darslik, interaktiv dastur, innovatsion yondashuv, zamonaviy metodika.

Аннотация. В данной статье говорится о преимуществах реализации современных методических подходов, направленных на обоснование важных аспектов совершенствования методики преподавания музыки в высшей школе и повышения их эффективности. Также в качестве актуального вопроса изучено повышение эффективности музыкального образования в высших учебных заведениях и формирование образовательного процесса на основе современных требований.

Ключевые слова Методика, совершенствование, модернизация, индивидуальный подход, мультимедиа, электронный учебник, интерактивная программа, инновационный подход, современная методика.

Abstract. This article talks about the advantages of implementing modern methodological approaches aimed at substantiating the important aspects of improving the methodology of music teaching in higher education and increasing their effectiveness. Also, increasing the effectiveness of music education in higher education institutions and forming the educational process based on modern requirements was studied as an urgent issue.

Key words. Methodology, improvement, modernization, individual approach, multimedia, electronic textbook, interactive program, innovative approach, modern methodology.

Kirish (Introduction). Bugungi kunda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, ilm-fan, texnika va texnologiyalarning tezkor rivojlanishi, ta'lim-tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda.

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligi, kadrlarning ilmiy va ijodiy salohiyati, hamda, ta'lim tizimini innovatsion yondashuvlar asosida yanada takomillashtirish bilan bevosita bog'liqdir.

“Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 02.02.2022 yildagi PQ-112-son Prezident Qarori, hamda, “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida musiqa madaniyati fani o‘qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident Qarori (PQ-391-son, 15.11.2024) qabul qilindi.[1.] Ushbu Qaror asosan, musiqa madaniyati fani o‘qituvchilarining bilim darajasi va kasbiy mahoratini aniqlash bo‘yicha milliy baholash tizimi yo‘lga qo‘yilishi belgilab qo‘yildi. Shuningdek, 2025 yil 1 martdan boshlab musiqa madaniyati fani o‘qituvchilari uchun nazariya va amaliyot uyg‘unlashtirilgan holda malaka oshirish tizimi yo‘lga qo‘yilishi rejalashtirilmoqda. Oliy ta’limda o‘qitish jarayonini yanada takomillashtirish, bo‘ljak musiqachi-pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtiruvchi metodlardan foydalanish, kasbiy va maxsus kompetensiyasini shakllantirish, ularning samarali o‘qitish metodikasiga ega bo‘lib yetishib chiqishlari, ushbu Qarorning ijrosini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’lim to‘g‘risidagi Qonunda ko‘rsatib o‘tilganidek “Oliy ta’lim bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo‘yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlanishini ta’minlash belgilab qo‘yilgan.[2.]

O‘zbekiston pedagogikasining asosiy maqsadi - jamiyat, davlat va ta’lim oluvchi shaxsning zarur ehtiyojlarini qondirish, O‘zbekistonning ma’naviy, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga xizmat qila oladigan kuchli ma’naviyatli, yukasak kompetensiyalarga ega, raqabotbardosh kadrlarni yetishtirishni ilmiy-metodik ta’minlashdir. Keng dunyoqarashga ega bo‘lgan, mustaqil va erkin fikrlaydigan, ta’lim jarayonini maqsadli modellashtira biladigan o‘qituvchi-pedagog, ta’limning yorqin istiqbolini belgilab bera oladi. [3, 8-b.]

Oliy ta’lim muassasalarida musiqa o‘qitish jarayonini samarali tashkil etish va uning metodikasini takomillashtirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir.

Metodika o‘zi nima? Metodika - qat’iy ketma-ketlikk (algoritmik xarakterga), ilgari o‘rnatilgan reja (qoida), tizimga aniq rioya qilish bo‘lib, biror bir ishni maqsadga muvofiq o‘tkazish metodlari, yo‘llari majmuasi. “Metodika” tushunchasi turli fanlarni o‘qitish bilan ham bog‘liqlikda qo‘llanilib, ma’lum sohani o‘qitish jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalari yig‘indisini o‘zida ifoda etadi.[8, 16-b.]

Shu o‘rinda takidlash lozimki, musiqa ta’limi talabalarda estetik didni shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va madaniy merosni o‘rganish uchun asosiy omil hisoblanadi. Ta’lim jarayonini zamonaviy usullar va texnologiyalar asosida tashkil etish, musiqa o‘qitishda innovatsion va interaktiv yondashuvlarni joriy etish talabalarning musiqaga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Musiqa o‘qitish metodikasi, nafaqat musiqa nazariyasi va amaliyotini o‘rgatishni, balki, talabalarni musiqiy tafakkur va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish bilan bir qatorda, zamonaviy musiqa madaniyati o‘qituvchisini pedagogik mahorati, o‘qitish metodikasini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, bu fan o‘qituvchilardan zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o‘quv jarayonini oson va qiziqarli shaklda tashkil etishni talab qiladi. An’anaviy metodlarni interaktiv usullar bilan uyg‘unlashtirish, raqamli resurslardan foydalanish, individual va guruhli yondashuvlarni amalga oshirish orqali musiqa o‘qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bugungi kunda talabalar mustaqil bilim olish imkoniyatiga ega bo‘lishi uchun mos sharoitlarni yaratish, ularga erkin ijodiy jarayonni o‘zlashtirish imkonini beradigan o‘quv muhitini yaratish, ham, individual yondashuvlarni amalga oshirish muhimdir. Bu o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning ijobiy tashkil etilishi, pedagogik metodlarni ijodiy qo‘llash orqali

amalgama oshiriladi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — oliy ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirishning muhim jihatlari asoslash va ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqishdir. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida musiqa ta'limi samaradorligini oshirish va zamonaviy talablar asosida o'quv jarayonini shakllantirishda asos bo'lishi ko'zda tutilgan.

Bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida, ta'lim sifatini oshirish, dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Zamon va texnologiyalarni shiddat bilan rivojlanishi, har bir yo'nalishda o'qitishning zamonaviy metodikasini takomillashuvini talab etadi. Xususan, oliy ta'lim pedagogika yo'nalishida musiqa o'qitish metodikasini yanada takomillashtirish ehtiyoji mavjudligini quyida tahlil natijalari asosida keltirilgan. Chunki, globalashuv, modernizatsiya hayotimizga, ta'lim-tarbiya tizimiga yangi tushunchalar, atamalar, texnologiyalarni olib kirish bilan birga, o'qitish jarayoniga innovatsion metodik yondashuvlarni talab etmoqda. Bu kabi o'zgarishlarning jarayonida eskirgan bilim, ko'nikma va malakalar, hozirgi kunda zamon talablariga javob bermaydi.

Shuni ta'kidlash lozimki, uzluksiz ta'lim tizimining har bir bo'g'inida, musiqa o'qitishning o'ziga xos metodikasi mavjud bo'lib kelgan. Ammo, insonlar tafakkurini ortishi, zamonaviy texnologiyarani rivojlanishi, o'z-o'zidan ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion yondashuvlarni taqozo etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning sharhi (Literature review).

Ushbu tadqiqot ishini o'rganish bilan bog'liq adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida, musiqa ta'limi va uning maqsadlarini belgilovchi nazariy yondashuvlar va konsepsiyalarni o'rganish, pedagogik va psixologik asoslarini tahlil qilish maqsad qilib olindi va o'rganildi. Musiqa ta'lim tarbiyasini samarali tashkil etish va bo'lajak musiqa madaniyati o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash bilan bog'liq ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari, ilmiy maqolalarda, o'quv qo'llanma va darsliklar mazmunida musiqa fanlarini o'qitishning o'ziga xos metod va vositalari ta'lim bilan bog'liq moddiy-texnik bazaning imkoniyatidan kelib chiqib ishlab chiqilgan, o'rganilgan va ilmiy asoslangan. Shuningdek, musiqaning pedagogik va psixologik jihatlari keng tahlil qilingan, biroq oliy ta'lim jarayonida aniq metodik yondashuvlar yetarlicha chuqur yoritilmagan.

Bugungi kunda pedagog kadrlarning, xususan, musiqa ta'limi o'qituvchilarining maxsus va kasbiy kompetensiyasi zamonaviy talablarga javob bermayotganligi, ta'lim muassasasida musiqa o'qitish tamoyillariga amal qilinmayotganlik holatlari, hamda, innovatsion metodik yondashuvlarning kamligi kuzatilib turibdi. Shu sababli, oliy ta'limda musiqa o'qitish metodikasini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish masalasi zarurat bo'lib qolmoqda. Yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Ushbu ilmiy tadqiqot ishida, musiqa o'qitishda samarali metodlar taklif qilingan va metodik yondashuvlarning muhim jihatlari yuzasidan fikr-mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, interaktiv ta'lim dasturlaridan foydalanish, musiqa fanlarini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va usullarni qo'llash imkoniyatlari, musiqa o'qituvchisining pedagogik imkoniyatlari o'rganilgan va asoslangan. Shuni alohida takidlash lozimki, musiqa o'qitishni samarali pedagogik texnologiyalarni va samarali metodlarini nazariy bilish bilan cheklanib qolmay, amaliy jarayonda qo'llay olish ko'nikma va malakasi, ta'lim-tarbiyada natijaga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar natijasida aytish mumkinki, musiqiy bilimlarni yaxshi bilish bilan birga, ta'lim jarayonida amaliy holda to'g'ri va samarali metodikani qo'llay olish lozim.

Shunini alohida takidlash lozimki, shaxsda musiqa qobiliyatlarini yuqori rivojlanganligi bilan, uni kuchli musiqa o'qituvchisi deb bo'lmaydi. Buning uchun unda, pedagogik mahorat, musiqa o'qitish metodikasi va boshqa kasbiy kompetensiyalar yaxshi shakllangan bo'lishi lozim. Shart va zarur.

Oliy ta'lim o'qituvchisi, yoki, musiqa o'qituvchisi o'zi kim va u qanday kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim? Musiqa o'qituvchisi - bu ijtimoiy jihatdan ma'lum kasblarning (o'qituvchi, nazariyachi, vokalist, dirijyor, psixolog, pedagog, rejissyor, ssenariy muallifi va boshqalar) «to'plami» ni ifodalovchi keng qamrovli va ko'p qirrali tushunchadir. Ushbu kontseptsiya musiqachi shaxsning o'ziga xos jihatalari va xususiyatlarini, kasbiy faoliyat shartlarini, ijtimoiy mavqeyini, turmush tarzini, kasbiy o'zini - o'zi anglash shakllarini o'z ichiga oladi. [4, 93-b.]

Oliy ta'lim musiqa o'qituvchisi bu universitet yoki boshqa oliy ta'lim muassasalarida musiqa ta'limi beradigan mutaxassisdir. Musiqa o'qituvchisi o'zida mavjud maxsus musiqiy kompetensiyasi orqali: cholg'u sozi ijrochiligi, ashula va qo'shiq ijrochiligining turli janrlarini o'rgatuvchi, dirijyorlik, shuningdek, bakalav talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda: musiqa o'qitish metodikasi, innovatsion texnologiyalari va boshqa musiqa yo'nalishlaridagi nazariy va amaliy musiqiy bilim, ko'nikma va malakalari bilan, talabalarga dars beradi. Ushbu o'qituvchilar, musiqa o'qitish metodikasini, musiqa san'ati, tarixi, nazariyasi, kompozitsiyasi va ijrosini chuqur bilishlari zarur. Eng asosiysi, samarali, na'munali dars jarayonini tashkil etish, talabalar bilan ishlash, ijodiy yo'naltirish, ularning bilimlarini baholash va ilmiy faoliyat yuritishda yordam ko'rsatish bilan shug'ullanishi lozim. Shuningdek, talabalarni ilmiy tadqiqotlarga jalb qilish va kasbiy rivojlanishlarida metodik yondashuvlar orqali qo'llab – quvvatlashlari lozim.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Oliy ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot metodologiyasini shakllantirish uchun, quyidagi usullar va yondashuvlardan foydalanildi.

Tahliliy usul orqali: Avvalgi ilmiy tadqiqotlar va mavjud adabiyotlarni tahlil qilish orqali musiqa ta'limi sohasidagi muvaffaqiyatli tajribalarni aniqlash va ularni o'rganildi. Musiqa o'qitish metodikasini ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar asosida takomillashtirish lozimligi aniqlandi.

Eksperimental usul orqali: Takomillashtirilgan metodlarni amaliyotda qo'llab ko'rish orqali natijalarni tahlil qilishga erishildi. Bu jarayonda quyida ommalashtirish taklif qilinayotgan metodlar va yondashuvlar musiqa o'qitish metodikasi, musiqa o'qitish texnologiyalari va loyihalash fanlarining amaliy darslarida, shuningdek cholg'u ijrochiligi, vokal asoslari, dirijyorlik va boshqa fanlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi va asoslandi.

So'rov va suhbat usullari orqali: Talabalar, o'qituvchilar, va boshqa mutaxassislarning fikr-mulohazalarini o'rganish orqali mavjud metodlarning samaradorligi yuqori baholandi. Talabalarning fikridan kelib chiqib xulosa beradigan bo'lsak, ushbu metodlar va yondashuvlar orqali talabalarda kasbiy rivojlanish imkoniyati oshganliklarini, har bir talabani individual rivojlantirish mumkinligiga alohida urg'u berildi.

Yuqoridagi yondashuv va metodlarni birlashtirgan holda, oliy ta'limda musiqa o'qitish jarayonini yanada samarali va zamon talablariga javob bera oladigan darajada takomillashtirish imkoniyatini yaratish mumkin.

Tahlil va natijalar (Analysis results)

Oliy ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot va tahlillar asosida quyidagi natijalarga erishish mumkin:

-An'anaviy va zamonaviy metodlarni uyg'unlashtirish orqali: tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, faqat an'anaviy metodlarga tayanish musiqa o'qitish jarayonini bir tomonlama qiladi va talabalarni qiziqitira olmaydi. Innovatsion texnologiyalar, masalan, raqamli platformalar, musiqa dasturlari va boshqa interaktiv vositalar qo'llanilishi musiqa o'rganishga qiziqishni oshiradi. Shuning uchun an'anaviy va zamonaviy metodlarni uyg'unlashtirish o'quv jarayonini takomillashtirishda samarali usul bo'lib, talabalar uchun mazmunli va qiziqarli o'qish muhitini yaratadi.

- Raqamli va interaktiv vositalarning samaradorligi: raqamli texnologiyalar (multimedia

ilovalar, taqdimot slaydlari, interaktiv musiqiy dasturlar) musiqa o'qitishda muvaffaqiyatli qo'llanmoqda. Ushbu vositalar talabalarga o'quv materiallarini yanada interaktiv tarzda bilish, tushunish va qo'llash imkonin berib, o'zlarini baholashga va mahoratlarini mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli vositalarning doimiy yangilanib borishi va ularning innovatsion qirralarini o'qitishda qo'llash imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi.

- Didaktik materiallar va o'quv qo'llanmalarining sifatini oshirish: musiqa ta'limida ishlatiladigan o'quv qo'llanmalar, darsliklar va didaktik materiallar yetarli darajada yangilanmagan bo'lsa, o'quv jarayoniga ta'siri pasayadi. Buning yechimi, zamonaviy darsliklar va o'quv qo'llanmalarni yangicha metodik yondashuvlar bilan mazmunan boyitilishi zarurat ekanligi aniqlandi. Bu orqali talabalarga o'quv jarayonida eng yangi bilim va ko'nikmalarni taklif qilish mumkin bo'ladi.

- O'qitishning individual yondashuvi orqali: Bo'lajak musiqa o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda har bir talabaga individual yondashuv musiqa o'qitishda sezilarli samaradorlikni oshiradi. Talabalarining musiqiy- pedagogik mahorati, musiqiy qobiliyati, va qiziqishlariga qarab, individual yondashish, individual topshiriqlar berish usuli ancha muvaffaqiyatli natijalarga olib keladi. Shu sababli, musiqa o'qitishda har bir talabaning ehtiyojlariga mos o'quv rejalarini ishlab chiqish muhim sanaladi.

-4K: ko'nikmalarini shakllantirish orqali: Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida 4K: XXI asr ko'nikmalari deb yuritilayotgan, kommunikatsiya, hamkorlik, kreativ fikrlash, va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning afzalliklari zamonaviy ta'lim tizimida juda katta ahamiyatga ega. Ushbu ko'nikmalar nafaqat pedagogik jarayonni samarali tashkil etishga yordam beradi, ijtimoiy faol shaxsni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'qituvchi va pedagoglarda bu ko'nikmalar zarurat hisoblanib, o'qituvchi va o'quvchi-talaba o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kuchaytiradi, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi va ta'lim jarayonini yanada samarali bo'lishini ta'minlaydi

- Talabalar faoliyatini SWOD tahlil qilish orqali: musiqa ta'limida talabalar faoliyatini doimiy ravishda SWOD tahlil qilish va ularning muvaffaqiyatlarini kuzatib baholab borish o'quv jarayonining ajralmas qismi bo'lishi lozim. Bu usul talabalar o'zlarining kuchli va zaif, imkoniyat va to'siq tomonlarini bilishiga va o'z ustida ishlashiga yordam beradi.

Oliy ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashitirishda quyidagi metodlarni ommalashtirish va qo'llash maqsadga muvofiq.

1. O'zaro tahlil metodi: Ushbu metod musiqa o'qitishda amaliy darslarda: cholg'u ijrochiligi, vocal asoslari, dirijyorlik darslarida; guruh darslarda: "Musiqa o'qitish metodikasi va maktab repertuari", "Musiqa pedagogikasi", "Musiqa o'qitish texnologiyalari va loyihalash" fanlarini amaliy darslari jarayonida qo'llash maqsadga muvofiq. Ushbu metodik yondashuv orqali talabalarni o'zaro musiqiy va pedagogik tahlil qilish, rivojlanishida kuchli, kuchsiz, imkoniyatlari va to'siqlarni aniqlab, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini maxsus va kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Uch ko'nikma birda metodi: Talabalarda nota savodi, cholg'u ijrochilik va qo'shiq ijrochiligini bir vaqtda amalga oshirish orqali amalga oshiriladi. Odatda talabalarda qo'shiq ijrochilik, cholg'u ijrochiligi, yoki, musiqa savodini oshirishda alohida yondashuvlar amalga oshiriladi. Musiqa o'qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlashda, soddadan murakkabga o'tish tamoyili asosida, maktab repertuaridagi asarlar ijrosida, ushbu metoddan foydalanish talabalarda uch ko'nikmani bir vaqtda ishlatish va yanada musiqiy rivojlanish imkonini beradi.

3. Ta'limni loyihalash: Talabalar real hayotdagi muammolarni hal qilish uchun musiqiy loyihalar ustida ishlashadi, bu esa ularda ijodiy fikrlash va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, musiqa darslarini har bir daqiqasidan maqsadli foydalanish uchun, dars loyihasini ishlab chiqadilar va darsga qo'yilgan didaktik talabni bajarishda maqsadli harakat qilish imkonini beradi. Darsga qo'yiladigan didaktik talablardan biri shuki, beriladigan

o'quv materiali tizimli ravishda osondan-qiyinga, oddiydan-murakkabga, o'quvchilar yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. [5, 66-b.]

4. Shaxsiy na'muna metodi: Professor – o'qituvchi o'z tajribalari va ijodkorligi, zamonaviy metodikaga egaligi, qolaversa, pedagogik imidji bilan talabalarni ilhomlantiradilar, ularning o'rnak olishlariga yordam beradilar.

5. Tanqidiy tahlil va baholash: Talabalarga musiqiy asarlarni tahlil qilish va baholash orqali ularning musiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Shuningdek, musiqiy didni rivojlantiradi, mazmuli repertuar tanlash mas'uliyatini oshiradi. Talabalarda tanqidiy tahlil va baholash ko'nikma, malakasini hosil qilish, musiqa tinlovchilarda, o'quvchilarda mazmunli musiqa asarini tanlash, tinglash madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayon shaxs tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

6. Dars konsert: O'quvchi – talabalarni individual rivojlanishlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqa o'qitishning hamma tizimida ushbu metoddan foydalanish, o'quvchi va talabalarni ijodiy rivojlanishi, musiqa qiziqish va musiqiy didni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

7. Ko'p metodli yondashuv: Ushbu yondashuv orqali bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarini har jihatdan rivojlantirish imkoniyati hosil bo'ladi. Asosan, "Musiqa o'qitish metodikasi. Maktab repertuari" fanidan amaliy darslarda, "O'zaro tahlil", "Uch ko'nikma birda", "Musiqa o'qituvchisining pedagogik mahorati", shuningdek, musiqa o'qitishning an'anaviy metodlari bo'lgan "amaliy metod", "ko'rgazmali metodi" va boshqa metodlar va pedagogik texnologiyalardan maqsadli foydalangan holda, umumta'lim maktablari musiqa darslari dasturi bo'yicha bir soatlik dars o'tib berishga tayyorgarlik ko'rishlari, ularni qolgan talabalar tanqidiy pedagogik tahlil qilishlari, tegishli xulosaga kelishlari orqali ularning musiqiy qobiliyati va pedagogik mahoratini yanada rivojlantirish imkoniyatlarini oshiradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Oliy ta'limda musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin:

Innovatsion texnologiyalarni faol joriy etish orqali musiqa ta'limini yanada qiziqarli qilish.

O'quv qo'llanmalari va didaktik materiallarni yangilash, raqamli resurslarni qo'shish.

Talabalar va o'qituvchilar o'rtasida ijobiy muhit yaratish va ularga mustaqil ishlash imkonini berish.

Individual yondashuvga e'tibor qaratish orqali talabalarning rivojlanishini yanada yaxshilash.

Bu takliflar oliy ta'lim muassasalarida musiqa ta'limini takomillashtirishga va zamonaviy talabalarga amal qilgan holda o'quv muhitini yaratishga yordam beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

"Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa madaniyati fani o'qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori (PQ-391-son, 15.11.2024).

O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son

X.Ibraimov, M.Quronov Umumiy pedagogika darslik - T "Shahhof" nashriyoti, 2023 yil. 416 bet.

G.M. Davronova. Musiqa o'qitishda innovatsion texnologiyalar [Matn]: darslik /O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti – Samarqand.: "STEP-SEL" MCHJ nashriyoti, 2024 - 302 bet.

J.Yarashev, D.Murotova "Musiqa o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanma «Sadridin Salim Buxoriy» Durdona nashriyoti, Buxora. 2021 yil 72 bet. 11 betda.

G.M. Davronova "Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida hamkorlikda o'qitish texnologiyalari vositasida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish" mavzusida pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya ishi. Samarqand. 2023yil. 128 bet

G.M.Davronova "Musiqa o'qitishda innovatsion texnologiyalar" fanini takomillashtirish talabalar kasbiy kompetentligini rivojlantirishning muhim omili sifatida. Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ- NamDU ilmiy axborotnomasi - 2023-yil 12-son

G.M. Davronova Musiqa o'qitish metodikasi. Oliy o'quv yurtlarining musiqa ta'limi yo'nalishi uchun o'quv qo'llanma. –Samarqand: SamDU nashri, 2021yil, – 192 bet.

YADRO ITQITUVCHILARDA PORTLOVCHI KUCH SIFATINI SPORT O'YINLARI ORQALI RIVOJLANTIRISH

Djabbarov Axror,

*Toshkent Davlat iqtisodiyot universiti Jismoniy madaniyat va sport faoliyati kafedrası
katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Yadro uloqtirish - bu yuqori darajadagi kuch, tezlik va texnikani talab qiladigan yengil atletika musobaqasi. Kuchni rivojlantirish yadro uloqtirishda ishlashning asosiy omili hisoblanadi, chunki u kuchli zarbalarni yaratish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi o'q otish uchun eng samarali kuch mashqlari strategiyalarini va ularni umumiy sport ko'rsatkichlarini oshirish uchun qanday qo'llash mumkinligini tahlil qilishdir. Ushbu maqolada yadro uloqtiruvchilarning (minimal vaqt ichida maksimal kuch ishlab chiqarishni talab qiladigan uloqtirish musobaqalariga ixtisoslashgan sportchilar sifatida belgilangan) sportga xos mashg'ulotlar metodologiyalarining strategik integratsiyasi orqali portlovchi kuchini oshirish ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: otish texnikasi, bosqichlar, maxsus mashqlar komplekslari

Jahon miqyosida yengil atletikaning barcha turlari, shu jumladan erkaklar o'rtasida yadro irg'itish bo'yicha erishilgan yutuqlarning jadal o'sib borishi bizning oldimizda yengil atletikachilari uchun sport mashg'ulotlari jarayonini boshqarishning eng ilg'or shakllari va usullarini izlashdek dolzarb vazifani qo'yamoqda.

Bugungi kunda aylanma otish usulidan dunyoning eng kuchli sportchilari tobora ko'proq foydalanmoqda. Biroq, bu usul yadro irg'ituvchilar orasida tegishli natijani ko'rsatmadi. Bu, birinchi navbatda, mamlakatimizda ham, xorijda ham burilish bilan yadro uloqtirishni o'rgatish usullarining yetarli darajada ilmiy asoslanmaganligi bilan bog'liq. Burilish yoki dumaloq tebranish bilan tortishish usulining kelib chiqishini hisobga olsak, bu uslubni o'qitish metodikasi hozirgi kunda zamonaviy talablarga javob bermaydi. Aylanish usulining texnikasi sezilarli darajada o'zgardi va shunga mos ravishda zamonaviy yadro irg'ituvchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar ham yangilanmoqda.

Yadro uloqtirish – qadimiy va texnik jihatdan murakkab sport, chunki uning kelib chiqishi bir asrdan ko'proqqa borib taqaladi.

Hozirgacha bizda uning xronologik rivojlanishiga guvohlik beruvchi faktlar yo'q. Biroq, yadro uloqtirish bo'yicha birinchi rasmiy ro'yxatga olingan jahon rekordi (1868 - 11 m 35 sm) ingliz Stouna tegishli ekanligi haqida ma'lumotlar mavjud. U diametri 7 fut (2,135 m) [4] bo'lgan aylanadan sakrashdan 16 ingliz funt (7 kg 257 g) og'irlikdagi zarbani hozirgidek tashladi. Bugungi kunda yadro uloqtirish bo'yicha jahon rekordi (23 m 12 sm) amerikalik sportchi R. Bornsga tegishli, Belarus Respublikasi rekordi 22 m 09 sm (S. Kasnauskas). Ko'rib turganimizdek, jahon rekordi ro'yxatga olinganidan beri 2 barobardan ko'proq (216%) o'sdi.

Yadro uloqtirish mustaqil sport turi sifatida dunyoda, Rossiyada va Belarus Respublikasida mashhur bo'lib, odatda barcha yengil atletika musobaqalari dasturlariga kiritilgan.

Yadro irqitish - bu mushaklar ishining aniq portlovchi xususiyatiga ega bo'lgan murakkab asiklik sport va kuch harakati. Yadro uloqtirish - bu og'irligi 3, 4, 5, 6 va 7,257 kg (sportchilarning jinsi va yoshiga qarab) bo'lgan metall to'p.

Musobaqa reglamentiga ko'ra, yadro uloqtirish bir qo'l bilan yelkadan, tik turgan holatdan (sakrashdan yoki burilishdan), aylana ichida amalga oshiriladi. Boshlang'ich pozitsiyasida yadro jag'ga tegishi yoki unga juda yaqin bo'lishi kerak. Surish paytida zarbani yelka chizig'idan tashqariga yoki orqaga o'tkazishga yo'l qo'yilmaydi. Zarba masofasi segmentning ichki chetidan to'yiqliganda to'pning qoldirgan eng yaqin izigacha o'lchanadi.

Xuddi shu sportchi tomonidan otishni o'rganishning optimal burchagida zarbaning

masofasi uning parvoz tezligiga bog'liq, shuning uchun uloqtiruvchining zarba berish paytidagi harakatlari birinchi navbatda musobaqa qoidalariga rioya qilgan holda optimal burchak ostida otishning eng yuqori tezligiga erishishni ta'minlashi kerak.

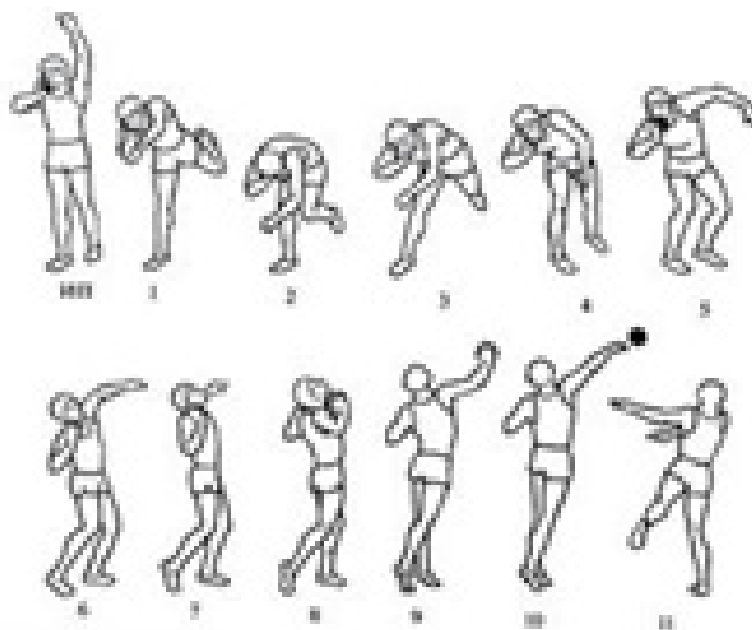
Yadro uloqtirish - bu tez-kuchli mashq bo'lib, unda yugurish ikki usulda amalga oshiriladi: «sakrash» yoki «burilish» va yakuniy qism snaryadni bir qo'l bilan yelkadan surish orqali amalga oshiriladi.

«O'tish» itarish usuli muvofiqlashtirish tuzilishi nuqtai nazaridan soddaroq va «burilish» usuliga qaraganda kamroq vaqtni o'zlashtirishni talab qiladi. Shuning uchun, dastlabki mashg'ulotlar paytida ushbu nashrda tahlil qilinadigan otishning ushbu usulini o'rganish tavsiya etiladi.

1-rasm. Yadroni bo'yniga yaqin joylashtirish

Butun otish jarayonini shartli ravishda o'zaro bog'langan va biridan ikkinchisiga ketma-ket o'tadigan bosqichlarga bo'lish mumkin (1-rasm). Dastlabki qismda (yugurish) bu: o'qni ushlab turish, boshlang'ich pozitsiyasi, dastlabki harakatlar (belanchak «guruhlash»), tezlashtirish-sakrash. Yakuniy qismda: snaryadni qo'yib yuborgandan keyin yakuniy harakat va muvozanatni saqlash.

2-rasm. Yadro uloqtirish texnikasi «sakrash»

Snaryadni ushlab turish. Yadro o'ng qo'l bilan supraklavikulyar chuqurchada ushlab turiladi (bundan keyin biz eng kuchli qo'li o'ng bo'lgan sportchilar uchun harakat qilish texnikasini ko'rib chiqamiz), ko'rsatkich, o'rta va halqa barmoqlarning asosiy falanjlarida. Kichkina barmoq va bosh barmog'i snaryadni yon tomondan ushlab turadi (2-rasm). Tirsak oldinga va yon tomonga suriladi (3-rasm).

Boshlang'ich pozitsiyasi. Otuvchi aylana segmentining qarama-qarshi qismida, orqasi keyingi sakrash yo'nalishida joylashgan. Tana vazni o'ng oyoqqa bir tekis taqsimlanadi, chap oyoq 0,5 - 1 oyoq orqaga suriladi va barmoq bilan tayanchga tegadi. Tana to'g'ri, nigoh to'g'ri

oldinga qaratilgan. Chap qo'l yuqoriga va oldinga ko'tarilib, bir oz yon tomonga siljiydi.

Dastlabki harakatlar («belanchak», «guruhlash»). Boshlang'ich pozitsiyadan bir vaqtning o'zida tanani gorizontaal tomonga oldinga egib, chap oyoqni orqaga ko'tarib, «belanchak» paydo bo'ladi. Shundan so'ng, uloqtiruvchi «guruhlash» bosqichiga o'tadi. Torso o'ng oyoqning soniga (deyarli unga tegib) oldinga egilishda davom etadi, bu esa o'z navbatida son, tizza va to'piq bo'g'imlarida tizza bo'g'imida to'g'ri burchak holatiga egiladi. Tana vazni o'ng oyoqning old qismiga o'tadi. Chap qo'l erkin osilib turadi. Boshning tanaga nisbatan holati deyarli o'zgarishsiz qoladi. Tananing barcha qismlari qo'llab-quvvatlovchi oyoqqa qarab guruhlangan - bu pozitsiya tezlashtirish-sakrashni amalga oshirish uchun boshlang'ich nuqtadir. Shu nuqtada, keyingi bosqich uchun muvozanatni saqlash muhimdir.

3-rasm. Yadroni ushlab turish texnikasi

Sakrashni tezlashtirish -. Sakrash son va tizza bo'g'imlarida kengayish tufayli chap oyoqning segmentga qarab tebranish harakati bilan boshlanadi. Belanchakning boshida siz tanangizni qo'llab-quvvatlovchi oyoqdan bir oz yuqorida ushlab turishingiz kerak. Belanchakning oxirida kestirib, tezda tarqaladi. Tos suyagi o'ng oyoqni tizza bo'g'imida to'g'rilab, barmoqdan to'rovongacha siljitish orqali oldinga yuboriladi. Bu vaqtda elkalar tos suyagidan orqada qoladi. Kestirib, yoyilganda, qo'llab-quvvatlovchi oyoqning orqa mushaklari taranglashadi, bu pastki oyoqni tezda tortib, tayanchga qo'yish shartidir.

O'z vaqtida surishdan so'ng, sportchi qo'llab-quvvatlanmaydigan bosqichga o'tadi. O'ng oyoq tizza bo'g'imida egilib, tezda, siljish harakati bilan, sportchining tanasi ostida aylananing o'rtasiga o'tadi. Tez sur'atda bo'lishi kerak bo'lgan qo'llab-quvvatlanmaydigan bosqichda, kestirib, bir oz konvergentsiya mavjud. Oyoqni tayanchga qo'yishdan oldin o'ng oyoq barmoq bilan chapga 45-90 ° ga buriladi va oldingi tashqi qismga qo'yiladi. O'ng oyoqning joylashishi bilan birga tos suyagi ham chapga buriladi va yelkalar o'qi sakrash yo'nalishiga nisbatan o'z pozitsiyasini o'zgartirmaydi. Natijada, ma'lum bo'lishicha, tos suyagi o'qi «elkalar o'qini taxminan 90 ° ga teng burchak bilan bosib o'tadi. Ushbu harakat mushak guruhlarining kerakli cho'zilishini ta'minlaydi, ular keyinchalik yakuniy harakat paytida torsonni kengaytiradi va aylantiradi. O'ng oyoqni qo'ygandan so'ng, chap oyoqning oldingi ichki qismidagi segmentga tezda sakrash chizig'ining chap tomoniga (oyoqning yarmidan ko'p bo'lmagan masofada) joylashtiriladi. Oyoqlar tayanchga elastik tarzda engil tamponlama bilan joylashtiriladi. Oyoqlarni qo'yishda uloqtiruvchining tana og'irligi o'ng oyoq ustida joylashgan. Otish uchish nuqtasidan maksimal masofada joylashgan va uning og'irligi proektsiyasi sportchining tos suyagining o'ng tomonida joylashgan.

Yakuniy harakat. Otuvchi ikki tayanch pozitsiyasini egallagandan so'ng, yakuniy harakat bosqichi boshlanadi. O'ng oyoq, tizza bo'g'imida to'g'rilab, chapga burilib, tos suyagini oldinga siljitadi va uni surish yo'nalishi bo'yicha harakatlantiradi. Bu harakat oyoqning old tomonini aylantirish yoki kengaytirish orqali boshlanadi. Bu erda muhim shart - sakrash paytida olingan gorizontaal va vertikal tezlikning minimal yo'qolishi. Chap oyoqning tizza bo'g'imi dastlab bir oz egiladi, so'ngra uloqtiruvchi surish yo'nalishi bo'yicha ko'krak bilan holatga qaytgunga qadar bu holatda elastik tarzda ushlab turiladi. Aylanish vaqtida torso va elkama-kamar tos suyagidan orqada qoladi, bu esa qorin bo'shlig'i qiyshiq mushaklarining cho'zilishini oshiradi. Oyoqlar va tos suyagining aylanish harakati uning old o'qi otish yo'nalishiga perpendikulyar holatga kelganda to'xtaydi va torso va elka kamari ko'krak qafasi tashqariga surilgan o'q yo'nalishi bo'yicha bir holatga kelguncha faol aylanishda davom etadi. Keyin uloqtiruvchining tanasining chap tomoni to'xtaydi va snaryad xuddi shu nomdagi elkaning oldinga siljishi bilan sinxron ravishda tirsak bo'g'imida o'ng qo'lning kuchli uzatma harakati bilan itariladi. Bu vaqtda «otishuvchi-snaryad» tizimining aylanish o'qi chap oyoqning oyog'i, tos suyagining

chap qismlari, tanasi va chap yelkasidan o'tadi. Snaryad chap oyoq va gavdani tekislash bilan bir vaqtda tashqariga suriladi. Tananing chap tomonini to'xtatish o'ng tomonni tezlashtirishga yordam beradi. O'ng qo'l raketani qo'yib yuborish paytida unga faol ta'sir qiladi. Ushbu nuqtada, chap qo'l yuqoriga-chapga-pastga yo'nalishda harakat qiladi, bu esa otishning oxirgi bosqichida ishtirok etadigan pektoral mushaklarning ko'proq cho'zilishiga yordam beradi. Boshning holati va harakati otish tomon yo'naltirilgan qarash bilan belgilanadi.

Balansni saqlash. Otishni tugatgandan so'ng, uloqtiruvchi oyoqlarining holatini tezda o'zgartirib (sakrash) o'ng oyog'ini segmentga qo'yadi va inertsiyaga qarshi turishga, muvozanatni saqlashga va musobaqa qoidalariga muvofiq aylanada qolishga harakat qiladi.

Otish texnikasining o'zgarishlari «sakrash». Sakrab otish usulida yakuniy harakat bosqichini bajarishning ikkita uslubi mavjud bo'lib, ular yakuniy harakat paytida o'ng oyoqning harakat usuli va yo'nalishi bilan belgilanadi.

Birinchi uslub - aylanma-to'g'rilash. Uning mohiyati shundaki, o'q otish ko'proq tanani aylantiruvchi mushaklar tufayli sodir bo'ladi (disk uloqtirishdagi yakuniy harakat kabi).

Ikkinchisi - tekislash va aylanish. Bunday holda, surishning yakuniy qismi tananing old yuzasi mushaklarining harakati tufayli ko'proq darajada amalga oshiriladi (harakat nayza uloqtirishdagi kabi yakuniy harakat elementlarini o'z ichiga oladi).

O'q otish moslamalarida portlovchi kuchni rivojlantirish kuch-quvvat mashqlari, plyometrik mashqlar, olimpiada ko'tarish va maxsus uloqtirish mashqlarini o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi. To'g'ri tiklanish bilan birgalikda muntazam mashg'ulotlar maksimal sport natijalariga erishishga imkon beradi. Xulosa qilib shuni ta'kidlab o'tmoqchiman: otish texnikasini o'rgatishda eng muhim narsa o'quvchining jismoniy sifatlarining o'ziga xos rivojlanishini hisobga olishdir.

Adabiyot

1. Бакаринов Ю., Вознюк С. Техника толкания ядра. Легкая атлетика, 1976, № 2, с. 12 - 13.
2. Возняк С.В., Дмитрусенко О.З. Легкоатлетические метания. - Сборник информационно-методических материалов. М., 1979, № 2, с. 15 - 37.
3. Волков В.В. Мнение специалиста. - Легкая атлетика, 1975, № 8, с.7.
4. Григалка О.Я. Легкая атлетика. - М.: ФиС, 1963, с. 391 - 398.
5. Григалка О.Я. Техника толкания ядра: Учебник тренера по легкой атлетике. - М.: ФиС, 1974, с. 425 - 432.
6. Запорожанов В.А., Квитков А.Т., Шпитальный В.Б. Развитие системы движений метателя с ростом спортивного мастерства: Сборник докладов 2-й Всероссийской конференции. Ленинград, 1974, с. 66 - 70.
7. Ланка А.Е., Шалманов А.А. Биомеханика толкания ядра. - М.: ФиС, 1982, с. 73.
8. Стасюк А.К. Толкание ядра. Специально-подготовительные и общеразвивающие упражнения легкоатлета //Легкая атлетика, 1993, № 3, с.7-9.
9. Самоцветов А.Л. Ядро полетит дальше //Легкая атлетика, 1961, № 4, с. 13 - 15.
10. Тугевич В.Н. Толкание ядра. - М.: ФиС, 1955. - 253 с.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ЦЕЛЕВОЙ ПОДГОТОВКЕ И ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЗАНЯТОСТИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ КАДРОВ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Джураев Д.У.

доктор пед. наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация: Статья посвящена актуальному вопросу переподготовки выпускников ВУЗов в контексте взаимодействия с профессиональными медицинскими колледжами и техникумами. Обосновывается необходимость развития медицинского кадрового потенциала для ВУЗов и профессиональных образовательных учреждений путем расширения сферы обучения латинскому языку. Актуализируется поиск новых стратегий и подходов к эффективному решению данной проблемы. В качестве одного из путей решения данной проблемы авторы предлагают организацию обучения в дистанционном формате, исходя из реальных потребностей регионов и потенциала слушателей.

Ключевые слова: латинский язык, потребность, мониторинг, медицинская терминология, интеграция, дистанционное обучение, педагог, филолог, профессионализм.

Abstract: The current topic of re-training college professionals in the context of professional medical universities and technical institutions is the focus of this article. The analysis focuses on the necessity of improving Latin language instruction in order to increase the capacity of medical cadres for universities and professional educational institutions. Strategies and ways to effectively tackling the issue are examined, along with the opportunities and challenges that are involved. It is suggested that training be conducted remotely while taking student aptitudes and regional needs into consideration as one method of solving this issue.

Key words: Latin language, need, subject, medical terminology, distance learning, teacher, philologist, professionalism.

Введение. Известно, что образование является ключевым фактором развития инфраструктуры любой страны. Так, в системе непрерывного образования Республики Узбекистан высшее и профессиональное образование играют особенно важную роль в подготовке квалифицированных кадров. Тем не менее, несмотря на значимость данного сектора, высшие медицинские образовательные учреждения, колледжи и техникумы медицинского направления сталкиваются с рядом проблем, ограничивающих их эффективность и влияние на рынок труда. Одной из таких проблем является преподавание предмета «Латинский язык и медицинская терминология». Вышеперечисленные образовательные учреждения испытывают дефицит в высококвалифицированных преподавателях латинского языка и медицинской терминологии ввиду отсутствия системы подготовки преподавателей данного предмета. Отсюда в условиях нарастающих потребностей современного мира и возникает проблема трудоустройства выпускников данных учебных заведений. Таким образом, вопросы образования перерастают и в вопросы трудовой миграции [1, с. 2].

Основная часть. Высшее образование имеет особое место и играет роль локомотива в развитии непрерывности в системе образования. В целях системного развития высших образовательных учреждений по подготовке, переподготовке педагогических кадров и совершенствования в них управленческой деятельности, разработаны современные образовательные программы, интегрирующие передовой зарубежный опыт, целью которых является поднятие на новый уровень подготовки высококвалифицированных профессиональных кадров, а также обеспечение гармонизации образования, науки и практики.

Для развития системы непрерывного образования предлагается пересмотреть совместно с зарубежными специалистами образовательные программы педагогических высших образовательных учреждений и привести их в соответствие с требованиями Национальной рамки квалификаций, Международной стандартной классификации образования (МСКО-2011) и программ международной оценки (PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS) [2].

В целях решения данной проблемы при Узбекском государственном университете мировых языков был создан Научно-исследовательский Центр педагогической и психологической диагностики, где были организованы курсы переподготовки по нескольким иностранным языкам. В процессе обучения на курсах широко внедряются электронные образовательные ресурсы по применению искусственного интеллекта в сфере образования, регулярно отслеживается динамика формирования знаний и умений обучающихся в условиях дистанционного образования, фокусируется внимание на повышении цифровой компетентности преподавателей. Представлен обзор методов профориентации их роли и значимости в выборе слушателями сферы деятельности и принятии правильных карьерных решений.

Также в рамках программы особое внимание уделяется систематическому повышению качества и уровня преподавания латинского языка и медицинской терминологии в Узбекистане, уточнению современных требований к профессиональной и инновационной подготовке педагогических кадров.

Для решения проблемы дефицита преподавателей латыни мы обратились за помощью к всемирной организации Senior Experten Service (SES – служба старших экспертов). Со стороны SES была принята наша заявка и в настоящее время нами проводится работа по приглашению немецких специалистов по сотрудничеству для организации данных курсов.

Тематика программы основана на профессиональной переподготовке педагогов, работающих в системе медицинского образования, внедрении цифровых технологий в образовательный процесс, инновационных образовательных технологий и основ педагогического мастерства, технологий обучения языку, применению научных и прикладных профильных предметов, использованию новейших достижений современных методов организации учебного процесса, развитию творческой компетентности педагога, направленных на актуализацию знаний, умений, навыков и компетенций для широкого применения на практике [3].

Основной целью курса является переподготовка преподавателей предмета «Латинский язык и медицинская терминология», что способствует качественной подготовке медиков, фармацевтов, способных осознанно и грамотно использовать терминологию современной медицины, фармации и общей медицины на латыни. Фонетические, морфологические, словообразовательные и лексические ресурсы латинского и древнегреческого языков продолжают играть ведущую роль в наполнении медицинской, фармацевтической, ботанической, микробиологической и других терминологий и их интернационализации.

Таким образом, данная программа направлена на обеспечение и обновление теоретической и профессиональной подготовки педагогов по преподаванию латинского языка, совершенствование их знаний, навыков и умений по эффективной организации и управлению образовательными процессами на основе развития их профессиональной компетентности.

Задачей курса является освоение слушателями внедрения цифровых технологий в учебный процесс, инновационных образовательных технологий и основ педагогического мастерства.

По окончании курса требования к знаниям, умениям и компетенциям обучающихся определяются содержанием, качеством и общеквалификационными требованиями к

переподготовке педагогов соответствующей области образования.

Курс профессиональной переподготовки составляет 576 часов, из них 384 часа отводится на аудиторную работу, а 192 часа на самостоятельную. Длительность курса рассчитана на 16 недель (4 месяца). При непосредственной форме переподготовки максимальный объем тренировочной нагрузки в неделю составляет 36 часов. Участникам курса, успешно прошедшим аттестацию, выдается Диплом государственного образца.

Также в рамках проекта можно рассмотреть аспекты финансирования данных курсов в контексте государственно-частного партнерства, перспективных и для государства, и для предпринимательства. У научно-исследовательского центра имеется достаточный опыт работы в этом направлении. В частности, в сотрудничестве с Центром образования при посольстве Республики Корея в Узбекистане было выполнено два проекта по переподготовке «Корейский язык», в результате чего 67 слушателей курсов получили дипломы государственного образца и были трудоустроены по переподготовленным специальностям.

Заключение. Проблемы, стоящие перед медицинскими вузами, техникумами и учреждениями профессионального образования в Узбекистане, требуют комплексных решений и активного взаимодействия с зарубежными вузами. Научно-исследовательский центр педагогической и психологической диагностики при УзГУМЯ в рамках своих курсов переподготовки предоставляет уникальные возможности для развития образовательной системы, обеспечения высококачественной переподготовки слушателей и повышает возможности их трудоустройства. Количественные и качественные показатели эффективности программы подтверждают успешные результаты и многогранность её воздействия на развитие медицинского и профессионального образования в Узбекистане. Следует отметить, что реализация этих задач способствует решению не только кадровых, экономических, но и социальных проблем.

Расширение сотрудничества между вузами среднеазиатских республик содействует дальнейшему улучшению качества образования и переподготовки кадров для современного рынка труда не только в Узбекистане, но и в регионе Центральной Азии.

Литература

1. Джураев Д.У., Чудакова В.П. Интегративный инструментарий внедрения «Технологии формирования психологических компетентностей конкурентоспособности личности в условиях инновационной деятельности», с использованием диагностических, интерактивных, цифровых и STEM методов в современном образовании // материалы международной конференции, УзГУМЯ 25.04.2024 г. Ташкент, стр. 17-22.

2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 21.06.2022 г. № ПП-289 «О мерах по повышению качества педагогического образования и дальнейшему развитию деятельности высших образовательных учреждений по подготовке педагогических кадров».

3. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-4310 от 6 мая 2019 года «О мерах по дальнейшему развитию системы медицинского и фармацевтического образования и науки».

SHARQ VA G'ARB MAMLAKATLARI PEDAGOG OLIMLARINING MILLY QADRIYATLAR ASOSIDA EKOLOGIK TARBIYA BERISHGA OID QARASHLARI

Ergasheva Umrinisso Komilovna,

*University of Business and Science nodavlat oliy ta'lim muassasasi, Maktabgacha-
boshlang'ich ta'lim va jismoniy tarbiya kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada sharq va g'arb pedagog olimlarining hozirgi zamonda dolzarb bo'lib hisoblangan ekologik tarbiyaga oid olib borilgan ilmiy izlanishlar haqida so'z yuritilgan. Muammoni yoritishda har bir olimning o'z munosabati bo'lgani holda u mansub bo'lgan millatning milliy qadriyatlari aks etib turishi tahlil qilingan. Shuningdek, ikki hudud pedagoglari yondashuvidagi umumiy hamda farqli jihatlarga diqqat qaratilgan.

Kalit so'zlar: ekologik tarbiya, milliy qadriyatlar, tarbiyachi, an'ana, atrof-muhit, ekologik ong, madaniyat, ekologik muammo.

ПОДХОДЫ ПЕДАГОГОВ ВОСТОКА И ЗАПАДА К ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Эргашева Умриниссо Комиловна,

*University of Business and Science негосударственное высшее учебное
заведение. Преподаватель кафедры дошкольно-начального образования и
физического воспитания*

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные научные исследования педагогов Востока и Запада, касающиеся актуальной темы экологического воспитания. В освещении проблемы анализируется отношение каждого ученого, а также отражение национальных ценностей их народов. Кроме того, внимание уделяется общим и различным аспектам подходов педагогов из двух регионов.

Ключевые слова: экологическое воспитание, национальные ценности, воспитатель, традиция, окружающая среда, экологическое сознание, культура, экологическая проблема.

THE VIEWS OF PEDAGOGICAL SCHOLARS FROM EAST AND WEST ON ECOLOGICAL EDUCATION BASED ON NATIONAL VALUES

Ergasheva Umrinisso Komilovna,

*Teacher at the Department of Preschool, Primary Education, and Physical
Education, University of Business and Science*

Abstract: This article discusses the scientific research conducted by pedagogical scholars from both Eastern and Western backgrounds regarding ecological education, which is currently a pressing issue. The analysis reflects each scholar's perspective along with the national values inherent to their respective cultures. Additionally, it highlights the commonalities and differences in the approaches of educators from these two regions.

Keywords: ecological education, national values, educator, tradition, environment,

ecological consciousness, culture, ecological issues.

KIRISH. Milliy o'zlik, milliy qadriyatlar har qanday tarbiyaning ibtidosida, asosida uning mazmun-mohiyatini belgilab beruvchi mezon sanaladi. Chunki qadrlangan narsalargina tarbiyaning asosini tashkil qilishi mumkin. Xalq nazdida qadri bo'lmagan voqelik, hodisalar o'tkinchi, mazmunan sayoz, davomli an'ana tusini olishga loyiq sanalmaydi. Shu bois ham an'ana darajasiga ko'tarilgan qadriyatlar asrlar osha eng aziz meros sifatida asrab kelinadi. Chunki ularning qimmati, ahamiyati asrlar osha sinovdan o'tgan bo'ladi

ADABIYOTLAR TAHLILI: Milliy qadriyatlarga asoslangan ta'lim-tarbiya haqida buyuk mutafakkirlar ko'plab asarlar yozishgan jumladan bugungi kunda o'zbek tiliga o'girilib, qayta-qayta bosilgan Masaru Ibukaning ikki jildli kitobi: "Uchdan keyin kech" va "Uchgacha ayni vaqt" butun dunyoda mashhur tarbiya kitobiga aylandi. Muallifning fikricha, tabiatning o'zi buyuk murabbiydir: "Tabiat bolaning rivojlanishi uchun xazina, deyilishi bejiz emas. Atrof-muhit go'dak qiziqishini uyg'otadigan narsalarga to'la. Farzandini kam sayrga olib chiqadigan ona o'z majburiyatlariga beparvolik qiladi. ... Kichkintoylar ko'chada mushuklarni hayrat bilan tomosha qiladilar. Baqollik do'konidagi rang-barang sabzavotlar va mevalar rastasi ularda haqiqiy qiziqish uyg'otadi. ... Tabiat esa jismoniy va aqliy faoliyatni eng yaxshi rivojlantiruvchi hisoblanadi"(1). Mana shu murabbiyning o'zi atrof-muhit haqida bilim berish bilan birga unga mehrni uyg'otadi, bolada mas'ullik hissini tarbiyalovchi birinchi manba sanaladi. Faqat bunda kattalar o'zlarining xatti-harakatlari bilan ibrat bo'lib bersalar bas, chunki bolalar eng buyuk taqlidchilardir: "Taqlid qilish bola uchun nafaqat atrofda gilar xatti-harakatini qaytarish, balki haqiqiy mahorat darslari hisoblanadi"(2). Muallifning ushbu fikrlaridan kelib chiqsak, kattalar – tarbiyachi, ota-onalar eng avval o'zlari farzandlar oldida yuksak ekologik madaniyat ibratini namoyon etishlari kerak.

Yana boshqa bir yapon olimi Atsuko Kato "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik ta'lim: nazariya va amaliyot" kitobida maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ongni rivojlantirish muammosini ko'targan. Olim ekologik tarbiyaning nazariy asoslarini o'rganib, uni amaliyotda qo'llash yo'llarini batafsil yoritib berdi. U tarbiyachi va ota-onalarga bolalarning qiziquvchanligini rag'batlantirish uchun o'yinlar, kuzatuvlar va tajribalar asosida ekologik ta'limni tashkil qilishni taklif etadi. Kitobdagi bolalar uchun ekologik muammolarni tushuntirishda interfaol metodlardan foydalanish yuzasidan tavsiyalar, bolalarda tabiatni asrash va unga mehr uyg'otishning samarali usullarining bayon etilgani, ekologik ta'limni maktabgacha ta'lim tashkilotlarining kundalik faoliyatiga, ya'ni boshqa mashg'ulot turlariga integratsiya qilish bilan bog'liq ko'rsatmalar amaliy, metodik jihatdan uning qimmatini belgilaydi.

Ayni paytda mamlakatdagi nifuzli pedagoglardan bo'lgan Mitiko Inoue ishlari ham e'tiborni tortadi. Masalan, "Erta bolalik davrida ekologik ta'lim sohasidagi tadqiqotlarning asoslari va muammolari" maqolasi(2) mazkur yo'nalishdagi milliy an'analar hamda Yevropa tajribalarini uyg'unlashtirgani bilan ahamiyatlidir. Olim mahalliy va xorijiy tajribalarni nazariy jihatdan umumlashtirgan holda ularni bolalar bog'chalarida hamda oilalarda qanday tatbiq etish borasida metodik tavsiyalar tizimini tavsiya qiladi. Uning tavsiyalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, har qanday ijtimoiy va maishiy sharoitda bolalar uchun tabiat bilan muloqotni yuzaga keltirish mumkin. Bunda pedagog mutaxassislarning o'z vazifalariga mas'uliyati hamda ijodiy izlanishlari,

yopndashuvlari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi manbaa bilan bir vaqtda nashr qilingan Mitsuaki Imamuraning “Maktabgacha ta’lim, bolalarni parvarish qilish va ekologik tarbiya: o‘quv materiallari nazariyasi nuqtayi nazariga ko‘ra” deb nomlangan kichik tadqiqotida(3) bolalarning jismoniy va ruhiy parvarishi, tarbiyasi ularning avvalo o‘zlariga, so‘ngra atrof-muhitga mas’uliyati, javobgarligi hamda ga‘mxo‘rligini shakllantirish, bu komponentlarning uyg‘unligini ta’minlash vositasida amalga oshirilishi kerakligini urg‘ulaydi. Bunda muallif o‘zigacha ishlab chiqilgan maktabgacha ta’lim nazariyasiga tayangan holda unda ekologik tarbiya komponenti ulushuni ortirish muhimligini ta’kidlaydi va o‘zning mualliflik ilmiy tavsiyalarini taklif qiladi.

Prof. Dr. Hiroshi Tanaka tomonidan nashr ettirilgan “Bolalarni parvarish qilishda ekologik ta’lim amaliyoti” deb nomlangan ilmiy izlanishida(4) ekologik tarbiyani maktabgacha ta’limda qanday amalga oshirish kerakligi haqida amaliy tavsiyalar beradi. Muallif ekologik ta’limni nafaqat bolalar, balki pedagoglar uchun ham muhim deb biladi. Haqiqatan ham yuqorida ta’kidlanganidek, tarbiyachi ibрати, hayotiy vaziyatlardagi namunasi ekologik tarbiyada ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Chop qilingan kitobda mazkur tarbiya yo‘nalishida ekologik ekskursiyalar, o‘yinlar va amaliy mashg‘ulotlar orqali bolalarni tabiat bilan tanishtirish; pedagoglar uchun ekologik bilimlarni oshirishga oid variativ xarakterdagi dasturlar; maktabgacha yoshdagi bolalarning tabiatni sevish va himoya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda ota-onalarning ishtiroki kabi masalalar keng yoritilgan.

Bulardan tashqari doktor Yuko Suzukining “Bolalarda ekologik ongni rivojlantirish: bolalar bog‘chasi xodimlari uchun qo‘llanma”(4) nomli nashrida bolalarda ekologik ongni rivojlantirish bo‘yicha aniq ko‘rsatmalarni berilgan, shuningdek, bu tarbiyaning muhim ahamiyati ta’kidlanib, uni ta’lim jarayoniga qanday integratsiya qilish yo‘llari ko‘rsatilgan. Fazilatli muhim jihatlari shunda ko‘rinadiki, metodik qo‘llanmada ekologik mas’uliyatni bolalarga sodda va tushunarli qilib tushuntirish yondashuvlari, tarbiyachilar uchun dars rejalarini ekologik mavzularga moslashtirish bo‘yicha qadam-baqadam ko‘rsatmalar o‘z ifodasini topgan.

Prof. Dr. Kazuo Nakamura “Ekologik tarbiya va erta bolalik ta’limi uyg‘unligi: yangi yondashuv” qo‘llanmasida ekologik ta’limni maktabgacha ta’lim bilan integratsiyalashning yangi metodlarini taklif qiladi. Asar bolalarda ekologik ongni shakllantirishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyatini tahlil qiladi. Boshqalardan farqli o‘laroq u interfaol o‘yinlar, teatr dasturlari va vizual materiallardan foydalanish orqali ekologik ta’limni o‘rgatish, ekologik muammolarni bolalar yoshiga mos usulda tushuntirish, pedagogik texnologiyalar yordamida ekologik ongni rivojlantirishning yangi strategiyalarini ilgari suradi.

“Erta bolalik davrida tabiat tajribalarining ahamiyati: ekologik ta’lim aspekti” qo‘llanmasi(5) muallifi doktor Mika Yamamoto ham o‘ziga xos yo‘l tutib, bolalar uchun tabiat bilan bevosita tajribalar o‘tkazishning ahamiyatini yoritadi. U bolalarning tabiatni his qilishlari va tushunishlari uchun tabiiy sharoit yaratishning ekologik ongni shakllantirishdagi o‘rnini o‘rgangan.

Nemis maktabgacha ta’lim tizimi dunyoda o‘ziga xosligi bilan alohida mavqe egallaydi. Mazkur mamlakatda qo‘llanadigan o‘quv dasturlarining xilma-xilligi, ayniqsa, bir-biridan keskin farq qilishi bilan turfaligi sog‘lom ijodiy raqobatni yuzaga keltirish bilan birga sohani eng ilg‘orlar safiga chiqishini ham ta’minlagan. Albatta, bunda mamlakatdagi pedagog, xususan, metodist olimlarning xizmatlari alohida mavqe

egallaydi. Quyida Olmon yurtining maktabgacha ta'limida ekologik tarbiya bo'yicha yetakchi mutaxassis va pedagoglarining asarlari hamda ularning batafsil tavsifi keltirib o'tamiz.

Ilmiy faoliyatini falsafa, german filologiyasi va pedagogikasida boshlagan, keyinchalik maktabgacha pedagogika sohasida katta yutuqlarga erishgan Ursula Stenger asarlari yurtidan tashqarida ham e'tibor qozongan. Uning mavzuyimizga aloqador "Bolalar bog'chasida ekologik ta'lim: konsepsiya va amaliyot" kitobi bor. Ushbu manbaa bolalar bog'chasida ekologik tarbiyani nazariy asoslash va uni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha keng qamrovli manba hisoblanadi. Muallif ekologik tarbiyaning maktabgacha yoshdagi bolalar uchun moslashtirilgan metod va usullarini ishlab chiqib, ularni o'ynab-o'rganish jarayonida qo'llashning ahamiyatini ochib beradi. Kitobda ekologik ta'limning asosiy elementlari, jumladan, tabiatni o'rganish, resurslarni tejash, atrof-muhitga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi mavzular qamrab olingan. Shuningdek, muallif ekologik loyihalar va o'yinlarni qanday tashkil etish bo'yicha amaliy ko'rsatmalar beradi.

Renate Fischer esa "Bolalar bog'chasida tabiatni boshdan kechirish: amaliyot uchun ekologik ta'lim" nomli qo'llanmasi(6)da bolalar bog'chasida tabiatni his qilish orqali ekologik ongni shakllantirish haqida so'z yuritadi. U tabiat bilan bevosita muloqot qilish bolalarda ekologik ongni shakllantirishning eng samarali usullaridan biri ekanligini ta'kidlaydi. Metodik kitobda bolalar uchun tabiatni o'rganish bo'yicha qiziqarli mashg'ulotlar va o'yinlar keltirilgan. Masalan, bolalarga daraxtlar, hayvonlar, qushlar va boshqa tabiiy obyektlarni kuzatish orqali ularning ahamiyatini tushuntirish usullari taklif etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilariga milliy qadriyatlar asosida ekologik tarbiya berish borasida Sharq va G'arb mutafakkirlari qarashlari muhokama qilinadi. Xususan Yaponiyada ekologik tarbiyaning maktabgacha yosh davrdan boshlash kerakligi va har qanday faoliyatda bo'lgani kabi ekologik tarbiyada ham dunyo moqyosida erishilayotgan amaliy hamda ilmiy yutuqlardan iste'foda qilinadi. Shu ma'noda ayrim mamlakat pedagog olimlarining ilmiy izlanishlari solishtirildi.

Tahlillar va natijalar. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar davri - bu bolaning dunyoqarashi asoslari shakllanadigan, o'ziga, boshqa insonlarga va atrofdagi olamga bo'lgan munosabatlari shakllanadigan yosh davridir. Aynan ushbu yoshdan boshlab bola tabiat bilan tanishishi, uni o'rganishi, unga tegishi va kuzatishi kerak; hayvonlar va o'simliklar olami haqida tasavvur hosil qilishi zarur. Bola tabiatga ijobiy munosabatni shakllantirish, unga g'amxo'rlik qilish va uni asrab-avaylashni o'rganishi muhimdir.

Erta yoshda bolalarda tabiat haqida dastlabki tushunchalar va orientatsiyalar shakllanadi. Agar bu ta'lim va tarbiya tizimida muntazamlik va tizimlilik bo'lmasa, ekologik muammolarni hal etish imkoniyati bo'lmaydi. Bola hayvonlar va o'simliklarga suv, ovqat va g'amxo'rlik kerakligini tushunishi zarur; ular ham og'riq his qiluvchi tirik mavjudotlardir.(9)

Tarbiya shuni anglatadiki, u har tomonlama bo'lishi kerak, chunki agar bolalar kichik yoshda xona o'simliklari uchun suv kerakligini bilmasalar, bu ekologik bo'lmaydi. (10) Yakuniy natija — tirik mavjudotlarga to'g'ri munosabatni shakllantirishdir va bu kattalar bilan bolalar o'rtasidagi hamkorlik va o'yin orqali amalga oshiriladi. Katta va bola orasidagi hamkorlik dunyoni o'rganish va unga to'g'ri munosabatda bo'lish imkonini beradi. Agar bola uyining devorlaridan tashqarida nima borligini bilmasa, u

rivojlanmaydi; bu yerda atrof-muhitga to'g'ri munosabatni shakllantirish mumkin emas.
XULOSALAR.

Ko'rib o'tilgan manbaa va ma'lumotlardan ma'lum bo'lmoqdaki, turli mamlakatlarda milliy qadriyatlar asosida ekologik tarbiya berish quyidagi omillarga borib taqaladi:
har bir xalqning urf-odati, an'analari, ekologik dunyoqarashi;
ushbu millat yashaydigan hududning jo'g'rofiy o'ziga xisligi;
hududiy yaqin yashaydigan yoki ijtomoiy-siyosiy jihatdan mushtaraklik, umumiylikka ega xalqlarning o'zaro ta'siri;
zamonaviy dunyoning o'ziga xosligi, erishilgan yutuqlar hamda yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilish kabilarga kompleks yondashuv zarurati;
pedagog olimlarning ilmiy, metodik izlanishlari natijalari.

ADABIYOTLAR

1. Masaru Ibuka. Uchgacha ayni vaqt. 2-kitob. T.: Hilol nashr, 2023. 139-140-betlar (248).
2. Masaru Ibuka. Uchdan keyin kech. 1-kitob. T.: Hilol nashr, 2023. 172-bet (244).
3. 加藤敦子. 幼児のための環境教育: 理論と実践. 東京都: 知識, 2022. (Google tarjimon orqali o'rganildi).
4. <https://yandex.ru/search/?text=%E4%BA%95%E4%B8%8A%E9%&ext=translate&clid=2411726&lr=103828#:~:>
5. Eslatilgan manbaa, 109-110-betlar.
6. 田中宏. 保育における環境教育の実践, 東京: 教育学的知識, 2020年
7. 鈴木裕子. 子どもの環境意識を育む: 保育者のためのガイド. 東京: 知識, 2022.
8. 中村一夫. 環境教育と幼児教育の融合: 新しいアプローチ. 東京: 知識, 2021.
9. 山本美香. 幼児期における自然体験の重要性: 環境教育の視点から. 東京: 教育学的知識, 2020.
10. Stenger Ursula. Umweltbildung im Kindergarten: Konzepte und Praxis. Bonn: Cornelsen Scriptor, 2005.
11. Renate Fischer. Natur erleben im Kindergarten: Umweltpädagogik für die Praxis.
12. Вакуленко, Ю.А. Воспитание любви к природе у дошкольников: экологические праздники, викторины, занятия и игры [Текст] / Ю.А Вакуленко: [0+]. - Изд. 2-е, испр. - Волгоград: Учитель, 2016 – 157\
13. Ergasheva Umriniso. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashning nazariy asoslari. NamDU Ilmiy xabarnomasi. 2024-yil, 11-son.

PEDAGOGIK JARAYONDA BURHONIDDIN AN-NASAFIYNING TARBIYA HAQIDAGI DIDAKTIK G'OYALARI

G'uzarov O'tkir Umbarovich

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola yosh avlod tarbiyasida Burhoniddin an-Nasafiyning "Go'zal xulqlar" asarining ahamiyatini ochib berishga bag'ishlangan. Mazkur asarning didaktik g'oyalari axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va yoshlarni har tomonlama barkamol insonlar sifatida tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Undagi halollik, rostgo'ylik, adolat va sabr-toqat kabi fazilatlarning qadriyat sifatida taqdim etilishi zamonaviy tarbiya tizimi uchun bebaho manba hisoblanadi. "Go'zal xulqlar" asarining pedagogik yondashuvlari zamonaviy ta'lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Axloqiy fazilatlarni o'qitish va tarbiyaviy ishlar orqali yoshlar ongiga singdirishning samarali usullari ko'rsatib berilgan. Ushbu maqola orqali Burhoniddin an-Nasafiy didaktik g'oyalari nafaqat tarixiy meros sifatida, balki bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan muhim qo'llanma sifatida namoyon etiladi.

Kalit so'zlar: Istefoda, didaktik, tarbiya, axloq, g'oya, adolat, sabr-toqat va boshqalar.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИДЕИ БУРХАНИДДИНА АН-НАСАФИЙ О ВОСПИТАНИИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Гузаров Уткир Умбарович

*Шахрисабзский государственный педагогический институт
Преподаватель кафедры методики начального обучения*

Аннотация: Эта статья посвящена раскрытию значения произведения Бурханиддина ан-Насафий «Прекрасные нравы» в воспитании молодежи. Дидактические идеи данного произведения играют важную роль в формировании моральных ценностей и воспитании молодежи как всесторонне развитых личностей. Представление таких добродетелей, как честность, правдивость, справедливость и терпение, в качестве ценностей является бесценным источником для современной системы воспитания. В статье анализируются возможности применения педагогических подходов произведения «Прекрасные нравы» в современном образовательном процессе. Приведены эффективные методы внедрения моральных ценностей в сознание молодежи через преподавание и воспитательную работу. Через эту статью дидактические идеи Бурханиддина ан-Насафий проявляются не только как историческое наследие, но и как важное руководство, актуальное и сегодня.

Ключевые слова: использование, дидактический, воспитание, нравственность, идея, справедливость, терпение.

DIDACTIC IDEAS OF BURHANIDDIN AN-NASAFI ON EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

Guzarov Utkir Umbarovich;

*Shahrisabz State Pedagogical Institute;
Teacher of the Department of Primary Education Methods.*

Abstract: This article is dedicated to revealing the significance of Burhaniddin an-Nasafi's work «Beautiful Morals» in the education of the younger generation. The didactic ideas of this work play a crucial role in shaping moral values and educating young people as well-rounded individuals. The presentation of virtues such as honesty, truthfulness, justice, and patience as

values is an invaluable source for the modern education system. The possibilities of applying the pedagogical approaches of the «Beautiful Morals» in the contemporary educational process are analyzed. Effective methods of instilling moral values in the minds of young people through teaching and educational work are presented. Through this article, Burhaniddin an-Nasafi's didactic ideas are shown not only as historical heritage but also as an important guide that remains relevant today.

Keywords: Usage, didactic, education, morality, idea, justice, patience.

Kirish (Introduction). Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi, ularni har tomonlama yuksak qilib tarbiyalash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Bizning ota-bobolarimiz boy hayotiy tajribalari orqali avlodlar tarbiyasida yuksak axloqiy va ma'naviy qadriyatlarga asoslangan maktabni yaratganlar. Ulug' ajdodlarimizning har biri o'z hayoti bilan yoshlarga namuna bo'lib, adolat, sabr-qanoat, halollik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarni targ'ib qilgan.

Masalan, Amir Temur o'zining davlat boshqaruvidagi qat'iy adolati bilan tanilgan bo'lsa, Alisher Navoiy o'z asarlarida insoniylik va ma'rifatparvarlikni ulug'lagan. Ular faqat so'z bilan emas, balki amaliy harakatlari bilan ham yoshlarga qanday bo'lish kerakligini ko'rsatib berganlar. Bugungi kunda ushbu uslub va yo'l yo'riqlar o'z mavqeyini saqlab kelmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Burhoniddin an-Nasafiyning "Go'zal xulqlar" asari o'zining didaktik g'oyalari bilan bugungi kunda ham dolzarb muammolarga yengil yechim beruvchi nodir asar sifatida istefoda qilinib kelinmoqda.

"Go'zal xulqlar" asari insonni axloqiy jihatdan komillikka erishishga undaydigan noyob pedagogik manbadir. Muallif axloqiy kamolotni insonning eng yuksak maqsadi sifatida belgilaydi va bu jarayonni halollik, rostgo'ylik, adolat, sabr-toqat kabi fazilatlar orqali shakllanishini ko'rsatadi. Asar insonning ichki va tashqi fazilatlarini uyg'unlashtirish, nafaqat o'ziga, balki jamiyatga ham foydali shaxs sifatida shakllanishiga yo'naltiradigan manbaadir.

Halollik, asarning asosiy mavzularidan biri sifatida, insonning nafaqat ichki pokligini, balki uning ijtimoiy munosabatlardagi mustahkam qadr-qimmatini ifodalaydi. Muallifning fikricha, halol inson nafaqat o'z hayotini, balki boshqalarning ham hayotini yanada obod qiladi. Rostgo'ylik esa insoniy munosabatlarning poydevori sifatida taqdim etilgan. Rostgo'ylik faqatgina bir fazilat emas, balki insonning axloqiy tamoyillariga sodiqligini belgilovchi mezondir. Bu fazilat insonlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlab, jamiyatda barqarorlikni ta'minlaydi.

Adolat mavzusi esa "Go'zal xulqlar" asarining markaziy masalalaridan biri sifatida ko'rishimiz mumkin. Muallif adolatni faqat ijtimoiy hayotning boshqaruv prinsipi emas, balki inson ruhining eng muhim jabhasi sifatida yoritib beradi. Asarda adolatning davlat boshqaruvidagi o'rni va oddiy kundalik hayotdagi ahamiyati hayotiy misollar bilan tushuntiriladi. Bu esa o'quvchini o'z qilmishlarida adolatli bo'lishga undaydi.

Sabr-toqat, uning inson hayotidagi ahamiyati ham alohida e'tiborga molik mavzu sifatida keng qamrovda yoritiladi. Muallif sabr-toqatni hayot sinovlariga qarshi ichki kuch deb ataydi. Bu fazilat insonni har qanday qiyinchiliklar oldida matonatli bo'lishga, o'z maqsadlariga erishishda bardoshli harakat qilishga undaydi.

Bularning barchasi asarni nafaqat ma'naviy, balki ijtimoiy yo'nalishdagi muhim qo'llanma sifatida belgilaydi. "Go'zal xulqlar" faqat o'qish uchun mo'ljallangan asar emas, balki uni o'z hayotida qo'llash, shaxs va jamiyat o'rtasidagi axloqiy normalarni yuksak maqomga chiqarish hamdir. Muallif o'quvchini o'z ustida ishlashga, o'z-o'zini tanishga va uni tahlil qilishga, komillikka intilishga undaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

«Pedagogik jarayonda Burhoniddin an-Nasafiyning tarbiya haqidagi didaktik g'oyalari» mavzusida adabiyotlar tahlili juda muhim. Bu tahlil, Nasafiyning tarbiyaga oid g'oyalarini to'g'ri

tushunish va ularni zamonaviy pedagogika bilan solishtirish uchun kerak bo'ladi. Burhoniddin an-Nasafiyning tarbiya haqidagi g'oyalari asosan uning asosiy asarlarida ifodalangan. Shuning uchun, asarlarning tahlili va undagi didaktik g'oyalarni aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Burhoniddin an-Nasafiyning "Go'zal xulqlar" asari ma'naviy va axloqiy kamolotga erishish yo'llarini o'rganishga qaratilgan. Uning fikricha, har bir shaxsning ma'naviy rivojlanishi ta'lim orqali amalga oshishi kerak. Asarda Nasafiy ta'limning ahamiyatini, axloqni va ma'naviy qadriyatlarni ta'kidlab, bu eng muhim maqsadlar ekanligini ko'rsatadi. Uning ta'limga oid asosiy g'oyalarini har bir insonning shaxsiy kamolotiga erishishi uchun tarbiyalash va ilm olish jarayonida axloqiy masalalarga urg'u beriladi.

Burhoniddin an-Nasafiy o'z asarlarida ta'lim usullarini aniqlashga harakat qilgan. Uning fikricha, ta'limning maqsadi nafaqat bilim berish, balki o'quvchining aql va ma'naviy rivojlanishini ta'minlashdir. Ushbu asarda ta'limda axloqiy va ma'naviy asoslarga alohida urg'u berilgan, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar haqida so'z yuritiladi.

Burhoniddin Nasafiyning pedagogik g'oyalari Islomiy pedagogika an'anasida shakllangan. Islomiy pedagogikada insonning ma'naviy rivoji, axloqiy tarbiya va bilimning e'tiborga olinishi muhimdir. Shuning uchun, Nasafiyning g'oyalarini Islomiy pedagogika mutafakkirlarining nazariy kontsepsiyalari bilan solishtirish kerak.

Al-Farobiyning ta'limga oid g'oyalari, shu jumladan uning «Mutlaq inson» haqidagi qarashlari, Burhoniddin Nasafiyning didaktik g'oyalari bilan hamohangdir. Al-Farobiy ta'limning maqsadi — insonning intellektual va axloqiy yetukligini rivojlantirish, bu esa Nasafiyning ta'limga bo'lgan munosabatiga mos keladi.

Ibn Sinoning ta'lim va psixologiyaga oid qarashlari ham muhimdir. Ibn Sino ta'limda inson aqlining rivojini va axloqiy kamolotini ta'kidlagan, bu esa Nasafiyning g'oyalari bilan ko'p jihatdan o'xshashdir. Ibn Sinoning ta'limda ilmiy va ma'naviy rivojga erishishga qaratilgan usullari Nasafiyning pedagogik g'oyalari bilan juda ham yaqin.

Imom G'azzoliyning ta'limga oid g'oyalarida axloq va ma'naviy kamolot muhim o'rin tutadi. Uning fikricha, ta'lim nafaqat bilim berish, balki shaxsni axloqiy jihatdan to'g'ri yo'naltirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Uning pedagogik g'oyalari Burhoniddin Nasafiyning didaktik g'oyalari bilan mos keladi.

Zamonaviy pedagogikada ham axloq va ma'naviy kamolotga katta e'tibor qaratiladi. Burhoniddin Nasafiyning tarbiya haqidagi g'oyalari zamonaviy ta'limda ishlatish uchun yangi yo'nalishlar va metodlarni shakllantirishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Burhoniddin an-Nasafiyning tarbiya haqidagi didaktik g'oyalarini o'rganish uchun tadqiqotning metodologiyasini to'liq tushunish uchun u haqdagi asosiy yo'nalishlarni aniqlash kerak. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Burhoniddin an-Nasafiyning tarbiyaga oid g'oyalarini zamonaviy pedagogikada qanday qo'llash mumkinligini aniqlashdir.

Metodologiyaning nazariy asosi pedagogika, falsafa, psixologiya va sotsiologiya kabi fanlarga tayanishidan iborat bo'ladi. An-Nasafiyning g'oyalarini zamonaviy ta'limda qo'llashga qarata aniqlangan asosiy yo'nalishlar quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi.

Birinchidan, texnik va nazariy tahlil usuli foydalaniladi. Bu usulda an-Nasafiyning asarlari, xususan «Go'zal Xulqlar» asari tahlil qilinadi va undagi tarbiyaga oid g'oyalar aniqlanadi. Ushbu g'oyalar zamonaviy pedagogik jarayonga qanday mos kelishini tahlil qilish uchun nazariy yondoshuvlardan foydalaniladi.

Ikkinchidan, pedagogik tahlil usuli qo'llaniladi. Bu usul orqali an-Nasafiyning tarbiya va ta'limga oid qarashlari zamonaviy ta'lim tizimi va o'qitish usullari bilan solishtiriladi. Bu pedagogik nazariyalarning amaliyotga qanday yordam berishini tahlil qilishni nazarda tutadi.

Shuningdek, falsafiy tahlil ham muhimdir. An-Nasafiyning axloqiy va ma'naviy tarbiyaga oid g'oyalari falsafiy kontekste o'rganiladi. Bu usul an-Nasafiyning pedagogik g'oyalarini

falsafiy nuqtai nazardan tushunishga yordam beradi.

Qiyosiy tahlil orqali an-Nasafiyning g'oyalari boshqa pedagogik va falsafiy maktublar bilan solishtiriladi. Bu joyda uning tarbiyaga oid qarashlarini boshqa ilg'or pedagogik maktublar bilan qiyoslash orqali ularning umumiy jihatlarini va farqlarini aniqlash mumkin.

Tadqiqotda empirik usul ham qo'llaniladi. Bu usul orqali, an-Nasafiyning g'oyalarini zamonaviy ta'lim jarayonida sinovdan o'tkazish, amaliy natijalarni olish va ularning samaradorligini ko'rish kerak. Bundan tashqari, psixologik usul orqali an-Nasafiyning tarbiyaga oid g'oyalarining inson psixologiyasiga ta'siri tahlil qilinadi. Tarbiya jarayonidagi insonning psixo-emotsional holati va axloqiy shakllanishini ham hisobga olish muhimdir.

Tadqiqotning ilmiy asoslari pedagogika va falsafaga tayangan holda, an-Nasafiyning g'oyalari ham o'sha davrdagi ijtimoiy va madaniy muhitda, ham zamonaviy pedagogikada qanday rol o'ynashi mumkinligi aniqlanadi. Uning pedagogik qarashlarini zamonaviy pedagogikaga joriy etish uchun amaliy tadqiqotlar olib boriladi.

Shu bilan birga, tadqiqotning natijalari amaliyotda foydalanish uchun tadbiq etiladi. Zamonaviy ta'limda axloqiy tarbiyani rivojlantirishga qaratilgan yangi metodlar ishlab chiqiladi, pedagogikada an-Nasafiyning g'oyalarini yanada kengroq yoritishga yo'naltirilgan yangi ishlanmalar yaratiladi.

Bu tarzda, tadqiqotning metodologiyasi nazariy va amaliyot asoslari, empirik va psixologik tadqiqotlardan foydalanishga asoslangan bo'lib, Burhoniddin an-Nasafiyning tarbiyaga oid didaktik g'oyalarini zamonaviy pedagogikada qo'llashga qaratilgan.

Muhokama va natijalar (Discussion and results).

Burhoniddin an-Nasafiyning «Go'zal Xulqlar» asaridan keltirilgan didaktik g'oyalar va uning tarbiya va ta'limga bo'lgan qarashlari chuqur tahlil qilindi. Ushbu g'oyalar o'zining axloqiy va ma'naviy jihatlarini bilan hozirgi zamon pedagogikasiga o'ziga xos qo'shgan hissasini taqdim etadi.

An-Nasafiyning ta'lim va tarbiyani faqat ma'lum bilimlarni o'rgatish emas, balki shaxsni ijtimoiy va axloqiy jihatdan shakllantirishga qaratilganligi ta'kidlandi. U o'zining didaktik g'oyalarida talaba va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro hurmat, sevgi va insofga asoslangan munosabatlarni rivojlantirishga katta ahamiyat bergan. Uning g'oyalaridagi asosiy tushunchalardan biri shundaki, tarbiya faqat axloqiy fazilatlar bilan bog'liq emas, balki ular ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy kontekstda ham rivojlanishi kerak.

An-Nasafiyning didaktik qarashlari, ayniqsa, ta'lim jarayonida o'qituvchining shaxsiy namunasi va uning ta'lim berish usullari muhimligini ta'kidlashda ham ahamiyatli hisoblanadi. U shuningdek, o'quvchilarga nafaqat bilim, balki axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni ham o'rgatishga urg'u bergan.

Zamonaviy pedagogikaga nisbatan an-Nasafiyning qarashlari ba'zi jihatdan o'xshash va ba'zan farq qiladi. Masalan, hozirgi kunda ko'proq ma'lumotlar va texnologiyalar asosida o'qitish rivojlanayotgan bo'lsa-da, an-Nasafiy o'z davrida axloqiy tarbiya va insoniy fazilatlarini shakllantirishga ko'proq urg'u bergan. Bu holat, ayniqsa, bugungi pedagoglar uchun ahamiyatlidir, chunki hozirgi kunda shaxsiy rivojlanish va axloqiy qadriyatlar pedagogik amaliyotda ko'proq e'tiborga olinishi kerak.

Burhoniddin an-Nasafiyning tarbiyaga oid g'oyalari ta'lim tizimida ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Uning g'oyalarida ta'lim faqat bilim olish emas, balki shaxsning axloqiy va ma'naviy shakllanishini ham o'z ichiga oladi. Bu, ayniqsa, hozirgi ta'lim tizimida axloqiy tarbiya va ijtimoiy fazilatlarini rivojlantirishda foydalidir.

An-Nasafiy ta'limda o'qituvchining shaxsiy namunasi va o'zini tutishi katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlagan. Bu, o'qituvchining faqat pedagogik bilimlarga ega bo'lishi emas, balki shaxs sifatida ham o'quvchilarga namunali bo'lishi kerakligini anglatadi.

Zamonaviy pedagogikaga an-Nasafiyning g'oyalari mos keladi, ammo ba'zi jihatlar o'zgarishni talab qiladi. Masalan, an-Nasafiyning axloqiy tarbiya bo'yicha qoidalari zamonaviy

texnologiyalar va interaktiv o'qitish usullari bilan uyg'unlashtirilishi kerak.

An-Nasafiyning g'oyalarini amaliyotga tadbqiq etish, pedagoglarning ijtimoiy va ma'naviy fazilatlarini rivojlantirishda yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ta'lim tizimidagi sifatni oshirishga, o'quvchilarda axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari, an-Nasafiyning tarbiyaga oid g'oyalarini hozirgi kunda o'qituvchilar va pedagoglarga joriy qilishda foydali bo'lishi mumkin. Bu g'oyalar, ayniqsa, jamiyatda axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni saqlab qolish, yosh avlodni tarbiyalashda qo'llanilishi zarur.

Burhoniddin an-Nasafiyning tarbiyaga oid g'oyalari zamonaviy pedagogikada katta ahamiyatga ega va ular pedagogik jarayonda qo'llanilsa, o'quvchilarda yuqori axloqiy va ma'naviy qadriyatlar shakllanadi. Bu g'oyalarni amaliyotga tadbqiq etish, ta'lim tizimida sifatni oshirish va jamiyatda axloqiy rivojlanishga katta hissa qo'shadi.

XULOSA (Conclusion/Recommendations).

Burhoniddin an-Nasafiyning «Go'zal xulqlar» asari inson axloqiy kamolotga erishishi yo'lida noyob pedagogik manba hisoblanadi. Uning didaktik yondashuvi nafaqat insonning ichki fazilatlarini rivojlantirish, balki jamiyat oldidagi mas'uliyatini ham chuqur anglashga undaydi. Bugungi kunda yoshlarni tarbiyalash masalasida bu asar nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki amaliy jihatdan axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

An-Nasafiy o'z asarida insoniy fazilatlarini faqatgina ma'naviy-axloqiy tarbiyaning bir qismi sifatida emas, balki ijtimoiy hayotning ham asosiy tayanchi sifatida talqin qiladi. U halollik, rostgo'ylik, adolat, sabr-toqat kabi fazilatlarini nafaqat shaxsiy fazilat sifatida, balki jamiyatni mustahkamlovchi omil sifatida ko'radi. Bugungi globalizatsiya va texnologik rivojlanish jarayonida, yoshlar axloqiy qadriyatlarga nisbatan beparvolik qilishlari mumkin. Ushbu asar aynan shu muammolarni yengib o'tishda boy ilmiy va amaliy ko'rsatmalarni taqdim etadi.

Asarning didaktik yondashuvi faqat o'quvchiga o'git berishga emas, balki uni chuqur mulohaza qilishga, o'z hayotiy qarashlarini shakllantirishga undashga asoslangan. Bu jarayonda muallif hayotiy misollar va hikoyatlar orqali axloqiy qadriyatlarni yanada ta'sirchan va esda qolarli tarzda tushuntiradi. Shu sababli, «Go'zal xulqlar» yoshlar uchun nafaqat o'qish, balki ulardan ilhom olish va o'z hayotida amalda qo'llashga mo'ljallangan asardir. Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayoniga asarni tatbiq etish imkoniyatlari ham keng. Bugungi kunda axloqiy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish uchun innovatsion metodlardan foydalanish muhimdir. Masalan, asarning g'oyalarini darsliklarga integratsiya qilish, asarda tasvirlangan hikmatlarni teatr ko'rinishlarida ifodalash, zamonaviy media platformalarida asarning qisqa leksiylarini yaratish orqali yosh avlodga yetkazish mumkin. Bu nafaqat asarning dolzarbligini oshiradi, balki yoshlarning qiziqishlarini ham o'ziga tortadi.

Xulosa qilib aytganda, «Go'zal xulqlar» asari bugungi kunda yosh avlodni tarbiyalashda universal qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin. Uning didaktik yondashuvi nafaqat axloqiy tamoyillarni shakllantiradi, balki har tomonlama yuksak insonlarni voyaga yetkazishda bevosita yo'l-yo'riq beradi. Shu sababli, bu asar ilmiy va pedagogik jihatdan yanada chuqur o'rganilib, ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Imom Ali ibn Muso ar-Rizo "Yashirin Marvaridlar" – Toshkent: Majnuntol 1991. 102-105 b.
 Bo'riboy Ahmedov "Ajdodlar o'giti" – Toshkent: Cho'lpon 1991 45-47 b.
 Shoniyoza G. «Axloqshunoslik asoslari» – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashri, 2015. 109-112 b.
 Qosimov M. «Ma'naviyat va ma'rifat» – Toshkent: O'qituvchi, 2002. 25-27 b.
 Yuldashev A. «Sharq falsafasida axloq masalalari» – Toshkent: Fan, 1998. 152-154 b.
 Nasriddinov N. «Pedagogik tafakkur tarixida ma'naviyat tamoyillari» – Toshkent: Universitet, 2016. 86-89 b.
 Ma'naviyat asoslari (o'quv qo'llanma). Toshkent: Ma'naviyat, 2020. 63-65 b.
 Muhammad Sodik Koshg'ariy. Odob as-Solihin. Toshkent: Yangi asr avlodi 2002. 15-19 b.
 Karimov, S. "Islomiy odob-axloq tarbiyasi". Toshkent: O'zbekiston xalq nashriyoti, 2015.

РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ШАРОИТИДА МАХСУС ФАН ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ МЕДИАКОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

*Hafizov Akmal Rustamovich
Buxoro neft va gaz sanoati kolleji*

Мазкур мақолада рақамли трансформация шароитида махсус фан ўқитувчиларида медиа компетентликни ривожлантириш масалалари таҳлил қилинган. Медиа компетентликнинг аҳамияти, уни ривожлантиришдаги асосий муаммолар ва уларни ҳал қилиш бўйича илгор тажрибалар ёритилган. Махсус фанлар учун рақамли симуляторлар, мультимедиа контентлари, ва фанлараро ёндашувлар каби инновацион методлар таклиф қилинган. Мақолада келтирилган таклифлар ўқитувчиларнинг касбий самарадорлигини оширишга қаратилган.

Калит сўзлар: Медиа компетентлик, рақамли трансформация, махсус фан ўқитувчилари, рақамли таълим, мультимедиа контентлар, рақамли симуляторлар, фанлараро ёндашув.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

*Хафизов Акмаль Рустамович
Бухарский колледж нефтегазовой промышленности*

В статье рассматриваются вопросы развития медиакомпетентности преподавателей специальных дисциплин в условиях цифровой трансформации. Анализируется значение медиакомпетентности, основные проблемы ее формирования и передовой опыт их решения. Предлагаются инновационные методы, такие как цифровые симуляторы, мультимедийные контент и междисциплинарные подходы. Приведенные рекомендации направлены на повышение профессиональной эффективности преподавателей.

Ключевые слова: Медиакомпетентность, цифровая трансформация, преподаватели специальных дисциплин, цифровое образование, мультимедийные контент, цифровые симуляторы, междисциплинарный подход.

ISSUES OF DEVELOPING MEDIA COMPETENCE OF SPECIAL SUBJECT TEACHERS IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

*Hafizov Akmal Rustamovich
Bukhara College of Oil and Gas Industry*

This article examines the development of media competence among special subject teachers in the context of digital transformation. It highlights the importance of media competence, identifies key challenges in its formation, and presents advanced practices for addressing these issues. Innovative methods, such as digital simulators, multimedia content, and interdisciplinary approaches, are proposed. The recommendations aim to enhance the professional effectiveness of educators.

Keywords: Media competence, digital transformation, special subject teachers, digital education, multimedia content, digital simulators, interdisciplinary approach.

Рақамли трансформация жараёни таълим тизими олдига янги талаб ва имкониятларни

қўймоқда. Махсус фан ўқитувчиларида медиакомпетентликни ривожлантириш бугунги кундаги муҳим педагогик муаммолардан бирига айланди. Медиакомпетентлик нафақат медиа воситаларни самарали қўллаш, балки уларни таҳлил қилиш, танқидий баҳолаш ва яратиш кўникмаларини ҳам ўз ичига олади. Ушбу кўникмалар ўқув жараёнида ўқитувчиларнинг самарадорлигини ошириш, ўқувчиларни жалб қилиш ва уларнинг танқидий фикрлашини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, махсус фан ўқитувчилари учун медиа воситаларни ўқув жараёнига интеграция қилиш ва турли таълим эҳтиёжларига мослашиш кўникмаси ўта зарур. Шу сабабли, медиакомпетентликни ривожлантиришнинг педагогик муаммолари, унинг аҳамияти ва ечимларини таҳлил қилиш долзарбдир.

Махсус фан ўқитувчиларида медиакомпетентликни ривожлантириш рақамли трансформация ва таълимда медиа воситаларнинг ролининг ошиб бориши шароитида муҳим педагогик муаммолардан бири ҳисобланади. Медиакомпетентлик медиа контентни самарали фойдаланиш, таҳлил қилиш ва яратиш кўникмаларини ўз ичига олади, бу эса ўқитувчиларга ўқувчиларни жалб қилиш ва таълим самарадорлигини ошириш имконини беради. Айниқса, махсус фан ўқитувчилари учун бу компетентлик ҳар хил таълим эҳтиёжларига мослашиш ва ўқув жараёнига медиа воситаларни интеграция қилишда алоҳида аҳамиятга эга. Қуйида ушбу педагогик муаммонинг асосий жиҳатлари турли илмий тадқиқотлар асосида ёритиб берилади.

Медиакомпетентлик рақамли дунёда муваффақиятли фаолият олиб бориш ва таълим жараёнида медиа ресурслардан самарали фойдаланиш учун ўқитувчиларга зарур. Бу медиа саводхонликни, яъни медиа контентни танқидий баҳолаш ва унинг ўқувчиларга таъсирини тушуниш кўникмасини ўз ичига олади [1; 2]. Медиакомпетентликни ривожлантириш ўқитувчиларнинг рақамли саводхонлигини ошириш билан боғлиқ бўлиб, бу таълимнинг рақамли трансформациясига мослашиш учун муҳимдир [4].

Медиакомпетентликни ривожлантиришдаги муаммоларни келтирамиз.

Келажак ўқитувчиларнинг медиакомпетентлик даражаси пастлиги кўплаб педагогик интервенцияларни талаб этади [3].

Ўқитувчиларни тайёрлаш дастурларига медиа таълимни интеграция қилиш етарли даражада амалга оширилмаяпти, бу эса ўқитувчиларнинг таълим жараёнига медиа воситаларни жорий этишга тайёр эмаслигини келтириб чиқаради [6].

Илғор тажрибаларга кўра медиакомпетентликни ошириш бўйича стратегияларни таҳлилини баён қиламиз:

Медиамаатнлардан фойдаланиш: Турли хил медиамаатнлар (ижтимоий тармоқ постлари, видеолар, аудио ёзувлар) билан ишлаш ўқитувчиларнинг медиа компетентлигини ривожлантириш учун амалий тажриба тақдим этади [3].

Медиа воситалардан фойдаланишга ижобий мотивацияни шакллантириш: Медиа воситалардан ижодий фойдаланишга қаратилган ўқув муҳитини яратиш ўқитувчиларда ижобий мотивацияни шакллантириши мумкин [3].

Малака ошириш дастурлари: Рақамли саводхонлик ва медиа кўникмаларга қаратилган профессионал ривожланиш дастурлари рақамли таълим муҳитида ўқитувчиларни зарур компетентликлар билан таъминлашда муҳим аҳамиятга эга [4].

Медиа таълим ўқитувчиларни тайёрлаш дастурларининг ажралмас қисми бўлиши лозим. У медиа саводхонлик ва компетентликни касбий кўникма сифатида ривожлантиришга қаратилган бўлиши керак [2].

Медиа таълим бўйича назарий ва методик қўллаб-қувватлаш ўқитувчиларни глобаллашган ахборот жамияти муаммоларига тайёрлашда муҳимдир [2].

Медиакомпетентликни ривожлантириш учун педагогик шарт-шароитлар таҳлилини

келтирамиз.

Ташкилий ва педагогик шарт-шароитларни яратиш: Рақамли воситалардан фойдаланиш ва ҳамкорлик тармоқларини яратиш ўқитувчиларда медиакомпетентликни ривожлантиришга ёрдам беради [5].

Фанлараро таълимий тадбирлар ва машғулотларни ташкил этиш: Медиа саводхонликни амалий қўллаш учун қўшимча имкониятлар яратади [6].

Ўзбекистон таълим тизимида рақамли трансформация ва медиакомпетентликни ривожлантиришга оид қуйидаги мисолларни келтириш мумкин:

«Рақамли Ўзбекистон–2030» стратегияси: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сонли Фармони доирасида рақамли технологияларни жорий этиш ва рақамли саводхонликни ривожлантиришга қаратилган лойиҳалар амалга оширилмоқда. Бу стратегия касбий таълим муассасаларида рақамли платформа ва технологияларни қўллашга кенг йўл очмоқда.

Масалан, таълим муассасаларида интерактив ўқув платформаларидан (масалан, Moodle ёки Edmodo) фойдаланиш орқали талабалар ва ўқитувчилар ўртасида онлайн ҳамкорлик муҳити яратилган.

Рақамли лабораторияларни жорий қилиш: Ўзбекистонда айрим касбий таълим муассасалари рақамли лабораториялар билан таъминланмоқда. Масалан, IT соҳасида ўқувчилар учун «IT Park» қошида ташкил этилган махсус курслар медиа технологиялардан фойдаланишни амалий асосда ривожлантиришга ёрдам бермоқда. Бу лойиҳалар талабаларга ахборот технологиялари билан ишлаш, медиа матнлар яратиш ва таҳлил қилиш имкониятини тақдим этади.

«One Million Uzbek Coders» лойиҳаси: Ушбу лойиҳа доирасида ўқувчилар ва ўқитувчиларга дастурлаш ва рақамли технологияларни ўргатиш бўйича онлайн курслар таклиф этилмоқда. Ўқитувчилар рақамли контент яратиш, таҳлил қилиш ва платформаларда тарқатиш кўникмаларини шакллантирмоқда.

Маҳаллий платформаларни жорий қилиш: Касбий таълим муассасаларида таълим жараёнида «ZiyoNet» каби миллий ахборот-таълим ресурсларидан фойдаланиш кенгайтирилмоқда. Бу платформа ўқитувчиларга медиа контент яратиш ва ундан таълимий жараёнларда фойдаланишга ёрдам бермоқда.

«Электрон мактаб» лойиҳаси: Ўзбекистон мактаблари ва касбий таълим муассасаларида «Электрон мактаб» тизими жорий этилмоқда. Бу тизим орқали медиа ресурсларни онлайн тарқатиш ва таҳлил қилиш имкони яратилмоқда.

Ўқитувчилар интерактив дарс материалларини ишлаб чиқишда ва уларни талабаларга тақдим этишда медиа воситалардан самарали фойдаланиш имкониятига эга бўлмоқдалар.

Медиа таълим семинарлари ва курслари: Халқ таълими ва олий таълим вазирликлари ҳузурида медиа саводхонликни ривожлантиришга қаратилган ўқув-семинарлар ўтказилмоқда.

Мисол: Самарқанд шаҳридаги педагогика университетида медиа воситалардан фойдаланиш бўйича ўқитувчилар учун ташкил этилган махсус курслар ўқув жараёнида ижодий ёндашувларни ривожлантиришга хизмат қилмоқда.

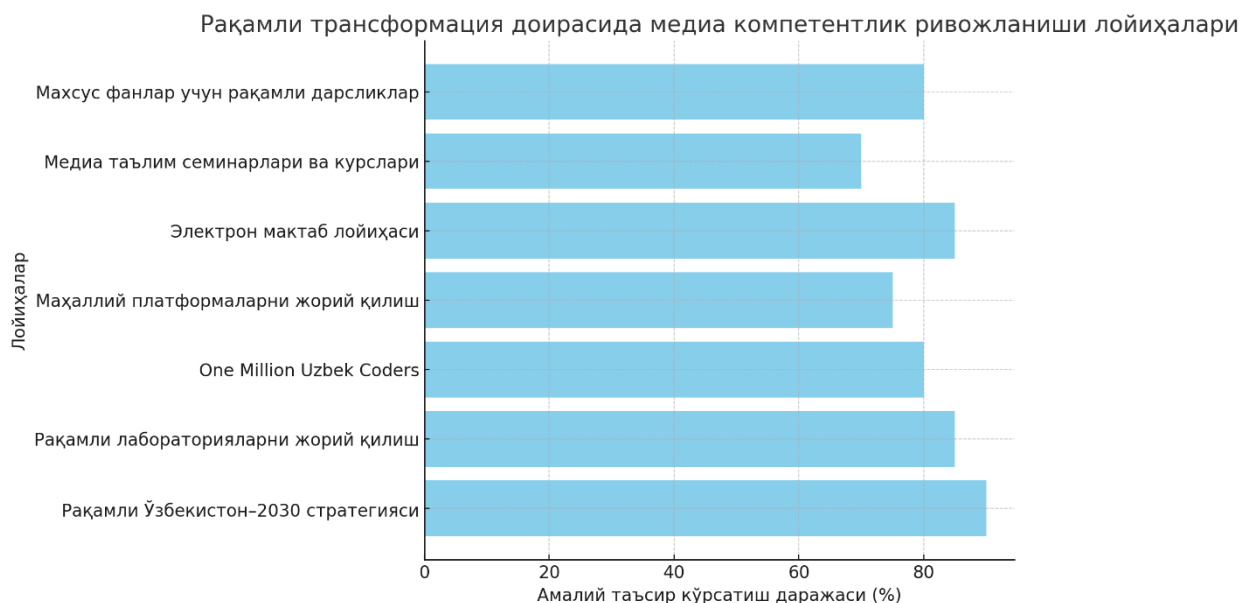
Махсус фанлар учун рақамли дарсликлар яратиш: Махсус фан ўқитувчилари учун алоҳида электрон дарсликлар ва мультимедиа материалларини яратиш амалиёти кенгаймоқда.

Масалан, нефть-газ соҳасида махсус фанлар бўйича интерактив дарсликлар ўқувчиларнинг танқидий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради.

Медиакомпетентликни ривожлантириш махсус фан ўқитувчилари учун муҳим вазифа бўлиб, бу нафақат таълим жараёнида самарали медиа воситалардан фойдаланиш, балки ўқувчилар билан самарали мулоқот қилиш қobiliятини ҳам ўз ичига олади. Медиакомпетентликни коммуникатив компетентлик билан уйғунлаштириш

ўқитувчиларнинг касбий самарадорлигини оширишга, турли ўқув эҳтиёжларини қондиришга ва инклюзив таълим муҳитини шакллантиришга ёрдам беради.

Медиакомпетентликни ривожлантириш махсус фан ўқитувчилари учун нафақат замонавий рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш, балки таълим жараёнида талабаларнинг ижтимоий, академик ва ижодий салоҳиятини ривожлантириш учун ҳам муҳимдир. Медиакомпетентлик рақамли саводхонликни оширишга хизмат қилар экан, бу ўқув жараёнининг сифатини яхшилашга қаратилган муҳим омилдир. Ушбу муаммони ҳал этишда медиа таълимни ўқув дастурларига интеграция қилиш, ўқитувчиларнинг малакасини ошириш ва педагогик шарт-шароитларни яратиш ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, махсус фан ўқитувчиларига мослаштирилган медиа таълимни ривожлантириш бўйича таклифларни келтириш мумкин:

Махсус фанлар учун рақамли симуляторларни жорий этиш: Нефть-газ, механика, IT ёки тиббиёт каби махсус фанлар учун виртуал симуляторлар яратиш. Масалан, нефть-газ соҳасида қудуқларни эксплуатация қилиш жараёнларини моделлаштирувчи рақамли симуляторлар ўқитувчиларга назарий билимларни амалиёт билан боғлаш имконини беради. Бундай воситалар ўқитувчиларнинг замонавий технологиялардан фойдаланиш кўникмаларини ривожлантиради ва талабаларга аниқ фанларни тушунишда ёрдам беради.

Махсус фан дарслари учун мультимедиа контентларини яратиш: Ҳар бир махсус фан учун видео лекциялар, интерактив инфографикалар, 3D визуализациялар ва анимациялар ишлаб чиқиш. Масалан, тиббиёт соҳасида одам органларининг фаолиятини кўрсатувчи анимациялар яратиш. Бу ўқитувчиларга визуал материаллар орқали фан мазмунини осонроқ ва қизиқарли усулда етказишга ёрдам беради.

Махсус фанлар учун медиа платформаларни яратиш: Фан соҳасига мос ихтисослашган платформалар (масалан, Ziyonet ёки Moodle) махсус модуллари) яратиш. Уларда махсус фанларга оид ахборот ресурслари, амалий мисоллар ва таълим материаллари жойлаштирилган бўлади. Ўқитувчилар ушбу платформаларда медиа контент яратиш ва талабалар билан интерактив ҳамкорлик ўрнатиш имконига эга бўладилар.

Махсус фанларга оид онлайн курслар: Coursera, Udemu ёки EdX каби глобал платформаларда махсус фанларга мослашган онлайн курсларни яратиш ва уларни миллий таълим тизимига интеграция қилиш. Ўқитувчилар халқаро стандартларга мос билимлар

олади ва ўз соҳаси бўйича рақамли воситаларни қўллашда малакасини оширади.

Махсус фанларга қаратилган ўқитувчилар учун малака ошириш дастурлари: Махсус фан ўқитувчилари учун медиа воситалардан фойдаланишга қаратилган алоҳида малака ошириш дастурларини ишлаб чиқиш. Бу дастурлар медиакомпетентлик, рақамли технологиялардан фойдаланиш ва талабаларга интерактив дарс бериш кўникмаларини қамраб олади. Ўқитувчилар фаннинг ўзига мос медиа воситалар билан ишлашни ўрганади ва таълим жараёнини рақамлаштиришга муносиб ҳисса қўшади.

Фанлараро ёндашувларни жорий этиш: Педагогика ва медиа технологиялар билан биргаликда ихтисослашган фанларни ўқитиш усуллари ишлаб чиқиш. Масалан, ахборот технологияларидан фойдаланиб, тиббиёт ёки инженерия бўйича кўргазмали материаллар яратиш. Бундай ёндашув ўқитувчиларнинг медиа ва фанлараро саводхонлигини оширишга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

Кірдан, О., Кірдан, О., & Lytvynenko, V. (2024). Media education and formation of media competence of future teachers and education managers. *Проблеми Підготовки Сучасного Вчителя*, 1(29), 116–125. [https://doi.org/10.31499/2307-4914.1\(29\).2024.305104](https://doi.org/10.31499/2307-4914.1(29).2024.305104)

Diachenko, M. D., Rozhnova, T., Diachenko, I. M., & KUSHNERYK, A. (2023). The problem of media education and media literacy as an educational component of the professional and creative development of future teachers. *Vitoki Pedagogičnoї Majsternosti*, 32, 95–99. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.32.292642>

Formation of media competence of future teachers using media texts. (2022). *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 13(2). <https://doi.org/10.47750/jett.2022.13.02.026>

Khomenko, L. P. (2023). Professional development of subject teachers in the context of digital transformation of education. <https://doi.org/10.25128/2415-3605.23.1.14>

Fedoseeva, N., & Levkina, Y. (2019). The Specifics of Media Literacy Development Among Future Teachers in Studying Pedagogic Disciplines. 1, 207. <https://doi.org/10.3897/AP.1.E0124>

Musifullin, S. (2023). Education of pedagogical university students on media competence under the conditions of the transformation of the educational process. *Science for Education Today*, 13(1), 7–27. <https://doi.org/10.15293/2658-6762.2301.01>

TALABALARDA BADMINTON SPORT TURIGA QIZIQTIRISHNING AXAMIYATI

Hamrayeva Zuhroxon Baxodirxon qizi,

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Jismoniy madaniyat va sport faoliyati” kafedrası
katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada badminton sport turiga talabalarning qiziqishini rivojlantirish, badminton o‘ynashning afzalliklari xususida fikr boradi. Badminton talabalarning jismoniy tarbiyasini rivojlantirishning yangi yo‘nalishidir. Uni oliy o‘quv yurtlarida jismoniy tarbiya darslariga joriy etish nafaqat talabalarni jismoniy tarbiya darslariga jalb qilish, balki umuman yoshlar salomatligini mustahkamlash masalasining yechimiga ham aylanishi mumkin. Maqolada uni-versitetda jismoniy tarbiya o‘quv jarayonida badminton mashg‘ulotlarining xususiyatlari ochib berilgan, talabalar o‘rtasida so‘rovnoma va test natijalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, motivatsiya, sport mashg‘ulotlari, badminton.

Hozirgi vaqtda talaba yoshlar orasida sog‘lig‘ining yomonlashishi va jismoniy tayyorgarligining pasayishi xa-votirli tendentsiya mavjud. Shu munosabat bilan oliy o‘quv yurtlarida o‘qish davomida talabalarning sog‘lom tur-mush tarziga bo‘lgan ehtiyojlarini shakllantirish eng muhim vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Badminton o‘ynash inson tanasiga ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. Badminton ikkita muhim xususiyatni amalga oshiradi - o‘yin va foyda. Sport mutaxassislarining fikricha, badmintonning ta’lim sohasida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan afzalliklari bor. Bu kirish mumkin, qiziqarli va mashg‘ulotning dastlabki bosqichida o‘zlashtirish qiyin emas. Bundan tashqari, u jis-moniy rivojlanishga yordam beradi, muvofiqlashtirish ko‘nikmalarini yaxshilaydi va aqlni rivojlantiradi.

Universitetda badmintonning ommaviy rivojlanishi asosiy vazifani hal qilishga yordam beradi: talabalarning jismoniy barkamolligiga erishish, ularning salomatligini mustahkamlash, sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini sing-dirish. Ushbu o‘yinda tezkorlik, moslashuvchanlik, kuch, chidamlilik, muvofiqlashtirish kabi jismoniy fazilatlar uyg‘un va ko‘p qirrali ijodiy fikrlash bilan birga rivojlanadi. Badminton insonning anatomik va fiziologik tuzilishiga foydali ta’sir ko‘rsatadi. Har qanday jinsdagi va har qanday jismoniy tayyorgarlik darajasidagi talabalar badminton o‘ynashla-ri mumkin. Badminton - bu asiklik, yuqori darajada muvofiqlashtirilgan sport. U quyidagi xususiyatlarga ega:

- 1) harakat tezligi;
- 2) tayyorgarlik harakatlarini maksimal darajada qisqartirish bilan texnik texnikani bajarish tezligi;
- 3) tez fikrlash;
- 4) xavfli ish tashlashlar sonining ko‘payishi.

Ajoyib tabiati va organizmga samarali ta’siri ushbu sport turini universitet talabalari uchun jismoniy tarbiya tiz-imiga kiritishni oldindan belgilab berdi. Yuk o‘zgarishlarining keng doirasi badmintonni turli xil umumiy jismoniy tayyorgarlik guruhlarida reabilitatsiya vositasi sifatida ishlatishga imkon beradi [1, p. 14-15].

Ta’kidlash joizki, talabalar o‘rtasida musobaqalar o‘tkazish ham muhim ahamiyatga ega. Bu faqat eng yaxshisini aniqlashda emas. Bu, birinchi navbatda, jismoniy sifatlarni o‘rganish va rivojlantirish jarayonidir. Muso-baqalar o‘quv jarayonini mantiqiy ravishda davom ettirishi va to‘ldirishi, amaliy mashg‘ulotlarda o‘rganilgan hara-katlar va mashqlarni o‘zlashtirish va takomillashtirish vaqtini oshirishi kerak. Talabalarga o‘yin qoidalarini yaxshiroq tushunishlari va maydonda o‘zlarini ishonchli his qilishlari uchun qanday o‘ynash va musobaqalashishni o‘rgatish kerak.

Talabalar musobaqalari o‘quv jarayonining zaruriy va majburiy elementidir. Badmintonda o‘ziga xos tibbiy yo‘nalish paydo bo‘lganligini ta’kidlamaslik mumkin emas, chunki shlak

o'yini terapevtik maqsadlarda qo'llaniladi. Shunday qilib, badminton yurak-qon tomir kasalliklari, metabolik kasalliklar va asab tizimi kasalliklari bilan og'rikan odamlarni davolashda keng qo'llaniladi [2, p. 25-30]. Badminton o'ynash charchoqni yo'qotishning ajoyib usuli hisoblanadi. Stressni mukammal darajada engillashtiradi.

Badminton sport turi bilan shug'ullanishning inson salomatligi uchun foydali va ahamiyatli jihatlari ko'p. Chunonchi:

1. Mushaklarni tonusda ushlab turadi. Muskullar deyarli har qanday sportda bo'lgani kabi badmintonda ham muhim rol o'ynaydi.

2. Muvofiqlashtirish va qaror qabul qilish tezligini oshiradi. Badminton - bu o'yinchining re-flekslarini yaxshilaydigan va uning reaksiyalari tezligini oshiradigan juda dinamik o'yin. Negaki, o'yin davomida shpalni kuzatib turish va bir zumda qaror qabul qilish uchun tez va chaqqon bo'lish kerak. Badmintonga teng bo'lmagan o'qning vektori va tezligining doimiy va nihoyatda tez o'zgarishi qaror qabul qilishning juda yuqori tezligini rivojlantiradi, bu esa tanqidiy vaziyatda hayotni saqlab qolishi mumkin.

Badminton o'ynaganlar odatda yaxshi haydovchilar va o'lchovlarni yaxshi bilishlari kuzatilgan. Badminton - bu kosmosning barcha uch o'lchami faol qo'llaniladigan bir nechta 3D o'yinlaridan biri bo'lib.

3. Badminton faol o'yin bo'lganligi sababli, u artrit, osteoporoz va boshqa shunga o'xshash kasalliklarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan bo'g'inlarni mustahkamlashga yordam beradi. Ammo shuni ta'kidlash joizki, agar zaif bo'g'inlar bo'lsa, professional badmintondan ko'ra, oddiy badminton o'ynash yaxshiroqdir.

4. Suyaklarni mustahkamlaydi. Muntazam badminton o'ynash orqali kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan sinishlar va boshqa suyak muammolaridan himoya qilish vositasi.

5. Qon tomirlarini mustahkamlaydi. Badminton o'ynash qon tomirlarining elastikligini oshiradi, bu qon aylanishi uchun foydalidir. Qon tomir tonusiga bu ta'sir varikoz tomirlari, ateroskleroz yoki gipertenziya xavfini kamaytiradi.

6. Vazn yo'qotishda foydali. Badminton eng ko'p energiya sarflaydigan o'yinlardan biridir: qoida tariqasida, bitta mashg'ulotda o'yinchi sur'ati doimiy o'zgargan holda taxminan 5 km yuguradi va bunga doimiy sakrashlar, keskin burilishlar, egilishlar, o'pkalar va zarbalar kirmaydi! Ushbu turdagi kardio mashqlari metabolizmni yaxshilashga va kaloriyalarni yoqishga yordam beradi. Shu bilan birga, badminton o'ynash sport zalidagi mashaqqatli mashg'ulotlarga qaraganda ancha qiziqarli, buning yordamida vazn yo'qotish mumkin.

7. Immunitet tizimini mustahkamlashga yordam beradi. Muntazam o'rtacha jismoniy faollik tananing himoya kuchlarini, ya'ni immunitetni oshirishi isbotlangan. Badminton o'ynash bundan mustasno emas va virusli kasalliklarning oldini olishga yordam beradi.

8. Asab tizimini mustahkamlashda foydali. Muntazam badminton mashg'ulotlari asab tizimi bilan bog'liq kasalliklarga qarshi yaxshi profilaktika chorasidir. Gap shundaki, badmintonda barmoqlarning kichik harakatlari oddiy kuch harakatlaridan ko'ra asab tizimidan ko'proq muvofiqlashtirishni talab qiladi. Badminton ko'pincha raketani boshqarishning murakkabligi va nozikligi nuqtai nazaridan skripka chalish bilan taqqoslanadi. Shuning uchun, badminton o'ynash va nozik vosita mahoratini rivojlantirish orqali keksalikda Altsgeymerdan himoya qiladi.

9. Yurak salomatligi. Har qanday kardio mashqlari singari, badminton yurak mushaklarini kuchaytiradi va yurakka qon oqimini oshiradi. Bundan tashqari, u «yomon» xolesterin darajasini pasaytirishga yordam beradi, bu insult va yurak xurujlarining oldini oladi.

10. Nafas olish tizimini mustahkamlashda foydali. Muntazam badminton mashqlari nafas olish mushaklari va o'pka faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Avvaliga nafas qisilishi mumkin, ammo tajriba bilan tana mashg'ulotlarga moslashadi va nafas olish tizimi asta-sekin kuchayadi.

11. Metabolizmni normallashtirish. Anaerob mashqlari bo'lgan badminton

organizmning ozuqaviy moddalardan foydalanish samaradorligiga, ya'ni metabolizmga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Metabo-lizmni normallashtirish, o'z navbatida, tanangizni shaklda saqlashga va terining, tirnoqlarning va sochlarn-ing holatini yaxshilashga imkon beradi.

12. Detoksifikatsiya. Kuchli terlash tufayli tana toksinlardan xalos bo'lishga yordam beradi.

13. Aql va xotirani yaxshilaydi. Badminton o'ynaganda, juda ko'p tahlil va kutish bilan shug'ullaniladi (ayniqsa, u ma'lum bir strategiyani talab qiladigan professional badminton bo'lsa). Yuqori toifali badmintonchilar o'zlarining arsenallarida o'rtacha shaxmatchi bilan bir xil o'yin kombinatsiyalariga ega. Raqiblarning taktik tafakkurining doimiy qarama-qarshiligi ushbu sportning ajralmas qismidir. Bu erda, albatta, badmintonning sport o'yinlari orasida ko'plab raqobatchilari bor, lekin ularning aksariyati jamoaviy o'yinlardir. Badminton bilan muntazam shug'ullanish bilan bevosita bog'liq bo'lgan qo'lning nozik motorli ko'nikmalarini rivojlantirish intellektual va xotira funktsiyalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ham isbotlangan.

14. Kayfiyatni yaxshilaydi. Jismoniy faollik kayfiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan va hatto stress bilan kurashish va depressiyani davolashga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan endorfin ishlab chiqarishga yordam beradi. Badminton shiddatli harakatni talab qilganligi sababli, u ovqat hazm qilish jarayonini tezlashtiradi va ishtahani yaxshilaydi.

15. Qandli diabetning oldini olish. Badminton o'ynash juda ko'p jismoniy faoliyatni o'z ichiga olganligi sababli, u qon shakar darajasini va uning jigarda ishlab chiqarilishini kamaytiradi. Ba'zida jismoniy mashqlar diabet kasalligini dori-darmonlardan ko'ra yaxshiroq kamaytirishi mumkin.

Ko'rib chiqilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, universitetda badminton mashg'ulotlarini tashkil qilish muhim ahamiyat kasb etib, talabalar o'yinida nazariy, texnik va taktik harakatlarni rivojlantirish, to'g'ri motorli ko'nikmalarni rivojlantirish va mustahkamlashini inobatga olib, mashg'ulotlar tanlov bo'yicha amaliy mashg'ulotlar (seksiyaviy ish shakli) shaklida o'tkazilishi maqsadga muvofiq.

Talabalarning badmintonni jismoniy tarbiya o'quv jarayoniga joriy etishga munosabatini aniqlash maqsadida so'rovnomma o'tkazilib, unda turli fakultetlardan 3-5-kurslargacha bo'lgan 136 nafar ishtirokchi qatnashdi. So'rov anonim edi. "Universitetda badmintonning jismoniy tarbiya dasturiga kiritilishiga qanday munosabatdasiz?" degan savolga respondentlarning javoblari tahlili shundan iborat bo'ldiki, talabalar tomonidan badmintonni joriy etishga nisbatan yuqori baho berdi. Shunday qilib, so'rovda qatnashganlarning 74,5 foizi badminton bilan shug'ullanishni ijobiy, 17,6 foizi talabalarning befarqligi, 7,9 foizi esa javob berishga qiynalgan.

So'rovimiz davomida biz talabaarni sport bilan shug'ullanishga undaydigan badmintonning xususiyatlarini aniqladik. Muhimligi bo'yicha birinchi omil, so'rovda qatnashgan talabalarning 45,8 foizi badminton juda qiziqarli va hissiy jihatdan ajoyib o'yin ekanligi; Talabalarning 17,3 foizi badminton turli yoshdagi va jismoniy tayyorgarlik darajasidagi odamlar uchun ochiq deb hisoblaydi; Respondentlarning 13,5 foizi terapevtik va sog'lomlashtiruvchi ta'sirni, 12,4 foizi esa badminton umumiy farovonlikni yaxshilaydi va ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi; Respondentlarning 5,4 foizi badmintonni jarohatlarga moyil bo'lmagan sport turi deb hisoblaydi; Talabalarning 3,3 foizi badminton o'ynash do'stlar bilan muloqot qilishning ajoyib usuli ekanligini ta'kidladi va respondentlarning atigi 2,3 foizi imtihonlardan muvaffaqiyatli o'tishlari uchun qaysi sport turi bilan shug'ullanishlari ularga ahamiyat bermasligini aytdi. Shunday qilib, anketa so'rovi badmintonni jismoniy tarbiya o'quv jarayoniga joriy etishga nisbatan ijobiy munosabatni va talabalarning ushbu sport turini yanada o'zlashtirishga tayyorligini aniqladi.

Badminton o'qitish metodikasining maqsadlari quyidagilardan iborat:

1) talabalarning har tomonlama jismoniy rivojlanishi va salomatligini mustahkamlash;

2) tezlik, muvofiqlashtirish va tezlik-kuch sifatlari, moslashuvchanlik va o'yin tafakkurini rivojlantirish;

3) o'yin texnikasi va taktikasi asoslari, har xil turdagi pozitsiyalar va harakatlarni o'rgatish;

4) xizmat ko'rsatish va qabul qilish bo'yicha mashg'ulotlar, hujum va himoyada taktik harakatlar, juftlik va yakkalik bahslarida;

5) badmintonga qiziqish uyg'otish va talabalarning sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojini rivojlantirish.

Shuni ta'kidlash kerakki, badminton texnikasining o'ziga xos xususiyatlari insultning texnik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, bo'g'inlar va mushaklarning anatomik xususiyatlariga, mushaklarning kuch darajasiga, o'yinchining individual muvofiqlashtirish xususiyatlariga, shuningdek, harakatning biomexanik qonuniyatlariga bog'liq.

Badminton texnikasini o'rganish bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich. Harakatlarni taqlid qilish. O'quv jarayonining boshida raketka yordamida o'tkaziladi.

2-bosqich. Mashina bilan mashq qilish. Sherik sherik tomonidan poldan 4-5 m balandlikka tashlanadi.

3-bosqich. To'pni mashq qilish uchun maydonda mashqlar.

4-bosqich. O'yin.

Badminton o'ynashni o'rganish raketkaning to'g'ri tutilishini rivojlantirishdan boshlanadi, uning statik holatda emas, balki o'yin davomida ushlanishiga alohida e'tibor beriladi. Birinchi bosqichda zarbalarning rivojlanishi raketaning ochiq tomoni bilan sodir bo'ladi, bunda bilakning ishiga alohida e'tibor beriladi va zarbalarni bajarishda to'g'ri asosiy pozitsiya. Keyinchalik, talabalarga hudud bo'ylab to'g'ri harakat qilish, oldinga, o'ngga va chapga o'pkalarni bajarish o'rgatiladi. Uchinchi bosqichda ular harakatlardan keyin zarba berishni o'rgatadi. Harakatlar oldinga (o'ng burchakka, chap burchakka), orqaga va yon tomonga bo'linadi. Harakatlar paytida oyoqlarning ishi turli xil kombinatsiyalardagi elementlardan iborat: qadam, yon qadam, ko'ndalang qadam, oldinga va yuqoriga sakrash, qadam orqaga qaytish. Shuni ta'kidlash kerakki, bu elementlar aerobikada asosiy qadamlar sifatida keng qo'llaniladi. Shuning uchun ularni badmintonda harakatlarni mashq qilish uchun samarali vosita sifatida taklif qilish mumkin. Ular badmintonchini mashq qilishda muvofiqlashtirish ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

Badminton o'yini xizmat ko'rsatish bilan boshlanadi. Xizmat paytidagi harakatlar voleybolchilarning qo'l ostidagi xizmat paytidagi harakatlariga juda o'xshaydi. Shuning uchun, badminton mashg'ulotlarida siz badmintonga xizmat ko'rsatish texnikasining samaradorligini oshirish uchun voleybol texnikasidan foydalanishingiz mumkin.

Jismoniy rivojlanishingizga e'tibor bermasdan turib, badminton o'ynashni o'rganib bo'lmaydi. Badmintonda turli xil texnik harakatlarni bajarish uchun sizga kuch, moslashuvchanlik, chaqqonlik, chidamlilik va yaxshi ko'z kerak. Ushbu jismoniy fazilatlarining barchasi ushbu o'yinda uyg'un rivojlanadi va takomillashtiriladi. Badmintonning muhim fazilatlaridan biri bu tezlikdir. Bu minimal vaqt ichida harakatlarni bajarish qobiliyatidir. Badminton mashg'ulotlarining epchillikni rivojlantirishdagi ahamiyatini aniqlash maqsadida test sinovlari o'tkazildi.

Tadqiqot maqsadlari:

1. O'quvchilarda epchillik rivojlanishining boshlang'ich darajasini aniqlash.

2. Chaqqonlikni rivojlantirish ko'rsatkichlari dinamikasi tahlilini o'tkazish.

Biz quyidagi testlardan foydalangan holda talabalarda epchillikni rivojlantirish tahlilini o'tkazdik:

1. 3x10 m.

2. Arqonda 1 daqiqaga sakrash.

O'quv yilining boshida o'g'il bolalar uchun 3x10 m masofaga moki yugurish bo'yicha

o'rtacha natija 7,8 soniyani tashkil etdi, bu "yaxshi" bahoga to'g'ri keladi, qizlar uchun esa 9,0 soniya. (baho «qoniqarli»); Arqonda sakrashda 1 daqiqa davomida o'g'il bolalar uchun natija "qoniqarli" (123 ta sakrash), qizlar uchun esa "yaxshi" (143 ta sakrash) bahosiga to'g'ri keladi. O'quv yilining oxirida shunga o'xshash testlar shuni ko'rsatdiki, o'g'il bolalarning moki yugurish bo'yicha natijalari "a'lo" (7,1 sek.), qizlarning natijasi esa 8,2 sek bo'lgan, bu "yaxshi" bahoga to'g'ri keladi; Arqonda sakrashda qizlar a'lo natijaga erishdilar (1 daqiqada 158 ta sakrash), o'g'il bolalarning natijasi esa 132 sakrashgacha yaxshilandi, bu «yaxshi» bahoga to'g'ri keladi. Nazorat testlari dinamikasini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, o'g'il bolalar va qizlar uchun barcha ko'rsatkichlar bo'yicha natijalarning o'sishi kuzatildi. Taxmin qilish mumkinki, badminton mashg'ulotlari metodologiyasi ishtirokchilarning tezkorlik fazilatlarini, ya'ni vazifalarni maksimal tezlikda bajarish va konsentratsiyani rivojlantirishga yordam berdi.

Shunday qilib, universitetning jismoniy tarbiya dasturiga badminton mashg'ulotlarining kiritilishi talabalarning jismoniy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga, ularning harakat faolligi va jismoniy faollik darajasini oshirishga, sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishga, shuningdek, faol jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirishga yordam beradi.

Adabiyot

1. O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida». PQ-3031, 2017.
2. Maxkamdjanov K.M., Nurmatov F.A, Inozemseva L.A, Rustamov L «Sport bayramlarini tashkil qilish va o'tkazish metodikasi» Darslik T.: 2008 y.
3. Pulatov A.A., Savatyugin O.M., Isroilov Sh.Sh. Badminton nazariyasi va uslubiyati. O'quv qo'llanma. -Toshkent, 2017.
4. Salomov R.S. Sport mashg'ulotining nazariy asoslari. O'quv qo'llanma. -Toshkent: O'zDJTI, 2005.
5. Xo'jaev P., Raximqulov K.D., Nigmanov B.B. Sport va harakatli o'yinlar va uni
6. o'qitish metodikasi. (Harakatli o'yinlari) Oquv qollanma TDPU T.: 2008 y. 3 Azizova R.I. «Sport va harakatli o'yinlarni o'qitish metodikasi» Oquv qollan ma T.: 2010
7. Raximqulov K.D. «Milliy harakatli o'yinlari» Oquv qollanma T.: 2012 y.

AHMAD DONISH "NAVODIR UL-VAQOYE" ASARINING IJTIMOIIY-FALSAFIY VA PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

*Jamolova Lubat Ilhomovna,
Buxoro davlat instituti tayanch doktoranti*

Annotasiya: Maqolada XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab (1756- yildan toki 1920-yilgacha) Buxoro xonligi davlat boshqaruvi mang'itlar sulolasi hukmronligi ostida bo'lib, davlat boshlig'i xon nomidan amir nomiga almashtirilgani shuningdek, Buxoro amirligi deb atala boshlangan. XIX asrdagi ichki nizolar va davlat boshqaruvidagi noto'g'ri strategiya 1865 yilga kelib, Chor Rossiyasining Markaziy Osiyoni oson egallashiga hamda Buxoro amirligining Rossiya imperiyasi vassaliga aylantirilishiga zamin yaratganligi to'g'risida asosli manbalar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: "Tarixi nofei asari", "Maktab" nomli miniaturasi, "Ahmad Kalla", "Muhandis", "Ahmad Maxdum", mehnatsevar, ma'rifatparvar, tarjimon, kasb egallash, oqillarning mehnati, Fuzuliy, Navoiy, Bedil, Umar Hayyom, Ibn Sinoning ijodiga bo'lgan havas va aksincha dunyoning o'tkinchi boyliklariga bo'lgan hoy-u havas.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОИЗВЕДЕНИЯ АХМАДА ДОНИША «НАВАДИР УЛ-ВАКАЕ»

*Джамолова Любат Ильхомовна,
Бухарский государственный института аспирант фундамента*

Аннотация: В статье со второй половины XVIII века (с 1756 по 1920 годы) государственное управление Бухарского ханства находилось под властью династии Мангит, а глава государства менялся от имени хана. на имя эмира, а еще его называли Бухарским эмиратом. К 1865 году внутренние конфликты и неверная стратегия в управлении государством создали почву для легкой оккупации Средней Азии царской Россией и превращения Бухарского эмирата в вассала Российской империи.

Ключевые слова: Ключевые слова: произведение Тарихи нофеи, «Школьная» миниатюра, «Ахмад Калла», «Инженер», «Ахмад Махдум», трудолюбивый, просвещенный, переводчик, род занятий, труд интеллектуалов, Физули, Навои, Бедиль, преклонение Умара Хайяма перед Ибн Синой. работа и наоборот ради мимолетных богатств мира.

SOCIO-PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF AHMAD DONISH'S WORK «NAVADIR UL-WAQAYE»

*Jamolova Lubat Ilhomovna,
Bukhara State Institute foundation doctoral student*

Abstract: In the second half of the XVIII century (from 1756 to 1920), the state administration of the Bukhara Khanate was governed by the Mangit dynasty, and the head of the state was named after him. I don't have the name Emir, but the name is Emirate of Bukharan. In 1865, there were internal conflicts and a false strategy in the administration of the state in order to facilitate the occupation of Central Asia by Tsarist Russia and the overthrow of the Bukharan Emirate and the vassal Russian Empire.

Key words: : «Tarihi nofei asari», «School» miniature, «Ahmad Kalla», «Engineer», «Ahmad Makhdam», hardworking, enlightened, translator, acquiring a profession, the work of intellectuals, Fuzuli, Navai, Bedil, Omar Khayyam, Ibn Lust for Sina's creation and vice versa lust for the fleeting riches of the world.

Kirish: Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida O'zbekistonda Yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratish eng asosiy maqsad qilib qo'yildi. Shu boisdan ham eng avvalo, Uchinchi Renessansning mazmun hamda mohiyatini har birimiz chuqur va teran anglab olishimiz nihoyatda muhimdir. Yurtimizda Uchinchi Renessansni XX asrda ma'rifatparvar jadidlar amalga oshirishlari ham mumkin edi. Nega deganda, bu fidoyi va jonkuyar hamisha xalq tashvishi va g'ami bilan yashovchi bunday zotlar butun umrlarini milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlab, o'lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqishi, millatimizni g'aflat botqog'idan qutqarishi uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar qildilar. Shu yo'lda ular o'zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar va ular "Ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lishi ham mumkin emas" degan Hadisi sharifni hayotiy e'tiqod yoxud qasam deb bildilar. Milliy istiqlol, taraqqiyot va farovonlikka, avvalo, ma'rifat orqali, dunyoviy va diniy bilim, zamonaviy ilm hunarlarni chuqur egallash orqali erishish mumkin, deb hisobladilar.

Boshqa xonliklarga ko'ra aholisi ko'p bo'lgan ulkan hudud hamda qudratga ega bo'lgan Buxoro amirligi 1920-yilga qadar rasman o'z davlatchiligini saqlab qolgan holda faoliyat yuritgan bo'lsa-da, amalda chor Rossiyasi hukumati vassaliga aylangandi. Asosan, yuqori diniy amaldorlar sanalgan shayxulislomlar dastlab amirlikda eng oliy toifali din vakillari sifatida katta martabaga ega bo'lgan bo'lsalarda, XIX asrning ikkinchi yarmi -XX asrning boshlarida qozikalonlar yuqori martabaga ega bo'la boshlaganlar. Amir huzuridagi kengashlarda din ulamolaridan qozikalon va shayxulislomlar ishtirok eta olishgan. Ayni paytda Buxoro xonliklar orasida faqatgina siyosiy, iqtisodiy markaz bo'libgina qolmay, balki ilmiy markaz ham sanalgan. O'sha davrda Buxoro hatto "O'rta Osiyoning Afinasi" deb nomlanganligi Buxoro shahrining Markaziy Osiyoda amirlik davrida ham islom dinining markazi sanalgan. "Tarixi nofei asari"da Buxoro shahriga nisbatan "Ilm bog'chasi" deb ta'rif berilganligi aytilgan. Madrasalarda shariat, fiqh, falsafa asoslari, matematika fanlari o'qitilgan bo'lsa-da, asosan diniy, axloqiy ta'lim berishga e'tibor qaratilgan. Yirik madrasalar oliy ta'lim vazifasini o'tab, ularda bir necha mudarrislar ta'lim berganlar. Mudarrislarining ko'pchiligi islom falsafasi, musulmonchilik huquqlari, shariat qonunchiligidan tahsil berishgan. XX asrning boshlariga kelib, Buxoroda faoliyat yuritgan mudarrislarining soni sakkiz yuztaga yetib aynan ular orasida esa mudarrislar oilasida voyaga yetgan Ahmad Donish ham bor edi. Uning asl ismi Ahmad ibn Mir Nosir ibn Yusuf al-Xanafi as-Siddiqiy al-Buxoriy bo'lib, "Ahmad Kalla", "Ahmad Maxdum", "Muhandis" nomlari bilan ham o'z zamonasining ilg'or fikrlovchi ma'rifatpariga aylangan alloma 1827 yil 21-sentabrda Buxoro shahrining Ko'chayi Sangin guzaridagi o'rtahol mudarris oilasida tavallud topgan. Ahmad Donish madrasadagi ta'limi davomida moddiy tomonlama biroz qiynalgan bo'lishiga qaramay, mazkur qiyinchiliklari uning kamol topishiga uning ma'naviyatini rivojlantirishga yordam berdi. Madrasadagi qattiq tartib-intizom va Donishning turli fanlarga bo'lgan qiziqishi tarix, falsafa, geometriya, adabiyot, astronomiya, tasviriy san'at, musiqa kabi fanlarni o'zlashtirishga undagan. Donish naqqoshlik va xattotlik borasida o'z ishining mohir bilimdoni edi. Ayniqsa, XV asrda

miniature janrida chizilgan va hozirgacha saqlanib qolgan “Maktab” deb nomlangan miniaturasi diqqatga sazovordir. Unda ilgari surilgan g‘oya shundayki, xotin-qizlarni ilmiy, ma’rifatli qilish, ayollarni oila va farzand tarbiyasi bilan birgalikda bilim insonlari bo‘lishlari kelajak avlodning eng yangi dunyoqarashli, yangicha fikrlovchi shaxslarni voyaga yetkazishlari uchun asosdir. Alloma Alisher Navoiy, Fuzuliy, Ibn Sino, Umar Hayyom kabi allomalarning asarlariga qiziqib, ularning kitoblarini tarjima qiladi. Mirzo Abdulqodir Bedilning olamning abadiyligi, ruh va jism munosabati kabi falsafiy qarashlarini tahlil qiladi va o‘rganadi. Ahmad Donish 1857 yilda amir Nasrulloning Peterburgga Buxoro amirligi delegatsiyasini yuborishi natijasida kotib sifatida uch marotaba elchi sifatida qatnashgan alloma Yevropa madaniyati va ilm-fani borasidagi ilg‘or burilishlarni ko‘rib yutuqlardan xabardor bo‘lgach, o‘z taassurotlari ta’sirida Buxoroda ham bunday islohotlarni tadbiiq etish loyihasini ilgari surdi. Donishning mulohazalariga qaraganda, Markaziy Osiyo hududlarida ma’rifatparvarlikka asoslangan demokratik g‘oya va qarashlarni rivojlantirish dunyoviy davlatni qurishga asos bo‘la oladi. Chunki, alloma birinchilardan bo‘lib amir Muzaffarga eski maktab va madrasalar ta’limini yangisiga o‘zgartirish, diniy fanlar bilan hamohang dunyoviy fanlarni ya’ni matematika, fizika, astronomiya hamda rus tilini o‘qitish masalasini ham ilgari suradi. Ahmad Donishning ilmiy-madaniy merosidan bugungi kunda qadar o‘n ming misradan ziyodroq nazmiy she’rlar va bir necha jildlik mukammal ilmiy-amaliy asarlar yetib kelgan. Mazkur asarlaridagi asosiy mavzu Buxoro amirligining davlat boshqaruvidagi siyosiy kamchiliklar yoki zamonning soxta din peshvolarining tanqidiy fikrlari shuningdek, xalqni ma’rifatli qilish va erki o‘z qo‘lida bo‘lgan demokratik jamiyat barpo etish orzusida bo‘lgan. ”Ahmad Donishning asarlarida maktablar va davlat tizimini isloh qilish uchun kurash, yangi jamiyatni va ma’rifatni kengaytirish aks ettirilgan. Shuning uchun ham mutafakkir asarlari Buxoro amirligining ma’rifatparvar ziyolilari uchun qomusiy asarlar sanalgan”. Ayni paytda Ahmad Donishning “Me’yori tadayyun”, “Buxorodan Peterburgga sayohat”, “Navodir ul-vaqoye”(Nodir voqealar)”Risoi dar nazmi tamaddun va ma’ovun”(Madaniyat va jamiyat tartibi haqida risola), “Tarjimai ahvoli amironi Buxoro”(Buxoro amirlarining tarjimayi hollari), “Tarixi saltanati xonadoni mang‘itiya” (Mang‘it amirlarining tarixi), “Daftari taqvim” (Kundaliklar), “In risolaist isloh miyoni shia va sunn” (Shialar va sunniylarni yarashtirish to‘g‘risida nasihat), “Majmuayi hikoyati Ahmadi Kalla” (Ahmad Kalla hikoyalari to‘plami), “Manozir ul-kavokib” (Sayyoralarning joylashuvi), ” Majmui risoi nujum”, “Risoi fi a’mol al kurra” (Globusdan foydalanish yo‘llari) singari qo‘lyozma asarlarining nusxalari qo‘lyozmalar fondida saqlanmoqda. Ahmad Donish ijodida umr mazmunini falsafiy tahlil qilish alohida o‘rin tutadi. Mutafakkir har bir inson hayoti davomida ezgu ishlar qilmog‘i, ilmu hunarini el-yurtiga baxshida etmog‘i lozimligini aytib o‘tadi. Dunyoga kelibdimi har bir inson “kattadan ham, kichikdan ham saboq olishga intilsin” deb ta’kidlab, Suqrot, Arastu va Aflotun kabi buyuk faylasuflarning ayrim narsalarni o‘z shogirdlaridan o‘rganganligini misol keltiradi. Donish o‘z qarashlarida adolat masalasini qo‘yganini va davlatni adolatparvarlik bilan boshqarishga aql-u idrok va ilmu tafakkur nuqtayi nazaridan yondashganligi ta’kidlanadi. Ushbu qarashlar Sharq mutafakkirlari ilgari surgan va oqil hukmdorlar amal qilgan davlatni adolatparvarlik ruhida ilm-ma’rifat ahliga tayanib boshqarish g‘oyasidir. Chunki aynan ulkan imperiyaga aylangan Amir Temur va Temuriylar saltanatida ham yohud Hindistonda ko‘p yillar hukmronlik qilayotgan Boburiylar saltanatida ham ilm ahli va ulamolar qadrlangan hamda davlat boshqaruvida adolatli qaror qabul qilishda ularning maslahatlaridan foydalanilgan.

Shuning uchun ham davlat boshqaruvi kengashida sayyidlar, ulamolar va shayxlar ishtirok etishgan. Ahmad Donish kuchli jamiyatshunos va diplomat mutafakkir ekanligi ta'kidlanadi. Donish mulohazalariga ko'ra, mamlakatda yashaydigan har bir kishi o'z mansabi va moddiy mavqeidan farqlansada, ijtimoiy yoki umuminsoniy qadriyatlar nuqtai nazaridan hamma birdek mavqega egadir. Aynan bu boradagi allomaning islom dinidagi shialar va sunniylarni murosaga keltirish masalalariga bag'ishlab yozgan risolasida islom tarixi, undagi turli yo'nalishlarning kelib chiqish sabablarini chuqur tahlil qilib, Imom G'azzoliy, Jaloliddin Rumiy, Abdurahmon Jomiy va Mirzo Bedil kabi buyuk donishmandlardan misollar keltirib o'tadi. Shu mavzuda yoritilgan allomaning "In risolaist isloh miyoni shia va sun" (Shialar va sunniylarni yarashtirish to'g'risida nasihat) nomli qo'lyozmasi Donishning diniy dunyoqarashlari va islom dini yo'nalishlariga bo'lgan qarashlarini ko'rsatib bergan. Ahmad Donish ilmiy merosida ijtimoiy bilimlar ya'ni adabiyot, tarix, diniy qarashlar, astronomiya, kosmologiya muammolarining ham yoritilishi bilan bir qatorda turli yo'nalishlarda doimiy tadqiqotlar olib borganligi bilan tahsinga loyiqdir. Donish Sharq xalqlari ijtimoiy-siyosiy fikrlarini umumlashtirib, ijtimoiy-siyosiy hayotni, Buxoro va Rossiya davlat qurilishi va qonunchiligini o'rganib, o'zining qarashlari tizimini ishlab chiqqan olim hisoblanadi. Allomaning hayot yo'lini 4 ta bosqichga bo'lish mumkin; 1-bosqichi (1836-1850yillar)-o'quvchi va talabalik davri; 2-bosqich (1850-1875yillar)-saroyda xalq uchun qilgan xizmati; uchinchi bosqich (1875-1885-yillar) –qozilik faoliyati; to'rtinchi bosqich (1885-1897-yillar) ijtimoiy faoliyat davri bo'lib hisoblanadi. Shundan ko'rinib turibdiki, tarixan juda og'ir davrda yashagan bo'lishiga qaramay har bir tarixiy asarlarida ma'rifatparvarlikni, erkni madh etib yashadi va xalq orasida "Donish" ya'ni "bilimdon" nomi bilan shuhrat qozondi. Har kimga har na berilgan bo'lsa, albatta, u narsa biror hikmatdan holi emasdur. Quyoshning nuri bog'-u bo'ston, tog' va cho'llarga tushganidek, har yaxshi yoki yomon yerlarga tushar ekan, bundan unga nima nuqson yetadi?! Shunga o'xshash inson jasadining shaxovat va kasofatlariga yoki uning najiz va palidligiga u ilohiy olamida turib tashlagan pok ruhga hech bir ziyon yetmaydi. Qaysi joy va qanday yer bo'lmasin o'z nurini tashlab u yerni yoritish uning vazifasidir.

Bayt

Nuqson ziqobilast va garna alad davom

Fayzi ifoda ash hamma tanro barobarast.

Tarjimasi quyidagicha:

Qobilyatdin erur nuqsoni har bir narsaning

Yo'q esa fazi ilohiy barchaga birdek yetar.

Allomaning fikricha, agar inson ich-u tashqisini toza tutib, riyozat, mehnat chekib tangriga faqat toat-ibodat qilsa, uning ruhi yuqoriga olamning aql va nafslariga o'xshab qoladi, ya'ni o'z asliga tortib, farishtalar bilan aloqa bog'laydi. Bunday odam o'lsa ham uning ruhi doimiy rohatda bo'ladi. Bundan bilinadiki, uning jannati ham shudir. Agar odam bunday qilmasa, yeb-ichib, uxlab va har xil hayvonlik bilan shug'ullanib, shu bilan umr o'tkazib o'lgan bo'lsa, ya'ni qaysi buzuq sifatini umr o'tkazsa, bunday odam o'lgandan so'ng uning ruhi o'sha sifatga ega bo'lgan hayvonning gavdasiga kirib joylashadi; u hayvon o'lsa yana shunga o'xshash hayvon jasadiga kiradi. Shunday qilib, o'lish va ruhning ko'chib yurishi davom etaveradi; natijada bunday odamning ruhi abadiy azobda qoladi, dedilar. Demak, bu odamning do'zaxi shunday bo'ladi. Ma'lumdirki, inson o'z nafsining talabiga ko'ra, yeb-ichib uxlashni, har xil lazzatli

narsalardan foydalanib, nafsi shaxvatini qondirishni istaydi. Toat-ibodat va yaxshilik qilishni uning nafsi sevmaydi. Do'zax bilan qo'rqitib, jannat bilan qiziqtirilmas ekan, yaxshilik qilishga hech kim o'rnidan qo'zg'almaydi. Shuning uchun Qur'onda tomug' azoblarining qattiqligi, undagi munkar va nakr farishtalarining so'roqlari, ilon va chayonlarning, o'tli zanjir va kishanlar, qabrning siqishi, qiyomatning shiddati va uning hisob-kitoblari bayon qilingandir. Ahmad Donish ijodini uning qimmatli "Navodir ul –vaqoye" asarini o'rganish mutafakkirning islom ideologiyasi hukm surganligini unutmasligimiz kerak. Donish o'z davrining xalqparvar vakili sifatida bu ideologiyadan, islom aqidalari ta'siridan chetda yashay olmas edi, albatta. Alloma "Navodir ul –vaqoye" asarining "Bo'lajak ishlarning albatta amalga oshishi haqida" nomli bobida inson taqdiri alloh tomonidan azaldan belgilab qo'yilgan degan ma'noda biroz noo'rin fikr bildirib ketib, bobning so'nggi qismlarida esa mehnatsiz, kasb-hunarsiz baxtli bo'lolmaydi degan juda to'g'ri xulosalarga keladi. Bu kabi ichki ziddiyatlarga boy mulohazalar bobning turli qismlarida uchraydi. Asarni o'qiganingiz sari juda qimmatli shuningdek muhim mushohadalarga boy bo'lgan tarixiy, siyosiy, ijtimoiy, pedagogik jihatdan xazina ekanligiga amin bo'lasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Ahmad Donishning "Navodir ul-vaqoye" O'zbekiston fanlar akademiyasi Filosofiya va huquq instituti 1964y (106-114betlar)
- 2.Ahmad Donish. Navodir ul-vaqoye T.: Fan, 1964y-365b.
- 3.Bozorov.Sh.S. Ahmad Donish ma'rifatparvarlik qarashlarining ijtimoiy-falsafiy mohiyati. dissertatsiya avtoreferati(phd) 2021y. – 13- b.
- 4.Raxmonov S.Falsafa fan avtoreferati(PHD)-Samarqand,2021,-B.18.
- 5.Yunusov A.Ahmad Donish-Stalinobod;Irfon.1960.-B.19-25.
6. Ahmedova Z.A.Mahdumi Donish monografiya-Buxoro;2021-B.17
- 8.Rahmon M.Ahmad Donish hayoti haqida. Buxoro nashriyoti-2007-y
- 9.Hoji Muiniy. "Ahmad Donish hayoti haqida" 2007 y.(3-7b)
- 10.Sadriddin Ayniy "Esdaliklar". T.-5 -tom: 1965 25-b.

ESSE – O‘QUVCHILARNING FIKRLASH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRUVCHI METOD SIFATIDA

*Kabulov Inamjan Sharipbayevich,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya: maqolada esse yozish talablari, uning mezonlari, essening boshqa yozma ish turlaridan farqlivaafzal jihatlari, o‘quvchilarning esse yozish ko‘nikmasini rivojlantirish va baholash haqida fikr-mulohazalar, taklif va tavsiyalar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: esse, esse yozish mezonlari, iqtibos, argumentlash, shaxsiy nuqtayi nazar, fikrlash ko‘nikmasi, munosabat, yozish qoidalari.

ЭССЕ КАК МЕТОД РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

*Кабулов Инамжан Шарипбаевич,
базового докторанта Нукусского государственного педагогического института
имени Ажинияза*

Аннотация: в статье излагаются требования к написанию эссе, его критерии, отличительные особенности и преимущества эссе по сравнению с другими видами письменных работ, а также представлены мнения, предложения и рекомендации по развитию и оценке навыков написания эссе учащимися.

Ключевые слова: эссе, критерии написания эссе, цитирование, аргументация, личная точка зрения, навыки мышления, отношение, правила написания.

ESSAY AS A METHOD FOR DEVELOPING STUDENTS' THINKING SKILLS

*Kabulov Inamjan Sharipbaevich,
basic doctoral student of Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Abstract: This article presents thoughts, suggestions, and recommendations regarding essay writing requirements, its criteria, the distinctive and advantageous aspects of essays compared to other types of written work, and the development and evaluation of students' essay writing skills.

Keywords: essay, essay writing criteria, quotation, argumentation, personal point of view, thinking skills, attitude, writing rules.

Kirish. Ona tili ta'limida insho yozishni o'rgatishga katta e'tibor qaratildi va bu o'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatish, ularning imloviy, uslubiy, grammatik savodxonligini tekshirib ko'rishda muhim ahamiyatga ega bo'lib keldi. Yozilgan insholarning aksariyati badiiy asarga munosabat yoki voqea hodisalar tavsifi bilan bog'liq bo'ladi. Insho va essening bir-biridan farqi tuzilishida, qo'yilgan muammoni yechish tartibidadir. Esseda muammo real va aniq qo'yiladi, uni argumentlash so'raladi. Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim jarayonida ona tilini o'qitish, o'quvchilarning matn yaratish bilan bog'liq nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish, ijodiy tafakkurini o'stirish masalalari yangi bo'lib, ayrim masalalar keng va atroflicha tadqiq etilgan. Biroq essening ahamiyati, uni yozish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi ishab chiqilmagan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. M.Hazratqulovning ta'kidlashicha, "o'quvchilar insho ustida ishlar ekan, o'z hayotiy tajribasi, maktab ta'limi, mustaqil kitob o'qishi davomida to'plagan "bilimlar ombori"dan berilgan mavzuga mos ma'lumotlarni saralaydilar va mavzuga tegishli bo'lmaganlariga e'tibor qilmay, insho mavzusini ishonch bilan ochishga harakat qiladilar. Ular saralab olingan materiallarni mantiqiy izchillikda joylashtirish, insho mazmuniga

mos keladigan soʻz va iboralarni tanlash koʻnikmasiga ega boʻlib boradilar”[1;24]. Bu oʻrinda ham insho yozish koʻnimalarini rivojlantirish masalasi ilgari surilgan, esse yozish boʻyicha toʻxtalib oʻtilmagan.

S.Dolimov insho nutqni toʻgʻri qurish hamda fikrni aniq ifodalashga oʻrgatish, mavzuga mos material toʻplash, qiziqarli, ahamiyatli, haqiqiy borliqni aks ettiradigan voqealar rivojida ketma-ketlikni belgilash, reja tuzish koʻnikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qilishi haqida fikr yuritilgan[2;103]. Lekin insho va uni tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslari ishlab chiqilmagan. Bundan tashqari, insho yozish asnosida oʻquvchilarda shakllantirilishi lozim boʻlgan koʻnikmalarni sobiq sovet davri adabiy taʼlimi maqsadiga muvofiq tarzda tashkil etish nazarda tutilgan.

T.Ziyodovanning “Matn yaratish texnologiyasi” nomli monografiyasi[3;160]da yozma ish mazmunining mavzu va uning nomlanishi bilan uygʻunligini taʼminlash; yozma ishning rejasi, unga qoʻyiladigan asosiy talablar; mavzuni yoritishda mazmun izchilligi, “xatboshi” tushunchasi; matnda takrorlardan saqlanish; matnga dialoglarni kiritish; epigraf yoki iqtiboslardan birini berish; gaplarning bogʻlanishi; matn qismlarining abzaslarga ajratilishi; MSBning chegarasi kabi matn tuzilishiga xos komponentlarga eʼtibor berilgan. Lekin monografiyada matn qismining ichki tuzilishi, ayniqsa, gaplarning bogʻlovchili, olmoshli, koʻmakchili, yuklamali bogʻlanish usullari aniqlashtirilmagan.

D.Avezovanning maqolasida bugungi kungacha oʻzbek tilini oʻqitish metodikasida oʻquvchilarning yozma nutqqa xos koʻnikmalarini shakllantirish masalasi, ularning nutqi va tafakkurini rivojlantirish, soʻz boyligini oshirish hamda matn yaratish bilan bogʻliq mavzularda bir qancha tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Ammo, barchamizga maʼlumki, esse yozishga oʻrgatishga oid taʼlim mazmuni biz odatlangan matn yozishga oid bilim, koʻnikma va malakalarni hosil qilish jarayonidan oʻziga xos jihatlari bilan farqlanadi. Shu sababli, oʻzbek tilini oʻqitish metodikasi sohasida ona tili taʼlimida esse yozish malakasini shakllantirish mavzusida maxsus tadqiqot ishi olib borish jarayonda umumtaʼlim maktablarining ona tili darslarida esse yozish malakasini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirishga oid tavsiyalar ishlab chiqish, esse yozishga oid malakalarni shakllantirish jarayonini tashkil etish texnologiyalarini oʻrganish va ular asosida metodik tavsiya ishlab chiqish, ona tili taʼlimida oʻquvchilarning esse turlarini farqlab yozish koʻnikmasini shakllantirishga oid metodik ishlarning mazmuni va metodlarini ishlab chiqish, metodik tavsiyalar tayyorlash zarurati mavjud”[4] deya toʻgʻri taʼkidlaydi. Haqiqatan ham bugun dunyo miqyosida oʻquvchi salohiyati, fikrlash doirasini aniqlash uchun ularga esse yozdirib koʻriladi va bu “Ona tili” darsliklarimizga endi kiritilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Oʻquvchiga 6-sinfda esse yozish qoidalarini oʻrgatish boʻyicha qoida va mezonlar keltirilgan, shuningdek, 6-sinf ona tili darsligida ham biz bunga guvoh boʻlishimiz mumkin, jumladan, uyga vazifa qismida quyidagicha topshiriq beriladi:

Sizda ham innovatsion gʻoyalar bormi? Ular haqida oʻylab koʻring. Keyingi darsda 1-tanlov uchun esse yozishga tayyorlaning.

“Mening innovatsion gʻoyam” mavzusida 110–150 ta soʻzdan iborat esse yozib, uni @innovator_esse “Telegram” guruhiga joylashtiring.

Tanlovga kelgan ijodiy ishlar quyidagi mezonlar asosida baholanadi:

1. Ijodiy ishning mazmuni yuqorida koʻrsatilgan mavzuga mos kelishi lozim.
2. Ijodiy ishda muallifning shaxsiy qarashlari va ijodiy fikrlari aks etishi lozim.
3. Ijodiy ishlar hajm jihatidan berilgan talablarga mos boʻlishi kerak.
4. Yozma ijodiy ishlarda imloviy, ishoraviy va uslubiy xatolarga imkon qadar yoʻl qoʻymaslik lozim.

Shu oʻrinda darslikda ayrim esselardan namunalar ham keltiriladi va bu matn ustida ishlash uchun topshiriqlar ham taqdim qilingan:

Qatnashchi yoʻllagan ushbu esse bilan tanishib chiqing va quyida berilgan jadvalda soʻralgan maʼlumotlarni daftaringizga yozing.

Bugun yurtimizda zamonaviy texnologiyalarni yaratishga juda katta ahamiyat berilmoqda. Sababi ular insonlarning hayotini yengillashtirishga xizmat qilmoqda.

Men 10 yoshdaman. Mening bobom – fermer. Ular dehqonchilik bilan shug‘ullanadilar va har yili yetishtirgan mahsulotlarini yig‘ib olishda bir qancha qiyinchiliklarga duch keladilar. Ayniqsa, piyoz va kartoshkalarni kattasini kattaga, o‘rtachasini o‘rtachaga, kichigini kichikka ajratish uchun juda ko‘p vaqt va kuch sarflaydilar.

Bobomning ushbu ishlariga yordam berish maqsadida yaqinda men kichik bir uskuna ishlab chiqishni rejalashtiryapman. Bu uskunaning o‘zi meva va sabzavotlarni kattaligi bo‘yicha saralab beradi. Keyinchalik uskunani yanada takomillashtirib, biryo‘la mahsulotlarni qoplariga solish yoki yashiklarga joylab chiqish vazifasini ham bajaradigan qilmoqchiman. Bu g‘oyamni eshitgan bobom juda xursand bo‘ldilar. “Nima yordam kerak bo‘lsa, aytaver, o‘g‘lim!” – dedilar. Men o‘z g‘oyamni qanday amalga oshirish ustida juda ko‘p o‘ylayapman va bu borada aniq rejalar ishlab chiqqanman[5;224].

Tahlil va natijalar. Dunyo tajribasida esse yozishda quyidagi mezonlar inobatga olinadi:

1. Kirish: O‘quvchini qiziqtirish va ularning e‘tiborini mavzuga qaratish. Essening maqsadini tuzish va asosiy qismda ishlab chiqiladigan asosiy dalillar yoki nuqtayi nazarlarni taqdim etish. Mavzu va kontekst haqida qisqacha ma’lumot berish, shunda o‘quvchi matn nima haqida bo‘lishini tushunishi mumkin.

2. Asosiy qismi: Asosiy qismni bir nechta paragraflarga bo‘lish mumkin, ularning har biri mavzuning turli jihatlariga yoki alohida dalillarni ishlab chiqishga bag‘ishlanadi. Har bir xatboshida asosiy g‘oya yoki dalilni taqdim etish va uni faktlar, misollar, asarlardan iqtiboslar yoki tadqiqotlar orqali asoslash. Paragraflar o‘rtasida mantiqiy bog‘lanishni ta’minlash va bir fikrdan ikkinchisiga silliq o‘tish uchun zarur so‘zlar yoki iboralardan foydalanish. Muammo yoki savolning turli jihatlarini taqdim etish orqali o‘z nuqtayi nazaringizni rivojlantirish va asoslash.

3. Xulosa: Asosiy qismni sarhisob qilish, qilingan asosiy dalillar va xulosalarni ta’kidlash. O‘quvchini essening asosiy g‘oyasi va uning ahamiyati bilan tanishtirish. Esseni chiroyli va esda qolarli ibora yoki umumlashtiruvchi bayonot bilan yakunlash.

Essening tuzilishi:

Epigraf	
Muallif qo'yayotgan muammoning dolzarbligi	
Aytilmoqchi bo'lgan fikr	
Fakt keltirish	
Muallifning nuqtayi nazari	
Xulosa	

Esse va inshoning baholash mezonlarini solishtiramiz:

T/r	Esseni baholash (ayrim bandlari)	Inshoni baholash
1.	Kirish, asosiy qism va xulosa to'la yoritib berilgan. Esse qismlaridan faqat ikkitasi to'la yoritilgan. Esse qismlaridan ikkitasi yuzaki yoritilgan. Esse qismlaridan faqat bittasi to'la yoritilgan. Esse qismlaridan faqat bittasi yuzaki yoritilgan. Mantiqiy-qurilish (matn qismlari yoki gap qurilishi) da xatolik kuzatilmagan. Esse xatboshilarga to'g'ri ajratilgan. Mantiqiy-mazmuniy izchillikka to'liq rioya qilingan. Fikrlar takrori kuzatilmagan.	Yozilgan ishning mavzuga mos kelish-kelmasligi; epigrafning mavzuga va insho matniga mosligi; reja bandlari orasida mantiqiy bog'lanish mavjudligi; insho reja asosida yozilgani, material qanchalik izchil bayon etilgani; mavzuning yoritilishida mantiq borligi; insho kompozitsiyasining butunligi; inshoning qismlari hajm jihatidan to'g'ri shakllantirilgani; insho matnida ko'chirmalar borligi, agar bor bo'lsa ularning o'rinli ishlatilgani; dalillar keltirishda xatoliklarga yo'l qo'yilmagani; fikr chalkashliklari yo'qligi; inshoning mazmunan mavzu va asosiy fikrga qanchalik mosligi; mavzuning ochilganlik darajasi; dalillarning qo'llanilganligi va asosliligi; fikr bayonining izchilligi; xulosalarning asosliligi; munosabatning mustaqilligi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, o'quvchilarda yozma savodxonlikni rivojlantirish murakkab jarayon bo'lib, bu borada insho va essening o'ziga xos o'rni bor, biroq ijtimoiy hayotda zarur bo'ladigan ko'nikma va malakalarni rivojlantirish va baholashda esse qulay va foydali. Bugun mehnat bozorida bo'lajak mutaxassisning qanday ko'nikma va malakaga ega ekanligini, fikrlash darajasi, muammoga munosabatini tekshirish, albatta, esse orqali amalga oshirilmoqda, shu ma'noda maktab ta'limida esse yozishga e'tiborni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Hazratqulov M. Adabiy ta'limda inshoning o'rni va uni tashkil etishning ilmiy-metodik asoslari// Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati – T., 2018. -24-bet.

Dolimov S. Ta'limiy bayon va insho. – T.: O'qituvchi, 1968. –103-bet.

Ziyodova T.U. Matn yaratish texnologiyasi. Monografiya. – T.: Fan, 2008. – 160-bet.

<https://cyberleninka.ru/>

Ona tili [Matn]: 6-sinf uchun darslik / K. M. Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.–224 b.

PARADZYUDODA TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARGA TEZKOR O'RGATISH

Karimov Faxriddin Xurramovich,

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Jismoniy madaniyat va sport faoliyati kafedrası
professori*

Toshboyeva Munisa Bozor qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Jismoniy madaniyat va sport faoliyati kafedrası
katta o'qituvchi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada para-dzyudochining taktik tayyorgarligining uslubiy asoslaridan foydalangan holda taktik kurashni o'tkazish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari keltirilgan. aradzyudo bo'yicha tezkor o'quv dasturlarini ishlab chiqish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi, bu esa dzyudo va boshqa tegishli jangovar sport turlarining tamoyillarini o'z ichiga oladi. To'g'ridan-to'g'ri paradzyudoga qaratilgan tadqiqotlar cheklangan bo'lsa-da, texnik va taktik ko'nikmalarni rivojlantirish, jismoniy tayyorgarlik va psixologik tayyorgarlik bo'yicha mavjud adabiyotlar samarali mashg'ulotlar metodologiyasini ishlab chiqish uchun mustahkam asos yaratadi.

Kalit so'zlar: para-dzyudo, taktika, kuch texnikasi, kurash, pozitsiya tanlash, qarshi hujum harakati, masofani nazorat qilish.

Kirish. Paradzyudo, dzyudodan moslashtirilgan Paralimpiya sporti, yuqori darajadagi texnik va taktik mahoratni talab qiladi. Samarali mashg'ulot usullari sportchilar uchun eng yuqori natijaga erishish uchun juda muhimdir. Ushbu adabiyotlarni ko'rib chiqish texnik va taktik ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan paradzyudo uchun qo'llaniladigan tezkor mashq qilish usullari bo'yicha mavjud tadqiqotlarni o'rganadi. Paradzyudo mashg'ulotlariga oid tadqiqotlar cheklanganligi sababli, ushbu sharh dzyudo va boshqa jangovar sport turlari bo'yicha tadqiqotlarga asoslanib, topilmalarni paradzyudoning o'ziga xos kontekstiga moslashtiradi. Ko'rib chiqish, kiritilgan tadqiqotlarning uslubiy kuchli va zaif tomonlarini tanqidiy baholaydi, tadqiqot bo'shliqlarini aniqlaydi va tezkor o'qitish strategiyalarini har tomonlama tushunish uchun ma'lumotlarni sintez qiladi.

Para-dzyudoning zamonaviy yo'nalishi qo'llarning sezgirliги, eshitish va o'zini himoya qilish sharoitida sportchidan maksimal mushak kuchini talab qiladigan texnik harakatlar bilan tavsiflanadi. Dunyoda para-dzyudoning rivojlanish tendentsiyalari tahlili taktik harakatlar va yuqori darajadagi texnik tayyorgarlikni ko'rsatadi. Xalqaro maydondagi raqobatning kuchayishi O'zbekiston para-dzyudochilarini tayyorlashda sport mashg'ulotlarining ilmiy asoslangan vositalari va usullaridan yanada samarali foydalanish orqali muvaffaqiyatga erishishda o'quv jarayoni samaradorligini oshirishni taqozo etmoqda.

2020-yilda Yaponiyada bo'lib o'tgan Olimpiada o'yinlarida erishilgan yutuqlar o'zbekistonlik paralimpiya muxlislarini quvontirdi, albatta. Ammo zamonaviy para-dzyudo kurashiga qo'yiladigan talablar taktik harakatlar sonini sezilarli darajada oshirishni nazarda tutadi, bu faqat funktsional imkoniyatlar va texnik-taktik kuchlarni oshirish asosida mumkin bo'ladi.

Paradzyudochilarning musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etishi paradzyudochilarning taktik tayyorgarlik darajasiga bog'liq. Zamonaviy para-dzyudoning o'ziga xos xususiyati texnik usullarni bajarishda taktik harakatlardir. Zamonaviy para-dzyudoning rivojlanish darajasining oshishi taktik tayyorgarlik usullarini takomillashtirishga uslubiy jihatdan to'g'ri yondashuvlarni takomillashtirish bilan chambarchas bog'liq. Texnik texnikani bajarishdan oldin taktik tayyorgarlik usullari - razvedka, jilovlash, tahdid, manevr, aldash va ikki tomonlama

aldash, mavjud afzalliklar bilan kurashni joriy etish katta rol o'ynaydi. Nazariy qism. Jangni o'tkazish taktikasi asosan dushmanning tayyorgarlik darajasiga bog'liq. Jang taktikasini to'g'ri shakllantirish uchun, birinchi navbatda, dushman qanday hujumkor harakatlarni qo'llashini, o'zini qanday himoya qilishini va uning jismoniy tayyorgarligini bilishingiz kerak.

Jangovar sport turlari bo'yicha texnik ko'nikmalarni rivojlantirish

Bir qator tadqiqotlar jangovar sport turlari bo'yicha texnik ko'nikmalarni oshirish uchun turli xil o'qitish usullarining samaradorligini o'rganib chiqdi. Trening davomida taqdim etilgan fikr-mulohazalarning turi va sifati vosita mahoratini o'rganishga sezilarli ta'sir qiladi [1]. Bu, ayniqsa, dzyudo va paradyudo uchun ajralmas murakkab, dinamik harakatlar uchun juda muhimdir. Misol uchun, kuch-quvvat mashqlarida osilib turish kuchining tozaligi bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vizual va og'zaki ishoralarning kombinatsiyasi bittadan ko'ra yaxshiroq natijalar beradi [1]. Bu shuni ko'rsatadiki, ko'rgazmali namoyishlar, og'zaki ko'rsatmalar va kinestetik fikr-mulohazalarni o'z ichiga olgan murabbiylikka multimodal yondashuv paradyudo mashg'ulotlarida foydali bo'lishi mumkin.

Video tahlili texnik ko'nikmalarni egallash va takomillashtirish uchun yana bir qimmatli vositadir [2], [3]. Aerobik gimnastikada videotahlil harakat dinamikasini to'g'ri tushuntirishga imkon beradi va ish faoliyatini ob'yektiv baholashni ta'minlaydi, murabbiylar va sportchilarga takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashga yordam beradi [3]. Shunga o'xshab, voleybolda videotahlil notatsion tahlil bilan birgalikda muayyan sport qobiliyatlarini yaxshilash uchun ishlatilishi mumkin [2]. Ushbu yondashuvni paradyudoga osongina moslashtirib, murabbiylarga sportchilarning texnikasini tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlash va maqsadli fikr-mulohazalarni bildirish imkonini beradi.

Jismoniy tayyorgarlik va o'ziga xos ko'nikmalarni yaxshilashda yuqori intensiv intervalli mashg'ulotlarning samaradorligi ham o'rganildi [4]. Biroq, texnikaga xos intensiv intervalli mashg'ulot protokolinig taekvondo sportchilariga ta'sirini o'rganuvchi tadqiqot intensiv intervalli mashg'ulot va an'anaviy mashg'ulotlar o'rtasida sezilarli farqlarni aniqlamadi [4]. Ushbu tadqiqot paradyudoga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilmasa-da, u mashg'ulotlarning o'ziga xosligini sport talablariga muvofiq hisobga olish muhimligini ta'kidlaydi. Texnikaga xos bo'lgan intensiv intervalli mashg'ulot protokoli paradyudoga xos ko'nikmalarni yaxshilash uchun umumiy intensiv intervalli mashg'ulotga qaraganda samaraliroq bo'lishi mumkin. Paradyudo sportchilari uchun optimal intensiv intervalli mashg'ulot protokolini aniqlash uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Jangovar sport turlarida taktik mahoratni rivojlantirish. Strategik qarorlar qabul qilish va moslashuvchanlik bilan ajralib turadigan taktik harakatlar paradyudoda muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir. Taktik ko'nikmalarni rivojlantirish ko'pincha asosiy ko'nikmalarni jang darajasidagi strategiyalar bilan birlashtirgan ko'p bosqichli yondashuvni o'z ichiga oladi [5]. Odamlarning sportni qanday o'rganishi, chuqur mustahkamlashni o'rganishdan ilhomlangan ta'lim tizimi boks va qilichbozlik kabi raqobatbardosh sport turlari bilan shug'ullanadigan jismoniy simulyatsiya qilingan qahramonlar uchun nazorat siyosatini ishlab chiqishi mumkin [5]. Ushbu yondashuv hozirda simulyatsiya qilingan belgilarga nisbatan qo'llanilsa-da, u paradyudoda taktik qarorlar qabul qilishni yaxshilash uchun moslashuvchan o'rganish algoritmlarini o'z ichiga olgan murakkab o'quv dasturlarini ishlab chiqish imkoniyatlarini taklif qiladi.

Simulyatsiya qilingan yuqori bosimli hibsga olish holatlarida refleksga asoslangan o'zini o'zi mudofaa qilish politsiya xodimlarining ish faoliyatini yaxshilashi ko'rsatilgan [6]. Bu yaxshilanish yaxshi muloqot, vaziyatni anglash, qat'iyatlilik va asosiy javoblarni taktik harakatlarga aylantirish qobiliyati bilan bog'liq edi [6]. Tezkor javob berishga va oldindan aytib bo'lmaydigan vaziyatlarga moslashishga yo'naltirilgan refleksga asoslangan mashg'ulotlar tamoyillari taktik xabardorlikni va javob vaqtini oshirish uchun paradyudo mashg'ulotlariga

kiritilishi mumkin. Bu turli raqobat stsenariylarini taqlid qiluvchi mashqlarni o'z ichiga olishi mumkin, bu esa sportchilardan raqibning turli harakatlariga tez va samarali munosabatda bo'lishni talab qiladi.

Ma'lumotlarni qidirish vositalaridan foydalanish texnik va taktik tahlilni ham osonlashtirishi mumkin [7]. Raqobatbardosh sport turlari bo'yicha ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish orqali maqsadli va samarali ta'limni amalga oshirish uchun qimmatli fikrlarni olish mumkin [7]. Ushbu yondashuv paradzyudoda o'yin ma'lumotlarini tahlil qilish, muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz taktik strategiyalardagi naqshlarni aniqlash uchun ishlatilishi mumkin. Keyinchalik bu ma'lumotlardan takomillashtirish zarur bo'lgan sohalarga e'tibor qaratib, o'quv dasturlarini xabardor qilish uchun foydalanish mumkin.

Paradzyudo bo'yicha jismoniy tayyorgarlikning o'rni

Jismoniy tayyorgarlik paradzyudoda ishlash bilan uzviy bog'liq. Braziliyalik jiu-jitsu [2] va taekvondo [3] kabi boshqa jangovar sport turlari bo'yicha olib borilgan izlanishlar musobaqaning vaqti-vaqti bilan bo'lishini ta'kidlab, sportchilardan dam olish davrlari bilan kesishgan yuqori intensivlikdagi portlashlarni ko'rsatishni talab qiladi. Taekvondoda o'yinlar davomida janglar va jangsiz bosqichlarning chastotasi va davomiyligida sezilarli farqlar aniqlandi [3]. Bu paradzyudochilarning anaerob va aerob qobiliyatini rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni kiritish muhimligini ko'rsatadi.

Muvozanatning ahamiyati adabiyotlarda ham ta'kidlangan [10]. Yosh sportchilarda maxsus muvozanat dasturlari ko'pincha e'tibordan chetda qoladi, ammo muvozanat murakkab texnik harakatlarni bajarish va jarohatlarning oldini olish uchun asosiy hisoblanadi [10]. Bu, ayniqsa, paradzyudo uchun to'g'ri keladi, bu erda sportchilar jismoniy cheklovlarga ega bo'lishi mumkin, bu esa kuchaytirilgan muvozanatni tayyorlashni talab qiladi. Shuning uchun o'quv dasturlari statik va dinamik muvozanatni yaxshilaydigan, barqarorlikni oshiradigan va yiqilish yoki shikastlanish xavfini kamaytiradigan mashqlarni o'z ichiga olishi kerak.

Kuch va konditsionerlik ham paradzyudo mashg'ulotlarining muhim jihatlari hisoblanadi [4], [5]. Masalan, pliometrik mashg'ulotlar yosh gandbolchilarda chiziqli tezlik, kuch, yo'nalishni o'zgartirish tezligi va takroriy sprint qobiliyatini yaxshilashi ko'rsatilgan [11]. Xuddi shunday, bir tomonlama pliometrik mashg'ulotlar o'smirlikdan oldingi futbol sportchilarining pastki oyoq-qo'llarining kuchini, tezligini va kuchini yaxshilash uchun ikki tomonlama mashg'ulotlardan ustun ekanligi aniqlandi [5]. Bu topilmalar shuni ko'rsatadiki, pliometrik mashg'ulotlar paradzyudo mashg'ulotlarining qimmatli tarkibiy qismi bo'lib, portlash va chaqqonlikni oshiradi.

Paradzyudo bo'yicha tezkor mashg'ulotlar uchun fikrlar

Paradzyudo bo'yicha tezkor mashg'ulotlar texnik va taktik mahoratni rivojlantirishni tegishli jismoniy tayyorgarlik bilan birlashtirgan holda yaxlit yondashuvni talab qiladi. Paradzyudo mashg'ulotlariga oid adabiyotlar cheklangan bo'lsa-da, dzyudo va boshqa jangovar sport turlari bo'yicha tadqiqotlar qimmatli fikrlarni beradi. Video tahlillari, turli xil qayta aloqa usullari va maqsadli kuch va konditsioner dasturlarini o'z ichiga olgan multimodal yondashuv sportchilarning samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Biroq, paradzyudo sportchilari uchun tezkor o'quv dasturlarini ishlab chiqishda bir nechta omillarni hisobga olish kerak. Birinchidan, sportchilarning o'ziga xos jismoniy cheklovlarini hisobga olish kerak. Mashg'ulotlar xavfsiz va samarali bo'lishini ta'minlash uchun o'quv dasturlari individual ehtiyoj va qobiliyatlarga moslashtirilishi kerak. Ikkinchidan, mashg'ulotlarning paradzyudo talablariga muvofiqligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mashqlar raqobatda qo'llaniladigan harakatlar va strategiyalarni taqlid qilishi kerak, bu esa haqiqiy o'yin vaziyatlarida samaradorlikni oshirishi kerak.

Nihoyat, mashg'ulotning psixologik jihatlari ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Raqobatbardosh paradzyudoda muvaffaqiyatga erishish uchun ishonchni mustahkamlash, chidamlilikni rivojlantirish va stressni boshqarish juda muhimdir. Mashg'ulot dasturlari

ruhiy mustahkamlikni oshirish, sportchilarga bosimni english va musobaqa paytida diqqatni jamlashga yordam beradigan usullarni o'z ichiga olishi kerak.

Tadqiqot bo'shliqlari va kelajak yo'nalishlari

Paradzyudoga xos bo'lgan mashg'ulotlar sohasida muhim tadqiqot kamchiliklari mavjud. Paradzyudo sportchilarining o'ziga xos ehtiyojlari va muammolariga moslashtirilgan turli xil o'qitish usullarining samaradorligini o'rganish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi. Tadqiqotlar turli xil o'quv yondashuvlarini solishtirishga, ularning texnik va taktik ko'nikmalarga, jismoniy tayyorgarlikka va psixologik farovonlikka ta'sirini o'rganishga qaratilishi kerak. Harakatni suratga olish texnologiyasi va samaradorlikni tahlil qilish dasturi kabi ob'ektiv chora-tadbirlardan foydalanish kelajakdagi tadqiqotlarning qat'iyligi va asoslilikini oshiradi.

Bundan tashqari, tadqiqot texnik va taktik mahoratni rivojlantirish, kuch va konditsionerlik va psixologik tayyorgarlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni hisobga olgan holda mashg'ulot usullarining optimal kombinatsiyasini o'rganishi kerak. Sportchilarning vaqt o'tishi bilan rivojlanishini kuzatuvchi bo'ylama tadqiqotlar turli xil mashg'ulotlarning uzoq muddatli ta'siri haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi. Nihoyat, tadqiqot ko'nikmalarni tez egallash va samaradorlikni oshirishda murabbiylik amaliyotining rolini o'rganishi kerak. Bu turli xil murabbiylik uslublari, fikr-mulohaza strategiyalari va sportchi-murabbiy o'zaro munosabatlarining samaradorligini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Ushbu tadqiqot kamchiliklarini bartaraf etish orqali paradzyudo bo'yicha samarali tezkor mashq qilish usullarini yanada kengroq tushunish mumkin. Bu murabbiylarga optimallashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish, sportchilarning salohiyatini oshirish va raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

Xulosa. Paradzyudo bo'yicha tezkor o'quv dasturlarini ishlab chiqish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi, bu esa dzyudo va boshqa tegishli jangovar sport turlarining tamoyillarini o'z ichiga oladi. To'g'ridan-to'g'ri paradzyudoga qaratilgan tadqiqotlar cheklangan bo'lsa-da, texnik va taktik ko'nikmalarni rivojlantirish, jismoniy tayyorgarlik va psixologik tayyorgarlik bo'yicha mavjud adabiyotlar samarali mashg'ulotlar metodologiyasini ishlab chiqish uchun mustahkam asos yaratadi. Kelajakdagi tadqiqotlar aniqlangan tadqiqot kamchiliklarini bartaraf etishga qaratilishi kerak, bu esa paradzyudo sportchilarining ishlashi va farovonligini maksimal darajada oshiradigan dalillarga asoslangan o'quv dasturlarini ishlab chiqishga olib keladi. Paradzyudo bo'yicha muvaffaqiyatli tezkor tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish uchun individual ehtiyojlar, sportga xos talablar va psixologik omillarni hisobga olgan holda yaxlit yondashuv juda muhimdir.

Foydalanilgan manbalar:

- Jukov, R.S. Sport tayyorgarligi asoslari [Elektron resurs]: darslik. qo'llanma - elektron. Dan. - Kemerovo: KemSU, 2014. - 110 p.
- Kostikova O. V., Qurbongalieva L. M., Azizova R. I. Basketbol bo'yicha talabalar jamoasida kompleks sinov natijalari // Gumanitar va tabiiy fanlarning dolzarb muammolari. -2012 yil. - Yo'q. 5. - 235-bet.
- Krupitskaya, O.N. Umumiy jismoniy tayyorgarlik: amaliy mashg'ulotlar [Elektron resurs] / O.N. Krupitskaya, E.S. Potovskaya, V.G. Shilko. -elektron. Dan. - Tomsk: TDU, 2014. - 58 b.
- Mixaylov, S.S. Motor faoliyati biokimyosi: darslik [Elektron resurs]: darslik. - elektron. Dan. - Moskva: 2016. - 296 p.
- Mixaylova, T.V. Murabbiy faoliyatining ijtimoiy-pedagogik asoslari : monografiya [Elektron resurs] : monografiya - Elektron. dan.- Moskva: Jismoniy madaniyat, 2009. - 288 p.
- Yosh dzyudochilarning texnik-taktik harakatlarini shakllantirish va individual xususiyatlarini aniqlash monitoringi metodikasi (uslubiy tavsiyalar) Toshkent - 2011 y.
- Svishev, I.D. Dzyudo bo'yicha sportchilar va murabbiylarning tayyorgarligini har tomonlama baholash [Elektron resurs]: darslik. nafaqa / I.D. Svishev, S.V. Eregina. - elektron. Dan. - Moskva: Sovetskiy sporti, 2013. - 128 p.
- Chaabene, H., Negra, Y., Moran, J., Prieske, O., Sammoud, Senda, Ramirez-Campillo, Rodrigo, and Granacher, U.. 2019. «Plyometric Training Improves Not Only Measures of Linear Speed, Power, and Change-of-Direction Speed But Also Repeated Sprint Ability in Young Female Handball Players». Journal of Strength and Conditioning Research. <https://doi.org/10.1519/JSC.0000000000003128>
- Drouzas, Vasileios, Katsikas, C., Zafeiridis, A., Jamurtas, A., and Bogdanis, G.. 2020. «Unilateral Plyometric Training is Superior to Volume-Matched Bilateral Training for Improving Strength, Speed and Power of Lower Limbs in Preadolescent Soccer Athletes». Journal of Human Kinetics. <https://doi.org/10.2478/hukin-2020-0022>

OLIV TA'LIM MUASSASALARI IQTIDORLI TALABALARNING TADQIQOTCHILIK SALOHIIYATI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

*Kurbanova Gullola Baxramovna
Guliston davlat pedagogika instituti v.b. dotsenti*

Аннотация. Ushu maqola respublikimizda iqtidorli talabalarni aniqlash ularni tarbiyalashning ijtimoiy-pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish masalasiga bag'ishlanadi. Iqtidorli o'quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishda davlat va nodavlat hamkorligini ta'minlashning me'yoriy asoslari yaratildi. Iqtidorli o'quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirish samaradorligini oshirish bo'yicha fanlarni chuqurlashtirib o'tish uchun Prezident maktablari tashkil etildi. Ularning moddiy texnika bazasi ta'minlandi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishda Xarakatlar strategiyasida "Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, Oliy ta'lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zahirasi yaratish" vazifasi ustuvor etib belgilandi. Natijada iqtidorli talabalarni aniqlash ularni fan olamiga olib kirish, ularda tadqiqotchilik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish texnologiyalaridan keng foydalanishdan imkoniyat yaratiladi.

Kalit so'zlar: Iqtidorli, ijodiy, malakali, kadrlar, tizim, ilm-fan, innovatsion, integratsiya, kompazitsiya, kommunikativ, funktsiya, biznes, menejment.

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ТАЛАНДЕННЫХ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА

*Курбанова Гуллола Бахрамовна
Доцент Гулистанского государственного педагогического института*

Аннотация. Выявление талантливых студентов в нашей республике разработка социально-педагогических технологий их обучения. Созданы нормативные основы обеспечения государственного и негосударственного сотрудничества в области образования и развития талантливых студентов. Президентские школы были созданы с целью углубления дисциплин, повышения эффективности обучения и развития старшеклассников. Была обеспечена их материально-техническая база. В стратегии дальнейшего развития Республики Узбекистан в качестве приоритетной была определена задача «воспитать поколение высокообразованных и интеллектуально развитых людей, создать резерв научно-педагогических кадров с компетенциями в высших учебных заведениях». В результате выявление талантливых студентов позволит вывести их в мир науки, используя широкий спектр технологий для повышения компетентности исследователей на основе инновационных подходов.

Ключевые слова: талантливый, творческий, квалифицированный, кадровый, системный, научный, инновационный, интеграционный, композиционный, коммуникативный, функциональный, деловой, управленческий.

DEVELOPMENT OF RESEARCH CAPACITY OF TALENTED STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS BASED ON AN INNOVATIVE APPROACH

*Kurbanova Gullola Bahramovna
Associate Professor, Gulistan State Pedagogical Institute*

Abstract. Identification of talented students in our republic and development of social and pedagogical technologies of their trainings. The regulatory framework for ensuring State and non-state cooperation in the field of education and the development of talented students has

been created. The Presidential schools were created with the aim of deepening the disciplines, improving the effectiveness of teaching and developing high school students. Their material and technical base was provided. In the strategy of further development of the Republic of Uzbekistan, the priority task was defined as «to raise a generation of highly educated and intellectually developed people, to create a reserve of scientific and pedagogical personnel with competencies in higher educational institutions». As a result, the identification of talented students will allow them to enter the world of science, using a wide range of technologies to improve the competence of researchers based on innovative approaches.

Keywords: management, creative, skilled, personnel, system, science, innovation, integration, composition, communicative, function, Business, Management.

Barcha darajadagi zamonaviy ta'lim amalda bitta asosiy maqsadga ega: insonga o'zlari va atroflaridagi dunyo haqida bilim berish, bu bilimlardan o'zlari va jamiyat manfaati uchun foydalanib yashashga o'rgatish, tanlagan kasblarida shaxsiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarishga hissa qo'shish. Shunga asoslanib, ta'lim olish maqsad emas, balki hayotda muhimroq, strategik maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan vositadir.

Oliy ta'lim zamonaviy jamiyatda muhim rol o'ynaydi. Har qanday davlatning intellektual salohiyatining ta'lim tizimi tomonidan yaratilgan bo'lib, u davlatning barqaror va progressiv rivojlanishining asosiy va ajralmas omilihi soblanadi. Fuqarolarning ta'lim sifati iqtisodiy rivojlanish imkoniyati va jamiyat turmush darajasini belgilaydi, texnologiyalar va zamonaviy bozor esa oliy ta'limni taqozo etadi.

O'z navbatida, oliy ta'lim mehanizmlaridagi dinamik o'zgarishlar mamlakatimiz hayotida amalga oshirilayotgan islohotlar va jamoatchilik faoliyatining barcha jabhalariga qo'yiladigan yangi talablar samarasidir. Bu esa, o'z navbatida, mutaxassislarni tayyorlashga tizimli, integrallashgan yondashuv asosida o'quv faoliyatini tashkil etish muammosini keskin ko'taradi. Bu maqsadga erishishning murakkabligi o'quv materialini nafaqat reproduktiv o'zlashtirishni, balki o'quvchi tomonidan ham, o'qituvchilar tomonidan ham kreativ yondashishni talab etadi. Shu sababli bo'lg'usi o'qituvchilarni zamonaviy bilimga ega bo'lganlar sifatida tayyorlash va qayta tayyorlash jarayonida ularning kreativ salohiyatini shakllantirishga katta ahamiyat berish zarur.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda "kreativlik" atamasi odamlar ongida inson shaxsining barcha qimmatli kreativ va intellektual komponentlarini mujassamlashtirgan, uni ijodkor deb atashga imkon beradigan yagona ilmiy ta'rif va talqinga ega emas. Mavjud ustuvorliklarga muvofiq, ayrim mualliflar kreativ salohiyatni maqsadga muvofiq rivojlantirish mumkinligini hisobga olib, bu atamaga ko'proq amaliy ma'no beradi. Gumanistik psixologiyaning asoschisi Abroham Maslou ijodni inson tabiatining asosiy xususiyati, har bir insonga tug'ilishdan berilgan salohiyat, shuningdek, dunyoni idrok etish yoki haqiqat bilan o'zaro ta'sir qilishning maxsus usuli sifatida belgilaydi. Bu ta'rif asosida ijodni atrofdagi narsa va hodisalarni yangi, o'zgacha istiqbolda ko'rish va idrok etish qobiliyati yoki mahorati sifatida ta'riflash mumkin. [1].

Yu.M.Asadov fikriga ko'ra, kreativ salohiyatning eng qimmatli xususiyati uning innovatsiyalar sohasidagi yuksak rolidir. Innovatsiya, asosan, inson aql-zakovatining mahsuli bo'lgan intellektual qator sifatida, kreativ salohiyatdan foydalanishning eng tizimli va ko'rinadigan natijasidir. Shunga ko'ra ilmiy va texnologik taraqqiyotning rivojlanishiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi yangilikdir.

Abdurahmanov R.B. va b., kreativ salohiyatni kasbiy yoki ijodiy faoliyat doirasida o'zaro bog'langan va shaxsning tashqi muhitdan kelayotgan bilimlari va axborotlari asosida yangi g'oya va tushunchalarni ishlab chiqish qobiliyati bilan tavsiflanadigan aqliy va kreativ vositalar majmuasi sifatida tushunadi. Shu bilan birga, "kreativ salohiyat" atamasining

mohiyatini belgilab, ilmiy adabiyotlarda “kreativ” tushunchasi “ijod” tushunchasi bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaymiz. Ikkalatushuncha ham bir-biriga mos keladi va ko'pincha sinonim sifatida ishlatiladi. Bunga sabab “kreativ” atamasining kelib chiqishidir (lot.dan.Creatio - yaratish, ingliztilida Creativity - ijodiysohohiyat, ijodiy qobiliyat). Ko'rib turganimizdek, termin talqinida ijod unsuri mavjud. Shuning uchun ham “ijod” tushunchasi talqin qilinishidan oldin uning tarkibiy qismlari “ijod” tushunchasining tarkibiy qismlari sifatida o'rganilgan. O'z navbatida ijod muammolari uzoq vaqt davomida o'qituvchilar, psixologlar, faylasuflar va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Faylasuflar ijodni sifat jihatidan yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yaratuvchi inson faoliyati jarayoni sifatida talqin etadilar. Ijod turlari ijodiy faoliyat xususiyati bilan belgilanadi:

- ixtirochilik; - boshqaruvchilik; - ilmiy; - badiiy va hokazo.

Psixologik adabiyotlarda ijodni aniqlash va talqin qilishga turlicha yondashuvlar mavjud. Ijod inson faoliyati va mustaqilligining mahsuldor shakli sifatida yangi, noma'lum kashfiyotning yaratilishi sifatida qaraladi. G.Altshullerning fikriga ko'ra, ijodkorlik mavjud tajribani qayta tashkil etish va yangi bilimlar birikmalarini shakllantirishga asoslangan yangi bilimlarni hosil qiluvchi faoliyatdir. U ikki darajada namoyon bo'ladi. Ijodning bir darajasi mavjud bilimlardan foydalanib, ikkinchisida uning qo'llanish doirasini kengaytirish bilan tavsiflanadi-ob'ekt yoki bilim sohasining odatiy ko'rinishini o'zgartiradigan mutlaqo yangi yondashuv yaratiladi. [2].

Psixologik xususiyat sifatida ijodkorlikning mohiyati intellektual faoliyat va faoliyat mahsulotlariga nisbatan sezgirlikdan iborat. Tadqiqotimiz aspektida katta ahamiyatga ega bo'lgan Altshuller G. ning asosiy g'oyasi ijodkorlikni o'rnatish, shuningdek, har qanday faoliyatni o'rganish mumkin, bundan tashqari, barcha ijodiy faoliyatni o'rgatish kerak. Bu fikr Lerner I. tomonidan ham qo'llab-quvvatlangan. Lerner I. Ishonadiki, ijod uch yo'nalishlari quyidagi tomonidan o'qitilishi mumkin:

- aqliy operatsiyalarda o'qitish;
- ijodiy faoliyat tartiblarida o'qitish;
- ijodga qadriyat munosabatini shakllantirish.

Ponomarev Ya. A. fikriga ko'ra shaxs o'ziga xosligi, tashabbuskorligi, yuksak o'z-o'zini tashkil etishi va salmoqli ishlashi bilan ajralib turadi. O'z navbatida, I. A. Zimnyaya fikrlarning chuqurligi, g'ayrioddiy savollar va echimlar, intellektual tashabbus kabi xususiyatlarga e'tibor qaratdi. Bogoyavlenskaya D. tadqiqotida ijodkorlik tadqiqotining birligi «intellektual tashabbus» ni ko'rib chiqishni taklif qiladi va muallifning fikriga ko'ra, ijodiy faoliyatning barcha turlari «intellektual faoliyat» kabi shaxsning qobiliyati bilan birlashtirilgan. Torrans P. ijodiy shaxslarning bunday umumiy xususiyatini rivojlanish, doimiy o'sish zarurati sifatida aniqladi.

Pedagogikada ijodkorlik ta'lim jarayoni bilan bog'liq ravishda tahlil qilinadi va haqiqatni o'rganish va o'zgartirishga, yangi o'ziga xos mavzularni yaratishga ongli, faol inson faoliyati sifatida aniqlanadi va o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashning eng samarali usullarini izlashda, darsliklar yaratishda, bilimlarni doimo yangilab, eskirgan pedagogik qarashlar, qarorlarni qaytadan ko'rib chiqilishiga qaratilgan. [3].

Dunaev A. fikriga ko'ra, o'qituvchining ijodkorligi ular o'rtasidagi psixologik-pedagogik munosabatlarning o'ziga xosligidan kelib chiqqan va talaba shaxsini shakllantirish va o'qituvchining ijodiy pedagogik faoliyati darajasini oshirishga qaratilgan ta'lim jarayoni (o'qituvchi va talaba) sub'ektlarining shaxsiy yo'naltirilgan o'zaro ta'sirini ta'minlaydi. Muallifning fikricha, o'qituvchi ijodining asosiy mezoni o'quvchi shaxsini shakllantirishning ijobiy dinamikasini ta'minlash va o'qituvchining o'z faoliyati samaradorligini oshirishdir. Alekseev N.A. o'qituvchining ijodiy shaxsini ilmiy va pedagogik fikrlash va ijodiy tasavvurlarning kombinatsiyasida namoyon bo'ladigan ijodkorlik, intellektual faoliyatga e'tibor qaratadigan kasbiy ishda ijodkorlikni anglash bilan ajralib turadigan shaxs sifatida belgilaydi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, "ijod" atamasi so'nggi paytlarda ilmiy adabiyotlarda keng qo'llanilib, faol qo'llanilayotgan "ijodiy qobiliyatlar" iborasining o'rinni deyarli egallagan.. Bu tushunchalar sinonim sifatida qabul qilinadi, shuning uchun yangi atamani joriy etishning maqsadga muvofiqligi haqida shubha bor. Biroq, ob'ektiv ravishda, ijodkorlikni muayyan ijodiy qobiliyat yoki to'plam sifatida emas, balki yaratish qobiliyati sifatida aniqlash tavsiya etiladi. Bu tushunchalar, garchi juda yaqin bo'lsa-da, ayrim mualliflarga ko'ra bir xil emas. [4].

Ijodni o'rganish asoschisi D.Gilford muammoni hal qilishning samaradorligi intellektual testlar bilan o'lchanadigan mavjud bilim va ko'nikmalarga emas, ammo muammoni hal qilish uchun taqdim etilgan ma'lumotlardan turli yo'llar bilan va tez sur'atlarda foydalanish qobiliyatiga ega bo'lishga bog'liqligini isbotladi. Bu xususiyat kreativlik deb atalgan.

Gilford D. va Torrans E. belgilangan ijodiy fikrlash tavsiflovchi 16 intellektual qobiliyatni ajratib ko'rsatdi. Ular orasida:

- tezlik (ma'lum vaqt oralig'ida sodir bo'ladigan g'oyalar soni);
- moslashuvchanlik (bir g'oyadan ikkinchi g'oyaga o'tish qobiliyati);
- o'ziga xoslik (umumiy qabul qilinganlaridan farq qiladigan g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati);
- qiziquvchanlik (boshqalarga qiziqish uyg'otmaydigan muammolarga sezgirlikning ortishi);
- motivatsiyadan reaksiyaning mantiqiy mustaqilligi

Bundan tashqari, Gilford D. bu qobiliyatlarni «divergent fikrlash», ya'ni turli yo'nalishlarda yuzaga keladigan va muammoni hal qilish yo'llarini o'zgartirishga imkon beradigan, kutilmagan xulosalar va natijalarga olib keladigan fikrlash turi kontseptsiyasida birlashtirdi. Konvergent fikrlash muammolarni hal qilishning barcha mavjud yo'llarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, ulardan faqat bittasini to'g'ri tanlashga qaratilgan. Konvergent fikrlash muammoning oldindan ma'lum bo'lgan echimiga qaratiladi, divergent fikrlash muammo hali aniqlanmagan bo'lsa, uni hal qilish uchun oldindan taklif qilingan, belgilangan yo'l bo'lmasa, namoyon bo'ladi. Konvergent fikrlash aqlni, divergent fikrlash kreativlikni aniqlaydi. [5].

Tadqiqotchi Bulda A. aql-zakovat va kreativlikni muhim rolga ega bo'lgan inson qobiliyati sifatida ko'rib chiqyapti va ushbu pozitsiyadan kelib chiqib, kreativlikni aql-zakovatga nisbatan reduktiv holat korsatuvchisi deb hisoblaydi. Ushbu holatda ijodkorlik aql-zakovatdan kelib chiqadigan hodisadir, ammo yagona qobiliyat emas. Shuning uchun yuksak aql-zakovat yuksak ijodkor qobiliyatlarni yuzaga kelitradi, darajasi past aql-zakovat bilan esa ijodkor namoyon qilish qiyin bo'ladi. Ermolaeva L. fikriga ko'ra, kreativlikni alohida maxsus qobiliyat sifatida ajratishning hech zarurati yo'q. Faoliyatning har qanday qobiliyati (ilmiy, ijodiy) birinchi navbatda umumiy aql-zakovatning baland darajasi yordamida yuzaga keladi.

Bogoyavlenskaya D. shuningdek, aql va ijodkorlikni ikki xil umumiy qobiliyat sifatida talqin qildi, u ularning mavjudligini axborotni qayta ishlash jarayonlari bilan bog'ladi. Ijodkorlik inson uchun mavjud bo'lgan axborotni o'zgartirish va dunyoning cheksiz ko'p yangi modellarini yaratish uchun mas'uldir. Aql-zakovat esa bu ma'lumotlarni real amaliyotda qo'llash va atrofimizdagi dunyoga moslashtirish uchun xizmat qiladi. Lubard T., Mushiru K., Torjan S., Zenasni F. tomonidan ijodkorlik va aqlni mukammal o'rganish o'tkazildi, ular murakkab ruhiy muammolarni hal qilish natijasi ijodkorlik bilan bog'liqligini va echimning to'g'riligi umumiy aql darajasi bilan ijobiy bog'liqligini aniqladi. Shuning uchun ijodkorlik va umumiy aql-idrok aqliy muammoni hal qilish jarayonini belgilaydigan qobiliyatdir, lekin ular turli bosqichlarda har xil vazifalarni bajaradi.

Oliy ta'limning muvaffaqiyatini bashorat qilishda ko'pgina tadqiqotchilar aql va ijoddan mustaqil ravishda o'rganish uchun umumiy qobiliyat sifatida o'rganish qobiliyati mavjud degan xulosaga kelishdi. Ma'lumki, ijod va universitet o'zlashtirishining o'zaro bog'liqligi juda kichik bo'lib, empirik tadqiqotlarga ko'ra «ideal a'lochi talaba» va «ijodkor shaxs» ning shaxsiy sifatleri har xil deb atalgan. Umumiy aql-zakovat va universitet muvaffaqiyati

darajasi o'rtasidagi korrelyatsiyalar katta tafovutga ega va aql-zakovat tanlangan namunaning xususiyatlari va boshqalarni tashxislash metodologiyasiga bog'liq. Shunday qilib, tadqiqotlarda olingan ijodkorlik va aqlning korrelyatsion qiymatlari diagnostik jarayoniga bog'liq.

Demak, ijod tashxisi vaqtida uning mezonlari ko'rinishlaridan xabardor bo'lish lozim: test jarayonida kreativlikni namoyon etish individ shaxsning kreativligini ko'rsatadi, ammo teskarisi noto'g'ri. Diagnostika jarayonida inson xulq-atvorini tartibga solish darajasi bo'yicha testlarni joylashtirsak, qarama - qarshi qutblarda turadigan bir tomondan, yuqori tezlikdagi intellekt testlari, ikkinchi tomondan esa kreativlik uchun o'yin usullari.

Biroq, psixologlarning fikricha, ijod inson aqlining kuchi bo'lib, yangi bog'lanishlarni o'zgartirish va yaratish orqali yangi mazmun yaratadi va uni fikrlash jarayonida g'oyalarning umumiy qabul qilingan, odatiy tartibini yo'q qilish qobiliyati deb belgilagan. Torrans E. ijodkorlik umumiy aql, shaxsiy xususiyatlar va samarali fikrlash qobiliyatiga asoslangan maxsus emas, balki umumiy qobiliyatdir.

Hozirgi kunda ko'pgina tadqiqotchilar ijodkorlikni quyidagi asosiy jihatlarda ko'rib chiqmoqdalar:

- jarayon sifatida;
- mahsulot sifatida;
- shaxs sifatida (aslida shaxsning ijodiy qobiliyatlari);
- muhit sifatida (soha, tuzilma, ijtimoiy kontekst, ijod mahsuliga qo'yiladigan talablarni shakllantirish);
- hal qilinadigan muammo sifatida.

Psixologlar ijod mohiyati haqida quyidagi umumlashmalarni amalga oshirganlar:

- ijodkorlik-bu yangi yondashuvlar va yangi mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojga mos ravishda javob berish qobiliyati va jarayonning o'zi ongli va ongsiz bo'lishi mumkin bo'lsa-da, mavjud bo'lgan yangi narsalardan xabardor bo'lish imkonini beradi;
- yangi ijodiy mahsulot yaratish, avvalo, ijodkor shaxsi va uning ichki motivatsiyasi kuchiga bog'liq;
- ijodiy jarayon, mahsulot va shaxsning o'ziga xos xususiyatlari ularning o'ziga xosligi, mustaqilligi, haqiqiyliigi, vazifaga etariligi va zarur deb atash mumkin bo'lgan boshqa estetik, ekologik, optimal shakli, hozirgi vaqtda to'g'ri va original bo'lgan xususiyat
- ijodiy mahsulotlar tabiatda juda ko'p turli xil bo'lishi mumkin: matematikada masalaning yangi echimi, kimyoviy jarayonning kashf etilishi, musiqa, rasm yoki she'rlar yaratish, ijtimoiy muammolarning noyob echimi va boshqalar.

Akmeologiya nuqtai nazaridan, ijodkorlik ko'plab shaxslarga xos bo'lgan jarayon va shaxsning intellektual va shaxsiy xususiyatlari majmuasi sifatida tavsiflanadi, bu muammolarni mustaqil targ'ib qilish, ko'plab original g'oyalarni yaratish va ularni noan'anaviy hal qilishga yordam beradi.

Golovanova A. ijodni o'rganishga bo'lgan turli yondashuvlarni tahlil qilgach, ijodni ikki asosiy jihat - protsessual va shaxsiy jihatdan o'rganilishini umumlashtirdi. Ijodkorlikni protsessual aspektda o'rganish sub'ektning ijod predmetini, umuman ob'ektiv voqelikni o'zgartirish xususiyatlari hamda bunday o'zgarish bosqichlari va natijalarini o'z ichiga oladi.

O'z navbatida, aksariyat mualliflarning fikriga ko'ra, pedagogik jarayon sharoitida ijodkorlik oliy o'quv yurtlarining innovatsion faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, u o'quv jarayoni va iqtisodiyotni modernizatsiyalash, uning moddiy-texnik salohiyatini tizimli yangilash va universitet samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyat bugungi kunda asosiy faoliyat turlaridan birining maqomini oladi (o'quv va ilmiy bilan birga) va universitet rivojlanishining zaruriy sharti hisoblanadi. Innovatsion faoliyat, avvalo, shaxs o'z-o'zini rivojlantirishning sifat bosqichi bo'lib, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini aks ettirish natijasida vujudga kelgan o'quv jarayoni sub'ektlarining o'z-o'zini dolzarblashtirish jarayonidir. Shuning uchun

ta'lim-tarbiya muhitida o'z-o'zini tashkil etish jarayonlari ayniqsa innovatsion faoliyatni amalga oshiruvchi ta'lim muassasalariga xosdir, va bu barqaror tuzilmalar (ijodiy guruhlar, uyushmalar) ning paydo bo'lishi va avvalgi ijtimoiy tajribadan qat'iy nazar «shaxsiy-yangi» yaratishga qodir bo'lgan ijodkor shaxslarning paydo bo'lishi mumkin. Shu bilan birga ta'limni axborotlashtirish ta'lim muassasalari innovatsion jarayonlarining ajralmas qismidir. Uning negizida axborotlashtirish bu holda axborot mahsulotlari, vositalari va texnologiyalarini o'qitish va ta'limga joriy etish asosida pedagogik jarayonlarni o'zgartirishning chora-tadbirlari majmuidir. Ta'limni axborotlashtirishning nazariy asoslari avvalo informatika, so'ngra kibernetika, tizimlar nazariyasi va didaktikadir. Ta'limni axborotlashtirish didaktik jarayonning muhim tomonlarining o'zgarishiga olib keladi va pedagogik faoliyat sifati o'zgaradi. O'qiyotganlar ko'p miqdorda turli axborotlar bilan ishlashi, uni integrallashi, qayta ishlash, model jarayonlarini avtomatlashtirish va muammolarni hal qilish, o'quv faoliyatida mustaqil bo'lishi va yana ko'p imkoniyatlarga ega bo'lishi mumkin. O'qituvchi ham muntazam operatsiyalardan ozod bo'lib, o'qiyotganlarga tashxis qo'yish, treninglar va treninglarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini oladi. Shu bilan birga ko'p sonli tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, ayrim o'qituvchilar ta'limning an'anaviy shaklidan ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishga o'tishga tayyor emaslar. Elektron texnologiya hali ham asosan ta'limning yordamchi vositasi sifatida ishlatiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ilmiy adabiyotlar kreativlik mohiyati va tushunchasining ta'rifida noaniqlik yo'q. Turli fikrlarga qaramasdan, deyarli barcha ta'riflarda ijodkorlik yangi narsalarni yaratish bilan bog'liq (shaxs va jamiyat uchun). Aksariyat mualliflar kreativlikni insonning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi, original mahsulot yaratish uchun optimal imkoniyatlardan foydalanib, muammoni idrok etish qobiliyati deb tushunadilar. O'z navbatida ijod atamasi voqelikning muayyan hodisalarini qayta yaratish va o'zgartirishga qaratilgan ongli faol inson faoliyati sifatida talqin etiladi. Biroq, asosiy psixologik yondashuvlarga ko'ra, kreativlik va ijodkorlik ajratilmasligi kerak. Ilin E. fikriga ko'ra, bu ilmiy yondashuvlarda chalkashlik va noaniq ta'riflarni yaratadi va ularga, albatta, yo'l qo'ymaslik kerak. Shuning uchun ham hayotda ijod va kreativlik ajralib chiqishi mumkinligiga qaramay, fanda bu tushunchalar bir xil bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev hujjatli filmda oilaning hayotidagi o'rni hamda nima uni baxtli qilishi to'g'risidagi nutqidan. 2018 yil 24 iyun.

2. 2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021-yil 28-maydagi SQ-297-IV-sonli Qaroriga 1-ILOVA.

3. Musurmanova A. Improvement of the pedagogical mechanisms of the family and educational institutions in the development of the spiritual culture of adolescents of social and legal risk groups. "Problemy pedagogiki" nauchno metodicheskiy jurnal. № 1(33) fevral Moskva-2018 g. 5-7 R.

4. Musurmanova Sh. Issues in the development of socio-intellectual competence of adult student-youth in incomplete families in higher educational institutions. European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 4 No.11, November 2023 ISSN: 2660-5562 29-31 P.

5. Musurmanova Sh. Mahalla fuqaro yig'ini tizimidagi mutasaddilarning noto'liq oila bilan farzand tarbiyasidagi o'zaro hamkorligi // International scientific journal «MODERN SCIENCE AND RESEARCH» VOLUME 2//ISSUE 12 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ// ISSN: 2181-3906/ 2023-12-17.

UNIVERSITETDA O'QISH JARAYONIDA TALABALAR KO'P MADANIYATLI O'ZARO MUNOSABATLARGA TAYYORLIGINI RIVOJLANTIRISH

Киреева Эльвина Фларитовна

Annotatsiya: Maqolada talabalarning universitetda o'qish paytida ko'p madaniyatli o'zaro munosabatlarga tayyorligini shakllantirishga yordam beradigan pedagogik shart-sharoitlar ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi globalashgan jamiyatda madaniyatlararo aloqa kompetensiyalariga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash zarurati bilan bog'liq. Ko'p madaniyatli tayyorgarlik kontseptsiyasining nazariy asoslari taqdim etilgan va ushbu kompetentsiyaning madaniy empatiya, bag'rikenglik va samarali muloqot qilish qobiliyati kabi asosiy tarkibiy qismlari ta'kidlangan. Mutaxassislarning yangi avlodini tayyorlash uchun universitetlarning ta'lim dasturlariga multikultural yondashuvni kiritish zarurligi to'g'risida xulosa qilindi.

Kalit so'zlar: Ko'p madaniyatli o'zaro ta'sir, pedagogik shartlar, ko'p madaniyatli kompetentsiya, empatiya, madaniyatlararo muloqot, faol usullar, bag'rikenglik.

РАЗВИТИЕ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ПОЛИКУЛЬТУРНОМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические условия, способствующие формированию у студентов готовности к поликультурному взаимодействию в процессе обучения в вузе.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью подготовки специалистов, обладающих компетенциями межкультурной коммуникации в глобализованном обществе. Представлены теоретические основы понятия поликультурной готовности, выделены ключевые компоненты данной компетенции, такие как культурная эмпатия, толерантность и способность к эффективной коммуникации. Сделан вывод о необходимости интеграции поликультурного подхода в образовательные программы вузов для подготовки специалистов нового поколения.

Ключевые слова: Поликультурное взаимодействие, педагогические условия, поликультурная компетенция, эмпатия, межкультурная коммуникация, активные методы, толерантность.

DEVELOPING STUDENTS' READINESS FOR MULTICULTURAL INTERACTION DURING THE PROCESS OF STUDYING AT A UNIVERSITY

Kireeva Elvina Flaritovna

Abstract: The article examines pedagogical conditions that contribute to the formation of students' readiness for multicultural interaction during their studies at a university. The relevance of the study is due to the need to train specialists with intercultural communication competencies in a globalized society. The theoretical foundations of the concept of multicultural readiness are presented, key components of this competence are highlighted, such as cultural empathy, tolerance and the ability to communicate effectively. A conclusion is made about the need to integrate a multicultural approach into educational programs of universities to train a new generation of specialists.

Key words: Multicultural interaction, pedagogical conditions, multicultural competence, empathy, intercultural communication, active methods, tolerance.

Введение. В настоящее время возрастает значение и изменяется роль высшего образования в контексте общих человеческих ценностей, что требует поиска

новых резервов повышения его качества. Формирование готовности студентов к поликультурному взаимодействию является важной задачей высшего образования, так как недостаточная культурная осведомленность и эмпатия могут стать барьером в эффективной коммуникации. Это предъявляет возрастающие требования к подготовке студентов и реализации нововведений, позволяющих повысить познавательную активность обучающихся.

Основная часть: Культурная эмпатия выделяется в научной литературе как производная общей эмпатической способности, но с акцентом на культуротворческую активность. Согласно Э.В. Ильенкову, способность видеть окружающий мир глазами другого человека составляет необходимый компонент творческого отношения к миру [5, с. 50]. Это понимание расширяется в работах Б.Х. Бгажнокова, который определяет «культуру эмпатии» как систему ценностей и норм, ориентированную на этическую и эстетическую рационализацию мира [1, с. 55)]. Таким образом, культурная эмпатия включает не только эмоциональное понимание, но и осознанное стремление к культурному взаимодействию.

Систематическое развитие культурной эмпатии предполагает создание педагогических условий, которые включают:

1. Рефлексивные навыки. Студенты должны учиться осознавать собственные культурные установки и осмысленно взаимодействовать с другими.
2. Стимулирование диалога. Организация дискуссий и совместных проектов помогает углубить понимание культурных различий.
3. Развитие эмоциональной чувствительности. Задания, направленные на анализ и интерпретацию эмоционального состояния способствуют укреплению эмпатических навыков.

Эти подходы помогают студентам осознать значимость культурной эмпатии как ключевого аспекта межкультурной коммуникации.

Современное образование развивается в условиях глобализации и культурного разнообразия, что требует внедрения межкультурного контекста в образовательный процесс. Межкультурная коммуникация, как важная составляющая этого подхода, представляет собой процесс взаимодействия между представителями различных культур, различающихся языком, традициями, нормами поведения и социальными установками. Она обеспечивает развитие межкультурной компетентности, толерантности и уважения к культурным различиям, что существенно обогащает образовательный опыт [3, с. 54].

Интеграция межкультурного контекста также предполагает использование подходов, таких как мультикультурное и интеркультурное обучение. Мультикультурное образование направлено на формирование уважения к различным культурам через использование элементов различных культур в учебных программах. Интеркультурное обучение акцентирует внимание на подготовке студентов к эффективному взаимодействию в условиях глобализации, включая изучение языков, культурных особенностей и навыков межкультурной коммуникации [7, с. 158].

Введение межкультурного контекста в образовательный процесс способствует формированию готовности к поликультурному взаимодействию. Это позволяет обеспечить не только их академический успех, но и развитие важных компетенций, таких как уважение к различиям, толерантность и способность эффективно взаимодействовать в мире.

Феномен поликультурности является одним из элементов образовательной системы. В различных исследованиях поликультурность интерпретируется авторами по-разному, как:

образовательный компонент, который реализуется в процессе обучения и

воспитания через со- держание, что позволит сформировать у обучающихся уважение к представителям другой национальной и этнической культуры, взаимопонимание, умение сотрудничать с ними;

многообразие субкультур, акцент делается на социализирующие потенциалы поликультурной среды, под которой понимают конкретное, непосредственно данное социальное пространство с разным культурным опытом.

Сущностная характеристика поликультурного взаимодействия представлена в исследовании О.П. Щукиной. Автором данное понятие определяется как «совокупность специфических процессов адекватного общения и взаимопонимания партнеров, выступающих в качестве представителей различных лингвокультурологических сообществ и социальных сред, обменивающихся транскультурными ценностями на основе равноправного диалога, взаимного уважения и ненасилия между индивидуальными и коллективными субъектами, осознающих специфику и близость разных цивилизационных типов и культурного многообразия» [11].

Активные методы обучения являются одним из ключевых средств, направленных на развитие познавательной активности студентов. Активные методы обучения получили свое развитие в трудах таких ученых, как А.М. Матюшкин, М.И. Махмутов, Т.В. Кудрявцев, И.Я. Лернер и М.М. Леви. Несмотря на то что основное внимание в их работах уделялось школьному образованию, это не уменьшает ценность их выводов для высшего образования, где эти методы также нуждались в адаптации. А.М. Матюшкин особо выделял диалогическое проблемное обучение как метод, который наиболее полно отражает процессы совместной деятельности и субъект-субъектные отношения между преподавателем и студентами. Это подчеркивает важность взаимного взаимодействия в образовательном процессе, где студент не является пассивным слушателем, а активным участником процесса познания и взаимодействия с преподавателем [8, с. 129].

Рефлексия представляет собой одну из ключевых категорий философии и психологии, служа основой для анализа процессов самосознания. Исследования С.Л. Рубинштейна, Л.С. Выготского, И.Н. Семенова и других ученых подчеркивают, что рефлексия выступает сердцевиной человеческого сознания [2, с. 178]. Она рассматривается как компонент теоретического мышления (Н.Г. Алексеев, О.С. Анисимов, А.Н. Леонтьев) и как элемент эвристического решения (Ю.Н. Кулюткин), а также как способность осознавать способы и трудности мыслительной деятельности (Я.А. Пономарев).

Развитие рефлексивных умений связано с процессами произвольного интеллектуального контроля, как отмечали Л.С. Выготский. [10]. [10]. Формирование рефлексивных умений в образовательном процессе, согласно Л.С. Выготскому и А.Н. Леонтьеву, должно базироваться на деятельностном подходе. Познавательная деятельность студентов формируется на основе взаимодействий между субъектами образовательного процесса, что позволяет регулировать их отношения, достигать общих целей и развивать нравственные качества личности.

Важную роль в рефлексии играет коммуникативная деятельность, которая позволяет участникам образовательного процесса оценивать собственные мотивы и результаты деятельности. По мнению В.В. Давыдова, В.А. Лекторского и Б.Ф. Ломова, именно через обмен опытом и диалог происходит углубление самопознания. Интеграция процессов познания и коммуникации обеспечивает не только успешное освоение научных и культурных объектов, но и развитие готовности студентов к самооценке и поликультурному взаимодействию.

Заключение. Таким образом, в данном исследовании готовность студентов к поликультурному взаимодействию выступает интегративной характеристикой личности, выражается в ее мотивационной направленности, активном участии в коммуникации, уровне владения профессиональными знаниями, в том числе и на иностранном

языке, продуктивном речевом взаимодействии, состоящем в умении слушать, понимать и адекватно реагировать на воспринимаемую информацию. Поликультурное взаимодействие выступает как специфическая интеракция, направленная на понимание студентами особенностей различных культурных сред, приобретение ими умений продуктивно строить в них коммуникации, а также развитие кросскультурных способностей, обеспечивающих предпосылки саморазвития личности и ее опыта поведения в качестве субъекта взаимодействия.

Развитие готовности студентов к поликультурному взаимодействию в условиях коммуникативного пространства учебных занятий осуществляется в рамках овладения обучающимися программным содержанием учебных дисциплин и связано с вооружением студентов знаниями, практическими умениями и навыками, которые позволят им их использовать как средство систематического обогащения профессиональных знаний, профессионального общения.

Вывод. В результате исследования, посвященного педагогическим условиям формирования готовности студентов к поликультурному взаимодействию, было установлено, что развитие культурной эмпатии является ключевым элементом этого процесса. Введение межкультурного, поликультурного контекста в образовательный процесс позволяет создать среду, способствующую формированию толерантности и взаимопонимания между представителями разных культур. Использование активных методов обучения, таких как дискуссии и проектная работа, стимулирует студентов к активному вовлечению, сотрудничеству и осмыслению культурных различий. Организация рефлексии и самооценки обеспечивает развитие метакогнитивных навыков, что способствует осознанию значимости межкультурного и поликультурного взаимодействия.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бгажноков Б.Х. Культура эмпатии // Этнографическое обозрение. 2003. № 1. С. 55–68. (с. 55)
- Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения [Текст] / В.В. Давыдов.— М.: ИНТОР, 1996.— 544 с
- Гасанов А. А. Педагогика межкультурного общения. М.:Издательство РУДН, 2010. 86с.
- Газизова Г. М., «Использование методов интерактивного обучения как фактор успешного овладения студентами профессиональными компетенциями» //Труды МЭЛИ: электронный журнал. – 2008 - №7 – С 8. (<http://www.meli.ru/e-magazine/vipusk7.htm>).
- Ильенков Э. Об эстетической природе фантазии // Вопросы эстетики. М.: Искусство, 1964. Вып. 6. С. 46-92.
- Князева Е. Н. Межкультурная коммуникация в современном образовании. М. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2018. 205с.
- Корепанова Е. А. Межкультурная коммуникация в сфере образования: учебно-методическое пособие для студентов высших учебных заведений. М. : Юрайт, 2015. 216 с.
- Огольцова Е.Г, Хмельницкая О.М., «Формирование активного обучения как средство развития познавательной деятельности студентов» // Развитие качества высшего профессионального образования в современных условиях. Материалы региональной научнопрактической Интернет-конференции. – 2009 г. – С. 129-133.
- Педагогика / Под ред. П.И.Пидкасистого. – М., 1995.
- Фридман, Л.Н. Теоретические основы обучения математике: Пособие для учителей, методистов и пед. вузов [Текст] / Л.Н. Фридман / МПСИ.— М.: Флинта, 1998.— 224 с.
- Черных А. Мир современных медиа. М.: Территория будущего, 2007. С. 180–194

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В РАЗВИТИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

*Кучкарова Махмуда Адхамовна, Соибова Толифа Дилмуродовна
Доцент кафедры начального образования, Ферганский Государственный
университет, г. Фергана, Республика Узбекистан.*

*Студентка факультета педагогика-психология и искусствоведение, направление
начального образование, Ферганский Государственный университет, г. Фергана,
Республика Узбекистан.*

Аннотация: В статье рассматривается роль учителя в развитии критического мышления у детей как важного компонента современного образовательного процесса. Описаны ключевые аспекты, такие как умение анализировать информацию, задавать вопросы, выявлять причинно-следственные связи и аргументировать свои выводы. Подчеркивается значимость создания образовательной среды, где ребёнок учится оценивать информацию, искать альтернативные решения и принимать осознанные решения. И раскрываются методы и стратегии преподавания, направленные на развитие критического мышления, включая использование проблемного обучения, диалоговых подходов и обсуждения реальных событий.

Ключевые слова: критическое мышление, образовательный процесс, анализ, причинно-следственные связи, аргументация, методы преподавания, проблемное обучение, диалоговые подходы.

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CRITICAL THINKING

*Kuchkarova Mahmuda Adkhamovna, Soibova Tolifa Dilmurodovna
Associate Professor, Department of Primary Education, Fergana State University,
Fergana, Republic of Uzbekistan.*

*Student of the faculty of pedagogy-psychology and art criticism, direction of primary
education, Fergana State University, Fergana, Republic of Uzbekistan.*

Abstract: The article examines the role of the teacher in the development of critical thinking in children as an important component of the modern educational process. Key aspects are described, such as the ability to analyze information, ask questions, identify cause-and-effect relationships, and justify your conclusions. The importance of creating an educational environment where the child learns to evaluate information, look for alternative solutions and make informed decisions is emphasized. And it reveals teaching methods and strategies aimed at developing critical thinking, including the use of problem-based learning, dialogue approaches, and discussion of real-life events.

Keywords: critical thinking, educational process, analysis, cause-and-effect relationships, argumentation, teaching methods, problem-based learning, dialogue approaches.

O'QUVCHILARNING TANKIDIY FIKRINI RIVOJLANTIRISHDA O'QITUVCHINING O'RNI

*Quchkarova Mahmuda Adxamovna, Soibova Tolifa Dilmurodovna
Farg'ona davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti, Farg'ona,
O'zbekiston Respublikasi.*

*Farg'ona davlat universiteti Pedagogika-psixologiya va san'atshunoslik fakulteti
boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi, Farg'ona, O'zbekiston Respublikasi.*

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchining roli ko'rib chiqiladi. Axborotni tahlil qilish, savollar berish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va xulosalaringizni asoslash kabi asosiy jihatlar tavsiflanadi. Bola ma'lumotni baholash, muqobil echimlarni izlash va ongli qarorlar qabul qilishni o'rganadigan ta'lim muhitini yaratish muhimligi ta'kidlanadi. Va u tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan o'qitish usullari va strategiyalarini ochib beradi, shu jumladan muammoli ta'limdan foydalanish, dialogik yondashuvlar va real hayot voqealarini muhokama qilish.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, ta'lim jarayoni, tahlil, sabab-natija munosabatlari, argumentatsiya, o'qitish usullari, muammoli ta'lim, dialog yondashuvlari.

Введение. Критическое мышление у детей – это способность анализировать информацию, задавать вопросы, проверять ее достоверность, выявлять причинно-следственные связи, аргументировать выводы и принимать взвешенные решения. Это не врожденное качество, а способность, развиваемая в процессе обучения и взаимодействия с окружающим миром.

Критическое мышление включает в себя способность расчленять информацию, понимать ее природу, сопоставлять факты, определять актуальность и важность, оценивать альтернативы и находить нестандартные решения. Оно также включает в себя способность объяснять и обосновывать свои взгляды, размышлять над своими идеями и выводами.

Развитие критического мышления означает создание среды, в которой дети учатся подвергать сомнению информацию и задавать такие вопросы, как «почему», «как» и «что если». Оно охватывает умение рассматривать ситуацию с разных точек зрения, искать доказательства и делать выводы, основанные на фактах, а не на догадках или эмоциях. Важно поощрять детей думать, давать им задания, требующие анализа и поиска решений, обсуждать с ними реальные события и помогать им различать факты, мнения и манипуляции. А диалог должен быть ареной, где дети могут свободно выражать свои идеи. Развитие критического мышления поможет детям стать более независимыми, уверенными в своих выводах и способными справляться с реальными жизненными проблемами.

Методы.

Учителя играют важную роль в развитии критического мышления у учащихся, поскольку они создают атмосферу, способствующую развитию аналитических навыков, независимого мышления и постановки вопросов. Это начинается с того, что учителя не только предоставляют готовую информацию, но и поощряют учеников исследовать, сравнивать, задавать вопросы и находить собственные ответы. Учитель не столько предоставляет информацию, сколько выступает в роли проводника, направляя учеников к пониманию сложных идей и более глубокому мышлению. Один из главных инструментов учителя – создание живого диалога в классе. Вместо того чтобы давать простые ответы, они задают вопросы, которые требуют размышлений, анализа и поиска обоснования.

Такие вопросы предполагают анализ причинно-следственных связей, обсуждение альтернативных точек зрения и изучение проблем реального мира. Благодаря чему, учащиеся не только усваивают знания, но и понимают, как применять их в различных контекстах.

Для развития навыков критического мышления преподаватели могут использовать такие методы, как анализ конкретных ситуаций, дискуссии, групповые проекты и практическое решение проблем. Такие методы учат рассматривать различные точки зрения, искать доказательства, проверять их достоверность и делать выводы, основанные на логике и фактах. Важно, чтобы учителя поощряли самостоятельность учащихся и не боялись совершать ошибки. Ошибки должны рассматриваться не как неудачи, а как возможность учиться и развиваться. Обеспечивая открытую атмосферу и уважая мнение каждого, учителя создают пространство, в котором ученики чувствуют себя в безопасности и не боятся выражать свое мнение.

Более того, учителя подают пример. Их готовность обсуждать сложные вопросы, способность признавать ошибки и уважение к различным точкам зрения закладывают основу для развития у учеников навыков критического мышления. Если учителя любопытны, объективны и готовы учиться, то и ученики будут развивать эти качества.

Одним из подходов к развитию критического мышления является анализ кейсов, где учащимся предлагается изучение конкретных ситуаций. Это позволяет проанализировать проблему и найти возможные решения.

Дискуссионные группы – еще один эффективный способ стимулировать живой обмен идеями. Разбившись на небольшие команды, учащиеся могут более глубоко обсудить конкретную тему, что поможет им сформировать и отстоять собственное мнение.

Ролевые игры также заслуживают внимания. В этом формате они берут на себя разные роли, что помогает им увидеть ситуацию с разных точек зрения и понять, как строить аргументацию.

Результаты.

В процессе внедрения методов, направленных на развитие критического мышления, был отмечен ряд положительных изменений, которые оказали значительное влияние на обучение.

Во-первых, значительно возросла вовлеченность учеников. Они не только активно участвовали в дискуссиях, но и начали задавать собственные вопросы. Что создало динамичную атмосферу в классе, где каждый чувствует себя важным и услышанным. Их готовность делиться своими мыслями и опытом была очевидна, а понимание темы углублялось.

Во-вторых, улучшились навыки ведения дискуссии. Учащиеся стали увереннее выражать свое мнение и обосновывать свою позицию. Они научились не только выражать свои мысли, но и подкреплять их логическими аргументами – важным аспектом критического мышления. Благодаря чему углубилось не только их понимание пройденного материала, но и развилось способность вести конструктивные дискуссии.

Заметно повысилась самостоятельность учащихся. Теперь ученики активно ищут и контролируют информацию и проявляют инициативу в собственном обучении. Это говорит о том, что они хотят глубже понять информацию, а не принимать ее такой, какая она есть. Такой подход помог развить исследовательские навыки и уверенность в себе.

Важно также отметить, что развитие критического мышления способствовало улучшению работы в команде. Школьники учились слушать друг друга, уважать разные точки зрения и вместе искать решения. Что не только укрепляет их социальные навыки, но и готовит их к будущей профессиональной деятельности, где умение сотрудничать и обсуждать идеи имеет большое значение.

И последнее, но не менее важное: Учащиеся стали более открытыми для новых

идей и активно бросали себе вызов. Они начали понимать, что неудача – это не конец, а возможность для роста и обучения. Внедрение методов, направленных на развитие критического мышления, не только улучшило учебный процесс, но и подготовило школьников к успешному будущему, в котором они смогут уверенно справляться со сложными ситуациями и принимать взвешенные решения.

Обсуждение.

Развитие критического мышления – это длительный процесс, поэтому преподаватели должны быть терпеливыми, гибкими и понимающими по отношению к ученикам. А школьники должны понять, что их мнение ценят и что их вопросы и мысли действительно имеют значение. Поэтому роль учителя заключается в том, чтобы поощрять, направлять и мотивировать учащихся, чтобы они становились независимыми и уверенными мыслителями.

Рекомендуется продолжать изучать новые способы поощрения критического мышления учащихся. Например, интеграция технологий может значительно повысить мотивацию и привнести новые подходы к обучению. Регулярная оценка и обратная связь помогут учителям понять, какие стратегии наиболее эффективны.

В конечном итоге развитие критического мышления поможет детям не только в школе, но и в жизни, помогая им успешно адаптироваться к быстро меняющемуся миру.

Используемая литература.

- Ennis, R. H. (2011). *Critical Thinking Across the Curriculum: A Vision*.
- Paul, R., & Elder, L. (2002). *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*.
- Brookfield, S. D. (2012). *Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions*.
- Halpern, D. F. (1998). *Teaching Critical Thinking for Transfer Across Domains: Dispositions, Skills, Structure Training, and Metacognitive Monitoring*.
- Lipman, M. (2003). *Thinking in Education*.
- Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*.
- Marzano, R. J., & Kendall, J. S. (2007). *The New Taxonomy of Educational Objectives*.
- Fisher, A. (2001). *Critical Thinking: An Introduction*.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*.
- Paul, R., Elder, L., & Bartell, T. (1997). *California Teacher Preparation for Instruction in Critical Thinking: Research Findings and Policy Recommendations*.

YUQORI MALAKALI SAMBOCHILARNING TEZKOR KUCH TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

*Ma'murbekova Gulzoroy A'zamjon qizi
Oriental universiteti o'qituvchisi, Mustaqil izlanuvchi
O'zbekiston, Toshkent shahar*

Anotatsiya. Ushbu maqolada yuqori malakali sambochilarni tezkor kuch tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan metodikalar va amaliyotlar tahlil qilinadi. Tajriba davomida sportchilarning tezkor kuch qobiliyati o'lgan bo'lib, ularning eksploziv kuchi, tezligi va maxsus kuch ko'rsatkichlari o'rganildi. Natijalar 8 haftalik trening dasturi asosida taqdim etiladi va statistika yordamida o'zgarishlar tahlil qilinadi. Maqola sportchilarning tayyorgarligini oshirishda yangi yondashuvlar va tavsiyalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: Sambo, tezkor kuch, plyometrik mashqlar, eksploziv kuch, maxsus kuch, trening metodikasi.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ САМБИСТОВ В ОБЛАСТИ СКОРОСТНОЙ СИЛЫ

*Ma'murbekova Gulzoroy Azamjonovna
Преподаватель Восточного университета
Узбекистан, г. Ташкент*

Аннотация. В данной статье анализируются методики и практики, направленные на совершенствование подготовки высококвалифицированных самбистов в области скоростной силы. В ходе эксперимента была измерена способность спортсменов к скоростной силе, а также изучены их показатели взрывной силы, скорости и специальной силы. Результаты представлены на основе восьминедельной тренировочной программы, и изменения анализируются с помощью статистики. Статья предлагает новые подходы и рекомендации для улучшения подготовки спортсменов.

Ключевые слова: Самбо, скоростная сила, плиометрические упражнения, взрывная сила, специальная сила, методика тренировки.

IMPROVING THE SPEED STRENGTH TRAINING OF HIGHLY QUALIFIED SAMBO ATHLETES

*Ma'murbekova Gulzoroy Azamjonovna
Lecturer at Oriental University Uzbekistan, Tashkent City*

Abstract. This article analyzes the methodologies and practices aimed at improving the speed strength training of highly qualified sambo athletes. During the experiment, the athletes' speed strength capabilities were measured, and their explosive strength, speed, and special strength indicators were studied. The results are presented based on an 8-week training program, and changes are analyzed using statistics. The article proposes new approaches and recommendations for enhancing athletes' training.

Keywords: Sambo, speed strength, plyometric exercises, explosive strength, special strength, training methodology.

Kirish. Sambo sporti o'zining yuqori jismoniy va ruhiy talabchanligi bilan mashhur bo'lib, sportchilardan tezkor kuch, texnik aniqlik va mustahkamlikni talab qiladi. Tezkor kuch sambo sportchisi uchun muhim omil bo'lib, u jangovar holatlarda muvaffaqiyatli harakat qilish uchun zarurdir. Tezkor kuchni rivojlantirish uning jismoniy tayyorgarligini oshirishga yordam beradi,

shuning uchun bu mavzu hozirgi kunda dolzarb hisoblanadi. Ushbu maqola yuqori malakali sambochilarni tezkor kuch tayyorgarligini takomillashtirishda qo'llaniladigan metodikalarni tahlil qiladi va tajriba natijalariga asoslanib tavsiyalar beradi. Tezkor kuch (eksploziv kuch) sportchi mushaklarining qisqa vaqt ichida maksimal kuch hosil qilish qobiliyatini anglatadi. Bu jismoniy sifat, ayniqsa, tezlik va kuch uyg'unligini talab qiluvchi sport turlari, jumladan, yengil atletika, gimnastika, sambo, kurash va boshqa sport turlari uchun juda muhim ahamiyatga ega. Tezkor kuch tayyorgarligi nafaqat sport natijalarini yaxshilash, balki jarohatlar oldini olish, mushaklarning koordinatsiyasini rivojlantirish va harakatsamaradorligini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Tezkor kuchni rivojlantirish murakkab jarayon bo'lib, sportchi organizmining fiziologik, biokimyoviy va bioenergetik xususiyatlariga tayanadi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun to'g'ri metodika va trening dasturlaridan foydalanish talab etiladi. Bugungi kunda tezkor kuchni oshirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar sport fiziologiyasi, biomekanika va trening nazariyasining ilmiy yutuqlari asosida takomillashtirilmoqda. Shu bilan birga, har bir sport turining o'ziga xos talablarini hisobga oluvchi individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy sportchilar yuqori raqobat sharoitida tezkor kuchni maksimal darajada oshirishga intilmoqda. Shuningdek, yosh sportchilarning o'sish va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olib, ularning tayyorgarlik jarayonlarini to'g'ri boshqarish, ularning sportdagi muvaffaqiyatlari va uzoq muddatli sog'lom faoliyatini ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Mazkur ishda tezkor kuchni rivojlantirishning ilmiy asoslari, trening metodikasi, shuningdek, samaradorlikni oshiruvchi innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi.

Bu nafaqat sport natijalarini oshirishga, balki sportchilar salomatligini mustahkamlash va ularning uzoq muddatli faoliyatini ta'minlashga qaratilgan yechimlarni taklif qilish imkonini beradi. Yuqori malakali sambochilarning tezkor kuch tayyorgarligini takomillashtirish bo'yicha maqola dolzarbdir, chunki sambo, jismoniy tayyorgarlik va mahoratni yuqori darajada talab qiladigan sport turi bo'lib, sportchilardan yuqori tezlik, kuch va eksplozivlikni talab qiladi. Jismoniy tayyorgarlikning muhimligi: Sambo sporti jangovar texnikalar, tezkor reaksiyalar, eksploziv kuch va maxsus kuchni birlashtirgan sport turi hisoblanadi. Shu sababli, tezkor kuch tayyorgarligini takomillashtirish sambochilarning muvaffaqiyatini oshirish uchun juda zarur. Yuqori malakali sportchilarni tayyorlash: Bugungi kunda yuqori malakali sambochilarni tayyorlashda an'anaviy trening metodikalaridan tashqari, innovatsion yondashuvlar va metodlar qo'llanilishi muhim. Bu maqola shunday yangi metodologiyalarni kiritib, sambochilarni samarali tayyorlashga yordam berishi mumkin. Eksploziv kuch va tezlik: Tezkor kuch va eksploziv kuchni rivojlantirish sambochilarning jangovar harakatlarini optimallashtiradi, ularning harakatlarini tezlashtiradi va raqibni nazorat qilishda ustunlik yaratadi. Sportchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda plyometrik mashqlar va maxsus texnikalar orqali olingan samaralar sportchilarga raqobatbardosh ustunlik beradi. Yangi yondashuvlar va tavsiyalar: Ushbu maqola ilgari o'tkazilgan tajriba va amaliyotlar asosida yangi yondashuvlarni taklif etadi. Ularning sambochilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishdagi ahamiyati kattadir. Yangi metodikalar yordamida tezkor kuchni rivojlantirish, sportchilarning jismoniy va psixologik holatini yaxshilashda samarali bo'lishi mumkin. Sport sohasidagi yangiliklar: O'zbekiston va boshqa mamlakatlarda sambo sportining rivojlanishi, uning xalqaro miqyosda o'sishi va yanada raqobatbardosh bo'lishi uchun yuqori malakali sportchilarni tayyorlashning samarali metodikalari juda muhim. Ushbu maqola bunday metodlarni ishlab chiqishga yordam beradi va bu metodlarni o'rganish sportchilarning tayyorgarligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Sambo sportchilarning tezkor kuchini rivojlantirish bo'yicha ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar va ilmiy ishlarda plyometrik mashqlar, eksploziv kuchni rivojlantirish metodikalari keng qo'llanilgan. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, plyometrik mashqlar tezkor kuchni yaxshilashda samarali bo'lishi mumkin, chunki ular mushaklarning kuchini maksimal

darajada ishga solish imkonini beradi. Bundan tashqari, maxsus texnik mashqlar sportchilarning jangovar harakatlarini optimallashtirishda yordam beradi. Tajriba metodologiyasi. Tajriba 12 nafar yuqori malakali sambochi bilan o'tkazildi. Sportchilarning yosh oralig'i 19-25 yoshni tashkil etdi. Tajriba davomida ularga eksploziv, plyometrik va maxsus texnik mashqlarni o'z ichiga olgan 8 haftalik trening dasturi taqdim etildi. Har bir sportchidan dastlabki va yakuniy natijalar olish uchun eksploziv kuch, tezlik va maxsus kuch ko'rsatkichlari o'lchandi.

1-jadval.

Sambo sport turi bo'yicha trinirovka jarayonida qo'llanilgan plyometrik mashqlar jadvali

Mashg'ulot turi	Mashg'ulot texnikasi	Nazariy asos	Sambo uchun ahamiyati
Eksploziv mashqlar	To'pni uloqtirish, balandlikka sakrash	Qisqa vaqt ichida maksimal kuch ishlab chiqarish	Kuch va tezlikni oshirish
Plyometrik mashqlar	Platformaga sakrash, tezkor sprintlar	Tezlik va kuchni birgalikda rivojlantirish	Reaksion tezlikni oshirish
Maxsus texnik mashqlar	Raqibni ko'tarish va tashlash texnikasi	Texnik harakatlarni kuch bilan birlashtirish	Amaliy jang ko'nikmalarini yaxshilash
Og'ir atletika mashqlari	Squat, deadlift	Asosiy kuchni rivojlantirish	Yadro mushaklarini mustahkamlash

izohi: Ushbu jadvalda yuqori malakali sambochilarni tayyorlashda qo'llanilgan trening usullari natijalari taqdim etilgan. Tajriba davomida sportchilarning tezkor kuch ko'rsatkichlari (eksploziv kuch, tezlik va maxsus kuch) 8 haftalik plyometrik mashqlar dasturi asosida o'lchandi. Jadvalning boshlang'ich va yakuniy natijalar ustunlari orqali treningning samaradorligi ko'rsatilgan.

Sambo sport turi bo'yicha mashg'ulotlarning tahliliy natijalari

2-jadval.

Ko'rsatkich	Boshlang'ich natija	Yakuniy natija	O'zgarish foizi
Sakrash balandligi	45 sm	53 sm	+18%
30 m yugurish vaqti	4,7 soniya	4,2 soniya	-10%
Raqibni ko'tarish vaqti	28 soniya	23 soniya	-18%

Natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, yuqori intensivlikdagi eksploziv va plyometrik mashqlar tezkor kuchni sezilarli darajada rivojlantiradi. Ushbu jadvalda yuqori malakali sambochilarning tezkor kuch tayyorgarligi bo'yicha tajriba boshida va oxirida olingan ko'rsatkichlar taqdim etilgan.

Xulosa. Ushbu tadqiqot yuqori malakali sambochilarni tayyorlashda eksploziv,

plyometrik va maxsus texnik mashqlarni birlashtirish samaradorligini ko'rsatdi. Kelgusida mashg'ulot dasturlarini yanada individualizatsiya qilish va sportchilarning psixologik tayyorgarligiga ko'proq e'tibor qaratish tavsiya etiladi. Yuqori malakali sambochilarning tezkor kuch tayyorgarligini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar va trening dasturi sportchilarning jismoniy ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilash imkonini berdi. 8 haftalik plyometrik mashqlar dasturi orqali eksploziv kuch, tezlik va maxsus kuch ko'rsatkichlari sezilarli o'sish bilan yakunlandi.

Adabiyotlar ro'yxati:

Ilyin, A. A. (2015). Tezkor kuch va eksplozivlikni rivojlantirish metodikasi. Jismoniy tarbiya va sport, 7(3), 32-40.

Mikayilov, S. T. (2016). Sambo sporti: Trening metodikasi va psixologik tayyorgarlik. Sport va jismoniy tarbiya, 10(4), 101-112.

Tepper, R. M. & Barbashev, A. V. (2018). Optimal trening metodlarining sambochilar uchun ahamiyati. Sport fiziologiyasi va metodologiyasi, 15(2), 43-50.

Kuchayev, P. V. (2017). Sportchilarni tayyorlashda plyometrik mashqlarning o'rni. Jismoniy tayyorgarlik va sport salohiyati, 12(1), 22-30.

Johnson, B. & Potts, W. (2019). Strength and speed development in combat sports. International Journal of Sports Science, 21(5), 58-65.

Shamshurina, A. V. & Ivanov, V. B. (2020). Modern approaches to the development of explosive strength in martial arts athletes. Journal of Sports Science and Medicine, 24(3), 112-118.

Kiktev, V. G. (2014). Sambo va judo sportchilari uchun maxsus kuch tayyorgarligi. O'zbekiston, Toshkent, Jismoniy tarbiya nashriyoti.

Zaitsev, N. V. (2021). Trening metodikasi va ularning jangovar sportlarda qo'llanilishi. Jismoniy tarbiya va sport metodologiyasi, 19(2), 41-49.

Sirojiddinov, B. X. (2015). Tezkor kuch va plyometrik trening metodlari. Sport pedagogikasi, 9(3), 87-93.

Gabbett, T. J. & Whiteley, R. (2016). Physical preparation and injury prevention in combat sports. Journal of Strength and Conditioning Research, 30(4), 115-124.

O'QITUVCHI KASBIY MAHORATI MASALALARIDA YEVROPA OLIMLARINING O'ZIGA XOS QARASHLARI

*Mamajonova Zulfizarxon Madaminovna
Andijon davlat universiteti, Pedagogika kafedrası v/b. dotsenti*

Annotasiya: Ushbu maqolada o'qituvchi kasbiy mahorati masalalarida yevropa olimlarining o'ziga xos qarashlari yoritib berilgan. Ushbu o'qituvchi kasbi haqidagi ko'pgina o'ziga xos mulohazalar hozirgi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda, demak millati va kelib chiqishidan qat'iy nazar ajdodlar merosini takomillashtirish evaziga hozirgi kunda ta'lim va tarbiyani yanada yuksak bosqichlarga ko'tarish mumkinligi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, o'qituvchi obrazi, mahorat, kasbiy mahorat, pedagogik mahorat, individual xususiyatlar, qobiliyat, e'tiqod.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ЕВРОПЕЙСКИХ УЧЕНЫХ НА ВОПРОСЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

*Мамажонова Зулфизархон Мадаминовна
Доцент кафедры педагогики Андиганского государственного университета*

Аннотация: В данной статье освещаются специфические взгляды европейских ученых на вопросы профессиональной компетентности педагога. Многие конкретные соображения об этой профессии учителя сохраняют свое значение и по сей день, а это означает, что в настоящее время образование и воспитание могут быть подняты на более высокий уровень в обмен на улучшение наследия предков независимо от национальности или происхождения.

Ключевые слова: учитель, образ учителя, мастерство, профессионализм, педагогическое мастерство, индивидуальные особенности, способности, убеждения.

SPECIFIC VIEWS OF EUROPEAN SCIENTISTS ON THE ISSUES OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A TEACHER

*Mamajonova Zulfizarkhon Madaminovna
Andijan State University, Acting Associate Professor, Department of Pedagogy*

Abstract: This article highlights the specific views of European scientists on the issues of professional competence of a teacher. Many specific considerations about this teaching profession remain relevant to this day, which means that education and upbringing can now be elevated to a higher level in exchange for improving ancestral heritage, regardless of nationality or origin.

Keywords: teacher, teacher's image, skill, professionalism, pedagogical skills, individual characteristics, abilities, beliefs.

KIRISH. Yevropa olimlarining o'qituvchi va ularning kasbiy mahorati masalalari, ta'lim – tarbiya jarayonidagi o'rni hamda qarashlari, kasbiy mahoratlarini takomillashtirish to'g'risidagi muammolar Yevropa olimlari Ya.A.Komenskiy, Djon Lokk, A.I.Gersen, G.Pestlotstsi, A.Disterverg, K.D.Ushinskiy kabilarning asarlarida o'z ifodasini topganligi ta'kidlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Yan Amos Komenskiy o'z davrida o'qituvchilarning bola dunyoqarashini rivojlantirishdagi roliga yuqori baho berib, o'qituvchilik “yer yuzidagi har qanday kasbdan ko'ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasb” ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'qituvchi o'z burchlarini chuqur anglay olishi hamda o'z qadr-qimmatini to'la baholay bilishi zarur. Ya.A.Komenskiy o'qituvchi obrazini tasvirlar ekan, uning shaxsida quyidagi fazilatlar namoyon bo'lishi maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi: vijdonli, ishchan, sabotli, axloqli, o'z

ishini sevuvchi, o'quvchilarga mehr bilan muomala qiluvchi, ularda bilimga havas uyg'otuvchi, o'quvchilarni o'z ortidan ergashtiruvchi va diniy e'tiqodni shakllantiruvchi.

I.G.Pestalotssi o'qituvchining kasbiy sifatlariga baho berish bilan birga, asosan uning xalq ta'limi tarmog'ini takomillashtirishdagi roli hamda fan asoslarini egallashdagi ahamiyati va vazifalariga to'xtalib o'tadi.

A.Disterverg o'qituvchining ta'limdagi rolga yuqori baho berib, u o'z faoliyatini chuqur bilib, pedagogik mahoratini oshirib borishi o'quvchilarni qalbdan yoqtirishi natijasida yuzaga keladi deb uqtiradi. O'qituvchi bolalarning individual xususiyatlarini, qobiliyatini, faoliyatini mukammal bilishi uchun muayyan darajada psixologik bilimlarga ham ega bo'lishi kerakligini takidlab o'tgan.

Pedagog olim Djon Lokk o'qituvchi psixologiyasining eng muhim jihatlarini ishlab chiqqan. Ular orasiga mo'tadillik, g'ayrat-shijoatlilik, ehtiyotkorlik kabi hislatlarni kiritib, o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi rolini asarlarida yoritib bergan.

A.I.Gersen, L.N.Tolstoy, I.G.Chernishevskiy, K.D.Ushinskiy kabi rus pedagog olimlari g'arb mutafakkirlari g'oyalarining vorislari sifatida mazkur muammolarga o'z mulohazalarini bildirganlar.

Jumladan, A.I.Gersen mulohazalariga ko'ra, o'qituvchining asosiy hislati – bu uning bolalar bilan munosabatda bo'layotganligini sezishda, bolalar ruhiy dunyosini tushuna olishida, axloqiy qobiliyatining mavjudligida, chunki u shunday iste'dodga ega bo'lmog'i zarurki, unga har qaysi o'qituvchi erisha olmaydi.

Taniqli rus pedagogi K.D.Ushinskiy ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining roli va shaxsiga yuqori baho berib, o'qituvchi kasbiga oid ilmiy mulohazalarida hech bir Qonun yoki programma, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi metod yoki tamoyillar o'qituvchi shaxsining pedagogik faoliyatdagi mahorati o'rnini bosa olmaydi deb hisoblaydi.

K.D.Ushinskiy o'qituvchi ma'naviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borish maqsadga muvofiq ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari suradi. Mazkur g'oyaning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlovchi tizim – o'qituvchilarni qayta tayyorlovchi kurslar tizimini tashkil etishni u ilk bor asoslab bergan.

K.D.Ushinskiy o'qituvchining mashaqqatli mehnatini ta'riflab shunday deydi: "Hali yetilmagan va fikri xayoli tarqoq bo'lgan o'ttiz yoki qirqta o'quvchining ongini butun dars davomida mashg'ul qilib turish uchun o'qituvchi o'z so'zlari va bergan masalalari to'g'risida ko'p bosh qotirishi, serdiqqat bo'lishi kerak. Mana shu sababdan bilimi bo'lgan har bir kishi o'qituvchi bo'lishga layoqatli bo'lavermaydi. Jamiyat tomonidan hamma vaqt ham etarlicha ta'rif qilinmaydigan bu vazifani insof bilan ado qilmoq uchun zo'r matonat va mahorat talab qilinadi".

K.D.Ushinskiyning ta'kidlashicha, o'qituvchi qalbining bolalarga nisbatan mehrini bildiruvchi axloqiy hislatlaridan biri, muallimning tarbiyaviy kuchini va qobiliyatini ko'rsatadigan ma'naviy o'yinasi ijtimoiy qimmatga ega bo'lib, barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishda namoyon bo'ladi. Pedagogik faoliyatning yana bir muhim tarkibiy qismi o'qituvchining xarakteri va his-tuyg'ularida, uning o'quvchilar bilan muloqotga kirishish usulida namoyon bo'luvchi pedagogik-psixologik takt (odob, axloq) xususiyatlarini qo'llashdir. Uning fikricha psixologik takt (odob, axloq) hayotimizning barcha jabhalarida g'oyatda keng qo'llaniladigan faoliyat turi, shuning uchun ushbu taktlarga ega bo'lmasdan, odamlar orasida hech qanday muloqot va nutq qobiliyatining o'zi ham bo'lishi mumkin emas, deb ta'kidlaydi.

"Aqlli, fikran boy, bag'ri keng insonchchalik hech narsa yoshlarni qiziqitirmaydi, o'zining ortidan ergashtira olmaydi ham..., aql – aql bilan tarbiyalanadi, vijdon – vijdon bilan, vatanga sadoqatlilik – bevosita vatan uchun xizmat qilish bilan..., – deb ta'kidlagan edi mashhur rus pedagogi V.A.Suxomlinskiy. – O'qituvchi o'zining butun borlig'i, kundalik hayoti, ma'naviy

madaniyati bilan hamkasblari va o'quvchilarga o'rnatilgan bo'ladi va ularni o'z ortidan ergashtiradi".

O'qituvchida pedagogik mahoratni shakllantirishning ilmiy – nazariy asoslari pedagog olim V.A.Slastyenin tomonidan ham tadqiq qilingan. U kasbiy – pedagogik tayyorgarlik, o'qituvchining shaxsi va kasbiy shakllanish yo'nalishi va bunda pedagogik mahorat to'g'risida so'z yuritib, shunday yozadi: "O'qituvchi muntazam ravishda pedagogik nazariyalarga tayansagina, o'qituvchilik mahoratini egallaydi. Chunki, pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogik nazariyaga murojaat qilishni taqozo etadi. Birinchidan, ilmiy nazariyalar – taraqqiyotning umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalarini aks ettiruvchi ilmiy bilimlardir, amaliyot bo'lsa, doimo aniq vaziyatga asoslanadi. Ikkinchidan, pedagogik faoliyat – falsafa, pedagogika, psixologiyaga oid bilimlar sinteziga asoslanuvchi yaxlit jarayondir. Bu bilimlar sintezisiz pedagogik amaliyotni maqsadli qurish juda mushkul". Demak, o'qituvchidan nafaqat pedagogik mahoratni mukammal egallash talab etiladi, balki pedagogik amaliyotni to'g'ri va maqsadli tashkil qilish uchun chuqur ilmiy – nazariy ma'lumotlarga ham ega bo'lish lozim.

Buyuk rus adibi L.N.Tolstoy o'qituvchi fazilatining mukammalligini o'z mutaxassisligiga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishi bilan bir vaqtda bolalarga bo'lgan munosabatida, ularni xuddi o'z farzandlaridek jon-dilidan sevishida ekanligida ko'rgan. Uning ta'kidlashicha, "agar o'qituvchi faqat ishiga havas qo'ygan bo'lsa, u yaxshi o'qituvchi bo'ladi. Agar o'qituvchi bolaga faqat otasi va onasi kabi havas qo'ygan bo'lsa, u oldingi o'qituvchidan yaxshiroq bo'ladi. Bordiyu, ikkala hislatni ham o'zida mujassamlashtirsa, u holda u mukammal va mahoratli o'qituvchi bo'la oladi".

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yevropa olimlari o'z ilmiy asarlarida o'qituvchining bir qator muhim fazilatlarini haqida fikr yuritganlar. Bularning qatoriga quyidagi fikrlarni alohida qayd etish lozim: o'qituvchining har tomonlama barkamol bo'lishi, o'zining yuksak hislatlari va his-tuyg'ulari bilan boshqa kasbdagi kishilardan ajralib turishi, bolalar ruhiyatiga oson kira olish qobiliyati, darslarni o'zlashtirishda orqada qolganlar bilan individual ishlar olib borish, o'quvchilar diqqatini o'ziga qaratish mahorati, mustaqil ishlash va o'z mahoratini, malakasini oshirish, pedagogik-psixologik odob (takt)ga ega bo'lish, notiqlik san'atini puxta bilish kabilardir.

Hozirgi kunda ham yevropaning yetakchi olimlari (B.P.Zyazin, V.A.Kan-Kalik, Y.N.Kyuluytkin, N.D.Nikandrov, L.I.Ruvinskiy va boshqalar) o'qituvchining pedagogik mahoratini yanada takomillashtirish uchun ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar. Xususan, ular o'z asarlarida "mukammal egallangan pedagogik mahorat"ni o'qituvchi doimo orzu qilib intiladigan, ammo yetisha olmaydigan yuksak ideal kasbiy mahorat sifatida izohlaydilar. Shu ma'noda "mahorat" terminini o'qituvchiga nisbatan kompliment, ya'ni maqtov tariqasida eng oily baho sifatida qo'llash mumkin.

Pedagogik mahorat faqat o'qituvchi batamom o'zlashtirishi lozim bo'lgan kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallashning eng yuqori cho'qqisi sifatida qabul qilinmasligi kerak. Tajribali o'qituvchi o'z ijobiy yutuqlari bilan qanoatlanib qolmasdan, hamisha kasbiga oid yangiliklarni o'zlashtirib borishi, jamiyat taraqqiyoti tufayli paydo bo'ladigan zamonaviy pedagogik vazifalar va muammolarni hal qilishda faol ishtirok yetishi; o'zining kasbiy ko'nikma va malakalarini uzluksiz oshirib borishga intilishi lozim. Bu pedagogik mahoratni egallashning ajralmas qismidir.

Pedagogik mahoratni egallash va rivojlantirishda (malaka oshirish, takomillashtirishda) o'qituvchi o'zi bilgan va o'rgangan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirib boradi.

Demak, o'qituvchi kasbiy mahoratini oshirishga intiladi. Uning chegarasi bormi? Bizga ma'lumki, bo'lajak o'qituvchining pedagogik mahorati aslida pedagogika o'qituvchi ta'lim muassasalarida rasmiy ravishda egallanadi va bunga tajribali ustozlar, olimlar jalb etiladi. So'ngra o'quv-tarbiyaviy faoliyat bilan shug'ullanish huquqini beruvchi hujjat bilan ta'minlanadi. Shu bilan birga, ba'zan yosh o'qituvchining tajribasi va malakasi yetarli emasligi ham tan olinadi.

Shuningdek, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini yanada oshirish uchun, avvalo uning malakasini oshirishga sabab bo'ladigan, pedagogik mahoratini shakllantiradigan zamonaviy manbalarni, omillarni, vosita va metodlarni izlab topish zarur. Ushbu yondashuv o'qituvchi pedagogik mahoratini rivojlantirish muammolarini hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'kidlash joizki, har bir o'qituvchi ko'nikma va malakalarini oshirish bilan birga, o'z kasbiga sadoqatli bo'lishi, uni sevishi hamda uzluksiz takomillashtirib borishi shart. Bunda belgilangan maqsad sari intilish, albatta pedagogik mahoratning eng yuksak cho'qqilarini egalashga ishonch – o'qituvchi uchun muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi zamon yevropa olimlari ilmiy pedagogik tadqiqotlari tahliliga ko'ra, o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish muammolarini hal yetish quyidagicha talqin yetiladi:

o'quv – tarbiyaviy jarayonni eng qulay uslublarini topish va joriy etish;

o'z mehnatini muntazam ilmiy asosda tashkil yeta olish;

o'qituvchi pedagogik qobiliyatini va pedagogik madaniyatini oshirish;

pedagogik muammolarni mohirona hal etish yo'llarini takomillashtirish;

amaliy va nazariy bilimlarni doimiy oshirib borish;

kasbiy ijodkorlikni uzluksiz rivojlantirish.

Dars jarayonida o'quvchilar bilim faoliyatini boshqarish bir necha omillarga bog'liq. Ularning eng asosiylaridan biri o'quvchilarni o'z faniga qiziqтира olishdir. Olimlar ta'kidlaganidek, faqat qiziqishgina psixik jarayonlar va ularning idrok, diqqat, xotira, tafakkur va iroda kabi funktsiyalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchining bilishga oid qiziqishlari ko'p qirrali qiyofalarda namoyon bo'ladi: o'quvchini harakatchan va qiziquvchanligi, o'quvchining ayrim o'quv faoliyatiga shuningdek, umuman o'qishga bo'lgan motivlari, o'quvchi shaxsining o'ziga xos belgilari va uning yo'nalishini qaror topishi ana shular jumlasidandir.

O'quvchi yosh davriga xos tabiiy faolligi, biror bir aqliy qiziqish bilan qamrab olinmasa, uni qaysi tomon boshlab ketishini oldindan aytish qiyin. Shuning uchun ham K.D.Ushinskiy "zo'rlash va majburlashga asoslangan o'qitish" o'quvchining aqliy rivojlanishiga hech qanday ta'sir ko'rsatmasligini alohida ta'kidlab o'tgan edi. Shuni ta'kidlash lozimki, qiziqishlar va motivlar o'quvchilar o'quv faoliyatlarining shakllanish darajasiga qarab shaxsning shakllantiruvchi (o'quvchining nazariy fikri, o'qish faoliyatini o'quvchi shaxsi uchun ahamiyati) dastlabki omillar bilan o'zaro murakkab munosabatlarda namoyon bo'ladi.

XULOSA

Yevropa olimlari tomonidan ta'kidlangan o'qituvchi kasbi haqidagi ko'pgina o'ziga xos mulohazalar hozirgi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda, demak millati va kelib chiqishidan qat'iy nazar ajdodlar merosini takomillashtirish evaziga hozirgi kunda ta'lim va tarbiyani yanada yuksak bosqichlarga ko'tarish mumkin.

Adabiyotlar

Mamajonova Z.M. Pedagogik mahorat // Darslik// Toshkent: "IDEAL PRESS" nashriyoti, 2022. – 328 b.

Raximov B, Narziyeva N.N. Pedagogik mahorat. //Darslik. // Guliston: "SamDCHTI" nashriyoti. 154 bet.

Сластенин В.А. и др. Педагогика Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. - М.: Издательский центр «Академия», 2013. - 576 с

Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения. В 2-х т. Т.1. – М: Педагогика, 1974. – 584 с.

<https://cyberleninka.ru/article/n/pedagog-shaxsi-va-unga-qo-yiladigan-talablar>

<https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0016/4.14.pdf>

THE ROLE OF GRAPHIC PROGRAMS IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE

Mamatov Dilshod,

PhD in pedagogical sciences, Prof. of the Bukhara state pedagogical institute

Abstract: Ushbu maqolada mavjud ma'lumotlar asosida chizmachilik darsini o'qitishda talabalarning kognitiv kompetentsiyalarini mukammallashtirishning zamonaviy usullari tahlil qilinadi. Chizmachilik kelajakdagi texnik mutaxassis uchun darslarda muhim va majburiy mavzudir. Hozirgi vaqtda juda ko'p turli xil chizish dasturlari mavjud, ular orasida professional (pullik) va soddalashtirilgan (bepul) farqlash mumkin. Siz uchun biz ulardan eng ommabop va ko'p funksiyalilarining umumiy ko'rinishini tayyorladik. Endi siz nafaqat engil eskizni yaratishingiz, balki tayyor chizilgan rasmni chop etishingiz, agar kerak bo'lsa, uni ko'rishingiz va tuzatishingiz, balki o'zingizning loyihalaringizni ham yaratishingiz mumkin.

Keywords: drawing, painting software, project, design, positioning, updated cognitive, digital, autopsychological competencies

Graphite (shareware). Designed to create two- and three-dimensional drawings and diagrams of varying complexity and degree of detail. The program has multiple functionality and tools for fast and accurate creation of drawings. There is a system of bindings in space, the ability to create custom libraries, flexible sizing and much more.

Methods. This program is suitable for students of technical universities, engineers and ordinary users. It allows you to create multi-page PDF documents and provides accurate import and export of drawings in popular CAD formats.

The principle of operation is to build a drawing project from 2D and 3D components. Allows you to create both the simplest drawing and a complex mechanism. It works with three formats: DXF, DWG and DXF.

Unlike the previous program, AutoCAD does not work with the Russian ESCD system, but offers only an international one. Also, the disadvantages include the high cost of the full-featured version.

The most important conceptual position of the innovation platform speaks of the student as an active participant (subject) in the intensification of the process of professional formation of a person who has both general and professional competencies embedded in the Federal State Educational Standard and additionally updated cognitive, digital, autopsychological competencies. All this is recorded in the Adaptive model of the future teacher of the innovative type developed in our college.

Cognitive competence presupposes the most important, from the point of view of the concept of lifelong education, the skills of critical, systemic, strategic, creative thinking, as well as the skills of designing individual educational trajectories. Information and communication (digital) competence includes: skills of working with educational portals, online course platforms, project communication skills in online communities, skills of creating adaptive electronic textbooks taking into account cognitive styles and types of thinking of students, programming skills of educational games, as well as skills of using digital technologies for self-development.[2, 45]

Autopsychological (regulatory) competence involves mastering the skills of managing physical and psychophysiological resources, emotional and motivational-volitional self-regulation, mastering the skills of time and stress management in professional activities, as well as the skills of psycho-hygiene of information work («digital diet», «information fitness»).

Art projects are essentially universal: they can become high-tech lessons on art topics, educational activities among students, as well as a form of career guidance work of the college

among high school students of the city. The main advantage of an art project is that listeners are its active accomplices. Each art project requires a long time to develop and implement among the audience. The following are the main stages of work on the art project.

1. Formation of a creative group of students for work, formulation of the theme, goals and objectives of the art project in drawing.
2. Work on an information project: collection, classification, analysis, processing and generalization of information on the topic.
3. Identification of the main problems in the topic of the art project, development of problematic issues for discussion with the audience.
5. Creating an art project structure.
6. Selection, processing and composition of the texts of the art project.
8. Development of a detailed scenario of an art project.
9. Creation of an electronic support system for an art project: selection, processing and creation of audio and video materials, creation of presentations.
10. Creation of costumes and props.
11. Distribution and learning of roles.
12. Selection and learning of musical compositions, choreographic miniatures, etc.
13. Individual, differentiated, group and consolidated art project rehearsals.
14. Creation of advertising for an art project (advertising posters, booklets, calendars).
15. Implementation of an art project among the audience.

Each of the listed stages of work contributes to the formation and development of the majority of students' skills that make up cognitive, digital and autopsychological competencies – the main components of the Adaptive model of the future teacher of an innovative type.

The most important stage of work on an art project is the so-called «generation of ideas», identification of the main problems on the basis of which its structure will be built, as well as the development of problematic issues for discussion with the audience during the art project (the most difficult universal problem usually becomes a mini-discussion problem).

This stage of work forms critical thinking – the most important component of cognitive competence. Critical thinking is also formed at the initial stage of work on an art project, when collecting, classifying, analyzing, processing and summarizing information on the topic.

When working on art projects, students' systemic and strategic thinking is formed, which are also important components of cognitive competence.

An art project is a special system of presenting new knowledge, forming a kind of educational and educational environment with high information and emotional saturation, rich semantic potential and relative communication freedom. The skills of systemic and strategic thinking are developed primarily when drawing up the structure and scenario of an art project.

The most important component of cognitive competence is the formation of creative thinking. Art design opens up wide opportunities for the manifestation of creative abilities of each student.

When creating an art project, students can: adapt the source texts for the intended audience, compose a script for an art project,

compose artistic texts (for example, scripts for theatrical performances), expressively read texts,

perform a particular role, showing acting skills, sing, dance, play musical instruments, create costumes and props, create ICT accompaniment, create author's videos, create advertising for an art project, organize an audience (develop and conduct games, quests), communicate with the audience, conduct a dialogue (mini-conversations), formulate and argue their point of view, develop and conduct mini-discussions, etc.

During the rehearsals of the art project, the most creative students can also act as stage directors of theatrical scenes in cooperation with the teacher.

Another component of cognitive competence is the skills of designing individual educational trajectories. In art design, students are grouped into small groups of 7-10 people, each of whom is working on their own art project. In the process of work, each student can choose a business «to his liking», in accordance with his capabilities and abilities, everyone makes a feasible contribution to the common cause.

Self-study and mutual training in various types of work, mutual assistance, mutual assistance are of great importance in the course of working on art projects. Many students master almost all types of necessary activities in art design.

As a result, the students themselves evaluate the contribution of each member of the group to the collective work of creating and implementing an art project. Thus, art design makes it possible to form and implement individual educational trajectories of students, including such important stages of this process as interaction, mutual assistance and reflection.

This competence is formed almost throughout the work on the art project. This happens both at the initial stage of art design when creating an information project (collection, classification, analysis, processing and generalization of information on the topic), and in further work - when creating an ICT support for an art project (a system of presentations and videos, often filmed and edited by students themselves, subordinated using hyperlinks). The purpose of using ICT in the course of art design is to achieve a deeper perception of the material through imaginative perception, to enhance its emotional impact, to ensure «immersion» in the era.

Before implementing an art project among the audience, students create advertising posters, booklets, calendars in order to attract an audience and reward the most active listeners-participants of the art project. Students' project communication skills are also developing in online communities, since the process of working on art projects takes place not only in the classroom, it requires constant communication between members of the creative team and the teacher.

Creativity is one of the most «expensive» activities. The ability to regulate one's own physical, psychophysiological, cognitive, emotional, volitional resources (autopsychological competence) in the process of complex and long-term project activities is an important aspect of the formation of a future teacher of an innovative type. The information obtained during the study of the basics of psychology about personality types and thinking styles, mechanisms of psychological defense and strategies of behavior in conflicts help students to maintain a positive «self-image» in the process of preparing and conducting art projects.

To improve the skills of managing the physical and psychophysiological resources of students, trainings are conducted on team building and the development of creative thinking. Skills of emotional and motivational-volitional self-regulation are formed through conversations, role-playing games, detailed planning of all stages of preparation of art projects. In order to master the skills of time and stress management, a system of express reports is used in communities specially created in social networks («conversations»), motivating support for «streaming activities» in the game achieve logic (logic of level achievements).

Autopsychological (regulatory) competence also involves the use of a «digital diet». This is not only a temporary refusal to use gadgets during classes and rehearsals, but also the formation of students' ability to find verified information on Internet sites that are verified from the point of view of reliability and scientific information. In general, work on the «skills of the future» included in the autopsychological competence of the future teacher activates the processes of self-knowledge and self-development of the student.

Thus, art design in our college is an effective means of forming the personality of an innovative type of teacher.

In the disciplines of drawing and drawing geometry, auxiliary projection of graphic processes, design functions and motivational-value, practical-activity, reflexive-assessment components are determined by prioritizing the logic of optimally supporting creative activities

aimed at finding a creative solution to educational and cognitive tasks;

The model for the development of creative competence of students through the teaching of auxiliary projection methods is improved on the basis of pedagogical design of a technological structure, which strictly defines methodological conditions such as maximum accounting of individual characteristics, ensuring the stability of the creative atmosphere, accelerating dialogical joint activities;

In the disciplines of drawing and drawing geometry, auxiliary projection of graphic processes, design functions and motivational-value, practical-activity, reflexive-assessment components are determined by prioritizing the logic of optimally supporting creative activities aimed at finding a creative solution to educational and cognitive tasks;

The model for the development of creative competence of students through the means of teaching auxiliary projection methods is improved on the basis of pedagogical design of the technological structure, which strictly defines methodological conditions such as maximum accounting of individual characteristics, ensuring the stability of the creative atmosphere, accelerating dialogical joint activities;

The methodology for the development of creative activity in the disciplines of drawing and drawing geometry is improved by increasing the intensity of the degree of re-contact of heuristic methods with organizational and technical incline, aimed at finding the elements that will be needed in auxiliary projection (construction, projection, technical-design,) in search of the unknown, relying on an associative, intuitive and logical [3, 234]

The pedagogical mechanism for the development of creative thinking of future teachers is improved on the basis of expanding the positive dynamics of compositional-creative activity on the systematic correction of the state of reflexivity with an individual educational trajectory of the system of Subject-subject relations aimed at the manifestation of the student's personal potential.

Discussion. The problem of the development of spatial thinking at a qualitatively new level can be solved by modern computer-aided design systems. Due to the fact that architectural and construction drawing is studied by students of the Art and Graphic Faculty at the end of the course «Fundamentals of Drawing and descriptive geometry», the logical continuation of this course, in our opinion, is the study of computer means of displaying graphic information that have greater visibility, dynamism, high speed of execution of various images, convenient and intuitive graphical interface.

A special influence on the formation of positive motivation is exerted by: the information saturation of the curriculum, its relationship with previously studied material, a clearly realized perspective of the educational work of future teachers, the use of the «success methodology», instilling in the student faith in their abilities and strength, the use of a rating system for assessing students' knowledge.

The modern software used for the drawing lessons: Adobe Photoshop CC; MyPaint; DrawPlus; Clip Studio Paint; CorelDRAW; Affinity Designer; Autodesk Sketchbook; YouiDraw Drawing; MyBrushes Paint for Mac; Epic Pen; Flame Painter; ChemDoodle; Paintstorm Studio; MyPaint; Mischief; DrawPlus; Clip Studio Paint; Krita; MediBang Paint Pro; Procreate

In addition to these broad-spectrum programs, there are narrowly focused ones. For example, for drawing electrical circuits: DSSim-PC, sPlan, Circuit Diagram and for computer—aided design of microcircuits - ExpressPCB.

Conclusion. A positive motivational attitude to graphic activity can give a significant impetus to educational design. At the same time, the motivation to participate in the design will be determined by the positive attitude of students to the entire educational process, stable internal motives, passion for finding an original solution to the set graphic task.

REFERENCES

- E.H. Gombrich. The Story of Art. Englewood Cliffs. New York, 2012, P. 346
- Betty Edwards. The New Drawing on the Right Side of the Brain. Redhouse Publishing house. Auckland, P. 248.
- Austin Kleon. Steal Like an Artist: 10 Things Nobody Told You About Being Creative
5. Sukhrob Abdullaev and Dilshod Mamatov, - Pedagogical foundations in the teaching of folk arts and crafts of Uzbekistan in the training of teachers of fine arts. E3S Web of Conferences 420, 10019 (2023)
https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2023/57/e3sconf_ebwff2023_10019.pdf
- Маматов Д. К. Роль компьютерной графики в развитии космического воображения студентов //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99).
- Mamatov D. projects of making clay and plastic toys in pre-school education //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – С. 281-285.
- Маматов Д.К. Организация самостоятельной работы студентов первая международная научно-методическая конференция междисциплинарные исследования в науке и образовании <http://man-ua.edukit.kiev.ua/Files/downloads/%D0%9F%D0%9D-%>
- Маматов Д.К., Собирова Ш.У Особенности организации самостоятельной работы студентов Педагогические науки. <http://wwenews.esrae.ru/pdf/2015/1/62.pdf>
- Odilova, M. O. «Improving the pedagogical potential of biology teachers using computer programs.» International Engineering Journal For Research & Development 5.9 (2020): 4-4.
- Qodirovich M. D. et al. Methods Of Developing Students' Spatial Imagination Using Computer Graphics In The Teaching Of Drawing //Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. – 2021. – T. 27. – №. 1..

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDAGI TALABALARNI FUTBOL SPORT TURIGA QIZIQISHINI YANADA ORTTIRISH BO'YICHA QILINAYOTGAN ISHLAR

Mavlyanov Farrux Akromjonovich,

*Toshkent davlat iqtisodiyot university, Jismoniy madaniyat va sport faoliyati kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada oliy o'quv yurtlari talabalarining jismoniy va madaniy rivojlanishini futbol orqali oshirish tamoyillari nazariy jihatdan ko'rib chiqiladi. Oliy o'quv yurtlari jismoniy tarbiyalash jarayonini optimallashtirish xususiyatlari aniqlangan. Futbolni o'quvchilar jismoniy tarbiyasiga joriy etishning asosiy afzalliklari va istiqbollari asoslab berilgan va yoritilgan. Futbol jihozlarining o'ziga xos xususiyatlari va o'quvchilarning jismoniy holatiga ta'siri aniqlandi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, sport, futbol, sog'lom turmush tarzi, optimallashtirish, talaba.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 7 aprel 2023 yildagi "Ommaviy va professional futbolni har tomonlama rivojlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-115-sonli Qarorida mamlakatimizda futbolning ommaviyligini yanada oshirish, istiqbolli va iqtidorli futbolchilarni tanlash hamda professional darajada tayyorlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish, trener va hakamlarni xalqaro talablar asosida tayyorlash va mahoratini yuksaltirish, futbol infratuzilmasini yaxshilash hamda o'rnatilgan standartlarga moslashtirish maqsadida bir qator vazifalar belgilab olingan. Chunonchi: Xalqaro futbol assotsiatsiyalari federatsiyasi (FIFA)ning aholi, ayniqsa yoshlar o'rtasida futbolni yanada ommalashtirishga qaratilgan maxsus dasturlari asosida har yili mahalla yoshlari o'rtasida, jumladan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Ommaviy futbol" (Grassroots) festival va musobaqalari, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari o'rtasida "Maktablarda futbol", oliy ta'lim muassasalari talabalari o'rtasida "Talabalar ligasi" respublika musobaqalarini o'tkazish;

yoshlarning futbolga qiziqishini oshirish, bu boradagi targ'ibot ishlarini yanada kuchaytirish, ularning futbol bilan shug'ullanishi uchun yetarli shart-sharoitlarni yaratish;

ayollar o'rtasida futbolni rivojlantirish, bu borada uzoq yillarga mo'ljallangan istiqbolli reja va dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarning futbol bilan shug'ullanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish hamda ular o'rtasida muntazam musobaqalar tashkil etish;

terma jamoalar va professional futbol klublari uchun sifatli sport zaxirasini yaratish, iqtidorli futbolchilarni aniqlash, tanlash va saralash (seleksiya)ning raqamlashtirilgan tizimini joriy qilish;

futbol infratuzilmasini moddiy-texnik jihatdan yanada yaxshilash hamda xalqaro talablarga moslashtirish;

futbol bo'yicha malakali trenerlar, hakamlar va mutaxassislarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish, o'quv-uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish;

hududlarda futbol klublari, bolalar va o'smirlar, ommaviy futbolni rivojlantirish maqsadida chet ellik mutaxassislarni jalb etish va xalqaro hamkorlikni yanada kengaytirish;

ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda futbolni targ'ib qilish hamda bu jarayonda yuqori darajali axborot va multimedia mahsulotlaridan foydalanishni yanada kengaytirish.

Bundan shu narsa ko'rinadiki, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ushbu sport turiga

bo'lgan qiziqishini yanada oshirish bo'yicha ko'p qirrali sa'y-harakatlarni ko'rib chiqish zarur. Futbol shubhasiz O'zbekiston universitetlari tizimida muhim madaniy va tarixiy mavqega ega, talabalar qiziqishini oshirishga intilish mavjud strategiyalarni tanqidiy tekshirish va yangi yondashuvlarni faol ishlab chiqishni talab qiladi. Ushbu tahlil futbolning universitet o'ziga xosligini shakllantirishdagi rolining tarixiy kontekstini o'rganadi, sportning ishtiroki va idrokiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-iqtisodiy omillarni o'rganadi. Bundan tashqari, biz o'quvchilarning farovonligi va akademik samaradorligiga, ham ijobiy, ham salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan potentsialni tan olgan holda, ko'tarilgan futbol ishtirokining potentsial ta'sirini ko'rib chiqamiz. Oxir oqibat, ushbu maqola potentsial xavflarni faol ravishda yumshatish va kollej atletikasiga yaxlit yondashuvni ilgari surish bilan birga talabalar uchun futbolning jozibadorligini oshirish uchun keng qamrovli, dalillarga asoslangan modelni taklif qiladi.

II. Oliy ta'limda futbolning tarixiy va madaniy ahamiyati: o'zlik merosi va bahs-munozaralar.

Futbolning oliy ta'lim bilan chuqur aloqasi ko'p qirrali hodisa bo'lib, bu mamlakat tarixi va madaniy evolyutsiyasi bilan chambarchas bog'langan. Uning universitetlarda paydo bo'lishi nafaqat sport musobaqalari, balki kengroq ijtimoiy va madaniy kuchlar tomonidan ham sodir bo'ldi. Akademik nufuzni oshirish uchun vaqt kerak bo'lgan davrda, sportdagi muvaffaqiyat talabalarni jalb qilish, bitiruvchilarni qo'llab-quvvatlash va jamoatchilik e'tiborini jalb qilishning kuchli mexanizmini taqdim etdi. "Futbol maktabi"ning yuksalishi – sport mahorati uning o'ziga xosligining boshqa jihatlariga soya soladigan muassasa – bu tarixiy yo'lning murakkab natijasidir. Bu hodisa, sportdagi yutuqlarni akademiklardan ustun qo'ygani uchun tez-tez tanqid qilinsa-da, ko'plab universitetlarning madaniy tuzilishiga chuqur singib ketgan. Muvaffaqiyatli futbol dasturlari orqali yaratilgan moliyaviy resurslar ko'pincha universitetning boshqa tashabbuslarini, jumladan, akademik dasturlar va tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynadi. Biroq, atletika va akademiklar o'rtasidagi bu o'zaro bog'liqlik, shuningdek, tanqidiy keskinlikni ta'kidlaydi: akademik qadriyatlar va ustuvorliklarga zarar etkazadigan sport muvaffaqiyatiga haddan tashqari e'tibor berish potentsiali. Shu sababli, talabalarning futbolga qiziqishini oshirish bo'yicha har qanday strategiya ushbu tarixiy merosning ijobiy hissasini va o'ziga xos xavflarini tan olgan holda harakatlanishi kerak. Ushbu tarixiy murakkabliklarni tan oladigan va ularga javob beradigan muvozanatli yondashuv futbol ishtirokini targ'ib qilishning barqaror va axloqiy jihatdan asosli modelini ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

III. Ijtimoiy-iqtisodiy omillar va futbolda ishtirok etish imkoniyati. Oliy ta'limda futbol musobaqasining mavjudligiga ijtimoiy-iqtisodiy omillar sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi, bu nomutanosibliklarni keltirib chiqaradi, bu esa ishtirokni kengaytirish uchun har qanday harakatda ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqishni talab qiladi. Badavlat oiladagi talabalar ko'pincha ularning sport rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatadigan afzalliklarga ega bo'lishadi. Bu afzalliklar ko'pincha yoshligidan yuqori darajadagi murabbiylik, ixtisoslashtirilgan o'quv muassasalari va yuqori sifatli jihozlardan foydalanish imkoniyatini o'z ichiga oladi. Bunday afzalliklar ularning jamoaviy futbol jamoasida joy olish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin, bu esa o'z-o'zidan davom etadigan tengsizlik tsiklini yaratadi. Ushbu nomutanosiblik sportning barcha darajalarida ishtirok etish bilan bog'liq moliyaviy xarajatlarning oshishi bilan yanada kuchayadi. Sayohat xarajatlari, maxsus jihozlar va o'quv dasturlari xarajatlari ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli past bo'lgan oilalarga katta yuk bo'lib, sportga kirishni samarali ravishda cheklashi mumkin. Kirish uchun moliyaviy to'siqlar bevosita xarajatlar bilan cheklanmaydi; Bilvosita xarajatlar, masalan, yuqorida aytib o'tilgan boshqa tadbirlarning imkoniyat xarajatlari yoki intensiv mashg'ulotlar davomida akademik natijalarni saqlab qolish uchun ixtisoslashtirilgan repetitorlikka bo'lgan potentsial ehtiyoj ham kam imtiyozli kelib chiqishi talabalariga nomutanosib ravishda ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli, talabalarning futbolga qiziqishini oshirish bo'yicha keng qamrovli strategiya ushbu ijtimoiy-iqtisodiy tengsizliklarni faol ravishda hal qilishi kerak. Bu shunchaki xabardorlikni oshirishdan

ko'proq narsani talab qiladi; Bu, ayniqsa, kam ta'minlangan talabalarga qaratilgan moliyaviy yordam dasturlari, stipendiyalar va jamiyatga yordam berish tashabbuslarini yaratishni talab qiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy holatidan qat'i nazar, barcha talabalar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlaydigan chinakam inklyuziv dasturlarni yaratish oliy ta'lim muassasalarida sog'lom va teng huquqli futbol madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

IV. Futbolning talabalar farovonligi va akademik samaradorligiga ta'siri. Jamoaviy futbol ishtirokining talabalar farovonligiga ta'siri murakkab va ko'p qirrali masala bo'lib, potentsial foyda va xavflarni diqqat bilan ko'rib chiqish kerak. Bir tomondan, futbol kabi uyushgan sport turlarida ishtirok etish qimmatli shaxsiy rivojlanishga yordam beradi. Jamoaviy ish, intizom, vaqtni boshqarish va etakchilik qobiliyatlari ko'pincha sport bilan shug'ullanishning ijobiy natijalari sifatida tilga olinadi. Bundan tashqari, jamoa ichidagi do'stlik va umumiy tajriba kuchli jamoa va tegishli tuyg'uga hissa qo'shishi mumkin, ijtimoiy aloqalarni kuchaytiradi va ruhiy farovonlikni qo'llab-quvvatlaydi. Biroq, kollej futbolining kuchli jismoniy talablari ham jismoniy va ruhiy salomatlik uchun jiddiy xavf tug'diradi. Ayniqsa, tayanch-harakat tizimi rivojlanayotgan yosh sportchilarda haddan tashqari yuk jarohatlari katta tashvish tug'diradi. Bunga stress sinishi, mushaklarning shtammlari va ligament yorilishi tez-tez uchraydi va miya chayqalish xavfi ayniqsa muhimdir. Yuqori darajada ishlash uchun bosim, ko'pincha kuchli raqobat va stipendiya yoki professional imkoniyatlar potentsiali bilan birgalikda, tashvish, ruhiy tushkunlik va ovqatlanish buzilishi kabi jiddiy ruhiy salomatlik muammolariga hissa qo'shishi mumkin. Sportdan zavqlanishning yo'qolishi va ishlashning pasayishi bilan tavsiflangan charchash potentsiali kollej sportchilari uchun yana bir muhim xavf hisoblanadi. Shu sababli, futbol ishtirokini rag'batlantirishga muvozanatli yondashuv talabalarning yaxlit farovonligini birinchi o'ringa qo'yishi kerak. Bu jarohatlarning oldini olish bo'yicha keng qamrovli dasturlarni, oson kirish mumkin bo'lgan ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash xizmatlarini va sog'lom turmush tarzi va stressni boshqarish usullarini targ'ib qiluvchi ta'lim tashabbuslarini amalga oshirishni talab qiladi. Sportdagi yutuqlar va talabalar farovonligini qadrlaydigan madaniyat futbol ishtirokining ijobiy tomonlarini maksimal darajada oshirish va potentsial xavflarni kamaytirishni ta'minlash uchun juda muhimdir.

V. Futbolga qiziqish va faollikni oshirishning hozirgi strategiyalari. Hozirda talabalarning futbolga qiziqishini oshirish uchun an'anaviy marketing va reklama harakatlaridan tortib, yanada inklyuziv va jozibador muxlislar tajribasini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlargacha ko'plab strategiyalar qo'llanilmoqda. Zamonaviy marketing va ijtimoiy media kampaniyalari kollej futboli haqidagi tasavvurni shakllantirish va yangi muxlislarni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu kampaniyalar ko'pincha hikoya qilish kuchidan foydalanadi, o'yinchilarning sport yutuqlarini, o'yin kunidagi hayajonni va jamoani qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq jamiyat hissini ta'kidlash muhim. Biroq, bu strategiyalarning samaradorligi bir xil emas va ularning ta'sirini tanqidiy baholash zarur. Turli marketing tashabbuslarining muvaffaqiyatini baholash uchun ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlar resurslarni taqsimlashni optimallashtirish va kampaniyalarning maqsadli auditoriya bilan samarali rezonanslashishini ta'minlash uchun juda muhimdir. Marketingdan tashqari, muxlislar tajribasini oshirishga qaratilgan tashabbuslar ham mashhur bo'lib bormoqda. Bular stadion jihozlarini yaxshilash, o'yindan oldingi va tanaffus vaqtidagi o'yin-kulgilarni yaxshilash hamda jamoa va faollik hissini kuchaytiruvchi interaktiv muxlislar tajribasini yaratishni o'z ichiga olishi mumkin. Hamjamiyatni jalb qilish tashabbuslari futbol dasturini universitet kampusidan tashqarida kengaytirish, mahalliy hamjamiyat bilan aloqalarni rivojlantirish va kengroq yordam bazasini yaratishga qaratilgan. Bularga yoshlar futbol lagerlari, jamoatchilik bilan muloqot qilish dasturlari va mahalliy maktablar va tashkilotlarni qo'llab-quvvatlash tashabbuslari kiradi. Va nihoyat, futbol ishtirokining akademik va shaxsiy rivojlanish afzalliklarini ta'kidlaydigan tashabbuslar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tashabbuslar jamoaviy ish, intizom

va etakchilik kabi sport tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan ko'nikmalar va qadriyatlarni namoyish etishga qaratilgan bo'lib, ularning akademik muvaffaqiyat va kelajakdagi martaba imkoniyatlari bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Ushbu strategiyalar bir qator yondashuvlarni ifodalasa-da, resurslarning samarali taqsimlanishi va ko'zlangan maqsadlarga erishilishini ta'minlash uchun ularning samaradorligi qat'iy ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish orqali diqqat bilan baholanishi kerak.

VI. Futbol ishtirokini targ'ib qilishning keng qamrovli modeli: xavflarni kamaytirish va foydalarni ko'paytirish

Talabalarning kollej futboliga qiziqishini oshirish uchun chinakam muvaffaqiyatli strategiyani ishlab chiqish bir nechta asosiy elementlarni birlashtirgan keng qamrovli va yaxlit yondashuvni talab qiladi. Bu model barcha ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi talabalari ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lishini ta'minlab, teng huquqli foydalanishni birinchi o'ringa qo'yishi kerak. Buning uchun nafaqat moliyaviy yordam va stipendiya dasturlari, balki kam ta'minlangan jamoalardagi iqtidorli talabalarni aniqlash va qo'llab-quvvatlash bo'yicha faol tushuntirish ishlari ham talab etiladi. Model, shuningdek, o'quvchilarning farovonligini birinchi o'ringa qo'yishi kerak, jarohatlarning oldini olish bo'yicha kuchli dasturlarni amalga oshirish nerv-mushaklarni tayyorlash va shikastlanish mexanizmlari, oson kirish mumkin bo'lgan ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash xizmatlari bo'yicha ta'lim tashabbuslarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, keng qamrovli model futbol ishtirokining akademik va shaxsiy rivojlanish afzalliklarini ta'kidlashi kerak. Bu sport o'stiradigan ko'nikmalar va qadriyatlarni faol ravishda namoyish etishni, ularni akademik muvaffaqiyat va kelajakdagi martaba imkoniyatlari bilan bog'lashni talab qiladi. Model turli aralashuvlar samaradorligini baholash uchun ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlarni birlashtirishi va empirik dalillarga asoslangan strategiyalarni moslashtirishi kerak. Va nihoyat, va, ehtimol, eng muhimi, ushbu model barcha manfaatdor tomonlar, jumladan, talabalar, murabbiylar, ma'murlar, bitiruvchilar va kengroq hamjamiyat o'rtasida kuchli hamkorlikni rivojlantirishi kerak. Ushbu hamkorlikdagi yondashuv tashabbuslar dolzarb, barqaror va futbol ishtirokini mas'uliyatli va axloqiy tarzda rivojlantirishga qaratilgan umumiy maqsadlarga mos kelishini ta'minlaydi. Barcha manfaatdor tomonlar o'rtasida ishonch va o'zaro manfaatdorlikni oshirish uchun shaffof va ishtirokchi jarayon muhim ahamiyatga ega bo'lib, talabalarning futbolga qiziqishini oshirishga intilish nafaqat samarali, balki inklyuzivlik, farovonlik va akademik halollik qadriyatlarini ham aks ettiradi.

Futbolda jamoa shaxs shakllanishida eng faol omil hisoblanadi. Jamoa har bir insonning umumiy maqsadiga ega bo'lganda mavjud bo'ladi; agar hamma birgalikda ishlasa; agar psixologik muvofiqlikka erishilgan bo'lsa; agar o'qituvchining o'qitish mahorati etarlicha yuqori bo'lsa; agar jamoa a'zolari bir-biridan o'rgansa va hokazo. Futbol faoliyatining jamoaviy xarakterga ega bo'lishi do'stlik, do'stlik, o'zaro yordam tuyg'ularini tarbiyalaydi, mas'uliyat hissi, sherik va raqiblarga hurmat, tartib-intizom, faollik kabi qimmatli axloqiy fazilatlarni shakllantiradi. Har bir talaba o'zining shaxsiy fazilatlarini namoyon qilishi mumkin: mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodkorlik. Shu bilan birga, o'yin shaxsiy intilishlarni jamoa manfaatlariga bo'ysundirishni talab qiladi [4].

Futbol jamoaviy sport turi sifatida o'quvchining har tomonlama jismoniy rivojlanishiga ko'proq hissa qo'shadi. O'yin holati doimo o'zgarib turadi, to'p uchun uzluksiz kurash turli xil harakatlar va texnik va taktik harakatlar bilan bog'liq.

O'quvchilarning jismoniy tarbiyasi o'quv jarayonida futboldan foydalanishning dolzarbligi va maqsadga muvofiqligi quyidagilar bilan tasdiqlanadi:

- futbol insonning intellektual, psixologik, psixofizik va harakat sifatlarini rivojlantiradi;
- futbol bilan muntazam shug'ullanish tayanch-harakat tizimi, asab tizimi, vegetativ organlarning funksional imkoniyatlarini kengaytiradi, muvofiqlashtirish va moslashish qobiliyatini yaxshilaydi;

- futbol o'yinchilarda iroda, jasorat, tashabbuskorlik, qat'iyat, jamoaviylik tuyg'usi kabi muhim xarakter xususiyatlarini rivojlantiradi;

- futbol jismoniy tayyorgarlikka yordam beradi, tananing qarshiligini oshiradi va moslashish qobiliyatini kengaytiradi, bu ham kasbiy faoliyatda kasbiy xavf-xatarlarga chidamlilikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

- futbol har bir futbolchida mas'uliyat hissi, o'zaro tushunish, bir-biriga yordam berishga tayyor bo'lishni talab qiladi;

- futbol vizual idrok etish, kuzatish, diqqat, tasavvur, fikrlash, hissiy barqarorlik va irodaviy sifatning ayrim xususiyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa. Talabalar kollej futboliga qiziqishini oshirish nafaqat sportdagi muvaffaqiyatga, balki talabalar va kengroq universitet jamoatchiligining yaxlit farovonligiga ham ustuvor ahamiyat beradigan strategik va nozik yondashuvni talab qiladi. Barqaror va inklyuziv model ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosibliklarni bartaraf etishi, barcha talabalar uchun ishtirok etishdan teng foydalanishni ta'minlashi kerak. U talabalar farovonligini birinchi o'ringa qo'yishi, jarohatlarning oldini olish bo'yicha keng qamrovli dasturlarni ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash xizmatlarini yuqori intensivlikdagi sport musobaqalari bilan bog'liq xavflarni yumshatishni amalga oshirishi kerak. Model, shuningdek, futbolda ishtirok etishning akademik va shaxsiy rivojlanish afzalliklarini ta'kidlab, sport singdirishi mumkin bo'lgan ko'nikmalar va qadriyatlarini namoyish qilishi kerak. Nihoyat, barcha manfaatdor tomonlarni o'z ichiga olgan hamkorlik va shaffof yondashuv talabalar kollej futbolidagi faolligini oshirishga qaratilgan tashabbuslarning uzoq muddatli muvaffaqiyati va barqarorligini ta'minlash uchun juda muhimdir. Ushbu strategiyalarni takomillashtirish va ularning turli talabalar populyatsiyasiga ta'sirini baholash uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi, bu esa talabalar futbolga qiziqishini oshirishga intilish akademik mukammallik, talabalar farovonligi va ijtimoiy mas'uliyatning kengroq qadriyatlariga mos kelishini ta'minlaydi. Ushbu yaxlit va inklyuziv yondashuvni qo'llagan holda, oliy ta'lim muassasalari akademik korxonaning asosiy qadriyatlarini qo'llab-quvvatlagan holda talabalar tajribasini oshiradigan gullab-yashnayotgan futbol madaniyatini rivojlantirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev A., Xonkeldiyev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati. Darslik, Toshkent. O'zDJTI nashriyot-matbaa bo'limi, 2005 y. 5-16 betlar.
2. Axmedov F.Q. Atamurodov Sh.O'. Boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. O'quv qo'llanma. T-2019 9-12 betlar.
3. Atamurodov Sh.O'. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. O'quv qo'llanma. "Ziyo nashr-matbaa" G-2020 y. 188 b.
4. Goncharova O.V. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. Toshkent., O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti, 2005 y.
5. Olimov A.I. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi, (oliy o'quv yurtlarining jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat fakulteti II bosqich talabalar uchun o'quv qo'llanma) "Tafakkur" nashriyoti, T-2020 y. 280 b.
6. Livitskiy A.N. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent: 1995 y. Salamov R.S., Aripov Yu. Yu. Maktab yoshidagi bolalar jismoniy tarbiyasi uslubiyati asoslari. T. "Moliya". 2011.
7. Salomov R.S. Sport mashg'ulotining nazariy asoslari –Toshkent., O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti, 2005 y.
8. Maxkamdjanov K.M., Tulenova X.B. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi Tashkent TDPU, 2001-2002 yil

JISMONIY TARBIYA VA OMMAVIY SPORTNI SOG'LOMLASHTIRISH MASHG'ULOTLARIDA YUKLAMALARNI MEYORLASHTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Muxametov Axmad Muxametovich,

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Jismoniy madaniyat va sport faoliyati kafedrası
professori*

Annotatsiya. Ushbu maqola jismoniy tarbiya va ommaviy sport sog'lolashtirish darslarida yuklamani standartlashtirishning ilmiy va uslubiy asoslarini o'rganadi. Izchil va to'g'ri yuk retsepti turli xil populyatsiyalarda maksimal foyda olish va jismoniy faoliyat bilan bog'liq xavflarni minimallashtirish uchun juda muhimdir. Standartlashtirilgan yondashuvlarning yo'qligi samarasiz dasturlarga, shikastlanish xavfini oshirishga va rioya qilishni kamaytirishga olib kelishi mumkin. Bu, ayniqsa, yurak-qon tomir kasalliklari, 2-toifa diabet va ayrim saraton turlari kabi jismoniy harakatsizlik bilan bog'liq surunkali kasalliklarning tarqalishini hisobga olgan holda juda muhimdir. Bundan tashqari, ommaviy sport va fitnes mashg'ulotlarida tobora ortib borayotgan ishtirok turli yosh guruhlari, fitnes darajalari va sog'liq sharoitlariga mos keladigan xavfsiz va samarali yuklarni boshqarish uchun mustahkam asosni talab qiladi. Ushbu maqolada yosh, jismoniy darajasi, sog'liq holati va faoliyat turi kabi omillarni hisobga olgan holda jismoniy yuklamalarni standartlashtirish bo'yicha amaliy ishlanmalarni aniqlash uchun mavjud tadqiqotlar tahlil qilinadi.

Jismoniy faollik yuklarini aniq aniqlash va o'lchash samarali va xavfsiz mashqlar dasturlarini ishlab chiqish uchun asosiy hisoblanadi. «Yuk» tushunchasining o'zi ko'p qirrali bo'lib, u organizmga qo'yiladigan tashqi talablarni (masalan, bosib o'tilgan masofa, yuk ko'tarish) va bu talablarga ichki fiziologik javoblarni (masalan, yurak urishi tezligi, qon laktati) o'z ichiga oladi. To'g'ri baholash har tomonlama yondashuvni, jismoniy faoliyatning murakkabligini qo'lga kiritish uchun turli metodologiyalarni birlashtirishni talab qiladi.

Tashqi yuk ko'rsatkichlari jismoniy faoliyatning ob'ektiv talablarini miqdoriy jihatdan aniqlaydi. Bir nechta usullar mavjud, ularning har biri o'zining kuchli tomonlari va cheklovlariga ega.

- Maqsadli chora-tadbirlar: Bu usullar mashqlarning jismoniy talablari bo'yicha miqdoriy ma'lumotlarni taqdim etadi.
- Subyektiv chora-tadbirlar: Bu usullar jismoniy mashqlar yukini shaxsning idrok etishiga tayanadi. Ob'ektiv o'lchovlarga qaraganda kamroq aniq bo'lsa-da, ular shaxsning tajribasi haqida qimmatli tushunchalarni beradi va ob'ektiv ma'lumotlar bilan birgalikda ishlatilishi mumkin.

Ichki yuklash choralari:

Ichki yuk ko'rsatkichlari jismoniy mashqlar uchun tananing fiziologik javoblarini miqdoriy jihatdan aniqlaydi. Ushbu chora-tadbirlar sportchining fiziologik stressi haqida tushuncha beradi va yuk ko'rsatkichlarini belgilash uchun ishlatilishi mumkin.

- Yurak urishi: yurak urish tezligi va yurak tezligini tiklash yurak-qon tomir kuchlanishini va mashg'ulot moslashuvlarini baholash uchun keng qo'llaniladi. Yurak urish tezligi yurak-qon tomir ishining intensivligini aks ettiradi, yurak tezligini tiklash esa mashqdan keyin parasempatik asab tizimining tiklanish tezligini aks ettiradi. Tezroq yurak tezligini tiklash odatda yaxshilangan jismoniy tayyorgarlik va ortiqcha mashq qilish xavfini kamaytirish bilan bog'liq. Biroq, yurak urish tezligi faqat umumiy ichki yukni aniq aks ettira olmaydi, ayniqsa yurak-qon tomir kasalliklari bo'lgan yoki aerob bo'lmagan faoliyat bilan shug'ullanadigan odamlarda. Atrof-muhit harorati va hidratsiya holati ham yurak urish tezligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa ichki yukning yagona ko'rsatkichi sifatida foydalanishni qiyinlashtiradi.

- **Qon laktati:** qondagi laktat kontsentratsiyasi metabolik stressning belgisidir va intervalli mashg'ulotlar paytida intensivlikni boshqarish uchun ishlatilishi mumkin. Laktat chegarasi mashqlar intensivligini ifodalaydi, bunda laktat ishlab chiqarish klirensdan oshib ketadi, bu esa qonda laktatning tez o'sishiga olib keladi. Laktat chegarasida yoki undan yuqori bo'lgan mashg'ulotlar aerobik qobiliyat va ishlashning yaxshilanishiga yordam beradi. Biroq, qon laktat testi maxsus jihozlarni talab qiladi va barcha populyatsiyalar yoki faoliyat turlari uchun mos emas. Laktat miqdorini o'lchashning to'g'riligiga sinov texnikasi, qon namunalarini olish vaqti va metabolik reaksiyalarning individual o'zgarishi kabi bir qancha omillar ham ta'sir qilishi mumkin.

- **Idrok qilingan harakat:** Qabul qilingan kuchning sub'ektiv o'lchovlari ob'ektiv va fiziologik chora-tadbirlarning qimmatli to'ldiruvchisidir. Ushbu tarozilar jismoniy mashqlar intensivligini shaxsning idrok etishini ta'minlaydi. Ushbu sub'ektiv ma'lumotlar o'quv dasturlarini individual tolerantlik va imtiyozlarga moslashtirish uchun juda muhimdir. Biroq, idrok etilgan harakatning sub'ektiv tabiati uni individual o'zgarishlarga va sub'ektiv tarfakashliklarga moyil qiladi.

- **Boshqa fiziologik belgilar:** Ichki yukni baholash uchun bir qator boshqa fiziologik belgilar ishlatilishi mumkin, ammo ularning foydaliligi ko'pincha o'lchash va talqin qilishning murakkabligi bilan cheklanadi. Bularga quyidagilar kiradi:

Jismoniy tarbiya va salomatlikni yaxshilash darslarida yuk ko'rsatish uchun standartlashtirish asoslari

Yuk ko'rsatish retseptini standartlashtirish aniqlik ehtiyojini turli xil sozlamalarning amaliy mulohazalari bilan muvozanatlashtiradigan tizimli yondashuvni talab qiladi. Bir nechta ramkalar mavjud bo'lib, ularning har biri turli darajadagi tafsilot va murakkablikni taklif qiladi.

- **Intensivlik.** Intensivlik mashqlar paytida harakat darajasini bildiradi. Buni ob'ektiv (masalan, yurak urish tezligi, chiqish quvvati, tezlik) yoki sub'ektiv (masalan, idrok etilgan kuch) o'lchash mumkin. O'quv moslashuviga erishish uchun intensivlik juda muhimdir; ammo, haddan tashqari intensivlik jarohat va ortiqcha mashq qilish xavfini oshirishi mumkin. Misol uchun, aerobik mashqlar bo'yicha tavsiyalar ko'pincha o'rtacha va kuchli intensivlikni taklif qiladi, bu maksimal yurak tezligi yoki kislorodni qabul qilish zaxirasi foizlari yordamida aniqlanishi mumkin. Qarshilik mashqlari bo'yicha ko'rsatmalar odatda turli xil mashg'ulotlarga moslashish uchun bir qator takrorlash va to'plamlardan foydalanishni tavsiya qiladi.

- **Vaqt.** Vaqt har bir mashq seansining davomiyligini bildiradi. Optimal davomiylilik faoliyat turiga va individual fitnesga qarab o'zgaradi. Masalan, aerobik mashqlar bo'yicha ko'rsatmalar ko'pincha haftasiga kamida 150 daqiqa o'rtacha intensivlikdagi yoki 75 daqiqa kuchli intensivlikdagi faoliyatni tavsiya qiladi. Qarshilik mashqlari bajarilgan mashqlar va to'plamlar soniga qarab 30-60 daqiqa davom etishi mumkin. Jismoniy mashqlar davomiyligi insonning bag'rikengligi va mashg'ulot muvaffaqiyatiga qarab sozlanishi kerak.

- **Sport turi.** Sport turi mashq qilish usulini bildiradi. Aerobik mashqlar (masalan, yugurish, suzish, velosipedda yurish), qarshilik mashqlari (masalan, og'ir atletika, tana vazni mashqlari) va moslashuvchanlik mashqlari (masalan, cho'zish, yoga) kabi turli xil mashg'ulotlar umumiy fitnesga hissa qo'shishi mumkin. Jismoniy mashqlar turini tanlash individual imtiyozlar, maqsadlar va cheklovlariga asoslangan bo'lishi kerak. Misol uchun, kekka kattalar yurak-qon tomir sog'lig'ini va mushaklar kuchini yaxshilash uchun aerob va qarshilik mashqlari kombinatsiyasidan foyda olishlari mumkin. Surunkali kasalliklarga chalingan odamlar o'zlarining cheklovlarini qondirish uchun mashqlar turini va intensivligini o'zgartirishlari kerak bo'lishi mumkin.

Individuallashtirish samarali va xavfsiz yuk retsepti uchun eng muhim hisoblanadi. Bu yosh, jismoniy tayyorgarlik darajasi, sog'liq holati va shaxsiy maqsadlar kabi individual omillarni hisobga olishni talab qiladi.

- Ishtirok etishdan oldingi skrininglar. Ishtirok etishdan oldingi skrininglar shaxsning

jismoniy faoliyatda xavfsiz ishtirok etish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan har qanday asosiy sog'liqni saqlash sharoitlarini aniqlash uchun zarurdir. Ushbu skrininglar kasallik tarixini o'rganish, fizik tekshiruv va insonning xavf omillari va rejalashtirilgan faoliyat darajasiga qarab elektrokardiogramma kabi potentsial qo'shimcha testlarni o'z ichiga olishi kerak. Tekshiruvlar natijasida to'plangan ma'lumotlar jismoniy faoliyatning tegishli darajasini aniqlash va o'quv dasturiga zarur o'zgartirishlar kiritish uchun ishlatiladi.

- **Fitnessni baholash.** Fitnessni baholash insonning hozirgi jismoniy holatini aniqlashga yordam beradi va yaxshilanishi kerak bo'lgan sohalarni aniqlaydi. Ushbu baholashlar yurak-qon tomir tizimiga moslik testlarini (masalan, maksimal kislorodni olish, submaksimal mashqlar testlari), mushaklarning kuchi va chidamliligi va moslashuvchanligini o'z ichiga olishi mumkin. Baholash natijalari boshlang'ich darajalarni o'rnatish va boshlang'ich yuk retseptini boshqarish uchun ishlatiladi. Taraqqiyotni kuzatish va mashg'ulot dasturiga kerakli tuzatishlar kiritish uchun jismoniy tayyorgarlikni baholash vaqti-vaqti bilan takrorlanishi kerak.

- **Maqsadni belgilash.** Shaxsiy maqsadni belgilash odamlarni rag'batlantirish va mashqlar dasturiga rioya qilishni ta'minlash uchun juda muhimdir. Maqsadlar aniq, o'lchanadigan, erishish mumkin, tegishli va vaqt bilan bog'liq bo'lishi kerak (SMART). Maqsadlar insonning jismoniy tayyorgarlik darajasi, sog'lig'i holati va shaxsiy manfaatlariga mos kelishi kerak. Taraqqiyot va individual sharoitlardan kelib chiqqan holda maqsadlarni muntazam ravishda ko'rib chiqish va tuzatish motivatsiya va qat'iylikni saqlash uchun muhimdir.

Aniq populyatsiyalarda standartlashtirishni yuklash

Yuklarni standartlashtirish fiziologik imkoniyatlar, jismoniy etuklik va sog'liq sharoitlarining o'zgarishi sababli muayyan populyatsiyalar uchun moslashishni talab qiladi.

Bolalar va o'smirlar: Bolalar va o'smirlardagi yuklarni standartlashtirish ularning davom etayotgan jismoniy va psixologik rivojlanishini diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladi. Ularning tayanch-harakat tizimi hali ham rivojlanmoqda va ularning jismoniy mashqlar qilish qobiliyati kattalarnikiga qaraganda cheklangan. Bundan tashqari, ularning psixologik etukligi va o'zini o'zi boshqarish qobiliyati ham mashg'ulotlarga bo'lgan munosabatiga ta'sir qilishi mumkin. Haddan tashqari o'quv yuklari haddan tashqari shikastlanishga, o'sish plastinkasining shikastlanishiga va psixologik stressga olib kelishi mumkin.

- **Yoshga mos keladigan mashg'ulotlar:** Jismoniy mashqlar dasturlari yoshga mos keladigan qiziqarli mashg'ulotlarni o'z ichiga olishi va umumiy jismoniy rivojlanishga yordam berishi kerak. Asosiy e'tibor ixtisoslashtirilgan tayyorgarlikdan ko'ra fundamental harakat qobiliyatlariga qaratilishi kerak. Muvozanatli jismoniy rivojlanishni rag'batlantirish va ortiqcha jarohatlarning oldini olish uchun turli tadbirlarda ishtirok etish tavsiya etiladi.

- **Progressiv ortiqcha yuk:** progressiv haddan tashqari yuklash printsiplari, shaxsning etuklik va jismoniy rivojlanish tezligini hisobga olgan holda asta-sekin qo'llanilishi kerak [18]. Vaqt o'tishi bilan tanaga qarshi turish va moslashishni rag'batlantirish uchun mashg'ulot yukini asta-sekin oshirish kerak. Biroq, haddan tashqari shikastlanishning oldini olish uchun rivojlanish tezligini diqqat bilan kuzatib borish kerak. Bolaning mashg'ulot yukiga munosabati muntazam ravishda baholanishi va kerak bo'lganda tuzatishlar kiritilishi kerak.

- **O'sish va kamolotga e'tibor:** O'quv dasturi bolaning o'sish va etuklik bosqichini hisobga olishi kerak. O'sish plitalari ayniqsa tez o'sish davrida shikastlanishga moyil. Mashq qilish dasturlari o'sish plitalarining haddan tashqari takroriy yuklanishidan qochish kerak. O'quv dasturida bolaning psixologik rivojlanishi, jumladan, ko'rsatmalarni tushunish va bajarish qobiliyati, o'zini o'zi boshqarish qobiliyati ham hisobga olinishi kerak.

- **Erta ixtisoslashuvdan qochish:** bitta sport turi bo'yicha erta ixtisoslashish haddan tashqari jarohatlar va charchash xavfini oshirishi mumkin. Turli sport va tadbirlarda ishtirok etishni o'z ichiga olgan jismoniy faoliyatga muvozanatli yondashish tavsiya etiladi. Erta ixtisoslashuvga emas, balki umumiy jismoniy rivojlanishga va faoliyatdan zavq olishga e'tibor qaratish lozim.

Katta yoshdagilar: Keksa kattalar yoshga bog'liq fiziologik o'zgarishlarni boshdan kechirishadi, bu ularning jismoniy mashqlar qobiliyatiga va mashg'ulotlarga munosabatiga ta'sir qiladi. Bu o'zgarishlar mushaklarning massasi va kuchining pasayishi, yurak-qon tomir funksiyasining pasayishi va tushish xavfini oshiradi. Katta yoshdagilar uchun mashqlar dasturlari xavfsizlik va funktsional yaxshilanishlarga urg'u berib, ularning individual imkoniyatlari va cheklovlariga moslashtirilishi kerak.

- **Yoshga bog'liq fiziologik o'zgarishlar:** Jismoniy mashqlar dasturlari mushak massasi, kuch va suyak zichligining yoshga bog'liq kamayishini hisobga olishi kerak. Qarshilik mashqlari, ayniqsa, keksalar uchun yoshga bog'liq mushaklarning yo'qolishi bilan kurashish va kuchni yaxshilash uchun foydalidir. Aerobik mashqlar yurak-qon tomir salomatligini saqlash va funktsional imkoniyatlarni yaxshilash uchun ham juda muhimdir. Moslashuvchanlik mashqlari harakat oraliq'ini yaxshilashga va tushish xavfini kamaytirishga yordam beradi. Jismoniy mashqlar intensivligi va davomiyligi individual imkoniyatlar va bag'rikenglik asosida sozlanishi kerak.

- **Shikastlanishning oldini olish:** Keksa odamlarda yiqilish va boshqa jarohatlar xavfi yuqori. Mashq qilish dasturlari yiqilish xavfini kamaytirish uchun muvozanat va muvofiqlashtirish mashg'ulotlariga e'tibor qaratishi kerak. Mushaklar kuchlanishining oldini olish uchun to'g'ri isinish va sovutish davrlari ham muhimdir. Mashqlar xavfsizlikni ta'minlash va jarohatlarning oldini olish uchun tegishli nazorat ostida bajarilishi kerak. Ta'lim dasturini jarohatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan yukning keskin o'sishiga yo'l qo'ymaslik uchun bosqichma-bosqich oshirish kerak.

- **Funktsional takomillashtirish:** Mashq qilish dasturlarida asosiy e'tibor kundalik vazifalarni mustaqil ravishda bajarish qobiliyatini nazarda tutuvchi funktsional tayyorgarlikni yaxshilashga qaratilishi kerak. Bunga yurish, zinapoyaga chiqish va narsalarni ko'tarish kabi harakatlar kiradi. Funktsional fitnes mashg'ulotlari keksa odamlarning hayot sifati va mustaqilligini oshirishi mumkin. O'quv dasturida shaxsning kundalik hayotiga tegishli bo'lgan mashg'ulotlar bo'lishi kerak. Funktsional fitnesning rivojlanishi muntazam ravishda kuzatilishi va kerak bo'lganda dasturga tuzatishlar kiritilishi kerak.

Surunkali kasalliklarga chalinganlar:

Yurak-qon tomir kasalliklari, diabet, semizlik kabi surunkali kasalliklarga chalingan shaxslar o'zlarining maxsus ehtiyojlari va cheklovlariga moslashtirilgan maxsus mashqlar dasturlarini talab qiladilar. Jismoniy mashqlar bu odamlar uchun katta foyda keltirishi mumkin, ammo ularning holatini yanada kuchaytiradigan ortiqcha yuklardan qochish juda muhimdir.

- **Jismoniy mashqlar dasturlarini moslashtirish:** Surunkali kasalliklari bo'lgan shaxslar uchun mashqlar dasturlari ularning o'ziga xos cheklovlar va sog'lig'i holatiga moslashtirilgan bo'lishi kerak. Bu sog'liqni saqlash mutaxassislari, jismoniy mashqlar bo'yicha mutaxassislari va shaxs o'rtasida yaqin hamkorlikni talab qiladi. Moslashish va salbiy ta'sirlarning oldini olish uchun mashqlar dasturini bosqichma-bosqich oshirish kerak. Dasturga kerakli tuzatishlar kiritish uchun jismoniy mashqlarga shaxsning munosabati muntazam ravishda kuzatilishi kerak.

- **Potensial foyda va xavflar:** Jismoniy mashqlar surunkali kasalliklarga chalingan odamlar uchun ko'p foyda keltirishi mumkin, jumladan yurak-qon tomir funksiyasi yaxshilanadi, glyukoza nazorati yaxshilanadi, mushaklar kuchayadi va ruhiy salomatlik yaxshilanadi. Shu bilan birga, jismoniy mashqlar, ayniqsa og'ir sharoitlari bo'lgan odamlarda ham xavf tug'dirishi mumkin. Misol uchun, yurak-qon tomir kasalliklari bo'lgan shaxslar jismoniy mashqlar paytida salbiy yurak hodisalariga duch kelishi mumkin. Qandli diabet bilan og'rigan odamlar jismoniy mashqlar paytida yoki undan keyin gipoglikemiya boshdan kechirishi mumkin. Jismoniy mashqlarning potentsial foydalari va xavf-xatarlari har bir shaxs uchun diqqat bilan o'lchanishi va mashqlar dasturini shunga mos ravishda ishlab chiqish kerak. Trening dasturi

xavflarni minimallashtirish bilan birga foydani maksimal darajada oshirish uchun ishlab chiqilishi kerak.

- Sog'liqni saqlash mutaxassislari bilan hamkorlik: Sog'liqni saqlash mutaxassislari bilan yaqin hamkorlik surunkali kasalliklarga chalingan shaxslar uchun zarurdir. Bu mashqlar dasturining xavfsiz va samarali bo'lishini ta'minlaydi va ularning shartlarini kuchaytirmaydi. Tibbiy yordam ko'rsatuvchi shaxsning kasallik tarixini ko'rib chiqishi, ularning funktsional imkoniyatlarini baholashi va tegishli mashqlar turlari va intensivligi bo'yicha ko'rsatmalar berishi kerak. Tibbiy xizmat ko'rsatuvchi provayder, shuningdek, jismoniy mashqlarga individual munosabatni kuzatishi va dasturga zarur tuzatishlar kiritishi kerak.

Yuklarni standartlashtirish tadqiqotida uslubiy mulohazalar

Uslubiy qat'iylik yukni standartlashtirish amaliyotini xabardor qilish uchun ishonchli dalillarni yaratish uchun zarurdir.

O'quv loyihasi: O'quv loyihasini tanlash tadqiqot natijalarining sifati va umumlashtirilishiga sezilarli ta'sir qiladi.

- Tasodifiy nazorat ostida sinovlar: Tasodifiy nazorat ostida sinovlar aralashuvlar samaradorligini baholash uchun oltin standart hisoblanadi. Ular tarafdorlikni minimallashtirish uchun ishtirokchilarni tasodifiy ravishda turli guruhlariga (masalan, aralashuv guruhi va nazorat guruhi) tayinlashni o'z ichiga oladi. Tasodifiy nazorat ostida sinovlar sabab-ta'sir munosabatlarining kuchli dalillarini taqdim etadi, ammo o'tkazish qimmat va vaqt talab qilishi mumkin. Tasodifiy nazorat ostida sinovlarning muvaffaqiyati mos namuna hajmi, tegishli randomizatsiya usullari va aralashuv protokollari rioya qilish kabi omillarga bog'liq.

- Kohort tadqiqotlari: Kohort tadqiqotlari natijalarning rivojlanishini kuzatish uchun vaqt o'tishi bilan bir guruh shaxslarni kuzatib boradi. Ular mashqlarning uzoq muddatli ta'sirini o'rganish va shikastlanish uchun xavf omillarini aniqlash uchun ishlatilishi mumkin. Biroq, kohort tadqiqotlari noto'g'rilikka moyil, chunki chalkash o'zgaruvchilar natijalarga ta'sir qilishi mumkin. Agar kogort maqsadli populyatsiyaning vakili bo'lmasa, topilmalarning umumlashtirilishi cheklangan bo'lishi mumkin. Uzoq muddatli ma'lumotlarni to'plash uzoq muddatli ta'sirlarni baholash uchun juda muhimdir, ammo ishtirokchilarni uzoq vaqt davomida ushlab turish qiyin bo'lishi mumkin.

- Kesma tadqiqotlar: Kesma tadqiqotlar bir vaqtning o'zida turli guruhlarini taqqoslaydi. Ular tasodifiy nazorat ostida sinovlar yoki kohort tadqiqotlariga qaraganda arzonroq va ko'p vaqt talab qiladi, ammo sabab-ta'sir munosabatlarini o'rnatolmaydi. Kesimli tadqiqotlar ma'lum bir vaqtda o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarining oniy tasvirini beradi, ammo munosabatlar yo'nalishini aniqlay olmaydi. Ular bir nechta noto'g'ri talqinlarga moyil bo'ladilar, masalan, namuna olish va chalkash o'zgaruvchilar. Vaqtinchalik ma'lumotlarning etishmasligi sababiy bog'liqlik yoki uzoq muddatli ta'sirlarni bashorat qilish qobiliyatini cheklaydi.

- Namuna hajmi: tadqiqotning mazmunli ta'sirlarni aniqlash uchun etarli kuchga ega bo'lishini ta'minlash uchun etarli namuna hajmi muhim ahamiyatga ega. Ishtirokchilarning tegishli sonini aniqlash uchun tadqiqot boshlanishidan oldin namuna hajmini hisoblash kerak. Namuna hajmi individual javoblardagi potentsial o'zgaruvchanlikni hisobga olish va ishonchli statistik tahlil qilish uchun etarli bo'lishi kerak. Namuna hajmining etarli emasligi II turdagi xatolarga olib kelishi mumkin (noto'g'ri salbiy).

5.2 Natija choralari:

Tegishli natija choralari tanlash yukni standartlashtirish dasturlari samaradorligini baholash uchun juda muhimdir.

- Maqsadli chora-tadbirlar: Ob'ektiv chora-tadbirlar jismoniy va fiziologik mashqlarga nisbatan miqdoriy ma'lumotlarni taqdim etadi. Bu ko'rsatkichlar jismoniy ko'rsatkichlar (masalan, kuch, tezlik, chidamlilik), fiziologik reaksiyalar (masalan, yurak urishi tezligi, qon laktati, kislorod iste'moli) va tayanch-harakat sog'lig'i (masalan, suyak mineral zichligi) o'z ichiga oladi. Ob'ektiv chora-tadbirlar sub'ektiv o'lchovlarga qaraganda kamroq moyil

bo'ladi, lekin shaxsning tajribasini to'liq qamrab olmaydi. Ob'ektiv chora-tadbirlarni tanlash aniq tadqiqot savoliga va o'rganilayotgan aholi soniga mos kelishi kerak. Muayyan chora-tadbirlarning cheklovlarini hisobga olish kerak va ko'pincha bir nechta choralar afzal ko'riladi.

- Subyektiv chora-tadbirlar: Subyektiv chora-tadbirlar jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish tajribasini shaxsning idrok etishi haqida ma'lumot beradi. Ushbu chora-tadbirlar qabul qilingan kuch, kayfiyat va hayot sifatini o'z ichiga oladi. Subyektiv chora-tadbirlar insonning tajribasini to'plash va haddan tashqari charchoq yoki noqulaylik kabi potentsial muammolarni aniqlash uchun qimmatlidir. Biroq, sub'ektiv choralar tarafdashlikka moyil bo'lib, ularni talqin qilish qiyin bo'lishi mumkin. Subyektiv chora-tadbirlarni tanlash tasdiqlangan asboblarga asoslanishi va o'rganilayotgan aholi uchun mos bo'lishi kerak. Topilmalarning ishonchliligi va asoslilikini oshirish uchun bir nechta chora-tadbirlardan foydalanish tavsiya etiladi.

- Qisqa muddatli va uzoq muddatli ta'sirlar: yuklarni standartlashtirish dasturlarining qisqa muddatli va uzoq muddatli ta'sirini hisobga olish muhimdir. Qisqa muddatli ta'sirlar jismoniy mashqlar uchun darhol fiziologik javoblarga e'tibor qaratishi mumkin, uzoq muddatli ta'sirlar esa vaqt o'tishi bilan fitnes, salomatlik va ishlashdagi o'zgarishlarni baholashi mumkin. Natija choralarini tanlash tadqiqotning vaqt doirasiga moslashtirilishi kerak. Uzoq muddatli ta'sirlarni baholash uchun uzunlamasına tadqiqotlar kerak.

Statistik tahlil:

Tegishli statistik usullar ma'lumotlarni tahlil qilish va to'g'ri xulosalar chiqarish uchun juda muhimdir.

- Chalg'ituvchi o'zgaruvchilar: Yosh, jins, boshlang'ich fitnes darajasi va sog'liq holati kabi chalkash o'zgaruvchilar mashg'ulot yuki va natijalar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qilishi mumkin. Statistik usullar, masalan, regressiya tahlili, chalkash o'zgaruvchilarni nazorat qilish va mashg'ulot yukining ta'sirini ajratish uchun ishlatilishi mumkin. Ehtiyotkorlik bilan rejalashtirilgan o'rganish dizaynlari, shuningdek, chalkash o'zgaruvchilarni minimallashtirish uchun juda muhimdir. Tegishli statistik usullarni tanlash chalkash omillarni nazorat qilish va to'g'ri xulosalar chiqarish uchun juda muhimdir.

- Ta'sir o'lchamlari: Ta'sir o'lchamlari mashg'ulot yuki va natijalar o'rtasidagi bog'liqlikning standartlashtirilgan o'lchovini ta'minlaydi. Ular turli xil tadqiqotlar bo'yicha taqqoslash imkonini beradi, hatto tadqiqotlar turli metodologiyalar yoki populyatsiyalardan foydalangan bo'lsa ham. Tadqiqot natijalarining shaffofligi va takrorlanishini yaxshilash uchun ta'sir o'lchovlari haqida hisobot berish tavsiya etiladi. Ishonch oraliqlaridan foydalanish ta'sir hajmini baholash bilan bog'liq noaniqlik haqida ma'lumot beradi.

- Meta-tahlil: Meta-tahlil yukni standartlashtirish dasturlari ta'sirini yanada to'liqroq tushunish uchun bir nechta tadqiqotlar bo'yicha topilmalarni sintez qilish uchun ishlatilishi mumkin. Meta-tahlil ta'sir hajmini aniqroq baholash va topilmalarning umumlashtirilishini yaxshilash uchun bir nechta tadqiqotlar ma'lumotlarini statistik birlashtirishni o'z ichiga oladi. Biroq, meta-tahlil faqat tahlilga kiritilgan tadqiqotlar kabi yaxshi. Kiritilgan tadqiqotlar uslubiy sifati uchun tanqidiy baholanishi kerak. Nashrning noto'g'riligi, bu ijobiy natijalarga ega bo'lgan tadqiqotlar salbiy natijalarga ega bo'lgan tadqiqotlarga qaraganda tez-tez nashr etilishi tendentsiyasini anglatadi, bu meta-tahlilning potentsial cheklovidir. Nashrning noto'g'riligini bartaraf etish usullaridan foydalanish kerak.

Xulosa. Ushbu sharh jismoniy tarbiya va ommaviy sportni sog'lomlashtirish bo'yicha mashg'ulotlarda standartlashtirilgan yuk retsepti uchun muhim ehtiyojni ta'kidlaydi. Standartlashtirishning yo'qligi samarasiz dasturlarga, shikastlanish xavfini oshirishga va rioya qilishni kamaytirishga olib kelishi mumkin. Jismoniy faoliyat yuklarini aniq belgilash va o'lchash tashqi va ichki yuk ko'rsatkichlarini o'z ichiga olgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Bolalar va o'smirlar, keksalar va surunkali kasalliklarga chalingan shaxslar uchun

alohida e'tibor talab etiladi. Yuklarni standartlashtirish bo'yicha tadqiqotlarning uslubiy qat'iyligi amaliyotni xabardor qilish uchun ishonchli dalillarni yaratish uchun zarurdir. Kelajakdagi tadqiqotlar yanada murakkab yuk monitoringi vositalarini ishlab chiqishga, mashg'ulotlarga individual javoblarni yaxshiroq tushunishga va standartlashtirilgan yuk dasturlarining sog'liq va ishlashga uzoq muddatli ta'siriga e'tibor qaratishi kerak. Jismoniy mashqlar bo'yicha olimlar, klinisyenlar va o'qituvchilar o'rtasidagi ko'p tarmoqli hamkorlik tadqiqot natijalarini samarali va xavfsiz yuk retsepti amaliyotiga aylantirish uchun juda muhimdir. Turli xil sharoitlarda standartlashtirilgan yuklash dasturlarini amalga oshirish uchun amaliy ko'rsatmalar va resurslarni ishlab chiqish sog'liqni saqlash natijalarini yaxshilashga yordam beradi. Joriy metodologiyalarning cheklovlarini bartaraf etish va turli populyatsiyalar va o'qitish kontekstlarida yukni standartlashtirish uchun yanada samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi. Bu turli xil yuklarni retseptlash strategiyalarining turli populyatsiyalarda sog'liq va ishlashga uzoq muddatli ta'sirini yaxshiroq tushunish uchun bo'ylama tadqiqotlarni, shuningdek, yuk monitoringi va individual trening retsepti uchun yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va tasdiqlashga qaratilgan tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. Jismoniy faollik va jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash uchun standartlashtirilgan protokollarni ishlab chiqish turli xil tadqiqotlar natijalarini taqqoslashni ta'minlash va yukni ko'rsatish bo'yicha dalillarga asoslangan tavsiyalar berish uchun muhimdir. Treningga individual javoblarga ta'sir qiluvchi turli omillar, jumladan, genetika, ovqatlanish holati va psixologik omillarning o'zaro ta'sirini tushunish uchun qo'shimcha o'rganish kerak. Va nihoyat, sportchining mashg'ulot tajribasini yanada yaxlitroq tushunish uchun idrok etilgan kuchning sub'ektiv o'lchovlari va boshqa sifat ma'lumotlarining miqdoriy yuk monitoringi tizimiga integratsiyalashuvi yanada chuqurroq o'rganilishi kerak.

Adabiyotlar

1. Бобомуродов Норпулат Ширинович Структуры физической подготовленности курашистов // Вестник науки и образования. 2020. №4-2 (82). обращ).
2. Bobomurodov, Norpo'lat Shirinovich. «Kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi tuzilmalari». Fan va ta'lim axborotnomasi 4-2 (82) (2020).).ения: 24.12.2021
3. Mirjamolov M.X., Odilov R.F., Zokirov D.R.SALOMATLIGI NOGIRONAT IMKONIYATLARI BO'LGAN O'QUVCHILARNING MAXSUS Jismoniy tarbiyasini takomillashtirish // Jismoniy tarbiya va sportning dolzarb muammolari. - 2020. - S. 2023.
4. Н. Ю. Валиева, Р. Ф. Одилов МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ЭФФЕКТА ТОНУСНЫХ РЕФЛЕКСОВ ПРИ ДЕТСКОМ ЦЕРЕБРАЛЬНОМ ПАРАЛИЧЕ С ПОМОЩЬЮ ФИТБОЛЬНОЙ ГИМНАСТИКИ // Academic research in educational sciences. 2021. №11. (2021): 966-972.
5. ЛТ Давлатова Болалар церебрал фалажида жисмоний тайёргарликни машфулот жараёнида ва илмий назарий сохада ривожлантириш Academic research in educational sciences, ООО «Academic Research»

XUSUSIY MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR VA ULARGA YECHIMLAR

Nazarova Nigora Erkinovna

Buxoro davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi kafedrasi katta o'qituvchisi.

0009-0008-3211-0745

Iskandarova Maftuna Saidahmadovna

Buxoro davlat pedagogika instituti maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Oripova Nazzora Maxmudovna

Buxoro shahar 13- umumta'lim maktabi jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tizimining jamiyatdagi o'rni masalalari, maktabgacha ta'lim va tarbiyaning asosiy prinsiplari, maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, maktabgacha ta'lim tashkiloti guruhlarini to'ldirish to'g'risida, maktabgacha ta'lim tashkiloti guruhlar yoshga doir toifalari, maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini davlat tomonidan boshqarishning samarali tizimini yaratish yo'lidagi mavjud kamchiliklar va ularga yechimlar xususida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ta'lim va tarbiya, asosiy prinsiplar, kamchiliklar, yoshga doir toifalar, shaxsiy yondashuv, samarali metodlar.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ЧАСТНЫХ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ И ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы роли системы дошкольного образования в обществе, основные принципы дошкольного образования и воспитания, регулирование отношений в сфере дошкольного образования и воспитания, укомплектование групп дошкольной образовательной организации, возрастные категории групп дошкольной образовательной организации, высказаны мнения о существующих недостатках и решениях на пути коренного реформирования и совершенствования системы дошкольного образования, создания эффективной системы государственного управления дошкольными образовательными организациями.

Ключевые слова: дошкольное образование, образование и воспитание, основные принципы, недостатки, возрастные категории, индивидуальный подход, эффективные методы.

CURRENT PROBLEMS IN PRIVATE PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS AND THEIR SOLUTIONS

Abstract: The article discusses the role of the preschool education system in society, the basic principles of preschool education and upbringing, regulation of relations in the field of preschool education and upbringing, staffing of groups of preschool educational organizations, age categories of groups of preschool educational organizations, opinions are expressed on existing shortcomings and solutions towards radical reform and improvement of the preschool education system, the creation of an effective system of public administration of preschool educational organizations.

Keywords: preschool education, education and upbringing, basic principles, disadvantages, age categories, individual approach, effective methods.

Kirish. Xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlari so'nggi yillarda davlat maktabgacha ta'lim muassasalariga muqobil variantni taklif qilib, tobora ommalashib bormoqda. Ushbu muassasalar tobora ommalashib borayotganiga qaramay, ularning faoliyati va ta'lim sifatiga ta'sir qiluvchi turli muammolarga duch kelmoqda. Ushbu maqolada biz xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlarining zamonaviy muammolarini tadqiq qilamiz va ushbu muammolarni hal qilish uchun yechimlarni taklif qilamiz.

Qadimdan o'zbek xalqi farzand tarbiyasiga alohida e'tibor qaratgan. Bu an'ana hozir ham davom etib kelmoqda. Mamlakatimizda maktab va maktabgacha ta'lim tizimiga e'tibor alohida o'ringa ega. Kelajagimiz egalari o'sib-ulg'ayib, sifatli ta'lim-tarbiya olishlarida muhim o'rin tutgan maktabgacha ta'lim sohasining rivojlanib, moddiy-texnik bazaning jahon standartlariga mos ravishda yangilanishi, ta'lim va tarbiyaning ilg'or samarali metod va usullarini amaliyotga joriy etilishi yo'nalishida muhim qaror va farmonlar imzolangan.

Jumladan O'zbekiston Respublikasining 2009 yil 16 dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" gi O'RQ 595-sonli qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 5 aprelda "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada rag'batlantirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3651-sonli qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarorlarida maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini davlat tomonidan boshqarishning samarali tizimini yaratish hamda uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash masalalari yoritilgan.

Xususan "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonunning 4-moddasida maktabgacha ta'lim va tarbiyaning asosiy prinsiplari yorilgan bo'lib ular quyidagilar:

- har bir bola uchun maktabgacha ta'lim va tarbiya olish imkoniyatining mavjudligi;
- har bir bolaning iste'dodi nishonalarini, ishtiyoqlari va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar tengligi;

- maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarga ta'lim, tarbiya berish va ularni sog'lomlashtirishning, oila hamda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyaviy ta'sirining birligi;

- maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya berish uyg'unligi;
- bolaning shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan shaxsiy yondashuv;
- maktabgacha va umumiy o'rta ta'limning izchilligi hamda uzluksizligi;
- ta'lim va tarbiyaning demokratik hamda dunyoviy xususiyatga egaligi;
- ta'lim-tarbiya jarayonining shaffofligi va ochiqligi;
- maktabgacha ta'lim va tarbiya mazmuni, darajasi hamda hajmining maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlariga hamda sog'lig'i holatiga muvofiqligi. [1]

Qonunning 19-moddasi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etish to'g'risida bo'lib unga ko'ra nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti yuridik shaxs shaklida tashkil etilib, o'z faoliyatini ustav hamda maktabgacha ta'limning nodavlat ta'lim xizmatlarini (bundan oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining xizmatlari mustasno) ko'rsatish sohasidagi faoliyati uchun litsenziya asosida amalga oshirishi belgilab berilgan.

Ushbu qonunning 34-moddasida maktabgacha ta'lim tashkiloti guruhlarini to'ldirish

to'g'risida bo'lib, guruhlar yoshga doir toifalar bo'yicha to'ldirilganda quyidagi yosh toifalari belgilanadi:

- Ilk rivojlanish guruhi (bir yoshdan uch yoshgacha);
- Kichik guruh (uch yoshdan to'rt yoshgacha);
- O'rta guruh (to'rt yoshdan besh yoshgacha);
- Katta guruh (besh yoshdan olti yoshgacha);
- Maktabga tayyorlov guruhi (olti yoshdan yetti yoshgacha). [1]

2018 yildan yildan boshlab O'zbekistonda bir guruhda 25 nafargacha bola bo'lishi me'yoriy ko'rsatkich sifatida belgilandi. Ilgari esa bir guruhdagi bolalar soni 30 dan ziyod, ba'zidan esa 40 tagacha yetar edi, bu esa bolalarning sifatli maktabgacha ta'limga ega bo'lishida muayyan muammolarni keltirib chiqarardi.

Maktabgacha ta'lim vazirligi tizimiga 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan 2,5 mln bola qamrab olingan. Respublikadagi MTMLar soni esa - 6154. Ulardan 5586 tasi - davlatga qarashli, 568 tasi nodavlat ta'lim muassasasidir. Bugunga kelib 859 141 nafar bola maktabgacha ta'lim bilan qamrab olingan, bu umumiy hisobning 34 foizi demakdir. Jami 1 mln 600 dan ziyod bola maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinmagan (2018 y).

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida qator islohotlar o'tkazilmoqda, ularning bari bolalar va pedagoglar manfaatlari yo'lida xizmat qilishiga, shuningdek maktabgacha ta'lim sifatini yaxshilashga qaratilgan. Tizimda, ayniqsa xususiy tashkilotlarda qanday muammolar mavjud va ular qay tariqa hal qilinmoqda?

Metodologiya. Qashqadaryo, Surxondaryo va Navoiy viloyatlarining chekka hudularidagi o'rganilgan bir nechta xususiy MTT dagi asosiy muammolar quyidagilar:

1. Malakali pedagoglarning yetishmasligi. Malakali pedagoglarning yetishmasligi xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jiddiy muammo hisoblanadi. Ko'pgina pedagoglar yosh bolalarga sifatli ta'lim berish uchun zarur malaka, tayyorgarlik va tajribaga ega emas. Tor soha mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj.

2. Infratuzilmaning yetarli emasligi. Xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlari ko'pincha infratuzilmaning yetishmasligi, shu jumladan mashg'ulot xonalarining yetishmasligi, eskirgan binolar va cheklangan resurslarga duch kelishadi.

3. Kadrlar muqim emasligining yuqori darajasi. Xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kadrlar tez-tez almashinuvi natijasida bolalarga berilayotgan ta'limda beqarorlik va nomuvofiqlikka olib kelmoqda.

4. Moliyalashtirishning yetarli emasligi. Xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlari ko'pincha moliyalashtirish muammolariga duch kelishadi, bu ularning bolalarga sifatli ta'lim va resurslarni taqdim etish qobiliyatini cheklashi mumkin.

5. Bola o'zining yoshiga mos guruhda tarbiyalanmasligi. Aksariyat oilalarning aka-uka, opa-singil farzandlari bir guruhda tarbiyalanishlari. [2]

Zamonaviy bog'chalardagi xususan xususiy sektorda tashkil etilgan bo'g'chalarda yuqoridagi normativ huquqiy hujjatlardagi prinsiplar va shartlar bajarilishi qay ahvolda ekanligi bugungi kunda asosiy dolzarb masalalardan biridir.

Mavjud muammolarni to'laqonli o'rganish maqsadida Qashqadaryo tumani 19-sonli "Mittivoy-Shirintoy" MTTi tarbiyalanuvchilari ota-onalari ishtirokida so'rovnoma o'tkazildi. Ushbu so'rovnomada jami 49 nafar ota-onalar ishtirok etishdi. Ulardan 21 ta oiladan 2 nafardan, 28 ta oiladan 1 nafardan farzandlar bog'chaga qatnaydilar. Ota-onalarga berilgan savollar quyidagilar:

1. Farzandingiz familiyasi, ismi va yoshini yozing (agar 2 nafar farzandiz bo'lsa ikkalasini ham).

3. Farzandingiz MTT da o'z yoshiga mos guruhda tahsil oladimi?

2. Farzandingiz MTT kelguniga qadar kuni qisqartirilgan guruhlariga qatnaganmi?

3. Farzandingiz ushbu MTT ga qancha vaqtdan buyon qatnaydi? Aynan shu

guruhdachi?

4. Farzandingiz ushbu guruhda o'zini qulay his qiladimi?
5. Bola qanday kayfiyatda maktabgacha ta'lim muassasasiga boradi?
6. Farzandingiz guruh tarbiyachilarini yoqtiradimi?
7. Farzandingiz tarbiyachilar bilan muloqotda alohida tarbiyachini tanlaydimi?
8. Tarbiyachilar farzandingizni qaysi individual o'ziga xos xususiyatini inobatga olishini xohlagan bo'lardingiz?
9. Farzandingiz maktabgacha ta'lim muassasasiga borganidan so'ng qanaqa o'zgarishlarni kuzatdingiz?
10. Siz maktabgacha ta'lim muassasasida tashkil etilgan kun tartibiga uyda ham rioya qilasizmi?
11. Sizningcha, farzandingiz maktabgacha ta'lim muassasasida yangi sharoitlarga moslashganmi?
12. Maktabgacha ta'lim muassasasida bolaning psixologik qulaylik darajasini oshirish uchun qaysi mutaxassislardan maslahat olishni xohlaysiz?

Natijalar. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, so'rovnomada ishtirok etgan oila farzandlarining 23 nafari o'zining yoshiga mos 26 nafari esa yoshiga mos bo'lmagan guruhda tarbiyalanishar ekan. Shunga qaramay so'rovnomada ishtirok etgan barcha otalar farzandlari guruhlarda o'zlarini qulay his etishlarini ta'kidlashgan. 23 nafar otalar esa MTT tarbiyachilari bolalarning yuqori darajadagi harakatchanligini inobatga olishlarini istashar ekan. Kun tartibi to'g'risidagi savol natijalariga ko'ra 23 ta oila bolalarini uyda bo'lgan kunlarida vaqti-vaqti bilan, 15 nafari qat'iy rioya qilishi va 12 nafari umuman rioya qilmasliklari aniqlandi. MTTga qatnay boshlaganidan so'ng 29 nafar oila farzandi anchagina mustaqil bo'lganligi, 20 nafari esa muloqotga oson kirishuvchan bo'lganligi aniqlandi. Bolaning psixologik qulaylik darajasini oshirish uchun qaysi mutaxassislardan maslahat olishlari to'g'risida savol natijalariga ko'ra 38 nafar otalar pedagog-psixolog, 3 nafari logoped, 3 nafari musiqa raxbari, 3 nafari jismoniy tarbiya yo'riqchisi, 1 nafari ijtimoiy psixolog hamda 1 nafari xamshira deb javob berishgan. Qo'shimcha mashg'ulotlar sifatida Gimnastika va Rus tili mashg'ulotlari sifatida takliflar bildirilgan. Yana bir salmoqli muammolardan biri sifatida aka-uka va opa-singil farzandlarning bir guruhda tarbiyalanishi, katta farzandlar kichiklariga guruhlarda kezi kelsa enagalik qilishlari ta'kidlangan.

Muhokama. Mavjud muammo va kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida quyidagi takliflarimizni taqdim etamiz.

1. Pedagoglarni o'qitish va rivojlantirish. Pedagoglarni o'qitish va rivojlantirish uchun doimiy imkoniyatlarni taqdim etish malakali pedagoglar yetishmasligi muammosini hal qilishga yordam berishi mumkin. Bunga seminarlar, konferensiyalar va onlayn kurslar kirishi mumkin. Qolaversa moddiy rag'batlantirish masalalari ko'rib chiqilib, eng yaxshi tarbiyachi, eng yaxshi mudira, eng yaxshi defektolog kabi tanlovlar g'oliblariga rag'batlantirish rejalashtirish maqsadga muvofiqdir.

2. Infratuzilmani rivojlantirish. Infratuzilmani rivojlantirish, shu jumladan yangi sinf xonalarini qurish va zamonaviy uskunalar bilan ta'minlash uchun investitsiyalar infratuzilma yetishmovchiligi muammosini hal qilishga yordam berishi mumkin.

3. Pedagoglarni saqlab qolish strategiyalari. Raqobatbardosh ish haqi, imtiyozlar va kasbiy o'sish imkoniyatlari kabi pedagoglarni saqlab qolish strategiyalarini amalga oshirish yuqori darajadagi kadrlar qo'nimsizligini pasaytirishga yordam berishi mumkin.

4. Moliyalashtirish va homiylik izlash. Moliyalashtirish va homiylik imkoniyatlarini izlash mablag' yetishmasligi muammosini hal qilishga yordam beradi.

5. MTT infratuzilmasini rivojlantirish o'z navbatida bolalar yosh davrlariga ko'ra

alohida guruhlarda tarbiyalanishlari imkonini yaratadi.[3]

Xulosa Xususi maktabgacha ta'lim tashkilotlari kichik yoshdagi bolalarga sifatli ta'lim berish faoliyatiga ta'sir qiluvchi ko'plab muammolarga duch kelmoqda. Biroq, ushbu muammolarni o'qituvchilarni o'qitish va rivojlantirish, infratuzilmani rivojlantirish, o'qituvchilarni ushlab turish strategiyalari, moliyalashtirish va homiylikni izlash, shuningdek, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi aloqani yaxshilash orqali ushbu muassasalar bolalarni yaxshiroq ta'lim va parvarish qilishni ta'minlashi mumkin. Toki har bir bola bog'chaga borgisi kelmay ko'z yosh to'kmasin, yaxshi pedagoglar esa o'z kasbini tashlamasin!

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar:

O'zbekiston Respublikasining 16.12.2009 yildagi O'RQ 595-sonli "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" gi qonuni.

Nazarova N. E., Ibragimova A. A. Psychological Preparation of Athletes //Journal of Innovation in Education and Social Research. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 197-199.

Nazarova N. E., Ergashev D. E. Formation of motivation for physical exercise and sports for people with disabilities. – 2022.

MEDIAMADANIYAT ASARLARINI TAHLIL QILISHDA METODLAR VA YONDASHUVLARNING O'RNI

Nekboyev Xurshid Xoliyorovich;

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Axborot texnologiyalari kafedrası
mudiri p.f.f.d., (PhD) dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada mediamadaniyat asarlarini tahlil qilishning turli metodlari va yondashuvlari atroflicha tahlil qilinadi. Mediamadaniyat zamonaviy jamiyatning ajralmas qismi bo'lib, odamlarning axborotni qabul qilish va tushunish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Media asarlari orqali tarqatilayotgan axborotlar ijtimoiy, madaniy va siyosiy tushunchalarni shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, mediamadaniyat asarlarini tanqidiy tahlil qilishga bo'lgan ehtiyoj kundan-kunga ortib bormoqda.

Maqolada mediamatnlarni tahlil qilishning asosiy metodlari, jumladan avtobiografik, mafkuraviy, kontent-tahlil, strukturaviy va etik tahlil kabi yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Har bir metodning o'ziga xos jihatlari va ularning o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdagi ahamiyati tushuntiriladi. Bu metodlar yoshlarga axborotni mustaqil baholash, uni turli kontekstlarda tahlil qilish va ongli ravishda qabul qilish imkonini beradi.

Mediamadaniyat asarlarini tahlil qilish mediata'limning muhim qismi bo'lib, o'quvchilarni axborotni to'g'ri tushunishga, uni tahlil qilishga va ijtimoiy-madaniy voqeliklarga tanqidiy yondoshishga o'rgatadi. Mediata'lim orqali yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirish va ularni turli axborot manbalaridan foydalanishda ongli bo'lishga undaydi. Mazkur maqolada keltirilgan tahlil metodlari mediamadaniyatni chuqurroq tushunish va uning jamiyatdagi rolini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Mediamadaniyat, mediamatn tahlili, tanqidiy fikrlash, metodlar, media tahlili, ijtimoiy-madaniy rivojlanish, kontent-tahlil.

РОЛЬ МЕТОДОВ И ПОДХОДОВ В АНАЛИЗЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МЕДИАКУЛЬТУРЫ

Аннотация: В данной статье подробно анализируются различные методы и подходы к анализу произведений медиакультуры. Медиакультура является неотъемлемой частью современного общества и играет важную роль в процессе получения и понимания людьми информации. Информация, распространяемая через средства массовой информации, оказывает большое влияние на формирование социальных, культурных и политических концепций. Поэтому потребность в критическом анализе произведений медиакультуры возрастает с каждым днем.

В статье рассматриваются основные методы анализа медиатекстов, включая такие подходы, как автобиографический, идеологический, контент-анализ, структурный и этический анализ. Объясняются конкретные аспекты каждого метода и их значение в развитии критического мышления учащихся. Эти методы позволяют молодым людям самостоятельно оценивать информацию, анализировать ее в разных контекстах и осознанно принимать ее.

Анализ произведений медиакультуры является важной частью медиаобразования, которая учит студентов правильно понимать информацию, анализировать ее, критически относиться к социальным и культурным реалиям. Формирование информационной культуры у молодежи посредством медиаобразования и повышение ее осознанного использования различных источников информации. Представленные в данной статье методы анализа направлены на более глубокое понимание медиакультуры и определение ее роли в обществе.

Ключевые слова: Медиакультура, анализ медиатекстов, критическое мышление,

методы, медиаанализ, социокультурное развитие, контент-анализ.

THE ROLE OF METHODS AND APPROACHES IN ANALYSIS OF MEDIA CULTURE WORKS

Abstract: In this article, various methods and approaches to the analysis of media culture works are thoroughly analyzed. Media culture is an integral part of modern society and is important in the process of people receiving and understanding information. Information disseminated through media works has a great influence on the formation of social, cultural and political concepts. Therefore, the need for critical analysis of media culture works is increasing day by day.

The article examines the main methods of media text analysis, including approaches such as autobiographical, ideological, content analysis, structural and ethical analysis. The specific aspects of each method and their importance in developing students' critical thinking are explained. These methods allow young people to independently evaluate information, analyze it in different contexts and consciously accept it.

Analysis of works of media culture is an important part of media education, which teaches students to understand information correctly, analyze it, and critically approach social and cultural realities. Formation of information culture in young people through media education and encourages them to be conscious in using various information sources. The methods of analysis presented in this article are aimed at a deeper understanding of media culture and determining its role in society.

Keywords: Media culture, media text analysis, critical thinking, methods, media analysis, socio-cultural development, content analysis.

I. Kirish. Zamonaviy axborot jamiyatida mediamadaniyat jamiyatning muhim qismlaridan biri bo'lib, u nafaqat axborot yetkazib berish, balki ijtimoiy va madaniy jarayonlarning shakllanishida ham katta o'rin tutadi. Har bir inson kundalik hayotida turli mediamateriallar bilan muntazam muloqotda bo'ladi. Ommaviy axborot vositalari orqali tarqatiladigan axborotlar jamiyatdagi munosabatlarga, qadriyatlarga va dunyoqarashga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, bu mediamateriallarni to'g'ri tushunish va tanqidiy tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Mediamadaniyatni tahlil qilish orqali insonlar axborotni faqat qabul qilish emas, balki uni ongli tarzda qabul qilishni va baholashni o'rganadilar.

Mediamadaniyatni tahlil qilish ta'limning muhim qismi bo'lib, u yoshlarni turli media manbalarni mustaqil tahlil qilishga o'rgatadi. Bugungi kun yoshlari turli xil axborot manbalarining ta'sirida qolmoqda, shuning uchun ularni axborotning mazmuni va maqsadi haqida chuqurroq o'ylashga, uni tahlil qilishga rag'batlantirish kerak. Mediamadaniyat yordamida ommaviy axborot vositalari qanday qilib fikr va g'oyalarni tarqatayotganini, ular orqali qanday mafkuraviy va siyosiy ta'sirlar amalga oshirilayotganini tushunish yoshlar uchun muhim ko'nikma hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida mediamadaniyat asarlarini tahlil qilish yoshlarning ijtimoiy, madaniy va siyosiy ongini shakllantirishdagi muhim vosita hisoblanadi. Mediata'lim jarayonida o'quvchilar turli metodlar orqali mediamateriallarni chuqur tahlil qilib, ularning tuzilishi va mazmunini tushunib olishlari mumkin. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish yoshlarni axborot oqimlaridan to'g'ri foydalanishga yo'naltirib, ularni media manipulyatsiyalardan himoya qilishga yordam beradi.

Mazkur maqolada mediamadaniyat asarlarini tahlil qilishning turli metodlari yoritiladi va ularning mediata'limdagi ahamiyati haqida so'z boradi. Mediamadaniyat asarlari o'quvchilarga ijtimoiy va madaniy voqealarni tushunishga yordam beradi, ularni ijodiy va tanqidiy fikrlashga

o'rgatadi.

II. Asosiy qism:

Mediamadaniyatni tahlil qilishning ahamiyati.

Mediamadaniyat bugungi axborot jamiyatining ajralmas qismi hisoblanadi. U audiovizual san'at, kino, televideniye, internet, gazeta va jurnallar orqali ommaga yetkaziladigan turli axborot turlarini o'z ichiga oladi. Har bir mediamadaniyat asari o'zining tuzilishi, mazmuni va jamiyatga ta'siriga ega bo'lib, ularni to'g'ri tushunish va tahlil qilish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Mediamadaniyat asarlarini tahlil qilish insonlarning axborotga nisbatan ongli munosabatini shakllantirish, yolg'on va manipulyativ axborotlardan himoya qilish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mediata'lim jarayonida mediamadaniyat asarlarini tahlil qilish turli yondashuvlar asosida amalga oshiriladi. Bu tahlil jarayoni o'quvchilarni turli mediamatnlar bilan tanishtirib, ularni ijtimoiy, madaniy va siyosiy jihatdan tushunishga yordam beradi. Tahlil qilishning turli metodlari bor va ular har bir mediamatnning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Tahlil metodlari

Avtobiografik tahlil: Ushbu metod mediamatnni o'quvchining shaxsiy tajribalari, kechinmalari va his-tuyg'ulari bilan bog'lab tushunishga qaratilgan. Mediamatnlardagi voqealarni o'quvchi o'z hayotidagi voqealar bilan taqqoslaydi, o'z hissiyotlari orqali matnni qayta qabul qiladi. Masalan, filmdagi qahramonlarning tajribalari yoki muammolari o'quvchining shaxsiy hayotiga bog'lanadi va bu jarayon orqali mediamatn yanada chuqurroq tushuniladi. Avtobiografik tahlil auditoriyaga mediamatnni shaxsiy jihatdan anglash imkonini beradi va ularning mediamatnga bo'lgan emotsional munosabatini oshiradi.

Mafkuraviy va falsafiy tahlil: Mediamadaniyat asarlarida ko'pincha ijtimoiy yoki siyosiy mafkuralar yashirin bo'lishi mumkin. Mafkuraviy tahlil mediamatnlarning falsafiy va mafkuraviy mazmunini ochib berishga qaratilgan. Ushbu metod orqali o'quvchilar mediamatndagi mafkuraviy yoki siyosiy g'oyalarni tanqidiy tahlil qiladi, ularning qanday axborotni targ'ib qilayotganini, qaysi ijtimoiy yoki siyosiy kuchlarni qo'llab-quvvatlayotganini tushunishga o'rganadilar. Masalan, filmdagi qahramonlarning g'oyalari yoki fikrlari orqali muayyan siyosiy yoki ijtimoiy g'oyalar tarqatilayotgan bo'lishi mumkin. Mafkuraviy tahlil yordamida o'quvchilar bu g'oyalarni tanqidiy baholab, ularning haqiqiy maqsadini aniqlaydilar.

Strukturaviy tahlil: Strukturaviy tahlil mediamatnning ichki tuzilishini o'rganishga qaratilgan. Bu metod orqali o'quvchilar matnning syujet tuzilishi, kompozitsiyasi, qahramonlar va ularning faoliyati kabi elementlarni o'rganadilar. Masalan, film yoki videorolikning qanday ramzlar va tuzilishlar orqali o'z g'oyalarini ifoda etayotganini tushunish mumkin. Strukturaviy tahlil orqali o'quvchilar matnning ichki tuzilishi qanday qilib asosiy g'oyani ifodalayotganini, syujetning qanday elementlari asosiy mazmunni yoritib berayotganini aniqlaydilar. Bu yondoshuv mediamatnni chuqurroq anglashga va uning badiiy va ijtimoiy ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Kontent-tahlil: Kontent-tahlil mediamatnning mazmunini miqdoriy va sifatli jihatdan tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu metodda mediamatndagi ma'lumotlar tizimli tarzda o'rganilib, statistik jihatdan tahlil qilinadi. Masalan, filmdagi ma'lum bir jins yoki ijtimoiy guruhning qanday tasvirlanganini, filmdagi stereotiplarni qanchalik ko'p uchratayotganini aniqlash mumkin. Kontent-tahlil mediamatnni qay darajada manipulyativ yoki xolis bo'lishini, axborotning qanchalik noto'g'ri yoki to'g'ri ekanligini aniqlashda muhimdir. Bu metod orqali o'quvchilar mediamatnlardagi axborotning aniqligi va obyektivligi haqida xulosa chiqaradi.

Etik va estetik tahlil: Mediamadaniyat asarlarini axloqiy va estetik nuqtai nazardan tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Etik tahlil mediamatnning axloqiy qiymatlari, qahramonlar faoliyatining axloqiy jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Masalan, filmdagi qahramonlar

harakatlari va ularning oqibatlari qanday axloqiy tushunchalarni targ'ib qilayotgani tahlil qilinadi. Estetik tahlil esa mediamatnning badiiy qiymatlarini, uning vizual uslubini va san'at asari sifatidagi ahamiyatini o'rganadi. Masalan, filmda qo'llanilayotgan ranglar, kadrlar yoki kadrdagi har bir elementning badiiy ma'nosi tushuniladi. Bu tahlil mediamatnning na faqat mazmuni, balki uning san'at sifatidagi qiymatini ham anglashga yordam beradi.

Mediamadaniyat tahlilining ahamiyati.

Mediamadaniyat asarlarini tahlil qilish o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muhimdir. Mediamatnlarni tahlil qilish yoshlarga axborotni mustaqil ravishda tahlil qilish va ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ushbu jarayon orqali o'quvchilar turli media manbalardan foydalanishda tanqidiy yondashuvni qo'llab, ularning turli kontekstlardagi mazmunini tushunib olishlari mumkin.

Mediata'lim jarayonida mediamadaniyat asarlarini tahlil qilish turli yoshdagi o'quvchilarga mediatexnologiyalar bilan muloqotda bo'lishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Axborot manbalarini xolis baholash, ularni chuqurroq tushunish va ulardan to'g'ri foydalanish ko'nikmalari rivojlanadi.

Mediamadaniyat tahlilining rivojlanish istiqbollari.

Kelajakda mediamadaniyat tahlilining ahamiyati yanada oshishi kutilmoqda. Axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi, internetdagi ma'lumotlar oqimining ko'payishi va jamiyatdagi axborot ta'sirining kuchayishi mediata'limga bo'lgan ehtiyojni oshirmoqda. Bu jarayonda tanqidiy fikrlash va axborotni to'g'ri tushunib, uni qayta ishlash qobiliyati juda muhimdir.

Mediamadaniyatni tahlil qilish yosh avlodning axborot jamiyatida ongli ishtirok etishini ta'minlaydi. Bu jarayon yoshlarni axborot bilan to'g'ri va samarali ishlashga tayyorlaydi, ularni axborot manbalarini tanlashda mas'uliyatli bo'lishga o'rgatadi. Mediamadaniyat tahlilini rivojlantirish orqali yoshlar axborot xurujlaridan himoya qilinadi va manipulyatsiyalardan mustaqil bo'lishadi.

III. Xulosa.

Mediamadaniyat asarlarini tahlil qilish zamonaviy ta'lim tizimining muhim qismi sifatida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Axborotning ko'pligi, uning tarqalish tezligi va xilma-xilligi sababli yoshlar axborot oqimida yo'nalish topishni o'rganishlari, ularni tanqidiy baholashga qodir bo'lishlari zarur. Mediamadaniyat asarlari orqali tarqatiladigan axborotlarni to'g'ri tushunish va uning mazmunini tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish yoshlarning ijtimoiy, siyosiy va madaniy dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi.

Maqolada ko'rib chiqilgan tahlil metodlari, jumladan, avtobiografik, mafkuraviy, strukturaviy, kontent-tahlil va estetik yondoshuvlar, mediamatnlarni turli jihatdan o'rganish imkonini beradi. Har bir metod mediamatnni alohida tahlil qilish uchun samarali vosita bo'lib, o'quvchilarni axborotni turli kontekstlarda tushunib, uni qayta ishlashga o'rgatadi. Bu yondoshuvlar yoshlarning media manbalarga tanqidiy yondashuvini shakllantirishga va ularni axborot manipulyatsiyalaridan himoya qilishga yordam beradi.

Mediamadaniyat asarlarini tahlil qilishning asosiy ahamiyati shundaki, u yoshlarga axborotni ongli ravishda qabul qilish va turli manbalardan keladigan ma'lumotlar bilan to'g'ri ishlashga ko'nikma beradi. Axborot manbalarini tanlab, ularning xolis yoki manipulyativ ekanligini aniqlash qobiliyati yoshlarning jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar bo'lishida muhim o'rin tutadi. Shuningdek, mediamadaniyat asarlarini tahlil qilish yoshlarni ijtimoiy, madaniy va axloqiy jihatdan boyitadi.

Kelajakda mediamadaniyat tahlilini rivojlantirish yoshlar uchun nafaqat tanqidiy fikrlash va axborotni saralash qobiliyatini oshirishga, balki ularning ijodiy va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Axborot jamiyatida axborotning to'g'ri tushunilishini

ta'minlash orqali yoshlar axborot oqimidan ongli foydalanishni o'rganib, turli xil ta'sirlardan himoya qilinshadi. Mediamadaniyat tahlilini keng qo'llash ta'lim jarayonida yoshlarning ijtimoiy ma'suliyatini oshiradi va ularning axborot jamiyatida muvaffaqiyatli harakat qilishlarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Федоров, А.В. Медиаобразование и медиаграмотность. Москва: Издательство МГУ, 2004.

Мастерман, Л. Овладение медиаккомпетенциями: теория и практика. Лондон: Британский институт медиатехнологий, 1993.

Вартанова, Е.Л., Засурский, Я.Н. Медиаобразование в информационном обществе. Москва: Медиум, 2002.

Лотман, Ю.М. Структура художественного текста. Москва: Искусство, 1970.

Бакулев, А.И. Медиаанализ и медиаграмотность. Москва: Новая школа, 2005.

Заир-Бек, С. Медиатехнологии в современном образовательном процессе. Санкт-Петербург: Образование XXI века, 2004.

Левина, М.М. Проблемное обучение: Теория и практика. Москва: Высшая школа, 1996.

Иванов, М.В., Митрофанов, И.В., Соколова, И.А. Инновационные технологии в образовании. Санкт-Петербург: Питер, 2005.

Спичкин, А.В. Методика медиаобразования: практика и перспективы. Москва: Просвещение, 1999.

Медиаобразование: теория и методика. Под редакцией А.В. Федорова. Москва: Академический проект, 2003.

KORPORATIV MADANIYAT TUSHUNCHASI: NAZARIY KO‘RINISHLARI VA TARAQQIYOT TARIXI

Nishonov Xayrulla Xolmirzaevich

I. Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar institutining birinchi prorektori

Annotatsiya: Korporativ madaniyat ko‘p o‘lchovli tushuncha bo‘lib, tashkilotning xatti-harakati, samaradorligi va xodimlarning ishtirokiga sezilarli ta‘sir qiladi. Ushbu maqola korporativ madaniyatning nazariy asoslarini ko‘rib chiqadi, uning tarixiy evolyutsiyasini klassik boshqaruv nazariyalaridan zamonaviy yondashuvlarga kuzatib boradi. Strukturaviy-funksionalizm, ramziy-interpretivizm va postmodernizmni o‘z ichiga olgan asosiy istiqbollarni o‘rganib, tadqiqot korporativ madaniyatning dinamik va kontekstga bog‘liqligini ta‘kidlaydi. Tahlil korporativ madaniyatni tashkilot muvaffaqiyatining hal qiluvchi omili va kengroq ijtimoiy qadriyatlarning aksi sifatida tushunish muhimligini ta‘kidlaydi.

Kalit so‘zlar: korporativ madaniyat, tashkiliy xulq-atvor, boshqaruv nazariyalari, ramziy-interpretivizm, strukturaviy-funksionalizm, postmodernizm, tashkilot muvaffaqiyati.

ПОНЯТИЕ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ

Нишанов Хайрулла Холмирзаевич

Первый проректор Наманганского государственного института иностранных языков имени И.Ибрата

Аннотация: Корпоративная культура – это многоаспектное понятие, которое существенно влияет на организационное поведение, производительность и вовлеченность сотрудников. В данной статье рассматриваются теоретические основы корпоративной культуры, прослеживая ее историческую эволюцию от классических теорий управления к современным подходам. Исследуя ключевые перспективы, включая структурный функционализм, символический интерпретизм и постмодернизм, исследование подчеркивает, что корпоративная культура динамична и зависит от контекста. Анализ подчеркивает важность понимания корпоративной культуры как определяющего фактора организационного успеха и отражения более широких общественных ценностей.

Ключевые слова: корпоративная культура, организационное поведение, теории управления, символический интерпретизм, структурный функционализм, постмодернизм, организационный успех.

THE CONCEPT OF CORPORATE CULTURE: THEORETICAL PERSPECTIVES AND HISTORY OF DEVELOPMENT

Nishanov Khairulla Kholmiraevich

First Vice-Rector of the I. Ibrat

Namangan State Institute of Foreign Languages

Abstract: Corporate culture is a multidimensional concept that significantly affects the behavior, effectiveness and participation of employees in an organization. This article reviews the theoretical foundations of corporate culture, tracing its historical evolution from classical management theories to modern approaches. Exploring the main perspectives, including structural-functionalism, symbolic-interpretivism and postmodernism, the study emphasizes the dynamic and context-dependent nature of corporate culture. The analysis emphasizes the importance of understanding corporate culture as a decisive factor in organizational success

and a reflection of broader social values.

Keywords: corporate culture, organizational behavior, management theories, symbolic-interpretivism, structural-functionalism, postmodernism, organizational success.

Kirish. Ko'pincha tashkilotning «shaxsiyati» deb ataladigan korporativ madaniyat ish joyidagi xatti-harakatlar va o'zaro munosabatlarni shakllantiradigan qadriyatlar, e'tiqodlar va me'yorlarni o'z ichiga oladi. Kontseptsiya sezilarli darajada rivojlanib, boshqaruv nazariyalari va jamiyat kutgan o'zgarishlarni aks ettirdi. Korporativ madaniyatni tushunish uning zamonaviy tashkilotlardagi rolini baholash uchun uning nazariy asoslarini va tarixiy rivojlanishini o'rganishni talab qiladi. Korporativ madaniyat ko'p qirrali tushuncha bo'lib, tashkilotning xatti-harakati, xodimlarning ishtiroki va umumiy ish faoliyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. U shaxslarning tashkilot ichida qanday munosabatda bo'lishini va ishlashini belgilaydigan umumiy qadriyatlar, e'tiqodlar va amaliyotlarni ifodalaydi. Vaqt o'tishi bilan korporativ madaniyat sotsiologiya, antropologiya, menejment va psixologiya kabi fanlar bo'yicha olimlarning hissasi tufayli ham nazariy tuzilish, ham amaliy asos sifatida rivojlandi. Ushbu maqolada taniqli olimlar va tadqiqotchilarning fikrlariga asoslanib, korporativ madaniyatning nazariy istiqbollari va tarixiy rivojlanishi o'rganiladi.

Madaniy antropologiya istiqboli. Korporativ madaniyatni o'rganish madaniy antropologiyada ildizlarga ega bo'lib, u erda E. B. Tylor va Clifford Geertz kabi olimlar inson madaniyatini tushunish uchun asos yaratdilar. Geertz madaniyatni «ramzli shakllarda ifodalangan meros bo'lib qolgan tushunchalar tizimi» deb mashhur ta'riflagan. Korporativ kontekstda bu nuqtai nazar tashkilotning o'ziga xosligini aks ettiruvchi ramzlar, marosimlar va hikoyalarga urg'u beradi. Tashkilotlar o'ziga xos tillari, me'yorlari va an'analarga ega bo'lgan kengroq ijtimoiy madaniyatlarning mikrokosmasi sifatida qaraladi. Ushbu antropologik qarash menejment nazariyalariga, xususan, xodimlarning xatti-harakatlarini tashkilot maqsadlariga moslashtirishda umumiy ma'nolarning muhimligini tan olishda ta'sir ko'rsatdi.

Sotsiologik nuqtai nazar. Sotsiologlar korporativ madaniyatning tashkilotlarda ijtimoiy hamjihatlik va tartibni yaratishdagi rolini ta'kidladilar. E. Dyurkgeymning «jamoaviy vijdon» tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u umumiy qadriyatlar va me'yorlar birdamlikni qanday ta'minlaydi. Zamonaviy tashkilotlarda bu umumiy missiya bayonotlari, xulq-atvor kodekslari va tegishlilik tuyg'usini kuchaytiradigan jamoani shakllantirish tadbirlarini yaratishga aylanadi.

Psixologik nuqtai nazar. Psixologik nuqtai nazar korporativ madaniyatning individual xatti-harakatlar va motivatsiyaga ta'siriga qaratilgan. Tashkiliy madaniyatni o'rganishda kashshoflardan biri bo'lgan Edgar Sheyn uni «tashqi moslashish va ichki integratsiya muammolarini hal qilishda guruh o'rganadigan umumiy asosiy taxminlar namunasi» deb ta'riflaydi. Schein modeli madaniyatning uchta darajasini belgilaydi:

Artefaktlar: ofis dizayni va kiyim kodlari kabi ko'rinadigan va aniq elementlar.

Qabul qilingan qadriyatlar: Belgilangan tamoyillar va maqsadlar.

Asosiy taxminlar: xulq-atvorni boshqaradigan chuqur ildiz otgan e'tiqodlar.

Ushbu yondashuv mazmunli tashkiliy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun madaniyatning chuqurroq qatlamlarini tushunish muhimligini ta'kidlaydi.

Boshqaruv va strategik istiqbol. Boshqaruv nuqtai nazaridan, korporativ madaniyat raqobatbardoshlik va innovatsiyalarga ta'sir qiluvchi strategik aktiv sifatida qaraladi. Piters va Uoterman o'zlarining «Mukammallikni izlash» nomli muhim ishlarida bu nuqtai nazarni ommalashtirib, muvaffaqiyatli kompaniyalar kuchli, moslashuvchan madaniyatlar bilan ajralib turadi, deb ta'kidladilar. Ularning ishi samarali korporativ madaniyatning asosiy atributlarini ta'kidlab o'tdi, masalan, mijozlarga e'tibor qaratish, xodimlarning imkoniyatlarini kengaytirish va harakatga moyillik. Maykl Porter, shuningdek, madaniyatni raqobatdosh ustunlik bilan bog'lab, «madaniyat strategiyani boshqaradi, chunki u tashkilotlar imkoniyatlarni idrok etish

va muammolarga javob berish usullarini shakllantiradi».

Korporativ madaniyatning tarixiy rivojlanishi

Korporativ madaniyat tushunchasi kengroq ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlarni aks ettiruvchi bir necha asosiy bosqichlardan o'tgan.

1. Ilk asoslar: sanoat inqilobi. Sanoat inqilobi davrida (XVIII—XIX asrlar) tashkilotlar, birinchi navbatda, samaradorlik va unumdorlik bilan shug'ullangan. Asosiy e'tibor mexanik tuzilmalar va ierarxik tizimlarga qaratilib, madaniyatga oid mulohazalar uchun kam joy qoldirdi. Biroq Maks Veber kabi kashshoflar intizom, tartib va ratsionallikka urg'u berib, byurokratiya tushunchasini madaniy asos sifatida kiritdilar. Frederik Teylorning ilmiy boshqaruv tamoyillari, shuningdek, tor ma'noda bo'lsa ham, vazifalarni standartlashtirish va rag'batlantirish orqali ishchilarning xatti-harakatlarini shakllantirish orqali ish joyi madaniyatini erta tushunishni aks ettirdi.

2. Inson munosabatlari harakati. XX asrning boshlarida Inson munosabatlari harakati ishchilarning ijtimoiy va hissiy ehtiyojlarini tan olish tomon siljishni belgiladi. Elton Mayo tomonidan olib borilgan Hawthorne tadqiqotlari ijtimoiy omillar va xodimlarning o'zaro munosabatlari samaradorlikka sezilarli darajada ta'sir qilishini aniqladi. Mayoning ta'kidlashicha, «ish joyi - norasmiy guruh normalari va dinamikasi hal qiluvchi rol o'ynaydigan ijtimoiy tizimdir». Bu davr tashkilotlarni o'ziga xos madaniyatlarga ega bo'lgan jamoalar sifatida ko'rish uchun zamin yaratdi.

3. Tashkiliy madaniyatning vujudga kelishi (1960–1980 yillar). «Korporativ madaniyat» atamasi 1960-1970 yillarda olimlar tashkilotlarni madaniyat ob'ekti orqali tahlil qila boshlaganlarida mashhur bo'ldi. Geert Hofstedening milliy va tashkiliy madaniyatlar bo'yicha olib borilgan izlanishlari kuch masofasi, individualizmga qarshi kollektivism va noaniqlikdan qochish kabi o'lchovlarni aniqladi. Uning ishi madaniy farqlar tashkilot amaliyoti va etakchilik uslublarini qanday shakllantirganini ta'kidladi. 1980-yillarda korporativ madaniyat kontseptsiyasi asosiy oqimga aylandi, bunga Toyota kabi yapon kompaniyalarining muvaffaqiyati sabab bo'ldi, bu esa jamoaviy ish, sifat va doimiy takomillashtirishga (kayzen) urg'u berdi. Uilyam Ouchi kabi olimlar ishonch va hamkorlik madaniyatini yaratish uchun Amerika va Yaponiya boshqaruv amaliyotlarini birlashtirgan “Z nazariyasi” tushunchasini kiritdilar.

4. Zamonaviy ishlanmalar (1990-yillardan hozirgi kungacha). 1990-yillarda globallashtirish, texnologiya va bilim asoslangan iqtisodiyotning yuksalishi korporativ madaniyat uchun yangi muammolar va imkoniyatlarni keltirib chiqardi. Kompaniyalar innovatsiyalar, chaqqonlik va xilma-xillikka ustuvor ahamiyat bera boshladilar. Muhim o'zgarishlarga quyidagilar kiradi:

Madaniy transformatsiya: Google va Netflix kabi tashkilotlar raqamli asr uchun korporativ madaniyatni qayta belgilab, tekis ierarxiya va ijodiy ish muhitini qabul qildi.

Xilma-xillik va inklyuziya: Kompaniyalar innovatsiyalar va axloqiy qarorlar qabul qilishni rag'batlantirishda turli nuqtai nazarlarning ahamiyatini tobora ko'proq tan olishmoqda.

Barqarorlik va axloq: Zamonaviy tashkilotlar korporativ ijtimoiy mas'uliyat (CSR) va ekologik barqarorlikni o'zlarining madaniy o'ziga xosligining ajralmas qismi sifatida ta'kidlaydilar. Richard Barrettning «Qadriyatlarga asoslangan tashkilot» asari korporativ madaniyatni axloqiy tamoyillar va uzoq muddatli ijtimoiy maqsadlar bilan uyg'unlashtirish muhimligini ta'kidlab, «qadriyatlarga asoslangan madaniyatlar o'zgarishlar davrida ishonch, sodiqlik va mustahkamlikni yaratadi».

Korporativ madaniyatning asosiy o'lchovlari

Zamonaviy tashkilotlarda korporativ madaniyatni bir necha o'lchovlar belgilaydi:

Yetakchilik uslubi: Rahbarlar tashkiliy me'yorlar va xatti-harakatlarga ta'sir ko'rsatadigan madaniy namuna bo'lib xizmat qiladi.

Muloqot shakllari: Ochiq, shaffof muloqot ishonch va hamkorlikni rivojlantiradi.

Innovatsiyalar va tavakkalchilik: tajribalarni rag'batlantirish va muvaffaqiyatsizlikdan

o'rganish.

Xodimlarni jalb qilish: xodimlarga tashkilot maqsadlariga mazmunli hissa qo'shish imkoniyatini berish.

Moslashuvchanlik: tashqi va ichki o'zgarishlarga javoban rivojlanish qobiliyati.

Xulosa. Korporativ madaniyat kontseptsiyasi antropologiya va sotsiologiyadagi dastlabki nazariy asoslardan tashkilot muvaffaqiyatidagi strategik aktiv sifatidagi hozirgi roligacha sezilarli darajada rivojlandi. Edgar Schein, Geert Hofstede va Richard Barrett kabi olimlar bizning tashkilotlar ichidagi madaniyat dinamikasi va ahamiyati haqidagi tushunchamizni boyitdilar. Tashkilotlar tobora murakkab va globallashib borayotgan dunyoda harakatlanar ekan, kuchli, moslashuvchan va inklyuziv korporativ madaniyatlarni rivojlantirishning ahamiyatini oshirib bo'lmaydi. Qadriyatlar, amaliyotlar va etakchilikni xodimlar va jamiyat ehtiyojlariga moslashtirish orqali tashkilotlar XXI asrda uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlab, innovatsiyalar, chidamlilik va axloqiy mukammallikni rivojlantiruvchi muhitni yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Geertz, Clifford. The interpretation of cultures. Basic books, 2017.

Durkheim E. The division of labor in society //Social stratification. – Routledge, 2018. – C. 217-222.

Schein E. H. Organizational culture and leadership. – John Wiley & Sons, 2010. – T. 2.

Peters, Thomas J., and H. Robert. «WATERMAN jn RH: In Search of Excellence. Lessons from America's Best-Run Companies.» (1982).

Porter M. E. Michael Porter on competition //The Antitrust Bulletin. – 1999. – T. 44. – №. 4. – C. 841-880.

Weber M. Economy and society: A new translation. – Harvard University Press, 2019.

Mayo, Elton. The social problems of an industrial civilisation. Routledge, 2014.

Geert H. Culture's Consequences: International differences in work-related values // Beverly Hills: Sage. – 1980.

England, George W. «Japanese and American management: Theory Z and beyond.» Journal of International Business Studies 14 (1983): 131-142.

Barrett, Richard. The values-driven organization: Unleashing human potential for performance and profit. Routledge, 2013.

TIBBIYOTDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING AMALIY STRATEGIYALARI

Norboboyeva Saida Azamatovna,
Toshkent tibbiyot akademiyasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Tibbiyot sohasida ingliz tilini o'qitish jarayonida kasbiy kontekstga asoslangan, interaktiv va amaliy strategiyalar samarali natijalarni bermoqda. Mazkur maqola tibbiy ingliz tilini o'rganish hamda o'rgatishda kommunikativ yondashuv, case-based, task-based metodlarning ahamiyatini tahlil qiladi. Natijalar kasbiy lug'at boyligi va og'zaki nutq ko'nikmalarining kuchayishi hamda ilmiy faoliyatda ishtirok etish imkoniyatlarining kengayishini ko'rsatadi. Metodlar talabalarni haqiqiy klinik vaziyatlarda chet tilini qo'llash ko'nikmasiga olib keladi.

Kalit so'zlar: tibbiyot, ingliz tili, kasbiy kontekst, interaktiv metodlar, case-based, task-based, kommunikativ yondashuv.

ПРАКТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНЕ

Саида Азаматовна Норбобоева,
преподаватель Ташкентской медицинской академии

Абстракт. В процессе преподавания английского языка в медицинской сфере эффективные результаты дают профессиональные контекстно-ориентированные, интерактивные и практические стратегии. В статье анализируется важность коммуникативного подхода, методов, основанных на конкретных примерах, и методов, основанных на задачах, в изучении и преподавании медицинского английского языка. Результаты показывают рост профессионального словарного запаса и навыков устной речи, а также расширение возможностей участия в научной деятельности. Методы позволяют студентам овладеть навыками использования иностранного языка в реальных клинических ситуациях.

Ключевые слова: медицина, английский язык, профессиональный контекст, интерактивные методы, основанный на конкретных случаях, основанный на задачах, коммуникативный подход.

PRACTICAL STRATEGIES OF TEACHING ENGLISH IN MEDICINE

Norboboyeva Saida Azamatovna,
Teacher of the Tashkent Medical Academy

Annotation. In the process of teaching English in the medical field, interactive and practical strategies based on professional context are yielding effective results. This article analyzes the importance of communicative approach, case-based, task-based methods in learning and teaching medical English. The results show the strengthening of professional vocabulary and oral skills, as well as the expansion of opportunities for participation in scientific activities. The methods lead students to the skill of using a foreign language in real clinical situations.

Keywords: medicine, English, professional context, interactive methods, case-based, task-based, communicative approach.

Kirish qismi. Tibbiyot sohasida ingliz tilini egallash bugungi kunda nafaqat global ilmiy aloqalardan boxabar bo'lish, balki professional faoliyatda yuqori samaradorlikka erishishning ham asosiy omillaridan biriga aylandi. Dunyoning turli burchaklarida chop etilayotgan ilmiy maqolalar, zamonaviy davolash metodlari va yangiliklar asosan ingliz tilida taqdim qilinadi,

shuningdek, xalqaro konferensiyalar, tibbiy hamkorlik loyihalari va malaka oshirish dasturlari ham ushbu tillarda o'tkaziladi. Shu bois o'z mutaxassisliklari bo'yicha yuqori natijalarga erishmoqchi bo'lgan shifokorlar, hamshiralar, klinik tadqiqotchilar hamda boshqa tibbiy mutaxassislar chet tilini, xususan, ingliz tilini puxta o'rganish zaruratini his qilishadi. Biroq bunda oddiy "umumiy" ingliz tili bilimi yetarli bo'lmaydi, chunki tibbiyot sohasining o'ziga xos terminologiyasi, aniq fanlarga oid tushunchalari va murakkab grammatik-mazmuniy konstruksiyalari mavjud. Natijada, "Medical English" yoki "Ingliz tili tibbiyot uchun" deb nomlangan maxsus yo'nalishlar paydo bo'ldi. Ushbu yo'nalishlarning maqsadi talabalarga nafaqat kundalik suhbatda ishlatiladigan iboralarni, balki klinik vaziyatlarni yoritadigan, kasallik nomlari, diagnostika va davolash jarayoniga oid terminlarni, murakkab nazariy tushunchalarni to'g'ri o'qish, tushunish va so'zlay olish qobiliyatlarini shakllantirishdan iborat.

Zamonaviy lingvodidaktika tibbiy ingliz tilini o'qitishda qator alohida strategiyalarni ilgari suradi. Eng avvalo, bu strategiyalar o'quvchilarning nutqiy ehtiyojlari, kasbiy maqsadlari va tibbiy kontekstni hisobga olgan holda ishlab chiqiladi. Til o'rganishning klassik metodlaridan farqli o'laroq, tibbiyotga ixtisoslashgan ingliz tilini o'qitishda kasbiy vokabulyarni o'rgatish orqali shunchaki lug'at boyitishgina emas, balki shu lug'atni bemor bilan muloqot qilish, kasallik tarixini tushuntirish, akademik matnlarni sharhlash yoki xalqaro tibbiy anjumanlarda taqdimot qilish singari amaliy ko'nikmalar bilan birgalikda rivojlantirish muhim sanaladi. Bunda talabalarning tilni o'rganishga bo'lgan motivatsiyasi ham samaradorlikka ta'sir ko'rsatadi: kimdir ilmiy maqola yozmoqchi, kimdir xorijda malaka oshirishni reja qilgan, boshqasi esa shunchaki klinik amaliyotda turli millat vakillari bilan ishlashi mumkin. Har biri uchun darslar mazmuni va taqdim etiladigan material turi moslashtirilishi lozim.

Ayni paytda, so'nggi yillarda an'anaviy grammatik yondashuvdan innovatsion usullarga o'tish jarayoni davom etmoqda. Bu jarayonda kommunikativ, task-based, case-based kabi pedagogik yondashuvlar tibbiy ingliz tili o'qitishida samarali ekani isbotlangan. Misol uchun, task-based yondashuv yordamida talabalar aniq kasbiy topshiriqlarni (masalan, bemorga dori yozib berish, davolash rejalarini muhokama qilish, bilim seminarlarida taqdimot o'tkazish) bajarish jarayonida chet tilini o'zlashtirishadi. Case-based yondashuvda esa real yoki shunga yaqin klinik holatlar tahlili o'tkaziladi va shu vaziyatda talabalar turli nutqiy vazifalarni (bemorga savol berish, tahlil natijalarini o'qish, xulosalar chiqarish) bajaradi. Bunday mashg'ulotlar davomida o'qituvchining vazifasi faqat nazariy lug'at va grammatikani tushuntirish bilan cheklanmay, balki talabalarni kasbiy muhitga tayyorlaydigan interaktiv vazifalarni tashkil qilishdan iborat bo'ladi.

Tibbiy ingliz tilini o'qitishdagi navbatdagi muhim jihat – o'qitish materiallarining zamonaviyligi va haqiqiy klinik muhitga qanchalik yaqin ekanidir. Masalan, eng so'nggi tibbiy maqolalar, kasalliklar tasniflari, davolash protokollari va dunyo tibbiy tajribasini aks ettiruvchi videoroliklarni o'quv jarayoniga kiritish maqsadga muvofiq. Shuningdek, talabalarning mustaqil o'rganishiga imkon beradigan onlayn-resurslar, mobil ilovalar, interaktiv platformalar doirasida chuqurlashtirilgan darsliklar taklif etilishi kerak. Bu orqali ularning kasbiy sohada tezkor suratda yangilanib borayotgan ma'lumotlarga doim hamohang bo'lishi ta'minlanadi. Shu bilan birga, tibbiy etika va bemor bilan muloqot etiketini ham inkor qilib bo'lmaydi, chunki chet tillarida rasmiy ko'rinishdagi terminologiya bilan bir qatorda xushmuomala, e'tiborli va professional ifodalar ham ustuvor ahamiyatga ega. Mazkur xususiyatlar o'quv dasturi tarkibida alohida blok sifatida o'rganilishi yoki amaliy mashg'ulotlarda talabalarga amaliy ko'nikma tarzida singdirilishi zarur.

Albatta, tibbiyotda ingliz tilini o'qitish, boshqa sohalardan farqli o'laroq, ko'proq texnik terminlar bilan band ekani tufayli ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shunga qaramay, global sog'liqni saqlash tarmog'idagi ishtirokni kuchaytirish, xorijiy ilmiy jurnallarda maqolalar chop etish, xalqaro amaliyot almashinuvida qatnashish hamda bemorlarga professional xizmat ko'rsatish uchun ingliz tili asosiy "kalit"lardan biri bo'lib qolaveradi. Shu

bois, tibbiy mutaxassislar va ularni tayyorlovchi muassasalar amaliy strategiyalarni to'g'ri ishlab chiqish, tibbiy ingliz tilini tanqidiy va interaktiv yo'llar bilan o'rgatish zarurligini tobora chuqurroq anglab yetmoqdalar. Ushbu maqolada ana shu amaliy strategiyalarning ustuvor tomonlari, metodologik asoslari, o'quv jarayonida namoyon bo'ladigan natijalari hamda undan keyingi istiqbolli tadqiqotlar imkoniyatlari yoritib beriladi.

Metodologiya. Tibbiy ingliz tilini o'qitish metodologiyasini ishlab chiqishda, avvalo, kasbiy maqsadga yo'naltirilgan yondashuvni ustuvor yo'nalish sifatida tanlash muhimdir. Bunda umumiy chet tili qoidalarini o'rgatish emas, balki o'quvchilarning kasbiy kontekstdagi ehtiyojlariga aniq javob beradigan tillararo malakani rivojlantirish ko'zda tutiladi. Shu bois, ishchi o'quv dasturlari tuzilayotganda, talabalarga o'qiladigan matnlar, tinglanadigan audio yoki videolar eng so'nggi tibbiyot yutuqlari, kasalliklar tasnifi, davolash usullari, bemor bilan suhbatlashish ssenariylari, ilmiy maqola tuzilishi kabi mavzulardan olinishi tavsiya etiladi. Metodologik asos sifatida kommunikativ yondashuv va task-based learning strategiyalari, interaktiv mashg'ulotlar, onlayn platformalardan foydalanish, amaliy ishlar – bularning barchasi o'zaro uyg'un holda qo'llanadi. Masalan, talabalarga ma'lum bir klinik holat haqida qisqacha video namoyish etiladi va ulardan o'sha holatdagi terminlarni aniqlash, keyin esa shu terminlarni xulosa qilib, ko'rsatilgan jarayonlarni baholash so'raladi.

Keng ko'lamli metodlardan yana biri – case-based learning. Bu yondashuvda o'quvchilarga aniq kasallik tarixi yoki muayyan bemor bilan ishlash jarayonidagi voqea-hodisalar taqdim qilinadi. Dars jarayonida guruhda tahlil qilinadigan bu kasallik tarixi grammatik va lug'aviy jihatdan tibbiyotga ixtisoslashgan bo'ladi. Guruhiy munozara orqali har bir talaba bemorning simptomlarini tushuntirish, tahlil natijalarini sharhlash, davolash rejasini asoslab berish kabi turli kommunikativ vazifalarni bajara boshlaydi. Shuning uchun ham, o'qituvchi nafaqat lug'at yoki grammatikani an'anaviy yo'sinda tushuntiradi, balki turli ro'y berishi mumkin bo'lgan klinik vaziyatlarda yuzaga keladigan real nutqiy ehtiyojlar bilan bog'laydi. Bu yerda diqqat shundaki, tibbiy sohada ishlatiladigan leksika faqat kasallik yoki davolash usullari bilan cheklanmay, balki rasmiy xat yozish, ilmiy maqola tuzish, bemor bilan suhbatda bevosita ishtirok etadigan omillarni ham o'z ichiga oladi.

Tibbiy ingliz tili darslarida ro'yxat shaklida, masalan, 100 ta atama yodlatish, so'ngra shu atamalarni test tarzida so'rash yetarli metodologiya bo'la olmaydi. Shuning uchun darslar ko'proq interaktiv metodlarga asoslanishi lozim: ro'yxatdan chetga chiqmagan holda, teatrlashtirilgan rolli o'yinlar (role-play), amaliy simulatsiyalar, konferensiya shaklidagi bahslar va tezis taqdimotlari, ilmiy maqola rezyumesi tayyorlash mashg'ulotlari, onlayn platformalarda raqobat (masalan, diskussiya forumlari) – bularning barchasi tibbiy kontekstni jonlantirishga xizmat qiladi. Bunday metodlar talabalarni real ish muhitida qanday ko'nikmalar kerak bo'lishi bilan bevosita tanishtiradi. Shuningdek, mobil ilovalar orqali keltiriladigan "virtual laboratoriya" yoki "diagnostika testlari" ham hozirgi davrda juda ommalashgan. Bu yondashuvda talabalar mustaqil ravishda kasallik belgilariga qarab tashxis qo'yish, tahlil natijalarini tarjima qilish yoki qisqa rasmiy hisobot yozish kabi amaliy topshiriqlarni bajarib, o'z bilimlarini takomillashtirishi mumkin.

Metodologiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida baholash mezonlari va usullari ham yaxshi ishlab chiqilishi zarur. Ya'ni talabalarining faqat lug'at boyligini o'lchash bilan chegaralanish emas, balki ularning real vaziyatlarda o'z fikrini aniq va to'g'ri ifodalash, klinik tavsiyalar yoki ilmiy ma'lumotlarni bema'lol tushuntira olish ko'nikmasi baholanadi. Buning uchun og'zaki imtihonlar, ro'yxatdan chiqmagan, oldindan tayyorlanmagan rolli suhbatlar, bemor bilan muloqot simulyatsiyalari kabi ko'rinmalar joriy etilishi mumkin. Talabaning chet tilidagi kasbiy mahoratini ishonchli baholashda eng samarali usul – bu real klinik situatsiya yoki ilmiy muhokama jarayonidagi amaliy ishtirokni kuzatishdan iborat. Metodologiya, xulosa qilib aytganda, tibbiy ingliz tilini o'rganishni quvnoq, ilhomlantiruvchi va ayni paytda kasbiy maqsadlarga muvofiq jiddiy jarayon sifatida ko'rishni nazarda tutishi lozim.

Natijalar qismi. Tadqiqot doirasida tibbiy yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarga yuqorida bayon etilgan metodlardan foydalangan holda, bir semestrlik o'quv dasturi joriy etildi. Dastur amaliy mashg'ulotlar, o'quv seminarlari va mustaqil ish bo'limlaridan iborat bo'lib, unda talabalarning boshlang'ich bilim darajasini aniqlash maqsadida dastlab diagnostik test o'tkazildi. Ushbu test natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalar orasida umumiy ingliz tili bo'yicha ma'lum bilimga ega bo'lganlar anchagina bo'lsa-da, tibbiy terminologiya, ilmiy mavzularni chuqur tushunish, og'zaki chiqishlar jarayonida o'zini erkin tutish bo'yicha sust natijalar kuzatildi. Bu esa albatta kutilgan holat edi, chunki oldinlari ta'lim jarayonida asosan grammatika va umumiy mavzudagi matnlar o'qilishiga urg'u berilgan.

Keyin, amaliy mashg'ulotlar va interaktiv usullar bosqichi boshlandi. Talabalarga muntazam ravishda tibbiy maqolalar, klinik holatlar va video lavhalar asosida lug'at ishlari berildi, shuningdek, kasbiy rol o'yinlari, konferensiya shaklidagi bahslar, davra suhbatlari o'tkazildi. Bu davomda talabalar boshida birmuncha qiynalishdi, chunki ilmiy-muhandislik uslubidagi matnlarni o'qish, tushunish va sharhlash, ayniqsa, ilmiy nutq ohangini to'g'ri qo'llash, bemor bilan etiketni saqlagan holda suhbatlashish, terminlarning nozik farqlarini tushunish oson ish emas edi. Ammo jarayon davom etar ekan, talabalar orasida o'zlariga bo'lgan ishonch ortdi, darslarda ingliz tilida so'zlashish odat tusiga kirib, lug'at yodlash ko'proq mazmunli ishlarga bog'lanadigan bo'ldi.

Bir semestr yakunida talabalar yana yakuniy test va amaliy imtihondan o'tkazildi. Test savollari umumiy lug'atni emas, tibbiy kontekstda ishlatiladigan ingliz tilini qanchalik egallaganliklarini aniqlashga yo'naltirildi. Natijalar dastlabki diagnostik bosqich bilan taqqoslanganida, talabalarning o'rtacha balli sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Ayniqsa, og'zaki chiqish, kasallik tarixini gapirib berish yoki xalqaro konferensiya ishtirokchilariga qisqa taqdimot qilish kabilar singari aniq kasbiy ko'nikmalar bo'yicha ijobiy o'sish kuzatildi. Mustaqil tadqiqot ishlarida ham talabalarning ilmiy maqolalar o'qishga bo'lgan ishtiyoqi, ularni annotatsiya qilish, xulosa chiqarish, ilmiy munozaraga tayyorgarlik ko'rish sohalarida ilg'orlik sezildi.

Shuningdek, interaktiv strategiyalarning ta'sirini baholash maqsadida talabalar bilan yakka tartibda suhbatlar o'tkazildi. Ulardan dars jarayonidagi yangiliklar, murakkabliklar va ilgari qo'llanilmagan metodlarga munosabati so'raldi. Aksariyat talabalar kasbiy rol o'yinlari, "symptom-based" muhokamalar hamda video darslar orqali kasbga oid terminlarni haqiqiy sharoitda ishlatish imkoniga ega bo'lganliklarini ijobiy baholashdi. Bu, ularning aytishicha, o'rganilayotgan so'zlar va iboralarning real vaziyatda qanday qo'llanilishini yaxshiroq tasavvur qilishga yordam bergan. Natijada nafaqat nazariy bilimlar mustahkamlandi, balki amaliy mahorat ham shakllanishi ta'minlandi. Tibbiy va ilmiy uslubdagi matnlar bilan ishlashda ham talabalarga birgalikda ishlash, matnni tahlil qilish, terminlarni nafaqat tarjima, balki davolash jarayonidagi roli va semantik nuancesi bilan tushunish odat tusiga kirdi.

Keltirilgan natijalar shuni tasdiqladiki, tibbiy kontekstga xos interaktiv metodlardan foydalanish o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi. Yagona cheklov tomoni shundaki, bu kabi metodik yondashuvlar ko'proq dars vaqti, resurslar, o'qituvchilarning ijodkorligi hamda shaxsiy mehnatini talab qiladi. Biroq bunga qaramay, talabalarning yakuniy amaliy ko'rsatkichlari ish beruvchilar, professor-o'qituvchilar va, eng muhimi, o'quvchilarning o'zlari tomonidan yuqori baholanmoqda. Ushbu bosqichdan o'tilgach, talabalar ilmiy konferensiyalarda faol ishtirok etish, o'z tadqiqot ishlarini ingliz tilida himoya qilish va xalqaro ilmiy jurnallarga maqolalar taqdim etish imkoniga ega bo'lmoqda.

Muxokama qismi. Olingan natijalar yirik xulosaga kelishimizga asos bo'ladi: tibbiyotda ingliz tilini o'qitish samarasini oshirish uchun metodik yondashuvlarni kasbiy maqsadga yo'naltirish, interaktiv va tadqiqotga asoslangan usullarni keng qo'llash zarur. Natijalardan ko'rinib turibdiki, talabalar formal grammatika qoidalarini yodlash bilan cheklanib qolmay, chuqur semantik va kasbiy kontekstda ishlash imkoniga ega bo'lganlarida, bilimlarni real amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalari ortadi. Bunday jarayon odatda yuqori motivatsiya va mustahkam asosga tayanadi. Ya'ni talaba kelajakda kim bo'lishidan qat'i nazar, bu fanning unga qanday amaliy naf berishini aniq his qiladi. Shuningdek, bu natijalar tibbiyotdan tashqari boshqa sohalar, masalan, huquq, muhandislik, iqtisod kabi yo'nalishlarda ham "kasbiy chet

tili”ni o’rgatish bo’yicha ijobiy tajribani yuzaga chiqarishi mumkin.

Ta’lim jarayonida interaktiv va task-based yondashuvlar o’z samarasini ko’rsatayotgan bir paytda, ayrim cheklov va muammolar ham mavjud. Avvalo, dars jarayonlarini to’liq interaktiv va kasbiy holatlarga asoslash o’qituvchilardan katta ijodkorlikni, ko’p vaqt sarflashni, turli materiallarni doimiy yangilab borishni talab qiladi. Bu esa odatda an’anaviy dars berish uslubiga o’rgangan ayrim o’qituvchilar yoki muassasalar uchun noqulaylik tug’dirishi mumkin. Shuningdek, video materiallar, taqdimotlar, onlayn vositalardan foydalanish uchun texnik ta’minot masalalari, internet tezligi, auditoriya qulayligi kabi omillar ham muhim. Shunday bo’lsa-da, informatika va raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan hozirgi davrda bu muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish imkoniyatlari oshib bormoqda.

Yana bir omil – talabalarning hozirgi darajasi turlicha bo’lgan taqdirda, bir guruhda ham ingliz tili bo’yicha ilg’or, ham endi boshlayotgan tinglovchilar to’planganida, differensial yondashuvni yo’lga qo’yish lozim bo’ladi. Bu, albatta, interaktiv metodlarni qo’llashni yanada murakkablashtirishi mumkin. Ammo moslashtirilgan topshiriqlar, juftliklarda, kichik guruhlarda ishlash, individual vazifalarni berish orqali bir auditoriyada turli darajadagi talabalar bilan samarali mashg’ulot o’tkazish tajribasi ham shakllanmoqda. Muhimi, har bir talaba jarayonda faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratish va uni kasbiy amaliyotga bog’lab berishdir.

Kelajakda tibbiy ingliz tilini o’qitish metodologiyasida yanada yangi texnologiyalar – virtual reallik (VR), sun’iy intellekt (AI) va “aralash ta’lim” (blended learning) elementlarini qo’llash prognoz qilinadi. Masalan, VR texnologiyalari orqali talaba virtual klinik sharoitda bemor bilan suhbat o’tkazishi, turli tibbiy uskunalar bilan ishlashi, chet tilidagi ko’rsatmalarni tushunishi va shu zaylda tajriba orttirishi mumkin. Bu, ayniqsa, odatdagi amaliyotga chiqish imkoniyati cheklangan yoki klinik jarayonni kuzatish qiyin bo’lgan talabalar uchun juda qulay ko’rinadi. Shuningdek, “blended learning” yondashuvi – an’anaviy mashg’ulotlar bilan onlayn darslar uyg’unligi – yanada ko’proq talabaning individual sur’atda ishlashiga, mustaqil ravishda lug’at va terminlarni puxta o’zlashtirishga xizmat qiladi.

Umuman, mavzu bo’yicha yakuniy xulosa qilish mumkinki, tibbiyotda ingliz tilini o’qitishning amaliy strategiyalari – bu faqat terminlar majmuini yodlash yoki grammatikani “quruq” o’rganish emas, balki kasbiy nutqni har tomonlama rivojlantirishni ko’zda tutadigan, interaktiv, zamonaviy va baholash usullari turlicha bo’lgan tizimli jarayondir. Ushbu strategiyalar faqat talabalarga emas, balki doimiy ravishda malaka oshirib borishi lozim bo’lgan amaliyotchi shifokorlarga ham foyda keltiradi. Muvaffaqiyatli qo’llanilganda, tibbiyotda ingliz tilini o’rganish nafaqat til bilish, balki zamonaviy tibbiy bilimlar bilan ham tanishish, xalqaro miqyosda erkin muloqot qilish, ilmiy salohiyatni rivojlantirish va ijtimoiy tarmoqlarda global tibbiy hamjamiyatga qo’shilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shu bois, bu mavzu bo’yicha tadqiqotlar va metodologik yangiliklar kelgusida ham davom etishi, tibbiyot ta’limi bilan bog’liq bo’lgan lingvodidaktik yutuqlarni kengroq tatbiq etish orqali sohaga yangi sur’atlar berishi kutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Basturkmen H. Developing Courses in English for Specific Purposes. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. – 160 p.
2. Bosher S., Smalkoski K. From needs analysis to curriculum development: Designing a course in health-care communication for immigrant students in the USA // English for Specific Purposes. – 2002. – Vol. 21, No. 1. – P. 59–79.
3. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 183 p.
4. Jordan R. R. English for Academic Purposes: A Guide and Resource Book for Teachers. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 319 p.
5. Dudley-Evans T., St John M. J. Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 301 p.

DISGRAFIYA SHAKLLARINING TASNIFI VA YOZMA NUTQ BUZILISHLARINI KELIB CHIQISH SABABLARI

*Normatova Maftuna Kengash qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalar, ularda uchraydigan nutq buzilishlari turlari, nutq xususiyatlari, disgrafiyaning namoyon bo'lishi, disgrafiya ko'rinishlari, disgrafiya shakllarining tasnifi va yozma nutq buzilishlarini kelib chiqish sabablariga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Disgrafiya, agrafiya, dizorfoqografiya, optik disgrafiya, yozish akti, akustik agnoziya, yozma nutq.

КЛАССИФИКАЦИЯ ВИДОВ ДИЗГРАФИИ И ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАРУШЕНИЙ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

*Норматова Мафтуна Кенгаши кизи,
преподаватель Джизакского государственного педагогического
университета*

Аннотация. В статье рассматриваются дети с нарушениями речи, виды речевых нарушений у них, особенности речи, проявления дисграфии, проявления дисграфии, классификация форм дисграфии, причины нарушений письменной речи.

Ключевые слова: Дисграфия, аграфия, дизорфография, оптическая дисграфия, акт письма, акустическая агнозия, письменная речь.

CLASSIFICATION OF TYPES OF DYSGRAPHY AND CAUSES OF THE ORIGIN OF WRITTEN SPEECH DISORDERS

*Normatova Maftuna Kengash kizi
Teacher of Jizzakh State Pedagogical University*

Abstract. This article discusses children with speech impairments, the types of speech disorders they experience, speech characteristics, manifestations of dysgraphia, manifestations of dysgraphia, classification of dysgraphia forms and the causes of written speech disorders.

Keywords: Dysgraphia, agraphia, dysmorphography, optical dysgraphia, writing act, acoustic agnosia, written speech.

Bugungi kunga kelib muayyan yozish buzilishlarini aniqlash uchun turli atamalar qo'llaniladi. Disgrafiya deganda yozish jarayonining qisman buzilishi tushuniladi, unda doimiy xatolar yozish jarayonida ishtirok etadigan yuqori aqliy funktsiyalarning etarli darajada shakllanmaganligi sababli paydo bo'ladi.

«Agrafiya» atamasi yozishning to'liq qobiliyatsizligini anglatadi. Bir qator xorijiy mamlakatlarda (shu jumladan AQShda) yozish va o'qishning buzilishi bitta atama bilan belgilanadi - «disleksiya». Boshqa mamlakatlarda (masalan, Frantsiyada) yozishning har qanday o'ziga xos buzilishlari «dizorfoqografiya» atamasiga mansub bo'ladi. Mahalliy adabiyotlarda «disgrafiya» va «disorfoqografiya» atamaları bir-biridan farqlanadi [1].

Yozish buzilishlari 100 yildan ortiq vaqt davomida o'rganilayapdi, lekin shunga

qaramasdan, bugungi kunga qadar yozuv buzilishlarini tashxislash va tuzatish bilan bog‘liq masalalar dolzarbligicha qolmoqda.

Yozma nutq buzilishlarining differentsial diagnostikasi uchun, avvalam bor, disgrafiya belgilari va mexanizmlari haqidagi fikrlarni aniqlashtirish kerak.

Yozish vaqtida quyidagi analizatorlardan foydalaniladi: nutqiy-eshituvli, nutqiy-harakatli, ko‘riladigan, umumharakatli. A.R.Luriya ushbu analizatorlarning o‘zaro bog‘liqligini, shuningdek, chambarchas bog‘liqligini ta’kidlaydi [3].

Yozish jarayonining tuzilishi ushbu malakani egallash bosqichiga, uning vazifalariga va yozish xarakteriga bog‘liq.

Og‘zaki nutq va yozish bir-biri bilan bevosita bog‘liq, shuning uchun yozish faqat og‘zaki nutqning yuqori darajadagi rivojlanishi asosida amalga oshirilishi mumkin.

A.R.Luriyaning tadqiqotida [5] yozish jarayonining psixologik mazmuni tavsifi berilgan. Yozish jarayoni, mashhur olimning fikricha, bir nechta maxsus operatsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Dastlab yoziladigan so‘zning tovush tarkibining tahlili ro‘y beradi [8].

So‘ngra yozayotgan inson tomonidan idrok etiladigan va fikran tasavvur qilinadigan tovushlar oqimidan qator tovushlar ajratiladi – avvaliga so‘z boshlanganlardan, undan keyin esa keyingilarini. Ushbu operatsiya ancha murakkab hisoblanadi va hamma uchun mavjud bo‘lmasligi mumkin.

Ochiq bo‘g‘inlar zanjiridan tashkil topgan so‘zlarga etarli darajada oson talaffuz qilinadi.

Yozish akti amalga oshirilishi uchun ko‘plab ruhiy jarayonlar ishtirok etishi zarur. Agar bosqichlardan birida yozuvni shakllantirish yoki avtomatlashtirish jarayoni to‘liq bo‘lmasa, bularning barchasi yozish faoliyatining buzilishiga olib keladi [7].

Yozishni avtomatlashtirish bosqichida, maktabgacha yoshdagi nutq kamchiligidagi bolalarda nutqning grammatik qoidalarini o‘zlashtirib, amalda qo‘llashni boshlaganlarida, logoped bolalarda agrammatik disgrafiya tashxisini qo‘yishi mumkin [2].

E.A.Loginovning ta’rifiga ko‘ra, disgrafiya yozishning «texnikasini» o‘zlashtirishni o‘rgangandan so‘ng, bolaning yozish jarayonini doimiy ravishda buzilishining tugashi hisoblanadi [5]. Ko‘pincha disgrafiyaning maktabgacha yoshdagi nutq kamchiligidagi bolasida yozishni avtomatlashtirish bosqichida aniqlash mumkin, bu maktabgachaning tayyorlov guruhlarida to‘g‘ri keladi.

Alan A.Beaton ta’rifiga ko‘ra: Disgrafiya – mustaqil buzilish sifatida ham disleksiya (o‘qish buzilishi) va boshqa o‘rganish muammolari bilan birgalikda yuzaga keladigan yozish, qayta yozish bilan bog‘liq muammolarni bildiruvchi atama [3].

Shu tariqa, bugungi kunga kelib mahalliy adabiyotlarda «disgrafiya» va «disorfoqografiya» atamaları bir-biridan farqlanadi. Chet elda yozishning buzilishi bilan birga o‘qishning buzilishi «disleksiya» atamasi bilan belgilanishi mumkin, yoki «disorfoqografiya» tushunchasiga mansub bo‘ladi [7].

A.R.Luriyaning neyropsikologik yondashuvi nuqtai nazaridan, vosita, akustik va optik disgrafiya ajralib turadi [6].

M.E.Xvatsevning so‘zlariga ko‘ra, disgrafiya bolalarda nutqning rivojlanishining etarli emasligi bilan shartlanadi. Muallif disgrafining beshta turini ajratdi:

1. og‘zaki nutqning buzilishidan kelib chiqqan disgrafiya («grafik tilni bog‘lash»);
2. optik disgrafiya;
3. talaffuz ritmining buzilishi tufayli disgrafiya;

4. akustik agnoziya tufayli disgrafiya;
5. vosita va hissiy afaziya bilan disgrafiya [7].

A.N.Kornev disgrafiyaning klinik-psixologik yondashuv tomonidan o'rgangan va yozish buzilishi bo'lgan bolalarda psixikaning notekis rivojlanishi aniqlagan. Muallif, shuningdek, disgrafiyaning har xil turlari turli darajadagi og'irlikdagi bolalarda neyropsik faollikning kombinatsiyasi bilan birga kelishini ta'kidlagan. A.N.Kornev til tahlili va sintezining buzilishi disgrafiya bilan shartlanagan va dispraksik disgrafiya disfonologik disgrafiyaning ajratilishi[5].

R.I.Lalaeva tomonidan aniqlangan tasnifni yaratdilar, bu tasnif disgrafiyaning 5 turini o'z ichiga oladi[4]:

1. artikulyatsion-akustik disgrafiya, bunda bolaning tovush talaffuzidagi nuqsonlari yozuvda o'z aksini topadi;
2. nutq oqimining shakllanmagan tahlili va sintezi tufayli disgrafiya, bunda bolada so'zdagi tovushlarning soni va ketma-ketligini, shuningdek, har bir tovushning so'zning boshqa tovushlariga nisbatan o'rnini aniqlashda qiyinchiliklar paydo bo'ladi;
3. Agrammatik disgrafiya, disgrafiyaning bu shakli bilan so'zning morfologik tuzilishining buzilishi, predlogli konstruksiyalarning buzilishi, kelishikning buzilishi, nutqning sintaktik formatlanishining buzilishi ro'y beradi.
4. optik disgrafiya;
5. fonemani tanib olishning buzilishi tufayli disgrafiya (akustik), uning asosida nutq tovushlarini eshitish orqali farqlash qiyinchiliklarida yotadi.

Biz o'z tadqiqotimizda ushbu tasnifga qat'iy rioya qildik, chunki u zamonaviy nutq terapiyasida eng ko'p qabul qilingan va dolzarb hisoblanadi, chunki u zamonaviy nutq terapiyasida eng ko'p qabul qilingan va dolzarb hisoblanadi. Yuqorida ko'rsatilgan tasnif yozish jarayonining ba'zi operatsiyalarining etuk emasligini tavsiflaydi va disgrafiya turini uning paydo bo'lish mexanizmi bilan solishtirish, natijada tuzatishning eng maqbul yo'nalishlari va usullarini aniqlash imkon beradi.

I.N.Sadovnikova ham disgrafiyaning ushbu turini evolyutsion (yolg'on) disgrafiya sifatida alohida belgilaydi, u boshlang'ich bosqichda yozishni o'rganish jarayonida bolalarning tabiiy qiyinchiliklari bilan bog'liq [1].

A.N.Kornev yozma nutqning buzilishining vujudga kelish sabablarini batafsilroq tahlil qildi [5]. Muallif yozuv buzilishlarining etiologiyasida quyidagi hodisalar guruhlarini aniqladi:

1. Konstitutsiyaviy shartlar: miya yarim sharlarining funktsional ixtisoslashuvini shakllantirishning individual xususiyatlari, ota-onalarda nutq buzilishlarining mavjudligi, qarindoshlarda ruhiy kasallikning mavjudligi;
2. Ensefalopatik buzilishlar, ular prenatal, perinatal va postnatal rivojlanish davridagi salbiy ta'sirlar oqibatida yuzaga keladi. Ontogenezning keyingi bosqichlarida patologik omillarning (tug'ilish va tug'ruqdan keyingi rivojlanish) salbiy ta'siri asosan miyaning yuqori qobiq qismlariga ta'sir qiladi.

I.N.Sadovnikova ta'kidlashicha, disgrafiya yozma jarayonlarning qisman buzilishi bo'lib, u intellektual rivojlanishning pasayishi, eshitish va ko'rishning og'ir buzilishi yoki maktabgachada tartibsiz ta'lim bilan bog'liq emas. Disgrafiyaning asosiy belgilari - doimiy o'ziga xos xatolar mavjudligi bilan fikrlagan[1].

Disgrafiya tasnifiga muvofiq L.G.Paramonova, R.I.Lalaeva, L.S.Volkova, S.B.Yakovlev va boshqa olimlar disgrafiyaning beshta turi mavjud: artikulyatsion-akustik disgrafiya, tilning fonematik tanib olish buzilishiga asoslangan disgrafiya, til

buzilishiga asoslangan disgrafiya, tahlil va sintez, agrammatik va optik disgrafiyaga bo'linishlarini aytganlar[1,4].

Agrammatik disgrafiyaning namoyon bo'lishi va ularning bolalarda nutqning grammatik tuzilishining buzilishi va lingvistik umumlashmalarning rivojlanmaganligi bilan bog'liqligi S.B.Yakovleva va L.G.Paramonovalarning tadqiqotlarida batafsilroq ko'rib chiqilgan[1].

S.B.Yakovlev «Agrammatizm» tushunchasini so'zning keng ma'nosida o'rganib chiqdi va yozuv haqidagi psixolingvistik g'oyalarga asoslanib, agrammatizmlarning uchta guruhini aniqladi: - bog'langan matn darajasidagi agrammatizmlar; – individual gap darajasidagi sintaktik agrammatizmlar; -morfologik agrammatizmlar.

Ushbu guruhlarning har biri yozma nutqni shakllantirishning ma'lum operatsiyalariga mos keladi. Birinchisi, izchil gapning shakllanmagan ichki dasturlashi bilan bog'liq (ichki dasturlashning situatsion-semantik pastki darajasi). Bu «tasvirlangan vaziyatning ma'nosini buzishda, vaziyatni tahlil qilish va sintez qilishning noto'g'riligida, murakkab semantik aloqalarni aniqlashdagi qiyinchiliklarda, bog'lovchi semantik bog'lanishlarning qoldirilishida, ma'no tuzilishining buzilishida namoyon bo'ladi. matn, tasvirlangan voqealarning mantiqiy ketma-ketligi, shuningdek, matnning yaxlitligi va izchilligini ta'minlovchi til vositalarining qashshoqligi va primitivligi (S.B.Yakovlev). Sintaktik agrammatizm - alohida gapning (ichki dasturlashning grammatik-semantik pastki darajasi) va yuzaki sintaksisning ichki dasturlashidagi buzilish oqibati, bu gapning muhim elementlarini qoldirishga va undagi so'z tartibining buzilishiga olib keladi. Morfologik agrammatizm, ya'ni grammatik tuzilish noto'g'ri bo'lsa, fleksiya va so'z yasashdagi xatolar yuzaga keladi.

L.G. Paramonova ta'kidlashicha, agrammatik disgrafiya bilan izchil yozma nutqda jumlar o'rtasida mantiqiy va lingvistik aloqalarni o'rnatishda katta qiyinchiliklar yuzaga keladi. Gaplar ketma-ketligi har doim ham tasvirlangan voqealar ketma-ketligiga mos kelmaydi, gaplar orasidagi semantik va grammatik aloqalar buziladi; Jumlar darajasida yozma agrammatizmlar so'zning morfologik tuzilishini buzishda, prefikslar, qo'shimchalarni almashtirishda gapdagi so'zlar ketma-ketligini buzish. Agrammatik disgrafiya boshlang'ich maktab oxirida, ya'ni yozishning morfologik printsipli sezilarli bo'lganda o'zini eng aniq namoyon qiladi[2].

E.A. Loginova shuningdek, yozishdagi xatolar disgrafiyaning u yoki bu turi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Agrammatik disgrafiya so'zlarning morfologik tuzilishini buzishda (prefikslar, qo'shimchalar, hollar tugashining noto'g'ri yozilishi; old qo'shimchalarning tuzilishini buzish, olmoshlarning holati, otlar sonining o'zgarishi; kelishikning buzilishi) va sintaktik formatning buzilishida namoyon bo'ladi. nutq (murakkab jumlalarni tuzishda qiyinchiliklar, jumla a'zolarining kamchiliklari, gapdagi so'zlar ketma-ketligini buzish)[5].

A.V.Yastrebova tomonidan olib borilgan yozma ishlarni tahlil qilish. Tayyorlov guruh bolalariga xos bo'lgan bir qator agrammatik xatolarni aniqladi. Birinchidan, bu yozma bayonotning noto'g'ri tuzilishi. Taqdimotda aniq belgilangan qismlarning yo'qligi, tarkibning bo'linmasligi (bolalar asarlari paraqraflarsiz, matndagi bo'shliqlar bilan yozilgan) bilan ifodalanadi. Asosiy sintaktik tuzilmalar oddiy umumiy gap va bir jinsli a'zoli gapdir. Bu gaplarni yasashda turli xil kamchiliklar mavjud: fikrning to'liq va to'liqsizligi; so'zlarning qoldirilishi, ularning noto'g'ri tartibi; so'zlarning aloqasini buzish; jumalarda bir xil so'zlarni takrorlash. A.V. Yastrebova disgrafiya bilan og'rigan bolalar murakkab sintaktik tuzilishga ega bo'lgan jumalarni o'ziga xos tarzda ishlatishini

ta'kidlaydi. Bundan tashqari, yozma ishlar noto'g'ri muvofiqlashtirishda, aspektual va garov shakllaridan foydalanishda, old qo'shimchalardan foydalanishda ifodalangan juda ko'p xatolarni o'z ichiga oladi[3].

A.N.Kornevning fikricha, yozish buzilishining patogenezi quyidagilar bilan bog'liq: aqliy funktsiyalarning kechikishi; individual sensorimotor va intellektual funktsiyalarning notekis rivojlanishi; bir qator aqliy funktsiyalarning qisman rivojlanmaganligi[5];

3. Noqulay ijtimoiy va ekologik omillarga bolaning faktik etuklik darajasi bilan maktabda savod chiqarishning boshlanishi o'rtasidagi nomuvofiqlikni; maktabdagi talablar hajmi va darajasining bolaning savodxonlikka oid imkoniyatlariga mos kelmasligi; o'qitish metodlari, usullari va sur'atlarining bolaning individual xususiyatlariga mos kelmasligini kiritish mumkin;

Yuqorida aytilganlarning barchasi, avval tasavvur qilinganidek, yozish oddiy «ideomotor» harakat emasligini ta'kidlaydi.

Ko'pincha yozishni o'zlashtirish jarayonida qiyinchiliklar bir guruh hodisalarning kombinatsiyasi tufayli yuzaga keladi: miya tizimlarining biologik etishmovchiligi; atrof-muhit sharoitlari; aqliy funktsiyalarning etuk emasligini ta'kidlashimiz mumkin.

Hozirgi vaqtda kelib chiqish masalasini o'rganadigan ko'plab ilmiy tushunchalar mavjud bo'lib, bu esa ushbu muammoning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Абдуллаева Г. «Чиройли ёзишга ўргатиш». Т., 2016 й.

Аристова Т. А., Яковлевой Н. Н. Коррекция нарушений письменной речи : учеб.-метод. пособие / [и др.] ; под ред.. СПб., 2004. 171 с.

Ахмедов Н.К. Нормал ва патологик анатомия билан физиология. Т., 2018.

Ахмедова З.М. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларида дисграфияни бартараф этишда логопедик иш тизими (2-4-синфлар мисолида).: Пед.фан.ном. .дисс. –Т., 2009.

Ахмедова З.М., Аюпова М.Ю., Хамидова М.П. «Логопедик ўйин» “Файласуфлар “ наشريёти Тошкент 2013 6 бет, 34 бет, 93б.

Ачилова С.Д. Дизартрия нутқ камчилигига эга болалар нутқининг фонетико-фонетик томонини коррекциялаш иш тизими Пед.фан.бўйича. фалсафа док.(PhD) дисс. Автореферати. – Т.:2021.-49 б.

Аюпова М.Ю. Логопедия. –Т.: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти, 2007.

RAQAMLI KOMPTENTSIYALARNI SHAKLLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Nurmatov Romazan Abdirashid o'g'li.

Qarshi davlat universiteti Texnologik ta'lim kafedrası tadqiqotchisi

ORCID 0009-00090-5772-2040

Annotatsiya: Maqolada rivojlangan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda raqamli kompetentsiyalarning o'rni, raqamli kompetentsiyalarni shakllantirish darajalari, ularni aniqlash va baholash usullari yoritilgan.

Kalit so'zlari: raqamli muhit, raqamli kompetentsiya, raqamli kompetentsiyani shakllantirish, shakllantirish darajasi, gnesiologik daraja, motivatsion qiymat darajasi, faoliyat texnologik daraja, samarali (mahsuldor) – reflektiv daraja, raqamli kompetentsiya darajasini aniqlash va baholash usullari.

Аннотация: В статье рассматривается роль цифровых компетенций в подготовке конкурентоспособных специалистов в развитых социально-экономических условиях, уровни сформированности цифровых компетенций, методы их выявления и оценки.

Ключевые слова: цифровая среда, цифровая компетентность, сформированность цифровой компетентности, уровень сформированности, гнесеологический уровень, мотивационно-ценностный уровень, технологический уровень деятельности, эффективный (продуктивный) - рефлексивный уровень, методы определения и оценки уровня цифровой компетентности.

Abstract: The article discusses the role of digital competencies in training competitive specialists in developed socio-economic conditions, the levels of formation of digital competencies, and methods for their identification and assessment.

Key words: digital environment, digital competence, formation of digital competence, level of formation, gnesiological level, motivational value level, technological level of activity, effective (productive) - reflective level, methods for determining and assessing the level of digital competence

Kirish. Hozirgi kunda jamiyatning rivojlanishi faoliyati hayotining barcha sohalarini umumiy raqamlashtirishda ifodalanadigan inson faoliyatining ko'plab turlari, jumladan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, global internetning ta'siri bilan bog'liq. Rivojlangan ijtimoiy sharoitlarni hisobga olgan holda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash uchun raqamlashtirish jarayoni, uni global internetdan foydalana olishi va mutaxassis sifatida kerakli darajaga raqamli kompetentsiyaga ega bo'lishi talab etiladi.

Raqamli kompetentsiya sohasidagi tadqiqot ishlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, bu soha hozirgacha yetarli darajada o'rganilmagan. Maqolada raqamli kompetentlik, uning rivojlanish darajasini aniqlash, har bir darajaning mazmuni va uni egallaganlik darajasini baholashning didaktik shakllarini belgilashda “ raqamli kompetentsiya” va “axborot kommunikatsiya kompetentsiyasi” atamalarining solishtirish va tahlil qilish orqali yoritib beradi.

Muammoning bayon qilinishi

Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda axborot texnologiyalarining jadal suratlarida rivojlanish xalq xo'jaligining barcha sohalarini kabi ta'lim tizimining o'zgarishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Hayotning aksariyat sohalarini umumiy axborotlashtirish, global internet texnologiyalari va xizmatlari kundalik turmushga kirib kelishini tushunish uchun zarur bo'lgan yangi atamalarining paydo bo'lishiga, raqamli muhitda xatti-harakatlarning yangi modellarini rivojlantirish uchun turtki bo'lmoqda. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining “axborot kommunikatsiya kompetentlari”ni keltirib chiqargan bo'lsa, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi yangi “raqamli kompetentsiyalar” tushunchasini keltirib chiqaradi. Bu ikki tushunchaning mohiyatini

o'rganish, tahlil qilish va solishtirish ularning mazmun-mohiyatini aniqroq tushunish imkonini beradi.

Raqamli kompetentsiya shaxsning ijtimoiy moslashuvining muhim jihati hisoblanadi. Yaqin vaqtgacha “axborot va kommunikatsiya” tushunchasi keng qo'llangan. Axborot va kommunikatsiya bilan shug'ullanuvchi tadqiqotlar ushbu kompetentsiyani turlicha izohlaganlar. Ba'zi mualliflar ushbu atamaning ma'nosi texnik kompetentga asoslangan va subyektning har qanday faoliyatida ma'lumotlarni qidirish, saqlash va qayta ishlash uchun texnik vositalardan foydalanish qobiliyatini ifodalaydi, deb hisoblaydilar (A. A. Elezarov (1)).

Axborot kommunikatsiya kompetentsiyasi yana bir yondashuvi “axborot” va “aloqa” atamalariga qaratilgan bo'lib kompetentsiyaning mohiyati subyektiv tomonidan axborotni aloqa vositalari orqali qabul qilish, saqlash va yo'naltirish deb hisoblovchi (A. M. Semitbratov (2)), kasbiy amaliy faoliyatda foydalanishni tavsiya etganlar.

Ayni paytda raqamli texnologiyalar jadal rivojlanmoqda va u jahon iqtisodiyotining, jumladan mamlakatimizda hamjamiyat rivojlanishning asosiy strategik yo'li sifatida tan olindi. “Raqamli O'zbekiston-2030 strategiyasi” ning qabul qilinishi (PF-6079 sonli 05.10.2020) mamlakatimizda “... raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarida, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot kommunikatsiyalari texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar” belgilab berildi.(5)

Raqamli iqtisodiyotning asosini global internet xizmatlari tashkil etadi. Shu munosabat bilan yangi avlod mutaxassislarida shakllantirishni kerak bo'lgan asosiy kompetentsiyalardan biri “raqamli kompetentsiya” hisoblanadi.

Raqamli kompetentlik – zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan kompetentsiyalarni tavsiflovchi yangi tushunchalardan biri hisoblanadi.

Raqamli kompetensiya sohasidagi so'ngi tadqiqotlar va nashrlar tahlili shuni ko'rsatadiki, muammo dolzarb bo'lishiga qaramasdan haligacha yetarli darajada o'rganilmagan. Raqamli kompetentsiya bo'yicha bir nechta fundamental tadqiqotlar M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti psixologiya fakulteti professorlari G.I. Soldatova, T.A. Nestik, E.I. Rasskazovlar tomonidan olib borilgan (3).

G.I. Soldatovanning tadqiqotlarida “Raqamli kompetentsiyani (tegishli bilim, ko'mikma, motivatsiya va mas'uliyat tizimi) uzluksiz egallashga asoslangan shaxsning turli sohalarida axborot – komunikatsiya texnologiyalarini ishonchli, samarali, tanqidiy va xavfsiz tanlash, qo'llash qobiliyati” deb ta'riflaydi. U raqamli kompetentlikni 4 turini ajratib ko'rsatadi:

1). axborot va media kompetentlik – raqamli resurslardan foydalangan holda axborotlarni qidirish, tushunish, tartibga solish va u haqida tanqidiy fikr bilan bog'liq bilim, ko'nikma, motivatsiya va mas'uliyat;

2). kommunikativ kompetentsiya – bilim, ko'nikma, turli xil aloqa shakllari (elektron pochta, chatlar, bloklar, formalar, (ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar) uchun zarur bo'lgan bilim, motivatsiya va mas'uliyat);

3). texnik kommunikatsiya – turli muammolarni, jumladan, kompyuter tarmoqlari, bulutli xizmatlardan foydalanish, dasturiy ta'minotdan foydalanish, xavfsizlikni ta'minlash imkonini beruvchi bilim, ko'nikma, motivatsiya va mas'uliyat;

4). iste'molchi kompetentligi- turli ehtiyojlarni qondirishni o'z ichiga olgan holda muayyan hayotiy vazifalar bilan bog'liq har xil kundalik vazifalarni hal qilish uchun raqamli qurilmalar va internetdan foydalanishga imkon beruvchi bilim, ko'nikma, motivatsiya va mas'uliyat.

N. P. Vachina va G. G. Fernandivlarning fikricha “raqamli kompetentsiya” tushunchasi talabalar tomonidan kompyuter, mobil telefon, planshet, interaktivdoskadan ishonchli va tanqidiy foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu kompetentlik mantiqiy fikrlash, axborotni boshqarishning yuqori darajasida rivojlangan maxoratga asoslanadi. (4)

Yuqorida bildirilgan fikrlarga va shu sohaga oid bir qancha (Digital Comptence of

Educators) Yevropa Ittifoqi ta'lim qo'mitasi (2017 yil G20 sammiti tadbirlari doirasida ishlab chiqarilgan yondashuvlar va hokazolar) ma'lumotlariga asoslanib raqamli kompetentsiya va axborot-kommunikatsiya kompetentsiyasi o'rtasidagi tub farq ma'suliyat va motivatsiyaning integratsiyasida yotadi, bu esa subyektning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish zarurligini anglatadi. (6)

Metodologiya. Izlanish natijalari bizning tushunchamizda raqamli kompetentlik- bu ma'lumotlarni qidirish, topish, u bilan ishlash, birlashtirish, ma'lumotlarni yaratish, ularni tushunish va tahlil qilish, tizimlashtirish, tanqidiy baholash va ularni egallash qobiliyati.

Raqamli kompetentsiyaning taklif etilgan tizimiga asoslanib, uning tarkibida quyidagi shakllantirish darajalarini ajratish mumkin:

Gneseologik darajada axborotni qayta ishlash usullari, axborotni strukturalash, kodlash va o'lchash, dasturiy ta'minotni o'zlashtirish usullari, fanlararo aloqadorlik va raqamli texnologiyalar yordamida kasbiy o'z-o'zini takomillashtirish imkoniyatlarni to'g'risida nazariy bilimlar olinadi.

Motivatsion qiymat darajasini motivlarni o'plamini subyektivning raqamli muhitdagi faoliyatiga, uning qobiliyatlariga ularning rivojlantirishga hissiy- irodaviy va qiymat munosabatini o'z ichiga oladi, hamda axborot va kommunikatsiya bilan ishlashda tanqidiy bahoni belgilaydi, natijalarni tushunadi, uning faoliyati, ma'suliyati va ular uchun javobgarligini anglaydi. Bu darajada bo'lajak mutaxassislarning ta'lim va rivojlanishga bo'lgan ongli ehtiyoji shakllanadi, bu axborot faoliyatida mustaqil ravishda maqsadlar qo'llash va ularga erishish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Talabani raqamli kompetentsiyasini o'zlashtirishga motivatsion e'tibori uni rivojlantirish samaradorligining shartidir. Ushbu darajaning yetukligi anketalar, talabalar bilan suhbat va testlar orqali aniqlash mumkin.

Foaliyat - texnologik darajada talaba amaliy, o'quv va kasbiy muammolarni hal qilish uchun mavjud raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish ko'nikmalarini egallaydi. Bu darajada ko'nikma va malakalarga talabalar qo'yiladi, bu esa provardida jamiyatni raqamlashtirish sharoitida talabani kasbiy faoliyatiga amaliy tayyorgarligini ta'minlaydi. Darajaning yetukligi (egallanganligi) laboratoriya ishlari va standart va ijodiy topshiriqlar, loyihalar, mustaqil ishlar, global internet xizmatlari bilan ishlash orqali topshiriladi.

Samarali (mahsuldor) – refleksiv daraja o'z faoliyatining oraliq va yakuniy natijalarini ongli ravishda nazorat qilish qobiliyatida o'z natijalarining darajasi va sifatini baholashda ifodalanadi; ijodkorlikni rivojlantirishda, o'zini-o'zi boshqarish va raqamli muhitda faoliyat jarayonida o'z subyektivligini anglash. Raqamli kompetentlikning ushbu darajasi so'rovlar, laboratoriya ishlari, loyihalarni himoya qilish va innovatsion texnik vositalar bilan ishlash orqali tekshiriladi. (8)

Xulosa. Shunday qilib, sanab o'tilgan darajalar bo'lajak mutaxassislarni shaxsiy sifatlarini tarkibiy qismi bo'lib, rivojlanishi raqamli kompetentligi to'laqonli shakllanishi uchun xizmat qiladi.

Raqamli vositalar ta'limni sekin asta transformatsiya qilmoqda. Ta'limdagi raqamli transformatsiya texnologiyalarni o'qitish va o'rgatish amaliyotiga integratsiya qilishni anglatadi. Bu esa talaba va o'qituvchilar uchun umumiy ta'lim tajribasini yaxshilashga xizmat qiladi. Raqamli vositalar va platformalardan samarali foydalanish ta'lim mazmunini yaratish, yetkazish va boshqarishni osonlashtiradi.

Raqamli kompetentsiya o'qituvchining auditoriyada ta'lim va o'qitish jarayonlarini yaxshilash maqsadida raqamli vositalar va texnologiyalarni samarali ishlatish qobiliyatini beradi. Bu kasbiy kompetentsiya bo'lib, o'qituvchiga raqamli muhitda (davrda) o'zgarib borayotgan ko'nikma va ish usullariga mos ravishda ta'lim tarbiyasini yaratishga yordam beradi.

Raqamli kompetentsiya o'qituvchilarga texnologiyalarni o'z o'qitish uslublariga o'quv dasturlarini ishlab chiqish va ta'lim strategiyalarini amalga oshirishga integratsiya qilish

imkonini beradigan ko'nikmalar va bilimlarni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda raqamli va texnologik jihatdan rivojlangan ta'lim tizimida raqamli kompetentsiya juda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar;

Елезаров А. А. Базовая ИКТ-компетенция как основа Интернет-образования учителя: тезисы доклада // Международная научно-практическая конференция REPARN-2004. - Ассоциация RELARN.

Семибратов А.М. Освоение информационных и коммуникационных технологий педагогами.(Информатика и образование №7. 2004. С. 91-96).

Солдатова Г.У., Нестик Т.А., Рассказова Е.И., Зотова Е.Ю. Цифровая компетентность подростков и родителей. -М.: Фонд Развития Интернет. 2013. 144 с.

Ячина Н.П., Фернандез Г.Г. Развитие цифровой компетентность будущего педагога в образовательном пространстве вуза. -Вестник ВГУ, Серия: Проблемы высшего образования. № 1. 2018. С. 134-138.

Raqamli O'zbekiston- 2030. PF-6079.05.10.2020

European Union — «Digital Education Action Plan». 2018. -[Электронный ресурс]. URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en.

Turdiyev. E. J. Texnologiya fanini o'qitishda innovatsion ta'lim vositalari. Monografiya Qarshi-2023.144 b.

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARINI TASHKIL ETISHDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Nusratova Shahnoza Ibodullayevna
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qish savodxonligi darslarini tashkil etishda muammoli ta'lim texnologiyasining ahamiyati, uni joriy etish usullari va samaradorligi tahlil qilingan. Muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, mustaqil izlanish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, muammoli ta'lim, innovatsion texnologiyalar, tanqidiy fikrlash, mustaqil ta'lim

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОБЛЕМНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ ПО ОБУЧЕНИЮ ГРАМОТЕ ЧТЕНИЮ

Нусратова Шахноза Ибодуллаевна
Независимый исследователь Бухарского государственного университета

Аннотация: В данной статье проанализировано значение проблемной образовательной технологии в организации уроков грамотности чтения, методы и эффективность ее внедрения. Было показано, что технология проблемного обучения помогает учащимся развивать навыки критического мышления, независимого исследования и решения проблем.

Ключевые слова: грамотность чтения, проблемное обучение, инновационные технологии, критическое мышление, независимое обучение

THE USE OF PROBLEMATIC EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN THE ORGANIZATION OF READING LITERACY CLASSES

Nusratova Shahnoza Ibadullayevna
Bukhara State University independent researcher

Abstract: This article analyzes the importance of problematic educational technology, methods and effectiveness of its implementation in the organization of reading literacy classes. Problem learning technology has been shown to help students develop critical thinking, independent research, and problem-solving skills.

Keywords: reading literacy, problem education, innovative technologies, critical thinking, Independent Education

KIRISH. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qish savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi. O'qish savodxonligi – bu nafaqat matnni tushunish va tahlil qilish, balki axborotni tanqidiy baholash, xulosalar chiqarish va bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyatidir [1]. Bugungi kunda an'anaviy ta'lim usullaridan zamonaviy pedagogik texnologiyalarga o'tish davr talabidir. Muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun samarali vosita hisoblanadi [2].

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. PISA xalqaro baholash dasturi natijalariga ko'ra, ko'pgina mamlakatlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi kutilgan natijalardan pastroq ekanligi aniqlangan. Bu esa ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

O'qish savodxonligi - bu shaxsning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, o'z maqsadlariga erishishi va bilim hamda salohiyatini oshirish uchun yozma matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish va ularga munosabat bildirish qobiliyatidir. Bu

ko'nikma nafaqat ta'lim jarayonida, balki keyingi hayotda ham muhim ahamiyatga ega.

Muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etilmoqda. Bu texnologiya o'quvchilarni tayyor bilimlarni passiv qabul qiluvchidan, faol bilim yaratuvchiga aylantirish imkonini beradi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni qiyosiy-tahliliy o'rganish tanlandi. O'zbek, rus va xorijiy manbalardagi muammoli ta'lim texnologiyasi va o'qish savodxonligi bo'yicha nazariy qarashlar tahlil qilindi.

Melvin va Peterson [3] muammoli ta'limni «o'quvchilarni muammoli vaziyatga duch keltirib, ularni mustaqil ravishda yechim topishga undash» deb ta'riflaydi. Abdullayeva [4] o'z tadqiqotida muammoli ta'limning o'qish savodxonligini oshirishdagi rolini o'rganib, bu texnologiya o'quvchilarning matnni chuqur tushunish va tahlil qilish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirishini aniqlagan.

Rossiyalik olim Petrova [5] muammoli ta'limning asosiy komponentlarini tahlil qilib, uni quyidagi bosqichlarga ajratadi:

- muammoli vaziyatni yaratish
- muammoni aniqlash
- farazlarni ilgari surish
- yechimlarni izlash
- xulosalarni shakllantirish

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili natijasida o'qish savodxonligi darslarida muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanishning bir qator muhim jihatlari aniqlandi. Muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchilarning nafaqat o'qish ko'nikmalarini, balki umumiy intellektual rivojlanishini ham ta'minlaydi [6]. Wilson tadqiqotlariga ko'ra, bu texnologiya o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Karimov [7] ta'kidlaganidek, muammoli ta'lim jarayonida o'quvchilar mustaqil izlanish ko'nikmalarini shakllantirib, bilimlarni chuqurroq o'zlashtiradilar. O'quvchilar berilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish, turli manbalardan ma'lumot izlash va yechimlar topish orqali yangi bilimlarni kashf etadilar. Bu jarayonda ular nafaqat tayyor bilimlarni qabul qiluvchi, balki faol bilim yaratuvchiga aylanadi.

Muammoli ta'limning yana bir muhim natijasi – o'quvchilarning motivatsiya darajasi oshishidir. Brown [8] o'z tadqiqotida muammoli ta'lim o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirishi va ularni faol ishtirokchiga aylantirishini isbotlagan. O'quvchilar muammoli vaziyatlarni hal qilish orqali o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ularning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Johnson [9] ning ta'kidlashicha, muammoli ta'lim o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, o'z fikrini asoslash va himoya qilish, boshqalar bilan hamkorlikda yechim izlash jarayonida o'quvchilarning nutq madaniyati va muloqot ko'nikmalari takomillashadi.

O'qish savodxonligi darslarida muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llashning samarali usullari sifatida quyidagilarni ajratish mumkin:

Muammoli savollar berish - bu usul o'quvchilarni matnni chuqur tahlil qilishga va mustaqil fikrlashga undaydi. Masalan: «Asardagi qahramon nima uchun aynan shunday qaror qabul qildi?», «Voqealar boshqacha rivojlanganda nima bo'lishi mumkin edi?»

Muammoli vaziyatlarni yaratish - bu o'quvchilarni turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga va asoslangan xulosalar chiqarishga o'rgatadi. Masalan, qarama-qarshi fikrlarni o'z ichiga olgan matnlar bilan ishlash.

Munozarali masalalarni muhokama qilish - bu usul o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va

o'z nuqtai nazarini himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Matnlarni tanqidiy tahlil qilish – o'quvchilar matnning g'oyasini, muallifning maqsadini, keltirilgan dalillarning ishonchligini tahlil qiladilar.

Loyiha ishlari – o'quvchilar ma'lum bir mavzu bo'yicha mustaqil izlanish olib borib, o'z xulosalarini taqdim etadilar.

Bu usullarning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik mahoratiga, muammoli vaziyatlarni to'g'ri tanlash va tashkil etish qobiliyatiga bog'liq. Shuningdek, muammoli ta'limni qo'llashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va bilim darajasini hisobga olish muhimdir [10].

Muammoli ta'lim texnologiyasining o'qish savodxonligini rivojlantirishdagi samaradorligini tahlil qilish jarayonida bir qator muhim xulosalar shakllandi.

Birinchidan, matnni tushunish darajasining chuqurlashuvi kuzatiladi. An'anaviy ta'limda o'quvchilar ko'pincha matnni yuzaki tushunish bilan chegaralanadilar. Muammoli ta'lim esa ularni matnning chuqur qatlamlariga kirishga, muallif g'oyalarini tahlil qilishga va yashirin ma'nolarni izlashga undaydi. Bu jarayonda o'quvchilar matnni nafaqat o'qiydilar, balki uni faol ravishda tahlil qiladilar, savollar beradilar va xulosalar chiqaradilar.

Ikkinchidan, metakognitiv ko'nikmalar rivojlanadi. O'quvchilar o'z o'qish jarayonini kuzatadilar, tushunmagan joylarini aniqlab, ularni tushunish uchun turli strategiyalardan foydalanadilar. Bu esa ularning o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Uchinchidan, matnlararo bog'liqliklarni ko'rish qobiliyati shakllanadi. Muammoli ta'lim o'quvchilarni turli matnlarni taqqoslashga, ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni topishga undaydi. Bu esa ularning analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyasini o'qish savodxonligi darslarida qo'llashning yana bir muhim jihati - bu o'quvchilarning emotsional intellektini rivojlantirishdir. Badiiy asarlar ustida ishlash jarayonida o'quvchilar qahramonlarning his-tuyg'ularini tahlil qiladilar, ularning xatti-harakatlarini baholaydilar va o'z munosabatlarini bildiradilar. Bu esa ularning empatiya qobiliyatini va emotsional savodxonligini oshiradi.

O'qish savodxonligi darslarida muammoli ta'limni qo'llashning yangi yo'nalishlari:

Raqamli texnologiyalar bilan integratsiya. Zamonaviy ta'limda raqamli resurslardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Elektron matnlar bilan ishlash, onlayn munozaralar o'tkazish, multimedia materiallarini tahlil qilish kabi usullar muammoli ta'limning samaradorligini oshiradi.

Fanlararo integratsiya. O'qish savodxonligi darslarida turli fan sohalariga oid matnlar bilan ishlash o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va bilimlarni kompleks o'zlashtirishga yordam beradi.

Loyiha-tadqiqot faoliyati. O'quvchilar ma'lum bir mavzu bo'yicha mustaqil izlanish olib borib, o'z xulosalarini taqdim etadilar. Bu jarayonda ular turli manbalardagi ma'lumotlarni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish ko'nikmalarini egallaydilar.

O'qish savodxonligi darslarida muammoli ta'limni samarali tashkil etish uchun quyidagi tamoyillarga amal qilish muhim:

O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish

Muammoli vaziyatlarning murakkablik darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish

O'quvchilarning mustaqil fikrlashiga imkon berish

Har bir o'quvchining faol ishtirokini ta'minlash

Konstruktiv fikr-mulohaza almashish muhitini yaratish

Muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llashda o'qituvchining roli ham o'zgaradi. U bilim uzatuvchidan ko'ra ko'proq fasilitator vazifasini bajaradi. O'qituvchi:

Muammoli vaziyatlarni yaratadi

O'quvchilarni yo'naltiruvchi savollar beradi
Munozaralarni boshqaradi
O'quvchilarning mustaqil izlanishlarini qo'llab-quvvatlaydi
Zarur bo'lganda maslahat va yordam beradi
O'qish savodxonligi darslarida muammoli ta'limni qo'llashning samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar muhim ahamiyatga ega:
Matnlarni tanlashda o'quvchilarning qiziqishlari va yosh xususiyatlarini hisobga olish
Muammoli vaziyatlarni real hayot bilan bog'lash
O'quvchilarning fikrlarini erkin ifoda etishlari uchun qulay psixologik muhit yaratish
Guruh ishlarini samarali tashkil etish
Baholash tizimini to'g'ri yo'lga qo'yish
Muammoli ta'lim texnologiyasining o'qish savodxonligini rivojlantirishdagi samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik mahoratiga, muammoli vaziyatlarni to'g'ri tanlash va tashkil etish qobiliyatiga bog'liq. Shuning uchun o'qituvchilarning bu yo'nalishdagi malakasini oshirib borish muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Muammoli ta'lim texnologiyasi o'qish savodxonligi darslarini tashkil etishda samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi. U o'quvchilarning nafaqat o'qish ko'nikmalarini, balki tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal etish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bu texnologiyani ta'lim jarayoniga joriy etish zamonaviy ta'lim talablariga javob beradi va o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi. O'qish savodxonligi darslarida muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llash orqali erishilgan natijalarni muntazam monitoring qilib borish va tahlil qilish lozim. Bu esa texnologiyaning samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Smith, J. (2021). Reading Literacy in Modern Education. *Educational Research Quarterly*, 45(2), 112-125.

Абдуллаева, Ш. (2022). Замонавий таълимда ўқиш саводхонлиги. Тошкент: Фан.

Melvin, R., & Peterson, K. (2023). Problem-Based Learning: Theory and Practice. *Journal of Education*, 56(3), 78-92.

Абдуллаева, М. (2021). Муаммоли таълим технологияси. Педагогик таълим, 4, 45-52.

Петрова, Н.В. (2022). Проблемное обучение в современной школе. Москва: Просвещение.

Wilson, A. (2022). Critical Thinking Development Through Problem-Based Learning. *Educational Technology Review*, 34(1), 23-35.

Каримов, У. (2023). Ўқиш саводхонлигини ривожлантириш усуллари. Таълим технологиялари, 2, 15-22.

Brown, M. (2021). Communication Skills Development in Problem-Based Learning. *Teaching and Learning*, 44(4), 67-79.

Johnson, P. (2023). Active Learning Strategies in Education. *Educational Psychology Review*, 12(2), 89-101.

Исмоилов, Т. (2022). Муаммоли таълим ва унинг самарадорлиги. Педагогик инновациялар, 3, 34-41.

KURSANTLARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA LINGVOMADANIY YONDASHUVNING AHAMIYATI

Norboyeva Madina Diyor qizi
Chirchiq oliy tank qo'mondon-muhandislik bilim yurti
Tillar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kursantlarda kasbiy kompetentligini rivojlantirishda lingvomadaniy omillarning ahamiyati haqida nazariy qarashlarga asoslangan holda fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan. Shuningdek, "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalari zamiridagi bog'liqlik va farqli jihatlar atroficha yoritilgan. Shaxsiy va umumiylik xususiyatlaridan kelib chiqilib olib borilgan amaliy tajribalarning natijalariga tayanilib bir necha xulosa va takliflar berilib, harbiy soha faoliyatida qo'llanilish holatlari samaradorlikning yuqori bo'lishi uchun ma'lum darajada hissasini qo'shishi aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Oliy harbiy ta'lim, kursant, kompetensiya, kasbiy kompetentlik, lingvomadaniyat, bilim, ko'nikma, malaka, shakllantirish.

ЗНАЧЕНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У КУРСАНТОВ

Норбоева Мадина Диёровна
Чирчикского высшего танкового командно-инженерного образовательного
учреждения преподаватель кафедры Языков

Аннотация: В данной статье на основе теоретических представлений представлены мнения и комментарии о значении лингвокультурных факторов в развитии профессиональной компетентности курсантов. Также подробно рассматриваются взаимосвязь и различия, лежащие в основе понятий "компетенция" и "компетентность". По результатам практических экспериментов, основанных на индивидуальных и общих характеристиках, дается ряд выводов и предложений, отмечается, что случаи использования в военной сфере в определенной степени способствуют повышению эффективности.

Ключевые слова: Высшее военное образование, курсант, компетентность, профессиональная компетентность, языковая культура, знания, умение, квалификация, образование.

IMPORTANCE OF LINGUISTIC APPROACH IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN CADETS

Norboyeva Madina Diyar kizi
Chirchik higher tank command engineering educational institution
teacher of the Department of Languages

Abstract: In this state, there are basic theoretical concepts and comments about the meaning of linguistic and cultural factors and the development of professional competence of cadets. Also, the relationship and differences underlying the concepts of competence and competence are covered in detail. Several conclusions and suggestions are given based on the results of practical experiments based on individual and general characteristics, and it is mentioned that the cases of use in the military sphere contribute to a certain extent to the increase of efficiency.

Key words: Higher military education, cadet, competence, professional competence, language culture, knowledge, art, qualification, education.

Kirish: Jahonning rivojlanayotgan mamlakatlari xalqlarining ijtimoiy-madaniy va maishiy hayotining hozirgi taraqqiyot bosqichida ijtimoiy jamiyatning o'zgaruvchan talablariga tez moslasha oladigan, intiluvchan, lingvomadaniy va kommunikativ kompetentli raqobatbardosh

kadrlarga bo'lgan zarurat ortib bormoqda. Bu borada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetensiyasini lingvomadaniy nuqtayi nazardan rivojlantirish umummilliy va umuminsoniy qadriyatlarni, mustaqil fikrlash va tanqidiy tafakkur, xatti-harakatlarning stereotiplari, madaniyatlararo muloqot elementlarini anglashga yordam berishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarning lingvomadaniy kompetensiyasi milliy va xorijiy tillar ta'limi integratsiyasi hamda mavjud an'analardan o'rinli va unumli foydalanishni taqozo etadi. Bu esa lingvomadaniy kompetentlikni tizimli ravishda amalga oshirish, ta'lim tizimiga yuksak madaniyatli, madaniyatlararo muloqotga ega, xalqaro standartlarga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga doir ilg'or o'qitish usullarini yaratish va takomillashtirishning dolzarbligini ko'rsatadi. Dunyoda zamonaviy mehnat bozori talablari asosida o'qitish mazmunini buyurtmachilar ehtiyojlari asosida takomillashtirish, zamonaviy bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan motivatsion yondashuvni shakllantirish hamda integrativ yondashuv orqali o'qitishning ilmiy-metodik asoslari bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarga katta e'tibor qaratilmoqda. Talabalarning kreativ fikrlash qobiliyati, muloqot jarayonida nutqni to'g'ri, aniq va ravon olib borishi, ijtimoiy kommunikativligi, madaniyatlararo muloqotga kirishishga tayyorgarligini oshirishida til bilish texnikasini egallash indikatorlari muhim o'rin tutadi.

Respublikamizda bozor iqtisodiyotiga o'tilayotgan bir davrda siyosat, fan va madaniyat sohasidagi xalqaro munosabatlar tufayli oliy ta'lim tizimida shaxslararo muloqot sharoitida, madaniyatlararo muloqotga o'zaro ta'sir o'tkazishga qodir bo'lgan professional mutaxassislarni tayyorlash, o'zligini anglagan, ijtimoiy, mas'uliyatli, ilmiy bilimga ega, mehnat va kasbkor ko'nikmalari, iqtisodiy bilimlarni egallagan, ruhiy yetuk, o'z ongi va faoliyatida umuminsoniy va milliy xulq-atvor normalarini mujassam etgan ma'naviy madaniyatli shaxsni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida "Ta'lim sifatini oshirish, ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish" ustuvor vazifa etib belgilanganligi oliy ta'lim muassasalari talabalarining lingvomadaniy kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash, didaktik asoslarini takomillashtirish, modellarini ishlab chiqish, lingvomadaniy kompetensiyasining shakllanganligini baholash mexanizmlarini yanada takomillashtirish dolzarb ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi [1].

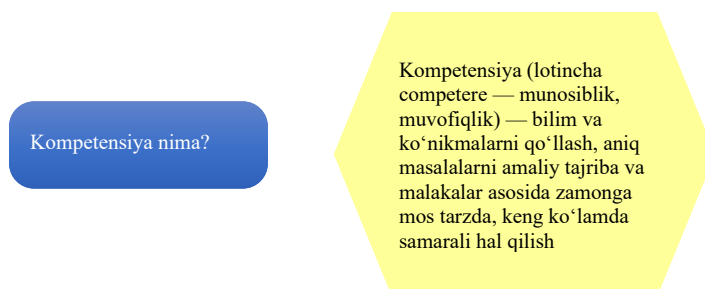
Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi: Dunyo miqyosida bo'lajak harbiy soha vakillarini tayyorlash mazmuni, ijtimoiy va tabiiy yaxlitlik sifatida real dunyoning mavjudligi va rivojlanishi qonunlari, uning elementlari o'rtasidagi asosiy aloqalar va munosabatlarning tabiati haqida tasavvurlarni shakllantirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, innovatsion fikrlashni rivojlantirish muammosining o'ziga xos xususiyatlari, ta'limni tashkil etish jarayonida innovatsiya va integratsiya muammolari, integratsiyaning nazariy masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar natijalari muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birgalikda, bo'lajak ofitserlarning bilim, ko'nikma va malakalarini ta'lim jarayonini tashkil etishning innovatsion va integratsion texnologiyalari bilan bir qatorda kasbiy kompetentlik qonuniyatlari to'g'risidagi ma'lumotlar bilan boyitish dolzarb vazifalarga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son, 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan kompleks islohotlarda faol ishtirok etishini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son qarorlari [2] va ushbu sohaga tegishli boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Bo'lajak ofitserlarning kasbiy kompetentlik mazmuni intellektual va fiziologik xususiyatlariga mos keluvchi o'quv jarayonini tashkil etish darajalarini kognitiv jarayonlarga korrelyativligini ta'minlovchi integratsion ta'lim texnologiyalarini qo'llashga doir ko'nikma va malakalarni tasniflash asosida boyitilgan; tilning lingvomadaniy xususiyatlari olamni idrok etish va sensorik bilish jarayonlarini rivojlantiruvchi funksional komponentlariga ustuvorlik berish asosida takomillashtirilgan; harbiy ta'limda integratsion ta'lim texnologiyalaridan

foydalanish tamoyillari bo'lajak soha vakillarining fundamental va kasbiy bilimlarini xalqaro baholash dasturlariga muvofiq adaptiv integratsiyalashuvchi fanlararo o'quv materiallari tayyorlash bosqichlarini belgilash asosida aniqlashtirilgan bo'lishi lozim.

Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo'sh, kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Bo'lajak harbiylar o'zida qanday kompetentlik sifatlarini yoritish zarur. Ayni o'rinda shu va shunga yondosh g'oyalar yuzasidan so'z yuritiladi (1-rasm).

1-rasm. Kompetensiya.

Tahlil va natijalar: “Kompetentlik” tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o’zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, o’zaro munosabatlarda yangi yo’l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to’la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi (2-rasm).

Kasbiy faoliyatning qadriyatga yo'naltirilgan asosi:

2-rasm. Kompetensiya va kompetentlik.

Tushuncha	Mohiyati	Tushunchani aks etishi	Tushuncha-ning namoyon bo'lishi	Tushunchaning namoyon bo'lishi
Kompetensiya	Vakolat doirasi, bilimlar sohasi	Me'yoriy-huquqiy hujjatlar, standartlar	Lavozim. Dastur	Kategoriya, daraja
Kompetentlik	Qobiliyat	Bilim, ko'nikma va malakalar hamda faoliyat usullari	Faoliyatda	Kompetentlik darajasi

Tushunchalar tahlili.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi (1-jadval).

1-jadval.

Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi.

Lingvomadaniy kompetensiya – integratsiyalashgan, ko'p o'lchovli, ijtimoiy va individual-shaxsiy bilim hodisasi; u o'z o'zidan paydo bo'lmaydi. Ta'lim sohasida u maqsadli shakllanishga muhtoj.

Lingvomadaniy kompetensiyaga lingvomadaniyat haqidagi ma'lumotlarni tanlash, assimilyatsiya qilish, qayta ishlash, o'zgartirish va amaliyotda qo'llash, madaniyatlararo muloqot tajribasini boshqa til madaniyatida muvaffaqiyatli tatbiq etish bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar kiradi. Kasbiy jihatidan boshqa lingvomadaniyat haqida bilim, samarali muloqot qilish qobiliyati va professional faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan individual kasbiy fazilatlar hisoblanadi. Har bir bo'lajak mutaxassis uchun kasbiy kompetentlik bilan bir qatorda lingvomadaniy, ijtimoiy, madaniy va kommunikativ kompetensiyalarni egallash muhim bo'lib, bu rivojlanayotgan dunyoda yosh mutaxassislarning muvaffaqiyatli moslashishi va o'zini o'zi anglashini ta'minlaydi.

Oliy ta'limda, ta'lim natijalariga kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta'lim islohotlarining o'zagidir. Boshqacha aytganda, kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish oliy ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishi sifatida qaralmoqda deyishimiz uchun to'liq asoslar mavjud.

Xulosa va takliflar: Oliy harbiy ta'lim muassasasi kursantlarining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirishning imkoniyatlari muammosiga doir tadqiqot ishi natijalarida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Respublikamizda oliy harbiy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirishning kreativ tizimi va texnologiyalarini, pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb muammolardan biri sifatida OHTMLarda ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi.

2. Har bir xalqning tili va madaniyatining qadr-qimmatini va o'ziga xosligini anglash dunyoning rang-barangligi, multikulturalizmni o'rganish, boshqalarga nisbatan bag'rikeng munosabatda bo'lishga xizmat qiladi, madaniyatlararo muloqotda uchraydigan muammolardan va stereotiplardan xalos bo'lishga yordam beradi.

3. Lingvomadaniy kompetensiya mazmuni lingvomadaniyat haqidagi ma'lumotlarni tanlash, assimilyatsiya qilish bilan bog'liq, shuningdek, madaniyatlararo muloqot tajribasi bilan bog'liq bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

4. Nutq bu nazariy va amaliy jihatdan faqat tilni bilish darajasining ko'rsatkichi emas, balki butun madaniyat darajasining ko'rsatkichi hisoblanadi. Shunga ko'ra, kompetensiyaviy yondashuv asosida kursantlarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishning lingvomadaniyat jihatidan imkoniyatlarini va taraqqiyot yo'llarini hamda madaniyatlararo muloqotga kirish ko'nikmalarini optimallashtirish mumkin.

5. Madaniy bilimlarni egallash kasbiy faoliyat doirasida foydalanilishdan tashqari salomlashish, kechirim so'rash, murojaat qilish shakllari, yo'l-yo'riq ko'rsatish, hurmat va minnatdorchilik bildirish, iltifot qilish kabi kundalik vaziyatlarda odamlarning o'zini qanday tutishi, imo-ishoralar, ko'z bilan ishora qilish va boshqa paralingvistik xatti-harakatlar haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Professional harbiy kadrlarning kasbiy - malakaviy kompetentligi va mahorati kabi bilim va ko'nikmalarini integratsiyalash asosida tashkillashtirish, shuningdek, kelajakda oliy harbiy ta'lim muassasalarida yuqorida ko'rsatilgan imkoniyatlar asosida lingvomadaniy nuqtayi nazardan kelib chiqqan holda tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida PF-60. <https://lex.uz.28.11.2024>.

2. "O'zbekiston-2030" davlat dasturini amalga oshirish to'g'risida PF-158. <https://lex.uz.28.11.2024>.

3. Mirziyoyev Sh.M., Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T., "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.

4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2006.

5. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari – Toshkent, 2015.

6. Abdurahmonov M., Rahmonov N. Madaniyatshunoslik (bakalavriat uchun). Darslik. T: 2008. 187 b;

7. Qalandarova S.T. Nolisoiy mutaxassislik talabalarining lingvomadaniyatshunoslik kompetensiyasini rivojlantirish. Diss. fal. fan. nom. –T., 2020. – 170 b;

8. Каюмов А. Коммуникационная компетентность личности как цель социализирующего воздействия образовательного процесса / А.Т. Каюмов// Инновации в образовании. № 5, 2007. с. 93-98;

9. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалистов. /Ю. Г. Татур // Высшее образование сегодня. № 3. 2004. с. 20.

10. Н.Толибов. Совершенствование методики развития профессиональной компетентности будущих летчиков-инженеров автореф. дис....доктора философии (PhD) по пед. наук: Ташкент - 2021. – 22с.

11. Ishmuhammedov R.J., Rayimov Sh.K. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. Uslubiy qo'llanma. – T., 2013.

YOSH KURASHCHILARNING TESKORLIK SIFATINI OSHIRISHDA HARAKATLI O'YINLARNING AHAMIYATI

Ochilov Elbek Olimovich,

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti jismoniy madaniyat va sport kafedrasi mudiri
dotsenti (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada yosh kurashchilarda tezkorlik jismoniy sifatni oshirishda harakatli o'yinlarning o'ziga xos ahamiyati xususida fikr yuritiladi. Maqolada yosh kurashchilarni jismoniy sifatlarini rivojlantirishda harakatli o'yinlardan foydalanish uslubiyati keltirilgan. Kurashchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish xususiyatlaridan kelib chiqib harakatli o'yinlar tanlab olingan va mashg'ulotlarda keng qo'llanilgan hamda tajriba natijalari qiyosiy tahlil qilingan. Natijalarga asoslanib uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan

Kalit so'zlar: kurash, jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, harakatli o'yilar, milliy xalq o'yinlari, umumiy jismoniy tayyorgarlik, maxsus jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik.

Kirish: Sport mashg'ulotlariga faol o'yinlar va estafetalarning kiritilishi nafaqat maxsus muammolarni hal qilishga, balki o'quv va o'quv jarayonini jonlantirishga yordam beradi, jismoniy va texnik tayyorgarlik vositasi sifatida, ta'lim muammolarini, shu jumladan diqqatni faollashtirish va mashg'ulotlarning hissiy holatini oshirish bilan bog'liq muammolarni hal qiladigan usul sifatida ishlaydi va mashg'ulot jarayonlariga qiziqishni oshiradi.

O'quv jarayoni davrlarning to'liq tsikli bilan tavsiflanadi. Yuqori sport natijalariga erishish uchun takroriy mashqlar talab etiladi, bu esa vosita ko'nikmalarini yaratish va mustahkamlash uchun kalit bo'ladi. Bunday takroriy va muntazam ish psixologik «turg'unlikni» keltirib chiqaradi, hatto vijdonli sportchilarda ham qiziqishni yo'qotadi, bu tananing mashg'ulotlarning monotonligiga tabiiy reaksiyasi.

Mashg'ulotdagi o'yinlar va estafeta poygalarini o'z ichiga olgan mashg'ulotning tabiatini o'zgartirish orqali «hissiy tutqich yoqiladi». Faol o'yinlardan foydalanish har qanday mashg'ulot davrida amalga oshirilishi mumkin.

Mikrotsikllardan foydalangan holda zamonaviy blok tizimiga tayanish kerak (maxsus muammolarni hal qilishning ikki haftalik mikrosikl va bloklar orasidagi bir haftalik tushirish davri). Bloklar mashg'ulotlarning har bir bosqichida (davrida) vazifalarning xarakterini o'zgartiradi. Shuning uchun har bir davrda (ikki haftalik mikrotsikl bloki) o'yin vaqtining tabiati va hajmi, materiali, vositalari va usullari o'zgaradi. O'yinlarni tanlashda maxsus jismoniy tayyorgarlik ko'nikmalarini uzatish xususiyati hisobga olinadi.

Tayyorgarlik davri - kirish (funktsional) blok.

Ushbu blok uchun masalalarni hal qilish jalb qilinganlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirish, maxsus va tayyorgarlik mashqlarida texnik tayyorgarlikni oshirish bilan bog'liq. Blokka harakatlar gipertrofiyasini oshirish uchun o'yinlar kiradi, bunda o'yinlarga sakrash mashqlari va turli masofalardagi estafetalar, o'zgaruvchan rejimda qisqa masofalarga estafetalarda yugurish kiradi. Katta hajmdagi maxsus mashqlarni o'z ichiga olgan isinish o'yinlarini, umumiy jismoniy tayyorgarlikni yaxshilash uchun «Turga tur», «Kim tezroq» o'yinlarini, umumiy jismoniy tayyorgarlikdan foydalangan holda «Raqamlarni chaqirish» o'yinini va kuchni rivojlantirish uchun mashqlarni, shuningdek, sheriklar bilan estafeta poygalarini qo'llash maqsadga muvofiqdir: «Krevit musobaqasi», «Tarakanlar» va hokazo. Basketbol o'yinining final qismida.

Quvvat bloki. Quvvat blokining vazifalari quvvat qobiliyati va chidamlilik darajasini oshirishdan iborat bo'lib, faol o'yinlar yordamida quvvat blokining vazifalarini hal qilish uchun quyidagi o'yinlardan foydalanish mumkin: «O'ringdan tur», «Kim tezroq», nafaqat maxsus mashqlarni qo'llash: «Raqamlarni chaqirish» - ketma-ket cho'zilish, yarim cho'zilish,

o'pka va hokazolardan foydalanish. roqs 3x20 m, sakrash 3x20 m) mashg'ulot zarbasi.

Tezlik-kuchni mashq qilish bloki. Blok tezlik-kuch mashqlari darajasini oshirishga qaratilgan. Mikrotsikl sakrash mashqlaridan foydalangan holda o'yinlarni o'z ichiga oladi, masalan, «Qurbaqa tegi» yoki «Qurbaqani tuting». Har xil sakrash vazifalari bilan chiziqli va aylanali estafeta poygalari «Raqamlarni chaqirish» sakrash, «Kanguru», ikkiga sakrash, oyoqdan oyoqqa. Bir muddat sakrash vazifalarini tez sur'atda bajarish tavsiya etiladi. «Kim tezroq», «Tayyor bo'l», «Past startdan qarama-qarshi estafeta», «Joylarni o'zgartirish», «O'yinchilarning chaqiruvi bilan estafeta poygalari». O'yinlar mashg'ulotning asosiy qismining boshida qo'llaniladi.

Tezlikni o'rgatish bloki. Asosiy maqsadlar: maksimal tezlik imkoniyatlari darajasini oshirish, ATP resintezini tiklash reaksiyasini oshirish.

Tezlikni o'rgatish vositasi sifatida 20-90 m qisqa masofalarga estafeta poygalaridan foydalanish mumkin - takrorlash rejimida 3-4 marta takrorlash, ehtimol quvvat pasayguncha 3-4 ta ketma-ketlikda. Va shuningdek, aylanada estafeta poygasi.

O'yinlarda va estafetalarda sakrash mashqlari to'liq tiklanishigacha dam olish bilan intensiv, tez va kuchli bajariladi.

Maxsus chidamlilikni oshirish uchun blok. Ushbu blokning o'quv vositalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari normal sharoitda mashqlarni bajarish bilan tavsiflanadi va rejalashtirilgan natija vaqtiga mos keladi. Sakrash mashqlari va o'yinlar oldingi blokda bo'lgani kabi bir xil rejimda amalga oshiriladi. O'yinlar: «Kim tezroq», «Estafeta poygalarida qiyin o'yinchilar», «Joylarni o'zgartirish», «Past startdan qarshi estafeta poygalari». Ushbu blokda 150 m segmentlarda 3 ta takroriy yugurish, agar iloji bo'lsa, dam olish oralig'i past bo'lgan yoki ishtirok etganlarning jismoniy tayyorgarligi darajasiga qarab - 2 seriyadan foydalaniladi. Etakchi va orqa tomon o'rtasida to'xtamasdan o'rni yugurishini takrorlash orqali past dam olish oralig'iga erishish mumkin.

Tushirish blokining vazifalari - oldingi blokda ishdan keyin profilaktika choralari, texnik tayyorgarlik.

Bo'shatish blokida oddiy kollektiv o'yinlardan foydalanish tanani tiklashga, giperkompensatsiya bosqichiga o'tishga imkon beradi, kuchlanishni bartaraf etishga yordam beradi va ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi. Ammo shu bilan birga, mashg'ulotlar oldingi blokda, ayniqsa raqobatbardoshga yaqin bo'lgan mikrotsikllar o'rtasida olingan fitnesni saqlab qolish uchun yukni ko'taradi.

Tayyorgarlik maxsus mashqlari. Chaqqonlik va tezlikni rivojlantirish. Xo'roz jangi. Kurashchilar tizzalarini bukib, qo'llarini ko'ksiga bog'lab, bir-birlarini muvozanatni yo'qotish maqsadida to'qnashadilar.

O'rdak jangi. Bir oyog'ini tizzada bukib, qarama-qarshi qo'l bilan orqada ushlab turgan holda, kurashchilar bir-birlarini muvozanatni yo'qotish va oyog'ini bo'shatish uchun to'qnashadilar.

Bosish. Ko'kraklarini bir-biriga bosgan holda (boshini yon tomonga, qo'llarini orqada) kurashchilar oldindan belgilangan doiradan bir-birlarini itarib yuborishga harakat qilishadi.

Arqon tortish. Uchta kimono kamarini bir halqaga bog'lab, bo'ynidan yelka ostidan o'tkazib (otlar o'yinida bo'lgani kabi) kurashchilar bir-birlarini oldindan belgilangan chegaradan tortib o'tishga harakat qiladilar.

Arqon tortish, jilovi yerda. Tik turgan holatda bo'lgani kabi, lekin bu holatda kurashchilar qo'llarini va oyoqlarini gilamchaga bosadilar.

Bir parcha arqon uchun kurashing. Polvonlar bir-biridan 40 sm uzunlikdagi arqonni olishga harakat qiladilar.

Tibbiyot to'pi uchun kurashing. Polvonlar bir-birlariga qarama-qarshi yotib, to'pni qo'llari bilan ushlab, uni egallashga harakat qilishadi.

Tuzlash. Polvonlar bir-biriga qarama-qarshi turishadi. Ularning har birining vazifasi

sherikning oyog'iga qadam qo'yish va shu bilan birga o'z-o'zidan qadam tashlashiga yo'l qo'ymaslikdir.

Bir oyoqli kurash. Kurashchilardan biri oyog'ini ushlashga imkon beradi va uni sherigining oyoqlari orasiga itaradi, yelkasi va bilagini ushlaydi. Hamkorning vazifasi - birinchi kurashchini har qanday ruxsat etilgan usulda erga o'tkazish, ikkinchisi esa bir oyog'ida turishi, iloji bo'lsa, qo'lga olingan oyog'ini bo'shatishi yoki qarshi hujumga o'tishi kerak. Amalga oshirish vaqti 20-30 soniya.

Oyoqni ushlab turish uchun kurashing. Talabaniing vazifasi har qanday ruxsat etilgan texnik va taktik harakatlardan foydalangan holda, ma'lum vaqt ichida sherikning oyog'ini qo'lga olishdir. Hamkorning vazifasi har qanday ruxsat etilgan qarshi harakat yordamida talabani erga o'tkazishdir. Bunday holda, sherikga mudofaadan foydalanish taqiqlanadi (hujum zonasini tark etish, blokirovka qilish yoki ushlab turish).

Gilamni yirtib tashlash. O'zaro o'zaro tutashuvdan, kurashchilar signalga ko'ra, bir-birlarini gilamdan yirtib tashlashga harakat qilishadi.

Harakatli o'yinlar o'z xarakteriga ko'ra turli xilda bo'ladi. Kurashchilarda tezkorlik jismoniy sifatini oshirishda samarali natijani beradigan harakatli o'yinlarga misollarni ko'rib chiqamiz. Masalan, Kubok o'yini. O'yinning asosiy maqsadi kurashchida kuch, tezlik, chaqqonlik va taktik hisob-kitoblarni rivojlantirish. Quruqlikdagi janglarni o'z ichiga olgan o'quv topshiriqlari uchun tayyorgarlik mashqlari sifatida foydalaniladi.

Tashkilot. Kurash gilamining qarama-qarshi chetlaridan bir metr masofada bo'r bilan to'g'ri nazorat chizig'i chiziladi. Gilamning o'rtasiga an'anaviy jangovar kubok (kurash qo'g'irchog'i) qo'yilgan. O'yinchilar ikkita teng jamoaga bo'lingan, ular o'zlariga tayinlangan nazorat chiziqlari orqasida bir-biriga qarama-qarshi turishadi va tiz cho'kadilar. O'yin ishtirokchilariga 1 daqiqa 21 vaqt beriladi.

kubok uchun kurashadigan jamoaning eng foydali taktik variantlari bo'yicha qisqacha kelishuv uchun.

Dirijyorlik. O'qituvchining ishorasi bilan ikkala jamoa kubok tomon shoshilishadi, uni iloji boricha tezroq olishga harakat qilishadi va raqiblarining qarshiligini engib, uni nazorat chizig'i ustidan sudrab borishadi, buning uchun g'olib ochko beriladi.

O'yin davomida har bir ishtirokchiga kubokning qo'llari, oyoqlari, bo'yni, tanasini ushlashi, kubokni o'ziga qarab tortadigan va son jihatdan ustunlik va qulayroq sharoit yaratish uchun imkon qadar ko'proq raqibni yiqitish, ag'darish, ushlab turish yoki kubokdan uzoqlashtirishga ruxsat beriladi. Ammo siz tizzangizdan tik turgan holatga ko'tarila olmaysiz, buning uchun ishtirokchi o'yindan chiqariladi va gilamchadan chiqariladi. O'yin uch-besh marta takrorlanadi.

Eng ko'p ochko to'plagan jamoa g'alaba qozonadi.

Muvozanatni saqlash o'yini. Uning maqsadi raqibga hujum qilishda tananing barqarorligini, muvofiqlashtirish qobiliyatlarini va ehtiyotkorlikni rivojlantirish. Tik turish bilan mashq bajarish uchun yordamchi mashq sifatida foydalaniladi.

Mazmuni. Kurash gilamchasida 2 m oralig'ida 2-3 ta tekis parallel chiziq chiziladi. O'yinchilar 2 ta teng jamoaga bo'lingan. Turli jamoalarning vakillaridan taxminan teng raqobatdosh juftliklar tasodifiy, ishtirokchilarning o'zaro roziligi bilan tuziladi va ko'rsatilgan qatorlarga joylashtiriladi. Juftlar orasidagi masofa taxminan 2 metrni tashkil qiladi. Raqiblar juft bo'lib, bir-biriga qarama-qarshi, qo'l uzunligida, oyoqlarini birin-ketin chiziqqa qo'yib turishadi.

O'qituvchining ishorasi bilan har bir o'yinchi aldamchi harakatlar, hisoblangan silkinishlar yoki surishlar yordamida raqibini muvozanatdan chiqarib tashlashga harakat qiladi va uni kamida bir oyog'i bilan nazorat chizig'ini tark etishga majbur qiladi. Bunga erisha olgan har bir kishi o'z jamoasi uchun bir ochko oladi.

O'yin bir necha marta takrorlanadi, oldinga oyoq navbat bilan almashtiriladi. G'alaba o'yinchilari eng ko'p ball to'plagan jamoaga beriladi.

O'z o'rningizni egalla o'yini. Asosiy maqsad. Tezlik, e'tibor va hisoblashni rivojlantirish.

Gilam ustida harakatlanayotganda bajariladigan kurash texnikasi uchun yordamchi mashq sifatida foydalaniladi.

Tashkilot. Kurash gilamida turib, o'yinchilar 2 ta jamoaga bo'linadi, ular bo'yi bo'yicha bir-biriga qarama-qarshi turishadi, tartib bilan hisoblashadi va ularning tartib raqamini eslab qolishadi.

Dirijyorlik. O'qituvchining ishorasi bilan - bitta hushtak - ikkala jamoaning barcha o'yinchilari yugurishni va butun gilam ichida erkin o'ynashni boshlaydilar. Biroz vaqt o'tgach, signal - ikkita hushtak - o'yinchilar imkon qadar tezroq orqaga qaytishlari va jamoa chizig'ida o'zlarining tartibli joylarida turishlari kerak. G'alaba a'zolari tezroq va aniqroq saf tortgan jamoaga beriladi.

O'yinni ikki yoki uch marta takrorlash tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda birinchi navbatda murabbiy mashg'ulot davomida foydalanayotgan og'irliklar yoki og'irliksiz ijro etiladigan kuch mashqlari orqali kuchning qaysi turini rivojlantirmoqchi ekanligiga qarab, shu og'irliklarni foiz darajasi o'ziga xos bulishi darkor. M.A.Godik ning ta'kidlashicha zamonaviy sport amaliyotida «kuch» atamasi «kuch sifati» emas, balki «kuch sifatlari» deb atalishi kerak. Chunki ushbu sifatni tarbiyalash lozim bo'lgan va har bir sport turida shu sport turining xususiyatiga qarab kuchning qaysi turi ustuvor ekanligini e'tiborga olish o'ta muhim masaladir. Masalan kuchlanishni bir maromda saqlab turuvchi statik kuch yoki shunday statik kuchga bo'lgan chidamkorlikni tarbiyalash uchun o'ziga xos uslub va o'ziga mos vosita (mashq) lar mavjuddir.

Adabiyotlar

1. Kerimov F.A. Darslik. Kurash tushaman. - T., 1990.
2. Kerimov F.A. Darslik. Sport soxasidagi ilmiy tadqiqotlar. T. 2004.
3. Kerimov F.A. Darslik. Sport nazariyasi va usuliyati. T., 2007.
4. Kerimov F.A. Darslik. Sport kurashi nazariyasi va usuliyoti T., 2009.
5. Bakiev Z.A. Erkin kurash nazariyasi va uslubi. T. 2011.
6. Goncharova O.V. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. T. 2005.
7. Kerimov F.A., Yusupov N., Kurash. T. 2003.
8. Taymuratov Sh.A., Kurashchilarni tayyorlash texnologiyasi. T. 2010.
9. Tastanov N.A. Kurash turlari nazariyasi va uslubi. T. 2015 y.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA TABIIY FANLARNI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

*Primova Nilufar Bahriyevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Tabiiy fanlar o'quvchilarga butun borliq haqida tushuncha beruvchi fan bo'lib, uni o'qitishda turli vositalardan ayniqsa raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarda fanning o'zlashtirilish samaradorligini oshiradi. Ushbu maqolada tabiiy fanlarni o'qitishda raqamli texnologiyalarning o'rni haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, 3D texnologiyasi, bulutli texnologiya, masofaviy ta'lim, IT parklar, virtual haqiqat.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

*Примова Нилуфар Бахриевна,
Независимый научный сотрудник Бухарского государственного педагогического института*

Аннотация. Естественные науки — это предмет, дающий учащимся представление о целостности бытия, а использование в их преподавании различных инструментов, особенно цифровых технологий, повышает эффективность усвоения предмета учащимися. В статье представлена информация о роли цифровых технологий в преподавании естественных наук.

Ключевые слова: цифровые технологии, 3D-технологии, облачные технологии, дистанционное обучение, ИТ-парки, виртуальная реальность.

WAYS TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF TEACHING NATURAL SCIENCES USING DIGITAL TECHNOLOGIES

*Primova Nilufar Bahriyevna,
Independent researcher of the Bukhara State Pedagogical Institute*

Abstract. Natural sciences are a subject that provides students with an understanding of the whole of existence, and the use of various tools, especially digital technologies, in teaching them increases the effectiveness of students' mastery of science. This article provides information on the role of digital technologies in teaching natural sciences.

Keywords: digital technologies, 3D technology, cloud technology, distance learning, IT parks, virtual reality.

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. Biz ilgari ta'lim dasturlarini an'anaviy usuli ya'ni fanga oid ma'lumotlarni yirik hajmli kitoblar va qo'llanmalar orqali amalga oshirilgan shaklida olib borganmiz. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining u qadar yuqori bo'lishini ta'minlamagan. Hozirda ta'lim sifatini ko'tarishda ta'limni raqamlashtirish jarayoni boshlangan.

Ta'lim tizimining hozirgi holati noan'anaviy ta'lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Ta'lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o'zlashtirish an'anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha jadaldir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq

o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyani o'zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz: bu - xo'jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo'lib. unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko'rinishdagi katta ma'lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an'anaviy xo'jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni. masofaviy meditsina xizmatlari ko'rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin.

Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berilsa ta'lim oluvchilarga ta'lim olish usullari osonlashadi. Bunda esa ta'lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Ta'lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg'ulotlar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishni yanada ta'minlaydi.

Kengaytirilgan haqiqat raqamli ma'lumotni real dunyoga joylashtiradi, virtual haqiqat esa immersiv, simulyatsiya qilingan muhitlarni yaratadi. Ikkala texnologiya ham tabiiy fanlarni o'qitish uchun noyob imkoniyatlarni taqdim etadi. Su-Ju Lu, Ying-Chieh Liu, Po-Ju Chen va Mu-Rong Xsieh [5] tomonidan olib borilgan tadqiqot kengaytirilgan haqiqatga asoslangan jismoniy jumboq o'yinining beshinchi sinf o'quvchilarining tabiiy fanlar bo'yicha o'qish yutuqlari va motivatsiyasiga ta'sirini o'rgandi.. Natijalar qog'ozga asoslangan materiallardan foydalangan holda nazorat guruhiga nisbatan kengaytirilgan haqiqat guruhida testdan keyingi natijalar sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatdi ($p < 0,05$) [6]. Bu shuni ko'rsatadiki, kengaytirilgan haqiqat ta'lim natijalarini samarali oshirishi mumkin. Shu bilan birga, tadqiqot o'quvchilarning kengaytirilgan haqiqat guruhiga bo'lgan ishonchining nisbiy pasayishini ham aniqladi, bu kengaytirilgan haqiqatning motivatsion ta'sirini optimallashtirish uchun keyingi tadqiqotlar zarurligini ko'rsatadi [5]. Kelajakdagi tadqiqotlar turli xil kontent sohalari va o'quvchilar populyatsiyasi bo'yicha turli kengaytirilgan haqiqat ilovalarini o'rganishi kerak [5].

Tabiiy fanlarni o'qitishda virtual haqiqat salohiyati ham sezilarli. Virtual haqiqat o'quvchilarga turli ekotizimlar yoki geologik tuzilmalarni o'rganishga imkon berib, borish qiyin bo'lgan joylarga sayohatlarni taqlid qilishi mumkin. Shuningdek, u murakkab ilmiy jarayonlarning interaktiv simulyatsiyalarini yaratishi mumkin, bu mavhum tushunchalarni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Biroq, virtual haqiqat uskunasi yuqori narxi va harakat kasalligi ehtimoli ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan cheklovlardir.

Raqamli texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lsa-da, amaliy va tajribaviy o'rganishning ahamiyatini e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Nita Priyanti va Joni Varmansyaning tadqiqotlari [6] «bo'sh qismlar» o'rganish vositalarining - ijodiy izlanishni rag'batlantiradigan ochiq materiallarning erta bolalikdagi tabiatshunoslik intellektiga ta'sirini o'rganib chiqdi. Ularning 5-6 yoshli 17 nafar bola ishtirokidagi kvazi-eksperimental tadqiqoti oldingi va keyingi testlar [6] bilan o'lichangan holda bo'shashgan qismlarning tabiatshunoslik intellektiga sezilarli ta'sirini ko'rsatdi. Bu atrof-muhit ongini va tabiatshunoslik intellektini rivojlantirishda amaliy faoliyatning muhimligini ta'kidlaydigan boshqa tadqiqotlar bilan mos keladi. Tadqiqot kuzatuvlarni hujjatlashtirish va almashish uchun bo'sh qismlarni fotosurat yoki videoyozuv kabi raqamli vositalar bilan birlashtirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Biroq, bo'shashgan qismlarning uzoq muddatli ta'sirini o'rganish va boshqa omillarning tabiatshunoslik aqlining rivojlanishiga ta'sirini o'rganish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi [6].

Ko'pincha loyihaga asoslangan ta'lim sifatida amalga oshiriladigan o'quvchilarga

yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarni o'quv jarayonining markaziga qo'yadi. O'quvchilarning o'qish, matematika va fan bo'yicha yutuqlarini oshirishda o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'limning muvaffaqiyati ustunlik qiladi, o'quvchilarni jalb qilish va ularni qulaylik zonalaridan tashqariga chiqish uchun texnologiya va guruh loyihalaridan foydalanish muhim. Loyihaga asoslangan ta'limni qo'llaydigan maktablarda akademik ko'rsatkichlar sezilarli darajada yaxshilanishini kuzatish mumkin. Loyihaga asoslangan ta'lim tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi - bu STEAM sohalarida muvaffaqiyat uchun zarurdir. Biroq, loyihaga asoslangan ta'limni samarali amalga oshirishda muammolar, jumladan, o'qituvchilarni tayyorlash zarurati va murakkab muammolarni hal qilishda o'quvchilarning umidsizlikka tushishi mumkin. Bundan tashqari, loyihaga asoslangan ta'limning o'quvchilar ta'limiga barqaror ta'sirini to'liq baholash uchun uzoq muddatli tadqiqotlar talab etiladi.

Raqamli o'quv ob'ektlari va raqamli simulyatsiya vositalari tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarga ma'lumotlarni interaktiv va qiziqarli yetkazish imkonini beradi. Shu bilan birga, texnologik jihozlar va o'qituvchilarning tegishli tayyorgarligining yo'qligi fan ta'limida raqamli o'quv ob'ektlari va raqamli simulyatsiya vositalaridan samarali foydalanish yo'lidagi muhim to'siq hisoblanadi. Masalan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar raqamli o'quv ob'ektlari va raqamli simulyatsiya vositalarini o'quv jarayoniga qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu o'qituvchilarga o'z sinflarida raqamli o'quv ob'ektlari va raqamli simulyatsiya vositalarini tanlash, integratsiya qilish va samarali foydalanishga qaratilgan kasbiy rivojlanish bilan ta'minlash muhimligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, o'quv dasturlari mazmuni va Internetga kirishga bog'liqlik bilan bog'liq muammolarni hal qilish ushbu qimmatli vositalarni qabul qilishni rag'batlantirish uchun juda muhimdir.

3-D ko'p foydalanuvchili virtual muhit immersiv, hamkorlikda o'rganish muhitini yaratadi. 3-D ko'p foydalanuvchili virtual muhit o'quvchilarning o'zaro ta'siri va faolligini yaxshilashi ko'rsatilgan bo'lsa-da, sekin qabul qilish darajasi aniqlangan muammolarni hal qilish ushbu texnologiyaning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun muhim ekanligini ko'rsatadi. 3-D ko'p foydalanuvchili virtual muhitni turli sinf sharoitlari va o'quv dasturlariga integratsiyalashning samarali strategiyalarini o'rganish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalari shaxsga yo'naltirilgan o'rganish tajribasi va avtomatlashtirilgan ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi. Sun'iy intellekt dasturining to'rtta asosiy yo'nalishi mavjud: profil yaratish va bashorat qilish, baholash, moslashuvchi tizimlar va shaxsga yo'naltirilgan hamda aqlli repetitorlik tizimlari. Sun'iy intellekt ilovalari va nazariy pedagogik istiqbollari o'rtasida kuchliroq bog'lanish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilar nuqtai nazarining cheklangan integratsiyasi ham sun'iy intellekt ilovalarini ishlab chiqish va amalga oshirishga yanada inklyuziv yondashuvni talab qiladi. Ushbu cheklovlarni bartaraf etish va ta'limda sun'iy intellektdan mas'uliyatli va samarali foydalanishni ta'minlash uchun qo'shimcha izlanishlar olib borish zarur.

Yuqorida bildirilgan fikrlar tabiiy fanlar samaradorligini oshirishda raqamli ta'lim vositalaridan foydalanishda bir qator muammolarga yechim izlash lozimligini asoslaydi.

Bular: Raqamli texnologiyalardan o'rinli foydalanish. Ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishidan qat'i nazar, barcha o'quvchilar uchun texnologiyadan adolatli foydalanish va ishonchli internet ulanishini ta'minlash samarali texnologiya integratsiyasi uchun juda muhimdir.

O'qituvchilarning raqamli vositalardan foydalanish mahoratini oshirish. O'qituvchilarga tegishli tayyorgarlik va doimiy kasbiy rivojlanishni ta'minlash texnologiyani muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu o'quv natijalarini oshirish uchun raqamli vositalardan samarali foydalanish bo'yicha pedagogik treningni o'z ichiga olishi kerak, faqat qurilmalarning o'zidan foydalanish bo'yicha texnik tayyorgarlik emas.

O'quv dasturlarini raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash. Raqamli texnologiyalar o'quv maqsadlari va baholash strategiyalarini qo'llab-quvvatlovchi o'quv rejasiga uzluksiz integratsiya qilinishi kerak.

Baholash mezonlarini ishlab chiqish. Texnologiya takomillashtirilgan muhitda ta'lim natijalarini o'lchash uchun tegishli baholash usullarini ishlab chiqish juda muhimdir.

Tanqidiy tafakkur va axloqiy mulohaza yuritish. Ma'lumotlarning maxfiyligi, algoritmik tarfakashlik va ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish bilan bog'liq axloqiy muammolarni hal qilish, ma'lumotlarni tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Raqamli texnologiyalar tabiiy fanlar bo'yicha ta'limni yaxshilash uchun ulkan imkoniyatlarni taqdim etadi. Biroq, samarali integratsiya pedagogik mulohazalar, texnologik cheklovlar va axloqiy ta'sirlarni hisobga olgan holda ehtiyotkorlik va o'ylangan yondashuvni talab qiladi. O'quvchilarga yo'naltirilgan ta'limga e'tibor qaratish, o'qituvchilarning tegishli tayyorgarligini ta'minlash, texnologiyadan adolatli foydalanishni ta'minlash va axloqiy muammolarga e'tibor qaratish orqali o'qituvchilar tabiiy fanlarni chuqur tushunish va umrbod muhabbat uyg'otadigan qiziqarli va samarali ta'lim tajribalarini yaratish uchun raqamli texnologiyalar kuchidan foydalanishlari mumkin.. Turli texnologiya aralashuvlarining ta'sirini to'liq tushunish va dalillarga asoslangan amaliyotlarni ishlab chiqishni xabardor qilish uchun qo'shimcha tadqiqotlar, xususan, uzunlamasina va aralash usullarni o'rganish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D. Sharipova, D.P. Xodiyeva, M. K. Shirinov Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi Toshkent, «Barkamol fayz media» nashriyoti, 2018-yil.

2. M.Nuriddinova. «Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi» Toshkent, O'qituvchi 2005-yil

3. A.Baxronov, Tabiatshunoslik 3-sinf umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. T; Cho'lpon NMIU 2012 y.

4. Muhammadiyev K.B. O'quvchilarni atrof-muhitga ehtiyotkor munosabatda bo'lishga tayyorlash nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, "Fan va texnologiya", 2014 y.

5. Lu, Su-Ju, Liu, Ying-Chieh, Chen, Po-Ju, and Hsieh, Mu-Rong. 2018. «Evaluation of AR embedded physical puzzle game on students learning achievement and motivation on elementary natural science». Interactive Learning Environments. <https://doi.org/10.1080/10494820.2018.1541908>

6. Priyanti, Nita and Warmansyah, Jhoni. 2021. «The Effect of Loose Parts Media on Early Childhood Naturalist Intelligence». JPUD - Jurnal Pendidikan Usia Dini. <https://doi.org/10.21009/jpud.152.03>

OLIY TA'LIM TIZIMIDA MA'NAVİY-MA'RIFIY ISHLAR MONITORINGINI TAKOMILASHTIRISHNING TASHKILIY TUZILMASI VA MAZMUNI

Pulatov Djavdat Abdujabborovich,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası dotsenti

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy)

Mazkur maqolada, oliy ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar monitoringini takomilashtirishning tashkiliy tuzilmasi va mazmuni ilmiy – nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek maqolada, ma'naviy - ma'rifiy va tarbiyaviy ishlar ta'sirchanligini oshirishda talaba-yoshlarni kasb sirlarini o'rganish, yangi bilim egallash, o'z ustida ishlash, zamonaviy texnologiya yutuqlaridan maqsadli foydalanish, ta'lim jarayonida elektron resurslar salmog'ini bosqichma-bosqich oshirib borish, elektron o'quv adabiyotlar yaratish, talabalar bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish uchun ta'lim muassasalarida shart-sharoitlar yaratish masalalari yuzasidan atroflicha fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: oliy o'quv yurti, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, tarbiyaviy ish, monitoring, ilg'or xorijiy tajriba, zamonaviy texnologiya, talaba-yoshlar

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МОНИТОРИНГА ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Пулатов Джавдат Абдужабборович,

Доцент кафедры «Педагогика и психологии» Узбекского государственного университета мировых языков

Доктор философии педагогических наук (Doctor of Philosophy)

В данной статье научно и теоретически анализируются организационная структура и содержание совершенствования мониторинга духовно-просветительской работы в системе высшего образования. Кроме того, в статье в целях повышения эффективности духовно-воспитательной и воспитательной работы студентам и молодежи предлагается познавать секреты профессии, приобретать новые знания, работать над собой, использовать достижения современных технологий в целенаправленность, значимость электронных ресурсов в образовательном процессе были высказаны развернутые мнения по вопросу постепенного увеличения численности обучающихся, создания электронной учебной литературы, создания в образовательных учреждениях условий для осмысленного проведения свободного времени обучающимися.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, духовно-просветительская работа, воспитательная работа, мониторинг, передовой зарубежный опыт, современные технологии, студенты и молодежь.

ORGANIZATIONAL STRUCTURE AND CONTENT OF IMPROVING MONITORING OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL WORK IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Pulatov Dzhavdat Abdujabborovich

Associate Professor, Department of Pedagogy and Psychology, Uzbek State University of World Languages

Doctor of Philosophy (Doctor of Philosophy)

This article scientifically and theoretically analyzes the organizational structure and

content of improving the monitoring of spiritual and educational work in the higher education system. In addition, in the article, in order to increase the effectiveness of spiritual, educational and educational work, students and youth are invited to learn the secrets of the profession, acquire new knowledge, work on themselves, use the achievements of modern technologies in a focused manner; the importance of electronic resources in the educational process, detailed opinions were expressed on the issue of gradually increasing the number of students, creating electronic educational literature, creating conditions in educational institutions for students to spend their free time meaningful

Key words: higher education institution, spiritual and educational work, educational work, monitoring, advanced foreign experience, modern technologies, students and youth.

Respublikamizda kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tizimli rivojlantirish, ilg'or xorijiy tajribalarni joriy qilgan holda, zamonaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko'tarish hamda sohada ta'lim, ilm-fan va amaliyot uyg'unligini ta'minlash masalasiga hukumatimiz tomonidan alohida e'tibor qaratilmoqda. [3]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar' 2022 yildagi PF-60-sonli "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonida "ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish", "milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish" [1] masalalariga alohida urg'u berib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 8 oktyabr 2019 yildagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847 farmonida "Oliy ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish faoliyatini takomillashtirish", "Talabalarni adabiyot, san'at va sportga, sog'lom turmush tarziga jalb etish, ularda estetik did va kasbiy etika, axborot tahlili madaniyatini shakllantirish, vatanga muhabbat va uning taqdiriga daxldorlik, fidoyilik hissini qaror toptirish bo'yicha ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar rejasini ishlab chiqish va barcha oliy ta'lim muassasalarida mazkur chora-tadbirlar rejasi ijrosini ta'minlash" [2] muhim vazifa sifatida belgilab berildi.

Shuning uchun ham maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan boshlab oliy o'quv yurtigacha — ta'limning barcha bo'g'inlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini isloh qilish, ma'naviy - ma'rifiy va tarbiyaviy ishlar ta'sirchanligini oshirishda talaba-yoshlarni hunar o'rganish, yangi bilim egallash, o'z ustida ishlash, zamonaviy texnologiya yutuqlaridan maqsadli foydalanish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishga undash orqali ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish uchun ta'lim muassasalarida shart-sharoitlar yaratish oldimizda turgan muhim vazifalaridan bo'lib hisoblanadi.

Kelajagi va uning intellektual, ma'naviy rivojlanishi ko'p jihatdan ijtimoiy institutlar, ta'lim muassasalarining tuzilishi, uning turli xil o'quv fanlari, ma'lumot taqdim etish usullari bilan o'ziga xos to'yinganligiga bog'liq milliy oliy ta'lim tizimlarining yuqori muvofiqligi va taqqoslanishiga erishishda ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etishga bevosita bog'liq [5]

Bizning nazarimizda, oliy ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar monitoringini takomillashtirishning tashkiliy tuzilmasi ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish jarayonida milliy elektron ta'lim resurslari yaratilishini jadallashtirish, xorijiy elektron ta'lim resurslarini tarjima qilish ishlarini tashkil etish, ta'lim jarayonida elektron resurslar salmog'ini bosqichma-bosqich oshirib borish, elektron o'quv adabiyotlar yaratish, ularni mobil qurilmalarga yuklab olish, kutubxonalarda QR-kod yordamida elektron resurslar haqidagi axborotlarni joylashtirish tizimini yaratishda ham muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Ilmiy izlanishlarimiz jarayonida talaba-yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni

amaliyotga tatbiq etish masalasiga alohida urg'u berildi.

Oliy ta'lim muassasasini investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xalqaro miqyosda tanilishi va raqobatbardoshligini ta'minlash, ma'naviy-ma'rifiy ishlar monitoringini takomillashtirish jarayonini tizimli rivojlantirishda o'quv jarayoni, ta'limni tashkil etishdagi muammolar bo'yicha talabalar fikrlarini o'rganish jarayonida:

-talaba-yoshlarni yaxlihodis sifatida ob'ektiv borliq bilan o'zaro aloqasi va munosabatlarini o'rganish;

har bir ta'lim oluvchining ma'naviy kamoloti, ma'rifiy cho'qqilarni zabt etishga intilishi, intellektual salohiyatini yuksaltirishga erishishi, muvaffaqiyat qozonishi, etuklik va madaniy saviyasini yuksaltirishi va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga asoslangan holda o'z-o'zini rivojlantirishi natijasida istiqboldagi faoliyatini sifatini ta'minlash;

talaba-yoshlarni qiziqarli va mahsuldor yaratuvchilik faoliyatlarini tashkil etish, har bir ta'lim oluvchining layoqatlarini e'tirof etish, jamoa a'zolari tomonidan ularning muvaffaqiyatlarini tan olish, to'laqonlilik va o'z ehtiyojlarini qondira olish hissiga ega bo'lish, ijodiy guruhlar bilan hamkorlik qilish imkonini beradigan kommunikativ ko'nikmalar hamda ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishi kabi quyidagi masalalarga jiddiy e'tibor qaratish lozimligi ko'zga tashlandi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv tizimi, o'quv jarayonlari, kutubxona va hujjatlar aylanmasini elektronlashtirish, turli hisobot va ma'lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog'oz shaklidan voz kechishni ta'minlovchi "Elektron universitet" platformasiga joriy etishda ham dunyo tajribasining eng ilg'or amaliyoti asosida monitoring ishlarini amalga oshirish mumkin.

Oliy ta'lim muassasalarida ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar, seminarlarni onlayn kuzatish va o'zlashtirish imkonini beruvchi, shuningdek ularni elektron axborot saqlovchilarga yuklovchi "E-MINBAR" platformasini amaliyotga joriy etish, ta'lim jarayonlarida "bulutli texnologiyalar"dan foydalanish, ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar (lektsiyani boshqa o'quv xonasidan yoki oliy ta'lim muassasasidan onlayn o'zlashtirish), "blended learning" (avvaldan yozilgan lektsiya va seminar mashg'ulotlarini uyda o'zlashtirish) va "flipped classroom" (lektsiyani uyda o'zlashtirish, seminar mashg'ulotini oliy ta'lim muassasasida bajarish) texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish jarayonini jahon tajribasiga tayangan holda amaliyotda qo'llash ham muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. [2]

Shuningdek, Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar monitoringini takomillashtirish mazmunini boyitish ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish;

-texnopark, forsayt, texnologiyalar transferi, startup, akselerator markazlarini tashkil etish, ularni sohalar rivojlanishini tadqiq qiluvchi va prognozlashtiruvchi ilmiy-amaliy muassasa darajasiga olib chiqish;

-nufuzli xalqaro ilmiy jurnallardagi maqolalarga iqtiboslik ko'rsatkichlari oshishi, respublika ilmiy jurnallarini xalqaro ilmiy-texnik ma'lumotlar bazasiga kiritilishini ta'minlash;

-ilm-fan sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, mentorlik modeli asosida nufuzli xorijiy oliy ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalari bilan etakchi mahalliy oliy ta'lim muassasalari hamkorligini yo'lga qo'yish;

- startup loyihalari asosida tijoratlashtirish salohiyati yuqori bo'lgan yangi mahsulotlar va texnologiyalarni yaratish orqali oliy ta'lim muassasalari negizida ilmiy-tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish hamda ularni tijoratlashtirish bilan shug'ullanuvchi "spin-off" va "spin-out" korxonalarini tashkil etish belgilandi.

Ma'lumki, millat, xalq va madaniyatlarning o'zaro aloqasi talabalarning ma'naviy-ma'rifiy faoliyati, ongli intizom, ijtimoiy yashash tarziga ta'sirini o'tkazmoqda. Modernizatsiya va

akseleratsiya jarayonining ta'siri aksariyat talabalar o'rtasida "internet o'yin" lariga tobeklik tuyg'usini keltirib chiqarmoqda.

Talaba yoshlar orasida bo'sh vaqtlarini ommaviy tus olgan turli mavzulardagi "Pubg, Minecraft, Clash of clans, Clash of royal, Subway" internet global tarmog'i orqali "jamoaviy tashkil etiladigan o'yinlar", eng achinarlisi "1XBet" o'yinlari orqali katta iqtisodiy tanglikka uchragan, turli tushunmovchilik va ziddiyatlarning kelib chiqishiga sabab bo'lish holatlari ayrim OTM professor o'qituvchilari jamoasi, ota-onalar nazaridan chetga qolayotganligi sir emas.

Shuni nazarda tutgan holda, dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va mafkuraviy kurash jarayonlariga to'g'ri baho bera olish, oliygohlarda ma'naviy ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va monitoring qilishda aniq maqsadlar asosida strategik qaror qabul qilish kabi masalalar yechimini topishga qay tarzda e'tibor qilinayotganligini o'rganib chiqishga harakat qilindi.

birinchida, talabalar tomonidan Oliy ta'lim muassasasi odob - axloq qoidalariga doir kompetensiyalarning to'liq o'zlashtirilishiga erishish va rioya qilish masalalari o'rganildi;

ikkinchidan, ma'naviy-ma'rifiy ishlar monitoringini takomilashtirish mazmunini boyitishda ta'lim-tarbiya, ma'naviy-tarbiyaviy tadbirlarning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash muhimligi aniqlandi.

Shunga ko'ra birinchi yo'nalish – o'quv mashg'ulotlari jarayonida talabalarning ta'limiy ma'rifiy faoliyat jarayonida talabalar bilim, ko'nikma va malakalarini maqsadli shakllantirilishi.

Ikkinchi yo'nalish –ma'naviy tarbiyaviy tadbirlar, ekskursiya va sayohatlar, ijtimoiy foydali mehnat, sport musobaqalari va hokazo.

Xulosa qilib aytganda, Oliy ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar monitoringini mazmunan boyitishda quyidagi maqsadli ishlarni amalga oshirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

- "Study in Uzbekistan" ("O'zbekistonda tahsil ol") loyihasini amalga oshirish, mamlakat ta'lim jozibadorligini targ'ib qiluvchi maxsus veb-portal yaratish va uni barcha oliy ta'lim muassasalari bo'yicha batafsil va ishonchli ma'lumotlar bilan to'ldirib borish;

- xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda qo'shma ta'lim dasturlari asosida kadrlar tayyorlash faoliyatini kengaytirish, hamkorlikda o'tkaziladigan ilmiy konferentsiyalar va seminarlar sonini ko'paytirish, xalqaro ilmiy va ta'lim loyihalarini amalga oshirish;

- ta'limda brendlar, ilmiy an'analar tizimini yaratish asosida respublika oliy ta'lim tizimi va oliy ta'lim muassasalari imijini shakllantirish strategiyasi bo'yicha dastur qabul qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar' 2022 yildagi PF-60-sonli "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan YAngi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. <https://lex.uz/docs/5841063>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 y. "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847 Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi 2019 yil 9 oktyabr'. www.lex.uz.

3. Esanov, M. Oliy ta'limni kredit-modul' asosida tashkil etish metodikasi [Matn] : metodik qo'llanma / M. Esanov . – Toshkent: "Sano-Standart", 2023. – 28 b.

4. 2nd International Congress on Multidisciplinary Studies Hosted from Indonesia <https://conferencepublication.com> February 20th, 2021

5. Sadkov V.G., Ovchinnikova O.P. Sistema otsenki kachestva vysshego obrazovaniya v regione // Monitoring kachestva obrazovaniya: napravleniya i opyt / Materialy IX Simpoziuma «Kvalimetriya cheloveka i obrazovaniya: metodologiya i praktika». Kniga 4. – Moskva, Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, – 2000. – 121 s.

6. Ziyayeva M.F Oliy ta'lim tizimida pedagogik neologiya asosida talabalar ijtimoiy faolligini takomillashtirish (talaba-qizlar misolida) Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand – 2023

DASTURIY VOSITALAR ASOSIDA FIZIKADAN LABORATORIYA MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH METODIKASI

Qo'ziboyev Sherali Tursunaliyevich
Quvasoy shahar ixtisoslashtirilgan maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika fanini o'qitishda axborot kommunikatsiya texnikasi vositalaridan foydalanib virtual laboratoriya ishlarini animatsiyali tashkil etishga doir masalalar yoritilgan va algoritmi keltirilgan.

Kalit sozlar: matematik mayatnik, sekundomer, dasturiy pedagogik vosita, axborot texnologiyasi, AKT savodhonligi, 3D model.

METHODOLOGY FOR ORGANIZING PHYSICS LABORATORY WORK ON THE BASIS OF SOFTWARE TOOLS

Qoziboyev Sherali Tursunaliyevich
Teacher of the Quvasoy city specialized school

Abstract: This article discusses the issues of organizing virtual laboratory work with animation using information and communication technology in teaching physics in secondary schools and presents an algorithm.

Keywords: mathematical pendulum, stopwatch, software pedagogical tool, information technology, ICT literacy, 3D model.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ ЛАБОРАТОРНЫХ ПРАКТИКУМОВ ПО ФИЗИКЕ НА ОСНОВЕ ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ

Козибоев Шерали Турсуналиевич
Учитель специализированной школы города Куvasой

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с анимационной организацией виртуальных лабораторных работ с использованием информационно-коммуникационных технологий при обучении физике в общеобразовательных школах, и представлен алгоритм.

Ключевые слова: математический маятник, секундомер, программный педагогический инструмент, информационные технологии, ИКТ-грамотность, 3D-модель.

Mamlakatimizni 2022-2026 yillarda rivojlantirishning yettita ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari" tamoyiliga asoslangan Davlat dasturi ishlab chiqildi. Unda maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqishga ham e'tibor qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi PQ-5032-sonli qaroriga asosan 2021 – 2023 yillarda fizika fanni bo'yicha ta'lim sifatini oshirish va fizika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning natijadorligini ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi ishlab chiqildi.

Yuqoridagi talablardan kelib chiqqan holda, umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilariga fizika fanidan integrallashgan bilimlar asosida ta'lim berish hamda o'quv eksperimentini takomillashtirishda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib o'qitishning afzalliklari: o'quvchilarda ma'lum malakalarni shakllantirish vaqti qisqaradi; mashq qilinadigan topshiriqlar soni oshadi; o'quvchilarning ishlash sur'ati jadallashadi;

axborot kommunikatsiya texnologiyalarida faol boshqarishni talab qilinishi natijasida o'quvchi ta'lim sub'ektiga aylanadi; o'quvchilar kuzatishi, mushohada qilishi qiyin bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va bevosita namoyish qilish imkoniyati hosil bo'ladi; kommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda darsni uzoqdagi manbalar bilan ta'minlash imkoniyati hosil bo'ladi; axborot kommunikatsiyalari bilan muloqot didaktik o'yin xarakterini oladi va bu bilan o'quvchilarda o'quv faoliyatiga motivatsiya kuchayadi va hokazo.

Shu sababli ta'limni kompyuterlashtirish muammolarini hal qilish bo'yicha barcha rivojlangan mamlakatlarda, ular bilan bir qatorda respublikamizda ham turli yo'nalishdagi ilmiy tadqiqot ishlari o'tkazilmoqda.

Ta'limga axborot texnologiyalarini jadal tadbiiq etish, ta'lim jarayonini kompyuterlashtirish yetakchi pedagogik - uslubiy g'oyaga aylangan. Navbatdagi asosiy vazifa axborot texnologiyalari va kompyuterlashtirish bo'yicha erishilgan natijalarni umumlashtirish yo'li bilan yaxlit pedagogik - uslubiy nazariyani asoslashdan iborat.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika fanidan bilimlarni takomillashtirishda va laboratoriya darslarini tashkil e'tishda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish samarali natija beradi. Masalan; laboratoriya xonalarining yetishmasligi, laboratoriya jihozlarining mavjud emasligi, mavjud laboratoriya jihozlarining ishga yaroqli emasligi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun eng ma'qul yo'l laboratoriya ishlarining virtual variantini ishlab chiqish hisoblanadi. O'quvchi virtual laboratoriya ishlarini bajarishda fizika fanini chuqurroq o'rganish bilan bir qatorda AKT savodhonligini ham oshirib boradi.

Ushbu maqolamizda fizika faniga doir virtual laboratoriya ishini va undan foydalanish jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llashni maqsad qildik.

Ishning maqsadi: Matematik mayatnik yordamida erkin tushish tezlanishini aniqlash usulini o'rganish

Kerakli asbob va jihozlar: Matematik mayatnik, laboratoriya universal shtativ, sekundomer, o'lchov lentasi, shtangensirtkul.

1-qadam. Ushbu virtual laboratoriya ishini yaratishda o'quvchilar o'zlarini real fizika laboratoriya xonasida yurganday his qilishi hisobga olindi. O'quvchi laboratoriya xonasiga kirishda laboratoriya xalatini kiyishi haqida ogohlantiriladi. Xonaga kirish vaqtida xalat kiyilmasa keying bosqichga o'tkazilmaydi

2-qadam; laboratoriya xonasiga kirgan o'quvchi stol va laboratoriya ishining nazariy qismi bilan tanishib test savollariga javob beradi. Test savollariga javob berib bo'lgandan keyin nechta to'g'ri javob topgani bilan ham tanishib oladi.

3-qadam; Nazariy qism bilan bajarish tartibi bilan tanishgan o'quvchi 1-stol yoniga boradi va laboratoriya jihozlari yoniga borib ish bajarish ketma-ketligi bo'yicha matematik mayatnikni kerakli o'lchamlarini o'lchaydi va daftarga yozib boradi

4-qadam. Matematik mayatnik marata tebranishi uchun ketgan vaqt ni sekundomer yordamida o'lchab olinadi.

1-vazifa. Matematik mayatnikni 3marta tebratib natijalar daftarga yozib boriladi.

2-vazifa. formula yordamida erkin tushish tezlanishi hisoblab topiladi. (3 marta tebratilgan hol uchun alohida hisoblab topiladi.)

2-vazifa. $g = \frac{4\pi^2 l N^2}{t^2}$ formula yordamida erkin tushish tezlanishi hisoblab topiladi. (3

marta tebratilgan hol uchun g_1, g_2, g_3 alohida hisoblab topiladi.)

1-rasm. Tajriba stoli

3-vazifa. Erkin tushish tezlanishi g ning o'rtacha qiymati $g_{o'rt} = \frac{g_1 + g_2 + g_3}{3}$ hisoblab

topiladi.

4-vazifa. Erkin tushish tezlanishini topishdagi absolyut xatoliklar quyidagicha xisoblab topiladi.

$$\begin{aligned}\Delta g_1 &= |g_{o'rt} - g_1|, \\ \Delta g_2 &= |g_{o'rt} - g_2|, \\ \Delta g_3 &= |g_{o'rt} - g_3|\end{aligned}$$

5-vazifa. Absolyut xatoliklarning o'rtacha qiymati $\Delta g_{o'rt} = \frac{(\Delta g_1 + \Delta g_2 + \Delta g_3)}{3}$ formula

orqali xisoblab topiladi.

6-vazifa. Erkin tushish tezlanishini hisoblashdagi nisbiy xatolik quyidagi formula yordamida hisoblab topiladi.

$$\eta = \frac{\Delta g_{o'rt}}{g_{o'rt}} \cdot 100\%$$

7-vazifa. Hisoblash natijalarini 2.14 –jadvalga yoziladi.

2.14-jadval

№	l (m)	N	t (s)	T (s)	g (m/s ²)	g _{o'rt} (m/s ²)	Δg (m/s ²)	Δg _{o'rt} (m/s ²)	ε=(Δg _{o'rt} /g _{o'rt})*100%
1									
...									

Eslatma. Laboratoriya ishini matematik mayatnikning uzunligini o'zgartirib takroran bajarib ko'rish mumkin. Nisbiy xatolik 13%dan oshmasligi kerak.

Kutilayotgan natija:

O'qituvchida: o'quvchilarni baholashdagi shaffoflikka erishadi, ularni tez va bir vaqtda baholaydi,

O'quvchida: fizik bilimlarni egallashga bo'lgan qiziqishi ortadi, ijodiy (yaratuvchanlik) qobiliyati rivojlanad.

O'quv mashg'ulotlarida interfaol texnologiyalarni qo'llash bilan biz o'quvchilarning nafaqat bilimini oshiramiz, balki ularning ijodkorlik faoliyatining rivojlanishiga ham olib kelamiz. Bundan tashqari o'quvchilarning barchasini qisqa vaqt davomida baholashga ham erishamiz.

Hozirgi kunda, o'qitishning texnik vositalari ichida eng samaralisi bu elektron doskadir. Chunki kompyuterlar, mobil telefonlar, televideniya, internet muhitida o'sgan bugungi yoshlar jo'shqin ko'rinuvchi ma'lumotlarga hamda rag'batlantiruvchi omillarga juda chanqoq. Elektron doska proyeksion texnologiyalar sensorli qurilmalar bilan mujassamlashganligi sababli, unda talaba faqat kompyuterda ko'rganini ko'ribgina qolmasdan, balki u jarayonga aktiv aralasha oladi: orqaga - ildinga harakat qildiradi olishi va hatto tasvirni to'xtatib qo'yishi, ko'rilyotgan materialga qo'shimchalar kiritishi, o'zgartirishi, tahrir qilishi, har xil ranglar bilan belgilashi, unga izoh berishi mumkin bo'ladi. Demak, elektron doska ham o'zaro faollikni oshiruvchi omillardan biri ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

P. Habibullayev, A.Boydedayev, A.Bahromov, S.Burxonov. umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7 – sinfi uchun darslik. “o'zbekiston milliy ensikloperiyasi”, Davlat ilmiy nashriyoti, - Toshkent. 2917 y. 170 b.

Sheraliyev S.S. Fizikani o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. O'zbekiston respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2019 yil 20 iyundagi 654 sonli buyruqi. UzMU. –Toshkent. 130 b.

Turdiyev H. Sh., Fizika, 10-sinf darsligi. – Toshkent: Niso Poligraf nashriyoti, 2017. – 176 b.

SADRIDDIN AYNIY QARASHLARIDA BOSHLANG'ICH TA'LIM, YANGI MAKTAB O'QUVCHILARI HAMDA OILA TARBIYASIGA OID FIKRLAR IFODASI

*Qurbonova Nigina Boboxo'jayevna
BuxDU mustaqil izlanuvchisi.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sadrididdin Ayniy qarashlarida boshlang'ich ta'lim, yangi maktab o'quvchilari hamda oila tarbiyasiga oid fikrlar ifodasi ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, pedagogik g'oyalar, sinfiy mohiyat, muhim xizmat, amaliy faoliyat, amir hukumati, ota-onalar, sovg'a-salomlar, imomlar, mudarrislar va hokazo.

Аннотация: В данной статье проводится научно-теоретический анализ взглядов Садриддина Айни на начальное образование, новые школы и воспитание в семье.

Ключевые слова: Средняя Азия, педагогические идеи, классовая сущность, важная служба, практическая деятельность, правительство эмира, родители, подарки, имамы, мударрисы и т. д.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of Sadrididdin Ayni's views on primary education, new schools, and family upbringing.

Keywords: Central Asia, pedagogical ideas, class essence, important service, practical activity, Emir's government, parents, gifts, imams, mudarrises, etc.

Sadrididdin Ayniy ijodini o'rganish sohasidagi asosiy kamchilik uning dunyoqarashi, pedagogik faoliyati va pedagogik qarashlariga oid mustaqil tadqiqot va monografiyalarning yo'qligi bo'lib, bu Sadrididdin Ayniyning nafaqat amaliy faoliyati sohasidagi eng muhim xizmati hisoblanadi. Faoliyati bilan bir qatorda O'rta Osiyo xalqlari pedagogikasining ko'zga ko'ringan nazariyotchisi va tarixchisi sifatida ham namoyon bo'ldi.

Buyuk rus o'qituvchisi Konstantin Dmitrievich Ushinskiy shunday deb yozgan edi: «Insonning tarbiyasi va rivojlanishini kuzatgan odamlardan qaysi biri oila va maktab ta'limi, keyin esa hayot darsini inson xarakteriga kuchli ta'sir ko'rsatmasligiga qat'iy ishonch bildirmasligi mumkin?» (1.B-435.), -deb ta'kidlagan edi.

Ana shunday insonlardan biri Sadrididdin Ayniy bo'lib, u o'zi tahsil olgan eski maktabning og'irini to'la-to'kis boshidan kechirgan. Bolalarni yoshligidanoq islom g'oyalari bilan mayib qilib qo'ygan o'sha maktabning mudhish ta'lim va tarbiya tizimini tanqid qildi, o'zining pedagogik g'oyalarini ilgari surdi.

Ta'lim-tarbiya ishlarining butun yo'nalishi ko'p jihatdan maktabning moddiy bazasiga bog'liq. Eski maktablarning iqtisodiy va moddiy tomoni achinarli ahvolda edi: amir hukumati bu maktablarni saqlash uchun bir dirham ham ajratmagan, maktab binolari qurilishi va ularni jihozlash uchun hech qanday xarajat qilmasdi va buni bu masala butunlay unutilgan edi. Lekin o'qituvchilar maktabning iqtisodiy va moddiy ehtiyojlarini ta'minlashdan emas, ular pul topish, cho'ntaklarini to'ldirishdan manfaatdor edilar; ular ko'pincha talabalar olib kelgan barcha daromadlarni o'zlashtirar edilar.

Ta'lim tizimining Markaziy Osiyodagi asosiy turlari diniy maktablar (pastki darajali) va madrasalar (yuqori darajali) edi. Bu maktablar o'zining sinfiy mohiyatiga ko'ra mehnatkash ommaga tom ma'noda begona edi.

Eski maktabda o'qituvchining o'zi o'tiradigan joy yo'q edi; do'konlardan birida o'quvchilar yonida o'tirardi.

Bu haqda Sadrididdin Ayniy aniq va ravshan yozgan edi: «Eshikning old burchagida joylashgan stolda domla, qolgan qismida esa bir-biriga qarama-qarshi bo'lib, to'nalarning ikki

tomonida o'quvchilar o'tirishardi"(2.B-44.).

Amirlik hukumatining bunday munosabati natijasida maktablarda bino va jihozlar yetishmas edi.

Odatda, Markaziy Osiyodagi maktablar masjidlarda, xira, chiriyotgan xonalarda joylashgan edi.

Sadriddin Ayniy o'zining "Eski maktab" nomli maxsus asarini maktablar tanqidiga bag'ishlagan. U shunday deb yozgan edi: "Men maktabga keldim. Men u erda uyimizdagi to'rtta derazali xonamizga o'rganib qolgan bo'shliqni, yorug'likni yoki sukunatni ko'rmadim. Ikki eshikli tor xona bor edi; kirish, bitta eshik, sovuq havoda qulflangan; yana bir kichik eshik - arshinning to'rtidan uch balandligi, eni yarim arshin - ustozimiz qog'oz bilan qoplangan.... Qor va yomg'irda suv o'tkazmaydigan qilib qo'yish uchun domla uni o'simlik moyi bilan yog'lagan ... aniq. Bu eshikdan ozgina yorug'lik bor»(3.1949.).

Sadriddin Ayniyning bu gaplari nafaqat u o'qigan maktabga, balki O'rta Osiyodagi barcha maktablarga tegishli.

Maktabda stol va stullar yo'q edi. Yalang'och yerda o'tirmaslik uchun talabalar o'zlari bilan to'shak olib kelishlari kerak edi.

"Umum maydoni atigi o'n olti kvadrat arshin bo'lgan, to'rtidan to'rtta bo'lgan maktab bir-birining ustiga yotqizilgan yog'ochlar bilan to'qqiz qismga bo'linib, maktab to'qqizta alohida stolga o'xshar edi"(4.B-194.) . Sadriddin Ayniy maktab ichini mana shunday tavsiflaydi.

Domulla imomlar o'quvchilarning ota-onalaridan farzandlari ta'lim olish davrida sovg'a va nazr tarzida katta daromad olganlar. Odatda sovg'alar un, guruch, palov, yassi non, poyabzal, kiyim-kechak, mevalar va boshqalardan iborat edi. Ayrim ota-onalar sovg'a-salomlardan tashqari imomlarni o'z uylariga taklif qilishgan va ular uchun maxsus ziyofat uyushtirilgan.

Tabiiyki, eski maktabda o'quvchilarning ijtimoiy tarkibi ota-onalarning moddiy ta'minoti va to'lov qobiliyati darajasi bilan tartibga solingan.

Faqat quloqlar, boylar, mullalar, amir amaldorlar va savdogarlarning bolalari maktabni tamomlagan yoki o'qishni tugatgan, ishchilarning bolalari esa maktabdan tashqarida qolgan. Maktabga kirganlar u yerda oxirigacha o'qiy olmaganlar, chunki, birinchidan, ular sovg'a va noz-ne'matlarni keltirish imkoni bo'lmagan; ikkinchidan, erta bolalikdan ular boylarga, quloqlarga ovqat uchun ishlagan; uchinchidan, o'qitish muddatlari juda uzoq edi - 3 yildan 10 yilgacha.

Demak, Sadriddin Ayniy ijodidan ijtimoiy sabablar mehnatkash omma farzandlariga o'qish, bilim olish imkoniyatini qanday bermaganligi yaqqol ko'rinadi.

Maktabda ta'lim mazmuni jamiyat tomonidan maktab oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarga bog'liqdir.

Eski maktabning bu maqsad va vazifalari shaxs tomonidan o'zboshimchalik bilan o'rnatilmagan va o'rnatilishi ham mumkin emas, balki feodal-patriarxal jamiyatning ob'ektiv iqtisodiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan.

Tabiiyki, butun eski maktab sinfiy ruh bilan to'liq sug'orilgan holda, faqat burjuaziya bolalariga bilim berdi. Bu maktablarda ishchi va dehqonlarning yosh avlodi xuddi o'sha burjuaziya manfaatlari yo'lida o'qitilgandek ta'lim oldi.

Jamiyat tarixi davomida zolimlar maktabdan mehnatkash omma ustidan hukmronlik qilish, ma'naviy zulm va talonchilik vositalaridan biri sifatida foydalanganlar.

Bular eski maktabda yosh avlodning ma'rifiy mazmuni, ta'lim va tarbiyasining mohiyatini belgilab beruvchi obyektiv sabablardir.

Eski maktab o'qituvchilar ixtiyorida edi. Shu sababli, eski maktabda amalda barcha maktablar uchun majburiy bo'lgan davlat hujjatlari sifatida yagona o'quv rejasi va o'quv darsliklari yo'q edi. Biroq, bir necha asrlar davomida bir akademik fan paydo bo'ldi - kitoblar va ibodatlar yordamida bolalarga o'rgatiladigan din.

Kitoblar, asosan, diniy xususiyatga ega bo'lib, bir necha yuz yillar davomida yagona darslik

bo'lib xizmat qilgan.

Maktablarda darslik bo'lib xizmat qilgan kitoblarning ahvoli bundan ham yomon edi.

Eski usul maktabining asosiy o'quv kitoblari: 32 harfdan iborat arab alifbosi edi. Talabalar bu harflarning barchasini yod olishardi. Harflar doskaga yozilgan edi. Arab alifbosini yod olgandan so'ng o'quvchilar "Haftyak" bo'g'inini o'qiy boshlardilar.

«Haftyak» Qur'onning tanlangan parchalarini o'z ichiga oladi va e'tiqodning asosiy talablariga bag'ishlangan. Haftyak Qur'onning yettidan bir qismini anglatadi. Talaba mulla domla yoki yuqori kurs talabasi xalifaning yordami bilan "Haftyak" matnini to'liq yod olishga majbur bo'lgan. "Haftyak" matni arab tilida edi.

"Haftyak"ni tugatgandan so'ng o'quvchilar tojik tilida yozilgan "Chorkitob" ("To'rt kitob") kitobini yod olishga kirishganlar. "Chorkitob" muqaddas, diniy kitob bo'lib, unda tahorat, namoz, ro'za kabi qoidalar bayon etilgan. "Chorkitob"dan keyin XVIII asr tojik shoirining tasavvufiy ma'noda talqin qilingan "Xo'ja-hofiz" she'rlar to'plami paydo bo'ldi. "Xoja Hofiz"dan so'ng Navoiyning tanlangan g'azallarini, so'ngra Bedil ijodini o'rganganlar.

Bu oxirgi uchta kitob, garchi tojik tilida yozilgan bo'lsa-da, mazmunini to'liq tushunmay, talabalar tomonidan chala o'zlashtirilgan.

O'rta Osiyodagi eski maktablarda o'qish mazmuni va to'liq kursi shundan iborat edi.

Eski mazhab maktabida ona tili, arifmetika va boshqa umumta'lim fanlari kabi hayotiy muhim o'quv fanlari umuman o'rganilmagan.

Yuqoridagi faktlar eski maktablardagi ta'lim va tarbiyaning "g'oyaviy" mazmuni haqida aniq tasavvurga ega bo'lib, insonlar ongini yoshligidanoq diniy aqidaparastlik bilan zaharlagan – go'yo din bilimi zarur bo'lgan va uni qo'llash mumkin bo'lgandek.

Sadriddin Ayniy bularning barchasini o'z tajribasidan boshdan kechirdi va faqat rus demokratik pedagogik tafakkurining samarali ta'siri ostida eski maktab bilimlar tizimining buzuvchi va foydasizligini qalbi tubigacha angladi. U ommaning haqiqiy va dunyoviy bilimga bo'lgan ehtiyojini har tomonlama kuzatib, o'rganib, xalqning ana shu orzu-istaklarini ro'yobga chiqarish uchun kurasha boshladi.

Sadriddin Ayniy Oktyabr inqilobi g'alabasidan oldin ham maktablarda ta'limni ona tilida olib borishni, ona tilini maktab fanlariga alohida mustaqil fan sifatida kiritishni talab qildi.

U bu ilg'or g'oyaning tafakkurchisi bo'lib qolmadi, balki uni amalga oshirish uchun faol kurashchi bo'ldi. Maktab tashkil etib, o'quvchilarga ona tilida dars bergan. Sadriddin Ayniy o'z maktabida ona tilidan tashqari arifmetika, tarix, geografiya, jismoniy tarbiya fanlaridan dars bergan. U bu o'quv fanlarining barchasini boshqa maktablarda o'rganishni talab qildi(5.11-12-son.).

Sadriddin Ayniy "Tahsib-us-sibyon" kitobini yuqoridagi fikrlar asosida tuzgan. Uning kitobida biz boshlang'ich ta'limning barcha o'quv fanlari haqida qisqacha ma'lumot topamiz.

Bularning barchasi Sadriddin Ayniyning dunyoviy bilimlarning mehnatkashlar hayoti uchun ahamiyatini chuqur anglaganligidan dalolat beradi, biroq o'sha davr sharoitida uni to'liq bajarish imkonsiz edi.

Sadriddin Ayniy Oktyabr inqilobidan keyin o'zining pedagogik fikrlarini g'oyalar asosida rivojlantirdi va boyitib, sovet maktabida hayotga tatbiq etdi.

Sadriddin Ayniy eski maktabning tarbiyaviy ishining tashkiliy shaklini qattiq tanqid qilgan. Eski maktablarda odatda bir-biridan yosh xususiyatlari va o'quvchilarning bilim darajasi bo'yicha farq qiladigan sinflar bo'lmagan. Turli yoshdagi barcha bolalar birgalikda o'qishgan. Darslarning bu shakli tarbiyaviy ish darajasini pasaytirdi. Sadriddin Ayniy shunday deb yozgan edi: "Bilaman, qishlog'imizdan to'rt yoshdan o'n ikki yoshgacha bo'lgan bolalar bu yerda to'planishgan, qishlog'imiz, ular aytganidek, o'shanda uch yuzta uydan iborat bo'lgan"(6.B-44.).

Bundan ko'rinib turibdiki, O'rta Osiyo maktablarida o'quvchilarning aniq va doimiy tarkibi bo'lmagan. Talabalarni qabul qilishning qat'iy tartibi yo'q edi; Talabalar yilning turli

vaqtlarida maktabga qabul qilingan. Bu esa o'quvchilarning bilim darajasi va mazmuni eng noaniq bo'lishiga olib keldi. O'quvchilarni sinfdan sinfga o'tkazish yo'q edi. O'quvchilarning bilim darajasi faqat kitob o'qish orqali aniqlanardi.

Eski maktabda asosiy mavzu din edi. Shuning uchun maktab rejimining asosi bo'lib xizmat qiladigan o'quv dasturi yo'q edi. Aniq dars soatlari yo'q edi. Talabalar kun bo'yi o'qishardi va faqat bir marta - tushlik uchun tanaffus qilishardi.

Sadriddin Ayniy quyidagi tipik misolni keltiradi: “Bir kuni ertalab notanish ayol domlaning eshigini taqillatib, unga bitta tanga – 150 diram uzatdi va dedi:

Bu qurbonlikni oling, bosh og'rig'iga, tish og'rig'iga, ko'z kasalliklariga qarshi duo o'qing va sog'lom tug'ilish uchun duo qiling, shuningdek, bugungi kun uchun bolalarni ozod qiling ...

Namozni o'qib bo'lgach, ayol chiqib ketdi va o'qituvchi talabalarni haydab yubordi:

Xudoning ulug'vorligi uchun!

Va bugun biz maktabdan ozodmiz»(7.18-iyun soni) .

Eski uslubdagi maktablarda darsning asosiy va universal shakli hisoblangan sinf-dars tizimining asosiy talablariga hech qachon javob bermagan va javob bera olmasdi.

Sadriddin Ayniy mahalliy ziyolilar orasidan birinchi bo'lib maktabni to'rt sinfga bo'lishni talab qilgan. U shunday deb yozgan edi: «Maktab o'quvchilarini to'rt sinfga bo'lish kerak»(8.9.B-14.).

Sadriddin Ayniy birinchi bo'lib farzand ta'lim-tarbiyasida o'qituvchining yetakchi rolini ko'rgan va uni maktabning markaziy siymosi deb hisoblagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Ушинский К.Д. Танланган педагогик ишлар.-Москва Наука.: Педагогика, 1980.Б-435.

2.Бабаев Ю. Садриддин Айний ва унинг хотиралари, // «Литература Тожикистон», Душанбе.1951, No 2

3.Айний С. Эски мактаб. Севимли ишлаб чиқариш. Сталинобод, 1949.

4.Айний С. Менинг қисқача таржимаи ҳолим. Муҳаммад Осимий ва С.Айний сўзбоши билан -Душанбе: Дониш, 1978.Б – 194.

5.Айний С. «Октябрнинг тарбиявий кучи». // “Шарқи сурх”, Душанбе.1949 йил 11 -12-сон.

6.Базаров,Рахматуллаев, Нажмедницов. Ўқитувчи ва мураббий. // “Коммунисти Тожикистон”, 26 июн 1953.Б-44.

7.Айний С. Донишманд домла (А.М. Горький вафотининг 15 йиллигида). // «Правда», 1951 йил 18 июнь.

8.Айний С. Донишманд домла (А.М. Горький вафотининг 15 йиллигида). // «Правда», 1951 йил 18 июнь.

9.Айний С. “Таҳзиб-ус-сибён”. Нашрга тайёрлаган Соҳиб Табаров. Душанбе, 1994, Б -14.

15-17 YOSHDAGI FUTBOLCHILARNI UMUMIY CHIDAMKORLIK JISMONIY SIFATINI YO-YO TEST ORQALI ANIQLASH

Raximov Abdumalik Abdusattarovich,

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Jismoniy madaniyat va sport faoliyati kafedrası
katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqola 15-17 yoshli futbolchilarning chidamliligini baholashda Yo-Yo intervalgacha tiklanish testining (Yo-Yo testi) foydasini o'rganadi. Chidamlilik futbolda muvaffaqiyatga erishish uchun muhim jismoniy sifat bo'lib, o'yin natijalariga va umumiy o'yinchilarning imkoniyatlariga sezilarli ta'sir qiladi. Elita kattalar o'yinchilari o'yin davomida katta masofani bosib o'tishadi, ularning katta qismi yuqori intensivlikda. Yuqori intensiv faoliyat kuchli intervalgacha chidamlilik qobiliyatini talab qiladi. Yosh o'yinchilar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar buni tasdiqlaydi, bu intervalgacha chidamlilik fitnes va o'yin ko'rsatkichlari o'rtasidagi aniq bog'liqlikni ko'rsatadi, masalan, umumiy masofa va yuqori intensivlikdagi faollik. Shu sababli, chidamlilikni to'g'ri baholash iqtidorlarni aniqlash, o'quv dasturini ishlab chiqish va yoshlar futbolda ishlash monitoringi uchun juda muhimdir. Ushbu tadqiqot Yo-Yo testini yoshlar futbolda qo'llash bo'yicha mavjud adabiyotlarni ko'rib chiqadi, uning ishonchliligi, haqiqiyligi va chidamlilik darajasiga qarab o'yinchilarni farqlashda sezgirligini tahlil qiladi. Shuningdek, biz Yo-Yo test ko'rsatkichlari va boshqa tegishli jismoniy tayyorgarlik o'zgaruvchilari o'rtasidagi munosabatni o'rganamiz.

Kalit so'zlar: 15-17 yoshli futbolchilar, chidamlilik, Yo-Yo intervalgacha tiklanish testi (Yo-Yo testi), futbolda muvaffaqiyatga erishish, o'yinchi.

Zamonaviy futbol sportchilarning jismoniy sifatlariga, sog'lig'iga ruhiyatiga turli va yuqori talablar qo'yadi. Yosh futbolchilarni tanlashda ularning umumiy va mahsus qobiliyatiga ahamiyat beriladi. Tahnik tayyorgarlik darajasiga, ya'ni "o'ynashni bilishiga" eng kam e'tibor qaratiladi. Bu mezon yosh futbolchining musobaqa tayyorgarligini hisobga olmaydi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, shunday bolalar borki, futbol bo'limiga kirganda tehnik va o'yin ko'rsatkichlari unchalik baland darajada bo'lmaydi, lekin jismoniy va psixologik omillari yuqori darajada bo'lganligi sababli, ularning tehnik – taktik mahorati tez o'sadi. Birinchi tanlovda qo'llash mumkin bo'lgan kompleks ko'rsatkichlar mavjud. Bunga oltita test ko'rsatkichlari kiradi.

1. Muhimi, ko'pincha tug'ma hisiblangan yugurish tezligi. Tezkorlik sifatlarini baholash uchun 30 metrga yugurish tavsiya qilinadi.

2. Qobiliyatni rivojlantirishda tezkorlik-kuch imkoniyatlari katta ro'l o'ynaydi. Buni yugurib kelib, ikki oyoqda deysingan holda yuqoriga sakrashning balandligi orqali baholash mumkin.

3. Muhim sifatlardan biri bu epchillikdir. Uning 12-13 yoshdan keyin rivojlanishi qiyin bo'ladi. Tanlashda umumiy va mahsus epchillikni hisobga olish kerak.

4. Maxsus koordinatsiya dribbling orqali baholanadi (5 ta doirani aldab o'tish)

5. Eng muhim ruhuy sifatlardan biri o'yinni idrok eta bilish va mo'ljalga olishdir.

6. Tanlashning ohirgi bosqich ko'rsatkichi bu – "o'yin shiddati va jangovorlik sifati".

Shunday qilib, birinchi bosqichda 6 ta test va ko'rsatkichlar o'yin paytida baholanadi. Bu tanlash dasturi 30-50 ta boladan kirish imtihonlarini qabul qilishga mo'ljallangan. Buning uchun tanlash jarayonini yahshi tashkil qilish kerak. Nazorat sinovlarini 4 ta stansiyaga bo'lib qabul qilish lozim. Birinchi stansiyada 30 metrga yugurish qabul qilinadi. Ikkinchisida – yuqoriga sakrash. Uchinchi stansiyada umumiy epchillik baholanadi. To'rtinchisida to'p olib o'tishda diqqatni taqsimlash qobiliyati baholanadi. O'yinni idrok etish (yoki fikrlash) ikki taraflama mini futbol o'yinini jarayonida aniqlanadi. Yosh futbolchilarning yiqqan ballari soni aniqlanib, ularning bahosi quyidagi baholash meyorlari jadvali orqali keltiriladi. Qabul imtihonlari natijalari tahlil qilinganidan song baholar e'lon qilinadi. Ijobiy baholarga

erishgan bolalardan guruh tanlab olinadi. Ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'lib, ammo sinovdan o'ta olmagan futbolchilar nomzodlar guruhiga olinishi mumkin. Ularga uy vazifasi yarim yilga yoki bir yilga beriladi, so'ngra ular qayta ko'rikdan o'tishlari mumkin. Shuning bilan birinchi bosqich yakunlanadi. Ikkinchi bosqichda yosh futbolchilarni tanlab olish uslubi. Tanlashning ikkinchi bosqichida yosh futbolchilar ichidan iqtidorlilari tanlab olinadi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun birinchi bosqichdagi testlar ijobiy samara bermaydi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, qobiliyat rivojlanishini baholash uchun birmuncha boshqacharoq doira ko'rsatkichlaridan foydalanish lozim.

1. to'pga oyoq bilan uzoq masofaga zarba berish – 3 marta eng yaxshi natija hisobga olinadi.
2. texnika uchun test. Burchakdan jarima maydonining markazigacha to'pni olib yurib, bir-biridan 3 m uzoqlikda joylashgan to'siqlarni "aldab" o'tib, darvozaga zarba berish. Chap va o'ng burchakdan ikkitadan imkoniyat beriladi. To'p darvozaga kirishi lozim. Eng yaxshi natija hisobga olinadi.
3. mahsus koordinatsiya uchun test. Top bilan doiralarni kam vaqt sarflab "aldab" o'tish. Ikki imkoniyatdan yaxshiroq natija olinadi

Yo-Yo intervalgacha tiklanish testi (Yo-Yo testi) jamoaviy sport turlarida, xususan, futbolda intervalgacha chidamlilikni baholash uchun keng qabul qilingan dala testidir. Uning mashhurligi uning amaliyligi, sportga xosligi va ishlashga aerob va anaerob hissalarini baholash qobiliyatidan kelib chiqadi. Sinov bir-biridan 20 metr masofada joylashgan ikkita nuqta o'rtasida takroriy qatnovlarni o'z ichiga oladi, bunda tezlik belgilangan vaqt oralig'ida asta-sekin o'sib boradi. Har bir transport vositasidan so'ng, o'yinchilarning qisqa muddatli tiklanish davri bor. Sinov o'yinchi belgilangan vaqt ichida belgilangan chiziqqa etib bormaguncha davom etadi.

Yo-Yo testini o'tkazish natijalarning ishonchliligi va solishtirilishini ta'minlash uchun standartlashtirilgan protseduralarni o'z ichiga oladi. Ushbu protseduralar odatda ishtirokchilarga aniq ko'rsatmalar, qatnovlarning aniq vaqtlari va tiklanish davrlarini va o'yinchining ishlashini izchil monitoringini o'z ichiga oladi. Yo-Yo testi natijasida yuzaga kelgan fiziologik javoblar yaxshi hujjatlashtirilgan, jumladan yurak urish tezligi, qondagi laktat kontsentratsiyasi va kislorod iste'moli sezilarli darajada oshadi, bu mashqlarning yuqori intensivligi, intervalgacha tabiatini aks ettiradi. Ushbu fiziologik javoblar testning intervalgacha chidamliligini baholash qobiliyatini qo'shimcha tasdiqlash imkonini beradi. Ushbu javoblarni tushunish natijalarni sharhlash va tegishli ta'lim tadbirlarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

Yo-Yo testining ishonchliligi va asosiligi uni yosh futbolchilarni baholashda qo'llashda muhim ahamiyatga ega. Ishonchlilik testning takrorlanuvchanligini aks ettiruvchi o'xshash sharoitlarda sinov natijalarining izchilligini bildiradi [5]. Boshqa tomondan, haqiqiylik test o'lchamoqchi bo'lgan konstruksiyani qanchalik to'g'ri o'lchashini anglatadi - bu holda, futbolga tegishli intervalgacha chidamlilik qobiliyati.

Bir nechta tadqiqotlar turli populyatsiyalarda, jumladan, yosh futbol o'yinchilarida Yo-Yo testining test-qayta sinov ishonchliligini o'rganib chiqdi. Ushbu tadqiqotlar odatda yaxshi va mukammal sinov-qayta sinov ishonchliligi haqida xabar beradi, o'zgaruvchanlik koeffitsienti qiymatlari odatda 4,9% dan 9,6% gacha. Bu shuni ko'rsatadiki, Yo-Yo testi bir xil sharoitlarda bir xil shaxslarga o'tkazilganda izchil natijalar beradi. Biroq, yosh, mashg'ulot holati va atrof-muhit sharoitlari kabi omillar testning ishonchliligiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, yoshroq, kam tayyorgarlik ko'rgan o'yinchilar jismoniy tayyorgarlik darajasidagi o'zgarishlar tufayli Yo-Yo test ballarida ko'proq o'zgaruvchanlikni ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun natijalarni sharhlashda ushbu omillarni tegishli ravishda hisobga olish kerak.

Intervalent chidamlilikni baholashda Yo-Yo testining to'g'riligi uning maksimal kislorod iste'moli (VO_{2max}) va qon laktat kontsentratsiyasi kabi fiziologik o'zgaruvchilar bilan kuchli bog'liqligi bilan tasdiqlangan. Bundan tashqari, tadqiqotlar Yo-Yo test ko'rsatkichi va yoshlar futbolidagi o'yin ko'rsatkichlari o'rtasidagi sezilarli bog'liqlikni ko'rsatdi. Ushbu korrelyatsiyalarning kuchi tadqiqotlar bo'yicha farqlanadi, bu potentsial uslublar, o'yinchilar

populyatsiyasi va o'yin xususiyatlaridagi farqlarga bog'liq. Shunga qaramay, Yo-Yo test ballari va o'yin samaradorligi ko'rsatkichlari o'rtasidagi izchil ijobiy munosabat test mezonining haqiqiyligiga kuchli dalil beradi. Biroq, Yo-Yo testi tomonidan eng yaxshi bashorat qilinadigan o'yin ko'rsatkichlarining o'ziga xos jihatlari davom etayotgan tadqiqot sohasi bo'lib qolmoqda.

Yoshlar futbolida Yo-Yo test ko'rsatkichi va o'yin natijasi

Yo-Yo testning foydaliligining muhim jihati uning o'yin samaradorligini bashorat qilish qobiliyatidir. Ko'pgina tadqiqotlar Yo-Yo test ballari va turli o'yin ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib chiqdi, masalan, bosib o'tilgan umumiy masofa, yuqori intensiv yugurish masofasi va sprint chastotasi. Ushbu tadqiqotlar odatda ijobiy korrelyatsiya haqida xabar beradi, bu esa Yo-Yo testidan yuqori ball olgan o'yinchilarning haqiqiy o'yinlarda yaxshi ishlashini ko'rsatadi.

Yo-Yo test ko'rsatkichi va o'yin natijasi o'rtasidagi bog'liqlik har doim ham oddiy emas. Bir qancha omillar, jumladan, o'yin holati, mashg'ulot holati va o'yin konteksti bu munosabatlarga ta'sir qilishi mumkin. Misol uchun, odatda o'yin davomida ko'proq maydonni egallaydigan yarim himoyachilar va himoyachilar boshqa pozitsiyalarga qaraganda yuqori Yo-Yo test ballarini ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, Yo-Yo testi tomonidan bashorat qilingan o'yin samaradorligining o'ziga xos jihatlari raqobat darajasiga va o'yinning o'ziga xos talablariga qarab farq qilishi mumkin. Shu sababli, Yo-Yo testning bashoratli haqiqiyligini talqin qilish ushbu kontekstual omillarni diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladi.

O'yinpozitsiyasi va boshqa jismoniy omillarning Yo-Yo test ko'rsatkichiga ta'siri. Futbolning jismoniy talablari o'yin pozitsiyalari bo'yicha farqlanadi, bu esa fitnes talablaridagi pozitsiyaga xos farqlarga olib keladi. Shunday qilib, Yo-Yo test ko'rsatkichi o'yinchining pozitsiyasiga qarab o'zgarishi kutilmoqda. Tadqiqotlar yoshlar futbolidagi turli o'yin pozitsiyalari o'rtasida Yo-Yo test ballarida sezilarli farqlarni ko'rsatdi. Masalan, yarim himoyachilar va himoyachilar markaziy himoyachilar yoki darvozabonlarga nisbatan ko'pincha yuqori Yo-Yo imtihon natijalarini namoyish etadi, bu ularning o'yin davomida yuqori intensiv yugurishda ko'proq ishtirok etishini aks ettiradi. Bu Yo-Yo test natijalarini sharhlashda va pozitsiyaga oid o'quv dasturlarini ishlab chiqishda pozitsion rollarni hisobga olish muhimligini ta'kidlaydi.

O'yin pozitsiyasidan tashqari, boshqa jismoniy omillar Yo-Yo testiga ta'sir qiladi. Bo'y, vazn va tana tuzilishi kabi antropometrik xususiyatlar yugurish tezligi va chidamliligiga ta'sir qilishi mumkin. Tana massasi kattaroq va yog 'miqdori past bo'lgan o'yinchilar Yo-Yo testida ustunlikka ega bo'lishi mumkin. Tezlik va chaqqonlik ham Yo-Yo testida muvaffaqiyat qozonish uchun juda muhim, chunki test o'yinchilardan yo'nalishni tezda o'zgartirishni va tezlikni saqlab qolishni talab qiladi. Kislorodsiz energiya ishlab chiqarish qobiliyatini aks ettiruvchi anaerob sig'im ham rol o'ynaydi, chunki Yo-Yo testi qisqa muddatli intensiv faollikni o'z ichiga oladi. Tadqiqotlar yosh futbolchilarda Yo-Yo test ko'rsatkichlari va ushbu boshqa jismoniy xususiyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatdi, intervalgacha chidamlilikning ko'p faktorli xususiyatini ta'kidladi. Shuning uchun jismoniy tayyorgarlikni har tomonlama baholash ushbu omillarning o'lchovlarini o'z ichiga olishi kerak, bu esa o'yinchining umumiy imkoniyatlarini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi.

6. Murabbiy va amaliyotchilar uchun amaliy qo'llanmalar va tavsiyalar

Yo-Yo testi yoshlar futboli bilan shug'ullanuvchi murabbiylar va amaliyotchilar uchun qimmatli fikrlarni taqdim etadi. Uning qo'llanilishi iste'dodlarni aniqlash, o'quv dasturini loyihalash va o'yinchilarni monitoring qilishda yordam beradigan oddiy fitnesni baholashdan tashqariga chiqadi. Sinov iqtidorlarni tanlash va jamoani shakllantirishda yordam beradigan, yuqori intervalgacha chidamlilik qobiliyatiga ega bo'lgan o'yinchilarni aniqlash uchun ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, Yo-Yo test natijalari o'yinchilarning maydondagi o'ziga xos rollari uchun zarur bo'lgan chidamlilik qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlab, pozitsiyaga xos o'quv dasturlarini loyihalash haqida ma'lumot berishi mumkin. Murabbiylar testdan o'yinchilarning vaqt o'tishi bilan erishgan yutuqlarini kuzatish va ularning individual

javoblari qarang mashg'ulot yuklamalarini sozlash uchun foydalanishlari mumkin.

Ammo shuni yodda tutish kerakki, Yo-Yo testi har tomonlama fitnessni baholashning bir qismidir. U intervalgacha chidamlilikning ishonchli va to'g'ri o'lchovini ta'minlashda, u futbol fitnessining barcha jihatlarini qamrab olmaydi. O'yinchining imkoniyatlari haqida to'liqroq tasavvurga ega bo'lish uchun tezlik, chaqqonlik, kuch va quvvatni o'lchash kabi boshqa testlar kiritilishi kerak. Bundan tashqari, murabbiylar Yo-Yo testining cheklovlarini, masalan, yosh, mashg'ulot holati va atrof-muhit sharoitlarining test natijalariga ta'sirini bilishlari kerak. Shu sababli, Yo-Yo testi o'yinchining umumiy jismoniy holati va mashg'ulot tarixining kengroq kontekstida talqin qilinishi kerak.

Xulosa: Yo-Yo testi yoshlar futbolida chidamlilikni baholash vositasi sifatida. Ushbu maqola 15-17 yoshli futbolchilarning chidamliligini baholashda Yo-Yo testini qo'llash bo'yicha adabiyotlarni to'liq ko'rib chiqadi. Dalillar futboldagi muvaffaqiyat uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan intervalgacha chidamlilik o'lchovi sifatida uning ishonchliligi va asoslilikini qat'iy tasdiqlaydi. Yo-Yo testi turli xil o'yin samaradorligi ko'rsatkichlari bilan sezilarli bog'liqlikni ko'rsatib, uning bashorat qilish qobiliyatini ta'kidlaydi. Biroq, natijalarni sharhlashda o'yin holati va boshqa jismoniy omillarning ta'siri hisobga olinishi kerak, bu esa fitnessni baholashga yaxlit yondashuvni talab qiladi.

Murabbiylar va amaliyotchilar Yo-Yo testini iste'dodlarni aniqlash, o'quv dasturini loyihalash va o'yinchilarni monitoring qilishda samarali integratsiyalashlari mumkin. Biroq, o'yinchining jismoniy imkoniyatlarini to'liq tushunish uchun uni boshqa baholash vositalari bilan birgalikda ishlatish juda muhimdir. Kelgusi tadqiqotlar yoshlar futbolida testning qo'llanilishini takomillashtirish, turli yosh guruhlar va mahorat darajalari uchun optimal test darajasini o'rganish va Yo-Yo test ko'rsatkichlari va o'yin natijalarining o'ziga xos jihatlarini o'rtasidagi bog'liqlikni yanada o'rganishga qaratilishi kerak. Bu yoshlar futbolida mashg'ulotlarni optimallashtirish va o'yinchilarni maksimal darajada rivojlantirish uchun qimmatli vosita sifatida Yo-Yo testining foydasini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni (2000.26 may), Xalq so'zi.- Toshkent 2000. 21 iyun.
2. Akramov R.A. Talipdjanov A.I. Podgotovka futbolistov vysokoy kvalifikatsii. Uchebnoe posobie. Tashkent, 1994
3. Iseev Sh.T. Futbol jamoalarining g'alaba qozonishida futbolchilarning standart vaziyatlaridan samarali foydalanish. «Pedagogik ta'lim». J. 2, 2003.
4. Kurbanov O.A. Futbol bo'yicha XVII jahon Chempionata o'yinlarida berilgan yakunmy zarbalarining samaradorligi tahlili. Pedagogik ta'lim, J., 5, 2003.
5. Нуримов Р.И. Совершенствование тактических действий футболистов высокой квалификации. Учебное пособие, Ташкент, 2000.
6. Нуримов Р.И. Техничко-тактическая физическая подготовка квалифицированных футболистов. Учебное пособие. Ташкент, 2001.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTERFAOL METODLARNI QOLLASHNING AFZALLIKLARI

M.M.Rustamova,
Toshkent Kimyo xalqaro univeristeti PhD, dots.

N.Abdulboriyeva

“Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion muhitda olib borilayotga ta’lim jarayonlarini qay darajada ahamiyatli ekanligi, boshlang’ich sinflarning darslariga interfaol metodlar asosida yondashgan holda, o’quvchilarning kognitiv sifati samaradorligini oshishi, yangi bilim olishga bo’lgan qiziqish va ehtiyojning ko’payishiga sabab bo’lishi yoritib berilgan. Innovatsion ta’lim muhitini yaratishga qaratilgan prezident qarorlari keltirilgan. An’anaviy va interfaol dars usullarining bir-biriga nisbatan afzallik va kamchilikari jadval asosida tahlil qilingan. Interfaol ta’lim afzalliklari “B.Blum taksanomiyasi” va “Swot-tahlil” metodi orqali tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: innovatsiya, interfaol metod, an’anaviy ta’lim, B.Blum taksanomiyasi, swot-tahlil.

АННОТАЦИЯ. В данной статье подчеркивается важность образовательных процессов, проводимых в инновационной среде, с подходом к урокам начальных классов на основе интерактивных методов, повышает эффективность познавательных качеств учащихся, вызывает повышение интереса и потребности в освоении новых знаний. Представлены решения Президента, направленные на создание инновационной образовательной среды. На основе таблицы проанализированы преимущества и недостатки традиционных и интерактивных методов обучения. Преимущества интерактивного образования были проанализированы с использованием «таксономии Б. Блума» и метода «Swot-анализа».

Ключевые слова: инновации, интерактивный метод, традиционное образование, таксономия Б. Блума, SWOT-анализ.

ABSTRACT. In this article, the importance of educational processes conducted in an innovative environment, with an approach to the lessons of primary classes based on interactive methods, increases the effectiveness of the cognitive quality of students, causes an increase in the interest and need to acquire new knowledge. explained. Presidential decisions aimed at creating an innovative educational environment are presented. Advantages and disadvantages of traditional and interactive teaching methods are analyzed based on the table. The benefits of interactive education were analyzed using «B. Bloom’s taxonomy» and «Swot-analysis» method.

Key words: innovation, interactive method, traditional education, B. Bloom’s taxonomy, SWOT analysis.

Butun dunyo globallashuvida ta’lim jarayoni ilg’or rivojlanayapti. Bir qancha rivojlangan mamlakatlarda, xususan Amerika Qo’shma shtatlari, Buyuk Biritaniya, Yaponiya, Finlandiya ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan ko’plab chora-tadbirlar o’tkazilayapti. Ta’lim sifatini oshirishda o’qituvchining kompetentligini rivojlantirishga alohida ahamiyat bergan holda va zamon o’zgarishi, yangi avlod bolalarining ilg’orligi, tezkorligi, aqliy va jismoniy imkoniyatlarini hisobga olgan holda, yangi innovatsion ta’lim metodlarini ishlab chiqishga katta ahamiyat qaratishgan bir paytda yurtimizda ham bir qator qonun va qarorlar ishlab

chiqilmoqda va amaliyotga tadbiiq etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili" da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq 2- bandida:

Maktab ta'limiga ilg'or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan Milliy o'quv dasturini to'laqonli joriy etish hamda mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy darsliklarni amaliyotga kiritish;

Jamiyatda o'qituvchi kasbi nufuzini oshirish, pedagoglar uchun qulay ijtimoiy sharoit yaratish va mehnatini munosib rag'batlantirish;

O'qituvchilarning yoshlarga ta'lim va tarbiya berishdagi ma'sulyatlarini, doimiy kasbiy rivojlanishdagi talabchanligini oshirish.

Shu kabi asosiy yo'nalishlar belgilangan bo'lib undan tashqari 6-bandida ham:

Xalq ta'limi hodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazlari negizida Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazlari;

A.Avloniy nomidagi xalq ta'limi muammolarini o'rganish va istiqbollarni belgilash ilmiy-tadqiqot instituti negizida A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti tashkil etilishi haqida buyruq berilgan.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar tarbiyasiga muhim poydevor qo'yish uchun eng kerakli vaqt ekanligini hisobga olgan holda, tarbiya darslarini tashkillashtirishga diqqat bilan e'tibor berish zarur. Shunday ekan an'anaviy darslar sekin astalik bilan o'z o'rnini qiziqarli, ko'proq o'quvchilarga yo'naltirilgan yondashuvga almashtirmoqda.

Ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradigan innovatsion usuldir.

Darslarni interfaol metodlar asosida tashkillashtirish uchun avval o'qituvchilarni tayyorlashimiz kerak. Bunga misol qilib quyidagi tezisni keltirishimiz mumkun: - "Malakali o'qituvchini tayyorlash juda murakkab va qimmat turadigan faoliyat turi bo'lib, u o'quv jarayoninig ijodiy, yaratuvchi va yurituvchi kuchidir. Har bir o'qituvchini juda ham qimmatli insoniy zaxira sifatida hisoblab, uning jamiyatdagi mavqeyini imkon darajasida ko'tarish mamlakatning uzoq muddatli strategig maqsadlariga aynan mos keladi". Shu boisdan mamlakatimizda o'z ustida tinimsiz ishlaydigan o'qituvchilar uchun oylik maoshlariga ustamalar, turli stipendiyalar va boshqa shart sharoitlar yaratilmoqda.

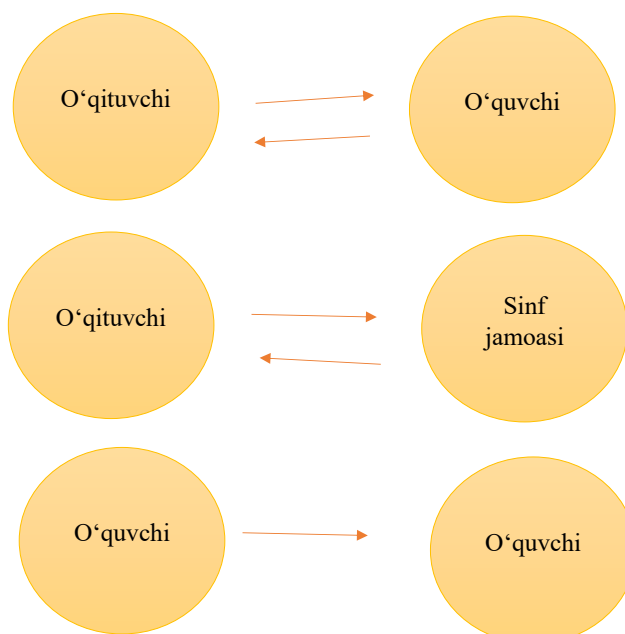
Interfaol metod o'quvchining shaxsiy fikr bildirish olish va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bir necha asr ilgari A. Navoiy o'zining mashhur "Mahbub ul-qulub" asari muqaddimasida shunday yozgan edi: "Umid ulkim, o'qig'uvchilar diqqat va e'tibor ko'zi bila nazar solg'aylar va har qaysisi o'z fahmu idroklariga ko'ra bahra olg'aylar...". Bunda har kim turlicha fikrlashi, tushinishi, foydalana olishi ya'ni idrok darajasi har xilligi aytib o'tilgan. Interfaol metodlar orqali ham o'quvchilar o'zlari mustaqil fikr yuritadilar va uni erkin bayon qila olishlari mumkun.

Ta'lim sohasini rivojlantirish maqsadida ta'limga turli innovatsiyalar kiritilmoqda. Yaqin yillarda ta'lim sohasidagi innovatsiyalardan biri bu darslarni interfaol metodlar orqali tashkil etishga e'tibor qaratilmoqda.

"Innovatsiya-yangilik" so'zining qachon paydo bo'lganligi aniq bo'lmasa-da, bu tushuncha umumiy fanlarga tabiiy fanlardan kirib kelganligi haqida fikrlar mavjud. Innovatsiyaga pedagogikada turli ta'riflar keltirilgan. Innovatsiya- (ingl. Innovationas- in - kiritish, novatsiya- yangilik, yangilik kiritish) - ilmiy-texnik resurslar, pedagogika fani yutuqlari, ilg'or tajribalardan unumli foydalangan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tizimli ijodiy tashkil etish natijasidir. Ya'ni bor bilimlardan unumli foydalangan holda yangi pedagogik texnologiyalarni yaratish, tadbiiq qilish yoki o'zgartirish kiritishga aytiladi.

Interfaol ("inter" bu o'zaro,- "akt" – harakat qilmoq) – o'zaro harakat qilish, o'zaro kommunikativ aloqa, motivatsiya (ta'lim motivatsiyasi, tarbiya motivatsiyasi) asosida

ta'lim-tarbiya jarayoning tashkil etishning samarali uslubidir. Bu jarayonda o'quvchilar yoshi, qiziqishi, ehtiyojidan kelib chiqib tashkillashtirish muhim ahamiyatga ega. U kommunikativlikni, o'quvchilar o'rtasida hamkorlik aloqasini o'rnatish, jamoa va guruhda ishlash qobiliyatini rivojlantirish, do'stona muhitni yaratish kabi vazifalarni bajaradi. Interfaol metodda kommunikativ hamkorlik quyidagi zanjir asosida bo'ladi:

Interfaol ta'limning asosiy mezonlari:
 norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish;
 o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati;
 ma'ruzalar(nazariy ma'lumotlar) soni kamligi, lekin seminarlar(amaliy ishlar)ning ko'pligi;

o'quvchi-talabalar tashabbus ko'rsatishiga imkoniyatlar yaratishi;
 kichik guruh, katta guruh, jamoa bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Boshlang'ich ta'lim bolaning asosiy kognitiv, ijtimoiy va hissiy qobiliyatlari rivojlanadigan jarayon asosidir. An'anaviy, o'qituvchiga yo'naltirilgan yondashuvlar qimmatli ma'lumotlarga boy bo'lsa-da, ko'pincha o'quvchilarning faolligini cheklab qo'yadi va bu ularni passiv bilim oluvchilarga aylantiradi. Interfaol o'qitish usullari esa o'quvchilarni o'quv jarayoniga faol jalb etib, izlanishga, hamkorlikka va muammolarni hal qilishga undaydi. Undan tashqari, o'quvchilar o'zlarini erkin tutishlarini, fikrlarini qo'rqmasdan bayon qila olishlarini va hissiyotlarini namoyish eta olishlarini ta'minlaydi.

Quyidagi jadvalda an'anaviy va interfaol darsdning ayrim farqlarini ko'rishimiz mumkun:

№	Asosiy tushuncha	An'anaviy dars	Interfaol dars
1	Qo'llanish darajasi	Barcha mavzular bo'yicha ular uchun qulay bo'lgan dars turlari shaklida qo'llaniladi.	Ayrim mavzular bo'yicha interfaol darsning qulay bo'lgan turlari shaklida qo'llaniladi. Boshqa mavzular uchun an'anaviy dars qo'llaniladi.
2	Dars maqsadi	Dars mavzusi bo'yicha BKMLarni shakllantirish, mustahkamlash.	Dars mavzusi bo'yicha mustaqil fikrlash, xulosalarga kelish, ularni bayon qilish, himoyalashga o'rgatish
3	O'qituvchining vazifalari va ish usullari	Yangi mavzuni tushuntirish, mustahkamlash, nazorat, topshiriqlar berish.	O'quvchilarning mustaqil ishlashlarini va taqdimotlarini tashkil qilish, boshqarish, nazorat, yakuniy xulosalarni asoslab berish.
4	Darsga tayyorgarlikka qo'yiladigan talablar	Dars rejasi, konspekt va didaktik vositalarni tayyorlash.	Interfaol dars ishlanmasi, mustaqil ishlar uchun topshiriqlar, tarqatma materiallar, boshqa zarur vositalarni tayyorlash.
5	O'quvchilar tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar	Oldingi dars bo'yicha vazifalarni bajarib kelish.	Yangi dars mavzusi bo'yicha asosiy tushunchalarni va dastlabki ma'lumotlarni bilish.
6	O'quvchilarning vazifalari va ish usullari	O'qituvchini tinglash va o'zlashtirish, berilgan topshiriqlarni bajarish.	O'qituvchi bergan topshiriqlarni bajarish bo'yicha mustaqil fikrlash, o'z fikr xulosalarini boshqalarga solishtirish va yakuniy xulosaga kelish
7	Vaqt taqsimoti	Dars vaqtining ko'p qismi o'qituvchining yangi mavzuni tushuntirishi, o'zlashtirishni nazorat qilishga sarflanadi.	Dars vaqtining ko'p qismi o'quvchilarning mustaqil topshiriqlarni bajarishi, fikr almashishi, mushohada qilishi, o'z xulosalarini bayon qilishi va himoyalashiga sarflanadi.
8	Darsning modul va algoritmlari	Darsning modul va algoritmlaridan har bir o'qituvchi o'zi qo'llayotgan metodga muvofiq foydalaniladi.	Har bir dars oldindan tayyorlangan modular va algaritmlarga, loyihalarga muvofiq o'tkaziladi.
9	O'quvchilardan talab qilinadigan faollik darajasi	O'qituvchi har tomonlama faol, o'quvchilar diqqatni jamlash, tushunish, fikrlash, topshiriqlarni bajarish bo'yicha faol. Muloqot shakllar: o'qituvchi-guruh; o'qituvchi- o'quvchi; o'quvchi- o'quvchi; o'quvchi-o'qituvchi; guruh- o'qituvchi.	O'qituvchi ham o'quvchi ham har tomonlama faol. Hamkorlik, hamijodkorli shakllari: o'qituvchi-o'quvchi; o'quvchi-o'quvchi; o'quvchi-kichik guruh; kichik guruh -kichik guruh; o'quvchi-o'qituvchi; kichik guruh o'qituvchi; guruh-o'qituvchi.
10	Bilimlarni o'zlashtirishning asosiy usullari	Muloqot, muhokama, muzokara, bahs, munozara, mulohaza, tahlil, mushohada, mutolaa va boshqalar.	Muloqot, mutolaa, mushohada, muhokama, muzokara, tahlil va boshqalar
11	Mashg'ulot shakllari	Ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulot, laboratoriya ishi, davra suhbat, bahs, munozara, konsultatsiya va boshqalar	Ma'ruza, guruh yoki juft bo'lib ishlash, taqdimotlar, bahs, munozara, davra suhbat, amaliy ishlar va boshqalar.
12	Kutiladigan natija	Mavzu bo'yicha o'quvchilarning bilim, ko'nimka, malakalarini o'zlashtirishlari.	Mavzu bo'yicha o'quvchilarning o'z fikr, xulosalarini shakllantirish, ularni mustaqil bilim olishga o'rgatish.

Interfaol metod B.Blum taksonomiyasi bo'yicha o'quv maqsadlarning asosiy toifalariga aynan mos keladi.

№	O'quv maqsadlarning asosiy toifalari	Umumlashtirilgan o'quv maqsadlar turi
I	<i>Bilish</i> Bu toifa o'rganilgan materialni konkret faktordan boshlab butun bir nazariyagacha esda saqlash va qayta tiklashni anglatadi.	Ishlatiladigan terminlarni biladi, konkret faktorni biladi, uslublar va jarayonlarni biladi, asosiy tushunchalarni biladi, qoida va tamoyillarni biladi
II	<i>Tushunish</i> Uning ko'rsatkichi, materialni bir shakldan boshqa shaklga o'tkazilishi (ifodaga), materialni interpretatsiyasi (tushuntirish, qisqa bayoni) yoki hodisa va voqealarning kelajagini oqibatlarini (natijalarni) bashorat qilish.	Og'zaki materialni interpretatsiya qiladi, sxema, grafik diagrammalarni interpretatsiya qiladi, og'zaki materialini materialni matematik ifodaga o'tkazadi, mavjud materialga asoslanib kelajagini taxminan bashorat qiladi.
III	<i>Qo'llash</i> Bu toifa o'rganilgan materialni konkret sharoitlarda va yangi vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini anglatadi. Bunga qoidalar, usullar, tushunchalar, qonunlar, tamoyillar, nazariyalarni qo'llash kiradi.	Tushunchalar va tamoyillardan yangi vaziyatda foydalanadi. Qonun va nazariyalarni konkret amaliy vaziyatda ishlatadi, usullar va jarayonlarni to'g'ri qo'llashni namoyish etadi
IV	<i>Tahlil</i> Bu toifa o'rganilgan material tarkibini bo'laklarga bo'lib, uning tuzilmasini yaqqol ko'rsatish ko'nikmalarini anglatadi. Bunga butun qismlarini hisoblash, ular orasidagi bog'liqlikni aniqlash yaxshilik tamoyillarini anglash kiradi.	Yashirin tahminlarni belgilaydi. Mantiqiy xatolar va kamchiliklarni ko'radi, fakt va natija o'rtasida farqni aniqlaydi, olingan natijalar ahamiyatini baholaydi.
V	<i>Sintez</i> Bu toifa elementlardan, bo'laklardan yangilikka ega bo'lgan yaxlitlikni yaratish ko'nikmasini anglatadi. Bunday yangi mahsulot: ma'ruza ish rejasi, umumlashtirilgan majmuasi bo'lishi mumkin. Tegishli o'quv natijalari sxema va tizimlarni tuzishga yo'naltirilgan ijodiy faoliyatni taqozo etadi.	Hajmi katta bo'lmagan ijodiy ishlar yozadi. Eksperiment rejasini tuzishni taklif etadi. Bu yoki u muammoni yechish rejasini tuzish uchun turli sohalaridagi bilimlarini qo'llaydi.
VI	<i>Baholash</i> Ushbu toifa bu yoki u o'rganilgan materialni konkret maqsad uchun baholash malakasini anglatadi. Baholash aniq mezonlarga tayanishi lozim.	Yozma matn shaklida tuzilgan materialning mantiqiylikini baholaydi, xulosalarning mavjud ma'lumotlarga mosligini baholaydi, u yoki bu faoliyat natijasining muhimligini baholaydi ¹

Interfaol ta'limni "SWOT-tahlil" metodi asosida tahlil qilamiz:

S	Interfaol ta'limning kuchli tomonlari	O'quvchining bilim olishga qiziqishini kuchaytirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish, bevosita amaliy faoliyat orqali malaka va tajribaga ega bo'lish....
W	Interfaol ta'limning kuchsiz tomonlari	xonada shovqin ko'tarilishi,
O	Interfaol ta'limning imkoniyatlari (ichki)	Mustaqil fikrlash, fikrni ifoda etish va isbotlash, malaka va tajribaga ega bo'lish...
T	To'siqlari (tashqi)	Zamonaviy texnika bilan jihozlangan xona, partalarning noan'anaviy joylashuvi va o'quv qurollarning yetishmasligi ²

¹ N. F. Saydalixodjaeva, "Pedagogik texnologiyalar" moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua, Toshkent-2021, B-57

² N. F. Saydalixodjaeva, "Pedagogik texnologiyalar" moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua, Toshkent-2021, B-11

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, hozirgi tez sur'atlarda rivojlanib borayotga zamonda ulg'ayayotgan yoshlarni avvalgidek an'anaviy o'qitish orqali darsga jalb qila olmasligimiz tabiiy hol. Shunday ekan ta'lim jarayonida innovatsion muhit yaratgan holda, har bir darsni interfaol metodlar orqali olib borsak, o'ylaymanki o'quvchilarni faqat o'qitibgina qolmay, hayotga ham tayyorlab borgan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-134-sonli "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni, 2022-yil 11-may, b-3-4.

J.G'. Yo'ldoshev, F.I. Ochilov, "Zamonaviy dars texnologiyasi", Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika institute, Toshkent-2020, B-182

N. F. Saydalixodjaeva, "Pedagogik texnologiyalar" moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua, Toshkent-2021

Oynisa Musurmanova, "Pedagogik texnologiyalar- ta'lim samaradorligi omili, Yoshlar nashriyot uyi, Toshkent-2020

R.H. Ayupov, Sh.K. Shayakubov, "Interfaol ta'lim usullari" o'quv va metodik qo'llanma, Tafakkur bo'stoni Toshkent-2012

Tal'at G'afforova, Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, Tafakkur nashriyoti, Toshkent-2011

www.arxiv.uz

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Рахматов Санъат Султонович,

Старший преподаватель кафедры «Автоматизация технологических процессов и производств» Бухарского инженерно-технологического института

Аннотация. В статье затрагивается актуальная тема изучения и преподавания физики в средней школе. Объясняется ее роль в обществе и некоторые аспекты в преподавании данного предмета. Упоминается мотивация учащихся на уроках физики и их отношение к предмету. Рассматривается одна из главных задач современного образования в плане дальнейшей социализации учеников и их самообразование.

Ключевые слова: физика, значение физики, физика в школе, метод преподавания, образовательные цели, воспитательные цели, развивающие цели.

ЎРТА МАКТАБДА ФИЗИКАНИ ЎҚИТИШНИНГ АЙРИМ ЖИХАТЛАРИ

Рахматов Санъат Султонович,

Бухоро муҳандислик-технология институти “Технологик жараёнлар ва ишлаб чиқаришни автоматлаштириш” кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада физика фанини ўрта мактабда ўрнаниши ва ўқишининг долзарблиги кўриб чиқилган. Фаннинг жамиятдаги ўрни ва уни ўқитишнинг айрим жиҳатлари ёритилган. Ўқувчиларнинг физика фани дарсларида мотивацияси ва фанга бўлган муносабати баён этилган. Замонавий таълимнинг асосий вазифаларидан бири бўлган ўқувчиларни ижтимоийлаштириши ва уларни ўз-ўзини ривожлантириши масалалари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: физика, физиканинг аҳамияти, мактабда физика, ўқитиш методи, таълим мақсадлари, тарбиявий мақсадлар, ривожлантирувчи мақсадлар.

SOME ASPECTS OF TEACHING PHYSICS IN SECONDARY SCHOOL

Raxmatov San'at Sultonovich,

Senior Lecturer at the Department of Information and Communication Systems for Technological Process Control, Bukhara Engineering and Technology Institute

Abstract. The article touches on the current topic of studying and teaching physics in high school. Its role in society and some aspects in teaching this subject are explained. The motivation of students in physics lessons and their attitude to the subject are mentioned. One of the main tasks of modern education is considered in terms of further socialization of students and their self-education.

Key words: physics, the importance of physics, physics at school, teaching method, educational goals, educational goals, developmental goals.

На современном этапе развития общества, основная идея обновления школьного физического образования основывается на становлении более индивидуализированного, функционального и эффективного обучения, что требует создания условий для реализации учениками своих интересов, способностей и дальнейших жизненных планов. Все это заключается в профилизации обучения в старших классах, которая обеспечивает непрерывность общего и профессионального образования, более эффективную подготовку выпускников школы к освоению программ высшего профессионального образования.

В постановление Президента Республики Узбекистан Ш. Мирзиёева от 19 марта 2021

года №ПП-5032 «О мерах по повышению качества образования и совершенствованию научных исследований в области физики» содержится комплексные меры по повышению качества преподавания физики в школах, совершенствование учебников и учебных пособий, широкое внедрение в образовательный процесс информационно-коммуникационных технологий [1].

Поэтому, на сегодняшний день в образовательных учреждениях страны большое внимание уделяется повышению качества преподавания физики, внедрению в образовательный процесс современных методов обучения, отбору талантливых учащихся, подготовке конкурентоспособных на рынке труда специалистов, развитию научных исследований и инноваций, а также ориентации на достижение практических результатов.

Следует отметить, что в настоящее время одной из главных задач современного образования является обеспечение обучающихся всем необходимым для их дальнейшей социализации и развития склонности к самообразованию. Из этого следует, что перед современным образованием очень остро стоит проблема формирования творческой саморазвивающейся личности. В этом контексте основным результатом воспитания и обучения школьников является - развитие готовности и способности учащихся к саморазвитию и реализации творческого потенциала в духовной и предметно продуктивной деятельности [2].

Для эффективной организации учебного процесса структура курса физики группируется вокруг фундаментальных физических теорий, в соответствии с которыми названы разделы курса.

В содержании курса физики среднего общего образования отражены все элементы физических теорий: эмпирический базис, модели, система величин, система эмпирически полученных законов, основные законы, постулаты и принципы, следствия, границы применимости физических законов и теорий, соотношение между теориями различной степени общности.

Программа курса отражает экспериментальный характер физики-науки: в ней предусмотрено большое число демонстрационных опытов, фронтальных лабораторных работ и работ физического практикума.

Выделяют следующие особенности содержания курса физики в средней школе [3,4]:

- курс физики основной школы должен быть по возможности завершенным и охватывать основной материал всех разделов курса физики;
- должна быть обеспечена преемственность с пропедевтическим курсом естествознания, а также взаимосвязь с параллельно изучаемыми предметами;
- в курс должны войти отношения природы с техникой, исторические, астрономические знания;
- программа и учебник физики должны реализовать уровневую дифференциацию (содержать сведения повышенного уровня).

Уровень изучения предмета задается программой и учебником. Дальнейшая конкретизация требований осуществляется через комплекс учебной литературы (книги для учащихся, методические пособия), инструктивные письма. Учебник выступает как носитель содержания обучения, как средство обучения. Его основные функции: информационная, систематизирующая, закрепления и контроля, самообразование, интегрирующая, координирующая использование всех средств обучения, трансформационная, развивающие- воспитывающая [5,6].

С целью узнать, какое отношение к физике у школьников, которые учили ее, опираясь в основном лишь на средства и методы иллюстративно-объяснительного обучения, был проведен опрос старшеклассников в школах № 2, № 7 и № 18 г. Бухары [9]:

- 60% учащихся думают, что предметы естественнонаучного цикла не понадобятся

им в будущем;

- 5% учащихся думают, что на уроках физики им расскажут то, что они уже и так знают;

- 35% учащихся считают предмет сложным и не видят смысла учить формулы и решать задачи.

Проведенные исследования показывают, что обучающиеся часто не понимают, для чего изучаются те или иные темы, вопросы:

- отсутствует подход, учитывающий способности и интересы каждого обучающегося, в результате чего для одних физика оказывается слишком сложна, а для других скучна и неинтересна.

Для того чтобы полностью разобраться в проблеме преподавания физики, нужно сначала понять, что же такое физика?

Физика – это наука, область естествознания, которая занимается изучением законов природы и структуры материи, ее взаимодействие с энергией [3,7].

Физика – это не просто изучение природных явлений, а также особый процесс, имеющий два разных аспекта:

1. Первый – это простое приобретение знаний о нашем физическом мире.
2. Второй, и, возможно, более интересный аспект – это развитие мировоззрения, которое обеспечивает основу для понимания значимости получаемой в процессе исследований информации.

Данные аспекты полностью зависят друг от друга. Для того чтобы приобрести новые знания, человеку требуется уже представления о мире, и наоборот, нужны определенные знания чтобы создать это самое мировоззрение.

Физика играет уникальную роль в образовательном процессе. Она является основным фактором совершенствования образовательного процесса на всех этапах обучения. Акцент ставится на междисциплинарных связях при изучении предметов.

Для того чтобы понять, что же не хватает для актуализации данного предмета, рассмотрим подробно цели преподавания физики в средней школе [8,10]:

1. Приобретение систематического объема физических знаний и развитие понимания концепций, принципов и приложений физики.
2. Развитие научного отношения, систематически рассматривая проблемы и применяя систематические методы анализа.
3. Развитие ряда навыков, важных для научных исследований и повседневной жизни - именно здесь практические работы в школе проверяют навыки, приобретенные учащимися.

Но теперь возникает вопрос о том, а для чего важны приобретенные навыки? Они важны:

1. Для исследований, например, для проведения практических экспериментов.
2. В сфере услуг, например, врачи, инженеры.
3. В промышленном производстве (качество и механическая прочность изделий).
4. Они стимулируют интерес к физике с помощью исследований и заботы об окружающей среде. Это поможет в мотивировании студентов и их дальнейшем продвижении в исследованиях. В науке лучший метод исследования – это практический подход.

5. Развивать понимание физики для человека и окружающего его мира.

Давайте рассмотрим общие цели изучения физики вне зависимости от уровня изучения.

Это цели, которые являются долгосрочными и более конкретными. Набор таких общих целей может быть использован для определения или описания того, что должно

быть охвачено в долгосрочной перспективе, например, в конце года или в конце курса.

Ниже приведен пример набора общих целей курса физики в школе [3].

Целями курса физики основной школы являются:

- формирование у ученика научных знаний и умений, необходимых для понимания явлений и процессов, происходящих в природе, технике, быту; для продолжения образования в старшей школе;
- развитие умения применять эти знания для решения стандартных и нестандартных учебных физических задач;
- овладение языком физики и умение использовать его для анализа научной информации и изложения основных физических идей в устной и письменной формах (термины, формулировки законов, физические формулы, графики и т. д.);
- формирование умений наблюдать явления природы и техники, планировать и проводить экспериментальные исследования;
- приобретение учащимися элементарных умений пользоваться измерительными приборами и приспособлениями.

К концу учебного курса учащийся должен быть в состоянии [1,2,3,5,9]:

1. Самостоятельно выбирать и использовать соответствующие приборы для проведения физических опытов.
2. Использовать приобретенные в процессе обучения знания для обнаружения и объяснения физического явления.
3. Приобретение позитивного настроения по отношению к физике как к науке.

Если рассмотреть вопрос с дидактической точки зрения, то цели обучения принято делить образовательные, воспитательные и развивающие.

К образовательным целям обучения относят: формирование системы знаний основ науки физики (фундаментальных физических понятий, законов), знаний о методах познания природы (наблюдение, эксперимент, моделирование и т. д.), формирование экспериментальных умений, умений систематизировать результаты наблюдения, делать обобщения и оценивать их вероятность и границы использования.

К воспитательным целям относят: формирование научного мировоззрения, политехническое, эстетическое, экологическое, патриотическое, нравственное воспитание.

К развивающим целям относят: развитие логического мышления, памяти, восприятия, самостоятельности, познавательных интересов, умения формулировать обобщения и делать выводы, экспериментировать, технически мыслить и в итоге развивать творческие способности и т. п.

Курс физики основной школы – это курс, в котором изучаются механические, тепловые, электрические, электромагнитные, световые явления и физические законы; учебный материал группируется вокруг физических явлений, которые располагаются в курсе в порядке усложнения форм движения материи.

Хотелось бы немного рассмотреть методы обучения физики, что могут применяться в преподавании предмета.

Существует целый ряд методов, которые можно использовать при обучении физике, основываясь на некоторых факторах.

Эффективный метод – это метод обучения, который кажется наиболее уместным и даст гораздо более положительный результат. Как правило - это метод, ориентированный на ученика (эвристический или метод обучения на основе открытий).

Разъяснительные или ориентированные на учителя методы не столь эффективны и не поощряются. Учителя должны стремиться использовать методы, которые облегчают понимание учащимися. Такие методы предназначены для вовлечения студентов в

интенсивную учебную деятельность.

Ученик для достижения своих целей задает вопросы, по этой причине в школах часто применяют метод опроса. Учащиеся поощряются за проявленный интерес на уроке.

Так в чем же состоит сама цель урока физики? Исходя из цели обучения, учитель может определить, какой метод использовать для обучения, например, для определения постоянной упругости материала учащемуся необходимо выполнить лабораторное практическое занятие.

Необходимо учитывать количество учеников в классе для правильной постановки цели урока. Учитель, управляющий большим классом, скорее всего, организует демонстрацию, а не эксперименты или многочисленные групповые обсуждения [3,8,10].

Вопрос о доступности ресурсов так же стоит очень остро. Нехватка ресурсов может привести либо к отсутствию практических занятий, либо к демонстрации со стороны учителя.

При анализе поведения учеников можно определить их готовность и понимания самого процесса исследования. Если учитель заметил нехватку навыков у учащихся, то он должен провести демонстрацию либо отложить эксперимент до приобретения ими нужных навыков.

Для преподавания физики в средней школе существует несколько подходов к обучению. Наиболее распространенными из них являются [2,3,6]:

Лекционный метод

Он ориентирован на учителя, поэтому не так полезен с точки зрения овладения практическими навыками. В физике есть некоторые темы, которые не имеют практических занятий, поэтому применим лекционный метод. Атомная структура, квантовая механика, введение в ядерную физику требуют использования лекционного метода.

На школьном уровне следует использовать метод интегрированных лекций. Он проводится с использованием вопросов, примеров, ресурсов и занятий в классе, так что это не столько метод объяснения [3].

Демонстрация учителя

Это популярный метод в большинстве школ. Он предпочтителен при следующих обстоятельствах:

- а) Когда ресурсы ограничены.
- б) Когда безопасность является серьезной проблемой.
- в) Когда в экспериментах используется сложное или очень дорогое оборудование.
- г) Когда есть время ограничено.
- д) Когда эксперимент требует определенного навыка, который не был приобретен учащимися.

Демонстрация – это показ учителем физических явлений и связи между ними.

Демонстрационные опыты преследуют различные цели: наблюдение того или иного явления; проверка выдвинутой гипотезы; выявление физических закономерностей и проверка вытекающих из них следствий; формирование важнейших физических понятий; раскрытие сущности законов, гипотез, теории; подготовка учащихся к восприятию нового материала – проблемные опыты; пояснение принципа действия технических установок, приборов, сущности технологических процессов [3].

Эффективность опыта достигается при соблюдении определенных требований.

1. Содержательность предполагает подбор приборов и создание таких условий, которые позволяют в полной мере раскрывать сущность явлений.

2. Достоверность определяет однозначность, определенность, истинность результатов постановки опыта, то есть означает постановку такого варианта опыта, результат которого не вызывает сомнения.

3. Видимость предполагает создание таких условий, которые позволяют каждому ученику класса видеть не только установку, но и ее существенные детали. Здесь следует рассмотреть два момента: видимость установки с задних столов; детали установки (деления, оцифровки, указатели) должны быть хорошо различимы с любого места класса.

4. Наглядность – требование, при котором сущность наблюдаемого явления раскрывается в наиболее яркой, совершенной и очевидной форме. Содержание опыта должно быть выражено простыми средствами, приемами и достаточно хорошо наблюдаемо.

5. Убедительность. Опыт должен выполняться настолько «чисто», чтобы не было сомнений ни по его фрагментам, ни по выводам.

6. Кратковременность предполагает определение оптимального времени демонстрационного опыта, а также сведение до минимума времени выполнения опыта.

7. Воспроизводимость означает неперенное неоднократное повторение опыта. Следует различать два аспекта: воспроизведение опыта в том же варианте, в каком он был продемонстрирован первоначально; повторение опыта в несколько измененном варианте. Вариантность опыта способствует более глубокому раскрытию сущности изучаемого явления или процесса.

8. Надежность эксперимента предполагает его успех во время демонстрации.

Из всего выше сказанного можно сделать предварительный вывод о важности физики как предмета обучения в школе или университете.

Использованная литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан Ш. Мирзиёева от 19 марта 2021 года №ПП-5032 «О мерах по повышению качества образования и совершенствованию научных исследований в области физики» www.lex.uz

2. Профильное обучение: элективные курсы для предпрофильной и профильной подготовки учеников общеобразовательной школы: учебно-методическое пособие / Н.Б. Федорова, О.В. Кузнецова. – Ряз. гос. ун-т. им. С.А. Есенина. Рязань: 2011. 88 с.

3. Пронина И. И. Теория и методика обучения физике: обзорные лекции: учебно-методическое пособие. Орск: Изд. Орского гуманитарно-технологического института (филиала) ОГУ, 2017. 103 с.

4. Мирзакулов А., Йўлдошева Г., Физика фанини ўқитишда мақсадни шакллантириш асослари. Scientific Progress/Volume 3/Issue 5/ 2022/ISSN: 2181-1601/Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=5.016) <http://sjifactor.com/passport.php?id=22257>

5. Азимов Ю. Физика дарсида таълим сифатини ошириш йўналишлари. Информатика и инженерные технологии. 1(2). 2023. 302–311 б. <https://inlibrary.uz/index.php/computer-engineering/article/view/25168>

6. Ибрагимова Г. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида ўқувчиларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. Пед. фан. фал. док. ... дисс. – Т.: 2017. 240 б.

7. Рахматов С.С. Использование интерактивных технологий при обучении физике в основной школе. “Молодость. Интеллект. Инициатива” Материалы XI Международной научно-практической конференции студентов и магистрантов. Республика Беларусь. Витебск: 2023, С. 260-261.

8. Ерофеева Г.В., Складорова Е.А., Лидер А.М. Физика – проблемы обучения // Фундаментальные исследования. 2013. № 6-4. С. 982-984. URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=31676> (дата обращения: 26.04.2024).

9. Иноятлов Х. Физика ўқитиш методикаси., 2-қисм. Физика. Ўқув ва методик қўлланма. “Тафаккур” нашриёти. 2010, 192 б.

10. Рахматов С.С. Возможности использования виртуальной лаборатории и интерактивных симуляторов при обучении естественных дисциплин. Collection of materials on topic International scientific-practical conference “prospects for the development of digital energy systems, problems and solutions for obtaining renewable energy”. Jizzakh: 2023. С. 660-663.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA PEDAGOGIK IMIDJNI SHAKLLANTIRISH

Saidova Ozoda Tohirovna

Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbumaqolada, bo'lajako'qituvchilardapedagogikimidjni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Bundan tashqari maqolada, pedagogik imidjni shakllantirishda o'qituvchining psixologik holati, shaxsiy va professional sifatlari, muloqot qilish uslublari, o'qitish jarayonidagi innovatsion yondashuvlar va ta'lim muhitidagi o'zgarishlarning ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Pedagogik imidj, muloqot, faoliyat, o'qitish jarayoni, professionallik.

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИМИДЖА У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Саидова Озода Тахировна

Независимый исследователь Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В данной статье изучены педагогико-психологические особенности формирования педагогического имиджа у будущих учителей. Кроме того, в статье проанализированы влияние психологического состояния учителя, его личностных и профессиональных качеств, стилей общения, инновационных подходов в процессе обучения и изменений в образовательной среде на формирование педагогического имиджа.

Ключевые слова: педагогический имидж, общение, деятельность, процесс обучения, профессионализм.

DEVELOPING PEDAGOGICAL IMAGE IN FUTURE TEACHERS

Saidova Ozoda Tohirovna

Independent Researcher at Tashkent State Pedagogical University

Abstract. This article examines the pedagogical and psychological aspects of developing a pedagogical image in future teachers. Additionally, the article analyzes the influence of a teacher's psychological state, personal and professional qualities, communication styles, innovative approaches in the teaching process, and changes in the educational environment on the formation of a pedagogical image.

Keywords: pedagogical image, communication, activity, teaching process, professionalism.

Kirish. Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari - o'qituvchilik faoliyatining eng muhim jihatlaridan birini tashkil etadi. Pedagogik imidj — bu o'qituvchining tashqi ko'rinishi, xulqi, pedagogik uslubi, muloqot tarzi va o'z ishiga nisbatan munosabati kabi elementlardan iborat bo'lib, o'qituvchining umumiy obrazini ifodalaydi. U talabalarga o'qituvchi bilan aloqada bo'lganda qanday taassurotlar qolishiga, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik imidjni shakllanishi va dolzarbligi jihatdan bir qator omillarni ko'rib o'tish mumkin.

Pedagogik imidjning mohiyati. Pedagogik imidj nafaqat tashqi ko'rinishni, balki o'qituvchining ichki dunyosini, xulq-atvorini va pedagogik faoliyatini o'z ichiga oladi. Bu o'qituvchining o'zini o'quvchi va jamiyat oldida qanday taqdim etishini belgilaydi.

Pedagogik-psixologik xususiyatlar. Bo'lajak o'qituvchilarni shakllantirishda pedagogik

imidjning psixologik jihatlari muhim rol o'ynaydi. Bu talabalarning o'qituvchiga nisbatan munosabatlari, o'qituvchining ishonchni qanday o'rnatishi, shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasi va psixologik holatini hisobga olishni talab qiladi.

O'qituvchining pedagogik imidjiga ta'sir etuvchi omillar. Pedagogik imidjni shakllantirishda o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari, muloqot qilish uslubi, bilim va mahorati, hamda ta'lim muhitidagi o'zgarishlar katta ahamiyatga ega.

Pedagogik imidjning ta'siri. O'qituvchining pedagogik imidji nafaqat o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga va ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga ham bevosita ta'sir qiladi.

Mazkur mavzu bo'yicha o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirishning psixologik va pedagogik xususiyatlarini o'rganish, ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bu esa o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda zarur bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni bu imidjni yaratishga tayyorlashda psixologik yondashuvlar, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish va o'quvchilarga mos pedagogik strategiyalarni qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik imidjning shakllanishi o'qituvchining o'quvchilarga bo'lgan pedagogik ta'siri, ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirish pedagogik ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. «Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari» mavzusiga oid adabiyotlar tahlili pedagogik imidjning shakllanishi, uning pedagogik va psixologik aspektlari haqida bir qancha ilmiy-tadqiqotlar va nazariy materiallarni o'z ichiga oladi. Ushbu tahlil o'qituvchining pedagogik imidjiga ta'sir qiluvchi omillarni, ularning pedagogik faoliyatga qanday ta'sir ko'rsatishini, shuningdek, o'qituvchilarni imidj shakllantirishga qanday tayyorlash zarurligini o'rganishga yordam beradi.

Pedagogik imidjning mohiyati va ahamiyati:

S. A. Ruziyev va M. Sh. Abdullayev kabi olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, pedagogik imidj o'qituvchining tashqi ko'rinishi, xulqi, muloqot tarzi va pedagogik mahorati kabi elementlardan iborat bo'lib, talabalarning o'qituvchiga bo'lgan munosabatini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Ruziyevning «Pedagogik faoliyat va uning nazariy asoslari» asarida pedagogik imidjning asosiy komponentlari haqida batafsil so'z yuritiladi. Uning fikriga ko'ra, o'qituvchining imidji nafaqat tashqi ko'rinish, balki o'qituvchining ichki dunyosi, pedagogik mahorati va kasbiy etikasi bilan ham chambarchas bog'liq.

M. Sh. Ahmedov va R. M. Husainov pedagogik imidjni shakllantirishda o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini, bilim va mahoratining muhimligini ta'kidlaganlar. Ular pedagogik imidjning shakllanishi o'qituvchining o'zini o'quvchilar va jamiyat oldida qanday namoyon qilishiga ta'sir qiladi, bu esa o'quvchilarning muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir qiladi.

Pedagogik-psixologik jihatlari:

A. I. Zimniya va Boris Bim-Bad kabi psixologlar pedagogik imidjning shakllanishida psixologik omillarning ahamiyatini o'rganganlar. Zimniy pedagogik imidjning o'qituvchining psixologik holati, o'quvchilarga nisbatan psixologik yondashuvi va ularning ehtiyojlarini hisobga olishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. O'qituvchining psixologik yondashuvi o'quvchilarning motivatsiyasini shakllantirishda, ularning emotsional holatini boshqarishda bevosita ta'sir ko'rsatadi.

L. A. Zankovning psixologik yondashuvlari pedagogik imidjning shakllanishida o'qituvchining o'zini qanday tutishi, o'z shaxsiy xususiyatlarini boshqarish qobiliyati va o'quvchi bilan muloqot qilish uslubi hamda ijtimoiy-psixologik faktorlarni hisobga olish

zarurligini ko'rsatadi.

O'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirish metodikasi:

S. A. Rogovning «Pedagogik texnologiyalar va metodlar» asarida o'qituvchining pedagogik imidjini shakllantirish uchun zarur bo'lgan metodik yondashuvlar va texnikalar haqida batafsil ma'lumotlar mavjud. U o'qituvchilarni professional va psixologik jihatdan tayyorlashda o'qitishning interaktiv metodlari, innovatsion pedagogik texnologiyalar va o'qituvchi-o'qituvchi o'rtasidagi ijobiy aloqalar muhimligini ta'kidlaydi.

B. V. Karpov o'qituvchilarni pedagogik imidjni shakllantirishga doir metodik vositalar va psixologik tayyorgarlikning ahamiyatini o'rganib, o'qituvchining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini qayd etgan. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali muloqot o'qituvchining imidjini ijobiy tomonga o'zgartiradi.

O'qituvchining pedagogik imidjiga ta'sir etuvchi ijtimoiy va madaniy omillar:

M. M. Bachtin va E. V. Klockoning ishlari pedagogik imidjning shakllanishida ijtimoiy va madaniy omillarning o'rnini o'rgangan. Ular o'qituvchining ijtimoiy pozitsiyasi, jamiyatdagi o'rne va ta'lim muhitidagi o'zgarishlar imidjga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Madaniy jihatlar, ayniqsa, o'qituvchining milliy va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirishi, bu qadriyatlarni o'quvchilarga etkazishdagi roli ham pedagogik imidjga ta'sir etuvchi omillardan biridir. Pedagogik imidjni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari haqida amalga oshirilgan adabiyotlar tahlili o'qituvchining shaxsiy va kasbiy sifatlarining o'quvchilarning ta'lim jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishini tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar, shuningdek, o'qituvchilarning pedagogik imidjini shakllantirishda metodik yondashuvlar, psixologik komponentlar va ijtimoiy madaniy omillarni hisobga olishning muhimligini ta'kidlaydi. Bu bilimlar bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini samarali qilishda zarur vosita bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. «Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari» mavzusi, ta'lim tizimidagi zamonaviy o'zgarishlarga muvofiq, muhim pedagogik va psixologik jihatlarni o'rganadi. Pedagogik imidj — bu o'qituvchining tashqi ko'rinishi, xulq-atvori, pedagogik mahorati va o'quvchilar bilan aloqalarini shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Ushbu muhokama, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirish jarayonining muhim pedagogik-psixologik jihatlarini, shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan turli qiyinchiliklar va imkoniyatlarni tahlil qilishga qaratilgan.

Pedagogik imidjning o'quvchilarga ta'siri: Pedagogik imidjning asosiy ta'siri o'quvchilarga to'g'ridan-to'g'ri tegishli. O'qituvchining imidji uning o'quvchilarga bo'lgan munosabatlarini shakllantiradi. O'quvchilar o'qituvchiga qanday munosabatda bo'lishini ko'pincha uning tashqi ko'rinishi, xulqi va o'quvchi bilan qanday aloqada bo'lishiga qarab belgilaydi. Misol uchun, o'qituvchining ishonchli va ijobiy imidji o'quvchilarning o'qish motivatsiyasini oshiradi, lekin agar o'qituvchining imidji salbiy bo'lsa, bu o'quvchilarning psixologik holatiga va ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatlariga zarar etkazishi mumkin.

O'qituvchining shaxsiy va kasbiy sifatleri: Pedagogik imidjni shakllantirishda o'qituvchining shaxsiy va kasbiy xususiyatlari muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi o'zining pedagogik mahoratini, kasbiy etikasini, bilim va ko'nikmalarini muntazam ravishda rivojlantirib borishi zarur. Shaxsiy xususiyatlar, masalan, empatiya, sabr-toqat, etibor, va muloqot qilish qobiliyati o'quvchi bilan samarali aloqalar o'rnatishda katta rol o'ynaydi. Shu bilan birga, o'qituvchining kasbiy ko'nikmalari, masalan, darslarni tashkil etish va o'qitish metodlari, o'quvchilarning muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Pedagogik-psixologik yondashuvlarning roli: Pedagogik imidjning shakllanishi psixologik jihatdan o'qituvchining o'quvchilar bilan munosabatini aniqlaydi. O'qituvchi o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik yondashuvlarni qo'llashga harakat qilishi lozim. O'quvchilarni o'zlashtirish jarayonida ular bilan ishlashda psixologik

yondashuvlarning ahamiyati katta. Bu yerda o'qituvchining psixologik etakchilik qobiliyati, o'quvchilarning ehtiyojlariga qarab turli pedagogik usullarni qo'llay olish qobiliyati juda muhim. Pedagogik imidjning shakllanishi, shuningdek, o'qituvchining o'quvchilarning psixologik holatiga qanday moslashishiga bog'liq.

Innovatsion metodlar va pedagogik imidj: Hozirgi kunda ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llash zarurati oshib bormoqda. O'qituvchilarning pedagogik imidjini shakllantirishda bu metodlarning qo'llanilishi imidjning samaradorligini oshiradi. Masalan, o'qituvchilar darslarni ilg'or pedagogik texnologiyalar, masalan, multimedia va zamonaviy interaktiv vositalar yordamida o'tkazish orqali o'quvchilarning diqqatini jalb qilishi va o'qish motivatsiyasini oshirishi mumkin. Shu bilan birga, o'qituvchining innovatsion pedagogik metodlarni qo'llashi uning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyatini oshiradi.

Pedagogik imidjning ijtimoiy va madaniy omillari: Pedagogik imidjning shakllanishida ijtimoiy va madaniy omillar ham muhim rol o'ynaydi. Jamiyatda o'qituvchiga nisbatan qilingan talablar, o'qituvchining etikasiga bo'lgan yondashuv va madaniy qadriyatlar, o'qituvchining pedagogik imidjini shakllantirishda muhim omillar sifatida qaraladi. Jamiyatning ta'lim sohasidagi rivojlanishi va o'qituvchiga bo'lgan ehtiyojlar uning pedagogik imidjining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashdagi muammolar: O'qituvchilarni pedagogik imidjni shakllantirishga tayyorlash jarayonida ayrim muammolarmavjud. Bunga o'qituvchilik kasbining murakkabligi, pedagogik faoliyatning psixologik va kasbiy jihatlarini chuqur o'zlashtirishning qiyinligi, hamda ta'lim tizimidagi mavjud kamchiliklar sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, pedagogik imidjni shakllantirishda talabalarning individual xususiyatlari, ularning ijtimoiy va madaniy qiyofalari ham muhim omillar sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari zamonaviy ta'lim tizimining muhim jihatidir. Pedagogik imidj nafaqat o'qituvchining tashqi ko'rinishi, balki uning kasbiy va psixologik sifatleri, muloqot uslublari va innovatsion metodlarni qo'llash qobiliyatiga ham bog'liqdir. O'qituvchilarni imidj shakllantirishga tayyorlashda ijtimoiy, madaniy va pedagogik-psixologik omillarni hisobga olish zarur. Bu jarayon o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini oshirishga va ta'lim tizimining samaradorligini ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari ta'lim tizimining samarali ishlashida muhim ahamiyatga ega. Pedagogik imidj nafaqat o'qituvchining tashqi ko'rinishi, balki uning shaxsiy xususiyatlari, kasbiy mahorati, muloqot uslubi va pedagogik yondashuvlari bilan ham chambarchas bog'liqdir. O'qituvchining pedagogik imidji o'quvchilarning o'qish motivatsiyasi, ularning psixologik holati va ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Shuningdek, pedagogik imidjning shakllanishida psixologik omillar, o'qituvchining o'quvchilarga bo'lgan munosabati va ularning ehtiyojlarini tushunish qobiliyati muhim o'rin tutadi. Pedagogik-psixologik yondashuvlar, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish va o'qituvchining ijtimoiy-emotsional intellektini rivojlantirish zaruriyatini ta'minlaydi.

Innovatsion pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo'llash o'qituvchining pedagogik imidjini yanada samarali shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, o'qituvchining kasbiy va psixologik tayyorgarligi, uning professional o'sishi va ta'lim muhitiga moslashish qobiliyati pedagogik imidjning muvaffaqiyatli shakllanishi uchun muhim omillardir.

Ijtimoiy va madaniy omillar ham o'qituvchining pedagogik imidjiga ta'sir qiladi. O'qituvchilarni tayyorlashda jamiyatning ta'limga bo'lgan yondashuvi, o'qituvchining jamiyatdagi o'rni va madaniy qadriyatlar ham muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik imidjni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari,

nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki o'quvchilarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchilarning pedagogik imidjini shakllantirishda, shuningdek, kasbiy va psixologik tayyorgarlikni yanada kuchaytirish, pedagogik yondashuvlarni modernizatsiya qilish va o'qituvchining ijtimoiy va madaniy moslashuvchanligini rivojlantirish zarur. Bu jarayon bo'lajak o'qituvchilarni yanada sifatli va samarali ta'lim berishga tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Норбошева, М. А. (2021). Мактабгача ёшдаги болаларнинг оила давридаги тасаввурларини ўрганиш. Инновации в педагогике и психологии, 4(6).
2. Salomova, G. (2014). THE REFLECTION FEATURES OF ABBREVIATIONS AND ACRONYMS OF THE ENGLISH LANGUAGE. In The Second International conference on development of pedagogical science in Eurasia (pp. 174-176).
3. Саломова, Г., Жумаева, Н., & Хамраева, Д. (2018). Методические принципы современных методик обучения английскому языку. Наука XXI века, (4).
4. Abdinazarovna, S. G. (2020). THE REFLECTION FEATURES OF ABBREVIATIONS AND ACRONYMS OF THE ENGLISH, RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES. Тил, таълим, таржима»халқаро журнали, 2(1).

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA QOFIYANI O'RGATISH YO'LLARI

Salohiddinova Lobar,
BuxDPI kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: She'r – adabiyotning go'zal namunasi. Qofiya, vazn, band kabi muhim unsurlarni o'rganish orqali yosh avlod she'riy asarni idrok qilishni, ayni damda, ijod qilish sirlarini anglab boradi. Qofiya she'riy asar uchun muhim unsur bo'lib, bu ilmni o'rgatishni boshlang'ich ta'limdan boshlash lozim. Mazkur maqolada shu haqda fikr boradi.

Kalit so'zlar: qofiya, ilmi segona, she'r, ohangdoshlik, boshlang'ich sinf, o'qish savodxonligi, adabiyotshunoslik, ilmi qofiya.

WAYS OF TEACHING RHYME IN READING LITERACY CLASSES

Salohiddinova Lobar,
teacher of the department at BSPI

Abstract: The poem is a beautiful example of literature, the young generation will understand the perception of a poetic work, and the secrets of writing a poem by studying important elements such as rhyme, poetic weight, quatrain. Rhyme is an important element for a poetic work, and it is necessary to start teaching this science from primary education.

Key words: rhyme, ilmi segona (Trinity of Sciences), poem, harmony, elementary school, reading literacy, literary studies, science of rhyme.

She'riy unsurlardan biri qofiya bo'lib, uni o'rganish badiiy asar tahlili uchun muhim sanaladi. Shu sababdan Sharq adabiyotshunosligida qofiya ilmi ilmi segonaning biri sanalgan. Ilmi aruz, ilmi bade' bilan bir qatorda atroflicha o'rganilgan. Sababi, qofiyaga alohida e'tibor she'r ohangini mukammallashtirgan, she'r jarangini oshirgan. Bugungi she'riyatda qofiyaga e'tibor ancha susaydi. Badda faqat jift misralar qofiya bo'lib kelsa, bas. Toq misralar qofiyalanmay qolsa ham mayli. Eng yomoni, raviyning bir xilligi shart emasday, qo'shimchalar ohangdoshligi ham qofiya sanalib qoldi. Bunday holatlar qofiya ilmini boshlang'ich ta'limdan boshlash lozimligini taqozo qilmoqda.

She'r tahlili jarayonida o'qish savodxonligi darsida 1-sinf dan boshlab qofiyaga ham e'tibor berilishi lozim. Bolalarning sinf daftariga qoida qilib yozdiriladi: "Misralar oxirida ohangdosh bo'lib keladigan so'zlar qofiya deyiladi". Bolalar dastlab qoidani yodlab, bir-ikki darsda yoddan ayta olganlaridan so'ng o'qituvchi qofiyani topishni o'rgatadi. Natijada o'quvchilar she'riy asar berilgan har bir darsda qofiyani topishga odatlanadilar.

Shoir G'ulom Shomurodning "Ozod Vatan mehri" she'ridagi bir bandning qofiyasini topsak:

O'zbekiston – ozod diyor,
Ko'rkam, buyuk Vatandir.
Tuprog'i zar, xo'b hosildor,
Bag'ri bog'-u chamandir .

O'quvchiga qofiya misra oxirida kelishi, ohangdosh bo'lishi uqtirilgan. Shu sabab quyidagi jadvalga oxirgi so'zlarni yozdirish mumkin:

diyor
Vatandir
hosildor
chamandir

O'quvchi to'rt so'z ham "r" tovushi bilan tugaganini ko'radi. Ammo bu tovushdan oldingi tovushlardagi farq aniq ko'rinib turgani uchun qofiya tartibi quyidagicha ekanini ko'radi: diyor-

hosildor; Vatandir-chamandir. O‘quvchida qofiyani topish ko‘nikmasi paydo bo‘la boshlaydi. Shoir G‘ulom Shomurodning “Yulduzlar” she‘ridagi bir bandning qofiyasini topsak:

Oftob o‘chib,
Ketdi kunduz.
Ko‘kka ko‘chib,
Chiqdi yulduz .

Oldingi darslardagi kabi jadvalga solinsa, o‘quvchining anglashi oson bo‘ladi. Tajribaga tayanib, satr oxiridagi so‘zlar kataklarga harfma-harf joylashtiriladi. O‘quvchi ohangdoshlikka diqqat qaratib, toq va juft misralar qofiyalanganini ko‘radi. O‘qituvchi qofiyalarni tagma-tag joylashtirishni tavsiya qiladi:

o‘chib
ko‘chib
kunduz
yulduz

O‘quvchi jadvaldagi qofiylarda tovushlar holatini yaqqol ko‘radi hamda o‘qituvchi ko‘magida tovushlar bir xilligi qancha ko‘p bo‘lsa, ohangdoshlik shuncha to‘liq bo‘lishini, qofiya chiroyli bo‘lishini anglaydi.

Vaznni aniqlab ko‘nikma hosil qilgan bolalar qofiyani ham shu tarzda aniqlay oladilar, toq misralar o‘zaro, juft misralar o‘zaro qofiyalanishini o‘rganishadi, ba‘zi hollarda 4 misrali bandda 3 misra o‘zaro qofiylanib, 4-misra barcha bandlardagi 4-misra bilan bir xil bo‘lishini misollar asosida tushunishadi.

Anvar Obidjonning 3-sinf “O‘qish kitobi”da berilgan “O‘qituvchining o‘gitlari” she‘rida juft misralar qofiyalangan: she‘ri – yeri. Ammo o‘quvchiga misralar oxirida kelgan ohangdosh so‘z qofiya deb tushuntirilgan. Shunday she‘rlar borki, misralarning oxirida aynan takrorlangan so‘z keladi. O‘qituvchi “radif” atamasii haqida to‘xtalib, shunday qoida yozdirishi mumkin: “Misralar oxirida qofiyadan so‘ng aynan takrorlanib keladigan so‘z radif deyiladi”. Quyidagi misralarda “degil” so‘zi aynan takrorlangan, demak qofiya emas.

Shunda mening qutlug‘ tilim –
Navoiyning she‘ri, degil.
Yurtim – Ulug‘bek-u Bobur,
Amir Temur yeri, degil.

Lekin radif ham emas, chunki barmoq she‘riy tizimi vaznlarida yaratilgan she‘rda radif bo‘lmaydi. Bu haqda 3-sinf o‘qish savodxonligi darsida fikr yuritish mumkin. Ammo bu uchun boshlang‘ich sinf “O‘qish savodxonligi” darsliklarida aruz she‘riy tizimi vaznlarida yaratilgan, radifi bo‘lgan she‘rlardan keltirilishi zarur.

She‘riyatda qofiyaning bir qator ko‘rinishlari bor. Masalan, to‘q va och qofiya. Yaxshi she‘rda har bir so‘z she‘riy matn qatoriga kirishi bilan o‘zining dastlabki, tor ma‘nosini, chegaralarini yo‘qotadi, boshqa so‘zlar bilan uyg‘unlashib, she‘riy matnni o‘ziga xos ohang, tasvir bilan to‘ldiradi, boyitadi. Musavvir rangtasvirda ranglarni bir-biriga aralashtirib, yangi ranglar yaratgani singari ana shu xususiyat shoirga ham yangicha tartibda so‘zlarning turfa ma’nolarini mohirona qo‘llash imkoniyatini yaratadi. Afsuski, bolalar she‘riyatida qofiyaga e’tibor talab darajasida emas. Aksariyat hollarda har bir 4 misrali bandda toq misralar qofiyalanmay qoladi. Lekin mahoratli shoirlar she‘rlari ham borki, to‘q qofiyalar qo‘llangan va she‘rdagi ohangdoshlik talab darajasida.

Nur, ziyoga kon o‘zing,
Do‘st-u qadrdon o‘zing,
Ma‘no to‘la har so‘zing,
Kitobim, jon kitobim!

Dilshod Rajabning “Kitobim, jon kitobim” she‘rini o‘tish chog‘ida bu ma‘lumot berilsa, 1-sinf bolasiga qiyinlik qiladi. Vaqt o‘tib, 2-sinfda qofiya tushuntirilayotgan chog‘ida shu she‘r

yodga olinsa bo'ladi. Bu she'rda qiziq holat bor: 1-2-misrada qofiya "kon" – "qadrdon", bu misralarda "o'zing" so'zi aynan takrorlangan so'z, ya'ni qofiya emas. Ammo 2-3-misralarda qofiya "o'zing"– "so'zing". "O'zing" so'zi bir vaqtning o'zida ham qofiya, ham aynan takrorlangan so'z vazifasini o'taydi. She'rning to'rt misrasi ham o'zaro, ham alohida qofiyalangan, ya'ni ichki qofiyaga ham ega bo'lib, D.Rajabovning qofiya qo'llash mahorati balandligini ko'rsatadi. Bunday noyob holatni 4-sinfda qayta yodga olinsa, bolalarning bir qismi tushunadi, albatta, 4-sinfda qofiya toptirilganda qofiya harflar bilan belgilanishi zarur, bo'lmasa 5-sinfda adabiyot darsida qiyinchilik yuzaga keladi.

Qushlar, hey, ketmang uzoq a
Qo'ymayman sizga tuzoq. a
Bo'zto'rg'ay, bo'zlashaylik. b
Turumtoy, so'zlashaylik. b

To'rt misrali bandning birinchi-ikkinchi misrasi o'zaro; uchinchi-to'rtinchi misrasi o'zaro qofiya bo'lib kelgan: uzoq-tuzoq; bo'zlashaylik. so'zlashaylik. Shoirning mahorati shundaki, qofiya bo'lib kelgan so'zlar bir-biridan bir tovush bilan farqlangan, xolos. Bu qofiyalarni jadvalga solsak, o'quvchi ohangdoshlikni chuqurroq anglaydi.

Mirtemirning "Qush tili" she'ri 4-sinf "O'qish kitobi"da berilgan. She'r o'tilganda qoida daftariga bolalar yozishi kerak: "She'rdagi qofiya bo'lgan so'z "a" harfi bilan belgilanadi. Shu she'rda unga ohangdosh nechta so'z bo'lsa, "a" bilan beriladi. Bu so'zga ohangdosh bo'lmagan qofiya boshlansa, "b" harfi bilan beriladi, unga ohangdosh so'zlar ham shu harf bilan belgilanadi. Qofiya alifbo tartibida belgilab ketiladi". Shu taxlit boshlang'ich sinf bolalari qofiyani o'rganib boradilar. Bu she'riy asarni g'oyaviy-badiiy tahlil qilishning bir qismi, dastlabki bosqichi demakdir.

Shukur Sa'dullaning "Fursat g'animat" she'ridan olingan quyidagi satrlarda toq misralar o'zaro, juft satrlar bir-biri bilan qofiyalangan.

Daftari ochiq-sochiq,
Qolgan vazifa chala.
Soat yurar chiq-chiq-chiq,
Yechilmagan masala .

O'quvchiga faqat she'rning emas, barcha she'riy asarlarning qofiyasini toptirishni o'rgatish orqali qofiya ilmidan boshlang'ich bilimni uqtirish zarur. Kerak bo'lganda faqat she'rning emas, she'riy topishmoqning ham qofiyasini toptirish mumkin:

Ertak, she'r-u matnlar
Yashar bir mamlakatda.
Dunyoni o'rganishda
Uning xizmati katta .

She'riy asarlardagi qofiyani topa olish ilmi, uning she'riy asardagi o'rnini aniqlash boshlang'ich sinfdan boshlansa, 5-10-sinf davrida badiiy asar tahlilida qofiya ilmi bilan bog'liq qiyinchilik yuzaga kelmaydi. Muhimi, o'quvchi qofiyasi mukammal asarlarni farqlay olish ko'nikmasiga ega bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aydarova U.B., Azizova N.K O'qish savodxonligi. 1-sinf. I qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. –T.: Novda Edutainment, 2023. – 80 b.

2. Aydarova U.B. 1-sinf. II qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. –T.: Novda Edutainment, 2023. – 80 b.

3. Yusupova D. Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetika asoslari. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2018. – B.3.

HOZIRGI KUNDA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA VOLEYBOL SPORT TURIDAGI KAMCHILIKLAR VA YUTUQLAR

Sangirov Nuriddin Irisqulovich,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiti, Jismoniy madaniyat va sport faoliyati kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida voleybolning bugungi holati ko'rib chiqiladi, uning yutuqlari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Biz turli jihatlarni o'rganamiz, jumladan, ishtirok etish darajasi, jarohatlanish shakllari, murabbiylik amaliyoti, resurslarni taqsimlash va sportchi talabalarning farovonligiga umumiy ta'sir. Tahlil asosiy tendentsiyalarni va yaxshilashga muhtoj sohalarni aniqlash uchun mavjud tadqiqotlarga asoslanadi. Oliy ta'limda voleybolning o'sishi, xususan, ayollar o'rtasida sport ishtirokidagi kengroq ijtimoiy tendentsiyalarni aks ettiradi.

Kalit so'zlar: oliy o'quv yurti, voleybol, yutuq, jarohatlanish shakllari, murabbiylik amaliyoti, resurslarni taqsimlash va sportchi talabalarning farovonligi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 19 iyuldagi "Voleybol sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-274-sonli qarorida voleybol sport turlarini yanada ommalashtirish, yoshlar orasidan voleybol sport turlari bilan shug'ullanuvchi sportchilarni saralab olish tizimini yaxshilash, ushbu sport turi bo'yicha zamonaviy sport infratuzilmasini yaratish hamda milliy terma jamoalarimizning nufuzli sport musobaqalarida yuqori natijalarga erishishini ta'minlash maqsadida asosiy yo'nalishlar belgilab berilgan:

voleybol sport turlarini aholi o'rtasida keng targ'ib qilish hamda eng ommaviy sport turlaridan biriga aylantirish;

iqtidorli sportchilar, shu jumladan, sportchi-ayollarni aniqlash, seleksiya qilish hamda ularni professional sportchilar sifatida tayyorlashning barcha bosqichlarini raqamlashtirish;

zarur sharoitlarga ega professional va oliy ta'lim tashkilotlarida voleybol sport turlari bo'yicha to'garaklarni tashkil etish;

voleybol sport turlari bo'yicha professional trenerlar va hakamlarni tayyorlash tizimini rivojlantirish;

voleybol sport turlari bo'yicha zamonaviy sport majmualarini barpo etish, mavjud moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni zamonaviy sport anjomlari va jihozlari bilan ta'minlash.

Voleybol-ajoyib, chiroyli va jozibali sport turi. Bu o'yin qoidalarining soddaligi va jozibadorligi voleybolni har qanday yoshdagi odamlar o'ynashi mumkinligi bilan bog'liq. Voleybol barcha mushaklarni rivojlantiradi va tez fikrlashga o'rgatadi. Kuch, chaqqonlik, chidamlilik, yengil harakat fazilatlarini va bu fazilatlarini to'g'ri yo'naltirish qobiliyatini rivojlantiradi. Nafas olish yurak-qon tomir faoliyatini mustahkamlaydi, aqliy charchoqni ketkazadi. Voleybol tanaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, uni ortiqcha yukdan xalos qiladi. Bu bizni jamoa sifatida harakat qilishga, shaxsiy manfaatlarimizni jamiyat manfaatlaridan ustun qo'yishga, intizomli bo'lishga, sheriklarimizga yordam berishga o'rgatadi. Voleybolning inson tanasiga ijobiy ta'siri, uning ko'p qirraliligi va texnik soddaligi sog'liqni saqlash sohasida yaxshi natijalar berishini ko'rsatadi.

Voleybol mashhurlik va o'yin-kulgi qiymati bo'yicha zamonaviy sportda etakchi o'rinni egallaydi. Voleybolning ommaviy tarqalishiga televidenie, internet va boshqa axborot manbalari yordam beradi. Sport musobaqalarida texnik jihozlar darajasining oshishi o'yin sifatiga ta'sir qiladi. Xuddi shu narsani voleybol masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishning texnik imkoniyatlarini oshirish haqida ham aytish mumkin. Bularning barchasi birgalikda voleybol muammolarini turli nuqtai nazardan ko'rib chiqishga imkon beradi - qiziqarli o'yinlarning video yozuvlarini tahlil qilishdan tortib eng yaxshi voleybolchilar va jamoalarning texnik

harakatlarini modellashtirishgacha. Tadqiqot sifatini saqlab qolish uchun tegishli professional kadrlar va uslubiy yordamga ega bo'lish ham zarurligi aniq bo'lmoqda. Ikkinchisi eng muhim komponent hisoblanadi, chunki Oxirgi yillarda voleybolchilar va jamoalarning o'yin sharoitlari va mashg'ulotlari o'zgarib borayotgani dolzarb muammolarning yangi yechimlarini izlashni taqozo etmoqda.

Eng zarur echimlarni izlash, ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish allaqachon olib borilgan tadqiqotlarga asoslanadi, bu ularni tahlil qilish va tushunishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, quyidagilar juda foydali bo'lishi mumkin:

Voleybol mashqlari ishtirokchilarning asosiy jismoniy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi ular chidamlilik, harakatlarni muvofiqlashtirish, tezlik, kuch, turli xil vosita qobiliyatlari, salomatlikni mustahkamlash, shuningdek talabaning shaxsiy fazilatlarini: muloqot qobiliyatlari, Iroda, do'stona tuyg'ulari.

Xususan, o'yinning raqobatbardoshligi, taktik individual va guruh harakatlarining mustaqilligi, vaziyatning doimiy o'zgarishi, muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik o'yinchilarni turli xil his-tuyg'ular va tajribalarni namoyon etishiga olib keladi. Yuqori hissiy ko'tarilish doimiy faollikni va o'yinga qiziqishni saqlaydi. Voleybolning bu xususiyatlari o'quvchilarni his-tuyg'ularini boshqarishga, xatti-harakatlarini nazorat qilishni yo'qotmaslikka, muvaffaqiyatga erishsa kurashni susaytirmaslikka va muvaffaqiyatsizlikka uchrasa o'zlarini yo'qotmaslikka o'rgatish uchun mo'ljallangan.

Yuqoridagilarga asoslanib, o'quvchilarda xulq-atvor munosabatlarini shakllantirish voleybol o'yini sifatida talabaning ichki dunyosini o'zining texnik va uslubiy vositalari bilan samarali boyitadi, sog'lig'ini yaxshilaydi va jismoniy rivojlanish sohasidagi ongini kengaytiradi. Zamonaviy oliy o'quv yurtlari sharoitida talabalar og'ir ish yuklari va uy vazifalari hajmi tufayli harakatsizlikni paydo qiladi. Muammoni hal qilish uchun uning harakatlanishi, tiklanishi va organizmning ishlashi ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan «voleybol» qisman o'quv dasturi ishlab chiqilgan. O'yinning texnik va taktik texnikasini o'zlashtirishning ko'p qirraliligi voleybolni o'rgatish uchun asosdir. Dastlabki o'quv guruhlarini jismoniy va texnik tayyorgarlikka qaratilgan. Bundan tashqari, o'qishning birinchi yilida ma'lum turdagi mashg'ulotlarning ulushi o'zgaradi: yil boshida jismoniy tarbiya uchun ko'proq soat beriladi va yilning ikkinchi yarmida texnik tayyorgarlik uchun ko'proq soat bo'lishi kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, jismoniy tarbiya tayyorgarlik va yetakchi texnik tayyorgarlik darslarida olib boriladi.

Dastlabki tayyorgarlik guruhlarini o'rganishning ikkinchi yilida talabalarning texnik, taktik arsenalini va jismoniy tayyorgarligini o'rganishning mantiqiy davomi mavjud. Asosiy e'tibor hali ham jismoniy va texnik tayyorgarlikka qaratilgan, ammo jismoniy tayyorgarlik soatlari kamayib, taktik tayyorgarlik soatlari ko'paymoqda. O'quv guruhlarida ishlashning asosiy vazifasi yosh voleybolchilarni qo'shimcha texnik va taktik tayyorgarlik bilan tanishtirish, shuningdek, o'yinchilarning funktsiyalari bo'yicha o'yinni ixtisoslashtirishdir.

Vazifalarni aniqlash, o'quv qo'llanmalari va usullarini tanlash barcha talabalar uchun bir xil bo'lib, individual yondashuv talablariga va har bir talabaning xususiyatlarini chuqur o'rganishga bog'liq. Kurs majburiy ravishda umumiy jismoniy tarbiya va maxsus jismoniy tayyorgarlikni o'z ichiga oladi. Yosh sportchilarni texnik, taktik va ma'naviy jihatdan tayyorlash bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Umumiy rivojlanish va tayyorgarlik mashqlari birinchi navbatda organizmning funktsional xususiyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

Yosh voleybolchilarni tanlash va tayyorlash jarayonini tashkil etish sharoitida voleybol muammolarini hal qilish ko'p jihatdan klublar va terma jamoalar saviyasini belgilaydi. Bunda tadqiqot ishlarini olib borishda zamonaviy uslub, tizim va yondashuvlardan foydalanish jamoa muvaffaqiyati va iqtidorli voleybolchilarni tayyorlash darajasining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Voleybol orqali yoshlarning sog'lig'i bilan bog'liq muammolarni hal qilish bir xil darajada muhim komponent hisoblanadi. Yoshlarning sportga e'tibor va hayot sifatining

voleybolga bo'lgan ishtiyoqi bilan uyg'unligi ularning sog'lig'iga ongli munosabatda bo'lish va yuqori kasbiy yutuqlarga intilishni rivojlantirishga yordam beradi.

Avvalo, tadqiqotning nazariy yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish kerak. Pashkova N.V. ishida. Maqolada ta'lim faoliyati nazariyasidan foydalangan holda rivojlantiruvchi ta'lim tizimiga asoslanib, misol sifatida voleyboldan foydalangan holda sportda motorli ko'nikmalarni o'rgatish metodikasini takomillashtirish ko'rib chiqiladi. Markov K.K. va Nikolaeva O.O. zamonaviy voleybolda o'yinchilarning psixomotor sifatlarini rivojlantirish muammolarini ko'rib chiqing. Mualliflarning fikriga ko'ra, sportchilarning motor qobiliyatini oshirishning amaliy metodologiyasining asosiy bo'g'ini turli xil o'yin rollari o'yinchilarida vaqtinchalik, fazoviy va kuchli mushaklarning sezgirligini shakllantirishdir. Ish voleybolchilarning motorli ko'nikmalarini rivojlantirish va takomillashtirish metodologiyasini nazariy asoslaydi va amaliy qo'llash uchun ishlab chiqadi, uning asosiy qoidalarini, bosqichlarini, ish vositalarini va o'yinchilarning vaqt, kuch va makonning mikro intervallarini, shuningdek baholash mezonlarini farqlash qobiliyatini rivojlanish dinamikasini monitoring qilish usullarini belgilaydi va taqdim etadi.

Voleybolchi rivojlanishining boshlang'ich bosqichi murabbiy va o'qituvchining mashg'ulotlar uchun bolalarni to'g'ri tanlash qobiliyati bilan tavsiflanadi. Bu jihatdan Serdyukov O.E. va Selezneva O.V. 13-14 yoshda voleybol o'ynashni boshlagan baland bo'yli qizlarni tanlashning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqing. Mualliflar yosh voleybolchilarga qo'yiladigan talablarni ta'kidlab o'tishgan. Bular morfofunktsional ko'rsatkichlar va ayol sportchilarning jismoniy rivojlanish darajasi. Dastlabki saralash jarayonida bolalarning harakat qobiliyatlari darajasini baholash uchun oddiy pedagogik testlar qo'llanildi: 30 m masofaga yugurish, bir joydan sakrash, ikki oyoq bilan surish, bir joydan uzunlikka sakrash, ikki qo'l bilan bosh orqasidan 1 kg to'ldirilgan to'pni uloqtirish, skameykada turib oldinga egilish. 13-14 yoshli baland bo'yli qizlarni dastlabki sinovdan o'tkazishda ular jismoniy tayyorgarligi bo'yicha voleybol sport maktabidagi tengdoshlari talablaridan ortda qolayotgani aniqlandi.

Akchurin N.A. va hammualliflar maktab o'quvchilarining fizikasi va konstitutsiyasiga e'tibor berishni taklif qilishadi. Mualliflarning ta'kidlashicha, ushbu hodisaning tashqi ko'rinishi antropometrik parametrlar va fiziometrik ko'rsatkichlarning o'zgarishi bo'lib, buning natijasi o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlarida organizmning moslashish qobiliyatini o'zgartirishdir. Mualliflar tomonidan etarli miqdordagi kuzatuvlar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida maktab o'quvchilarini voleybolga professional tanlashda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan tananing asosiy morfofunktsional xususiyatlari aniqlandi [1].

Tanlash bosqichida ruhiy holatlarning diagnostikasi muhim ahamiyatga ega. Bu "murabbiy-sportchi" va "sportchi-sportchi" munosabatlarini yanada muvaffaqiyatli o'rnatish va sport mashg'ulotlarini yanada samarali amalga oshirish imkonini beradi. Tanlovning keyingi bosqichi - voleybolchining rolini tanlash. Begmetova M.X.ning tadqiqotida. hammualliflar bilan, o'yinchilarni tayyorlashning dastlabki bosqichida voleybolda pozitsiyani tanlashga ta'sir qiluvchi psixologik va konstitutsiyaviy xususiyatlarning qisqacha tavsifini beradi. Mualliflar voleybolda pozitsiyani yanada muvaffaqiyatli tanlash uchun model yaratishga harakat qilishadi [4].

Voleybolning asosiy texnik texnikasi bo'yicha dastlabki mashg'ulotlar bir necha yo'nalishlarda taqdim etiladi. Selezneva O.V. voleybolchi ayollarning tana uzunligi ko'rsatkichlarining o'zgarishi to'g'risida ma'lumotlar beradi, 13-14 yoshda mashq qilishni boshlagan baland bo'yli qizlar uchun voleybolning asosiy texnikasi texnikasiga dastlabki tayyorgarlikning o'ziga xos xususiyatlari masalalarini ochib beradi. Selezneva O.V. va Serdyukov O.E. baland bo'yli qizlar uchun voleybol o'ynashning asosiy usullarini dastlabki o'rgatish xususiyatlarini ko'rib chiqing. Mualliflar jismoniy va texnik jihatdan mashqlar bajarish intensivligi haqida ma'lumot beradi

Chexiya mashg'ulotlari. Ta'kidlanishicha, mashg'ulot yuklamalari quyidagi ko'rsatkichlar bilan belgilanishi kerak: ishning intensivligi, ish hajmi (davomiyligi), individual mashqlar orasidagi dam olish intervallarining davomiyligi va xarakteri. Mashg'ulotning birinchi bosqichida mashqlarni bajarish intensivligi 100-120 zarba / min bo'lishi aniqlandi. Ta'kidlanishicha, ikkinchi bosqichda bu ko'rsatkich 120-140 zarba/min. Uchinchi bosqichda - 140-160 zarba / min. Mualliflar ushbu davrda jismoniy tarbiya mashqlarini maksimal intensivlikda bajarishni tavsiya etadilar.

Voleybol mashg'ulotlarining dastlabki bosqichlari asosan maktab yoshidagi bolalarga qaratilgan bir nechta empirik tadqiqotlarda keltirilgan. Bu tadqiqotlar o'yinning texnik usullarini o'rgatish, voleybol darslarida baholash mezonlarini ishlab chiqish, voleybol darslarini tashkil etish va o'tkazish, jismoniy mashqlar jihozlaridan foydalanish, jismoniy tayyorgarlik, aylana mashqlari.

Voleybolning rivojlanishi va shakllanishining tarixiy jihatlarini Ermakov S.S.ning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. va Zborovets I.V. Mualliflar jismoniy madaniyatning ommaviy ravishda tarqalishi va sportchining shakllanishi davrini ko'rib chiqadilar, shuningdek, voleybolning millionlab odamlar hayotidagi o'rni va ahamiyatini ko'rsatadilar. Ushbu tadqiqotning boshqa yo'nalishlariga quyidagilar kiradi: voleybolning jamiyat salomatligini mustahkamlash va uning madaniy darajasini oshirishdagi o'rni; voleybolga ommaviy ishtiyoq. Mualliflar davlatning voleybolning xalq o'yini sifatida ommaviy ishtirokini qo'llab-quvvatlash borasidagi pozitsiyasini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, voleybolning yuksak nufuzi va uning yosh avlodning jismoniy rivojlanishidagi ahamiyati qayd etilgan.

Iqtidorli yoshlarni kamol toptirishda voleybolchilarning jismoniy fazilatlari ustuvor hisoblanadi. Stekh M. ayollar voleybolida sakrash harakatlarining samaradorligiga eng ko'p ta'sir ko'rsatadigan omillar tahlili natijalarini taqdim etadi. Muallif ayol voleybolchilarning optimal sakrash qobiliyatining namoyon bo'lishi uchun eng muhim ko'rsatkichlarni va ularning ahamiyatini belgilaydi. Datsenko S.S.ning tadqiqotida. va Dmitrenko L.A. 1-toifali ayol voleybolchilar uchun sakrash bo'yicha o'quv dasturlarini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish natijalari keltirilgan. O'tkazilgan tadqiqot natijasida turli yo'nalishdagi mashg'ulot yuklamalarining hajmi va intensivligining oqilona nisbati aniqlandi, bu voleybolchilarning sakrash tayyorgarligi darajasini ishonchli ($P < 0,05$) oshirish imkonini berdi. Sakrash mashqlarining haftalik hajmi 1600[^]1700 sakrashni tashkil etdi; Oyoq mushaklarining kuchini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarda takrorlash soni 300[^]400 ni tashkil qiladi. Sakrash mashqlarining diqqat markaziga qarab, vazn miqdori sportchilarning o'z vaznining 10[^]40% yoki 60[^]80% oralig'ida o'zgaradi [9].

Sportchilarning harakatlarini qurishning biomexanik naqshlarini hisobga olgan holda voleybol muammolarini hal qilish Zyubanova I.A. ishida ko'rsatilgan. hammualliflar bilan. Mualliflar tensometriya, optoelektronik ro'yxatga olish va elektromiografiya usullaridan foydalangan holda voleybolda hujumkor zarbani bajarishning aniqlovchi biomexanik model xususiyatlarini o'rgandilar. Kinematik xususiyatlar (harakat shakli) barqarorligining optimal qiymatiga ega bo'lgan texnik usullarni bajarish, shuningdek, zarur mushaklarni ishga kiritishning ma'lum ketma-ketligi va ularning ko'rsatkichlarining barqarorligi (harakat mexanizmi) sport o'yinlarida sportchining texnik va taktik mahoratining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qilishi mumkinligi isbotlangan. Mualliflarning ta'kidlashicha, aniq hujum zarbalarini amalga oshirayotganda, elektr faolligi ko'rsatkichlarining o'zgarishining eng yuqori koeffitsientlari harakatlarning asosiy bosqichida kuzatiladi. Binobarin, o'yin harakatining kognitiv dasturining ichki mexanizmlari tayyorgarlik bosqichida shakllanadi va asosiy bosqichda markaziy asab tizimining yuqori qismlari nazorati ostidagi vosita dasturi orqali amalga oshiriladi.

Voleybolning sog'lomlashtiruvchi xususiyatini Prozar N.V. Muallif o'quv muammolarini hal qilish va o'quvchilarning jismoniy holatini yaxshilash uchun voleyboldan foydalanish muammosi va istiqbollari o'rganadi, shuningdek, jismoniy tarbiya darslarining ko'pchiligida

past motor zichligi mavjudligiga e'tibor beradi. Maqolada o'quvchilarda voleybol ko'nikmalarini rivojlantirishning yangi texnologiyasini joriy etish zarurligi asoslab berilgan. Ushbu texnologiya muqobil an'anaviy yondashuvlarni hisobga oladi va jismoniy tarbiya jarayonida o'quvchilarning jismoniy holatini yaxshilashga qaratilgan [16].

Xulosa qilib aytganda, voleybol jismoniy tarbiya darslarida juda muhim sport turi hisoblanadi, chunki u o'quvchilarga ajoyib jismoniy mashqlar bilan ta'minlaydi, jamoaviy ish va muloqot kabi muhim hayotiy ko'nikmalarni o'rgatadi va sport mahorati va chidamlilik kabi qadriyatlarni singdiradi. Voleybolni jismoniy tarbiya darslariga qo'shib, talabalar jismoniy tayyorgarligini, ijtimoiy ko'nikmalarini va xarakterini rivojlantira oladilar, shu bilan birga qiziqarli va musobaqa hayajonidan zavqlanadilar. O'qituvchilar sifatida biz voleybolning jismoniy tarbiyadagi ahamiyatini anglashimiz va maktablarda ushbu qimmatli sport turini o'qitishni targ'ib qilish va qo'llab-quvvatlashda davom etishimiz juda muhimdir. Ko'rib chiqilgan tadqiqotlar keyingi tadqiqotlar uchun eng ustuvor yo'nalishlarni aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotning ustuvor yo'nalishlari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Voleybol mashg'ulotlarining sog'lomlashtiruvchi xususiyati.
2. Boshlang'ich sportchilar sifatida katta maktab o'quvchilariga voleybol o'ynash texnikasini o'rgatish.
3. Motor harakatlarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun biomexanik shartlar.
4. Mavjud texnik vositalarni voleybolga moslashtirish va yangilarini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yarashev Q.D. Jismoniy tarbiya va sport menejmenti. - T: Abu Ali Ibn Sino, 2002 yil.
2. Yu Kleshev, L.R. Ayrapetyants B.L. Paknin «Voleybol» T.2005
3. Ayrapet'yants L. R. Po'latov A.A. Voleybol- T: Fan va texnologiya, 2012. 212b.
4. Po'latov A.A., Qurbonova M.A., Nadjimov F.F. Voleybol ta'lim muassasalarida sport to'garaklarini tashkil etish bo'yicha o'quv rejasi va uslubiy ko'rsatmalar - T.: «Exteremum press» 2017. -136b
5. 2017-2021-yillarda «O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish» dasturi.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-iyundagi «Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3031-son qarori.

A FUNDAMENTAL ASPECT OF PERSONALITY, EMOTIONAL STABILITY OF FUTURE ENGLISH TEACHERS

Shabonova Shaxnoza Baxriddinovna

Doctoral student at Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. The importance of emotional stability as a core component of prospective English language instructors' personalities is examined in this essay. In order to manage stress, preserve wholesome relationships, and create a conducive learning environment, emotional stability—which includes resilience, self-regulation, and self-awareness—is crucial. The essay looks at ways that teacher education programs might help students build these competences, with a focus on approaches like mentorship, mindfulness training, and reflective practice. It emphasizes how important resilience is for handling the difficulties of teaching, such as changing educational needs, administrative strains, and student conduct. The study also emphasizes the value of peer support programs, mindfulness exercises, and trauma-informed teaching strategies in preparing aspiring educators for emotional competency. The impact of personality features on emotional stability and the need to customize interventions to meet the needs of each individual are also covered in the article. It also offers information on how evaluation instruments for gauging emotional competency in various teaching situations are developed and validated.

Keywords: Trauma-informed teaching, emotional stability, resilience, self-regulation, self-awareness, teacher education, English language teaching, emotional intelligence, mindfulness, mentorship, peer support, personality traits, teacher well-being, professional development, emotional competence assessment.

A fundamental aspect of personality, emotional stability is not a single, homogenous concept. As an alternative, it includes a complex interaction between resilience, self-regulation, and self-awareness [6, 7]. The ability to effectively manage stress, remain composed under pressure, establish and maintain positive relationships with diverse students, and navigate the inherent complexities of the classroom environment are all examples of these components in the demanding context of teaching English [1], [8]. Maintaining a happy learning environment and encouraging student participation require the capacity to control one's emotions. Teachers that are emotionally unstable may experience burnout, have lower job satisfaction, and have a detrimental effect on students' learning results. This section will define these key constructs and explore their nuanced relevance to the specific challenges and rewards of English language teaching. It provides a detailed account of the development and validation of a situational judgment test designed to measure profession-specific aspects of emotional competence in teaching, offering a valuable framework for understanding the assessment of these crucial skills.

A key component of emotional intelligence is self-awareness, which includes the ability to identify one's own emotions, comprehend their triggers, and acknowledge how they affect one's ideas, actions, and relationships with others [9], [7]. This translates into an acute awareness of how human emotions, such as tension, worry, annoyance, or even delight, may quietly or blatantly impact classroom relationships, instructional tactics, and the learning environment as a whole for English language teachers. A self-aware educator may spot emotional dysregulation in their students and take proactive measures to control their reactions, giving them a reliable and encouraging learning environment. Methodologies for fostering self-awareness in pre-service teachers might include journaling exercises, reflective practice activities, and structured feedback sessions focused on emotional expression and self-perception. These techniques aim to equip teachers with the tools necessary to monitor their emotional state, understand its influence on their teaching, and make conscious choices to maintain a professional and

emotionally balanced demeanor.

Self-regulation, closely intertwined with self-awareness, is the ability to manage and control one's emotions effectively. In the dynamic and often unpredictable environment of an English language classroom, self-regulation is paramount. It involves responding appropriately to challenging situations, such as disruptive students or unexpected setbacks, without resorting to impulsive or emotionally driven reactions. Effective self-regulation prevents emotional burnout, a significant concern in the teaching profession [6]. Strategies for promoting self-regulation skills in pre-service teachers could include training in stress management techniques, such as mindfulness meditation [7], cognitive restructuring exercises to challenge negative thought patterns, and role-playing scenarios to simulate challenging classroom situations. Furthermore, providing opportunities for structured feedback on emotional responses during simulated teaching experiences can help teachers refine their self-regulation strategies. The development of self-regulation is a continuous process, requiring ongoing practice and refinement.

Resilience, the ability to adapt positively to stress and adversity, is a critical component of emotional stability for English language teachers. The teaching profession is inherently challenging, presenting teachers with a range of stressors: demanding workloads, challenging student behaviors, administrative pressures, and the constant need to adapt to evolving educational demands. Resilience enables teachers to cope effectively with these challenges, maintain their well-being, and prevent burnout. Developing resilience in future teachers requires a multi-pronged approach. Teacher education programs should incorporate training in coping mechanisms, such as problem-solving skills, seeking social support, and developing a sense of purpose and meaning in their work [6]. Moreover, fostering a supportive and collaborative learning environment within the teacher education program itself can significantly contribute to the development of resilience among pre-service teachers. By providing opportunities for peer support, mentorship, and reflective practice, teacher educators can equip future teachers with the skills and resources necessary to navigate the inevitable challenges of the profession and emerge stronger and more resilient. The importance of resilience is further underscored by the high attrition rates among early-career teachers, highlighting the need for proactive interventions to bolster their emotional well-being.

Methods. A trauma-informed approach to teacher education acknowledges the significant impact that trauma can have on both teachers and students [17]. Many teachers may have experienced personal trauma, which can affect their emotional stability and classroom behavior. Similarly, many students come to school with their own experiences of trauma, which can manifest as challenging behaviors in the classroom. A trauma-informed approach recognizes these realities and emphasizes creating a safe, supportive, and understanding classroom environment. Teacher education programs can incorporate training in recognizing the signs of trauma in both teachers and students, developing strategies for creating a trauma-sensitive classroom, and providing support for teachers who may be struggling with their own trauma. By integrating a trauma-informed lens into teacher training, teacher education programs can help future teachers build stronger relationships with their students and create more effective and supportive learning environments.

Mindfulness and meditation practices have been shown to enhance emotional regulation and resilience [7]. These practices cultivate self-awareness by promoting focused attention on the present moment, without judgment. Regular mindfulness practice can help teachers develop the ability to observe their emotional states without getting overwhelmed by them, fostering a sense of calm and composure even under pressure. Incorporating mindfulness techniques into teacher training programs can equip teachers with valuable tools for managing stress, enhancing self-awareness, and promoting emotional well-being. Mindfulness-based interventions can be incorporated into teacher education through workshops, guided meditation sessions, and

reflective exercises that encourage teachers to apply mindfulness to their teaching practices.

Mentorship and peer support programs play a vital role in fostering emotional stability in pre-service teachers [12]. Mentors can provide emotional support, guidance, and practical advice, helping teachers navigate the challenges of their training and early career. Peer support groups provide a safe space for teachers to share their experiences, learn from each other, and build a sense of community and belonging. The research in highlights the critical role of mentoring and support systems, especially during times of crisis, such as the COVID-19 pandemic. Mentorship programs can be structured formally or informally, pairing experienced teachers with pre-service teachers for guidance and support throughout their training. Peer support groups can be organized through teacher education programs or professional organizations, providing a network of support for teachers throughout their careers.

Personality traits significantly influence a teacher's emotional resilience and classroom effectiveness. While interventions aim to enhance emotional stability, individual differences in personality must be considered. For example, teachers high in conscientiousness tend to be more organized and prepared, potentially buffering stress [4]. Those high in emotional stability generally exhibit better stress management. However, even teachers with naturally high emotional stability can benefit from training in self-regulation techniques to further enhance their coping skills. Conversely, teachers low in these traits may require more intensive support and tailored interventions to develop their emotional stability [18]. Understanding personality and tailoring interventions to individual needs is crucial for maximizing the effectiveness of teacher training programs. The study in specifically examined the role of personality in predicting teaching commitment, a factor closely related to teacher retention and overall well-being, highlighting the importance of considering individual differences in teacher training initiatives.

Developing reliable and valid assessment tools is essential for evaluating the impact of interventions designed to enhance emotional stability in pre-service teachers. This is a complex challenge, as emotional stability is not directly observable but rather inferred from behaviors and self-reports. Existing instruments, such as the Test of Regulation Understanding Social Situations in Teaching (TRUST) offer valuable tools for assessing specific facets of emotional competence in teaching contexts. However, these tools may need further refinement and validation across diverse populations and cultural contexts. The assessment process should ideally involve multiple methods, including self-report questionnaires, peer observations, and performance-based assessments during simulated classroom interactions. A multifaceted approach ensures a more comprehensive and nuanced understanding of a teacher's emotional stability, providing a more accurate picture of their strengths and areas needing further development. Furthermore, the development of culturally sensitive assessment tools is crucial to avoid bias and ensure fairness in evaluating teachers from diverse backgrounds.

The findings reviewed suggest significant implications for teacher education curricula and ongoing professional development programs. Integrating the methodologies discussed—experiential learning, reflective practice, SEL interventions, trauma-informed approaches, mindfulness practices, and mentorship—into teacher training programs is essential for fostering emotional stability and resilience in future English language teachers. This holistic approach should extend beyond initial teacher education to encompass ongoing professional development opportunities throughout teachers' careers. Professional development programs should provide teachers with access to ongoing support, resources, and opportunities for skill enhancement in emotional regulation and resilience. This commitment to fostering teacher well-being is not merely a matter of individual teacher support; it is a critical component of creating a more effective and supportive educational system for all students.

Discussion. Future English language instructors' emotional stability is essential to both their wellbeing and performance in the workplace. This study emphasizes how resilience,

self-control, and self-awareness interact intricately to form emotional stability. In addition to helping teachers efficiently manage stress, these qualities also help them build strong bonds with their children and provide a safe and secure learning environment.

The conversation highlights that emotional intelligence is based on self-awareness, which enables educators to identify their own feelings and comprehend how they affect their methods of instruction and interactions with students. By enabling educators to productively control their emotional reactions, self-regulation enhances self-awareness. These skills are essential in the fast-paced classroom setting, when problems including disruptive conduct, a wide range of student needs, and unforeseen events frequently occur. Teachers who are adept at self-regulation are able to remain composed and make wise choices, which lowers their risk of burnout and increases their level of job satisfaction.

Another essential element of emotional stability is resilience, which helps teachers adjust to the demands of their jobs without compromising their performance or mental health. According to the findings, developing resilience should be a top priority in pre-service teacher training programs. This may be achieved by tactics like problem-solving activities, social support networks, and a feeling of purpose in the teaching profession. Resilience reduces early-career turnover rates, which are a major concern in education, in addition to assisting teachers in overcoming obstacles in their careers.

The impact of personality features on emotional stability is also covered in detail. Emotionally stable and conscientious teachers are inherently better able to handle stress and behave well in the classroom. Nonetheless, it is emphasized how crucial tailored help is for those who exhibit fewer of these characteristics. All teachers can be prepared to handle the emotional difficulties of the profession with the help of customized interventions like coaching and focused skill-building. The study also emphasizes how crucial it is to incorporate trauma-informed teaching methods into teacher preparation programs. Building emotionally healthy classrooms requires acknowledging and addressing the effects of trauma on educators and learners.

Results. The study identifies emotional stability—comprising resilience, self-regulation, and self-awareness—as a critical factor for the effectiveness and well-being of future English language teachers. The results highlight several key findings:

Emotional Competence as a Core Teaching Skill: Teachers with strong emotional stability demonstrate improved classroom management, effective stress management, and the ability to foster positive relationships with students. Emotional competence positively influences classroom dynamics, student engagement, and overall learning outcomes.

Role of Self-Awareness and Self-Regulation: Self-awareness emerged as foundational to emotional intelligence, allowing teachers to recognize and manage their emotions and those of their students. Self-regulation complements this by enabling teachers to maintain composure during challenging situations, minimizing impulsive reactions and preventing emotional burnout.

Significance of Resilience: Resilience was found to be a critical buffer against professional stressors such as heavy workloads, administrative demands, and classroom challenges. Teachers with higher resilience levels were better equipped to cope with adversity, sustain their motivation, and avoid early-career burnout.

Impact of Personality Traits: Teachers with high levels of conscientiousness and emotional stability displayed greater capacity for stress management and adaptability. However, even teachers with lower emotional stability benefited from targeted training in self-regulation and resilience-building techniques.

Effectiveness of Trauma-Informed Approaches: Integrating trauma-informed strategies into teacher training was shown to enhance teachers' ability to create supportive classroom

environments. Recognizing the impact of personal and student trauma significantly improved emotional awareness and teacher-student relationships.

Benefits of Mindfulness Practices: Mindfulness and meditation techniques were effective in promoting emotional regulation and resilience. Regular mindfulness practice enabled teachers to manage stress, develop greater self-awareness, and maintain emotional balance in high-pressure scenarios.

Value of Mentorship and Peer Support: Mentorship and peer support programs provided critical emotional and professional guidance, helping pre-service teachers navigate their training and transition into teaching. These programs fostered a sense of community and emotional security.

Need for Valid Assessment Tools: The results underscore the importance of developing and validating culturally sensitive assessment tools for measuring emotional competence. Multi-method approaches—such as self-reports, peer observations, and simulated teaching scenarios—proved effective in assessing emotional stability comprehensively.

These findings underline the necessity of incorporating emotional stability training into teacher education programs. Holistic approaches that integrate reflective practices, mindfulness, resilience training, and mentorship are essential for preparing emotionally competent and resilient English language teachers.

Conclusion. The emotional stability of future English language teachers is a pivotal factor influencing their professional effectiveness, well-being, and ability to create supportive learning environments. This study highlights the multifaceted nature of emotional stability, encompassing self-awareness, self-regulation, and resilience, which are essential for managing the complexities of teaching and fostering positive student outcomes.

Teacher education programs must prioritize the development of emotional stability through targeted strategies such as mindfulness practices, trauma-informed approaches, and reflective exercises. Mentorship and peer support systems are equally vital, offering emotional and professional guidance to pre-service teachers as they navigate their training and early careers. Additionally, recognizing the impact of personality traits on emotional resilience underscores the need for tailored interventions that address individual differences among teachers.

The findings also emphasize the importance of reliable and culturally sensitive assessment tools to evaluate emotional competence in teaching contexts. A multifaceted approach to assessment ensures a comprehensive understanding of teachers' emotional strengths and areas for improvement.

Ultimately, integrating emotional stability training into teacher education curricula and ongoing professional development is essential for preparing future English language teachers to thrive in the profession. By fostering emotional competence, teacher education programs can reduce burnout, enhance teacher well-being, and contribute to a more resilient and effective educational system.

References

1. Wettstein, Alexander, Ramseier, Erich, and Scherzinger, Marion. 2021. «Class- and subject teachers self-efficacy and emotional stability and students perceptions of the teacherstudent relationship, classroom management, and classroom disruptions». BioMed Central. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00606-6>
2. Hascher, Tina, Beltman, Susan, and Mansfield, Caroline. 2021. «Swiss Primary Teachers Professional Well-Being During School Closure Due to the COVID-19 Pandemic». Frontiers Media. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.687512>
3. Claessens, Luce, Tartwijk, Jan Van, Pennings, Helena J. M., Want, Anna Van Der, Verloop, Nico, Brok, Perry Den, and Wubbels, Theo. 2016. «Beginning and experienced

secondary school teachers' self- and student schema in positive and problematic teacher-student relationships». Elsevier BV. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2015.12.006>

4. Kim, Lisa E., Jrg, Verena, and Klassen, Robert M.. 2019. «A Meta-Analysis of the Effects of Teacher Personality on Teacher Effectiveness and Burnout». Springer Science+Business Media. <https://doi.org/10.1007/s10648-018-9458-2>

5. Kunierz, Cezary and Rogowska, Aleksandra M.. 2020. «Examining Gender Differences, Personality Traits, Academic Performance, and Motivation in Ukrainian and Polish Students of Physical Education: A Cross-Cultural Study». Multidisciplinary Digital Publishing Institute. <https://doi.org/10.3390/ijerph17165729>

6. Tortola, PhD Riches L.. NaN. «Unveiling Resilience: Exploring Coping Strategies Among Teachers in the Department of Education». None. <https://doi.org/None>

7. Vago, David R. and Silbersweig, David. 2012. «Self-awareness, self-regulation, and self-transcendence (S-ART): a framework for understanding the neurobiological mechanisms of mindfulness». Frontiers Media. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2012.00296>

8. Aldrup, Karen, Carstensen, Bastian, Kller, Michaela, and Klusmann, Uta. 2020. «Measuring Teachers Social-Emotional Competence: Development and Validation of a Situational Judgment Test». Frontiers Media. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00892>

9. Joseph, Veena. NaN. «VEENA JOSEPH LEARNING ENGLISH WITH THE HELP OF VARIOUS COGNITIVE SKILLS». None. <https://doi.org/None>

10. Beltman, S., Mansfield, Caroline F., Price, A., McConney, Andrew, Wosnitza, Marold, and Pelliccione, L.. NaN. «Teacher resilience: A review of current literature». None. <https://doi.org/None>

11. Christensen, Rhonda, Knezek, Gerald, Wood, Tandra Tyler, and Gibson, David. 2011. «simSchool: an online dynamic simulator for enhancing teacher preparation». Inderscience Publishers. <https://doi.org/10.1504/ijlt.2011.042649>

12. Gao, Yang, Qin, Lili, and Gu, Qiyi. 2022. «Unpacking language teacher beliefs, agency, and resilience in the complex, unprecedented time: A mixed-method study». Frontiers in Psychology. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.958003>

13. Badiie, Farnaz and Kaufman, David. 2015. «Design Evaluation of a Simulation for Teacher Education». SAGE Publishing. <https://doi.org/10.1177/2158244015592454>

14. Kalk, Karmen, Luik, Piret, Taimalu, Merle, and Tht, Karin. 2014. «VALIDITY AND RELIABILITY OF TWO INSTRUMENTS TO MEASURE REFLECTION: A CONFIRMATORY STUDY». Estonian Academy Publishers. <https://doi.org/10.3176/tr.2014.2.02>

15. Elmi, Chiara. 2020. «Integrating Social Emotional Learning Strategies in Higher Education». European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education. <https://doi.org/10.3390/ejihpe10030061>

16. Soliman, Daniel, Frydenberg, E., Liang, R., and Deans, J.. 2021. «Enhancing empathy in preschoolers: a comparison of social and emotional learning approaches». None. <https://doi.org/10.1080/20590776.2020.1839883>

17. Razmeh, Shakiba and Salgado, Yolanda. 2024. «Empowering Future Bilingual Educators: Integrating Trauma-Informed Approaches in Bilingual Teacher Education». None. <https://doi.org/10.70211/ltsm.v2i2.118>

18. Rots, Isabel and Aelterman, Antonia. 2008. «Two Profiles of Teacher Education Graduates: A Discriminant Analysis of Teaching Commitment». SAGE Publishing. <https://doi.org/10.2304/eeerj.2008.7.4.523>

DUAL TA'LIM MUHITIDA IQTIDORLI TALABALARNI TEXNIK IJODKORLIKKA TAYYORLASH

*Siddiqova Sadoqat G'afforovna,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori, dotsent,*

*Toshpo'latov Xumoyun Rahmatillo o'g'li,
"Kimyo muhandisligi" kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi, Buxoro muhandislik-
texnologiya instituti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada dual ta'lim tizimining talabalarni texnik ijodkorlikka tayyorlashdagi roli tahlil qilinib, maqola, dual ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari, uning ilmiy va amaliy integratsiyasi, va ayniqsa, iqtidorli talabalar uchun texnik ijodkorlikni rivojlantirishga bo'lgan ta'siri haqida to'liq tushuncha beradi. Talabalar uchun o'z iqtidorini amaliyotda namoyish etish imkoniyati yaratish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, va ijodiy yondashuvlarni ishlab chiqish asosiy maqsadlardan biridir. Dual ta'lim muhitida ilmiy-texnik faoliyatga talabalar qanday tayyorlanishi va ularning yaratuvchanlik salohiyatini oshirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, amaliy ta'lim, iqtidorli talabalar, ta'lim jarayoni, ijodiy faoliyat, mustaqil ta'lim, integratsiya, texnologik taraqqiyot.

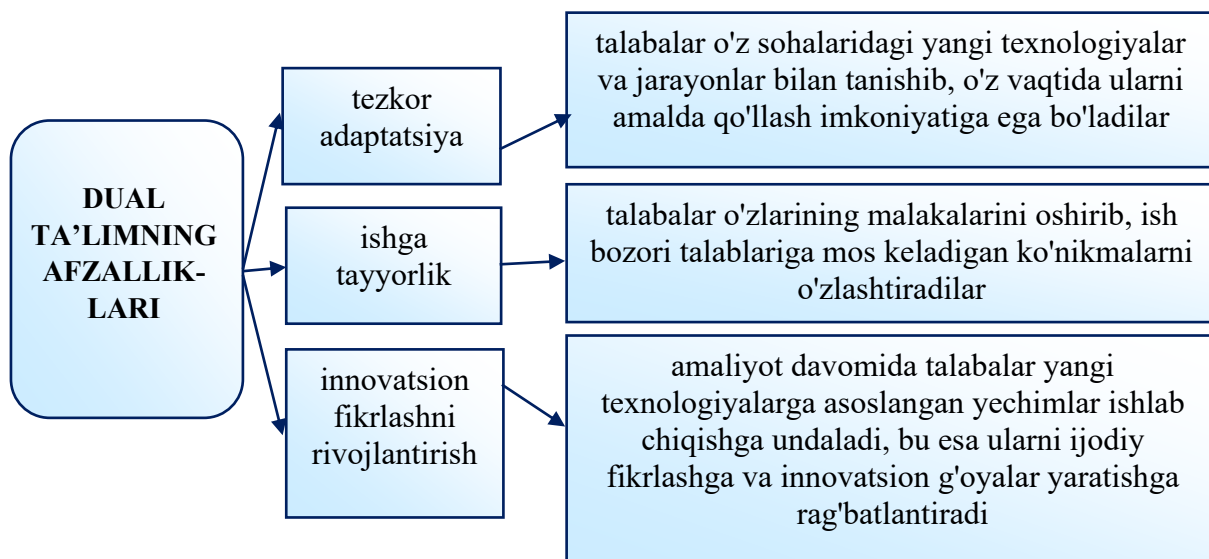
KIRISH. Bugungi kunda ta'lim tizimi texnologik taraqqiyot va global talablarga mos ravishda o'zgarib bormoqda. Innovatsion texnologiyalar va yangi pedagogik yondashuvlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam bermoqda. Dual ta'lim tizimi, ya'ni o'quv jarayonining amaliy va nazariy qismlarini birlashtirish orqali talabalarga real ish sharoitida bilim olish imkoniyatlari yaratilyapti. Ushbu tizimda iqtidorli talabalarni texnik ijodkorlikka tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi, chunki texnik ijodkorlik nafaqat zamonaviy mehnat bozorida yuqori talabga ega, balki kelajakda sanoatning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Dual ta'lim tizimi o'quvchilarga nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallash imkoniyatini beradi. Ushbu tizimda talaba o'quv muassasasida ta'lim olish bilan birga, ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish sohasida amaliy ish tajribasini to'playdi [1]. Bu o'z navbatida talabalar uchun texnik ijodkorlik va innovatsion fikrlashni rivojlantirishga imkon yaratadi. Dual ta'limning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat, bular:

tezkor adaptatsiya – talabalar o'z sohalaridagi yangi texnologiyalar va jarayonlar bilan tanishib, o'z vaqtida ularni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar;

ishga tayyorlik – talabalar o'zlarining malakalarini oshirib, ish bozori talablariga mos keladigan ko'nikmalarni o'zlashtiradilar;

innovatsion fikrlashni rivojlantirish – amaliyot davomida talabalar yangi texnologiyalarga asoslangan yechimlar ishlab chiqishga undaladi, bu esa ularni ijodiy fikrlashga va innovatsion g'oyalar yaratishga rag'batlantiradi.

1-rasm. Dual ta'limning asosiy afzalliklari

Pedagogning ijodkorligi iqtidorli talabaning ijodkorligini ilhomlantiradi va uyg'otadi. Pedagoglar o'z talabalarini Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash bilan birga ularning qalbida oliyjanob fazilatlarini qaror toptiradilar.

Shunday ekan, pedagoglarning pedagogik mahoratida shaxsiy faoliyat tizimini ishlab chiqish muhimdir. Hayot kashfiyotlar olamidir. Tajriba, usul, fikrlar esa rang-barang bo'lib, samarali mehnat natijasida isbot va dalillar orqali talabalar qalbida kuchayadi [2]. Ularning tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, iqtidorli talabalar muallimning faxri, kelajagidir. Shu bois ularning niyati talabalarni mustaqil yurt quruvchilari, muhandislari, ilmu-ma'rifat fidoyilari safida ko'rishdir. Pedagogning eng birinchi maqsadi iqtidorli talabasini yutuqlar sari yetaklash, shogirdining munosib natijasini ko'rishdir. Lekin uni amalga oshirish juda ham mashaqqatli, davomli mehnat jarayonidir.

TADQIQOT METODLARI. O'qituvchilar iqtidorli talabalarning texnik ijodkorligi shakllantirish va rivojlantirishdagi pedagogik faoliyatini amalga oshirish jarayonida quyidagi xususiyatlarni amalga oshirishlari zarur:

pedagogning siyosiy qarashlari va e'tiqodining aniqligi hamda barqarorligi, talabalar oldida chinakam obro'-e'tibor qozonishi;

mamlakatning butun ijtimoiy hayotida faol ishtirok etish va egallagan tajribalarni ta'lim muassasasiga olib kirish, bu faoliyatga o'z talabalarini jalb qilish, ularni ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishini ta'minlash;

har bir talaba shaxsiga katta qiziqish bilan qarash va barcha jamoa ishlarini tashkil etish;

pedagoglarning o'z ishlariga bugungi kun talabi bilan emas, balki kelajakda o'ylab ish yuritishi;

talabalarga bo'lgan munosabatlari, ularning taqdiri haqida g'amxo'rlik qilish, o'z tarbiyalanuvchilarining kelajagi bilan qiziqish;

talaba shaxsiga har tomonlama ijobiy va ibratli ta'sir ko'rsatish;

ilg'or pedagogik tajribani hamda ta'lim-tarbiyaning nazariyasini chuqur o'rganish, yangiliklarni tushunib olish, ularni o'z tajribalari bilan solishtirib ko'rish, ba'zilarini o'z ishida tadbiq qilish.

Har bir pedagogning o'z faoliyat tizimini ishlab chiqish va unga qa'tiy amal qilish uning ta'lim sohasidagi muvaffaqiyatlarining muhim omillaridan biridir. Pedagog bir xil metodlarda dars o'tish bilan cheklanib qolmasligi, aksincha, o'qitish metodlarini takomillashtirish ustida tinimsiz ishlashi zarur. Shuningdek, pedagogning talabalar bilan muomalasi tarbiya natijalariga

katta ta'sir ko'rsatadi. Talabaga nisbatan e'tibor va muhabbat hech qachon natijasiz qolmaydi [3].

NATIJALAR. Talabalarda o'rganilayotgan predmetga qiziqishi, uni yaxshi ko'rishini shakllantirish, izlanuvchanlikka, yangi bilimlarni ochish, muammoli xarakterdagi masalalarni yechishga jalb qilish muhimdir. Shunday ekan, o'qitish turli-tuman bo'lganda qiziqarli bo'ladi. Bir xil axborot va faoliyatning bir xil usullari tezgina zeriktirib yuboradi.

Dual ta'lim sharoitida iqtidorli talabalarni texnik ijodkorlikka tayyorlash yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Kreativ o'quv dasturlari, ya'ni dual ta'lim tizimida iqtidorli talabalarni tayyorlashda kreativ, amaliyotga yo'naltirilgan o'quv dasturlari ishlab chiqish juda muhim. Ushbu dasturlar talabalarni texnik muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlar yaratishga undaydi. Misol uchun, dasturlash, robototexnika, sun'iy intellekt kabi sohalarida ixtisoslashgan o'quv modullari ishlab chiqilishi talabalarni yuqori darajadagi texnik ijodkorlikka tayyorlashga yordam beradi.

Amaliy treninglar va seminarlar yo'nalishi – iqtidorli talabalarni texnik ijodkorlikka tayyorlashda ishlab chiqarish korxonalarida o'tkaziladigan treninglar, seminarlarda ishtirok etish, texnologik yechimlarni yaratish va yangi loyiha takliflarini ishlab chiqishda faol qatnashish katta ahamiyatga ega. Amaliyotda ishlash orqali talabalar o'zlarining kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Innovatsion laboratoriyalar, ya'ni universitetlar va texnik ta'lim muassasalarida innovatsion laboratoriyalar tashkil etish talabalarni yangi texnologiyalarni yaratish va mavjud tizimlarni yaxshilashga qaratilgan ijodiy ishlarga jalb etadi. Bu laboratoriyalar o'quvchilarga o'zlarining g'oyalarini amalga oshirish, prototiplar yaratish, texnik muammolarni hal qilishda amaliy tajriba o'ttirishga yordam beradi.

Mentorlik tizimi – bu talabalar uchun tajribali ustozlar, mentorlar orqali ta'lim olish ularni ijodiy fikrlashga va texnik yechimlarni yaratishga rag'batlantiradi. Mentorlar o'z tajribalari bilan o'quvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatib, yangi g'oyalar va texnologiyalarni kiritishda yordam beradi.

MUNOZARA VA TAHLIL. Shunday qilib, korxonalardagi amaliy dars talabalarda ilmiy dunyoqarash, ijodkorlik va izlanuvchanlik, xulq madaniyatini shakllantiradi. Ta'lim-tarbiya jarayonida ma'naviy meros manbalaridan foydalanish, darsni samarali va mazmunli tashkil etish, turli ko'rgazmali qurollar, noan'anaviy vositalardan foydalanish iqtidorli talaba shakllanishiga ta'sir etuvchi muhim omillar bo'lib hisoblanadi. O'qimishli, chuqur odob-axloqli, Vatanning ravnaqi va mustaqil jamiyatimizning kelajagi uchun o'zlarining puxta bilimlari va yetuk malakalari bilan munosib hissa qo'sha oladigan bunday nufuzli va iqtidorli talaba yoshlar buyuk kelajagimiz poydevoridir [4].

O'qituvchi-professorlar talabalarning ijodkor va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishga intilishi zarur.

Pedagoglarda kreativ faoliyatni tashkil etishga imkon beradigan malakalar guruhlarini ko'rib o'tamiz:

- bilishga oid (gnostik) malakalar;
- loyihalash malakalari;
- ijodiy-amaliy (konstruktiv) malakalar;
- tadqiqotchilik malakalari;
- muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) malakalari;
- tashkilotchilik malakalari;
- izchillikni ta'minlovchi (protsessual) malakalar;
- texnik-texnologik malakalar.

Gnoseologiya (yunoncha – “gnosis” (“gnoseos”) – bilim, ong, o'rganish, logiya – fan,

ta'limot) bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo'lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta'limot.

Shundan kelib chiqib, iqtidorli talabalarning texnik ijodkorligini shakllantirishda avvalo bilimlarni puxta egallash ko'nikmalarni shakllantirish lozim.

Bilimlarni egallashda o'zlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar bosqichma-bosqich boyib va mustahkamlanib boradi. Bu holat bilimlarni egallashning dinamik xarakterini ifodalaydi.

XULOSA. Shunday qilib, pedagogning iqtidorli talabalarning texnik ijodkorligini shakllantirish va rivojlantirishdagi ilmiy ijodiy faoliyati oliy ta'limda ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omillardandir.

Dual ta'lim tizimi iqtidorli talabalarga nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'rgatish orqali ularni texnik ijodkorlikka tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Innovatsion o'quv dasturlari, amaliyot va yaratish jarayonlariga qaratilgan treninglar talabalarni yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga, kreativ fikrlashga va ilmiy-texnik yechimlarni ishlab chiqishga rag'batlantiradi. Bu o'z navbatida kelajakdagi texnologik rivojlanish va mehnat bozorida muvaffaqiyatli bo'lishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Bryant, J. L., & Anderson, K. J. (2020). Dual education: Models, practices, and outcomes. *International Journal of Educational Research*, 56(4), 345-358.

To'raqulova M.Q. Iqtidorli talabalar bilan ishlashda ta'lim turlari va vositalarini tanlash. *Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal* 5-son, Buxoro, 2019. – 104-108 b.

Sharipov Sh.S. Kasb-hunar ta'limi tizimida o'quvchilar ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishning uzluksizligi. – Toshkent.: Fan, 2004. – 132 b.

Sharipov Sh.S., Muslimov N.A. *Texnik ijodkorlik va dizayn*. Toshkent – 2007-yil. – 33-48 b.

5. Shukurov, M., & Ismoilov, R. (2021). *Amaliy va nazariy ta'limni uyg'unlashtirish: Dual ta'lim metodologiyasi*. Tashkent: «O'zbekiston» nashriyoti.

BADIIY GIMNASTIKADA ARG'AMCHI BILAN BAJARILADIGAN MASHQLAR YORDAMIDA TALABA QIZLARNI EGILUVCHANLIK SIFATINI RIVOJLANTIRISH VA TAKOMILLASHTIRISH

Sultanova Musharraf,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Jismoniy madaniyat va sport faoliyati kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada badiiy gimnastikada arg'amchi bilan bajariladigan mashqlar yordamida talaba qizlarni egiluvchanlik sifatini rivojlantirish va takomillashtirish muammolari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: jismoniy sifatlar, egiluvchanlik, morfologik, funksional, imkoniyati cheklangan, mashqlar amplitudasi

Badiiy gimnastika serqirra sport turidir. Bu sport turi orqali)Tida ko'p narsalarni ifodalab berish mumkin. Hozir siz bilan qamlay qilib buni amalga oshirish mumkinligi haqida gap yuuii. imi/ Avvalo sportchi jisman tayyorlangan bo'lishi lozim. So'ngra miisliqlami texnik jihatdan mukammal ijro etish kerak. Masalan, odam oldin emaklashni, keyin tetapoya qilishni, yurishni va oxirida chiroyli qadam tashlab yurishni o'rganadi. Shunday ekan badiiy gimnastikada qizlarimizning jismoniy tayyorligi va o'7. ishiga fidoyiligi yutuqlarimiz asosidir. Hozirgi davrimizda sport turlari shu darajada yuqori cho'qqilarga erishganki, bunday natijalarga birgina iqtidor bilan erishib bo'lmaydi. Faqatgina ftjTidor, fidoyilik, mchnatsevarlik orqali biron natijaga erishish mumkin. Musnbaqalarda sport ustalarining mahorat bilan liic|i'liLimii too*rib, tomoshabin ko'pincha bu mahoratga qancM fk qiyinlik bilan uzoq vaqt mobaynida erishilgan ckanhgini sc/.mavdi. Badiiy gimnastikada mahorat bu har bir harakatni aniq va musiqa bilan hamnafas bajarib tomoshabinga ma'lum fikmi yetkazib bera olishdir. Sakrash, yugurish, burilish bularning hammasi badiiy gimnastika elementlaridir. Sakrash kiyik obrazida yoki halqa bo'lib bajariladi. Bu elementlar musiqa mos ravishda ijro etiladi. Yana badiiy gimnastikada vosita bo'lib xalq raqs elementlari ham ishlatiladi.

Moslashuvchanlik muvaffaqiyatli badiiy gimnastikaning asosidir. Sport ekstremal harakat diapazonlarini talab qiladi, bu ko'plab boshqa sport intizomlarida talab qilinadiganidan oshib ketadi. Ushbu ajoyib moslashuvchanlikka erishish va uni saqlab qolish faqat tug'ma iste'dodga bog'liq emas; ko'p yillar davomida, ko'pincha erta bolalikdan boshlanadigan qattiq, bag'ishlangan mashg'ulotlarni talab qiladi. Gimnastikachining egiluvchanligi to'g'ridan-to'g'ri ularning bo'linish, orqaga egilish va sakrash kabi murakkab harakatlarni bajarish qobiliyatiga ta'sir qiladi, bularning barchasi umumiy ballga sezilarli hissa qo'shadi. Bundan tashqari, etarli darajada egiluvchanlik shikastlanish xavfini oshiradi, ayniqsa umurtqa pog'onasi, tizzalar va elkalar. Ushbu tadqiqot badiiy gimnastikada moslashuvchanlikning rolini o'rganadi, ayniqsa, arqon mashqlaridan talaba qizlarda moslashuvchanlikni oshirish va yaxshilash vositasi sifatida foydalanishga qaratilgan. Biz moslashuvchanlikni o'rgatish usullari bo'yicha mavjud adabiyotlarni ko'rib chiqamiz va keng qamrovli moslashuvchanlik dasturlarini samarali ishlab chiqish va amalga oshirish uchun murabbiylar va murabbiylar uchun tizimli yondashuvni taqdim etamiz. Yakuniy maqsad - murabbiylarga o'z sportchilarining moslashuvchanligini optimallashtirish, ish faoliyatini yaxshilash va jarohatlarning oldini olish imkonini berishdir.

Moslashuvchanlik, biomexanik nuqtai nazardan, omillarning murakkab o'zaro ta'siri bilan belgilanadi. Bularga mushaklarning o'ziga xos elastikligi, turli bo'g'inlar tomonidan ruxsat etilgan harakat oralig'i va ligamentlar va tendonlar kabi biriktiruvchi to'qimalarning xususiyatlari kiradi. Keng cho'zilishlarga erishish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan mushaklarning elastikligiga mushak tolasi turi tarkibi, mashg'ulot moslashuvi va mushak to'qimalarining viskoelastik xususiyatlari kabi omillar ta'sir qiladi. Qo'shma ruxsat etilgan

harakat oralig'iga asosan bo'g'imning anatomik tuzilishi, shu jumladan suyaklarning shakllari, ligamentlar va qo'shma kapsulalarning joylashishi va suyak yoki yumshoq to'qimalarda har qanday cheklovlar mavjudligi bilan belgilanadi. Birlashtiruvchi to'qimalarning xususiyatlari, shu jumladan kollagen tolasining joylashishi va elastikligi tananing umumiy moslashuvchanligiga sezilarli hissa qo'shadi. Ushbu sohalarning har qandayidagi cheklovlar gimnastikachining harakatlarini to'g'ri va samarali bajarish qobiliyatini sezilarli darajada cheklab qo'yishi mumkin.

Badiiy gimnastikada moslashuvchanlik kamchiliklari ishlashga bevosita ta'sir qiladi. Misol uchun, sonning etarli darajada egiluvchanligi bo'linish chuqurligini cheklashi mumkin, bu element uchun berilgan ballni kamaytiradi. Shunga o'xshab, orqa egiluvchanlikning yo'qligi orqa bukilishning bajarilishini cheklab qo'yishi mumkin, bu esa harakatning estetik sifatiga ham, texnik aniqligiga ham ta'sir qiladi. Bundan tashqari, egiluvchan mushaklar va bo'g'inlar yuqori ta'sirli harakatlar va haddan tashqari cho'zilishlar paytida shikastlanishga ko'proq moyil bo'lib, potentsial shtammlar, ko'z yoshlar va boshqa mushak-skelet tizimining muammolariga olib keladi. Shu sababli, moslashuvchanlik biomexanikasini har tomonlama tushunish, samaradorlikni oshiradigan va jarohatlar xavfini kamaytiradigan samarali o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Chuqur bo'linishlar, oqlangan orqa burilishlar va baland sakrashlarni bajarish qobiliyati nafaqat estetik; ular badiiy gimnastikaning asosiy texnik jihatlarini bo'lib, sportchining ball olish salohiyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Badiiy gimnastikada moslashuvchanlikni o'rgatishning ko'plab usullari qo'llaniladi, ularning har biri o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega. Stretchni uzoq vaqt ushlab turishni o'z ichiga olgan statik cho'zish odatda ruxsat etilgan harakat oralig'ini oshirish va mushaklarning elastikligini yaxshilash uchun ishlatiladi. Biroq, ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, statik cho'zish, agar intensiv mashg'ulotlardan oldin amalga oshirilsa, qisqa muddatda mushaklar kuchini biroz kamaytirishi mumkin. Harakat oralig'i orqali faol harakatlarni o'z ichiga olgan dinamik cho'zish ko'pincha isinish, mushaklar va bo'g'inlarni faoliyatga tayyorlash uchun afzallik beriladi. Dinamik cho'zish statik cho'zishdan ko'ra ko'proq samaradorlikni oshirishi mumkin, ayniqsa kuch va tezlikni talab qiladigan harakatlarda. propriozeptiv nerv-mushaklarni osonlashtirish cho'zilishi ruxsat etilgan harakat oralig'ining ko'proq cho'zilishi va ko'payishini osonlashtirish uchun mushaklarning qisqarishidan foydalanadi. Propriozeptiv nerv-mushaklarni osonlashtirish ko'pincha juda samarali deb hisoblanadi, ammo to'g'ri bajarilishi uchun malakali sherik yoki terapevt talab qilinadi. Mushaklarning shikastlanish xavfi ortib borayotganligi sababli, sakrash harakatlarini o'z ichiga olgan ballistik cho'zish odatda kamroq tavsiya etiladi.

Cho'zish usulini tanlash bir nechta omillarga, jumladan, sportchining yoshiga, tayyorgarlik darajasiga va aniq maqsadlarga bog'liq. Yosh gimnastikachilar isinish paytida dinamik cho'zishga ko'proq e'tibor berishdan foyda ko'rishlari mumkin, kattaroq sportchilar esa salqinlashda ko'proq statik cho'zilishni qo'shishlari mumkin. Umumiy o'quv dasturi moslashuvchanlikning turli jihatlarini ko'rib chiqish va ortiqcha jarohatlarning oldini olish uchun turli cho'zish usullarini o'z ichiga olishi kerak. Gimnastikachilarda turli cho'zish usullarining samaradorligini taqqoslaydigan tadqiqotlar aralash natijalar berdi, bu sportchining o'ziga xos ehtiyojlari va javoblaridan kelib chiqqan holda o'quv dasturlarini individuallashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Cho'zishdan oldin to'g'ri isinish, mushaklarni cho'zilish uchun tayyorlash va keyin salqinlash, bo'shashishga yordam beradi va mushaklarning og'rig'ini kamaytiradi, ikkalasi ham samarali moslashuvchanlikni mashq qilishning muhim tarkibiy qismidir. Ushbu tamoyillarning integratsiyasi mashg'ulot rejimining xavfsizligi va samaradorligini ta'minlaydi.

Arqon mashqlari badiiy gimnastikada moslashuvchanlikni oshirish uchun ko'p qirrali va samarali vositani taklif qiladi. Arqonning og'irligi va uzunligi turli xil dinamik harakatlarni

amalgam oshirishga imkon beradi, bir vaqtning o'zida bir nechta mushak guruhlarini jalb qilgan holda mushaklarning elastikligini oshiradi. Quyidagi mashqlar maqsadli mushak guruhlarini va moslashuvchanlik komponentlari bo'yicha tasniflanadi:

Oyoqlarning egiluvchanligi:

- Arqonda oyoq tebranishlari: arqonni ikkala qo'l bilan ushlab, butun harakat doirasiga e'tibor qaratib, oldinga va orqaga oyoq tebranishlarini bajaring. Bu son mushaklari, son fleksorlari va quadrisepslarga qaratilgan.
- Arqon oyoq doiralari: arqonni muvozanat uchun ushlab turgan holda, oyoq bilan katta va kichik doiralarni bajaring, bunda ichki va tashqi aylanishni ta'kidlang. Bu son qo'zg'atuvchi, o'g'irlovchi va tashqi rotatorlarni nishonga oladi.
- Arqonning yon oyoqlarini ko'tarish: arqonni yuqoridan ushlab, yon oyoqni ko'tarish, tekis oyoq va boshqariladigan harakatni saqlash. Bu kestirib, o'g'irlab ketuvchilarga qaratilgan va lateral kestirib, moslashuvchanlikni yaxshilaydi.

B. Orqaga egiluvchanlik:

- Arqonni orqaga bukish: arqonni tayanch sifatida ishlatib, boshqariladigan orqa burmalarni bajaring, moslashuvchanlik yaxshilanganda ROMni asta-sekin oshiring. Bu umurtqa pog'onasi ekstansorlariga qaratilgan va orqa miya moslashuvchanligini yaxshilaydi.
- Arqonning orqa miya burmalari: arqonni yuqoridan ushlab, torsonni yonma-yon burab, yumshoq orqa miya burmalarini bajaring. Bu orqa miya rotatorlarini maqsad qilib qo'yadi va orqa miya harakatchanligini yaxshilaydi.
- Arqon mushuk-sigir cho'zilishi: arqonni yuqoridan ushlab, mushuk-sigir cho'zishlarini bajaring, umurtqa pog'onasining egilishi va kengayishi o'rtasida silliq harakatlaning. Bu butun umurtqa pog'onasini nishonga oladi va moslashuvchanlik va harakatchanlikni yaxshilaydi.

C. Yelka va yuqori tananing egiluvchanligi:

- Arqon qo'l doiralari: arqonni ikki qo'l bilan ushlab, oldinga va orqaga katta va kichik qo'l doiralarni bajaring. Bu elkaning rotatorlariga qaratilgan va elkaning harakatchanligini yaxshilaydi.
- Arqonning elkasini cho'zish: yordam berish uchun arqondan foydalanib, elkalarni cho'zish mashqlarini bajaring, ko'krak va rotator manjetini cho'zish uchun qo'lni tana bo'ylab muloyimlik bilan torting.
- Arqonni tepaga cho'zish: arqonni tepadan ushlab, oldinga egilib, yelka va qo'llarni muloyimlik bilan cho'zing. Bu latissimus dorsiga qaratilgan va yuqori orqa moslashuvchanlikni yaxshilaydi.

O'zgartirishlar: Har bir mashq turli mahorat darajalariga mos ravishda o'zgartirilishi mumkin. Yangi boshlanuvchilar kichikroq harakat diapazonlari va kamroq takrorlashlar bilan boshlashlari mumkin, moslashuvchanlik yaxshilanganda asta-sekin o'sib boradi. Yengilroq arqondan foydalanish yoki cho'zishda yordam beradigan sherik ham foydali bo'lishi mumkin. Xavfsizlik muhim; jarohatlarning oldini olish uchun to'g'ri shakl va bosqichma-bosqich rivojlanish muhim ahamiyatga ega. Har doim tanangizni tinglang va o'tkir og'riqni his qilsangiz to'xtating.

V. Arqon mashqlari yordamida tuzilgan moslashuvchanlikni o'rgatish dasturini ishlab chiqish

Yaxshi tuzilgan moslashuvchanlik bo'yicha o'quv dasturi optimal natijalarga erishish uchun juda muhimdir. Dastur mashqlarni bosqichma-bosqich oshirib, sportchining tanasi xavfsiz va samarali moslashishini ta'minlaydigan tarzda ishlab chiqilishi kerak. Quyidagi bosqichlar bunday dasturni ishlab chiqish jarayonini belgilaydi:

A. Ehtiyojlarni baholash: Har bir talabaning joriy moslashuvchanlik darajasini baholang. Bu goniometriya (qo'shma burchaklarni o'lchash) va o'tirish va erishish testlari kabi ob'ektiv o'lchovlardan, shuningdek, o'z-o'zidan e'lon qilingan moslashuvchanlik darajalari kabi sub'ektiv o'lchovlardan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin. Yaxshilanishi kerak bo'lgan

aniq sohalarni aniqlang. Yosh, jismoniy holat va oldingi jarohatlar kabi individual farqlarni ko'rib chiqing.

B. Dasturni loyihalash: Aniqlangan egiluvchanlik sohalariga qaratilgan mos arqon mashqlarini tanlang, osonroq o'zgarishlardan boshlab va asta-sekin qiyinchilikni oshiring. Dastur moslashuvchanlikni har tomonlama rivojlantirishni ta'minlash uchun turli mashqlarni o'z ichiga olishi kerak. Mashg'ulotlarning chastotasi dastlab haftasiga 2-3 marta, sportchining rivojlanishi bilan asta-sekin 4-5 martagacha ko'tarilishi kerak. Har bir mashg'ulotda tanani to'g'ri tayyorlash va tiklanishiga imkon beradigan isinish, arqon mashqlari va salqinlash bo'lishi kerak. Har bir mashg'ulotning davomiyligi sportchining jismoniy tayyorgarligi va bardoshlilikiga qarab taxminan 30-60 minut bo'lishi kerak.

C. Rivojlanish va monitoring: boshida qo'llanilgan bir xil baholash usullaridan foydalangan holda taraqqiyotni muntazam ravishda kuzatib boring. Dasturni individual javoblar va taraqqiyotga qarab sozlang. Sportchining moslashuvchanligi yaxshilangani uchun mashqlarning intensivligini, davomiyligini yoki qiyinligini oshiring. Rivojlanish asta-sekin bo'lishini ta'minlang va shikastlanishga olib kelishi mumkin bo'lgan ortiqcha mashqdan saqlaning. Muvaffaqiyatli va xavfsiz moslashuvchanlikni yaxshilash uchun muntazam fikr-mulohazalar va tuzatishlar juda muhimdir.

D. Gimnastika mashg'ulotlari bilan integratsiya: arqon bilan mashq qilishni kengroq badiiy gimnastika mashg'ulotlari rejimiga birlashtirish. Bu ularni isinish, salqinlash yoki mahoratni rivojlantirish bo'yicha maxsus mashg'ulotlarning bir qismi sifatida kiritishni o'z ichiga olishi mumkin. Maqsad, moslashuvchanlik bo'yicha treningni alohida ob'ekt sifatida ko'rib chiqishdan ko'ra, umumiy o'quv rejasiga muammosiz integratsiya qilishdir. Ushbu yaxlit yondashuv samaradorlikni oshiradi va moslashuvchanlikni izchil rivojlantirishni ta'minlaydi.

Moslashuvchanlikni yaxshilashni baholash va monitoring qilish: ob'ektiv va sub'ektiv choralar

Moslashuvchanlik bo'yicha o'quv dasturining borishini samarali monitoring qilish uchun ob'ektiv va sub'ektiv choralar kombinatsiyasidan foydalanish kerak. Ob'ektiv chora-tadbirlar miqdoriy ma'lumotlarni taqdim etadi, bu esa yaxshilanishni aniq kuzatish imkonini beradi. Subyektiv o'lchovlar sportchining shaxsiy tajribasi va ularning moslashuvchanligi haqidagi tasavvurlari haqida tushuncha beradi.

C. Texnologik vositalar: Video tahlili baholashning aniqligini oshirishi mumkin, bu esa murabbiylarga harakatlarni aniq kuzatish va sonini aniqlash imkonini beradi. Haqiqiy vaqtda fikr-mulohazalarni taqdim etish va ish faoliyatini ob'ektiv nazorat qilish uchun taqiladigan sensorlar va boshqa texnologik vositalar ham ishlatilishi mumkin. Texnologiyadan foydalanish, shuningdek, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishni avtomatlashtirishga yordam beradi, bu esa vaqt o'tishi bilan taraqqiyotni kuzatishni osonlashtiradi.

Motivatsiya va faollik: Sportchilarning motivatsiyasi va faolligini saqlab qolish uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun juda muhimdir. Bunga ijobiy mustahkamlash, real maqsadlarni belgilash, muntazam fikr-mulohazalarni taqdim etish va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish orqali erishish mumkin. Sportchilarni dasturni ishlab chiqish va monitoring qilish jarayoniga jalb qilish ham egalik va mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa. Badiiy gimnastikada muvaffaqiyatga erishish uchun tizimli moslashuvchanlikni mashq qilish juda muhimdir. Ushbu tadqiqot moslashuvchanlik biomexanikasini tushunish, tegishli o'qitish usullarini tanlash va arqon mashqlarini o'z ichiga olgan tuzilgan dasturni ishlab chiqish muhimligini ta'kidlaydi. Ob'ektiv va sub'ektiv baholash usullarini uyg'unlashtirgan va kerak bo'lganda texnologik vositalardan foydalangan holda kompleks yondashuv taraqqiyotni kuzatish va o'quv dasturini mos ravishda tuzatish uchun juda muhimdir. Arqon mashqlarini kengroq moslashuvchanlik o'quv dasturiga integratsiyalashuvi ayol badiiy gimnastikachilarda mushaklarning elastikligi va umumiy moslashuvchanlikni oshirishning ko'p qirrali va samarali vositalarini taklif etadi. Moslashuvchanlik mashg'ulotlarini optimallashtirish orqali

murabbiylar sportchilarning ish faoliyatini sezilarli darajada yaxshilashlari, jarohatlar xavfini kamaytirishlari va umumiy sport tajribasini oshirishlari mumkin. Keyingi tadqiqotlar turli xil arqon mashqlari dasturlarining uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi va turli yosh guruhlar va mahorat darajalari uchun o'qitish usullarining optimal kombinatsiyasini o'rganishi mumkin. Ushbu tadqiqot natijalari o'z sportchilarining moslashuvchanligini oshirishga intilayotgan murabbiy va murabbiylar uchun amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin, shu bilan birga jarohatlar xavfini yumshatib, yanada muvaffaqiyatli va to'liq sport sayohatiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Achilov A. Badiiy gimnastika.: T., G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010
2. Бирюкова Л. Хореографическая подготовка в спорте. Киев: КГИФК, 1990.
3. Бирюк Э.В., Овчинникова Н.А. Хореографическая подготовка в спорте. Киев: КГИФК, 1990.
4. Борбова Г.А. Художественная гимнастика в школе — М.: FIS, 1984.
5. Венгерова П.Н. Федорова О.С. Средства классического экзерсиса на уроках хореографической подготовки в сложнокоординативных видах спорта. 0 'quv-uslubiy qo'llanma - SPb.: SPbGAFK, 2000.
6. Вербова З.Д. искусство произвольных упражнений. - М.: FIS, 1967.
7. Гаввердовский Ю. Техника гимнастических упражн ен и й - М: Terra-sport, 2002.
8. Karimov M.K. Xoreografiya mashqlari va badiiy gimnastika. 0 'quv qo'llanma. T.:2003.

YUQORI MALAKALI DZYUDochILARNI MUSOBAQA OLDI PSIXOLOGIK TAYYORLASH

Tangriyev Abdukarim Tavoshovich,

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Jismoniy madaniyat va sport faoliyati kafedrası
professori*

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuqori malakali dzyudochilarni musobaqa oldi psixologik tayyorlash tayyorlashning ahamiyati yoritilgan. Psixologiya inson ongini, xulq-atvorini va his-tuyg'ularini o'rganadigan ilmiy sohadir. U turli yo'nalishlarga ega bo'lib, shaxsiyat, rivojlanish, kognitiv jarayonlar, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar, psixopatologiya va psixoterapiya kabi mavzularni o'z ichiga oladi. Psixologiya insonlarning qanday fikrlashlari, his qilishlari va o'zlarini qanday tutishlarini tushunish va yaxshilashga qaratilgan. Shu bilan birga, u inson ruhiy holatini o'rganish va turli xil muammolarni hal qilish uchun ilmiy usullarni qo'llaydi. Sportchilar psixologik tayyorlash sportda ahamiyatli bo'lib, ularda jismoniy tayyorgarlikdan ko'ra, o'zgaruvchan va ustunlikni ta'minlash uchun muhimdir. Bu jarayon sportchining ruhiy holatini, motivatsiyasini, qat'iyatini, vaqtni boshqarish qobiliyatini takomillashtiradi. Sportchilarning musobaqalarga tayyorgarligi nafaqat jismoniy va texnik, balki psixologik tayyorgarlikni ham o'z ichiga oladi. Psixologik tayyorgarlik sportchilarning ruhiy holatini, stressga chidamliligini va motivatsiyasini oshirishda katta rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Sportchining ruhiy holati, stress va uni boshqarish, motevatsiya, o'ziga ishonch, diqqatni jamlash, konsentratsiya.

Mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatni barpo etish yo'lidan jadal hamda samarali odimlayotgan respublikaning hozirgi taraqqiyot bosqichida sanoat va qishloq xo'jaligini yanada rivojlantirish, xususiyl mulk, tadbirkorlik va ishbilarmonlikni yangi pog'onaga ko'tarishning muhim sharoitlaridan biri yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalashni taqozo etadi. Har tomonlama va barkamol rivojlangan shaxs tizimida jismoniy tarbiya va sport sohasini, xususan kurash va uning turlarini rivojlantirish muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda barkamol avlodni tarbiyalash, qobiliyatli yoshlarni sportga jalb etish, milliy sportimizni yanada qo'llab quvvatlash va rivojlantirish uchun shart sharoitlar yaratish, yosh dzyudochilarni tanlab olish va ularda profissional mahorat hamda ko'nikmalarni chuqur rivojlantirishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston respublikasi Prezidneti va O'zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining bir qator farmon va qarorlari qabul qilindi. Bu hujjatlarda yosh dzyudochilarning nazariy tayyorgarligi va texnik taktik ko'nikmalarni takomillashtirish, professional fazilatlarini rivojlantirish, shuningdek, xalqaro talablariga muvofiq holda yosh dzyudochilarni tayyorlash jarayonini ilmiy uslubiy tavsiyalar asosida tashkil etish vazifalarni belgilanadi.

Yoshlarda sportga bo'lgan havas va intilishni, jamiyatimizda sog'lom turmush tarzi tamoyillarini kuchaytirish, o'quvchi va talaba yoshlarni sportga jalb etish tizimini takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi "O'quvchi va talaba yoshlarni sportga jalb qilishga qaratilgan uzluksiz respublika sport musobaqalarini o'tkazish to'g'risida"1 gi qabul qilingan qaror ham o'quv muassasalarida sport turlari, ayniqsa dzyudo sport turini rivojlantirish, ta'lim olayotgan o'quvchi - yoshlarning sport turlariga qiziqishini oshirish, bilimi, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash davr talabiga aylanib borganligidan dalolat beradi. Bugungi kunda eng asosiy va ommabop sport turlaridan biri bu kurashdir.

Dzyudochilarni tayyorlashda trenirovka yuklamalarini turli ixtisoslashganligi, murakkab koordinatsiyali ekanligini va miqdorini rejalashtirish muhim ahamiyatga ega ekanligini inobatga olib musobaqa oldi bosqichida yosh kurash chilarni juda muhim musobaqalarga tayyorlashda trenirovka yuklamalarini optimal hajmi, beriladigan mashqlarni va ularni taqsimlash haqida

ilmiy ma'lumotlar olish actual hamda maqsadga muvofiqdir.

Dzyudochilar bilan olib boriladigan trenirovka mashg'ulotlarida saralangan yuklamalarini qo'llash xususiyatlariga qarab ehtiyotkorlik bilan rivojlantirish dolzarb masalalar qatoriga mansubdir.

Samarali psixologik tayyorgarlik hammaga mos keladigan yondashuv emas; balki u mashg'ulotning jismoniy va texnik bosqichlarini aks ettiruvchi davriy o'quv rejasiga kiritilishi kerak. Blumenshteyn, Lidor va Tenenbaum psixologik treningni tuzish uchun foydali asosni ta'minlovchi uch fazali modelni - tayyorgarlik, raqobat va o'tishni taklif qiladi. Har bir bosqich o'sha davrning o'ziga xos talablari va maqsadlariga moslashtirilgan alohida psixologik strategiyalarni talab qiladi. Ushbu tizimli yondashuv o'quv tsikli davomida izchil aqliy konditsionerlikni ta'minlaydi, diqqat markazida keskin o'zgarishlarni oldini oladi va bosqichma-bosqich mahoratni rivojlantirishga imkon beradi. Tayyorgarlik bosqichi aqliy kuch va chidamlilik uchun asos yaratadi. Raqobat bosqichi bosim ostida ishlashni optimallashtiradi. Nihoyat, o'tish bosqichi tiklanish va kelajakni rejalashtirishni osonlashtiradi. Ushbu tizimli yondashuv oldingi muvaffaqiyatlarga asoslanib, muvaffaqiyatsizliklardan saboq olib, uzluksiz takomillashtirishga imkon beradi.

Tayyorgarlik bosqichi, ko'pincha mashg'ulot tsiklidagi eng uzun bo'lib, kelajakdagi muvaffaqiyat uchun aqliy poydevor yaratishga qaratilgan. Ushbu asosiy bosqich ko'nikmalarni rivojlantirishga, chidamlilikni oshirishga va ijobiy ruhiy munosabatni rivojlantirishga urg'u beradi. Sportchilar tashvishni boshqarish, o'ziga ishonchni oshirish va konsentratsiyani yaxshilash usullariga e'tibor qaratishlari kerak. Bu bosqich shunchaki salbiy his-tuyg'ulardan qochish emas; bu ijobiy ruhiy odatlarni faol ravishda shakllantirish haqida. Aqliy tasavvur va vizualizatsiya texnikani takomillashtirish va o'ziga ishonchni oshirish uchun muhim vositadir. Aqliy mashq qilish usullari va muvaffaqiyatli natijalarni tasavvur qilish orqali sportchilar o'zlarining ish faoliyatini yaxshilashlari va tashvishlarni kamaytirishlari mumkin. Ushbu bosqichda musobaqa oldidan tartiblarni ishlab chiqish ham muhim ahamiyatga ega. Doimiy tartiblar tuzilma va nazorat tuyg'usini ta'minlaydi, tashvishlarni kamaytiradi va ishlashning barqarorligini oshiradi. Ushbu bosqich stressni boshqarish usullarini va muvaffaqiyatsizliklarni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqishni ham o'z ichiga oladi. Qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarni samarali yengishni o'rganish chidamlilikni oshirish va o'sish tafakkurini rivojlantirish uchun juda muhimdir. Muvaffaqiyatsizliklardan saboq olish va ularni yaxshilash uchun imkoniyat sifatida foydalanish qobiliyati ushbu bosqichning asosiy jihati hisoblanadi.

Raqobat yaqinlashganda, mashg'ulotlarga e'tibor bosim ostida ishlashni optimallashtirishga o'tadi. Musobaqa bosqichi jismoniy va ruhiy tayyorgarlikning yuqori intensivligi bilan tavsiflanadi. Ushbu bosqichda qo'llaniladigan strategiyalar tayyorgarlik bosqichida yaratilgan poydevorga asoslanadi. O'z-o'zidan gaplashish va aqliy mashq kabi texnikalar kuchli raqobat sharoitida diqqatni jamlash va tashvishlarni boshqarish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Maqsad - ijobiy fikrlashni saqlash, tashvishlarni samarali boshqarish va diqqatni kuchaytirish. Bu sportchidan raqiblarning strategiyalari yoki kutilmagan vaziyatlarni hal qilish kabi muayyan muammolarni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqishni talab qiladi. Moslashuvchanlik va muammolarni hal qilish qobiliyati bu davrda juda muhimdir. Uyqu va tiklanish kabi omillarning ishlashga ta'siri ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Jismoniy va aqliy tiklanish uchun etarli uyqu muhim ahamiyatga ega va etarli darajada uyqu ishlashga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, raqobat vazni talablarini qondirish uchun ishlatiladigan vazn yo'qotish strategiyalarining psixologik ta'sirini boshqarish juda muhim. Tez vazn yo'qotish stressi kayfiyatga, energiya darajasiga va umumiy ishlashga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu vaznni boshqarishga muvozanatli va sog'lom yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan o'tish bosqichi musobaqadan keyin ham jismoniy, ham ruhiy tiklanish uchun juda muhimdir. Ushbu bosqich charchashning oldini olish va uzoq muddatli sport muvaffaqiyatini ta'minlash uchun juda muhimdir. Ishlash natijalaridan kelib chiqadigan har qanday salbiy his-tuyg'ularga murojaat qilish juda muhim [2]. Sportchilar mulohaza yuritishlari, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarni tahlil qilishlari, yaxshilanishi kerak bo'lgan sohalarni aniqlashlari kerak. Bu jarayon o'rganish va o'sish, o'sish tafakkurini rivojlantirish va turg'unlikning oldini olish uchun muhimdir. O'tish bosqichi, shuningdek, kelajakdagi o'quv tsikllarini rejalashtirish, takomillashtirish maqsadlarini belgilash va motivatsiyani saqlab qolishni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqich kelajakdagi muvaffaqiyat uchun zamin yaratish bilan bog'liq. Og'irlikni boshqarish bilan bog'liq bo'lgan har qanday muammolarni hal qilish uzoq muddatli farovonlikni ta'minlash uchun juda muhimdir. Ushbu bosqich musobaqa bosqichida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan har qanday jismoniy yoki psixologik nomutanosibliklarni bartaraf etish imkoniyatini beradi, bu esa mashg'ulotlarga sog'lom va barqaror yondashuvni ta'minlaydi.

Dzyudochilar uchun asosiy psixologik ko'nikmalar. Yosh dzyudo sportchilari uchun bir nechta asosiy psixologik ko'nikmalar zarur. Bu ko'nikmalar bir-birini istisno qilmaydi; aksincha, ular bir-biriga bog'langan va bir-birini qo'llab-quvvatlaydi. Musobaqa oldidan samarali tayyorgarlik mashg'ulotlarning uch bosqichida ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish va takomillashtirishni o'z ichiga oladi, bu esa ularning yaxshi integratsiyalashuvini va musobaqa davomida osonlik bilan foydalanishni ta'minlaydi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish uzluksiz jarayon bo'lib, izchil harakat va takomillashtirishni talab qiladi.

Musobaqa oldidan tashvishlanish, hatto elita sportchilari orasida ham keng tarqalgan tajriba. Biroq, haddan tashqari tashvish ishlashni sezilarli darajada buzishi mumkin. Elita dzyudo sportchilari qo'zg'alish va ishlash o'rtasidagi optimal muvozanatni topib, tashvish darajasini samarali boshqarish uchun strategiyalarga muhtoj. Bu tashvishning mohiyatini va uning ishlashga ta'sirini tushunishni o'z ichiga oladi. Gevseme mashqlari, nafas olishni nazorat qilish va kognitiv qayta qurish kabi texnikalar tashvishlarni boshqarish uchun qimmatli vositalardir. Ushbu usullar sportchilarga asab tizimini tinchlantirishga, nafas olishni tartibga solishga va salbiy fikrlarni qayta tiklashga yordam beradi. Fasilitativ va zaiflashtiruvchi tashvish o'rtasidagi farqni tushunish juda muhimdir. Ba'zi darajadagi tashvish foydali bo'lishi mumkin, diqqatni jamlash va motivatsiyani kuchaytiradi, haddan tashqari tashvish zararli bo'lishi mumkin. Anksiyeteni samarali boshqarish uchun ham osonlashtiruvchi, ham zaiflashtiruvchi tashvish bilan kurashish mexanizmlarini ishlab chiqish muhimdir. Bu sportchilardan shaxsiy ehtiyojlari va javoblariga moslashtirilgan shaxsiy strategiyalarni ishlab chiqishlarini talab qiladi.

Kuchli o'zini-o'zi samaradorligini his qilish - muvaffaqiyatga erishish qobiliyatiga ishonish - sportdagi muvaffaqiyatning muhim omili. Elita dzyudo sportchilari o'zlariga bo'lgan ishonchning yuqori darajasini tarbiyalashlari va saqlab qolishlari kerak. Bu real maqsadlarni qo'yish, o'tmishdagi muvaffaqiyatlarga e'tibor qaratish va ijobiy o'z-o'zidan gapirishni o'z ichiga oladi. O'z-o'zini samaradorligi bu shunchaki o'ziga ishonish emas; bu o'ziga xos ko'nikma va strategiyalarni amalga oshirish qobiliyatiga ishonish haqida. Bu sportchilarning o'z qobiliyatlariga ishonchini oshirishga imkon beruvchi izchil mashg'ulotlar va fikr-mulohazalarni talab qiladi. Bundan tashqari, nazorat qilinadigan omillarga e'tibor qaratish va umidlarni boshqarish sportchilarga qiyin raqiblarga duch kelganda ham o'ziga ishonchni saqlab qolishga yordam beradi. Bu o'z kuchli va zaif tomonlarini real tushunishni, erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni belgilashni va ishlashning boshqariladigan jihatlariga e'tiborni qaratishni o'z ichiga oladi.

Dzyudoda soniyalarga bo'lingan qarorlar o'yin natijasini aniqlashi mumkin. Bosim ostida diqqatni jamlash va diqqatni jamlash qobiliyati juda muhimdir. Chalg'itadigan narsalarni boshqarish usullarini ishlab chiqish va topshiriqda diqqatni saqlash juda muhimdir. Bu

musobaqa davomida diqqatni jamlash uchun ongni saqlash texnikasi, musobaqadan oldingi tartiblar va aqliy tasvirlardan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin. Hozir turish va chalg'itmaslik uchun texnikalar muhim. Ehtiyotkorlik mashqlari sportchilarga diqqatlarini o'rgatish va chalg'itadigan narsalarga qarshi turishga yordam beradi. Musobaqa oldidan tartiblar tuzilma va nazorat hissini ta'minlab, sportchilarga diqqatini jamlashga yordam beradi. Aqliy tasvirlar sportchilarga muvaffaqiyatli natijalarni tasavvur qilishda yordam beradi, ularning konsentratsiyasini oshiradi va tashvishlarni kamaytiradi. Ruhiy kuch va chidamlilikni oshirish uchun ushbu usullarni muntazam ravishda qo'llash kerak.

Aqliy mustahkamlik - bu chidamlilik, qat'iyatlilik va muvaffaqiyatsizliklardan qaytish qobiliyati kabi xususiyatlarni o'z ichiga olgan ko'p qirrali tuzilmadir. Elita dzyudo sportchilari raqobat bosimiga dosh berish va hatto qiyinchiliklarga duch kelganda ham diqqatini saqlab qolish uchun aqliy mustahkamligini rivojlantirishlari kerak. Bu engish strategiyalarini ishlab chiqishni, o'z-o'zidan ijobiy gapirishni va qiyinchiliklarni engish qobiliyatiga ishonishni o'z ichiga oladi. Ruhiy qattiqqo'llik shunchaki ijobiy munosabatda bo'lish emas; bu salbiy his-tuyg'ularni boshqarish, muvaffaqiyatsizliklarni engish va bosim ostida diqqatni jamlash qobiliyatini rivojlantirishdir. Mashq qilish chidamliligi ayniqsa muhimdir. Bu qiyin vaziyatlarga faol ravishda duchor bo'lishni va qiyinchiliklarni engish uchun strategiyalarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Buni maxsus o'quv mashqlari, raqobat bosimini simulyatsiya qilish va muvaffaqiyatsizliklardan o'rganish uchun imkoniyatlar yaratish orqali osonlashtirish mumkin.

Bir nechta aralashuv va texnikalar musobaqadan oldingi psixologik tayyorgarlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Bu aralashuvlar bir-birini istisno qilmaydi va sportchining o'ziga xos ehtiyojlari va maqsadlariga qarab alohida yoki kombinatsiyalangan holda amalga oshirilishi mumkin. Sportchining shaxsiyati, kuchli, zaif tomonlari va afzal ko'rgan o'rganish uslublarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan yondashuv juda muhimdir.

Psixologik ko'nikmalarni o'rgatish asosiy psixologik ko'nikmalarni rivojlantirish va takomillashtirish uchun tizimli asosni ta'minlaydi. Bu sportchining ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtirilgan individual o'quv dasturlarini o'z ichiga oladi. Psixologik ko'nikmalarni o'rgatish dam olish bo'yicha mashg'ulotlar, kognitiv qayta qurish, o'z-o'zidan gapirishni o'rgatish, tasvirlarni tayyorlash va maqsadni belgilash kabi usullarni o'z ichiga olishi mumkin. Psixologik ko'nikmalarni o'rgatishning samaradorligi turli sport turlarida namoyon bo'ldi va uni dzyudoda qo'llash ham bir xil darajada dolzarbdir. Yaxshi tuzilgan Psixologik ko'nikmalarni o'rgatish dasturi odatda sportchining hozirgi psixologik ko'nikmalarini baholashni, yaxshilash uchun yo'nalishlarni aniqlashni, individual trening strategiyalarini ishlab chiqishni va taraqqiyotning doimiy monitoringini o'z ichiga oladi. Bu sportchi va psixolog o'rtasida hamkorlikda yondashuvni talab qiladi, dastur sportchining ehtiyojlari va afzalliklariga mos kelishini ta'minlaydi.

Aqliy tasvir va vizualizatsiya muvaffaqiyatli ishlashning jonli ruhiy tasvirlarini yaratishni o'z ichiga oladi. Bu sportchilarga o'z texnikasini yaxshilashga, ishonchni oshirishga va tashvishlarni boshqarishga yordam beradi. Tasviriy mashg'ulotlar dzyudoning o'ziga xos talablariga moslashtirilib, real stsenariylarga e'tibor qaratish va vizual va kinestetik elementlarni o'z ichiga olishi kerak. Bu dzyudo texnikasining batafsil va real ruhiy tasvirlarini, shu jumladan harakat va muvaffaqiyat hissini yaratishni o'z ichiga oladi. Sportchilar yanada chuqurroq va samarali tajriba yaratish uchun turli sezgilardan foydalangan holda tasvirlarni muntazam ravishda mashq qilishlari kerak. Muntazam mashq qilish sportchining diqqatini nazorat qilish va jamlash qobiliyatini oshiradi, ish faoliyatini yaxshilaydi va tashvishlarni kamaytiradi.

O'z-o'zidan suhbat, sportchilarning o'zlari bilan bo'lgan ichki muloqoti ishlashga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'z-o'zidan salbiy gapirish tashvishni kuchaytirishi va ish faoliyatini yomonlashtirishi mumkin, ijobiy o'z-o'zidan gapirish esa ishonch va motivatsiyani oshirishi mumkin. Sportchilar o'z-o'zidan salbiy gapirishni aniqlash va ijobiy tasdiqlar bilan almashtirishni o'rganishlari kerak. Bu o'z ichki muloqotidan xabardor bo'lishni, salbiy

fikrlash shakllarini aniqlashni va ularni ongli ravishda ijobiy va dalda beruvchi bayonotlar bilan almashtirishni o'z ichiga oladi. Bu mashg'ulotlarning turli jihatlariga, shu jumladan musobaqa oldidan va musobaqa davomidagi tartiblarga kiritilishi mumkin. Ijobiy o'z-o'zidan gapirishdan izchil foydalanish o'z-o'ziga ishonch va chidamlilikni oshirishi, ish faoliyatini yaxshilash va tashvishlarni kamaytirishi mumkin.

Meditatsiya va chuqur nafas olish mashqlari kabi ongni rivojlantirish usullari sportchilarga diqqatni jamlashga, tashvishlarni boshqarishga va umumiy farovonligini yaxshilashga yordam beradi [3]. Ehtiyotkorlik amaliyotlari sportchilarga ayni damda qolishga, xayolparastlikni kamaytirishga, xotirjamlik va nazorat tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi. Bu hukm qilmasdan, diqqatni hozirgi lahzaga qaratishni va fikrlar va his-tuyg'ularni ularga berilmasdan qabul qilishni o'z ichiga oladi. Meditatsiya va chuqur nafas olish sportchilarga asab tizimini tartibga solishga, stressni kamaytirishga va diqqatni yaxshilashga yordam beradi. Ushbu usullardan mashg'ulotlarda ham, musobaqalarda ham ishlash va aqliy farovonlikni oshirish uchun foydalanish mumkin.

Murabbiy sportchining psixologik tayyorgarligini qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Murabbiylar ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi mashg'ulot muhitini yaratishi, fikr-mulohaza va dalda berishlari va sportchilarga samarali kurash strategiyalarini ishlab chiqishda yordam berishlari kerak. Sport psixologlari bilan hamkorlikda yondashuv psixologik aralashuvlar samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Mashg'ulotlarni samarali o'tkazish uchun murabbiyning sportchining psixologik holatini to'g'ri tushunishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Murabbiylar stress, tashvish yoki charchash belgilarini tan olishlari va tegishli yordam ko'rsatishlari kerak. Bundan tashqari, murabbiylar sportchilarni ruhiy tayyorgarlikning ahamiyati haqida o'rgatishda va ularga samarali strategiyalarni ishlab chiqishda yordam berishda rol o'ynashi mumkin.

Xulosa: Raqobat oldidan optimal psixologik tayyorgarlik - bu hashamat emas; Bu elita dzyudo sportchilari uchun zaruratdir. Davriy mashg'ulotlar, asosiy psixologik ko'nikmalarni rivojlantirish va samarali aralashuvlarni o'z ichiga olgan yaxlit yondashuv samaradorlikni oshirish va uzoq muddatli farovonlikni oshirish uchun juda muhimdir. Sportchilar, murabbiylar va yordamchi jamoalar, shu jumladan sport psixologlari va boshqa mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlik muvaffaqiyat uchun qulay muhit yaratishning kalitidir. Turli xil dzyudo populyatsiyalari va kontekstlarida maxsus aralashuvlar va ularning samaradorligini tekshirish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi. Ko'rib chiqilgan tadqiqot eng yuqori samaradorlikka erishish uchun tashvish va ishonchdan aqliy qattiqlik va diqqatni jamlashgacha bo'lgan keng ko'lamli psixologik omillarni hal qilish muhimligini ta'kidlaydi. Topilmalar shuningdek, individual sportchining ehtiyojlari va xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsiy yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu individual yondashuv, ayniqsa, sportchilarning bosimga turlicha javob berish usullarini va ushbu talabchan sportda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan turli darajadagi ruhiy mustahkamlikni hisobga olgan holda juda muhimdir. Psixologik tayyorgarlikning yaxlit o'quv dasturiga integratsiyalashuvi yuqori natijalarga erishish va elita dzyudoda uzoq muddatli sport farovonligini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Litvinov E.N. K voprosu o' sootnoshenii sredstv spetsialnoy i obhefizicheskoy podgotovki uchahixsya starshix klassov na urokax fizicheskoy kulturo'. Tez. vsesoyuz. nauchno-prak.konf. - M., 1990, s.105-106.
2. Matveev L.P. Osnovo' obhey teorii sporta i sistemo' podgotovki sportsmenov. - M., 1999.
3. Matveev L.P. Osnovo' obhey teorii sporta i sistemo' podgotovki sportsmenov. - Kiev: Olimpiyskaya literatura, 1999. - 318 s. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 8, Issue 01, January (2025)
4. Nikitin S.N. Texniko-takticheskaya podgotovka nachinayuhix bortsov na osnove tselenapravlennoy razvitiya lovkosti: Avtoref. diss. kand. ped.nauk. -L. GDOIFK im. Lesgafta, 1991, 24 s.
5. Petrov V.K., Gulyants A.E., Sa'dullaev A.M. Organizatsiya uroka po fizvospitaniyu s primeneniem silovo'x uprajneniy. Tez. Vsesoyuz. nauchno-prak.konf. M., 1990, s.70-72.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

*Tursunov Adizjon Nurali o'g'li
Buxoro davlat universiteti Fizika kafedrası doktoranti*

Annotatsiya. Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish va ularning metodik kompetentligini rivojlantirishning asosiy talablaridan biri hisoblanib, zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning metodik kompetentligini rivojlantirish o'quv jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omildir. Ayniqsa, fizika fanida bo'yicha o'qituvchilarning darslarni tashkilotish qobiliyati o'qituvchilarni ilmiy tafakkurga yo'naltirish, zamonaviy metod va yondashuvlardan foydalanish, ularning pedagogik va ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirish, nazariy va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bilan bog'liqdir.

Kalit so'z: metodik kompetentlik, yaratuvchanlik va moslashuvchanlik, refleksiya, differensial yondashuv, innovatsion metod, innovatsion yondashuv, sun'iy intellekt, virtual reallik.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА

*Турсунов Адизжон Нурали угли
Докторант кафедры физики Бухарского государственного университета*

Аннотация. В настоящее время внедрение инновационных технологий в систему образования является одним из основных требований для повышения профессионального мастерства педагогов и развития их методической компетенции, а также важным фактором, обеспечивающим успешность образовательного процесса в современной образовательной системе. Особенно важно, чтобы учителя физики обладали способностью организовывать уроки, направлять учащихся на научное мышление, использовать современные методы и подходы, развивать их педагогические и научно-исследовательские навыки, а также формировать теоретические и практические умения.

Ключевое слово: методическая компетентность, креативность и адаптивность, рефлексия, дифференциальный подход, инновационный метод, инновационный подход, искусственный интеллект, виртуальная реальность.

METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PHYSICS TEACHERS ON THE BASIS OF AN INNOVATIVE APPROACH

*Tursunov Adizjon Nurali o'g'li
Doctoral student of the Department of Physics, Bukhara State University*

Abstract. Today, the introduction of innovative technologies into the education system is one of the key requirements for enhancing the professional skills of teachers and developing their methodological competence, as well as a crucial factor in ensuring the success of the educational process in the modern education system. In particular, the ability of physics teachers to organize lessons is closely related to guiding students towards scientific thinking, using modern methods and approaches, developing their pedagogical and research skills, and shaping both theoretical and practical competencies.

Keyword: methodological competence, creativity and flexibility, reflection, differential

approach, innovative method, innovative approach, artificial intelligence, virtual reality.

Krish. Innovatsion yondashuvlar ta'lim jarayonini faollashtirish, samaradorlikni oshirish va ijodiy muhitni yaratishda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada bo'lajak fizika o'qituvchilarining metodik kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion usullar, ularning mohiyati va samaradorligi tahlil qilinadi.

Metodik kompetentlik – bu pedagogning o'z pedagogik faoliyatini rejalashtirish, tashkil qilish va baholash bo'yicha bilim, ko'nikma va tajribaga ega bo'lishidir. Bu kompetentlik o'qituvchining pedagogik jarayonlarni samarali boshqarish, ta'lim-tarbiya metodlarini to'g'ri tanlash va ulardan maqsadli foydalanish qobiliyatini anglatadi.

Metodik kompetentlik tushunchasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Pedagogik bilimlar;
- Darsni rejalashtirish;
- Metodlarni qo'llash;
- Baholash tizimi;
- Yaratuvchanlik va moslashuvchanlik;
- Refleksiya.

Pedagogik bilimlar – bu o'qituvchi yoki pedagogning ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil qilish uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimlar majmui. Bu bilimlar o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish va ularga ta'lim berish jarayonida qo'llaniladi. Bu kompetentlik o'qituvchining professional rivojlanishi va samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir.

Darsni rejalashtirish – bu o'qituvchining o'quv jarayonini samarali va maqsadli tashkil etish uchun oldindan tayyorlov ishlarini amalga oshirishi. Bu jarayon darsning maqsadlari, mazmuni, o'qitish usullari, vositalari va natijalarini aniq belgilab, uni muvaffaqiyatli amalga oshirishga qaratilgan.

Metodlarni qo'llash – bu o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida maqsadga erishish uchun turli o'qitish usullari va strategiyalaridan foydalanishi. Bu jarayon o'quvchilarning bilim olish faoliyatini faollashtirish, ularda ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan.

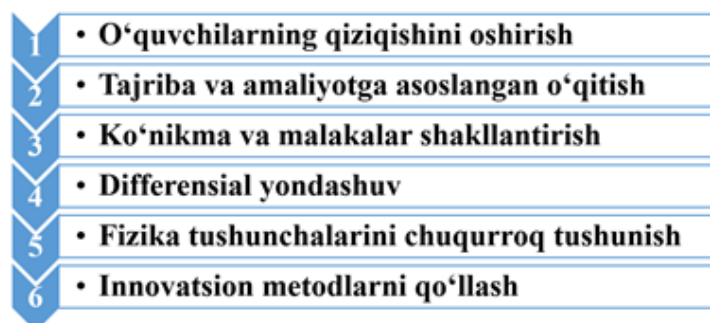
Baholash tizimi – bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash, tahlil qilish va baholash uchun qo'llaniladigan usullar, mezonlar va vositalar majmuasi. Bu tizim o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi yutuqlari va kamchiliklarini aniqlash, ularning rivojlanish darajasini o'lchash va ta'lim sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Yaratuvchanlik va moslashuvchanlik – bu pedagogning o'z faoliyatida ijodiy yondashish, muammolarni hal qilishda yangi usullarni qo'llash va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatidir.

Refleksiya – bu pedagogning o'z faoliyati natijalarini tahlil qilish, uni baholash va kelgusida o'zini yanada takomillashtirish uchun xulosalar chiqarish jarayonidir. Refleksiya o'qituvchiga o'z darslari va pedagogik usullarining samaradorligini aniqlash, kuchli va zaif tomonlarini ko'rish imkonini beradi.

Fizika fani misolida metodik kompetentlikning ahamiyati juda katta, chunki fizika ta'limi o'quvchilarga ilmiy fikrlash, muammolarni hal qilish va tajriba qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Metodik kompetentlik – bu fizika o'qituvchisining darsni samarali tashkil etish, o'quvchilarga fizika fanining asoslarini tushuntirish va ta'lim jarayonini innovatsion metodlar bilan boyitish qobiliyatidir.

Fizika fanida metodik kompetentlikning quyidagi asosiy ahamiyatlarini kuzatishimiz mukin:

1-rasm. Metodik kompetentlikning asosiy ahamiyatlari

O'quvchilarning qiziqishini oshirish – bu fizika – abstrakt fan bo'lib, ko'plab talabalarga murakkab bo'lishi mumkin. Metodik kompetentlik o'qituvchiga darslarni qiziqarli va tushunarli qilish uchun turli metod va usullarni qo'llashga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning fizika faniga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Tajriba va amaliyotga asoslangan o'qitish – bu fizika – eksperimentlar va tajribalar asosida o'qitilishi kerak bo'lgan fan. Metodik kompetentlik o'qituvchiga dars davomida tajribalar va laboratoriya ishlaridan foydalanish, o'quvchilarga ilmiy usullarni amalda ko'rsatish imkonini beradi.

Ko'nikma va malakalar shakllantirish: - bu fizika fanida o'qituvchilar ko'pincha analitik fikrlash, matematik modellash, muammolarni hal qilish va ilmiy tadqiqot usullarini o'rgatishadi. Metodik kompetentlik o'qituvchiga shu ko'nikmalarni o'quvchilarga samarali o'rgatish imkoniyatini yaratadi.

Differensial yondashuv - bu o'quvchilar turlicha qobiliyat va ehtiyojlarga ega bo'lishi mumkin. Metodik kompetentlik o'qituvchiga darsni har bir o'quvchining individual xususiyatlariga mos ravishda rejalashtirish va o'qitish imkoniyatini beradi.

Fizika tushunchalarini chuqurroq tushunish – bu metodik kompetentlik o'qituvchiga murakkab fizika tushunchalarini soddalashtirish, masalan, energiya, kuch, harakat va boshqalar kabi fundamental tushunchalarni o'quvchilarga aniq va tushunarli tarzda tushuntirish imkoniyatini beradi.

Innovatsion metodlarni qo'llash – bu fizika o'qituvchisi metodik kompetentlikka ega bo'lsa, o'quvchilarga zamonaviy texnologiyalar, interaktiv dasturlar va vizual yordamchilar (masalan, simulatsiyalar va modelalar) orqali o'qitishni yanada samarali tashkil etishi mumkin.

Fizika fanida metodik kompetentlikning ahamiyatlarini kuzatishdan xulosa qiladigan bo'lsak: Fizika fanida metodik kompetentlik o'qituvchining ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli boshqarish va o'quvchilarga ilmiy bilimlarni chuqur, aniq va qiziqarli tarzda yetkazish imkonini beradi. Bu kompetentlik o'qituvchining dars samaradorligini oshirish, o'quvchilarning fizikaga bo'lgan qiziqishini yanada rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Innovatsion yondashuv asosida metodik kompetentlikni rivojlantirish – bu o'qituvchining pedagogik faoliyatini yangicha, zamonaviy va samarali usullar bilan boyitish, o'quvchilarga bilim berish jarayonini yaxshilashga qaratilgan muhim jarayondir. Innovatsion yondashuv o'qituvchilarga yangi pedagogik metodlar va texnologiyalarni o'zlashtirishda yordam beradi, shuningdek, o'quvchilarga qiziqarli va samarali ta'lim olish imkoniyatini yaratadi.

Innovatsion yondashuv asosida metodik kompetentlikni rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali interaktiv darslar va onlayn resurslar hamda virtual laboratoriyalar va simulyatorlardan foydalanish ham tinglovchining diqqatini bir nuqtada yig'ish bilan birga shu jarayondagi fikrini teran holda shakllantirishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Loyihalar va amaliy ishlar asosida ta'limni tashkil etadigan bo'lsak o'quvchilarni fizika faniga oid ilmiy loyihalarni yaratishga undash. Loyihalar orqali o'quvchilar mustaqil ish olib

borish, guruhlarda ishlash va o'rganilgan bilimlarni amalda qo'llashni o'rganadilar. Shu bilan birgalikda o'quvchilarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb qilish, ular bilan birga fizikaviy tajriba va eksperimentlar o'tkazish, natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish imkoniyati hosil bo'ladi.

Innovatsion yondashuv asosida metodik kompetentlikni rivojlantirish o'qituvchiga o'z pedagogik faoliyatini samarali tarzda tashkil etish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini yanada mustahkamlash, ta'lim jarayonini zamonaviy va qiziqarli qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, o'qituvchilar o'zlarining kasbiy rivojlanishiga erishib, yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtiradilar.

Hozirgi axborot texnologiyalar asrida metodik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlar istiqbolli hisoblanadi:

1. Sun'iy intellekt texnologiyalari: Fizika darslari uchun avtomatlashtirilgan muammolar va testlar yaratish.

2. Virtual reallik: Laboratoriya tajribalarini o'tkazishda virtual reallik texnologiyalarni joriy etish.

3. Blockchain texnologiyalari: Ta'lim jarayonida o'quvchilar yutuqlarini ishonchli qayd etish.

Xulosa

Innovatsion yondashuvlar asosida bo'lajak fizika o'qituvchilarining metodik kompetentligini rivojlantirish ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu metodlarni to'g'ri va samarali tatbiq etish orqali fizika fanini qiziqarli va hayotiy qilish, o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish va ularning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin. Innovatsion texnologiyalarni keng qo'llash, darslarni interaktiv va integrativ shaklda tashkil qilish metodik kompetentlikni yangi bosqichga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

A.A. Shayusupova S.R.Kamalova "Malaka va kompetensiyalarni baholash" O'quv qo'llanma. TOSHKENT-2012.

Sh.O.Toshpulatova "Bo'lajak fizika fani o'qituvchisining mantiqiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning takomillashgan modeli" science and innovation journal 2022 №3.

Абдуманнопов М.И., Шамситдинов С.К., Жонибеков Р.О. "Zamonaviy o'qituvchining kompetentlik modeli va uni rivojlantirish algoritmi" Студенческий вестник: электрон. научн. журн. 2020. № 20

Muslimov N.A. Kasbiy ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fanl. dokt. ... diss. T.: 2007. - 349 b.

С. О. Фоминых, Т. А. Петрушкина- "Некоторые аспекты формирования профессиональной компетентности будущих учителей физики" Вестник ЧГПУ им. И.Я.Яковлева. 2021. № 2(111).

A Aminov - Академические исследования в современной науке, 2024

Alijon Aminov, "innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanib bo'lajak fizika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi", Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2024

ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ЁРДАМИДА РИВОЖЛАНТИРИШ КОМПОНЕНТЛАРИНИНГ ТАВСИФИ

Восиева Шахноза Исламовна

Бухоро давлат педагогика институти

2-босқич таянч докторанти

Аннотация: Мақолада олий таълим муассасаларининг талабаларида инглиз тилини ўқитишда касбий лексик компетенциясини ахборот технологиялари ёрдамида ривожлантириш компонентларининг тавсифи очиб берилган. Бундан ташқари, билим, кўникма ва малакаларнинг шаклланиши ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг мураккаблики, мақсадга мувофиқлиги ва оптималлиги тамойили ҳам кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: йўналиш, талабалар, чет (инглиз) тили, касбий лексик компетенция, ахборот технологиялари, ривожлантириш компонентлари, билим, кўникма.

Бугунги кунда инновацион педагогик жараёнлар умумий ўрта таълим мактаблари ўқув фаолиятининг асосий компонентларидан бири ҳисобланади. Таълим тизимида инновациялар назарий жиҳатдан асосланган, аниқ мақсадга қаратилган ҳамда амалий татбиқ этишга йўналтирилган юқори самарадорликка эга янгиликдир.

Инглиз тили фанидаги бутун савол ва муаммолар занжири уларнинг аниқ ечими ўқитувчига юкланган вазифалар бўйича қарорларни тўғри қабул қилиш ва ўз вақтида бажарилишига боғлиқ. Ечилаётган муаммоларнинг ҳаммаси ҳар- қандай бошқарувчи томонидан ҳисобга олинади ва бу нарса унинг бошқарув услубида ҳамда бутун бошқарув жараёнида акс этади.

Инглиз тили фанида ўқитувчилар таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқаришда қуйидаги ёндашувлар асосланади:

Интуитив ёндашув. Бирор бир таҳлил ўтказмай, ички бир туртки асосида қарор қабул қилиш (кам ўрганилган).

Мантикий ёндашув. Тажриба ва содда мантиққа асосланиб қарор қабул қилиш (кўп вақт талаб этмайди, аммо консерватив усул ҳисобланади).

Рационал ёндашув. Чуқур ва ҳар томонлама аналитик таҳлилга асосланган қарор қабул қилиш (энг қиммат усул бўлса ҳам - энг сифатли қарорлар).

Инглиз тили фанига ахборот – коммуникация технологияларини жорий этишда, бошқарув қарорларини оптимизациялаш усуллари ва уларни бажарилишини ташкил этишни билиши талаб қилинади.

Таълимда бошқарув қарорларининг асоси деб оптимал вариантга энг яқин бўлган, энг зўр вариант қабул қилинади. Бу вариант меҳнатни, молиявий- техник ресурсларни ва вақтни энг кам сарф қилинган ҳолда, корхонадаги мавжуд ҳолат ҳақидаги мантикий ахборотларни йиғиб, таҳлил қилиш орқали келиб чиқади.

Оптимал қарорни ёки унга яқин қарорни танлашда керакли усул ва услубни қўллаш даркор. Бошқарув амалиётида қарорларни қабул қилиш ва улар билан ишлашнинг қуйидаги усуллари мавжуд:

тизимли-иқтисодий ва ижтимоий таҳлил, статистик жавоблар ва баҳолар усули;

вариантли қаторларнинг, яъни режа - ишлаб чиқариш каби моделларни таҳлили, ривожланиш тенденцияларини ва ишлаб чиқаришнинг мавсумий характерини аниқлаш усули;

тажриба жавобларини статистик таҳлилининг ўз ичига олган, тажрибавий моделлаштириш усули. Ечилаётган муаммоларни, жараёнларни моделлаштириш усули, ЭХМ ва иқтисодий-математик методлар орқали бажарилса, хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятидаги камчилик ва ютуқлари оптимал равишда кузатиш мумкин

математик дастурлаш усули;

мақсадларни баҳолаш ва кутилаётган хавф назарияси усули. Бу усул ўқитиш ва мотивация назариясини ҳисобга олиб табиатни ўлчаш ва башорат қилиш учун ишлатилади;

моделлаштириш ва тадбиркорликка оид ўйинлар усули. Бу усул компьютер дастурлари билан ишлашни тақозо этади.

Замонавий таълим тизимида кечаётган жадал ривожланишнинг асосий характерли хусусиятларидан бири ахборот коммуникация технологияларини таълимнинг барча босқичларига жорий этишдан иборат. Ахборот коммуникация технологиялари воситаларига дастурий таъминот, аппаратли турли техник воситалар ҳамда қурилмалар, шунингдек ахборотни узатиш ва алмашиш воситалари ва тизимлари киради. Барча воситалар, қурилмалар ва тизимлар техник ва амалий дастурий таъминот компьютер воситаларининг замонавий имкониятларини излаб топиш ва улардан фойдаланиш орқали йиғиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, сақлаш, қайта ишлаш ва узатиш бўйича турли операцияларни амалга оширади.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, ахборот технологиялари бўйича ўқитиш жумладан, амалий машғулотлар самарадорлигини 70 фоизга, билим ва кўникма ҳамда малакаларни назорат қилишнинг ҳолислиги 30 фоизга оширади. Шу билан бирга, турли ўқув дастурлари асосида компьютер технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқиётган талабаларнинг кўрсаткичлари анча юқори эканлиги қувонарли ҳолдир.

Замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг асосий услубий мақсадлари қуйидагича белгиладик:

ўқув жараёнини индивидуаллаштириш ва фарқлаш;

йўл қўйилган хатоларни диагностика қилиш ва ўқув фаолияти натижаларини баҳолаш шаклида қайтаалоқа билан назорат, ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз-ўзини тузатишни амалга ошириш;

чет тил материалини ўзлаштириш жараёнида ўқитишни ташкил этиш;

тил материали билан мустақил ишлаш жараёнида талабаларнинг компьютер билан мулоқот ишини текшириш орқали ўқув вақтини тежаш;

ўқув материалини ўзлаштириш самарадорлигини ошириш мақсадида компьютерда визуализация қилиш;

таълим мотивациясини кучайтириш;

талабаларни тил материалини ўзлаштириш стратегиялари билан қуроллантириш.

Замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда ўқитишнинг асосий дидактик тамойилларини ўргатишнинг мослашувчанлик тамойили, ўрганишнинг интерактивлик тамойили ва органиш индивидуаллиги тамойили киради. Таълимнинг мослашувчанлиги тамойили турли даражаларда амалга оширилади ва ўқув материалини мураккаблиги, ҳажми ва мазмуни бўйича турли хил визуализация, фарқлаш воситалари билан таъминланади. Таълимнинг интерактивлиги тамойили фойдаланувчининг компьютер билан ўзаро фаол таъсирида фойдаланадиган талабаларнинг онгли фаолиятини диққат марказида тутати, бу компьютернинг бошқарув фаолияти билан қўллаб-қувватланади ва турли даражаларда амалга оширилади. Индивидуал таълим тамойили талабаларга индивидуал топшириқлар бериш ва уларнинг бажарилиши натижаларини текшириш орқали тил материали билан мустақил ишлаш учун шароит яратишни ўз ичига олади. Бу эса ўз навбатида ўқув фаолиятини фаоллаштиришга ёрдам беради ва ўқув материалини ўзлаштириш кучини оширади. Чет (инглиз) тилни ўргатишда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш ушбу тамойилларга қўшимча равишда онг (талабанинг ўз таълим стратегиясини мазмунли танлаш қобилияти), куч (гаджетлар ёрдами) каби тамойиллар ёрдамида амалга оширишга ёрдам беради.

Тил материалини визуаллаштириш ва тизимлаштириш, интерфаол кўринишда тил материалини онгли равишда ўргатиш, назоратни ташкил этиш ва фикр-мулоҳазаларга асосланган тузатувчи ҳаракатлар, фойдаланиш мумкинлиги ва амалга оширилиши (талабалар ҳақидаги маълумотлар ва индивидуал маълумот билан таъминлаш имконияти туфайли), фаоллик туфайли, индивидуал хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда барча талабаларни ўқув жараёнига жалб этиш, уларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш (ҳар бир талабага контент, ўқув адабиётлари, ўқув матеиаллари билан ишлаш тезлиги ва унинг ҳажмини танлаш имкониятини бериш орқали), кўриниш инсоннинг маълумотни дарҳол идрок этиши учун мультимедиа технологиясига асосланган ҳолда ўрганиш самарадолигини ошириш имконини беради.

Замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан комплекс фойдаланиш тамойили уларнинг дидактик имкониятларига, ўқув мақсадларига ва тил материалини ўзлаштириш шартларига мос келадиган воситалар мажмуини яратишни ўз ичига олади. Ахборот-коммуникация технологияларининг замонавий воситалардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш тамойили ушбу воситалардан педагогик жиҳатдан асосланган ва услубий жиҳатдан асосланган фойдаланиш ва малакаларини ривожлантириш ва такомиллаштиришни назарда тутди. Ахборот- коммуникация технологиялари воситаларидан оптимал фойдаланиш тамойили максимал ўрганиш самарасига эришиш учун ушбу воситалар билан ишлашнинг шакллари, усуллари ва услубларини танлашни ўз ичига олади. Чет (инглиз) тилни ўқитишда ахборот- коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш учун уларнинг мазмунига қуйидаги талаблар қўйилади:

- давлат таълим стандартларига мувофиқлиги;
- таълимнинг мақсад ва вазифаларига ҳамда талабларнинг тайёргарлик даражасига мувофиқлиги;
- ўқув материалини тизимли шаклда тақдим этиш;
- ахборотни тақдим этиш шакли ва мазмуни ўртасидаги оптимал мутаносибликни таъминлаш;
- интерактивлик ва ўзаро фикр мулоҳазаларни таъминлаш;
- талабага таълим бериш стратегиясини танлаш имконини бериш;
- дидактик, эргономик ва эстетик талабларга мувофиқлиги.

Ўқув жараёнининг интенсивлиги ўрганилган материалнинг ҳажми ва контенти билан белгиланади. Ўқув жараёнига ахборот технологияларини жорий этилиши билан ўқув тизими тўрт компонентли тизимга айланади:

Ўқитувчи– Дарслик– Компьютер – Талаба

Шу билан бирга, компьютер мунтазам ва монотон текшириш ишларини бажариш билан вақтни ўзида талабанинг коммуникатив компетенциясини ривожлантириш учун ҳамда ўқитувчи ва талабаларнинг дарсдаги ижодий фаоллиги вақтини ҳам яхшигина тажаш имконини беради. Аммо компьютер фақат техник вазифани бажариш қобилиятига эга эканлиги боис, талаба лексик компетенциясини инсон омили туфайли ривожлантириш мумкин.

Олий таълим талабаларига касбий лексикани ўргатиш ва тегишли компетенцияни ривожлантириш учун ахборот-коммуникация технологиялари мажмуи талаб этилган маълумотларни тўплаш, назорат қилиш ва ўқув - назорат ишларини ташкил этиш учун мўлжалланган. Тил материали контенти ва қийинлик даражасига қараб маълумот ҳамда ахборот ўқув материаллари, шунингдек, назорат модулларини бирлаштириш мумкин.

Маълумотлар бириктирилган модул янги лексик материал билан яқиндан танишиш учун лексик бирлиكنинг таржимаси ёки унинг дефиницияси, лексик бирликлари ёки антонимлари, фотосуратларини ўз ичига олган луғат кўринишида компьютер миясига жойлаштирилади. Ахборот ва ўқув модули ўзакдош сўзларнинг ясалиши қоидалари, уларнинг турли билан ассоциатив бирикуви натижасида англатадиган коннтактив

маъноларини ўз ичига олиши мумкин.

Чет (инглиз) тил лексик материални яхшироқ ўзлаштириш мақсадида танланадиган тил материали ҳажми каттароқ бўлиши мақсадга мувофиқ. Чунки янги дастур бўйича амалий чет тил соатлари қосқарганлиги сабабли тил бирликлари ва уларга доир тузилган шартли машқларни бажаришга вақт етмаслиги туфайли, талабалар эътиборидан четда қолмоқда. Баъзи ўқитувчилар фикрича, тил ва шартли машқлар коммуникатив таълим мақсадларига мос келмайди, бироқ касбий йўналтирилган луғат билан ишлаш учун турли хил ва шартли тил машқларидан оқилона фойдаланиш – касбий лексик кўникма ва малакаларни шакллантириш ва ривожлантириш учун энг яхши восита бўлиб хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтганда, таълимни компьютерлаштириш нафақат компьютер саводхонликни эгаллаш, балки таълим самарадорлигини ошириш ва жадаллаштириш имконини ҳам беради. Бундан ташқари, компьютердан фойдаланиш – шахснинг интеллектуал имкониятларини ошириш ва мустаҳкамлаш, таълимнинг барча босқичларида таълим сифатини ошириш, имкониятларини кенгайтиришда жуда қўл келади. Чет (инглиз) тил ўқитишда компьютердан фойдаланиш аудитория, аудиториядан ташқари мустақил ишларни бажариш ва уларни текшириб, ҳолисона баҳолашда ўқитувчи вақтини тежайди ва ҳолисликни таъминлайди. Компьютер дастурларининг афзаллиги юқорида таъкидлаганимиздек, ҳар қандай топшириқни қайта-қайта бажариш, билим ва малакаларни такомиллаштиришга имкон беради. Шундай қилиб, ахборот-коммуникация технологияларининг замонавий воситаларидан ўқув жараёнида оптимал фойдаланиш дарс олдида қўйилган таълимий мақсадларга эришиш ва унга таълим жараёнининг барча иштирокчиларига минимал вақт ва куч билан кўзланган мақсадга эришишларига ёрдам беради.

REFERENCES

1.[1]. “Умумий ўрта таълим мактабларида миллий ғоя тарғиботи ва маънавий ишлар самарадорлигини оширишда замонавий усул ва воситалардан фойдаланишни такомиллаштиришнинг долзарб масалалари.

Республика илмий амалий конференция материаллари. Тошкент 2014 й.

2.Vosiyeva Sh.I. The advantages of using information technologies in teaching english as a foreign language Eurasian Scientific Herald (ESH), December, 2024, volume 38, ISSN (E): 2795-7365, SJIF: 7.619, JIF: 9.765

3. Vosiyeva Sh.I. МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ВУЗЕ Conference on social sciences and humanities Research (CSSHR Volume1. №3| Dekabr 2024 ISSN: 3060-4648 <https://eyib.uz>.

4. Vosiyeva Sh.I. Teaching English step by step 2023-2024 sentabr/oktabr oylari uchun “TA’LIM INNOVATSIYASI VA INTEGRATSIYASI” respublika ilmiy-uslubiy jurnalining 20-sonida

5.Vosiyeva Sh.I. “The text is the main linguistic unit of the content of teaching a foreign language in primary education” “Excellencia: International multi-disciplinary journal education”,

Volume 2, Issue 04, 2024 ISSN (E): 2994-9521 raqamli xalqaro impakt faktor jurnal

YOSH KURASHCHILARGA XARAKATLI O'YINLAR ORQALI TESKORLIK SIFATINI OSHIRISH

Xodjanov Aziz Raximovich,

Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Milliy tadqiqot universiteti "Pedagogika, psixologiya va jismoniy tarbiya" kafedrasida dotsent

yosh kurashchilarga harakatli o'yinlar orqali teskorlik sifatini oshirish

Annotatsiya. Yosh kurashchilarning muvaffaqiyati, ularning jismoniy va psixomotor qobiliyatlariga, jumladan, teskorlikka bog'liqdir. Teskorlik – bu tez va aniq harakatlarni bajarish qobiliyati bo'lib, kurashda muhim rol o'ynaydi. Tezkor reaksiya, muvozanatni saqlash va to'satdan harakatlarga moslashish kurashda g'alaba qozonish uchun zarurdir. Ushbu maqola yosh kurashchilarning teskorlik sifatini harakatli o'yinlar yordamida oshirish imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar:

Harakatli o'yinlarning teskorlikka ta'sirini aniqlash va yosh kurashchilar uchun samarali mashg'ulot dasturini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: teskorlik sifatining psixologik asoslarini tahlil qilish; harakatli o'yinlarning teskorlikka ta'sirini o'rganish; yosh kurashchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'yinlarni tanlash metodikasi ishlab chiqish; o'yinlarning samaradorligini eksperimental ravishda baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Teskorlik – bu murakkab psixomotor jarayon bo'lib, u markaziy nerv sistemasining faoliyati, mushaklarning kuch va chidamliligi, sezgirlik va koordinatsiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Teskorlikning shakllanishi genetik omillar, shuningdek, mashq va o'rganish natijasida sodir bo'ladi. Rivojlanish psixologiyasi nuqtai nazaridan, teskorlik bolalik va o'smirlilik davrida intensiv ravishda rivojlanadi. Turli psixologik nazariyalar, masalan, informasion-qayta ishlash nazariyasi va ekologik nazariya, teskorlikning shakllanish mexanizmlarini turlicha tushuntiradi. Informasion-qayta ishlash nazariyasi teskorlikni hissiy ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va harakatni rejalashtirish tezligi bilan bog'laydi. Ekologik nazariya esa teskorlikni atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirlashuv natijasi sifatida ko'radi. Ushbu nazariyalarni birgalikda tahlil qilish teskorlikni rivojlantirish uchun samarali usullarni aniqlashga yordam beradi.

Harakatli o'yinlar, ayniqsa, o'zgaruvchan va kutilmagan vaziyatlarni talab qiladigan o'yinlar, teskorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'yinlar davomida yosh kurashchilar tezkor qarorlar qabul qilishga, tezkor reaksiyalarni namoyish etishga va kutilmagan vaziyatlarga moslashishga majbur bo'ladilar. O'yinlarning murakkabligi va intensivligi oshib borishi bilan teskorlik darajasi ham ortadi. Turli xil o'yinlar, masalan, «qo'lbola», «yashirinish», «kuzatuvchi» va boshqalar, turli xil teskorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. «Qo'lbola» o'yini reaksiya tezligini, «yashirinish» o'yini esa muvozanatni saqlash va harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantiradi. «Kuzatuvchi» o'yini esa diqqatni jamlash va tezkor tahlil qilish qobiliyatini oshiradi. Shuning uchun, yosh kurashchilar uchun o'yinlarni tanlashda ularning maqsadlari va turli teskorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga bo'lgan ta'siri hisobga olinishi kerak.

Yosh kurashchilarning jismoniy va psixologik xususiyatlari ularning o'yin faoliyatiga va teskorlikni rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadi. Yosh guruhlariga qarab, o'yinlarning murakkabligi va intensivligi farq qilishi kerak. Masalan, kichik yoshdagi kurashchilar uchun oddiyroq va kam intensivli o'yinlar mos keladi, katta yoshdagilar uchun esa murakkab va yuqori intensivli o'yinlar afzalroqdir. Yosh kurashchilarning individual xususiyatlari, masalan, jismoniy

tayyorgarlik darajasi, psixomotor qobiliyatlari va motivatsiyasi ham o'yinlarni tanlashda hisobga olinishi kerak. Bundan tashqari, o'yinlarning qiziqarli va jozibador bo'lishi, yosh kurashchilarning o'yin faoliyatiga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash uchun muhimdir.

Tadqiqotda 100 nafar 10-14 yoshli yosh kurashchi ishtirok etdi. Ularning barchasi kamida 2 yillik kurash bo'yicha tajribaga ega edilar. Namuna tasodifiy tanlab olindi. Ishtirokchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasi va teskorlik ko'rsatkichlari oldindan baholandi. Namuna tarkibida erkak va ayol kurashchilar teng nisbatda bo'ldi.

Tadqiqotda teskorlikni rivojlantirishga qaratilgan 10 ta harakatli o'yin tanlandi. Ushbu o'yinlar turli xil teskorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan va murakkabligi va intensivligi asta-sekin oshib boradigan tarzda tanlandi. O'yinlarni qo'llash metodikasi quyidagicha bo'ldi: har bir o'yin 10 kun davomida har kuni 30 minut davomida o'tkazildi; o'yinlarning murakkabligi va intensivligi har hafta asta-sekin oshirildi; o'yinlar davomida yosh kurashchilarning xavfsizligi ta'minlandi; o'qituvchilar o'yinlarni o'tkazish va yosh kurashchilarga yordam berish uchun maxsus tayyorlandi. O'yinlarning tanlanishi va qo'llanilishi uchun maxsus qo'llanma ishlab chiqildi.

Yosh kurashchilarning teskorlik darajasini baholash uchun maxsus testlardan foydalanildi. Ushbu testlar reaksiya tezligi, muvozanatni saqlash va harakatlarni muvofiqlashtirishni baholashga qaratilgan edi. Bundan tashqari, o'yinlar davomida yosh kurashchilarning harakatlarini kuzatish va baholash shkalalaridan foydalanildi. Ma'lumotlarning ishonchiligi va obyektivligini ta'minlash uchun har bir test va kuzatuv kamida 3 marta takrorlandi. Ma'lumotlar statistik tahlil qilindi.

Harakatli o'yinlarni qo'llashdan oldin va keyin yosh kurashchilarning teskorlik darajasi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, harakatli o'yinlarni qo'llash natijasida yosh kurashchilarning teskorlik darajasi sezilarli darajada oshgan. Reaksiya tezligi o'rtacha 15%, muvozanatni saqlash 12% va harakatlarni muvofiqlashtirish 10% ga yaxshilandi. Ushbu natijalar statistik jihatdan ahamiyatlidir ($p < 0.05$). Natijalar grafiklar va jadvallar yordamida taqdim etildi.

Ko'rsatkich	Oldin	Keyin	Farq
Reaksiya tezligi (sekund)	0.25	0.21	-0.04
Muvozanatni saqlash (sekund)	15	17	2
Harakatlarni muvofiqlashtirish (ball)	7	8	1

Turli xil o'yinlarning teskorlikni rivojlantirishdagi samaradorligi taqqoslandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, «qo'lbola» va «yashirinish» o'yinlari reaksiya tezligini va muvozanatni saqlashni rivojlantirishda eng samarali bo'ldi. «Kuzatuvchi» o'yini esa diqqatni jamlash va tezkor tahlil qilish qobiliyatini oshirishda eng samarali bo'ldi. Shuning uchun, yosh kurashchilar uchun o'yinlarni tanlashda ularning maqsadlari va turli teskorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga bo'lgan ta'siri hisobga olinishi kerak.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, harakatli o'yinlar yosh kurashchilarning teskorlik sifatini oshirishda samarali vositadir. Ushbu natijalar adabiyotlar tahlili natijalari bilan mos keladi. Natijalarni cheklovchi omillar quyidagilar bo'lishi mumkin: tadqiqot namunasi nisbatan

kichik bo'ldi; tadqiqot qisqa muddatli bo'ldi; tadqiqot faqat bitta yosh guruhida o'tkazildi.

Yosh kurashchilarning teskorlik sifatini oshirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalar beriladi: harakatli o'yinlardan muntazam ravishda foydalanish; o'yinlarni yosh kurashchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlash; o'yinlarning murakkabligi va intensivligini asta-sekin oshirish; o'yinlarni qiziqarli va jozibador qilish; o'qituvchilar va murabbiylar uchun maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish. Ushbu tavsiyalar yosh kurashchilarning teskorlik sifatini oshirish va ularning kurashdagi natijalarini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, harakatli o'yinlar yosh kurashchilarning teskorlik sifatini oshirishda samarali vositadir. Olingan natijalar yosh kurashchilar uchun samarali mashg'ulot dasturini ishlab chiqishga yordam beradi. Kelajakdagi tadqiqotlarda tadqiqot namunasi kattalashtirilishi, tadqiqot muddati uzaytirilishi va turli yosh guruhlari o'rganilishi mumkin. Bundan tashqari, turli xil harakatli o'yinlarning teskorlikka ta'sirini batafsil o'rganish kerak. Harakatli o'yinlar yosh kurashchilarning jismoniy va psixomotor rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularning kurashdagi muvaffaqiyatlariga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Matveev L.P. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. - M.: FiS, 2018.
2. Mindiashvili D.G., Podlivaev B.A. Erkin kurash: tarixi, voqealari, odamlari. - M.: «Sovet sporti», 2017 yil.
3. Platonov V.N. Olimpiya sport turlari bo'yicha sportchilarni tayyorlashning umumiy nazariyasi. - Kiev: «Olimpiya adabiyoti», 2017 yil.
4. Tumanyan G.S. Sport kurashi. Qo'llanma. - M.: «Sovet sporti», 2010 yil.
5. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. – T.: «Zar qalam», 2014.
6. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va usuliyati. – T.: O'zDJTI, 2011.

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

PREPARATION FOR COMPETITIONS IN TEAM SPORTS AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Abdullayev Akobr Shokir o'g'li

lecturer at Profi University, PhD in psychology, Tashkent, Uzbekistan.

Abstract: The article explores the socio-psychological aspects of preparing athletes for competitions in team sports such as volleyball, basketball, and football. It highlights the significance of psychological resilience, teamwork, leadership, and emotional intelligence in achieving high performance. The study reviews contemporary research on the role of psychological stability, motivation, and communication in team cohesion. It also examines the influence of cultural factors on psychological training and the integration of modern technologies such as virtual reality, biofeedback, and AI-driven analytics to enhance mental resilience. The findings suggest that psychological conditioning is as crucial as physical training in ensuring competitive success. The article emphasizes the need for structured psychological training programs, stress management techniques, and mental adaptability to optimize team dynamics and individual athlete performance.

Key words: sports psychology, team cohesion, psychological resilience, emotional intelligence, stress management, leadership in sports, motivation in team sports, cognitive flexibility, biofeedback and neurofeedback, virtual reality in sports training, AI-driven performance analytics, cultural influences in sports psychology, psychological training programs, decision-making in competitive sports, mental toughness.

ПОДГОТОВКА К СОРЕВНОВАНИЯМ В КОМАНДНЫХ ВИДАХ СПОРТА КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация: В статье рассматриваются социально-психологические аспекты подготовки спортсменов к соревнованиям в командных видах спорта, таких как волейбол, баскетбол и футбол. Особое внимание уделяется значению психологической устойчивости, командного взаимодействия, лидерства и эмоционального интеллекта в достижении высоких спортивных результатов. В исследовании анализируются современные научные труды, посвященные роли психологической стабильности, мотивации и коммуникации в укреплении командного духа. Также рассматривается влияние культурных факторов на психологическую подготовку и интеграция современных технологий, таких как виртуальная реальность, биологическая обратная связь и аналитика на основе искусственного интеллекта, для повышения ментальной устойчивости спортсменов. Результаты исследования подтверждают, что психологическая подготовка столь же важна, как и физическая тренировка, для достижения успеха в соревнованиях. В статье подчеркивается необходимость разработки структурированных программ психологической подготовки, применения методов управления стрессом и развития ментальной адаптации для оптимизации командной динамики и индивидуальной эффективности спортсменов.

Ключевые слова: спортивная психология, командное взаимодействие, психологическая устойчивость, эмоциональный интеллект, управление стрессом, лидерство в спорте, мотивация в командных видах спорта, когнитивная гибкость, биологическая обратная связь и нейрообратная связь, виртуальная реальность в спортивной подготовке, аналитика на основе искусственного интеллекта, культурное влияние в спортивной психологии, программы психологической подготовки, принятие решений в соревнованиях,

JAMOAVIY SPORT TURLARIDA MUSOBAQALARGA TAYYORGARLIK IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya: Ushbu maqola voleybol, basketbol va futbol kabi jamoaviy sport turlarida sportchilarning musobaqalarga tayyorgarligining ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganadi. Psixologik barqarorlik, jamoaviy hamkorlik, liderlik va hissiy intellekt yuqori natijalarga erishishda muhim omillar sifatida ta'kidlanadi. Tadqiqotda jamoa birlikligini ta'minlashda psixologik barqarorlik, motivatsiya va muloqotning o'rni bo'yicha zamonaviy ilmiy izlanishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, madaniy omillarning psixologik tayyorgarlikka ta'siri va virtual reallik, biofeedback hamda sun'iy intellekt tahliliga asoslangan texnologiyalarning mental barqarorlikni oshirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, musobaqalardagi muvaffaqiyatga erishishda psixologik tayyorgarlik jismoniy mashg'ulotlar kabi muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada tizimli psixologik tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish, stressni boshqarish texnikalaridan foydalanish va sportchilarning mental moslashuvchanligini rivojlantirish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: sport psixologiyasi, jamoaviy hamkorlik, psixologik barqarorlik, hissiy intellekt, stressni boshqarish, sportda liderlik, jamoaviy sportda motivatsiya, kognitiv moslashuvchanlik, biofeedback va neyrofeedback, sport mashg'ulotlarida virtual reallik, sun'iy intellektga asoslangan tahlillar, sport psixologiyasida madaniy ta'sirlar, psixologik tayyorgarlik dasturlari, musobaqalarda qaror qabul qilish, ruhiy mustahkamlik.

Introduction. The process of preparing for competitions in team sports such as volleyball, basketball, and football depends not only on physical training but also on socio-psychological factors. Psychological resilience, the ability to interact, and teamwork significantly impact the overall performance of the team. One of the key aspects is the emotional atmosphere within the team. Positive interactions among players, mutual support, and trust contribute to strengthening team spirit and increasing self-confidence. Conversely, conflicts and tension can negatively affect team performance.

Leadership also plays a crucial role in a team. A leader can motivate teammates, guide their efforts, and set the tone for the entire group. However, the absence of clear leadership can lead to disorganization and reduced efficiency in interactions. Additionally, the level of psychological preparation of athletes for stressful situations has a significant impact. Competitions create high emotional pressure, and only psychologically prepared players can maintain focus and confidence in difficult game moments.

The relevance of psychological preparation in team sports has grown significantly in recent years due to increasing competition and performance expectations. Psychological resilience and mental conditioning are now considered as critical as physical training in ensuring sustained success. Furthermore, contemporary research highlights that stress management and emotional intelligence are crucial factors influencing team dynamics and individual player performance. In an era where sports science and analytics shape strategic decisions, understanding the socio-psychological aspects of athlete preparation can provide teams with a competitive edge. This study delves into the psychological foundations of team sports preparation, the influence of mental fortitude, and the integration of psychological techniques to optimize performance.

Methodology and literature review. Research in the field of sports psychology confirms the importance of psychological factors in team sports. Weinberg and Gould (2018) emphasize that team cohesion and communication directly influence competition results. Trust and effective communication within the team contribute to increased cooperation among athletes and reduced stress levels [1]. Furthermore, psychological stability and emotional regulation

play a critical role in maintaining team harmony, allowing athletes to perform consistently under pressure. Studies by Smith et al. (2019) highlight that athletes with higher emotional intelligence demonstrate improved conflict resolution skills, leading to stronger team cohesion [6]. Additionally, Deci and Ryan (2017) suggest that fostering intrinsic motivation through positive reinforcement can enhance an athlete's commitment to teamwork, ultimately boosting overall performance [8]. A deeper analysis of these psychological factors reveals their intricate influence on team dynamics. Research suggests that teams that actively engage in psychological training demonstrate superior adaptability to changing game conditions, allowing for seamless transitions in strategy and role execution.

Furthermore, psychological preparedness is not a static attribute but rather an evolving aspect of athletic development. Athletes who receive ongoing mental conditioning are better equipped to handle performance pressures and unexpected setbacks. These findings underscore the need for integrating psychological training into regular team practice sessions, thereby reinforcing cognitive resilience and maintaining a competitive edge in high-stakes environments.

Moreover, the interplay between cognitive flexibility and emotional intelligence in team settings suggests that psychological conditioning should not only focus on stress management but also on fostering proactive problem-solving abilities. The ability to anticipate opponents' strategies, adjust to rapid tactical shifts, and maintain a high level of focus under pressure distinguishes elite teams from their competitors. This highlights the necessity for a multidimensional approach in sports psychology, where mental resilience training goes hand in hand with strategic adaptability and collective intelligence.

Studies from China (Zhang & Liu, 2020) indicate that collectivist cultural values enhance team cohesion in sports, as players are more inclined to prioritize group success over individual achievements [2]. In Japan, researchers such as Tanaka (2019) emphasize the role of mindfulness training in improving concentration and reducing stress among athletes, leading to more stable performance in high-pressure situations [3]. Meanwhile, South Korean studies (Kim et al., 2021) highlight the impact of hierarchical leadership structures in sports teams, demonstrating that well-defined authority roles contribute to better decision-making and strategic execution during competitions [4]. Furthermore, a comparative analysis of these findings suggests that cultural contexts significantly shape psychological preparation strategies in team sports.

While collectivist societies foster strong team cohesion through ingrained social norms, hierarchical leadership models enhance structured decision-making processes. This indicates that adapting psychological training methods to align with cultural influences can optimize performance outcomes. Additionally, integrating these culturally specific psychological insights with modern performance technologies, such as biofeedback and AI-driven analytics, could offer a holistic approach to enhancing both individual and team-based competitive resilience.

Furthermore, Carron and Eys (2012) suggest that social identity and shared team goals enhance collective efficacy, motivating players to perform at their best [5]. Athletes who perceive a strong sense of belonging within their team often display higher commitment levels and resilience during high-pressure situations. According to Smith, Collins, and Clark (2019), team sports require continuous adaptation to dynamic conditions. Players with advanced emotional intelligence and self-regulation skills can better navigate in-game challenges and maintain performance consistency [6].

A study by Martin et al. (2020) indicates that psychological skills training (PST) programs, including visualization and self-talk techniques, significantly improve decision-making speed and stress management in competitive team environments [7]. Moreover, integrating PST into routine training regimens fosters cognitive adaptability, allowing athletes to refine their tactical awareness and execute high-pressure plays with greater efficiency. The continuous reinforcement of these psychological strategies ensures that athletes not only react instinctively

but also maintain composure under intense conditions, ultimately contributing to a team's overall competitive resilience.

Moreover, research by Deci and Ryan (2017) on self-determination theory highlights the role of intrinsic motivation in sustaining long-term engagement in team sports. Teams with a supportive autonomy-based environment tend to have players with higher motivation levels and improved emotional well-being [8]. In addition, Hackfort and Schwenkmezger (2021) discuss the impact of role clarity and defined responsibilities on psychological readiness. Teams with well-established roles and responsibilities demonstrate more effective communication and collaboration under pressure [9].

Finally, a meta-analysis by Fletcher and Sarkar (2022) reveals that psychological resilience training enhances mental toughness, allowing players to recover quickly from setbacks and maintain focus throughout competitions [10]. This underscores the necessity for integrating structured mental resilience programs within team training regimens. Furthermore, a comparative analysis of top-performing teams highlights that those incorporating resilience-focused strategies exhibit greater stability in high-stress scenarios and maintain peak performance over extended periods. This suggests that psychological fortitude is not merely an inherent trait but a skill that can be developed through targeted interventions, making it a crucial component of modern sports psychology.

Additionally, Russian studies (Ivanov et al., 2021) emphasize the importance of systematic psychological training in team sports, noting that regular mental conditioning sessions help players develop better stress management techniques and improve overall concentration [11]. These findings highlight the necessity of integrating structured psychological interventions tailored to the unique demands of different sports disciplines. By adopting a more individualized approach, teams can address specific mental weaknesses and optimize cognitive adaptability, ultimately enhancing competitive endurance and resilience. Research by Smirnov and Petrov (2020) suggests that incorporating cognitive-behavioral therapy (CBT) methods into sports training can significantly enhance an athlete's ability to handle competitive pressure and make quick, rational decisions during matches [12]. This further suggests that psychological training should not be limited to traditional mental conditioning but should incorporate evidence-based therapeutic strategies. By systematically reinforcing cognitive flexibility and emotional regulation, athletes can cultivate a more adaptive mindset, allowing them to perform consistently at an elite level, even in highly unpredictable game environments.

Results and discussion. In recent years, modern technologies have been actively applied in the psychological preparation of athletes. Virtual reality (VR) and biofeedback technologies facilitate faster adaptation of athletes to competition conditions and enhance their stress resilience. The study by Turner and colleagues (2021) demonstrated that VR simulations effectively test team strategies and improve player coordination [13]. Moreover, integrating these technologies into routine training programs allows for enhanced cognitive flexibility, enabling athletes to make quicker and more accurate decisions under pressure.

The ability to simulate real-match conditions through VR creates a controlled yet dynamic environment, helping players develop situational awareness and refine strategic thinking. These advancements suggest that technology-driven psychological training is not merely an adjunct to physical preparation but a core element in modern competitive sports, shaping the mental resilience and decision-making capabilities of athletes at an elite level.

Moreover, research in China (Wang & Zhao, 2022) has shown that implementing AI-driven performance analytics helps athletes understand their cognitive and emotional responses under stress [14]. These technologies provide real-time feedback, enabling players to refine their mental approach during high-pressure situations. The ability to analyze biometric and performance data in real-time allows for adaptive training interventions that cater to the specific psychological needs of each athlete. Furthermore, the integration of AI in sports psychology

opens new pathways for individualized mental conditioning, ensuring that players develop resilience and optimal decision-making skills in competitive environments.

Japanese sports psychology studies (Hiroshi et al., 2021) indicate that integrating meditation-based biofeedback systems into training enhances focus and reduces anxiety before competitions [15]. This approach is particularly beneficial for team sports where split-second decision-making is critical. Additionally, South Korean researchers (Lee & Park, 2023) have explored the use of neurofeedback devices in professional sports teams, demonstrating that monitoring brainwave activity can optimize mental resilience training [16]. Their findings suggest that targeted neurofeedback interventions significantly improve an athlete's ability to maintain composure and sustain attention in high-stakes matches.

Furthermore, artificial intelligence and data analysis are used to develop individualized psychological training programs, allowing the identification of athletes' strengths and weaknesses [17]. These methods help coaches and psychologists more accurately assess each player's psychological state and promptly address potential issues.

Conclusion and recommendations

The process of preparing for competitions in team sports represents a complex socio-psychological issue. Team cohesion, communication, and psychological resilience are key factors influencing successful performances. Modern psychological methods and technologies help enhance athletes' stress resilience and strengthen interactions within the team.

Additionally, exploring cultural differences in psychological preparation strategies across different countries could provide valuable insights into how sociocultural factors influence mental training approaches [18]. By understanding these variations, coaches and sports psychologists can develop tailored interventions that align with athletes' backgrounds and mental conditioning needs.

Further investigation into the integration of emerging technologies such as virtual reality simulations and AI-driven cognitive training programs can help enhance the precision of psychological preparation [19]. These innovations can offer athletes real-time feedback and immersive environments that mimic competition settings, fostering better stress management and decision-making skills.

Finally, more researches should examine the long-term psychological effects of intense competition on athletes' mental health. Assessing factors like burnout, anxiety, and motivation sustainability can contribute to the development of holistic training programs [20] that not only optimize performance but also ensure the well-being of athletes throughout their careers.

Future research should focus on an in-depth study of individual and team psychological preparation methods and their practical application to achieve the best sports results.

References

- Weinberg, R. S., & Gould, D. (2018). *Foundations of Sport and Exercise Psychology* (6th ed.). Human Kinetics. pp. 123-145.
- Zhang, Y., & Liu, W. (2020). *Team Cohesion in Chinese Sports: Cultural Perspectives*. Beijing University Press. pp. 67-89.
- Tanaka, H. (2019). *Mindfulness in Japanese Athletics: Psychological Techniques for Performance Enhancement*. Tokyo: Nihon Sports Publishing. pp. 45-78.
- Kim, S., Lee, J., & Park, H. (2021). *Hierarchical Leadership in South Korean Team Sports*. Seoul: Korean Sports Psychology Association. pp. 98-112.
- Carron, A. V., & Eys, M. A. (2012). *Group Dynamics in Sport* (4th ed.). Fitness Information Technology. pp. 210-235.
- Smith, R. E., Collins, J. K., & Clark, M. (2019). *Emotional Intelligence and Adaptability in Team Sports*. London: Routledge. pp. 150-172.
- Martin, J. J., Weiss, M. R., & Shearer, D. A. (2020). *Psychological Skills Training in*

Competitive Team Environments. New York: Springer. pp. 88-120.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2017). Self-Determination Theory in Sports and Performance. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 132-158.

Hackfort, D., & Schwenkmezger, P. (2021). Role Clarity and Psychological Readiness in Team Sports. Munich: German Institute of Sports Science. pp. 76-99.

Fletcher, D., & Sarkar, M. (2022). Developing Resilience in Sport: A Meta-Analysis. *Journal of Sports Psychology*, 35(2), 210-235. DOI:10.1080/02640414.2022.1937890

Ivanov, P. A., Sokolov, D. V., & Petrov, A. I. (2021). Systematic Psychological Training in Russian Sports. Moscow: Russian Academy of Sports Science. pp. 101-120.

Smirnov, A. B., & Petrov, V. N. (2020). Cognitive-Behavioral Therapy for Competitive Pressure in Sports. *Saint Petersburg: Sports Psychology Journal*, 27(3), 55-78.

Turner, A. N., Bishop, C., & Read, P. (2021). Virtual Reality and Performance Enhancement in Team Sports. London: Routledge. pp. 90-120.

Wang, L., & Zhao, J. (2022). AI-Driven Performance Analytics in Sports Psychology. Beijing: China Sports Science Press. pp. 120-140.

Hiroshi, T., Nakamura, K., & Fujimoto, S. (2021). Biofeedback and Meditation in Japanese Sports Psychology. Tokyo: Nippon Sports Science. pp. 145-168.

Lee, C., & Park, Y. (2023). Neurofeedback in South Korean Professional Sports. Seoul: Korean Institute of Sport Science. pp. 110-135.

AI-driven Training Studies (2022). AI and Sports Performance Optimization. *Journal of Sports Technology*, 19(4), 50-75. DOI:10.1016/j.jst.2022.07.011

Cultural Psychology Studies (2021). Cultural Differences in Psychological Preparation for Team Sports. *International Journal of Sport and Society*, 12(3), 99-125. DOI:10.18848/2152-7857/CGP/v12i03/99-125

Virtual Reality Research (2022). The Role of Virtual Reality in Athlete Training and Mental Preparation. *Sport Science Review*, 41(2), 78-105. DOI:10.1080/17461391.2022.2055678

Mental Health and Sports Studies (2023). Burnout, Anxiety, and Psychological Well-being in Athletes. *Journal of Applied Sport Psychology*, 30(1), 45-70. DOI:10.1080/10413200.2023.2096547

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПОСЛОВИЦ: КАК ПОСЛОВИЦЫ ОТРАЖАЮТ НАШЕ ВОСПРИЯТИЕ МИРА И ЛЮДЕЙ?

Абдуллаева Нилуфар Насуллоевна
 Преподаватель кафедры французской филологии
 факультета иностранных языков
 Бухарского государственного университета

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию психологического аспекта пословиц, которые отражают культурные и когнитивные особенности восприятия мира и людей. В работе рассматривается, как пословицы служат выражением коллективной мудрости, передаваемой через поколения, и как они влияют на формирование мировоззрения и поведения индивидов в разных социальных контекстах. Особое внимание уделяется анализу психологической функции пословиц в процессе социализации, их роли в понимании норм и ценностей общества, а также в способах восприятия эмоций, отношений и жизненных ситуаций. В статье использованы методы когнитивной психологии и лингвистики для выявления глубинных смыслов пословиц и их влияния на психику человека. Результаты исследования демонстрируют, как пословицы могут быть как инструментом морального воспитания, так и механизмом закрепления стереотипов и социальных установок.

Ключевые слова: психологические модели и стереотипы пословиц, социальные и моральные нормы, аспекты взаимодействия, психологическая адаптация и саморегуляция, психологическая социализация, социальная реальность, концепты стабильности, коллективная мудрость, ориентировка в социальных и моральных дилеммах, формирования культурной идентичности, культурные и индивидуальные особенности восприятия.

MAQOLLARNING PSIXOLOGIK JIHATI: MAQOLLAR BIZNING DUNYO VA ODAMLAR HAQIDAGI TASAVVURIMIZNI QANDAY AKS ETTIRADI

Annotatsiya: Ushbu maqola dunyo va insonlarni idrok etishning madaniy va kognitiv xususiyatlarini aks ettiruvchi maqollarning psixologik jihatini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada maqollar avloddan-avlodga o'tib kelayotgan jamoaviy hikmatning ifodasi bo'lib xizmat qilishi hamda ular turli ijtimoiy sharoitlarda shaxslarning dunyoqarashi va xulq-atvorining shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganadi. Maqollarning ijtimoiylashuv jarayonida psixologik funksiyasini, ularning jamiyat normalari va qadriyatlarini tushunishdagi rolini, shuningdek, his-tuyg'ularni, munosabatlarni va hayotiy vaziyatlarni idrok etish usullarini tahlil qilishga alohida e'tibor beriladi. Maqolada kognitiv psixologiya va tilshunoslik metodlaridan foydalangan holda maqollarning chuqur ma'nolari va ularning inson ruhiyatiga ta'siri aniqlangan. Tadqiqot natijalari maqollarning axloqiy tarbiya vositasi va stereotiplar va ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlash mexanizmi bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: maqollarning psixologik modellari va stereotiplari, ijtimoiy va axloqiy me'yorlar, o'zaro ta'sir jihatlari, psixologik moslashuv va o'z-o'zini tartibga solish, psixologik sotsializatsiya, ijtimoiy voqelik, bargarorlik tushunchalari, jamoaviy donishmandlik, ijtimoiy va axloqiy dillemlarda yo'nalish, madaniy o'ziga xoslikning shakllanishi, madaniy va individual xususiyatlarni idrok etish.

PSYCHOLOGICAL ASPECT OF PROVERBS: HOW DO PROVERBS REFLECT OUR PERCEPTION OF THE WORLD AND PEOPLE?

Abstract: This article is devoted to the study of the psychological aspect of proverbs that reflect cultural and cognitive features of perception of the world and people. The work considers how proverbs serve as an expression of collective wisdom passed down through generations, and how they influence the formation of the worldview and behavior of individuals in different social contexts. Particular attention is paid to the analysis of the psychological function of proverbs in the process of socialization, their role in understanding the norms and values of society, as well as in the ways of perceiving emotions, relationships and life situations. The article uses methods of cognitive psychology and linguistics to identify the deep meanings of proverbs and their influence on the human psyche. The results of the study demonstrate how proverbs can be both a tool of moral education and a mechanism for reinforcing stereotypes and social attitudes.

Keywords: psychological models and stereotypes of proverbs, social and moral norms, aspects of interaction, psychological adaptation and self-regulation, psychological socialization, social reality, concepts of stability, collective wisdom, orientation in social and moral dilemmas, formation of cultural identity, cultural and individual characteristics of perception.

Введение. Пословицы являются неотъемлемой частью культуры, часто используемой для передачи моральных норм, традиций и опыта предыдущих поколений. В психологическом контексте пословицы могут служить не только культурными маркерами, но и отражать особенности восприятия и интерпретации мира людьми. Они играют важную роль в формировании представлений о социальных взаимодействиях, моральных ценностях и личных переживаниях. В этой статье рассматривается, как пословицы могут влиять на восприятие людьми мира, других людей и самого себя, а также какие психологические аспекты лежат в основе их функционирования.

Методы. Для анализа психологического аспекта пословиц были использованы методы контент-анализа и интерпретации текста, а также когнитивно-лингвистический анализ. Эти методы позволили нам:

1. классифицировать пословицы по темам (например, отношение к трудностям, взаимодействие с другими людьми, восприятие окружающего мира), а затем выявить ключевые психологические концепты и категории, которые преобладают в этих пословицах;

2. исследовать, как пословицы структурируют наше восприятие мира, как они влияют на мышление и принятие решений;

3. понять, как определенные социальные ожидания (например, об идеальной семье, трудолюбии, честности и т. д.) влияют на восприятие мира и людей, а это может выявить, как коллективные установки и культурные стереотипы формируют восприятие взаимодействий и отношений между людьми.

В качестве исходного материала были выбраны наиболее распространенные пословицы в французской культуре, отражающие различные сферы жизни (отношения, труд, мораль, семья и т.д.). Анализ базировался на выявлении скрытых психологических моделей и стереотипов, которые могут влиять на восприятие мира и окружающих. Также были рассмотрены современные психологические теории, объясняющие влияние языка и культурных норм на восприятие личности.

Результаты :

Пословицы как отражение социальных и моральных норм. Пословицы часто воспроизводят традиционные социальные и моральные ориентиры, такие как честность,

трудолюбие, справедливость и уважение к старшим. Например, пословицы «On n'a rien sans rien» или же «C'est en forgeant qu'on devient forgeron» – «Без труда не вытащишь и рыбку из пруда» способствуют формированию идеи о ценности упорного труда и ответственности. Психологически это может укреплять в человеке ощущение внутренней мотивации и стремление к достижению целей через усилия. Такие пословицы передают ценности, традиции, убеждения и обычаи, которые считаются важными для гармоничного сосуществования в сообществе. Эти пословицы могут служить своего рода моральными ориентирами, помогая людям ориентироваться в социальных отношениях.

Пословицы и восприятие человеческих отношений. Многие пословицы затрагивают аспекты взаимодействия между людьми, влияя на наше восприятие доверия, дружбы, любви и социальной ответственности, через них передаются основные принципы общения, взаимоотношений, доверия и уважения между людьми. Например, пословица «Dis-moi qui est ton ami, je te dirai qui tu es» – «Скажи мне, кто твой друг, и я скажу, кто ты» подчеркивает важность окружения человека и его влияние на личную идентичность. Это может оказывать влияние на склонность индивидов оценивать окружающих на основе их связей и социальной среды. Каждая такая пословица показывает, как следует вести себя в различных ситуациях для поддержания хороших отношений и взаимопонимания.

Пословицы и восприятие внешнего мира. Пословицы также формируют отношение к внешнему миру, его сложности и многозначности. Они часто связаны с природой, окружающей средой, общественными реалиями и внешними обстоятельствами, которые влияют на жизнь человека. Через эти пословицы выражается взгляд на мир как на нечто непредсказуемое, переменчивое и в то же время закономерное. Например, пословицы «Il faut s'adapter aux circonstances» – «На войне, как на войне», «À chacun sa mer, et à chacun ses vagues» – «Каждому своё море, и каждому свои волны», или «C'est la vie» – «Такова жизнь» отражают понимание мира как места, где царят хаос и неопределенность, и где необходимо адаптироваться к изменяющимся условиям.

Пословицы, таким образом, показывают мир как нечто многообразное, переменчивое и часто непредсказуемое. Они выражают важность адаптации к внешним условиям, учат действовать осознанно и подсказывают, что реальность не всегда соответствует внешнему облику.

Психологическая адаптация и саморегуляция через пословицы. Пословицы, несмотря на свою краткость и лаконичность, помогают людям адаптироваться к трудным ситуациям, предостерегая от ошибок и предлагая способы психологической регуляции. Они дают людям возможность взглянуть на мир через призму традиционных мудростей, предлагая способы преодоления трудностей, эмоциональных переживаний и жизненных стрессов. Психологическая адаптация включает способность приспосабливаться к изменениям, а саморегуляция – это умение контролировать свои эмоции и действия. Пословицы, отражающие эти принципы, помогают найти баланс и гармонию в сложных ситуациях. Например, «Les apparences sont souvent trompeuses» – «Внешность часто обманчива», «Tout ce qui brille n'est pas de l'or» – «Не всё то золото, что блестит» может служить напоминанием о необходимости критического осмысления внешних обстоятельств и предупреждать о ложных ожиданиях.

Обсуждение. Пословицы являются мощным инструментом психологической социализации, формируя у человека целый ряд стереотипов и убеждений, которые влияют на его поведение, восприятие окружающих и оценку социальной реальности. В психологическом контексте они могут как поддерживать стабильность, так и способствовать личностному росту, например, через концепты саморегуляции и адаптации к изменениям.

Пословицы также служат важным источником коллективной мудрости, позволяя

людям ориентироваться в социальных и моральных дилеммах, и часто становятся основой для формирования культурной идентичности. Их влияние на психологию человека многообразно и многогранно, отражая как культурные, так и индивидуальные особенности восприятия.

Заключение. Пословицы являются не только культурным наследием, но и важным психологическим инструментом, влияющим на восприятие мира и людей. Они формируют ценностные ориентиры, поддерживают адаптацию к социальным условиям и помогают людям находить свое место в мире. С точки зрения психологии, пословицы действуют как своего рода ментальные схемы, которые помогают человеку ориентироваться в сложном и многозначном мире, управлять своими эмоциями и принимать решения в соответствии с моральными и социальными стандартами.

Библиография

Бенашвили, А. И. (2002). Психология языка: от восприятия к коммуникации. М.: Издательство «Речь».

Куликов, В. М. (2011). Психология коммуникации и социальной адаптации. СПб: Питер.

Сапогова, Л. А. (2005). Психология и культура: влияние языка на восприятие мира. М.: Наука.

Эйдемиллер, Э. Г. (2009). Психология личности и общения. СПб: Питер.

Абдуллаева, Нилуфар Насуллоевна. «MAQOL VA HIKMATLI SO'ZLARNING PAREMIOLOGIK MAYDONI.» МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 4.2 (2021).

Nasulloyevna, Abdullayeva Nilufar. «Associative Characteristics of the Proverb.» Texas Journal of Philology, Culture and History 6 (2022): 6-9.

Абдуллаева, Нилуфар Насуллоевна. «ПОСЛОВИЦА И ЕЕ БИНАРНАЯ СТРУКТУРА.» INTERNATIONAL CONFERENCES. Vol. 1. No. 1. 2023.

Абдуллаева, Нилуфар. «Пословица как объект филологического исследования.» ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 35.35 (2023).

Абдуллаева, Нилуфар Насуллоевна. «ФИЛОСОФИЯ ПОСЛОВИЦ: ГЛУБИНА МУДРОСТИ В КРАТКИХ ВЫСКАЗЫВАНИЯХ.» Gospodarka i Innowacje. 42 (2023): 710-714.

Абдуллаева, Нилуфар. «ПОСЛОВИЦЫ И ИХ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ЯВЛЕНИЯ.» ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 36.36 (2023).

Nasulloyevna, Abdullayeva Nilufar, and Teshayeva Munira Sadiq. «LINGUOCULTURAL CHARACTERISTICS OF UZBEK FOLK PROVERBS.» PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA IJTIMOIIY TADQIQOTLAR| JOURNAL OF PEDAGOGY, PSYCHOLOGY AND SOCIAL RESEARCH 3.5 (2024): 30-33.

Nasulloyevna, Abdullayeva Nilufar. «National Features of Uzbek and French Folk Proverbs.» AMALIY VA FUNDAMENTAL TADQIQOTLAR JURNALI| JOURNAL OF APPLIED AND FUNDAMENTAL RESEARCH 3.5 (2024): 21-24.

Абдуллаева, Нилуфар. «Пословицы, поговорки, образные выражения и их отличия.» Зарубежная лингвистика и лингводидактика 2.3 (2024): 206-213.

THE INFLUENCE OF EMOTIONS ON PERSONAL ACTIVITY IN THE WORKS OF EASTERN THINKERS

Dostanova Kamola Alisher qizi

Doctoral student(PhD) of Gulistan State University

Abstract. *This research examines the influence of emotions on human activity as reflected in the works of Eastern philosophers such as Farabi, Ibn Sina, Kaykovus, Alisher Navoi, Amir Timur, and Yusuf Khass Hajib. In their philosophical, ethical, and political views, these thinkers place great emphasis on the regulation of emotions and their impact on social life. Each philosopher discusses emotions as a force that shapes the inner world of humans and guides their social activities. Farabi highlights the importance of controlling emotions within his ethical teachings, while Ibn Sina explores the connection between emotions, mental states, and human health. Kaykovus in his *Qabusnama* delves into the role of emotions in social relationships, stressing the necessity of managing them. Alisher Navoi, in his works, critiques negative emotions such as anger and distrust, while promoting love, patience, and compassion. Amir Timur, in his *Temur's Book*, advises rulers to control their emotions and approach them with resoluteness. Yusuf Khass Hajib, in *KutadguBilig*, emphasizes the need to maintain emotions in balance for individual happiness and social stability. This paper explores how the ideas of Eastern thinkers contribute to understanding the crucial role of emotions in human activity and social harmony, demonstrating how regulating emotions can lead to personal and collective well-being.*

Key words: *Emotion, human action, courage, loyalty, fearlessness, anger, happiness, societal harmony, cruelty, mindfulness emotional balance, harmony virtue ethics, spontaneity equanimity, attachment and aversion, self-discipline compassion, love as transformation, emotional awareness*

Аннотация. *Это исследование изучает влияние эмоций на человеческую деятельность, как это отражено в произведениях восточных философов, таких как Фараби, Ибн Сина, Кайковус, Алишер Навои, Амир Тимур и Юсуф ХасХаджиб. В своих философских, этических и политических взглядах эти мыслители придают большое значение регулированию эмоций и их воздействию на общественную жизнь. Каждый философ рассматривает эмоции как силу, которая формирует внутренний мир человека и направляет его социальную деятельность. Фараби подчеркивает важность контроля эмоций в своих этических учениях, в то время как Ибн Сина исследует связь между эмоциями, психическими состояниями и здоровьем человека. Кайковус в своем «Кабуснаме» углубляется в роль эмоций в социальных отношениях, подчеркивая необходимость их управления. Алишер Навои в своих произведениях критикует отрицательные эмоции, такие как гнев и недоверие, пропагандируя любовь, терпение и сострадание. Амир Тимур в «Книге Тимура» советует правителям контролировать свои эмоции и подходить к ним с решимостью. Юсуф ХасХаджиб в «КутадгуБилиге» подчеркивает необходимость поддержания баланса эмоций для личного счастья и социальной стабильности. В данной статье исследуется, как идеи восточных мыслителей способствуют пониманию ключевой роли эмоций в человеческой деятельности и социальном согласии, демонстрируя, как регулирование эмоций может привести к личному и коллективному благополучию.*

Ключевые слова: *Эмоции, человеческие действия, мужество, верность, бесстрашие, гнев, счастье, социальное согласие, жестокость, осознанность, эмоциональный баланс, гармония, этика добродетели, спонтанность, уравновешенность, привязанность и отвращение, самодисциплина, сострадание, любовь как трансформация, эмоциональная осведомленность.*

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot Sharq faylasuflarining asarlarida inson faoliyatiga ta'sir etuvchi emotsiyalarning rolini o'rganadi. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Kaykovus, Alisher Navoiy, Amir Temur va Yusuf Xos Hojib kabi mutafakkirlarning axloqiy va psixologik*

qarashlarida emotsiyalar shaxsning ijtimoiy faoliyatni shakllantiruvchi muhim omil sifatida ko'rsatilgan. Har bir olim emotsiyalarni boshqarish va tartibga solishning ahamiyatiga urg'u berib, ularning insonning ichki dunyosiga va jamiyatdagi faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qiladi. Forobiyning axloqiy ta'limotlarida emotsiyalarni boshqarishning zarurligi ta'kidlanadi, Ibn Sino esa ruhiy holatlar va salomatlik orasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Kaykovus «Qobusnoma»da ijtimoiy munosabatlarda emotsiyalarni boshqarishning ahamiyatini ta'riflaydi, Alisher Navoiy esa g'azab va ishonchsizlik kabi salbiy hissiyotlarni tanqid qilib, muhabbat va sabr-toqatni targ'ib qiladi. Amir Temur o'zining «Temur tuzuklari»da hukmdorlarga emotsiyalarni qat'iyat bilan boshqarishni maslahat beradi. Yusuf Xos Xajib esa «Qutadgu Bilig»da shaxsiy baxt va ijtimoiy barqarorlik uchun emotsiyalarni muvozanatda saqlash zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu maqola Sharq falsafachilarining emotsiyalarni boshqarish, ularni shaxsiy va jamoaviy farovonlikka qanday yo'naltirish mumkinligi haqida qimmatli fikrlarni o'zida aks ettiradi. Tadqiqot, shuningdek, emotsiyalarni tartibga solishning inson faoliyatidagi o'rni va jamiyatdagi uyg'unlikni ta'minlashdagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Emotsiya, shaxsiy faoliyat, axloqiy tartib, ijtimoiy munosabatlar, muhabbat, sabr-toqat, g'azab, sabr, rahm-shafqat, emotsional boshqaruv, shaxsiy baxt, ijtimoiy barqarorlik.

Introduction: The psychological description of emotion refers to the understanding of emotions in terms of mental processes, physiological responses, and behavioral expressions. It involves examining how emotions are experienced, processed, and expressed by individuals. Emotions are typically triggered by external or internal stimuli and can vary in intensity, duration, and complexity. Psychologically, emotions are often categorized into basic emotions (such as joy, sadness, anger, fear, surprise, and disgust) and more complex emotions (like guilt, shame, pride, or empathy). Psychologists study emotions to understand how they affect thoughts, actions, and interpersonal interactions, as well as how they contribute to mental health and well-being. Emotional regulation, which is the ability to control or adjust emotional responses, is also a key area of research. Eastern thinkers deeply studied human nature and mental states, paying special attention to emotions. In their works, emotions are not merely personal feelings but are seen as crucial factors in moral, social, and spiritual development. Al-Farabi emphasized the need for a balance between reason and emotions in understanding human psychology. According to him: Emotions influence human actions, but they must be controlled by reason. In an ideal society, people's emotions should align with virtues and moral values. His concept of "achieving happiness" highlights that mastering one's emotions is key to attaining true fulfillment. [1].

Ibn Sina (Avicenna) studied emotions from a medical perspective, seeing them as forces that could positively or negatively affect the human body. He stated: "Emotions directly impact health. Sorrow and grief can lead to illnesses, while joy can aid recovery." Ibn Sina also used music and art as therapeutic tools to heal stress and negative emotions. Jalal al-Din Rumi regarded emotions as essential tools for spiritual growth and divine love. He encouraged understanding emotions as a way to connect with God. His poetry reflects the idea that through emotions such as love, joy, and sorrow, one can better understand themselves and the universe. According to Rumi, emotions can guide a person toward true spiritual purification. In Sufi philosophy, Ahmad Yasawi viewed emotions as a means to achieve spiritual perfection. He stressed the importance of controlling emotions and cultivating patience and contentment as key virtues. Yasawi valued emotions as tools for moral purification and closeness to God. Alisher Navoi considered emotions to be an integral part of human character and morality. In his works, he depicted emotions such as love, sorrow, and joy, highlighting their role in human life. For Navoi, love was the highest and most elevating emotion. He also emphasized the importance of nurturing emotions like patience, contentment, and gratitude to overcome selfish desires and achieve moral excellence. [2].

Methods: This research examines the influence of emotions on human activity as reflected in the works of Eastern philosophers such as Farabi, Ibn Sina, Kaykovus, Alisher Navoi, Amir Timur, and Yusuf Khash Hajib. To analyze how emotions affect social, ethical, and personal

activities, several methodological approaches are employed. These methods help to deepen the understanding of the philosophers' ideas and how their concepts of emotions developed in their works. Below is an analysis of the key methods used in this research:

1. **Historical-Methodological Analysis.** The historical-methodological analysis is a significant approach in studying the influence of emotions on human activity in the works of Eastern thinkers. This method considers the time period and historical context in which the works were written, relating each philosopher's ideas to the political, social, and cultural conditions of their time. For example, Farabi and Ibn Sina explored the impact of emotions on human health, integrating philosophical and medical knowledge, reflecting the scientific and religious perspectives of their era.

2. **Semantic Analysis of Texts.** Semantic analysis is crucial for understanding emotions and their impact on human activity in the philosophical texts. This method delves deeper into the meaning and concepts expressed in the works of the thinkers. Alisher Navoi and Kaykovus, in particular, express their ideas about emotions and their management within an ethical and social context. Through the characters in «Xamsa» and the wise sayings in «Qabusnoma», the authors aim to demonstrate how to manage emotions.

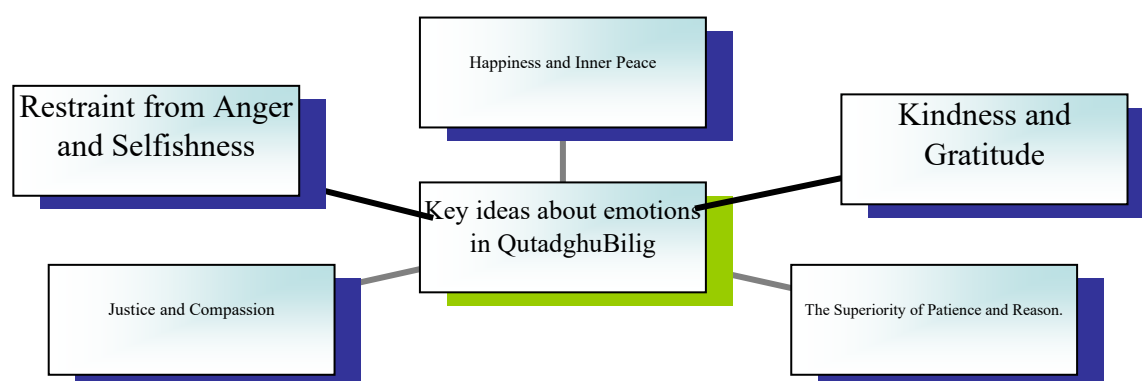
3. **Comparative Analysis.** The comparative analysis method is used to contrast the views of different Eastern philosophers on emotions. Amir Timur and Yusuf Khass Hajib, both discuss the regulation of emotions in social and political contexts, but they approach the subject differently. Amir Timur, in his «Temur's Book», reflects on the impact of emotions on governance and political activity, while Yusuf Khass Hajib, in his «KutadguBilig», emphasizes emotions as a tool for personal happiness and social harmony. Analyzing the similarities and differences between their approaches helps to understand the broader perspectives of emotions in Eastern philosophy.

4. **Psychoanalytic Analysis.** Psychoanalytic analysis is applied to study the psychological processes behind emotions and their impact on human activity. Ibn Sina and Farabi address the psychological effects of emotions in their works. Ibn Sina, for example, discusses the negative impact of emotions on mental and physical health and proposes methods for managing them, while Farabi emphasizes emotional regulation in the context of moral development. Psychoanalytic methods help to explore the deeper psychological mechanisms behind emotions and their management.

5. **Philosophical Analysis.** Philosophical analysis is central to understanding the influence of emotions on human activity in the works of these thinkers. Eastern philosophers often link emotions with moral and spiritual development. Farabi and Ibn Sina, for example, connect emotions with the ethical and spiritual growth of individuals. Through philosophical analysis, the study of emotional regulation as a key to personal and societal well-being is further developed.

The methods employed in this study allow for a deeper understanding of the influence of emotions on personal activity as reflected in the works of Eastern philosophers. Historical, semantic, comparative, psychoanalytic, humanitarian, and philosophical analyses provide a comprehensive framework for exploring the various perspectives on emotions. These methods help to reveal the importance of regulating emotions and their impact on personal, ethical, and social activity. By applying these methodologies, we gain a clearer understanding of how Eastern philosophers conceptualized emotions and their role in achieving personal and societal harmony.

Discussion: Yusuf Khass Hajib's QutadghuBilig deeply analyzes human moral and spiritual qualities, emphasizing the importance of managing emotions and channeling them constructively. In this work, emotions are not just personal feelings but are seen as crucial factors for maintaining social order, effective leadership, and achieving happiness.

1-pic. Key ideas about emotions in Qutadghu Bilig

1. The Superiority of Patience and Reason. The book highlights patience and reason as fundamental virtues. Yusuf Khash Hajib stresses the need to control emotions, especially anger and impulsiveness, for both leaders and ordinary people. He writes: “The patient person is strong, while the impulsive one is weak.” This reflects the importance of managing emotions to make rational and wise decisions.

2. Justice and Compassion. Justice is presented as the cornerstone of governance, complemented by compassion and love. Yusuf Khash Hajib insists that emotions should balance justice with mercy. He states: “Be just, but not harsh; be merciful, but not excessive.” This demonstrates the importance of maintaining emotional equilibrium in leadership and relationships.

3. Restraint from Anger and Selfishness. The book criticizes anger and selfishness as destructive emotions that weaken individuals and society. Yusuf Khash Hajib advises both rulers and individuals to restrain these negative feelings. He writes: “The end of anger is regret; self-control saves one from ruin.” This highlights the life-saving significance of emotional self-regulation.

4. Happiness and Inner Peace. According to Yusuf Khash Hajib, achieving happiness requires controlling emotions and directing them positively. Happiness is rooted in inner peace, justice, and compassion. He writes: “The one who has love in their heart will always live in peace.” This emphasizes the role of positive emotions, like love, in fostering contentment and harmony.

5. Kindness and Gratitude. The author places great importance on kindness and gratitude in interpersonal relationships. These emotions, he believes, foster social stability and mutual respect. He states: “The one who does good is never forgotten; the one who is grateful earns respect.”

In Qutadghu Bilig, emotions are seen as an integral part of personal and social life. Yusuf Khash Hajib asserts that by mastering emotions, individuals can achieve moral and spiritual growth, as well as contribute to justice and harmony in society. These ideas remain relevant today as guiding principles for self-improvement and social cohesion.

Emotions in Amir Timur's Tuzuklar (The Book of Timur's Rules).

In Tuzuklar, Amir Timur highlights the importance of discipline, intellect, and ethics, alongside emotions, in governing human actions. He emphasizes the necessity of controlling emotions and utilizing them positively in state governance, military activities, and personal life. Key ideas about emotions in Tuzuklar:

1. Patience and Endurance. Amir Timur values patience as one of the highest virtues. He stresses its importance in decision-making and managing complex situations. He states: “Without patience, a person cannot accomplish great tasks.” This shows that emotional states, such as anger or fear, must be overcome with reason and patience.

2. Justice and Compassion. A sense of justice and compassion forms the core ethical principles in Tuzuklar. Timur underscores that leaders must control their emotions and uphold justice in every decision. He says: “Justice is the foundation of people's peace and the stability

of the state.” This demonstrates that managing emotions is crucial for ensuring the strength and stability of governance.

3. Restraint from Anger and Cruelty. Amir Timur repeatedly emphasizes that a leader or commander must not succumb to anger. Unchecked anger can lead to poor decisions and social instability. While he acknowledges that cruelty may sometimes be a political necessity, he warns against its excessive use, as it can undermine leadership.

4. Courage and Fearlessness. In the military context, Timur highlights courage and the ability to overcome fear as essential qualities. He advises inspiring soldiers by appealing to their positive emotions. He writes: “Fear strengthens your enemy, but courage ensures your victory.”

5. Love and Loyalty. Timur considers love and loyalty as essential pillars of state governance. According to him, a ruler’s love and care for their people ensure the unity and strength of the state. He states: “If a leader loves and cares for the people, they will serve him with loyalty.” In Tuzuklar, Amir Timur deeply understands the necessity of managing emotions and presents them as a fundamental element of governance. He advocates for emotional control, decision-making guided by patience and intellect, and the central role of justice and compassion in leadership. These principles remain relevant for understanding statecraft, human psychology, and social stability even today.

Results: The topic provided presents a fascinating intersection between psychology, philosophy, and literature, focusing on how emotions shape personal activity in the writings of key Eastern thinkers. In particular, figures like Farabi, Ibn Sina, Kaykovus, Alisher Navoi, Amir Timur, and Yusuf Khass Hajib have each articulated nuanced views on the role of emotions in human action. Their ideas provide rich insights into the ancient and medieval psychological understanding of human behavior, and these can be explored from both a psychological and philosophical perspective.

Farabi, a philosopher and polymath, is often considered one of the greatest contributors to Islamic Neoplatonism. He viewed emotions as central to the human soul’s functioning, particularly in relation to the development of virtue and intellect.

Emotions as obstacles and aids to intellectual activity: Farabi believed that emotions could either hinder or facilitate one’s pursuit of knowledge and moral activity. Rational thought and intellect were key to personal activity, but emotional states (like anger, fear, and desire) often clouded this intellectual potential.

Psychological interpretation: In terms of modern psychology, Farabi’s view aligns with the cognitive-emotional interplay seen in theories of emotional regulation. He essentially advocates for a form of emotional intelligence, where the individual must master their emotional states to optimize rational and virtuous activity.

Ibn Sina, a physician and philosopher, is best known for his contributions to psychology and his influence on both Western and Eastern thought.

Emotions and the psyche: Ibn Sina proposed that emotions were an integral part of the human psyche, influencing both physical health and mental well-being. He distinguished between the «lower» emotions (such as bodily desires) and «higher» emotions (which aligned with reason and spiritual growth).

Psychological interpretation: From a modern psychological perspective, Ibn Sina’s view anticipates contemporary ideas about the duality of emotional processing in the brain (such as the limbic system versus the prefrontal cortex). His integration of mind-body dynamics can be compared to the biopsychosocial model of health in modern psychology, where emotions play a crucial role in influencing overall personal activity, including cognition, decision-making, and health outcomes.

Kaykovus, author of the Persian text «Qabusnameh», which is a wisdom manual, offers practical advice about leading a successful life. He provides valuable insights on emotional regulation.

Emotions and social conduct: Kaykovus emphasizes the importance of controlling emotions to maintain dignity, respect, and moral character. He teaches that excessive emotional responses (like anger or pride) can lead to poor decisions, thus hindering personal activity and success.

Psychological interpretation: Kaykovus’ thoughts on emotional regulation can be analyzed through the lens of cognitive-behavioral therapy (CBT). His emphasis on controlling destructive emotions such as anger and pride is similar to CBT’s focus on challenging maladaptive thoughts and behaviors that impede personal and social functionality.

Alisher Navoi, a notable poet and thinker of the Timurid Renaissance, viewed emotions as deeply intertwined with human nature, especially in the context of spiritual and artistic expression.

Emotions as an engine of creativity: Navoi often celebrated emotions, particularly love, as central to the artist's ability to transcend the mundane world and connect with the divine. He saw emotional states as catalysts for personal activity in the realm of artistic creation, knowledge, and spiritual growth.

Psychological interpretation: Navoi's perspective can be aligned with positive psychology and the flow theory of Csikszentmihalyi, where positive emotional states such as love or passion enable individuals to engage fully in creative and purposeful activities. His understanding of emotions as a motivational force reflects modern theories on the intrinsic motivation driving self-actualization and fulfillment.

Amir Timur, the Central Asian conqueror and statesman, is remembered not only for his military prowess but also for his philosophical and strategic thinking, particularly regarding human emotions and leadership.

Emotions and leadership: Timur recognized the role of emotions in leadership, using fear and respect to maintain control over his empire. He believed that personal activity, especially for rulers, needed to be guided by a balance of empathy and assertiveness. While emotions such as rage and fear could drive his military success, Timur also understood the power of emotional intelligence in maintaining political stability.

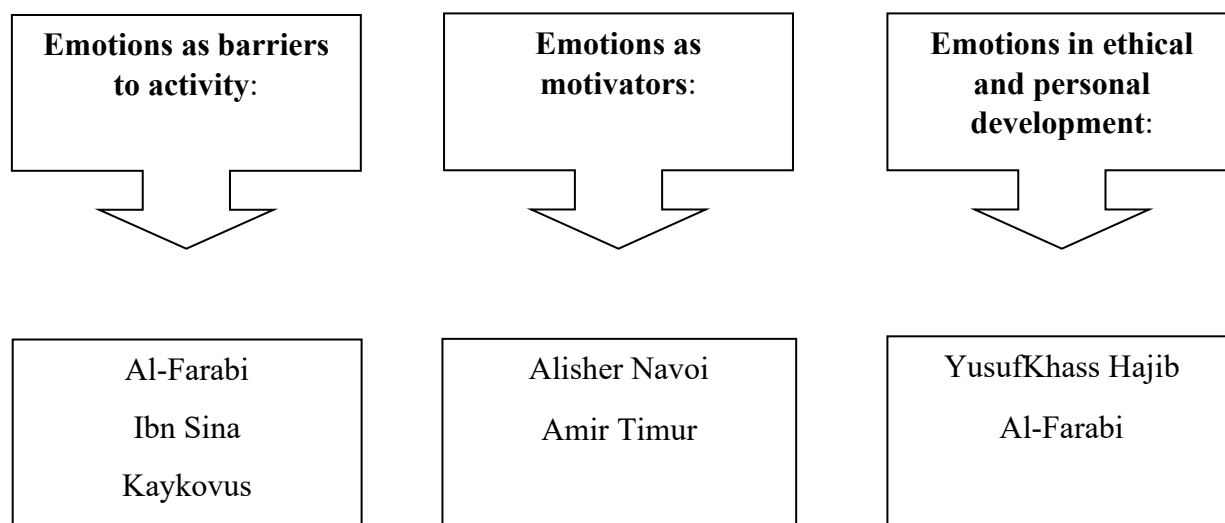
Psychological interpretation: Timur's approach to emotional leadership can be explored through transformational leadership theory, where leaders use emotional intelligence to inspire and motivate others while managing their own emotional responses. Timur's emotional pragmatism reflects the modern view of situational leadership, where the emotional state of a leader must align with the context and the goals of the group or society.

Yusuf Khash Hajib, an important philosopher and political figure, authored «KutadguBilig», a work that outlines ethical guidelines for rulers and individuals.

Emotions and personal ethics: Khash Hajib's philosophy stresses the importance of self-mastery over emotions, such as greed, anger, and excessive attachment to worldly pleasures. He emphasized that rational control over emotions is essential for maintaining good governance and personal integrity.

Psychological interpretation: Khash Hajib's ideas closely resemble self-regulation theory and the ego-control model in modern psychology, which emphasizes the ability of individuals to control impulses and emotions to achieve long-term goals. His work also parallels self-determination theory, which highlights the need for emotional regulation to foster intrinsic motivation and ethical behavior.

Emotions and Personal Activity: A Comparative Psychological Perspective. Across these thinkers, there is a clear consensus that emotions have a profound impact on personal activity.

2-pic. The interpretations of how to manage and harness emotions vary
Emotions as barriers to activity: Farabi, Ibn Sina, and Kaykovus all recognize that

uncontrolled emotions can hinder rational thought, decision-making, and effective action. Their advice suggests emotional regulation as a key to achieving personal success and virtue.

Emotions as motivators: Alisher Navoi and Timur, on the other hand, emphasize the potential of emotions to drive action, whether through the passions of love and creativity or through the intense emotions involved in leadership and conquest. Their works highlight how emotions can fuel both creative expression and political power.

Emotions in ethical and personal development: Khass Hajib and Farabi focus on emotional mastery as an integral part of ethical and personal development, emphasizing that individuals must rise above base emotional reactions in order to fulfill their highest potential.

The influence of emotions on personal activity in the works of Eastern thinkers like Farabi, Ibn Sina, Kaykovus, Alisher Navoi, Amir Timur, and Yusuf Khass Hajib reveals a rich and varied understanding of human psychology. Emotions are seen as both potential barriers to personal growth and powerful motivators for action. While some thinkers stress the need for emotional control, others view emotions as vital to creative and leadership endeavors. These insights resonate with modern psychological theories, including emotional intelligence, self-regulation, and the role of emotions in motivation, leadership, and creativity. By examining these thinkers through a psychological lens, we see the enduring relevance of their ideas in contemporary psychological discourse, especially in areas like emotional intelligence, leadership, creativity, and moral development. [3].

Conclusion. Eastern thinkers regarded emotions as vital to shaping an individual's spiritual and moral world. They proposed methods for controlling and utilizing emotions positively, showing that emotions play a significant role in achieving self-improvement and societal harmony. These ideas remain relevant today in understanding and developing human psychology. The Eastern thinkers offer diverse views on emotions, from their destructive potential when uncontrolled to their transformative power when properly understood and directed. In many of these traditions, emotions are seen not merely as fleeting or isolated experiences but as integral to spiritual, moral, and social life. Whether through cultivating emotional awareness, moderation, or detachment, these thinkers emphasize the importance of emotional regulation for achieving harmony, wisdom, and enlightenment.

REFERENCES

1. Al-Ghazali "The Alchemy of Happiness". Islamic Text Society. 2004
2. Ibn Sina (Avicenna) "The Canon of Medicine" (translated by Laleh Bakhtiar) Kazi Publications. 1999
3. Rumi "The Masnavi" (translated by Kabir Helminski). Shambhala Publications. 1997.
4. Yusuf Khass Hajib "Qutadghu Bilig" Tashkent.: 2007
5. A. Temur "The Book of Timur's Rules" Tashkent.: 2019
6. P. Ekman "Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life". Times Books. 2003
7. Davletshin, M. G. "Umumiypsixologiya" (General Psychology). T.: 2000
8. Nemov, R. S. "Psixologiya" (Psychology), Vol. 1. Moscow.: 1998
9. Gamezo, A. "Atlas po psixologii" (Atlas of Psychology) Moscow.: 2001
10. G'oziev, E. E. "Umumiypsixologiya" (General Psychology), Vol. I-II. Tashkent.: 2002
11. Petrovskiy, I. V. "Umumiypsixologiya" (General Psychology). O'qituvchi.: 1992
12. Nasr, Seyyed Hossein «Ibn Sina's Views on Emotion: The Soul and Rationality»
13. Rabia K. Malik «The Emotional Dimensions of Sufi Poetry»
14. Michael E. Marmura «The Role of Emotions in the Thought of Al-Farabi».

AYOL VA ERKAK O'QITUVCHILARIDA KASBIY SO'NISH: GENDERGA OID FARQLAR VA TA'SIRLAR

*Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti o'qituvchisi
Jamoliddinova Nigora Tohirjon qizi*

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ВЫХОД СРЕДИ УЧИТЕЛЕЙ-ЖЕНЩИН И МУЖЧИН: ГЕНДЕРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ И ВЛИЯНИЕ

*Преподаватель Ташкентского университета социальных инноваций
Джамолиддинова Нигора Тахирджоновна*

PROFESSIONAL EXTINCTION AMONG FEMALE AND MALE TEACHERS: GENDER DIFFERENCES AND IMPACTS

*Teacher at Tashkent University of Social Innovation
Jamoliddinova Nigora Tohirjonovna*

Annotatsiya: Maqola kabi so'nishning gender xususiyatlari va ta'lim faoliyatidagi bir qator shaxsiy xususiyatlar doirasida o'rganishga urinishdir. Maqsad: o'qituvchilik faoliyatidagi erkaklar va ayollar o'rtasida kasbiy so'nish xususiyatlarini aniqlash. Ushbu muammoni ko'rib chiqish ta'limda kasbiy so'nishning oldini olish bo'yicha samarali dasturni ishlab chiqishga yordam beradi.

Аннотация: В статье представлена попытка изучения гендерных особенностей кабийского угасания в рамках ряда личностных особенностей в образовательной деятельности. Цель: выявить особенности профессионального угасания среди мужчин и женщин в преподавательской деятельности. Рассмотрение этой проблемы поможет разработать эффективную программу по предотвращению профессионального затухания в образовании.

Abstract: The article is an attempt to study the gender characteristics of cabial extinguishing and within the framework of a number of personal characteristics in educational activities. The goal is to identify the characteristics of professional exhaustion among men and women engaged in teaching. The consideration of this problem will help to develop an effective program to prevent professional erosion in education.

Kalit so'zlar: gender xususiyatlari; kasbiy so'nish; shaxsiy xususiyatlar.

Ключевые слова: гендерные особенности; профессиональное угасание; личностные особенности.

Keywords: gender characteristics; professional decline; personal characteristics.

Kirish. Bugungi kunda mehnat bozorida raqobatning kuchayishi, shuningdek, shaxsiy fazilatlariga va hissiy holatga qo'yiladigan talablarning ortib borishi, mutaxassislar va o'qituvchilar uchun yangi psixologik va kasbiy tavsiyalarni taqdim etmoqda. Shaxsiy himoya mexanizmlarini ishlab chiqish va psixologik barqarorlikni saqlash, ayniqsa kasbiy so'nishning oldini olish hamda o'zgarishlarga moslashuvchanlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonlar o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini samarali olib borishga, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga va ishda motivatsiyani saqlashga yordam beradi.

Tadqiqotimizning maqsadi — ta'lim sohasidagi o'qituvchilar orasida erkaklar va ayollarning kasbiy so'nish xususiyatlarini aniqlashdir. O'qituvchilarda kasbiy so'nishning gender jihatlarini o'rganishning dolzarbligi, ayollarning ta'lim tizimida, shu jumladan boshqaruv sohasida faoliyat yuritishining ijtimoiy qatlamining shakllanishi bilan bog'liqdir. Gender tadqiqotlari

— bu psixologiyaning yangi va rivojlanayotgan yoʻnalishidir, unda ayollar va erkaklarning ijtimoiy maqomi, iqtisodiy xulq-atvoridagi farqlar ularning biologik jinsi bilan emas, balki jamiyat tomonidan erkaklar va ayollar roli, xulq-atvor normalari, aqliy va hissiy xususiyatlar haqida shakllantirilgan ijtimoiy-madaniy tasavvurlar natijasida yuzaga keladi deb hisoblanadi. Taʼlim jarayonida oʻqituvchilarda kasbiy soʻnishni oʻrganishning ahamiyati, kasbiy soʻnish sindromi darajasi va shaxsning gender xususiyatlari oʻrtasidagi bogʻliqlikni oʻrganishda yotadi. Bu, oʻqituvchilarning ishdagi stress va charchoqqa qanday qarshi turishlari, ularning ishga boʻlgan motivatsiyasi va umumiy psixologik holatini yaxshilashga yordam beradi.

Turli kasblar sohasiga kiruvchi mutaxassislarda kasbiy stress va kasbiy soʻnish yuzaga kelish mexanizmlarining oʻziga xosligi, omillari va xususiyatlari V.D.Mendeleyevich, R.M.Granovskaya, V.Yu.Ribnikov, Ye.N.Ashanina, D.Shuls, N.Ye.Vodopyanova, Ye.S.Starchenkova, A.I.Gubin, V.I.Yevdokimov, V.V.Boyko, L.I.Larensova, A.P.Zilber, K.M.Lebedinskiy va boshqalar ishlarida batafsil ilmiy jihatdan tahlil etilgan.

Mamlakatimiz olimlaridan E.Gʻ.Gʻoziyev, Gʻ.B.Shoumarov, N.M.Majidov, D.G.Muxamedova, R.Gaynutdinov, V.M.Karimova, Sh.R.Barotov, A.R.Rasulov, I.I.Maxmudov, E.N.Sattorov va boshqalar turli kasb egalari kasbiy kompetentligining shakllanishi, ularda kasbiy muhim sifatlar namoyon boʻlish xususiyatlari, shuningdek, kasbiy soʻnishni oldini olish choralari boʻyicha bir qator ilmiy gʻoyalarni ilgari surganlar va amaliy tavsiyalar berganlar. Adabiyotlar tahlili oʻqituvchilardagi kasbiy soʻnish holatlarini oʻrganishga bagʻishlangan ilmiy ishlar juda ozchilikni tashkil etishini koʻrsatdi.

Kasbiy soʻnish [5, 8] doimiy psixologik zoʻriqish, hissiy tushkunlik, salbiy oʻzini oʻzi anglash, oʻzining foydasizligini his qilish, depersonalizatsiya, kasbiy yutuqlarning kamayishi shaklida namoyon boʻladi. Koʻpgina tadqiqotchilar, bunday shaxsiyat deformatsiyasi ayniqsa «odam-odam» tipidagi kasblar vakillarida, shu jumladan, oʻqituvchilarda koʻproq uchrashini taʼkidlaydilar [7, 58-b]. Oʻqituvchilar orasida kasbiy soʻnishning maxsus hissiy holatini yuzaga keltiruvchi omillar, kundalik stress sharoitlari, jumladan, mehnatning yuqori intensivligi, uning natijalari uchun masʼuliyat, kasbiy faoliyatning yuqori psixo-emotsional zoʻriqishi, ish joyidagi oʻrnatilgan munosabatlardagi toʻqnashuvlar va boshqalar [1, 3, 4, 5, 7, 14] boʻlishi mumkin. Shuningdek, taʼkidlash joizki, taʼlim sohasida koʻplab xodimlar – ayollar boʻlib, shuning uchun ishning stressogene omillariga uy-joyi boshqarish majburiyati va oilaviy aʼzolar uchun vaqt tanqisligi ham qoʻshiladi. Hozirgi kunda, emotsional yoʻqolishning alomatlari tadqiqotchilar tomonidan pedagogik faoliyatning turli darajalarida koʻproq qayd etilmoqda [12, 14-b].

Soʻnishning koʻp omilli nazariyasi 1970 yilda amerikalik tadqiqotchilar K.Maslak va S.Djekson tomonidan ishlab chiqilgan. Keyinchalik N.Vodopyanova tomonidan takomillashtirilgan. Unga koʻra kasbiy-emotsional soʻnish ish joyidagi yuklamalarning ortib ketishi va u yerdagi shaxslararo nizolarning kuchayishi sababli yuzaga keladi. Inson oʻzini foydalanilgandek va boʻm-boʻsh boʻlib qolgandek sezadi, boshqa odamlar bilan muloqotga kirishgisi kelmaydi, aynan shu davrdan boshlab kasbiy soʻnish kurtaklari rivojlana boshlaydi. Keyinchalik depersonalizatsiya bosqichi, yaʼni odamlar bilan qoʻrs-qoʻpol muomalada boʻlish, charchash, agressivlik kuzatiladi. [14, 45-b] Ikkinchi bosqich kasbiy erishuvdagi reduksiya nomini olgan boʻlib, oʻz kasbiy kompetentligining pasayganligini va samarasizligini xis qilish, ish joyida bergan vazifalarni uddalay olmasligidek tuyulishi, oʻzini oʻzi baholash darajasining tushib ketishi bilan xarakterlanadi. Uchinchi komponent bu stressdir va u kasbiy soʻnishning kengayishiga olib keladi.

Metodlar: Toshkent shahar Olmazor tumani 234-maktabdagi 14 ta yol va 14 ta erkak oʻqituvchilardan N.P. Fetiskinning “Oʻzini oʻzi kasbiy-pedagogik rivojlantirishga tayyorlik darajasini aniqlash” metodikasini oʻtqazdik.

Natijalar va munozara:

**“O‘zini o‘zi kasbiy-pedagogik rivojlantirishga tayyorlik darajasini
aniqlash” metodikasi shkalalarini normal taqsimlanishga mosligini tekshirish
natijalari (Kolmogorov-Smirnov Z-mezoni, N=440)**

Shkalalar	Jinsi	N	O‘rtacha	Standart og‘ish	t	Ishonch darajasi
Motivasion komponent	Ayol	14	9,64	3,650	4,870	,000***
	Erkak	14	4,36	1,781		
Kognitiv komponent	Ayol	14	10,14	4,521	4,505	,000***
	Erkak	14	4,07	2,235		
Ma'naviy-irodaviy komponent	Ayol	14	9,21	3,191	5,331	,000***
	Erkak	14	3,79	2,082		
Gnostik komponent	Ayol	14	10,29	3,950	3,914	,001***
	Erkak	14	5,64	2,023		
Tashkiliy komponent	Ayol	14	5,07	2,586	2,647	,014*
	Erkak	14	9,00	4,915		
O‘zini-o‘zi boshqarish qobiliyati	Ayol	14	4,14	1,748	3,107	,005**
	Erkak	14	9,50	6,211		
Muloqotmandlik qobiliyati	Ayol	14	9,36	4,909	2,731	,011*
	Erkak	14	5,36	2,437		

Ayol o‘qituvchilarning motivasion komponenti erkaklarga nisbatan sezilarli darajada yuqori. p-qiymatning 0,000 bo‘lishi, farqning statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ko‘rsatadi ($p < 0,001$). Ayol o‘qituvchilarning motivasion komponenti erkaklarga nisbatan yuqori bo‘lishi bir nechta ijtimoiy, psixologik va madaniy omillar bilan izohlanishi mumkin: O‘qituvchilikka ko‘proq bag‘ishlash: Ayollar ko‘pincha o‘qituvchilikni o‘z hayotining bir qismi deb qabul qiladilar va bu ularning ishga bo‘lgan qiziqishi va mas‘uliyatini oshiradi. Ayollar o‘zlarining kasbiy rolini va jamiyatdagi o‘rni bilan ko‘proq bog‘lanishi mumkin. Empatiya va mehr-shafqat: Ayollar ko‘pincha empatiya va shaxsiy aloqalarga ko‘proq moyil bo‘ladilar, bu esa o‘qituvchilikda yuqori motivatsiyani qo‘zg‘atadi. Ular talabalar bilan yaqin aloqada bo‘lishga intilishadi, bu esa o‘z navbatida kasbiy rivojlanishga ta’sir qiladi. O‘zini o‘zi rivojlantirishga intilish: Ayollar o‘zlarini rivojlantirishga va yangiliklarni o‘rganishga ko‘proq intiladilar, bu esa o‘z kasbiy faoliyatlarida yuqori motivatsiyani saqlashlariga yordam beradi.

Erkak o‘qituvchilarning pastroq motivatsiyasi. Erkak o‘qituvchilar o‘rtacha pastroq motivatsiya darajasiga ega bo‘lishi mumkin, buning sabablarini quyidagi tarzda izohlash mumkin: Kasbiy yondashuv: Erkaklar ba’zan o‘z kasbini ko‘proq yondoshishlari mumkin, ya’ni ular kasbiy vazifalarni bajarishda o‘zlarining shaxsiy rivojlanishlarini birinchi o‘rinda qo‘ymasliklari mumkin. Bu, masalan, ishni faqat ish sifatida ko‘rish yoki o‘zaro aloqalarni

ko'proq tashkiliy nuqtai nazardan qarash bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Jinsiy stereotiplar: Ba'zi madaniyatlarda erkaklar o'qituvchilikni ayollar kasbi sifatida ko'rishlari mumkin, shuning uchun ular o'z kasbiy motivatsiyasini pastroq darajada his qilishlari mumkin. Bu stereotiplar erkaklarning kasbiy rivojlanishga bo'lgan intilishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kamroq shaxsiy ehtiyojlar: Erkaklar ba'zida o'zlarining kasbiy rivojlanishlariga nisbatan shaxsiy ehtiyojlarni pastroq baholashlari mumkin. Ular o'zlarini jamiyatda ko'proq tashkiliy rollar yoki ijtimoiy pozitsiyalarni egallashga tayyor deb his qilishlari mumkin, bu esa kasbiy motivatsiyalarini kamaytiradi.

Kognitiv komponent bo'yicha ham ayol o'qituvchilar erkaklarga nisbatan ancha yuqori o'rtacha ko'rsatkichlarga ega. p-qiymatning 0,000 bo'lishi farqning statistika jihatdan ahamiyatli ekanligini bildiradi. Ayol o'qituvchilarning kognitiv komponenti bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichning yuqori bo'lishi, ularning o'z bilimlarini kengaytirishga, ilmiy yondashuvlarga va yangi metodlarni o'rganishga moyil ekanligini bildiradi. Ayollar ko'pincha o'z kasblariga jiddiy yondashib, yangi bilimlarga ochiq bo'ladilar. Bu o'rtacha qiymatning yuqori bo'lishi shuni ko'rsatadiki, ayol o'qituvchilar ko'proq ilmiy va metodik yondashuvlarga, kasbiy rivojlanishga qiziqish bildirishadi va bu ularning pedagogik faoliyatida samarali ishlashlariga yordam beradi.

Ayol o'qituvchilarning ma'naviy-irodaviy komponenti erkak o'qituvchilarnikiga nisbatan ancha yuqori. Bu farqning statistik jihatdan ahamiyatli ekanligi p-qiymat 0,000 bo'lishi bilan tasdiqlanadi. Ayollar o'qituvchilar ko'pincha ma'naviy-irodaviy komponentni yuqori darajada o'zlashtirishadi, chunki ularning pedagogik faoliyatida ijtimoiy mas'uliyat, o'quvchilarni tarbiyalashga bo'lgan ichki motivatsiya va kasbiy qadriyatlar juda muhim rol o'ynaydi. Ayollar o'z faoliyatlariga yuksak ahloqiy va ma'naviy yondashishadi, bu ularning ma'naviy-irodaviy komponentini yuqori darajada ushlab turishga yordam beradi.

Erkaklar o'qituvchilarda esa ba'zan ma'naviy-irodaviy komponent pastroq bo'lishi mumkin. Bu ijtimoiy va madaniy omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin: erkaklar ko'proq tashkiliy, amaliy va ilmiy jihatlariga e'tibor qaratishlari mumkin, ma'naviy-irodaviy yondashuvlar esa ular uchun ikkinchi darajali bo'lishi mumkin. Ayol o'qituvchilarning gnostik komponenti erkaklarga nisbatan ancha yuqori. p-qiymatning 0,001 bo'lishi farqning statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi. Gnostik komponent o'qituvchilarning bilim olishga bo'lgan tayyorligi va o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini aks ettiradi. Ayol o'qituvchilar ko'proq bilim olishga tayyor va intellektual rivojlanishga intilishadi. Erkaklar esa bu komponentda pastroq natijalar ko'rsatmoqda, bu ularning bilimga bo'lgan qiziqish yoki o'rganishga bo'lgan motivatsiyasining pastroq bo'lishi mumkinligini anglatadi.

Erkak o'qituvchilarning tashkiliy komponenti ayollarga nisbatan yuqori. p-qiymatning 0,014 bo'lishi bu farqning statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini bildiradi. Tashkiliy komponent o'qituvchilarning o'z vazifalarini rejalashtirish va samarali amalga oshirish qobiliyatini o'lchaydi. Erkaklar ko'pincha o'z ishlarini samarali tashkil etishga qaratilgan va bu ularning natijalarini ko'rsatadi. Ayollar esa tashkiliy jihatdan ba'zan kamroq samarali bo'lishi mumkin, bu esa ularning tashkiliy komponentidagi pastroq natijalarni izohlaydi.

Erkak o'qituvchilarning o'zini-o'zi boshqarish qobiliyati ayollarga nisbatan sezilarli darajada yuqori. p-qiymatning 0,005 bo'lishi bu farqning statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi. O'zini-o'zi boshqarish qobiliyati o'qituvchining o'z ishini tartibga solish, rejalashtirish va boshqarish qobiliyatini aks ettiradi. Erkaklar ko'pincha o'z vazifalarini samarali boshqarish qobiliyatiga ega va o'z-o'zini nazorat qilishda yuqori ko'rsatkichlarga ega. Ayollar esa o'zini-o'zi boshqarish qobiliyati bo'yicha pastroq natijalar ko'rsatishlari mumkin.

Ayol o'qituvchilarning muloqotmandlik qobiliyati erkaklarga nisbatan yuqori. p-qiymatning 0,011 bo'lishi bu farqning statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi. Muloqotmandlik qobiliyati o'qituvchining o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini o'lchaydi. Ayollar ko'pincha o'z o'quvchilari bilan yaxshi muloqot qila oladi, bu esa ularning pedagogik

muvaflaqiyatiga yordam beradi. Erkaklar esa ba'zan muloqotga kamroq e'tibor berishadi yoki ularning muloqot uslubi ayollarga nisbatan boshqacha bo'lishi mumkin.

Xulosa: Yuqoridagi natijalar asosida quyidagicha xulosa qilish mumkinki, Ayollar o'qituvchilar umumiy jihatdan yuqori motivatsiya, bilim olishga tayyorlik, ma'naviy-irodaviy jihatdan kuchli va yaxshi muloqot qobiliyatiga ega bo'lib, kasbiy so'nishga moyillik darajasi past bo'lishi ehtimoli yuqori. Ular o'z kasbiga yuqori bag'ishlanish, bilimga qiziqish va o'quvchilar bilan yaxshi aloqalar o'rnatish orqali o'z motivatsiyasini saqlashadi.

Erkaklar esa tashkiliy jihatdan yuqori bo'lishsada, motivatsiya va ma'naviy-irodaviy komponentlar pastroq bo'lishi mumkin, bu esa ularning kasbiy so'nishga moyilligini oshirishi mumkin. Ular ko'proq ishni tashkiliy va amaliy jihatdan qarashadi, shuning uchun ba'zan kasbiy rivojlanish va o'zgarishlarga nisbatan pastroq motivatsiya ko'rsatadilar.

Shunday qilib, ayol o'qituvchilar kasbiy so'nishga moyil emasligi mumkin, erkaklar esa ba'zi komponentlar bo'yicha kamroq motivatsiya va ma'naviy jihatdan pastroq bo'lishi sababli *so'nishga moyil bo'lishlari mumkin*.

Adabiyotlar ro'yxati

Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб.: 2001. – 288 с.

Акименко Н. К. Особенности проявления синдрома эмоционального выгорания у педагогов с различным стажем работы в школе [Электронный ресурс]. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_24312974_89110848.pdf (дата обращения 18.08.2017).

Белановская, О.В. Психическое выгорание педагогов как признак их профессиональной деформации // Психологическое сопровождение образовательного процесса: сб. науч.ст.: в 2 ч. / Под общ.ред. Е.Л. Касьяник. – Минск: РИПО, 2014. – Ч.2. – С. 32-33.

Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других. – М.: Издательский дом «Флинь», 1996. – 472 с.

Болотникова О. П., Порох А. С. О синдроме эмоционального выгорания педагогов // Научное отражение. 2016. - №1(1). – С. 5-7. [Электронный ресурс]. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_26727457_28173806.pdf (дата обращения 18.08.2017)

Васюкова А. Н., Клименко Л. В. Синдром эмоционального выгорания в профессиональной деятельности педагога [Электронный ресурс]. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_21155889_23213479.pdf (дата обращения 18.08.2017)

Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания. – СПб: Питер, 2008. – 336 с.

Емельяненко, А.В. Особенности синдрома «эмоционального выгорания» личности специалистов различных профессий системы «человекчеловек» / А.В. Емельяненко, Н.Н. Сафукова // – М., 2014. – С. 106–110.

Завалишина Д. Н. Практическое мышление: Специфика и проблемы развития. – М.: Институт психологии РАН, 2005. – 376 с.

Лешукова, Е.Г. Синдром сгорания. Защитные механизмы. Меры профилактики / Е.Г. Лешукова // Вестник РАТЭПП. – 1995. – С. 34–37. 18. Ложкова, Г.М.. Особенности мотивации инновационной деятельности преподавателей высшей школы / Г. М. Ложкова, Е. В. Маняпова // Педагогическое образование в России. – 2010. – № 2. – С. 43-50.

Маркова А. К. Психология профессионализма. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с

Малышев, И.В. Взаимосвязь синдрома эмоционального выгорания и ценностной сферы личности в процессе профессиональной социализации в экстремальных условиях / И.В. Малышев // Известия саратовского университета. Философия, психология, педагогика. – Т. 10. – № 4. – Саратов, 2010. – С. 74-78.

Неруш Т.Г., Поваренков Ю. П. Современное состояние и перспективы изучения проблемы профессионального выгорания в рамках системогенетического подхода [Электронный ресурс]. URL: http://vestnik.yspu.org/releases/2013_3pp/43.pdf (дата обращения 24.08.2017).

Орел, В.Е. Исследование феномена психического выгорания в отечественной и зарубежной психологии / В.Е. Орел // Проблемы общей и организационной психологии. – Ярославль, 1999. – С. 76-97. 26. Орел, В.Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования / В.Е. Орел // Психологический журнал. – 2013. – Т. 22. – № 1. – С. 90-101.

Поваренков Ю.П. Уточнение психологического содержания уровней профессионального становления и реализации личности [Электронный ресурс]. URL: http://vestnik.yspu.org/releases/2016_3/37.pdf (дата обращения 24.08.2017).

Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Прогресс, 2004. – 217 с.

Самсонова В.Ю. Педагоги начальной школы и синдром эмоционального выгорания [Электронный ресурс]. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_29088627_85552651.pdf (дата обращения 18.08.2017).

Усачева И.А. Профилактика эмоционального выгорания педагога как условие сохранения его профессионального здоровья [Электронный ресурс]. URL: <http://www.ncfu.ru/konf/sek2/8.pdf> (дата обращения 24.08.2017).

Фозиев Э.Ф. Психология методологияси. Т., 2013. 313 б.

TALABALAR MUSTAQIL BILISH FAOLIYATI MOTIVLARINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Kurbanova Zarifa Bokijanovna
NamDU psixologiya kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalar o'quv faoliyati motivlari muammosini o'rganish nazariyalari tahlili, mustaqil bilish faoliyati motivlarini o'ziga xos xususiyatlari, rivojlantirish usullari, taraqqiyot darajasi va rivojlanish bosqichlarining psixologik tavsifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: motiv, motivatsiya, motivatsion soha, o'quv faoliyati, kasbiy faoliyat, kasbiy o'zini-o'zi anglash, kasbiy tayyorarlik, motivlarning tanlovchanligi, yo'nalganligi, dinamikligi, intensivligi, barqarorligi.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ МОТИВОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Курбанова Зарифа Бокижановна
доцент кафедры психологии НамГУ

Аннотация. В данной статье представлен анализ теорий исследования проблемы мотивов учебной деятельности учащихся, специфика мотивов самостоятельной познавательной деятельности, методы развития, психологическая характеристика уровня и этапов развития.

Ключевые слова: мотив, мотивация, мотивационная сфера, учебная деятельность, профессиональная деятельность, профессиональное самосознание, профессиональная готовность, избирательность мотивов, направленность, динамичность, интенсивность, устойчивость.

STAGES OF DEVELOPMENT OF MOTIVES OF INDEPENDENT COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS

Kurbanova Zarifa Bokijanovna
Associate professor, Department of psychology, NamDU

Abstract: this article presents an analysis of theories of the study of the problem of motivations of student educational activities, features of the motives of independent cognitive activity, methods of development, level of development and psychological description of the stages of development.

Keywords: motivation, motivation, motivational field, educational activity, professional activity, professional self-awareness, professional readiness, selectivity of motives, orientation, dynamism, intensity, stability.

Kirish. Psixologiya fanining eng dolzarb muammolaridan biri zamonaviy talaba shaxsining motivatsion sohasini shakllantirishdir. Shaxs yondashuvlarining taraqqiyoti kasbiy shakllanish jarayonida shaxs motivatsion sohasini rivojlantirish omillari, sharoitlari va vositalariga bo'lgan nisbatan chuqur qiziqishni vujudga keltirdi. Talaba shaxsining motivatsion sohasini o'rganish muammosi eng muhim masala hisoblanadi, chunki ko'plab qadriyatlarining ahamiyatini qayta baholash, jamiyatdagi o'z o'rnini tahlil qilib ko'rish, hayotiy faoliyat natijalari uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish shaxsning motivlarida yashiringan. Shuning uchun uni nafaqat bilish, balki shakllanish jarayonini boshqarishni ham talab qiladi.

Yaxlit ijtimoiylashuv-individuallashuv jarayonida shaxsning yangi ijtimoiy-madaniy vaziyatga kirishib ketolmasligi namoyon bo'ladi, boshqalarga hamda o'ziga bo'lgan munosabatlarda shaxsning psixologik deformatsiyasi yuzaga kelishi motivatsiya muammosini

yanada dolzablashtiradi.

Asosiy qism. Shaxsning motivatsion sohasini o'rganishning muammoli tomoni shundaki, psixologlar tomonidan unga bo'lgan qiziqishlar ortib borayotganiga qaramay (A.G.Asmolov, V.G.Aseyev, K.A.Abulxanova-Slavskaya, E.P.II'yin, V.G.Leontyev, A.K.Markova, V.D.Shadrikov, A.A.Fayzullayev va boshqalar), bu hodisaning psixologik tabiati munozarali masalalardan biri bo'lib qolmoqda va o'z navbatida chuqur nazariy va uslubiy o'rganishni taqozo etadi.

Shaxsning motivatsion-ehtiyojli sohasi qadimgi yunon faylasuflaridan zamonaviy faylasuflarigacha (Aristotel, N.A.Berdyayev, P.Dekart, I.Kant, M.Monten, Platon, G.Riker), empirik psixologlar (K.Byuller, E.Torndayk, E.Spranger, Z.Freyd, K.Levin), rus psixologiyasi vakillari (P.K.Anoxin, P.P.Blonskiy, L.I.Bojovich, L.S.Vigotskiy, K.N.Kornilov, P.F.Kapterev, B.S.Merlin, N.I.Pirogov, I.A.Sikorskiy, A.A.Uxtomskiy), xorij psixologlar (A.Maslou, G.Ollport, K.Rodgers) va boshqa olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan [1, 2].

"Shaxsning motivatsion sohasi" tushunchisi juda keng talqinlarga ega: bu faoliyat va xulq-atvorda namoyon bo'ladigan anglangan va umumlashtirilgan motivlar ierarxiyasi (L.I.Bojovich), ob'ektiv qonuniyatlarni anglash, o'zi uchun ahamiyatli mazmunni anglash (A.N.Leontyev), hayotiy faoliyatni psixik boshqarish turi, ichki, faol mustaqillik, shaxsning boriqqa faol va samarali munosabati (V.G.Aseyev va boshqalar), shaxsning muhim jihati, shu jumladan uning o'ziga xos tuzilishidagi (ierarxiyasi) motivlar (motivatsiya) tizimi (B.I.Kovalyov va boshqalar).

Mazkur muammoni o'rganish bir qator qarama-qarshiliklarga ega:

- pedagogik psixologiya metodologiyasida markaziy o'rinlardan biri hisoblangan shaxsiy rivojlanish va shaxs motivatsion sohasining adekvat nazariyasi yo'qligi o'rtasidagi;
- motivatsion sohaning shaxs shakllanishiga ta'sirini e'tirof etish va faoliyatning muayyan sohalarida shaxsning motivatsion sohasi nazariy va amaliy muammolariga yetarlicha e'tibor berilmaslik o'rtasida;
- zamonaviy ijtimoiy rivojlanish sharoitida talaba shaxsining o'zgaruvchan motivatsion sohasi, yangi paydo bo'lgan motivlar va ushbu o'zgarishlarning kelib chiqishi, ularning psixologik va pedagogik tabiatini tushunishga imkon beradigan izchil nazariyaning yo'qligi o'rtasidagi munosabatni hal qilishga olib keladi.

Talaba shaxsining motivatsion sohasini shakllantirishning psixologik omillari, shartlari va vositalarini aniqlash muammosini ishlab chiqishning dolzarbligi ikkita asosiy jihatga ega: ularning xususiyatlarini bilish zarurati, shuningdek psixologik-pedagogik yondashuv nuqtai nazaridan muhim va zarur bo'lgan diagnostika hamda korrektsiya usullarini ishlab chiqish [3].

Motivatsiyaning shakllanishiga o'qituvchilarning talabalar muvaffaqiyatiga samimiy qiziqishi yordam beradi.

Ta'limdagi onglikning ahamiyati quyidagi xususiyatlarda namoyon bo'ladi:

- mustaqil ta'lim uchun tanlangan materialni uslubiy tushunish;
- talabalarning yaqin kelajak rivojlanish zonasiga bilimlarning murakkablik jihatidan mosligi, uni amalga oshirishning maqsadga muvofiqligi;
- fan mantiqi hamda o'zlashtirish psixologiyasini hisobga olgan holda materialni taqdim etish izchilligi;
- talabalarning o'quv imkoniyatiga mos keladigan mustaqil ish uchun materialning aniq hajmi;
- mustaqil ishning faoliyatga yo'naltirilganligi.

Mustaqil bilish faoliyatini tashkil etishda oliy ta'lim o'qituvchisi kasbiy o'zini-o'zi takomillashtirish motivatsiyasini rivojlantirishning turli usullaridan foydalanishi mumkin:

- talabalarni mustaqil ishlash usullariga o'rgatish: vaqtdan unumli foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ko'rsatmalar; o'z-o'zini tahlil qilish va o'z-o'zini baholash uchun zarur bo'lgan refleksiv bilimlarni yetkazish;

- kirish ma'ruzalari, uslubiy ko'rsatmalar va o'quv qo'llanmalarda kelgusi o'quv va kasbiy faoliyat uchun tavsiya etilayotgan o'quv materialini o'zlashtirish zarurligini ishonchli tarzda ko'rsatib berish;

- fanda qo'llaniladigan tipik usuldagi mushohada yuritishni qayta ishlashga ko'maklashuvchi materialning muammoli taqdimoti;

- nazariya va amaliyot o'rtasidagi mustahkam aloqani o'rnatish uchun qonunlar va ta'riflarning operatsional shakllarini qo'llash;

- talabalarga mustaqil ishlarni bajarishning batafsil algoritmini o'z ichiga olgan uslubiy ko'rsatmalar berish, mustaqil ishlash uchun nazariy materiallar va hal etish uchun muammolar hamda uslubiy ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan kompleks o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqish;

- mustaqil bilish faoliyati natijalarini nazorat qilish monitoringini o'tkazish;

- kognitiv va kasbiy madaniyat darajasini oshirishga xizmat qiladigan ijodiy, tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilish [1].

Kasbiy faoliyatda zarur bilimlarga bo'lgan ehtiyojni angelaydigan talaba kasbiy tayyorgarlikda faol hisoblanadi, unda o'quv faoliyati motivlari, maqsadlarni qo'yish va ularga erishish qobiliyati rivojlanadi.

Mustaqil bilish faoliyati motivatsiyasining bir qator belgilarini ko'rsatib o'tish mumkin:

1. Motivatsiyaning axloqiy-psixologik mazmuni talabaning ushbu kasbiy sohaga qanday g'oyalar, me'yorlar, qiziqish va qarashlar ta'sirida qiziqish bildirishini ifodalaydi.

2. Motivatsiyaning tanlovchanligi va yo'nalganligi talabani o'quv hamda mehnat faoliyatida, o'quv material mazmunida, harakat usullarida, faoliyat turlarida nima ko'proq o'ziga jalb qilishini aks ettiradi.

3. Motivatsiyaning dinamik xususiyati uning shakli, namoyon bo'lish usuli bo'lib undovchi kuchning jadalligi, barqarorligi va samaradorligi bilan tavsiflanadi.

4. Motivatsiyaning intensivligi motivlarning qo'zg'aluvchanlik darajasida, o'quv va mehnat faoliyatidagi qiyinchiliklarni yengishda namoyon bo'ladigan irodaviy zo'r berish darajasida ifodalanadi.

5. Motivatsiyaning barqarorligi bilim olishga xoxishi, bo'lajak kasbni egallashga tayyorlik darajasini aks ettiradi.

Oliy ta'lim muassasalarida o'quv faoliyati motivlarining quyidagi darajalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

Motivatsiyaning birinchi darajasi. Talaba o'qituvchi tomonidan ko'rib chiqilayotgan materialni uning kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan bog'lab tushuntirsa o'rganilayotgan fanlarning ahamiyatini tushunib, o'quv predmetiga nisbatan qiziqish bildiradi, ayniqsa masala yechish, mashq bajarish, referat yozish shaklidagi topshiriqlar talabani qiziqitirmaydi, u bunday ishlardan o'zini olib qochadi. Uni rasmiy, oddiy material, murakkab bo'lmagan vazifalar o'ziga tortadi, ularning yordamida sinovdan o'tishi yoki imtihon topshirishi, ortiqcha zo'riqishlarsiz shartli muvaffaqiyatga erishishi ham mumkin. Shaxsiy, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlar kuchsiz rivojlangan bo'lib, ularning kasbiy ahamiyatini aniqlash qiyin, o'quv faoliyati motivi «kerak» tushunchasi bilan tavsiflanadi. U o'quv jarayonining tashqi tomoni bilan bog'liq bo'lib va rasmiy muvaffaqiyatga va baholanuvchi natijaga erishish, rasmiy muvaffaqiyatga yo'nalgan. Ushbu motivatsiya darajasining o'ziga xos xususiyati shundaki, kasbiy ta'lim talabaning shaxsiy manfaatlarga erishish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, u o'z intilishlari, o'z-o'zini tarbiyalashini nazorat qila olmaydi, o'z kamchiliklarini bartaraf eta olmaydi, va bu o'z navbatda, qadriyatlar yo'nalishlarini rasmiy o'zlashtirishga aloqadordir.

Bunday vaziyatda, o'qituvchida o'quv motivlarini shaxsiy fazilatlarni va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlarni tarkib toptirish va rivojlantirish usullarini qo'llash orqali shakllantirish imkoniyati mavjud bo'ladi. Ushbu darajada talabaning paydo bo'layotgan kasbiy o'zini o'zi anglashini aniqlash va undan o'quv faoliyati motivlari va kasbiy faoliyat elementlari sifatida

foydalanish mumkin.

O'quv faoliyati motivatsiyaning ikkinchi darajasi motivatsiya barcha tarkibiy qismlarining yetarli darajada rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Talaba o'zi uchun eng muhim va qiziqarli bo'lgan o'quv fanlarini aniq belgilaydi. O'zini qiziqtirgan darslarda u faol, mustaqil, o'qituvchining yordami bilan bo'lajak o'quv faoliyati uchun maqsadlar qo'ya oladi, ongli ravishda bilim va ko'nikmalarni egallashga intiladi, uyushqoqlik bilan, diqqatini jamlagan holda kerakli miqdorda ishlay oladi. U shaxsiy fazilatlarni, shu jumladan kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlarni aniq namoyon qiladi, talaba buni biladi va mazkur fazilatlarni rivojlantirish uchun harakat qiladi.

Ta'lim va kasbiy faoliyat jarayonining o'zi talabaga zavq bag'ishlaydi, u maxsus kurslar yoki darsdan tashqari mashg'ulotlardan bosh tortmaydi. Bu daraja nafaqat shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan motivlarning rivojlanishi, balki ushbu turdagi faoliyatga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni anglash bilan ham tavsiflanadi.

Biroq, bunday motivatsiya darajasidagi talaba hali ham rahbarlikka, ko'makka muhtoj. O'qitishning maqsadi - bilishga qiziqishni rivojlantirish, faoliyatga qiziqishni shakllantirish, kasbni o'rganishga qiziqishni, mehnatga bo'lgan ehtiyojni, o'z vazifalariga, o'qish va mehnatga mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishdan iborat.

Motivatsiyaning uchinchi darajasi uchun o'z kasbiy rivojlanishining butun o'quv dasturlariga bog'liqligini chuqur anglash bilan tavsiflanadi. Bilish faoliyatidagi faollik va o'z-o'zini rivojlantirish zarurati bu erda aniq namoyon bo'ladi, shaxsiy fazilatlar, shu jumladan kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlarni ham rivojlanib boradi.

O'z navbatida, bularning barchasi ta'lim faoliyati uchun kuchli motivdir. Talaba o'z kelajagini tanlagan kasbi bilan ishonchli bog'laydi; Motivatsiyaning bunday darajasi talabaning umumiy yaxlitligi va har qanday mavzuni o'zlashtirishdagi qat'iyatlilik bilan tavsiflanadi. U osongina tadqiqotchilik bilish faoliyatiga qo'shiladi. Loyiha, referat, kurs ishlari ko'pincha o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bunday talabalar mavzuni chuqur o'rganadilar va o'zi mustaqil ta'lim olish bilan shug'ullanadilar. Umuman olganda, uchinchi daraja barcha tarkibiy qismlar va motivatsiya belgilarining yuqori rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

O'quv motivatsiyasi darajasi kasbiy o'zini-o'zi anglashning rivojlanishi bilan yetarli darajada bog'liq.

Birinchi bosqich kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlar va bilimlarni tushunchalar mohiyatini o'zlashtirish bilan tavsiflanadi. Birinchi bosqichning ijobiy tomoni uning o'quv faoliyati motivlarining rivojlanishi bilan bog'liqligidir.

Ikkinchi bosqich - bilimlarni faol o'zlashtirish, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifat va kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish. Ular rivojlanishining qoniqarli dinamikasi, o'z navbatida, uchinchi darajadagi o'quv faoliyati motivlarini faol rivojlantiradi.

Uchinchi bosqich - bu kasbiy muhim sifatlarni rivojlantirishni aniqlash.

Xulosa. Kasbiy ta'lim motivatsiyasining rivojlanish darajalarini aniqlash kasbiy tayyorgarlik jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun juda muhimdir. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni talabalarining o'z kasbiy intilishlarini ro'yobga chiqarish motivatsiyasining yuqori darajasiga asoslanadi va tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Bunda talabalarga o'quv faoliyati motivlari va kasbiy o'zini-o'zi anglashning bir xil bosqich va rivojlanish darajasi xos emasligini hisobga olish maqsadga muvofiqdir

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Александрович П.И. Формирование мотивации познавательной деятельности у студентов. Минск-2009
- 2.Богоявленская, А.Е. Развитие познавательной самостоятельности студентов : Тверь,2018- 160 с.
- 3.Болотский А.А. Диагностика сформированности познавательной самостоятельности студентов // Молодой ученый. — 2016. — № 12 (116). — С. 821-824.

ILMIY TADQIQOTLARDA O'SMIR SPORTCHILAR PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINING O'RGANILISHI

Mavlonov Doniyor Ergash o'g'li

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Jahonda suv sporti sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda, sportchilarning hissiy-emotsional holatlari, shaxs va shaxslararo munosabatlar tizimida nizoli holatlar, individual psixologik xususiyatlari, irodaviy motivatsion sohasini o'rganish, shaxs ichki emoitsional holati barqarorligini ta'minlash, musobaqa oldi va musobaqa jarayonida g'alabaga nisbatan motivatsiyasini oshirish, sportchi-sportchi, sportchi-trener o'rtasidagi iliq ishonchli munosabatlarni shakllantirish yuzasidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar bu masalalarning ilmiy tadqiq etish zarurati kuzatilmoqda.

Tayanch tushunchalar: suv sporti, sportchi, jismoniy kuch, psixik faoliyat, o'smir sportchilar, ilmiy tadqiqotlar, shaxs ichki nizolari.

ИЗУЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СПОРТСМЕНОВ-ПОДРОСТКОВ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Мавлонов Данияр Эргаш угли

Базовый докторант Узбекского государственного университета физической культуры и спорта

Аннотация: в научных исследованиях, проводимых в мире в области водных видов спорта, изучаются эмоционально-эмоциональные состояния спортсменов, конфликтные ситуации в системе личности и межличностных отношений, индивидуально-психологические особенности, волевая мотивационная сфера, обеспечивающая устойчивость внутреннего эмоционального состояния личности, повышение мотивации к победе в предсоревновательном и соревновательном процессе, теплые взаимоотношения спортсмена-спортсмена, спортсмена-тренера. в научных исследованиях по формированию доверительных отношений прослеживается необходимость научного исследования этих вопросов.

Базовые понятия: водные виды спорта, спортсмен, физическая сила, психическая активность, спортсмены-подростки, научные исследования, внутренние конфликты личности.

THE STUDY OF THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ADOLESCENT ATHLETES IN SCIENTIFIC RESEARCH

Mavlonov Doniyor Ergash ogli

Base doctoral student of Uzbekistan State University of physical education and sports

Abstract: in scientific research conducted in the world in the field of water sports, in the system of emotional-emotional states of athletes, personality and interpersonal relations, in the field of conflict, individual psychological characteristics, volitional motivation, ensuring the stability of the individual's internal emotional state, increasing motivation for victory in the competition and competition process, scientific research on the formation of warm reliable relations between

Basic concepts: water sports, athlete, physical strength, psychic activity, teenage athletes, scientific research, personality internal conflicts.

O'zbekiston sportchilarining jahon arenalarida o'tkazilayotgan yirik musobaqalar va olimpiada o'yinlarida qatnashib, nufuzli o'rinlarni qo'lga kiritayotganligidan dalolat beradi. Albatta, nufuzli musobaqalarda ishtirok etish o'z-o'zidan bo'lmasligi hammaga ayon. Buning uchun yurtimiz sportchilarining jismoniy va psixologik tayyorgarlik darajasini yanada oshirish hamda ularda vatanparvarlik hislarini yanada kamol toptirish lozim. O'zbekiston sportchilari, sport mutaxassislari va murabbiylari oldidagi asosiy vazifa vatanimiz sportni qisqa muddat ichida jahondagi yirik va yuksak taraqqiy etgan davlatlar sporti darajasiga ko'tarishdir.

Mamlakatimizda yoshlarning jismoniy va psixologik uyg'unlikda kamolotini, ularda psixik barqarorlik va irodaviy sifatlarni tarkib toptirishda sport va jismoniy tarbiya, sport maktablari va to'garaklari faoliyatini oshirish orqali ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Sport turlari turli xil bo'lganidek, sportchilarning musobaqaga tayyorgarligi, musobaqa jarayonida paydo bo'ladigan hissiy-emotsional ta'sirlanish, o'z-o'zini nazorat qilish darajalari ham bir biridan farq qiladi.

Sportchilarda shaxsiy hayotiy faoliyat, o'z-o'zidan qoniqish, shaxs ichki nizolari, sport faoliyatida natijalarga erishish qiyinchiliklari, musobaqa oldi jarayonlaridagi stress va xavotirli vaziyatlar natijasida musobaqa vaqtida vahimaga tushish, asab tizimini boshqara olmaslik, hissiyotlarga tez berilish kabi holatlar tez-tez uchraydi.

Sport musobaqasining tarbiyalovchi xususiyati shundan iboratki, u sportchilarda quyidagi jihatlarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

sport muvaffaqiyati uchun kurash – sport musobaqasining xarakterli tomonlaridan biridir. Bunda kesin kurash birgina individual maqsadlar bilan cheklanmaydi balki, jamoaviy hamda ijtimoiy motivlarni ham rivojlantiradi;

sport musobaqasi jismoniy kuch va psixik faoliyatni zo'r berib ishga solish bilan xarakterlanadi. Zo'r berish bu sport musobaqasining spetsifik xususiyati bo'lib, sportchida axloq, iroda va xarakter, psixik sifatlarni tarbiyalash vositalaridan biridir;

sport musobaqasidagi shiddatli kurash yurak, qon aylanish faoliyatini kuchaytiradi, modda almashinuvini tezlashtiradi. Bularning barchasi yurak-asab faoliyatini mustahkamlaydi natijada organizmning ish qobiliyatini oshiradi;

sport musobaqasi yuksak emotsional holatlarning manbaidir. Chunki musobaqada sportchi doimo muvaffaqiyatga erishadi yoki mag'lubiyatga uchraydi. Bu hol tabiiy ravishda, goh xursandchilik, goh noxuslikni paydo qiladi, natijada sportchilarda ishchanlik oshadi yoki kamayadi, bu esa albatta sportchilarda o'z faoliyatidan mamnulik ularda g'alabaga nisbatan ishonch hissini mustahkamlaydi yoki bu hol shaxs ichki nizolarini keltirib chiqarishda asos bo'lishi ham mumkin;

har bir sport musobaqasida sportchilarning barcha psixik jarayonlari keskinlashadi.

Demak, yuqorida sanab o'tilgan sport musobaqasining o'ziga xos xususiyatlaridan ma'lumki, sportchilarda musobaqalarda o'z faoliyatini yuksak darajada namoyon qilish va insoniy sifatlarni tarbiyalash vositasidir. Sportchilarning tayyorgarlik holatlariga qarab, musobaqa sharoitlari ularga turlicha ta'sir qilish xususiyatiga ega.

O'smir suzuvchilarda start oldi hayojoni quyidagilar bilan ifodalanadi: 1) emotsional holatning beqarorligi; 2) bitta emotsional holat boshqasi bilan tezda almashinib turishi kabi holatlar ularda diqqatning tartibsizlanishi, parishonxotirlik holatining vujudga kelishi, fikrni to'play olmaslik, fiziologik jihatdan oyoq va qo'llarning qaltirashi, yuzlarning oqarishi, qo'l kaftlarida terning paydo bo'lishi bilan ifodalanadi.

Sport faoliyatida yuqori natijalarga erishish uchun sportning psixik barqarorligi optimal darajasi shakllangan bo'lishi kerak. Psixik barqarorlik sportchining mashg'ulot yoki musobaqa sharoitida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli salbiy holatlarda emotsional barqarorligi, sportchining o'zini boshqara olishi, musobaqa motivini me'yoriy ko'rsatkichi, stabillik, to'siqlarga bardoshlilik kani holat butn musobaqa jarayonida bir xil saqlanib turishini va har doim yuqori ko'rsatkichlarga erishishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Mamlakatimiz psixolog olimlaridan R.A.Abdurasulov, D.N.Arziqulov, X.SH.Barotov, Z.Fayziyev, Z.G.Gapparov, Z.E.Gaziyeva, Y.X.Karayeva Y.Masharipov, E.M.Muxtorov, Dj.Sh.Nasirov, A.M.Nazarov, D.B.Nazarov, F.M.Po'latov, M.E.Sattorov, E.N.Sirliyev, A.A.Sobirov, A.U.Xaitov, G'.B.Shoumarov va boshqalar tomonidan esa yakka hamda jamoaviy sport turlarida sportchilarning ichki psixoemotsional holati, motivatsion sohasi va uni rivojlantirishning psixologik, shaxsda egoizm namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari, psixofiziologik va ijtimoiy-psixologik jihatlari, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining o'ziga xos jihatlari, sport maktabi o'quvchilari o'z-o'zini boshqaruvini takomillashtirish, musobaqalarda yuqori natijalar qayd etishining pedagogik-psixologik xususiyatlariga ta'siri masalalari ilmiy tadqiq etilgan.

Mamlakatimizda faoliyat ko'rsatayotgan yetakchi psixolog olimlarning ilmiy izlanishlarida kasusli vaziyatlar, emotsional holatlar, sportchi shaxsining psixokorreksiyasi masalalariga doir ilmiy-nazariy qarashlari yoshlarnisport faoliyati bilan shug'ullanishlarini ilmiy asosli tashkil etishda, ularni hayotga to'g'ri yo'nalganligi va jismonan barkamolligini ta'minlashda, sportchi psixologiyasiga xos qadriyatlarni inobatga olishda, suv sporti va sohalar bilan bog'liq jihatlar atroflicha o'rganilgan.

Sportchilarda psixologik muhofazani shakllantirish va ularda turli ko'rinishdagi salbiy emotsional holatlarni yengish, uni bartaraf etish etish muammosi bugungi kunda o'zyechimini topishi zarur bo'lgan masalalardan biri hisoblanadi. O'smir suzuvchilarda musobaqadan oldin va keyingi holatida shaxs ichki nizolari haqida nazariy va amaliy jihatdan yetarlicha bilimga ega emasligi, uni tushunib mohiyatini anglamasligi, sport faoliyati jarayonida psixologik tavsiyalarga amal qilmaslik holatlari sport sohasida faoliyat olib borayotgan mutaxassis-trenerlar oldiga muhim vazifalar yuklaydi.

Jumladan, G'.B.Shoumarov [1] o'z tadqiqotlarida yoshlar kamolotida jismoniy va psixologik taraqqiyotning uyg'un kechishiga, sportchining jismoniy sog'lom, ruhiy baquvvat, sport faoliyatida muvaffaqiyatga erishishida emotsional holatlarni boshqarishi va uning bartaraf etish hamda sportda yengish masalasi ijobiy

hal qilish mumkinligiga alohida e'tibor berib o'tganligini ko'ramiz. U sportchilarni tayyorlab beradigan o'quv muassasalarda psixologik xizmat masalasini tadqiq etib, sportchining individual xususiyatlari bilan emotsional-hissiy kechinmalar o'zaro uzviy bog'liqlikda ro'y berishini ilmiy o'rganib, yuzaga keladigan salbiy hissiyotlarni yengish va bartaraf etishning muhi jihatlari mahalliy misollar yordamida tahlil qilgan. Shuningdek, muallifning sportchi faoliyati va emotsional holati o'zgarishi muammosiga doir sobiq ittifoq va xorijiy mamlakatlar psixologiyasidagi turli qarashlar, yondashuvlarga tahliliy va tanqidiy qarashlarini ham kuzatamiz.

Z.G.Gapparov olib borilgan tadqiqotlarida sport faoliyatida yuzaga keladigan stressda jismoniy va psixologik bog'liqlikni ilmiy asoslashga harakat qilgan. Sport musobaqalarida sportchilarning hissiy holatini o'rganish asnosida start oldi hayajoni va uni nazorat qilish hamda boshqarish usullari to'g'risida ilmiy ma'lumotlar bergan.

R.A.Abdurasulovning [2] olib borgan tadqiqot ishlari ham nazariya va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lib, u shaxs shakllanishida sportning o'rni va roli haqida alohida to'xtalib, sportchilarning musobaqadan oldin va musobaqadan keyingi emotsional zo'riqishining oldini olish, bo'shashtirish va bartaraf etish usullari to'g'risida fikr-mulohazalar bildirib o'tgan.

Muallif sportchilar hissiy-irodaviy tayyorgarlik jarayonida yurak-qon va nafas olish tizimi faoliyatini boshqarish usullarini ham tadqiq etgan. Sportchi hissiy-irodaviy tayyorlash jarayoni yakunida psixolog, psixoterapevt yoki murabbiy yordamida sportchi o'zi uchun zarur bo'lgan xarakter xislatlari va shaxsiy sifatlarini tarbiyalash uchun individual tarzda rejani ishlab chiqish zarurligini izohlaydi [2].

F.E.Gaziyeva [3] sportda guruhij jipslik shakllanishi va rivojlanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari to'g'risida to'xtalib, futbol jamoasining ijtimoiy va faoliyat jipsligini muayyan mezonlar asosida o'lchash, ularga ta'sir etuvchi umumiy korrelyatlarni aniqlash, ijtimoiy jihatdan jamoa a'zolarini yaqinlashtirish, komandani jipsligini ta'minlashga qaratilgan mexanizmlar haqida batafsil ma'lumotlar bergan.

O'smirlar guruhida o'zini-o'zini psixologik muhofaza qilish jarayoniga e'tibor qaratgan ekan, E.M.Muxtorov [4] o'smirlardagi o'zini-o'zini psixologik muhofaza qilish haqidagi tasavvurlarning shakllanishi eng avvalo ulardagi maktab hayotiga, o'zini o'zi baholashga, shaxslararo umumiy muloqotga bog'liq bezovtalik me'yorlariga, shuningdek, o'smirlar faolligini ta'minlovchi xotirjamlik, g'ayrat-shijoatlilik, hissiy ko'tarinkilik, o'z-o'ziga ishonchlilik sifatlariga mutanosiblik yoki nomutanosiblik ko'rsatkichlarining namoyon etilishi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Muallif o'smirlardagi o'zini o'zi adekvat hissiy baholash va ijtimoiy vaziyatga bog'liq me'yoriy bezovtalik motivatsiyasi ko'rsatkichlariga psixologik muhofaza me'zonlari sifatida qaraydi. Albatta, muallif tomonidan ilgari surilgan gipotezada o'smir shaxsining o'zini o'zi psixologik muhofaza qilish xususiyatlari ularda o'z faoliyatidan qoniqish yoki qoniqmaslik hissining barqarorlashuviga xizmat qiladi.

N.I.Xalilovanning "O'smirlik davrida o'zini o'zi nazorat qilish shakllanishining psixologik xususiyatlari" nomli tadqiqotlarida shaxsning o'zini o'zi nazorat qilishi, irinchi navbatda, uning psixologik bilish jarayonlari, individual psixologik xususiyatlari hamda irodaviy-emotsional holatlarining shakllanish darajasiga, ikkinchidan, uning ma'naviy bilimlari shakllanganlik darajasiga, uchinchidan, shaxs mafkurasi, fikr-mulohaza va tafakkurining shakllanganlik darajalari bilan tahlil qilinadi [5].

Tadqiqotchi G.Z.Tojiboyeva tomonidan maktab psixologining nizoli vaziyatlardagi psixokorreksion faoliyati xususiyatlari o'rganilgan bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida o'smirlar o'rtasidagi shaxslararo nizolar o'quvchilar va o'quv guruhlariga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan maktab psixologlarining o'smirlar o'rtasidagi shaxslararo nizolar sharoitidagi ishi shaxslararo nizoning shaxslilikni rivojlantiruvchi salohiyatini maksimal amalga oshirishga va uning salbiy oqibatlarini yuzaga kelishi ehtimolini kamaytirishga yo'naltirilishi kerak deb xulosa qilingan.

F.F.Rasulova tomonidan o'smirlarda agressiv xulq-atvor namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari o'rganilib, agressiyaga moyil o'smirlar xulq-atvorini psixoprofilaktika qilish va psixokorreksiyalash maqsadida ota-onalar, pedagoglar va psixologlar hamkorlikda samarali ish olib borishining algoritmi ishlab chiqilgan [6].

Muallif nazariy-metodologik tahlillariga tayanib, agressiya – bu odamlar, insonlar guruhiga nisbatan jismoniy hamda ruhiy zarar yetkazishga yo'naltirilgan har qanday xulq-atvor shakli yoki xulq-atvor modeli deb izohlaydi. Agressivlikning differensial-psixologik xususiyatlariga doir empirik tadqiqot katta, o'rta va kichik o'smirlarda olib borilganligi muallifga qiyosiy tahlil qilish imkonini bergan. Shunga asoslanib, agressivlikka moyillikni korreksiya qilishning ilmiy-metodik jihatlari haqida to'xtalib, psixologik yordam amaliyotida emotsional buzilishlarni korreksiya qilishda xulq-atvor terapiyasi, geshtalt terapiya va boshqa psixoterapevtik yo'nalishlarga xos usullardan foydalanish ahamiyatli ekanligini e'tirof etadi va ularni o'zida jamlagan "Xulq-atvorni modifikatsiyalash treningi" dasturini ishlab chiqqanligini ko'rishimiz mumkin [6].

Mazkur ijtimoiy-psixologik trening dasturida agressiv xulq-atvorni bosqichma-bosqich o'zgartirish modeli

qo'llanilgan bo'lib, shaxsning o'zini-o'zi va o'z his tuyg'ularini anglash, o'z shaxsini qayta baholash, hissiyotlar ustida ishlash, agressiv xulq-atvorni anglash, shaxslararo munosabatlardagi qiyinchiliklar, kognitiv jarayonlarni rivojlantirish, barkamollikka intilish, ota-ona va pedagoglar bilan ishlash dasturlari yaratilgan. O'smirlar o'zlarida kechayotgan salbiy yoki ijobiy emotsiyalarni to'la ma'noda nazorat qila olish imkoniyatiga ega bo'lganlar, ular o'zlarida har qanday holatda namoyon bo'lgan jahl, g'azab kabi emotsional holatlarda o'zlarini tuta olgan, umuman, ularda emotsiyalarni nazorat qilish imkoniyati kuchayganligi yaqqol kuzatilgan [6].

E.N.Sirliyevning "O'spirin yoshidagi dzyudochilar shaxsiy sifatleri rivojlanishining psixologik omillari" nomli ilmiy tadqiqot ishida o'spirin dzyudochilarning shaxsiy sifatlerini rivojlantirishning psixologik jihatlari o'rganilgan bo'lib, musobaqa va musobaqa oldi jarayonlarida sportchi shaxsining shaxsiy sifatleri tahlil batafsil bayon qilingan.

N.Sh.Mullaboyevaning [7.] "O'smirlarda yolg'izlik hissi shakllanishining psixoprofilaktikasi va psixokorreksiyasi" mavzusidagi tadqiqot ishida o'smirlik davrida yolg'izlik hissin shakllanishi muloqotdagi uquvsizlik, o'z-o'ziga past baho berish, guruhga moslasha olmaslik kabi xususiyatlar bilan bog'liqligi tekshirilgan bo'lib, o'smirlardagi yolg'izlik hissining qator ijtimoiy-psixologik omillar ijtimoiy-adaptatsiya, kommunikativ masalalar bilan aloqador o'z-o'ziga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish, shaxsning o'z qadrini anglashi, tengdoshlari bilan iliq munosabatda bo'lish kabi shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liqligi ko'satib o'tilgan.

Tadqiqotchi Z.H.Fayziyev [8] o'zining "Kazusli vaziyatlarda sportchi emotsional holatini korreksiyalashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari" ilmiy ishida kazusli vaziyatlarda sportchi emotsional holati o'zgarishini korreksiyalashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari ishlab chiqilgan bo'lib, emotsional beqarorlik, asabiy taranglik, stress, affekt, depressiya va boshqa salbiy emotsional holatlarni yuzaga kelishiga imkoniyat yaratuvchi ijtimoiy-psixologik salbiy ta'sirlar o'rganilgan. O'tkazilgan tadqiqot ishlari natijasida sportchilarda kazusli vaziyatlardagi emotsional holatni korreksiyalashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari ishlab chiqilgan. Bundan tashqari, Futbol akademiyasi va BO'SM sportchilarining kazusli vaziyatlardagi emotsional holatini korreksiyalashga mo'ljallangan metodik apparat tizimlashtirilganligi bayon etilgan.

A.M.Nazarovning [9] "Sportchilarda psixologik muhofaza imkoniyatlerini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari" nomli tadqiqot ishida sportchilarda psixologik muhofaza shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar "hissiy barqarorlik", "qat'iyatlilik", "xotirjamlik", "muvaaffaqiyatga erishish", shaxs xususiyatlari, fenomen tahlili va ularning o'ziga xos jihatlarni ifodalovchi mexanizmlarining psixologik mazmuni, mohiyati tavsiflangan ilmiy xulosalar shakllantirilgan. Muallif psixologik himoya mexanizmi sportchilarda faoliyat samaradorligini ta'minlovchi eng muhim omillardan biri ekanligi sportchilar bilan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy emotsional holatlarning oldini olish hamda bartaraf etish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqqan.

X.Sh.Baratovning [10] "O'smir-sportchilarga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyotini takomillashtirishning ilmiy-amaliy mexanizmlari" nomli ilmiy tadqiqot ishlarida sportchilarning psixologik muhofaza omillari, shaxs xususiyatlari, fenomeni tahlili va ularning o'ziga xos jihatlarni ifodalovchi mexanizmlarning psixologik mazmuni, mohiyati tavsiflangan.

D.B.Nazarovning [11] "Yosh sambochilarda motivatsiyani rivojlantirish orqali g'alabani ta'minlashning psixologik xususiyatlari" mavzusidagi tadqiqot ishlarida yosh sambochilarda (11-15 yosh) sport bilan shug'ullanish motiviga ta'sir etuvchi tashqi va ichki omillarni aniqlash hamda g'alabani ta'minlovchi motivatsiyasini rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Bizningcha, shaxs ichki nizolari o'smirlikning muhim jihati hisoblanadi, chunki bu davrda ijtimoiy munosabatlar va umidlar tizimida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi. O'smirlar turli rollarni - talaba, o'g'il yoki qiz, do'st, shuningdek, kelajakdagi kattalarni birlashtirish zarurati bilan duch kelishadi. Bu rollar bir-biriga zid bo'lib, ichki keskinlikni keltirib chiqarishi mumkin. Shaxs ichki nizoli holati g'oyat ko'ngilsiz noxush holat sifatida kechishini har kim o'z tajribasidan biladi. Kishi dunyo va hayotni ravshan tasavvur qilgandagina ish va harakatlariga, axloq qoidalariga amal qilgandagina uning shaxsiy motivlari jamiyat manfaatlariga qo'shilib ketgandagina ichki nizo holatiga yo'l qo'ymasligi yoki undan qutilishi mumkin. Shunday qilib, rol o'ziga xosligini nafaqat ijtimoiy kutishlarni aks ettiruvchi, balki shaxsning ichki rivojlanishiga hissa qo'shadigan ko'p qirrali va dinamik jarayon sifatida qarash muhimdir. Bu tushuncha o'smir suzuvchilarning o'z taqdirini o'zi belgilashga intilishida va hayotidagi o'zgarishlarga moslashishda qo'llab-quvvatlashning yanada samarali usullarini ishlab chiqishga yordam berishi mumkin.

O'smirlik davridagi rollar to'qnashuvi ota-onalardan ham, o'qituvchilardan ham, o'smirlarning o'zidan ham e'tibor va tushunishni talab qiladigan muhim jihatdir. o'smirlikni chuqur tushunish va tahlil qilishni talab qiluvchi rol o'zgarishlar davri sifatida ko'rib chiqish. Shu nuqtai nazardan, bolalikdan kattalikka o'tishda ijtimoiy rolning muhimligini ta'kidlaydigan bir nechta asosiy jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Vositachi sifatida ijtimoiy rol: Ijtimoiy rollar haqiqatan ham shaxs va guruh o'rtasidagi bog'liqlik vazifasini bajaradi. O'smirlar yangi rollarni o'rganishadi, boshqalar bilan muloqot qilishni va yangi umidlarga moslashishni o'rganadilar.

2. Rol xulq-atvoridagi sifat o'zgarishlari: yangi ijtimoiy guruhga o'tish nafaqat rollarni o'zgartiradi, balki o'zaro munosabatlarning mohiyatini ham o'zgartiradi. O'smirlar nafaqat o'z huquqlarini, balki mas'uliyatlarini ham anglaydilar, bu ularning o'zini o'zi qadrlashi va o'ziga xosligiga ta'sir qiladi.

3. Rollarni o'zlashtirish jarayoni: Bu jarayon dinamik bo'lib, o'smirning faol ishtirokini talab qiladi. Yangi rollar bilan

tajriba o'tkazish ularga ijtimoiy tuzilmada o'z o'rnini topish imkonini beradi.

4. Tajriba uchun psixologik makon: rollarni "sinab ko'rish" uchun xavfsiz joy yaratish o'smirlarning muvaffaqiyatli moslashishi uchun muhimdir. Bu makon ularga o'z shaxsiyatining turli tomonlarini o'rganish va boshqalardan fikr-mulohazalarni olish imkonini beradi.

5. Rol identifikatori va o'z-o'zini anglash: rolning o'zini qanday shakllantirishini tushunish o'smirlar uchun yordam dasturlarini ishlab chiqishda yordam beradi.

Shunday qilib, o'smirlik davriga rol o'zgarishi nuqtai nazaridan yondashish hayotning ushbu muhim davrida yuzaga keladigan murakkab psixologik jarayonlarni tushunish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. O'smirlardagi shaxs ichki nizolarini tushunish va ularni hal qilishda yondashuvlarni ishlab chiqish psixologlar va pedagoglar uchun muhim vazifadir.

O'rganilgan ilmiy adabiyotlar tahlili bugungi kunda shaxs ichki nizolarining o'smir yoshidagi suzuvchilar sport faoliyatiga ta'sirining psixologik xususiyatlarini o'rganish, mazkur tadqiqot natijalari asosida ilmiy xulosalarni shakllantirish hamda kelajakda psixologiya fani uchun muhim bo'lgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar:

Shoumarov G'., Umarov B., Akramova F. Yoshlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilining oldini olish bo'yicha psixologik maslahatlar/ G'.Shoumarov, B.Umarov. – Toshkent. 2015. 65 b.

Abdurasulov R.A. Sport mashg'ulotlarining o'quvchi-sportchilar shaxsini shakllanishidagi roli (yakkakurash turlari misolida): Psixologiya fanlari bo'yicha fan doktori (DSc) .. diss.avtoref.: 19.00.06. – T.: JDPI, 2018.

Газиёва Ф.Э, Спортда гуруҳий жипслик шаклланиши ва ривожланишининг ижтимоий-психологик хусусиятлари: Психология фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. –Тошкент.: 2019. -55 бет.

Мухторов Э.М. Ўсмрлар гуруҳида ўзини ўзи психологик муҳофаза қилишнинг ўзига хос хусусиятлари: Психол. фан. номз. дис. автореф. – Т.: ТДПУ, 2009. – 24 б.

Xalilova N.I. O'smirlik davrida o'zini-o'zi nazorat qilish shakllanishining psixologik xususiyatlari. -T.: TDPU.2010.

Rasulova F.F. Farzand tarbiyasiga oid psixologik maslahatlar. - T., 2014. –106 b.

Mullaboyeva N.Sh. O'smirlarda yolg'izlik hissi shakllanishining psixoprofilaktikasi va psixokorreksiyasi. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun .. diss.avtoref.:19.00.06. – T.: NDU, 2019.

Fayziyev Z.H. Kazusli vaziyatlarda sportchi emotsional holatini korreksiyalashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari:. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya avtoreferati. – Buxoro.: 2020. -55 bet.

Nazarov A.M. Sportchilarda psixologik muhofaza imkoniyatlarini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari:. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya avtoreferati. – Buxoro.: 2021. -55 bet.

Baratov X.Sh., O'smir-sportchilarga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyotini takomillashtirishning ilmiy-amaliy mexanizmlari Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya avtoreferati.T.:TDPU – 2023. – 24 b.

Nazarov D.B. Yosh sambochilarda motivatsiyani rivojlantirish orqali g'alabani ta'minlashning psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya avtoreferati.T.:TDPU – 2024. – 57 b.

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ АДАПТАЦИИ СУПРУГОВ

Махмудова Саидапошшахон Зиёвиддин кизи

Ассистент Национального Университета Узбекистана Джизакского филиала

Аннотация. В данной работе проводится анализ особенностей психологического консультирования в процессе адаптации супругов. Введение в тему включает обзор существующих теоретических исследований, а также определение ключевых понятий, связанных с адаптацией супругов. Будут рассмотрены роль психологического консультирования, его этапы, техники и методы работы супругов в контексте данной проблематики, а также этические аспекты данной работы. Таким образом, целью данной работы является предоставление полной и всесторонней информации по данной теме с акцентом на практические примеры и исследования. Теоретические основы психологического консультирования в контексте семьи включают в себя изучение семейных систем, коммуникационных паттернов, динамики отношений между партнерами, семейной культуры и ценностей.

Ключевые слова: семья, функции семьи, правовые основы семьи, семейное воспитание, типы семьи, психологическая служба семье, психологическая помощь семье.

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL CONSULTING IN THE PROCESS OF ADAPTATION OF SPOUSES

Makhmudova Saidaposhshakhon Ziyoviddin kizi

Assistant of the National University of Uzbekistan, Jizzakh branch

Abstract. This paper analyzes the features of psychological counseling in the process of adaptation of spouses. The introduction to the topic includes an overview of existing theoretical research, as well as the definition of key concepts related to the adaptation of spouses. The role of psychological counseling, its stages, techniques and methods of work of spouses in the context of this issue, as well as the ethical aspects of this work will be considered. Thus, the purpose of this paper is to provide complete and comprehensive information on this topic, with an emphasis on practical examples and research. The theoretical foundations of psychological counseling in the context of the family include the study of family systems, communication patterns, dynamics of relationships between partners, family culture and values.

Key words: family, family functions, legal foundations of the family, family education, family types, psychological service to the family, psychological assistance to the family.

OILAVIY JUFTLIK LARNING MOSLASHUV JARAYONIDA PSIXOLOGIK KONSULTATSIYANING XUSUSIYATLARI

Mahmudova Saidaposhshaxon Ziyoviddin qizi

O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali assistenti

Annotatsiya. Ushbu ishda er xotinlarning moslashuv jarayonida psixologik konsultatsiyaning xususiyatlari tahlil qilinadi. Mavzuning kirish qismida mavjud nazariy tadqiqotlar sharhi, shuningdek, er xotinlarning moslashuviga oid asosiy tushunchalar aniqlab beriladi. Shuningdek, ushbu masala doirasida psixologik konsultatsiyaning roli, uning bosqichlari, texnikalari va er xotinlar bilan ishlash usullari hamda mazkur faoliyatning axloqiy (etika) jihatlarini ko'rib chiqiladi. Shunday qilib, mazkur ishning maqsadi – amaliy misollar va tadqiqotlarga tayanib, mavzu bo'yicha to'liq hamda har tomonlama ma'lumot taqdim etishdir. Oilaga oid psixologik konsultatsiyaning nazariy asoslari oila tizimlari, kommunikatsion

andozalar, juftliklar o'rtasidagi munosabatlar dinamikasi, oilaviy madaniyat va qadriyatlarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: oila, oilaning funksiyalari, oilaning huquqiy asoslari, oilaviy tarbiya, oila turlari, oilaga psixologik xizmat, oilaga psixologik yordam.

В данной работе проводится анализ особенностей психологического консультирования в процессе адаптации супругов. Введение в тему включает обзор существующих теоретических исследований, а также определение ключевых понятий, связанных с адаптацией супругов. Будут рассмотрены роль психологического консультирования, его этапы, техники и методы работы супругов в контексте данной проблематики, а также этические аспекты данной работы. Таким образом, целью данной работы является предоставление полной и всесторонней информации по данной теме с акцентом на практические примеры и исследования.

Теоретические основы психологического консультирования в контексте семьи включают в себя изучение семейных систем, коммуникационных паттернов, динамики отношений между партнерами, семейной культуры и ценностей. Семейные теории, такие как системная терапия, теория привязанности и теория семейных ролей, предоставляют фундаментальные понятия и инструменты для понимания семейных взаимодействий, что является необходимым для адекватного проведения психологического консультирования в процессе адаптации супругов. Практическое применение таких теорий позволяет консультанту разрабатывать индивидуализированные стратегии помощи, основанные на особенностях каждой конкретной семьи.

Адаптация супругов представляет собой процесс приспособления каждого партнера к новым условиям жизни вместе. В психологии адаптация рассматривается с точки зрения социальной интеграции и приспособления к новой среде, что подразумевает изменение роли и принятие новых функций. Психологические аспекты этого процесса включают в себя стресс, беспокойство, конфликты, недовольство, но также и радость, восторг, удовлетворение от освоения новых ролей и функций. Важно учитывать как индивидуальные, так и общие психологические особенности каждого супруга, чтобы помочь им успешно пройти через этот период адаптации.

Психологическое консультирование играет важную роль в процессе адаптации супругов, поскольку позволяет выявить и разрешить возникающие проблемы и конфликты. Консультант помогает супругам понять, какие изменения происходят в их отношениях после переезда или изменений в семейном кругу, помогает осознать и преодолеть страхи и тревоги, связанные с новыми условиями жизни. Также психологическое консультирование способствует нахождению компромиссов и разработке стратегий решения проблем, создавая благоприятные условия для успешной адаптации супругов в новой среде.

Первый этап психологического консультирования супругов включает в себя установление контакта с каждым из супругов, анализ их текущего состояния и выявление основных проблем. На втором этапе происходит разработка индивидуальных стратегий и целей для каждого супруга, а также начало работы над общими проблемами. Третий этап направлен на реализацию разработанных стратегий, постепенное преодоление трудностей и возможные корректировки в процессе. На заключительном этапе происходит оценка результатов и закрепление достигнутых изменений, разработка плана дальнейшей поддержки супругов.

При проведении психологического консультирования в контексте адаптации супругов, важно использовать разнообразные техники и методы для эффективной работы с парами. К примеру, можно применять техники ролевой игры, чтобы помочь

супругам в лучшем понимании позиции партнера и разрешении конфликтов. Также полезным методом является когнитивно-поведенческая терапия, позволяющая супругам осознать и изменить негативные убеждения и поведенческие паттерны. Важно учитывать индивидуальные особенности каждого члена семьи и подходить к ним с пониманием и эмпатией, что поможет выбрать наиболее эффективные методы консультирования в каждом конкретном случае.

Одной из особенностей работы супругов в рамках психологического консультирования является необходимость учитывать их отношения друг к другу и динамику семейных взаимоотношений. Важно проводить совместные сессии супругов для обсуждения проблем и конфликтов, а также разработки совместных стратегий решения. Также важно помнить, что индивидуальные особенности каждого из супругов могут оказывать влияние на процесс консультирования, и психолог должен быть готов подходить к каждому с учетом их личных особенностей. Кроме того, необходимо учитывать, что в процессе консультирования может возникнуть сопротивление одной из сторон, и психолог должен уметь эффективно управлять этим сопротивлением, чтобы процесс работал в пользу обоих супругов.

Эффективное психологическое консультирование супругов требует строгого соблюдения профессиональных этических стандартов. Психолог должен обеспечить конфиденциальность семейной информации, не передавать ее третьим лицам без согласия супругов, за исключением случаев, когда это нарушает законы охраны от насилия или другие законы. Важно уважать автономию каждого супруга и не вмешиваться в их личные решения. Психолог должен четко определить свои профессиональные обязанности и возможности, честно представлять свои навыки и опыт, а также продолжать свое профессиональное образование. Этические нормы также требуют от психолога обеспечить безопасную и поддерживающую обстановку для супругов, избегая любых форм дискриминации и преследования.

Исследования в области психологического консультирования супругов позволяют выявить эффективные методики работы с парами, находящимися в процессе адаптации. Например, практические примеры могут включать в себя случаи успешной адаптации супругов из разных культур или стран, с применением определенных техник консультирования. Они также могут демонстрировать влияние определенных подходов на конкретные семейные ситуации. Эти исследования и примеры помогают психологам лучше понять, какие методики эффективны в данной области и как их можно применить в практической работе супругов.

В заключении можно отметить, что психологическое консультирование в процессе адаптации супругов играет важную роль в поддержании и улучшении отношений в семье. Работа супругов в рамках консультирования требует специальных подходов и методов, учитывающих их взаимодействие и индивидуальные особенности. Одним из ключевых моментов является также соблюдение этических аспектов при проведении консультаций. Исследования и практические примеры демонстрируют положительное влияние консультирования на адаптацию супругов. В дальнейшем развитии данной темы представляется целесообразным проведение дополнительных исследований для выявления более точных методов и техник психологического консультирования в контексте адаптации супругов.

Список литературы:

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. М.: Изд. центр «Академия», 1997.-368 с.
2. Алёшина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. М.: Радуга, 1993,- 359 с.
3. Аллахвердов В.М. Опыт теоретической психологии (в жанре научной революции). СПб: изд-во «Печатный двор», 1993.-326 с,
4. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. М.: Наука, 1977,- 246 с.
5. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Изд-во МГУ, 1980.-320с.

SHAXSDA O‘ZINI O‘ZI FAOLLASHTIRISH VA KASBIY YO‘NALGANLIK XUSUSIYATLARI O‘RTASIDAGI ALOQADORLIKNING NAMOYON BO‘LISHI

Qurbonboyev Azimbek Nazirboy o‘g‘li

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,

“Psixologiya” kafedrasi dotsent v.b., psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4930-2045>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘spirinlik davridagi talabalarda kasbiy yo‘nalganlik darajasining o‘zini o‘zi faollashtirish jarayonidagi ahamiyati, xorij psixolog olimlarining psixologik qarashlari hamda o‘quv faoliyatida o‘zini o‘zi faollashtirishning ahamiyatli jihatlari keng yoritilgan. Shuningdek, o‘spirin yoshidagi talaba shaxsida kasbiy yo‘nalganlik sifatleri shaxs o‘zini o‘zi faollashtirish tizimiga ta’siri doirasida olib borilgan tadqiqot ishining miqdor va sifat tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: shaxsning o‘zini o‘zi faollashtirishi, kasbiy yo‘nalganlik, mutaxassis shaxsi, kasbiy ta’lim, shaxs shakllanishi, talabalar faoliyati, motivlar tizimi, kasbiy mas’uliyat.

ДЕМОНСТРАЦИЯ СВЯЗИ ЛИЧНОСТИ САМОАКТИВАЦИИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТАЦИОННЫХ ХАРАКТЕРИСТИК

Курбанбоев Азимбек Назирбой Угли

*ТГПУ имени Низами, и.о. доцент кафедры «Психология», доктор философии (PhD)
по психологии*

Аннотация. В данной статье широко освещены значение уровня профессиональной направленности в процессе самоактивации студентов подросткового возраста, психологические взгляды зарубежных психологов, а также важные аспекты самоактивации в учебной деятельности. Также представлен количественный и качественный анализ исследовательской работы, проведенной в рамках влияния качеств профессиональной направленности на систему самоактивации студента-подростка.

Ключевые слова: самоактивация личности, профессиональная направленность, профессиональная личность, профессиональное образование, формирование личности, студенческая деятельность, система мотивов, профессиональная ответственность.

DEMONSTRATION OF RELATIONSHIP BETWEEN PERSONAL SELF- ACTIVATION AND PROFESSIONAL ORIENTATION CHARACTERISTICS

Kurbanbaev Azimbek Nazirboy ugli

*Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, acting Associate Professor of
«Psychology» department, doctor of philosophy (PhD) in psychology*

Abstract. In this article, the importance of the level of professional orientation in the process of self-activation of students in adolescence, the psychological views of foreign psychologists, and the important aspects of self-activation in educational activities are widely covered. Also, the quantitative and qualitative analysis of the research work carried out within the framework of the influence of the qualities of the professional orientation on the self-activation system of the adolescent student is presented.

Keywords: self-activation of a person, professional orientation, professional personality, professional education, personality formation, student activity, system of motives, professional responsibility.

Kirish. Ma’lumki, mutaxassis shaxsining shakllanish muammosi qoida bo‘yicha u yoki bu mutaxassislik faoliyatida zarur bo‘ladigan sifatlar, qobiliyatlar, bilim, ko‘nikma, malakalar

tizimida o'rganiladi. Bu turdagi tadqiqot kasbiy ta'limni optimallashtirish uchun o'ta muhim bo'lib, ta'lim jarayonida shaxsning qaysi xususiyatlarini shakllantirish va rivojlantirish uchun e'tibor qaratilishi kerakligi haqida bilimlarni beradi. Kasb tanlashni shunday holda anglangan deb aytish mumkinki, agar shaxsning faolligi uning keyingi ijodiy va ma'naviy kuchlarini muvaffaqiyatli rivojlanishini davom etishiga umid bo'lsa, ya'ni shaxs va mehnat o'rtasida shunday o'zaro munosabatlarga olib kelsa, shaxsning bunday rivojlanishini bashorat qilishning asosiy shartlaridan biri kasbiy yo'nalganlikning yuqori darajasi hisoblanadi.

Asosiy qism. Shaxsning kasbiy faoliyatga «kirishi», kasbiy ta'lim shaxs shakllanishining muhim bosqichi hisoblanadi. Bunda shaxsiy kasbiy o'ziga xosliklar nafaqat bevosita kasbiy faoliyat sohasida, balki odamning hayotiy faoliyatining barcha sohasida namoyon bo'ladi. Kundalik hayotda biz sezamizki, kasbiy mansublik odamda, uning tafakkurida, xulq-atvorida, olamga munosabatida o'ziga xos iz qoldiradi. Ushbu fenomen «kasbiy yo'nalganlik» tushunchasi bilan to'g'riroq aniqlanadi. Yo'nalganlik ijtimoiy-psixologik ustanovkalar, idrok uslublari, his etish va fikrlash uslublari sifatida tushuniladi. Yo'nalganlik jamoaviy ongning kundalik ko'rinishini ifodalaydi. Shaxs mas'uliyatligining rahbar faoliyatida boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyati tadqiqotchi A.Nazarov ilmiy ishlarida to'laqonli tahlil etilgan. Shaxsning kasbiy yo'nalganligi o'z ichiga ehtiyojlar, qiziqishlar, motivlar, ustanovkalar, layoqat, qobiliyatlarni qamrab oladi. Bularning barchasi ta'lim jarayonida hisobga olinishi talabning yetuk mutaxassis bo'lib yetishishi va o'z faoliyatini samarali amalga oshirishi asosi hisoblanadi.

Kasbiy mas'uliyat va u shaxsning psixologik, individual, shaxsiy xususiyatlariga bog'liqligi masalalari bilan bir qator xorij psixologlari tomonidan turli mutaxassislikdagi talabalarda o'tkazilgan tadqiqot ishlari, ilgari surilgan nazariyalar, yondashuvlar, turli fikrlar orqali ochib berishga harakat qilingan. Mutaxassislashtirishni o'rganuvchi konsepsiyalardan ko'proq mashhur bo'lgani uni butun, uzluksiz jarayon sifatida tadqiq etuvchi Syuper va T.V.Kudryasevlarga tegishli hisoblanadi. T.V.Kudryasev konsepsiyasining asosiy tuzilishi «kasbiy shakllanish» tushunchasi orqali ko'rinishi mumkin [2]. Kasbiy shakllanish biror-bir kasbiy ta'lim muassasasining ta'lim va tarbiya davrini qamrab oladigan qisqa muddatli faoliyat emas. U bir necha bosqichlarni qamrab oluvchi jarayon hisoblanadi. Har bir bosqichga o'tish avvalgisining kechishida amalga oshiriladi va subyektda bir qator qarama-qarshiliklarni va hattoki inqirozli vaziyatlarni keltirib chiqarishi kuzatiladi. Ushbu konsepsiyada kasbiy rivojlanish uchta to'g'ridan to'g'ri yo'nalishga bo'lingan: mutaxassisning motivatsion-ehtiyoj sohasi, kasbiy faoliyatning operatsional-texnik elementlarining shakllanishi va nihoyat kasbiy o'zini o'zi anglash. Kasbiy shakllanishning ushbu davri psixologik jihatdan juda ko'p tadqiq etilgan. Bunda qoida bo'yicha talaba shaxsi psixik taraqqiyotining alohida ko'rsatkichlari ko'riladi.

Bizga ma'lumki, kasbiy yo'nalganlikda va mutaxassisning shakllanishida talaba shaxsida turli individual xususiyatlarning rivojlanishi ham muhim o'rin tutadi. Bu borada B.V.Blinov va V.P.Petrovlarning olib borgan tadqiqot ishlariga e'tibor qaratishimiz zarur. Ushbu tadqiqotda o'zaro «rivojlanish mezon» bo'yicha farqlanadigan beshta xususiyatlar ajratilgan, ya'ni ularda ta'lim olish jarayonida ro'y beradigan o'zgarishlar darajasi va boshqalar. V.N.Myasishevning bolaning ma'lumotlariga oraliq tushunchalarni (layoqatlar va qobiliyatlar orasiga) kiritish nuqtai nafari e'tiborga molikdir [3]. Ma'lumotlar bu hali qobiliyat darajasiga yetmagan va layoqatlarning muvofiqligi bilan shartlangan nisbatan elementar psixik o'ziga xoslikdir. «Qobiliyatlar analizi ularning tuzilishida umumiyroq va oddiyroq xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi, qaysiki ular o'zining uyg'unligida, eng asosiysi o'zi ishlanganligida qobiliyatlarga aylanadi. Ma'lumotlar deb ataluvchi bu elementar xususiyatlar o'zida kelajakda qobiliyatlar shakllanishi mumkin bo'lgan materiallarni namoyon etadi» [3].

Demak, kasbiy mas'uliyat shaxsning motivlar tizimining sifatii o'ziga xosligi, kasbiy o'zini

o'zi anglash tizimida qiziqishlar va shaxsning birligini namoyon etadi. Kasbiy yo'nalganlik darajasini oshirish uning rivojlanishida asosiy tarkibini tashkil etadi. Yetuk mutaxassisning kamol topishida va faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshira olishi tanlangan kasbning talablariga shaxsning moyilligi va qobiliyatlarining mos tushishi muhim hisoblanadi.

Natijalar. Ta'kidlash joizki, talabalik davrida o'zini o'zi faollashtirishga kasbiy yo'nalganlikning ta'sir xususiyatlarini tadqiq etish muhim o'rin tutadi. Xususan, o'quv faoliyatida talaba shaxsida kasbiy yo'nalganlikning shakllanganlik darajasi aynan shaxs o'zini o'zi faollashtirish tizimiga ta'sir darajasini o'rganish tadqiqot ishimizning vazifalaridan biridir. Shu boisdan ham sinaluvchi guruhlarda N.F.Kalinaning «Shaxsning o'zini o'zi faollashtirish darajasini diagnostika qilish» va T.D.Duboviskayaning «Talabalarining kasbiy yo'nalganlik darajasini aniqlash» metodikalari o'tkazildi. Mazkur metodika sinaluvchilar guruhida tanlangan sohaga nisbatan yo'nalganlik darajasini aniqlash imkonini beradi. Talabalar guruhida mazkur metodika o'tkazilib, olingan ma'lumotlar miqdor va sifat jihatdan tahlil qilindi hamda jadvallarda aks ettirildi.

1-jadval

1-kurs talabalarida kasbiy yo'nalganlik va o'zini o'zi faollashtirish o'rtasidagi aloqadorlik
(K.Pirson korrelyatsiyasi mezonini bo'yicha)

O'zini o'zi faollashtirish komponentlari	Kasbiy yo'nalganlik
Vaqtni mo'ljalga olish	0,12
Qadriyatlar	0,12
Inson tabiatiga nazar	-0,10
Bilish ehtiyojlari	0,00
Ijodkorlikka intilish	0,13
Avtonomlik	-0,11
Spontanlik	0,07
O'zini o'zi tushunish	-0,04
Autosimpatiya	0,12
Aloqa o'rnatish	-0,09
Muloqotdagi egiluvchanlik	-0,06

Kasbiy yo'nalganlik va o'zini o'zi faollashtirish o'rtasidagi aloqadorlik xususiyatlari dastlab 1-kurs talabalarining natijalari bo'yicha tahlil qilinganda, ikkala hodisa o'rtasida ahamiyatli bog'liqlik holatlari qayd etilmadi (1-jadval). Buni shunday izohlash mumkinki, o'zini o'zi faollashtirish komponentlari, ya'ni vaqtni mo'ljalga olish, qadriyatlar, inson tabiatiga nazar, bilish ehtiyojlari, ijodkorlikka intilish, avtonomlik, spontanlik, o'zini o'zi tushunish, autosimpatiya, aloqa o'rnatish, muloqotdagi egiluvchanlik xususiyatlari o'quv yilining dastlabki pallasida kasbiy yo'nalganlik bilan o'zaro bog'liqlikni aks ettirmaydi. Mazkur holat talabalarda o'zining ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishda kasbiy yo'nalganlikdan ko'ra boshqa omillarning o'rni ahamiyatliroq ekanligini anglatadi.

1-kurs talabalarining kasbiy yo'nalganlik va o'zini o'zi faollashtirish xususiyatlari o'rtasida aloqadorlik holatlari aniqlanmagan bo'lsa, mazkur hodisalar bo'yicha 3-kurs talabalarining ko'rsatkichlari 2-jadvalda o'z aksini topgan.

2-jadval

3-kurslar talabalarida kasbiy yo'nalganlik va o'zini o'zi faollashtirish o'rtasidagi aloqadorlik

(K.Pirson korrelyatsiyasi mezoni bo'yicha)

O'zini o'zi faollashtirish komponentlari	Kasbiy yo'nalganlik
Vaqtini mo'ljalga olish	0,11
Qadriyatlar	0,12
Inson tabiatiga nazar	0,06
Bilish ehtiyojlari	0,08
Ijodkorlikka intilish	0,11
Avtonomlik	0,07
Spontanlik	0,04
O'zini o'zi tushunish	0,04
Autosimpatiya	0,06
Aloqa o'rnatish	0,13
Muloqotdagi egiluvchanlik	0,04

O'quv faoliyatida 3-kurs talabalarining o'zini o'zi faollashtirish va kasbiy yo'nalganlik sifatleri orasida bog'liqlik darajalari ko'rib chiqilganda, mazkur xususiyatlar o'rtasida o'zaro korrelyasion aloqadorlik holatlari namoyon bo'lmaganligi ma'lum bo'ldi (2-jadval). Bundan ko'rinib turibdiki, talabalarining o'zi tanlagan kasbiga yo'nalganligi har doim ham o'zini o'zi faollashtirishga, yashirin imkoniyatlarini qaror toptirishga ta'sir qilmaydi. Xususan, talabalik davrida hayotning mazmunini yaxshi tushuna borish, o'z qadriyatlarini anglash, shaxslararo munosabatlarda o'zgalarga nisbatan xayrixohlik va ishonch hislarining namoyon bo'lishi, shuningdek, do'stona munosabatlarning ortishi, shaxsda o'ziga bo'lgan ijobiy munosabatning namoyon bo'lishi, muloqot jarayonida o'zga insonlar bilan erkin suhbatlashish, shaxsning yetarli darajada o'z fikrini ifoda qilish qobiliyatining shakllanishi tanlagan sohasiga nisbatan moyillik darajalari bilan o'lchanmaydi.

Tadqiqot ko'rsatkichlarini talabalarining kurslari kesimida tahlil qilganda, o'zini o'zi faollashtirish komponentlari va kasbiy yo'nalganlik o'rtasida korrelyasion aloqadorliklar qayd etilmagan bo'lsa-da, umumiy natijalarni miqdor va sifat jihatdan o'rganilganda, o'zini o'zi faollashtirishning ayrim komponentlari va kasbiy yo'nalganlik darajalari o'rtasida ma'lum bir aloqadorlik mavjudligi aniqlandi. Mazkur holat quyida keltirilgan 3-jadvaldagi natijalar orqali ifodalangan.

3-jadval

Talabalik davrida kasbiy yo'nalganlik va o'zini o'zi faollashtirish o'rtasidagi aloqadorlik

(K.Pirson korrelyatsiyasi mezoni bo'yicha)

O'zini o'zi faollashtirish komponentlari	Kasbiy yo'nalganlik
Vaqtini mo'ljalga olish	0,10
Qadriyatlar	0,14*
Inson tabiatiga nazar	-0,00
Bilish ehtiyojlari	0,05
Ijodkorlikka intilish	0,15*
Avtonomlik	-0,02
Spontanlik	0,07
O'zini o'zi tushunish	-0,00
Autosimpatiya	0,09
Aloqa o'rnatish	0,01
Muloqotdagi egiluvchanlik	-0,02

Мuloqotdagi egiluvchanlik-0,02

izoh: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Jadvalda berilgan ma'lumotlarga ko'ra, sinaluvchilar guruhida o'zini o'zi faollashtirishning qadriyatlar shkalasi va kasbiy yo'nalganlik o'rtasida ($r=0,14$; $p \leq 0,05$) o'zaro ahamiyatli aloqadorlik mavjudligi qayd etildi. Natijalardan shuni qayd etish joizki, talaba shaxsida o'z qadriyatlarini anglash, odamlar bilan hamkorlikni tashkil etish va ijobiy munosabatlarga asoslangan qadriyatlarga intilish jarayoniga kasbiy qobiliyatlar, kelajakda o'zining sohasi bo'yicha yangi marralarni egallash istagi, o'quv faoliyatida bilim olish, kasbiy sifatlarini rivojlantirib borish kabi omillar muhim o'rin tutadi. Shu bilan bir qatorda, o'quv jarayonida talabalarning qadriyatlar tizimi o'zi tanlagan kasbi bo'yicha qiziqishlarini namoyon qilish, qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga zamin hozirlaydi.

Ijodkorlikka intilish kasbiy yo'nalganlik bilan ($r=0,15$; $p \leq 0,05$) ahamiyatli bog'liqlik kuzatildi. Natijalardan ma'lum bo'ladiki, talaba shaxsida ijodkorlik qobiliyatlarining namoyon bo'lishi, yangilikka intilishi o'ziga yoqadigan, uning qiziqish va moyilliklariga mos keladigan kasbni egallash imkoniyatiga ega bo'lishi hamda shu yo'nalishi bilan bevosita bog'liqligi aniqlandi. Bunday toifadagi talabalar bo'sh vaqtlarida shug'ullanadigan sevimli mashg'ulotlari va xobbilari bo'lg'usi kasbi bilan bog'liq bo'lib, ular o'z ixtiyoriga ko'ra tanlagan sohasiga oid qo'shimcha adabiyotlarni o'qishni ham ma'qul ko'rishadi. Shuningdek, ular oliy ta'lim muassasasini bitirgandan so'ng, hozirgi kunda tanlagan kasbi bo'yicha yanada samarali faoliyat olib borishi uchun o'z malakasini oshirish va takomillashtirishga, o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga muntazam ravishda intilib borishadi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, talabalik davrida kasbiy yo'nalganlikning o'zini o'zi faollashtirish xususiyatiga ta'sir jarayoni o'rganib chiqilganda, ular o'rtasida ijobiy aloqadorlik mavjudligi tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'ldi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, talaba shaxsida o'zini o'zi faollashtirish komponentlarining rivojlanishi ularda kasb tanlash jarayonlariga samarali ta'sir ko'rsatmasligi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Кудинов С.И. Самореализация как системное психологическое образование // Научно-культурологический журнал. — 2007. — 15 ноября (№ 16). — 140 с.

Маслоу А. Мотивация и личность/ Маслоу А.СПб.: Евразия, 2001. -475 с.

Мясищев В.Н. Психология отношений: избранные психологические труды / Москва: Институт практической психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1998 – 368 с.

Олпорт Г. Становление личности: избранные труды/ Г.Олпорт - М: Смысл, 2002. - 464 с

Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. / К. Роджерс. - М.: Прогресс, 1998, - 480 с.

Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. - СПб.: Питер, 2003. - 608 с.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI PROFESSIONAL O'ZINI O'ZI ANGLASHGA OID PSIXOLOGIYA JAHON TAJRIBASIDA

*Saidova Gulchiroy Shokirovna
Buxoro davlat universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarning professional o'zini o'zi anglash jarayonini o'rganishga qaratilgan, tadqiqotda o'qituvchilarning o'zini o'zi anglash darajasi, ta'sir etuvchi omillar va bu jarayonning ta'lim sifatiga ta'siri ko'rib chiqildi, o'zini o'zi anglash jarayoni o'qituvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega, natijalar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini baholash, refleksiya qilish va mentorlik orqali professional o'zini o'zi anglashlarini rivojlantiradilar; tadqiqot natijalari o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida o'zini o'zi anglash jarayonini kuchaytirish va o'qituvchilarning kasbiy identifikatsiyasini oshirish uchun innovatsion va interaktiv ta'lim usullaridan foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Professional o'zini o'zi anglash, bo'lajak o'qituvchilar, ta'lim tizimi, innovatsion ta'lim usullari, refleksiya, mentorlik, o'zini o'zi baholash, kasbiy identifikatsiya.

ПСИХОЛОГИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В МИРОВОМ ОПЫТЕ

*Саидова Гульчироя Шокировна
Бухарский государственный университет*

Аннотация: данная статья направлена на изучение процесса профессионального самосознания будущих педагогов, в исследовании рассматривались уровень самосознания педагогов, влияющие факторы и влияние этого процесса на качество образования, процесс самосознания имеет важное значение для обеспечения личностного и профессионального развития педагогов, результаты показывают, что будущие педагоги должны уметь оценивать свои знания и умения, рефлексивно оценивать свои знания и навыки. через обучение и наставничество, результаты исследования показывают необходимость использования инновационных и интерактивных методов обучения в программах подготовки учителей для улучшения процесса самосознания и повышения профессиональной идентичности учителей.

Ключевые слова: профессиональное самосознание, будущие учителя, система образования, инновационные методы обучения, рефлексия, наставничество, самооценка, профессиональная идентичность

PSYCHOLOGY ON PROFESSIONAL SELF-AWARENESS OF FUTURE TEACHERS IN WORLD EXPERIENCE

*Saidova Gulchiroy Shokirovna
Bukhara State University*

Abstract: this article is aimed at studying the professional self-awareness process of future teachers, the study examined the level of self-awareness of teachers, influencing factors and the influence of this process on the quality of education, the self-awareness process is important in ensuring the personal and professional development of teachers, the results show that future teachers develop professional self-awareness through assessment, reflection and mentoring

Keywords: Professional self-awareness, prospective teachers, educational system, innovative educational methods, reflection, mentoring, self-assessment, professional identity

KIRISH. Bola o'qituvchilarning professional o'zini o'zi anglash jarayoni ularning

kelajakdagi muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati uchun muhim hisoblanadi. O'zini o'zi anglash — bu shaxsning o'z qobiliyatlarini, bilimlarini, tajribalarini va kasbiy faoliyatini baholash jarayonidir. O'qituvchi bo'lishni maqsad qilgan shaxslar uchun bu jarayon o'z kasbiy yo'lini belgilash, muayyan pedagogik tamoyillar va qadriyatlarni shakllantirish hamda o'quv jarayonida o'zining o'rnini anglashda katta ahamiyatga ega. Shu sababli, professional o'zini o'zi anglash jarayoni nafaqat individual o'qituvchi uchun, balki butun ta'lim tizimi uchun ham muhim masalalardan biridir.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, professional o'zini o'zi anglash masalasi ta'lim tizimlarining rivojlanishida doimo markaziy o'rinni egallab keladi. Turli mamlakatlarda o'qituvchilarni tayyorlash tizimlarida o'zini o'zi anglash jarayoni rivojlantirishning alohida strategiyalari va metodologik yondashuvlari ishlab chiqilgan. Masalan, AQSh va Yevropa davlatlarida o'qituvchilarning professional o'zini o'zi anglashini rivojlantirish jarayoniga katta e'tibor qaratilgan bo'lib, bu jarayon o'qituvchilarning pedagogik faoliyatiga tayyorlanishda eng muhim omillardan biri sifatida ko'riladi. Bu mamlakatlarda o'qituvchilarni tayyorlashda aks ettirish (refleksiya), o'zini o'zi baholash va hamkorlikdagi ta'lim usullari keng qo'llaniladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilar o'z kasbiy rivojlanish jarayonida nafaqat texnik bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak, balki o'zlarini pedagog sifatida qanday baholashlarini ham yaxshi anglashlari lozim. Bu jarayon faqat o'qitish usullarini o'rganishdan iborat emas, balki o'qituvchining shaxsiy va professional identifikatsiyasini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Shu bois, dunyo bo'ylab pedagoglar tayyorlash tizimida professional o'zini o'zi anglash masalasi alohida e'tibor talab qiladigan yo'nalish hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Professional o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida o'zini o'zi anglashni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ko'p jihatdan bir xil xulosaga kelgan. Masalan, Galiakberova va boshqalar (2020) professional tayyorgarlik jarayonida o'qituvchilarning o'zini o'zi anglashdagi muammolarini o'rgangan. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, o'qituvchilarni tayyorlashda, ularga o'z shaxsiy tajribalarini refleksiya qilish, kasbiy maqsadlarni aniq belgilash va o'z pedagogik qobiliyatlarini baholash ko'nikmalarini o'rgatish muhimdir. Bu shaxsning nafaqat o'z kasbiy faoliyatiga, balki o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi (Galiakberova et al., 2020). Boshqa tadqiqotchilar, xususan Potapchuk va boshqalar (2020), bo'lajak o'qituvchilarning professional o'zini o'zi anglashini shaxsiy o'sishning muhim qismi sifatida ko'rib chiqadi. Ular professional o'zini o'zi identifikatsiyalash jarayoni bo'lajak o'qituvchilar uchun muhim bosqich bo'lib, bu bosqichda shaxs o'z kasbiy tamoyillarini aniqlaydi va pedagogik faoliyatga tayyorlanadi. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, bu jarayonni samarali boshqarish kelgusida muvaffaqiyatli o'qituvchini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi (Potapchuk et al., 2020). Kondrat (1999) o'z tadqiqotida o'qituvchilarning professional o'zini o'zi anglashini tanqidiy nazariy nuqtai nazardan o'rgangan. U o'qituvchining o'z shaxsiyatini anglashida ijtimoiy va madaniy omillarning ahamiyatini ta'kidlagan. Kondratning fikriga ko'ra, o'qituvchi o'zini o'zi anglash jarayonida shaxsiy qobiliyatlar va kasbiy majburiyatlarni uyg'unlashtirishi kerak. Bu pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish va o'quvchilar bilan o'zaro muloqotni yaxshilash uchun muhim hisoblanadi (Kondrat, 1999). Tahlillar ko'rsatdiki, o'qituvchilarni professional o'zini o'zi anglashga oid psixologik jarayonlarni rivojlantirishda turli metodologiyalar va yondashuvlar mavjud bo'lib, har biri o'qituvchi shaxsiyati va kasbiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlash uchun aks ettirish va hamkorlikdagi ta'lim usullari, shuningdek, o'zini o'zi baholashga asoslangan treninglar muhim ahamiyat kasb etadi.

METODLAR

Ushbu tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarning professional o'zini o'zi anglash jarayonini o'rganish uchun sifat va miqdoriy tadqiqot usullari qo'llanildi. Tadqiqot ishtirokchilari sifatida 150 nafar kelajakdagi o'qituvchi tanlab olindi. O'qituvchilarni tanlash jarayoni tasodifiy

ravishda amalga oshirildi va ishtirokchilar turli ta'lim muassasalaridan keltirildi. Ma'lumot to'plash uchun anketalar, intervyular va aks ettirish (refleksiya) metodlari ishlatildi. Anketa orqali olingan ma'lumotlar o'zini o'zi anglash, kasbiy identifikatsiya va o'qituvchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini baholashlarini o'rganish uchun ishlatilgan. Intervyu davomida o'qituvchilarning kasbiy o'zini o'zi anglash jarayoniga ta'sir etuvchi omillar va ularning o'z tajribalarini aks ettirishlari so'raldi. Olingan ma'lumotlar statistik tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, natijalari grafiklar va jadvallar ko'rinishida taqdim etildi. Barcha ma'lumotlar bilan ishlashda SPSS dasturi qo'llanildi, bu esa statistik tahlilni osonlashtirdi va natijalarni yanada aniqroq aks ettirishga yordam berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari bo'yicha 150 nafar bo'lajak o'qituvchilarning 85% i o'zini o'zi anglash jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillarni aniqlashdi. O'qituvchilar o'zlarini qanchalik anglashlari bo'yicha olingan ma'lumotlar quyidagicha taqsimlandi:

Yuqori darajada anglash: 45%

O'rtacha darajada anglash: 35%

Past darajada anglash: 20%

Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning ko'pchiligi o'zlarini yuqori darajada anglashadi, ammo 55% i hali ham o'zlarini anglash jarayonida muammolarga duch kelishmoqda.

Intervyu davomida o'qituvchilar o'zlarini o'zi anglash jarayoni bilan bog'liq 5 ta asosiy omilni belgiladilar:

Refleksiya (62%): O'qituvchilarning aksariyati o'z tajribalarini tahlil qilish va ular ustida ishlash orqali o'zlarini anglashlarini ta'kidladi. O'zini o'zi anglash jarayonida aks ettirish muhim omil ekanligini belgilab o'tdilar.

O'zini o'zi baholash (58%): O'qituvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini baholash orqali o'z professional identifikatsiyalarini aniqlashda yordam beradi, deb hisoblaydilar.

Mentorlik (53%): O'qituvchilar mentorlar bilan ishlash va ularning tajribalaridan foydalanish o'zlarini anglashda muhim rol o'ynaydi, deya fikr bildirdilar.

O'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik (50%): O'qituvchilar o'rtasidagi muhokamalar va hamkorlik, bir-birlarining tajribalarini o'rganish va fikr almashish orqali o'zlarini anglash jarayonini yanada kuchaytiradi.

Ta'lim metodlari (48%): O'qituvchilar foydalanadigan ta'lim metodlari ham o'zini o'zi anglashda muhim ahamiyatga ega. Ular an'anaviy ta'lim metodlaridan ko'ra interaktiv va innovatsion metodlar orqali o'zlarini anglash jarayonini yanada rivojlantirishni afzal ko'radilar.

Statistik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning o'zini o'zi anglash darajasi o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarining sifati va metodologiyasiga bog'liq. Ular o'z tajribalarini aks ettirish imkoniyatiga ega bo'lganlarida, o'zlarini anglash jarayoni ancha samarali bo'ladi. Shuningdek, tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilar o'zlarining professional o'zini o'zi anglash darajasini baholash uchun o'zlarini quyidagicha tasnifladilar:

Yuqori professional o'zini o'zi anglash: 40%

O'rtacha professional o'zini o'zi anglash: 35%

Past professional o'zini o'zi anglash: 25%

Bu natijalar, shuningdek, o'qituvchilarni tayyorlashda qo'shimcha treninglar va o'zini o'zi anglash jarayonini yanada rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida olingan natijalar, bo'lajak o'qituvchilarni professional o'zini o'zi anglashga oid psixologik yondashuvlarni rivojlantirish va bu jarayonda mentorlik va hamkorlikning ahamiyatini belgilash uchun zaruriydir.

MUHOKAMA

Ushbu tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarning professional o'zini o'zi anglash jarayoni va uning ta'sir etuvchi omillari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning o'zini o'zi

anglash darajasi, ularning professional faoliyatidagi muvaffaqiyatni belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. O'qituvchilar o'z tajribalarini aks ettirish va o'z bilim va ko'nikmalarini baholash jarayonida o'zlarini yanada yaxshiroq anglaydilar. Tadqiqot davomida aks ettirish va o'zini o'zi baholash jarayoni bo'lajak o'qituvchilarni professional o'zini o'zi anglashda muhim rol o'ynayotganligi aniqlandi. O'qituvchilarning mentorlik va hamkorlik jarayonida o'zaro tajriba almashishlari ham professional o'zini o'zi anglashni kuchaytirish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan metodologiyalar ham o'qituvchilarning o'zini o'zi anglashiga ta'sir qiladi. Interaktiv va innovatsion ta'lim usullari, o'qituvchilarning o'z o'rnini anglashlariga yordam berishi bilan birga, pedagogik faoliyatda ishtirok etish imkoniyatlarini oshiradi. Biroq, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning professional o'zini o'zi anglash jarayonida hali ham muammolar mavjud. O'qituvchilarning 55% i o'zlarini anglash jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishmoqda, bu esa ta'lim tizimida qo'shimcha treninglar va malaka oshirish dasturlarini joriy etishni talab qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarning professional o'zini o'zi anglash jarayoni ta'lim tizimida muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. O'zini o'zi anglash jarayoni o'qituvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishiga xizmat qiladi, shuningdek, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilaydi. O'qituvchilarning o'zini o'zi anglash darajasini oshirish uchun aks ettirish, o'zini o'zi baholash va hamkorlik jarayonlarini rivojlantirish zarurdir. Shuningdek, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida interaktiv va innovatsion ta'lim metodlaridan foydalanish, ularning professional o'zini o'zi anglash darajasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Natijalar, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning mentorlik va hamkorlik asosida o'zaro tajriba almashishlarini ta'minlash, ularning o'zini o'zi anglash jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Bunday yondashuv, kelajakda ta'lim jarayonida o'qituvchilarning professional identifikatsiyasini yanada kuchaytiradi va o'qituvchilarni o'z faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlariga imkon yaratadi. Shuning uchun, kasb ta'limi tizimida o'qituvchilarni professional o'zini o'zi anglash jarayoniga yo'naltirilgan qo'shimcha dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Galiakberova, A. A., Khakimova, N. G., Khusnutdinova, R. R., & Gao, D. (2020). Professional training of teachers and the problems of their self-awareness. *Journal of History Culture and Art Research*, 9(1), 484-493.

Potapchuk, T., Makaruk, O., Kravets, N., & Annenkova, N. (2020). Professional Self-Identification of Future Educators as a Form of Personal Growth. *Journal of History, Culture & Art Research/Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 9(2).

Kondrat, M. E. (2021). Who is the "self" in self-aware: Professional self-awareness from a critical theory perspective. *Social Service Review*, 73(4), 451-477.

Tangirkulova, I. G. (2023). XALQ TA'LIMI TIZIMIDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING SAMARALARI USULLARI. *Scientific Impulse*, 1(10), 1408-1410.

Geary, D. C., & Xu, K. M. (2022). Evolution of self-awareness and the cultural emergence of academic and non-academic self-concepts. *Educational Psychology Review*, 34(4), 2323-2349.

PEDAGOGLARDA POSITIVE FIKRLASHNING NAZARIY METHODOLOGIK TAHLILI

Sattarova Shaxnozaxon Qo'chqarovna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
"Amaliy psixologiya" kafedrası psixologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD) dotsent*

Annotasiya: Ushbu maqolada pedagog faoliyati, zamonaviy pedagoglarning kasbiy kompetentligi, ulardagi ijobiy psixologiya va pozitiv kayfiyatni rivojlantirish munosabatlarini ijtimoiy-psixologik muammolari xususida so'z boradi. Pedagoglarda pozitiv fikrlashni rivojlantirishga va unga ta'sir etuvchi omillarning ilmiy-nazariy metodologik taxlili. Pedagoglar faoliyatida yuzaga kelayotgan muammolarni tahlil qilish, o'z o'quvchilariga samarali psixologik yordam berish, qo'llab-quvvatlash va pozitiv fikrlashda shaxsiy namuna bo'lish kabi masalalar xususida so'z boradi. Salbiy fikrlash psixikaning kuchayishi, ichki ziddiyatlar, stereotipik reaksiyalarning shakllanishi xususida ham ma'lumotlar keltirilgan. Shu bilan birga pedagoglarda pozitiv fikrlashning o'ziga xos xususiyatlari: kundalik hayoti, kelajakka pozitiv munosabat, insonlar kayfiyati, mustaqilligi, baxt tushunchasi, o'z-o'zini anglash, ta'limda pozitivlikning samaradorligi ta'lim sifatini ko'tarilishida asosiy mezon sifatida xizmat qilishi borasida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy pedagog, pozitiv fikrlash, muammolarni tahlil qilish, ijobiy kayfiyat, salbiy fikrlash, ichki ziddiyat, baxt tushunchasi, ta'lim samaradorligi.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЗИТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ ПЕДАГОГОВ

Саттарова Шахнозахан Кучкаровна

*Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами
Кафедра «Практическая психология» доктор философии психологических наук
(PhD), доцент*

Аннотация: В статье рассматриваются социально-психологические проблемы педагогической деятельности, профессиональная компетентность современных педагогов, их связь с позитивной психологией и формированием позитивного настроения. Научно-теоретический методический анализ факторов, влияющих на развитие позитивного мышления педагогов. Тема будет посвящена анализу проблем, возникающих в работе учителей, оказанию эффективной психологической помощи своим ученикам, их поддержке и личному примеру позитивного мышления. Также приводятся сведения об усилении негативного мышления, внутренних конфликтах и формировании стереотипных реакций. В то же время дается информация о конкретных характеристиках позитивного мышления у педагогов: повседневная жизнь, позитивное отношение к будущему, настроение людей, независимость, представление о счастье, самосознание, а также эффективность позитива в образовании как ключевой критерий повышения качества образования.

Ключевые слова: современный педагог, позитивное мышление, анализ проблем, позитивное настроение, негативное мышление, внутренний конфликт, концепция счастья, эффективность образования.

THEORETICAL METHODOLOGICAL ANALYSIS OF POSITIVE THINKING IN PEDAGOGUES

Dr./PhD/ Sattarova Shakhnozakhon Kochkarovna

Doctor of Philosophy in Psychological Sciences

Chair of Applied Psychology, Associate professor

Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Abstract: This article discusses the professional activity of teachers, the professional competence of modern educators, and their relationship with the development of positive psychology and positive mindset in the context of social-psychological issues. It includes a scientific-theoretical analysis of the factors influencing the development of positive thinking in teachers. The article addresses the issues of analyzing problems arising in teachers' activities, providing effective psychological support to students, offering encouragement, and being a personal example in fostering positive thinking. It also presents information about the strengthening of the psyche due to negative thinking, the formation of internal contradictions, and stereotypical reactions. Additionally, the article highlights the unique characteristics of positive thinking in teachers: daily life, positive attitudes toward the future, people's moods, independence, the concept of happiness, self-awareness, and the role of positivity in education, as a key factor in improving the quality of education.

Keywords: modern teacher, positive thinking, problem analysis, positive mood, negative thinking, internal contradictions, concept of happiness, educational effectiveness.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining hozirgi bosqichi fuqarolik jamiyatining jadal shakllanishi, maqsadli rivojlanishi, mamlakat hayotida turli sohalar faoliyatining sifat jihatidan yangi darajasiga erishishi bilan xarakterlanadi. Bu jihatdan zamonaviy pedagog kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilayotganining ahamiyati beqiyos. Pedagog o'z faoliyatida ilmiy-texnika taraqqiyotining ishonchli, ilg'or yutuqlaridan foydalanib, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalashga da'vat etadi. Shu munosabat bilan, bugungi kunda pedagog nafaqat kasbiy kompetentli bo'lishi, balki yuzaga kelayotgan muammolarni tahlil qilish, baholash, o'z o'quvchilariga samarali psixologik yordam berish va qo'llab-quvvatlash, pozitiv fikrlashda shaxsiy namuna bo'lishi, voqealarni ob'ektiv baholash asosida pozitiv fikrlay olishi kerak. Shu bilan birga, bugungi kunda mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarning nisbiy o'sishi kuzatilmoqda. Bunday holat, bir tomondan, ushbu muammoni yuqori darajada dolzarblashtiradi, ikkinchi tomondan, mazkur dissertatsiya ishining maqsadi, vazifalari, ob'ekti va predmetini hisobga olgan holda ko'rib chiqilayotgan tushunchani batafsil tahlil qilishni talab etadi.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha taxlili. Shunday qilib, G.S. Uliskaya pozitiv fikrlashni inson hayotining asosi deb hisoblaydi va majburiy ijodiy xarakterga ishora qiladi. Shu bilan birga, tadqiqotchi ommaviy ongda bu ibora hali birmuncha ommalashgan xarakterga ega ekanligini qayd etadi. Ko'pincha bu holat o'rganilayotgan hodisani hayotiy voqelikni haqqoniy idrok etish, hayot qiyinchiliklarini inkor etish va boshqalar sifatida talqin qilishga olib keladi. Ko'pgina olimlar pozitiv fikrlash g'oyasiga shubha bilan qaraydilar, texnologiyadan amaliyotda ehtiyot bo'lib foydalanishga chaqiradilar. Bu jihatdan, himoya pessimizmining afzalliklari haqida hayotning to'siqlari haqida o'ylash muammoni har tomondan tahlil qilish imkonini beradi, degan mashhur ibora bor. Shuningdek, teran va keng qamrovli pessimizm sog'likka hech qanday zarar ko'rsatmaydi, azob-uqubatlarni muhim ishlar manbai, shuning uchun u kuchlarni faollashtiradi va ixtirochilikka undaydi, degan fikr ham bor.

L.A. Masko nuqtai nazariga ko'ra, pozitiv fikrlash – bu ichki keskinlikni pasaytiradi, ichki ziddiyatlar kelib chiqishini imkonsiz qiladi, insonga o'z hissiy holatini nazorat qilish, o'z ehtiyojlari va istaklarini nazorat qilish va tartibga solish imkonini beradi, psixologik

qiyinchiliklar, kasbiy kuyunchaklikning rivojlanishi psixosomatik kasalliklardan ogohlantiradi. Pozitiv fikrlash har qanday insonning psixologik farovonligi, jismoniy salomatligi va umumiy farovonligini ta'minlashning asosiy shaxsiy vositasidir. Pozitiv fikrlash – bu bir insonning nimani xohlamasligi emas, balki haqiqatan xohlashi haqidagi fikrdir. Pozitiv fikrlash insonning o'z fikrlarini ongli ravishda nazorat qilishi va salbiy hukm, fikr, hissiyotlarga berilib ketmaslikka yo'l qo'ymasligi bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga, u o'ziga, yakuniy muvaffaqiyatga ishonadi va har qanday sharoitda optimist bo'lib qoladi. Pozitiv fikrlash – shaxsning pozitiv Men-konsepsiyasi uchun belgi va asos bo'lib, o'zida shakllantirishi va rivojlantirishi mumkin bo'lgan shakllangan va rivojlangan ko'nikmalar majmuidir. Pozitiv fikrlash qobiliyatining shakllanishi va rivojlanishi boshlanishida inson o'zida irratsional fikr va stereotiplarga ega bo'lish haqiqatini ongli ravishda idrok etishi kerak bo'ladi.

T.O. Gordeeva, umuman, fikrlash shaxs tuzilmasida markaziy o'rinni egallashi, uning xatti-harakatlarini aniqlashi, voqealar rivojini oldindan ko'ra bilish qobiliyatini ko'rsatishini ta'kidlaydi. O'z navbatida, pozitiv fikrlash har qanday inson faoliyatiga kiradi, uning ichki mexanizmi sifatida harakat qiladi, muayyan omillarni amalga oshirish zarurligini aniqlash uchun harakatlantiruvchi kuch, sub'ektiv farovonlikni ta'minlaydi. Pozitiv fikrlash barcha mavjud muammolarni zudlik bilan hal qila oladigan mutlaq umumbashariy hodisa emas, balki tegishli o'sish va o'z-o'zini anglash uchun asos bo'lib xizmat qiladigan faoliyat amalga oshadigan vosita hisoblanadi. Bundan tashqari, pozitiv fikrlashning ajralmas qismi bo'lgan o'ziga nisbatan pozitiv munosabat boshqalarga nisbatan optimistik xayrixohlik munosabatida ham o'z aksini topadi. Pozitiv Men-konsepsiyasi o'zida ishonchni shakllantiradi, faoliyat va kundalik hayot muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishga undaydi. Fikrlash tabiati jismoniy va ma'naviy sog'liq yoki kasallik sababchisi, ichki farovonlik, hayotdagi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizliklar sababchisidir. Shuning uchun, sog'lik va muvaffaqiyatni in'om etuvchi ijobiy fikrlash muhim ahamiyatga ega. Psixologik xizmatning vazifalaridan biri bu talabalarga, bo'lajak raqobatbardosh mutaxassislariga yordam berishdir. Pozitiv fikrlashni quyidagicha o'rganish mumkin:

- barqaror salomatlikni shakllantirishga qaratilgan fikrlash;
- muvaffaqiyatli ijodiy faoliyat, ma'naviy farovonlik hissining sharti;
- insonlardagi eng yaxshi sifatlarni, mavjud vaziyatning pozitiv tomonlarini ko'ra bilish qobiliyati.

Pozitiv fikrlashni shakllantirish jarayoni hayotga ijodiy munosabat, o'z mulohazalari va hissiyotlarini ongli ravishda nazorat qilish, kichik narsalardan quvonch topish, qiyin vaziyatlarni hal qilishda qo'rquv va vahimaga berilmaslik, o'z kuchiga ishonish, muvaffaqiyatga erishish nuqtai nafari va imonini saqlab qolishdan iborat.

Asosiy qism. V. Bobriskayaning ta'kidlashicha, salbiy fikrlash psixikaning kuchayishi, ichki ziddiyatlarning kuchayishi, muammoli vaziyatlarga stereotipik reaksiyalarning shakllanishi, muammolarni destruktiv yo'llar bilan hal qilishga moyillik, shuningdek psixosomatik darajadagi sog'lik buzilishiga olib keladi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish muallifga salbiy fikrlovchi pedagogning psixologik portretini ochib berish imkonini berdi. Shunday qilib, bunday mutaxassis kundalik voqelikning pozitiv jihatlariga diqqatni qarata olmaydi, o'zi va atrof-muhit bilan uyg'unlikka intilmaydi, hissiy begonalashuvga moyil, pozitiv va salbiy emotsiyalarni aniq ajrata olmaydi, kechirishga qodir emas va buni xohlamaydi, kundalik hayotning haqiqatlarini salbiy prizma orqali qabul qilishga moyil. Tajribali pedagogning tafakkurini tuzatish o'z-o'zini refleksiylash madaniyatining pastligi, o'z-o'ziga yuqori baho berish va jizzaki xarakter xususiyatlarining mavjudligi tufayli qiyin bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, pedagogning innovatsion tafakkurini rivojlantirish darajasining pastligi intellektual va ijodiy salohiyatdan noadekvat foydalanishga zamin yaratadi. O'z navbatida, pozitiv fikrlash psixikaning sog'lomlashishi, psixoenergetik salohiyatni to'plash, shaxsning o'z-o'zini takomillashtirishi, o'z-o'zini tartibga soluvchi vositalar va muammolarni hal qilish

ko'nikmalarini konstruktiv yo'llar bilan kengaytirish imkonini beradi.

N.B. Kuklina, mohiyatan, pozitiv fikrlashni optimizm tushunchasi bilan bog'lash orqali ochib beradi, bu esa, o'z navbatida, insonning baxt va kelajakka bo'lgan ishonchini ifodalaydi. Bu jihatdan olim hayot uchun o'z mas'uliyatini taqdir irodasiga o'tkazadigan odamlarni va o'z hayoti, xulq-atvorini o'zi boshqarishga ishonadiganlarni farqlashni taklif qiladi. Har bir inson o'zini quvnoq va mamnun his qila oladigan vositalarni bilishi kerak. Bunday vositalardan biri umiddir, hatto qaltis vaziyatlarda ham yangi yechimlarni izlashga kuch beradi. Bu pozitiv fikrlovchi shaxsga tegishli bo'lgan xususiyatdir. Dangasalik va mas'uliyatni taqdirning irodasiga qo'yib qo'yish tendensiyasi eng qisqa tarzda farovonlikka erishish uchun juda mashhur oqlanish vositalariga kiradi. Insonning hayot muammolarini hal qilish haqida o'ylashdan tiyilishi boshqalarning o'z taqdirilariga aralashishlariga imkoniyat yaratadi.

N.V. Pil fikriga ko'ra, pozitiv fikrlash deganda insonning qanday fikrlashi, nimani o'ylayotganini, nimaga ishonchi komilligi, o'zini qanday his qilayotganini tushunishi nazarda tutiladi. Hodisalar yoki boshqa insonlar kishining o'zini yaxshi yoki yomon his qilishiga majburlamaydi, balki o'z munosabatlari, fikrlash jarayoni va mahsuli uning kayfiyatini belgilab beradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, o'tmishda yoki hozirgi davrda tashqi voqealar odamlarga ta'sir ko'rsatsa-da, emotsiyalarning bevosita sababi bo'la olmaydi. Insonning ichki sifatleri, e'tiqodlari, idrok stereotiplari, tashqi hodisalar, holatlar va odamlarga baho berishi inson tushib qoladigan tasodifiy vaziyatlardan ko'ra ko'proq emotsiya reaksiyalarining eng ta'sirchan va kuchli manba hisoblanadi. Shunday qilib, stressning salbiy ta'sirining oldini olish uchun o'z fikrlarini (psixika) boshqara olish va fikrlarning inson organizmiga ta'siri mexanizmini bilish kerak. Aksariyat emotsional muammolarning markazida fikrlash jarayonlari va mazmunining buzilishi mavjud. Bularga, odatda, quyidagilar kiradi:

mubolag'a;

soddalashtirish;

ortiqcha umumlashtirish;

yolg'on xulosalar va absolyutlashtirish.

Bu keng tarqalgan kognitiv (bilish) xatolarini tavsiflash uchun irratsional hukmlar atamasi ishlatiladi. Bu jihatdan muayyan o'ziga xos irratsional hukmlar, fikrlar yoki ijtimoiy stereotiplar ajratiladi, ular zamonaviy madaniyatga xos bo'lib, odamlar uchun juda ko'p emotsional muammolarni yaratadi. Misol uchun, inson har doim kimdir tomonidan sevilishi kerakligi haqida keng tarqalgan fikr bor, shuning uchun barcha yaqin odamlar uni tushunishlari kerak. Bu fikr juda mantiqsiz va noto'g'ri, chunki siz uchun yaqin yoki ahamiyatli bo'lgan barcha odamlar har doim yoki ko'p hollarda sizning xatti-harakatingizni tasdiqlashlari mumkin emas. Har doim boshqa pozitsiyaga ega bo'lgan kishi bo'ladi. Agar umumiy tasdiqlash bo'lganda ham, uni saqlab qolish uchun har doim xavotirda bo'lasiz. Shuning uchun ham inson uchun yaqin yoki muhim bo'lgan odamlardan majburiy ma'qullanish zarurligiga ishonch juda keng tarqalgan manba bo'lib, xavotirlanish va stressga sabab bo'ladi.

I. A. Karpova amerikaliklarning lisoniy ongida pozitiv fikrlashni o'rganib chiqqach, bu hodisa mavjud vaziyatda zarur resurslarni topishga qaratilgan yuqori faollikni ta'minlaydigan evolyusion mulk sifatida qaralishi mumkin, deb hisoblaydi. Bu ma'naviy, yuksak va tegishli dunyoqarash, tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash bilan bog'liq quvonchlarni izlashda namoyon bo'ladi. Agar kishi dunyoga ochiq ko'z bilan qarasa, o'ziga ishonsa, ijobiy fikr yuritsa, muvaffaqiyatsizlik holatida umidsizlik va tushkunlikka tushmaydi. Ijobiy tafakkurning ildizida insonning kelajak haqidagi mulohazalari turadi, agar inson oldindan ko'ra boshlasa, u paydo bo'ladi. Pozitiv tafakkur salbiy fikrlar, kelajak oldidagi qo'rquvni bartaraf etishga yordam beradi va faoliyatda oldinga qarab muvaffaqiyatli harakatlanish, sog'lom shaxsni shakllantirish, kasalliklarga qarshi kurash vositasi sifatida yuzaga chiqadi, tegishli xulq-atvor turlari, uning xususiyatlari, o'zi va insonning ichki dunyosi bilan bog'liq tasavvurlari bilan aloqador bo'ladi.

Psixologiyada bo'lajak pedagoglarning pozitiv tafakkurini tadqiq etishning nazariy-

metodologik tahlili quyidagi xulosalarni shakllantirishga imkon beradi:

Xulosa. Bugungi kunda pozitiv tafakkurni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar dolzarbligi bilan ajralib turadi, deb xulosa qilish mumkin, chunki bu hodisa atrofdagi voqelik, dunyoqarashga nisbatan ijobiy munosabatni rivojlantirish, emotsiyalarni boshqarish jarayonini sezilarli darajada optimallashtirish, inson faoliyati, shu jumladan, ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ilmiy-amaliy ishlarda bu yo'nalishda empirik tadqiqotlar hamda ijobiy fikrlashni o'rganishga turli yondashuvlar yo'qligi kuzatilmoqda. Shunday qilib, ayrim olimlar bu hodisaning mohiyatini insonning atrofdagi voqelikka konstruktiv va ijobiy munosabati orqali ko'rib chiqish pozitsiyasiga rioya qiladilar, boshqalari esa fikrlarning hayotga jismoniy ifodasi haqidagi qoidalarni shakllantiradilar. Pozitiv tafakkurni insonning ob'ektiv voqelikni noreal idrok etish prizmasi orqali talqin qiluvchi tadqiqotchilar ham bor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Андрейчук И.П. Психолого-педагогические условия становления позитивной Я-концепции будущих практических психологов. // Психология. Сборник научных трудов. - М.: НПУ им. М.П. Драгоманова, 2002. - Выпуск 15 - С. 273-282.
2. Бабушкина И.О. Мировоззрение, мышление и формирование здорового образа жизни. // Актуальные проблемы науки и гуманитарного образования: Межвуз. сб. науч. тр.- Вып. 14.- М.: Изд-во Русско-американского института, 2009. - С. 20-27.
3. Бобрицкая В. Мышление и здоровье человека: размышления о положительном, критическом и негативном мышлении. // Психолог. - 2004 - №12 - С. 11- 16.
4. Богачев Ф. Требования к компетентности, профессионализму, поведению, уровня культуры и мышлению современного преподавателя. // Непрерывное педагогическое образование: состояние, тенденции, перспективы развития. Мат. междунар. научно-практ. конф. Часть 4. - Липецк - Москва, 2000. - С. 145-146.
5. Буркова Е.А. Позитивное мышление как ресурс сохранения психологического здоровья человека. // VI-я Международная научно-практическая конференция «Психологическое здоровье человека: жизненный ресурс и жизненный потенциал». - 2019. - С. 62-70.
6. Вереина Л.В. Третьяченко В.В. Любовь к себе как положительная эмоциональная ориентация Я-образа. // Теоретические и прикладные проблемы психологии и педагогики. Сб. науч. пр. - Луганск: ВНУ, 2002. - №3. - С. 64-68.
7. Гурулева Т.Г. Значение формирования позитивного мышления с целью улучшения физического здоровья. // Научный альманах. Учредители: ООО «Консалтинговая компания Юком». Тамбов: 2020. - С. 58-60.
8. Калошин В.Ф. Основы позитивного мышления в образовательной деятельности. Учебное пособие. - М.: 2005. - 252 с.
9. Калошин В.Ф. Позитивное мышление: счастье, здоровье, успех. - Х.: Изд. группа «Основа», 2008. Вып 4 (64). - 256 с.
10. Karimova.V.M.Mustaqil fikrlash.-T.:«Sharq» 2000y
11. Куклина Н.Б. Позитивное мышление развивающейся личности как социокогнитивный фактор духовной жизни общества. // Развитие личности в системе непрерывного образования: Тезисы докладов 11 международной конференции. Часть вторая. - Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2000. - С. 167-169.
12. Могилевская А. Я всё могу! Позитивное мышление по методу Луизы Хей. - М.: Эксмо, 2020. - 478 с.
13. Низовцева У.Ф. Влияние позитивного мышления на жизнедеятельность педагога. // Ежегодник Российского психологического общества. - М.: УМО «Инсайт», 2003. - Т.5. - Вып.4. - С. 211-217.
14. Реан А.А. Психология изучения личности: Учеб. пособие. - СПб.: Изд-во В.А. Михайлова, 1999. - С. 11-14.
15. Селигман М. Новая позитивная психология: научный взгляд на счастье и позитивный смысл жизни. - М.: Издательство «София», 2006. - 368 с.
16. Сидоренко Ж.В. Позитивное мышление: сущность и история понятия. // Аллея науки. - 2015. - С. 301-308.
17. Шевчишена О.В. Позитивное мышление и эмоциональная саморегуляция учителя в контексте профессиональной деятельности. // Проблемы образования. - К.: Хмельницкий областной институт последиplomного педагогического образования, 2001. - Вып. 22. - С. 279-285.
18. G'oziev E.G'. Taraqqiyot psixologiyasi.T.«Univesitet»1999, 48-b 19. G'oziev E. O'qituvchining etnopsixologik xususiyatlari // Xalq ta'limi. T.: № 1. - b. 55-96.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ У БУДУЩИХ ВОЕННЫХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ К НЕГАТИВНЫМ ИДЕЯМ И СОЦИАЛЬНЫМ УГРОЗАМ

Тураханов Акром Абдуллахакимович,
доктор философских наук в области педагогики
ORCID ID 0009-0003-5218-0891

Аннотация: В статье рассматриваются основные факторы, способствующие формированию психологической устойчивости у будущих военных руководителей. Особое внимание уделяется воздействию негативных идей и социальных угроз в современных условиях информационной войны и глобальной нестабильности. Анализируются современные подходы к развитию устойчивости, включая использование образовательных технологий, психолого-педагогических методик и специализированных программ. В результате выделяются ключевые факторы, способные минимизировать влияние негативных явлений на личность будущих военных лидеров.

Ключевые слова: психологическая устойчивость, военные руководители, негативные идеи, социальные угрозы, образовательные технологии, информационная безопасность.

FACTORS OF FORMATION OF PSYCHOLOGICAL RESISTANCE OF FUTURE MILITARY LEADERS TO NEGATIVE IDEOLOGY AND SOCIAL THREATS

Turakhanov Akrom Abdullahakimovich,
Fergana state university, doctor of philosophy in pedagogical sciences (PhD), docent

Abstract: The article examines the main factors contributing to the formation of psychological stability among future military leaders. Special attention is paid to the impact of negative ideas and social threats in modern conditions of information warfare and global instability. The article analyzes modern approaches to the development of sustainability, including the use of educational technologies, psychological and pedagogical methods and specialized programs. As a result, key factors are identified that can minimize the impact of negative phenomena on the personality of future military leaders.

Key words: psychological stability, military leaders, negative ideas, social threats, educational technologies, information security.

BO‘LAJAK HARBIY RAHBARLARIDA YOD G‘OYALARGA VA IJTIMOY TAHDIDLARGA QARSHI PSIXOLOGIK BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Turaxanov Akrom Abdullaxakimovich,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent,

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak harbiy rahbarlarda psixologik barqarorlikni shakllantirishga yordam beradigan asosiy omillar ko‘rib chiqilgan. Axborot urushi va global beqarorlikning zamonaviy sharoitida yod g‘oyalar va ijtimoiy tahdidlarning ta‘siriga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Barqarorlikni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari, shu jumladan ta‘lim texnologiyalari, psixologik-pedagogik metodikalar va ixtisoslashtirilgan dasturlardan foydalanish tahlil qilingan. Natijada, salbiy hodisalarning bo‘lajak harbiy rahbarlarning shaxsiyatiga ta‘sirini minimallashtiradigan asosiy omillar ajralib turadi.

Kalit so‘zlar: psixologik barqarorlik, harbiy rahbarlar, yod g‘oyalar, ijtimoiy tahdidlar, ta‘lim texnologiyalari, axborot xavfsizligi.

Введение: Современная эпоха характеризуется ростом социальных и информационных

угроз, которые оказывают прямое влияние на личностную и профессиональную деятельность будущих военных руководителей. Развитие психологической устойчивости становится критически важным элементом в подготовке офицеров, способных эффективно противостоять вызовам и угрозам. Устойчивость к манипуляциям, дезинформации и негативным влияниям требует комплексного подхода, включающего образовательную, психологическую и социальную составляющие.

Цель данной статьи является, выявить и проанализировать ключевые факторы, влияющие на формирование психологической устойчивости у будущих военных руководителей, а также предложить практические рекомендации по их развитию.

Анализ литературы

Вопросы формирования психологической устойчивости активно изучаются в контексте военного образования и профессиональной подготовки.

Теоретические подходы к психологической устойчивости:

- согласно исследованиям Петрова Н.В., психологическая устойчивость определяется как способность личности сохранять эмоциональное равновесие и рациональное мышление в условиях кризиса.[3]

- работы Лазарева И.П. акцентируют внимание на важности саморегуляции и когнитивной гибкости в преодолении стрессовых ситуаций. [2]

Роль образовательной среды:

- по мнению Сидорова Е.Л., учебные программы, ориентированные на развитие критического мышления и навыков противодействия информационным угрозам, играют ключевую роль в формировании устойчивости. [4]

Социально-психологические факторы:

- исследования Иванова А.А. показывают, что командные тренировки, наставничество и поддержка со стороны коллег способствуют укреплению устойчивости к негативным влияниям.[1]

Методология исследования

Для достижения целей исследования и выявления факторов, влияющих на формирование психологической устойчивости у будущих военных руководителей, использовался комплексный методологический подход. Методология включала несколько этапов и методов, каждый из которых был направлен на получение максимально достоверных и репрезентативных данных.

1. Этап анализа документов

На первом этапе были изучены учебные программы вузов, нормативные акты и методические рекомендации по профессиональной подготовке военных руководителей.

Цель: выявить текущие подходы к формированию психологической устойчивости в системе военного образования.

Методы: контент-анализ документов.

Пример материалов: образовательные стандарты, учебные планы, психологические программы адаптации курсантов.

2. Анкетирование курсантов

На втором этапе проводилось анкетирование курсантов старших курсов (3-го года обучения).

Участники: 120 курсантов из трех вузов.

Инструмент: разработанная авторская анкета, включающая закрытые и открытые вопросы.

Цель: изучить их субъективное восприятие негативных идей и социальных угроз; определить основные трудности в противодействии таким угрозам.

Примеры вопросов:

«Какие техники саморегуляции вы используете в стрессовых ситуациях?»

«Считаете ли вы себя подготовленным к информационным манипуляциям? Почему?»

«Какие аспекты обучения в вузе помогают развивать психологическую устойчивость?»

3. Экспертные интервью

Проводились полуструктурированные интервью с 15 военными педагогами, психологами и офицерами, имеющими практический опыт в работе с курсантами.

Цель: определить профессиональное мнение о наиболее эффективных методах формирования устойчивости; уточнить роль наставничества и командных тренировок в подготовке будущих руководителей.

Темы обсуждения:

«Какие методы наиболее эффективны для развития критического мышления у курсантов?»

«Как влияет образовательная среда на устойчивость к негативным социальным воздействиям?»

«Какие изменения в программах подготовки курсантов вы считаете необходимыми?»

4. Психодиагностическое тестирование

Для оценки уровня психологической устойчивости курсантов были применены стандартные и валидированные психодиагностические методики:

Методики:

1. Тест на уровень стрессоустойчивости (модифицированный тест SRES).

2. Методика диагностики саморегуляции (Голубева и Ковалева).

3. Тест на когнитивную гибкость (Cognitive Flexibility Inventory, CFI).

Цель: количественная оценка ключевых компонентов устойчивости (стрессоустойчивость, когнитивная гибкость, способность к саморегуляции).

Пример показателей:

Уровень эмоциональной устойчивости (в баллах).

Коэффициент когнитивной гибкости.

Индекс самоконтроля в стрессовых ситуациях.

5. Командные тренинги и наблюдение

На заключительном этапе проводились практические занятия с курсантами в формате командных тренингов и ролевых игр, направленных на моделирование кризисных ситуаций.

Программа тренингов:

1. Симуляции информационных атак (анализ и опровержение фейковых новостей).

2. Командные упражнения по совместному принятию решений в условиях стресса.

3. Разработка стратегии защиты от социальных угроз (роль лидера и команды).

Наблюдение: анализировались поведенческие реакции курсантов, их способность работать в команде и управлять своими эмоциями; использовались методы включенного наблюдения и последующего обсуждения действий участников.

Обработка данных

Количественные данные анкетирования и тестирования обрабатывались с использованием методов математической статистики (анализ средних значений, корреляционный анализ).

1. Анализ средних значений

Цель анализа: определить общий уровень психологической устойчивости курсантов, а также выявить наиболее и наименее развитые компоненты устойчивости.

Переменные, использованные для анализа:

1. Стрессоустойчивость (по методике SRES): измеряется в баллах от 0 до 100.

2. Когнитивная гибкость (по методике CFI): измеряется в диапазоне от 1 до 7.

3. Саморегуляция (по методике Голубева и Ковалева): измеряется в баллах от 0 до 50.
Результаты анализа:

Параметры	Среднее значение	Стандартное отклонение (σ)
Стрессоустойчивость	72.4	± 10.8
Когнитивная гибкость	5.8	± 0.9
Уровень саморегуляции	38.6	± 6.7

Интерпретация:

Высокий средний уровень стрессоустойчивости (72.4) указывает на общую готовность курсантов справляться с внешними стрессорами. Однако значительное стандартное отклонение (10.8) свидетельствует о гетерогенности группы: часть курсантов имеет значительно сниженные показатели устойчивости.

Когнитивная гибкость (среднее значение — 5.8) находится на высоком уровне, что демонстрирует способность курсантов адаптироваться к изменениям и мыслить критически.

Саморегуляция имеет относительно средний показатель (38.6 из 50), что указывает на необходимость усиления работы в этом направлении, особенно в условиях стрессовых ситуаций.

2. Корреляционный анализ

Цель анализа: выявить взаимосвязи между различными компонентами психологической устойчивости, а также определить факторы, которые наиболее сильно влияют на общий уровень устойчивости.

Параметры для корреляции:

1. Стрессоустойчивость.
2. Когнитивная гибкость.
3. Саморегуляция.
4. Уровень вовлеченности в тренинги и ролевые игры (в баллах от 0 до 10, оценивался по результатам наблюдения).

Метод анализа: корреляционный анализ по методу Пирсона.

Результаты корреляции:

Интерпретация результатов корреляции:

Сильная положительная корреляция ($r = 0.78$) между стрессоустойчивостью и саморегуляцией показывает, что способность управлять своими эмоциями напрямую связана с устойчивостью к стрессу.

Значительная связь между стрессоустойчивостью и когнитивной гибкостью ($r = 0.65$) указывает на важность критического мышления для эффективного сопротивления внешним угрозам.

Уровень вовлеченности в тренинги сильно коррелирует со стрессоустойчивостью ($r = 0.71$) и саморегуляцией ($r = 0.68$), что подтверждает эффективность практических занятий и ролевых игр в формировании устойчивости.

Выводы. Наибольшее влияние на общий уровень психологической устойчивости оказывают саморегуляция и когнитивная гибкость. Практические тренинги и ролевые игры играют ключевую роль в развитии стрессоустойчивости, что подтверждается высокой корреляцией с уровнем вовлеченности. Для повышения общей устойчивости рекомендуется усилить тренировки по развитию навыков саморегуляции, включая управление стрессом и эмоциональной реакцией.

Качественные данные (результаты интервью и наблюдения) анализировались методом

тематического анализа, что позволило выделить основные факторы и тенденции.

Для получения качественных данных о формировании психологической устойчивости у будущих военных руководителей были проведены полуструктурированные интервью с военными педагогами и психологами, а также включённое наблюдение за курсантами во время практических тренингов и ролевых игр.

Результаты интервью

Цель интервью: выявить экспертное мнение о наиболее эффективных методах формирования психологической устойчивости и актуальных проблемах, с которыми сталкиваются курсанты.

Участники: 15 экспертов (10 военных педагогов и 5 психологов) с опытом работы более 10 лет в системе военного образования.

Основные темы и результаты:

1. Наиболее эффективные методы обучения:

Тренинги стрессоустойчивости: эксперты отметили, что практические занятия, включающие моделирование кризисных ситуаций (например, информационных атак или угроз жизни), способствуют повышению эмоциональной устойчивости.

Ролевые игры: 80% экспертов подчеркнули, что ролевые игры, где курсанты исполняют роли лидеров, аналитиков или специалистов по работе с информацией, формируют критическое мышление и навыки командной работы.

2. Актуальные проблемы в подготовке:

Недостаточная психологическая подготовка: по мнению 60% экспертов, учебные программы недостаточно акцентируют внимание на развитии навыков саморегуляции.

Отсутствие систематической работы с информационными угрозами: 7 из 15 экспертов указали, что курсанты недостаточно подготовлены к противодействию дезинформации.

3. Роль наставничества:

Все эксперты единодушно отметили, что личный пример и поддержка со стороны наставников оказывают ключевое влияние на формирование устойчивости.

Один из экспертов привёл конкретный пример: «Курсанты, которые работают под руководством опытных офицеров, демонстрируют более высокую стрессоустойчивость и уверенность в себе».

4. Факторы, усиливающие устойчивость:

Эффективная коммуникация в коллективе.

Поддержка команды в сложных ситуациях.

Практическое применение знаний в полевых условиях.

Результаты наблюдения

Цель наблюдения: оценить поведение курсантов в условиях практических тренингов и ролевых игр, направленных на развитие психологической устойчивости.

Участники: 40 курсантов старших курсов.

Типы тренингов и ситуаций:

1. Симуляция информационной атаки:

Курсанты должны были выявить ложную информацию, смоделировать план действий по её нейтрализации и представить его группе.

Наблюдения: 70% курсантов успешно анализировали информацию и находили логические несоответствия. У 30% наблюдались трудности в формировании стратегии действий, что может быть связано с недостаточным развитием когнитивной гибкости.

В стрессовых условиях некоторые курсанты проявляли эмоциональную нестабильность, особенно при критике их действий со стороны группы.

2. Ролевые игры в кризисных ситуациях:

Сценарий: группа курсантов оказалась в условиях ограниченного времени и ресурсов,

... удалось принять коллективное решение для предотвращения кризиса.

Наблюдения: Лидеры с высоким уровнем саморегуляции успешно координировали работу команды. У некоторых курсантов наблюдалась пассивность, особенно при распределении ролей, что указывало на недостаточную уверенность в себе. Команды, где присутствовала поддержка и конструктивная критика, показали лучшие результаты.

3. Практические упражнения на стрессоустойчивость:

Курсанты выполняли задачи в условиях имитации физических и психологических нагрузок (например, шум, дезориентация).

Наблюдения: Большинство курсантов (85%) сохраняли концентрацию и выполняли задачи до конца, несмотря на стрессовые условия. У 15% наблюдались признаки эмоционального выгорания, что требовало вмешательства наставников.

Основные выводы на основе интервью и наблюдения

1. Сильные стороны курсантов:

Высокий уровень командной работы.

Способность к адаптации в новых условиях.

Критическое мышление у большинства курсантов.

2. Области для улучшения:

Работа с эмоциональной саморегуляцией в стрессовых ситуациях.

Развитие лидерских качеств у менее активных курсантов.

Укрепление навыков работы с информацией для выявления манипуляций.

3. Роль наставников:

Личный пример наставников повышает уверенность курсантов.

Вовлечённость наставников в тренинги помогает курсантам эффективнее осваивать навыки.

Заключение по результатам. Результаты интервью и наблюдения подтвердили важность комплексного подхода к развитию психологической устойчивости. Практические тренинги, наставничество и работа в команде оказывают наибольшее влияние на формирование устойчивости к негативным идеям и социальным угрозам. Однако остаётся необходимость усиления работы над индивидуальными качествами, такими как эмоциональная саморегуляция и уверенность в себе.

Обоснование выбора методологии

Такой подход позволил: сформировать целостное представление о текущем состоянии подготовки курсантов; выявить наиболее эффективные методы и подходы к формированию устойчивости; получить как количественные, так и качественные данные, что увеличивает достоверность и глубину исследования.

Результаты исследования

1. Основные факторы формирования устойчивости

Когнитивный фактор: развитие аналитического мышления и способности к критической оценке информации.

Эмоциональный фактор: обучение техникам управления эмоциями и стрессом.

Социальный фактор: командные упражнения и психологическая поддержка со стороны коллег.

2. Роль образовательных технологий

Программы, включающие ролевые игры, симуляции кризисных ситуаций и тренинги, значительно повышают уровень готовности курсантов к противодействию негативным идеям.

3. Влияние наставничества

Наличие опытных наставников помогает курсантам справляться с внутренними и внешними угрозами, укрепляя уверенность и мотивацию.

Обсуждение

Результаты исследования подтверждают необходимость комплексного подхода к формированию психологической устойчивости у будущих военных руководителей. Интеграция образовательных технологий, психолого-педагогических методов и командных тренировок позволяет значительно повысить уровень устойчивости. Однако остается открытым вопрос о влиянии индивидуальных особенностей личности на восприимчивость к негативным влияниям.

Заключение

Формирование психологической устойчивости у будущих военных руководителей является многогранным процессом, требующим синергии образовательных, психологических и социальных подходов. Развитие критического мышления, эмоциональной саморегуляции и социального взаимодействия способствует минимизации негативного влияния идей и угроз. Рекомендуется внедрение специализированных тренингов и наставнических программ в учебные планы вузов, что позволит повысить устойчивость курсантов в современных условиях.

Использованная литература

1. Иванов А.А. Социально-психологические аспекты устойчивости // Психология личности. — 2022.
2. Лазарев И.П. Саморегуляция и стрессоустойчивость: теоретические основы. — М.: Изд-во Воениздат, 2019.
3. Петров Н.В. Когнитивные стратегии в условиях информационных угроз // Военное образование. — 2020.
4. Сидоров Е.Л. Образовательные технологии в подготовке военных руководителей. — СПб.: Изд-во Академии Генштаба, 2021.

